

Salamon Ferenc irodalmi írásai

1854–1857

I. kötet

Szerkesztette:
Zabán Márta

Presa Universitară Clujeană / Kolozsvári Egyetemi Kiadó

SALAMON FERENC
IRODALMI ÍRÁSAI

1854–1857

I. KÖTET

SZERKESZTETTE:

ZABÁN MÁRTA

SALAMON FERENC IRODALMI ÍRÁSAI

1854–1857

I. Kötet

Szerkesztette:

ZABÁN MÁRTA

Presa Universitară Clujeană / Kolozsvári Egyetemi Kiadó

2018

Lektorok:

Prof. univ. dr. Szilágyi Márton

Conf. univ. dr. T. Szabó Levente

ISBN general: 978-606-37-0376-8
ISBN specific: 978-606-37-0377-5

Universitatea Babeş-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
http://www.editura.ubbcluj.ro/

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezető

A kötet Salamon Ferenc 1854 és 1857 között megjelent szépirodalmi és irodalomtudományi (vagy irodalmi kérdéseket is felvető, azokhoz szorosan kapcsolódó) írásait tartalmazza. A szövegkiadás alapját a szerző folyóiratokban megjelent szövegei alkotják. Bár ezeknek az írásoknak egy része utólag gyűjteményes kötetekben megjelent, mégsem ezeket a köteteket tekintem az elsődleges forrásoknak. A Salamon által válogatott és utógondozott *Irodalmi tanulmányok*[1] című kétkötetes kiadásban ugyan a Salamon által elfogadottnak tekintett utolsó szövegváltozat szerepel, jelen szövegkiadásba mégis a korábbi, a folyóiratban megjelent eredeti szövegváltozatok kerültek. Ennek egyik oka, hogy a gyűjteményes kötetek sokkal könnyebben hozzáférhetőek, a másik ok pedig, hogy a kötetekbeli közlésben Salamon az eredetileg nagy vitákat kavaró, a korabeli irodalomtudományi közgondolkodás számára legprovokatívabbnak bizonyuló megjegyzései egy részét megszelídítette, átfogalmazta. Ilyen értelemben mind egy adekvát Salamon-kép kialakítása, mind pedig a szövegei irodalomtörténeti szerepének láthatóvá tétele szempontjából fontosabbnak tartottam az eredeti szövegek visszakeresését, és közlésüket.

Az írások összegyűjtésénél fontos szempont volt, hogy csak biztos szerzőségű szövegeket emeljek be a kötetbe. Az anonim vagy álneves szövegek szerzőségének megállapításakor Várdai Béla[2] és Új Imre Attila[3] azonosításait, az *Írói álnév lexikon*[4] Salamonnak tulajdonított álneveit és jeleit vettem figyelembe. A szignált és álnév alatt közölt szövegek mellett olyan szövegeket emeltem be, amelyeket szignált szövegeiben maga Salamon Ferenc nevez meg saját maga által írtakként. Azokat az írásait, amelyeket beválogatott az *Irodalmi tanulmányok* című kétkötetes életműkiadásába, valamint azokat, amelyeknek adatait elküldte Szinnyei Józsefnek a *Magyar írók élete és munkái* sorozatba, esetleg explicit utalást tett valamelyik szövegében, hogy bizonyos anonim szövegeknek ő a szerzője, vagy más

[1] Salamon Ferenc, *Irodalmi tanulmányok*, I–II. köt., Franklin, Bp. 1889.

[2] Uő, *Dramaturgiai dolgozatok*, s. a. r. és előszó: Várdai Béla, I–II. köt., Franklin, Bp., 1907.

[3] Új Imre Attila, *Salamon Ferenc hírlapírói pályakezdése és a mérleg jel*, Irodalomtörténeti Közlemények 1995/2. 199–203.

[4] Gulyás Pál, *Magyar írói álnév lexikon*, Akadémiai, Bp., 1978.

forrás (pl. írói levelezések) biztosan utal Salamon szerzőségére, szintén bekerültek a kötetbe.

A több különböző folyóiratban megjelent szövegek helyesírását csak kis mértékben egységesítettem. A cz-t egységesen c-vé alakítottam, azonban a kétjegyű mássalhangzók helyesírásának sokszor egy folyóiraton belüli következetlenségeit megtartottam. A mai helyesírásnak megfelelően egységesítettem azoknak a magánhangzóknak a helyesírását, ahol a hosszú és rövid hangzó közötti különbség csupán hosszúságbeli (i–í, o–ó, ö–ő, u–ú, ü–ű), meghagytam viszont ott, ahol nyelvállásbeli különbség is fennáll (a–á, e–é). Nem kívántam eltüntetni a központozásnak, az idézőjelek használatának vagy az összetett szavak helyesírásának korabeli következetlenségeit sem. Az idegen nyelvű helyesírással írt szavakat és a tulajdonnevek írását is megtartottam eredeti alakjukban. Ezzel olyan szövegváltozatot szerettem volna létrehozni, amelyet nem nehezítenek a magánhangzók írásának korabeli következetlenségei, mégis érezhető benne a 19. század nyelvének és helyesírásának világa.

A folyóiratonként eltérően jelölt kiemeléseket egységesítettem: a ritkított, félkövérrel vagy dőlttel szedett szövegrészeket egységesen dőlttel jelöltem. A folytatásokban megjelent írások esetében a második közléstől kezdődően szögletes zárójelben jelöltem az újabb folytatás számát. A versidézeteket változtatások nélkül közlöm.

A jegyzetanyag főként filológiai és szövegkritikai jegyzeteket tartalmaz, de olyan tárgyi megjegyzések is találhatóak benne, amelyek főként a pontatlanul vagy nem teljes alakjukban használt neveket egészítik ki és tisztázzák.

A filológiai jegyzetanyag Salamon gazdag utalásrendszerének szövegi korpuszát igyekszik rekonstruálni, valamint azoknak a polémiáknak a rekonstruálását is itt lehet megtalálni, amelyekhez expliciten vagy impliciten hozzászólnak Salamon szövegei.

A forráskiadás ötletét T. Szabó Leventének köszönhetem, s azt is, hogy végig figyelemmel kísérte, javaslataival segítette a kiadvány elkészülését. Külön köszönettel tartozom Szilágyi Mártonnak és T. Szabó Leventének a kötetek elkészülésében nyújtott nélkülözhetetlen szakmai segítségükért, hasznos tanácsaikért, azért, hogy elvállalták ennek a nagy szöveganyagnak a lektori véleményezését. Hálával tartozom a családomnak, mert mellettem álltak, segítették a munkám, s mert nélkülük mitsem ért volna az egész.

Mindezek mellett a kiadvány minden hibája és hiányossága természetesen egyedül az én felelősségem.

A kötet elkészülése idején a Domus Hungarica Szülőföldi Senior ösztöndíjában részesültem (azonosító: DSZS2015-27), köszönet érte.

Salamon Ferenc írásai

1854–1857

1.

[[Mérleg], *A műbírálat függetlensége*, Budapesti Hírlap 1854. jan. 5. 311. sz. 1738–1739.]

A műbírálat függetlensége

Hogy a sajtó napjainkbani közlékenységét nem hibáztatók, ezzel nem levénk a silány művek ügyvédeivé.

Épen e közlési könnyűség engedi meg, hogy a kritika szabadon és minden mellék-tekintet nélkül használja föl a sajtót közlönyeül.

Mivé lenne oly irodalom, hol a leggyöngébb művekről sem volna szabad nyílt, határozott véleményt mondani?

Egy ily irodalom először is a közönséget fogná elidegenítni magától, – mert a becsnélküli művek gyakran óriásibb falragaszokban hirdettetvén, mint a classicus, de szerényebb szerző által írottak, a számos esetben csalódott vevők elvégre is elvesztenék kedvüket csupa moecenási kegyeletből dobni ki a pénzt. Már pedig a közönség nagy visszahatást gyakorol a szerzőkre. Hisz tudjuk, mikép a színészek is több elevenséget és erőt fejtenek ki nagy, mint kis közönség előtt.

De nemcsak e visszahatás fogná az irodalom teremtő erejét zsibbasztani, hanem ítészet hiányában, elvesztené önbizalmát a tehetség, elbízná magát a középszerűség – s minden szűkkörű szellem látván, hogy senki sincs, ki őt dicsérje, önmaga fölött ütne lármát, önmaga ügyekeznék megkoszorúzni homlokát. Az érzelem kifejezése torzításokká fajulna, a művészetben nem volna többé józan ész – szóval az *ízlés* elavult phrasisként foglalna helyet csupán szótárainkban. Bekövetkeznék a Deukalión századja, midőn a fenyőfákon halak csüngöttek; komoly alakban támadnának föl a Münchhausen-féle hősök, – míg más művekben a társadalomnak, mely érzelemben s drámai jelenetekben oly gazdag, élhetetlen lények s konyhai párbeszédek fognák megmutatni: mi az élethűség s mi a művészet!

A félreértést megelőzendők, kijelentjük, mikép mindezt nem kívántuk mostani irodalmunkra alkalmazni, – de úgy hiszszük, még sem volt fölösleges elmondanunk.

Nem volt fölösleges, mivel azt akartuk kimutatni, hogy ítészet nélkül az irodalom menthetlenül hanyatlásnak indul, mit tán sokan kétségbe vonnak.

Hogy egy rendezett irodalomban mennyi szabadsága, függetlensége van az ítészetnek, arra számos példát hozhatnánk föl az angol, francia és német irodalomból.

Mi ezek közől csak egyet mutatunk föl példányképen.

Franciaország egyik legtekintélyesebb ítésze, *Planche* Gusztáv, a múlt 1853. évben megjelent nevezetesebb regényeken szemlét tartván, újabb példáját adja an-

nak, mily messze szabad menni a kritikának, s mi mindent kell a szerzőknek eltűrniök.

Az általunk idézendő helyek érdekét neveli az is, mikép az azokban bírált művek szerzői közönségünk előtt is ismeretesek.

„A „Párisi titkok” szerzője igen becses tulajdonnal bír, mely a figyelem fölébresztésében s lekötésében áll. De, fájdalom, mindent e tehetség gyakorolhatásának áldoz: mit neki a józan emberek s gyöngéd lelkületek kielégítése? – csak hogy az olvasó folytonos feszültségben tartassék. Talentuma a kéjelgés s állati vadság sajátságos vegyületét mutatja, mely az ízlést sérti, de nagy népszerűséget nyert. Kéjelgései a puhultságukban megromlott lelkeket nyeri meg; vad kicsapongásai tetszenek mindazoknak, kik minden szilaj vágyat istenítnek, – s ezek száma igen nagy. Balzac halála óta a „Párisi titkok” írója az élet legélénkebb ecsetelője. Egy kép sem riasztja vissza; a szörnynyé vált szenvedély előállításában találja gyönyörét, s bármennyire roszaljuk tárgyai választását, be kell vallanunk, mikép személyein az élet színe ömlik el. Így a kritika elmulasztaná kötelességét, ha e kevés művészetet tanúsító, de a tömegre tagadhatlan nagy hatással bíró szerzőt hallgatással mellőzné. S vajjon üdvös hatást gyakorolt-e a tömegre? Mi tagadjuk, s épen mivel igen veszélyesnek tartjuk, szükséges kimondani véleményünket. *Sue*, minden reformatori eszmék dacára, a világon egy embert sem javított meg, s teljesen meg vagyunk győződve, mikép számos lélekbe veté a romlottság magvait... Nem beszélek irályáról és pedig, mert: a „Párisi titkok” írója nem tanulmányozá nyelvünk titkait, s úgy látszik, nem sokat törődik azokkal. Egyedüli célja a fölizgatás, s e célt elérendő nem ijed vissza a legpóriasabb érzelmek és legaljasabb szenvedélyek előidézésétől. Az életet legapróbb részletekig festeni, a legszörnyebb szenvedélyek boncolásában örömet találni, mind a költészet mind az erkölcstan törvényeinek megvetésére mutat. Így, a nélkül, hogy bírálatunk irodalmi célján túl menne, ítéletet mondunk ki mely a tiszta philosophián alapszik.”

Később áttér bíráló a részletekre s Sue-nek múlt évben megjelent „Duplessis Fernand vagy egy férj naplója” című regényére, – s így zárja be a fölötti bírálatát:

„Szóljunk-e a mű alkatáról? (composition). Az „Egy férj naplójá”ban nyoma sincs az egybeállítási gondnak. Bárha az író önéletírási alakot választa, nagyon messze van attól, hogy műve naplói egyszerűséggel bírjon. Minden csak történetesen van oda vetve; nincs fejezet, melyet minden megzavarás vagy haszon nélkül máshova tenni ne lehetne. Minden nyomon kitűnik, hogy midőn szerző az első lapot írta, maga sem tudá, mivel fogja betölteni a másodikat. Ő képzeletében bízott, s elbízottsága szerencsétlenül ütött ki: szeretjük hinni, hogy ha mielőtt tollhoz nyúl, átgondolá tárgyát, megkímélt volna azon iszonyt gerjesztő jelenetektől, melyeket a rögtönzés nem menthet.”

„*Indiana* szerzője (Sand György), bárha gazdag tehetségeivel visszaél, legalább széles tért enged a gondolkodásnak. Ha nem mindig fejti is ki elég következetességgel a fölvett alapeszmét, ritkán történik, hogy érdeket ne ébreszszen. A tájképek festésében kitűnő, és személyei, a nélkül, hogy mindig a valóhoz hűk volnának, erélyes kézzel rajzoltatnak. Midőn paradoxonait kifejti, módot talál azoknak az igazság színezetét adni meg: nehány pillanati fontolgatásra van szükség, az ol-

vasó hiszékenységének vetett tőrt fölfedeznünk. Továbbá találékonyság és természetességben oly dús, hogy a legszigorúbb lelket is önkénytelen sympathiára ragadja. Bármennyire róják meg túlzásait s a szónoklásrai hajlamát, legcsekélyebb kísérleteit nagy figyelemre méltatják. Mi jobban szeretnők részünkről, hogy több gondot és főkép több előrelátást tanúsítna művei fölfogása és egybeállításában; úgy amint vannak is, komoly figyelemre méltók, s ritkán történik, hogy azokban ne legyen egy zug, mely minden megrováson fölül áll. Nagyon szerencsés az elbeszélésben, s az események változatai mi erőlködésébe sem kerülnek. Elbeszélése folyama oly könynyű és gyors, mintha a szerző nem teremtene, hanem csupán viszaemlékeznék."

Most áttér a bíráló említett szerzőnő „Mont-Revêche" című újabb regényére, melynek ismertetése, mivel az nyelvünkre fordítva is megjelent, kettős érdekkel bírand.

„Szeretném, ha Mont-Revéche-t dicsérnem lehetne, mert Sand György tehetségének alig lehet nagyobb tisztelője mint én vagyok; de lelkiismeretesen szólva, ezen elbeszélést komolynak el nem fogadhatom. Igaz, hogy a regény több része ragyogó tulajdonokat mutat; de be kell vallanunk, mikép közelebbről tekintve, az nem egyéb egy lángész kicsapongásánál (ébauche). Ez új műnek hőse a türelem és bölcseség legtökélyesebb példányképe; csak attól félek, hogy az életben nem igen lehet ennyire eszményi alakot találni. Másodszor nősülvén, stoicus egykedvűséggel tűri idősb leányának fiatal neje elleni boszantásait. Egyenesen szólva Nathalia nem egyéb szörnyetegnél. Nehéz volna az élő teremtmények közt gyűlöletesb, nyomorultabb leányt találni... Szerző, úgy látszik, kiváló előszeretettel rajzolá ez arcképet: és mik indokai? Nem tudom. Annyi áll, mikép e legnagyobb mértékben gyűlöletes személy a műben fontos szerepet játszik.

„Egész művében az előleges átgondolásnak nyoma sincs. Minden az esetlegre, önkényre van bízva; így meg sem kísértem annak meséjét elmondani. Ez nem csak nehéz, hanem szükségtelen fáradság fogna lenni, mert nevének népszerűsége nagy közönséget biztosít számára...

„Egy körülmény különösen meglepett e műben, mely most szellemdús, majd pórias alakban tűnik föl: s ez a férfias nők magasztalása, mondhatnám: apotheosisa. Mindenki ismeri Scott Walter egyik legszebb elme-szüleményét, Vernon Dianát; ez az újabbkori genienek legélethűbb alakja. Habár Vernon Diana a bátorságot gyakran vakmerőségig viszi, a női kellem soha sem hagyja el. De fáj kimondanom, mikép a Sand György Evelinája jóval meghaladja Vernon Dianát; neki nem elég a bátorság, a vakmerőség: ő a kaland-hajhászatot nevetségig, legszélsőbb túlzásig viszi. A lehető legjobb akarattal is lehetetlen Evelina iránt érdeket éreznünk. Szerelmet ébresztendő, azon gondolatra jön, hogy egy családi képbe rejtse alakját, s a szeretett férfiúhoz kísértetként beszéljen, e csodálatos tête-à-tête igen különös; mivel azonban ezt célravezetőnek nem találja, egyszerűen elszánja magát teste épségét is kockára tenni, s a kalandot befejezendő, egy templom ablakait zúzza be, hogy szerelmeséhez juthasson. Itt helyén lesz egy vélemény, mit olvasóim már tán sejtenek is. Ha a gyöngeség s gyávaság a férfiúra nézve tagadhatlan gyalázat,

a nők férfiassága nem érdemel kisebb megrovást: nem egyéb az, mint a természet által kiosztott szerepek öszvezavarása…

„Hogy e csodálatos műről véleményemet egészen kimondjam, az minden öszhangnélküli szerzemény, zűrzavar. Vannak igen szép, bájoló lapjai, melyekre rögtön élet- és színezetnélküliek következnek; a lelkesülés s levertség példátlan vegyítékét látjuk benne. Egy művészileg kivitt, élénk és gyors irálylyal színezett jelenet után, lankadt, unalmas kitéréseket találok; szívem a bámulat és boszúság közt oszlik meg. Nem örömest vagyok egy ily fényes szellem irányában szigorú; de valóban, ily átgondolatlan művet óvás nélkül lehetlen elfogadnom. Örömest ismerem el, hogy a tehetség gazdagon van benne elszórva. E bevallás után szabad lesz kimondani meggyőződésemet, mely szerint Mont-Revêche minden szép tulajdonai dacára, nem foglaland helyet korunk tartós emlékei között. Az nem egyéb túlcsapongásnál. Megengedem, hogy erőt mutató túlcsapongás, de nem szoros értelemben vett *könyv*, s ezt kimondanom épen a szerző tehetsége iránti magas vélemény jogosít fel."

A – meg kell vallani – szigorú ítész ezután más regény elemzésére tér át, melynek írója ismeretlen előttünk, de értekezése folytán egy pár oly eszmét hoz föl, mely nálunk is alkalmazható.

„A harangozók" (Les maitres sonneurs) újabb kísérlet a föltétlen egyszerűség mezején. Nagyon félek, hogy a szerző tévúton jár. Úgy látszik, azt hiszi, mikép városaink társalgási nyelve nem alkalmas az egyszerűségre, s hogy a költészetet újjá teremtse, hogy ős gyermetegségét visszaadja, jónak látta falvaink nyelvét használni. Vagy én élek nagyszerű tévedésben, vagy ez eljárás a művészetre nézve merőben hasztalan gyermekiesség.

„A harangozók"ban több érdekes tájkép ecseteltetik. Ez annyi élethűség- s változatossággal színezett leírásokat olvasván, kitárult kebellel szívjuk be azok fris szellemét…

„Általán véve, mi ezen egész mű? Gyermekjáték és semmi más… Azon remény kecsegtet, hogy szerző ezutáni műveiben lemond a népies kifejezésekkeli játszásról, s be fogja látni, hogy a költészet újjászületését más helyen kell keresnie. Ez legőszintébb óhajtásom."

A fönebbiek, mint előre bocsátottuk, csak azért hozatának föl, hogy egy példáját mutassuk, mily széles tér engedhető meg a kritikának. Részünkről ez ítéleteket túlszigorúaknak találjuk, de mint őszinte meggyőződésből folyók, elismerést s tekintélyt vívtak ki.

Vajha képesek volnának a mi ítészeink is, nem mondom a szigorban, hanem a *függetlenség* és az igazság komoly vizsgálásában példáját követni!

Hogy a kritika irodalmunkban életszükséggé vált, mutatja azon körülmény, hogy az időszaki sajtó csaknem minden organuma komolyan ígéri, hogy e téren is teljesítni fogja kötelességét.

Óhajtásunk csak az, hogy mindenik kirekesztőleg az *elvek* terén maradjon, ekkor minden szenvedélyes s személyeskedő tollharcnak, mely sem a felek- sem a közönségre nézve kedves, vagy célravezető nem lehet, eleje fog vétetni.

Jövő alkalommal Planche Gusztávnak a regényekrőli általános nézeteit fogjuk közölni, melyek véleményünk szerint, nemcsak elméleti, hanem gyakorlati szempontból is nagybecsűek, s bármely irodalomban komoly figyelemre méltók.

[Mérleg]

2.

[[Mérleg], *Planche Gusztáv az újkori francia regényekről*, Budapesti Hírlap 1854. jan. 8. 314. sz. 1752–1753.]

Planche Gusztáv az újkori francia regényekről

Ha azt kérdem magamtól – így ír e francia ítész, – mi általánosan a mai regények jelleme? kénytelen vagyok bevallani, mikép a legnagyobb tetszéssel fogadott művekben az érdemnek két neme hiányzik, melyeknek fontosságát tagadni nem lehet: a szenvedélyek elemzése s a szerkezetbeni gondosság. Ritkán találjuk a legszebb egyes vonásokkal bíró művekben egy szenvedélynek kitartó fejlesztését. A tulajdonképi szerkezettel pedig úgy látszik igen keveset gondolnak íróink. A meglepetésekre, pillanati hatásra van főfigyelem fordítva, a jelenetek elrendezésére pedig nagyon kevés vagy épen semmi: mintha tollukat csupán az esetleg vezérelné. Azt hinné az ember, hogy főörömüket a drámaírók eljárásávali ellenkezésben találják, kik mindent szeretnek előre kiszámítni: a regényírók mindent az önkényes rögtönzésre bíznak. S mi ennek eredménye? A leghatalmasabb lángész sem képes e játékot büntetlenül űzni.

Sikerül nekik egy-két szellemdús vagy megható lapot írni; de még ezen lapok is sokkal biztosabban hatnának, mélyebben fognának megindítni, ha ügyesebben volnának előkészítve. Bármit mondotok a talentum hevenyészetéről, az átgondolás hatalmát el nem vitathatjátok. Egy futó eszmét azonnal kivinni, mely megfontolás következtében átalakulhatott volna, művészetnek soha el nem ismerhető. A tapsok és hízelgések mit sem változtatnak a dolog természetén. A szenvedélyek mélyreható elemzése – s átgondolás által rendezett szerkezet nélkül, a regény nem egyéb, hogy egy mindennapi kifejezéssel éljek, mint egy neme az időveszte-getésnek. Nem tartozik többé az irodalmi térre, hanem a domino mellett foglal helyet.

Legyünk azonban méltányosak, s ne csak maguk a regényíróknak tulajdonítsuk a hibákat, melyeket elkövetének. Ha nehány év óta elhanyagolták a szenvedélyek elemzését s a szerkezeti gondosságot, a közönség is hibás e kettős hanyagság elkövetésében. Soha egy méltán népszerű író imádása nem viteték oly messze, mint napjainkban. Egy fényes siker sérthetlenséget biztosít a szerző számára. Meg ne kísértsétek tanácsot adni egy rosz útra tért de egyszer megkoszorúzott költő-

nek, irigykedéssel fognak rágalmazni s a kritika gyakran, hogy a rettentő vádak elől meneküljön, a közönség tapsait veszi bírálatai zsinórmértékeül. Ha a kritika és közönség nem oly elnéző íróink túlcsapongása iránt, nem látjuk vala mindazokat, amelyek most mindennap történnek irodalmunkban; nem látjuk vala a regény elkeserült harcát minden irodalmi törvények ellen. Mi egy oly elbeszélés, mely életírási alakot ölt, a helyett, hogy egyetlen cselekvény minden változatait lépésről lépésre követné? Regény-e az szoros értelemben? Részemről kétlem. A regényírók azt hiszik, mikép az esetek egybehalmozása fölmenti őket a szenvedélyek elemzése alól: ez nem kevesebb, mint ezen az alapelvekbeni tévedés, mely ellen a kritikának minden alkalommal küzdenie kell. Bármily tehetsége legyen az írónak tájképek festése s az események változtatásában, mindig az *egyéni élet* az, melynek a regényben főhelyet kell elfoglalnia, épen mint a drámában vagy a költészet bármely más ágaiban. Ha ezt megengedjük, mit senki sem tagadhat, a szenvedélyek elemzésének kell uralkodni és pedig igen túlnyomólag, a táj festések s események fölött. Mentül több esemény halmoztatik öszve, annál inkább elenyészik az egyén: azon mértékben, mint az események kevesebbek, az egyénnek annál fontosabb szerep jut, s kényszeríttetik a szerző a szenvedélyek elemzésére.

Sokszor elmondtam már, s elégszer nem lehet ismételnem: a tömegnek a regényírók iránti elfogultsága kényszeríti a kritikát napról napra több szigort mutatni... Az emberi lélek tanulmányozása képezi minden költészeti műnek *lényegét*. Senkinek sem fogok újat mondani, ha állítom, mikép a regény nem felel meg hivatásának, ha e tanulmányt mellőzi; mivel azonban a közönség nagy része mohón veszi az oly elbeszéléseket, melyekben az emberi szenvedélyek nagyon kis szerepet visznek, kénytelen vagyok azt állítni, mit előttem számos ítész állított.

Mi a szerkezetet illeti, melyre a regényírók, úgy látszik, nem tartják szükségesnek ügyelni, eléggé meg volt már vitatva. Maga a fölfogás még nem adja meg a szerkezetet. E két különböző lelki munkálat az, melyet íróink legtöbbször öszvezavarnak. A fölfogás és egy *egész* mű szerkesztése közt oly különbség van, mint a látás és nézés között.

Nekik egy elbeszélés eszméje annyi, mint maga az elbeszélés szerkezete; előttük önbizalmatlanságnak tetszik a cél kitűzése után az út kijelölése; – ily eljárás az elbízottság s kontárkodásnak oly magas fokát mutatja, hogy azt eléggé megrónunk nem lehet. A leggyakorlottabbak alig tűzik ki a célt is, s mielőtt azt megközelítnék, hány botlást követnek el! Több gonddal és előrelátással, kevesebb erőfeszítésbe kerülne, szilárd léptekkel egyenesen a célhoz juthatni. Így a helyett, hogy egynapi érdekű könyveket írnának, melyek ma kitörő tapsokban részesülnek, s holnap minden könyörület nélkül mennek feledésbe, sokkal szilárdabb alapra fognák hírnevüket építni.

Szerzőink fáradhatlanul sokasítják műveiket s a helyett, hogy ezáltal hírnevük növekedőben volna, termékenységük arányában látszik apadni. Minden figyelmeztetés hasztalan; bezárják szemeiket a kézzelfogható igazságnak; nem akarják érteni, mikép egy gond nélkül szerkesztett mű a legkisebb részletig lelkiismeretes figyelemmel vitetvén ki, hoszszasb életre számíthat, mint a legragyogóbb hevenyészet. Tevékenységüket megkettőztetik, de egy idő múlva bekövetkezik, mikép

a nagy közönség elhalad műveik mellett a nélkül, hogy azokat egy pillanatra méltatná, s még címüket sem kérdezi; erre szoktak a hálátlanság fölötti panaszok következni, melyekre a közönség hallgatással és megvetéssel felel. A tegnap égig magasztalt s ma elfeledett regényírók ne tulajdonítsák ezt más, mint önmaguknak! Minden rögtönzött mű, észrevétlenül sodorja el nevüknek egy-egy betűjét; úgy hat az, mint egy hullámtörés, mely szakadatlanul rongálja és ássa alá népszerűségüket. Több eszmegazdálkodással, s azon lassúságra, mit minden munka magával hoz, több elszántsággal, sokkal biztosabban nyernék meg játékukat. Adja Isten, hogy tanácsaimat némelyek figyelemre méltassák; nagyon tartok tőle, hogy azokat pusztába kiáltám el, mit igen sajnálnék, nem magamért, ki a már rég elmondott igazságoknak egyszerű viszhangja vagyok, hanem maguk a regényírókra nézve, kik nem fognak eljutni oda, hová tehetségüknél fogva eljuthatnának, mert nem a tehetségek hiányzanak, hanem a műgond és türelem a tehetség fölhasználásában.

Menjünk vissza gondolatunkban Fülöp Lajos uralkodásának első éveire, s hasonlítsuk azon évek regényeit a mostaniakhoz. Mily ragyogó fény, s mily sötétség! Húsz évvel ezelőtt a regény őszintén igyekezett megfelelni céljának s a szenvedély ecsetlésében látá legmagasb kötelességét. Nem a figyelem-fölcsigázás, hanem a szív- és értelemhez szólás vala a főcél. Ivanhoë ügyetlen utánzásai által fölvilágosítva, az emberi szívben keresé a meghatás s elbájolás eszközeit. Ez a regénynek aranykora volt. Az írók kedvtelés és kényelemmel vevén föl, s hosszasan gondolván át műveiket, kiállák a versenyt a költészet leggyöngédebb nemeivel. Hevenyészetet nem kísértének meg, mert fölfogák annak veszélyeit; így a közönség részvéte nagy hévvel fogadá őket.

Ma minden megváltozott: hevenyészet foglalta el a gondolkodás helyét; – s közönyösség a részvétét. Méltó bűnhődés! Tán azt hiszitek, hogy a francia értelmiség alább szállt? Ezt hinni képes nem vagyok. A művészetet üzlet helyettesíté – ennyi az egész: hanyatlásunk oka egyedül itt rejlik. Mi most nálunk történik, történt az nem egyszer más nemzeteknél is, sőt azoknál is, melyek kitűnő geniejöknél fogva, úgy látszik, hanyatlani soha sem fognak. Midőn a macedóniai Sándor tanítója, kinek értelme az emberi ismeretek egész öszvegét átölelé, kinek messzeható eszét kétségbe vonni nem lehet, a *Herakleís*-t az *Ilíashoz* hasonlítá, az irodalomban ahhoz hasonló hanyatlást vett észre, minőt mi mutatunk ki. És mi volt azon „Herakleis" az ő ítélete szerint? Csupa életírási költemény, melyben az események változatossága az érzelem és eszmék láncolatát helyettesíté, hol az egyének csaknem elenyésztek az események bonyodalmai közt. – Mit tapasztalunk ma? Nem hasonló hibában sínylik mai irodalmunk? Görögország nem volt siket Arisztotelesz szavaira – s új életre ébredt. Miután Franciaország erejét szeszélyes kicsapongásokban annyit vesztegeté, föl fog ébredni, mint Görögország; bizton remélhetjük, mikép üzleti munkáival fölhagyand, s visszatér a művészethez. Előbb utóbb észre veendik regényíróink, mikép tévutakra jutának, s ha a közönség tetszését újra bírni akarják, igaz útra fognak térni.

De hogyan fognak az igaz útra térhetni? mert nem elég észrevenni a bajt, érinteni, megvizsgálni a sebeket: szükség meghatározni a gyógyszert is. Nem kell-e

megválogatni az emberi érzelmeket? A közönséges élet minden elemei egyenlő sikerrel dolgozhatók-e föl képzelet által? Minden ízléssel bíró ember kész a felelettel. – Az üzérkedés utolsó szennyfoltját kitörlendők, a művészetet hivatására újra méltóvá teendők, elkerülhetlenül szükséges szigorúan választani meg a tárgyakat. A nélkül, hogy merev komolyságig mennének, művészeinknek minden pillanatban meg kell emlékezniök azon dicséretre, melylyel Ivanhoë szerzőjének, legkitűnőbb lantos költőink egyike hódolt, s nem a vétkek festésében keresniök a hatást. Nem mondom, hogy a regényből minden vétket száműzniök kellene: a véteknek is van ott helye, mert az is emberi természetünkhöz tartozik; de főszerepet játszania nem szabad. Jó lesz fölhagyni regényeinkben a tartott-leányokkal, melyeket eléggé dicsőített, s oly hölgyeket venni föl, kikben a szenvedélyek kötelességükkel harcban állanak, mert a szenvedélynek kötelességgeli harcában van a költői hatásnak kiapadhatlan forrása. Bekövetkezett regényeinkre nézve az idő, elhagyni a kacér hölgyek boudoirjait, s részvétre méltó hölgyek salonjaiba térni vissza: ez meggyőződésem szerint az út, melyen legbiztosabban szerezhetjük vissza a közönség lankadó részvétét.

Így a kritika tanácsa e két pontban foglaltatik: a tárgyakat szigorúan kell megválasztani; a hevenyészet műgonddal helyettesítendő. Ha a regényírók ezeket őszintén fogadnák és vennék gyakorlatba, a költészet megifjodnék s visszanyerné egykori ragyogását. Kétkedni nem lehet, hogy a tárgyak iránti közönyösség elenyésztével, s a célhoz jutás útjának előleges s pontos kijelölése által, észrevétlenül fognának *a nyelv tiszteletben tartásához* jutni. Az emelkedett érzelmek s az alakbeli tisztaság szorosan fognának egyesülni.

Ha tovább menne a kritika, nem fogná föl hatalma határait. Tiszte csak abban áll, hogy a tévúton járókat intse, de nincs hatalmában új tehetségeket ébreszteni. Mielőtt bevégeznők értekezésünket, úgy hiszem célszerű leend egy kérdést tárgyalnunk, mely a regény természetével áll kapcsolatban. A bölcselemnek mily hely engedhető ez irodalmi ágban, mely épen oly hajlékony a legszigorúbb, mint a legszeszélyesebb eszmékre nézve? Szabad-e a regénynek, a nélkül, hogy hivatását félre ne értse, dogmaticus leckéket osztania? E kérdés csak azokat hozhatja zavarba, kik öntehetségüknek tanulmányozására képtelenek. Azok, kik e tanulmányt tenni szokják s tisztába jöttek saját hivatásukkal, bátran és habozás nélkül fogják állítni, mikép a művészet lealjasíttatik ily leckék által. A regény, valamint a vígjátéknak szabad a társalmi kérdéseket érintenie, de csak úgy, ha az eszmék *cselekvényekben* nyilvánulnak s az ellenkező gondolatok életet nyernek. Ha a személyek, a helyett hogy kiható és hatalmas életet éljenek, csak egy syllogismus különböző részeit képviselik, a regény mint a vígjáték halva születik. A nyelvnek legügyesebb kezelése sem kárpótolhatja ezen gyökeres hibát. Nem bizonyítgatom ezen állításomat, mert annak alapossága számos példákban kétségbevonhatlanul bizonyult be.

Nincs is szükség ezen dogmaticai irányra. A regény e nélkül is végetlen sokféleségű tárgyakban választhat. Nehéz volna megmondani, hol kezdődnek és végződnek azok határai. Ha azonban visszanézünk, s nem sajnáljuk a fáradságot, a századunk elején megjelent igen szépen írott művek rontó hatását tanulmányoz-

ni, melyek a remete-életet tükrözik, önkénytelen jövünk azon gondolatra, mikép jobb a regény tárgyát a valódi, mint a remete-életből merítni. Chateaubriand művei számos szellemet fosztottak meg erélyétől; eljött az idő e tehetlenség ellen küzdeni s a képzelet segély által kimutatni az újabb generationak, hogy nincs tétlen merengésre teremtve, hanem a társas életbeni részvételre. A kevélység s önzés ma már kimerített tárgyak. Küzdés az élet – ezt a regénynek nem kell felednie. Dicsőítnie kell az akarat-szilárdságot, mint René és Obermann az ábrándozást… A regény természeténél fogva sokat használhat és sokat árthat. – Ezért minden magasb gondolkodású ember figyelemmel őrködik fölötte. Épen oly könnyű általa a paradoxont vagy hazugságot elterjeszteni, mint az örök igazságot. Ha sok sebet kigyógyítni képes, más részről mély sebeket vághat, – ezt nem kell felednünk.

Azon erkölcstani megjegyzésre, mely szerint regényíróink oly gyakran festik a vétket – van egy észrevételünk.

Nem tagadjuk, mikép a művészet sokkal *kellemesebb* hatást tesz lelkünkre, ha a jobb szíveket, az emberi társadalom boldogabb köreit, s a szilárd jellemek küzdéseit mutatja föl – szóval, ha édes könyekre s lelkesülésre indít, vagy kedélyünket deríti.

De újabb korunk morálja leszállott professori, csak szigorú *kötelességi* törvényeket osztó tanszékéből, s a helyett, hogy leckézne, őszintén s szerényebben, *vizsgáló* szerepet vőn föl. Nem sujtoló s magasztaló bíró többé, hanem okok és következmények őszinte keresője. A bűnre nem vád következik nála, hanem ügyekszik visszamenni a bűn forrásaihoz, – s a helyett hogy a tévedt embertársak iránt megvetést s utálatot ügyekeznék ébreszteni, irántuk is szánalomra indít.

A fenebbi ítész által annyira megrótt regényekben mindenütt, ezen – elmondhatjuk – keresztényibb moral iránya tűnik elő. – Újabb regényeink inkább vizsgálatra ébresztő, mint buzdító vagy elijesztő irányúak – gondolkozó embereknek írvák. Épen azért az inkább benyomások- mint eszmékre fogékony ifjakra rontólag hathatnak.

Ismételjük, hogy a hírhedett ítész nézeteit, valamint szerény megjegyzésünket úgy kell nézni, mint megfontolást igénylő s arra méltó eszméket. [Mérleg]

3.

[S. F., *„Béla”*, Budapesti Hírlap 1854. febr. 2. 335. sz. 1858–1859.]

„Béla”

Írta Irinyi József. Pest. Müller Gyula bizománya. Két kötet.

Bulwer szerint „ki egy maradandó becsű könyvet ír, az emberiség legnagyobb jóltevői közé számítandó.”

És ez épen nem túlmerész állítás. Oly könyv, melyben egy szellemi élet egész belvilágot: a való- és gondolkozásból fogamzott világító eszmék, a szív melege, vagy a művészetben ragyogó képzelet mintegy tűzpontba vannak összeszorítva, csak a naphoz hasonlítható, melyet a sajtó által mindenütt láthatóvá tévén, egy egész nemzet jelenkorát bevilágítja, fölmelegíti vagy elbájolja.

A könyvek egy nemzet nevelésének lényeges kiegészítő részei. Korunkban nemcsak az élet bír fejlesztő hatalommal a lélekre. Bármelyik műveltebb egyén szellemi életében a könyvek nevezetes szerepet játszanak, s a magasb eszméket, a szélesebb körű érzelmeket csaknem kirekesztőleg a belélet e tűzpontjai élesztik és gyújtják meg.

A könyvek a köz- és magánélet számos foglalkozásait s állapotját helyettesítik. Sok tanban csaknem fölöslegesekké tevék a tanszékeket, mert tanítóink. Az erkölcs és jellemtisztaságban a legjobb tanácsokat adják: gyakrabban folyamodunk hozzájok, mint apáink vagy barátainkhoz. Bánatban nem hasztalan keresünk bennük rokonérzetet és vigasztalást, midőn anyát vagy gyöngéd testvért tőlünk a sors megtagadott; ki a kedély vagy szenvedélyek megtestesítésében keres szórakozást vagy lelki tápot, bennük föltalálja a színpadot.

De sok lenne mindent elősorolnunk, mi által hű fogalmat adhatnánk azok általános reánk hatásáról.

E hatás nem enyészik el a jelenkorral, számukra örök életet biztosíta ugyanazon sajtó, mely mindenütt láthatókká tevé. Mivel a szellemi világhoz tartoznak, a táplálás következtében mitsem veszítnek magukból. Az anyagi világban csak a lánghoz hasonlítnak, melynél bármennyi egyes világ gyújtassék, nem homályosul.

Történelmi szempontból rendkívüli fontosságúak.

Nagy könyvtáraink hasonlók földünk átalakulási rétegeihez. A történész a földvizsgáló példájára itt sorban vizsgálhatja minden kornak hátrahagyott emlékeit, melyek nyomán annak fejlési fokából, az irányeszmékből, valamint az akkor tenyészett életből eleven képet bír alkotni magának.

De valamint a föld rétegeibe rejtett maradványok közől azok legérdekesbek s tanulságosbak, melyek a legfejlettebb teremtmények testidomait mutatják föl, melyek nemcsak az avatlanokat ejtik ámulatba, hanem a szakértőnek legtöbb s

biztosabb fogalmakat adnak – mivel minél fejlettebb életű volt a lény, létele annál több mellék-körülményeket feltételezett – úgy az emberiség múltjával foglalkozó csak a bizonyos tekintetben kiváló jellemű és ép fejlésű műveket keresendi, melyek a kor eszméiből táplálkoztak és egy tisztára forrott vagy lelkesült szellemi erőtől nyerék idomzatukat.

Csak ily műveket fog valódi könyveinek ismerni el. A többit lomhalmaznak tekinti. Az irodalom nagy része hasonlít a földtan mészrétegeihez, melyekről tudva van, hogy csupa élőlények maradványai. Apró csigaházak milliárdjai képezik azokat, melyek azonban úgy öszvetömbesítvék (conglomeráltak), hogy fejlett példányt szemünk nem bír megkülönböztetni. A nagybani működés itt bámulatra ragadhat ugyan, de inkább az élettelen. mint az érző és mozgékony világot személyesítik. Az egymáson élődő polypok, melyek szintúgy hegyekké tornyosulnak, egy alsóbb rendű teremtés *tüneményei* s életről, virulatról semmi fogalmat sem képesek adni.

De hagyjuk el a hasonlatokat!

Elég hozzátennünk, mikép mi az élősdi és fejletlen elmeszüleményeket nem tekintjük könyveknek.

Mi tisztán kinyomott jellemű, tenyészet- és gyümölcsökben gazdag műveknek adjuk e nevet, melyek a jelenkor elevenítésére s az utókornak érdekes tanulmányul szolgálhatnak.

Sokan fogják ezt túlzott követelésnek tartani. Sokan fogják mindezt úgy érteni, hogy mi csak a *lángész* műveit akarjuk elismerni.

Nem szeretjük az emberi tehetség különböző fokait osztályozgatni és elnevezni. Ha csak azt akarnók eldönteni: mi a *lángész,* s mi a *tehetség*? soha sem volnánk képesek a határvonalat elvonni, vagy közbeneső osztályzással segítni magunkon.

E kérdést hagyjuk másoknak. Mi csak azon meggyőződésünket mondjuk ki, mikép az írók sokkal nagyobb részében van meg a képesség valami *maradandó* becsűt, valódi könyvet írni, mint sokan hiszik.

Nem képesség, hanem egyéb hiányzik nálunk, s ez az *önismeret.*

Tehetségeik és fejlődésüktől idegen téren természetesen csak sínlő életű s alig középszerű műveket képesek előállítni; míg ha oda fordítnák munkásságukat, hol szellemi vagyonuk által a föld előkészítteték s a hivatás kedves érzete által éltető lég környezné, dús termékenységnek indulnának.

Ez önismeret, e saját út föllelése általában nem könnyű föladat; de a köz, valamint önérdek tekintetéből oly fontos, mikép annak keresésében áldozatoktól nem kell visszaijednünk. A jelen és múlt számos kitűnő férfiai későn lelék föl valódi hivatásuk pályáját.

Hogy hoszadalmasak ne legyünk, csak pár példát hozunk föl: Cromwell negyvenkét éves korában kezdé hadipályáját. Cowper (egy kitűnő angol költő) ötven éves korában – Rousseau szintén későn kezde írni.

Az egyszer föltalált útoni haladás, valamint a kitartás, nem nehéz sőt élvezetes, mivel a siker új meg új diadalok az erőt lankadni s a kedvet közönynyé válni nem engedik.

Ez utat kísérletek nélkül föllelni gyakran nem sikerül. Ki kísérletet tesz, csak azért teheti, hogy okuljon belőle.

De a kísérlet hogy szolgáljon tanulság gyanánt, ha ez őszinte ügyekezet nincs őszinteséggel viszonozva? ha nincs az irodalomnak egyenesszívű barátja, ki mindent elmondjon, a mit megfontolás után igaznak lát, s semmit se hallgasson el, mi e nagy érdek előmozdítására szolgálhat?

E barát a józan, egyenes ítészet.

Ha ez és az irodalom között nincs meg a legbensőbb solidaritas, valamint az írók örökös setétben tapogatódznak, úgy a közvélemény is lassanként elfelejti méltóságát, könnyelművé lesz, s tévutakra vezettetik...

Az előttünk fekvő mű nyilván kísérlet. Minden kísérlettevő egyenlően el lehet készülve a sikerre, valamint a nem-sikerülésre.

Ez utóbbi eset a hatni és tanulni akaró előtt épen nem lehet csüggesztő. Ez épen annyi, sőt gyakran több tanulságul szolgálhat neki, mint a sokszor elbizakodásra csábító tapsok és koszorúk.

Mi, kik az igazat eltitkolni vagy palástolni minden esetben károsnak tartjuk, nem vonakodunk kimondani, mikép a fencímzett mű sikeretlen kísérlet.

Ez oly tárgyilagos igazság, mit ha ki nem mondanánk is, maga a dolog s ezen esetben a közvélemény is elég világosan kimondana.

E kimondás azonban előttünk, valamint a gondolkozó író előtt, csak mellékes dolog, s közönynyel tekintendő.

Egy későbbi mű, mit várnunk a szerző írói szorgalma följogosít, könnyen feledetté teendi az első kísérletet, és ha föltalálandja azon tért, melyen szelleme biztos utat vehet magának, kétségkívül megírhatja saját könyvét. De, ha részrehajlatlan meggyőződésünk nem merő csalódás, e *könyv* nem leend regény, vagy akármely költői mű.

Szerző Bélájában tehetségétől *idegen* téren áll.

Az alakító tehetség, mi az eszméket megtestesíti, csonttal, izmokkal látja el, okoskodásait idomokba, az élet tüneményeit – mi egy történetírói tehetségben is nagy adagban létezik – jelenetek és csoportozatokban állítja elő – sehol sem mutatkozik művében.

Az elbeszélés varázsa titkát nem bírja, – valamint a bonyolítás és fejlesztés művészetét sem.

Az érzelem, e minden költői mű lelke, még helyenként sem ragad meg.

Mindez, és még számos egyéb hiány is igazolja fenebbi állításunkat, mit hasztalan lenne előszámlálnunk.

E mű azt mutatja, mikép szerzőnek az eszmék mezején van valódi hazája s ezen működve kell valaha megírnia *könyvét.*

E műből tisztán kitűnik az okoskodások iránti előszeretet. Hogy azon untató hosszadalmasság, melyre nyújtatnak, egy regényben helyén kívül van, s ezt épen nem teszi ajánlatossá, – csak érintjük.

De bővebben kell szólanunk ez okoskodások minőségéről, mint melyek iránt szerző különös hajlammal bír.

Mi azokban elismerjük újkorunk azon szellemét, mely az élet minden jelenetét, sőt százados szokásainkat is elemezni bátorkodik. Okoskodásaiban gyakran merész függetlenség s önálló gondolkozás nyilatkozik.

De ugyancsak jelenkorunk egy másik hibájába esik. Gondolatai nem tartanak egyensúlyt. Ha mások ítéletétől független, gyakran elfogult önmagáé mellett.

A merész állítások önkényesekké válnak, miknek szilárd alapjok nincs. Az eszméknek inkább újdonságán, semmint azok igazságában szeret gyönyörködni.

Ez irány a másikkal, mi e műben több helytt nyilvánul, s a vizsgálási hajlamban áll, merőben ellenkezik.

Az író nagy hajlamot mutat a mysticismusra. Több helytt fordul elő művében, sőt a mesében fontos szerepet játszik a *delejezés.* Hogy az életben mily szerepet játszik, s mennyiben átalános vagy kivételes, azt nem annyira hely, mint a *megállapított* tények szűkében nem vitatjuk.

De szükségesnek tartjuk megjegyezni, mikép a költő vagy gondolkozó nem szorult e csodák fölhasználása és tárgyalására.

Mi a költőt illeti, bebizonyult, hogy magas művészete nem szorult bárminő machinákra, hogy hatását vagy önméltóságát emelje.

A gondolkozó, ha figyelmezett korunknak az igazság útjáni folytonos és biztos haladására, minden nyomon beláthatá annak titkát. Az egész igen egyszerű és abban áll, hogy a legnagyobb gondolkozók és vizsgálók nem nagy ugrásokban és távolban keresik a haladást. A természet járatlan rengetegének titkait nem ügyekeznek merészen kitalálni. Az említett épen nem gyáva hadsereg lépésről-lépésre készíti s egyengeti maga előtt az utat a föllegeken felül emelkedő Alpesekre. A haladás lassúnak tetszik, de gyakran egyetlen lépés a legnagyobbszerű és mosolygóbb kilátást nyitja meg, honnan egész eszmebirodalom egyetlen pillanattal belátható. A kész úton addig haladnak, míg csak benne tart, s annak végeztével nem látnak más teendőt, mint azt egy kevéssel tovább minél biztosabban megépítni. E tovább-építés gyakran óriási szilárd munkákat igényel, melytől a siker öntudata s a kitartás vissza nem ijed.

Annyi érdekes, a természet annyi csodája létezik közelünkben, hogy nincs miért kalandokra indulni ki, – s mindig gyanús leend az oly kutatónak egyedül az igazság iránti lelkesülése, ki azokat keresi.

Nemcsak a delejezésnek fölhozásában, hanem a szerző egy másik kedvenc tárgyában is látszik tévesztett és jelenkorunkban meg nem engedhető gondolkozási irány.

Az előttünk fekvő műben azon eszme is fejtegetve van, hogy nemcsak az *ész*, hanem az érzet is föltárja előttünk az igazságokat. Így szerinte a sejtelem – s más mysticus érzeteink vezetésére is támaszkodhatunk. Kevés józan, kevés csak valamennyire gondolkozó ember van, ki be ne lássa e tan ferdeségét, s merő alaptalanságát. Azért annak tárgyalásába nem bocsátkozunk, csak annyit jegyzünk meg, mikép ez irány szerfölött veszélyes. Ez legegyenesebben ügyekszik visszavezetni a babonára, melynek ködét némileg eloszlatni a közelebbi századok annyi értelmi napja volt szükséges; behálóz azon láncok közé, melyeket széttépni annyi küzdésbe s áldozatba került.

De hála az igazság minden naponi győzelmeinek, ott állunk, mikép oly könyv, – főként ha az más tekintetben sem képes hatást tenni, – mely ily merőben kénylegles vagy meg nem alapított tanokat hirdet, ezek által önbecsét rontja.

Az író ily tanok által minden gondolkozó ember előtt veszt hiteléből, – míg a közönség föl nem világosult részét tévutakra vezetheti.

Valamint az eszmék terén működő szerző, úgy az igazság érdekében e megjegyzést tenni kötelességünknek véltük.

Vajha e szűk körben csak megpendített eszmék legalább némi megfontolásra buzdíthatnának. Nem azok elősorolása, hanem az ügy fontosságára akarjuk vonni a figyelmet.

Nem új bölcselmi tanokat akarunk hirdetni. Egyszerűen a közönség azon részéhez kívánunk számíttatni, mely mindig kész a jeles művekre föllelkesedni, – mindig kész a jót és szépet megtapsolni, – s csak az fáj, ha nincs elég tárgy, mely az öröm nyilvánítására gyakran adjon alkalmat! Így az olvasók többségével teljesen együttérzünk.

Óhajtva várjuk azon írókat, kikről elmondhassuk, hogy megírták könyvüket! S. F.

4.

[[Mérleg], *Szépirodalmi lapszemle*, Budapesti Hírlap 1854. febr. 5–8. 337–339. sz. 1868–1869., 1878–1879.]

Szépirodalmi lapszemle

Hogy legjelesebb költőink egyike a „kritikusok”at szikláknak nevezé, azon legkevésbbé sem ütődünk meg.

Bármennyire vádolják is a prózában úgy mint versekben a sziklákat hideg merevenséggel, azok képeznek kéjutazásainkban legszélesebb látkörű nézpontokat; bármennyire vádoljuk terméketlenséggel, azok néznek el legszabadabban a termékeny völgyek és erdők felett; azok látják meg leghamarabb a feljövő napot stb. Tovább is vihetnők e hasonlatot, de jól tudjuk, hogy szerénytelenséggel vádolnának; ennyire is csak azért menénk, mivel azt nem mi találtuk föl a kritika dicséretére.

E helikoni szikláról most nem szándékunk az ismeretek nagy vidékeit, a világirodalom örökzöld fenyvesét és cserfarengetegeit bámulni. Saját irodalmunknál maradva, annak mostani cserjézetét fogjuk szemügyre venni, melynek, sokak véleménye szerint rendeltetése, hogy jövendőre ebből nevekedjék föl a szálas erdő.

Szépirodalmi lapjaink nem egyebek, mint csemeteiskolák, hol fiatal tehetségeink töltik be az igen gyéren álló nagyok közt maradott hézagokat.

Úgy látszik, maguk e folyóiratok szerkesztői is így fogják föl azok hivatását.

Vannak, kik e fölfogást nem tartják helyesnek. E komoly, redős homlokú emberek addig fontolgatnak és elemeznek, hogy elvégre mindenben találnak gyökeres hibákat, s nagy fáradság után egy elégült roszalásban nyugosznak meg. E gyökkutatók mostani szépirodalmi lapjainkat egy állandó műtárlathoz hasonlítják s ebben igazuk van, mert azokban mint ebben a középszerűségnek is tér nyílik, hol a közönséggel érintkezésbe jöhetnek. De a boncolók tovább mennek, s merészen állítják, mikép az állandó műtárlatocskák nagy mértékben folynak be a művészet és közízlés megvesztegetésére. „Ha e tárlatok bírái nem elég szigorúak a választásban" így szólnak ők, „a még fejletlen tehetség azon erőt, mit becses tanulmányra fordíthatna, teremtési erőlködésekben meríti ki. A közönség pedig, ha sokáig lát maga előtt zsenge és kontárműveket, ízléses műítélete napról-napra, hanyatlik s alig lesz képes az ált megkülönböztetni a becsestől. Az állandó műtárlat, valamint a szépirodalmi lapnak föladata volna, hogy csak a tehetség és valódi művészetnek nyisson pályát s magasb fokú követelései által a művészeket, ne minél több, hanem a remekhez minél közelítőbb művek készítésére buzdítsa, miáltal mind a közönség mind a művészek, csak nyerni fognának."

Vannak ismét az elemzők közt olyanok, kik azt állítják, hogy egy szépirodalmi lapnak általában nem szabad egy műtárlathoz hasonlítnia.

Megkívánják, hogy azok bevallott s következetesen alkalmazott elvekkel, határozott jellemmel bírjanak, hogy az egy-irányú minél nagyobb erőket tömbesítvén, azon hatalmat, mely az állandó hatásban rejlik, az irodalombani vezérkedés- s hangadásra fordítsák. A költői művek közől csak azoknak kellene helyet engedni, melyek a bevallott elvek szerint egy vagy más oldalról, példányokként elfogadhatók. Egy így szerkesztett lap megbecsülhetlen szolgálatot tenne az irodalomnak, tanulmány s buzdításul szolgálhatna az íróknak, végre előbb-utóbb maga részére fogná hódítni a közönséget, melynek hidegülése iránt általános a panasz.

Ennyire képes menni a túlbuzgó okoskodás! Szembe áll a szokás által szentesített intézményekkel, s kimondja, hogy azok nem felelnek meg céljoknak. Oly kevéssé gyöngéd, mikép ezen kérdéssel köszönti őket: „hogy vagytok?" az az: „miért vagytok?" Ily kérdések azonban sokkal ártatlanabbak, mint hiszszük. Bármennyire mutassa ki a philosoph, mi a cél, mely felé határozott irányban kell haladni, a szokás megmarad régi kerékvágásában, s önlendületének, valamint a körülményeknek engedve, némileg önkénytelenül folytatja útját.

Mi, kik úgy megszoktuk szépirodalmi lapjainkat olyaknak látni, a minők, s tudván, hogy az idült szokások gyakran elhomályosítják szemeinket az igazságra nézve, nem merjük állítni, hogy a fenn előhozott vélemények figyelemre méltók, vagy épen üdvösök ne volnának.

Mi ezt jobbra vagy balra eldönteni nem akarjuk. Tisztünk különben is csak egy havi szemlét adni, hol többet kell a tényeknek, mint azok elősorolójának beszélni.

Szépirodalmi lapjaink most is ugyanazok, mint a múlt év utolsó felében – s így régi ismerősökkel találkozunk. Ezek: a „Divatcsarnok", „Délibáb", „Hölgyfutár" és „Családi lapok." A két első most minden öt napban egyszer jelenik meg, s így egy

hóban hatszor; a legutóbbi havonkint egyszer; a „Hölgyfutár” ünnep- és vasárnapot kivéve mindennap.

A „Családi lapok”-on kívül a többi egyszersmind divatlap is, s múlt hóban élénk verseny fejlett ki köztük a műmellékletekre nézve. A „Hölgyfutár” Flóra arcképével, a „Délibáb” Lisznyaiéval s a „Divatcsarnok” Lesniewska kisasszonyéval lepte meg előfizetőit. A Párisból hozott színezett divatképek is említést érdemlők, melyek legújabb szabású piperéikkel a nőket, az igéző demoiselle-i arcokkal a férfiakat csábítják magukhoz.

A „Divatcsarnok” ezenkívül egy-egy fametszvénynyel illustrálta két számát. Ellenben a „Délibáb” azon előnyben van, hogy divatképei a „Moniteur de la Mode”-tól kerülnek ki.

E szép versenyről csak elismerőleg szólhatunk!

A bírálati rovatokra nézve, melyeket eddig csak oly mellékes dolgoknak tekintének a divat-, mint a divatképeket a szépirodalmi lapok, újévre sok ígérteték.

A „Délibáb” bírálati programmjában igen szép elveket olvasánk: „A bírálat most csak kötelességet teljesít, ha felszólal… A bírálat ezentúli engedékenysége igazolná a hívatlanokat s el engedné burjánzani azon műveket, mik előbb-utóbb kedvét szegnék az olvasó közönségnek azon jobb művek rovására, melyek méltán számítának részvétre… Elvünk és társaink elve a pártatlan igazság… Az író érdeke felett áll az irodalom érdeke.”

Általán nincs egy szó e programmban, mely örvendetesen ne lepett volna meg, melyhez nagy várakozás ne csatoltatnék. E programm végén az ígértetik, hogy a bírálati sorozat Kemény Zsigmond regényeivel kezdetik meg, mi alkalmasint e második hóban fog történni.

Addig is egy rövid észrevételt tenni el nem mulaszthatjuk.

Úgy tapasztaltuk, mikép a nevezett lap újdondásza nincs érintkezésben ugyanannak rendes műbíráival.

Mert a „Budapesti hírek” közt az első számban (30 lapon) egész végig érdekes olvasmány gyanánt oly regény ajánltatik, mit akármely műbíró, s a közönség bármely tagja el nem ismerend.

A IV-ik számban 126. lapon oly költemény van magasztalva a „Babszem Jankó” regéjében, melyről, ha itt ismertetnünk a hely engedné, bebizonyulna, hogy e népünk ajkán élő rege a legösszenemillőbb cifrázatokkal van érthetlenné téve. Azonban igazolásul, pár sort közlünk belőle. Istók így szól többek közt az ökör fülébe rejtőzött Babszem Jankóhoz:

> „*Arany mogyoró-héj* a te kis palotád…
> --
> Ugy-e, hogy a kakas-sarkantyún forogó
> Gyémánt-kastélyból jősz, te furcsa kis bohó?
> Százszinü gyöngyvirág a te kis szekered
> Égszinkék pillike szárnya a kereked,
> Kerékszög a legkisebb darázs fulánkja
> Uti fullajtárad szentivány bogárka
> Szárnyas inasod a legszelidebb szellő (!),

A hogy parancsolod ugy leng ugy libeg ő,
Gyöngyvirág-hintódnak liljomszál a rudja.
S ezer violaszin mákszem-hangya huzza

Igy utazol te a fényes levegőbe
Egyetlen perc alatt épen száz mértföldre.

...Kocsistól lovastól utazz a fülembe.

Tehát egy babszem nagyságú lénynek arany-mogyoróhéj a palotája – pár sorral utóbb kakassarkon forgó gyémánt-kastély. Ugyanannak kocsija egy gyöngyvirág, tehát nem nagyobb, mint maga. A tarka kocsihoz kék kerekek kellenek. – Mint az idézett sorokból kitűnik, légben utazik, – (minek hát a kerék?), úti fullajtár a szentivány-bogár. (Hányszorta nagyobb fullajtár a kocsinál?) Aztán mivel az inas nem telt ki sem az állat sem a növényország csengőbb neveiből – a szellő mint költői kép jön a rímek közé. A gyöngyvirág-szekérnek rúdja oly aránytalan, mikép vastagabb mint maga, s legalább harmincszorta hosszabb. (Egy ily babszemnyi alakon mennyi képtelenség elfér! Oly képtelenség, melyre az ismert világban, mely elég gazdag változatos alakokban, példát nem találhatunk.) Azt mondja Istók: „hangyástól, liliomszálastól bujj aztán a fülembe." – A költő az arany-mogyoróhéjat, gyémántkastélyt, százszínű gyöngyvirágot, égszínkék pillikét, szentivány bogarat, szárnyas szellőt, liljomszálat, violaszín hangyát részint elég tarkának, részint jóhangzatúnak találván, úgy hívé, mikép azok öszveállításában van a költőiség. A mi képtelen, nem tartozik a költészet birodalmához.

De most nem „Babszem Jankó" írója-, hanem az újdondászra tettük megjegyzésünket.

A „Budapesti hírek" rovatnak vivője aligha nem jövend ellenkezésbe a pártatlan igazság mellett buzgólkodó műbíróval.

A „Divatcsarnok" programmjában ezt olvastuk január 1-jén:

„A *bírálati* rovat... minden mellékes tekintet nélkül s minden pártszínezeten (!) felül, szigorúsággal, de csupán a tárgyra vonatkozólag fog kezeltetni."

Képzeljük, hogyan remegett az, ki remegni való, a *szigorú* kifejezésre.

De az ominosus szóért jobban meglakolt e divatlap, mint érdemelte volna. Úgy akarta a véletlen, hogy ugyancsak jan. 1-jére volt kiszedve egy bírálat, vagy inkább dicsérlet a „Falu pacsirtájára", melyben annak szerzője, egy Petőfyvel és Aranynyal állíttatik egy sorba.

Ha babonások volnánk, mondhatnók, mikép baljóslatú egy hosszú útra nézve, ha valaki első lépése közben ily hatalmasan botlik.

Ezt indokolnunk most fölösleges volna, miután közelebbről (lásd a „Budapesti Hírlap" jan. 29-iki számát) e tárgy terjedelmesen volt fejtegetve.

Ellenben az ugyanazon lapban megjelent Toldy Miklósról s Arany ily című remek művéről írt értekezés Kemény Zsigmondtól, valamint a „Délibáb" első számát megnyitó „Művészek levelei" (a XV és XVI. századból) maradandó becsű cikkek s szépirodalmi lapjaink számos ily értekezések által fognák a csupa mulattató irányt komoly tanulmány-ébresztéssel párosítni. A „Színmű irodalmi levelekről"

fájdalom, nem mondhatjuk ezt! Tiszta fogalmak helyett fogalomzavart, történelmi botlásokat látunk bennük elejétől végig.

[II.]

Szépirodalmi lapjaink színházi rovata múlt hóról igen keveset mutat föl.

Általánvéve a bírálat e neme nálunk igen el van hanyagolva, s többnyire elv és kellő ismeretek nélkül szól a tárgyhoz.

Erre nézve más bizonyíték fölösleges, mint elővenni különböző helybeli lapjainkat s mindeniknek *ugyanazon egy* színműről szóló bírálatát elolvasni. Többnyire, minden indokolás nélkül, egymással merőben ellenkező *ítéleteket* mondanak ki, minek természetes következménye, hogy a színész valamint a közönség előtt minden hitelüket elvesztik.

Ennyit általánosan.

Ha a múlt havi színházi rovatokat szépirodalmi lapjainkban átnézzük, először is föltűnő, hogy a „Délibáb" mint színházi közlöny egészen mellőzi a színi előadásokróli jelentéseket. A „Még titok" című vígjáték *meséjének* száraz elmondásán, s a „heti sorozat"on kívül színházunk működéséről mitsem látunk benne.

E tény okát egész bizonyossággal nem tudjuk, s határozott véleményünk kimondását – minthogy egy hó nagyon rövid idő kellő számú adatok gyűjtésére – jövőre halasztjuk. A „Divatcsarnok" rövid közléseit rendesen teszi.

Vegyes cikket mind a „Délibáb" mind a „Divatcsarnok" többet közöl.

Ilyenek a Divatcsarnokban a „Törökföldi tükörképek" Gartenlaube után. „Nevezetes férfiak életirati vázlata" című rovat alatt: „Washington Irving" Bérczy Károlytól. A rovat címe igen szép és sokat ígér. Sehol sincs inkább helyén nevezetes írók életrajzát s műveit ismertetni, mint egy szépirodalmi lapban. Mi érdekesebb mint azon hatás, melyet az élet egy író műveinek szellemére, irányára gyakorolt, – mint látni egy nagy lélek fejlődését, melynek oly magas fokáig jutni annyi tanulmányba s gyakran óriási küzdelmekbe került? – E fejlés legérdekesebb azon pontig, hol a tehetség érezni kezdi hatalmát s nyeri az első diadal babérait. E ponton túl is érdekes követni pályájokat, de ezen érdek csekélyebb s kevésbbé tanulságos.

Egy életírásból nehány adatot chronikailag elősorolni oly kevés érdekkel bír, hogy az arckép hozzámellékelése sem képes a hiányt kárpótolni. E hiány a szellem. A nyers adatok csak akkor bírnak jelentőséggel, csak akkor szolgálhatnak lelki tápul, ha mindenik egy-egy igazságot képvisel. Conversations-lexiconokban jók a röviden és szárazan elősorolt adatok; de egy kellemesen oktatni akaró szépirodalmi folyóiratba épen nem illenek. A lélek előtt mi sincs kedvesebb, mint akármely fejlést figyelemmel kísérni Ha az életírás vázlója nem fogta föl e titkot, bizonyos lehet benne, hogy cikkét *unalmasnak*, pedansnak fogja találni a közönség minden osztálya. Valaminek kifejthetésére mindenek fölött tér kell. Ha a szerkesztő ez igen fontos s ügyesen földolgozható tárgyakat *változatosság* kedveért szorítja össze, többnyire a lelket szorítja ki belőlük – már pedig nekünk vagy lélek vagy semmi!

A „Délibáb" ily cím alatt: „Regényes vázlatok művészek és írók életéből" érdekes olvasmányt közöl.

A „némely hun hagyományok köréből vázlatok", mint szakértőktől értesülünk, a kútfőkre vonatkozó könnyelműséget mutatnak, mi egy-két történelmi adatbani botlásból tűnik ki. Ezek oly lényegesek, hogy miután figyelmessé tevének reá, a legvilágosabban beláttuk, mikép a közlemény nem az eredeti kútforrásból van fordítva. Különben az egész, görög *eredeti* után, már régebben kijött hű fordításban.

A költői művek közől először is a műfordításokról szólandunk.

Ezek példányait a „Délibáb"-ban találjuk föl.

Byron „Parisiná"-ja oly művészileg van nyelvünkre áttéve, hogy az egész költői beszélyen keresztül sehol sem látszik valami idegenszerű – mintha eredeti magyar mű volna.

E mellett a Byron ragyogó phantasiája, egyszersmind a mély jellemzések és eleven színezetű leírások a fordító (Szász K.) könnyű és tiszta irályán a legélénkebben tükröztetnek vissza.

Másik említést érdemlő műfordítás ugyanazon lapban a „Csalogány" Andersen meséiből, fordította Csengery Róza. Ha Andersen, ki dán létére anyanyelvén és németül egyaránt írja regéit, a kedélyes elbeszélő tehetségben párját keresi, úgy a műgond, melylyel fordítva van, mai irodalmunkban, midőn a nyelvvel annyi visszaélés történik, meglep és újszerűnek tetszik.

A „Divatcsarnok" általánvéve több fordítást ad, de mi azt is keveseljük. Szerkesztője, úgy látszik, arra ügyekszik, hogy a fordított beszélyek ne terjedjenek több mint egy számra. Számukra csak két-három levél maradván fön, semmi kifejtettebb művet nem adhat.

Általán minden lapjainkról szólva: az irodalomra nézve sokkal üdvösebbnek tartjuk, külföldi remekeket honosítni meg, mint eredeti kontár- és zsengeműveket adni. Azon számos, de fájdalom nagyrészben igen középszerű beszélyek, melyek halomra gyűlnek, azt mutatják, hogy nálunk nem szükség az írókat extensiv, hanem intensiv munkásságra buzdítni. Így mi veszélyt nem, de nyereséget látunk az eredeti művek egy kis megszorításában.

A jó és válogatott tárgyú fordítmányokban a főnyereség az, hogy megismertet a világirodalom jelen- és múltkori nagy költőivel. – Nincs nagyobb előítélet, mint azt hinni, hogy a költőnek, vagy a művelt embernek csak saját irodalmára kell támaszkodnia, s mintha ez veszítne eredetiségéből, ha idegen eszmekörökkel jő érintkezésbe. Utánozni bel- vagy külföldit, egyenlő szolgaiság. De tanulmányozni épen oly haszonnal lehet az idegen mint a hazai remekírókat. Műveltjeink azon része, mely múlhatatlan szükségűnek érzi a tanulmányt, kedvvel és szeretettel fordul a világirodalom jelesebb termékeihez. De saját irodalmunk azokat áttéve nem bírván, idegen nyelven kénytelen olvasni.

S megjegyzendő, hogy nagy részét nem eredetiben, hanem *idegen fordításokban* olvassa.

Mit nyer hát irodalmunk, ha például: az angol s nagyrészben a francia műveket fordításban, de nem magyar fordításban olvassa? Erre könnyű a felelet. De hogy mit veszít? nehezen számíthatnók föl.

Nem látunk egyetlen okot, mely azt bizonyíthatná, hogy a fordításoktóli idegenkedés ne előítéleten – absurd véleményen alapulna.

Ha végig győzzük olvasni a „Hölgyfutár”-nak csak múlt hóbani beszélyeit, melyeket itt ismertetni nem akarunk (de nem más okból, mint igen nagy próbára tett elnézésből), önkénytelenül sóhajtunk föl, vajha e mindennap megjelenő terjedelmes lap csak kivételesen közlene eredeti beszélyeket! – Véleményünk szerint egy jeles műnek gyenge fordítása is többet ér, a szellemtelen halva született beszélyeknél.

Ha a fordítás gonddal történik, az idegen kifejezések minden nyomon ismertebbé teszik nyelvünk sajátságait s a nem szolgai áttevőt újabb fordulatok föllelésére vezetik.

A „Hölgyfutár” terjedelménél fogva egész regények közlésére is alkalmas volna.

Különösen az angol irodalom az, mely tartalmasság s az élet hű festése által a francia és német irodalom fölött oly magasan áll; mit közelebbről kellene megismertetni olvasó közönségünkkel.

Nem csak a fordítások, hanem a külföldi irodalmak története – és a világirodalom jelesebbjeinek jellem- és életrajza is, mint tanulmányébresztő tárgy, bizonynyal méltóbb lehetne a versenyre mint csábító műmellékleteink. Természetes, hogy az ily cikkeknek ügyesen kellene írva lenniök. A kész anyag halommal áll, csupán át kell dolgozni.

Az e hóban szépirodalmi lapjainkban megjelent beszélyekről igen röviden szólandunk, s habár mindenike, úgy látszik ezeket tartja legfontosabb közlendőknek, mi csak annyiban tartjuk említésre méltóknak, hogy azokban beteges s az életet nem ismerő vagy festeni képtelen lelkekre ismerünk.

Itt neveket hoznunk föl, a mellett hogy sértő volna, mit sem használna, mivel a rosz irány okai mélyebben rejlenek. Miért egyes hibákat róni meg, hol tehetség általában nem mutatkozik? Azonban, nehogy félreértessünk, szükség kiemelnünk az „Utolsó kő” íróját (a Délibábban). Oly író, ki mint látszik, előszeretettel tanulmányozza történetünket, elismerést érdemel. Szathmári Károlyban, ha a merőben üres bombasztoktól (melyek gyakran a mű kezdetén elijesztenek a tovább olvasástól) elszokik – ügyes elbeszélőt bírhatunk. De egy sokkal lényegesebb hiba aggaszt reményünk teljesülésére nézve. A hol valamit lélektanilag kell kivinni, – az „Utolsó kő”-ben mindenütt nagy gyöngeséget látunk. Távol vagyunk azonban attól, hogy egy írót egyetlen kis műből akarnánk megítélni. Nem lehetetlen, hogy e *lényeges* hiba, inkább elsietés, mint tehetséghiány következménye, mit hinni annyival hajlandóbbak vagyunk, mivel az említett szerző nagyon sokat ír. De e szorgalom is csaknem oly baljóslatú, mint az említett tehetséghiány. Azon írónak, ki a történettel foglalkozik, többet kell fordítnia a történet tanulmányozása, mint annak földolgozására.

Beöthy Lászlótól a „Divatcsarnokban” egy „St. Pierre testvérek” című beszélyt olvasánk. A könynyűség, mely elbeszélését jellemzi, a felületes olvasóval feledteti lényegesb hibáit. A francia iskolának azon műveit utánozza, melyek sokaknak kellemes időtöltést szereznek, de csupán egy felületes átolvasásra vannak írva. A

jellemzések gyöngék s általánvéve nem helyeseljük, hogy szerző a helyett, hogy a saját körünkbeni életet, mely előtte ismeretes, festené, a párisi életből választja tárgyát, mit csak a francia regények sok tekintetben kétségkívül elferdített s torz leírásaiból vél ismerni. Alapos okunk van hát az íróban nagy utánzási hajlamot gyanítni.

A „Hölgyfutár"ban sok ábrándos olaszt látunk. Mihelyt oly képzelgő, vagy lángoló szerelmesre van szükségünk, minő nálunk nehezen képzelhető, azonnal a szép Olaszhon felé fordulunk. „Ki ne ismerné közőlünk Florenzet?" Így kezdődik a „Hölgyfutárban egy beszély egyik szakasza. Bizonynyal sokkal kevesebben mint hinnők, még azok közől is, kik róla írnak. Igaz, hogy oly alakot, mint pl. Gusztáv (lásd a Divatcsarnokban a „Szeszélyes hölgy"-et) széles Magyarországban nem találhatunk, – s írója vétett a beszély-gyártás törvényei ellen, hogy Gusztávot nem engedé a szép Italia ege alatt születni. Mi azonban azt nem rójuk föl hibául. Oly túlzottnak, oly képzelhetlennek tartjuk az ily embereket, hogy ha rendkívüli kivételként olaszországi eredetüket elismernők is, s ha az által, hogy egyszersmind beszélyíró-költők, még oly valószínűvé ügyekeznék is tenni létezésüket szerzőjök, költőileg feldolgozandó tárgyaknak nem tartanók.

Vadnay Károly „Jenny"-je a Hölgyfutárban társaséletet ügyekszik ábrázolni. De az ál-pathosz, a valószínűtlen fejlesztés azt mutatja, hogy írójában e modor inkább kölcsönzött, s az élet jeleneteit nem önálló fölfogással dolgozta át.

Tompának két igen szép verse jelent meg a Divatcsarnokban. Egyedül ezek és a fenemlített Byronbóli fordítás kárpótolá Arany Jánosnak múlt hóbani hallgatását. Annál nagyobb a várakozás ezen havi remekeire! A csalogány dalának is egyik varázsa abban áll, hogy váratlanul lep meg.

A megjelent versek nagyobb része azt mutatja, hogy egy vers készítése napjainkban oly általánossá vált, mint a zongorán egy csárdás, polka vagy sonaa utánpengetése.

Sok említést érdemlő tárgy volna még; de a fenebbiek elősorolására is csak szűk tér volt engedve, – mi nem aggaszt, mert havonkinti szemlénk az elmaradt vagy itt csak érintett tárgyakra nézve elég alkalmat nyújtand az utánpótlásra.

A „Családi lapok"ból csak egy számunk levén meg, melyben a megkezdett tárgyak bevégezve nincsenek, róluk nem szólhatánk.

A „Délibáb"-ban (mely közbevetőleg legyen említve, nem, mint közelebbről írtuk, ötször havonkint, hanem minden vasárnap jelenik meg) sem levén a „Balkáni harc" befejezve, mely leginkább emeli e lap érdekét, jelenleg nem tartók szükségesnek felőle szólani. Figyelembe ajánlanunk pedig merőben szükségtelen.

Röviden összefoglalva szépirodalmi lapjaink működése felőli véleményünket, azok kivétel nélkül – úgy látszik – eredeti novellák közlését tűzték ki föladatukul. Az irodalomrai jótékony hatást, a műbírálatok s tanulmányébresztő cikkek által, hogy sokat ne mondjunk, legalább is oly mellékes dolognak tekintik, mint a *műmellékleteket.*

A gyönge eredetiek helyett nem hogy káros hanem üdvös volna, műfordításokat közleni.

Különben mint szépirodalmi lapjaink figyelmes vizsgálói, nem sietünk az ítéletek s általános megjegyzésekkel. Elvárjuk az időt, midőn nagyobb tárgyhalmaz álland előttünk, hogy abból az irodalmi élet e legfontosabb tényezőiről annál biztosabb általános nézeteket legyünk képesek szerezni és adni. [Mérleg]

5.

[[Mérleg], *Degré Alajos novellái*, Budapesti Hírlap 1854. febr. 28. 356. sz. 1986–1987.]

Degré Alajos novellái

3 kötet Pest, Müller Gyula sajátja, 1854.

Ezen három csinos kiállítású kötetben 29 novella van, melyek a szerzőnek több éven át, különböző folyóiratokban kijött műveit képezik. – Így alig van a közönségben oly olvasó, ki ezen par excellence novellistánk nevével ne találkozott volna, s igen sokan vannak, kik művei nagyobb részét már ismerik is.

Mi mindemellett épen nem roszaljuk azon eljárást, mely szerint íróink elszórt műveiket öszvegyűjtvén, egyfelől azok csupán ephemer életét állandósítják, másfelől az irodalom-kedvelőknek érdekes tanulmányt nyújtanak. Ez oly eljárás, melynek hasznáról a természettudósok győznek meg, kik a természetben elszórva levő tárgyakat egymásmellé helyezvén, kézzelfogható tanulmányra adnak alkalmat.

Az egybegyűjtött művek főként akkor nyújtanak érdekes tanulmányt, midőn azok keletkeztük ideje szerint soroztatnak egymásután. Az előttünk fekvő kötetekben a keletkezés ideje sehol sincs följegyezve. S azon körülmény, mikép az utolsó kötet novellái – hogy sokat ne találjunk mondani – nem jobbak az első kötetben foglaltaknál, azt hiteti el velünk, mikép azok elrendezésében szerző nem annyira irodalmi szempontból indult ki, mint csupán a mulatni vágyó közönséget tartá szem előtt.

Ha erre szerzőt a – véleményünk szerint nem helyeselhető – szerénység vezeté, a gyűjteménynek némileg maga ártott eljárásával.

A keletkezési idő szerint sorozott művekben a zsengéknek is, melyek a *kezdő* tollából folytak, meg van saját becsük, mennyiben érdekes öszvehasonlításra adnak alkalmat, míg a csupán változatosság szempontjából elvegyített zsengék a keveset gondolkozó olvasóra is észrevehető rosz hatással vannak.

Sőt nem árt vala, minden beszélyre nézve legalább a „Tartalom”ban megemlíteni, minő folyóiratban jelent meg. Valamint a színműírók rendesen kiteszik kiadott drámájok elé, mikor adatának a színpadon először, úgy másnemű műveknél sem

kellene, sajnálni, e különben is csekély fáradságot. Mi mindenben szeretjük az adatokhozi hű ragaszkodást.

Egyébiránt ezt nem rójuk föl hibául: csak magánvéleményt akaránk kimondani.

Mivel szerző maga nem rendezé gyűjteményét, – magunk vettük magunknak e fáradságot, s ügyekezénk az egyes műveket nem időrendben egymásután, hanem irányuk szerint egymás mellé rendezni.

E rendezés elkerülhetlen szükségessége szembeötlő. Hogyan adhatnók mi rendre mind e huszonkilenc cselekvényt – s azok kivitelét? – Az néhány ívnyi tért fogna igénybe venni.

Nekünk, hogy hű fogalmat alakíthassunk s adhassunk, természetesen különkülön kelle megtennünk az elemzéseket; – de ismertetésünkben célravezetőbbnek találjuk a megfordított rendet, s először általánosságokon kezdjük.

E beszélyek színhelye egy kettőnek kivételével Pest, – s itt is főként a táncvigalmak, estélyek; gyakran a színház, szóval az ú. n. elegans körök, továbbá kávéház, utca, sétány, gőzkocsi, gőzhajó, vendéglő, kártya-asztal, szóval, hol egy pesti uracs, arszlán, vagy a jurátus magát otthonosnak érzi.

Mind ez ellen nem lehet mi kifogásunk is – s épen nem megrovásképen hoztuk föl, hanem mint tényt. – A fennevezett beszélyek csak igen kevés kivétellel mind az említett körökben történnek, – s ha azokat meg nem említjük, jellegükből egy igen lényeges vonást hagytunk volna ki.

A családi élet nagyon kevés helyen van, s ott is csak futólag fölmutatva.

Maguk az alapul szolgáló cselekvények nagyobbrészint merész kalandok.

Mi ezek szerint így osztályozhatjuk e beszélyeket:

Hol arszlánok és iparlovagok merész kalandjai beszéltetnek el. Ide tartozik a „Kalandhős”, ki egy sohasem látott szép leányért, először Bécsbe indul, mivel azonban az ismeretlent gőzösön nem találja, Vácnál kiszáll, visszajő Pestre, s már a gőzösön megtudván, hogy merre utazott az, kit hajhász, rögtön szekeret fogad és siet utána – Zágrábba. Útközben tévedésből befogják, midőn már-már utolérte a zágrábi úri hölgyeket. Megszabadulván, nem csügged, hanem azonnal az említett városba utazik, hol egy jó barátja lakott, ki a szép leányról neki íra. Itt tudja meg, mikép e jó barát már eljegyzé Rózát.[1]

Arszlán-életből vett beszélyek: „Egy arszlán gazda”, némileg a „jó öreg”, „Egy bukott szerelmes naplója”. Számos iparlovaggal találkozunk, kik hölgyeket, vagy tapasztalatlan ifjakat szednek rá:[2] van titkos egybekelés;[3] leányrablás;[4] nőcsábítás.[5]

Ellenben több beszélyt találunk, hol a kacér hölgyek játszák a főszerepet.[6]

---

[1] Ily kalandos a „Csakugyan nem színész” című novella is.

[2] Több beszélyben találkozunk oly csalókkal, kik pénzérdekből kerítik hálójokba a gazdag vidéki uracsokat. Ily beszélyek: „A kitagadás”, „Három jóbarát,” „Két estély”.

[3] „Átkozott sötétség”, „Nászéj.”

[4] „Leküzdött szenvedés.”

[5] „Nászajándok,” „Delejezés.”

[6] „Egy álzott tréfája,” „Egy heti kacérság,” „Pesti tanulmány,” „Nagy világi erény.” (Ez

Különben legtöbb esetben, a hölgyek, mint csak szenvedőlegesen szereplő egyénekre kevés figyelem van fordítva; jellemzésük, szenvedélyeik fejlesztése mellőztetik, s bámulatos, mi könnyen vallják be szerelmüket.

A női élet ezen mellőzése lehet oka annak, hogy családi élet festésével alig találkozunk.[7]

Annál nagyobb szerep jut a független állású ifjaknak.

Szerző ezek életét és kalandjait írja nagy előszeretettel, – s e tekintetben ismeri legjobban a pesti életet.

Hősei többnyire *jó fiúk*, s fényesen élnek: Nagy táncosok, szép tevők, Chateau Lafitte-el űzik gondjaikat, értenek az adósságcsináláshoz, kártyához, zenéhez, pisztolyozáshoz, mely utóbbi által becsületükön legkisebb bántalmat, vetélytársaiknak gyakran egyetlen tekintetét, bármely pillanatban készek véresen boszulni meg; a nők iránt udvariasak, barátságukban önfeláldozók – szóval, a középkori kóbor lovagok legszebb tulajdonait egyesítik magukban.

Nehogy azt higyék olvasóink, mintha tán gúnyt akarnánk űzni – mi csak tényeket sorolunk elő s híven ragaszkodunk az előttünk fekvő mű fő jellemvonásaihoz.

Fő feladatunk, bemutatni a közönségnek minden megjegyzések nélkül e beszélyeket, hogy előre fogalma legyen róluk.

Természetes, hogy e sorok csak halványan tükrözhetik vissza azokat. Az általánosságok mindig halványabbak, mint a részletek. Hiában mondanók itt el az egyes beszélyek meséjét röviden, azok csak a művésziebb s szélesebb fejlesztés által nyernek elevenséget.

A kivitelről általánosan szólva, elmondhatjuk, hogy az elbeszélés folyama, számos események által van élénkké téve. A beszélyek többnyire kicsinyek (középszámítással 20 lapra terjednek a 16-od rét íven.) Ily szűk téren nagyon sok történik, s a csupán unalomműzésből olvasónak elmondhatjuk, mikép azon kalandok, melyek e kötetekben leíratnak, élénkek, s arra számítvák, hogy a figyelmet felcsigázzák. Minden nyomon csattanós jelenetek váltják fel egymást. Vannak a közönségben kétségkívül sokan, kiknek e beszélyek hősei is tetszeni fognak, kik soha sem jönnek, vagy mennek, hanem *ki-* vagy *berohannak*, kiknek az élet oly könynyű! Csak egy gondolatba kerül s azonnal oda utaznak, hová nekik tetszik, kik a nőknél oly könynyen boldogulnak; jőnek, látnak és győznek, mint Julius Caesar.

Lesznek ismét sokan, kik mindezt valószínűtlennek, s lesznek, kik ezeknek annyiszori ismétlését tán unalmasnak fogják találni.

De tisztünk nemcsak abban áll, hogy a műveket a nagy közönségnek, melynek igen sok osztálya van, egyszerűen bemutassuk, s csak az unalmat elűzni kívánókhoz forduljunk.

Ha a költészet szempontjából tekintjük e beszélygyűjteményt, úgy találjuk, mikép a csupa meglepetéseken kívül egyébre alig van figyelem fordítva.

---

utóbbiban nő és férj egyenlőn hűtlenek egymáshoz.)

[7] Némileg kivétel „Egy arszlán gazda," „Művelt férfiú," „Leküzdött szenvedés" című beszély.

Tudjuk, mily nagy sereggel állunk szemben, midőn ez irányt megrójuk. Szerző részén van főként néhány híres francia regényíró, sőt a közönségnek nagy része.

De bármi hatalmas legyen a szokás és divat, az igazságból egy betűt kitörölni nincs hatalmában s a dolgok természetét megváltoztatni nem képes.

Elismerjük, mikép minden művészetnek célja a *hatás*.

De nem elég csupán külső események által függőben tartani a figyelmet, s történetes eseményekkel foglalkoztatni a képzeletet.

A kalandos históriák, a mesterségesen rendezett beszélyek közelebb állnak az ú. n. marionett-játékokhoz, mint a költészethez. Megteszik azok is a kis és nagykorú gyermekekre hatásukat, de az ízlés s józan észszel bíróra mi hatással sincsenek.

Oda jutánk, mikép a beszély-, regény- és drámaírók egy részét alig számíthatjuk a költőkhöz – ők csaknem egészen más osztályt képeznek az irodalomban.

De mi úgy szeretnők tekinteni őket, mint költőket.

A költőnek – hogy elismerjük, mikép tehetséggel bír – a szívre kell hatni tudnia.

Kinek az érzelmek ébresztése hatalmában áll, – ki élénken képes az egyén kül és beléletét szenvedései s örömeivel elénk állítni, – arról azonnal elismerjük, mikép költői tehetséggel bír.

S így alaptalan volna, ha valaki azt mondaná, mikép mi igen magas szempontú ítészetet gyakorlunk. A mi *valódi*, azt mindenütt és mindig készek vagyunk elismerni.

Ez éltető elem hiányát bármily nagy technikai ügyesség sem képes pótolni.

Nem is említjük azon még magasb nemű hatást, melyet az emberi lelket mélyéig ismerő költő képes tenni reánk. A költő a legnagyobb psycholog, s meglepéseket nem küleseményekben, hanem a mélyreható lélektani vonásokban keres. Ezek által hevít és világít. Ezen szempontokból a fennebbi beszélyeket unaloműző kalandos regéknek elismerjük, melyeknek lehet közönségük, de a művek azon nagy osztályába tartoznak, melyek sem nagy, sem maradandó hatásúak nem lehetnek. [Mérleg]

6.

[[Mérleg], *Szépirodalmi lapszemle*, Budapesti Hírlap 1854. márc. 5–7. 361–362. sz. 2014., 2022.]

Szépirodalmi lapszemle

Gyászhírrel nyitjuk meg februári szemlénket.

Múlt hó 19-kén a „Délibáb” – habár kissé késedelmezve – még szokott egésségben, szokott rózsaszín külsővel jelent meg.

Az abban folytatott regény utósorai valának: „A kegyencnő felébredvén, legelőször is az órákra nézett s látta, hogy már hét óra van. Sietett rögtön felkeresni a tollat; egy kerevet vánkosa alá dugta el azt s remegő ajakkal kért tőle feleletet. Most a toll már csak 4-et írt."

„(Folytatjuk.)"

A „Bálintitt" című történeti beszély azt ígéri, hogy

„(Folytatása következik.)"

Említett napon a ‚Délibáb' még divatképeket is külde szét.

Ki gondolta volna még akkor, hogy e folytatást ígérő élet oly rögtön megszakadjon? Oly okot nem ismerünk, mely a Délibábot arra kényszerítheté, hogy *rögtön* megszűnjék, hogy mint egy panicus félelemtől meglepett had, mindent tűvelhegygyel hagyván oda, csak visszavonulásról gondoskodjék.

Ha e fél-, e negyedév, vagy legalább a múlt hó vala egészen kitöltve, kevesebb okunk volna panaszkodni. De ily rögtön a munka derekán szűnni meg, oly kevéssé férfias, hogy ezt soha sem tartjuk vala lehetőnek, és nincs egy józan védok, mi képes volna menteni.

A ‚Délibáb' már rég megszűnt nemzeti-színház-lap lenni, s tulajdonkép soha sem is volt az. Közölt mindennemű novellákat, egy regényt, – de színi bírálatokat nagyon ritkán. A közönség is már rég elszokott, a ‚Délibáb'ot úgy nézni, mint a színház közlönyét, – a beszély, regény, versek, s a ráadások („Tarkaképek" „Budapesti hírek") végett fizetett elő.

Ezen, a cím és tartalom közti ellenmondás, már kimutatá, hogy a lap önmagával meghasonlásban áll.

Mi azonban annak vettük a ‚Délibáb'ot a mi volt: szépirodalmi közlönynek, – s előbbi szemlénkben is úgy tüntettük föl. Nem hittük, hogy ez önmeghasonlás kétségbeesésre vihesse laptársunkat. Mivel a tárgy ezen oldala lapunk más rovatában bővebben volt fejtegetve, mi most is csak szépirodalmi szempontból nézzük a Délibábot. Legnagyobb érdekű közleménye volt a „Balkáni harc" regény Jókaitól. De azonkívül, hogy egy hetenként egyszer megjelenő lapban egy regény szerfölött sokat veszít hatásából, még azon körülmény is apasztá érdekét, hogy nehány héttel később önálló kötetekben fogott megjelenni.

Míg azonban a Délibáb nehány beszélyei s jó verseiről csak elismerőleg szólhatunk: valamely irodalmi irányt hasztalan keresnénk benne.

Irodalmi iránycikkek-, szépészeti értekezés- vagy bírálatokra mi figyelem sem vala fordítva.

Ez év elején e részben sok ígérteték ugyan, s ez ígéretek följogosítának, egyebet várnunk, mint halált.

Ha a „Divatcsarnok" múlt havi számait végig olvassuk, úgy fogjuk találni, miként prózában egyetlen cikken kívül semmi sincs, mi elolvasást érdemelt volna. Eredeti beszély kettő jelent meg. A „hiúság hatalma" Hinár Jánostól (három számban), s „Utazzunk falura" Komáromy Ferenctől (egy számban). –

Az első írója nem nevezé azt történeti beszélynek – holott ha oly ember játszik főszerepet a cselekvényben, mint Richelieu bíbornok, csak *történeti* beszélyt szabad várnunk.

De e mű bírálásánál nincs semmi szükség történeti szempontból indulnunk ki. Legyenek bár a fő adatok igazak, vagy költöttek, e beszélynek jó oldalait lehetetlen volt föltalálnunk. A kéz, mely e művet alkotá, szerfölött gyönge az erős jellemvonásokra. Maga a cím mutatja, mikép itt Richelieu hiúságát akará író föltüntetni. A tárgy bonyolítása sok érdekes jelenetekre, nagy momentumokra adna alkalmat, de az író nagyobb tervet készíte magának, semmint annak kivitelére elég ügyesség-, lélektani ismeret-, lelkesedés-, szóval: tehetséggel bírna. Maga a váz előre kész volt, de azt izmokkal, erővel, élet és érzelemmel fölruházni és megihletni képes nem volt – s így nem egyéb az, mint életnélküli váz.

Az „Utazzunk falura" című beszély oly rövid, hogy akkora téren, még ügyesebb toll is alig volna képes valami cselekvést érdekesen bonyolítni és megoldani.

Az egészben egyetlen lélektani momentum van, – minek kivitelében az író alig ügyesebb hősénél, ki midőn zavarában egy salonból eltávozik, a papát oldalba üti, a mama kis kutyájára tapos: épen így tesz szerző is a lélektani törvényekkel.

A „Tiszavidéki képek és gondolatok" Bernáth Gáspártól, mint címjéből is látszik, nem tartoznak a művészi szempontok látköre alá. Egység nélküli képekből áll az egész, mely egyes vonásokkal gyakran meglep – de a szerfölött vastag ecsetlés épen oly gyakran sérti az ízlést.

Az apró fordított, elbeszélő művek, melyek közől 7, 8, 9 és 12-dik számban jelent meg egy-egy, inkább csak helypótlók – alig érdemlenek beszély nevet. Mint fennebb is érintők, szűk téren alig lehet valami valóban érdekest adni.

Szépirodalmat tárgyazó értekezés egyetlen egy van e hat számban: „Még egy szó Toldiról", mely a fennemlített egyedüli, s igen szép kivételt képezi.

Könyvbírálatot a „Divatcsarnok" egyetlen egyet sem közölt múlt hóban. Úgy látszik nem is tartja azt körébe tartozónak.

A Dv. 11. sz. (259–260. lap) ezt olvassuk, midőn ott a „Hunyadiak kora Magyarországon" című munka harmadik kötetéről tétetik említés: „Tartalmáról bővebben szólni a mi lapunk körébe nem tartozik."

Mit jelent hát e lap homlokán a „Tudományos közlöny" cím?

A 12-ik számban (277. lap) ezt olvassuk:

„Bizonyos magyar sertéskereskedő múlt héten érkezett meg Londonból, hol 20 000 sertés Hamburgbai szállítására kötött szerződést."

Házi állataink e becses osztályának ügyei a *tudomány, szépirodalom, művészet és divat* közől már, melyik rovat alá sorozhatók? Tartozik-e a „San Francisco hajótörése" ezek közől valamelyikhez? És hová tartozik a „kalafáti tábor?" Mindkét cikk inkább a politikai lapok körébe vág, s míg a Divatcsarnok ezek tárgyait veszi föl, a könyvbírálatokat szíves egészen a politikai lapoknak engedni át.

A „Divatcsarnok" programmjában év elején az ígértetik, hogy a bírálatok minden pártszínezet nélküliek leendenek. Ezen elvet hívebben nem követheti a nevezett folyóirat, mint ha általában nem ad bírálatokat – a semminek aztán mi színezete sincs.

[II.]

A színbírálatok is a Divatcsarnokban nagyobbára csak helytöltelékek, melyekben kevés élvezetes és tápláló van; kiveszszük a „Lowoodi árva" ismertetését,

melyben olyasmit láttunk, mi a nevezett lapban legkevesebb van: t. i. *elveket.* Az ily ismertetés oly határozottan válik ki a többi közől, mikép ha a megkülönböztető jegyet nem látnók is alatta, azonnal észrevennők, hogy nem a rendes ismertető tollából folyt. Önkényt ötlik föl itt ezen kérdés: miért nem ügyekszik e lap vezetője rendes ismertetőül oly munkatársat szerezni, ki lapjának e tekintetben valódi becset volna képes adni? Ha egyszer egy, máskor más viszen egy rovatot, az a tarkaság miatt nem bírhat színezettel, a változékonyság miatt jellemmel.

Általánvéve szépirodalmi lapjaink fejletlen állapota főként a munka föl nem osztásában gyökerezik, mihez még természetesen azon csekélységet is hozzáértjük, hogy a munkások úgy legyenek alkalmazva, mint tehetségük jelöli ki a működés terét.

Ismeretes az állattan tudósai után azon tanulságos természeti törvény, mely szerint minél többféle szolgálatot tesz egy állatnak egy ugyanazon tagja: annál kevesbbé alkalmas ezen szolgálatok akármelyik külön nemére. Ellenben minél jobban vannak elkülönözve s külön tagokra bízva e szolgálatok, s így minél részletesebb célokra szolgálnak a tagok: az egyén annál tökélyesebb.

Ezen egyszerű törvényből foly, mikép arra, hogy valami jól szervezett dolgot hozhassunk létre, minél több és speciális célokra minél alkalmasabb tényezőket kell alkalmaznunk.

Szépirodalmi lapjaink, hogy hasonlatunkat folytassuk, mihez sem hasonlítnak szervezetükre nézve úgy, mint azon egyszerű alsóbbrendű élőlényekhez, melyek csupán egy gyomorból állanak. Egyszerűn s nem sok válogatással magukba veszik a külső anyagokat, de önálló munkássággal nem bírhatnak – nincsenek tagjaik, nem hathatnak. Emberi dolgokban a csupa táplálkozást nem nevezzük életnek.

És a *valódi* életnek igen kevés jeleit látjuk tisztán szépirodalmi lapjainknál. Hol látjuk az őszinte ügyekezetet, melynek nemcsak a vegetálási ösztön, hanem az ügy, a hatásvágy legyen rugója?

Az elvkérdések vitatása, művészi ismertetések csak *kivételes*, csak mellékes dolgok gyanánt tekintetnek.

Irodalmi vezércikkekkel, melyeknek csak *kivételesen* kellene kimaradniok, mondhatni, nem találkozunk. Honnan merítsen az őszintén törekvő fiatal író, honnan a közönség gondolkozóbb része tanulmányt az irodalom tárgyaiban? És ezen értekezések, ha nem szárazak s nem hiú cifrázatokkal vannak terhelve, és a tárgy melegéből vétetnek, a tanulmányon kívül lelkesedést is ébresztenek. A világos eszmék többnyire magukkal hozzák a termékenyítő meleget is.

A könyvbírálatok, ismertetések képezik a sok közől, szépirodalmi lapjaink legnagyobb parlagát.

Ha röviden szólnak is egy műről, azt többnyire épen oly banális, mint stereotyp kifejezésekben – minthogy mibe sem kerül – megdicsérik, s a kisszerű hiúságok hízelgőivé válnak. Ideje volna a hiúság helyett a valódi dicsvágyat ébreszteni, mely oly távol áll egymástól, mint az őszinte ügyekezet az elbízottságtól.

Már említők, hogy általánosan szólunk – s nem hozzuk föl az igen ritka kivételeket.

Miután a szóban forgó közlönyök mint önálló lények nem munkások, nem egyebek csupa kereskedelmi cikkeknél.

Nem csupa kereskedés-e az, ha valaki megveszen egy munkát azért, hogy drágábban adhassa el, – és egyebet nem teszen, mint azt bevásárolja, berendezi és szétküldi?

Ebből foly, hogy mi azok hasznát elismerjük, a mennyiben érdemlik; – mert a kereskedők minden neme a társadalom igen hasznos részét képezi.

Íme, a szépirodalom teréről az érdekekig szálltunk alá. De maga a dolog természete vezetett ide. Mit tehetünk mi róla, ha az igazság útja gyakran száll le a völgyek mélységébe? Ezen utat mindenütt követni erős szándékunk, bárha merész vállalatnak tetszik is. Célunk nem harc, hanem tájékozás.

Az ügynek csupán kereskedelmi oldalát tekintvén, szükség megjegyeznünk, mikép a helyesen fölfogott önérdek nemcsak egynek kettőnek, hanem az egész közönség érdekeit mozdítja elő, míg a szűkkeblűség, rövidlátás minden résznek csak árthat.

Ha a kiadók a helyett, hogy száz vállalatot kerítnének nyakukba, egyes nagyobbakra is fordítnák telhető erejöket; ha a tulajdonosoktól kitelnék az előleges és kitartó áldozat: akkor volnának képesek a közönség és ügy iránti kötelezettségeiknek megfelelni, akkor alapíttatnék meg a vállalatok *hitele*, mely mindennemű üzletben a legfontosabb; és végre ekkor számíthatnának tetemes és *biztosb* kamatozásra.

De míg a „Hölgyfutár”[1] az eredeti beszélyekért hasábonként 20-30, a fordítmányokért 12-15 krt, a versekért többnyire mit sem fizet, s hihetőleg nem fizethet; míg a „Divatcsarnok” az „új erők csatlakozása” mellett is egy egész hóban, oly kevés érdekes olvasmányt ad az előfizetőknek; míg a „Délibáb” a negyedév derekán szűnik meg: honnan reméljen a közönség jó műveket, hogyan bízhassék a nagy ígéretekben, s végre, hogy tekinthessen valamely ilynemű vállalatot biztosnak? –

A mások műveinek bevásárlói és kiadóinak, hogy az irodalom forgalmát előmozdítsák, mindenekelőtt tekintélyes anyagi erővel kell bírniok, hogy kezdetben is a lehető legbecsesb termékekkel győzzék ellátni az olvasó közönséget.

Ha ezenkívül közlönyötök önállólag is kíván hatni az ízlés emelése s az ügy iránti valódi érdekre: még szellemi tőkére is van szükség.

Ez több, minél tehetségesebb különszakú egyén szoros egyesületében áll, kik állandó munkásságukkal képesek határozott jellemet adni közös munkájoknak.[2]

Lehetőnek tartjuk, hogy magában egy szerkesztő is, kis tőke alapján egy szépirodalmi lapnak belértéket s tekintélyt tudjon adni, – de csak úgy, ha a külforrá-

[1] Mely ez évben február végeig egyetlen beszélyt sem közöl, mely az alsóbb fokú bírálás színvonalán is állana, s épen azért róla bővebben szólni nem tartottuk célszerűnek. Februárban három nagyobb beszélyt fejezett be, Vadnay K., Tanács M. és Foster Rudolftól: ú. m. „A sorsüldözöttek”-et, „Alvajáró”t és „Anná”t. – E beszélyekre általánosan csak azon megjegyzésünk van, mikép íróik igen merészen bánnak a lélektani törvényekkel, s teljesen kényük szerint járnak el.

[2] A tárgy ezen oldala bővebben volt fejtegetve lapunk múlt évi legutolsó számában a „Szellemi közlönyök” című cikkben.

sok gyarapodtával lapja belértékét is progressive emelni ügyekszik. Hanyatlásnak, mint minőt a „Divatcsarnok”ban tapasztalánk, nem szabad mutatkoznia.

Miután rövid tájékozásunk ezen pontjához érkezénk, tovább menni nem szándékunk. Szükséges-e indokolnunk, miért használtuk föl egyik laptársunk megszűnését alkalmul, hogy a bajt forrásáig kísérjük, hogy célunk nem vádaskodás, hanem a szomorú való föltüntetése volt? A való fölmutatása, annak elemzése soha sem tehet kárt.

A „Családi lapok”-at, mely havonkint 2-szer jelenik meg, s a költészetet a vallásosság terjesztésére használja föl eszközül, jelenleg Ney Ferenc úr szerkeszti. E kath. szempontú lap egyébiránt kiterjeszkedik ipar, tudomány, művészet, erkölcstani cikkekre s gyermek-olvasmányokra is, sőt színházi és könyvbírálatokra is, melyekben inkább erkölcstani, mint tisztán művészi szempontokból indul ki. Azonban a kitűzött irányban csak akkor fog a nevezett lap hatni, ha valódi költészetet használ föl. Hogy szerkesztője ezen elvet ismeri, programmjából tűnik ki, de csalatkozik, ha azon dagályos modorban helyezi a valódi költészetet, melyet a „Fehér liliom” beszélyben követ. [Mérleg]

7.

[[Mérleg], *Felelet „-ss” bírálónak*, Budapesti Hírlap 1854. márc. 22. 375. sz. 2105.]

Felelet „-ss” bírálónak

Hogy rövidek lehessünk, csupán egyszerű tényeket hozunk föl. Olvasóink emlékezni fognak Degré Alajos novelláinak tárcánkban megjelent ismertetésére. Ezen ismertetésnek két része volt. Egyikben e novellák tárgyuk szerint, minden hozzátétel: megrovás vagy dicséret nélkül valának a közönségnek bemutatva. A második részben a költészet szempontjából pár észrevételt tevénk. Ez utóbbi részről itt hallgatunk. Az első részben ezen sorok olvashatók (lásd „B. H.” febr. 28-ki számát):

„E beszélyek színhelye egy-kettőnek kivételével Pest, – s itt is főként a táncvigalmak, estélyek; gyakran a színház, szóval az ú. n. elegans körök, továbbá kávéház, utca, sétány, gőzkocsi, gőzhajó, vendéglő, kártya-asztal, szóval, hol egy pesti uracs, arszlán, vagy a jurátus magát otthonosnak érzi.”

„Mindez ellen nem lehet mi kifogásunk is – s épen nem megrovásképen hoztuk föl, hanem mint tényt. – A fennevezett beszélyek csak igen kevés kivétellel mind az említett körökben történnek, – s ha azokat meg nem említjük, jellegükből egy igen lényeges vonást hagytunk volna ki.”

„A családi élet nagyon kevés helyen van, s ott is csak futólag fölmutatva.”

Továbbá: „Fő feladatunk, bemutatni a közönségnek minden megjegyzések nélkül e beszélyeket, hogy előre fogalma legyen róluk."

Ki állíthatná ezen sorokból, hogy mi megrójuk azt, mikép a nevezett novellák szerzőjében azt hibáztatjuk, hogy tárgyait nem a családi körből vette? – Nemde világos, hogy ki bírálatunkról ezt képes elmondani: vagy általában nem olvasta bírálatunkat, vagy épen az idézett sorok kerülték ki figyelmét? Más alternatívát fölállítni lehetetlen. És kérdjük, lehet-e a világ bármely hivatásában komolyabb vétség, – mint az, ha egy bíráló nem képes csak fölületes figyelemmel is átolvasni egy rövid cikket?

És mégis van ily bíráló! Sajnáljuk, de be kell mutatnunk azon helyet, mire *egyik laptársunk* tegnapelőtti hasábjain bukkantunk, s ez így hangzik: „Megvalljuk, kissé csodálkoznunk kell Degré novelláinak egyik bírálója felett, ki rosz néven látszik venni azok írójától, hogy beszélyei tárgyát nem a családi életből, de főleg a kalandok köréből meríti."

A csodálkozásnak két neme van: egyik az értelmesé, másik a tudatlané.

Mivel „-ss" bíráló rövid cikkünket is figyelmetlenül olvasá, természetes, hogy Degré 29 novelláját még kevésbbé volt képes átolvasni. Ezt be tudjuk bizonyítni. Cikkében ezt olvassuk:

...„találunk e gyűjteményben egyes dara*bokat*, melyek nem beszélyek... hanem inkább életképek, genre-k."... Ilyen pl. hogy *csak egyet* említsünk: a pesti uracs (1-ső kötet végén). –

Az egész három kötetes gyűjteményben ezen egyetlen egy genre-kép van, s a bíráló mégis dara*bokat* emleget, – s az idézettet például hozza fel: neki elég egyetlen fa, hogy erdőt *képzeljen* maga előtt.

Hogy lehessen már oly bíró ítéletében bízni, ki a tényekre szemeit behunyja, s mégis szükségesnek tartja minden fölött ítéletet mondani ki? – Mi ezen nem csodálkozunk, mert ez nem első eset; s őszintén óhajtjuk, hogy utolsó legyen! [Mérleg]

8.

[Salamon F., *Fegyverek*, Budapesti Hírlap 1854. ápr. 4. 385. sz. 2172–2173.]

Fegyverek

Európában mindenütt hadseregeket látunk tolongani. Az ország- és vasutak, a békés folyamok, a tengereken s hírlapokban nem látunk egyebet szuronytömegeknél, nem hallunk egyebet a trombita hangja- s az ágyú dörejénél. – Lehet-e csodálkozni, ha a tárca, e mulatság és tanulmány tere, egy pillanatra zsúfolásig telik meg fegyverekkel, hol a méh fulánkjától elkezdve a „Paixhans-féle ágyú"-ig,

mindennemű fegyvernem képviselve van? Mai tárcánk valódi arsenal, s előre figyelmeztetjük a gyöngébb szívű olvasót, hogyha illő bátorságot nem érez magában, jobb lesz, ha nem követ minket, hanem jámbor verseket vagy szolid novellákat olvas.

És ha követ, nem mi fogjuk megbánni!

Nincs közönségesebb eszköz mint a fegyverek, mert általánosan elfogadott igazság, hogy „harc az élet." Ha ez csakugyan igaz, akkor be lehet bizonyítni, mikép minden tehetségeink, minden szenvedélyeink, érzéseink nem egyebek éles kard, szétpattanó bombák, s hegyes tőrnél. Fegyvernélküli harcról legalább tudtomra sem a krónikák, sem a privát-mémoire-ok nem emlékeznek. Miután ezen igazság diadalát a legföldresújtóbb t. i. a logika fegyvereivel így kivívtuk, nem marad egyéb hátra, mint Vörösmartynak egy költeményére utalnunk, hol a szellemi világ fegyverei sorról sorra csiszoltan villognak elénk. Csak annyit teszünk hozzá, mikép nem csak a bűnök, hanem az erények is fegyverül szolgálnak, s gyakran mint ilyenek csak ideiglenesen szoktak elővétetni. A világon a legártatlanabb tárgy is fegyver. Mi ártatlanabb egy szerelmes mosolynál? S mégis hányszor sebzé meg egy féltékenynek páncélzatlan kebelét; mi békésebb egy lányka kék szeménél? s mégis gyakran úgy átdöf egy-egy költői lelket, mikép bánata címereül egy nyíltól átszegzett szívet választ. Mi békésebb egy fehér zsebkendőnél? s mégis ez ölte meg mind Desdemonát mind Othellót. Mi üdvösebb az orvosságnál? s mégis gyakran… Elég, elég! látom, hogy a toll, melylyel írok, tőrré, karddá, dzsidává kezd kinyúlni kezembe, s oly messze állókat sért meg, kiknek egész életük a fegyverek által okozott sebek orvoslásában telik el.

Azonban nemcsak az emberi társadalomban divatozik a fegyverek használata. Az állatvilágban csaknem mindenütt ugyanazon általános fegyverkezést látjuk. Nézzük a méhek liliputi-társadalmát, hol a munkás osztály testében fulánkot hordoz, hogy a nyár kezdetén igen elszaporodott ingyenélő kábítót agyon szurdalja, mely irtó háború minden évben júniustól augustus hóig híven folytattatik. – Tudva van a hangyák társaságáról, hogy azoknak rendes harcosaik vannak, melyek háborút folytatnak a szomszéd gyöngébb telepítványekkel, s a hadi foglyokat dolgoztatni szokták. Némely rovaroknak még születését is a természet fegyverekhez kötötte, ilyenek a legyek. Ha állatok és növények átszúrt bőre alá nem rejthetnék tojásaikat, ez alkalmatlan faj örökre kipusztulna. A kígyónak mérget adott a természet erő és mechanicai fegyverek helyett. Ellenben a tüskés disznó szuronyaival ezt mérgével együtt féregként tiporja el. A ragadozók serge éles köröm, fejlettebb érzékek s magasb rendű ösztönök által uralkodik az állatvilágon. De megjegyzendő, hogy ez uralkodás nem határtalan; mert a martalékseregről is gondoskodott a természet – azokat sem hagyta merőben fegyvertelen, – s így a ragadozóknak mindig az elvénült vagy beteges, szóval gyengébb állatok lesznek prédáivá. A természet nagyszerű gazdálkodása, a kiszámítás sehol sem oly bámulandó, sehol sem mutatkozik oly fényesen, mint ezen törvényben. Azt akará, hogy minél több, minél változatosabb élőlények népesítsék a föld felületét. De az egyes fajok túlszaporodása elleni óvszer: a ragadozók irtó háborúja a lehető leggyöngédebben hajtatik végre. A ragadozó sereg valódi jóltevője annak, melyből táplálkozik.

Hosszú sínlés nem létezik az állatok birodalmában: minden maródi a legrögtönösebb s fájdalomnélkülibb halállal vész el; mert a ragadozók fegyverei, minők: a körmök, a fog, csőr, és az éhség, oly élesek, hogy a martalék egy perc alatt szűnik meg élni. Első pillanatra elborzad az ember, midőn elgondolja, hogy földünk élőlényei egymás testén és vérén élődnek. Igaz lenne-e hát, hogy az erősebbnek a gyöngébb fölötti uralma, hogy az ököljog egy örökkévaló természeti törvény, hogy a harcnak az életirtásnak megszűnnie soha sem lehet? Az emberiségre nézve e kérdésre nem felelhetünk. Annyi bizonyos, hogy az emberen kívüli természetben e törvények épen nem kegyetlenek. A ragadozó (mely egy ismét igen bölcs elrendezésnél fogva legtárstalanabb az élőlények közt) csak annyi vért ont, a mennyi életfönntartására múlhatlan szükséges. A tigris – a vérengzés ezen örök jelképe – csak azért jött oly rosz hírbe, mivel főként az emberre látszik utalva lenni, s nagy pusztításai onnan erednek, mivel annak nem hús-, hanem vérrel kell táplálkoznia. Düh és szenvedély az állatok közt igen keveset szerepel.

Rég elmondá Rousseau, s én legalább is ezeregyedikszer mondom el, mikép az állatok közt alig van fegyvertelenebb lény az embernél, ámbár Rousseau maga a futás tehetségét nemünk fegyverei közé számítja. E következetlenség minden, keblében csak egy szusznyi bátorságot tápláló *embernél* nem egy okból kelthet indignatiót, – ezen gyanúsítást nem csak a férfi, hanem a szépnem is méltán visszautasítja magától. Ha azt mondja valaki, bármily kis parány legyen is az a szellemvilágban, mikép az embernek egyedüli fegyvere az ész, mi tökéletesen igazat adhatunk neki, – annyival inkább mert nem tekintélytől jön. Legyen szabad e sorok írójának önmagát mutatni be e „kis parány”ként, ki még azt sem meri állítni, hogy annak a mit mond keletkezési ideje csak mostani volna. – Ezt is sokan elmondhaták már, habár tekintélyt idézni nem tudok is.

Az ember kezén leggondosabb kímélés mellett is a körmök oly rövidek, hogy nevetség volna azokat fegyvereknek nevezni – legfeljebb ékességül szolgálnak. Sokkal helyesebben járunk el, ha az ember testi fegyverét a kéz alkatában keressük. Az üres kezet megnyitva vagy ökölbe szorítva rég elfeledtük fegyverül használni – legfeljebb gyöngéd szülők és nevelők emlékeztetik vele növendékeiket az emberiség primitív állapotára. Némely délamerikai vadnépeknél szokásban van még, hogy a sértett felek lapított ajkú nejei víják üres kézzel a párbajt. Személyesen nem valék ily harc tanúja, de egy képes könyvben hű fametszvényben láttam, és biztosíthatom önöket, hogy ha egy kard, pisztoly vagy szuronynyal vívott harc képe állt volna előttem, csak felényire sem borzadtam volna el úgy – mint midőn a térden-csúszó több mint félleplezetlen delnőket látám, mint marcongolják üres kézzel egymást. De csalatkozom: kezük nem volt üres, mert ah! egyik a másik dús hajzatának fekete hullámai közé merült. Meddig tartott e viadal, a kép nem mondhatta meg, de bizton elhihetjük, hogy rövid épen nem lehete, mert minél tökélytelenebbek a fegyverek, annál későbben dől el a harc. Mennyi düh, mennyi fojtott szenvedély, mennyi alattomosság nem fejlik ki e tökélytelen harcokból, úgy hogy az csaknem szüntelenivé válik!

Az üres kezet fegyvernek nevezni valóban az emberi méltóságon alul áll – s a közéletben sem méltatjuk e névre.

Egy fokkal magasabban áll az általános értelemben vett fegyverek tárában a kéz azon képessége, mely szerint a felkelhető tárgyakat megragadván, azokat vagy kézi, vagy hajító fegyverekül használja. És minden anyagi fegyvert e két nemre osztályozhatunk.

A hajító fegyverek legalsóbb neméről nem szólunk, mert az sértene minden jobb ízlést. Mily utálattal fordulunk el azon eljárástól, mit egy francia drámai hős elkövet, ki ellenéhez vágja poharát, nem tekintve annak fejét, nem tekintve a drága poharat s a benne levő piros bort. Nem! mi az üres kézbőli hajigálásnak, még ha ebéd után s szép nők társaságában kenyérmorzsákkal történik is, megrögzött ellenségei vagyunk!

Épen ily ellenségei vagyunk a *kézbeli* fegyverek közt minden botfélének (kivéve a békés Elsler-lábakat.) Ha egyiptomi módon írnék, a barbarismust egy bot vagy dorong által jelvényezném, s ha angol volnék, a tudós társasághoz e szerény értekezésem mellett indítványt nyújtanék be, hogy a „club" szót törülje ki minden szótárból, melynek két értelme van: *club* társulatot és dorongot is jelentvén egyszersmind. Ha e tudós testület azon ellenvetést tenné, mikép a bot már a fegyverek magasb rendű neme, mint az üres kéz, – mert veszélyesebb, döntőbb, – s minél veszélyesebb a fegyver annál kevésbbé kerekedik kedve az embernek perpatvarba elegyedni: tökéletesen egyet értenék vele, de abban ismét az fogna velem egyetérteni, miszerint a bizonyos készítési ügyességet nem kívánó fegyverek még mindig a nyers testi erőnek adják a túlsúlyt. Áll ez mind a hajító mind a kézbeli fegyverekre nézve. Látjuk a krónikák és legendákban is hogy a régi időben csak az lehetett nagy vitéz, kinek herculesi izmai csodákat mívelének. Így olvassuk a kézi fegyverekre nézve Sámsonról:

„...Kiről irva vagyon,
Hogy ezer pogányt vert egy *ál csonttal* agyon."

A hajítókra nézve a jó Toldi Miklós egy tettét hozzuk föl:

„melyen ült, a *malomkő* darabot fogta,
S Toldi György boszantó népe közé dobta."

Sámson és Toldi Miklós a régi időben ezen vasgyúró erő nélkül a lett volna, a mi leendett mindkettő egy más, péld. a jelenkorban, midőn öldöklőbb fegyverek is léteznek, t. i. jelentéktelen ember, – alig vinnék mai nap többre megyei hajdúságnál.

Miután az ember a természeti erőkkel s anyagokkal szorosabban megismerkedett, azokat igyekezett fölhasználni hatályosabb fegyverekül. Így alkottak a vaseszközök emlékezetet meghaladó régiségben új aerát. E vágó eszközök már magasabb civilisatióra mutatnak. – Hajító fegyverül nem volt elég a kar izomereje, hanem bizonyos testek rugékonysága használtaték föl. Így állt elő a nyíl. Oly népek, melyeknél az említett fegyverek jöttek használatba, már tömegesebb harcokra valának képesek. A csupa egyéni boszú háttérbe szorult a néptörzsek érdekei előtt. A számos áldozatok mellett, számosabban maradának fönn sértetlenül, kik vagy önfeladás, vagy futással menekültek meg. Még ekkor a rendes visszavonulás igen

ritka lehetett, és hogy inkább az egyén, mint a tömött sorok jöttek számításba, mutatják az egyéni védeszközök, minők a páncél és paizsok, melyek még a lőpor használata után is némileg fönnmaradának egy ideig. Ugyanerre mutat a római légiók fölállítása, melyeknek egyénei nem képezének tömött sorfalat, hanem köztük mindig hézag maradt a mozgásra, a paizs és rövid szablya szabadabb használhatására.

A természettudományok tovább fejlésével többé nemcsak az aránylag otromba mechanicai, hanem a vegytani szerek jöttek divatba mint hadtani eszközök. Mennyi kísérlet, mennyi ismerethalmaz volt szükséges arra, hogy a lőpor létre jöhessen! – Az alchymia emberei századokon át virrasztának, míg e váratlanul föltalált szer a hadfolytatás s így az államviszonyokban is egy merőben új korszakot kezdhete meg. Maga a lőszer valamint a fegyverek készítése új tudománynyá, egy új iparággá fejlődött ki.

A hadi építkezés, mely hajdan csak tökélytelen faltörők és ú. n. ballisták[1] ellen vala számítva, igen tökélytelen volt. Az újkori sáncok, redoute-ok, földalatti aknák készítése, csak a lőpor föltalálása óta lettek tudománynyá. A harcfiak aránként kivetkőzének terhelő ércpáncélaikból, letették fölösleges paizsaikat: az egyén kevéssé, de annál nagyobb tekintetbe vételék a tömegek mozgékonysága.

Európa több hadseregeinél s főként a gyalogságnál a sisakot könnyebb föveg váltotta fel, sőt a franciák afrikai hadseregüknél még a csákót is könnyű sipkával helyettesíték.

A veszélyesebb fegyverek behozatala után, mint általánosan el van ismerve, a harcok kevésbbé vérengzők. A vezértől elkezdve a közemberig mindeniknek több szüksége van most a józan észre és tömeges gyakorlatokra, mint hajdan, midőn a harci düh s személyes vitézség döntötte el a csaták sorsát. Ma a legvérengzőbb ütközetekben is a legyőzöttek igen nagy része megmarad, míg hajdan azok igen nagy része elveszett. Ennek további okait a csatavonal távolsága-, valamint az előre kiszámított s szabályozott visszavonulásban találhatjuk.

Jelenleg a harc sorsa mindig hajlandóbb a civilizáltabb fél részére dőlni el, mely a lőszer, fegyverek készítése s azok használatára több ismerettel s gyakorlottsággal bír. A tudományok haladása, valamint azon befolyás, melyet a hadiszerek tökélyesbítésére gyakorolnak, nemsokára még az ellenfél erkölcsi erején is diadalmaskodni fog. A pontosabban s messzebb szolgáló puskák, a naponkint tökélyesített röppentyűk és vetágyúk nemsokára minden rohamot meghiúsíthatnak. Ekkor minden csak a kezelésbeni ügyességtől fog függeni, s míg a védelem könynyű, a támadás szerfölött meg leend nehezítve. Akkor fog teljesen bebizonyulni, hogy minél veszélyesebbek a fegyverek, annál ritkábbak a harcok.

Újabb időben számos új indítványok tétettek e nemben: s a közelebbi harc alkalmat nyújtand a kísérletekre, s megérjük, hogy Paixhans – egy új nemű ágyú fölfedezője – a béketársulat tagjává fog avattatni.

[1] Hajító gép, mely által az ostromlott várakba nagy kő- és fadarabokat, sőt kidőlt lovakat is hajítának be.

Míg azonban a béke nagyban biztosítva lesz, az élet apró harcai tartani fognak, s a régi fegyverek épen nem mennek ki divatból. Lesznek mindig D'Aulnay Sándorok, kik a poharat nem sajnálják, használtatni fognak a bűnök, erények és üres kezek stb., csak hogy – s ezt remélni az emberiség haladásábani hitünk jogosít fel – a sebek veszélytelenebbek lesznek. Például a leány megkímélendi az ifjakat szemérmesen lesütött szeme nyilaitól, ezek pedig a józan ész sáncai mögött nem egy könnyen lesznek sebezhetők; a féltékenység csak ócska regényekben lángoland, s a zsebkendők csak gyermekek fegyvereivé válnak. Salamon F.

9.

[[Mérleg], *Szépirodalmi lapszemle*, Budapesti Hírlap 1854. ápr. 7. 388. sz. 2190–2191.]

Szépirodalmi lapszemle

Vannak esetek, midőn az ész hibáját a melegebb szív mentheti. Valamint az önfeláldozó gyöngédség bizonyos esetekben egy ártatlan hazudást erénynyé nemesít, úgy a kegyelet nekünk is megengedi, hogy ezen esetben tudatosan mutassunk következetlenséget. Midőn a „Hölgyfutár" működéseit hónapról hónapra röviden fölemlítettük, annak tiszteletben tartott szerkesztőjéhez soha sem intéztük szavainkat; s most, midőn csupán e szépirodalmi lap közleményei felől kellene véleményt adnunk, leteszszük a bíráskodást, s csupán annak szerkesztőjét említjük fel. Ezen sorok írója először mondja ki Nagy Ignác nevét a közönség előtt. Hazánkban mindenki tudja, hogy ő nincs többé, minden nemes kebelben él a részvét, minden érző szívben azon fájdalom, melylyel mi e városban lakók múlt hó 21-kén koporsóját követtük. Számos kísérői közt legjobbjainkat láttuk könyezni. De csalatkozott, ki az általános részvétet a kísérők számából ítélte volna meg: ha, jelen lehetének mindazok, kik országunk különböző részeiben fájdalommal fogadák a gyászhírt, a kísérő tömeg megszámlálhatlan lett volna. Ne ítéljetek a kísérők számából: azoknak, kik jelen nem lehetének, fájdalmuk kétszeres.

De nem akarunk gyász- vagy emlékbeszédet tartani: ily eseményeknél méltóbb tollakra bízzuk e fájdalmas tisztet; s őszintén szóllítjuk föl a szerény tehetségeket, példánk hű követésére! – De annál sürgetőbben fordulunk az elhunyt író számos tisztelői- s közelebbi barátaihoz: állítsanak emléket a befutott pálya végére. S mi volna méltóbb, maradandóbb s az egész életet hívebben ábrázoló emlék, egy rokonszenvvel s részletesen kivitt *életrajznál*? Európa fejlettebb irodalmai a még élő férfiak életírásait is bírják, míg nálunk az irodalom ezen örökzöld ága alig ismeretes, mert a tudós társasági emlékbeszédek kis téren mozognak s kisebb közönség előtt mondatnak el.

Garay és Nagy Ignác élete! mily általános, mi új és mégis maradandó érdekű tárgy akár elismert nevű, akár egy magasbra törekvő fiatal író számára.

...„La plume est là: qui osera écrire?"

Nem mellőzhetjük e helyen irodalmunk egyik gyönge oldalát hallgatással: azon rugékonytalanságot s mondhatni apathiát, mely szerint nem képes egyes alkalmakhoz simulni. Távol attól, hogy az alkalmi műveket kivétel nélkül magasztalni akarnók: azoknak fontosságot tulajdonítunk. Ezek hozzák közelebb az irodalmat az élettel s az írót a közönséghez. A sajtónak gyakran kell a közönség által óhajtott szolgálatot tennie. Szolgálattétel és szolgaiság között lényeges különbség van: ezt mindenki tudja, kinek az előzékenységről fogalma van.

A „Divatcs." úgy van *összerakva*, a mint eddig volt.

Rendesen kétféle beszélyt ad minden számában: egy eredetit és egy fordítottat.

Három eredeti beszélyt olvasánk múlt hó folytán a „Divatcsarnokban."

Első: „Egy tiszai gőzösön" Bérczy Károlytól. E mű, véleményünk szerint genre-kép. A főszemély előtt nem áll ön maga vagy az író által kitűzött cél. Egy iparlovag a gőzös födözetén mindenkinek alkalmatlankodik, kit rosz csillaga útitársává tett. A kapitány egy ügyes csel által megmenti utazóit és önmagát ezen tolakodótól. E csel leírása rövid, s a mű nagy része a főszemély s nehány nem szereplő egyén jellemzésével van elfoglalva. Így ha valamire, úgy ezen elbeszélésre ráillik a genre-kép nevezet.[1]

Bérczy művét annak tekintve, a mi, nem érdektelen olvasmány; s jobb ízlést sértő kinövéseket benne nem találunk. Szerzője ismeri erejét, s azt öntudatosan használván, annak körén nem csapong túl.

Második eredeti mű „Csák Mór" Szathmári Károlytól. E beszély egészen legendai térre van áttéve. A történet Csák Mór szelleme által van elbeszéltetve: s e miatt is sokat veszít történeti jelleméből, mit általában nem lelünk föl e műben. Ha szerző jobban szereti phantasmagroiákon mint a történet széles terén jártatni képzeletét, úgy el kell csüggednünk a fölött, hogy benne ügyes történeti regény- vagy beszélyírót bírhassunk. Tárgya kivitelében nem látunk biztos kezet, s mi

[1] Minthogy közelebbről a Degré A. novellái tárgyában a Mérleg és „-ss" közt egy kis pörpatvar keletkezett, szükséges a genrekép fennebbi meghatározását a nevezett novellaíró „Uram bátyám és az arszlán" című beszélyére alkalmaznunk, melyet „-ss" író úgy hiszszük nem helyesen nevez genre-képnek. Mert:

Ott az arszlán, valamint az utóbb említett egész mű egy cél felé tör. A főszemély ugyanis egy vidéki lányt akar elcsábítni, s egyszer festőnek, aztán színésznek adja ki magát, míg végre kisül, mikép ő csak egy arszlánbőrbe Öltözött inas, ki régebben gazdáját meglopva, elszökött. – A másik „-ss" úr által fölhozott genre-kép oly tiszta s oly kalandos novella, hogy abban senkinek sem lehet kétsége. Hosszas késedelmünk a felelettel onnan ered, hogy hasábjaink fontosabb tárgyak által vannak igénybe véve, mint a közönség előtt unalmas polemiák Most is csak azért tettük ide e nézeteink és elveinkből folyó megjegyzést, hogy kimutassuk, mikép első állításunk (mely szerint t. i. Degré Alajos novellái közt egyetlen egy genre-kép van) nem ingott meg annyival kevesbbé mivel „-ss" úr egyetlen okot sem hozott föl állításai mellett – a sok udvarias, hízelgő és mindenek fölött *nemes* kifejezések kiszoríták kicsiny de *tömött* cikkéből a fölösleges (!) indokolást. Mérleg.

mindezeknél fontosabb, nem fokozatos és részletek által érdekessé tett fejlesztést, s mélyebb lélektani fölfogást. Ha szerző – mit nem hiszünk felőle – azt kívánná, hogy legnagyobb hibáit magasztaljuk, úgy nagyon ki kellene emelnünk cifra bevezetéseit, s a csodás phrasisokat, melyekkel műveit befejezni szereti.

Harmadik idősorban a Degré „Külszín csal” című novellája. Szerző egybegyűjtött novelláiról nemrég szólottunk. Jelen művéről szólva, csak ismételnők, a mit egyszer elmondánk.

Fordított beszélyeket a Divatcs. minden számában hozott (kivéve a 16 dikat). Az elv ellen mi épen nem szólunk: csak annak alkalmazását látjuk hibásnak.

Véleményünk szerint mindig oly műveket kellene választani fordításokul, melyek valódi becscsel bírnak, s legalább egy fokkal magasabban állnak, mint a bennszülöttek igen nagy része. Mert a fordítások irodalmi célja az, hogy a külföld jelenjeivel ismerkedjünk meg, nem pedig, hogy a Divatcs. hézagait, mint olcsó holmik kitöltsék. – Houwald egy regéje: „Maradjon kiki a maga elemében”. Ezen regében minden lehető virág össze van hordva. E túlcsigázott képzeletet, s azon egybe nem hangzó komoly erkölcsi leckét, mit végén olvasunk, minden fiatal írónkban megrónók! Mennyivel inkább olyanban, kit példányként akarnak bemutatni nekünk.

A „Halottak estélye” francia beszélynek van keresztelve, Cagliostro egy híres bűvész lelkesedését írja le. Nagy kár volt ki nem tenni a forrást, honnan azon beszély íraték vagy fordítva van. Még azt sem tudjuk, fordított-e vagy eredeti?

Vettünk egy beszélyt Boccacciotól, Császár Ferenc fordítása után. Boccaccio novelláiban a kellemes könnyen folyó elbeszélő hang és nyelv a legfőbb érdem. Cs. úr fordítása ezt nem engedi sejtenünk!

A Dcs.-ban ez év elejétől egy elvet látunk híven követve, mit mi tévútnak hiszünk. Főfigyelem arra van fordítva, hogy a fordított beszélyek, nem tekintve azok belbecsére, minél *rövidebbek* legyenek. A Divatcsarnok pallérja épületének alkatrészeiként csak *kimért nagyságú* darabokat szemel ki: az anyagra kevés figyelem fordíttatik. Célja, hogy egy vagy két száma bevégzett s mégis változatos egészeket adjon. Csak e két eset közől valamelyiket tehetjük föl róla: vagy azt hiszi, mikép fél- vagy negyedévenként számait összegyűjtvén, senkisem fogja bár szerény vászonba, vagy pedig, hogy minden számát legalább kettejével-hármával, sőt külön-külön fogják bársonyba köttetni, s mindeniken a DIVATCSARNOK nagy neve csillogand. Mert mi egyébért nem adhatna terjedelmesb műveket is, miután elég tere van reá?

Meg vagyunk győződve, mikép az olvasóközönség nagy része örömestebb olvas egy ívenként megjelenő becses nagyobb beszélyt, mint azon adomaszerű fordítmányokat, melyek kicsinységük miatt oly fejletlenek!

Miután az épület köveiről szólánk, lássuk a meszet, mely azokat összetartja: de a Divatcs. e mészben nagy mértékben szűkölködik. Még homok is van hozzá, és pedig nagy halommal áll ott hátul a tározóban; vidékről nagy számban küldenek fedélre valókat, csak a mész hiányzanék még, t. i. az elv, mely összetartsa s a változatosságban is bizonyos határozott, éles idomokat adjon az egésznek.

Lehet aztán a kőmíves „fáradhatlan” és „becsületes”, ha nem jut eszébe, hogy anyagait nem elég halomba rakni, hanem azokból csarnokot kell építnie.

Megfoghatlan, mikép e szépirodalmi lap még folyvást hallgat a kritikával. A megjelenő könyveknek csak címét látjuk fölemlítve, de azokhoz megjegyzésül téve nincs egyéb, mint áruk.

Annál méltánylóbban kell szólnunk a „Vasárnapi újság” múlt hóban megjelent négy számáról, melyekben rendes könyvismertető rovatot látunk. Habár ezen ismertetések rövidek s így nem rendes bírálatok: hű fogalmat adnak a megjelent becsesebb művekről. Ámbár e lap nem tartozik szorosan jelen rovatunk alá, – de a mennyiben szépirodalmi műveket is ad, (habár csak a népies körben maradva) egypár abban megjelent érdekes cikkről említést teszünk. Ilyen „a legelső magyar komikus” Gyulai Páltól, mely tetszést, s „a magyar költők sorsa” Jókaitól, mely általános részvétet ébresztett.

A „Családi lapok”ban érdekes cikk volt „Jelenetek Haydn József életéből”. Vallásos, erkölcsi, természettani, történeti, stb. cikkeiről nem szólván, a beszélyek és versekre nézve csak azt jegyezzük meg, mikép azok az alsóbb fokú ítészetben sem ütik meg a mértéket, s ezért a szerkesztő programmjának nem felelnek meg. Csodálkoznunk kell, mikép e lap, mely eddig rendes rovatot vitt a nemzeti színházról, most azzal fölhagyott: – elvből-e vagy szükségből? nem tudjuk. Könyvbírálataiban e kath. lap, mint látjuk, csak a vallásos szempontot tartja szem előtt, – ez véleményünk szerint helyes, mert a lap általános irányával megegyező. [Mérleg]

10.

[[Mérleg], „*Derű és ború*”, Budapesti Hírlap 1854. ápr. 29. 407. sz. 2292–2293.]

„*Derű és ború*”

Regény; írta *Vahot Sándorné, Csapó Mária.* Kiadták Tóth Lőrinc és Vahot Imre. 2. kötet. Pesten, Müller Gyula bizománya.

Irodalmaink által az emberiség új éltető elemet nyert. Ezek táplálják, elevenítik és éltetik szellemét, ezek verik vissza ezer meg ezer sugárban, az egy központba szorított eszmék teremtett napját: szóval, nem kevesebbek mint a szellem athmosphaerái. De bármi fenséges, bármi kies a táj, a lélekzet nehéz, maga a napvilág tikkasztó, az élet lankadt, ha idegen tájak szele nem frisíti fuvallatával. Így az egyes irodalmak is egyhangúvá lesznek, ha minél több s változatosb eszmekörök nem vegyítnek légkörükbe új lehelletet. Ez új lehellet, mint a tengerparti kisebb körszelek, gyakran gyöngédek, és fölülegesen ítélve, hatálytalanoknak tetszenek; de ezek enyhítik a lankadót, ezek csalják ki a legszebb virágokat, míg a rohanó

szélvészek nem képesek a nélkül tisztítni a léget, hogy ne pusztítsanak, ne romboljanak.

Ily, gyöngédsége által enyhítő, idegenszerűsége által újító, s kis köre mellett is érdekes, s tán fontossá válandó jelenetnek tekinthetjük a csak újabb időkben föltűnt női irodalmat.

A nők társadalmi helyzetük s tán némileg a természetnél fogva is, habár ugyanazon lélekkel, de más eszme- s életkörrel bírnak, mint a férfinem. Az alaptörvények egyezők, de különbözőleg fogalmaztatnak. Az anyag – ha szabad szellemi dolgokban e kifejezést használnunk – egy, az alak különböző. Fogalomkörüknél fogva új színben fogják előtüntetni az emberi szív rejtélyeit. Míg a nő legjobban fogja saját műveiben tükrözni önmagát: addig az élet zajában fölzavart kedélyű férfiú sajátszerű világításban fog feltűnni ecsete alatt. S általán véve nem adja-e meg a legelemibb udvariasság is, mikép ők az emberiség jobb felét képezik? Hányszor csillapíták le a férfiszenvedélyek bősz harcát? Hányszor emelkedének nyugalom, önfeláldozás, és az erények egész serge által magasabbra a másik osztálynál? Hányszor mutaták meg a tévúton járóknak az élet és boldogság valódi útját? Oh! számtalan ezerszer! Csak hogy mindig a szelídségnek oly kedves magányban, s az önzéstől oly távol eső bizalmas családi kör rejtekében! Ily módon mintegy a színfalak mögött sokszor gyakorlának befolyást a nagyobb események drámai személyzetére, s azok komédiáiból csak igen ritkán maradának ki.

De komolyabban s nagyobb nyilvánossággal csak napjainkban kezdenek föltűnni. És pedig az irodalomban s főként regényekben. Ez, hol a kedély, a szív, a családi és egyéni élet játsza a főszerepet, mintegy számukra teremtett művészi forma. Miért hát az elfogultság, melylyel sokan egy nő által írott regényt kezeikbe vesznek? Miért a csaknem általános gúnymosoly, midőn a női szellem egyszerű családi lámpa helyett az irodalom egén csillaggá akar lenni, mely mindenki örömére ragyoghat?

Hogy magunk is ellenkező elfogultsággal ne vádoltassunk, egy általános gyengéjüket el kell ismernünk, mely szerint a szervezésben, a mű összealkotásában (compositio) többnyire gyönge kezet árulnak el, s kevés kivétellel (az előttünk fekvő regény nem tartozik a kivételek közé) pongyolák. De a határozottabb, tisztultabb gondolkozás e hiányát nem merjük, kirekesztőleg írónői hibaként mutatni fel: mert a legújabbkori férfi-regényírók is kisebb nagyobb mértékben, de elég általánosan ugyanezen hibában szenvednek, s néha – Isten látja – tán negédlik is.

A „Derű és ború" számos családi képet tüntet föl, melyek nincsenek a főcselekvénynyel szoros kapcsolatban, s személyeik nem vesznek abban tettleges részt. Az ezen általános megjegyzés alá nem tartozók is nagy részben kimaradhatnának, a nélkül, hogy a mű csorbát szenvedne. Sokat árt egységének az is, mikép a főszemélyek családfája nagyon távolról van leszármaztatva. A futólagos elbeszélés, s a tárgy egységébe nem olvadó igen számos episodok lehetlenné teszik ezen aránylag kis regény meséjének oly rövidséggeli elbeszélését, minővé egy sokkal terjedelmesebbet össze lehet szorítni, s itt csupán e regény középpontját képező csomót adjuk elő röviden.

Káldi Zolna és Zoár Ida grófnő unokatestvérek. Felleginé e két, egyik a másiknál szebb, gyöngédebb s nemesebb árvának nagyanyja, még életben van. E nagyanya Zolnát üldözi azért, mivel ennek elhalt anyja, beleegyezése nélkül a szerény vagyonú és nem nagy családból származott *Káldihoz* ment férjhez. Ezen okból üldözte s kiátkozta a Zolna anyját, s most engesztelhetlen üldözője e szende kis falusi leánynak, ki önmaga nevelé magát távol a világ zajától, s jótékonysági hajlamát csak virágok- s galambokon gyakorolhatá. Sőt házánál egy Tamás nevű félőrült kertészt tarta, kinek múltját homály borítja, a szomszéd erdőben egy szelíd medvére s egy őzikére is kiterjed jótékony gondossága, szelíd enyelgése. Miért oly kiengesztelhetlen Fellegi grófné ez ártatlan leány iránt? – hisz maga fiatalkorában oly könnyelműséget követe el, mit a Zombor család, melynek leánya volt, legsötétebb foltnak tekinte jó hírében? Leány korában, egy olasz művészszel tűnt el az ősi kastélyból, – s csak több év múlva tért meg, bocsánatért esdve, mit megnyervén, később gr. Fellegi nejévé lőn. Ezen következetlenség, ha indokolva nincsen is, minden esetre lélektanilag fölfogható. Elég az, mikép Felleginé, ha nem roszabb, de mivel sem jobb Lady Macbethnél – a nővilágban valódi szörnyeteg. Egyetlen jóindulatot látunk benne: s ezt Ida, (másik unokája) irányában, ki grófnévá lett leányától születe. Ida számára, még mielőtt ez a világba bevezetteték, egy főrangú ifjút néze ki férjül: N. Alfréd herceget. A leány udvarias, előzékeny jegyese iránt, de szerelmet, mit még nem ismert, nem érze iránta. S íme rögtön a dráma kezdetén egy ifjú lép föl, ki azonnal megszereti a jegyest, s ez fiatal szíve egész hevével, szűzi lelke egész tiszta ihlettségével szereti viszont Aladárt. A viszony gyorsan fokosul ellenállhatlan szenvedélylyé, – mert Aladár nagyanyjáról unokatestvér, s a „közeli rokonság tág köpenye alatt" számos alkalom nyílik az érzelemcserére. Hogy a nagyanya ezen tervei útjában álló akadályt elháríthassa, Idát Pestről vidékre, az ősi család kastélyába küldi, jegyese s egy nőrokona kíséretében, hol az Aladárrali találkozások megszűnendnek. Itt Ida és a szomszédságban lakó Zolna a legbensőbb barátságban élnek. De a szép viszonyra fellegek tornyosulnak. A bizalmas beszélgetések a titkok kicserélésére vezetnek. Kitűnik (a mód, melyben ez kivitetik, igen szép és jellemzetes), mikép mindkettőnek ideálja ugyanaz: t. i. Aladár. Zolna soha sem látta őt, hanem elvonultságában annak költeményeiben élt, s azokból teremté lelke elé Aladár eszményi képét. Egy regényes „eseményre, (melyben Ida az ú. n. „fekete szellem" a család üldöző rémétől veszélyes lősebet kap) Aladár is megérkezik. Zolna belátja, mikép szerelme boldogtalan, de Ida iránti barátsága nem szűnik meg a leggyöngédebb lenni. A mi Alfrédet Ida jegyesét illeti, ennek mássali viszonyát nem roszalja, mert maga Zolnának lesz imádója. Felleginé a „fekete szellem" által egy levélben a dolog állása felől értesülvén, közbe lép, s Idát kényszeríti (ámbár nem elég erős motívumokkal), hogy Aladárról mondjon le, s maradjon hű Alfrédhez Ida enged. E nagy áldozatra főként az bírja, hogy Zolnának naplója – ismét a „fekete szellem" által – kezébe kerül. Ebben látja azon rajongó s egyszersmind önfeláldozó szerelmet, mi Zolnát boldogtalanná teszi. Ő maga akarja szerelmét barátnőjeért feláldozni, s egy drámai jelenetben, melynek elrejtve Fellegi grófné is tanúja, Aladárnak nyilvánítja, mikép egész szerelme csak színleges vala, hogy Alfrédet a féltékenység által vonhassa el Zolnától.

Később az említett úton a napló Aladárhoz is elkerül, ki Idát már méltatlannak tartja szerelmére, s hogy emlékét száműzze, külföldre utazik, egy Angola nevű híve kíséretében, ki tulajdonkép egy firuhába öltözött, s Aladárt szenvedélylyel szerető olasz leány. Aladár részvét- és szánalomból vevé maga mellé e szelídséget s önmegtagadást színlő árulót. Két év múlva Aladár megtér, és Zolnát az ősi Zomborvár kápolnájában oltár elé vezeti. De a nagyanya és Angelo egy boszuló tervet forraltak, s Zolna a menyegző utáni első éjen ágyában meggyilkoltatik Angelo által. Erre következik az 1848. 1849-diki év, – mely után Aladár fogságba kerül s kimenekülése percében egyszersmind Ida hűségéről is meggyőződvén, régi s egészen soha ki nem aludt szerelme ismét lángra gyúl. De ősi várába épen akkor érkezik, midőn Alfréd herceg Idát az oltárhoz vezeti. Ez nem meri elmondani oltár előtt az „igen"t – s bátorságot véve „nem"et mond. E jelenetre az egész összegyűlt közönség előtt egy fontos fölfedezés következik. Kijelentetik, mikép Zoárné s Káldiné (Fellegivé két leánya) egy napon szülvén Idát és Zolnát, egy Gino Manuel nevű olasz a két csecsemőt kicserélte, s így Ida nem grófleány, hanem Kálditól származott. Felleginében e fölfedezés után, az üldözés dühe még magasbra fokosul, s beleegyezik, hogy Alfréd erőszakkal és rejtve bírja Idát, miután a házasság nem létesíthető. E terv meghiúsul, s végre a boszú órája üt a gonoszakra. Angelo a megsebesített medve által tépetik szét. Kiderül, mikép a „fekete szellem" Zolnának Tamás nevű őrült kertészével, ugyanaz; ugyanazon Gino, ki *Felleginét* leánykorában megszökteté, s kit ez saját kezei által meggyilkoltnak hitt. Most boszút áll Felleginén. A kastély alá lőport ásván, azt önmagával és boszútárgyával együtt légbe röpítteti. – Aladár és Ida végre egymáséi lesznek, miután Alfréd herceg saját boszúterve kivitele közben sebesítve hal meg.

Ezen meséből szándékosan hagytuk ki a Kongó-családot, kimutatandók, mikép a főintrigában lényeges szerepet nem viszen. Kihagytunk két-három családot, mely épen mi részt sem vesz az egészben. Kihagytuk az Aladár Ida és Zolna közös őseit, kik közé lord Byronnak egyik leánya is tartozik, s végre a Zomborvár regéjét – és ha e regényből nagyrészben kimaradának, csak nyerhetett volna. Igaz, ekkor e könyv nem regény, hanem inkább beszély névvel lesz vala nevezendő, de inkább ráillenék a mű nevezet. Az alaknak kell a tárgyhoz szabnia magát, nem pedig megfordítva. E regény azt mutatja, mikép főtárgya által az írónő lelkesülve volt. Az oly szép, oly kedves és mind külső mind szellemre nézve oly gazdag Zoár Ida grófnő, s egypár valóban festői jelenete előállítására csak egy ihlettség által vezetett gyöngéd ecset vala képes. Zolna alakja tán még ennél is jobban sikerül, ha a csendes házi kör leírásában néhány igen prózai s mondhatni konyhai kép nem zavarja meg az általános benyomást.

Az írónő csendéleti képeit általában mind ezen prózai vonások zavarják meg. A konyhaszolgáló foglalkozása, tehén fejes stb. szerfölötti bizalmasság egy regényben. – Az anyagi jóllét részletei csak háttérben s mintegy elfátyolozva, vagy hol az általános hangulattal összeegyezik, humoristikus modorban hozhatók be a művészetbe.

Ugyanezt mondhatjuk azon társalgások és egyénekre, kik Kongó környezetét képezik. Ily, vagy nagyon rosz, vagy ész és ízlés nélküli emberek balságai egész

szégyenletességükben s leplezetlenül mindig kedvetlen, untató benyomást tesznek. A költők és művészektől mindig oly képeket várunk, melyek érdeklik a lelket. S erre múlhatlan szükséges, mikép az alakok és jelenet teremtője maga legyen áthatva az eszmétől. Bármi tárgyilagos legyen a leírás vagy ecsetlés, csak úgy érdekel, ha azt szellem lengi át. Egy tárgy se fölveendő, mit előszeretettel kivinni nem lehet. Itt a megválasztás az írótól függ, ki ha önmagát tanulmányozta, önmaga találhatja föl a genre-t, melyben szelleme otthonosnak érzi magát. Mi, nehogy elbízottak legyünk ítéletünkben, nem akarjuk vitatni, mire van írónőnek kiváló hajlama és tehetsége.

De annyit általánvéve mondhatunk, mikép egy regény csak akkor sikerül, ha a tárgynak urai vagyunk: azaz annak körét jól ismerjük, ha annak minden részlete lelkünkből forrt ki; ha minden mellékes tekintetet képesek vagyunk föláldozni a tárgy és alak teljes öszhangjáért.

Ezen szabad választás, ezen elfogultság nélküli földolgozás az, mi a nő-, valamint a férfi-írót saját színében tünteti föl.

Mint kezdőre nézve a tévutakat távolról kimutatni szükségesnek tartottuk, s szabad legyen mint írónővel szemben kifejeznünk, mikép a kétségbe nem vonható biztos úton, egy női s egyszersmind egyéni művet remélünk tollától. [Mérleg]

11.

[[Mérleg], *Szépirodalmi lapszemle*, Budapesti Hírlap 1854. máj. 7. 414. sz. 2328–2329.]

Szépirodalmi lapszemle

Azon zavar, melyben szépirodalmi lapjaink ügyét két legközelebbi szemlénk alkalmával hagytuk, tisztulni, derülni kezd, a mennyiben a megszűnt vállalatok ismét részint életbe léptek, részint életbe fognak lépni. A rövid szünet csak pihenési idő volt, mely alatt újabb szerkesztők, hihetőleg mindannyian újult erővel s szép reményekkel léphetének ki a napi munkák fáradalmas terére. A „Budapesti Viszhang” a Délibábbali közel egyévi összeházasodása után Vas Gereben segédsége mellett, ugyanazon szerkesztő, Szilágyi Virgil szerkesztése alatt e napokban fog megjelenni a „Délibáb” alakjában. Nekünk, mint kiknek a befejezett tényekkel s a fennírt lapok havi eseményei bírálatával van dolgunk, előlegesen ajánlani s annál kevésbbé nem ajánlani, épen nem tartozik körünkbe. Csak örömünket akarjuk kifejezni azon, mikép a programmban egy, ámbár nagyon is általános elvet látunk kimondva. A „B. P. Viszhang” kirekesztőleg a magyar élet tüköre akar lenni. Ezen elvhez nemcsak újdonságrovatában, hanem költészeti közleményeiben is hű kíván maradni. Mi ezen elvet föltétlenül helyeseljük, mely nem annyira a fordítmányok, mint azon rosz irány ellen van intézve, mely szerint némely költőink

annyira szeretik tárgyaikat általuk nem ismert s így a közönséggel sem ismertethető külföldre tenni át.

Hogy csak egy, épen mostani szemlénk alá tartozó példát említsünk: a „Hölgyfutár"-ban épen múlt hó végén egy ily című beszélyt „Percek egy ifjú életéből" olvasánk Sólyomtól. (Hogy álnév-e ez vagy valódi, az nem érdekel.) E „percek" közől egy pár részint a sík tenger kellő közepén, részint a Bosporus partjain foly le. Az okot elhallgatjuk ugyan, de igen fontos okunk van nem csak hinni, hanem erősítni, mikép az ismeretlen nevű szerző soha, sem tengeren sem Konstantinápolyban nem járt, s az említett percek képeit csupán képzeletből festé, s így azok nem lehetnek valódi, hanem csupán phantasticus képek. Nem méltán kétkedhetünk-e egy oly szerző tehetségének valódiságában, ki saját szív- vagy környezete életében nem talál elég lelkesítő, elég költői tárgyat, melynek világos és árnyoldalaiból a legragyogóbb fénypontokkal s legfinomabb árnyalattal festhető képeket alkosson? Jelen évi januárról szóló szemlénkben ezen irány ferdeségét már említettük, s most újabb alkalom adván elő magát, nem mellőzhetők megjegyzéseinket, mivel nem kevesebbről, mint elvről van szó, oly elvről, melynek figyelembe nem-vétele irodalmunkat tévutakra vezetheti.

Nem kétkedünk, mikép oly költő, mint minőre Jókaiban méltán büszkék vagyunk, gazdag képzelete, varázsteljes elbeszélő tehetsége, folyékony s egyszerűsége mellett is oly egészen újnak tetsző irálya által messze tájak és népekről szép s gyönyörködtető képeket fest az olvasó elé. Ily képek lehetnek a legszebb színezetűek s nem csak vonzók, hanem egy lángész szüleményei: de mindig zavarni fogja illusiónkat, ha az élethűség felől kétségünk vagy épen tudatunk van. Tegyük föl, hogy egy történeti vagy jelenkori egyéniség arcképe rafaeli vagy angelo-i ecsettel van festve, de abban nem találunk föl e valóhoz mindenben (a művészettel ellenkezésbe nem jövő) hű vonásokat: nem valljuk-e be, hogy míg az ecset rendkívüli, maga a kép becse középszerű?

Megvan az emberi léleknek azon tulajdona, vagy – ha úgy tetszik – végzetteljes hiánya, mikép a valódi életet, a természetet csupa képzeletből soha sem képes előteremteni. Lelkünk minden kincsét csupán szemlélet által szerezzük, s a magasb nemű szellemi tehetségeknek csak ezek képesek nyers anyagot szolgáltatni, hogy azok műve szoborszerű kinyomatú és tartósságú, csont és izommal bíró alak legyen.

Főként a regény – újabbkori költészetünk ezen fő jellege – mindenütt az életből meríti tárgyait. Ez az, minek múltjában élénk emlékezete, jelenében érzelmei által gyökerezik az író egész belvilága; ez az, honnét annyi, a mindig fogékonyabb költő előtt érdekes alak tűnt föl, s melyből legtöbb részletet – a költői művek ezen főeszközeit – csaknem minden fáradság nélkül merítheti. A történeti tárgyak művésze sokkal több nehézségekkel küzd. Föl kell a krónikákat hánynia, hogy a hajdani élet részletei, s a hűn festendő nevezetes egyéniségek nyilvános de főként magán életéből minél több adattal bírjon. Még ennél is nehezebb föladat áll az író előtt, midőn a jelenkori, de idegen világ és társadalomból veszi tárgyát, ha saját szemléletéből nem ismeri azt. Mert ez esetben minden élethűségtőli eltérés könnyebben bebizonyulhat, mint a történeti műveknél.

A külföldi regényírók is általánosan saját környezetükből merítik tárgyaikat.

E szempontból indulánk ki, midőn a napokban megjelenendő „Budapesti Viszhang” programmjában kimondott elvet helyesnek ítéltük. Hogy mennyire felelend meg e nehéz föladatnak? azt a jövő mutatja meg.

Nehéznek mondók e föladatot; mert először is az újdonságoknál nem elég az, hogy a hírek szárazon egymás mellé halmoztassanak, mint azt a „Divatcsarnok” „Tárcájá”ban látjuk; nem elég, hogy mint a Hölgyfutár „Hírharang”jában, bármi találó élcekkel fűszereztessenek: hanem hogy társas és irodalmi életünk valódi tükrei legyenek, bírni kell kezelőjöknek azon történészi belátással, mely szerint azok becs és fontosságuk szerint megválasztva és a fontosabbak ítészileg fejtegetve is legyenek. E tárgy kirekesztőleg a szerkesztők egyéni belátásától függ. De van más ága egy ilynemű vállalatnak, mely fölött a szerkesztők kevésbbé uralkodhatnak, s ez a tisztán költészeti rész. Itt a választás sokkal korlátoltabb, s ezenfelül arra, mikép egy elbeszélő költemény a magyar életet tükrözze, nem elég, hogy a meséjében előforduló faluk és személyek magyar nevekkel bírjanak, mint pl. a Divatcsarnokban megjelent „Hűtlenség áldozatjá”-ban (Majer Károlytól), mely mindamellett is, hogy magyarok szerepelnek benne, ép oly kevéssé jellemzi a mi életünket, mint akármely más nemzetét. Novelláink eddig is nagyrészben Magyarországon játszottak, s ha netán a programm szavai alatt csak ennyit kellene értenünk, akkor nem volna szükség azt fölemlítni. De úgy hiszszük, mikép azt magasabb értelemben kell vennünk, s a művek társas életünk, rétegeit élethíven fogják fölmutatni.

Természetesen legelső kellék, hogy a mű mű legyen. Egy bármennyire élethű adoma vagy képecske nem felel meg ezen legelső igénynek. A költőnek, ki a szemlélt életet festi, erős, jellemző ecsettel kell bírnia, s azon szellemmel, mely szerint a tapasztalás adataiba életet, az élet prózájába költészetet képes lehelni. A „Nagy dobos” és az „Alöe ígérete” két ugyanegy szerző által írott beszély: első a Divatcsarnokban, utóbbi a Hölgyfutárban jelent meg. Az első egy nyomorban élő embert állít elénk, az utóbbi felsőbb köreinkből vételék. Mindkettő tárgya úgy hiszszük az életből van véve; az első Dickens modorában van idomítva, de, mindamellett, hogy egyes ügyes vonások nem hiányzanak, s az egész nem érdektelen olvasmány, hiányzik belőle az, mi az egésznek költői becset adna: az éles humor. Oly tárgyakhoz, hol a kül és belső nyomor oly nagy, a legerőteljesebb humorra van szükség, hogy az egész költőietlen benyomást ne hagyjon. Az „Alöe ígérete” is bír érdekkel, de azonnal szembetűnik belőle az, mikép szerző több helyen nem tud egyensúlyt tartani a prózai és ábrándos között.

Mindezt mint legközelebbi példát hoztuk föl arra, mikép az életből költőileg dolgozni föl valamit épen oly nehéz, mint csupa költői képzeletből élethíven rajzolni.

A fennebbi idézetekkel a Hölgyfutár és Divatcsarnokban megjelent csaknem minden elbeszélésről szólánk röviden. Hanem hátra van még egypár más eseményről szólanunk, melyek szépirodalmi lapjaink múlt havi történetéhez tartoznak. Ily esemény először is a Divatcsarnok által egy történeti balladára kitűzött

pályadíj (10 arany) elnyerése. A nagy számmal begyűlt pályaművek közől a „Bánfi Dénes csókja" Szász Károlytól, nyeré el a jutalmat. Míg a Divatcsarnok szerkesztőjéről, ki e jutalmat kitűzé, méltánylólag kell szólanunk, sajnálatunkat kell kifejeznünk azon, mikép e jutalomkitűzés eredménye egy várakozásnak nem felelt meg, a mennyiben a pályázó jobb művek egy eddig ismeretlen tehetséget sem hoztak nyilvánosságra.

Nem mellőzhetjük hallgatással továbbá a Divatcsarnok egy épen oly tanulságos mint kellemes cikkét: ez „Beethoven" Brassaitól, egy az életrajzok nemében remek mű. Nemcsak a szoros értelemben vett zenészek, hanem mindenki meríthet abból szellemi élvet és tanulmányt. E cikk egy ifjú melegségével, férfiúi öntudatossággal és erővel s egy agg tapasztalataival van írva. Mennyivel ritkábbak nálunk az ily cikkek, annál elismerőbben kell szólnunk a Divatcsarnokról, mely e jeles tudósunk s zeneértőnk tollát ilynemű cikkekre megnyerheté. – A „Meyerbeer" című cikk már sokkal kevésbbé érdekes. Semmi kútforrás, vagy név nincs alátéve, mely adatainak hitelt szerezzen. A prózai dolgozatok közől oly cikkeket, minő ugyancsak a Divatcsarnokban „Életszabályok világba lépő leánykák számára", nem tartunk elég érdekeseknek, közlésre méltóknak. A száraz, minden indokolás nélküli erkölcsi leckék nem számíthatnak olvasókra, s a netán olvasók közől is bizonyosan senkit sem fognak követésre buzdítni; mert az erkölcs vagy érzületünkben gyökerezik, vagy elveinkben. A csupa szabályok igen szárazak, pedánsak arra, hogy érzelmet keltsenek, s igen parancsoló hangon vannak írva arra, hogy meggyőződésünkre hassanak.

Irodalmi tekintetben mind a Divatcsarnok mind a Hölgyfutár m. hóban haladást mutatott. A Hölgyfutár alaposabb színbírálatokat, a Divatcsarnok könyvismertetéseket ad.

E két lap élénk tollhadjáratot folytatott egymás ellen egy dolgozó társ fölött, mely, minthogy az illető föl nem szólalt, tán máig sincs mindkét fél megelégedésére befejezve. Ezen vitából látjuk a Divatcsarnok azon méltánylandó ügyekezetét, miszerint kirekesztőleges munkatársakat akar szerezni.

Más szépirodalmi lapjaink körében fontos újdonság múlt hóban nem merült fel. [Mérleg]

12.

[S. F., *Angol hírlapok*, Budapesti Hírlap 1854. máj. 12–14–16. 418–420–421. sz. 2350–2351., 2362–2363., 2368–2369.]

Angol hírlapok

Mivel hasábjainkon mindennap találkozunk az angol hírlapok neveivel, azok szerkezetét, múltját közelebbről ismertetni már csak annál fogva is érdekes, hogy azok ne csupán üres nevek és hangok legyenek olvasóink előtt. Nem hiszszük, hogy egy politikai lapnak valami nagyobb kötelessége volna, mint ily mindennap előforduló tárgyakról helyes fogalmat adni. Ezen sajátságos intézmények felől, melyek Angolországban oly nagy hatalomra kaptak, közléseink lehetőleg kimerítők leendenek. Előre bocsátjuk azok általános történetét.

Az angol hírlapok történetében három lényeges korszakot lehet megkülönböztetni. Fölmerülésükkor, egész a 18-dik századig, egyedüli céljok volt az újdonságokat összeszedni és kiadni; az ellenőrködés nem engedé meg, hogy azok egyszerű elősorolása a legcsekélyebb megjegyzéssel legyen kísérve; nem voltak egyebek, mint a közönség újságvágyára alapított üzérkedés. Később azon politika, mely működésükben nyűgözé, megsokasítá azokat; a pártok azokat hatályos szövetségesekül kezdik fölhasználni s a legtekintélyesebb politikai emberek nem kímélik az áldozatokat, hogy oly orgánummal bírhassanak, mely tanaikat védi és elleneikkel szemben hatályos fegyverül szolgál. A 18-dik század egész folyama alatt a hírlapok ily állást foglalának Angolországban. Minél jobban közeledünk napjainkhoz, az angol lapok annál függetlenebbekké teszik magukat a szűk pártérdekektől. Azon hírlapok, melyek újabb időben álltak elő, létüket nem a politikai pártalakulásoknak köszönhetik, hanem az ipar és kereskedelmi nagyobb érdekek új viszonyainak. Alapítóik célja nem az, hogy bizonyos párt néhány emberének folytonos magasztalói s bizonyos vélemények állandó papjai legyenek, hanem ezen kívül, hogy a kereskedelmi világnak, s mindenkinek, ki azt igénybe akarja venni, nyílt tért engedjenek; a sajtó nem tekintetik többé csupán a politika eszközeként, hanem mindennemű érdekek hű és fáradhatlan közlönyeként. A hírlapok nem elégszenek meg azzal, hogy hasábjaikon a hirdetéseknek mindig több több tért engednek, hanem ügyekeznek saját nemű cliens-osztályra tenni szert, mi egyfelől folytonos jövedelmet, másfelől szorgalmas olvasókat biztosít számukra. Ezen újabb korszak a múlt század végén kezdődik.[1]

Mint látni fogjuk, ezen újabban keletkezett hírlapok egyike sem egy tekintélyesebb politikai egyén által jött létre, hanem csupán magánosok üzletei. Mindenike kezdet óta, vagy kevéssel azután hirdetési-lap jellemét ölté magára, mely a

[1] Ekkor keletkeztek az „Advertiser" (1793); „Times" (1788); „Post" (1772); „Chronicle" (1769); stb.

napieseményeket magyarázatokkal kíséri ugyan, de főfigyelmet mindig arra fordít, mi a közönség által legkeresettebb; sőt lehetne több oly hírlapot is idéznünk, mely egyetlen egy nemű hirdetésekre támaszkodék megindulásakor. Így p. o. a londoni könyvárusok békétlenkedvén azon, hogy hirdetéseik számára az első lapon hely nem engedtetik, s gyakran több nappal késnek meg, egyszerre két lapot indítának meg: a „British Press”t, mely reggeli, és a „Globe”ot, mely esti lap s maig fönnáll, csupán oly célból, hogy hirdetéseik akkor és úgy jelenjenek meg, mint nekik tetszik. Így jött létre továbbá egy más nevezetes lap is. A londoni vendéglősök, korcsmárosok, sörháztulajdonosok látván, hogy hirdetményeikkel, s az által hogy vendégeik kedveért hírlapokra kell előfizetniök, tetemes jövedelmet hoznak be a hírlapoknak, egyesülének egy oly lap kiadására, mely csak egyedül járhatand termeikbe. Így keletkezett, s maig is így létezik azon elterjedt hírlap, melynek neve „Morning Advertiser” (Reggeli értesítő). 1802 óta minden angol lapnak sajátnemű hirdetményei vannak. A „Morning Post” kocsikat és lovakat hirdet főként; a „Public Lédger” hajókészleteket s külföldi nagybani eladásokat. A „Morning Herald” és „Times” megosztják az ingatlan javak hirdetését. A hirdetményekbeni ezen különszorítkozás a fennemlített idő óta csaknem mitsem változott.

A kereskedelmi szellemnek ezen a politikai fölötti túlnyomósága által az angol lapok csaknem oda jutottak vissza, honnan kiindulának: alig egyebek apró hírek közlönyeinél. – A legelterjedtebb s virágzóbb angol lap fennen hirdeti, mikép egyik politikai párthoz sem tartozik s nincsenek hagyományos elvei; a többi mindenike ügyekszik ugyan bizonyos politikai vélemény-árnyalatot képviselni, de úgy látszik, ezek sem sokat adnak a magukénak vallott párt győzelmére vagy megbukására. Ha valamiben küzdenek és versenyeznek egymással, ez nem egyébben áll, mint a fontos újdonságok minél előbb és minél hitelesebben adásában. Most lássuk minő fejlési stádiumokon ment át az angol időszaki sajtó, míg e helyzetbe jött? S melyek azon lapok, melyek e folytonos harcokat túlélték? S létezhetésük minő áldozatok és erőfeszítésbe kerül? – Azaz szóljunk azok kifejléséről, aztán a lapok száma és befolyásáról, s végre azok pénzviszonyairól.

Az angol lapok mai állapotukat három férfiúnak köszönhetik; ezek Perry James a „Chronicle” mellett, Walter és Stuart Daniel a „Post” és a „Courrier” mellett. Nem lesz érdektelen megemlítnünk, mikép e három szerkesztő közől kettő, s többen a hozzájok csatlakozott szerkesztők közől skót születésűek valának. Általában a 18-ik század vége óta nem lehet félreismerni a skótoknak az angolok fölötti szellemi uralmát, mi ellen Byron oly hatalmas óvásokat tőn. Ezen felsőbbség épen oly feltűnő a napi sajtóban, mint a „review”-k (szemlék, tudományos havi kötetek), s a komoly tudományok, törvénytan és csaknem minden szellemi foglalkozásban.

A 18-dik század utolsó és a jelen század első éveiben az akkor egészen új „Times” és a „Herald” valának legfontosabb hírlapok. Ez utóbbit Dudley szerkeszté, ki az anglican egyház papja volt, azon időben tetszésben részesült drámákat s általában igen ügyesen írt. A „Chronicle”, mely 1769-ben keletkezett, s szerkesztője 1789-ig Woodfall volt, leginkább a parliamenti viták közlése által szerze magának közönséget, mely részben leghívebb és terjedelmesebb volt.

Ezen időben lépe föl Perry J. a journalistikában. Ez egy tevékeny s határozott politikai nézetekkel bíró, eleven képzelmű ifjú skót vala. Eleinte Manchesterben egy kereskedő-háznál volt könyvvivő, később Londonba kerülvén, több vers- és prózában írt műveket vetett be névtelenül a „General Advertiser" iratgyűjtő szekrényébe.

Egykor egy könyvárushoz menvén, ki számára foglalkozást ígért, az épen egy hírlapot olvasott, s így szólott az ifjúhoz: „Miért nem tud ön ily cikkeket írni, minő ez itt?" Perry meggyőzé a könyvárust, mikép ez épen saját tollából került. A könyvárus épen a „General Advertiser" egyik részvényese volt. A lap szerkesztőségéhez vezeté, hol rögtön 60 font sterling évi díj biztosíttaték számára, mint rendes dolgozó társnak. Ezen lapnak csakhamar sok és becses dolgozatai által előfizetői számát több ezernyivel emelte. Később a „Gazetteer" szerkesztésével bízatott meg, melynek találékonysága által nagy becset tuda adni. Addig a hírlapok a parliamentbe csak egy-egy gyorsírót küldének, mi által a szónokok beszédei igen hézagosan és rendszerint későn jelentek meg. Egyedül a „Chronicle" tett kivételt; ennek szerkesztője, a fennemlített Woodfall Vilmos, ki bámulatos emlékező tehetsége által példabeszéddé vált, mindig maga jelent meg a parliamentben, s néhány rövid szaggatott jegyzések után, nem mint a többi hírlapok csak a viták vázlatát, hanem azokat egész terjedelmükben adá lapjában. Mivel ez óriási munkát egyetlen embernek kelle végezni, a Chronicle csak estve jelenheték meg, de egyedül ez adá híven, s így ülésszakokon e lap rendkívül keresett volt. Perry első föllépésével megfosztá a Chroniole-t ezen előnytől. Ő több gyorsírót külde a parliamenti ülésekre, kik egymást időnként felválthaták, s ezen ügyes intézkedés által nem csak hogy teljesebben adá a vitákat, hanem azok másnap reggel rögtön meg is jelentek. Így egyetlen ülésszak alatt sikerült neki a Chronicle-t megbuktatni s miután megbukott, 1789-ben maga számára vette meg, néhány barátja hozzájárultával, kik képességében elég garantiát láttak.

Miután a „Chronicle" ura s egy ily nagy hírlap szerkesztője volt, bevégzé azon átalakulást, melyet az angol hírlapirodalomban ő kezdett meg. Ezen, időtől kezdve a parliamenti s más gyűlések tárgyalásainak hű közlése egy angol hírlap fönnállhatásának nélkülözhetlen föltételévé vált. Perry, hogy gyorsírói el ne széledjenek s pártoljanak, nem csak az ülésszakok tartamára, hanem egész évre fogadá meg őket; s így történt, mikép a „Chronicle" több éven keresztül a parliamenti vitákra nézve tekintély volt, s a szónokok szavait általánosan hasábjairól idézék. Nemcsak ezen egy reformot hozá be az angol lapoknál. Addig egy hírlap nagyrészben egyetlen ember munkája volt – a szerkesztőé, ki egyszersmint tulajdonos volt. Perry választá el először egy lap vezetését (direction) annak szerkesztésétől, mivel több irodalmi vállalatokat karolván föl, nem bírt mindkét hivatásnak megfelelni. Lapja szerkesztését Gray-re bízta, ki helyébe Spankie következett, s végre Black, ki hasonlókép skót vala, s a tulajdonos halála után 1843-ig ő volt a „Chronicle" főszerkesztője. Perry két ízben kínáltaték meg parliamenti székkel; de mint ki saját foglalkozását kedvvel űzte, mindig visszautasítá az ajánlatot. Rendkívüli becsületessége s azon segítség, melyre a kezdő írók és szűkölködők iránt mindig kész vala, általános elismerést vívtak ki számára. Az említetteken kívül számos írói te-

hetséget ő emelt ki a homályból. Így Cambell költő, a szellemdús Hazlitt és végre Dickens Károly az ő pártolása alatt léptek föl először. Ez utóbbi először a „True-sun" (a valódi „Sun"), a most fönnálló „Sun" hírlap versenytársa számára írt; azután egészen a „Chronicle"hez csatlakozott, melynél legügyesebb gyorsíró volt, s később fokonkint emelkedvén, *Boz* álnév alatt ezen lapban adá első ‚vázlat'ait, melyek hírét megalapíták.

[II.]

A „Morning Post", mely 1772ben keletkezett, a „Chronicle" emelkedésével csaknem merőben megbukott, csupán a kocsik és lovak eladási hirdetéseiből tartá fönn magát. 1795-ben egy Stuart Dániel nevű skót vette meg 600 pfton. Ekkor a Post csupán 350 példányban jelent meg naponkint, Stuart ehhez csatlá az „Oracle" hírlapot, melyet 800 pfton vásárolt meg. De új tulajdonosa által e lap rendkívüli lendületet nyert.

Valamint a „Chronicle"-nek Perry, úgy a „Morning Post"-nak Stuart Dániel volt valódi alapítója, ki nem ada az újdonságok egyik nemének is előnyt a másik fölött, hanem minden gondját arra fordítá, mikép a napi érdekű tárgyak minden válogatás nélkül, minél gyorsabban adassanak. Mivel azonban az általa behozott újítások nem nagy fontosságúak, siessünk azon hírlap történetét ismertetni, melylyel ma egyik sem állhatja ki a versenyt: ez a „Times." A Times-t 1785-ben Walter nyomdatulajdonos indítá meg ily név alatt „Daily universal Register". Walter nemsokára a szedésnek új módját találta fel. Ez abban állt, hogy az angol nyelvben leggyakrabban előforduló gyökszavakat és ragokat *egy darabban,* önteté, mi által nemcsak a szedés gyorsíttaték, hanem a sajtó-hibák rendkívül ritkákká váltak. Ezen módszert, mit *logographia*-nak nevezett, nemcsak a „Times", hanem könyvek nyomatására is sikeresen alkalmazá, s csak miután általános ellenzésre talált, tére vissza a szokott módra. 1788-ban a hírlap címét is megváltoztatá – s az máig is „Times" nevet visel. Ezenkívül mindazon újításokat, melyeket Perry a journalistikába behozott, gyakorlatba vette. Azonban a „Times" valódi alapítója nem John Walter, hanem annak fia volt. Ez 1803-ban vette át a lap vezetését s vivé 1847-ig. Állandó törekvése volt lapját minden párttól függetlenné, s csupán a közvélemény organumává tenni.

A nagy francia háború alatt e lap, hogy harci újdonságokra nézve minden versenytárs nélkül állhasson, egész tőkepénzének kockáztatásával a continensen egy nagy levelezési rendszert szerveze. A Pitt kormánya ezt irigy szemekkel tekintvén, a „Times"-nak szóló minden levelet föltartóztatott s csak későn adá át szerkesztőségének. De épen ezen gátvetés volt az, mi a „Times" emelkedésére legnagyobb mértékben folyt be. Némi részben levelei a rendes postáról letiltva levén, a szerkesztő lapja számára külön rendes postaközlekedést, hajózást és sürgönyöket állíta föl. Ez rendkívül nagy áldozatokba került, de eredménye az volt, mikép tudósításaira nézve egy lap sem versenyezhetett vele. Igen gyakran megtörtént, hogy ezekben a ministeriumot is megelőzte, így péld. Vliessingen bevételét 48 órával előbb közlé, mint arról Angliában valakinek tudomása lett volna. Walter volt hát kezdeményezője azon szervezetnek, mely szerint a mai angol lapok minden fontos eseményt csaknem oly gyorsan és kimerítőleg tudnak meg, mint bár-

mely kormány. Nevezetesebb szerkesztői (nem vezetői) valának a második Walter alatt Stoddard tudor, aztán Barnes, ki 1841-ben halt meg. Ez időtől mai napig Lawson József a szerkesztő és a harmadik Walter főigazgatója.

A második Walter volt első, ki a gőzt nyomdára alkalmazá. Még 1804-ben látá be annak lehetőségét. Ez időben a Times nyomdája óránként csak 250 példányt nyomott ki egy oldalon. Számos kísérletek és a nyomda gépezeténi javítások után sikerült kétannyit nyomhatni. Walter egy Martyn nevű gépészre bízá a gőzzeli kísérleteket, ki a legnagyobb titokban dolgozott, mivel a nyomdai munkások kijelenték, hogy az, ki őket kenyerüktől megfosztani akarja, lakolni fog s új találmányát összerombolják. Ez alkalommal Walter felhagya kísérleteivel, mivel pénzéből kifogyott és atyja új áldozatoktól vonakodék; de szándokával nem hagyott föl. Végre 1814-ben Kőnig és Bauer nevű német gépésznek tervét fogadá el s egy a nyomda mellett fekvő nagyszerű épületet adván rendelkezésük alá, ott titokban munkálhatának az új gép felállításán. Midőn a gép csaknem egészen kész volt, Kőnig és Bauer elveszték bátorságukat s eltűntek. Végre azonban újra felleletvén, sikerült rábírni őket, hogy művüket befejezzék, mely azonnal életbelépett. 1814-ben november 20-kán jelent meg a Times-nak első, gőzsajtó által nyomott száma, s általában az első ily módon nyomott hírlap. Míg a többi nyomdák csak ezer vagy legfölebb ezerkétszáz, a Times-é 2000 sőt 2500 példányt volt képes nyomni egy óra alatt. A jelenlegi Applegath-féle sajtó 10 000 példányt nyom ugyanennyi idő alatt.

A Chronicle, a Post és a Times reggeli lapok. Az esti lapokat elég lesz röviden említni meg.

Mivel a londoni posta a múlt században mindig estve indult, a szakemberek igen természetesen azon gondolatra jöttek, hogy a napon át érkező újabb híreket bevárandók, lapjaik a posta indulása előtti órában jelenjenek meg. Ennek következtében nemcsak mindezt tartalmazák, mi a reggeli lapokban megjelent, hanem az újabb politikai, és a börze bezárásáig terjedő pénzügyi híreket is közölhették. Az első esti lap 1727-ben jelent meg. Mivel azonban a posta egész a múlt század végeig hetenkint csak háromszor indult, az esti lapok is csak ez indulás napjain jelentek meg. A múlt század végén, midőn a posta naponkint indult, Stuart Péter adá ki az első naponkinti esti lapot, mely „Star” név alatt ma is létezik. A több esti lap közől ez időben legtekintélyesebbé lőn a „Courrier”, melynek a„ Morning Post”-tal ugyanazon egy tulajdonosa volt – a fönnemlített Stuart Dániel. Ez Perceval ministerrel közeli viszonyban levén, természetes, mikép legjobb tudomásai lehetének. Esti lapja a legkeresettebb volt. Széthordóinak kiáltásai töltének be estve minden londoni utcát. Önmaga beszélé, mikép Perceval meggyilkoltatása napján két kiadás sem elégítvén ki a közönség tudvágyát, az utcákon egyszerre általános fölkiáltással nyilvánítá a nép egy harmadik kiadás iránti kívánatát, melyben a ministerelnök meggyilkoltatásáról újabb részletek közöltessenek. A közönség egymás kezéből tépte a harmadik kiadást, melyben a következő új sorokkal lőn kielégítve: „Épen lapunk bezárásának percében veszszük a tudósítást, mikép a vérengző gyilkos befogatott, de a megborotváltatásnak makacsul ellenszegült.”

A vasutak elterjedése óta az esti lapok mindig többet veszítnek érdekükből. Mivel Angolországban az újságszétküldés nem a posta kirekesztőleges szabadalma, a reggeli lapok szerkesztői nem várják be többé a posta indulását, hanem némi áldozattal a reggeli vasútvonaton küldik vidékre lapjaikat, úgy hogy már reggel a vidéken is kiosztatnak. Így az esti lapok vannak most azon hátrányban, miben ezelőtt a reggeliek valának; s már csak Londonban és közvetlen környezetében kapósak.

Azon tíz év, mely 1815-től 1825-ig folyt le, volt az angol lapok legvirágzóbb korszaka. Ekkor a 13 londoni napilapba fektetett összes tőkét 4 millió pforintra becsülék, melyből mintegy 3 millió a reggeli, és 1 millió az esti lapokra esett. De ezen összeg számát kétakkorára kell vala tenni, ha a részvények valódi értéke tekintetbe vétetik. Már akkor a „Times" vagyona 1 millió 200 ezer, a „Courrier"é 800 ezer, a „Globe"-é 500 ezer p. forintra becsülteték. Ez időben egy hírlapnak sem volt több 7-8 ezer előfizetőjénél – a nagyobb része alig ment 3 ezerre – s az összes napi sajtó példányainak száma mintegy 40 000 volt. De jövedelmük mindamellett nagyobb volt, mint jelenleg. A „Herald" 80 ezer és a „Times" 200 ezer p.frtot hozott be akkor a tulajdonosnak. Perry 1820-ban a „Chronicle"-ből 120 000 pfrt tiszta jövedelmet húzott. Ma a „Times"-ot kivéve egyetlen lapnak sincs ily nagy jövedelme, habár azok elterjedése most jóval nagyobb. Az említett időben a lapok kisebbek voltak, s a költség nem oly terhes, mint ma, midőn minden angol lap Európa nevezetesebb városaiban kénytelen levelezőket tartani.

Angolországban 7 reggeli lap létezik, ezek: „Public Ledger", „Advertiser", „Daily News", „Herald", „Post", „Chronicle" s „Times". A „Public Ledger" egy kis napilap, mely megtartá régi alakját és nyolcvan év óta csupán hirdetésekből s a tengerészeti újdonságokból tartja fönn magát. Első cikkünkben említők, hogyan jött létre 1793-ban az „Advertiser" a londoni vendéglő- és kávéház-tulajdonosok közreműködése által. Ezóta e lap minden nagy emelkedés de egyszersmind minden csökkenés nélkül folytatja életét. Politikában a radikal párt elveit követi s folytonos és tüzes harcot ví az aristokratia és az angol egyház ellen. A „Daily News" legújabb a nagy angol lapok között. Ez azon párt közlönye, melyet Angolországban „manchesteri-iskolá"-nak neveznek. Régebben, habár mindig a liberál párt zászlója alatt harcolt, hangja mérsékelt volt, s nagy tért engedett az irodalmi műveknek. Itt jelentek meg többek közt Dickens-nek *olaszországi levelei.* Mióta azonban Cobden és Bright túlnyomó befolyása alatt áll, ezen előnyeit elveszté. Az irodalmi nevezetességek elpártoltak tőle, s politikai cikkeiben az angol aristokratia és papság ellen a mérséklet határain túlmegyen.

A *Post-ot*, mely Stuart Dániel vezetése alatt hasonlókép a liberál párthoz szított, e szerkesztő lelépte után, az udvar az által szerzé meg magának, hogy részvényei nagy részét megvásárolta. Mindenütt a legitimitás szónoka: Spanyolországra nézve carlista, Portugálra nézve miguelista volt, s mindig az orosz szövetség mellett izgatott. Ez az angol aristokratia kedvenc lapja s a legfelsőbb körökből a lakomák és házasságokra nézve leghitelesebb és pontosabb forrás; s még azon tér is, melyet más lapok a politikának szentelnek, fashionable tudósításokkal van betöltve, minők az udvar és nagyobb családok hol-mulatása, a vadászatok és futtatások

elbeszélése, s a felsőbb körök számára írott könyvek ismertetése és bírálata. A Postnak a felsőbb körökkel és az orosz követséggeli viszonya nagy hasznára volt, mely hosszas időn keresztül a külföldi követségeknek bizalmas közlönye volt, úgy hogy valahányszor ezek egy álhírt akarának megcáfolni vagy egy nevezetes diplomatiai adatot közzétenni, mindig e laphoz folyamodtak, a nélkül, hogy a közlőt sejteni lehetett volna. E becses közlemények alapíták meg a Post hitelét; ha vajjon részesül-e jelenleg e kiváltságban, nem tudjuk, mert ezelőtt két évvel lényeges változáson ment keresztül. A Post addig folyvást *whig*- s így Palmerston-ellenes volt; de egyszer a közönség csak azzal lepetett meg, mikép a Post főszerkesztője egy igen jövedelmező követségi állomásra lőn kinevezve. Ennek következtében e hírlap politikai színezete átváltozott. A Post mindig tory és protectionista volt; az említett idő óta Palmerstonnak állandó és buzgó védője lőn, s ma úgy tekintetik mint ezen államférfiú közlönye.

A *Herald* megjelenésekor whig volt, mint *walesi* hg pártfogoltja, ki akkor koronaörökös volt s később IV. György név alatt Angolország királyává lőn. A Herald minden politikai véleményváltozataiban követé őt s végre, midőn trónon, ült, conservativ és toryvá lett. A Herald mindvégig hű maradt *Sir Robert Peelhez*, s midőn e kitűnő államférfi saját pártjával végkép szakított, néhány hónapig egyedüli reggeli lap volt, mely politikáját védelmezé. A *Standart* nevű esti lap, valamint a Herald, *Balduin* tulajdonosé s így természetesen ugyanazon úton jár, minélfogva az ellenpárt e két lapot Castor- és Pollux-nak nevezé el. Mindkettő hatalmas védője volt a Derby-Disraeli ministeriumnak Russell pártja ellenében.

Közelebbi cikkünkben a Times, e leghatalmasabb angol lap jelenét fogjuk a Chronicle-ével együtt ismertetni.

[III.]

A Times, mint már említők, az angol sajtóban merőben önálló és sajátságos helyet foglal el. Egyik párt zászlója alá sincs sorozva, s szokott és bevallott viszonya egy államférfiúval sincs. – Sokáig volt a gabna-vámok védője, s közelebbről a szabad bevitel s általán a szabad kereskedés mellett harcolt, nem annyira elvből, mint azért, mivel ez ügyet a fait-accompli-k közé vélte sorozhatni. Most a protectionista-pártnak határozott ellene, s még sem mulaszt el egyetlen alkalmat is, hogy Cobdent, Bright-ot gúny tárgyává tenni ne ügyekezzék. A politikában sincsenek meghatározott elvei: mintegy kiváltságának tekinti, hogy elveit változtathassa s önmagát megcáfolja. A *liga* szónokai után az alsóház radikál tagjai szolgálnak legkedveltebb céltáblául, s mindemellett közelebbről a parliamenti reform mellett nyilatkozék, s a Russell által előterjesztett reform-javaslatot is keveselte. Ezelőtt ő volt Palmerston politikájának leghevesebb megtámadója és jelenleg a legharciasabb lapok közé tartozik. Mindezen következetlenségek nem csökkentik hitelét, mi folytonos emelkedésben van, s nincs a világon egy lapnak is ahhoz mérhető befolyása, minőt a Times az angol közvéleményre gyakorol.

Egyébiránt a Times szerencséje csak újabb időben lett ily kedvezővé. Tizenöt évvel ezelőtt, midőn a hírlapi bélyeg-díjak leszállítása által a hírlapok oly hatalmas lendületet nyertek, a Times naponkinti vevőinek száma a 10 000-et nem haladta meg. Már akkor is a legelterjedtebb hírlap volt, de elterjedése nem volt a

többi napi lapokéhoz mérve oly aránytalan, mint jelenleg. Tulajdonosainak tevékenysége, a kitűnő szerkesztés, levelezőinek száma, a közlemények becse nem fejthetnék meg hirteleni emelkedését, erre két fontos eset folyt be, s azok elbeszéléséből az olvasó egyszersmind helyes fogalmat szerezhet magának, mily tekintélyt vívott ki magának a sajtó Angolországban.

1841-ik év tavaszán, midőn a Times párisi levelezője O'Reilly volt, azon tudósítást vevé, mikép Párisban egy egész társulat alakult, melynek célja volt Európa nevezetesebb városainak bankárait egy ügyes cselszövény által megbuktatni. Azon pillanatban, midőn O'Reilly megtudá e minden kétségen kívül sikerülendő tervet, melyben 10 millió pft forgott fenn, épen egy kísérletképen kivitt csalás igen könnyen sikerült, melynek következtében egy florenci kereskedő-ház 100 000 pftot veszített. A cselszövény cinkosainak állása, kik a legmagasb körökbe is bejutának, a legnagyobb titoktartás és a rendkívüli eszélyesség, a gond, melylyel minden ellenük szolgálható positiv adat ellen magukat biztosságba helyezék, minden egyéni törekvést, a titokhoz juthatni vagy azt följelenteni, szerfölött nehézzé és veszélyessé tőnek. A Times azonban nem habozott minden, levelezője nyomozásai által kikémlelt tényt napfényre hozni; csupán azon elővigyázatot használá, mikép e tudósításokat Brüssel címzet alatt adá ki, hogy az összeesküdteket kijátsza és O'Reilly-t minden gyilkolási merénylet ellen biztosságba helyezze. A terv minden részleteivel együtt leleplezteték, s mivel Európa bankárai figyelmesekké lőnek téve, a kivitel lehetetlenné vált. – Mivel a Times egyetlen, a törvényszék előtt érvényes tényt sem bírt fölmutatni, az összeesküvésben egy igen alárendelt egyén, ki a Timesban szintén meg volt nevezve, e lapot a törvényszék előtt rágalmazási bűnnel vádolta be. E per a croydoni törvényszék előtt 1841-ben folyt le. Mivel a Timesnak lehetlen volt állításait bebizonyult tényekkel támogatni, törvény értelmében az esküdteknek e hírlapra ki kelle mondaniok a „bűnös"t, de a felperesnek kárpótlásul csupán egy fillért (farthing) ítéltek oda. A perköltséget, mely 50 000 pftra ment, a hírlapnak kelle, mint elítéltnek fizetnie. De a törvényszéki nyomozások folytán kiderült, mily türelemmel fáradozott levelezője, s mennyi pénzáldozatot tőn, hogy a titokhoz juthasson. Azonban a londoni kereskedők közt az ítélet nagy sensatiot idézett elő. Fönnhangon hirdeték, mikép a Times mily példátlan szolgálatot tőn, s mikép nem lehet elnézni, hogy a hírlap a közjóért tett szolgálatok fejében maga hordozza e nagy kiadást. Aláírás indíttaték meg, hogy e hírlap minden kiadástól megkíméltessék. A Times tulajdonosai azonban kijelenték, mikép mitsem fogadnak el, mert csupán a közönség iránti kötelezettségüket teljesíték. Az aláírások már mintegy 25 000 pforintig menvén föl, a lord-major elnöklete alatt egy gyűlés tartaték, elhatározni, hogy ez összeggel mi történjék, s ez összeg által hogyan mutassák ki a Times iránti közhálát. Határozattá lőn, mikép két alkalomszerű emlékfölirattal ellátott két márvány asztal tétessék le, egyik a londoni börzén, másik a Times irodájában – az összegyűlt tőkéből pedig egy oxfordi és egy londoni tanuló segélyeztessék folytonosan, s e két tőke „Times-alapítvány"nak neveztessék.

Azon szolgálatkészség, melylyel a „Times" a kereskedelmi érdekeket mindig fölvevé, s a könnyűség, melylyel fogadá még a magánosak panaszait is, ha azok

alaposak, s nagyszerű nyilvánossága által oly széles olvasó kör tudomására juttatja, rászoktatá lassanként a közönséget, a sajtót a főként a Timest úgy tekinteni, mint minden sértett jogok legtermészetesebb védőjét. Mihelyt egy magánosnak panasza van péld. egy vasúti tisztviselő, vagy egy magános vállalat hivatalnoka ellen, első dolga, magának elégtételt szerezendő, az, hogy a Timesnak írjon, mintha e lap torolna meg minden megsértést és a megbírálásra neki volna kizárólagos joga.

A másik tény, mely a Times hitelét oly nagy mértékben látszék emelni, az előbbitől nagyon különböző természetű. Épen a szabad kereskedés nagy vitájának idejében történt: a Times, mely sokáig és ügyesen védé a gabnatörvények fönntartását, rögtön a szabad kereskedés mellett kezde egyszer izgatni, s alig jött magához a közönség az e hirteleni bekanyarodásoni bámulatából, midőn e lap egy reggel azt hirdeté, miszerint a gabnatörvények sorsa el van már döntve, mivel az akkori ministerium azok eltörlését hozandja indítványba; a Times nyilatkozata alig nyert valahol hitelt. E lap nem is méltatá a gúnyos hangokat feleletre s egyetlen szó nélkül tűrte az összes sajtónak minden megtámadásait s éles megjegyzéseit. Hat hónappal később, a parliament megnyílásakor, ministerkrisis álla be, s miután a *whigek* nem fogadák el a kormányzást, Sir Robert Peel tárcáját megtartá és a *corn-law* (gabnatörvény) eltörlését indítványozá. Így a Times jóslata igazolva lőn, s bármi merészeknek látszassanak némely állításai, ma már ki sem mer határozottan ellentmondani annak, mi e lap hasábjain jelenik meg. Már csak az által, hogy valami nála nyomatott ki, minden vélemény valószínűséget nyer. Minden krisis alkalmával, valahányszor komoly és nehezen megoldható kérdések merülnek föl, a közönségnek első dolga, megtudni a Times véleményét. Azonban e hatalmas állásnak megvan veszélye, mitől a Times nem óvhatá meg magát, mikép íróinál általánossá lőn az inger, folytonos meglepésekkel s minden reggel valami egészen újjal tartani ébren a közfigyelmet. A Times nem elégszik meg azzal, hogy szava legérvényesebb, szükségesnek hiszi véleményében a többi hírlapokkal szüntelen homlokegyenest állani szemben. – Több évek óta kiválólag törekszik egészen különös álláspontot foglalni el. – Mihelyt az angol sajtó nagy része valamely tény vagy kérdésre nézve egyezni látszik, azonnal bizonyos, mikép a Times merőben más szempontból veendi föl az ügyet. Ez a december 2-diki esemény alkalmával is bebizonyult: az angol sajtó nagyobb része az első napokban általános örömét fejezvén ki a párisi eseményeken, a Times, mely azelőtt a praesidensnek folytonos védője volt, most rendkívüli hévvel rögtön ellene fordult.

A Times, mint érintők, fennen hirdeti magát a közvélemény kinyomatának, s hogy a közönség ennélfogva részén van, ellenfeleivel szemben nagy hatalom szokott háta mögött állani. De a szünteleni véleményváltoztatásnak megvan azon rosz oldala, mikép a fölvilágosultabb előtt folytonosan veszít hiteléből.

A Chronicle ötven éven keresztül folyvást a *whigek* közlönye volt, s e párthozi ragaszkodása alatt hosszas virágzásnak örvendett. Ezen lap hitele 1822 körül rögtön megcsökkent, mivel Perry habozott Karolina királynő mellett nyilatkozni, ki iránt az egész közönségben nagy részvét mutatkozék. De szerencséje 1834-ben tetőpontját érte el, miután a katholikusok emancipatiója és a választási reformja-

vaslat diadalmaskodék, s miután a Times egyidőre elszakadt a liberál párttól, hogy Sir Robert Peel múlékony kormányát támogassa. Akkor a Timesnak számos vevője ment át a Chronicle-hez. E nagy szerencse rövid ideig tartott és e lap a whig párttal együtt oly hanyatlásnak indult, mikép tulajdonosai külső eszközökhöz kénytetének nyúlni, hogy az meg ne bukjék. A lap árát egy ötöd résznyivel szállíták alább, de a kísérlet nem vezetett eredményre. Sir Robert hajdani társai, 1846-ban a ministeriumról lelépvén, nem mondának le, mint vezérük, pártjok jövőjéről. E tehetségdús férfiak testülete a megoszlott alsóházban még nagy befolyással bírt: a szónoklat, tudomány, a kormányzásbani jártasság szavuknak mindig tekintélyt tuda szerezni. De a pártnak nem volt a sajtóban képviselője: a Chronicle lőn megszerezve s Gladstone és Sidney Herbert különös befolyása alá helyezteték. Ekkor a régi árra viteték vissza. 1849 óta a whigek hatalmas védőjéből, mint a párt, melyhez tartozik, ezek leghatározottabb ellenévé lőn. Államgazdászati tekintetben az egész angol sajtóban a szabad kereskedésnek legnagyobb ügyvéde. Jelenlegi szerkesztője Williams Wills Henry. E lap 1849 óta nagyobb tért enged az irodalom-, vallás- és nevelésügynek, az angol munkásosztályok érdekeinek, s a continens különböző államainak gazdászatáról legbecsesebb és érdekesebb cikkeket közöl. Az angol lapok több évi szorgalmas olvasói közt általánosan el van ismerve, mikép a Chronicle legtöbb közérdekű és igen nagy becsű cikkeket közöl, mi által folytonos érdekességűvé teszi magát.

Szóljunk még röviden az angol lapok pénzügyi állásáról. Egy oly intézménynek, minő egy angol lap, minden költségeit elősorolnunk hely szűke nem engedi, de hogy fogalmat adhassunk a részben, elég lesz csak a levelezőkre fordított költségeket hoznunk föl. Az indiai levelezés legköltségesebb részét képezi az angol lapoknak, melyeknek az néha évenkint 100 000 pforintjába is került. Voltak évek, midőn a Times egy egyszerű futárnak, az évenkinti rendes 1000 pfton kívűl egyegy útért 800 pfr-ot fizetett azon föltétel alatt, hogy Marseilleből Calaisba 36 óra alatt érkezzék meg, csakhogy pár órával előbb hozzon meg néhány sort az indiai hírekből, mint a rendes postán megérkeznének; ezen eljárást minden hóban ismételni kellett, mi éven át tetemes összegre rúgott föl. A vasutak és villanytelegráfok természetesen e nagy költségeket apasztani fogják. Az indiai tudósítások után első helyet foglal el az angol lapok költségjegyzékében a *párisi* levelezés, mely összesen, minden mellékes kiadást beszámítva, rámegy évenkint 10 000 pft-ra. Állandó levelezők tartózkodnak Bécs-, Berlin-, Madrid-, Lizbona-, Nápoly-, Rómában a közelebbről Konstantinápolyban s Törökország több helyein. E levelezők mindenike körülbelül 2000 pengő forint évenkinti fizetéssel láttatik el. Ezeken kívül, kik Londonból küldetnek rendeltetésük helyére, minden angol reggeli-lap levelezőket tart magának: Hamburg, Malta, Athéne, Bombay, Hong-Kong, Singapore, New-York és Jamaikában. A levelezők mindezen nagyszáma mellett, mihelyt valami nagyobbszerű esemény merül fel valahol, sőt nagy ünnepélyekre is, mindig külön megbízottak is küldetnek az esemény színhelyére. S végre, hogy a hajók hollétéről, indulásáról, a tengerészetbeni előmozdításokról tudomást szerezzenek, a lapok Angolország 12-15 kikötőjében állandó tudósítókat tartanak. Mindent összevéve, az angol lapok levelezési költségeit legalsóbb számítás szerint 60 000 pft-

ra lehet tenni évenkint; adjunk ehhez 100 000 pf nyomatási s kiadási 100-120 ezer szerkesztési költséget, s még a papír és a hirdetésre vetett jövedéki adó beszámításán kívül is körülbelül 300 000 pftra mennek egy reggeli angol lap évenkinti költségei.

Ily körülmények közt senki sem fog csodálkozni az angol napi lapok aránylag kis számán. Egy ily lapnak csak megindítására legalább is 4-5 százezer pforint tőkére van szükség, s ezért új lapok nehezen indulhatnak meg, több igen nagybani kísérlet bukott meg, – egyetlen kivétel újabb időben a Daily News, mely csak 1846-ban lépe életbe. (A múlt évben megindult tory-lap a „Press" nem napi lap.) Nem csak, hogy a hírlapok száma nincs emelkedésben, hanem nem egy látszik hanyatlásnak indulni. Minél jobban terjeszkedik a Times a hirdetményekre nézve, annál inkább rontja laptársait – s monopolizálja magát.

A hirdetések, habár a Times egy évben 160 ezer pforint papíradót és a hirdetési bélyegért 200 000 pftot fizetett, legalább is 300 000 tiszta hasznot hajtottak.

Az angol lapoknak előfizetői nincsenek – azok többnyire számonkint adatnak el – a Times egy száma 10 pkrba kerül, s mind vidéken, mind a fővárosban részint utcákon, részint könyvárusok s különös megbízottaknál árultatik. Az angol reggeli lapok mintegy 60 pftba kerülvén évenkint, a szegényebb sorsúak nem tarthatják – s egy parliamenti vitában fölfejteték, mikép Angliában alig esik ezer lélekre egy hírlapvevő. A londoni lapok, (melyek egyedül mindennapiak) összesen 60 ezer példányban nyomatnak naponkint. Ebből a Timesre 38 000 esik – a többieké 10-12 ezer közt ingadozik. E szám nem hasonlítható a párisi és new-yorki hírlapok példányai számához. – Mindamellett, hogy a lapok ára emelt, nagyon tévednénk, ha a közvetlen vevők számából következtetnénk az olvasók számára. Azonkívül, hogy az igen nagyszámú kávéházak, clubbok, vendéglők, nyilvános könyvtárakban nagy közönség olvassa – számos olvasó van, ki azokat másod-, harmadkézből veszi meg leszállított áron – s miután egy hírlap így egész körutat tesz, a coloniákra, Canadába, Ausztráliába stb. vándorol. E szerint az angol lapok minden körökbe eljutnak s minden erszényhez alkalmazzák magukat. – Angliában nem a napi lapoknak van legnagyobb keletük, hanem a hetieknek, mik 4-5 pkron kaphatók, s főként az igen olcsó nempolitikai folyóiratoknak, melyekből hetenként több százezer példány adatik el. A „Family Herald" mindig hetenkint 147 000 példányban nyomatik, a London News (képes) 130 000-ben.

Végül ez adatok hiteleért kötelesség megjegyeznünk, mikép azok egy francia nevet író, *Cucheval-Clarigny* bővebb értekezéséből vétetének. S. F.

13.

[Salamon F., *A képek*, Budapesti Hírlap 1854. máj. 23., jún. 4–14. 427–437–444. sz. 2398–2399., 2452–2453., 2490–2491.]

A képek

I.

Vannak, kik a ruházatról ítélik az embert; pedig ennél nehezebb és helytelenebb bíráskodás alig lehet, mert azon nagyhatalmasság, mely divat név alatt uralkodik, az egész civilizált emberiséget, most frakkba, majd kabátba, most tompa, majd hegyes orrú cipőkbe, de mindig egyenruhába öltözteti. Hogy lehessen a csaknem teljes egyformaságból egyéniséget ismerni ki?

De keressétek föl az embert saját lakában, s minthogy egyebet vizsgálni, mint a fali képeket, az illedelmi törvények tiltják, nézzétek csak saját választású fali képeit. Nem tanulhatjátok-e ki a szobatulajdonos gondolkozását, érzületét, kegyelete s ízlése mérfokát?

Ha oly díszterembe lépünk, hol az egész falat híres hadnagyok és csaták képei borítják, hol Napóleon életnagyságú képének táborkarát a koszorúzott Julius Caesar, a nagyon élesszemű s tán ravasz tekintetű Hannibál, az egy ismeretlen vasasezred egyenruhájába öltöztetett macedoni Nagy Sándor stb. személyesíti; hol a kényelmes díván fölött egy utolsó csep vérig oltalmazott vártető horizonján a röpülő bombák útja vörös krétával vagy kiáltó cinóberral van kuszált vonásokban oda karcolva vagy festve, s a nagy füstgomoly és a rohanó tömegek chaosából alig látszik ki egyéb, mint egyrészről a lángba borult háztetők, s az ágyugolyók által leharapott falrés, másik részén egy dobos, egy halott, egy sebesült, s a látcsöve által megjelölt fővezér, – ha mondom egy ily képekben gazdag díszterembe lépünk, szükséges-e kérdenünk, ki lehet e lak tulajdonosa, mik napja ábrándjai, s éje álmai?

Más salonban ott a falon látjuk… azaz, nem is látunk falat az irodalom hőseitől. Hajoljatok meg mélyen a mívelt szép lélek előtt, melyet vagy a házi úr, vagy a házi nőben tisztelni szerencsétek van; vagy költőt, vagy irodalombarátot fogtok föltalálni benne, mindkettő egyaránt méltó a tiszteletre.

Ott függnek a vallásos ember falán a komoly szent-képek, a családi érzettől ihletetten az ősök arcképei, hogy a gyermek még magányban se merjen e falakon belül csínyt követni el s megemlékezzék a családi fény és becsület nagy nevéről!

Ha most a gyors képzelet légi vasútján egy szoba kellő közepére helyezünk titeket, hol a nagy tükörtől jobbra sennora Oliva miniatur-mellképét, attól balra Pepitának hasonlókép miniatur-alakját látod kibontott hajakkal, s két, csörgővel rakott kezét a legbájosabban magasra tartva; hol a jobb oldalon minden képzelhető

állás és hajlongásban s változatos kiadásokban ugyanazon Pepita függ; baloldalon a hétköznapi, földig érő ruhába burkolt felejthetlen sennora komolykodik: nem világos-e, mikép

1) vagy Buda-Pesten, vagy Bécsben,

2) mindenesetre egy férfiúnál,

3) egy nőtlennél vagytok?

Messzebb menni a következtetésekben nehéz volna, mert ki egyetlen adatból nagyokat akar következtetni, rendesen nagyokat csalódik. Hisz még azt sem lehetne egész bizonyossággal meghatározni, hogy a lakó ifjú-e vagy agg legény. Ó! csak egy kép volna még hozzá – azonban kikötjük, hogy az ne Petra Camara legyen – mi könnyű volna tovább következtetnünk! Csak egy Taglionit még, ha máshova nem, a kályha mögé, s azonnal teljes a meggyőződés, mikép

4) egy műkedvelő, a dicső táncművészet egyik kedvelőjénél találjuk magunkat.

Vannak esetek, midőn a képek tévedésekre vezethetnek. Ki hinné, például mikép az, kinek szobáját tengeri csaták s nagy sor-hajók díszítik, nem más, mint egy alföldi lelkész; hogy kinél gyöngéd anyák, szép aranyhajú gyermekek mosolyognak a rámák közől, család- és gyermektelen?

De ez esetben is fellelhetjük a látszó ellenmondás okát. E képek nem a küléletet, hanem a szív titkos vágyait ábrázolják. Bennük egész hosszú történet, egész életrajz olvasható. A csalódások, a tévesztett pálya, meghasonlott kedély tükrözi ott magát!

Vannak ismét oly képgyűjtemények, melyekben a nagy tarkaság sem kiváló jellemet sem ízlést nem tanúsít, – meg lehetünk győződve, mikép azok tulajdonosai egyebekben is csak a szokás rabjai, ízlés s jellem nélküli hiú nők és hiú férfiak. De az így takart falak is jobbak a leplezetleneknél, melyek igen ritkák!

Hol a falak egyhangúságát egyetlen képecske sem zavarja, ott a körükön belül dobogó szív is kétségkívül rideg és kihűlt, azt, mint e hajdan hófehér falat a kellemetlenségek mindennapi füstje, a remete-életnek pókhálói borítják. Ők kívül esnek vagy kívül teszik magukat a civilisatio körén.

Mert civilisatio képek nélkül soha és sehol sem létezett ezen istenasszony holtig szerelmes a képekbe – s a mai kor dicséretére legyen mondva – a képek iránti hajlam nem fejlett ki soha annyira mint most, midőn a legmindennapibb tárgyak s eszközök is képek alakjában jelennek meg. Így a pipák bizonyos fajtája török fejet ábrázol, más faja ismét igen szép színes arcképekkel csábítja magához a vevőket; a gyertyát egy fölemelt *bronzkar* lobogtatja, qua gyertyatartó; a tányérok fenekén gyönyörű tájkép jutalmazza azt, ki a dessert-halmon, ezüst kanállal kezében, keresztülásott; a szivarhamu egy csinos porcellán-cipőben tartatik; a falórák egy része nem egyéb, mint egy festett regényes falunak toronyórája; a nyári ingek, a kendők, kabát-gombok is emberi s állati arcképeket hordanak – szóval oda jutott a festészet, mikép egyetlen tiszta helyet, vagy üres hézagot sem képes megszenvedni. Mert mindenki láthatja, mikép a felhozott példák sorozatát akár egész héten át lehetne folytatnia – melyekből egypár is szembeötlőleg bizonyítja emberi természetünknek ezen oldalon mutatott dicséretes gyöngéjét.

Őseink sem valának jobbak, s ha oly messze nem vivék a képekbeni gazdagságot, annak nem ők valának okai, hanem a napjaikban még kevéssé kifejlett művészet és ipar. De nem eléggé bebizonyíták-e hajlamaikat e művészet iránt? Nézzétek a főrangúakat! Minden családalapító emléke nem prózai betűk, hanem részint kép részint képtöredékben van a címeren örökítve, melyet a heraldica búvára oly könnyűséggel olvas, mint mi egy magyar regényt (mert föl kell tennünk, hogy olvasóink minden regények közt legtöbb magyar regényt olvasnak.)

Ha még messzebb megyünk vissza a történeteknek egész a mesékig vezető nyomain, úgy találjuk, mikép az ősi időkben, midőn Egyiptom népe volt a civilisatio előcsapatja, még írni sem tudtak másként, mint képekkel, s ez írás még ma is látható s már olvasható is a négyezer éves gúlák kövein. Ezen írásmódra még tökéletesebb például szolgálhatna az, mely hajdan a mexicoiaknál divatozott, kiknek a Cortez által fölégetett könyvtárban történetük egész körülményességgel volt lerajzolva. Ó! a szörnyeteg mennyi tanulmánytól fosztá meg a tanulni vágyó újabb kort! Ő az indián faj irtója volt, mivel az emberekkel *áldozott* a napnak, de vakdühében a szellemnek egy dús kincstárát semmisítette meg, s habár egyik fél imák, másik átkok között hajtá végre a bűnt: egyik sem tudta, mit cselekszik!

Mind az egyiptomiak, mind Mexico népei helyes úton jártak, s épen az előbbi az, melyből könnyebbség okáért betűink le lőnek származtatva. A kép-írás legtermészetesebb, legáltalánosabb irodalmi nyelve az emberiségnek. A gyermek rendkívül könnyen tanulhatja, s a legkülönbözőbb népfajok is egyaránt megértették. Elvileg mindez igen szép és helyes, csupán a gyakorlati hátrányok (mi azonban igen döntő és nevezetes körülmény) szoríták ki azt a közhasználatból. – Mindamellett is kezdünk visszatérni oda, honnan kiindulánk – a képekkeli íráshoz.

Ma már egy irodalom sem nélkülözheti a képeket.

Nem is említve a fa- és acélmetszvényekkel kiadott francia regényeket, melyekből a képek akár ki is maradhatnának, nem a pompás angol almanachokat, melyekben a képek nem annyira a szöveghez tartozók, mint csupa díszítmények, habár felséges díszítmények: vannak oly nemű könyveink, melyek képek nélkül alig lennének használhatók. Ilyenek természettani könyveink csaknem minden kivétel nélkül. Mi lenne egy természetrajz állat-, növény- s ásványalakok nélkül, mi egy földrajz földképek nélkül, egy gép- vagy természettan rajzok nélkül? – Nem több, mint egy számtan példák és számjegyek nélkül, mint szavak fogalom nélkül. Innen van, mikép egy természetvizsgálónak csaknem oly szükséges megtanulni a rajzot, mint az írást, s egy műveit embernek oly szükséges *érteni* a rajzot, mint érteni az írást és a nyomtatott szavakat, sőt azt gyakorolni is tudnia kell. Nem követelheti senki, hogy minden ember festő-művész legyen, de hogy utazása közben egy érdekes tárgyat, egy valahol látott házi vagy gazdasági eszközt lemásolni képes legyen arra nagyon is gyakran van szükség!

„*Magyar és Erdélyország képekben*” cím alatt megjelenő folyóirat több tekintetben örvendetes és irodalmunkban egészen új jelenség.[1] Míg egyfelől csalhatlanul

[1] E folyóirat, melynek kiadó-szerkesztői Rubinyi Ferenc és Vahot Imre, előlegesen négy kötetre volt tervezve, melyből a 3-dik közelebbről jelent meg, s a negyedik is

bizonyítja azt, mikép nálunk a rajzművészet nem merőben elhanyagolt parlag, mert több *beküldött* munkálatok bizonyítják az ellenkezőt, másfelől buzdítani fogják nemcsak a rajzművészetet, hanem az oly bajos fametszést is, mely mint tudva van, minden ú. n. metszések közt egyedül alkalmas arra, hogy a szöveg közé nyomassék, s így e művészetnek leggyakorlatibb ága. A nagy és nemes föladatnak: a földet, melyen élünk, szélesebb körben kiismerni, megfelelni csak rajz s képek által lehetséges. Így e vállalat nem csak kellemes tanulságos olvasmányt szolgáltat, hanem első ad lendületet egy nálunk eddig csaknem merőben elhanyagolt, de tudományos irodalmunkban minden nyomon oly nagy szükségű művészetágnak. Ezen okból óhajtandó, hogy a vállalkozók ne hagyjanak föl első kezdeményükkel, sőt azt ne csak minden áron folytassák, hanem emeljék és szélesítsék körét. Mintán a közönség meleg pártolást mutatott, – a közóhajtás, reméljük, valósulni fog.

[II.]

II.

Lehet-e csatákról beszélni a nélkül, hogy a hadvezérek szóba ne jönnének? Lehet-e könyvekről szólani úgy, hogy azok szerzői ne váljanak beszéd tárgyaivá? Bármennyire hűk akaránk is maradni a fenn kitett címhez, el nem kerülhetők, hogy a képek készítői tekintélyes helyet ne foglaljanak el értekezésünkben. Mert hisz alig van követelőbb nép, mint épen a művészek, és a műveltség megkívánja e követeléseket tiszteletben tartani.

Először is egy múltkori, csak kis körben ismert festészünk életét akarom rövid vonásaiban fölmutatni.

1840. körül pár hetet egy szegény erdélyi faluban töltvén, a birtokos család egyik szobája falán igen feltűnő olaj-festvény voná magára figyelmemet, mi arra nézve elég nagy dicséret, mivel mint gyermek, akkor kevés figyelemmel voltam ily tárgyak iránt. E rendkívül szilárd jellemet mutató arckép mindenkinek föltűnt – mint mondani szokták – csaknem a megszólalásig eleven volt. A derék család nagy becsben tartá e képet s mindenki kegyelettel szólt annak régen sírba szállt művészéről.

A családnak egy agg, a tudományt és igazságot hűn szerető tagja elbeszélése után, ki az említett művészt személyesen ismeré és hihetőleg pártolá, következő adatok maradtak meg emlékezetemben, melyek, ha a részletesb adatok hiányozni fognak is, főbb vonásaiban a festő művészi életét hűn vázolandják.

N... festész 1760 körül született a székely földön, egy határőr-családból, melynek minden férfi tagja katonaköteles volt, kivéve azokat, kik valamelyik főiskolában tudományos pályára készültek. Ő még gyermek-korában az e...i iskolába kül-

---

nemsokára megjelenend. E harmadik kötet tartalmát teszik főként Nógrád ismertetve számos metszvényekkel, Munkács és környéke, s több erdélyi képek, 12 magyar nevezetes férfiú- s nőarcképek, életrajzokkal s több, Magyarország természeti ritkaságait s iparát tárgyazó leírás képekkel. Megjelent e harmadik füzet Emich Gusztávnál Pesten, az olcsó kiadás bolti ára 3 pengőfrt, s tekintve a kötet nagyságát s az abba foglalt metszvények nagy számát, kétségkívül elég jutányos.

deték, hol 1780-ban, mint tanuló, rajzbeli kitűnő tehetsége által elismertté lőn. Tehetségét önmaga erején fejté. Lelkének minden óráni foglalkozása egyedül a szemlélődés volt. Maga a kültermészet s nehány kevés értékű példány volt mindaz, miből a láttáv, a világosság különböző árnyalatának törvényeit tanulmányozá. Föllelvén a kulcsot, melylyel minden föladat rejtélyeit önmaga nyithatá föl, s bírván azon kiolthatlan kedv- és szenvedéllyel, mely minden szép és nagyratörekvés rugója: a gyors léptű haladás volt egyedüli buzdítója, mint a dalnoknak, kit önszerzeménye lelkesít mindig merészebb röptű dalokra.

Oly kizárólag élt művészetének, mikép végre minden küleseményt csak ennek fejlesztésére használa föl.

Így történt, mikép az 1780-ik évre következő időkben, az erdélyi oláh-lázadás alkalmával, az ismeretes nevű főnökök fogságba kerülvén, N... engedélyt nyert őket börtönükben fölkereshetni. Mindenki iszony- és megvetéssel szólt ez elítéltekről mint szörnyekről – egyedül a művész maradt elfogulatlan – ő az elítélteket tanulmányára méltatá. – A két eredeti arckép, mely e látogatás eredménye lőn, az e...i könyvtárban tartaték, s minden, ki e könyvtárt meglátogatá, emlékezni fog ezen egyedüli s így történetileg is nevezetes arcképekre.

Művészetének áldozott mindent, egész életét, minden gondolatját – annak táplálására mindent csak eszközül tekintett. De eljött az idő, midőn az önbizalom annyira szilárdult lelkében, mikép eszébe juta, hogy a művészetet egy életére nézve eldöntő percben *eszközül* is használhatja.

Miután bevégzé iskoláit s oly pályát sem választa, mely őt a születésénél fogvai szolgálat alól fölmentse, a katonai bizottmány elé állíttaték besorozás végett. A már csaknem bekövetkezett csapást, mely egész jövőjét, művészi életét látszék fenyegetni, minden áron el akará hárítni. De kihez folyamodjék a szegény, pártolás nélküli ifjú, kinek összes vagyonát a lángész és egy ecset tevé?

Mint a prófétának az úttalan sivatagon, neki is volt egy szüntelen előtte lebegő ködoszlopa, mely minden lépteit vezeté: művészete. Ez elhatárzó percben is ahhoz folyamodék. Egy kép által akarni fölmenteni magát, bárki előtt csupa ábrándnak tűnt volna föl. De ő egész önbizalommal szólítá föl a parancsnok ezredest, engedje meg előbb, hogy őt a tisztikar személyzetével együtt lerajzolhassa! Az ezredes, ki művelt ember volt, beleegyezett e szerény kívánatba. Midőn a tisztek ebédre egybegyűlének, N... a terem egyik szögletében néhány perc alatt az egész társaságot oly híven tevé papírra, mikép a feléje háttal-állóra is lehetlen volt azonnal rá nem ismerni.

E kép lőn megmentőjévé!

Folytassuk-e tovább ez életrajzot? Fölemlítsük-e azon néhány képét, mely részint elveszett, részint egyes pártfogó család hálószobáját díszíti? Oh fölösleges volna! Ha élete nem lesz is vala oly rövid, válhatott volna-e belőle egy Rafael, egy Angelo?

Szándékosan említjük csak e két nevet, hogy hazájokat és korukat újabb korunk- és hazánkkal minél szélsőbb párvonalozásra használhassuk, mi által rövidebbek és határozottabbak lehetünk.

Azon kor és haza, melyben a nevezett festészek éltek, a hit és vallásos buzgalomé volt. A nép minden rétegét egyetlen hatalmas érzelem jārá keresztül, tömegesen tódult az egyházakba, „mintha az egész emberiség járná búcsúját." A pápák és a kisebb olasz uralkodók remek és nagyszerű képekkel ügyekeztek székesegyházaik falait eleveníteni. Mily nagyszerű buzdítás volt ez a művészeknek A tudat, mikép ezrenkint fognak ugyanazon pillanatban, s századokról századokra lelkesülni képeiken, rájok nézve is lélekemelő, buzdító vala. E kölcsönös hatás az, mi mind művészet, mind irodalomban nagyot és halhatlant hozhat létre. Rafaelnek, mint elismerve van, a vatican falán álló képe legnagyobbszerű és remekebb műve, s így van a többi olasz nagy művekkel is. Ma már és másutt, hol a hit nem oly buzgó, ezen a művész és közönség közti magasb rendű sympathia megszakadt. A tömegeknek, ha a hit nem emeli őket, a legremekebb képek csak pillanatnyi bámulás tárgyai, minden érzelem, minden illusio nélkül. Mert ez ad egyedül szellemi érzéket arra, hogy fölfoghassa e magasb rendű teremtvényeket. Ma már a görög szobrok s festvények nem lehetnek oly csaknem imádással határos tisztelet tárgyai, mint a régi hellen időkben, midőn a vallás e műremekek és a nép között magyarázó és buzdító tolmács vala. A keresztény képek is sokat vesztének varázsaikból. – Ma a festészet a valóhoz közeledik, ebből veszi tárgyát, s még csak a történet tere maradt fönn, hol a festész tárgya iránt kegyeletet várhat. Ez hidegebb kor ugyan, de egész hanyatlásnak nem lehet nevezni; valamint irodalomban a regény, úgy festészetben a történeti képek még ma is nagy remekműveket képesek fölmutatni, a képtárak, országos épületek és nagyobb csarnokok falain, melyekben Európa nevezetesebb városai gazdagok.

Olaszország gyakoribb látogatása, a képtárak, festészeti akademiák, s még a műtárlatok is a nyilvánosságra még mindig széles tért engednek. De nálunk eddigelő e nyilvánosság sem létezett, sőt nem vala e művészetnek múltja, története, honnan sem, egy festészünk, mint az olaszok a görög példány-képekből, mint Európa többi nemzeteinek művészei az olaszoktól, tanulmányt és lelkesülést meríthetének. Nem valának azon iskolák, melyek a művészek műtani találmányait nemzedékről nemzedéknek adhatták volna át, s így a legnagyobb tehetség is nálunk buzdítás és segédtanulmány nélkül csak saját erején fejlődheték, neki önmagától kelle föltalálnia azt, mit mások már rég föltaláltak, sőt abban rég túlszárnyalák. Az egészen különzárt tehetségeknél általános tünemény, mikép egy bizonyos fokig bámulandó gyors léptekben haladnak előre. De nemsokára mintegy kiforrva, azutánra mindig ugyanazon állapotban maradnak, minden átalakulás, haladás nélkül. E különzárt helyzet okozá, mikép nálunk eddig csak kisebb-nagyobb tehetségű képírók, de nagy művészek nem létezének.

Vegyük a mai kort, lássuk, minő pályát kell befutnia egy festőművésznek önkiképzésére?

A közlekedés könnyűsége által jelenleg könnyebben utazhatnak művészeink Olaszországba vagy a külföld gazdagabb képtárainak szemléletére s festő-akademiái látogatására.

Más, ki erre nem vállalkozhatik, miután erőt s tehetséget érez magában, Pestre jön, hol képtár, akademia, műegylet és állandó tárlat létezik.

Első útja is a nemzeti múzeumnak van szánva. Megbámulja, lelkesül azon egy két remekmű szemléletére, mi ott kitéve van. De ez korántsem kielégítő táplálék – itt csak készet lát – neki gyakorlatibb tanulmányra van szüksége. Mivel pedig nálunk is belátták, hogy a hazai festészet előmozdítására nem elég a képtár – hozzá akademia is kell – az akademiát szándékszik látogatni.

Belép a magyar festész academia műteremébe. Ott számos gyps-alakot, fejet, kezet, lábat pillant meg, bennebb egész szobrokat s nehány olajfestményt. Egész lelkesedéssel telik el, mennyit fog ott tanulhatni.

Miután az igazgató minden műkincsét előmutatá, a díjról értekeznek, mely a növendéket tán ép oly nagy mértékben érdekli, mint magát az igazgatót. A művész, ha kevés külsegélyre támaszkodhatik, azt a mit az igazgató csekélységnek mond, meglehet sokalja (természetesen csak önerejéhez visszonyítva), – de minő áldozatot nem hozna művészétéért, melyben egész jövőjét látja!

Fizet két három hónapig – s egy ideig azt hiszi hogy tanul – a harmadik hóban azt érzi, mikép fizet de nem tanul, a negyedikben többé nem fizet de tanul – otthonn.

Ennek egyik oka (mert többet elősorolnunk helyszűke miatt nem lehet) ott rejlik, mikép a festő-academiába (Nagyhíd-utca 12-ik sz. 3-ik emelet) többnyire egy egész raj gyermek jár föl, melyek közt csak a legszélesebb értelemben vett rendet fönntartani (péld. hogy a gyermekek egymásnak bajuszt ne fessenek – ha a papíron levő női arc kapja e díszjelet, az minden további következés nélkül maradhat) elég elfoglaltatást ad! Egy ily tanító és iskola, a ki gonddal és a mely gyermekekkel annyira zsúfolt – nem lehet egy magasbra törekvő ifjú academiája. Alig egyéb elemi iskolánál. – De értsük meg jól egymást: nem akarunk személyekben keresni hibát – bárha azt mondják, hogy ember hiba nélkül nem létezik – hanem a viszonyokban, melyekből többnyire az egyéni hibák szükségkép következnek. Nálunk nem léteznek elemi rajziskolák, – ezért kénytelen az academia többnyire ab-ovo kezdeni tanítványaival. Nálunk még oly kevés számú a művészet magasb küszöbén álló növendék, mikép az academia kénytelen szélesebb alapra támaszkodni – az önfönntartás minden élőlénynek első kötelessége (a kiskorúakat – s így a festész-academiát sem véve ki.)

Mindemellett sőt épen ezeknél fogva, tény marad, mikép festő-academiánk még kevés szolgálatot tehet művészetünknek.

Miután festőink, – ha Olaszországba vagy Bécsbe nem utazhatnak, még maig is többnyire önerejökön küzdvén föl magukat, – bizonyos fokig eljutának, még legnyíltabb tér előttük az újonnan keletkezett állandó műtárlat. Ezen kis műtárlat – hazánk művészetének jelenlegi állásában igen célszerű intézmény – legnagyobb befolyással van művészetünk fejlesztésére. Ez nyílt tér, hol a tehetség bemutatván magát, elismerésben, jutalomban részesülhet.

Hazánkban a festő ezelőtt mondhatni házaló volt. Ez által piacról gondoskodva van, s nem kénytelen, hogy úgy mondjam, mesterember és kereskedő lenni egy személyben. – Ez nem a *képírást* mozdítja elő, hanem a valódi művészethez egy fokkal közelebb emeli a művészeket. Más helyeken, hol a művészet magas fokra fejlődött, az ily tárlatok rosz befolyást gyakorolhatnak, mert a vásári munkákat

mozdítják elő; de nálunk a kisebb városokbani arckép festészettől habár még fejletlen műtárlatunkig emelkedni – mindenesetre haladás.

Sokkal többet tehetne az ezrekkel bíró műegylet – jutalmak, pályadíjak kitűzése által. Miért nem teszi ezt?

Annak volna kötelessége ez iránt fölvilágosítást adni! –

Mindezek már létrejött intézmények s csak örülnünk kell, hogy léteznek. A hiányokon az idő és hivatott embereink segíteni fognak.

Sokkal ismeretlenebbek nálunk a rajz-tanodák – a festészet ezen elemi iskolái.

Ezekről más alkalommal.

[III.]

III.

Az ember minden időben hajlandó volt önmagát, sorsát és viszonyait úgy tekinteni, mint a mely a természet általános törvényei fölött áll, vagy legalább különösen kegyelt kivétel. Az, mikép e nézet régi, épen nem tanúsítja annak alaposságát – s nem csak számos tekintély, de számtalan tény bizonyítja azon hit ferdeségét. Mennyit lehetne e számtalanból fölhozni annak bebizonyítására, mikép az egyén, család, népfajok, nemzetek és nemzedékek általános törvények alá vannak vetve, s valamint a természet fölhasználásában, úgy az emberi dolgokban is egyesek bírnak ugyan hatalommal azok fölött, de csak annyiban, mennyiben e törvényeket jól ismerik s nem önszeszélyeik, hanem e változhatlan törvényekhez alkalmazzák magukat; ez alkalommal megelégedhetünk egyetlen példával.

Általános a természetben azon törvény, mely szerint az sehol sem tűri meg azt, a mi fölösleges. Minden, a mi fölösleges, önmagától kivész vagy helyesebben más célokra fordíttatik. A növénymagvak dúsan termenek, de a mi a faj fönntartására szükséges mennyiségből fönnmarad, részint az állatok táplálatául, részint a föld táperejének gyarapítására szolgál.

S ha az ember a természetet saját céljaira akarja fölhasználni, kénytelen e törvénynek engedni, különben az ezen törvényekkeli dacolásnak rosz következményeit önmaga sínyli meg. Így például, mint a legelemibb gazdaságban is el van ismerve, ha a földmíves több munkáló erőt s nevezetesen házi állatot tart, mint mennyit táplálni és igénybe venni képes, a fölösleg terhére van, céljára nézve szükségtelenné válik, és rá nézve károsodás az eredmény.

A társadalomban más foglalkozásokra nézve is hasonló törvény uralkodik. Így péld. egyetlen iparosztály sem fejlődhetik ki úgy, hogy fölösleges erők maradjanak fönn. Ha egy kézi-mesterséggel számosabb egyén foglalkozik, mint mennyit a közszükséglet igénybe vehet – a fölösleges erők kényszerítve vannak egyébre fordítni munkásságukat.

Ugyane törvény uralkodik mindenütt a művészetekre nézve is. Művészek (látják-e önök, mikép ma is ott állunk, hogy – bocsánatot kell kérnünk, midőn a művészeket s művészetet a természeti vagy gazdászati viszonyok és tárgyakkal összehasonlítjuk) művészek – mondók, csak ott állhatnak elő számosan, hol a közműveltség szükségletei nagyobbak. Ha műveik nem találnak elég vevőre, az egye-

sek kénytelenek vagy kivándorolni, vagy más pályát választani, ha elveszni nem akarnak.

Ily szempontból véve a tárgyat, méltán kérdhetjük, ha vajjon az által, hogy nálunk a művészetnek festészeti ágát minden lehető eszközök által előmozdítni akarnók, vajjon nem nevelkednének-e munkás és tehetségdús, de (legalább önhazájokban) megélni nem tudó egyének, kik csak nélkülözéseknek s elégületlen jövőnek nézhetnek eléje?

Ha ez ügy saját menetére engedtetik, kétségkívül a munkáló erő és a szükséglet közti aránytalanság nem állhat elő, – de ha oly intézmények jőnek létre, melyek több művészi tehetségeket fejtenek ki, mint mennyit műveltségünk igényel, a helyzet mesterkélt, nem természetes.

Szóval, azt teszszük kérdésbe – s mit ne lehetne a mai fölvilágosult korban kérdésbe tenni? – ha vajjon műveltségünk jelenlegi fokán van-e szükségünk a múlt alkalommal említett hazai intézvényeinken kívül

RAJZISKOLÁKRA?

Először is jó lesz megjegyezni, mikép a rajziskolákat nem csak mint festészeti intézményeket kell tekintenünk, hanem mint olyakat, melyek az egész rajzművészetet sőt a rajzmesterséget is magukban foglalják.

Ezek köre rendkívül széles, úgy hogy az ipar igen sok ágára nézve nem nélkülözhetők. Itt csak néhányat sorolunk elő azok közől, melyek nálunk is divatoznak, vagy kezdenek divatozni.

A tisztán mértani alapokon nyugvó mérnöki térrajzok után, melyeket gyakran a falusi bíró is meglehetős tájékozással, habár nem számtani szigorral viszen ki botjával a sima homokban, első helyen említendő az építészeti, melyet még a gyakorlat elemi iskolájában felnőtt kőmíves-legénynek is, midőn egy egyszerű ház tervét kell adnia, durva keze papírra tesz. Még kisebb városaink egy részében is az építészet évről évre haladván, nemcsak az egyszerű alaptervek, hanem már a díszítmények, arabeszkek is kezdenek divatba jőni – úgy hogy gyakran a helybeli kőmívesmester a terv készíttetéseért a mérnökhöz folyamodik.

Az ügyesebb asztalos, esztergályos, sőt lakatosnak is szüksége van a rajzra; de leginkább a gépésznek, kinél első és fődolog a rajz. Rajzban adja ki az öntödei mintákat készítő asztalosnak és a kovácsnak a szükségelt gépdarabok tervét, mely nélkül, hol minden a pontos kiviteltől függ, mit sem létesíthet. – S hol nálunk ezekre szükség van, többnyire külföldiek készítik.

Mindezek a festőművészeinek igen elemi s úgy szólván csak gépies részei; de szükségességük szembeötlő. A művészet minden más ágában is látjuk, mikép annak legalsóbb, legelemibb részei is bírnak alkalmazással, melyek épen nem aljasítják le a művészetet, hanem azt mutatják, mikép azok bármily műveltetési fokon is képesek használni vagy gyönyörködtetni. A zenének alig lehet alsóbb fokú hangszere, mint a dob, s mégis igen nagy és nem könnyen nélkülözhető alkalmazással bír. Az írás művészetének legelemibb, leggépiesebb részei ezer alkalmazással bírnak.

Az elemi rajz alkalmazásához tartozik még a földképek készítése, s épen nem mondhatnók, hogy nálunk ezek igen nagy kiterjedéssel ne bírnának. S e földké-

pek csaknem minden kivétel nélkül külföldről szállíttatnak. A közönségnek s tanodáinknak folytonosan növekedő szükséglete igen valószínűvé teszi, mikép nemsokára nálunk is létesülnie kell egy nagyobbszerű oly nyomdának, hol földképek is adatnának ki, csupán kő- és acél-metszetekkel foglalkozó nyomda már is nem csak egy létezik itt helyben, hol csaknem kivétel nélkül idegenek dolgoznak. Sajtónk s tudományos irodalmunk tovább terjedésével, mint első cikkünkben érintők, a fametszvényeknek is mindig nagyobb alkalmazást kell nyerniük – s még a jelenleg használt kevés is többnyire külföldről hozatik be. (Példák több természettani könyveink – s részben a Vasárnapi újság képei.) Azon kő- és acélmetszvények nagy része, melyek falainkat díszítik, tanúsítják, mikép nálunk e részben több a szükséglet, mint a munkáló kezek.

Azonban igen egyoldalúlag ítélnénk, ha a rajziskolák hasznait csak ily úgyszólván anyagi szempontból akarnók megítélni. Minden, némi műveltségre igényt tartó egyénnek – mint említők – legalább annyit értenie kell a rajzhoz, hogy egy könyvbeli metszvényt helyesen fölfogni, s az érdekes tárgyakat legalább körrajzban fölvenni képes legyen. De a főhaszon nem e képesség *bírásában*, hanem annak megszerzésében rejlik. Lessing mondá, mikép ha egy felsőbb hatalom egyik kezében a kész igazságot s másikban annak fokról fokra nyomozását, tartván, őt választásra híná föl, nem habozna az utóbbit választani. Nemcsak a tudományra, hanem minden emberi haladás és szerzésre nézve s így a művészi tehetség fejlesztésére nézve is igaz, mikép nem annyira maga az eredmény, hanem az arra fordított munka által gazdagul s erősödik a lélek. Tegyük föl például, hogy egy növendék soha sem venne felnőtt korában ónat kezébe, hogy valamit maga vagy más számára lerajzoljon; de lelkének egyik legfontosabb külérzéke fejlettebb mint azé, ki azt oly szabályszerűen nem gyakorolta. A rajz által szerezhetni meg azon készséget, mely szerint a tárgyakat vagy számos tárgyak öszvegét egyetlen pillantásra nagy körrajzaiban fölfogni képesekké leszünk. (A „*coup-d'oeil*" francia kifejezésre nincs találó magyar szavunk.) Ez szoktat továbbá rá, mikép a tárgyak külalakjának minden legkisebb részleteit éles szemmel vizsgáljuk – s úgyszólva tanulmányozzuk, s végre a láttáv és szemcsalódások számos törvényeit deríti napfényre. Mindezek bárkire nézve is nem csak gyakorlati hasznúak, hanem érdekes s a világon bárhol is bő anyagot találó észleletek kútforrásai.

De a látérzék e fejtése a lélekre gyakorol legjótékonyabb befolyást, mely a szemnek setét kamráját képezi. Érzékleteink hasonlíthatlanul nagyobb része szemünk útján nyomódik mint fénykép lelkünkbe. E képek teszik lelkünk csaknem egész tárházának anyag-gyűjteményét, s minden helyes gondolkozásnak első kelléke a helyes látás. Főként a gyermeknek, kinek egész tanulmánya az érzéklés, látérzékét gyakorolni s fejteni annyi, mint a leghelyesebb s józanabb gondolkozásnak vetni meg alapját.

A rajz más tekintetben is jó befolyással van a lélekre. Ebben rejlenek a csín és symmetriának minden törvényei, és azon tisztaság is, mi a kivitelnél múlhatlan, kihat mind a bel- mind a külélet és környezetre.

Mindezen, itt bővebben ki nem fejthető hasznokon kívül még sokat hordhatnánk föl, mikből nem tudom csináltak-e már könyvet, de annyi bizonyos, hogy

egy nálam avatottabb ügyes író épen oly vastag mint érdekes kötetet írhatna tele, a nélkül, hogy némely bőbeszédű újságíró példájára kénytelen volna egész lapokat csupa élcekkel tölteni be; míg ezek ellenébe alig lehetne egyetlen alapos szót felhozni, habár – mint egy más tekintélyes újságíró fényesen bebizonyítá – a legszebb ügyről is könnyű beírni egy egész hasábot – tiszta csupa semmivel.

A fennebb elősoroltak után állíthatni, mikép nálunk is szükség van arra, hogy a rajz a köz- és magán-nevelés kiegészítő részeül tekintessék.

Nálunk, minek nyilvános iskoláinkban számos példáit láthatjuk, sok tehetség vész el ismeretlenül, egyedül mivel alkalom nem volt kifejlésükre s hiányzott a legyőzhetlen kitartás, mely minden akadály dacára önerőn is képes lett volna magát felküzdeni. Többnyire úgy enyésznek el, hogy hivatásuk önmaguk előtt is örökre titok marad. Ezen ismeretlen kincsek napfényre hozása volna a rajztanodák egyik föladata és érdeme.

Közmívelődésünk haladtával szélesebb a mező, a tehetségek sehol és soha sem hiányoztak, csak meg kell nyitni számukra a tért – hol még a középszerűség is föllelheti munkássága körét. Salamon F.

14.

[[Mérleg], *Az „Új magyar múzeum*, Budapesti Hírlap 1854. máj. 28. 431. sz. 2420–2421.]

Az „Új magyar múzeum

Egyszersmind a magyar academia közlönye, kiadja Toldy Ferenc.” Ez évben már 4 füzet jelent meg.

Az időszaki sajtó fölött havonkint tartott szemlét s a „Petőfi Sándor és lyrai költészetünk” című dolgozatot kivéve, az „új magyar múzeum” maradt a régi.

Ez utóbbi cikket, nemcsak mint az e folyóiratban kivételest, hanem mint irodalmilag figyelemre méltó jelenséget is kiemelendőnek tartjuk.

A bírálók nagy része úgy jár el tisztében, mint a kezdő füvész, ki egy segédkönyvvel hóna alatt *egyes* növények meghatározására indul ki; mindazon virágot, mely útjába akad, szétszedi s a szerint, a mint könyve mesterséges vagy természetes rendszerben van írva, meghatározni és nevezni ügyekszik.

E széttépdelés, e szolgai meghatározás fölötte kevés eszmét nyújt a léleknek.

Mennyivel több élv, mennyivel szélesebb eszmevilág tárul föl egy nagybani vizsgáló előtt! Ő az egész növényt úgy a mint van gyűjteményébe rendezi, s az egybehasonlítás mennyi érdekes gondolatra nem nyújt anyagot! E növények számos fajait ismeri már, tudja hogyan jön elő Helvétia harmatos hegyein, a kopár tengerpartokon – s hogyan fajul el az üvegházak csinált légkörében. Egyetlen virágból is képes megmondani, minő a föld, melyben fölcsírázott és tenyészett; mi-

nő az égalj, melytől gazdag vagy sínlő leveleit és halvány vagy élénkebb színezetét nyeré, s sok más érdekes törvényeket, melyek csak a nagybani összehasonlításokból s számos mellék-körülmény ismeretéből derülhetnek ki.

Az ítészetben az ily nagybani vizsgálatok új korszakot nyitnak meg. A szerzőnek már nemcsak egyes művei boncoltatnak, hanem annak összes műveiből életére, s viszont saját életéből műveire hozatik ítélet. Még ez sem elég; művei nyomán a kor s annak eszmeirányai, műveltségi foka lesz bírálat tárgyává – szóval a legújabb kor ítésze műértő, bölcsész, történet- és életíró egy személyben.

Gyulai Pál fennemlített cikke e magasb rendű és nemesebb ítészet neméhez tartozik. Olvasói előtt eleven életrajz s ügyes toll igen érdekessé teszi – s épen ezért neveztük kivételesnek a „Múzeum” cikkei között.

Hasonló szempontból van írva „Philosophiai mozgalmak.” De e cikk nem életrajz, hanem bölcselmi fejtegetés, s tárgyánál fogva kevés olvasóra számíthat. A „B. Mednyánszky Alajos emléke” már életrajz volna, hanem a színezés és elevenség hiánya miatt közérdeket még tudományos képzettségűek körében sem gerjeszthet.

A legelül említett időszaki sajtó fölötti szemle megelégszik egyes előfordult botlások helyreigazításával, s elszórt megjegyzésekkel. Magasabb szempontot, nézeteket, elveket még eddig hiában kerestünk benne. Ez *hiány* ugyan, de nem irodalmi bűn.

A hiánynál egy fokkal alantabb áll a *hiba* – ettől sem ment a múzeum tárcája. Mert szemléjében arra, mit minden becsületes és józan ítész lattal és fonttal szokott mérni, ő rőföt vesz elő; hol beltartalomról van szó, ujjain számít. Mintha nem tudná „derék tudósunk” (így nevezi a szerkesztő saját szemleíróját), hogy a mi a számlálást és rőffel mérést illeti, abban az utolsó gyermek is lehet oly *tudós* mint ő.

Még ez is csak hagyján; de midőn látjuk, mikép a mi derék tudósunk névtelenségét arra használja, hogy hallatlan és nevetséges hízelgéseket mondjon el, akkor végkép el kell vesztenie a józanul ítélők minden bizalmát. Semmi sem ronthatja annyira irodalmunk kritikája hitelét, mint midőn egy tudományos s komoly folyóirat bírálója megfeledkezik az önálló férfiasságról. (Olvasóinkat a magyar múzeum IV. füzetének 399-ik lapjára utaljuk.)

Tekintsük sorra a múzeum ez évi 4 füzetének tudományos részét.

E füzetek nagy részét nyelvészeti munkálatok foglalják el. Nyelvünket elemezni, mint Czuczor, s azt a rokonosokkal összehasonlítni, mint Hunfalvi Pál: irodalmi érdem, s dolgozataik *szakértők* előtt méltán kincsek.

A történelmi részt gr. Kemény József mind a négy számon átvonuló két cikke foglalja el: Mikóújvár emléke, és Bonfinius élete. (A kisebb közleményeket mellőzzük). Történeti könyveink e számos rejtekeit ismerő férfiú közleményei a *szakavatottak* előtt szintén érdekesek.

A bölcselem és annak szépészeti ága bőven van képviselve (Szontagh G., Horváth Cyrill és Erdélyi Jánostól.)

A természettudományok, egy igen speciális tárgyra vonatkozó rövid közleményen kívül, nincsenek ez egyetlen tudományos folyóiratunkban képviselve.

Mindezen itt előszámlált munkák csupán szakértők előtt bírhatnak becscsel.

A nyelvtaniak az academiai értesítőbe, egy szótár vagy nyelvtanba jobban beillenének, mint e folyóiratba, mely nem támaszkodhatik egyedül a szaktudósokra. A közönségnek még műveltebb osztálya is jobban szereti a nyelvet gyakorlatilag és ügyesen használva látni, mint annak száraz elemzéseit.

Az elvont bölcselmi értekezéseket, meg lehetünk győződve, csupán *egymás* számára írják a tudós academia tagjai.

A történeti adatok azon nyers feldolgozatlan állapotban, mint a poros krónikákból kiszedetnek, jutnak a közönség elé, melynek alig van kedve azoknak latin sorokba szedett hieroglypháival tölteni idejét.

Mindezekben épen nem látjuk beváltva azon év elején tett ígéretet, mely szerint a múzeum „népszerűségre" s „közérdekre" akar törekedni!

Az „Új magyar múzeum" a régi, mivel tudósaink és szerkesztője a régiek maradtak; ezt igen természetesnek kell találnunk, s hogy tudományos embereinket is fölemlítők, nem megrovási viszketegből történt.

Midőn tudományos irodalmunk ezen egyetlen közlönyét, tudományos életünk ezen egyetlen üterét vizsgáljuk, nem abból vagyunk-e kénytelenek egy magasabb szempontra emelkedve annak hivatott embereit irány és tevékenységre nézve megítélni?

Mit tesznek ők?

Azon fáradhatlan és kis számú munkások, kik a tudomány mélyeiből kisebb nagyobb értékű kincseket bányásznak ki, közelismerést érdemlenek. De e becses köveket, mint kincseit a fukar, vagy maguk számára tartják fönn s legfeljebb meghitteiknek mutogatják, vagy pedig az academia gyűjteményében rakják le, hogy többen vehessék hasznát. De még ez is rejtett kincs, s csak egy tágabb véka alá dugott gyertya marad.

Az „Új magyar múzeum" célja elejétől fogva nem volt más, mint ez adat-kincseket a nagy közönség elé juttatni. De ily feldolgozatlan állapotban nem mozdíthatták elő a tudományok iránti részvétet s a közfelvilágosodást.

A bányából fölhordott köveket, bármi gazdag arany tartalmúak legyenek is, oly alakban nem lehet közforgalomba bocsátani. A közönség csak a kiválasztott s kiidomított arany becsét képes elismerni.

Osztozunk ugyan a panaszban, hogy közönségünk nem mutat elég részvétet a tudomány iránt; de midőn ezt tudományos folyóiratunkban látjuk kimondva, azt nem tarthatjuk méltányosnak. E panasz épen oly kevéssé van helyén, mint midőn a tanító saját tanítványainak figyelmetlensége ellen szokott kikelni – ez által, legtöbb esetben, önmagát vádolja be.

Ha nincs részvét, legelső teendőnk nem lehet más, mint minden áron ébreszteni azt. Ha nem míveljük a földet, nem terem. A rosz föld elleni panaszban annyit mindenki megenged, mikép az magában igaz lehet, de nem igazságos.

Az „Új magyar múzeum" cikkeiben, igen kevés kivétellel, elő nem készített köveleteket hord a kopár szántóföldre s nemcsak hogy a termékenyítést elő nem mozdítja, hanem gátolja – s így csak *kárt* teszen.

Mert egy folyóirat, mely rendesen hozza a nem élvezhető tudományt, csak untató, elijesztő hatást gyakorolhat; már pedig tudományos életünk egész jövője az általános részvét felköltésétől függ! Nevezzétek a mondottakat vádnak, vagy akármi egyébnek, arra semmi gondunk. De *bizonyítsátok* be az ellenkezőt – s akkor térdet fejet hajtunk előttetek! Az igazság fürkészete csak önismeretre vezethet – s az önismeret csak annak tehet kárt, kinek a tétlen csüggedezés természetévé vált.

Senki, még a nagyok legnagyobbja sem lehet oly elbízott azt kívánni, hogy midőn *közügyről* van szó, ez személyének és érdekeinek alárendeltessék, s ezért ha egy ilyet a tárgy nagyságával szemben elenyésző pontnak tartunk, senki sem vádolhat kegyelet-hiánynyal.

Ha visszatekintünk az „Új magyar múzeum" eddigi negyvenhárom füzeteire, nem úgy gondolkozunk, mint azon füzetek kiadó-szerkesztője (kinek érdemeit maguk terén, péld. a Kisfaludy-társaság s más szépirodalmi vállalatok körül igen fényeseknek tartjuk), mikép könnyebb az élőt éltetni, mint a halottat feltámasztani, hanem mikép nehéz levén egy sínylő gyümölcsfát virágzóvá, gyümölcsözővé tenni, legjobb egy épet és fiatalt ültetni ha épen helyébe nem is, de legalább melléje.

Életszükséggé vált egy oly folyóirat, mely a tudománynak ne száraz adatait közölje, hanem annak szellemével ügyekezzék hatni; mely

a történeti tárgyakban nem a krónikai s még nem is a kritikai utat követné, hanem egyes színezett és életteljes képek által tenné magát köz érdekűvé;

a bölcselem helyett a természettudományokat kellene előtérre bocsátani, melyek a mellett hogy az élénk színezésre épen oly alkalmasak, mint a történeti tárgyak, az élethez legközelebb álló gyakorlati tanulságokat nyújtanak;

az irodalmi mezőn annyi az érdekes földolgozandó tárgy, mikép ezekre nézve szűk évek soha sem állhatnak be.

Annak is, ki soha sem látta az angol és francia revue-ket, de tudja mi az, mi a tudományokban mind szaktudóst, mind avatatlant egyiránt érdekel: tiszta képzete lehet egy ily folyóiratról valamint azon jótékony hatásról, melylyel az a tudomány iránti részvét felköltésére befolyna.

Tudós társaságunk körén kívül is igen nagy számmal léteznek oly férfiak, kik tudnának és akarnának is ez irányban működni. Egy új vállalkozó kötelessége volna e gyakran szerény munkásokat szorgalmasan fölkeresni. Azon vállalatnak tudományos intelligentiánk e tápláló részeiben kellene gyökereznie, hogy ágai minden irányban készen nyújtsák közönségünk számára a tápláló gyümölcsöket – szóval a tudományt ki kell szabadítni akademiánk tikkasztó légköréből, hol az csak sínylő életet él, ki- és bejárat nélküli fogságban tartatik. Meg kell mutatni a közönségnek, mikép

a tudomány nem a tudósok kiváltságos tulajdona, hanem közvagyon, miből mindenki szellemi tehetségei s szükségeihez képest szabadon meríthet;

mikép az nem száraz táplálék, hanem lélektermékenyítő szellemi erő;

mikép a tudós nem unatkozó és untató lény, hanem melegkeblű ember, ki épen annyira szívén hordozza a tudomány igaz szeretetét, mint annak szélesebb körbeni terjesztését.

Mindezek *teendők* és nem jámbor óhajtások. Egy ily vállalat keletkezése nem volna kevesebb, mint tudományos közéletünk történetének megnyitó eseménye. [Mérleg]

15.

[[Mérleg], *Szépirodalmi lapszemle*, Budapesti Hírlap 1854. jún. 11. 442. sz. 2480–2481.]

Szépirodalmi lapszemle

Annyira hűnek találjuk azon régebbi állításunkat, mely szerint szépirodalmi lapjaink a kisebbszerű állandó műtárlatokhoz hasonlítnak, mikép azt ismételni nem vonakodunk. Szépirodalmi lapjaink mindenki számára nyílt tért engednek, hol költői elmeszüleményeivel szerencsét próbálhat, s nincs gyakoribb irodalmi eset, mint az, mikép ugyanazon író egyszerre van két vagy több lapban is műve által képviselve.

Ha tárcánk közelebbről a képekre nézve állandó műtárlatunkat jelenlegi viszonyaink közt célszerűnek találta, irodalmilag e nagyon széles térnyitás rosz következményeket von maga után.

A kezdőnek, kinek egyik műve megjelent, rendesen meg van e tárlatoknál hitele alapítva. Többé nem igyekszik egyébre, mint hogy minél többet írjon s *neve minél gyakrabban* forogjon a közönség előtt. Hozzá e nagy közlékenység így szól: „írj minél többet” s nem „írj minél jobbat” – más szavakkal nem a valódi dicsvágyat, a hiúságot mozdítja elő. Szemlénk főcélja az, hogy legyen egy hang összes sajtónkban, mely ne hízelegve de meggyőződésből szóljon – e lap teréhez képest – az írók és szerkesztők működéséről.

Azok, kik tán a nyilvános szóért neheztelnek, fontolják meg, mi hasznuk volna benne, ha épen mitsem szólanánk.

Mit nyerne például a „Budapesti Viszhang”, és egy abban megjelent beszély szerzője, ha nem volna, ki megmondja, mikép azon beszély szerzőnek (Vadnai) leggyengébb művei közé tartozik? Ha el nem mondjuk, mikép a szerkesztők nagy szolgálatot tennének olvasó közönségünknek, ha az elsietett eredeti művek helyett a külföldi irodalom jelesebb műveit olvastatnák olykor saját nyelvünkön, mikép a Divatcsarnok maig is roszul választja ki a lefordítandó beszélyeket? Ha nem ismételjük, mikép a fordítmányok elhanyagolása épen irodalmunk rovására történik, s jobb szeretjük, ha péld. egy francia, semmint egy magyar író festi nekünk a francia életet.

De térjünk a részletekre, s vegyük föl először is szépirodalmi lapjainkat úgy mint tárlatokat, az egyes művekről szólván. Vegyük először is a „Budap. Viszhang” beszélyeit, melyek: „*Egy gombolyag fonal*” Vas Gerebentől és „*Eltűnt*” Vadnai Károlytól.

A mint az elsőt olvasni kezdők, azt hittük, mikép a szerző hosszú megnyitó párbeszéde által jellemezni fog, alakokat akar feltüntetni, – de csalódtunk. Az egészben nem találunk jellemzést – sőt egyik személyről (Sándor – egy ifjú szerelmes) alig sejti az olvasó, ki lehet ő és merre van hazája?

A beszély folytán különben helylyel-helylyel érdekes párbeszédek és jelenetek is fordulnak elő – s az élc általán véve nem hiányzik; de az indokolás gyenge.

Az „Eltűnt” című beszélyben épen mi indokolás sincs. Abban a szerelem szolgál minden hazudás, sőt még a lopásnak is mentségeül. Alakok, jellemzés hiányzanak.

Helyén lesz itt egy ugyancsak a V.-ban megjelent érdekes elbeszélő műről tennünk említést s ez: „Egy színész naplója” Szigeti Józseftől. Bárki olvassa e humorral írott közleményt, azonnal belátandja, mikép az képzelet szüleménye nem lehet – abban maga a való igen élénk – habár olykor kissé vastag vonásokban – rajzoltatik. Az emlékiratok, naplók közzététele, mely külföldön már-már versenyez a szépirodalmi művekkel, nálunk igen óhajtandó, s mivel más nem tevé – mi használjuk föl ez alkalmat, azon óhajtás kifejezésére, hogy önéletük eseményeit följegyző bármi rendű s hivatású egyéneink azokat a közönség elé bocsátni ne vonakodnának! Az életet ily iratokból ismerjük ki legjobban s szerkesztőink nagy szolgálatot tesznek, ha e tanulmányt ez úton előmozdítni ügyekeznek. E tárgyat itt csak mellesleg hoztuk föl, de később tán leend alkalmunk bővebben is értekezni felőle.

A „Hölgyfutár”, mely a „Jancsárok végnapjai” című regényt Jókaitól, igen érdekes jelenetekben folytatá, terjedelménél fogva több beszélyt közölt, mint bármely más szépirodalmi lap. Ezekrőli mondandóink a következőkben öszpontosulnak.

A „névtelenek” szerzőnője ne keresse a költészetet a szilaj, borzalmas jelenetek leírásában. Az atyagyilkolást költőivé tenni a világ legnagyobb írójának legalább is rendkívül nehéz föladat. Igaz volna-e hát, mit mi – kérkedés nélkül szólva – gyakran tagadánk, miszerint a szépnem jobban szereti a borzasztót, mint a férfiak? Reméljük, ellenfeleink védokai nem fognak még több adatokkal is gazdagíttatni író hölgyeink által. Ismét egy merőben új névvel találkozánk a Hölgyfutárban, s ez Ágai Adolf (mint értesülünk, nem ál-név.) Beszélye címe: „Antoinette”, melynek színhelye Franciaország. E műben, habár az alapeszme hibás és a kivitel nem művészi, szép jeleneteket s érzelemtől áthatott helyeket olvasánk, – s ha e kezdőben költői tehetség csíráit látjuk, kötelességünk megmondani, mikép nem szeszélyes rögeszménk az, hogy a külföldi színhely választását rosz eljárásnak állítjuk. A szerzőnek egy tengerészre és egy phrenologra volt szüksége, s hogy az egésznek nagyobb valószínűséget adjon, Franciaországot választá színhelyeül. De feltűnő az, hogy ez alakokat a szerző csak általános vonásokban rajzolja elénk – tehát nem az egyéniségek, hanem a *mese* kedveért ment külföldre! Mivel pedig a jellemzés hiányos, magában a mese lényegében is gyenge az indokolás. Hogy

péld. Antoinette, kinek meghalt férje a tengerész tökéletesen hasonlít a phrenologhoz, s ki ez utóbbi által szeretteték, vajjon azt viszont szereti-e vagy nem, s ha csak a testvér iránti emlékezetért is közelében oly boldognak érzi magát, miért utasítja vissza annak kezét? nincs sehol feltüntetve. Hogy e kényes helyzet felfoghatóvá legyen, Antoinette-nek igen határzottan kinyomott s finomul kivitt jellemmel kellene bírnia. E beszély írója a meseszövést fontosabbnak tekinté a jellemzésnél.

Balázs Sándortól két beszély jelent meg a H.-ban. Egyik az „Alvajáró", másik „Árnyalatok a házaséletből". Szerzőjök könnyűséget tanúsít előadásában s a közönség egy része kétségkívül érdekkel olvasta beszélyeit. Csupán két megjegyzésünk van: egyik, mikép az érzékire épen nincs szükség a művészetben, s a mi közönségünk e tekintetben nincs oda „művelődve" (?), hova a francia. (Ezt főként az „Alvajáró"ra mondjuk). Másik megjegyzés, mit tenni akarunk, mikép az indokolásban gyengeséget látunk, – a mesére nem pedig jellemfestésre van figyelem fordítva. (S ezt inkább az „Árnyalatok"ra kívánjuk értetni.)

A „Divatcsarnok" is egy új nevet mutat be az irodalomnak – egy élénk phantasiájú nőt. Költői eszmék és érzelmek nem hiányoznak művében, mi reményekre jogosít; de a színezés olykor szerfölött élénk. Alakjaira nézve nem ajánlhatjuk eléggé, mikép azokat a valódi élethez hűbben ügyekezzék idomítani. A szerfölött jó emberek épen oly kevéssé hűk az élethez, mint a szerfölött roszak. Azonban, hol a költészet két főelemnek, az érzelem- és phantasiának nyomait látjuk, nem vonhatjuk kétség alá a tehetséget – s csupán *önbírálatot* és tanulmányt ajánlunk.

„Dzsem herceg" Jókaitól igen érdekes történeti kép, a jeles szerző kedvelt egyszerű modorában adva elő.

A fordított beszélyekre nézve még megjegyezzük, hogy a fordítók lelkiismeretlenül bánnak a nyelvvel. Megrovandónak tartjuk még, mikép a „spanyol novella" fordítója mint azon beszélynek szerzője adja ki magát. Ha nevén akarjuk ez eljárást nevezni, ki kell mondanunk, mikép ez *charlatanság*, s a dicsbabért ezennel ünnepélyesen szalmakoszorúnak nyilvánítjuk.

A fennebb előszámlált beszélyekben tán untig vala a refrain ismételve, miszerint beszélyíróink az indokolásra nem fordítnak figyelmet. Ennek okát igen közel találjuk – mi abban áll, hogy e beszélyek írói nem ügyekeznek egyéniségek-, jellemekből fejteni ki a cselekvényt. Az alakoknak tiszta kinyomatú plasztikával kell bírniok, hogy följajdulásuk, szerelmük, tetteik megfelelő rokonérzetet s élénk részvétet kelthessenek az olvasóban – mi mind az érzelemre mind a képzeletre mélyebb hatást tesz, mint azon úgynevezett költői ábrándok, melyek ködfátyolképekként vonulnak el előttünk s inkább altatólag mint elevenítően hatnak a kedélyre, vagy azon hiú érzelgések, melyek már rég elkoptatott phrasisokká váltak. De a jellemzéseknek adva túlsúlyt – főelőny az, mikép az indokolást soha sem kell keresni, az meg van adva, s minél következetesebben tartja magát az író a jellemek fejlesztéséhez, annál kevesebb hiba van művében.

Az egyének, jellemek festője részén áll; művészi tökély, hatás, érdekesség.

A mesegyártóén: botlások, közöny, unalmasság, s gyakran képtelenségek.

Múlt hóban kiemeltük a színhely külföldre tételének kárát, most könnyen megfejthetjük annak okát, mely ismét abban áll, hogy a beszélyíró nem alakokat tart szem előtt, melyeket könnyebben föllelne saját környezete s élete eleven benyomásai közt, mint az olvasott regények után, hanem a mese összefűzését tartja fődolognak, mit tüskén-bokron, a lélektani törvényeken s az élet minden valószínűségein átgázolva, a csomóig s megoldásig kell vinnie. Ekkor aztán valóban mindegy, akár hazai, akár külföldi tárgyat választunk – s az, ha tán ez utóbbira több hajlamot látunk, oda mutat, mikép a külföldet kevésbbé ismerő olvasó előtt épen a valószínűtlenségeket akarjuk eltitkolni.

Szóljunk még az újdonsági rovatokról. E tekintetben a „Divatcsarnok" a régi maradt. A „Hölgyfutár", mit napilapnál igen helyesnek találunk, tetemesen bővíté e rovatot, nemcsak, hanem a tárgyak megválasztásában is haladást látunk. – A „Viszhang", újdonságait, mint hetilap nagyobb cikkekbe foglalja össze, s nem annyira bíráló észszel, mint élcekkel s satirával fűszerezi. De a gyakran céltalan személyeskedést, s a tárgytól messzetérő párbeszédeket jobb volna kizárni. A színi bírálatokban a „Hölgyfutár" rendes és szakismerettel kezelt rovatot viszen. Ezt az „Új magyar múzeum" tárcaírója, kit nemsokára más oldalról is lesz szerencsénk bemutatni, nem helyesli. Azt mondja, mikép a H.-ba nem illik e komolyság. Minő észjárás! Magánkörben, gyermekes tréfának csak megjárná, de egy oly iszonyúan komoly folyóiratban olvasni nevetséges. Ha a hasznost gyakran fűszerezzük mulattatóval, miért ne ügyekeznénk a mulattatót hasznossal vegyítni? – különben is e színbírálatok érdekesen vannak írva.

A „Divatcsarnok" a könyvbírálatokra nagyobb figyelmet kezd fordítni – de főleg csak az azon lap szerkesztője által kiadott könyvekre terjeszkedik ki, és pedig szakismeret, avatottság nélkül, mit bebizonyítni épen azért nem akarunk, mert azt igen számosan önmaguk beláthatják.

Párvonalat szépirodalmi lapjaink közt azért nem akarunk húzni, nehogy részrehajlással vádoltassunk, minek csupa árnyékától is őrizkedünk. [Mérleg]

16.

[[Mérleg], *Új népkönyvek*, Budapesti Hírlap 1854. jún. 21–22. 649–650. [449–450.] sz. 2524–2525., 2530–2531.]

Új népkönyvek

1) *A magyar nép könyve*. Szerkesztik Csengery Antal és Kemény Zsigmond. Kiadó Szamvald Gyula. Emich G. bizománya. (Pest 1854). Első füzet. Nagy 8-adrét. 91 *lap*. Előfizetési föltételek: Pesten, 1 frt. Vidékre postán: 1 ft 30 kr. pp. – E munka 6 füzetből álland s novemberi vásárig be lesz fejezve. Egy egy füzetre 4 ív van

ígérve s így összesen 24 ív (de már az első füzet hatodfél ívnél is többet foglal magában).

2) *A magyar nép könyvtára.* Szerkeszti Friebeisz István. Pest. Müller Gyula nyomdája 1854. Első füzet. Kis 8-adrét, 88 lap. Álland e könyv 5 füzetből, összesen 24 ívből (Az első füzet 5 és fél ív). Előfizetési föltételek: Helyben 1 frt, postán küldve: 1 frt 12 kr. pp.

E könyvek anyagi kiállításának részleteiről egyfelől a közönséget akartuk körülményesebben értesítni; de másfelől tisztünknek tartjuk, a 2. sz. alatti népkönyv szerkesztőjének egy ártatlan tévedését helyreigazítni. Mint a fentebbiekből kitűnik, mindkét népkönyv 24 ívet fog összesen tartalmazni – s az utóbbinak szerkesztője előfizetési fölhívásában merészen kimondja, miszerint „*árát oly csekélyre szabta, mikép e tekintetben senki sem képes vele a versenyt kiállani.*" S ebben rejlik az említett fajú tévedés. A Csengery és Kemény által szerkesztett népkönyv ívével a Fribeiszé még csak nem is versenyezhet, az előbbi íve mintegy *másfél* akkora levén, mint az utóbbié.[1] Hogy hát e két könyv csak egyenlő árú legyen, az előbbit *helyben* is 1 ft 30 kron lehetne adni. S ismételjük, hogy ekkor is *csak egyenlő* árúak volnának. Hát még ha oda veszszük, mikép az előbbi könyv sokkal díszesebb kiállítású, mint az utóbbi! – Nem! – Az utóbbi népkönyv olcsóságra nézve épen nem állhatja ki a versenyt az előbbivel! Ily tévedéseket hallgatással mellőzni lehetetlen volt – s a szíves olvasó megbocsát e költőietlen bevezetésért.

Hogy már e könyvek belbecséről is szólhassunk, szükséges leend néhány, a népies irodalmat érdeklő általános észrevételt előrebocsátnunk.

Népkönyveink egyik célja az ismeretek terjesztése (ne mondjuk „hasznos ismeretek", mert minden ismeret hasznos, mint a „Vasárnapi Újság"-ban megjelent *ind rege* is bizonyítja!). Vannak, kik – hogy sokat ne mondjunk – *feleslegesnek* tartják a népoktatást. Ezekhez – minthogy ma már igen kevesen vannak, s különben is józan okok nincsenek részükön – nem intézzük szavainkat. Találkoztunk közelebbről a „B. p. Viszhang"-ban *sajátossága* miatt oly meglepő nézettel is, miszerint a néphez csak annyit *kell* bocsátni a világosságból, a mennyi szükséges arra, hogy bizonyos célokra föl lehessen használni.

Ez téveszme.

De bármely tévedésből tanulhatunk, ha annak forrását kutatjuk. Az említett nézet egy, tisztán meg nem határozott fogalmon alapszik.

Először is azzal kell tisztában lenni: miben áll a fölvilágosodás?

Ha a népet hírlapi iránycikkek modorában bizonyos tárgyban *rábeszélni* – annyit tesz, mint eszét fejteni, ismereteit gyarapítni; ha a fölvilágosítás annyit tesz, mint az okokból csak annyit hordani föl, a mennyi bizonyos specialis tárgyra benne némi álmeggyőződést idéz elő, s inkább a szenvedélyekhez, mint az értelemhez szól: akkor értjük a fennebbi állítást. De *fölvilágosodás* alatt egészen egyebet kell értenünk.

[1] Az 1-ső közel 40 ezer, a 2-dik közel 26 ezer betűt foglal magában, – mit nem számítási ügyességünk gyakorlása végett számítánk ki, hanem csupán azért, mivel a számok *csalhatlanul* bizonyítnak.

Az ismeretek mindenkire nézve egyaránt szükségesek. A földmívelő minél jobban érti a természet törvényeit, melyektől a növény és állattenyésztés sikere függ, annál nagyobb anyagi s ennek nyomán szellemi jóllétben részesül. E pontot, miután annyiszor elmondaték s mindenki előtt oly világos, miszerint az embernek egész természet fölötti hatalma *csupán* ismereteiben rejlik, tovább nem vitatjuk, – csak azt kérdjük még: árthat-e az, hogy ha földmívelőink közt a természet ismeretét elméletileg, de főként gyakorlati irányban terjesztjük? Ha minden földmívelő Humboldt tudományával bír – akkor Eldoradová válnék még északi Oroszország is! Az ismeretek, a valódi ismeretek bármily bőven özönöljenek a nép közé, kárt nem tehetnek – az áldást csupán ezen bőségszaruból lehet várni.

De az ismereteknek nem csupán külső hasznait kell tekintetbe venni. Megvannak szellemi hasznai is, melyek sokkal nagyobbak. Mint Liebig mondja, minden ismeret a léleknek megannyi *új érzéket* kölcsönöz.

Egyetlen ismeret számos, azelőtt ismeretlen jelenet kimagyarázására szolgál, egészen új eszméket s fogalmakat derít föl a lélekben. Ezen gyakran önkénytelen szellemi munkálat az, mi helyesebb gondolkozási irányt ad. És e helyes gondolkozás ébresztése sokkal nagyobb hasznú, mint maguk az átvett ismeretek. Egy ember minden teendőire nem adhattok fölvilágosításokat; de egynehány eszmének helyes fölfogása által képes lesz véletlen esetekben is segítni magán. S most újra kérdjük: helyes-e a nép gondolkozását, eszét fejteni? – Senki sem fogja tagadni, mikép minél fejlettebb, józanabb gondolkozású a nép, annál kevésbbé enged a szenvedélyeknek s annál inkább hallgat az okos szóra.

Mindezt nem csupán polemia kedveért hoztuk föl, – ez által saját szempontunkat akartuk kimutatni, mert a következendőket a mondottakra alapítjuk.

Mindenek fölött az oly ismereteket szükség terjeszteni, melyek *anyagi* hasznuknál fogva bírnak érdekkel. Ilyenek a természettudományok azon igen számos ágai, melyek a mezei gazdászatot mozdítják elő. Népünknek minél kézzelfoghatóbban kell bebizonyítni azt, hogy a tudomány kicsiny adagban is hozhat valamit a konyhára. Vannak a gazdászaton kívül oly tárgyak is, melyek napi érdekkel bírnak, – ezek világos fejtegetésével sokat használhatnak népkönyveink.

E tekintetben nem habozunk az 1. szám alatti népkönyvnek adni az elsőséget, melynek gazdasági rovatában a „Falu és annak teendői” oly tárgyilagosan s viszonyaink teljes ismeretével vannak a „Gazdasági lapok szerkesztősége” által írva, mikép azt e tekintetben példányként mutathatjuk föl. Ugyancsak a közelebb említett füzetben, t. i. „A magyar nép könyve” 1-ső füzetében, van egy figyelmet érdemlő jeles *történeti* rajz ily cím alatt: „Hogy áll a világ” Kemény Zs.-tól, mely a napi érdekű tárgyak közé tartozik. A keleti kérdés eredete, s annak folyama, mint mindenki tudja, eléggé bonyolult tárgy, a legnagyobb világossággal van előadva.

„A magyar nép könyvtárá”-ban dr. Arányinak orvosi tárgyú cikkét mind gyakorlatiság, mind az előadásbani tárgyilagosságért kiemelendőnek tartjuk.

Az említett műveket nemcsak tárgyuk, hanem maga az előadás teszi valódi becsűekké.

Főként a „Gazdasági l.” szerkesztősége és Kemény Zs. cikkeinek becsét az előadásbani nyugodt tárgyilagosság emeli. Minden férfias, a helytelen nevelés s ál-

műveltség által meg nem romlott ember – s így a legszélesebb értelemben vett magyar nép is, csak az egyenes, férfias szót kedveli. Szereti, ha az ember minélelőbb a dolog derekára szól, az elménckedések, válogatott szócifrázatok kevéssé ébresztik tudvágyát. Érkövy cikke a m. nép könyvtárában épen nem ment e hibáktól. E gazdászati cikkben „Jámbor Ferenc gazdasága," mi sincs elmondva, mi valami újdonsági ingerrel bírna; csupán a körmön font kifejezések által lehetlen a tárgyat érdekessé tenni.

Az alatt, hogy semmi új sincs elmondva, nem azt értjük, hogy a népnek mindig oly tárgyakat kelljen adnunk, melyek még a műveltebbek előtt is ismeretlenek legyenek; hanem azt, mikép a mindenki által ismert tények oly renddel legyenek összefűzve, hogy azokból mintegy váratlanul folyjanak a következtetések.

Brassai cikke: az „1854-ben látott üstökös csillagról" (a m. nép könyvében) oly sajátságos jelleget visel, mikép nem elég azt mondanunk róla, hogy az „*azokbani előadással meg vagyunk elégedve*," s ismét „jó nyelven vannak írva", mint a „Pesti Napló" ítésze üres fontoskodással elmondja; – elemezni kell ezen előadási modort, hogy annak becsét s célszerűségét érthessük.

Brassai előadásában nem szokott egyenes úton menni a tárgynak. Minden cikke egy-egy kéjutazás akar lenni, melyben csaknem minden út melléki érdekes tárgyat figyelmére méltat, mit csak egy sok tapasztalás és ismerettel bíró ember tehet. Mindezen kitérések tanulságosak, s a művelt embert épen úgy érdeklik, mint a kevesebb ismeretekkel bírót. Fennebb említett cikkében a tárgyilagosság számos a babona ellen hatályosan küzdő adatokkal van megtartva. S a mi a tisztán csak rábeszélő elemet illeti, megfontolandó, hogy oly tárgyaknál, mint minő a babonák eloszlatása, a gúny és humor igen helyén van.

A mi ugyanezen szerzőnek a „m. nép könyvtárá"ban megjelent cikkét („micsoda állat a vegytan?") illeti, itt a tárgy nagyon el van takarva, s a kitérések nem elég érdekesek. A párbeszéd igen mindennapi s az újdonság ingere hiányzik benne. De nem feledjük említni, hogy e tárgy itt nincs befejezve (mi egyszersmind Érkövy cikkét is menti némileg). Ezt a „Pesti Napló" bírálója nem vette észre, pedig az értekezés folytán kétszer is meg van ígérve a folytatás, jogunk van tehát még egyszer, ha nem is azt mondani ki, hogy e gyakran dictatori arcú ítész nem tud olvasni, de annyit mindenesetre kimondhatunk, hogy vagy nem tartja a figyelmes olvasást szükségesnek, vagy nincs rá ideje. – Mindenesetre a legnagyobb ítészi vétség.

A „Népszerű világtörténet" című cikkét Csengeritől (Friebeisz m. nép könyvtárában) egészen tárgyilagos, egyszerű és világos előadás jellemzik, s a tárgy megértésére egy földkép is van hozzámellékelve, mi igen szükséges – s óhajtanók, hogy a „nép könyve" is a közelebbi világeseményeket tárgyazó cikket hasonlóval ügyekezzék ellátni. Ez eseményeket csak földkép mellett lehet világosan érteni, – ezért lett napjainkban a geographia legnagyobb érdekkel bíró tudomány, s nálunk a geographia nem tartozik az elterjedettebb tudományok közé.

A fennemlített világtörténetnek csak bevezetése azon közlemény – s itt csak egyszerű s világos styljét emeljük ki, melyben ki van mutatva, hogyan kell irodalomban érteni a népiest.

Az irályban főszempontnak kell lenni a helyes s következetes gondolatmenetnek. Az egyszerű tiszta gondolatfolyam az, mi az ismeretek terjesztésén kívül az észt helyes gondolkozásra szoktatja. Innen van, hogy azon cikk, mely tárgyának helyes átdolgozása s stylje által a műveltebbeket nem érdekli, a köznép emberét sem fogja érdekelni.

És mi épen ezt állítjuk föl a népies művekre nézve mérvül. Hisz különben is népies könyv alatt nem olyat kell értenünk, melyet csak a szűrös, felsőbb iskolákat nem látogatott ember olvas, hanem olyat, melyet mindenki érdekkel olvashasson. Ha nép széles értelemben nem azt teszi: „mindenki" – akkor kérlek mutassátok meg, hol a határvonal, mely a népet a nem-néptől elválasztja? Egyetlen föltétel, hogy e művekben ne legyenek oly kifejezések s fogalmak, melyek az alsóbb műveltségi fokon állók előtt fejtetlenül maradnának. Az alsóbb nép épen úgy szereti az igazságot, mint a műveltebbek. A lélek általános törvényei mindenütt ugyanazok, a szép és igaz egy és ugyanaz minden embernél, csak hogy egyik magasabb fejlettségénél fogva többet képes azokból érteni és fölfogni, mint a fejletlenebb. Lerminier, egy francia elismert tekintélyű ítész, Lamartine népies könyvéről írván, így szól: „Nem leghelyesebb-e úgy írni a nép, mint minden ember számára? Az osztályok az államban elenyésztek, hát az irodalomban kell azokat föleleveníteni? Mi nem hiszszük, hogy a nép számára egy merőben új irodalmat kell föltalálni."

De menjünk át az e két népkönyvben megjelent szépirodalmi művekre.

[II.]

Az előbbi alkalommal említett két népkönyv egy tetemes részét szépirodalmi dolgozatok foglalják el. *A magyar nép könyve* Petőfitől két költeményt hoz, egyik a *Kutyakaparó*, mely a környezet- és tájfestésre nézve remekmű. Minden, mi jellemző, egyes vonásokban, s az általános benyomás a hangban is tökéletesen viszsza van benne adva. A „Tedd le bojtár a subádat" oly gyöngéd és minden ízében annyi természetesség látszik, mikép annak mélyebb elemzésébe nem bocsátkozva – elég annyit mondanunk, hogy a fennemlített költő írta, kinek geniejét néhány szóban tükröztetni senki sem bírná – csupán *önmaga* ilyszerű költeményei által.

Ugyancsak a m. nép könyvében jelent meg „Mátyás anyja" írta Arany János. Ha a tárgy fölfogása- és kidolgozásában egészen a tárgyhoz mért szavak és színekben – s ezeknél sem több, sem kevesebben – áll a valódi művészet; ha az érzelmek egyszerűen, de még a hangban is híven ki vannak fejezve, minden erőlködés, minden cicoma nélkül; s ha mind formában, mind kifejezésekben oly egyszerű egy költemény, hogy azt *mindenki* fölfoghatja: nem vagyunk képesek érteni, hogyan mondhatja ki egy *ítész* az említett költeményről, mikép azt „kevesen fogják ízlelhetni." Ezt a „*Pesti Napló*" ítésze mondja, kinek tán jobban tetszenek azok a mi régebbi pattogó s hetyke verseink, mikről gyermekkorunkban azt hívők, hogy *balladák*, – ki ne emlékeznék az oly-féle koszorúzott balladákra, melyek körülbelül így kezdődtek:

Mi zaj riad, mi nép tolong
Alpár, határidon?

Talán kevés a csonthalom
S tusára forr a hon?

Hogy vannak azon balladák hajdani szorgalmas olvasói közt sokan, kiknek az ilyesek ízlésüket megronták, nem csodálkozunk; de az *ítész* gondolja meg, mikép a műveltebb közönség egy nagy része, mely része a valódit, a valódi művészetet becsülni s szeretni tudja, s hogy a műveletlenebbek épen ezen egyszerű, könnyen fölfogható s csaknem önkénytelenül dallamra menő költeményeket, minők Arany balladái, tán jobban érti és becsüli, mint a műveltebbek. Úgy hogy bátran megfordíthatjuk a P. N. ítésze állítását s azt mondjuk, mikép kevesen lesznek, kik azt *nem fogják ízlelni.*

Nem mondunk új dolgot, ha állítjuk, mikép a legmagasb művészet a népiessel – azaz a világos, s mindenki által érthetővel szoros kapcsolatban van. Fejtegetés helyett – rövidség okáért – csak példákat hozunk föl. Homér, ki a világ-irodalom első rangú csillagai közt foglal helyet, mi volt egyéb nép költőnél? Hol leltek szebb, gyöngédebb s tökéletesebb szerkezetű dalokat, mint gyakran a nép ajkán? Mi ad helyesebb fogalmat egy balladáról, románcról, mint az angol, skót a más nép hagyományos balladái? De nem szükség messze mennünk: nem Arany-e az, kinél népiesebb költőt nem képzelhetünk, s művein többnyire a legművészibb kezet látjuk, ki a tárgyilagos költészet legtisztább példányait mutatja föl, s ki végre megmutatá nekünk, minőnek kell lenni a balladának, románcnak! stb.

A m. nép könyve egy, azon füzetben egészen be nem fejezett elbeszélést is hozott Gyulai Páltól, címe Varjú István, mely a népéletből van merítve s jelesen Kecskemét van színhelyül választva. Ez elbeszélés, azon különben nagy részből ítélve, mely eddig belőle megjelent, mindenkinek egyaránt érdekes olvasmány. Mert az egyszerűséggel sok költői elem párosul, a cselekvény elbeszélésében s az egyes drámai jelenetekben igen sok az ügyesség és az, mi megható. De az alakok tiszta előállításában, valamint egyes jelenetek lélektanában még vannak egyes hibák, melyeket tán előbb fog a józan eszű ú. n. műveletlenebb észrevenni, mint az, kire számos regények olvasásából sok ragadt az azok által ezerféleképen elcsavart lélektanból. Azonban, ez elbeszélésnek számos jó oldalai közé tartozik az, mikép a szerző mindamellett, hogy az alsóbb népéletből vevé tárgyát, s egy-két igen *közönséges* jelenetet ír le, a fölfogás és előadás által mindennek költői színezetet ad, s pórias és vad sehol sem található benne. Még a „*Pesti Napló*" bírálója is (ki a „Kutyakaparót" tisztán szépirodalmi darabnak tartja, s tehát – szerinte – nem népkönyvbe valónak) mintegy önelvét megtagadva, azt mondja felőle, mikép „nagy aestheticai becse van és népkönyvbe is beillik" – olvasd: „nagy aestheticai becse van, de *dacára ennek* népkönyvbe is beillik." (Ha ferde elveket állít föl valaki, legalább az alkalmazás egyenes legyen!)

Csaknem feledők még egy, a *nép könyvében* megjelent költeményről szólani. „A róka és liba" mese Dienes Lajostól, mely érdekes, jellemző előadása után azon művészi becscsel bír, hogy nem fárasztja ki az olvasót míg a mese *moráljáig* eljut. A hozzáiktatott fametszvény el is maradhat, s a helyett egy más, egyebütt jobb szolgálatot tehetett volna.

E mese írója úgy látszik érti, mikép a mesében csak, a mindig embert képviselő állatok s más lények *jellemző* előtüntetése által lehet az erkölcsi tanítást vonzóvá tenni.

Az erkölcsi tanítás fölemlítése igen alkalmas híd arra, hogy átmenjünk a másik nép-könyvre, a *magyar nép könyvtárára.*

Ezen népkönyv szépirodalmi részének szerkesztésében úgy látszik helytelen aestheticai elv van követve, mely szerint *fő-figyelem* arra van fordítva, hogy minden beszély vagy más költeményben egy-egy erkölcstani lecke vitessék keresztül. Sajnáljuk, hogy mint műbíróknak egyedül az aestheticai becset *kell* szem előtt tartanunk, s így a csupa erkölcstani leckézéseket nem tartjuk *művészi* becsűeknek. Minden szépirodalmi műben, mint Planche Gusztáv mondja, „az eszmének teljesen cselekvénynyé kell átalakulnia s az egymással szembetett elvekbe életet kell lehelni. Ha a személyek, alakok, a helyett hogy erőteljes, kiható életet éljenek, csupán egy *syllogismus* különböző elemeit képviselik, a költemény halva született mű. A nyelvnek legügyesebb kezelése sem nyújthat e gyökeres hibáért kárpótlást." Ez igaz, s még nagyobb mértékben áll, ha a *mindenki* számára írt művekre alkalmazzuk. A nép műveletlenebb részének még elevenebb, szív- és képzelemre erélyesebben ható képekre van szüksége, hogy érdekeltessék. Legyen az alapeszme olyan, mely ne csábítson vétekre, legyen az ügyesen s érdekesen kivíve, s nem tévesztendi az erkölcsi hatást. Ne higye a „Napló" ítésze, hogy egy népkönyv szerkesztésében az járt el legjobban, ki csupán az „erkölcsi" és „vallásos" szempontokra ügyelt, ha azt akarja, hogy *ítésznek* s ne csupán *candidatusnak* tartsuk. Ne higye a népet oly együgyűnek, hogy azt minden, a megszokás által már rég elkoptatott igazságok magukban érdekelni fogják, s végre gondolja meg, mikép mindennek, mi szép, már magában is megvan erkölcsi jó hatása. Ha népies műveink által a nép *nevelését* is szem előtt tartjuk, annál a szép iránti érzéket, az ízlést, csínt előmozdítni nagy kötelesség, mi sokkal közelebb áll az erkölcsi hatáshoz, mint azt a „P. N." ítésze gondolja.

A „*Ne hazudjál*" (elbeszélés – a m. nép könyvtárában) csak annyiban eleven mű, hogy eleven például szolgálhat, mily csekély erkölcsi hatást képes tenni egy bármily nyilván kimondott, de alakok s cselekvény dolgában élet nélküli elbeszélés. A „Félkezű koldus" Tompától, melynek moralja: *tiszteld* atyádat és anyádat – inkább erkölcsi tanítás, mint költői mű, habár jeles költőnk ebben sem tagadá meg azt, hogy egyszersmind költő, s a mi becse van, egyedül a művészetnek, nem pedig a morálnak köszönheti. Erdélyi János meséjéből („Mese a munkáról" szintén versekben) hiányzik az egyszerűség, e mű költői díszítményei nem elég érthetők, és egyszerűek. Így péld.

„Majd az idő e vén kalóz
Kirablá a föld szépségeit,
Hol volt keresni hol nem a
Hegyek mezők kellemeit?
Hová lőn a napnak világa stb.
....

Minden ott csillog egy sugárban
Aranyboru vidám pohárban,
A melyhez adá erejét a szirt
S a férfikar, a mit csak dolgozni birt."

Tudjuk, hogy az ily kiszakasztott idézések nem lehetnek oly világosak mint a műbe szőve, – de annyi ez idézetből is látszik, hogy ily költői díszítmények bárhová alkalmaztassanak, nem lehetnek népszerűek, s különben is azon ablakon, melyen keresztül tárgyat, alakot stb. akarunk látni, csak *üveggöcsök*, melyek épen azért gátolják a látást, mivel sokat akarunk ez egyes helyekbe öszpontosítni.

Degré Alajos elbeszélése (Bús Bandi ugyane népkönyvben) elején rendkívül lassan mozog, halvány, és nem kis mértékben untató, s egy csattanós és semmi költői szín által nem enyhített kegyetlen jelenettel van befejezve, mi által a befejezés épen oly prózai, mint a kezdet. Minden írónak megvan saját tere hol otthonos, s ez szerzőre inkább áll, mint bárki másra nézve.

Sajátságos azon nézet, mit a „P. N." ítésze a nép könyvtárában megjelent két elbeszéléshez csatol: „Íróinknál – mond ő – ne támadjon valamikép azon meggyőződés, hogy a falu népét *kizárólag falusi beszélyekkel szükség mulattatni. Beszélyeink vehetnek más körök életéből is tárgyat, csak felfoghatóvá tegyük ezt*; s ekkor még újabb ingerrel is bírnak, mert olvasójok nem találkozik bennük azon környezettel, mely őt *életében úgy is környezi s előtte mintegy mindennapi*"… s ismét … „minek *énekeljük meg a csárdát a csárda lakosának? Nincs újdonsági érdek* mellette, s bármennyire kitűnő legyen is aestheticai tekintetben a munka, mint pl. a *kutyakaparó*… miután a darab *tisztán* szépirodalmi (!), inkább számolhat tetszésre a városi teremben, mint künn a mezőn. *Kevéssé érdekel az ismeretes*."

Írjatok tehát a nép számára salonias társalgást – mit fog érteni belőle?

Írjatok hallatlan csodadolgokat! ez nemesítendi ízlését, fejtendi józan eszét!

Menjetek távoli országokba tárgyakért, s ekkor azon ítész, ki csak közelebbről Kövér színművében roszalta, hogy miért jár külföldön, dicséretekkel, hízelgéssel halmozand!

Az Istenért, ne kövessétek Dickenst és Thackerayt, kik közönségüknek az általuk ismert életet festik!

Hogy rövidbe foglaljuk a két népkönyv egybehasonlítását: a „*M. nép könyve*" terjedelem, csín, ízlés, művészet tekintetében, valamint a közhasznú cikkekre nézve[2] tartalmasabb, nagyobb becsű, mint a „M. nép könyvtára".

Miután az előnyöket *elvek* szerint részletesen kimutattuk, senkisem vádolhat részrehajlással; – hol elvekről van szó, ott nincs részrehajlás! [Mérleg]

[2] E könyvnek még borítékát sem könyvárusi hirdetések foglalják el, hanem a havi mezőgazdasági teendőkre vannak igen hasznos utasítások adva. Ez is kikerülte a „P. N." ítésze figyelmét! Hiában: praetor minima non curat! csak hogy ez nem minimum, midőn a két népkönyvet egybehasonlítjuk!

17.

[S. F., *Az orosz*, Budapesti Hírlap 1854. jún. 29. 456. sz. 2563.]

Az orosz

Michelet „Északi legendáiban" (Légendes du Nord) így jellemzi az oroszt:

„Megjegyzéseimet" – írja e híres történész – „az élettannal foglalkozók tán figyelembe fogják venni. E race Európának több fajaival egybehasonlítva, úgy látszik kevésbbé fejlett, kevésbbé érett, s gyermekibb. A fej gyakran szép, de soha sem erős, az agy nem oly mély és fogékony. Számos szép öreg férfiút találhatni rózsapiros arcokkal, kik az ősz szakáll mellett is fiataloknak látszanak, de nem néznek ki tisztesen.

„Az oroszoknál, mint a gyermekeknél, a kevésbbé rendezett, gyengén öszpontosított élet hozza szüntelen létre a túlságba csapó természetet, vagy akarám mondani a férgeket, melyek külsejökön élődnek.

„Úgy látszik, mintha vérük hideg volna, vagy víz folyna ereikben. Akkora mennyiségben iszszák a pálinkát, hogy az egy hevesebb, gazdagabb, nemesebb vérű egyént összeégetne.

„A nyugati fajok közt vannak sokan, melyek annyin mentek keresztül, s szilárd jellemet nyertek, mi Oroszországban nem található. – Hozzánk képest az orosz épen olyan, mint a századok viharait kiállott szil- vagy cserfához képest a jegenye, mely mint gyom azonnal fölsarjadzik, gyorsan fejlik, de puha. Azon angolban, azon vöröshajú hússal élő angolban, kinek ősei mindig a vasat kalapálták, s aztán kovácsokból gépészekké lettek, egyben több életerő van, mint ötven oroszban. A mértékletes, ész- és erélyteljes francia paraszt, ki a telet a szabad ég alatt mezőn tölti, míg az orosz nyolc hóig zárkózik viskójába, képesebb volna a kaukázi hadjáratra. E paraszt hét év alatt különb katona, mint az orosz húsz év alatt, s ezenkívül hirtelen találja föl magát, erélyesen képes a tárgyakat fölfogni és a tetteket végrehajtani, mely tulajdonok az oroszban mindig hiányzanak. Ha bátorrá lesz is, nincs benne vállalkozó szellem.

Tekintsetek meg egy orosz és egy francia falut ugyanazon alkalommal, az elindulás napján. A francia újonc szalagokkal díszíti kalapját, s habár gyakran sír az elhagyott családért, de iszik s minden módon ügyekszik jó kedvet szerezni magának. Az orosz újonc földre veti magát, ott fetreng, s haját, szakálát tépi. A hatalmas úr parancsára, büntetésből, Szibériába is küldetheték vala mint gyarmatos; most szerencsétlenebb, mert katonának viszik. Iszonyú sors egy nős, több gyermekes, harminc vagy több éves emberre nézve! Mert az orosz paraszt egész negyvenedik éveig még sorozás alá tartozik, s sorsára nézve folytonos félelmek között él.

Az évenkinti sorozások hasonlítnak a vad állatokra tartott hajtóvadászatokhoz, melyeket a vadászebek egy helyre szorítnak. Azon lánc körül, mely őket megnyírva és borotválva összefűzi, a kozák ólálkodik, e szerencsétlen csordának valódi juhászkutyája. Ez, kinek az egész birodalomban egyedül van némileg szabadsága kímélve, katonának születik, s a helyett, hogy adót fizetne, a cártól zsoldot húz. Hússal táplálkozván s jó erőben levén, szánalommal néz a roszul tartott orosz parasztra. A kicsiny, formátlan, de gyors, fáradhatlan ló a kozák tulajdona. A kozák, e valódi orosz factotum, azt bámulatosan tudja mindenre használni. Mint halász, vadász, kereskedő, házaló és vámszedő folytonos harcban áll a csempészekkel, de csupán kenyéririgységből s azért, hogy a csempészetet csupán maga űzhesse. S. F.

18.

[[Mérleg], *Szépirodalmi lapszemle*, Budapesti Hírlap 1854. júl. 11. 465. sz. 2614–2615.]

Szépirodalmi lapszemle

Június volt a félévi előfizetés tizenegyedik órája. Olvasóink minden nemű és színezetű (a borítékot értve) lapban elül és hátul előfizetési fölhívásokat olvasának, szép ígéretekkel és azok nélkül.

E részben mint történeti tényt említjük föl, mikép a „Divatcsarnok” mindeniken túltett. Nem ugyan a túlkiáltás által, mint a múlt negyedév kezdetén, midőn esedező hangja által ügyekezék a közönség szánalmát fölébreszteni, hanem szebb és dicséretesebb úton.

Szépirodalmi albummal kedveskedik olvasóinak – ezenkívül b. Kemény Zsigmondtól egy igen érdekes és valódi becsű novella-sorozatot kezde meg; de mindezen szép és méltánylandó eljárás mellett szerfölött kicsinyesnek s irodalmunkra nézve megalázónak kell tartanunk azon csínyt, mely szerint jelen havi első számában divatképei által akar magának közönséget gyűjteni.

A lakonikus felszólítás így hangzik:

„Eddigi t. olvasóinknak azonnal meg fogjuk küldeni a mai divatképet, mihelyt *új* előfizetési díjaikat beküldendik.”

Ebből lehetlen egyebet következtetnünk, mint azt, miszerint a „Divatcsarnok” e félévi első száma azon *eddigi* előfizetőknek is megküldeték – a divatkép híján – kiknek nem vala kedvük *új* előfizetőkké lenni.

Erről, mint azon lap vezetőjének magán-ügyéhez s jelleméhez tartozó dologról mitsem szólanánk, ha nem volna tekintetbe veendő egy ennél magasb nemű érdek, irodalmunk ügye.

Ha a „Divatcsarnok” szerkesztője azon nemcsak egyéni, de alapos és elismerést érdemlő meggyőződésben volna is, mikép lapja minden jeleni és eddigi magyar folyóiratok között legnagyobb becscsel bír, eljárását károsnak tartanók.

Mert az ily erőszakolás által soha sem fogjuk megnyerni a közönséget, az emberi természet egyik alaptörvénye levén, hogy minél jobban ügyekezünk valakit akarata elleni tettre bírni, annál kevésbbé nyerjük ki részvétét, főként akkor, midőn önérdeket sejt vagy lát az indokok között.

Továbbá a legbecsesebb lap is rosz szolgálatot tesz a közönségnek, ha erővel akarja olvastatni magát, ha el akarja hitetni a közönséggel, mikép irodalmunk oly nyomorult helyzetben van, miszerint kéregetésre szorult.

Nem, mindenki meg lehet győződve, úgy író mint olvasó, miszerint nálunk a részvét nem hűlt ki annyira, hogy oly lap vagy könyv, mely valódi becscsel bír, ne számolhasson ha nem is a nagyobb nemzeteknél nyilvánuló, de aránylagos pártolásra, főként az irodalom oly ágában, mely a legszélesebb olvasókörre van számítva, minők szépirodalmi lapjaink.

Ha íróink és szerkesztőinkben nem él és nem tevékeny azon meggyőződés, mikép a közönség a lehető legjobbat s legszebbet szereti legjobban, akkor nemcsak nagyszerű tévedésben élnek, hanem magukat is kenyérkereső napszámosoknak kell vélniök, kiknél nincs magasb törekvés, nem ismernek el semmi magasabb célt.

Ha a „Divatcsarnok” nem csupán az előfizetési krisisek alkalmával ad jeles beszélyt, ha törekszik újdonságai s más rovataiban minél nagyobb becsű adatokkal és művekkel szolgálni a közönségnek és irodalomnak, soha sem leend szüksége a föl hozott eljárásokra. Miért keressük a részvétet az önmegalázásban, midőn azt emelkedettség által legjobban elérhetjük? Igaz, a meghajlás kényelmesebb, de gyöngeségre mutat – a föld ereje is lefelé vonz, de hát azért nem repül-e magasan a madár és csúszik-e az ember? – E kérdések megfejtésében rejlik az ilynemű eljárás morálja.

Vannak némelyek, kik azt tartják, mikép bírálatainkban igen magas nézpontra helyezzük magunkat, midőn *ifjú* irodalmunk kérdéseit érintjük. Ez emberek érthetlenek.

Soha sem lehet sem irodalomban, sem tudományban egyébről szó, mint arról, mi szép, mi helyes, mi célszerű és mi igaz? – Csupán erről lehet szó, s a ki más szempontokat keres, soha sem lesz sem őszinte, sem igazságos, sem csak legkisebb mértékben is hasznos.

Vannak emberek, kiktől ha egyszerűen csak azt kérdi valaki, mi célból és miért tesz valamit, a helyett hogy a kérdésre felelne, magának a kérdésnek ad nevet s azt mondja, mikép az pedans; vagy ha az ember maga fejti meg azt, hogy minek kell lenni a célnak: föllegekben járónak keresztel, szóval ad egy nevet, miből sem maga, sem más nem lesz okosabbá. E névadásnál nincs kényelmesebb dolog, s a ki megnyugszik azon, nem akarja tudni, mikép az igazat és célszerűt csupán elemzés által lelhetjük föl.

Így kérdhetjük, mirevalók szépirodalmi lapjainkban mindazon részek, rovatok, melyek a verseken és beszélyeken, azaz a tulajdonképeni szépirodalmi dolgozatokon kívül rendesen megjelennek?

Minden folyóiratnak általánvéve főcélja az, mikép az újonnan fölmerült s körébe tartozó nevezetesebb újdonságokat a közönség tudomására juttassa. Főcélnak mondjuk, mivel tény, hogy folyóirat soha sem keletkezik, ha nem ez úgyszólva napi érdekű új események lettek volna tárgyai, így vannak minden külön ismeret és művészetágnak külön folyóiratai, melyekben az újabb fölfedezések vagy a művészet és szépirodalom körébe tartozó újabb művek tárgyaltatnak, és ügyekeznek saját körükbe tartozó fontosabb eseményeket minél kimerítőbben jegyezni föl, – ez által nem csak, hogy a közvetlenül olvasók azaz saját előfizetőiknek tesznek nagy szolgálatot, hanem, mivel minden nevezetesebb esemény nyoma fölvétetik, egyszersmind megbecsülhetlen történeti kincsek maradnak. Egy jó folyóirat saját szakának hű naplója. Tudjuk pedig, hogy a naplók legbecsesebb történelmi kútfők.

Midőn e történelmi nézpontot veszszük föl, kétségkívül azt fogják mondani sokan, mikép az igen *magas*. De ha jól megfontoljuk, nem azt találjuk benne, mikép az magas, hanem hogy épen oly egyszerű és gyakorlati, mint helyes.

Ha nem azért áll fönn például egy oly lap, mely homlokára a szépirodalom és társasélet eseményeinek följegyzését tűzi, hogy a társasélet és szépirodalom minden fontosabb eseményeit megválasztva ügyes kézzel rendezze s itészi értelemmel bírálja, azt kérdjük: miért áll hát fenn?

A szó nem magas hanem tulajdonképi értelmében véve, szépirodalmi lapunk egyetlenegy sincs. Nem csak hogy akármelyik különvéve nem tükrözi irodalmi életünket, hanem azok összesen sem adják csak távolról is hű képét.

Már pedig egy ily lapnak nem csak az áll kötelességében, hogy minden adatot egyszerűen fölemlítsen, s annál kevésbbé, hogy, mint a Divatcsarnok tárcájában látjuk, tűvel-hegygyel, minden megválasztás és rend nélkül egymás mellé rakjon, hanem azt rendezni is kell, sőt lehetőleg mindent fejtegetni, ismertetni:

A „Divatcsarnok” öt napban egyszer jelenvén meg, újdonsági rovatának szerkesztésére több figyelmet fordíthat, mint pl. egy napilap. Sőt adatait mindig egyes nagyobb cikkekké lehetne kerekítnie, mint ezt a külföldön minden hasonló időközökben megjelenő szépirodalmi folyóirat teszi. Így például egy e lap szerkesztőségéhez rendesen járó francia szépirodalmi és divatlap, mely szintén minden öt napban jelenik meg, minden számában önálló és műértők által írott külön cikkeket hoz a színházról, irodalomról s így a közbenlevő irodalmi eseményeknek mintegy kritikai történetét adja, holott az említett külföldi divatlap terjedelmére nézve két akkoránál is nagyobb mint a „Divatcsarnok” tehát kiállítása költségesebb, és az előfizetési díj Franciaországban egyenlő ahhoz, mi nálunk. a „Divatcsarnoké”. – Azt sem lehet mondani, hogy tán a közönséget azon meddőség, a helytelen megválasztás, s a hozzá toldott ízetlen élcek (melyek olykori fordítások s hazugságok mellett sem akarnak soha sikerülni), érdekesebbek volnának, mint a több ítélettel rendezett s jól írott becses cikkek. Hogy műértők kezeljék az itészi rovatot, azt

önkényt oda értjük – mit a „Divatcsarnok”, s tán a „Viszhang” sem tart szükségesnek.

A „B. Viszhang”-nak épen nincs is újdonsági rovata. Megvan ugyan benne az, hogy nem ad elforgácsolt tényeket – de általán nem is ad tényeket – a mi van, csak imitt amott úszkál az ugyanazon egy fajú élcek lápjában. Csalódnánk, ha hinnők, mikép azon lap irodalmi események kritikáját adja. Még csak nem is humor az, mi által egyes, néha kissé elavult tényeket tárgyal, hanem inkább személyeskedő gúny – s cikkeinek műformája ha nem mondjuk is, hogy pasquill, de legalább a magasabb mint kisebb körökben kedvelt s így a nagy közönség számára írt botrányhajhászás. A mi ítészi rovatát illeti, annak írójában sok fontoskodást, irataiban ki nem fejtett merőben kényleges állítmányokat látunk, de tárgyilagos elemzést épen nem.

A „Hölgyfutár” új szerkesztője helyes tapintatot mutat, midőn napi lapjában nagyobb tért enged az újdonsági rovatnak. E rovatban egyszersmind, valamint az egész lapban helyesebb tárgy-megválasztást látunk, mint régebben. Ezenkívül *vegyes* közleményei által is több érdeket nyer. Ha maguk az írók és vidéki levelezők is ügyekeznének az életből minél több oly eseményt vagy jellemrajzokat írni, melyek egyfelől az olvasót érdeklik, másfelől társadalmi életünk jelen állását tükrözik, azon megbecsülhetlen haszon háramlanék az irodalomra, miszerint az írók maguk lassanként inkább közelednének költői műveikben is az élethez. Egy két ily közlés természetesen nem lehet észrevehető hatással, de az egy irányban kitartó haladás kétségtelenül megteremné jó gyümölcseit. Ha a „Hölgyfutár” az irodalomra nézve is oly műértő és érdekesen író dolgozótársat volna képes szerezni magának, mint ki színi rovatát viszi, s legalább időről időre adna ismertetéseket az irodalom köréből – senki által kétségbe nem vonható előnynyel bírna minden jelenlegi szépirodalmi lapjaink fölött. [Mérleg]

19.

[[Mérleg], *Szépirodalmi lapszemle*, Budapesti Hírlap 1854. aug. 8. 489. sz. 2738.]

Szépirodalmi lapszemle

Félévi szemleírás után, melyben szépirodalmi időszaki sajtónk fejlési menetét egy műkedvelő kertész folytonos figyelmével kísértük, s a virág és gyümölcskiállítás nevezetesebb tárgyait előszámláltuk a mutatkozó kórjeleket elemezni törekvénk, azon meggyőződésre kezdünk jőni, miszerint e folyvást bimbózó, levelező növény egyik évszakban sem találja égaljunkat kedvezőnek, holott a közönség még július egyenlítői heve alatt is a költészetben akar a természet és élet rekkenősége ellen menhelyet keresni; mert minden művészet egy-egy általános gyógy-

szer. A telet a lelkesítés által meleggé, a nyarat frisesége által enyhülté varázsolja. A költőnek ezért nem szabad az égalj befolyásának engednie. Mint földünk mélyebb rejtekei, keble mindig egyenlő hőmérséklettel bír, melyeket nyárban hűseknek, télen melegeknek találnak csalódó érzékeink.

Ha összefoglaljuk múlt havi szépirodalmi lapjainkat, nem találunk azokban egyetlen terméket is, melyben egyetlenegy eleven, a költészet örökzöldje által színezett lombocska lenne! Nem is szólva egész művekről, egyetlen episodot, egyetlen mélyebbre ható vonást sem találhatunk, mi a szívre, kedélyre azon egyedül valódi hatást tegye, mely, ha a benyomásoknak szabadon átengedjük magunkat, ellenálhatlan, mely egy festői ecsetvonással képet állítson elénk, mely nem maga a tárgy, hanem a csalódásig hű előállítás által nyújtson mind értelem- mind érzelemnek valódi élvet!

Azonban sietünk, minden félreértések elkerülése végett, egy kivételt említni föl. Ez „Manlius Sinister" Jókaitól, mely azok előtt, kik múlt télen a nemzeti színházat látogaták, nem lehet ismeretlen, s így nem sorozhatjuk egészen az újabb termékek közé. E műben, habár compositiójában mint dráma bír is hibákkal, egész jelenetekben s egyes helyeken azon húrokat halljuk rezegni, melyek egyenesen a szívhez szólanak, s ha szerzőjétől el lehetne is vitatni, hogy *drámaíró*, senki sem tagadhatja, miszerint e mű *költő* által íratott. És minden költői műben ez a *fő* kellék. Egy mesét kisebb-nagyobb körülményességgel mindenki elmondhat vagy leírhat; de érzelmeket ébreszteni föl, a kedélyre hatni csak a költő bír. Így ezen, a „Hölgyfutár"ban megjelent dráma minden e hóban összes szépirodalmi lapjainkban megjelent költői művek közt nemcsak kivétel, hanem azokkal ellentét.

Még Szathmári Károlynak ugyancsak a H. f.-ban megjelent történeti beszélyében is, melyet a helyes lélektani fölfogás és kivitelnél fogva, a múlt hóban megjelent beszélyek közt legjobbnak tartunk, hiányoznak mindazon kellékek, melyek e műnek költői becset és hatást adhatnának. E mű címe: „Egy művésznő a XVI-dik században." Meséje egy átmeneti korszakba esik, midőn t. i. Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem után, kinek fényes udvara az erkölcsöknek tág gyeplőt ereszte, a Bethlen Gábor igen szigorú protestánsi egyszerűsége lett hangadóvá. A régen kicsapongásokhoz szokott egyének kénytelenek valának régi szokásaik megtarthatása végett képmutatókká lenni, s cseleiket a legnagyobb titokban szőni. Ezen nagy és jól választott háttér igen alkalmas vala egy nagyobb mű, egy regény számára, melyben ez egyszersmind történeti és lélektani igazság hű képben vala előtüntethető. De e beszélyben épen nincs célul tűzve ezen időpont festése, e korszak itt nem is háttere a műnek, hanem maga azon történeti tény csak a mese s a főszemély egy intrigájának indokaul szolgál. Általánvéve a történeti színezet, azon költői hang, mely a múlt idők emlékezetét érzelemmé emeli, hiányzik benne, s így a sűrűn egymásra következő eseményeken bizonyos prózai ridegség érezhető. Egy olasz művészt a művészetet pártoló Báthori egy várral ajándékoz meg. Később Bástha egyik alvezére, Nagy Albert, rá ront e várra s saját kezével gyilkolja meg az önmagát védő művészt, kinek egy árván maradt kis leányát Beatricet egy másik Kolozsvárt lakó olasz művész veszi magához mint fogadott gyermeket. A

leány felnő. Bekövetkezik Bethlen Gábor kora. A leány a fejedelmi udvar egyik lovagjába lesz szerelmes, kinek neve előtte titok. E lovag elrabolja a leányt s saját várába viszi, melyben ez nemsokára saját atyjának hajdani várára ismer, s megtudja, mikép lovagja, kit megmentőjének hisz – ugyanazon Nagy Albert fia, ki atyját saját jelenlétében gyilkolá meg. A leányrablás tudomására jön a fejedelemnek, s vizsgálatot rendel a várban. Nagy Albert értesíti a leányt, hogy ha szereti őt, rejtse el magát, különben saját élete veszélyben van (a leányrablásra halálos ítélet volt szabva). A leányt a saját atyjáérti bosszúállás s a szerelem közti küzdelem öngyilkosságra viszi. A leánynak ez utóbbi küzdése valamint annak eredménye egy valóban drámai jelenetben van előtüntetve, s e megoldás lélektanilag van indokolva. De az egész beszély folyamán át sehol sincs az egyéni életnek tér engedve, hol jellem és szenvedély lenne rajzolva és kifejezve. Az említett drámai jelenet is inkább a külesemények összetorlódásából áll elő. Az egész műből a kiszámítás és átgondolás kitűnik ugyan – ámbár ebben is jelölhetnénk ki hibákat – de nem a költői felfogás és fejlesztés.

A kedély e hiányát sokkal nagyobb mértékben látjuk a „Fehér asszony" című beszélyben, melyet a Divatcsarnok közölt. E beszélyben nem az események szorítják ki az egyéni élet fejleményeit. Ennek szerzője úgy látszik e tekintetben mindent adott, a mit adhatott; csak az a kár, hogy igen kevés, mit adni képes. Már e refrain is: „Fehér asszony, fehér asszony!" bizonyos lyrai lendületet erőlködik mutatni; de a prózaiság, sőt a nevetségig menő komoly balfogások, non-sens-ok minden illusiot lehetlenné tesznek. Idézhetnénk igen sok helyet, melylyel igazolnók állításunkat – de elég lesz csak e pár sor a bevezetésből, – mely így kezdődik:

> „Fehér asszony! fehér asszony!
> „Mintha még most is látnám őt, mintha még
> „most is hallanám bájcsengésü szavait...
> „Ott sétál a ‚császárfürdő' gyógyudvarán, a
> „nyári nap hevétől megóvott fák árnyékában, olyan
> „mint a fehér hattyu, mely a kerti tó habtükörén
> „uszik, mely hosszu nyakát kevélyen fenntartja, és
> „szárnyaival a büszkén verdesi a hullámokat stb."

Az olvasó könnyen képzelhet egy hosszú nyakú ideált, de hogy minő szárnyakkal veri a hullámokat: sem az idézett szavakban, sem pedig a beszély folytában nem tűnik ki sehol.

A Divatcsarnokban „Pályák és pálmák" cím alatt Erdélyi Jánostól egy, Petőfit tárgyazó lélektani értekezést olvastunk. Miután ez év elején az „Új magyar múzeum"-ban Petőfit részletesebben és több oldalról láttuk ismertetve, nem foghatjuk föl E. úr értekezése célját. Sem új, sem pótlékadatokat nem közöl ahhoz. Ha e közlés azért történik, mivel a múzeum igen csekély közönséggel bír, s egy szépirodalmi lap egy kissé szélesebb körrel akará jeles költőnket ismertetni, miért nem vevé át inkább a Múzeumét, vagy miért nem közölte azt kivonatilag? Egyébiránt, ha már csakugyan két, lényegben egymással nem ellenkező cikknek kelle ugyanazon tárgyban megjelennie, jobb lett volna a Gyulai cikkének jelenni meg egy szépiro-

dalmi lapban s Erdélyiének a Múzeumban. Gyulai előadása élénk, egy egész embert műveiben, tettei és magaviseletében támaszt föl előttünk, míg Erdélyié egy lélektani, elvontabb elemzés, Urházy György „Keleti képei” egész hónapon át folytattatának.

A Hölgyfutár múlt havi műmelléklete említést érdemel. Jókai arcképe küldetett szét, mely a a leghívebb és sikerültebb arcképek közé sorozható, – s ennélfogva igen nagy műbecscsel is bír – Barabás remekjeinek egyike!

Mit szóljunk a Viszhangról? – Miután annyira szeret más hírlapok titkaiba avatkozni, mi is egy titkát használva föl csak annyit mondunk, mikép előfizetőinek száma igen csekély lévén, nem nagy körben ronthatja az ízlést, sem a benne megjelenő személyeskedésekért, nincs miért *nyilvánosan* neheztelnünk; mert csak úgy tekinthetjük azon lapokat, mint egy két ember kezén forgó magán-levelet. [Mérleg]

20.

[Salamon Ferenc, [id. Alexandre Dumas: *Lelkiismeret*], Budapesti Hírlap 1855. aug. 28. 805. sz. 6526–6527.]

Aug. 21-kén.

Ez est a dráma legnagyobb pártolóinak sem adhat okot a közönség ellen panaszkodni. A legoperagyűlölőbb újdondásznak sincs alkalma ez egyszer a majmoló divat ellen tollat rántani elő. *Egressy Gábor jutalomjátéka* és *új dráma,* mit a színlapon olvasánk, elég vonzerővel bírt arra, hogy színházunk a zenekartól az ajtókig tömve legyen. A tiszteletre méltó számú közönség ámbár csaknem 11 órakor, de elégülten távozott. Ha még ehhez mint hű krónikások hozzáteszszük, hogy *Egressy* úr első fellépését egy taps-décharge köszönté, mely nemcsak a karzat föllegvárából, hanem a zártszékek paralleláiból, a földszín sűrű tömegeiből s az elegans, bíbor kazamatákból egyszerre nyittaték meg, és az egész közönség figyelmének központja felé két zöld koszorú repült (egy helybeli német lap csak egyet említ – szeretjük hinni, hogy épen azt, mit annak szerkesztője maga dobott!) készek volnánk némely magyar szépirodalmi lap szokása szerint, augustus 21-iki színi jelentésünkkel.

De mi hosszadalmasabbak, merészebbek, habár tán kevésbbé túlzott eszélyesek akarunk lenni, ha mindjárt cikkünket azon veszélynek s magunkat azon kellemetlenségnek teszszük is ki, hogy jó és kedves olvasóink nevezetes része, miután e sorig olvasott, egyszerre és örökre elfordítja szemeit és fölemeli azokat a távirati sürgönyökre, hol a párisi rögtönzött ünnepélyek, a rögtönzött bombázások és más meglepő dolgok vannak megírva, s hol nem Dumas-ról, hanem Dundasról van szó. Holott uraim e két férfiú sokban hasonlít egymáshoz. Először is mindkettő

híres, derék, figyelemre méltó egyéniség. Hogy kitűnjék, mikép e két férfiúnak, kiknek nevét itt a véletlen hozta össze, eljárásában is van valami rokonos, más híres férfiakat is vonjunk a beszédbe. Vegyük föl p. *Shakespearet* és *Nelsont.* Úgy fogjuk találni, mikép e két utóbbi operatiója tárgyának mindig főpontját tartá szem előtt – minek következménye győzelem volt. Soha sem juta továbbá egyiküknek is eszébe, hogy az, mit tesz, csupa gyermekjáték és nem egyébre való, mint arra, hogy legyen a szórakozni vágyók előtt valami, mi figyelmüket egy időre elfoglalja. *Shakespeare* és *Nelson* komoly, valódi harcokat mutatnak föl. Ellenben *Dumas* és *Dundas* urak csupa manoeuvereket visznek ki, melyeknek más céljok alig lehet, mint a figyelem elvonása, a szórakoztatás.

De menjünk tovább – hagyjuk oda az admirálokat, igazítsák ők dolgaikat saját theatrumukon, úgy a mint nekik tetszik, s ha nagy tettekkel nem lehet, melyek sokkal jobban és harcosabban tennék meg a szolgálatot, mulattassák a hírlapolvasó világot legalább kis tettekkel! Térjünk vissza azon küzdtérre, hol a súgónak nincs szüksége villanysodronyokra, hogy a szereplők tragédiát vagy komédiát adjanak elő, a szerint mint ő sugallja.

Idősb *Dumas* úr előadott drámája a *Lelkiismeret,* két szakaszból áll: első „a *Bűn*”, második a „*Bűnhődés”.*

Shakespearenek is van egy tragédiája, melynek méltán s mint alább látni fogjuk, méltóbban adhatnék e nevet: *Lelkiismeret. Macbeth*-et szintúgy oszthatnók két szakaszra, melyek közől az elsőt „Bűn”-nek, a másodikat „Bűnhődés”-nek nevezhetnők. De az újabbkori dráma, s mondhatnók az újkori irodalom őse nem látá szükségesnek egységgel bíró művét *szakaszokra* osztani. E fölosztás azonban nem volna lényeges dolog, ha a szerző azt elegantia kedveért, vagy csupa szeszélyből teszi vala; ily kis szeszély egy írónál elnézhető. De fontos dolog tudnunk, hogy e fölosztásra Dumas úr tárgya által *kényszerítve* volt. Az első szakasz ugyanis episodjaival nem nagy összefüggésben áll a második szakaszszal. Az ebben előforduló szereplők nagy része a harmadik fölvonás után egész kényelemmel öltözhetett át mindennapi öltönyébe és alakulhatott át földszinti vagy színfalak mögötti nézővé.

Shakespeare, *Macbethjében* egy kifejlett jellemet, egy meglett férfiút állít elénk, ki tettei, erős akarata által megkülönböztetett, nem mindennapi férfiú. A mű kezdetén tiszta, semmi bűnfolt által nem szennyezett jellemként áll előttünk, – s mindjárt kezdetben teljesen méltó a közönség figyelme és rokonszenvére. Ha e jellem a darab folytában minden újabb szenvedély nélkül maradna, önök egy marquis Posa-szerű eszményképet látnának maguk előtt. De, a nélkül hogy a főszemély jelleméből vagy férfias tetterejéből veszítne, egy újabb szenvedély járul lelkéhez, vagy helyesebben mondva, előbbi szenvedélyei a nagyravágyás által lázasabbá válnak és fokozatosan fajulnak. A bűnt *Macbeth* nem mint egy könnyelmű ifjú egyetlen pillanat fölhevülésére követi el, hanem arra fokozatosan készítteti elő. Az eszme első homályos fölmerülésétől a borzasztó tett megrázó elkövetéseig minden szemünk előtt történik. A néző vagy olvasó tisztán látja a meredek mélységét, melyen a szenvedély mint egy kezdetben alig észrevehető parányi hődarabból egy valóban nagyszerű lavinává lesz, mely másokat és önmagát megsemmisíti

– s az egész oly egyszerű, az emberi természetnek oly örök törvényei szerint történik, mint a minők az élettelen világban az esés törvényei. Az alapeszme maga oly határozott, oly egy, hogy maga a darab sem lehetett másként *szakaszokra* osztható, mint csupa írói szeszélyből, vagy divatból, melynek Shakespeare is néha más tekintetben hódol.

A „*Conscience*" egy első föllépésével is kész vesztegető, könnyelmű, játékos *Eduárdot* állít elénk, ki atyjának minden örömét, reményét és pénzét csaknem az utolsó fillérig elkártyázta. A hitelezők ez elkényeztetett csupa gyermeket szünet nélkül ostromolják, s számuk, azon népgyűlési zajból ítélve, mely a színfalak mögől (az előszobából) behallatszik, egész legió. Az atya szívreható csüggedés és jósággal adja ki e nyomorult *enfoncé*-nak utolsó intését és utolsó garasát; de ez nem elég! A kártyaadósság *becsületbeli* adósság: s a szerencsétlen *Eduárd* egy pillanatnyi könnyelmű vakmerőséggel *lopja meg* a közpénztárt, mely atyja kezelése alatt áll – ezer aranyig. Ily jellemhez meglehet, hogy ily tett méltó; de ily jellem és ily tett nem nyerheti ki egy dráma-hős iránt rokonszenvünket, ha mindjárt *Egressy* úr bűnbánatban térdre hullva tízszerte jobban összehúzódnék és összeesnék is. Részvétünket csak a javulási őszinte ígéretek képesek némileg fölébreszteni. Dumas úr maga érezvén ennek csekély hatását, az ifjút bukása percében a jóság és nagylelkűség minden lehető nyilatkozataival környezi. A testvér, a barát, az atya, versenyeznek a nagylelkűségben, és mi legtöbb: a közpénztárt számoltató szigorú, katonás hivatalnok maga erszényéből pótolja helyre a hiányzó ezer aranyat – *a család szerencsétlensége* iránti részvétből. Enyhítő körülmény akar lenni az is, midőn a számoltató a lopással Eduárd anyját vádolja, – ez előáll, és határozottan vallja be, hogy maga a bűnös. Még csak az kellett volna, hogy midőn az erkölcsi kényszerítés ily magas foka alkalmaztatik, a jó mag még akkor se ugrassa ki a nyulat a bokorból. Nem! e bűnt, mit Dumas úr nyelvén *bien vulgaire*-nek neveznek, semmi sem képes megaranyozni.

Jean Paul szerint a dráma hősének nem szabad ingatag, gyönge jelleműnek lennie, ha rokonszenvünket meg akarja nyerni. Már pedig Eduárd a könnyelműek legkönnyelműebbjei közé tartozik. Ő a szó teljes értelmében oly egyén, ki ha nem állana is atyja gyámsága alatt, törvény útján kellene számára gyámot nevezni ki. E *mizériák* a közéletben is gyakran láthatók, s midőn a művészetbe bevitetnek, minden érdek nélkül hagynak. Minő roszul esik a nézőnek, midőn a dráma palástja alól az élet prózájának *lólábait* látja előkandikálni. A közönséget azonban egy-két jelenet meglepte, midőn a nagylelkűség a mellékszemélyek részéről váratlanul nyilatkozott. De az egész első három fölvonás, mit előjátéknak lehetne nevezni, (3 fölvonásos előjáték!) érdeklé annyira, mint a 3 utolsó, melyben annak, mit drámainak nevezünk, több eleme van meg. Az első és utolsó szakasz (a 3-ik és 4 fölvonás) közt három év telik el (1810–1813-ig). Azalatt, míg a közönség egészen önmagával volt elfoglalva, annyira, hogy még csak a mindennap ugyanazon nótát játszó zenekarra (mely még megérjük, hogy drámai előadásokban egyetlenegy két húrú hegedűvel fog mulattatni) sem hallgatott; ki tudja, hol jár Eduárd??

Eduárd a második szakaszban se névre se jellemre nézve többé nem Eduárd, hanem egy müncheni ministeri titkár. Ő a derék ministernek tökéletes megbízott-

ja, annyira, mikép őt családi ügyeinek legkényesebb részébe is beavatja. Itt egész új egyének, új szereplők állanak, kevés kivétellel, előttünk, kik az első szakasz alatt nézők lehetének vala. Feleki, Eötvös Borcsa, Szigethi, Bartháné helyett, (nem is említve a kisebb szerepűeket), Szentpéteri, Komlóssi Ida k. a. Bulyovszkyné, Szerdahelyi lép föl – csak *Egressy* marad meg *Stevens* név alatt, Udvarhelyi Tamás (a vén hű szolga) és a végső jelenet végperceire Szilágyi S. (Eduárd atyja).

Valamint az első szakaszban *a „bűn"* mellett egy episod, egy házasságban végződő szerelmi történet megy végig, úgy az utolsó szakaszban is a fenn elősorolt szereplők közti bonyodalmak rontják meg az egységet, mely bonyodalmakat itt elősorolni igen hosszas fogna lenni. A hős maga most önálló férfiú, ki egyszer elkövetett bűne helyrehozására semmi áldozat elől sem hátrál. Kész szenvedélyes tiszta szerelméről lemondani egy barátja kedveért, ki neki jóltevője volt.

Itt számos jelenetben érdemlé ki a közönség szeretetét és tapsait. De a hős jelleme itt is csak kemény próbáknak, számos küzdelemnek tétetik ki, a nélkül hogy valami belső fejlésen vitetnék keresztül. A bonyodalom csak külsők által köttetik és oldatik meg. Ő már kész ember s a későbbi jelenetekben ott áll, a hol az elsőkben. Ha az első szakasz alatt *Eduárdban* egy egészen gyönge embert és mindennapi vétkest, az utolsóban egy frakba öltözött eszményképet látánk *Stevens* név alatt. Egyik oly kevéssé alkalmas drámai cselekvény fejlesztésére, mint a másik.

Az egész darabot véve, az egy három kötetes regény inkább, mint dráma. Regény, mert egy életirati tárgyat látunk, az első könnyelmű ifjúságtól a férfikorig vitetve. Az ily életírási regények korunkban el vannak már ismerve, s Rousseau Emiljétől *Dickens* Copperfieldjéig több ilynemű maradandó becsű regénynyel bírunk, melyekből a nevelők sokat tanulhatnak. A „Conscience" című regény első kötetét a hason című dráma első szakasza fogná tenni. Másodikat a 3-ik és 4-ik fölvonás közti három év, melynek a drámából okvetlenül ki kelle maradnia, s mi alatt *Eduárd* egy gyárban dolgozik, hol szorgalma, ügyessége és ismeretei által a ministeri titkárságig küzdi föl magát. Harmadik kötet volna a ministeri palotában töltött ideje, az azalatti küzdések, kalandok stb. E regénynek épen a második kötetében fognók a fejlést látni, mi a darabban hiányzik, és az erőt és kitartást tán nagyobb mértékben, mint a *Bűnhődés* alatt. Hogy egy gyönge jellemű embernek miken kell átmenni, mennyit kell bujdosni mind a szellemi mind az anyagi világban, míg jellemmé szilárdul, azt csak egy bölcselő regényben lehetne jól leírni.

Azonban a bűnhődésnek vannak szép jelenetei (s épen csak egy-két jelenete érdemli e címet, az egész nem), hol a lelkiismeret egy jó, meg nem romlott kebellel érezteti egész súlyát. E pár jelenet e darab fénypontja volt, s bebizonyult, mikép a közönségre, a nagy közönségre is az tesz *legnagyobb* hatást, a mi valóban jó.

A bűnhődés ebben áll: Eduárd a ministernek egy növelt leányát szereti, ki a legjobb és nemesebb, s sok egyénivel bíró hölgy. *Stevens*-t kegytől, jóságtól, barátságtól és szerelemtől környeztetve, szüntelenül azon tudat üldözi, mikép ő mindezekre múltjánál fogva érdemetlen. Egyenes lelke nem tűrheti tovább a titkot. Elhatározza, hű szolgája tanácsára (helyesebb lett volna saját ösztönéből) magát és múltját fölfedezni. Ez valóban hősi elszántság, midőn e fölfedezés által mindent, mit eddig hódíta, elveszíthet, – annyival inkább, mivel szerelme tárgyát *Sophie*-t a

minister máshoz (ki a darabban nem szerepel) akarja férjhez adni. De ő elszánja magát ez áldozatra is. Föl akarja szerelmese előtt tárni múltja keserű emlékeit. *Sophie* (Bulyovszkiné) belép. *Stevens* mindent el akar mondani, de jelenlevő kedvese netáni elhidegítése borzasztóbb rá nézve, mint akkor gondolá, midőn ez nem volt jelen. Végre is e habozás közben *Károly* grófot, fiatal barátját és jóltevőjét jelentik be. *Stevens* kedvesét egy oldal szobába rejti, hogy ott hallgassa ki azt, mit barátjának inkább el mer mondani, mint szerelmesének. – De e jelenet a nélkül foly le, hogy e vallomás megtörténhetnék; – mert *Károly* gróf maga tesz oly nyilatkozatot, mely *Stevens-t* mondhatlan zavarba hozza. *Károly* t. i. *Sophiet* szereti, sőt nőül akarja venni. Végre *Stevensben* azon elszánt gondolat támad, hogy maga mondjon le *Sophie*-ról – s kezet ad *Károly*nak, mikép mindent elkövetend arra, hogy ezek egymáséi legyenek. – Károly távozik, – Sophie visszajő és szilárdul nyilvánítja, mikép ő soha másé mint *Stevensé* nem lehet. Hasztalan ügyekszik ez rábeszélni őt arra, mire szavát adá. Végre, főként azon indokból, hogy *Sophie* őt meggyűlölje, most föl akarja előtte egykori vétkét fedezni. De szavakban most sem bírja tenni azt, hanem egy papírra írja le, hogy azt Sophie ne előtte, hanem távollétében olvassa föl. E küzdésben Egressy úr művészileg és melegen játszott, – úgy hogy a kritika legnagyobb igazságtalanságot követne el, ha olyforma megrovásokat tenne, mint *Othellóbani* szereplésére.

Bulyovszkiné asszony játékát és szavalatát pedig különösen kiemelendőnek tartjuk. A fenn fölhozott jelenetben, midőn belép, *Stevens* kétségbeesetten kiált föl, hogy „Minden el van veszve!” – Mi lehet lesújtóbb egy szerető, egy mindent föláldozni képes nőre nézve, mint e szó „Minden el van veszve” annak ajkairól, kivel együtt kíván élni és elveszni? Ez érzelmet Bulyovszkiné asszonynak teljesen sikerült visszaadni. A jövő reményét, a megdöbbenést, a kétségbeesést, kételyt, a gyöngéd szerelmet ez egyszerű három szó hangja „Nem értem önt!” tökéletesen magában foglalá. E három szónak, mely ide írva, oly mindennapi, oly közönyös, annyi melegséget, értelmet és mélységet csak művész képes adni. Oh! azok a tapsolók! – kikre most azonban egyik szereplőnek sem lehet panasza – nem tudják az ily látszó csekélységet tapsolni meg! Egy, magában a darabban megírt, s bármi hangon elmondott egyszerű tényt, mi azonban egy csattanós fölfedezést foglal magában, s miben csak az írónak van nem fölötte nagy érdeme, gyakran kihívásokkal jutalmaznak! – s a szellemet, a fölfogást nem tudják méltányolni. Ezért csodálkoznánk, ha színészeink igen sokat adnának a zajos nyilatkozatokra, – gyakran épen a legteljesebb zaj-hiány többet ér a nagyszerű demonstratióknál. A színész százszorta többre becsülheti a tökéletes csendet, melyben egy lélekzetvétel is meg volna hallható, ha valaki a feszültség mellett képes volna lélekzetet venni, midőn a lélek minden érzéke egyetlen pontra, a színész legcsekélyebb mozdulatára és ajkaira van függesztve. Bulyovszkiné aszszony a mai estvén többször részesült ilynemű zajtalan nyilatkozatokban, melyek előidézésére a darab maga kevéssé folyt be.

Miután az előadásról van szó, megemlítjük, hogy az első szakasz végén levő néma játék roszul ütött ki; – ha a függöny kevesebbet késnék, az nagyobb hatást fogna tenni.

Az egész előadásból azt tanultuk, hogy oly darab is, mint ez a „Lelkiismeret”, mely egészben véve nem dráma, képes mulattatni a közönséget, ha hat fölvonáson keresztül 4-5 szép jelenettel bír. A közönség is azt szereti a mi szép, – csakhogy igen kevéssel elégszik meg, – s ha a darab mulattatja, nem keresi annak alapját – s legfölebb abban mutatja ki azt, mikép a hatás felületes volt, hogy a második, harmadik előadásnál a színész névszerint elősorolhatja, kik voltak jelen az előadáson. Salamon Ferenc.

21.

[S. F., *Angol irodalom*, Budapesti Hírlap 1855. szept. 12. 817. sz. 2553.]

Angol irodalom

Thackeray havi füzetekben kiadott nagy regényét „The Nevcomes” július hóban bevégezte. E regény érdekesség és humorra nézve nem áll az író más műveinél alább, s óhajtandó volna, hogy minél előbb, míg német fordításban nem jő forgalomba, saját nyelvünkön is olvashassuk. A közönség már ismeri szerzőt a „Hiúság vásárá”-ból, melyről mellesleg nem árt elmondanunk, hogy maga a mű szerzőnek nem a legjobb műve, és fordítása távol van attól, hogy példányként lehessen fölmutatnunk. Mindemellett e műből is meggyőződheték mindenki; hogy az nem csupa gyermekjáték, nem csak a fiatal lánykák és diákok ábrándos képzelmének akar hízelegni, hanem egyszersmind férfiaknak is tanulságos és igen érdekes olvasmány. Így a mű természete hozná magával, hogy szélesebb olvasó köre legyen, mint némely francia regénynek, mely bábot csinál minden személyből bábot még az erkölcsi érzetből is, melylyel gyakran a könnyelműség kímélytelenségével bánik. Korunknak egyetlen írójában, még *Dickensben* sincs meg a tehetség, hogy személyeit az élethez oly híven, oly eredeti színben tüntesse elő, mint azokat Thackeray minden hosszadalmasság nélkül, egy pár vonással képes megteremteni. Ő ez alakokban kimeríthetetlen, még midőn okoskodik is, egyszerre akárhány példát tud az életből ismerősei, sőt mintegy ismerőseink közől felhozni, melyek nagyrésze egy pár körvonalban meglepően van előállítva, úgy hogy azok, kik képzelem-hiányt tesznek ki hibájául, a legnagyobb tévedésben vannak; mert csak az mutat-e hatalmas képzelő-erőt, ha a liliom-illatot, a holdsugár lehelletének rózsa-húrjait s több efféle, irodalmunkban felmutatható absurdumot összekeverünk? Thackeray rendkívüli képzelőtehetséggel bír, mit csak azért tagadnak meg tőle némelyek, mivel képzelnie annál egyebet, mi emberileg igaz és hű, nem képes előállítani, mivel phantasiájának nemcsak repülő, hanem kormánytollai is vannak, a józan ízlés törvényei. Thackeray nem csak személyei jellemzésében, hanem a mesében, a cselekvényben is a valóhoz mindenütt hű marad. Ha ő két sze-

mélyét találkoztatni akarja, soha sem történik az másként, mint midőn olvasóm elmegy a szomszéd faluba, ott a pappal, egy katonával vagy más nagyon természetesen ott található egyénnel jő össze. Ő soha sem akarja olvasóját a rendkívüliség által mulattatni, s nem ügyekszik a várakozást és kíváncsiságot túlcsigázni. Minden érdek azon lapon öszpontosul, melyet épen olvasunk, s nem a következő laponi eseményekért nyargalunk át rajta. Valódi élvet ad maga az elbeszélés modora, a folyvást találó vonások, a satira, a humor, a fölfogás és előadás páratlan eredetisége, az elbeszélés mindig újszerű művészi fogásai és fordulatai, úgy hogy a legszebb, legkellemesebb időtöltések közé tartozik azt lassan s mint classicus műnek minden sorát figyelemmel olvasni. Mindezen tulajdonainál fogva ismételjük, mikép ez író regényei nem gyermekek mulattatására, hanem férfiaknak, és ifjabbak tanulmányozására vannak írva, oly művek, melyek egykét árnyoldal mellett is örök becscsel fognak bírni, s mint classicus művek tanulmányoztatni. Azonban legyen ez elég annak megmutatására, hogy Thackeray műveit méltó volna saját nyelvünkön, hű fordításban bírni. Nem akarjuk elhinni, hogy nálunk e művek ne találnának pártolásra, midőn az érettebb korúak azon nagy része is, mely jelenleg csak azért nem olvas regényt és novellákat, mivel azok csupa szerelmesdi játékok minden mélyebb emberéletismeret és hűség nélkül, e műveket kétségkívül igen érdekeseknek fogná találni. De hol van, oh, hol van kiadó, ki nálunk ily, vállalatba vágná fejszéjét? Ily kiadónk is van. *Heckenast* gyakran tesz valódi szolgálatot irodalmunknak az által, hogy oly műveket is ad ki, melyek nem csupán arra valók, hogy vásári mézes kalácsokként elkeljenek, hanem egy műértő éji asztalán és könyvtárában foglalhassanak helyet, s a „Téli könyvtár", – mely az említett kiadónál jelen meg, reméljük, Thackeraytól is fog adni egy regényt. – Közelebbről halt meg Londonban *Colburn* kiadó, mi az angol irodalomban fontos és szomorú újdonság. Ez több tudományos folyóiratot alapított; – s legdicsérendőbb tulajdonai közé tartozott, hogy a fiatal írókban a tehetséget miután fölfedezé, maga emelte föl és segíté elő. Bulwert is, ki még egészen ismeretlen volt, ő fedezte föl és mutatá be a közönségnek. Ő igen gazdagon fizeté az írókat; habár nem mulasztá el aztán könyvük keletét lehetőleg biztosítni – mi által mind a közönségnek, mind az írónak, mind magának sokat használt. Az önhaszonkeresés nem hiba, sőt természetes hajlam, hanem ennek legbiztosabb útja nem a más károsítása, hanem az, melyen másoknak is hasznot teszünk. Mint Londonból írják, Dickens Károly, Angolország és Európa most élő regényíróinak a legjelesbike, közelebbi hetek alatt szintén egy havi füzetekben megjelenendő regény kiadását fogja megkezdeni. S. F.

22.

[Salamon F., *„Lys Diána" dráma 5 felv. írta ifj. Dumas S., fordította Feleki M. (Latkócziné jutalomjátékául f. hó 15-kén). „Diocletián", történeti dráma 5 szakaszban Szigligetitől (Jókainé jutalomjátéka, f. hó 19-kén),* Budapesti Hírlap 1855. szept. 22. 826. sz. 2610–2611.]

„Lys Diána" dráma 5 felv. írta ifj. Dumas S., fordította Feleki M. (Latkócziné jutalomjátékául f. hó 15-kén). „Diocletián", történeti dráma 5 szakaszban Szigligetitől (Jókainé jutalomjátéka, f. hó 19-kén)

A Lys Dianáróli, jelenkorból vett regét mondom el, mely ha nem is az óperencián túl, de mindenesetre a Rajnán is túl foly le.

Élt a nevezett városban egy gazdag leány, kinek hozománya 4 millió frank volt. E hölgyet a zárda falai közől, hol növelkedett, nem annyira nagy szépsége-, mint e 4 millió frankért egy magas rangú gróf vette nőül, s ezen időtől fogva *Diane de Lys*-nek nevezték. Ő Párisban is bámultatott szellemeért és föltűnt kacérsága által. A külsőkből ítélő világ mást beszélt ugyan; de e hölgy valóban ártatlan volt.

De ha nem lett volna is ártatlan, nem őt, hanem férjét lehete vádolni. A gróf nagy vadász, nagy diplomata, kinek legkevesebb gondja Diána. Mindig azokban a gyűlöletes hosszú csizmákban látja belépni salonjába. Eleinte ugyanis még történetünk kezdete előtt, csak a vadász csizmákat s az egyhangú hidegséget férje nélkül; később történetünk kezdetén, a férjet hidegségével és vadász csizmáival együtt akármely rengetegben, vagy akármely külföldi udvarnál, de minél távolabb szereti tudni magától, s férje e tekintetben bámulatosan érti nejét és igyekszik óhajtásának eleget tenni.

Említők, hogy e nő ártatlan volt. A széptevőket fogadja ugyan házánál, és még házán kívül is fogadja el a rendez-vous-kat, de szíve zárt marad. Naplót visz, mint azon bankár, ki följegyzé mindazon kérelmesek neveit, kik hozzá alamizsnáért folyamodtak, s valamint a bankár meggyőződött, hogy ha mindenik kérelmet teljesíti, rég koldus botra jutott, Diana is naplója 138-ik számának (egy fiatal hercegnek) azon ellenvetést teszi: „Lássa ön, mi lett volna szívemből, ha mind e 138-nak szerelmet ajándékoztam volna." Mindezen visszautasítások dacára a nő kedélyes viszonyban áll széptevőivel. Tudja, hogy a fiatal divatemberek szerelmi vallomása nem komoly, mert mint mondá: „Mind e 138 megesküvék, hogy szerelme nélkül nem élhet, s most mégis mindenik ép, egésséges, vadász és vigad." Ebből látszik, hogy kacérsága sem követe el kegyetlenséget.

Végre ráunt a magasb rangú ifjak szerelmi vallomásait hallgatni. Szeszélyessége és bizarrsága egy festőművészszel hozza ismeretségbe, kinek őszintesége rá nézve meglepő. A művész az első találkozásnál elbeszélé Diánának a róla szárnyaló gyanúsító híreket. A nő könyei s gyermetegsége meggyőzik a művészt e hírek

alaptalansága felől s nyilvánítja, mikép azoknak nem ád hitelt. Így támad a részvét, barátság és végre a leghőbb szerelem.

E nő oly korlátlan szabadnak érzi magát, mint egy szűk kalitból erdőbe bocsátott madár, mely örömei, élvei öntudatlanságában még a karvalyokról is megfeledkezik. E hölgy a zárdából kiszabadulván, kacér kedvtelésében, kalandjaiban legkevésbbé sem korlátozza a félelem, mikép a rosz világ nyelve által háta mögött, egy sógorasszonyé által szemtől szemben, s ha férje tudomást veend, minden oldalról a rágalom, sértett családi büszkeség és boszú fegyverével lesz megtámadható.

Azonban élete párja részéről megnyugtathatá az itt következő jelenet is. Diána a fennemlített hercegi széptevővel együtt mulatoz. Véletlenül belép a férj, s a herceget dacára annak, hogy szokatlan órában érkezett, föl sem véve, igen fukarul kimért szavakban Diánának tudtára adja, mikép egy diplomatiai küldetésben *hét hóra* el kell utaznia. Az ál „isten hozottat" pár perc múlva egy őszinte „isten hozzád" követi a nő részéről. E jelenet első adáskor igen figyelemébresztő s élesen tünteti föl a férj gondatlan hidegségét.

Azonban Lys Diána grófnénak Aubry Pál festőveli viszonya s az azáltal előidézett botrány mind jobban közelg teljes kifejléséhez. A grófné magaviseletében mindenütt egyenlő mértékben látjuk a tapasztalatlanságot, könnyelműséget, az előítéleteken fölülemelkedést, ő mi megalázót sem lát abban, hogy egy grófné egy művészt szeressen, sem általán abban, hogy egy nő mást szerethessen, mint férjét. A grófné a darab kezdetén a természetesség, a szív, és szellem példányképe.

Mi sem gátolhatja őt egy késő estve Aubry Pált fogadni, midőn egymásnak örök hűséget esküsznek. De hirtelen kocsizörej hallszik. A gróf véletlenül megérkezett. A művész egy mellékajtón menekül. A grófné, tán életében először, megdöbben. A gróf szokott hosszú csizmáiban és még szokottabb rövid modorával nejének tudtára adja, mikép még úti öltönyök cserélésére sincs idő – rögtön kell utazniok. A nő meg van lepetve, de a nélkül, hogy a gróf az indokokat érintené is, mindent megértett. A művész iránti szerelme határozottan tagadó választ adat vele. E jelenet, melyben oly kevés a szó, s a mi mondatik is, csak sejtenünk engedi, a darab legszebb jelenete s az előadás fénypontja volt. *Latkócziné* és *Egressy* játékával maga a szerző is meg lett volna elégedve.

A férj és nő közt élesen szembeállított meghasonlás e jelenetben úgy egyenlíttetik ki, mikép együtt fognak a nő atyjához Florencbe utazni, ki törvényszerinti elválásukat (mert tényleg az rég megtörtént) kieszközlendi. – Egy egész itt következő fölvonás az utazás közben egy vendéglőben foly le, s e vendéglőben és e felvonásban a legcsodásabb dolog történik, s egyszersmind e darab oly bonyolódást vesz, mely a főszerepet és főérdek súlypontját megváltoztatja. Eddig az egész darab öszves gépezete a Diána és a művész közötti szerelem kifejtésére működik öszve, mely már egy lépéssel tovább csak az őrülésig fejlődhetnék. – Lássuk, mi történik most: Ez oly hideg, nejével szemben oly kimért gróf két napi utazás után, mi alatt nejével egyetlen szót sem váltott, nem csak kissé, hanem nagyon szerelmessé lesz nejébe. E szerelmi vallomás, megadjuk, eredeti és ügyes modorban történik; de ha a grófot blazírtnak veszszük, úgy a mi ekkor és ezután történik, ha el-

lenkezőnek veszszük, a mi ezelőtt történt – nem érthető világosan. Innen van, hogy a szerep rendkívül nehéz s tán lehetetlen is. A nő igen jellemzően mondja: „Miért nem szeretett e szellemdús, ez eszes, ez ügyes ember előbb, midőn ő (Diána) képes lett volna szeretni – most már késő!"

A művész azonban nyomába akad a grófnénak s e vendéglőben találkozik vele. A szerelmi eskük most egy hanggal magasabbak, s a kettő szökni akar. Midőn a kocsi készen várja őket s az ajtón ki akarnak lépni, – a gróf állja útjokat, ki a művészhez így szól: „E hölgy az én nőm, – *tudja meg, hogy én szeretem*, s ha még egyszer vele találom együtt, agyon lövöm önt, köztünk párbajnak helye nincs."

Az utolsó felvonásban a gróf megtartja ígéretét. – Neje a művészhez szökik – ő nyomába megy – s miután együtt találja őket, a művészt lelövi. – Ez eseményt e szavak „megtartám szavamat", s a függöny legördülése követik.

Ebből látszik, hogy a részvét a művész és nő közti viszony iránt van fölkeltve, s a dolog lényegére mitsem tesz, akár a gróf akár a művész esik a másiknak áldozatául. Ha a művész lelövése által az író azt akará elérni, hogy a társadalmi törvény megszegése legyen boszulva, eltéveszté a módot; így ellene ingerel, míg ha megfordítva történik, a darab menetéhez következetesebb lesz, s a férj iránt részvétet ébreszthet vala.

Az egész darabban inkább a társadalom mint a szív örvényeit látjuk. A jellemeket illetőleg, a mint azok először meg vannak adva, többnyire igen jól talált genre-képek. A darab elején a szellemdús Diána, a hideg gróf, a művész egyik barátja Taupin (ki végig megtartja eredetiségét – mert semmit sem tesz, és Szigetinek legjobb szerepei közé tartozik) s még Maximilian (Szerdahelyi) is párbeszédeikben a társalgási darabok remek alakjai. De miután Diána szerelméssé lesz, elveszti előbbi szikrázó szellemét és elevenségét – a művészszel együtt végig ugyanazon nótát fújja, miből következtethetjük, mikép ha a fiatal Dumas az alakok előállításában ügyes, a jellemek keresztülvitelében nem szerencsés.

Alakjai kedélyesek, szellemdúsak, míg a mindennapi társalgás terén maradnak, de mihelyt mélyebb érzelmet kell kifejezniök, nem merik eléggé föltátni szájokat.[1] Ilyenkor szerző közhelyeket, százszor elkoptatott phrasisokat használ; mely részben azonban igen ügyes tapintattal józan mértéket tart. A harmadik fölvonáson kezdve a prima-donna Diána a sors és szerző által Aubry Pállal együtt arra van kárhoztatva, hogy ugyanazon egy themára csinálja a szokásos „scalá"kat. Azonban Latkócziné teljesen kiérdemlé a koszorúkat – s az egész előadás, rendezés a sikerültek közé tartozott. De a nem épen ezer fejű közönség középszerű részvétet mutatott a mű iránt. Azon társadalmi kör, melyben az játszik, közönségünkre nézve csaknem oly idegen, mint a tündérek országa, – aztán közönségünk a csupán szellemdús helyekkel nem szokott megelégedni. Az egészben megvan a közelebb elhanyatlott irodalmi generationak azon törekvése, mely a társadalom hiányait a színpad gázának világos napfényére hozza; de ifjabb Dumas nem esik a tárgynak

[1] „Faire la petite bouche." Lásd Victor Hugonál, „Cromwell"-jéhez írt előbeszédben. (E jegyzést a M. S. dél-bihari levelezője kedveért teszszük, hogy a keresgélésben erejét „el ne forgácsolja.")

azon hévvel és meggyőződéssel, mint atyja kortársai, hanem épen úgy mint legsikerültebb alakja Taupin, egy széken lóhátra ülve mutatja föl elmés társalgás közben a társadalom legmélyebb örvényeit, s a nagyobb tárgyak sem gátolják, hogy szó közben szivarra ne gyújtson. Van benne bizonyos gentlemanes vonás: a mit mond, a lehető legegyszerűbben, fesztelenebbül és kellemmel mondja el. De különbözik atyja iskolájától abban, mikép nem használja azon széles terű, számos episodok egybevágásában álló drámai gépezeteket, melyeket úgy látszik az új francia iskola a padlásra dobott rozsdásodni. Nem akarjuk azonban őt se az érzelemdús és szellempazar Girardinnével, se az egyszerű Ponsarddal hasonlítni össze, ki az oly régi dolgoknak, minő maga a romantica, csupán meggyőződése ereje által életet tud adni. Csak külalak tekintetében hasonlítottuk őt az újabb drámaírókhoz.

Szigligeti „Diocletian"ja is külalak tekintetében az újabb iskolához tartozik – ahhoz, mely Európában mindenütt, regényben, lyrában és drámában minden egyezményes törvényeket, feszes mellszorítókat megvet, melyekbe Dumas és társai darabjai öltözködének. Ez iskola tulajdonkép semmi törvényt sem ismer el. Megengedjük, hogy e túlságos szabadság, hol a tárgy minőségeért mutat tetsző eltéréseket a rendes törvényektől, gyakran vezet sikerre. Szebasztopol ostromára elelmondogatták a szakértők, hogy az nem fog sikerre vezetni, mert nem megy szabály szerint, de a tetsző eltérést a hely és viszonyok minősége kívánta meg – s az sikerre vezetett A korábbi meghatározott és szokásos formák közt s közönséges fogásokkal a középszerűség is aratott diadalokat; ha valaki a színpadon mintegy sodronyokon pontosan egybevágólag tudá mozgatni alakjait – a véletlenségek legalább a nagy közönségre nézve pótolák a szenvedélyek, érzelmek és a költészet hiányait. Most midőn a formák szabadságában shakespeare-iesedni akarunk, a siker valódi drámai tehetséget követel.

A mese által nem akarjuk hosszadalmassá tenni e cikket, melynek eleje úgy is azon szörnyeteg torkában van már, melyet sajtónak nevezünk; csak az egész műnek mintegy conceptiójára szorítkozunk. Diocletian a dráma kezdete előtt húsz évvel egy bűntény által jut császári palástjához; de még akkor fölfogadja, hogy húsz év múlva azt önkényt teendi le. A függöny felgördültekor már elaggott ősz, s féléve múlt, hogy le kellett volna trónjáról mondania. Most ünnepélyesen száll le polcáról, s miután a világbirodalmat négy alvezére közt kiosztja, s leányát – habár ez csak kénytelenségből enged atyjának, mert másnak esküdött örök hűséget – a főuralkodó Galeriushoz adja, maga a legteljesebb és nyugodtabb magányba vonul. Az ősz Diocletian és leányának, ezen időn kezdve mindvégig nem marad fönn egyéb, mint önmegadással tűrni, vagy hasztalan panaszokra fakadni. Diocletian leányával Galerius megalázóan bánik; de az a férj halálaig *keresztényi* önfeláldozással hű marad. Ennek halála után *Maximin* ül a trónra, ki Valeriába szerelmes, de ez, nem feledkezvén a Liciniusnak, egy hadvezérnek tett szerelmi esküről, visszautasítja Augustus Maximin szerelmét, minek következtében mind Valeria, mind anyja, Syria sivatagaira küldetik számkivetésbe. Végre Licinius Constantinnal osztván meg a hatalmat, trónra lép, de ezt csak úgy tarthatja meg, ha hatalmasabb társa nővérét feleségül veszi. Valeria anyjával megszabadulván a számkive-

tésből, Licinius elé kerülnek, ki még most is szeretni látszik Valeriát; de trón és szerelem közt kell választania. Ő az előbbit választja, melyhez, mint említők, Constantin nővérének keze van kötve. Constantin kérlelhetlen s nővérében a féltékenység Valeria ellen fölébred. Liciniusnak bele kell egyeznie egy, Valeria és anyja elleni vérítéletbe. Ezek azonban megszöktek s az öreg Diocletian nem bírja visszavonatni az ítéletet, kinek folyvást leánya miatt kell szenvednie. Végre Diocletian maga ad alkalmat arra, bár akaratlan, hogy leánya fölfedeztessék. Az ítélet végrehajtása előtt Diocletian halva rogy öszve.

Két dolog van itt mindjárt az alapeszmében összekeverve: Valeria örök hűségi esküje és Diocletiannak egy rég elkövetett bűneérti bűnhődése, melyért a költői igazságszolgáltatás mindjárt a darab elején megbocsát, midőn trónjáról lemond és a legyilkoltnak szellemét fölidéző lelkiismerete megnyugszik. E két eszme párhuzamban van, s még abból is (mi Diocletian másik hibája), mikép leányát egy érdemetlenhez adja nőül, drámai öszveütközések nem származnak. Ők kölcsönösen bűnhődnek egymásért: a leány az apáért, az apa a leányáért s az anya, ki majd mitsem tesz, s csak azért áll ott, hogy a leánynak nem illik egyedül járni s egyedül menni számkivetésbe, mindkettőjökért. Az egész darabon át e család mitsem tesz, mint Valeria Niobeként örökösen könyez, szenved és tűr, Diocletian, e kis Lear király a hálátlanság ellen panaszkodik. E merev alakokat nem nevezik a költészetben jellemeknek, habár közéletben következetességet szoktak némelyek e szó alatt érteni. Valeria és Diocletian egy-egy érzelmet képviselnek, s nincsenek egyénítve. A külesemények fejlődnek csak, de maguk ugyanazok maradnak; nem ők viszik előbbre a cselekvényt, hanem a külesemények. E tekintetben inkább a görög drámákhoz hasonlít e mű, melyekben az embernek a hatalmas Fatummali küzdelme van előtüntetve; de hogy szerzőnek ez nem lebegett szemei előtt, mutatja a fennebb kijelölt kettős alap, és Diocletian tehetlensége, mely nem képes hatalmasabb küzdelmet idézni elő.

Ha a külformákra mitsem adunk is, vannak bizonyos törvények, melyek nélkül egy drámának hatása nem lehet. Egyéneket kell látnunk, s ez egyének küzdelmeit. Ha ez nem áll: kössük hátra egy öreg kezeit, üldöztessük át a színpadon, föltéve, hogy panaszkodnia szabad a mennyit tetszik. Miután a jobb ajtón kiment, jőjön vissza a bal ajtón, s kész a drámai *sujet* – csakhogy ne tartson sokáig, s mindenek fölött ne 5 felvonáson keresztül!

Szigligeti úr drámai tehetségét e darabból ítélni meg nem juthat eszébe senkinek. Az itt csupán egyszerűség kedveért fölhozott példában nem is lehet szó jellemről, s küzdelem nélkül szenvedélyfestést sem képzelhetünk. A nem helyesen választott tárgynak kell tulajdonítunk e mű lényeges hiányait, valamint azt is, hogy színészeinknek nem volt terük tehetségeiket kimutatniok. Nézzétek Jókainét csak Manlius Sinisterben (fölösleges Coriolant említnünk), mennyivel több alkalma van ott szerepe által meghatni! Valeria egészen sikerült szerepe ugyan, de ha meg akarjuk koszorúkkal és tapssal kitüntetett művésznőnket dicsérni, ezzel még igen keveset mondunk. Bolnai játéka épen oly érthetlen volt, mint szavalása, főhibája a feszesség és mesterkélés, mit Lys Diánábani szereplésére is elmondhatunk.

Diocletiánban nem hiányzanak az érdekes situatiók; de míg vígjátékban ezek (főként ha egy-két jellem csak középszerűen sikerül is), gyakran döntő hatással vannak a darab sikerére, a drámában és tragoediában ez nem elég; itt küzdelmeket akarunk látni, s az emberi szívben kell tükrözve lenniök a küleseményék hatásainak. Nem elég, hogy az ünnepélyes percekben a zene a súgó háta mögött megzendüljön; – csupán az emberi érzelmek ügyes és erélyes instrumentatiója képes megragadni. Salamon F.

23.

[Salamon F., *Oct. 2-ikán. „Divathölgyek" (Le Demi-monde) vígjáték 5 felv. Írta ifjabb Dumas Sándor, ford. Feleki Miklós a nemzeti színház tagja*, Budapesti Hírlap 1855. okt. 9. 840. sz. 2704–2705.]

Oct. 2-ikán. „Divathölgyek" (Le Demi-monde) vígjáték 5 felv. Írta ifjabb *Dumas* Sándor, ford. *Feleki* Miklós a nemzeti színház tagja

A hírlapok, e rögtönző, hevenyésző irodalom ítészei mindig tojások között táncolnak, s ritkaság az olyan, ki azok közől soha egyet sem taposott el, s még nagyobb ritkaság, hogy e miatt zavarba jött volna; úgy teszi magát, mintha szándékosan, elvből tette volna azt. Fő dolog, hogy a mit állítunk, egész határozottsággal, makacsul állítsuk, s mivel a meggyőződés a legragályosabb dolog, hitelre mindig találunk.

Így irodalmunk némely közlönye azt mondá Lys Dianára, hogy erkölcstelen, másik hogy erkölcsös *irányú*, harmadik hogy a francia s általán az idegen művek előtt színházunknak zárva kell lennie; inkább csak háromszor nyissuk meg hetenkint azt, s akkor adjunk mindig eredeti művet! – Pedig a színház csak tetemes vesztéssel lehetne hetenkint egy párszor bezárva, és ezenkívül a közönség megszokta a színházat úgy nézni mint egy hírlapot, melyben csak mindig új dolgot akar látni. Mi (ezt mindig szerény egyes számban értve) nem látjuk kivihetőnek azt, hogy minden héten új eredeti műveket mutathasson föl színpadunk. Azoknak, kik ifj. Dumas műveiben általán véve *irányt* keresnek, hosszabban, s ez egész cikkemmel felelek. S míg kész vagyok elismerni, hogy *meggyőződésem* tévedés is lehet – mert ki volna köztünk, ki azzal dicsekhetnék, hogy soha sem vette szivarának égő felét a szájába?! – másfelől nem indulok meg vaktában senki után – (ha a „Hölgyfutár" csak távolról és dugva ejtett gyanúsító célzások helyett cáfolattal állhat elő – ám álljon elő férfiasan és nyíltan.)

Még „Dianne de Lys" ismertetése alkalmával is érintettük, mikép ifj. Dumas nem erős meggyőződéssel fölkarolt irány-eszméket hoz a színpadra. Azon művének kimenetelében nincs határozott költői igazság se egyik, se a másik félnek szolgáltatva – épen annyira ad igazat a férjnek, mint a szeretőnek.

A „Divathölgyek”-ben még tovább vitetik a tárgyilagosság. Itt semmi irányeszme, semmi fontosabb társadalmi kérdés sincs fölhozva, felelevenítve, annál kevésbbé megoldva, semminemű erkölcsi vagy erkölcstelen *irány* sincs követve. Társadalmi tények, adatok vannak fölhozva – mindenki döntse el tetszése szerint, nem az irány (mely nem létezik), de maga a tartalom, a tárgy olyan-e, mikép egy szülő erkölcstani leckére elvihesse abba növendékleányát.

E szó „demi-monde” oly párisi műszó, mint a „grisette”, mely a nők egy bizonyos osztályát bélyegzi. Oly osztály ez, – mint maga az író mondatja – „melyben minden e kört kiegészítő hölgy múltjában van egy gondosan rejtegetett folt, s e folt elrejtésére e társaság szorosan tart össze és simul egymáshoz. Se az úri rendhez nem tartozik, melylyel nagy részben egyenlő származású, se a polgári rendhez, melyből némelyek e körbe fölemelkednek, hanem *úszó szigetként* lebeg Páris óceánján, fölszed, magához von minden hulladékot, mi eredeti köréből kivál, mi kiköltözik; mindazt, mi e két világrész valamelyikéből *emigrál.* Ez emigratióban számosan szenvednek hajótörést – s senkisem tudja, hogy az, ki elveszett, honnan jött és hová szándékozott. Ha kérditek, honnan lehet e Párisban is oly kevesek által ismert zárt társaságra ráismerni – a felelet: „férjeik távollétéről”. Így ismervén e társaságot, tudni fogjuk, hogy a „Divathölgy” cím csak önkényleg van választva – s hogy nyelvünkön a demi-monde-ot megfelelően kifejeznünk lehetetlen. – Dumas, midőn művének e nevet adá, már az által megteremté azt, – és művében e társadalom jellemzése, erkölcse, szokásai, életmódja íratik le. – Műve hasonló egy tengerész úti leírásához, melyben egy újonnan fölfedezett sziget lakóit, szokásait s azoni kalandjait írja le. Főként a mi közönségünk előtt ez épen oly új, mint India leírása, hol a nők régebben természetes fogaikat kivették, hogy helyettük arany és drágakő fogakat rakjanak. Épen oly csodás: hogyan bánnak ez ál-divathölgyek férjeikkel, mint ama másik szélsőség, mely Indiában divatozott, hol férje halála után a nő elevenen az égő máglyára vetette magát.

Minden arra mutat, hogy e művet egy az életet figyelemmel vizsgáló lélek alkotta, ki annak jelenetei iránt nagy fogékonysággal van megáldva. Még az élet festésében is ifj. Dumas kirekesztőleg egy bizonyos viszonyt, egy a művészetbe, s főként a színpadra ritkán hozott osztályt (nem kell e szót nagyon rosz értelemben venni) ismertet. Művének méltán adhatta volna e címet: „új párisi titkok”. A francia közönség megunta már mindig azokat a megszokott viszonyokat látni – új viszonyokat, új „szigeteket” akar megismerni, s „tant mieux” ha, azok csupán úszó szigetek.

Ki tagadhatná, hogy e színmű-alakú regény tárgyát társadalmi és erkölcsi botrányok teszik? – Egy nő a főszemély, ki minden fogalmat meghaladó naivsággal e vallomást teszi egy olyannak, kivel szerelmi viszonyban és levelezésben állott: „Mindent elkövettem, hogy elhitessem magammal, mikép szerettem önt – egész életemet azzal töltém el, hogy szeretni ügyekeztem, de mindez ideig füstbe mentek törekvéseim”. Ugyanazon nő mondja ezt, kinek, azelőtt néhány perccel Badenből érkezvén Parisba, ugyanezen ifjúhozi első szava: „Mondja meg ön, komoly szándéka-e engem nőül venni?” – E hölgy, ki *D’Ange* báróné *álnév* alatt ismeretes (soha sem lehetett báróné azon egyszerű okból, mert Ange báró soha sem léte-

zett), a demi-monde-nak egyik nevezetes személye – s fő törekvése minden áron férjhez menni. Mivel a fennemlített ifjúval (Olivier) nem boldogulhat, egy becsületes, Afrikából érkezett tiszt után veti ki hálóját, s az egész darab azon fordul meg, hogy D'Ange báróné mindent elkövet arra, hogy e tiszt (*Nanjac*), meg ne tudjon valamit múltjából. De nem csupán múltja, hanem jelene is rejtély. Egy vén marquis (*Thonnerins*) és D'Ange báróné közt atya és leány, gyám és gyámnok közötti viszony létezik. A nagy közönség, a *rosz világ*, ugyan ennél többet gyanít, de csupán gyaníthat, mert habár e mű botrányokon épült, az író rendkívüli ügyességgel s igen finomul azokat homályos láttávba helyezi, úgy hogy a mű megértésére minden félszóra jól kell figyelni. – Az egyik ok, miért e darab gyermekekre nem veszélyes hatású, épen abban rejlik, hogy azok kétségkívül nem fognák a rövid, naivul ejtett szavakból a viszonyok valódi állását megérteni.

Ez úszó szigetbe vegyült másik „hulladék" egy annyiban érdemdúsabb hölgy, hogy férje is volt – de csak volt. E madame de *Santis*-t férje igen szerette egykor – de odahagyta. Az ál-divathölgyek körében mindenét elvesztegetvén, úgy hiszi, hogy férje tartozik őt visszafogadni, hanem az ellöki magától. Később egy iparlovaggal szökik meg Londonba – a hitelezők elől. A harmadik hölgy *Marcelle*, ki e körben felnőtt leányka, s csak külső szokásait, de nem romlottságát sajátítá el a környező társaságnak. Úgy beszél mint egy meglett nő, sőt mint egy férfi; de az érzelem, melyet el nem játszott, megmenti. A fenn nevezett *Olivier*, ki az egész körben a *chorus* szerepét játsza, ki mindenbe beleavatkozik, és vegytanári érdekeltséggel lélektani kísérleteket visz véghez e kör hölgyeivel, megszereti e leányt, ki a darab végén nejévé lesz. Olivier rendkívül nyersen viseli magát e társaságban s gyakran mutatja ki megvetését. E nyerseséggel téríté meg *Marcelle*-t. Egy szép estve azt mondja e hölgynek, hogy ne avatkozzék bele mindenbe – ő még gyermek s a gyermeknek csak báb való. „Én nő vagyok" felelt Marcelle. „Sokszor hallottam már, hogy kegyed nem leány, de megvallom, soha sem hittem." E gorombaság oly hatással van Marcellere, mint az alvajáróra, ha nevén szólítják, Marcelle szereti Oliviert, s ez menti meg. El akarja e kört hagyni szerelmese tanácsára és szegény nevelőnőnek szegődik, midőn a darab végen Olivier neki szerelmet vall s nejének nyilvánítja. – Oliviernek azonban e műbeni főteendője nem saját személyét illeti. Barátját, *Nanjac*-ot akarja minden áron *D'Ange* assz. kelepcéjéből megmenteni. De bármi óvatossággal jár el, mindig csak olajat önt a tűzre. Végre egy párbaj után elhiteti D'Ange bárónéval, hogy *Nanjac* áldozatul esett – és megújítja előtte ál-szerelmi esküjét. A báróné őszintének hiszi azt, és szintén szerelmet vall *Olivier*-nek. – Csak ez képes a jó *Nanjac*-ot, ki e párbeszédet az ajtóban hallja, kiábrándítni. – Lemond az álarcos hölgyről, kinek mindent, múltja botlásait is megbocsátá, csak azt nem, hogy, mint most kitűnt, nem szerette őt. A báróné nem érte el célját – s ez elég bűnhődés olyanra nézve, ki elég „dicsvágyó" volt a becsült hölgyek körébe vágyni!

Mindezzel nem mondtuk el s nem is akartuk elmondani ez igen nagy mű egész meséjét. Csak azt akartuk kimutatni, mikép benne más irányt, más „morál"-t nem kereshetünk, mint azt, hogy míg a valódi érzelem Marcelle-ben célhoz, D'Ange bárónéban az érzelem-hiány bukáshoz vezet. De ennyi morált már csak egy mű-

nek drámává, vagy regénynyé kerekítése is megkíván. Különben, hogy e mű fő-iránya nem ez, kitűnik, mihelyt e darabnak más címet adunk, péld. „Egy nő, ki minden áron férjhez akar menni." E címet véve föl, mire való volna a Demi-monde-ban Santis asszony, és Verniéres marquis-né? – Vagy ha „Szív és szívtelen-ség" címet adnánk, miért szól a szív oly ritkán, miért hallgat az *Olivier*-ben oly makacsul a mű végéig?

E darabnak címe csak Demi-monde lehet. E műben nem az egyének, hanem az események fejlenek. Olivier minden hatalmában állót elkövet, hogy Nanjac-ot el-tartóztassa a házasságtól, hogy D'Ange bárónét leleplezhesse előtte. D'Ange bá-róné mindent elkövet Olivier hitelének megrontására – s a hideg ész ezen harcá-ból, s Nanjac többnyire szenvedőleges makacsságából szövődik a mese. Az érze-lem nem, sőt épen az érzelemhiány, a tettetés viszi a főszerepet. Még kedély sem nyilatkozik benne; csak az, mit szellemnek nevezünk. A nagy költők a társadalom árnyoldalait humorral, satirával, vagy comicummal mutatják föl, – s ez által az alanyiság színét öntik el rajta. Dumasnál ezen súlytalan, ez imponderabilis valami hiányzik. A naivság is, mely inkább azt mutatja, hogy tárgyában otthonn van, semmint, hogy azt *megítélni* s bírálni képes, ritkán emelkedik a gyenge iróniáig. – Legfőbb eleme az elmésség, mely által rendkívül ügyesen tud párbeszédeinek ele-venséget adni. – Azok hát, kik az irányköltészetnek ellenségei, e műben a teljes iránytalanságnak eszményképét láthatják.

Azok, kik az idegen művek ellenségei, meggyőződhetnek, hogy valamit lehet belőlük tanulnunk, – van bennük némely utánzandó is. Így láthatjuk, hogy e mű, melynek a színrehozás és párbeszédekbeni ügyességen kívül egyéb érdeme alig van, mint az, hogy az életből van véve, nagy hatást tesz. A mi társadalmunknak is vannak számos zugjai, melyek kimeríthetlen bányái egy élesen vizsgáló költőnek, habár nem minden életbeli tárgy alkalmas a költői feldolgozásra. Saját hazájában oly mű, mely a társadalom bizonyos körét jellemzi, a legnagyobb hatású – mint népszínműveink is bizonyítják. Csakhogy főleg a drámában nem kell abban utá-nozni Dumas-t, hogy egy bizonyos kör vagy osztály legyen a főtárgy s az egyén csak mellékes dolog, hanem, megfordítva az életből vett ismeretek egy határozot-tan kiváló egyén, egy minden kétségen fölülálló főszemély jellemzésére s a cse-lekvény fejlesztésére szolgáljanak. – Nem utánzandó továbbá az ifjú D. tárgyai választásában se, mert a kivételest hajhászsza, és a kivételesben is azt, mit Európa minden színházi közönsége kisebb nagyobb hangnyomattal *botrányos*nak nevez.

Színészeink játékáról nem szólhatunk hoszasan. Feleki, a jutalmazott, hideg, ma-gába zárkózó szerepét, mint Olivier elég finomsággal adta. Bulyovszkinéra, mint minap Jókainéra, nem vélünk méltó dicséretet mondani azzal, ha mint D' Ange bár-ónét az egekig magasztaljuk is. A darab élénken és összevágóan adatott. Roppant nagy közönség volt – mi a hatást mindig nagyobbá szokta tenni. A sokaság, úgy a szellemi mint testi világban, képes saját meleget fejteni ki, s a tapasztalás támo-gatja állításomat, ha mondom, hogy fél ekkora közönség előtt a hatás is körülbe-lül csak fél akkora lett volna. – Feleki urat koszorúk, kihívások s a „szűnni nem akaró"-val határos tapsok üdvözölték – úgy hogy ez esti föllépése a jutalom min-den kívánható nemét magában foglalá. Salamon F.

24.

[Salamon Ferenc, *October 13-kán. Szerdahelyi Kálmán javára először: „Pünkösdi királynő”*, Budapesti Hírlap 1855. okt. 20. 850. sz. 2782–2783.]

October 13-kán. Szerdahelyi Kálmán javára először: „Pünkösdi királynő”

Eredeti vígjáték dalokkal, táncokkal 2 felvonásban. Írta *Szigligeti.* Zenéjét szerkesztette, részben eredetileg írta *Doppler* Károly

Senkinek sincs megalázóbb helyzete a kényeztetett gyermekénél. Százszorta jobb mellőztetést tűrni, mint nem érdemből, hanem részrehajlás és álkegyeletből, édeskés dicsérő szavakat hallani ott is, hová azok épen nem illenek. Ha drámát vagy regényt írnék, megvetném azon kritikát, mely a közönséget, magát s engem egyaránt el akar ámítni, mely épen úgy tapsol rosz, mint jó műveimnek. Inkább méltatlan megrovást, hidegséget tűrnék – szóval, inkább lennék mellőzött, mint kényeztetett gyermek.

Ha az ítészetet úgy tekinteném, mint túlságos engedékeny nagymamát, kinek édesgetéseire, sima cirógatásaira akár irodalmunk, akár íróinknak szükségük van, csak annyit mondanék a „Pünkösdi királynő”ről és Szigligetiről, hogy az mulattató darab, ennek pedig köszönettel tartozunk, hogy operatöredéket, népdalt, spanyol táncot, mazurkát mindent elővett – nem kímélt semmit, hogy a közönségnek mulatságos estvét szerezzen. A ballet, a kardalnok-személyzet és Mayr Károly egész rózsakészlete igénybe vétetett, hogy a „pünkösdi királynő” rangjához méltóan legyen földíszítve. Doppler Károly dallamokat szerzett, Perrei táncmester betanította a balletszemélyzetnek összes létszámát a mazurkára, a kis *Tanner* Netti mint Miniatur-Pepita minden tehetségében állót elkövetett, Eötvös Borcsa és Korcsek L. k. a.-ok áriát, Szerdahelyi áriákat, a zenekar dobot, s minden csengő pengő harsogó szerekkel kipitykézett zenedarabot elővett, s végre maga Szigligeti úr egy két-felvonásos szöveget írt mindezekhez. Doppler úr szépen szerkesztett és írt nótáin kívül kevés van, mi a közönséget mulattatta. Ha mindenből csak azt keresnők ki, a mi legjobb, mit némelyek az ítésztől megkívánnak, akkor Doppler úrra, Tanner Nettire terjedne ki bírálatunk s a drámai részben csak Bulyovszkynét, s egy kis jelenetet emelnénk ki. Legyen! Elismerjük, hogy az elősorolt dráma-arabeszkek mind igen mulattatók valának; de mit mondana olvasóm, ha a vígjáték meséjéről mit sem szólanék?

Szóljak-e mindenről, ha bírálok, csak ne terólad
Ó „Pünkösdi királynő” tarka meséje?

Az *Óháti* család árnyképei vonulnak el képzeletem előtt, a mint azokra a várakozás éje és a függöny föllebbenése után a gáz estveli napja fölsütött. Ez árnyak ily rendben vonulnak el emlékezetünk előtt:

1. *Clementina* (vén) k. a., ki a család fejének (Nr. 5) nővére volna; de valóban az egész családnak ő maga független és szeszélyes zsarnoka. (Ha nem csalódunk, Hubenainé adta).

2. és 3. Laura és Róza (Eötvös Borcsa és Korcsek L., k. a.), kik az 5-ik számnak leányai s az l-ső szám növendékei.

4. Viola k. a., Laura és Róza testvére, kin Clementina k. a. tekintélye és nevelési rendszere kudarcot vall. Viola, mint a korlátlan természet vadvirága, e csinált rózsák, Clementinák, Laurák, és Rózák koszorújába sehogysem akar beilleni. Violát *Bulyovszkyné* személyesítette, s ő volt az egész előadás legszebb és kedvesebb tüneménye.

5. Óháti maga, ki mind saját házánál mind e műben – fájdalom, de nem tagadhatjuk – ötödik kerék. Ha megtörténik is, hogy olykor van egy kis akarata, – Clementina kisasszony előtt még pisszenni sem mer. (Szentpéteri adta e szerepet, mely igen kicsiny, de ebben rejlik a valódi comicum legtöbb eleme.)

E kis telepítvény kebelében, mely mintegy magyarországi „Demi monde” a polgári rendből a magasabb regiókba akar emelkedni, a legnagyobb meghasonlás uralkodik. Clementina, Laura és Róza egy női triumvirátus, mely a túlzott fényűzést, s a műveltség máza alatt a legnagyobb ízlés- és műveletlenséget képviseli. Viola – a szélső baloldal – a legnagyobb egyszerűség hitvallását követi magára nézve, s a nélkül hogy másra akarná tolni elveit, azokhoz maga hű marad, habár a jó nagynéni mindenkép az ő karcsú derekát is vasmellény közé akarja szorítni. Óháti önmagában és elvileg igazat ad Violának, de a szavazásnál a többséggel tart.

Épen egy nagyszerű álarcos bál van tervben (Pünkösd tájban álarcos bál! – Oly gondolat, minő a B. G. freskóiban Anarchia kisasszonyé, kinek az jutott eszébe, hogy a tyúkólat kipingáltassa). E terv legfőbb pontja az, hogy Violát, e műveletlen *libát*, ki nem felel franciául, midőn magyarul szólanak hozzá, ki nem használja a „charmant”, „delicieux” és „skandál” szavakat minduntalan, és úgy öltözik mint egy szobalány, dajkája kíséretében, Újhátra egy szomszéd faluba *belebbezzék*. Azon összeütközési jelenet, melyben a két elv megmérkőzik, a színmű fénypontjai közé tartozik. Ebben Bulyovszkyné a legnagyobb otthonossággal, természetességgel, vagy mi itt egyre megy, művészettel játszott. Viola örömest távozott Ujhátra, de fölteszi magában, hogy történjék bármi, a tánc vigalmon csak azért is jelen lesz, s ott álarc alatt fogja, testvéreivel szemben, a mérkőzés lobogóját kitűzni: „Ki tudja, merre, hol? – De lobogómmal még találkozol!”

Azonban a család ternót csinál. Egy levél érkezik, melyben Óháti jó barátja, a gazdag Zománczi tudatja, mikép *egyetlen* fia nagyon szerelmes az egyik leányba, (Rózába-e vagy Laurába, arról nincs szó, mert személyesen és név szerint nem ismeri se a gazdag, se fia a leányokat) és azt nőül akarja venni. Nyomban belép *Kelendi* János, a fiatal Zománczi kedves barátja, mint annak Jancsi nevű inasa kék bérruhában. Ebből sejthetjük, hogy e Jancsi (Szerdahelyi K.) lesz a darab intrigánsa. Inasi ruhát azért vett magára, hogy kitudja, vajjon a fiatal *Zománczit* szerelem-

ből-e, vagy csak 100 ezer forint évi jövedelmeért fogják szívesen látni. Mindjárt első felléptekor meggyőződik, hogy ez utóbbi áll. Clementina k. a. kérdőre vonja az ál-inast, ha urának vannak-e „nemes passiói", kártyás-e, szeret-e inni, finom ember-e stb., mire az inas a legkedvezőtlenebb és kirívóbb feleleteket adja. Elmondja, hogy gazdája a kalendáriom minden nevébe szerelmes volt, hogy ha a kisasszonyokat meglátja, el lesz bűvölve, s ha Clementina k. a. látja meg, „valóságos futó bolonddá lesz", hogy ura képes egész kompániát az asztal alá inni, stb. A házi asszony mindezen hibákat menthetőknek, férfiasaknak, sőt dicséreteseknek mondja. E párbeszéddel szerző nem érte el célját. Clementina esztelen, a torzításig szenvelgő alak. Hozzájárul az, hogy ki e szerepet adta, bádgyadt, leppegő beszédmodora által is (szavalásról szó sem lehet) untató volt. Szerdahelyi, midőn egy inas esetlenségét akarta utánozni, hangos nyers szavai által sértően hatott. – Egyébiránt ha e szerepek a legjobban adatnának is, e párbeszédben se élc, se ész, se comicum nem nyilatkozik – és semmi új sincs benne, mit azoknak, kik a színművet „Posse"-nak tartják, figyelmükbe ajánlok, s állításaimban egyszersmind a közönségre is bátran hivatkozhatom, melyet e jelenet igen kevéssé mulattatott.

De térjünk vissza a cselekvény medrébe. Megérkezik a fiatal Zománczi maga (Feleki), s merő ellentéte annak, minőnek az inas festette. Művelt és szerény. A család el van bűvölve, midőn értésére esik, hogy a fiatal Zománczi *Bécsben* a dalszínház egyik páholyában lett az egyik kisasszonyba (mint később kiderül, Laurába) szerelmes. Clementina makacsul állítja, hogy a leányoknak is szemükbe tűnt a csinos fiatal, – s így Zománczi meggyőződik, miképp köztük régi rokonszenv létezik. A két lány egymásra féltékeny lesz, s mindkettő magáénak tartja a medvebőrt. Az öreg *Óháti* azt mondja rá, midőn megöleli: „Szakasztott az édes apja!"

Kelendi egy párbeszédben előadja meggyőződését Zománczinak, miszerint a család csupán 100 ezer forintjáért akar vele családi viszonyban lenni. De Zománczi makacsul ragaszkodik a régi datumú rokonszenvhez. Erre Kelendi egy kísérletet ajánl: „Vedd fel az inasi frakkot s meglátod, mivé lesz a rokonszenv! S egyszersmind add át fekete frakkodat a 100 ezer forinttal együtt, mely zsebében van, valamint a Zománczi nevet, s meglásd, hogy legilletlenebb és gorombább magamviselete dacára a két lányt s az egész családot meghódítandom." Az alku áll; de a cserére nincs idő: az egy következő jelenetben meglepően és ügyesen vitetik ki.

Zománczi csak maga van Laurával. Midőn szerelmet vall és térden áll előtte, az ál-inas de valódi barát hahotázva lép be. „Istenem ez megőrült" szól Laura. „Igen" felelt az eddigi inas „e fickó megőrült!" (tapsok) „hisz Zománczi én vagyok s ez itt inasom – igaz-e te gazember?" Zománczi igent mond. A család, mely a zajra összefut, elhiszi a dolgot s Óháti Kelendire is elmondja: „Valóban, szakasztott az édes apja!"

Eddig tartott a „vígjáték", most kezdődik a bohózat. Kelendi, ki eddig inasi ruhát viselt, felveszi barátja fekete frakkját, és ezután úgy tekintik mint valódi Zománczit; maga a valódi pedig kék, fényes gombos inasi frakkjában, senkitől észre sem véve az ajtó mögől nézi az eseményeket. Az új Zománczi rendkívül lármásan s úgy viseli magát, hogy hű maradjon azon képhez, melyet Zománczinál inas ko-

rában adott. A lányok eleintén kissé szerényen viselik magukat a megalázó viselet ellenében; de a nagynéninek nem jut eszébe ez embert az ajtón kidobatni, s így kénytelenítve érzik magukat vele csárdást táncolni, mibe a nagynéni is belesodortatik. A kettős dalok, magándalok most egymásután következnek. A két leány a „Madrilenna” dallamát énekli, mire egyik részen Kelendi, a másikon Laura kirívó és ízlést sértő mozdulatokat tesz, mintha táncolna.

Én nem tartozom azok közé, kik a hol nincs is helye, ott is az „erkölcsi irány” phrasisával bírálnak. Sőt elismerem, hogy Szigligeti úr erkölcsi célt tarta szemei előtt, midőn azt mutatja ki, hogy minő jellemtelenné képes az álműveltség egy egész családot sülyeszteni. Én csak művészi szempontból nézem e torzításokat. A vígjáték úgy, mint a bohózat, melyet egyik laptársunk „Posse”-nak nevez, a valószínűségnek kevesebb igényei mellett is megkívánja, hogy valódi *comicum* legyen fő eleme. Sőt nagyobb szabadságot engedve az elemnek – értsünk a comicum alatt *nevettető*-t, és e tágabb értelemben is elmondhatjuk, hogy Szigligeti úr művének e része is gyenge. Nevettetni akar, de célját nem éri el a közönség igen nagy és műveltebb részénél. Midőn a megalázásig torzítunk egy jellemet egy egész kört, nem teszszük nevetségessé azt, hanem szánalmat, megvetést ébresztünk. Lehet az a Clementina és családja élethű, sőt maga a megtestesült való, de midőn nevetés helyett arra kényszerít, hogy rajta elpiruljunk, – a hatás el van tévesztve. Semmi sem áll oly messze a comicumtól, mint azon komoly érzet, midőn mások gyöngeségein pirulni vagyunk kénytelenek. – Kelendi dalai sem voltak comicusak a túlságos és merő torzítás miatt.

Azonban áll a táncvigalom. Egy sereg álarcos jelenik meg, s egy szép kardalt énekel. Jő a mazurka, a madrilenna, és a közönség részéről a zajos taps. E vigalom alatt Kelendi összeakad Róza és Laurával. Egyik azt mondja: „Ne higy Laurának – ő mást szeret”; a másik: „Ne higy Rózának – ő mást szeret.” Ekkor az ál-Zománczi szembesíti, megszégyeníti őket, és leveszi előttük álarcát. – A bál királynője egy igen szép karcsú alak, kire senki sem tud ráismerni. Mindenkit elbűvöl – még a valódi Zománczit is, ki most kék frakkján egy dominót visel. Itt újra tanultunk valamit a „Posse”-ra nézve. E hölgyet nyargalva kergetik imádói az egész színpadon végig, meg vissza. E cicázást az életbeli álarcos bálokban soha sem láttuk – ez is torzítás, és pedig olyan, mely senkit sem nevettet meg. Tehát „Posse” mindaz, hol valószínűtlenségek kerülnek színre – s hogy azok mulattatók e vagy nem – csak mellékes dolog! – Nem tudjuk, mit akart az író e pórias jelenet által elérni – annyi bizonyos, hogy az által is nyerne a darab, ha ez kimaradna. Violát ez üldözések elől a valódi Zománczi menti meg; mert az egész színházi dalkar ellenében nejének nyilvánítja. Következik egy más szerelmes párbeszéd Zománczi és Viola közt. Ez álarcon keresztül támadt szerelem több mint Rómeó és Júlia szerelmének támadása, mely egy perc műve volt. Miután egy ideig ez ömlengő jelenet a legjobban halad előre, Viola leveszi felső álarcát, s a meglepett Zománczi egy rút, vén arcot lát előtűnni. (Oly együgyű ember ez a Zománczi, hogy annak, kibe már szerelmes is, termetéről s mozdulatairól nem tud fiatalságára következtetni!) Viola távozni akar, és elkéri a Zománczi dominóját. Ez szívesen átengedi azt, kiábrándulása után, és Viola előtt az inasi frakkot leleplezi. „Kicsoda Ön?” Zománczi oly

formát felel, mint a kis Réti: „Hát látja kend (ha nem vak), hogy inas vagyok!” Viola eltávozik, de egyik cipője az ál-Zománczinál (Kelendinél) marad, ki arra a Troubadour legérzékenyebb dallamát énekli. Szeretnők, ha megkísértené Szerdahelyi e dalt egész ügyekezettel, minél jobban s minden torzítás nélkül énekelni. Ily esetben elég comicum, sőt maga az egyedüli comicum a komolyságban állana, és megtenné hatását.

Azonban íme az első felvonás vége, azaz a darab közepéhez érkeztünk, s a Pünkösdi királynőről egy szót sem szólottunk. Nem magunk, hanem a szerző nevében kell e hiányért olvasóinktól bocsánatot kérnünk. Csak a második felvonást illeti a „Pünkösdi királynő” cím, melyben Újháton, Viola száműzetési helyén a falusi leányok, az ifjak példájára összegyűlnek a vén kántor elnöklete alatt, pünkösdi királyt, illetőleg királynőt választani. Ez ülésen a notarius leánya (Munkácsi Fl.) viszi a szót. Beszéde egészen parliamentaris, diák kifejezéseket vegyít közéje; – hosszas, körülményes és untató. Itt sem érte el szerző a túlzás miatt célját. A mi comicus és meglepő e jelenetben: hogy mindenik leány magára adja szavazatát. Végre azonban Violát választják pünkösdi királynőül, kivel hogy ez alatt mi történt – röviden adjuk elő. A valódi Zománczi megjelenik nála. Megtörténik a szerelmi vallomás – Zománczi az eleinte makacsul hallgató Violára hangjáról ráismer, hogy ő volt a karcsú, de rút álarcos; Viola megfejti a talányt: kettős álarcot viselt. Zománczi bebizonyítja, hogy nem inas, és kész a legboldogabb viszony. E közben a falusi lányok a színház raktárából elővettek egy a „Zsidóhölgy”ben szereplő processionalis zászlót, s a vén sánta mester (Réthi) kezébe nyomták. Elővettek egy négy leány kezébe való mennyezetet, s egy hetivásár minden virágaival feldíszítve, meghíják Violát királynőnek. A Viola vőlegényének Zománczinak egy rózsakoronát nyomnak fejébe, és több efféle.

Hogy ebben mi bohózatszerű van, mi mulattató, lehetlen fölfedeznem. E második felvonásnak legeredetibb egyéne egy alacsony, épen oly veres mint pisze-orrú, torzonborz bajuszú egyén, ki szederjes, rövid dolmányt és szintén szederjes nadrága felett hosszúszárú csizmát visel. Egyet sem szól ugyan, de az egész közönség azonnal elneveti magát, midőn a kisbírák ez ideálját az utócsapat legvégén rövid lábaival előléptetni s egész komolysággal megállani látja. Azonban az Óháti család megjő. Kiderül, hogy a valódi Zománczi Violát szereti, s hogy kit annak hittek, az nem több, mint Kelendi. Óháti ismét előáll szép refrainjével: „Valóban, ha jól megtekintem: szakasztott az édesapja!” Az egész egy igen szép népdallal van befejezve, melynek címe: „Elfogyott a nóta”. E dal, mire a függöny legördül, lassanként egészen elhal. – Szerdahelyi úrról a jutalmazottról már a mű folytán szóltunk röviden – de elfelejténk említni a koszorút, melyet első fölléptekor kapott. Bocsánat e kifeledésért, melyet megemlítni inkább e bírálat elején illett volna, mint a végén. Salamon Ferenc.

25.

[Salamon Ferenc, *A jelenkor irodalmai*, Budapesti Hírlap 1855. okt. 30., nov. 9–10–13–14–16. 858–866–867–869–870–872. sz. 2814–2815., 2857–2858., 2870–2871., 2882–2883., 2700–2701.]

A jelenkor irodalmai

Ily címet választottam e cikksorozatnak, melynek célja olvasóinkkal a külföld irodalmainak jelesebb termékeit lassankint megismertetni. Eredeti tervünk szerint minden héten egy-egy futólagos szemlét akartunk tartani e termékek fölött, és pedig a világ minden népeinél mutatkozó és nevezetesebb jelenségeket illetőleg, annyira, a mennyire leghitelesebb forrásaink terjednek.

A források már rendelkezésünk alatt állanak, úgy hogy képesek leszünk nem csupán a német és francia, hanem az angol, észak- és dél-amerikai, svéd, orosz, dán, spanyol irodalmak legújabb tüneményeit ismertetni. Ha valami, úgy e források bősége hozott zavarba. Ily tárgyhalmaz mellett csupán a *rendtartás* segíthet ki a zavarból. A rendszerességnek az öntájékozáson kívül az a haszna is megvan miszerint a töredékes adatok is, mint a rendszer kiegészítő részei, érdeket nyernek; mindenik ily darab megszűn töredék lenni, és az egészbe illő láncszemmé válik.

Ezért mindenek előtt a kevésbbé ismert irodalmak rövid történetét adandjuk, hogy későbbi közleményeinkben az újabb műveket és írókat általánosabb szempontból ítélhessük.

Ha pl. az orosz *Puskin*, vagy *Grigorovics*-ról, a svéd *Bremer* Friderikáról most szólanánk, csaknem lehetlen volna munkáikat kellő szempontból becslenünk. Elvem, hogy jobb semmit, mint holt betűket adni az olvasónak.

Tehát mindenek előtt ez irodalmakat illetőleg szükséges oly történeti átnézeteket közölnünk, minő volt az, melyet ezelőtt három hónappal a francia irodalmat illetőleg adtunk, melynek 1830–1848-igi története bírálatilag tárgyaltatott. A tárgy nagysága oly aránytalanul áll egy lap tárcájának terjedelméhez, hogy egyébre alig terjeszkedhetünk, mint minden irodalomra nézve egy két fogalom megállapítására; de e fogalmak igen szükségesek a tárgy megértésére és nagy irodalmi becscsel bírnak, mint melyek nem egy okoskodó philosoph vagy kritikus agyában születtek, hanem a népek művelődésének örök törvények alá vetett nyilatkozatai. Nem elméletek többé azok, hanem megbecsülhetlen tapasztalatok, s mint ilyenek százszorta többet érnek a hosszas, az elvontságok ködében elenyésző szépészeti értekezéseknél.

Az ítészet és annak ikertestvére a szépészet igen sokáig volt a szobatudósok szűk falai közé zárva. A sokáig s még mondhatni maig is tévedező bölcsészet gyakran csalékony elvei voltak a források, honnan a szépészet törvényeieríttetének. Különösen a régi bölcsészek nem szerény vizsgálók és a tudomány napszámosai, hanem annak *törvényadói* akartak lenni, s elbízottságukban annyira mentek, hogy a természet kézzelfogható jeleneteinek is maguk akarták kimérni útjo-

kat. Keveset gondoltak azzal, hogy e jelenetek minden nyomon meghazudtolják tanaikat: ők megelégedtek, ha a tömeg vakon hitt nekik, s föltétlen tekintélyekül ismeré el.

A tudományok minden részében, s néhány jótétemény mellett annyi kárt okozott tudósok dynastiája megszűnt uralkodni, egy másik lépett helyébe, mely lassabban akar haladni és igen csinnyán bánik az igazságokkal; mely nem maga akar tanítni, hanem tanul, nem maga akar beszélni, hanem a tényeket beszélteti, és megelégszik egy templomban egy pappal. E pap a minden tények összességét személyesítő *való*.

A természetvizsgálók, korunk tudományának e legmesszebb haladott s példányképül szolgáló előcsapata, a történészek osztálya, mely azoknak híven s a legnagyobb sikerrel követi nyomdokait, nem állapítják meg előre az általános elveket, hanem türelemmel vizsgálják a csillagokat és minden nemzet emlékeit, egyik Dél-Amerikában, Kelet-Indiában a föld rétegeit, másik Egyiptom és Ninivében a régi emlékeket, s az oklevéltárakat bányászsza ki; egyik Afrika és Ázsia belsejében a növényzetet, másik ugyanott a népeket teszi vizsgálata tárgyává, – s ez a világ minden részeiből összegyűjtött halmaz képezi a jelenkor műveiből alakuló könyvtárakat ezekre van megdönthetlenül építve a jelenkor tudománya.

Hogy ez eljárást más tudományok is részint már követik, részint követni fogják – kétségtelen. A politikai tudományok is tettek már lépést ez irányban; mert ez irány követése az, mi b. *Eötvös* nagy művét európaszerte elismert becsűvé teszi. Azon figyelemből, melyet e munka ébresztett, nyilván látható, hogy a természetvizsgálók által követett tárgyilagos iránynak eszméje meg van érlelve.

Hogy ugyanez eszme a szépészetben is lábra kapott, annak számos jelenségeit látjuk. *Schlegel* Vilmos már e század elején, a drámai művészetről i fölolvasásaiban nem a szabályok elméleti fejtegetését adta, hanem, bár nem tudott némely előre föltett szabályoktól megmenekülni, a tárgyul vett művészetnek történeti vázlatát rajzolá; nem szorítkozott a német irodalomra, hanem minden adatot, mely az összes világirodalomból rendelkezése alatt állott, egybegyűjtött és rendezett, s nem az volt célja, hogy bizonyos szabályokkal a művészetre *ráparancsoljon*, hanem példákat hordott föl, tüneményeket vizsgált, szóval tanított. A németektől elvitázhatlan az érdem, hogy irodalmuk a világ minden nemzetének irodalmát mintegy magába akarja ölelni, sőt e részben túlságra mennek. Hibájok, mikép irodalmaikat egy világ-irodalmi gyomorrá tevék, melyet több idegen elemmel terhelnek meg, mint mennyit az megemészteni képes. Nem elv szerint, hanem azon ösztön után indultak, mely e rendkívül tudvágyó népet különösen jellemzi. Náluk maga a tudás a cél. Nem azért gyűjtenek halomra minden kincset, hogy abból elveiket tisztába hozzák, vagy annak valami alkalmazást adjanak, akár az életben akár az irodalomban, hanem mint a kincsszomjasok, egyedül a heverő tőkékben találják örömüket. Irodalmuk a túlságos táp miatt sínylik. Más irodalmak, mint az angol, szintén nagy figyelmet fordítnak a külföldiekre, sőt maguk a franciák is újabb időben megtértek e részben. Hírlapjaik tárcája többször van idegen nyelvekbőli fordítmányokkal vagy külföldi művek ismertetésével tele, s különösen mióta a

Revue-irodalom oly hatalmassá lett, az egész világ irodalma tanulmány tárgyává tétetett.

Midőn mi a külföldi irodalmakat ismertetni akarjuk, célunk nem az, hogy a fennebb írt túlzásra, s irodalmunk megvetésére csábítsuk olvasóinkat – ez úgy is, midőn az irodalmunk iránti részvét elég mély gyökeret vert, hasztalan fáradozás fogna lenni. Ellenkezőleg, szemléink épen arra fognak tanítni, hogy a nemzeti irodalmat, e minden nép valódi kincsét, más népek példájára nagyobb mértékben tanuljuk tisztelni, becsülni; s épen azt fogjuk kimutatni, mikép minden nép irodalma csak akkor kezdett hatalmas fejlésnek indulni, midőn saját lábán ügyekezett járni.

De mindez csak alárendelt cél. Fő célunk a tanulmány és pedig a leghelyesebb tanulmány ébresztése.

E tanulmányra, melynek lényegét fennebb érintettük, nálunk egy sajátszerű elvet láttunk mintegy évvel ezelőtt fölmerülni, s minthogy az, úgy látszik, számosaknál meggyőződéssé vált, s most épen értekezésünk körébe vág, alkalomszerűnek tartjuk azt fölemlítni.

Ha jól emlékszünk, *Atádi* állította a „Viszhang"ban, miszerint minden népnek külön szépészete van, mely kiválóan sajátja. Szerinte a magyar műveket nem szabad és nem lehet külföldi minták szerint ítélni meg. E szerint a magyar írónak nem volna szabad a külföld és hajdankor remekeit ismerni; hanem csupán saját népének gondolkozásmódját, érzületét, s ebből kellene magának egészen új aesthetikát alkotnia! Szerinte botrány és rágalom volna hát, mindezekből folyólag állítni, mikép legeredetibb, s tős gyökeres magyar költőink *Petőfi* és *Arany* a világirodalom jeleseit tanulmányozták, hogy az előbbi *Béranger*-tól, *Heine*-tól, *Shakespeare*-től, az utóbbi *Homér*, *Ossian*, a *skót* és más nemzet balladaíróitól, a Niebelungenből igen sokat tanult, s hogy ezek nélkül lehetlen lesz vala nekiek oda emelkedniök, a hova emelkedtek! Mintha a lángész csak úgy magától teremne, s nem, volna szüksége több eszmekörökkel, gondolkozásmóddal, szellemmel sok oldalú érintkezésbe jőni, hogy teremtő erejét öntudatosan használhassa.

Megengedjük, hogy a művészet és a költészet különböző népeknél különbözően nyilatkozik, így pl. a festészetben a különböző nemzetek nevéről, különböző iskolák vannak elnevezve; a francia közönségnek francia drámája van; az olasz zene különbözik a magyartól és az irlanditól; de nagyon elmaradt a világtól az, ki azt állítja, mikép egy hollandi csak van Dyk képeiben, egy francia *Dumas* és *Scribe* drámáiban, egy olasz vagy német csak az olasz vagy német dallamokban képes gyönyört találni. A magyar zene épen úgy tetszik Bécsben, Párisban, Londonban mint itthonn, az olasz zene az egész világ zenéje; egy *Rafaël*- vagy *Murillo*-kép tán drágább külföldön mint saját honában; a francia drámát Londonban, Bécsben, Amerikában, Oroszországban és a kerepesi úton mindenütt értik, és a mi benne nem csupán helyi érdekű, hanem valóban szép, fel fogják és becsülik; *Shakespeare*-t a világ minden részében bámulják.

Minden ú. n. művészeti és költészeti iskolák kisebb nagyobb mértékben egyoldalúak, s a művészet egy bizonyos ágában tűnnek ki. Minden tanulmányozó, ki egyiket vagy másikat veszi kirekesztő tárgyaul és példányképeül, hasonlókép

egyoldalúvá lesz. Ha csak egy ágát tanulmányozzuk a művészetnek, nem lehetünk egyebekké *utánzók*nál, – arra, hogy saját erőnket ismerni tudjuk, több oldalú érintkezés kell; mert a világnak egyetlen tárgyát, legkisebb holt kövét is ki nem ismerhetnők, ha minél több másokkal össze nem hasonlíthatnók. Hogy irodalmunkban az utánzás annyira lábra kapott, annak oka nem abban rejlik, mintha az ítészet bizonyos példányokhoz mérte volna annak termékeit, hanem ellenkezőleg abban, hogy irodalmunkban általán véve a több oldalú tanulmányozás szánandóan el lőn hanyagolva.

Jelen cikkeink nem dicsekednek azzal, hogy a szélesebb körű tanulmánynak akademiául szolgálhatnak; ezek egyszerű vasárnapi iskolák, melyekben a figyelemébresztésen s néhány általános fogalmon kívül egyébre nem terjeszkedhetünk. A tárgy oly nagy, hogy ha e lap minden hasábját egész éven át csak azzal töltenők is meg, – csupán a fölületen járnánk.

Kezdjük ismertetésünket az erre annyira rászorult orosz irodalommal.

[II.]

Jelen értekezésünk első közleményében (lásd „Budap. H." oct. 30-ki számát) azt ígértük, mikép azt az orosz irodalom története fogja nyomban követni; de érettebb megfontolás és egy kis habozás után, jónak láttam a nagy tárgy fölött általános szemlét tartani. Mint más helyen megjegyeztük, minden tárgynak megvan első, második és harmadik parallelája, s valamint egy nagyobb embernek, egy tábornoknak, senki sem rója fel hibául, ha a rohamot azért halasztja későbbre, hogy újabb művek által útját jobban előkészítvén, annál jobban legyen biztosítva a kívánt pontok elfoglalása, úgy nekünk is megbocsát az olvasó, ha tárgyunk számára itt egy második parallelát nyitunk meg.

Az irodalmak általános, s a tárgy nagyságához képest igen rövid áttekintésében, mely jelen közleményünk tárgya, az eredetiség dicsvágyát megtagadván, egy e részben szava-bevehető tekintély után indulok. Irodalmunk kedvelői közt sokan vannak, kik rosz néven veszik, ha íróink valamelyike nagyobb tekintélyekre támaszkodik, s egy kifejezést vagy tárgyat, a helyett, hogy maga felfogása szerint és saját szavaival fejezne ki, onnan vesz át, hol az határozottan és úgy van előadva, mikép teljesen és mintegy plasticailag tünteti föl az eszmét, de jelen cikkeimnek célja nem az, hogy a tárgyak és tanulmány helyett egyéniségemet, vagy saját elméleteimet állítsam előtérre. Fogadjuk el a tanulságot és ismereteket, akárhonnan jőnek, s ha híresebb emberek szavait idézzük, ne vegyék azt úgy az olvasók, mintha vakon indulnánk az ú. n. *tekintélyek* után, kiknek nézeteit olvasóinkra akarjuk *erőszakolni*. Ha egy eszmét vagy tárgyat valahol oly erős és eleven vonásokban találunk kifejezve, hogy nem lehet reményünk azt jobban állítni elő, nagy elbízottság volna, s maga az olvasó sem köszönné meg, ha abban keresnők a dicsőséget, hogy mi magunk mondjuk el, mi már elmondatott.

Ampére J. egy épen oly rövid mint igen szép értekezésében eleven képet ád a különböző ismertebb irodalmakról. Nem azért igtatjuk ide leírását, mivel ő *a francia tudományos intézet* tagja, hanem mivel egyfelől meggyőződtünk arról, hogy e tárgyban, némely hézagok dacára, teljesen otthonos, másfelől azt igen találó képben mintegy megtestesítve, s egészszé öntve találtuk.

A világirodalmat ő egy nagyszerű amphitheatrumnak tekinti, s az egyes irodalmakat a hegyláncolatokkal hasonlítja össze. Lássuk, hogyan adja e hegysorok körvonalait, melyekben hegy, völgy, lapály, csúcsok, fennlapályok váltogatják egymást.[1]

...„Gyakran hasonlíták a civilisatiot a naphoz, s a hasonlat nem rosz; de valamint a nap az esztendő folytán most rövidebb majd hosszabb nappalt okoz a földön, épen úgy a civilisatio a népekre most rövidebb majd hosszabb nappalokat és éjeket hoz; sőt e tekintetben nem annyira saját égaljunk napjához hasonlítható, mely különben eléggé érezhető változékonyságot mutat a világosság és setétség tartamában, mint inkább éjszak napjához, mely, mint tudva van, több havi szakadatlan éjet és nappalt hoz annak vidékeire. Épen így van a művelődés történetében is, melyben több százados éjszakát és több százados nappalokat látunk.

A kelet is átment e viszontagságokon. A kelet nem mozdulatlan, mint elelmondogatják; forradalmakon és átalakulásokon ment keresztül; olyan az, ha szabad hasonlattal élnem, mint a homoksivatag, mely egész terjedelmében véve beláthatlan rónaság; de felületén a vándor szelek gyakran emelnek homokdombokat; e homokdombok hirtelen keletkeznek s épen oly hirtelen enyésznek el. De a keleti tájakról még nem készültek történelmi térképek; nem tudnók pontosan mutatni ki ez emelkedések és sülyedések sorozatát. Látunk ugyan néhány dombot a történelem e sivatagainak látkörén, melyeket a századok szele hordott, de csak homályosan kivehetők, s azért ne állapodjunk meg hosszas szemlélésükre.

Hellaszhoz érkezvén, egy a művelődés és irodalom történelmében hallatlan, s valamint első úgy utolsó jelenetnek vagyunk tanúi. Egy merőben egyenes vonalú hegylánc tűnik szemeinkbe, mely kezdettől végig nem mutat föltűnő sülyedéseket. A költészetben *Homértól*, prózában *Herodot*-tól, *Pindar*- és *Demosthénig* e színvonal ugyanazon magasságú, és ha e bérces tömegekben oly körvonalat keresünk, mely által ez irodalom alakzatát érzékelhetővé tegyük, egy oly hosszan nyúló hegyláncot kellene mintául választanunk, mely, mint pl. a *Jura*-hegylánc, minden mély bevágás nélkül hosszan és vízirányosan nyúlik el a látkörön; csakhogy e vonal setét, s a Jura fenyves-borította háta helyett sugárzó tetőt kell képzelnünk, melyet egyik végétől másikig Görögország ragyogó napja világít be.

Ha a latin irodalomra megyünk át, az egészen más alakban tűnik föl. A római irodalom nem mutat egyenes vízirányos vonalat, hanem egy szabályos *görbét*, mely *Lucréc* és *Cicero* idejében kezd emelkedni, *Virgil* és *Titus-Livius* korában tetőpontját éri el és *Lucanus*tól kezdve észrevétlenül lejt *Senecáig*. Ez tehát egy teljesen szabályos görbe-vonal, mely a köztársaság hanyatlása korában kezd emelkedni, s mely *Augustus* százada fölött elhaladván, a császárság kezdetén szállani kezd.

[1] A közlemény a derék tudósnak két egyetemi felolvasását foglalja magában a „Collége de France"-ban, hol az irodalmak újjászületéséről (Les Renaissances) értekezett. Előadásain roppant nagy számú közönség volt jelen, mely zajos tapsokkal fogadta azokat. A tárgyunkat egészen magában ölelő értekezést, a bevezetés kivételével, egész terjedelmében adjuk. Mi csak saját irodalmunkat fogjuk beilleszteni rendszerébe. Azt, mi szorosan nem tartozik tárgyunkhoz, t. i. a hajdani irodalmak történetének rajzát is szívesen veendik olvasóink.

Ha a hegyláncok közt ehhez hasonló idomulást keresünk, nem kell messze mennünk Rómától. A Monte Albano, mely Róma közelében van, méltósággal emelkedik magasra, és csúcsától kezdve lassankint száll mindig alább, míg végre a síkságba vész.

A római irodalom e szabályos fejléséből, mely addig emelkedik míg tetőpontját éri, onnan ismét alá és végképen lehanyatlik, sokan következtetik, hogy minden irodalom számára hasonló menet, sors és görbe-vonal van kiszabva: de ez épen nem áll. Már a görög irodalom sem mutatott hasonló menetet, s az újabb kor irodalmai ettől merőben eltérő alakzatot mutatnak; ezek se a görög irodaloméhoz hasonló vízirányos vonallal, se a latinéhoz hasonló görbével föl nem tüntethetők; fejlésük sokkal szabálytalanabb, mely úgy szólva több kiálló csúcsok és mélységek sorozatából áll; hullámos vagy rovátkos körvonalat mutatnak; emelkednek és sülyednek, mit a görög irodalomban nem tapasztalunk; de miután lesülyedtek, újra fölemelkednek, mit a római irodalomban ismét nem tapasztalunk. Ez onnan van, hogy az újkori irodalmak más elveken alapulnak.

A modern irodalmakat az újabb kor civilisatiójának elve a kereszténység, lelkesíti, mely a haladásban áll, s ezért tapasztaljuk az újabb kor irodalmaiban, hogy a hanyatlás után újabb emelkedés következik... A topographia e nemében, midőn azt folytatjuk, csak a legáltalánosabb vonásokban rajzolunk, s a részleteket mellőzzük.

Minő kinézésű e tekintetben az olasz irodalom? Először is egy külön vált magas hegycsúcs ötlik szemünkbe, melyet semmi sem jelent, semmi sem készít előre, a legcsekélyebb halom sem előz meg, hanem meredeken tör ki a földből s emelkedik ég felé. Ez elszigetelt, e földből kitörő és ég felé emelkedő hegy, *Dante* költészete, s műve annak leghűbb képét adja; annyira, mikép *Dante* költői tárgya pl. a florenci főtemplomban egy hegy képében van lerajzolva: melynek aljában a pokol mélységei nyílnak meg, a meredek hegy körül egy ösvény kanyarog felfelé – ez a purgatorium útja, melyen a lélek folyvást tisztulva halad az ég felé; Dante nem állapodik meg a hegytetőn, hanem *Beatrice* által elragadtatva, körben emelkedik fölfelé az ég legutolsó sugaráig.

Ez Dante hegye, s ez egyszersmind az olasz irodalom legelső, és legmagasabb csúcsa.

Csekélyebb magasságban, ugyanazon hegység lejtőjén *Petrarca* völgyét látjuk, azon helyet, melyet úgy képzelhetünk magunknak, mint *Vaucluse* völgyét. E völgy ölén énekli dalait a kristály folyamok partjain, mely habár alábbad, a csúcsról visszaverődő sugarak által van derítve.

Ennél is alább fekszik azon kellemes hely, hol *Boccacio* egy sereg leány és fiatal ember körében regél a szerelemről. Minden oly bájos, de távol áll a tetőtől, s itt a mennyei világosságot, mely azon ragyog, nem látjuk többé.

Ezután meglehetős kopár síkon kell átmennünk, melyen az olasz irodalom is átment, miután maga is leszállott e nagy magasságokból. Ezen túl ismét hegy áll előttünk, mely ha magasságra nézve az előbbivel nem versenyezhet, de elég emelkedett, s a hajdankor *Parnassusának* folytatása. Ez szolgált a XVI-ik századbeli irodalomnak színpadjául; e nagy fennsík, mely úgy néz ki mint a görög hegység,

a hajdankor mintái szerint készült *villák* és csarnokokkal van népesítve; itt terül el az olasz újjászületés birodalma. *Ariosto* a a lovagkor minden egyéneit és emlékeit előszólítja, velük mulat és általuk mulattat. *Tasso* itt varázsolja elő *Armida* kertjeit; s aztán oly szerencsétlen és megható sorsa által kényszerítve, eltávozni és az őrültek házán áthaladván, a Capitolium átellenében, melynek tetőjét bejárta, egy zárdában, kimúlni látjuk.

Ugyane fennsíkon látom *Machiavelli*-t, ki most a hajdankor, majd saját korára tekint: midőn a hajdankorra néz, a római köztársasági szellem által átlengett „*Decad*"-okat és Liviusróli magyarázatait írja; s midőn saját korára tekint, a Fejedelmek könyvét írja meg.

Áthaladván a XVI. század fennsíkján, hol nem Dantet, de legalább *Ariostot*, *Tassot* és *Machiavellit* találtuk, folyvást alább kell lejtenünk.

Olaszországnak folyvást alább kell szállnia azon lejtőn, míg azon szomorú vidékekre érkezik, melyeket ma elfoglal, s melyek oly távol állanak a középkor és a XVI. század magaslataitól. Mert néhány kivétel mellett – s itt nem szólunk kivételről – kérdjük, a XVI. század óta mi nevezetest tud fölmutatni az olasz irodalom? minő törekvések mutatkoznak e magaslatok újra elérésére? A jelen század elején néhány férfiú erélyes és merész kísérleteket tőn; *Alfieri* és *Monti* tett néhány lépést, hogy az olasz irodalmat újra fölemelje oda, honnan két század óta folyvást alább sülyed; sőt Dante nagy hegyére is föl akartak jutni, midőn a hasonlíthatlan költő nyelvét nyomozták, de csak feleúton maradtak, s főként mióta *Manzoni* elhallgatott, az olasz irodalom nem egyéb sivatagnál."

[III.]

Spanyolországnak is volt a középkorban egy elszigetelt csúcsa, melyen nem laknak ugyan oly nagy költők, mint Dante, de nagy költészet foglalta el azt, a hős-*romance*ok költészete, a „Cid" mondaköre. E csúcs olyan, mint Cid ódon vára.[2] Spanyol- mint Olaszországban, miután a középkori magaslatot elhagytuk, kopár és alant fekvő téren kell áthaladnunk, míg egy másik, az *újjászületés* hegyeit elérjük. *Boscan* és *Gracilasso* az idyllek ösvényén haladva, melyben mestereik az olaszok nyomdokait követték, elérék a XVI-ik század hegyeit.

Itt, mint Olaszországban roppant terjedelmű fennsík terül el szemeink előtt. E fennsík sok hasonlatossággal bír ahhoz, mely Spanyolország földét képezi: e roppant térségek közepett, melyek képzeletemben a *la-manchai*, a Madridtól Corduáig terjedő végetlen síksággal folynak össze, két csodálatos egyén tűnik föl előttem: egyik a „szomorú kinézésű lovag" sovány *Rossinanteján*, ki maga is oly sovány, mint Rossinantéja, kalandokat vadász; – oldalában a nyergében keményen ülő *Sancho Pansa*, ki kövér testével ura, az árny-lovag mellett halad. E két komikus alak, mondhatni az emberiség történetét képviseli: egyítve van bennük a képzelet és józan ész; a költészet és próza; a regényes és köznapi; az eszményi és való.

[2] Nálunk a „Cid"-nek három fordítása létezik, melyek közől egyik sem igen bírt közönségünknél nagy népszerűségre vergődni. Egyik Szarvason jött ki, fordította *Gerő*; a másik egy régibb, fordította *Kelepcsényi*; a harmadikat, mely szintén régi, csak híréből ismerjük.

Kissé távolabb ugyanazon fennsíkon, egy tömkeleget látunk, melyben számos egyéniség találkozik, vegyül össze, vágja át egyik a másik útját, hol a párviadal, szerelem, kaland s mindennemű cselszövény élénkíti és zavarja össze a gyülekezetet, melyet bizarr és elegáns alakok képeznek: ez *Lope de Vega* színtársulata; ezen alakok az ő szereplői, kiket 1500 végetlen változatosságú és kedves színműveiben léptet föl és enged szemeink előtt tévedezni.

Egy másik költő ugyane színjátékot mutatja föl; ez is maga körül gyűjté a spanyol lovagkor minden személyeit, kik mintha egy lovagjátékból tolonganának elő. De e személyzetben többen vannak, kik inkább viselnek hősies alakot, semmint Lope de Vega személyei. Itt *Calderont* ismerjük fel. Hogy a XVI-ik századbeli spanyol irodalom képe teljes legyen, nemcsak Lope de Vega tömkelege- és kalandjainak, hanem a keresztény hitnek is bele kellett a játékba vegyülnie; Calderon ezt is belevegyíté műveibe, de nem akarván a drámai költészet teréről lelépni, számos drámáiban a keresztény vallás mysteriumait dicsőíté, oltalmazá és személyesíté meg. Ily drámák sehol sem lehetnek inkább helyükön, mint egy templomban, tehát e fennsíkra, a XVI-ik századbeli spanyol irodalomba méltó hogy egyházat is képzeljünk magunknak.

Mint az olasz irodalom, épen úgy a spanyol, mely amannak átalakulásait sok tekintetben követte, miután e magaslaton, e fensíkon áthaladott, folyvást sülyedett, s még annyira sem emelkedett többé, mint az olasz. Előbb II-ik *Fülöp* vaskeze, azután utódaié mind súlyosabban nehézkedett reá; most újra emelkedni akar, de kérdés, lesz-e sikere erőfeszítéseinek?

Menjünk át *Portugalra*, mely Spanyolország tőszomszédja, de története- és sorsára nézve elszigetelve állott. A portugali irodalmat nem képzelhetjük hegyláncolat képében, hanem mint azon hegyes csúcsot, mely meredeken és magánosan emelkedik az óceán kebeléből. Portugalban egy hasonlíthatlan nagyságú pillanatot semmi sem előzött meg és semmi sem követett. Ez azon rövid kor, melyben Portugal minden tengeren, a világ minden continensén nagy volt, szóval *Camoëns* korszaka.

Ugyane képpel fogok önök szeme elé állítni egy másik, ettől igen távol eső irodalmat, t. i. a *hollandit*, melynek nem vala *Camoënse*, hanem történetének legnagyobb korszakát (mely nálunk Schiller leírása után legismeretesebb) irodalmilag is egy magas elszigetelt csúcshoz hasonlíthatjuk. E két utóbbi irodalmat úgy is képzelhetjük magunknak, mint oly szigeteket, melyek épen oly rögtön sülyednek alá, mint a mily rögtön kiemelkedtek a tengerből. Néhány évvel ezelőtt egy sziget emelkedett ki Afrika és Sicilia közt, melyen járhatni elég szerencsés valék, de a sziget többé nem létezik. Épen így kell sietnünk, midőn ily pillanatra feltűnő irodalmakat látunk, azokat bejárni, mert nem sokára a feledés tengere fogja eltemetni.

A dél, melyet elhagyánk s az észak között, mely felé haladunk, a szláv nemzetek óceánja terül el. E nemzetek épen annyit tartoznak a dél-, mint az északhoz: az északhoz lakhelyükért, a délhez fajuk bizonyos sajátságainál fogva. E népek irodalmai úgy tűnnek föl, mint csak most kiemelkedő szigetcsoport a szláv óceán

színe fölött. Egyik közőlük, a *lengyel* irodalom már meglehetős magasságúvá nőtte ki magát.

De a többi szláv irodalomról ezt nem mondhatnók el. Így pl. az orosz irodalom merő utánzás; hajdan a franciák szolgáltak mintákul; jelen században az orosz szerzők az angol irodalomban keresték példányképeiket. Az oly ifjan elhalt *Puskin*, bármi nagy költői tehetséggel volt megáldva, Byront utánozta. Úgy látszik, az orosz nem sok képességgel bír eredetiségre. Irodalmát épen úgy mint civilisatióját Európa más nemzeteitől kölcsönözte, sőt mondhatni, koldulta.[3]

Menjünk át a germán népek irodalmára, s először az angolra.

Az angol irodalom nem képes a középkorból oly magaslatokat mutatni föl, minőket Olasz- és Spanyolország mutat, de igen egy kis halmot, hasonlót azokhoz, melyek Anglia mosolygó ékességei, s e domb körül látjuk az oly különböző és *Chaucer* által oly élénken rajzolt alakokat fölfelé haladni, ők a hajdani főegyház felé tartanak, s útközben kissé *Boccacio* modorában kellemes regéket mondanak: mindez kellemdús, szép, de semmi ahhoz hasonló nagyságot nem mutat, minő azon hegy, melynek tetején Dante áll, se minő az ősi Castilia sziklája, melyen Cid vára emelkedik.

A XVI-ik század, Angliában mint Európa államainak többségében nagy század volt, s csaknem egész Európában mindenütt, e századot magasra emelkedett hegyhátnak képzelhetjük. Angliának is megvolt e században saját irodalmi magaslata, és ez igen emelkedett, mert Shakespeare hatalmas hegyfoka. De tán nem nyúlik épen oly magasra ég felé, mint *Dante*-é, s nem távozik oly messze a földtől; tán nem vették eléggé észre eddigelő, de Shakespeare ez oly bámulandó, változatos, fáradhatlan festője az emberi érzelmeknek, egyet csaknem merőben elfelejtett, s ez a vallásos érzelem; ez legfennebb futólagosan szerepel drámáiban; ellenben Dante szelleme épen ez érzelemből meríti lelkesedését.

De ha e hegység, melyen Shakespeare birodalma terül el, nem áll oly magasan, mint Dante-é, igen széles, beláthatlanabb, változatosabb, s föltalálhatók benne az emberi természet minden teremtményei s alakzatai, és Shakespeare drámáiban nem csak hogy minden szenvedély, minden érzelem, kivéve az említettet, (mely igaz nagy kivétel), nem csak hogy az emberi társadalom minden osztálya meg van személyesítve, hanem az emberi teremtményeknél alsóbb fokon állítá elő a félig állat, félig ember Calibant, s ugyanazon „Vihar” című darabban a fél ember, fél angyal *Ariel* aetheri alakját.

---

[3] Ampére itt a korábbi orosz irodalomról beszél; de újabb korban, mint később kimutatandjuk, annyi jele mutatkozott az eredetiségre törekvésnek, mikép a jelenkori orosz irodalomban az *általános* iránynak látszik. Az orosz költők mind inkább kezdik az általuk részletesen tanulmányozott orosz életet venni föl regénytárgyul, s ha igaz az, hogy maga a tárgy, ha az azt képező részletekkel együtt híven és művészien dolgoztatik föl, sajátszerű külformát és színezetet nyer, akkor az orosz újabbkori irodalmat nem lehet csupa utánzásnak nevezni. Egyébiránt Ampére csak legnagyobb általánosságban beszélvén, a jelenkori egy-két írót, kik különben is valami új világnézetet, mint Dante, Shakespeare nem képviselnek, egyfelől nem világirodalmi nevezetességnek (e dicsőséget nem is érdemlik), másfelől egyes, itt számba nem vehető kivételnek tekinthette.

Anglia, melyhez e részben Franciaország hasonlítható, (s az újabb kori irodalmak közől csupán e két példát hozhatjuk föl), Anglia nem jutott Olasz- és Spanyolország sorsára, mert miután a XVI-dik század magaslataira fölért, azokról mai napig sem szállott le többé, s ha igen, csak azért, hogy újra fölemelkedjék.

[IV.]

Az angol valamint a francia irodalomban – képekben szólván – legalább három csúcs van. Az angol valamint a francia irodalom három nagy századdal s egy fél századdal dicsekedhetik, melynek hasonlókép megvan a maga nagysága.

Azon hegység átellenében, melyen Shakespeare nagy alakját mutattuk föl, *Milton* tűnik föl teljes méltóságában. Ha a XVI. századnak Shakespeareje: a XVII-nek Miltonja volt, s azon magaslatok, melyeken a két nagy költő lakik, épen nem egyenlőtlenek. Milton a magas Sinai hegyen áll, melyre ő maga helyezé Musáját; innen, e szent tetőről tekint le e világtalan; s e világtalan szemei oly áthatók, mikép fölnyílnak előtte a pokol mélyei: ott látja, ott láttatja azon bukott szellemeket, melyek a mindenható által lesújtva, tüzes iszapban hevernek; innen a nap felé emelkedvén, az emberi nemzet gyermekkorából a biblia regéivel találkozik, s Ádám és Éva szűzies szerelmében találja örömét; e szem megnyitja az eget, s ott látja a hű és elpártolt angyalok csatáját; s végre ugyane szem, melynek költői, de egyszersmind hittudósi látnoksága van, maga a szent-háromság és az ige titkai fölött mer szemlélődni.

Említém, mikép az angol irodalom történetén végig haladván, ha szállunk, az csak azért van, hogy újra fölemelkedjünk. A XVI-ik században Shakespeare-t, a XVII-ikben Miltont láttuk. Ezután a XVIII-ik század következik, az angol alkotmány százada, mely mind irodalmi műveltséget, mind szónoki lángeszet illetőleg kitűnő férfiakban gazdag. Ezt is magas fennsíknak nevezhetjük. Spanyolország fensíkján egyházat láttunk, Angolországén egy magasan álló szónoki széket.

De ezzel befejeztük-e a képet, elmondottunk-e mindent? – Nem. A XIX-ik század kezdete, mint mindenki tudja, nem vala meddő Anglia irodalmára nézve. Itt is magaslatokat kell kiemelnünk, melyek ha nem is oly emelkedettek, mint Shakespeare és Miltoné: de elég hatalmasak; itt látjuk a csúcsot, melyen Walter Scott hűbéri fellegvára emelkedik föl, s melynek hátteréül Skótország nagy hegysége szolgál; végre itt látjuk azon sziklát, mely most az Aegeum-tenger hullámainak közepette kalózok menhelyéül szolgál, majd az Alpok völgyeiben rejtőzködik s Manfrednek szolgál lakul – ez Byron sziklája.

Németország a középkorban gazdagabb volt, mint Anglia; mert emez nem volt képes egyebet mutatni föl, mint azon kellemes halmot, melyre *Chaucer* vezeti a canterbury-i zarándokok seregét. – Németország e korból egy vad meredek hegyet mutathat föl, melyet a „Niebelungen” hősei népesítnek meg, kik a lovagias szokások mellett megtartják barbár ösztönszerűségüket. Ezekben látja Németország középkori nemzeti hőskölteményét. A következő korszakban Németország nem volt oly szerencsés, mint Európa legtöbb államai; igen hosszú utat kell tennie középkori hőskölteményének magaslataitól addig, míg egy puszta téren át a legközelebbi hegyig érkezik, mely a XVIII-ik századbeli irodalmi életet jelöli. Nem kerülte el figyelmemet, mikép e sík a reformationál emelkedik, hogy ez a német

szellemnek nagy lendületet adott, s hogy Luther a biblia fordítása által megteremté a német prózát. De e mozgalom nem tart sokáig, s ez emelkedés, mely Németország birodalmának a XVI-ik század elég szomorú síkján mutatkozik, semmivel sincs kapcsolatban: pusztáról pusztára haladunk a XVIII-ik századig, a nélkül hogy érezhetőleg emelkednénk. Ez idők legnagyobb költője *Hans Sachs* polgári költő. Ő a bourgeoisie-hez tartozik, valóban és a szó kedvezőtlen értelmében; tele van jó tanácsokkal s néha derültséggel. De vele soha sem emelkedünk igen magasra. Ő csizmadia volt, s midőn magasabb, patheticusabb, vagy komolyabb tárgyakig akar emelkedni, önkénytelenül eszünkbe jut: Ne sutor ultra crepidam.

Ilyen, egészben véve, számos, de csekély kivétellel, melyek itt tekintetbe nem jöhetnek, a XVI-ik század Németországon; nem áll oly magasan, mint ugyanazon század Európa nagyobb részében. Ezután a XVII-ik századon kell áthaladnunk. Ez még szomorúbb és pusztább az előbbinél is. E században folyt le a harminc esztendős háború. Németország vérben gázolva haladott át egy ahhoz hasonló végetlen tért, minő Cseh- és Bajorország közt terjed el, s melyen 30 éven át folytonos harc dühöngött; városok és a civilisatio romjain kelle áthaladnia; és nagy fáradalmak után érkezett a XVIII-ik századig. Ennek körülbelül közepén mintegy hirteleni rázkódásra, a sivatagból rögtön egy hegy ütötte fel magát, mint egykor a *Monte nuovo* Nápoly vidékén.

A német irodalom ez új hegyének tetőjén állt a germán cserfa, mely alatt *Klopstock* foglalt helyet. Klopstock keresztényi és nemzeti dalt zengett. Megénekelte a germán nemzeti dicsőséget s a francia forradalmat.

Klopstock körébe egy egész költői nemzedék csoportosul össze, kik ötven év alatt egész irodalmat teremtenek. E dicső tömegben, mint mindenki tudja, *Schiller* és *Göthe* a legnevezetesebb egyéniség. Schiller lelkesülő, heves szellemű; ifjúsága éveiben e hévhez vad és durva elem is vegyül; de költői tehetsége s önmaga folytonosan tisztul; a haramiák szomorú erdején kezdi pályáját, de folytonosan magasb tájakra emelkedvén, „Tell Vilmos"-hoz érkezik az Alpok közé, melyeket egész nagyság-, méltóságuk- és nyugalmukban varázsol elénk.

Schiller mellett *Göthe* áll; s mintha most is magam előtt látnám e férfiút, kit személyesen ismertem. Az általam kijelölt hegyen képzelem őt fennállva, olympi fejjel, s szertelen nagy homlokával. Ott áll ő!... mindenre figyelő, tudvágyó tekintetét nyugodtan jártatja körül: most a világosságot tanulmányozza, melyre nézve sikertelenül ügyekszik új elméletet fedezni föl; majd a növényrendszert: itt szerencsésebb, mert oly eszméket hozott be a tudományba, melyek abban állandó helyet foglaltak el;[4] aztán kérdőre vonván, átértvén minden kort, azokat szemünk elé akarta állítni; de ez ügyekezetében, mely egy emberre nézve tán igen is nagy dicsvágy vala, ki mindent tudni akar, mindent átölelni és előállítni, Göthe szomorú indifferentismusba sülyedett. Csak Isten tudhat így mindent felfogni, átölelni; midőn ember akarja e szerepet játszani, sorsa az, hogy időről időre a legkülönbö-

[4] Ő állítá föl azon theoriát, mely szerint a növény minden része egyik a másiknak csak metamorphosisa, a rügy, levél, virág, gyümölcs, ág stb. egyik a másiknak csupa módosulata.

zőbb véleményeket kénytelen elfogadni; így járt Göthe is; a szellem éle eltompul, s az erkölcstant illetőleg azon részrehajlatlanságig megy, a mely rendszeresített közönynyé fajul. Göthe utoljára oly magas fokra jutott fel, honnan, igaz hogy roppant látköre volt, de e csúcson fagy uralkodott.

Azóta a német irodalom nem tartá magát e magaslaton. Azonban a hegy oldaláról még nemes, habár olykor bizonytalan hangok hallhatók, melyek izgalmas napokban élénkebbek, s az azokat követőkben gyakran mindennapiakká válnak.

Most, uraim, mielőtt Franciaországra mennénk át, s miután nagyobb vonásokban irodalma alakulását rajzolnám, egy tekintetet kell vetnem az új világra. Ez nem sziget, mint a szláv irodalomról állítottam: hanem egész egy continens, mely a tengerből fölmerült. Ez új világ nagyon fiatal, s irodalma is az; de civilisatiója valamint irodalma, mindjárt bölcsőjében egyfelől vallási, másfelől a nemzetiségi hatalmas érzelmek befolyása alatt állott: s ezeknek köszönheti, hogy dacára azon anyagi iránynak, melyet e kiválóan kereskedő szellemű nemzet követ, s mindaddig míg a nevezett érzelmek ennek befolyása alatt ki nem alusznak, az Egyesültállamok irodalma él és élni fog. Ez irodalom már emelkedett fokon áll és kezd fölfelé haladni magaslatára.

Térjünk most a francia irodalomra; s itt mindenek előtt kijelentem, mikép nemzeti hiúságból semmi nemű csalódásnak nem engedek tudatosan; úgy hiszem, méltányos valék az idegen irodalmak iránt, s nem vontam le semmit nagyságukból. De nem tévedek, ha állítom, mikép az irodalmak közől egy sincs, mely oly kitartóan bírt volna tetemes magasságán megállani, mint a francia irodalom.

Mi a középkort illeti, Franciaország az idősb nem mutathat föl egy Dantet: egész Európában csak egy Dante volt; de irodalommal dicsekedhetik, melyet ha egy név s egy remek-mű által ki nem meríthetünk is, gazdag, habár hiányos de termékeny művek dolgában, mert ezek termékenyíték meg Európát: a francia lovagkori elbeszélések közt nincs egy művészi hősköltemény is, de sok van, mely nagy epikai szépségekkel, az epikai tehetség bámulatos kifejtése által vonja magára a figyelmet. Egész Európa megtelt velük, Angliában, Németországban átvétetének, s nyomról nyomra lehet követni befolyásukat Spanyolországban a románcokig és Olaszországban Ariostóig, ki el volt telve azokkal.

[V.]

Franciaország a középkorból nagy költészeti tűzhelylyel dicsekszik a lovagi elbeszélésekben. Nem úgy képzelhetjük azt magunknak, mint öszpontosított egyetlen lángoszlopot, hanem mint egy kiterjesztett izzó parázs-tömeget, mely minden más európai irodalmat fölmelegít. S hogy visszatérjek azon hasonlat-körbe, melybe a többi irodalmakat beillesztettem, a francia közép-korbeli lovagköltészet úgy tűnik föl előttem, mint nagy hegytömeg, melyből nem vál ki különös festőiséggel egyetlen csúcs is; de a hegység hatalmas, s tömege egész Európába délre, északra, nyugatra és keletre nagy hegyláncokat bocsát ki. Ilyen a középkori francia irodalom. A középkor után, a XIV-ik és XV-ik században, mint európaszerte mindenütt, lefelé kell szállanunk, s nem tehetünk róla, hogy kopár síkon kell folytatni utunkat. De a XVI-ik századot Franciaországra nézve sem nevezhetjük középszerűnek; egymást érte a vihar, bel és vallásos háború, és a rendetlenség. Franciaország föl-

nyitja szemeit, Olaszországra s onnan az azon átszivárgó hajdankor emlékeire veti azokat; ekkor tűnik föl a szép francia építészet s az „újjászületés" szobrászata. A költészet nem mutatkozik ily kedvező fényben. Ronsardot elvakítja a hajdankor fénye, egészen arra felé fordul, de csak viszfényét fogja föl. Később a gúnyosan nevető Rabelais és a mosolygó Montaigne tűnik föl. E három alak, a hajdankoriak utánzása dacára, s sok mások, kik köröttük állanak, elég szép csoportozatot képeznek azon nagy hegyen, melyre emelkedtek.

A mi Franciaországban a XVII-ik századot illeti, *nagysága* példabeszéddé vált... Csak Anglia irodalmában látunk XVII-ik századot, hol az *Milton*ával dicsekszik: Miltonnal, ki egy maga is sok. A franciák egy Miltonéhoz hasonlítható művet sem mutathatnak föl; de őt kivéve, aligha képesek volnának az angolok más írót mutatni föl, ki a franciák e korbeli nagy embereivel mérkőzhetnék. S ha a XVII-ik század második felében élt *Drydent* veszszük is, ez tragoediáiban többnyire a francia írókat utánozza, és pedig nem nagy szerencsével.

Így Milton nagysága dacára, a franciák XVII-ik százada *nagy*nak marad. Olasz- és Spanyolország nem is versenyez; Németország hallgat; ellenben Franciaország e századra, e kettős századra büszkén tekinthet, mert abban kettős tetőt, vagy a tizenhetedik század nyelvén szólva, kettős Parnassust láthatunk; egyik a Richelieu, másik a XIV-ik Lajos dicsősége. Egyiken azok állanak, kik jellemük- és tehetségükkel a század első felét: másikon azok, kik annak másik felét töltik be. E tető egyikén *Corneille*, másikán *Racine* áll; a XVII-ik század minden más nagy emberei e két dicső egyén körül csoportosulnak össze; de az idő rövidsége és e férfiak dicsősége feloldoz a kötelesség alól, hogy őket elősoroljam. Nem mutatom föl se *Moliére*-t, ki magasan és kényelemmel jár az emberiség felett s annak gyöngeségeit figyelve nézi, se *Lafontaine*t, ki Versailles mesterkélt árnyaiban a természet költészetét keresi. Csak két férfiú iránt akarok figyelmet ébreszteni: egyik *Pascal*, ki a legmagasb hegyfokról legmélyebbre tekint, lábainál úgy is, mint mondják, tátongó mélység állt s e mélységbe félelmesen pillantott időről időre. E mélységtől nem tud megválni, néha szédülés fogja el s már alábuknék, ha a közel levő hit szikláját át nem ölelné.

A másik tetőn derülten nyugodt alakot látunk: ez *Bossuet*, ki egy hasonló magasságú, de nem oly viharos tetőről nem a mélységekre, hanem az emberi nemzet útjára függeszti tekintetét, azt lábainál látja elhaladni – ő írá meg legelőször Franciaországban a történelem philosophiáját.

E két csúcsú magas XVII-ik század után alább kell szállanunk; de nem helyeselhetem a kegyvesztés azon nemét, melybe a XVIII-ik század kezd esni. Soha sem kell annak megalázására törekedni, mi valóban nagy, pedig a XVIII-ik század, tévedései dacára is igen nagy volt. Ezt is magas csúcscsal jelképezhetjük. Népessége is elég nagy és elég szép társaság lakja. Megengedem, hogy e társaság néha vegyes, s hogy az égő és gyanús vidéken számos apró ház és salon van, mely hasonló hozzájok; de e XVIII-ik században vannak köztiszteletre méltó házak is. Három várat fedezünk föl azon, melyek tulajdonosa három nagy, valóban nagy ember: egyik *Montesquieu*, ki húsz évi tanulmány után a kormányformákat hasonlítja össze, s bámulatos részrehajlatlansággal, mely ritkaság azon században, vonván

következtetéseit, végre Aristoteles és Polybius meggyőződésén találja megnyugvását.

A másik várban *Buffon* vizsgálja a természetet, leírja az élő lények szokásait, életét, külalakját, mint azt előtte senki sem írta le; átható szellemével, mely mindig jó előre járt, behat a föld benső rétegeibe, s megveti azon földtan alapját, mely mai fejlett állapotában is elismeri azok erejét: ő épen oly nagy természetvizsgáló, mint remekíró.

A harmadik vár ablakában egy átható tekintetű öreget látunk, ki csaknem kárörvendő mosolylyal néz az emberiség tévedéseire; ki szerencsétlenségre csak vára ablakáról nézvén alá, nem látja elég tisztán, mi közelében van, s gyakran nem veszi észre az élet valódi oldalát, ki igen elvonultan él a nagy tömegtől, igen nagy úr arra, ha szabad így fejeznem ki magamat, hogy a történetet helyesen bírja fölfogni; *Voltaire* szánakozással nézi le mindazon korokat, melyekben a művelődés nem oly túlfinom, mint azon körben, melyben él; s sokkal kevélyebb, semhogy ismerni óhajtaná az emberi dolgok nagy részét. Szerencsére azonban becsukja ablakát, hogy „*Zaïre*” vagy „Calas védelmé”-ből egy-egy jelenetet írjon meg.

De van e hegyen más egyén, ki nem oly gazdag, hogy vára volna: ez Rousseau; ő gyakran eltéved a sziklák tömkelegében, de folyvást magasbra kíván emelkedni; gyengesége (értve mind testi mind lelki gyengeségeit), a hőség, és évei súlya, a csalódások és betegségek dacára fáradhatlanul megy tovább és mindig fölfelé; néha megáll, hogy egy virágot szakítson, s következő pillanatban posványba lép, de útját mindig folytatja, mindig emelkedik s végre azon tetőre érkezik, melyet halhatlanná tett.

A XVIII-ik század e magas hegye, be kell vallanunk, hogy nagyrészben azok hibája miatt, kik lakták és mívelték, gyakran lőn aláásva, annyira hogy végre rájok omlott s mélyébe temetteténk, – e mélység a francia forradalom, mely a XVIII-ik századot a XIX-iktől elválasztja.

A XIX-ik század Franciaországban, ha nem csalódom, már azon magaslatokhoz tartozik, melyek messze emelkednek ki a térség fölött. Nekünk, e század embereinek kötelességünk, a lehető legmagasbra emelkednünk, s ha arra születtünk, meg kell kísérteni, nevünket valamelyik zugba a sziklába vésni. Most midőn a századnak épen fele útján vagyunk, lehetlen megmondanunk az irányt, mely felé haladunk, s kijelölni a magaslat tetőjét, melyre följutni rendeltetésünk.”

Ezzel bevégezzük Ampére rövid vonásokban adott rajzát, mely nem annyira a vizsgálat mélysége, mint a fő jelenségek megtestesítésének érdemével dicsekedhetik. – Ha irodalmunkat ismeré, kétségkívül bele foglalta volna rendszerébe, s habár magas szempontjánál fogva oly hosszan nem is értekezendett felőle, mint más nagyobb irodalmakról, valószínű, mikép legalább általánosságban érintette volna.

[VI.]

Előbbi cikkünk végén rosz néven vettük a francia irodalmi festőtől, hogy irodalmunkat, mivel nem ismeri, nem ismerteti. E fölvét igen valószínű, s közelebbről lesz alkalmunk szólani azon forrásokról, melyekből egy külföldi a magyar irodalomról tudomást vehet.

De haszintén ismerte volna is azt, tán egy oly rövid megemlítésnél, minőben a szláv irodalmakat érinté, egyébbel nem hízeleg vala büszkeségünknek, ő az újabb kor egyes irodalmi termékeit inkább azon bölcselmi és erkölcstani szempontból ismerteté, honnan az azokban feltűnő fensőbb rendű világnézletek magasságát lehet mérni, s honnan a költők egyéniségét eszméik s a mozgató belső erők, az érzelmek fenségéből ítéljük meg. Ő azon magasból néz szét, hová Dantét és Miltont helyezé.

Miért tartanók csonkának előadását azért, mivel se a magyar, se a svéd irodalomról nem szólt, midőn az oroszról kicsinylően beszélt, s míg Miltont Shakespeare magasságára emelte, Ossianról meg sem emlékezett? Ő mindezekben szempontjához hű maradt, – a következetlenség csak az, hogy a „Niebelungen"-t, mely nem világra szóló nézleteket, hanem egy nemzet hajdani életét egész egyszerűséggel foglalja magában, megemlítette. Ha az ő magas álláspontján maradnánk, igen rövidbe foglalhatnók össze a jelenkor irodalmainak ismertetését, s valószínű, mikép az általa elmondottakhoz igen kevés hozzátenni valónk maradna fönn. Irodalmunkban Vörösmarty, Petőfi csúcsa mellett Arany Jánosról épen úgy kellene hallgatnunk, mint Ampére hallgatott Ossianról, s kell vala hallgatnia a Niebelungenről és tán még Walter Scottról is. Költőink csoportozata nem az Alp hegységek, hanem a másodrendű Kárpátokhoz volna hasonlítható, melyeknek aljában és öblében csak egy maroknyi testvértelen nép lakik. „Zalán futása" minden rémeivel együtt inkább chaosz, mint magaslat, mert se a néphitben se őskori mondáinkban nincs annyi alapja, hogy sziklázatnak vehetnők. Azon ázsiai jellemű tünemények, melyeket költeményeiben gyakran látunk, szépek, de csak tündéries délibábok. Legmagasb s szilárdabb tetője Cserhalom és Eger, melyeken elejétől végig a nemzeti büszkeség kardcsörgetését halljuk, s a daliás leventék határozatlan körvonalait látjuk, s ittott egy-egy gyönyörű eleven friseségű virágbokrétát. A szerelem kimondhatlan bájjal, gyöngédséggel és gazdagon van ecsetelve; de általános világnézlet tekintetében V. alább állana, mint Camoëns. *Petőfi* haragos vulkán, mely nem egy nagyobbszerű műben, hanem apró lyrai műveivel azon amerikai vulkánokhoz hasonlítható, melyek számos kisebb kráterükön nem tiszta lángot, hanem azzal együtt füstöt is szórnak ki. Ampére őt irodalmunkban azon bérces meredek sziklákhoz hasonlította volna, melyek a hegyaljáról az alföld tengersík vidékeire tekintenek, honnan Petőfi sas-lelke azt beszárnyalja.

Ennyiben, a francia tudós modorában készen volnánk a magyar irodalom topographiájával, melyet nem azért vázoltunk, mintha általa törpítni akartuk volna irodalmunkat és költőinket. E rövid rajzzal más célom volt: ki akartam előttünk egy legismeretesebb példában, azaz saját irodalmunkon mutatni, mind az előbbi „áttekintések"-ben elfoglalt, mind pedig a magam által elfoglalandó álláspontot.

Addig is, míg Európa különböző irodalmaiban *magát a természetet* azaz a tényeket beszéltetnők, lássuk saját irodalmunkon azon fejlési menetet, melyet ezután nagyjában szemmel tartandunk.

Mi a külföldiek utánzásával kezdettük irodalmunkat. Még *Vörösmartyn* is meglátszik a görög és római classicusok utánzása, habár panaszai nem Endymionhoz,

szerelme nem Daphne és a Nymphákhoz lőn többé intézve, ő visszament múltunkba, s több lelkesedés, mint egyszerűség és hűséggel, több pathossal mint alakító tehetséggel énekelte a „régi dicsőség" napjait és hőseit. *Petőfi* egészen megveté az idegenek utánzását, s részint ösztönszerűleg, részint a jelenkor nemzeti költőinek példájára, saját népünk gondolkodása, érzülete kifejezésében kereste a valódi költői nagyságot. Az út tulajdon költőink által is ki volt némileg számára jelölve, s ő a férfiú meggyőződésével s az ifjú hevével merészen indult meg a még úttá nem vert csapáson. *Petőfi* azonban múltunkból mitsem teremtett, s általánvéve népdalaink és népmondáink mai napi állását képviselte, lyrájában és János vitézében; a néprege, melyet nálunk *Tompa* bányász ki költészete számára, még többet is várhatott volna tán Petőfitől, de balladákat és történeti mondáinkból vett nagyobb költeményeket, nem tudjuk várhattunk volna-e tőle, – annyi bizonyos, hogy fennmaradt költeményeiből ezek hiányzanak.

Arany nem használja föl műveiben azon eleven színezetet, melyet Vörösmarty használt; de midőn népünk mondáit dolgozza föl, a természetesség, a hűség utánozhatlan színével fest; nem oly pazar a hasonlatokban, de alakjai plastikailag, megtestesítve állanak, és nem színpadi, de természetes mozdulatokkal mozognak előttünk; Arany is él hasonlatokkal, képekkel, de azokat vagy azokhoz hasonlókat nem találsz Homerban és Virgiliusban. Nyelve eredetiség tekintetében semmit sem enged Petőfiének, s mi a művészi s nem csupán ösztönszerű fölhasználást illeti, magasan áll amaz fölött. Ő mindkét említett költőtől, sőt összes régi költőinktől, nyelvmaradványainktól és a néptől örökölte mindazt, mi nyelvének erejét emelheti. A két „Toldi" és balladái ezenkívül művészi compositiora nézve kétségtelenül versenytársak nélkül állanak irodalmunkban. Végre, mit legfőbb szempontul tekintendünk, népünk érzületét, gondolkodásmódját, Petőfin kívül senki sem bírja annyira lelkében, és azt senki sem képes annyira megtestesítve állítni elénk minden szóban, műve minden fordulatában és minden ízében. Hogy e részben tetőpontot értünk-e, nem tudjuk, – annyi bizonyos, hogy prózában, habár a verses költészet átalakulásait nagyjában követtük, nem állunk távolról is ott, mikép jelen életünk vagy múltunk oly hatalmasan legyen rajzolva, mint versben. *Fáy* András, Kisfaludy Sándor, Józsika pályája kezdetén Vörösmarty korát képviselő regényeiben. Eötvös „*Falujegyzője*" a legjobb rajz közelebbi életünkre, de maga e mű írójának költészi szelleme nincs annyira áthatva népünk szellemétől, mint Petőfi és Arany; Kemény híven ecsetel történetünk életéből, de tán nyelve ellen tehetünk kifogást; Jókai népünk szellemébe mélyebben van avatva, s leginkább volna tán hivatása prózában követni az irányt, melyet az elbeszélő verses nemben Arany képvisel; de egyfelől phantasticus rajzai, másfelől, midőn történeti tárgyainkhoz nyúl, a könnyelmű velebánás által elhibázott, eltévesztett műveket ad. Ha híven és igazán rajzolná jelen és múlt életünket, művei több belbecscsel s világirodalmi érdekkel fognának bírni.

Ez egész fölötte rövid rajzzal senkinek hízelegni, senkinek érdemeire árnyat vetni nem akartam; hanem, mint előre kijelentettem, csak a szempontot akartam kijelölni, melyből a jelenkor irodalmainak fejlése tekinthető. Látni való, hogy szempontunkból az, mi Ampére szempontjából alsóbb fokon állt, legfölül került.

Minden ma élő nemzet irodalmának főtörekvése, annak szűkebb körébe vonulván, életét érzelmekben, tettekben és alakokban állítni elénk. Mi népünk érzületének visszatükrözésére népdalainkon és népregéinken kívül, több költő műveit mutathatjuk föl, melyek azt kisebb nagyobb terjedelemben és hűséggel rajzolják a jelenben, vagy teljesen igazat szólva, a közel múltban. A mi történetünket és őskori mondáinkat illeti, amaz a regénytől, ezek verses költeményeinktől várják földolgoztatásukat, s mintán hajdankorunk még balladákat sem hagyott fenn, a verses költészet e részben sok nehézségekkel küzd. Mind ballada- és költői beszély-, mind regényíróink, ha múltunkból veszik tárgyaikat, nemcsak egy történetíró fáradhatlanságával kell önerejökön, csaknem minden kalauz nélkül, felkutatni krónikáinkat, hanem mi több, nekik kell a színezetet, a megfelelő hangot is költői ösztönszerűséggel feltalálniok, mely által annak jellemet és költői életet adhatnak. Arany e részben már több mesterművet mutathat föl, s remélhetőleg többet is fog fölmutatni. Regényt illetőleg, Kemény nagy krónika-ismerete s művészi földolgozása több becses történeti regénynyel gazdagíthatja irodalmunkat.

A népek jelen és múltjának hű rajza, a művészi feldolgozás leend főtárgya irodalmi vázlatainknak. Természetes, hogy az egyes költői erőket is számba veendjük, de a világnézletek, melyeket a költők mint egyének képviselnek, nem fog a főszempontok közé tartozni.

Egész Európa irodalma a görögök és rómaiak utánzásával született újjá. Később egyik újkori irodalom a másikat utánozta. E kölcsönös és többszörös összetett hatásokat vizsgálni óriási föladat volna. A kölcsönös hatásoknak, mint első pillanatra hajlandók volnánk hinni, mindig többszöröződniük kellene, miután egyfelől az európai irodalmak mindig számosabban kezdenek fölmerülni, másfelől mindegyik közelebbről kezdi ismerni egymást. E számtalan különböző elem vegyülete valódi chaost állítna elénk.

De ha közelebbről nézzük a tárgyat, úgy látjuk, mikép a kölcsönös egymásba vegyülés tüneményei helyett az egész mindig nagyobb tisztaságban áll előttünk. Mert minden nép költőinél általánossá vált a törekvés saját egyéni kül- és beléletét testesítni meg, s a *világ*-irodalmi műbíróság előtt a nagyobb költőknek is azon művei becsültetnek leginkább, melyek egyes népek érzületét, gondolkodásmódját legjobban tükrözik elő. Így a világbölcs Göthét a franciák nem a philosophiával teljes és tízszerte nagyobb gonddal írt „Meister Wilhelm", hanem *Werther* szerzőjének nevezik; Faustot *Gretchen*ért és azért, a mi benne híven festi a német életet, becsülik; Egmontot, mely hű történeti kép, nagyobb értékűnek tartják, mint classicus Iphigeniája vagy „Torquato Tasso"ját. A franciáknál *Béranger* jóval nagyobb, mint *Lamartine*, habár ez utóbbi nagyobb világszellemnek látszik.

Mindezen példákban nem egyesekről akartam szólni, hanem inkább az általános irányt kijelölni. A nagyobb költők nem csupán nemzeti tárgyat is remekül állíthatnak elő, de egészben véve azon irány lett túlnyomóvá, mely a költészetben az ideál helyett valót követel tartalmul. Nem kellenek nekünk egyik vagy másik bölcselő költő kényleges maximái, nem kellenek ez vagy amaz érzelemre buzdításai, mi minél több eredeti alakokat, a különböző égaljak, viszonyok és népeknél oly nagy változatosságban mutatkozó érzület, gondolkodásmódokat akarunk lát-

ni, s minél inkább saját népére és érzületére szorítkozik a költő, minél jobban állítja elő népét, annál több világirodalmi becscsel bírnak munkái. Nem kívánjuk, hogy a költő az egész világhoz szóló próféta legyen, hogy nézleteit papolja, állítson elő egyéneket, mutassa fel híven egy nép életét – s az egyéni maximáknál, vagy érzelmeknél sokkal becsesebb dolgot ad kezébe mind saját népének, mind pedig a philosophnak, ki, mint említettük, kilépett az elvontság kopár négy fala közől s a világon ezer meg ezer alakban mutatkozó nemzeti és faji eszmeköröket és világnézeteket kezdi vizsgálni. Az irodalmakból többé nem csak egy Dante, Milton csúcsát akarjuk *megbámulni*, hanem a népek bel és küléletét akarjuk *tanulmányozni.* Így a *világnézletet* nem várjuk készen megadva tőlük, hanem csak anyagokat várunk, melyek összefoglalva magasb rendű világnézletekre vezetnek, mint melyek egy költő vagy elvontan gondolkodó agyában születhetnek.

Mi, ha képekben akarnánk beszélni, nem hegyekhez hasonlítnók az irodalmakat, hanem a növényzethez. Minden vidéken nem azon növényeket keresi a vizsgáló, melyek idegen égaljról ültettettek át, hanem melyek ott a föld, az égalj s más viszonyokhoz képest nőnek, a vidék valódi bennszülöttei. Legszebb része e növénytannak is, mely a növényekből a föld minőségére, a környező légre következtet vissza.

Mint részletesb leírásaink folytán kitűnik, minden új-kori irodalom, mintegy közös megegyezésre ez irányt látszik kivétel nélkül, s napról napra mind jobban követni. Ez irányt tényekben mutatjuk ki – s a bíráskodó ész tán csak majd a jövő században mondhat jogos és alapos ítéletet fölötte. Salamon Ferenc

26.

[Salamon F., *October 24-n. Bolnai javára először Flaminio színmű 4 felvonásban*, Budapesti Hírlap 1855. okt. 31. 859. sz. 2820–2821.]

October 24-n. Bolnai javára először *Flaminio* színmű 4 felvonásban

Franciául írta Sand György, fordította Feleki Miklós

Hogy *Sand* György azt hiszi magáról, mikép a dráma épen úgy sikerül neki, mint a regény – abban csalódik, s hogy ezenkívül sok lélektani ismeretei mellett is nagy philosoph, épen oly alaptalan meggyőződés. Az előbbi csalódás ez utóbbi meggyőződést a legkézzelfoghatóbban cáfolja meg; mert a költő szelleme, bármily lángeszű legyen, ha hosszas ideig kirekesztőleg egy költői formában él, mintegy bele csontosodik. Egy bölcselő ezt beláthatná. A regény volt ifjúsága óta azon forma, melyhez ismereteit, eszméit, képzeletét idomítá, s egész irodalmi pályáján az elbeszélésbeni ügyességet gyakorolta, melyben annyira vitte, hogy legszigorúbb

ítészei is e részben dicséretekkel halmozták el. Az elbeszélésben sokkal több eszköz áll a költő rendelkezése alatt, melylyel a hihetetlent is valószínűvé teheti, s a legkivételesebb tüneményre is elmondhat a „nyájas olvasónak" zárjel és csillag alatt vagy egy kikezdésben néhány hasonló esetet. Midőn regényíróink egy-egy lélektani igazságot mondanak el, mely iránt a legnyájasabb olvasóban is kétség támad: a kedvenc rábeszélő hang, egy ügyes fordulat által mindent egyszerre jóvá tehetnek. E részben úgy tesznek elbeszélőink, mint azon középszerű énekes- vagy táncosnők, kikre a közönség műértő közönynyel hallgat és néz az utolsó percig – de ekkor csak az, hogy a táncosnő igen nagy ügyességgel áll meg lábujjhegyén s az énekesnő a legkacérabb mosolyai, legmélyebb hangja és legbájosabb karrándításai egyikével intéz a közönséghez egy felkiáltó jelet, azonnal kitörésre bírja a tapsok *szendergő viharát.*

De színpadon a szerző meg nem jelenhet, hogy paradoxonait mentse, hogy minden valószínűtlenséghez szellemdús magyarázatokat adjon (fölvonás közben tehetné ugyan, de divatba nem jött, – s mentsen Isten, hogy divatba jőjön, mert pl. Flaminionál a közök kétszerte hosszabbakká lehetnének, mint maguk a fölvonások). – Drámában a szerző nem állhat elő, hogy mindenik személyét különös figyelmünkbe és pártolásunkba ajánlja, hogy gyengeségeiket jó anyaként mentse, míg a regényírók mindenre találnak mentséget. Midőn személyük, mintegy részvétre és gyöngeségei iránt elnézésre jogosított kis gyermek jót húz egy bottal mamájára, a szerző, kényeztető hangon mondja el: cukrot érdemelsz édes fiam, mert most az egyszer nem *bal kezedbe* fogtad a botot. Ezenkívül a regényíró a tájfestéssel, egy fürdői élet leírásával gyakran nagy sikerrel takargatja a mű hiányait (nem a műértők, de a nagy közönség előtt), míg drámában csupán egynehány egyént, azok érzelmeinek fejleményét, szenvedélyeik harcát akarjuk látni és láthatjuk.

Flaminio szerzője vagy a dráma és regény közti különbséget, vagy, mi hihetőbb, önmagát nem ismeri. Nem látja át – pedig örökösen philosophál, – hogy az emberi tehetségek az ú. n. lángeszeknél is korlátozottak, és nem lehet mindenhez érteniök. Napóleon nagy lángész volt; de mindemellett azt mondá *Foulton* találmányára, mikép hiú ábrándozás. *Lamartine* mint költő jó, s mint történetíró nem középszerű, nem gyenge, hanem annál is roszabb; mert az óriás nagyobbat botlik, mint a gyermek, ha sötétben járkál.

Hogy Napóleon a géptanba, Lamartine és Jókai a történet- és Sand György a drámaírásba avatkoztak, egyenlőn hibáztak.

Épen *Flaminio*-ban látjuk megszemélyesítve *Sand*nak a lángészrőli babonáját. *Flaminio* gyönyörűn énekel, jó színész, a zenében, nőhódításban és a csempészetben virtuóz, a legjobb mérnök, bámulatos jól tud úszni, vívni, rajzolni, jő szobrász, oly jól lő, mint maga Montechristo, kinek e részbeni ügyességét 1847 óta mai napig a világ nem győzi eleget bámulni, ő nagy halász, vadász, utcai énekes, – s alig van a művészet, mesterség, ipar és a semmit tevésnek oly neme, melyet meg ne kísértett volna. Még költő, népszónok és színpadi etatista is volt. E mellett szíve csupa arany, s mindamellett, hogy fiatal létére sok élettapasztalással bír, ingét is kész akárkinek odaadni. Voltak percei, melyekben gazdag volt, – de magát koldussá tenni egy pár óra műve. Aztán szereti a függetlenséget, – de egyszersmind

a fekete frakkot és a mosott inget, habár első jelenetében oly rongyosan és szenynyesen áll elő, mintha ruháit iszapból halászta volna ki. Férfias tulajdonai mellé annyi nőiesség vegyül, mikép látszik, hogy e genialis bábot csak női kéz cifrázhatta fel. A férfi novella- és drámaíróknak gyakran vetették szemére, hogy nőalakjaik aetherrel élnek, és fellegben játszanak – nézzétek meg, kik nem láttátok, Flaminiot, – látni fogtok egy nő agyából előkerült férfi ideált, ki most a csillagok közt repül, majd a sárban éli aranjuezi napjait és az útfélen veti a cigánykerekeket. Mindenben otthon van és az átmeneteket meg sem érzi. Szép tulajdonaiból 3 fölvonásban és előjátékban rendre érettségi vizsgát tesz le. Fő tantárgy egy angol delnőveli szerelmes viszonya, miben kemény tűzpróbákon kell átmennie – a többi csak segédtudomány e célra.

Maga az egyén oly valószínűtlen tünemény, a túlcsapongó képzelet oly csoda bogara, és oly sokféle tulajdonokkal bír, hogy egy drámában se való, se határozott egyéniségként föl nem tüntethető. Hiában beszélik el a színpadon egyszerűen, hogy Flaminio hol született, hogyan nevelkedett, mik tulajdonai és viselt dolgai – a színpadon mindez halvány dolog, hol mindennek szemünk előtt kell történnie, minden jellemvonásnak erősnek kell lennie, tettekben és plastikai határozottságú szavakban kell nyilvánulnia. Egy ily szétterjedő kép, mint Flaminio lelkületének térképe, a regényben sok regényes pontot mutathat, de a drámában kevés és hatalmas vonásokban kell előtüntetni a jellemet, úgy, hogy az egész világosságban álljon a közönség előtt.

De lássunk a műből egy pár jelenetet. Mindjárt az első jelenetben a savoyai hegyek és erdők közepén egy fürdő közelében vagyunk, hol Lady *Melville*, ki ifjúságában özvegyen maradt, most férje nővérével *Barbará*val s *Gérard* francia gróffal kirándulásokat tesz a hegyek közé. Barbara halász és vadász, Lady Melville-t pedig *Gérard* gróf, a legroszabb széptevők egyike, untatja. Képzeljük, mily szépen tudta volna leírni *Sand* az erdőt, a sziklákat, a kirándulás nagyszerű kényelmetlenségeit és kisszerű veszélyeit, e mellett a kilátás élvezeteit, azon hegyi csárdát, hol a fáradság után vajas kenyeret lehet találni. Minő regényes lesz vala leírni, hogy miután Barbara vadászni megy, Gérard gróf és L. Melville egy egy mohos kőre ülvén, a legegykedvűebben beszélnek a szerelemről, s a vadon közepett, melyben minden levél szerelemről suttog, hol minden csupa élet és elevenség, nem tudják levetkezni a nagy világ blazírtságát. Minő regényes dolog a hegyi korcsmában egy paraszt lány, ki egy csempészhez akar férjhez menni. E csempészt épen most vette üldözőbe a határőrség, az rongyosan, hajadon fővel szalad a hegyek, sziklák közt, míg a csapszék közelébe ér, hol kedvese el akarja rejteni, – és több ilyes.

De drámában csak a párbeszéd marad fenn, az erdő, sziklák, az utazás, a csempész menekülése elveszti varázsát. Unalmasan és untatón beszélget Gérard gróf és Lady Melville a szerelemről. Ennek szíve keményebb azon deszka-sziklánál, a melyen ül. Végre *Bulyovszkyné* ráunván *Szerdahelyi* hideg szerelmi vallomásaira, őt a faképnél hagyja. Gróf Gérard-Szerdahelyi boszút esküszik; – s alig gondolja ki azt, midőn az üldözött csempész szurtosan és rongyosan a színpadon keres menedéket a színfalak mögött ólálkodó határőrök elől. „Itt az én emberem” mond

Gérard, – s átadja neki úti táskáját, hogy vegyen fehér inget, fekete kabátot és fénymázas cipőt (nem emlékszünk tisztán, hogy a csempész mezítláb volt-e, de bizonyos, hogy a toilette e része öszhangzott volna a többivel.) E jelenet nagyon regényes, s következménye az, hogy *Flaminio* a dámáknak bemutattatik, figyelmet ébreszt maga iránt, és Gérard gróf először gyönyörködik, később megijed azon, hogy e földönfutó mind jobban fölkelti vadonias viselete és transcendens beszéde által az angol delnők részvétét. Míg az uzsonna így foly, a határőrök megjelennek, Flaminio a csempész határozottan a közel levő tóba ugrik, a határőrök utána puskáznak, az angol dámák, kiknek részvéte tetőpontot ér, s a kis paraszt leány, ki holtig szerelmes Flaminioba a dugárusba, a színpadról nézik e jelenetet – s ezzel vége az előjátéknak.

Flaminio később Párisban van. Miss Barbara egy hegyi kunyhóban szerzett menedéket Flaminio számára, s ott gyógyította ki sebeiből, és úti táskájába ezer font sterlinget lopott be, melyet ez büszkén visszaad. Most Párisban tartja egy külön szálláson, hol az a gyermekek számára mozgékony szobrokat készít. Lady Melville, kivel Gérard gróf nem boldogult, megjelen nála, szerelmet vallanak egymásnak, *Barbara* nagy örömére. De egy delnő is ott van, ki elmondja, hogy Flaminiohoz neki földesúri joga van, elszerződtette mint énekest Velencébe, hogy ez neki inasa volt, s ő emelte ki ez alacsony helyzetből. – Mint kitűnik, e delnő és Flaminio közt más viszony is létezett. De Lady Mellville nem oly kényes, mint volt közelebbről a *Pünkösdi királynő*. Meghökken ugyan, hanem meg nem veti az inasi ruhát – ő szereti mindezek dacára Flaminiot. Megjelen e savoyai paraszt lány is épen akkor, midőn a Lady és a lángész szerelmet esküsznek egymásnak. (Minő regényes!) A paraszt lány azt mondja, hogy Flaminio megígérte, mikép őt nőül veendi, s csak neki van joga e férfiúhoz. Flaminio szerelme valódi csőd alatt van, és e csőd miatt az angol delnők előtt is elveszti minden hitelét, még az angyali szívű Miss Barbara is azt mondja neki: „Maga rosz ember!” mi rendkívül nagy szó egy ily a bárgyúságig s a legtökéletesebb együgyűségig ártatlan fehér cseléd szájában. A boldog percekben *Barbara* egy tízezer forintnyi évi jövedelemről szóló levelet ád át Flaminionak, melyet ez a tűzbe dob. Büszkesége szintoly nagy, mint lángesze – ő független kíván lenni. Van még ötven frank a zsebében, s ezt is *Treuttenfeld* herceggel kívánja megosztani. E herceg hajdan olasz buffo volt, s egy csapatban szolgált Flaminioval. Az angol dáma azonban herceggé avatta fel. – Mindig hercegségét illető peréről beszél, melynek javadalmait egy bizonyos *Kologrigo* Demeter gróf bitorolja. Az utolsó felvonást megelőző szünet alatt Flaminio Indiában mérnökösködik. Ott ismerkedik meg Kologrigo Demeterrel, kit egy fogadásban megnyert. Az utolsó felvonás visszavisz a savoyai hegyi lakba. Ott a kis paraszt lány férjhez ment, – Flaminio is ott van, mint önereje által gazdaggá lett ember. Kologrigo Demeter épen azt beszéli el a hasonlókép jelenlevő angol delnőknek, hogyan járt Indiában egy fiatal emberrel, ki fogadásban megnyerte. Előáll most *Flaminio*, s Kologrigo nagy bámulatára maga előtt látja indiai győzedelmesét. Célt lőnek most is. Flaminio egy francia kártyából azt a szemet lőtte ki, melyet kívántak. Kologrigo vagyonát teszi a fogadásra és Flaminio elnyeri; de nyereményét Treuttenfeld címzetes hgnek ajándékozza oda, kit az joggal illet. A vesztes

megbántja a nőket, mire Flaminio párbajra híja ki azt, és ellövi fél bajuszát. E lovagias viselet visszaszerzi neki Lady Melville szívét. E hölgyet nőül veszi, s Kologrigo is azon *Palmerani* hercegnőt, kinél egykor Flaminio inas volt. – Ezzel a darabnak vége van.

Szeretnők látni, hogyan vinné ki regényben is Sand e több mint regényes mesét. Drámájában nincs egyetlen határozott jellem. Egyik sem tesz, egyik sem érez, mert egyik sincs egyénítve. A hatás igen gyenge volt. Bolnai mint jutalmazott csinált egy kis zajt a dráma elején; de később a közönség hideg maradt mindvégig. – A színészek játékáról mit sem akarunk szólani; ily szerepekből tán lehetlen is valamit teremteni. A legnagyobb hatásra számított jelenetek elveszték hatásukat Flaminio hóbortjai és az angol dámák fölfoghatlan érzület- és gondolkodásmódja miatt, s egész meggyőződéssel mondjuk, mikép valóban drámai jelenet egyetlenegy sincs e műben. Az, hol a savoyai paraszt lány megjelen, midőn Flaminio szerelmet vall Lady Melvillenek, érthetlenné van téve *Flaminio* metaphysicai őrjöngése által, – és épen nem megható. Flaminio a szó teljes értelmében fércelmény – nem csak a cselekvény van regényesen összefércelve, hanem maguk az egyének is. Valót és így életet is hiában keresnénk benne. E halva született mű nem érdemelne ily hosszú nekrológot, ha anyja nem egy európai hírű regényíró volna, s nem tartanánk attól, hogy e név tekintélyt ad e műnek. – Különben szerettük volna, ha Sand, kinek „Flaminio"-ja Párisban az író iránti kegyeletből tetszéssel fogadtatott, jelen lesz vala színházunkban annak adatásakor; – itt győződött volna meg, hogy Európa leglelkesültebb közönsége mily álmosan és hidegen hagyja oda a színházat. Salamon F.

27.

[Salamon F., *October 31-n és nov. 1-n. Szigeti javára először: „A vén bakancsos és fia a huszár"*, Budapesti Hírlap 1855. nov. 6. 863. sz. 2846–2847.]

October 31-n és nov. 1-n. Szigeti javára először: „A vén bakancsos és fia a huszár"

Eredeti víg népszínmű 3 szakaszban, dalokkal és tánccal. Írta *Szigeti* József (a jutalmazott), zenéjét szerkesztette, részben eredetileg írta, *Bognár* Ignác

Egyszer egy faluban a nyiren-e vagy az erdő
Háton, most már nem jut eszembe – elég az

élt egy rőt hajú sváb bormérő – kinek egy rest fia volt, ki nyáron munka fejében a legyet szárán csapkodta napestig, télen fűtött szobában heverészett.

...Fritzi volt neve a sihedernek.

Nehogy azt képzeljék olvasóink, mikép Fritzi és „a mi Matyink" közt sok hasonlatosság van, e hasonlatosság Ludas Matyinak csak azon soráig terjed, hol ezt olvassuk: „holtra elunta magát." Fritzi szeret a kályha mögött heverészni, de épen nem kalandos szellemű, egyedüli vágya, gondja és szenvedélye az evés. A bárgyúság tán jobban soha sem volt személyesítve, külső által kifejezve színpadunkon, mint e Fritziben, kit szerzője egészen önmaga számára teremtett. Első fellépésével, vagy helyesebben felődöngésével azonnal figyelmet ébresztett. Sárga nadrág, mely szűken fut össze egy pantoffliba, és fenn egészen a mellig ér, hol egy széles fél nadrágtartóval van biztosítva; vörös mellény – fehér ing, ennyi az öltözék. Rendkívül szőke, halványon kövér arc, félrehajtott fej, igen hosszú lábak, rövid derék, ennyi a termet. Hát a mozdulatok, a különböző állások! – Hát azok a csodás vigyorgások, melyeket hogy Fritzi mosolyoknak hisz-e vagy nem, mellékes dolog, legkülönösebb és jellemzőbb bennük az, hogy rögtön, minden átmenet nélkül, a legbölcsebb és tökéletesebb komolyság váltja fel. Kezeit, melyek nála merőben feleslegesek és haszontalan szerszámok, midőn nem evésre használja, soha sem tudja hová tenni. Elvégre is zsebeiben vagy hátra fogva találják megnyugvásokat. Járása, mint olyané, kinek mindegy, akár jő, akár megy, a legbizonytalanabb, némi határozottság csak akkor látszik benne, midőn a félelem a kályha mögé kergeti.

Ez azon férfiú életnagyságú képe, kit katonává akarnak sorozni. Már maga az eszme, e fajankót huszárrá tenni – komikus. A békeszerető jámbor fiút, ki a polgári vitézség bizonyos nemével vág neki a legnagyobb gombócnak vagy sonkadarabnak, nem annyira átlátja, mint ösztönszerűleg érzi; hogy nem hadi pályára termett. Kényeztető atyját a vörös hajú csaplárt csak a gondolatra is, hogy kényeztetve szeretett rajkója alá oly lovat adnak, mely nem is a földön, hanem a levegőben fog járni, a hidegláz kezdi borzogatni. De a fiú a sorshúzáson fekete golyót húzott – s neki menni kell. A jó, de fösvény atya nem szeretne fiáért pénzt adni ki, s azért elkövet mindent, hogy szép szerével és ingyen mentse meg a fényes de nehéz pályától, melyen az el fogna soványodni, hisz már is oda van! (Pedig dehogy van!) A fiúnak siketséget kell színlelni; de a sorozó bizottmány előtt, mint a fiú kis gyermekes siránkozással beszéli el, midőn lassú hangon azt mondják neki: elmehetsz – atyád várjon estére töltött káposztával, a fiú kiesik szerepéből. „Ha a töltött káposztát suttogva meghallottad, akkor a richtájt is meghallod kiáltva."

Az atya kétségbeesik, annyira, mikép dacára annak, hogy péntek van, a kántor, az ő lelki testi jó barátja, sem bírja rávenni, hogy azon estve kimenjenek a „ragyás sziklához", hol elásott pénzek kicsapó lángjára szoktak késő éjszakáig leskelődni. Aztán a veres hajú sváb korcsmáros uram szívét még egyéb is bántja. Mert van neki egy nagyon, de nagyon szerelmes leánya. – Szerelmes pedig az egy sült parasztba – egy obsitos fiába, kit *Sugár* Lacinak hínak, s kihez az öreg korcsmáros semmi áron sem akarná férjhez adni az ő sentimentalis Ilonját. Egyszer plane a jó Sugár Laci kutyaliter jár, vagy inkább a korcsmáros kutyaliter jár Lacival. Fritzi elárulja az apának, hogy Laci és Ilon a lugason együtt beszélgetnek, – a korcsmáros bottal megy Lacinak; de ez nem rest; a botot kiveszi kezéből és nyakon ragad-

ván, csúnyán megrángatja. A dulakodásnak a korcsmából elősiető népség vet véget. Most Laci apja, *a vén bakancsos*, a darab főintrigánsa is ott terem, s előadja, hogy fiának szabad házához járni, mert az korcsma; szabad a leányra kacsintani, mert szeme arra való hogy kacsintson vele; szabad Ilont szeretni, mert a leány arra való, hogy szeressék. A mi pedig a „sehonnai" címet illeti, mit a korcsmáros Lacira mondott, az egész falu emlékszik rá, hogy e korcsmáros 24 évvel ezelőtt egy rongyos fél strimfliben hozta a faluba mindenét, – s köztük gazdagodott meg. Maga pedig, a vén bakancsos, a faluban minden emberrel tett valami jót: egyiknek tehenét gyógyította meg, másiknak kályháját javította ki, a falu házából ő irtotta ki a patkányokat, ő jósolta meg a cholerát, ő vette észre minap a tüzet, midőn soros bakter volt, különben a falu hamuvá lett volna, s végre ő olcsóbban borotvál, mint, a szomszéd falu borbélya. Ezért nem csoda, ha a rongyos és szennyes vén bakancsos csípejére tett kezekkel, félre csapott s figeszerűen összeesett sipkájával hegykén áll meg a csaplár előtt és egész nyugodt méltósággal, midőn az a legnagyobb tűzben van, szeme közé fúja a pipafüstöt. Rendre mutatja sebeit, melyek elül és *hátul*, jobb és baloldalon, fején, arcán, nyakán vannak. „Nézze ezt, nézze azt – hát ez itt mit vétett!" – E szónoklat oly hatással van a falu népére, mint midőn Antonius mutatja föl a nagy Caesar sebeit a római nép előtt. Azonnal kész a vén bakancsos (mert ő rögtönző poeta egyszersmind) egy gúnydallal a korcsmárosra, melyet énekelve megy el a népség.

Sugár Laci pedig, a darab első szerelmese, kinek különben is nagy kedve volt mindig a vitézi élethez, búsultában arra határozza magát, hogy katonának áll be, úgy sem lehet Ilonhoz reménysége.

Az első felvonás második változásában a csapszékben vagyunk, hol Ilon búslakodik. Vigasztalója Lidi a kántor leánya biztatja, mutasson több elszántságot atyjával szemben; ő maga (t. i. Lidi a kántor leánya) mindent ki tud vinni atyjánál. Egy leckét tart, melyben érdekesen van előadva, hogyan szedi rá egy tettető leány az engedékeny szülőt, kinél sírás által mindent ki lehet vinni. Pl. midőn új ruhára van szüksége, keservesen kezd zokogni, elmondja, mikép csak az fáj neki, hogy az ő – ked-ves apja ő-tet nem szereti, s elbujdosik, a falu kútjába ugrik. E jelenetet Munkácsi Fl. igen jól adta, a sírás és zokogás tettetése igen jól sikerült. Azonban tanításaiból a nagyon gyönge és gyöngéd Ilon nem sokat okul; mert megjelenik az atya, és az ellenében, kinek szemébe se mer nézni, nem tudja védni szerelmét.

Az atya és a kántor azonban egy tervet szőttek, mely által egy csapással két legyet ejthetnek meg. E szerint Lacit, kinek úgy is elvették minden reményét a boldogulhatás iránt, rá kell venni, álljon be katonának Fritzi helyett; adjanak egy kötelezvényt kezébe, melyben a korcsmáros a hat szolgálati év eltelte után, *ha a fiú arra való lesz*, kötelezi magát, hogy hozzá adandja leányát. Így nem csak Fritzi menekül meg a katonaságtól, hanem Ilon is azalatt más, méltóbb férjet találand. *Laci*, miután Ilon tántoríthatlan hűségéről teljesen meg van győződve, örömmel ad kezet – s őt elviszik katonának. A korcsmáros arra is kötelezi magát, hogy míg a fiú távol lesz, ő gondoskodik a vén bakancsos eltartásáról. – Az első felvonás egy verbunkos-tánccal van bezárva.

A második felvonásban Ilonnak sokkal nagyobb szüksége van Lidi vigaszára, mert egy levél érkezett, hogy Laci a csatában elesett. Előjő az öreg bakancsos is, azaz hogy behíják a lányok; mert maga fogadást tett, hogy a korcsmáros házába többé be nem lép. Hogy lépne, midőn a korcsmáros, ki felfogadta, hogy fia távollétében őt tartani fogja, nem teljesíté ígéretét. A vén még is csak bemegy Ilon kérésére. Ő is azt hiszi, hogy Laci meghalt, s Ilont vigasztalni akarván, maga is sírásnak ered. E jelenet sikerülne, ha Ilon nem a legközönségesebb Lafontaine-féle pityergő egyén volna. Nem tudja mással fejezni ki érzelmeit, mint: a síron túl is látni fogjuk egymást és síromig fogom szeretni őt. A bakancsos elmegyen. Nemsokára egy katonaköpenybe burkolt egyén lép be, ki sipkáját mélyen a szemére húzta. Eleinte nem ismertek rá; de nemsokára ebben Lacit látják maguk előtt állani. Igen, nem álom, hanem való, hogy Laci él, hogy ő itt van. Ilon, ki most hasonlókép nagyon elcsépelt felkiáltásokban tud örülni, elájul. Későn veszik észre, hogy a huszárnak fél karja hiányzik. Ilon azonban nem kevésbbé szereti őt. Az ablakból meglátják a vén bakancsost. – Már csaknem fél a néző, hogy a túlságos örömnyilatkozatok untatókká fognak válni, de ezen úgy segít a szerző, hogy egy kis változatosságot ad a hangulatnak az által, mikép a vén bakancsos amint beszalad, elbukik. A „servus Laci”knak nincs vége-hossza. Eredeti az, hogyan fejezi ki örömét. Elkezd valamit beszélni, s midőn legnagyobb hévvel beszél, a szó közepén egyszerre csak egy kitűnő „servus édes Lacim”mal szakítja félbe magát. Ő is észreveszi, a mint fiát ölelgeti, hogy annak fél karja hiányzik: „Hova tetted fél karodat?” – „Hát elvesztettem” mond derülten a huszár. „Ej fiam” szól a vén bakancsos, nagyot dörzsölve keze fejével bajuszán, „arra kár volt jobban nem vigyázni!” Aztán elősiet az egész falu a csodára, s elsajnálja a Laci félkarját. E három jelenet közől a két elsőt az egész darab előnyére össze lehetett volna foglalni. A bakancsos jelen lehetne, midőn Laci belép (bátran meg lehetne kímélni őt a bukástól), nem szükség későn fedezni föl, hogy a belépő nem más, mint az, kit halottnak hittek; mert e késő felfedezés úgy is valószínűtlen. A fél kar hiányát azonnal észre kellene venni, mihelyt az leveti köpenyét. Így elmaradna azon kissé „Törő Bálint férjem uram”-féle kívánat a lánytól, hogy szorítsa meg a huszár mindkét kezével. A jelenetnek, melyben az érzelmek úgy is művészietlenül vannak előállítva, a bakancsos több élénkséget adna; a hosszú mű rövidülne, a hatás nagyobbá válnék, s nem kellene az elvesztett kart háromszor siratni el. Most előjő a csaplár, vagy is: Laci megtudván, hogy atyjával ígérete ellenére méltatlanul bánt, elővonja rejtekéből. A csaplár nyilvánítja, hogy lányát egy nyomorék koldushoz adni nem fogja. Laci megtudja, hogy lányát egy szomszéd falubeli árendásnak akarják nőül adni. A szoba-ajtó betörése, hová a csaplár vonult, a kurjantások, dühöngés és erőszakos, vad magaviselet nem elég a huszár jellemzésére. Ő nem tesz egyebet, mint szeret és dühöng. Általán véve a darab fő hiánya, hogy a szerelmesek – a lány és a huszár – nincsenek legkevésbbé is jellemezve, s érzelmeik igen mindennapiak, s gyakran ismétlik ugyanazon phrasist. Egyszer is sok elmondatni a huszárral „az Isten legyen neki irgalmas, kegyelmes” – de azt ismételtetni – nem mondjuk eszmeszegénységre, de hiszszük, elsietésre mutat. Menjünk át a harmadik felvonásra.

Itt következik a valódi cselszövény. A korcsmáros uralkodó szenvedélyénél fogva vezettetik oda, hogy lányát erőnek erejével maga tolja rá a csonka huszárra. Említettük már, hogy a korcsmáros a ragyás sziklánál elásott pénzek kigyuladását lesi. Ezt senki sem tudja jobban, mint a bakancsos, ki egy paraszt fiú által elhiteti mind a csaplár- mind a kántorral, hogy a tűz fellobbanását többször látták. A harmadik felvonásban tehát setét éj van. Egy erdő előterén látjuk a vén bakancsost a huszárral, ki a földbe egy üres bográcsot és ládát ásott el. A huszár mindezt nem érti mire való. A bakancsos csak azt feleli, hogy arra való, mikép Ilon és Laci egymáséi lehessenek. „Nézd fiam, van itt nálam egynehány darab arany és tallér, ezeket a földön elhintem." De mi célra? – „Látszik, hogy csak huszár voltál, nem érted a cseleket: – hát csak azért teszem, hogy kikeljenek, mint a kukorica! Te pedig vedd elő a pisztolyt, s midőn rejtekünkből előállunk, fenyegesd a korcsmárost, hogy lelövöd, a hol találod." Laci és furfangos apja elvonulnak. Előjő a csaplár, leül egy bokor mellé, honnan a kincs kigyuladását akarja lesni. Most újra előjő a bakancsos és fia. Ez fennhangon fenyegeti a csaplárt, bárcsak találná valahol, azonnal megölné. A csaplár megijed, s motcanni sem mer a bokor mögött. A bakancsos azonban egy röppentyű-töltényt azon helyre dob, hová a bográcsot elásta, mely midőn nagy lánggal ég, előrohan ásójával – fiát pedig biztatja, lője le, a ki közeledni mer. Kiássa a bográcsot; a csaplár iszonyú félelmében a bokor mögől nem mer mozdulni, ő pedig azt a pár arany és ezüst darabot, mely zsebében volt, megzörgetvén a bográcsban, ott hagyja a gödör mellett.

Miután eltávoztak előjő a csaplár s iszonyúan kétségbe van esve, hogy „saját kincsét" elvitték. Előjő nemsokára a későbben érkezett kántor is. Megtalálják a gödör mellett a pénzdarabokat, s így nincs kétség benne, hogy ott valóban kincs volt. A pénzdarabok felett a lelki testi jó barátok összevesznek – s vége a változásnak. A következő és utolsó változásban látjuk, mikép a bakancsosnak igaza volt, midőn azt mondá, hogy arany darabjai közől egy párt azért vet a földre, hogy kikeljen, mint a kukorica. A csaplár és kántor vetélkednek azon, melyik adja leányát a csonka huszárnak, kit dúsgazdagnak hisznek. – A darab e részén, a végén vannak a legcomikusabb jelenetek. Midőn a bakancsos beállít a csaplárhoz s egy pohár pálinkáért egy aranyat ad oda váltatni, a kántornak szeme-szája eláll. Most tudja meg csak, ki ásta ki a kincset, s most érti meg, miért oly barátságos a csaplár a bakancsossal. A mint eddigi jó barátjával veszekszik, a közben is a vén bakancsos figyelmét mindig saját leányára akarja vonni. „Ide gyere Lidi, gyere mellém Lidi," a legdühösebb veszekedés közben ez minden harmadik szava, melyben a csaplárnak szemére hányja, mily méltatlanul bánt a bakancsossal és fiával. A vén bakancsos számba sem veszi őket. Azt mondja, nem is lakik talán többet ebben a rongy faluban, hanem Pestre megy lakni, hol fia goróf kisasszonyok közt válogathat, s maga a huszár is nagy kedvet mutat Ilon iránt A vén korcsmárost a pénzvágy viszi oda, mikép most rá kényszerítse a huszárt, hogy leányát elvegye. Előszólítja Ilont, és nagy izgatottságában ijesztően kiált rá: „szereted-e még azt a huszárt?" A leány ijedtében azt mondja: „nem." Így leányát is magának kell rábeszélnie, hogy a huszárral egybekeljen, mely nagy sietséggel meg is történik – s csak azután sül ki a csel, mely által a csaplár rászedetett.

Ennyiből is láthatni, hogy a cselszövény kivitelében semmi, legcsekélyebb valószínűtlenség sincs. Ki ebben valószínűtlenséget lát, az vagy soha sem olvasott vígjátékot, vagy egyébre boszankodván, mit ki nem akar mondani, a darabot elég kevés tapintattal épen erős oldalán támadja meg, mint azt az „Ung. P." német lap tevé. Népszínműveink közt egyetlenegyet sem ismerek, hol a cselekvény kivitelében oly gond legyen fordítva a valószínűségre. Szigligetinek leghíresebb és legsikerültebb műveiben is, minden igen szép tulajdonok, nagy jellemzési és technikai ügyesség mellett is látunk egy-két oly erőszakos fogást a cselekvényben, melyen az ember megbotránkozik. A botlásokat elnézzük a többi szép tulajdonokért; de midőn más színműírónál ezeket kerülve látjuk, az igazság kívánja meg, hogy érdemét kiemeljük. Természetes, hogy Szigeti darabjában a motiválások még több oldalúak, mint itt előadhattuk s maga a mese szövevénye nem a véletlenségre, hanem a jellemekre lévén építve, melyek többnyire meglepő hűséggel állíttatnak elő, az egész művön majd mi fércelés sem látható. Sokat emeli ezenkívül e vígjáték becsét az egyöntetűség. Itt nem halad két cselekvény egymás mellett, melyek közől egyik az urak, másik a nép között játszik; nincs szembe állítva a frakk és guba az előbbinek rovására; – az egész egy csapszék tulajdonosa és egy pár vendége között történik, hol mindenik szenvedélye- vagy egyéniségéből szövődik a mese. Szigetinek a férfiak jellemzése jól sikerült, az ifjaké kevésbbé. A vén bakancsos maga a legegésségesebb alak, s Rétinek kétségkívül legjobb és legnagyobb szerepe. A korcsmáros, ha néhány szájába nem illő phrasist, mi inkább novellában volna comicus, kiveszünk, szintén jó. A kántor hasonlókép sikerült alak. Fritzi, habár mellékes személy, és mint csupa test, mely arra él, hogy gyomrát tömje, nem épen beillő egy költői műbe, a jó színpadra állítás által mulattatóvá válik. Lidi a kántor leánya az ifjabb személyek közől kivétel. A könnyelmű furfangos lány igen nagy eredetiséggel bír – csak az a kár, hogy legjobb jelenetében saját édes jó atyját gúnyolja ki; és ha szerzőnek mentségeül szolgál is, hogy az újabbkori francia és német színművekben a szentebb érzelmekkel sokkal kíméletlenebbül bánnak, mindenesetre hibaként kell Lidi magaviseletét kijelölnünk. Igaz, hogy azon jelenetben, midőn előadja, hogyan veszi rá atyját, hogy új ruhát csináltasson számára, inkább a szülők gyöngesége van kigúnyolva, kik kényeztetésük által rontják el gyermekeiket; de épen ezért Lidi *romlott* gyermekként van föltüntetve. Ilon és a huszár, mint említők, legkevésbbé bírnak határozottan kinyomott egyéniséggel, s szerző minden alakító tehetsége mellett, mint ki meglett embereket képes előállítni, érzelmeik nyilatkozatában, alig látunk egy két eredeti vonást. Úgy látszik, szerző kevesebb gondot fordított ezek egyénítésére; (nem akarjuk azt mondani, mire semmi sem jogosít, hogy szerző nem képes érzelmeket, állítni elénk).

Úgy hiszem, hogy a hibákat csaknem mind, a legnagyobb szigorral adtam elő, s már ennyiből is azon vádnak teszem ki magamat, hogy inkább fürkésztem a gyenge, mint az erősb oldalakat. De azért még egy, a szerzőt legkisebb részben sem, de csak az egésznek előállítását illető hiányt ki kell emelnem. A dalok és táncok gyengébbek talán, mint akármely más népszínműben, a bakancsos rögtönzésétől fogva egész a darab végeig. Bír-e szerző annyi áldozatkészséggel, hogy azo-

kat a különben is elég hosszú darabból kihagyja, nem tudom; de bizonyos, hogy e kihagyások emelnék a mű hatását.

Minden kérlelhetlen megjegyzések után az egészre azt mondjuk: „Ast ubi plura nitent." Hogy ez aránylag kis hiányok mellett is – népszínműveink közt a legjobbak, legsikerültebbek közé tartozik, (melyek száma összesen kettő vagy három), színpadunk és színirodalmunknak több tekintetben egy az eddigieknél tökélyesebb szerezménye. Salamon F.

28.

[Salamon F., *Novemb. 15-kén Tóth J. javára először: „Kálmán király"*, Budapesti Hírlap 1855. nov. 21. 876. sz. 2928–2929.]

Novemb. 15-kén *Tóth* J. javára először: „Kálmán király"

eredeti történeti szomorújáték 5 felvonásban, előjátékkal. Írta *Berényi* Antal.

Hét és fél száz esztendővel ezelőtt történt, ritka emlékezőtehetséggel megáldott olvasó! a mit elmondandók vagyunk, ú. m. 1100-tól Kr. után, egészen 1114-ig, midőn Kálmán, ki mint magyar király IX-ik és mint Magyar-, Horvát- és Dalmátország királya I-ső volt a világtörténetben. Zárdában, papnak nevelték őt, s atyjától bölcs Gézától örökségben a királyi jog mellett még a fennebbi epithetont is (melyet Lonkay úr engedelméből) minőnynek nem akarunk nevezni, nehogy anachronismust kövessünk el) örökségül látszék nyerni. Szent László őt zárdai magányából a nemzet közmegelégedésére, utódául nevezte ki. Bölcs kormányára egynémely krónikás sok roszat mondott azért, mivel a keresztesek rakoncátlanságait tán kissé kérlelhetlenebbül, kegyetlenebbül boszulta meg, semmint a jó krónikások részrehajló kritikája megbocsáthatott volna neki: annyira, hogy némelyek idomtalan púpos hátúnak írták le. Törvényei az akkori korhoz képest mérsékletet mutatnak, s lovagias jellemét a keresztes hadak vezére *Bouillon* Gottfried is tudta becsülni. Hosszasan és békén tuda tűrni, de ha béketűrésének poharából az indulat bár későn fölpezsgett, semmi sem vala képes feltartani, hogy minden korláton túl áradjon boszúvágya. Ilyenkor hasztalanok voltak eszélyes és mélyen látó tanácsnokai *Sima* és *Ugra* bán mérséklő, csillapító tanácsaik, kiknek befolyása oly nagy volt, mint a történet regéli, miszerint a bölcs törvények egy részét is azoknak köszönhette az ország.

Kálmán türelmét semmi sem tevé oly nagy próbára, mint testvére *Álmos*, ki egy ízben Sz. László által királyi utódul jelölteték ki. A nagyra vágyó Álmosban úgy látszott *Salamon* király nyugtalan vére forrott. Kifáradhatlan volt az alatto-

mos kisszerű cselszövényekben, s Kálmánt, ki nagy tervekkel foglalkozott, kinek egész uralkodásában kedvenc terve Dalmátország s a tengerpart-vidék meghódítása volt, nagy mértékben akadályozá ebben. Álmos az ország ellenségeivel is szövetkezett, csakhogy vágyának egyedüli tárgyához a magyar koronához juthasson. A király, kit az egész ország tisztelt, s ki minden nagy embernek megkülönböztető tulajdonival, nagy emberismerettel bírt, mint pókhálókat szakgatá szét a cseleket, többnyire szilárd, merész föllépése által. De végre kifáradván a hasztalan idővesztegetésben, melyet Álmos okozott az országnak és neki, s élete végét érezvén (utolsó éveiben gyöngélkedő, beteges és idegesebb volt), hogy fiának biztosítsa a koronát, Álmosnak és fiának szemeit kiszúratta. Ez, bár az akkori időben más népek krónikái kegyetlenebb tetteket is mutatnak föl, kétségtelenül nagy folt a derék király életén.

Azonban hagyjunk föl a történettel (ki többet akar tudni, olvassa meg *Szalay* történetének első kötetét). Mi nem a XII. század elején, hanem a XIX-ik derekán vagyunk a nemzeti színházban!

Szerző a történet *tényeihez* hű maradt; úgy hogy a mesét Szalay könyve is elmondja körülbelül. Ezt szerzőnek nagy érdemeül teszszük ki. Történetünknek joga van a legnagyobb költői phantasiától is kegyeletet követelni *adatai* iránt.

Csak egy mellékes, de az egészbe beillő segédcselekvénynyel toldá meg szerző a történetet. Ugra bánt, a hadvezért, ki Dalmatiát meghódította, szerző fiatalként állítja elénk. Ugra Kálmánnak leghűbb embere, s mint fennebb érintők, legjobb tanácsnokai egyike volt. Őt fiatal leventévé tenni oly költői szabadság, melyért a történet nem neheztel a költőre. Ugra Dénes bán szerelmes Álmos hg leányába, a bájos Piroskába, ők mindketten a dráma szükséges személyei, de csak mellék-, segédszerepet visznek. Álmosnak legutolsó ármánykodását Piroska beszéli el nagy titokban Ugrának, kinek magaviselete és nyílt lelkéből a király azonnal kiolvassa a titkot. – *Ugra* bán terhesen lakol a király iránti ragaszkodásból származó leleplezésért. Miután a király kimondá a kegyetlen ítéletet, Ugra addig könyörög és esd előtte, míg visszahúzatja; de a végrehajtókhoz épen akkor érkezik, midőn már ezek kötelességük teljesítésével foglalkoznak. A fiatal heves bán, ki a király számára a történetben szennytelen nevet, maga számára egy kedves családot akar megmenteni, a végrehajtó királyi tisztviselő ellen kardot ránt, mivel az nem látván a királyi rendeletet papíron, nem hisz neki, s Ugrát ez erőszakoskodásért az őrök leszúrják. Piroska megőrül.

Ez sorsa e két mellékszemélynek, s a tények ellen, történeti szempontból nem teszünk kifogást; de igen a feldolgozás ellen.

A bán és Piroska szerelmeskedése nem hordja magán az ódon színezet bélyegét, sőt még az egyénét sem. Igaz, hogy az emberi szív érzelmei ugyanazok voltak századokkal ezelőtt, mint ma; de a költészetben, s főként drámában az egyének és kor szerint különbözően kell ez érzelmeknek nyilatkozniok. Az érzelemnek mint elvont valaminek nincs értelme a költészetben. Állítsátok bár elő a leglyraibb, legábrándosabb szerelmet, csak akkor lesz hatása, ha egy meghatározott egyéniség szükségkép és természetes tetteiben, szavaiban nyilatkozik. Ez ad érdeket, életet, hatást az érzelmeknek s ez az, mi rajta az eredetiség színét önti el.

Ha *Ugra* bán frakkba volna is öltözve, ha Piroska a legújabb divatú shawlt és párisi kalapot viselné, azaz a jelenben játszanék is, semmit sem látnánk bennük, mi őket egy újkori melodráma egy operai tenor és soprán, egy divatlapbeli hős és hősnőtől megkülönbözteti. Piroska hiában „nyeri vissza üdve érzetét," ha a közönség az egész párbeszédben egyént nem lát nyilatkozni és az egyénítés hiánya miatta néző nem hozatik azon csalódásba, hogy e szavakat többnek vegye puszta üres szavaknál. A szóhangzással drámában semmire sem lehet menni. A hangzat szükséges ugyan, habár nem elég, a lyrában; a drámaírónak még nem is a festőtől, kit az elbeszélő néz nagy részben mesterének, hanem leginkább a szobrásztól kell tanulnia. Az egyénítés képezi a dráma lelkét; minden szóban az egyénnek és érzelmeinek kell egyszerre nyilatkoznia. Egyén, érzelem vagy szenvedély, és a fejlés: ennyinek kell minden mondatban öszpontosulnia, s csak akkor mondhatjuk el, hogy *a nyelv drámai. Piroska* és *Ugra* bán nyelve pedig épen nem drámai. Arról, hogy abban a kor színezete tűnjék föl, szó sem lehet, midőn még az egyéni jellemzésig sem bír a dialóg emelkedni.

Általán az egész darabban, habár az események a történethez hűk, hiányzik a sajátszerű színezet, egy történeti mű, bármi fajú, ha csupán egyszerű ballada is, megkíván.

Azonban, a mi az egyénítést illeti, Kálmán király maga sikerült alaknak nevezhető, s minthogy egyént látunk magunk előtt, egy két sikerült drámai jelenet emeli e hosszú darab érdekét. Egyik és legszebb ily jelenet az, midőn Kálmán Ugra bán lelkéből kiolvassa, hogy Álmos új cselszövényt forral ellene. E jelenet a cselekvény legérdekesebb pontja, a kifejtés itt legérdekfeszítőbb, látjuk a nagy szellemet, mely sasszemekkel néz az emberek szívredőibe, s érezzük, mikép egész jelleme itt lesz legnagyobb mértékben próbára téve. Kálmán jelleme általán véve sikerült, és Egressy úr művészete abban diadalt aratott. Úgy nyugodt ünnepélyes pillanataiban, mint a szenvedélyek viharos percében, játéka megragadó volt, és még öltözéke is, melynek választásában néha különcködéssel vádolják, nem kis mértékben folyt be a hatás emelésére. Azonban a király utolsó jelenete, midőn az halálos ágyán fekszik, nem megfelelő a tárgy nagyszerűségének. Itt a tragicum legmagasb s a borzasztóval határos nyilatkozatát várnók. E jelenet valóban borzasztó. A királyt a lelkiismeret kínozza elkövetett kegyetlenségeért. Előhozatja a világtalan Álmost ártatlan, szerencsétlen kisdedével, és az őrült Piroskával, kinek néhány szava megható, gyermeteg és találó. Ott áll az, kinek szemeit a király égő vassal sütteté ki, s ez azt kérdvén tőle: Megbocsátsz-e testvérem? Megbocsátok, szól Álmos. „*Úgy hát örömmel halok meg*" mond a király.

Örömmel halok meg! – Ennél kegyetlenebb, önzőbb, vagy a helyzethez kevésbbé illő szavakat soha sem hallottunk a színpadon. (Nem mondjuk az életben, mert ott ily helyzetben ily szó a lehetlenségek közé tartozik.)

Álmos jellemzéséről nem sok szépet és jót mondhatunk. Helyette más igazítja dolgait, más szítja a lázadás és pártütés tüzét, kik közt *Uros* (Tóth J.) a fő. Álmos, kiben a lázadási és dicsvágy mintegy meg van testesülve, rendkívül gyenge, ingatag, sőt gyáva egyénnek van előállítva; a mily hamar lázad, oly hamar kér bocsánatot. *Uros* pedig, a cselszövények mozgató lelke, az ország nemeseinek színét oly

csekély szónoki erővel, oly gyermekes modorban bírja lázadásra, hogy ez akkor is sok, ha a kikhez beszél, utcai emberek volnának. „Julius Caesarban" a vargák és csizmadiák rábeszélésére Antonius tízszerte nagyobb szónoki erőt fejt ki! Aztán Tóth úr öltözködése is elhibázott volt. Ha egy idegen lép a színházba, ki a színlapot nem látta, inkább hitte volna első pillanatra *Shylok*-ot, vagy ennek valamely hitsorsosát a színpadon látni e szertelenül nagy orrú és ravaszt játszó emberben, mint egy magyar történeti egyént. Tóth játékából kevésbbé kell vala a tettetésnek előtörnie, hogy valószínűvé tegye azt, mikép szavaira az ország nagyjai csak egy percig is képesek hallgatni. Jókainénak (Álmos neje) csekély szerepe volt; *Munkácsi* Flóra k. a. kielégítően játszott, csak nem kellene, midőn szólítják, így felelnie: „jövök!", hanem úgy, mint minden magyar leány és fiú szokta mondani: „megyek." Kétkedünk, hogy ez idegen szólásmód – szerepében volna.

A mostani színházi közönség részvétteljes idejében azt mondhatnók, hogy a közönség csekély számú volt; mert a színház nem volt zsúfolásig tömve. Különben más időben azt is tekintetbe véve, hogy bérletszünet volt, azt mondanók: *tele színház*. A darab középszerű tetszéssel fogadtatott. A szerző hivatott, de nem volt jelen. Salamon F.

29.

[Salamon F., *Vörösmarty Mihál*, Budapesti Hírlap 1855. nov. 22. 877. sz. 2934–2935.]

Vörösmarty Mihál

Tegnap, 21-n délután temettük el őt! Megszámlálhatlan sokaság volt jelen temetésén. Nemcsak a váci-utca, melyben az emlékezetes ház fekszik, hanem a városháztér, a kígyó- és más mellékutcák is tömve voltak a részvevők, a gyászolók ezreivel. Csendesen vonult végig a menet a váci- és úri-utcán, s a tömérdek sokaság megoszlott más mellékutcákra, hogy megelőzvén a szomorúan díszes menetet, még egyszer láthassa a koporsót, s még egyszer emelhesse le előtte kalapját. Az egész tanuló ifjúság jelen volt, láttunk nő-nevelő intézetet, melynek gyöngéd növendékei az utcán sorban állva nézék a hazafiak sokaságát elhaladni, mely minden rend- és rangkülönbség nélkül vonult el. Az úri rend hosszú kocsisorban jött a temetőig. Íróink serege gyászban és fáklyákkal haladott a fekete koporsó mellett, melyen ezüst betűkkel tündökölt a halhatatlan név és a végső lehellet emlékezetes napja és évszáma.

Oh! mindez csak álom, mind csak a képzelet játéka volt, csalódtak érzékeink, csalódott maga az értelem is! Egy lázbetegnek álma volt, mind a mit szenvedénk. – Gyászoló özvegy kíséri a koporsót három árva gyermekével; szomorúbban soha sem hangzott a harang és a zene. Az utcák tele néma sokasággal, mely búsan kí-

sér egy koporsót, melyen egy egész ország által szeretett és bámult név ragyog a fáklyavilágnál, sűrű ködben vonul a tömeg tovább-tovább. Egy nemzet legkitűnőbb férfiai és hölgyei vigasztalhatlan bánattal haladnak el. Megérkeznek azon névtelen városok egyikébe, mely keresztek, emlékszobrok és halottakkal van népesítve; a föld keble megnyílt, készen várja őt ölébe. A vallás vigasztaló szavai adják át a temetőnek. A koporsó tompa dobbanása az utolsó jel, hogy a temető újra egy lakossal gazdagodott. E síri jelenet nem lehet való! A költő utolszor is a „Túlvilági kép" borzalmain vitte át képzeletünket; melyben az ijesztő, megdöbbentő képek után a férj szeretett nejét látja maga mellett csöndesen virrasztani, ki gyöngéd kezekkel törli le izzadt homlokáról a verítéket, s miután e kedves hölgyet elveszettnek hitte, hőbben, forróbban szereti mint azelőtt. *Vörösmarty* él, s miután egy pillanatra halottnak hittük, százszorta jobban szeretjük őt, s nagyobb kegyelettel őrizzük azt, mit még éltében örök emlékül adott nekünk. Csalódás, hogy árvákat hagyott volna maga után; minden, ki nevét viseli, a nemzet édes gyermeke. Csalódás, hogy ő a temetőé, mely csak legcsekélyebb részét, porait rejti. Nem a temető lett gazdagabbá e halottal, hanem történetünk.

A történet rég bejegyezte nevét az örökkévalóság könyvébe, följegyezte azon napot, melyen született: a XIX-ik század legelső évében december 1-ső napját; följegyezte azon éveket, melyekben művei megjelentek: ezek irodalmunk és nyelvünk újjászületésének is emlékezetes évnapjai valának; de mindez nem volt elég: be kelle jegyeznie azon gyásznapot is, melyben egészen magáénak mondhatja őt. Így a történet nem egy évszámmal, hanem egy nagy emberünk befejezett életrajzával lőn gazdagabbá. Elvitte karjaink közől őt, hogy próbára tegyen minket, él-e még bennünk a lélek, a szellem, melyet ő ébresztett és rázott föl szendergéséből buzdító, kesergő és harsány dalaival.

Ő mindennek, melynek körében volt és lesz, dicsőségére válik, s minden dicsővé lesz általa. Mint azon halhatatlan uralkodók, kik meg nem szenvedik, hogy körükben valami mindennapi legyen, hanem mindent saját fényükkel és pompájokkal ékítnek föl: úgy *Vörösmarty* megdicsőíté nemzetünket és századát, melyben élt, a szót, melyet ajkaira vett, dicsővé tette magát a temetőt, melybe szállt, s dicsőbbé teendi a történet azon lapjait, melyekre születése, örök munkái és pályája vége van bejegyezve. Érzelmeinket is, melyekkel emlékét őrizzük, ő nemesítette ennyire. Neki köszönhetjük a könyek tisztaságát, a fájdalom őszinteségét, melylyel egy nagy halott körül magunkat tiszteljük meg. Ő adá e gyöngyöket nekünk, hogy a nemzeti ünnepélyeken méltóan jelenhessünk meg. Ő tanított meg visszaemlékezni régi dicsőségünkre, ő vezetett be a dicsőség templomába, hol őseink sírjain örök lámpák égnek. Emeljétek föl hát szemeiteket azon kőlapról, mely koporsóját eltakará! Nézzetek e templomba! Mondjátok meg, kialudt-e abban egyetlen lámpa, még akkor is, ha a kegyelet vestáljai egész nemzetükkel együtt kihaltak? Számos van azok közt, mely az évezredek éjén át meg nem szűnt egyenlő fénynyel ragyogni s nem szűnik meg sugarakat küldeni a messze századokba; mint az álló csillag, melyről tudósaink azt mondják, mikép azon sugáruk, melyet most látsz, századokkal ezelőtt indult a végtelenség útjára.

Vörösmarty nem volt hulló csillag, mely midőn a föld mélyébe száll, pillanatnyi ténye is odalesz, hanem akkor is, ha „megjön az éj, szomorún feketednek az ormok s a fél föld lesz nyoszolyája," örök fénynyel tűnik föl e fekete ormok fölött.

Véghagyománya gazdag, s még éltében osztá ki köztünk nagy lelke egész birodalmát, s minden elidegeníthetlenül a mienk!

A leglázasabb szenvedélyek harcától a „Rabló" és „Két szomszéd-vár"ban a leggyöngédebb érzelmekig a liliomszerűen hervadó „Szép Ilonká"-ban s szerelmi dalaiban, minden festve van s megénekelve.

Műveiben mindenki egy hatalmas hangszert bír, melytől sohasem kérdi hiában:

Van-e hangod szív háborgatója;
Van-e hangod bánat alkotója?

E hangszer most a vész zongorája, melyben a harc mennydörgése szól; majd bánat leng a vont húrokon és hangja

...Szellők fuvolája,
Mely keserg az őszi lombokon.

Művei a harcok- és diadalmas vezéreknek a legnagyobbszerű képcsarnoka. E képcsarnok az unokákra nézve a szép és nagy iránti lelkesedés legnagyobb iskolája lesz.

Nemzetünk továbbá nem kevesebbet, mint nyelvét köszönheti neki, melyen az érzelmek és képzelet minden árnyalatait és legmerészebb röpülését festeni és kísérni tudá. Ő nemzeti nyelvünknek csupán koszorúval képzelhető *Danté*ja volt.

Nem csak a nemzetet, hanem minden egyest, ki most a férfikort éli, hálára kötelezte. Ő táplálta fel e nemzedéket érzelmeivel. Nem lehet műveltebb férfiú, ki boldog ifjúsága első éveinek emlékét *Vörösmarty* nevétől elválaszthatná.

Ő az első ifjúság költője, – megkettőzteté annak éveit és nemes élveit egy egész nemzedék fiatalságában. Neki köszönhetjük nagy részben azt, mit akkor a meleg érzelmek s a tündéri képzelet napjaiban élvezénk. – *Byron* költészete a férfikorban nem találván örömet, azon elkeseredett kétségbeeséssel, mely a lehetlennel küzd, óhajtozza vissza a megtérhetlen ifjúságot. *Vörösmarty* költeményeiben ez örökzöld, nagyratörő és édesszerelmű kor van a keleties színezés egész pompájával, a tavaszi virág és harmat egész gyöngédsége és gazdagságával, a lelkesedés ösztönszerűsége s merészségével rajzolva és énekelve, s valamint ifjúság volt költészete, úgy költészete az ifjúságé volt. Ezért tevé le lantját a férfi- és aggkor napjaiban.

Hazánk ifjú leányai és fiai, ti vagytok azok, kik legjobban értitek őt, s kik legjobban éreztek vele; a ti tiszta könyeitek és virágaitok lesznek legékesenszólóbb emlékek sírja fölött!

Miért előszámlálni érdemeit, melyek irodalmunkra nézve dicsőségek, miért munkáit, melyek ugyanazon lélek kisugárzásai; elemezzék a tudósok a tiszta nap ragyogó fényét, adjanak nevet mindeniknek; elég mondanunk, hogy az emberi szív e napjába minden érzelem együvé van foglalva.

A világirodalom tán nagyobb szellemeket mutathat föl, de szebbet, ragyogóbbat, tisztábbat bizonyosan nem – s mindenek fölött azon végetlen előnye van, hogy ő a mienk, csak mi tudjuk minden egyes szavát, minden lehelletét, minden szívdobbanását a legtökéletesebben érteni. A mint ő érzé szívünk legmélyebb titkát, épen úgy értjük és érezzük minden legcsekélyebb hangját. Az idegenek őt nem fognák érteni. Szavai egy része előttük puszta szavak maradnak; de mi e szavakat, nem testi szemeinkkel, hanem szívünkkel és képzeletünkkel olvassuk. Csak a mi lelki műszereink vannak úgy alkotva, hogy minden szóban lelket lássunk és az életütér és szív verését érezzük.

Legyen áldott a bölcső, melyben ringatták, s az anyai bölcsődal emléke; azon sugár, mely az atyai ház ablakán besütött; azon lombok, azon virágok, a folyam, az erdő, melyek benne a költői lélek első hangjait ébresztették; azon nagy szellemek, kik dallani taníták; azon lény, ki benne az első szerelmet ébreszté, s mindazok, kik népünk geniusát sejteték vele! S legyén áldott mindenek fölött az ég Ura, ki oly boldogságot tud adni egy földi lénynek, minő volt az ő ifjúsága, a leggyöngédebb érzelmek tavaszi légköre- és a dicsőség napjainak teljes érzetében. Minden, ki érzi a szellemi élvekből származó boldogságot, nem a gazdagokat, hanem irigyelni fogja azokat, kik egy szívdobbanás, egy ütérverés, egy pillanat alatt többet élnek, éreznek és élveznek, mint a puha kényelem emberei életük legboldogabb napjai alatt; kiknek fájdalmában is több édesség van, mint az ő legnagyobb élvükben, mert kiöntvén azt, tudják, hogy ezer szív fog velük együtt érezni, s szívük épen azon időmértéket verendi, melyet saját szívdobbanásuk adott dalaiknak – Oh! mily boldog, mily magas a szellem, mely egy egész nép minden nemes szívének fiatalságát gazdagítni bírja érzelmekben és gondolatokban!

Nem szükség kegyeletre, együttérzésre felhínunk mindazokat, kik hazánkban születtek; – ki ismeri e szellemet, az előtt hangunk csekély és tán sértő lenne, – kik nem értik őt – azok sokkal kevésbbé fogják érteni e szavakat, melyek oly hangzásnélküliek, oly tompák az övéhez képest s melyek se a gyász nagyszerűségét ki nem fejezhetik, se vigasztalásra nem megnyugtatók... Ti koszorúkkal fogjátok övedzni, részvéttel ölelni mind azt, mi rá emlékeztet; másként nem volna igaz, hogy tőle érezni, lelkesedni tanultunk! Salamon F.

30.

[Salamon Ferenc, *Hétfőn nov. 26-kán Bulyovszkyné assz. javára először „Gauthier Margit." (La dame aux Camélias.)*, Budapesti Hírlap 1855. dec. 5. 888. sz. 3012–3013.]

Hétfőn nov. 26-kán Bulyovszkyné assz. javára először „Gauthier Margit." (La dame aux Camélias.)

Dráma 5 felv. írta ifjabb Dumas Sándor, fordította Bulyovszky Lilla

O! n'insultez jamais une femme qui tombe!

Oh! soha se illessétek bántalommal a bukott hölgyeket! kiált föl *Hugo* V. S ez szolgál a fiatal Dumas művének jelszavul, csakhogy ő e jelszón is túlmegy, s a bukott hölgyeket *becsülésünkre* is érdemesekké kívánja tenni. *Gauthier Margit* bukott angyal – szánalmat, keresztényi, költői és tragicai szánalmat kell éreznünk iránta – de megvetésünkre bizonyára nem érdemes! Ő mellbeteg, az aszkór eljegyzé már a halálnak, mint maga mondja, érzi hogy nem sokáig él. Ki vehetné tőle rosz néven, hogy e kór dacára, melyből oly kevesen menekülnek, zajos, nagyon zajos társaságokban vesz részt, táncol, mulat, szükség esetében poharat is kocint – s szíve kedve szerint éli világát? Hisz' ő még fiatal! Ki vehetné tőle rosz néven, hogy egy gazdag úri ember költségén hercegnőként él és élvez, hisz' ő oly szép, ő nem követel, nem csal, csak az önként ajánlottakat fogadja el, mint közelebbről *Hirsch* M. kisasszony? Hisz' ő még oly ártatlan, mikép azt sem tudja: mi a valódi szerelem, s aztán oly szép, oly bájos! Ő a *szépség* azon *természetes aristokratiájához* tartozik, mely minden földi javakat, bárki birtokában legyenek is, sajátjai gyanánt tekint! Uralkodásának jelvénye, koronája a legszebb kamélia, mely Páris üvegházaiban található.

Ki ily fiatal, ily szép és e fölött napjai is megszámítvák: nem méltó-e, hogy drámai hősnő legyen? De szerző még többet tőn részvétünk fölkeltésére: mindjárt a darab elején e *Margitnak*, ki mindaddig könnyelműen, gondtalan és szív nélkül él, szívet ad, melyet csordultig tölt tele forró szerelemmel. E szerelem annyi gondot s az addigi lepkének egyszerre szilárd akaratot és jellemet ad! Itt, vagy sehol sem áll az, mikép a szerelem csodákat mível. Hogy a rútat széppé teszi, sokszor olvastuk novellákban; de itt nagyobb metamorphosis történik. A jellemtelen, a szívtelen, kacér, csapodár, a világ által megvetett, az önfeláldozás e legmagasb erény példányképévé van átvarázsolva. E metamorphosisra törekvésnek a „Demi-monde"ban is láttuk már jelét; de *Gauthier Margit*ban ez teszi a mű belső fejlésének elvét. Gauthier Margitot a bukott angyalt, a szerelem által visszahelyezni a világ becsülésébe és az erény tiszteletreméltó polcára – ez a darab célja. Ifj. *Dumas*, mint saját kedves fia Olivier (a „Demi-monde"ban), vegyészként áll újra előttünk, ki a színpadot labora-

toriumává tette, hogy egy két lélektani s társadalmi kísérletet tegyen, a mely ha érdekes lesz, semmi gondja a valószínűtlenségre. Vonjon el mindenki lélektani tanulmányt a maga számára! Tényt, az életből vett tényt állít szemünk elé. (?)

*Gauthier Margit*ot egy ifjú szereti két éven keresztül. Ha Margit beteg, ez virágokat küld számára, de ily úri hölgyhöz közeledni nem mer. – Végre, a mű elején megismeri ez ifjút – megtudja ennek szerelmét, s elbámul rajta, hogy létezhet ily ábrándos, rajongó szerelem is. Az őrjöngésig vitt szerelem az, mi ez ifjút jellemzi – egyéb semmi. Épen olyan ez, mint a „Dianne de Lys"beni festő.

Margit annyira szerelmes lesz ez ifjúba, mikép előbbi védőjétől akar pénzt kérni, hogy azt új és valódi szerelmesével együtt költhesse el! Szegény Margit! Ő kényelemhez szokott, neki ápolásra van szüksége – s ő elhatározza egy szegénynyel élni! Rendkívüli szerelme ösztönzi e határzatra, e hősi elszánt lépésre, mely drámailag abban nyilatkozik, mikép egy az előbbi védőtől kapott levelet olvasatlanul széttép, s ezzel elveti a kockát sorsa fölött.

A részvét fölébresztésére szerző ennél is tovább megy. Miután *Margit* mindent feláldozott szerelmeért, miután saját vagyonát is elköltötte, megjelen a szerelmes ifjú atyja Margitnál. Világosan s sok életismerettel adja elő Margitnak, mikép fia Armand bármennyire szeresse is őt, Margit bármennyire szeresse is Armandot, s bármennyire megtisztelt legyen is Margit e szerelem által: a becsületes Duval-család nem fogad olyat keblébe, kinek *múltján* folt van. Különben is vagy a nő vagy a férj részéről a szerelem megszűnhet, a szív változni szokott, s nem történhetik-e meg, mikép azon házasság, mely nem egymás kölcsönös becsülésén alapul, szerencsétlen leend?

Margit, miután mindez neki is megfordul eszében, hitelt ad a jóindulatú tapasztalt öregnek; megköszöni, hogy e házasság meggátlására erőszakosb eszközöket nem használt, s hogy megmutassa: mennyire szereti Armandot, elhatározza magában végkép lemondani róla; elhatározza, hogy *Armanddal meggyűlölteti magát.* Más, *mindennapi* drámahősnő ily körülmények közt legfennebb ennyit mondana: „Felejts el Armand engemet!" De Margit azt mondja: „Én soha sem szerettelek!" (félre) Én halálig szeretem őt; de mert nem vagyok egy ily családra érdemes, meggyűlöltetem magam vele, hogy a szerencsétlent kigyógyítsam. *Garrick* is tett ilyforma kísérletet; de maga nem volt legkevésbbé is szerelmes abba, kivel magát meg akarja gyűlöltetni.

„Margit"ban egyfelől a rendkívül hő szerelem, másfelől a csaknem emberfeletti önmegtagadásból képződik az egész mű törzse; ebből, egyedül ebből fejlenek ki a drámai, a nagy hatású jelenetek. E nő oly nagy küzdésnek van kitéve, minél nagyobbat alig képzelhetünk. Saját kedvese keblén, annak ölelő karjaiban, midőn az szerelmet vall és esküszik, azt mondani: nem szeretlek, menj, én mást szeretek, én elvetemült, tettető, álnok, érzelemre képtelen nő vagyok – ez oly önmegtagadás, sőt oly ellenmondás, minőre példát alig lehet találnunk. Nagy költőknél nem, legfennebb a francia újabb iskola íróinál találhatnánk. Valóban a lélek hajlíthatóságával a regény- és drámaírók annyi visszaélést követtek el, mikép a néző vagy olvasó Margit hősi tettére csak ezt mondja: alios ego vidi ventos! mi itt magyarul olyformát tesz: láttam, már képtelenebb dolgokat is a színpadon.

Elég az, hogy a közönség e lélektani túlzást a lehetőség készpénze gyanánt fogadta és ezt annyival örömestebb, mivel mint mondám, a darabban csupán ez önföláldozásból származnak a meghatóbb, megindítóbb, drámaibb jelenetek. Dumas igen jól kizsákmányolta ezt, s látni Margitot, ki szerelmesebben mint Shakespeare Júliája azt mondja Armandónak „nem szeretlek”, megindító.

Egy művésznő a darab e részeiben hervadhatlan babérokat szerezhet. A belső küzdelem itt a legmagasb fokon van előállítva. E küzdelmekben Bulyovszkyné asszony a művészetnek fényes villanatait mutatta föl. A szenvedély vihara közben, sűrű könyzápor között gyakran villámlott fel a művészet titkos lángja, s a közönség önkénytelenül el lőn ragadtatva. Két felvonáson keresztül (3-dik és 4-dikben) valódi diadallal játszott. Azonban e küzdelemnek az utolsó felvonásban (az 5-ikben) majd semmi jele sincs. A vihar elvonult. Margit halálos ágyon fekszik. A küzdés csak az élet és halál közt áll még. Ez egész 5-ik felvonás nem egyéb agóniánál. Ő megtisztult, Armand szereti, ennek családja beleegyezik a frigybe, mert látja, hogy különben a szegény fiú oda lesz.

Az előbbi küzdésteljes két felvonás hangja ellankad; látjuk, hogy a mécs alvó félben van, ezt mutatják az erőltetett, nem természetes lobbadozások is.

Ez ötödik felvonás, bár mennyire drámai volt is a két előbbi, épen nem tesz tragikai hatást. A nő megtisztult, diadalt aratott a világ előítéletein, s nem szenvedély, hanem mellbetegség öli meg. Tragikai hatásra nem oly alattomosan aláásó hatalom szükséges, minő egy gyönge hölgy mellbetegsége vagy kimerültsége, hanem önállóan hatalmasan munkáló erők, sorscsapások kellenek, melyek ellen, midőn meg kell buknia, hatalmasabb fegyvereket használ a hős, mint azon orvosságos üveg, mely Margit asztalán áll. A liliomhullás szelíd búra indíthat, de tragikai hatást nem tesz, melyet csak a hatalmas és erőteljes cserfáknak erőszakos kidöntésénél érezünk. Göthe Egmontjában vagy Vörösmarty Szép Ilonkájában is a hatás közelebb áll a tragikumhoz. Itt mind Claerchen, mind Ilonka végsóhaja: „Óh szerelem lelkem szép üdvössége te ölsz meg!” Azt mondhatná erre valaki: hisz *közvetőleg* Margitot is a szerelem ölte meg, mert azért adá át magát azon zajos vigalmaknak, melyeket, ha Margit házi orvost tart, letiltott volna tőle, hogy szerelme tárgya őt megutálja; s némi részben itt is a szerelmi kétségbeesés van feltüntetve. Szép ellenvetés! Mit mondanátok azon drámára, melynek végső felvonásában a darab férfi hősének megölő betűje a borivás, ha mindjárt ez ártalmas szenvedélyt a szerelmi kétségbeesés szülte is?

Általán ha a darab azon színvonalon maradna, mint a két első s utolsó felvonásban, nem volna semmi hatása, egyedül a 3-ik s 4-ik felvonás teszi e mű lelkét.

A mellékjellemek életből vannak véve, de Margit, mint magyarul mondani szoktuk, igen sok fából faragott jellem, s alig hiszszük, hogy lehető volna akármely színésznőnek abból egyöntetű egyéniséget állítni elő. Armand nem egyéb, mint az őrjöngő szerelmes megtestesítése, ki csak azáltal válik egyénné, hogy egy bizonyos hangú, testalkatú és mozdulatú színész adja. Újabb kori drámahőseink adására nem kell egyéb, mint szép fekete frakkot ölteni, a legszerelmesebb hangon beszélni, szenvedélyesen tudni mondani „úgy szeretek, mint senki sem sze-

rethet ezen a világon” s t. eff. aztán legkisebb szóért párbajra híni édes testvérét is egész férfiasságot szenvelgő komolysággal, s teljesen jól játsztunk.

Mindez igen könnyű, uraim! Szép termet, kedves hang, egy kis melegség a szívben, s kész „első szerelmes színészek” vagytok! Az alakító, teremtő tehetségnek, a tanulmánynak lejárt már ideje s nem fizeti ki magát, mert senkinek sem kell! Hasztalan dolog! úgyis oly ritkán van rá szükség, mint hogy nagyot ne mondjunk, a színház macskájára. Mindezen általános igazságok megannyi vádak nem színészeink, hanem a drámaírók ellen.

Az új darabok nagy részében oly tökéletes egyenruhát viselnek ez első szerelmes urak, mikép nagyobb drámairodalommal bíró nemzeteknél kifizetődnék, ha egy költő csupán abban gyakorolná magát, hogy első szerelmeseknek való szerepeket gyártson; stereotyp alakjai ezer közől egy drámába nem illenének be.

Hiában mondanátok, hogy jelenkori drámáink az életet akarják tükrözni, hogy jelen életünk nem nyújt anyagot arra, hogy alakokat állítsunk a színpadra még fiatal szerelmesekben is! Nézzétek el; a jelesebb regényírók nem tudják e a legszerelmesebb fiatalt is frakkja dacára az egyéniség eredeti köntösébe öltöztetni? – O! mennyire elmaradt korunkban a dráma a regény mögött! – A mit tanul is ettől, csupa öntudatlan, majmolás, mert azt veszi át, a mi rá nem illik, t. i. a szélesb alapú cselekvényalakítást, – de a mi lényeges, a miben regényíróink drámaiabbak, mint a drámaírók: a jellemzés titokszerű művészetéből úgy látszik mit sem tanulnak!

Arra pedig, hogy drámában is lehet úgy jellemezni, mint regényben, csak *Shakespeare* nevét szükség kimondanunk, kinek az alakításban a legnagyobb regényírók is csak iskolás tanítványai.

A darab tetszéssel fogadtatott, – de csak azon részei tevék meg a hatást, melyekben a fennemlített küzdelmek fordulnak elő. *Bulyovszkyné* aszszony diadalából még a virágok, koszorú és a közönség műélvező részének egy gazdag ajándéka sem hiányzott, s a darabnak főérdeme, hogy a címszerepben egy művésznőnek alkalom adatik nem ugyan az egyénítő tehetség kifejtésére, hanem több jelenetben nagy küzdelmek előtüntetésére. Salamon Ferenc.

31.

[[Salamon Ferenc], *Shakespeare színpadunkon*, Budapesti Hírlap 1855. dec. 11. 892. sz. 3040–3041.]

Shakespeare színpadunkon

Midőn ezelőtt néhány nappal egy shakespearei darabot adtak színpadunkon, napi és heti lapjaink csaknem minden lehetőt elmondtak, mit joggal és jogtalanul el lehet mondani az angol ősdrámaíróról. Egyik föltétlen bámulatát fejezé ki a

költő nagysága iránt, másik kárörvendve kiálta fel: íme a „classikus!” Adjatok classikus darabokat, ha azt akarjátok, hogy azon néhány néző, ki összegyűl (s maga a színbíráló is) halálra unja magát; egy másik ismét azt mondja: Shakespeare nagy drámaíró, de a „fehér és piros rózsa” a rosz drámák közé tartozik stb.

Mindenek előtt meg kell említnünk, mikép társaink ítészi eljárása ellen kifogásunk van. A közönség csekély számából vagy annak hangulatából ítélni meg egy darab műbecsét, – egy nagy költő műveit helytelen, – épen oly helytelen a költő nagy szellemét feltétlen bámulni ott is, hol az alkotásban hibákat látunk, – sőt hol ez alkotás idegen kezek által még hibásabbá tétetett. Egyetlen egy rövid, helyes megjegyzést hallánk, s ez: hogy Shakespeare darabjai első rendű jeles színészeket kívánván, színpadunkon, hol ezeknek szűkében vagyunk, se az ítészt, se a közönséget ki nem elégíthetik; nem az ítészt, mert Shakespeare-nél minden szereplő s annak minden szavai öszhangzásban vannak az egyén határozott körvonalú jellemével; s se a közönséget, se az ítészt, mert nevezett költőnél a szenvedélyek erőteljesen, hatalmasan nyilatkoznak, s ha a színész nem tud azok magasságaig emelkedni, a szenvedély természethű de gyakran lázas szavai üres szócifrázatokként tűnnek fel, – s a mondatok száraz dagályossággá változnak. Úgy vagyunk, mint midőn egy jeles dalműben látjuk, hogy a tenor nem éri föl hangjával műrészletének számos helyeit, vagy gyakorlatlan kezek akarják játszani Liszt Ferenc darabjait.

Az, hogy a „fehér és piros rózsa” hiányos compositiója miatt sem tetszik, oly ítészeknek, kik a műformákat igen lényegeseknek tartják, malmukra hajtja a vizet. Shakespeare-nek azon művei, melyek forma tekintetében mintákul szolgálhatnak, minő *Macbeth, Othello, Coriolán* stb., mindenütt nagyobb tetszésben részesülnek, mint angol történeti művei. Igaz hát, mikép a helyes compositio, a költői műformák megtartása nem hasztalan, pedans követelés, hanem az teszi főként maradandó becsűekké a műveket.

Mindezeken kívül van más oka is annak, miért nem tetszik az olyforma shakespearei mű, minő VI-ik Henrik egybeolvasztott három önálló része, mert hisz az igazat megvallva, az Othellók és Macbethek sem tetszenek annyira a közönségnek, mint Dumas színművei, – melyek roszul adatva is gyakran nyerik ki a tetszést, s ha fennebbiekben egyetértünk a közönséggel, utóbbiakban némileg eltérünk ízlésétől.

E VI-ik Henrikben, mint Shakespeare darabjainak nagyobb részében férfiakat, nevezetes történeti egyéneket látunk a színpadon. Nem egy 20-25 éves ifjú és 16 éves lány szerelmi viszonya ömlengései, nem egy bukott hölgy megtisztulása- vagy sülyedésében emeltetik vád a társadalom elvei ellen; nem állíttatik szembe a végetlen önfeláldozás angyala azon elvvel, melyet a darab intrigánsának ördögi alakja képvisel, – hogy annak győzelmén, ennek hajborzasztó bukásán a jóindulatú karzat kitörő tapssal mutassa ki dicséretes kárörömét. Shakespeare nem volt se socialista, se a nőemancipatio barátja, se egyik vagy másik társadalmi elv bajnoka; ő csak megtestesült egyéneket, azok természetes érzelmeit s szenvedélyeit állítja elénk.

Történeti darabjaiban minden szó, minden cselekvés az egyén-, a személyes boszú-, motivált gyűlölség- és szerelemből foly.

A „fehér és piros rózsá”ban két politikai párt áll szemközt, de azért nem a politikai szenvedélyek teszik a mozgató erőt; a fehér rózsás York herceg nem politikai elvekből ellensége a piros rózsás királyi pártnak, hanem azért, mivel ezek apját nem elég joggal halálra ítélték, családját minden vagyonától megfosztották; – s maga a néplázadás is úgy van előtüntetve, mint egyfelől York herceg műve, másfelől nem a király, hanem a királynő és kedvese *Suffolk* elleni fölkelés, mely országos botrányt lát e viszonyban.

Már magában e minden szövevény nélküli motiválás a közönség előtt igen egyszerűnek tetszik, mert hisz mi van abban, ha York herceg boszút esküszik megölt apjáért, mi van abban, ha a királynő, miután kedvese Suffolk a York herceg előidézte néplázadásnak áldozatul esik, s miután fiát a koronaörökös York herceg megfosztja a tróntól, a királynő maga fegyvert ölt s irtó háborút indít, nem csak a York-ház, hanem az egész fehér rózsa-párt ellen? Mindez igen nagy vonásokban rajzolt szenvedély – s semmi finomabb, bonyolultabb, érdekesebb lélektani vagy társadalmi kérdéssel sem hozható kapcsolatba. Mennyivel bonyolultabb a „Gauthier Margit” vagy a „Divathölgyek” motivatioja! – De épen ez az egyik pont, melyben a nagy közönségnek s ítészetnek el kell térnie. A közönség könnyen fogadja el a legcsodásabb indokolást is, csak megindító jelenetek álljanak elő abból; ellenben az ítész épen ezen motivatiot tartja bírálata sarkkövének; mert ez az, mi a valódi nagy költőt legkiválóbban különbözteti meg a kontárok, vagy csupán mulandó tapsra és jövedelemre számítók seregétől.

Az, mi egyszerűen nagy és szép, a művészet minden ágában elvesztette varázsát a nagy közönségre nézve; a zenében, a festészetben, drámában csak azt szeretjük, mi bonyolult és a mesterkéltségig van felhasználva benne a művészet minden fogása, s habár lyrában s elbeszélő nemben az egész világ minden irodalma az egyszerűséghez kezd visszatérni, még a színpad nem szűnt meg a lélektani és társadalmi paradoxonok kísérleti műhelyeül szolgálni.

Legcsodálatosabb azonban az, mikép Shakespeare tán épen legerősebb oldaláról nem tetszik a közönségnek. Nála a szenvedély nagyra tárja föl száját, s a legteljesebben és kifejezőbben nyilatkozik. Ő azon érzelemnek, lelki hangulatnak, mely napjainkban csak gondolatban létezik, s főként műveltebb társaságban nem nyilatkozik szavakban, hangot és szavakat ád. Nincs az a düh, az a kétségbeesés, az a gyűlölet, melyet a legnyíltabb szavakban kifejezni ne merészelne. Ha regényben írna valaki ily nyelven, kétségkívül nem volna botránkoztató; de színpadon, még kis közönség jelenlétében is oly vad kifejezéseket használni, oly személyeskedőleg veszekedni, oly nyíltan tárni fel az emberi kebel gyöngéjét, – ez valóban nem illedelmes York herceg, de főként *Margaretha* királynő részéről, ki boszút lihegő szavaira nézve mitsem különbözik akármely boszús – nőtől!

Oh! az ily erőteljes, habár természethű nyilatkozatokhoz szokva nem vagyunk se társadalmi életünkben se a színpadon! – Hogy egy ország nagyjai kutyáknak nevezik egymást, minő sértő, illem- és költőietlen!

Azonban ne menjünk igen messze! Shakespeare épen az által tünteti ki magát, hogy nyelve, habár erős kifejezésekben nyilatkozik, mindenütt és mindig költői; mert az érzelmet, melyet kifejezni akar, mindig hatalmasan és meghatóan fejezi ki, mert a költészet az emberi szív és szenvedélyek hű nyilatkozata, szavakban és cselekvényekben.

Mi azon nyelvtől, mely őszintén tükrözi a lelki állapotot, mely a szavakat képekként használja, hogy a legtitkosabb érzelmet és gondolatot egész forrongó melegségben s nagyságban állítsa elénk, merőben elszoktunk. Színpadon is csak a mindennapiság prózájába keveset mondó, de folyékony s természetesnek látszó társadalmi nyelvet kívánjuk hallani, holott épen e próza a legmesterkéltebb, minden lapossága, minden simasága mellett. Meghatározott phrasisokban nyilatkozik a szerelem: „Szeretem önt, lelkem egész hevével, minden gondolatommal, egész lényemmel. Mivé lennék szerelmed nélkül?" stb. A kik gyűlölik egymást, nem sok szót vesztegetnek, hanem legkisebb szóra a közelebbi erdőbe a színfalak mögé vonulnak s nem mulattatják a közönséget pörlekedéseikkel. „Ön engem megsértett, uram, én önt hitvány embernek nyilvánítom" ennyi az egész, a többit aztán mindenki értheti. A beszélgetés kényelmes pamlagon, karszékekben minden fesz nélkül foly, mindennapi tárgyak körül, mindennapi szavakban – s többnyire e társalgás elméssége az, mi mulattatóvá teszi a párbeszédet – az érzelem, szenvedély ritkán nyilatkozik, s így az, mi egyéni és költői, háttérbe szorul. Így szoknak el színészeink is lassankint az erősebb nyilatkozatoktól, a szenvedélyek kifejezésétől, s a szavalástól.

Legsajnosabb azonban, midőn látjuk, hogy az, miben *nagyság* nyilatkozik, nem talál rokonszenvre.

Shakespeare e történeti művében, ha egyéb nem, a tárgy nagysága is vonzalommal bír. Mindamellett, hogy mint említők, a magasrangú egyének nyilatkozatai is, midőn azok szenvedélyesek, mitsem különböznek akármely más ember szenvedélyeitől, a költő valódi nagyságukban állítja elénk a történet egyéneit, s az ezek által előidézett eseményeket. Mindjárt az első jelenetekben érezzük, mikép itt nem gyermekes szerelmeskedést, nem a társadalmi közönséges élet nyomorait látandjuk, hanem oly események állanak előttünk, melyek nagy, erőteljes, hatalmas egyéniségek egész valójával olvadnak öszve, s egész életüket teszik kockára. Nem egy kisszerű szenvedély életrajzát látjuk egy boldog házasságig lefolyni, hanem a meglett férfiak kiirthatlan, rögzött boszúja, melynek szilárd akarat, jellem és roppant világi hatalom, áll rendelkezése alatt, kezd óriási harcot egy még nagyobb hatalom ellenében, s ha bukik, bukása nagyszerű.

Mindinkább szeretjük a gyermekest, a kisszerűt és azt, mi könnyen suhan át a lelken. Az erősebb benyomásokat, a valódi megindulást mindinkább kerüljük. E „fehér és piros rózsá"ban is, bármily gyengén volt előállítva, több megindító, több valódi tragicum van, mint egynémely újkori drámaíró összes műveiben; de épen azért a közönség figyelő része előtt fárasztó, a nem figyelő előtt unalmas, a gyöngébb idegzetűek előtt borzasztó, a finom francia ízlésűek előtt igen vadnak tetszik az ily szomorújáték, – szóval minden befoly arra, hogy e mű rosz hírbe jőjön.

Még neveli ezt azon körülmény is, mikép Shakespeare azon három műve, melyből a „fehér és piros rózsa” készült, a közönség műveltebb része előtt tán ismeretes, s így újság ingerével sem bírt.

Mindemellett a csekély közönséget annak tulajdoníthatjuk, mikép e darab bérletszünettel adatott; s hogy az igazgatóság az üres színházat nem vette Shakespeare elleni demonstrationak, mutatja azon merészség, mikép múlt hét végén „Rómeó és Júliát” adatá, mikor közép számúnál valamivel nagyobb közönség volt.

A „fehér és piros rózsá”ban azon fölfedezést tettük, mikép *Tóth* úr (York hg) jobban játszik az őszinte szerepekben, mint az intrigansokban, főként az utolsó jelenet, mely a tragoediák legnagyobbszerű jelenete közé tartozik, sikerülten volt adva. *Jókainé* mint Margaretha királynő legjobb szerepei egyikét adá. „Rómeó és Júliá”-ban *Bulyovszkiné* assz. (mint Júlia) szerepe drámaibb jeleneteit a küzdelmeket művészettel adta, de annak lyrai oldalát, azaz Júlia egész alakját nem bírta elég híven tüntetni föl; *Feleki*nek Rómeó sokkal kevésbbé sikerült.

32.

[Salamon Ferenc, *Jókainé javára először: „Könyves Kálmán”*, Budapesti Hírlap 1855. dec. 20. 900. sz. 3094–3095.]

Jókainé javára először: „Könyves Kálmán”

Eredeti dráma 5 felv. Írta Jókai Mór

Midőn oly műről beszélünk, mely egyik kedvelt írónk tolla alól került ki, melyet a pályázaton tekintélyes bírák jutalomra érdemesnek ítéltek, kissé bajos dolog a közönség előtt hibákat fedezni föl. E melléktekintetek magukban is azt látszanak kiáltani: le a kalappal!

Le hát a kalappal, de le a mellékes tekintetekkel is! Le a kalappal, – tegyük kényelembe magunkat, s szóljunk úgy, mintha nem tudnók, ki írta e művet. Feledjünk minden egyebet, hanem beszéljünk a drámáról és a „könyves király”-ról, a drámai indokolásról és Álmosról, az érzelmekről és Álmos nejéről; a színművészet- és a történetről, sőt még a regényről is. A dolog igen egyszerű, ha csupán a lényegest, a művészi igazságot tartjuk szem előtt.

Mind a krónikákban, mind a színpadon kétféle Kálmán királyt ismerünk ugyanazon egy személyben. A krónikások némelyike hallgat Kálmán termetéről, más része, valószínűen a gyűlölet vagy irigység szemüvegén keresztül, őt púposhátú, idomtalan, serte hajú embernek látja. Szalay, történetünk ez érdemleges bírálója, a nagy király termetét illető leírásokat nem tartja hiteleseknek. Berényi Szalay után indult drámájában; míg „Könyves Kálmán” szerzője a bizarr leírásokat

fogadá el; és pedig nem annyira szeszélyből, mint indokolásul. Ha „Könyves Kálmán” görbe vállát, rút termetét, jobb keze nyomorékságát kiveszitek, Jókai történeti drámája nincs többé.

Hogy e mű, úgy a mint van, létre jöhessen, nem elég volt a bölcs királyt feltámasztani s ajkaira jambusokat adni, hanem vissza kelle adni neki a gyenge képzelőtehetségű Szalay által levett púpot is. Álmos hg lázadásainak indokául szerző azt hozza fel, miképez idomtalan testalkatú király nem lehet Sz. László utóda, ki vállal volt magasabb a többi seregnél. Kálmán csak fekély, kinövés a haza testén, melyet kivágni Á-nak erős szándéka. Nem annyira dicsvágy, mint patriotismus hát a fiatal Álmosban annyiszori lázadása. Indokolásul nincs említve, sőt alig van érintve, hogy Sz. László életében Álmos volt kinézve koronaörökösnek. Egy kis utálat és megvetés, egy kis hazafiság, egy kis dicsvágy összekeverve teszi a motívumot. Pedig kevesebb is elég, ha az aztán hatalmasabb lett volna!

Álmost a függöny fölgördültekor egy börtönben látjuk gyászba öltözött jegyesével. A szerző megkímélt Álmos egyik lázadásának látványától. A herceg még a börtön falai közt kimutatja hajthatlan nyakasságát. Jegyese hiában esd, könyörögjön bocsánatot Kálmán király előtt – ő azt mondja: miután egy koronával lett kisebb, mit neki, ha ezután egy fejjel lesz rövidebbé? E szavak mutatják *dicsvágyát*. Azonban a fogoly a király elé vitetik. A színfalak ez első változásánál a király trónusán ül, jámborul beszéli el, hogy ő elismeri gyarlóságait, s eszünkbe jutott: „Róka, róka, beszéld el tulajdonságaidat,” midőn önmagát tetőtől talpig leírja az országnagyok, vagy inkább a közönség előtt, még púpját sem felejtve ki. Az országnagyok mind halált kívánnak Álmosra, ki miután előhozatik, daccal és gúnyosan mondja el, hogy ő érdemesebb a trónra – főként termete- és férfiasságaért. Íme a a *gyűlölet* és *utálat* motívuma! A király egy függönyt vonat félre, mely alól az országnagyok és Álmos meglepetésére ennek jegyese lép elő menyasszonyi ruhában. A király megbocsát. Álmos önkénytelenül esik térdre a király előtt. E fordulat, de főként Szigeti úrnak mesterien kivitt néma mozdulata a színházi közönséget tapsokra ragadja. Az országnagyoknak Álmoshoz külön ejtett szavai ennek dacos kevélységét mélyen sértik, mi ismét egy újabb indok Álmos későbbi lázadására. Ez a trón elé borul ismét, s feltartott jobb kézzel esküszik a királynak újabb hűséget.

Ily boldogul végződik az első felvonás, melyből csak azon episodot hagytuk ki, melyben a király kijelenti, hogy boszorkányok nem léteznek, s egy boszorkánysággal vádolt vén asszonyt fölment a vád alól. A darabra nézve ez úgy van fölhasználva, hogy e vén asszony iszonyú jóslatot mond a királyra, s aztán fölmentetése által az országló férfiak néhányát maga ellen ingerli.

A második felvonásban Álmos egy tiszai csolnakból száll ki a király-szigetre pártosaival s a lázadás tervét készíti elő. Neje most is kétségbeesetten kéri, térjen el céljától; ez Álmos előtt mitsem használ. Azonban egy más csolnak is érkezik, abból nehányad magával egy leeresztett sisakú férfiú lép ki. Ez Kálmán király. Hogyan jött nyomába Álmos rejtett útjainak, azt ily bölcs királytól senki sem kérdheti. Mi sem vagyunk erre nagyon kíváncsiak, miután sokkal nevezetesebb az, mi e váratlan fellépésre nyomban következik.

E jelenet Álmos és Kálmán között teljes figyelmet érdemel. A király felemeli sisakrostélyát, – s a honfi vér kímélésére Álmosnak személyes párbajt ajánl. Elveti dísz-, s előkéri vívó kardját, melyet balkezébe fog, ah! csak balkezébe, mert jobbkezére nyomorék! Álmos is rászánja magát a párviadalra; de midőn a villogó görbe karddal Kálmánét akarja érinteni, meglepetéssel látja, hogy az balkezében van. Álmos meghökken, haboz. Hogy vívjon ő olyannal, ki balkezében tartja a kardot, habár az előle a koronát rabolta el, habár az előtte utálatos mint a haza fekélye.

Mindez nem elég! Ezt maga szerző is érezte. Azért Álmos mindjárt nem a balkéz ellen tesz kifogást, hanem Kálmán átható szemei ellen! Lám, itt is egyetlen erős indok helyett két igen gyenge! Mert mivel ér többet e Kálmán szemeiről vett ürügy? Ha elbeszélésben az író Kálmán szemeit borzasztó meteorokhoz hasonlítná, tán maga a megdöbbent olvasó is valószínűnek tartaná, hogy ily rendkívül makacs pártütőt, ki az esküre mitsem ad, egyetlen pillanat lefegyverez; de drámában a közönség nem láthatja e szemeket. Még a páholyok látcsövei sem volnának képesek akármelyik Kálmán szemeiben ily hatalmat fedezni föl. Nemcsak, hanem maguk Álmos kísérői sem veszik észre e szemek hatalmát, hanem vezérüket gyávasággal vádolván, kardjaikat Kálmán lábaihoz rakják le, s az egész affaire azzal van elütve, hogy az utolsó pártos nem kardját, hanem egy verstekercset tesz Kálmán lábaihoz kard helyett, – mi egy új élc a „poeták"-ra, minőt „Manlius Sinister"ben is láttunk.

Álmos száműzetik, s kibujdosik a házából. A második és harmadik felvonás közt sok víz folyhatott le a Tiszán, mert e harmadik felvonásban Kálmán második feleségével az orosz Predzlavával üli menyekzőjét. A lakomában mindenki, még a bájos Predzlava is Álmos vesztére iszik, csak a király van szelídebben hangolva. Mindezen toastokat két szentföldi zarándok hallja, kik egy félre levő asztal mellett szintén részt vesznek a lakomában. Egyik főúr e zarándokokra vonja a figyelmet, kik aztán a király kérdésére elbeszélik, mikép ők Álmost látták külföldön; ki velök küldötte kis fiát Bélát, hogy magyarok közt növelkedjék. Nem lesz felesleg elmondanunk, hogy a közönség egyik zarándoknak legelső szavánál fölismerte *Szigeti* urat, ki Álmost adta. Mi ez? Oly csekély színházunk drámai személyzete, mikép ugyanazon színészből egy darab folytán hercegnek és papnak is ki kell telnie? Ezt kérdi magában a közönség, midőn Szigeti úr hangját, ki most „szőrcsuhával van befedve," először meghallja. Kálmán király előhozatja a kis Bélát, ki egy egészen elburkolt apáca kíséretében jelen meg. Ez apáca nem más mint Jókainé, ki előbbi felvonásban Ingoli hercegnő Álmos neje volt – mindjárt ráismertünk gyönyörű patheticus mély hangjáról. Nem! Se Szigeti úr, se Jókainé assz. nem cserélt szerepet, csak átöltözködtek, s habár a közönség ez egyének azonosságát rögtön felfedezte, az országbíró s egybegyűlt, tompa hallérzékű vitézek, zászlós urak stb. közt egy sincs, ki így kiáltaná el magát: „Ez ő... Ez Álmos, vagy Ingoli!"

Regényben az ily elleplezések gyakran tettek oly nagy hatást a gyenge idegű, csodákat szerető olvasóra, hogy ez a mű sorsát volt képes eldönteni: de drámában mindez gyermekesnek tűnik föl – főként a komoly drámában, hol ha a hercegi pár eltorzítná hangját, a lakoma alatti egész szép jelenet a nevetséges által volna semmivé téve. Azonban Kálmánnak csodálatra méltó szemei a hercegnőre ráis-

mernek, de a király csak súgva adja ezt tudtára. A király nevelése és gondja alá veszi a kis Bélát. Újra megbocsát a párnak. A lakomázó sereg eltávozik s csak a királyné és Álmos marad a színpadon.

A királyné e jelenetben szerelmes lesz Álmosba, igen a királyné, ki imént a legkegyetlenebb pohárköszöntést mondá e pártosra.

Lám mily ravasz, minő finom diplomata lett Álmosból száműzetése alatt. A király nejét elcsábítni: mily hatalmas, mily jól kigondolt boszú! Álmos megtudja a királynétól, melyik Könyves Kálmán hálóterme. – A királyné Preszlava eltávozása után Álmos egy orgyilkost küld be a hálóterembe Kálmán meggyilkolására, ki nem tart őröket ajtaja előtt. Az orgyilkos a nádorral és fegyveresekkel találkozik. Szerencsétlen Álmos! Ő a királyi palotában beszélt mind Preszlavával, mind az orgyilkossal, s így nem csoda, ha a mindenütt jelen levő Kálmán mindent hallott, mindent megtudott s készületeket tőn önvédelmére. Minő szerencsétlenül jár az oly ember, mint Álmos, ha alattomos utakon akar járni!

Habár a történetben Preszlava nem Álmosba lesz szerelmes, habár Preszlavának Oroszországba küldése s Álmos utolsó lázadása közt több év foly le, e szerelmi viszony, vagy inkább csábítás, helyesen van felhasználva motívumul Kálmán boszúja fölébresztésére.

Kálmán dühe már most teljes erőben tör ki. Nejét száműzi, s Álmost börtönbe vetteti.

Eddigelő Kálmán nem tesz egyebet, mint Álmosnak nagylelkűen megbocsát, s három felvonáson keresztül nem látunk mást, mint a nagylelkűség egyes tableau-it.

De a negyedik felvonásban elkezdődik s be is végeztetik a dráma.

E felvonásban a függöny felgördültekor Kálmán az országbíróval tanácskozik Álmos ítélete fölött. A király sokáig haboz aláírni a megvakítási kegyetlen ítéletet. Előhívatik börtönéből Álmos, s a helyett, hogy egy szóval kérné a király bocsánatát, kis Béláját előkérvén, hogy utólszor láthassa, ennek elmondja, miképp messze útra megy, melyről soha sem tér vissza többé (e kifejezés használtatik a „Régi jó Táblabírák"-ban is), s tudja meg, hogy e trón, e korona övé! „Ha nagyra nőlsz kedves gyermekem, szúrd le, akárki üljön amaz aranyos széken." Kálmán még neje elcsábítása után is szelídítné az ítéletet; de Álmosnak e lázító viseletére dühe nem ismer többé határt. Aláírja a végzetteljes ítéletet. Vakíttassék meg mind ő mind fia, – ebben áll az ítélet. Indokolva van a fiú megvakítása is. A nádor azt mondja, ha e fiú egykor nagyra nő: nem felejtendi Kálmán fián boszulni meg saját atyja halálát.

Álmos fiával együtt elvitetik. Szerzőnek nagy érdeme, hogy megkímélt azon hajborzasztásra számított jelenettől, mely Álmos megvakítását csaknem szemünk elé állítja – Berényi drámájában. Miután Álmos elvitetik, Kálmán szívdobbanásain számítja a perceket. „Most megérkeztek, most mondják ki az ítéletet, most hevítik a vasat" s így az egész lélektanilag van nem szemünk, de lelkünk elé állítva. Azonban megjelen Ingoli. Aggódva tudakolja férje és gyermeke sorsát. E jelenetben nagy hatású az előbb kétségbeesett nő öröme, midőn megtudja, hogy férje és gyermeke „élni fognak." Az őszinte öröm akkor, midőn már tudjuk a hercegek

sorsát, s látjuk a király setét lélekállapotját, az ellentétnél fogva, legnagyobb hatású az egész drámában. Hatásos, szép jelenet – mit kívánjunk tőle mást; mi gondunk rá, hogy itt csak a helyzet az érdeklő s nem a mélyebb lélektani nyilatkozatok; mit nekünk ha az anya, a helyett hogy ártatlan gyermeke mellett egy szót emelne, – s azt mondaná, mit akármely, nem tigrisszívű idegen hölgy is mondana, „férjem nagyot, nagyot vétett ellened, nem kívánhatom hogy neki megbocsáss; de kíméld ez ártatlan kisdedet. Elmegyek hazámba vele Svédország hegyei közé, ott koldusként élek, csak gyermekemet ne bántsd! Kálmán! neked is van gyermeked" stb. Mindezek helyett, mik a legtermészetesebb szavai egy anyának, – azt mondja a kétségbeesett hölgy: „Férjem és fiam is érdemesek a halálra, csak arra kérlek: öless meg engem is velük együtt." Ingoli annyira szereti férjét, hogy ha az meghal, nem csak maga, mint a hindu nők, hanem gyermekével együtt akar a halálba rohanni! Ez legszelídebben véve sem valószínű; s ha tán mesterséges utakon lehetne is e lélektani eljárást menteni, a drámában semmi sem mentheti.

E jelenet után behozatik Álmos és kis fia Béla megvakítva. Az örülő nő ekkor tudja meg a borzasztó ítéletet. E jelenetben leghatásosabb a gyermek naiv kérdése: „Hová lett előlem a nap?" A főérdek itt a hercegnő körül öszpontosul, ki szíve fájdalmát önti ki a királyra. Azonban e borzasztó jelenetben, hogy a helyzetnek minden szó, s minden egyes magaviselete megfelelhessen, sokkal hatalmasabb nyilatkozatokat várnánk. – Mi nem tartunk ugyan azokkal, kik a bírálatban óhajtandóikat szokták elmondani, hanem ha azt látjuk, hogy a szerző nem tette magát egészen a helyzetbe, mindenesetre hiányként kell megemlítnünk.

Az ötödik felvonás egyetlen jelenetből áll. A király az országnagyok, mint néma nézők előtt orvosa karjára támaszkodva jelen meg; félrebeszél, siránkozik, s végre a padlatra rogyva hal meg. Az egész csak arra való, hogy az 5 felvonás kiteljék; de üressége s minden méltóság hiánya egy ily nagy tárgyú dráma hatásából igen sokat von le.

Általán szólva, e darabban hiányzik a drámai egység, s mindamellett, hogy Jókai jobban tudott gazdálkodni a jelenetek elrendezésében, mint Berényi, ugyanazon hibába esett. Regényes cselekvényt és nem elég hatalmas indokolással vett alapul.

Shakespeare-re szeretnek némelyek hivatkozni, ki több történeti művében szintén regényes mesét dolgozott fel, úgy a mint a történet megadta. De nagy tévedés volna akármelyik Kálmánt szerkezetre nézve Shakespeare akármelyik művéhez hasonlítni. Ismerjük péld. a „fehér és piros rózsát". Igaz, hogy a cselekvény szakadozott jelenetekből áll, de a dráma minden egyéb kelléke megvan benne. Nincs a főbb szereplőknek egyetlen tettük vagy szavuk, mely az emberi szenvedélyek leghatalmasbjaiból ne származnék. Ő a történetet dolgozta fel, s híven követte az események menetét; de a motivatio mindenütt nem csak kétes lélektani hypothesiseken nyugszik, hanem mindenütt és változatlanul a lélektani tünemények közől is csupán a szenvedélyek szolgálnak motívumokul.

Szép közönség gyűlt össze ahhoz képest, hogy a darab bérletszünetben adatott. Jókainé assz., a jutalmazott, oly viharos tapsokkal fogadtatott és hivatott ki többször, hogy kétségbe kellene esnünk, ha azt is le akarnók írni. A szerző is hívatott,

de egy idő óta nincs szokásban, hogy a szerző a közönség e naivságának engedjen.

Ámbár szorosan nem tartozik is a bírálathoz, többek óhajtását mondjuk ki: Vajha Jókai úr vígjáték vagy népszínművekben kísértené meg tehetségét! Nem óhajtjuk, hogy „Tündér Iloná"kban előszedesse a színház egész mindenségét a gyermekek mulattatása-, de minden másnak untatására; hanem állítson színpadunkra egy-két életből vett alakot, egy erősen motivált cselekvényt, hozzá ép comikummal, – s maradandóbb irodalmi művel ajándékozandja meg színházunkat, mint összevéve a hány történeti regényes drámával bírunk! – Akár sajnálandó, akár nem, de tény, hogy közönségünk is jobban tudja élvezni a vígjátékot, mint a cothurnusos műveket! Salamon Ferenc.

33.

[[Salamon Ferenc], *A dráma 1855-ben*, Budapesti Hírlap 1855. dec. 22. 902. sz. 3106–3107.]

A dráma 1855-ben

A kirakatok világában élünk. Némely kereskedő kirakata többet ér, mint egész boltja. Ki nem oly foglalkozást űz, hogy kelméket rakhasson ki, legalább firmája betűivel az egész ház falát egyik végétől másikig elfoglalja. Szabad legyen nekünk is úgy tenni, mint a mai világban minden a közönség figyelmét igénylő ember tesz. Köztünk s a „firmás"-ok közt csak az a különbség, mikép bevalljuk, hogy cikkünk tartalma tán tizedrészben sem felel meg a címnek. Már e cikkünknek szánt tér sem engedné meg, hogy „a drámát 1855"ben egész terjedelemben tárgyaljuk.

Célunk csak egy általános irányt kiemelni a francia és magyar drámában, s a párisi főszínház s nemzeti színpadunk közt egyegy közös vagy eltérő pontot kiemelni.

E párhuzamban legelőször is ki kell emelnünk, hogy Párisban számos színház levén, a dalmű, ballet, vaudeville, bohózat, s a magasb nemű vígjáték és dráma mind külön-külön színpaddal bír, míg nálunk a Shakespeare drámáitól egészen a szemfényvesztő tüneményes gyermekjátékig, a bohózatig és balletig mindent ugyanazon deszkákon játszanak és táncolnak. S ez öszveszorítás, e központosítás dacára is a nemzeti színpad nem képes a mindig újabbat kívánó nézőknek elég eredeti új művet adni, kénytelen repertoire-ját nagy részben francia fordítmányokkal gazdagítni.

Mivel a francia színműirodalom az, mely főként a jelen évben csaknem épen oly nagy részben látta el színpadunkat új művekkel, mint saját íróink, s mivel valószínűen jövendőre sem lesz másként, szükséges a francia drámák forrásához mennünk, s időről-időre legalább irányaikra nézve azokat ismernünk.

Itt inkább áll, mint akárhol, mikép nem mind arany a mi fénylik. Hiszen közelebbről is látánk egy-két oly francia színművet, melyet bukottnak nevezhetünk, s ha a választmánynak bírálat végett nyújtatik be, ez nem fogadta volna el. Ilyen a „Márvány hölgyek," és *Sand* „Flaminio"-ja. Páris főszínházában a „Theatre-francais"-ban, mely a remekművek számára állván fenn, nagyon megválogatja az új műveket, ez évben következő művek gerjesztének nagyobb figyelmet.

„La Czarine" (A Cárnő) *Scribe*-től. E mű teljesen megbukott ugyan, de épen bukása az, mi figyelemre méltó, miután Scribe úr a „Pohár víz" írója mindig kedvence volt a francia közönségnek, s sokan helyezik őt mint vígjátékírót Moliére fölé. Miután Scribe úrnak sikerült a francia, dán és angol történet elferdítése mellett is Lajos Fülöp korában a földszinti közönség zajos tapsait kinyerni, most hasonló könnyelműséggel nyúlt az orosz történethez is, s művének megbukását még legnagyobb bámulói sem merték kétségbevonni. Scribe úr a drámaírásra nézve már második gyermekkorát érte el. Kezd balleteket és opera-szövegeket írni, s Cárnőjében is inkább a színházi díszítmények, mint az emberi szenvedélyek hű tükrözése által akart hatást gyakorolni. Kinek ne jutna önkénytelenül eszébe *Szigligeti* úr, ki ezelőtt, igaz hogy nagy hibáktól soha sem ment műveiben egyéniségeket ügyekezett színpadra hozni, s úgy tekinthetjük, mint a népszínművek alapítóját s drámairodalmunk egyik elismerésünkre legméltóbb férfiát; de közelebb adatott két műve a „Pünkösdi királynő" s „Tündér Ilonája" azt mutatja, hogy minden józan drámai törvény megvetésével, merőben el akar szakadni a drámaírók osztályától, hogy szemfényvesztővé legyen. Ily darabokban igazságtalan volna a szerzőt híni ki, e dicsőség csupán a *rendezőt* illeti. Azt mondják sokan, hogy mindez a maga rendén van, mert ily darabok gyűjtenek közönséget; de meg kellene gondolni, hogy ha színházunk egy magán-üzérkedő kezeiben volna, ily darab adatásakor azt mondanák: a *bérlők* nagyobb része művelt, s ha önök ily darabokat adnak, pénzünket legfennebb ajándékképen vették ki zsebünkből. Másfelől a közönségszerzés igen csalékony és veszélyes dolog a közízlés tekintetében. Minden ember, s így a közönség is kedvteléseiben gyermek. Addig hízelgünk felülegesebb vágyainak, addig kényeztetjük, míg elvégre semmi komolyabb iránt sem lesz legkisebb kedve is. – A balletek nagy közönséget gyűjtenek be; de vigyázzunk, nehogy színházunk egy külvárosi színház rangjára sülyedjen alá! – E helyen nem annyira az igazgatóság ellen emelünk szót, mint azok ellen, ki a bíráló választmány tagjai lévén, a „melodrámák" és balletes művek irányában rendkívül elnézők. – Sokan vádolják ugyan e választmányt túlszigorral, sőt vannak, és pedig befolyásos emberek, kik e választmányt szükségfelettinek tartják; de erre soha sem volt nagyobb szükség mint jelenleg, s soha sem volt szükség oly nagy szigorra mint most, a nemzeti színház tekintélyének érdekében. Óhajtandó volna e választmány hatáskörét a külföldi művek megbírálására is kiterjeszteni, hogy a külföldi művek közől csak a valódi becscsel bírók jussanak színpadunkra. Ha színpadunk nem lehet is egészen az, mi a „Théatre français", de nem kell felednünk, hogy alapításakor színházunk *irodalmi* intézet akart lenni, s elvileg ma is annak kell lennie.

Másik figyelmet ébresztett francia dráma ez évben *Gozlan* Leo-tól íratott. Címe „Gateau des reines" (Királynők játékszere). Már maga a cím igen elmés. A szel-

lemdús író nagyon jól ismeri a színpad anyagiabb részét, a párbeszédek elmések, a nyelv annyira drámai, hogy egyes szavakat igen jól tud oda alkalmazni, hol azok nagy hatást tehetnek, de a szenvedélyek fejlesztésére, azok hű nyilatkozataira nem fordít figyelmet. Legnagyobb hibája azonban, hogy műve *történeti* akar lenni XIV-dik Lajos korából. Grozlan úr, mint egyik francia ítész mondja, a történetet a színpadon tanulmányozza, s nem veszi magának a fáradságot, hogy hiteles kútfőket keressen föl. Minthogy legközelebbről Jókai úr „Könyves Kálmán"ja elemzésekor kissé rosz néven vettük, hogy e bölcs királyt nem a *hiteles* történeti adatok szerint dolgozta ki, nem lesz érdektelen egyik tekintélyes francia ítésznek részben a *Gozlan* történeti művére alkalmazott szavait idéznünk:

„Hogyan kell színpadon" kérdi *Planche* G. „a történetet fölhasználni? A *restauratio* alatti drámai iskola a történetből csak azt vette ki, mi a szemhez szól. A díszítmények pompája és az öltözékek változatossága által hatott; csakhogy feláldozta a tisztán emberi, a maradandó, örökkévaló részt a múlékony és helyi érdekeknek. Ezen, mind a józan ész mind az ízlés által kárhoztatott föláldozás miatt, művei egy pár év múlva teljesen feledésbe mentek. Ma már azon írók, kik a történetet színre hozzák, vagy jobban mondva, kik *személyeiknek történeti neveket adnak*, mi közt egy kis különbség van, más eljárást követnek: adomákat, gúnyiratokat kapnak föl, s aztán azzal állanak elő, hogy ők a *történet színfalai mögé* vezetnek. Ez eljárás sok szerencsével volna alkalmazható, ha azon írók, kik ez úton járnak, illő határok közt maradnának, ha megelégednének a hiteles, megállapított történeti adatokkal, a helyett hogy *kisebb nagyobb mértékben kétség alá vont adomák után indulnak.* – Mihelyt félrelökik a hiteles történetet, s csak az adomákat hozzák színre, a bizalom, az illusio oda lesz, s az érdekesség elvész. Ennek lehet tulajdonítni a Cárnő bukását s Gozlan művének csekély tartósságát."

Mindezt nem akarjuk a magyar történeti drámákra alkalmazni. Itt „Vak Béla", „Kálmán király", „Könyves Kálmán" jöhet szóba. E művek íróinak igen kis mértékben vethetjük szemére, hogy a történetet meghamisítják. Nem annyira hibákat mint hiányokat látunk bennük. Shakespearet akarván utánozni (mit a franciák épen nem tesznek), félre értik e nagy írót. Ha Shakespeare-nél nagy szavakat hallunk, az mindig valamely hatalmas szenvedély őszinte nyilatkozata, míg a mai drámaíróinknál e nagy szavak, e merész nyilatkozatok megvannak ugyan, de a szenvedélyek nélkül, s így üres bombastokká válnak. Mennyi történeti dráma íratott nálunk, s még sem mondhatjuk el, hogy drámairodalmunk volna. *Katona* műve, habár legelső, egyedül áll irodalmunkban. E lángésznek még csak utánzója, még csak iskolája sincs! Hogy e részben irodalmunk lendületet nyerjen, újabb lángészre volna szükség; de e Prometheusig is szükséges a helyes irányt kijelölni, – szükség a valódi úton járni; mert a tévedések a szokás, divat által szenszentesíttetvén, egy későbbi lángész is kénytelen volna azokat elfogadni, elsajátítni. Jó és sikerült drámát írhat olyan is, ki a „genie lángbélyegét homlokára sütve nem hordozza", erre vannak példák; de szükség saját erejét, valamint a művészet kívánalmait, s e kettő közti viszonyt teljesen ismernie. Azonban nem akarunk legkevésbbé is leckézni, csak a megvetett irodalmi törvények mellett akaránk szót emelni, –

vagy inkább a drámaírók mellett, kiken az említett törvények mindig érzékenyen boszulják meg magukat, valahányszor lenézetnek.

Megemlítendők a francia ez évi termékek közől *Laya* Leó „Az ifjak" (Les jeunes gens); *Legouvé* „Par droit de conquéte" (Hódítási joggal) című művei, melyek semmi újat sem mutatnak fel. Az első érdekes, s habár a comicum nem mindenütt erős benne, a szó teljes értelmében igen víg színmű. Fő hibája, hogy az egyénítésre nézve gyenge. Utóbbi teljes a legszebb érzelmekkel. Legfőbb hibája, hogy csak beszélgetésbe, okoskodásba szőtte azt, mit cselekvénynyé kell vaja tennie.

„Joconda" *Faucher* Pál és *Rénier*-től, mely csak múlt hóban került színre, a mesének erős bonyolódása, valamint szép nyelve, s egyes hatásos jelenetei által nagy tetszésben részesült. Azonban ez sem mutat fel se az alakok se a szerkezetre nézve valami újat.

Planche G. a francia vígjátékra nézve nagyon méltán kel ki a színműírók eljárása ellen, kik a helyett, hogy életből vett alakokat és jeleneteket hoznának színre, a képzelet korlátlan uralkodását kiáltják ki. „E dicső esemény után már nem is szabad egy személy valószínűségét s az események természetes összetűzését vitatni."

Mi ez évből mutathatunk föl oly művet, melyben a képzeletnek nincs korlátlan jog engedve – s mivel e mű ez év legjobb terméke, nem emelhetünk panaszt a fenn kijelölt álirány ellen. *Szigeti* úr „Vén bakancsos"-át értjük e mű alatt, mely mind a közönség, mind ítészetünk tetszését kivívta. *Szigeti* úr jó úton jár, s ha nem téved oda, hogy alakok tekintetében a kivételest keresse, s ha alakítási tehetségét minden egyes személyénél kifejti: több sikerült művet várhatunk tőle azon téren, melyen megindult.

34.

[S. F., *Karácson fa*, Budapesti Hírlap 1855. dec. 24. 903. sz. 3112–3113.]

Karácson fa

A családi tűzhelyről akarok beszélni s a családi tűzhely azon fájáról, melynek körében ma is sok vagyonosabbak, de leginkább a nép szegény emberei gyülekeznek a család szentelt ünnepére.

Nagy karácson napja egészen a vallás, karácson előestéje egészen a család ünnepe volt.

Mily boldog volt akkor az ember, midőn szíve vágyai nem terjedének túl azon kis körön, melyet beszéd közben és minden gondolatában „enyéim"-nek nevezett; midőn a tűzhelyen égő karácsonfa lángja képes volt egészen bevilágítni a látkört, melyen túl nem óhajtozott, s melyet irigység, kincsszomj vagy nagyravágyás nem

zavart meg. A férj és nő nem vágyott zajosabb vigalomra a napi munkák végezte után, mint a tűz pattogása, a gyermekek közbevegyült csevegése és a jó szomszédok enyelgő társalgása.

Mindezt ma már franciás magyarsággal sokan fádnak kezdik nevezni. A civilisatio e csendélet képei helyett zajosbakat, elevenebbeket tud felmutatni.

B… asszonynál karácson estején nagy soirée, vagy tulajdonkép táncpróba van, mint volt a múlt és azelőtti héten. A kandalló szája kifelé áll, tűzhelyről, karácsonfáról szó sem lehet. Egyik hét, egyik nap olyan mint a másik, ünnep lehet minden nap azoknál, kiknek oly kevés dolguk van.

Épen úgy mint a hét első napján, B… úrfi a család nagy reményű úrfia zongoráz s a sima padlón, melyen a fényes csilár sugárai megtörnek, négy-négy pár áll szemközt, fiatal nők, leányok, ifjak, agg legények és fiatal házasok is. Ott áll a jobb szárnyon Zachradnicsek csinos, sugár termetű fiatal ember, arca díszítménye egy szót alig érdemlő kis bajusz s egy kis virágocska, mely habár szájában van, nem gátolja őt néha „schönt"-t (chaine), néha rondót kiáltani, s a zongora mennydörgő szavára a jobbján levő szemérmes kisasszonynyal oly enyelgve sasiroz elé s hátra, hogy az irigység sem találna benne kivetőt. Vis-à-vis-ja egy arany gombokkal díszlő frakkos úri ember fehér keztyűkkel, ki hajlott termete és ideje dacára egész országos ügyekhez illő komolysággal ballag előre hátra, jobbra és balra, és ha keze tartása a kisasszonyok közvéleményében oly bájoló nem volna, azt mondaná az ember, hogy e kéztartásban Pfarrenkraut asszony (lásd a bal oldalon harmadik pár), mondom Pfarrenkraut asszony kis kutyája volt az ő mestere. Mellette Natalie k. a. a család egyetlen leánya lejt, kinek kis lábacskái alatt úgy látszik ritkán hajlott meg a fű, mert ő csak a salonban vagy a kerti ösvény finom homokán járkál. Végre elvégzik a gyönyörű pas-t, melyben *Bibarcz* úr vén gebeként cammogott Natalie nagysád mellett s amaz hórihorgas kardként áll meg bájos tündére oldalánál. Natalie k. a. azt mondja, hogy e Bibarcz úrnál kellemesebb társalgó nincs a föld kerekén; Bibarcz úr azt mondja: Natalie k. a. bájos azon harmincezer forint erejénél fogva, mely menyasszonyi hozománya. Felesleges elmondanunk, hogy e pár fényes menyekzőt ülend, mely után B… úr minden érdekességét, Natalie minden varázs erejét elveszíti. De minek az ily vénasszonyi jóslatok? – Elég az, a társaság azt hiszi, hogy élvez és vigad. Élvez abban az irgalmatlan derékszorítóban s vigad abban a feszes és hegyes magatartásban. Ilyen a világ mostani sorja, s kár volna elmondani: Uraim és delnőim, ne ámítsuk magunkat. Azonban ni, ni, elmélkedésünk közepett el is felejtők a házi úr iránt tudakozódni. Hol lehet B… úr?

„Ma délután indult Pestre valami fontos ügyben" e felvilágosítást adja B… asszszony tudakozódó szomszédnéjának, ki rögtön a harmadik szomszédnéhoz fordul s azt súgja fülébe: „Tudom hogy lesz dolga szegény B… komámnak, ha megjő: vagy a selyem ruha, vagy a fejkötő miatt majd kikap."

Ezalatt B… úr a 147-ik waggon egyik zugában elszunnyadva már Cegléden van. Cegléden fölboszantja az iszonyú drágaság, de pörlekedni nem marad ideje, mert a csengetyű megkondul, a mozdony egy szánalomra méltó hosszú füttyöt hallat s B… úr siettében a 80-ik waggonba ül fel, hol hiában keresi úti táskáját. – Pilisnél felkeresi a 147-ik kocsit, melyet arról ismer meg, hogy belőle egy iszonyú

kőváz ovális termetű férfiú száll le, ki egész útban a hideg dacára nyitva tartotta az egyik ablakot. Örömében e halálos ellenségének is jó estvét mond, felmegy kocsijába, hol pogyászát megtalálja ugyan, de helyét két alvó hölgy foglalta el. Az egyik oly fiatal mint Natalie. Sóhajtva gondol a megrendelésekre, a selyem ruhára és fejkötőre, míg végre maga is mély álomba szenderül. A train őrült sebességgel halad, s ő észre sem veszi, mikép, mit tudjuk, ha önmaga sem tudja, melyik állomásnál, saját ökrei mellett halad el, melyek néhány kocsin összezsúfolva tartják egymásnak a meleget. A mozdony tüszkölve halad el a 712, 711, 710, 709 stb. stb. távirati rudak mellett, gyorsabban mint olvasóm ezt el győzte olvasni! Rohanj, rohanj tovább bőszült elefánt! Azok közt, kiket magad után ragadsz, tán egy sincs, ki valamit tudna karácson estejéről, s a karácsonfáról! Hagyjuk őket a pesti pályafőnél – ne legyen rá gondunk, hogyan jut mindenki bérkocsihoz vagy omnibushoz. Gondoskodjék mindenki magáról, ez a mai emberek jelszava.

E sorok írója karácson estvéjét tán egy íróasztal mellett töltendi. Karácsonfa helyett csak pipája s egy gyertya ég. Meglehet, épen azt fogja megírni, mikép N. N. színművében, vagy Y színészben ezt meg ezt a kivetendőt találja. Uramfia! Mennyire megváltozik az ember, míg kisdedből felnőtté lesz!

Mily boldognak éreztem magamat gyermekkoromban a karácson estvéjén! Az egész család együtt ült. Senki sem hiányzott, csak anyám említé néha, hogy egy hiányzik e körből. Egyszerre, a mint a kandallót körülálltuk, egy csengetyűszóra valamelyik elkiáltotta, hogy „jőnek!” s kisietett, hogy a kutyát elkergesse. – Megérkezik két gyermek egy vén obsitossal. – A két gyermek egy papirosból épített jó nagy templomformát tesz két előhozott székre. A templom tornyában egy csengetyű áll, s belseje fényesen ki van világítva. Egyszerre egy fekete liliputi alak tűnik föl e templom belsejében, horgát beleakasztja a csengetyűkötélbe és harangoz. Azután egy juhász áll elő, kinek egész öltözete egy lombos bunda, egy nagy kalap és bajusz. Két karja egy izmos botot tart átölelve. Nem sokára megjelen egy hatalmas kos, nyakán egy kis csengővel. Iszonyú összecsapás történik a két ellenfél között, míg végre a kos egy hatalmas botütésre, melyet a juhász két szarva közé illeszt, végkép eltűnik. Több ily jelenetből állott e „Betlehem”nek nevezett játék, melyből még csak az jut eszembe, mikép jobban meglepett, mint Aldridge felejthetlen párbaja *Macbeth*ben. Arra is emlékszem, hogy igen roszul esett a csalódás, midőn kérdésemre figyelmeztettek, hogy a jeleneteket a vén obsitos gondosan elrejtett keze intézte.

Íme most hivatásom az, hogy olykor-olykor a színműírók gyermekes fogásaira másokat figyelmeztessek. De ki tehet róla? Az élet halad, a csalódások seregestül hagynak el... mindinkább a valót, a lényegest keressük kedvteléseinkben is: s annyi mindenesetre áll, hogy azon élvek, melyeken az értelem is képes megnyugodni, többet érnek azon szemfényvesztéseknél, melyek egy gyermeket rémülésbe ejtenek vagy gyönyörre ragadnak.

Megbocsáthatlan volna a költőknek, hogy a gyermekkort megéneklik, ha mindez nem a melegebb szív, a kedves emlékek nevében történnék. Azon kor e „kedves csalódások” miatt tele volt babonával, rémülettel és gyakori rettegéssel.

Melyik gyermek nem borzadott (ha csak te kedves olvasóm nem vagy történetesen egyedüli kivétel) akkor, midőn előtte a fehér lepedős kísértetekről szóltak! ha e kérdés forgott fenn: ki merne éjjel a templomban vagy temetőben hálni? Akkor borzadtunk, ha egy elhagyott pincébe vagy temetőbe tekinténk; akkor minden, mi csak emberfeletti lehet, lúdlábú és lólábú sátánok, kétszarvú prikulicsok, kanálfülű ördögök alakjában megtestesítve élt képzelődésünkben.

Emlékszem most is, hogy egyik paraszt mint szemmellátott tanú erősíté, mikép karácson estvéjén egy malomban többedmagával ült a karácsonyfa körül, s midőn a beszélgetés, danolás legjavában folyt, a vízi malom kerekei pontban éjfélkor (akkor felejtém kérdezni, honnan tudták az órát) egyszerre megálltak. A fagyos kerekek közől egyszerre egy görbe szarvú óriási bival fejét láták kiemelkedni, mely egyetlen vizes lehelletével azonnal kioltá a hatalmas tüzet s a körülállók mély kínos álomba merültek. – Mindez mily nyommasztólag hatott rám, habár tekintélyek után tagadtam is lehetőségét. A gyermekkori emlékek csak a családi élet, az anyai határtalan szeretet miatt bírnak oly varázshatalommal későbbi időben is, melyek képe soha sem halványul el a lélekben.

Ezért van az, hogy főként a családi tűzhelyet s a karácsonfát tartom legkedvesb emléknek a gyermekkorból. Ezért van, hogy ha megengedem is, mikép a régi jóidők számos lelki nyomorai, a tudatlanság rémei, a babona kínos spanyol csizmái szorongatták a lelket, de volt e lenézett hajdankornak oly sok jó oldala, melyet civilisatiónk nem képes megadni. Ezek közt legelső helyen áll a családi tűzhely boldogsága, szentsége.

A házi atya külső dolgai után, melyben verítéke azokért folyt, kikért szíve vérét adta volna, karácsony estvéjén kinyugodta fáradalmait, s gyermekei, neje arcáról olvasta le a megelégedést, örömet, szóval az oly közvetlenül boldogító jutalmat szorgalmáért.

Két keze munkája s ősei hagyományából a hajadonnak gazdag menyasszonyi hozomány jut, a fiúk a legkisebbikig mind gazdag osztályrészt nyernek. Az anya, a jó háziasszony a hajadont nem tanítá zongorázni, hanem munkára szoktatta, megtanította fonni, szőni s jó kenyeret sütni. A ruhadarabokban legfőbb büszkeségük volt, hogy azok saját kezeik munkája. És valóban nem e ruhák, melyek bizonynyal nem valának oly csinosak, mint pl. a *Bikfivo* nőszabó céhmesteri ollója alól kikerültek; hanem inkább maga a munkásság az, mely őket becsülésünkre érdemesekké teszi.

Oh! ha B… úr ezelőtt egy századdal élne, a helyett, hogy a 147-ik waggonban nyugtalan álma nem engedné egyébre gondolni mint a nyereségre s kielégítetlen hitelezőire, míg otthon csupán fényűzéshez és költéshez értő családja a kor pogány istenének a hiúságnak hódol – most ott ülne a családi tűzhely mellett. Leányát nem Natalie- hanem Katalinnak neveznék, ki épen a saját kis fehér kezével dagasztott fris kalácsot adá fel ez asztalra, s már teljesen bevégezte a karácsoni előkészületeket.

Az apa térdein tartja legkisebb fiát, s míg ő és neje egyszerre arra gondol, hogy e kis fiú felnőttét tán meg sem érhetik, hogy e kisded árván maradhat – azalatt a kisded ártatlanul kéri a tűzhely mellett álló víg diákot, beszélje tovább azokat a

furcsa történeteket, megilletődve csókolják meg homlokát, – aztán a legnagyobbik leányét, mintha a szerető anya azt akarná mondani: te lészsz anyja kedves Tamásomnak, ha mi a temetőben nyugszunk.

A kis leány csak félig meddig érti az anyai szeretet e nyilatkozatát, mert szívét más nemű hatalmas érzelmek fogák el. Ábrándos szelleme nem száll ugyan a tengerek mélyébe, hogy onnan hozza fel a szív kagylóiból a fájdalom drága gyöngyeit, – mint a mai Natalie szokta mondani; de a mit szíve érez, őszintén érzi azt. Ott a tűzhely végén ül testvérbátyja a diák, mellette egy izmos tanulótársa a karácsoni legatus, s míg a házi úr diáki életéből több kalandot beszél el, mely a diáki élet kedves emlékű nyomorúságait tárgyazza, a derült kedvű legatus, ki híres vitéz az iskolában, hogy megmutassa, mikép az ő korabeli togatusok sem állanak hátrább a régieknél, a legcsodálatosabb tréfákat beszéli el életéből, mely a család minden tagját derült hangulatba hozza. Ez lett volna a mai időkben azon hórihorgas robotoló táncos, ki Natalie k. a.-nak udvarol.

A szobában nincs más fény, mint az, melyet a karácsonyfa terjeszt a padlaton; de az elég az egész kört bevilágítni, s még *Bibarcz* legatus vonásait is Katalin tisztán kiveheti.

A hajdani Bibarcz sem szép ember, de magas termete, férfias mély hangja, s azon sajátságos dolgok, melyeket kalandos életéből elbeszél, mindig érdekesebbé teszik.

Nem tagadja, hogy ő igen szegény sorsú volt, mint a jelenkor Bibarcza sem tagadja, hogy ezelőtt néhány évvel mint mendikáns járt az ország különböző részeiben. Elbeszéli, hogy mint már nagy legénynek az iskolában többek közt az is kötelessége volt, hogy sírt ásni menjen, ha valamelyik tanuló társuk meghalt (mert még e tisztet sem bízták idegen kezekre). Hogyan történt egykor, hogy a N.-i temetőben, egy meghalt iskolásgyermeknek a temetőoldalban a legszebb helyet választák ki, hol sírt ássanak. Első nap huszad magával egy három ölnyi mélységű szép sírt ásának. Mivel azonban e szép helyet minden ok nélkül a tímárcéh tartá magáénak, még azon éjjel a hetvenkedő tímárlegények egészen betölték a sírt, melyet másnap ő és társai újra kiástak. Most az volt a kérdés, hogyan vigyék ki, hogy többi munkájukat a kegyeletnélküli vargák meg ne semmisítsék – maga a legatus vállalkozott a kivitelre. Nem is mert senki más a temetőben hálni, hol, mint beszélik, minden este kísértetek járnak.

„Magam mellé vettem társaim közől a két legizmosabbat és bátrabbat. Szép holdvilág volt, s én két társammal együtt, kik egy lepedőt is hoztak magukkal, egy kripta mögé bújtam. Tizenegy óra felé vagy húsz vargalegény, inas és mester jött elő ásóval, kapával és botokkal fegyverkezve. Engedtem, hogy hozzá fogjanak a munkához, s midőn abba egészen elmerültek, hátamra vettem a nagy fehér lepedőt, felálltam a kripta tetejére s ott a kakas hangját rémítően utánozva összecsaptam tenyereimet – egyszerre leugrottam, s a tímárok a kísértettől megijedve, ásójokat, botjaikat, kapájokat kiejték kezükből, én köztük termettem, s morogva haraptam vagy kettőnek vállába és karjába; az egyik ijedtében át akarta ugrani a sírt és bele esett. A többit, pedig jó futó voltam, a temetőkapuig nem érhettem utol – szaladásukat még sokáig hallám a szomszéd utcán végig.

A gödörbe esett legvitézebb tímárlegény másnap reggelig hadifogolyként iszonyú kínok közt ült a sírban. Mint megtudtuk, több sebesültjök volt, egymást gázolták el!

Vajjon mit mondana ma egy Natalie k. a. az ily elbeszélésre. Undorral fordulna el tőle; de e csodás kísérteties elbeszélés nagy mértékben felingerlé a hallgatók figyelmét; legkivált a kis Katalinét, ki először borzadálylyal gondolt a sírásóra, de a nagyszerű tréfa annál inkább fölkelté bámulatát és érdekét e furfangos, e bátor diák iránt!

A házi úr, házi asszony egész érdekkel tudakolják: élnek e szülei?

„Élnek" felelt Bibarcz legatus, „mind apám, mind anyám, de nem láttam őket 15 esztendő óta. Múlt őszszel otthon jártam. Az öregek rám sem ismertek. Egy tréfát akartam velük tenni. Egész komolysággal mondám atyámnak, számítsa fel, mibe került neki Pista fia egész neveltetése, mert az meg akarja téríteni. Az öreg nagyon elcsodálkozott, de megtevé a számítást. A bölcsőtől egész az utolsó kalapig, melyet nyolc éves koromban utolszor vettek, az egész summa 20 forintra rúgott. Mindjárt kifizettem, s csak akkor fedeztem fel, hogy én vagyok az ő Pistájok – anyám úgy sírt mint a záporeső, – mindnyájan könyeztünk. Hogy megnőttem, milyen úr lett belőlem, mint megszépültem, pedig felnőttem ugyan, de se úr se szép nem vagyok." Meg kell vallanunk, az igazság érdekében, mikép az újabb és hajdankori Bibarcz közt csak az a különbség, mikép az sima szavakkal tudja elhazudni érzelmét és múltját, míg ez e tekintetben is, mint termetére nézve, egyenesebb.

Azonban Katalin k. a.-nak e szép jellemvonásnál nevetése közben könyek is csillogtak szép szemeiben, melyek nem kerülheték el a diák figyelmét.

Így foly az est, közben közben érzékeny családi nyilatkozatokkal, nevetés és hangos kedv között.

A legatus egészen megnyerte az atyai és a leányszívet; még a kis gyermek is azt mondja magában, hogy ily kedves embert nem látott; de az anya észreveszi a leány érdekeltségét.

A jó anya így gondolkozott magában: „leányom egy paraszthoz menjen férjhez, ki legfennebb pap lehet? Abból semmi sem lesz. Elejét kell venni mindezeknek, (fenn) „Katalin eredj vesd meg a gyermekek ágyát s fektesd le őket – már ideje!"

Ezt a diák is elérti és elvonul B... úrfival egyetemben. – Az egész szerelmi viszony elenyészik. Ők nem egymásnak valók... Abban az időben a szerelmesek nem voltak oly ábrándosak, a leányok nem voltak oly önfejűek, de az anyák és apák sokkal élesebb, előrelátóbb szemmel voltak megáldva. Leányuk munkával veré ki fejéből a kedves emlékeket, s nemsokára találkozott kérő, ki mind a szülők, mind a leány kívánatának megfelelt.

A karácsonfa reggelig ég, midőn a család már rég nyugalomra hajtá fejét. – A kakas éjfélt kukoríkol, emlékeim rövid varázsa szétoszlott... El, el ti bizarr képek... holnap reggel mind sajtó alá küldelek! S. F.

35.

[Salamon F., *Salvator Rosa*, Budapesti Hírlap 1856. jan. 1. 1. sz. 2–3.]

Salvator Rosa

melodráma 5 felvonásban, 1 előjátékkal. Írta *Degré* Alajos. (Adatott először szombaton december 29-dikén 1855.)

Az 5 felvonásból álló dráma lényege ez:

Salvator Rosa, ki nápolyi születésű, s e közönyös érdemén kívül oly festő, mikép egy perc alatt egész tájt, jelenetet úgy lerajzol, hogy a szomszéd kolostorban aranyakkal fizetik a képet; oly jól énekel, hogy a banditák egész serege úgy táncol a mint ő fújja; népszónok, színész, hallatlan merészségű hős; mindenek felett a lovagiasság hű képe: szerelmes, ábrándos és vállalkozó kalandor, úgy hogy e műnek más címet képtelenség lett volna adni, mint Salvator Rosa vagy Rosa Salvator.

Egy római hercegnőt, nevére nézve Olimpiát a hős megszeret; a hgnő szerelmes lesz a férfiú bátorságába, aztán lángeszébe. E szerelem igen boldog volna, ha a minden szerelmek daemona, minden természetszerű hajlamok irigylője, egy szörnyeteg nem állana útjában. E szörnyeteg, e botránkozás köve, szóval, uraim és asszonyaim, a *férj*, egyedüli akadály azon szerelemben, mely két legszebb lényt, kik közől egyik hgnő, másik valódi lángész, fogna gyémánt kapcsokkal elválhatlanul összekötni.

Mi joga lehet e föld kerekségén egy férjnek, ha mindjárt a 17-ik században élt is, mint Rospigliosi gróf (ki a színlapon is így van kitéve: Olimpia férje; nem pedig úgy, hogy Olimpia a Rospigliosi gróf neje), mi joga lehet, mondom, nejéhez, ez angyali Olimpiához, ki csupa szív és szerelem, s ki jónak látta e kincsekkel egy lángészt ajándékozni meg?

Ne higyétek, hogy ez irónia. A műben e kérdés nem egy, de több helyen fordul elő, oly világosan, hogy alig lehet gyöngédebb érzelmű, kit meg ne lepett volna.

A férj észreveszi e szerelmet. Olimpiával együtt el akar Rómába távozni; de az azt mondja, mikép férje zsarnok, s nincs kedve távozni. Mindemellett tán győzne a rosz ügy, tán megállana a férj akarata, ha Olimpiának a maga idejében segítsége nem érkeznék. Olimpia testvére *Ghigi* herceg nyílt egyenesszívű férfiú, a művészet és lángész bámulója, s Salvator Rosának magas rangja mellett is nem pártfogója, hanem lelki-testi hű barátja. *Ghigi* erkölcsileg kényszeríti a férjet, hogy nejével együtt Rómában maradjon. Azonban beszéljük el e jelenetet körülményesebben.

Rospigliosi gr. a kevély aristokrata, ki előbb töré szét nejének egy jól talált arcképét, mivel azt Salvator Rosa festette, most egy népes társaság előtt a művészt felszólítja: daloljon neki valamit, mivel unatkozik. Ez mélyen bántja a művész ön-

érzetét és párbajra híná, de gr. Rospigliosi megvetéssel utasítja vissza. *Ghigi* hg, ki most tudá meg Olimpiától, mikép férje el akarja őt Rómából vinni, magára vállalja a két szerelmes ügybajának elintézését. Egy tête-à-tête-ben Rospigliosi grófnak szemére veti egykori bűnét, a testvérgyilkosságot, s e titok tudása által a grófot egészen hatalmába keríti, ki most azt teszi, mit sógora kíván. A társaság előtt megköveti Salvator Rosát, és nejével együtt Rómában marad.

Utolsó felvonásban Salvator Rosa egyedül van lakában. Az elnyomott nápolyi zendülésről beszél, amelyben ő is tevékeny részt vőn. Egy nőt jelentenek be nála, s ez Olimpia hercegnő. E találkozás alatt a házat fegyveresek veszik körül, kik Salvator Rosát, mint egykori néplázítót akarják elfogni. Midőn a hős, Olimpia és saját megmentése iránt akar rendelkezni, a férj benyit és egy pisztolylövésre a nő Salvator Rosája karjai közt adja ki lelkét, a szerelem boldogságáról ábrándozva. A gyilkos férjet Salvator Rosa hű szolgája szúrja le.

Salvator Rosát egy bandita, kinek élete egyszer amannak kezében volt de kegyelmet nyert, megmenti: „El Florencbe!” – így szól a hős – s a függöny legördül.

Minő boldogtalan szerelmében a lángész! – ennek kellene a fennebbiekből folyólag utolsó felsóhajtásunknak lennie; de e könnyelmű fölkiáltás „El Florencbe!” egészen megvigasztal. Szerző nem akart tragikai hatást tenni, mi ily viszonyok közt bajos is lett volna.

A nő nem volt szerencsétlen szerelmes, ki le akarja küzdeni szenvedélyét, hanem olyan, ki saját testvére segedelmével könnyű szerrel minden akadályt elhárít útjából, hogy szenvedélyét a művész iránt kimutathassa. A férj szemeláttára és dacára, enged szenvedélyeinek, mintha a férjnek volna legkevesebb joga saját neje szívéhez.

Ily viszonyban semmi tiszteletre vagy részvétre méltót sem láthatunk, – s miután a nő így van feltüntetve, nem képzelünk oly művészi hatalmat, mely képes volna a végső kimenetelt csak némileg is megindítóvá tenni.

Ha szerző azt hívé, mikép társadalmi fogalmainkkal és azzal szemben, mit erkölcsiségnek nevezünk, lehet hatást idézni elő, akkor csalódott,– és bárki kísértse meg, mindig csalódni fog. Vannak hagyományos fogalmak, melyeken mi köznap emberei nem bírjuk túltenni magunkat, s még a költőnek sem bocsátjuk meg, ha azokat nem tartja tiszteletben.

Ennyit e mű drámai részéről. De ne higyék olvasóim, hogy ezzel az egész regényes mű tartalmát elmondtuk. Itt csak – három felvonást mondánk el röviden, – s a másik 3 felvonásról, hogy az előadást könnyítsük, szándékosan hallgatánk. A többit könnyű lesz most utánpótolnunk. Az előjáték, az első és 3-ik felvonás az, melyekről nem szóltunk, s melyek nélkül szorosan véve a darab el lehetne.

Az előjáték egy önálló külön drámát képez. Nápolyban vagyunk. Salvator Rosa egy fiatal leányt szeret, ki őt viszont szereti. A függöny fölemelésekor e lány, kit Irénének neveznek, atyja Tomaseo Campanella sorsa fölött halálos aggodalmakat áll ki. Atyja börtönben van, s másnap reggel ki fogják rá mondani a halálos ítéletet. A leányhoz egy ifjú udvari kegyenc lép be, ki a nápolyi kormányzótól bízatik meg, hogy a leány beleegyezzék atyja életének váltsága fejében, föltétlen vetni magát a kormányzó karjai közé. A szerencsétlen leány, habár Salvator Rosába sze-

relmes, kénytelen beleegyezni. A leánynak kell atyját egy rejtek úton kivezetnie. Föltételül van szabva még, hogy Iréne mindezekről hallgatni fog, s e fogadást Iréne esküvel is erősíti. Az atya megszabadul; de a leány mérget vesz be, és inkább meghal, semhogy a nemtelen váltságot teljesítse. Salvator ráakad a haldoklóra, ki nem fejti meg a titkot, de Salvator Rosa mindent megért, s felfogadja, hogy boszút álland e tett elkövetőjén, a kormányozón.

Ez fejti meg, miért vegyül Salvator Roza a 3-ik felvonásbeli néplázadásba, mely Nápolyban üt ki, habár ajkain többé az Iren nevet nem halljuk is.

Ez előjátékban játszá le Munkácsi Fl. k. a. a jutalmazott hatásos szerepét, melyet vasárnap Hubenainé adott helyette.

Ha ez előjáték oly felesleges nem volna az egész drámára nézve, azt mondhatnók, hogy az egésznek legjobb része.

Az első felvonás hegyek közt foly le, hol Salvator Rosa igen regényes kalandokon megy át; a rablókkal jó barátságot köt, s itt történik első találkozása Olimpiával. A hgnőt a rablók elfogják és Salvator Rosa menti ki. A rablók harca, Salvator Rosa dal- és rajzbeli remeklései nem függenek össze a fő cselekvénynyel, s e felvonás is, mint az előjáték, nélkülözhető volna.

A harmadik felvonás szintén csak episod. Mi Salvator Rosát e felvonásban illeti, az csak annyiból áll, hogy az ügy elvesztése után szerencsésen megmenekül. De van e felvonásra nézve egy másik megjegyzésünk is. Salvator Rosát Iréne halálának megboszulása kötelezi arra, hogy a nápolyi zendülésbe vegyüljön. Nápolyban a zendülés kiütvén, S. R. odahagyja Rómát, hol már az Olimpia iránti szerelem úgy látszik egészen feledteté Irenét. – Elutazik, oda hagyja Olimpiát, hogy Irene haláláért álljon boszút!

Általán az első szerelem, a rablókkal kötött ismeretség, és S. R.-nak harcias tettei, más szókkal az előjáték, az első és harmadik felvonás a fő cselekvénynyel nem függenek össze szorosan, s még egy regény episodjainak is lazák volnának. Legfölebb arra szolgálnak, hogy Salvator Rosának egy-egy jó barátot szerezzenek, kik a darab későbbi szakában egy percre szabadító tündérekként álljanak elő; – de mindezekért nem lett volna szükség egész felvonásnyi episodokkal szaggatni meg a darabot, melyet mi ez okokból a párbeszédeknek néhol feltünedező ügyessége mellett is gyenge drámának tartunk. Hogy minő okokból tapsoltaték meg, valóban nem tudjuk, és részünkről soha sem is akarjuk tudni; de első estvén a tapsokra nézve oly dolgot tanultunk, mit minden bírálónak komoly figyelmébe ajánlunk. Midőn a 3-ik felvonásbeli díszmenetben a felcifrázott ló színpadra lépett, megtapsoltatott. Nem azért hozzuk ezt föl, mintha általán véve a közönség tetszésnyilvánulatait megvetendőknek tartanók, – csak azért, hogy kimondhassuk, mikép oly bajos levén különbséget tenni a valódi és nem valódi tetszésnyilatkozatok között, legjobb azokat bírálatainkban ezután hallgatással mellőzni.

Kevesebb dal volt, semmint gondoltuk; s a mi volt is, nem győzött meg azon csodaerőről, melyet szerző e daloknak adni akart. Egyébiránt is Jekelfalusi úrnak, ki a címszerepet vitte, minden el nem fogult barátja azt fogja tanácsolni, hogy drámai szerepeket többé ne vállaljon. Bírhatna a legszebb tulajdonokkal más tekintetben, de mindazok el fognak enyészni egy igen nagy és lényeges hiány mel-

lett. Beszéde sok helyen csaknem merőben érthetlen, a sziszegő betűk tisztátlansága és hangja érctelensége miatt. Így midőn az első felvonásban beszédet tart a romai piacon, figyelmünk és közelségünk dacára az egész beszédből egyebet ki nem vehettünk, mint e két szót: „vaskalapos tudósok”, s ezt is csak azért, mivel kimondására egész erejét összeszedte. Salamon F.

36.

[Salamon F., *Fáncsy-Album*, Budapesti Hírlap 1856. jan. 3. 2. sz.]

Fáncsy-Album

Kiadta *Szilágyi* Virgil. Írták *Bernáth* G., *Bulcsu* K., *Császár* F., *Éjszaki* K., *Kempelen* Riza, *Lauka* G., *Lévai* J., *Lisznyai* K., *Sala* Ferenc, *Thali* Kálmán, *Tompa* M., *Tóth* E., *Tóth* K., *Vadnai* K., *Vahot* Imre. (Az író arcképével.)

Ez irodalmi termékről szólván, a napi és heti sajtó első kötelessége a *kegyeletről* szólni, melylyel jeleseinknek tartozunk.

A kegyelet nevében szerkeszteték, a kegyelet nevében voltak kiadva az előfizetési ívek, s a lelkesedni, jót tenni mindig kész közönség a *kegyelet* nevében tölté be azokat. Mi természetesebb mint az, hogy az ismertető is mindenekelőtt a kegyeletről szóljon. Tudjuk, hogy az olvasó már is olvasatlanul akarja átfutni cikkünk néhány kikezdését, mintha csak hallgatást intene, mikép előre és látatlanra el tudja mondani mindazon cifra szavakat, melyeket egy kis variatioval már leszállított áron, hírlapokban és kalendáriomokban ezerszer fennhangon árultak. Azonban kérjük, ne tegye azt, mert könnyen megeshetik, hogy az irodalmi kegyeletre nézve valami új és rövid változattal szolgálhatunk, mely tán a Nr. 1000-dik.

Azzal még semmi újat sem mondtunk, hogy a kegyelet a legszebb lelki tulajdonok közé tartozik; hogy közönségünk, hála égnek! bőven van megáldva e tulajdonnal; hogy akárki forduljon hozzá e szép szóval (mert szónak is szép), az soha sem hangzik el a pusztában.

De tán egészen új az, mit íróinkhoz fordulván el akarunk mondani s őket figyelmeztetni, mikép a közönség e legszebb tulajdona épen oly tiszteletet, kegyeletet érdemel, mint a milyennel az minden jó és szép iránt viseltetik.

Ha valamelyik író elhunyt jelesünk fölött egy verset rögtönöz, elnézésre számíthat; midőn föltárja érzelmeit, elmond néhány eszmét, csak egyes virágokat, egyegy jól roszul, kisebb nagyobb ízléssel összerakott bokrétát vet a sírhantra, s kinek jutna eszébe azokat bírálgatni és elemezni?

Egészen máskép néz ki a dolog, ha a kegyelet összegyűjtött adományaiból szobrot állítunk föl az elhunyt emlékének. Nemde megkívánnók, mikép ez emlék

a legjelesebb szobrász vésője alól kerüljön ki, hogy az ne legyen kontár munka, de hű kinyomata a közönség részvétének, és méltó az elhunyt érdemeihez.

Ily emléknek nézhetjük a színházunk elhunyt tagjának, Fáncsynak arcképével díszített ezen Albumot is, melynek külső kiállításáról csak dicsérettel szólhatunk. A legszebb saloni asztalra is odaillik díszítményül, s a főrangúak közt is számosan fogják e kitüntetésben részesítni.

Magában szerencsés gondolat egy könyvben állítni emléket, mely, ha valódi és belbecse van, maradandóbb a márvány-oszlopoknál s e fölött még azon érdeme is van, mikép nincs helyhez kötve, hanem az ország minden részében bírhatják.

Ha a Fáncsy-Album belbecsét tekintjük, úgy találjuk, mikép az rendkívül csekély tartósságot ígérő emlék, és épen nem lehet úgy tekinteni, mint a mely irodalmunk jelenlegi állásáról csak távoli fogalmat is adna. A ki emlékezik még a hajdani *Aurorá*kra, tudni fogja, mikép ez aranyos szegélyű könyvek az akkori legjobb irodalmi erőket egyesíték magukban, s fő céljok volt, hogy a salonok asztalára kerülvén, ne csak aranyos szegélyük és selyem kötésükért díszelegjenek ott, hanem mintegy példány-gyűjtemények legyenek irodalmunk akkori állásához képest.

Miután a Fáncsy-Album előfizetés útján lőn kiadva, s így a vállalatnak anyagi kárvallásától tartanunk nem lehet, kimondhatjuk, mikép e gyűjtemény szomorún néz ki abban az aranyos köntösben. Könnyen vigasztalhatnók magunkat, ha csak ez volna a baj. Az az aranyozás, szép papír, még nem oly nagy dolog – ha mindjárt Simon Pista könyvére vesztegetnék is; sokkal nagyobb baj az, hogy bírálói tisztünk kényszerít kimondani, mikép a tartalom se a közönség kegyeletéhez, se a célhoz, se jelenlegi irodalmunkhoz épen nem méltó; és fájdalom! nem első eset, hogy ha valaki kegyelethiánynyal vádolható, nem a közönség az, hanem egyik vagy másik irodalmi ember, – egy vagy több író, a szerkesztő és munkatársak.

Egy adatteljes életrajz nyitja meg ez Albumot *Vahot* Imrétől, mi a maga helyén van és kérjük az olvasót, hogy erre, valamint egy-két kisebb versre nézve kivételt tegyen. Nemcsak kivételt, hanem különös kiemelést érdemel a legelül álló vers Tompa Mihálytól. Címe: „A költő fiához” (levél). A költészet benne eszmedúsan és művészien van megénekelve. E költemény csak szép formájaért is beillett volna egy csupán műremekeinkből álló Almanachba. Van két nagyobb verses költemény, egyik fordítás *Császár* F.-től, másik „Keme Tuba” Bulcsú Károlytól (költői beszély).

Ha az elsőbbik fordítmányról véleményt akarunk mondani, – nem szükség azt öszvehasonlítni az eredetivel. Csak kérdésképen intézzük szerzőhöz: megértené-e, ha valahol ilyesmit olvasna: „Jer, Foscolo, jer! szórj velem jácintot bőven reája”: (egy sírra), „önmagukba térve én honfitársim jobb nyugalmat adnak halottaiknak; *bírni föld alatt is mindenki hat már nyuglakot sajátul*, s Eliza önnön hamvain pihenhet.”

Ez igen szép nyelv lehet, csak az a kis hibája van, mikép semmi nemzetbeli, bárminő éles észszel megáldott ember egy szót sem ért belőle. Képzelje már az olvasó, hogy ez így megy elejétől a 10-dik lapiglan. (A fordító nyelve. Azt mondja hátrább: „Nincs földi hangszer, mely behatni bírna a *holtakiglan.*”) Mért szólnak aztán kegyeletről, ha még nyelvünknek is ily kevéssé irgalmazunk!

Bulcsú K. költői beszélye eleinte szépen indul neki, – csinos verselést látunk benne, habár se a szenvedélyeket, se az érzelmeket nem tudja találóan kifejezni. A mese úgy kezdődik, mintha valami drámai vagy tragikai kifejlést várhatnánk; de mire a beszély végére érünk, a személyek a szó teljes értelmében elpárolognak. Nem hinné az olvasó, pedig szóról szóra úgy van: a személyek holdvilággá változnak!

„Istennő, szellemtestű holdvilág,
A szerelem legszüzebb assszonya
Fényes karján, emeli fel a hőst,
Melyet rokon-derekán átfona”… stb.

E holdvilággá sublimált költészet a föld minden lakói előtt legalább is megfoghatlan. Én olvastam Byront angolul (nem dicsekvés, mert mindenki teheti, ki e nyelvet érti); legalább azon hitben voltam, hogy értem a mit olvasok; de e költemény végét legjobb akarat mellett se értém. Ha szerző Byront akarja utánozni, utánozza abban is, hogy fejezze ki magát tisztán, állítsa elénk erős, határozott és biztos vonásokban költői képeit, hogy más is gyönyörködhessék bennük. Ki elég merész oly bravour-műhöz fogni, minő egy költői beszély, kellene annyi önfeláldozással bírnia, mikép művéből kitörülje mindazon bármi fáradsággal, vagy látszó ihlettel összerímelt helyeket, melyek a mű egészét megrontják. – Különben e mű hibái közé tartozik még, hogy a régi pogányság és kereszténység harcát akarja csak úgy előállítni, mint azt egy túlcsigázott képzelet előállíthatja, minden históriai vagy mondai alap nélkül. Ha Byronnak is szemére vetik, hogy alakjai a phantasia szüleményei, legalább annyi áll, hogy alakok és földi lények, kik élnek, még pedig tevékenyen élnek, s látjuk, hogy legalább létezhettek.

Mennyivel szomorúbb azonban, hogy a prózában írt beszélyekben is, melyeknek még nagyobb mértékben kellene az életet tükrözniök, csak képzeletből vett életet és alakokat látunk festve. Novellaszerzőink, kik köztünk élnek, többnyire a francia regényírók utánzói. Ha csupán a modort és külformát utánoznák, még az csekély hiba volna; de midőn a francia *életet*, vagy helyesebben a francia regényírók képzeletében teremtett francia életet a mi életünkkel majmoltatják, az már csakugyan nem tréfa dolog. Így járnak el *Vadnai* K. és *Kempelen* Riza ez Albumban közlött beszélyeikben, s így jár el *Éjszaki* K. drámai beszélyében, azzal a különbséggel, hogy ő a görög életet akará képzeletből megteremteni. – *Kempelen* R. igen nagyon szereti a borzasztót, mi hölgy-írónál csodás tünemény volna, ha a mesterkéltség mindenben a mit ír tisztán nem mutatná, mikép egész költészete – ha ugyan erről legkevésbbé is szó lehet – kölcsönözött.

Sokan minden nő-írónak ellenségei, sokan nagyon elnézők irányukban. Mi középúton állunk, s a kék harisnyának se gyűlölői- se imádóivá nem szegődtünk. A szellem világában nincs különbség a férfi és nő között. A nő épen úgy lehet költő, mint a férfiú, a maga nemében; de nem minden férfi és nem minden nő lehet költő. Sokkal könnyebben lehet akárki tudós, mihez csak kitartás és tárgy iránti szenvedély kell. – Meg vagyunk győződve, mikép az igen tisztelt hölgy minket udvariatlansággal fog vádolni; de fontolja meg, mikép egészen más téren állunk,

mint a hol megtámadhatók vagyunk. E helyen nem lehet szó udvariatlanságról – mert nem kötelességünk bókolni, hanem igen is kötelességünk kimondani teljes meggyőződésünket. A tehetség egyik lényeges bélyege a természetesség, mit műveiben sehol sem találunk, – és, fájdalom! se ő se mi nem tehetünk róla.

Lauka G. és *Bernáth* G. életképei a nagyobb művek, melyeket megemlíthetünk; de irodalmi szempontból most egyszer nem akarunk többet mondani róluk, mint azt, mikép nálunk tán még maig is a *humort és cynismust* összetévesztik.

Általán az Album tartalma olyan, mikép nem lehet műveltebb ember, ki tizedrészét is unalom nélkül olvashatná.

Aztán ez azon könyv, melyet a kegyelet nevében ajánlátok a közönségnek; melyben oly kevés nyoma van a kegyeletnek az irodalom ügye iránt?

Ily könyvek az irodalom iránti részvét firmája alatt adatnak ki; s nem gondoljuk meg, mikép ezek rontják meg annak ügyét. – Az által, hogy ha bármi más ürügy alatt, mint maga a könyv érdekessége vagy tartalmassága, munkákat adunk ki, hozzászokik közönségünk úgy tekinteni irodalmi termékeinket, mint melyekért Isten-fizesse fejében kell kiadni a pénzt; s midőn a jótékony célú könyvekben azt látja, mikép irodalmi termékeink nem olvasni valók, mindig kétkedni fog az előfizetési ívek ígéreteiben. Az ily jótékony célú, de rosz könyvek több kárt tesznek mint hasznot; mert míg egyeseknek ideiglenesen használhatnak (e használást más úton épen oly jól el lehetne érni), sokkal magasabb ügynek ártanak. Irodalmunk tekintélyét tetemesen rontják, míg a magánosok ügyében pénzgyűjtési eszköz gyanánt használtatnak.

Vajha megszűnnék hát minden, ezelőtt oly gyakori, csupán kegyelet és részvét nevében rendezett könyvkiadás! Hadd találja fel az irodalompártolás a maga természetes medrét; hadd keljen el minden könyv belbecse- és tartalmasságához képest, nem pedig akármely más mellékes tekintetből. Nincs oly magánérdek, nem lehet az a mellékes dolog, melyért az *ügyből*, csak egy hajszálnyit is szabad volna föláldoznunk. Ha Albumot adunk, legyen annak tartalma olyan, hogy közleményei irodalmunk jelen állásában példányképül legyenek felmutathatók, hogy ne részesüljön egy ily irodalmi vállalat, mindegy akár kimondott akár ki nem mondott; de mindenki által tett szemrehányásban: alamizsnaként adám érette pénzemet.

Mindezek igen kellemetlen dolgok lehetnek; de szükség volt elmondanunk, midőn látjuk hogy azon könyveket, melyek irodalmunk valódi díszei, a közönség gyakran figyelemre sem méltatja. A könyvvétel csak adakozássá vált az írók számára; de midőn látjuk, hogy oly művek, minő gr. *Teleki* Józsefé, mely hazánk egyik legszebb korának történetét tárgyazza, és minő *Szalay* Magyarország története, a könyvárusok polcain hevernek, ellenben a nagy zajjal és jótékony célokra hirdetett gyenge munkák találnak közönséget, – úgy hiszszük, van okunk szót emelni az irodalom érdekében.

Olvasóink előtt sajnálatunkat kell kifejezni a fölött, mikép jelen évi bírálataink sorozatát roszalásokkal s a szigor e komolyságával nyitjuk meg; de az ügyek nem szokták megtartani se az új évet, se más ünnepnapokat: – mi pedig erről nem tehetünk. Nekünk a tényekhez kell ragaszkodnunk, – s habár az új év ily baljóslatú-

an látszik kezdődni, meg vagyunk győződve és reméljük, mikép ez év folytán sokszor lesz alkalmunk dicsérőleg és derültebb hangon szólani!

Zárjuk be mai cikkünket *Tompa* fennemlített leveléből egy ezen egész ügyhöz illő verssel, melyben a költői méltóságról szól; mi azt irodalmunkra alkalmazhatjuk:

„Megsért ki ránk *sajnálva* útal,
„S a részvétnek bemutogat;
„Bennünk a nép jár koszorúval,
„Vagy hord condrát és foltokat!

Salamon F.

37.

[S. F., *Külföldi irodalmi szemle*, Budapesti Hírlap 1856. jan. 6. 5. sz.]

Külföldi irodalmi szemle

Mi *nem jöttünk még onnan*, hogy a külföld nagy embereit és nagy műveit bámuljuk, s ne adja az ég, hogy valaha megjőjünk!

Nem akarunk a Dalai-láma lenni, ki a nagy ünnepélyes menetek alkalmával se jobbra, se balra, hanem folyvást egy tükörbe néz, hogy csupán saját nagyságában gyönyörködjék.

Nem akarunk azon kis sziget lakóihoz hasonlítani, hol néhány család élvén, minden vadász egy-egy hős, minden, ki egy vízbefúlót megment, az emberiség jóltevője, ki egy nótát el tud danolni, koszorúzott dalnok stb.

Ha elszigeteljük magunkat, ily nevetségesekké leszünk. Eljőne az idő, midőn egy kötet vers írója „koszorús költő", egy regényíró oly nagy ember volna, hogy nevét csak kalaplevéve volna szabad kimondani, midőn oly színész, ki szerepét nem csak hiba nélkül mondja el, hanem tapsokban is részesül, mit tudom micsoda nagyszerű ügynek bajnoka, apostola, áldozata, vértanújaként tűnnék föl!

Ha azt mondanók, mikép e szemléinkkel ezt akarjuk elérni, hogy ily 9-dik rangú sziget lakóivá ne váljunk, igen elbízottak volnánk. Mi itt csak figyelmet akarunk ébreszteni a külföld jelesb művei iránt – kimerítőbb tudomást az eredeti kútfőknek hagyván fenn. Ki a külföld irodalmainak termékét közelről akarja ismerni, az természetesen legjobban teszi, ha azokat egész terjedelmükben színről színre vizsgálja.

Kezdjük szemlénket a költőkön és költői műveken.

Longfellow amerikai tanár és kitűnő lantos költő egy kötetet adott ki, melynek címe „Hiawatha." – E költői beszélyben vad indiánok szerepelnek, nevezetesen egy indisi Cadmus, ki honfitársait civilisálni akarja. E hős szerelmi viszonya egy

indián hölgygyel, kinek neve lefordítva „mosolygó víztükör” szép versekben van megénekelve. A fehérek Amerikába érkezését egy álomlátó előre megjósolja – mi szép episodot képez. Tartalmáról itt bővebben nem szólhatunk, – reméljük, mikép közelebbről Lipcsében is után fog nyomatni – akkor tán bővebben. E könyv alig néhány héttel ezelőtt jelent meg Amerikában, s már Londonban is új kiadást ért. A közlekedési eszközök gyorsasága a szellemi világban is óriási hatással van. A nagyobb nemzetek nyelvén írt könyvek néhány hét alatt az egész világot bejárják, a mi most Amerikában sensatiót idéz elő, egy vagy másfél hónap múlva már Londonban Bentleynél, vagy Lipcsében Tauchnitznál második és harmadik kiadást ér.

Így *Dickens* K. legújabb regényéből, melynek második füzete a napokban jelenik meg, már az első füzetet olcsó Tauchnitz-kiadásban mindenki megtalálhatja a pesti könyvárusoknál. E regény címe: „A kis Dorrit” (The Little Dorrit). A füzet megjelenése előtt, mint egy londoni levelező írja, Angliában sokat találgatták, mit jelenthet e cím. Még fogadások is történtek nagyban. Egyik azt mondá: bizonyosan valamely kis tengeri hajó neve lesz, mely Southampton és New-York közt járkál, másik egy macskát, harmadik egy tündért sejtett e név alatt lappangani. Még maga a költő fia is, ki gyakornok Baring londoni bankár irodájában, arra fogadott, mikép a „Kis Dorrit” egy brigg neve lesz. Azonban a harmadik szakasz első sorai eloszlatának minden kétséget. E nevet a darab hősnője viseli. Remélhetőleg az apa megtérítendi a leendő bankárnak az elveszett összeget; annyival inkább, mivel mindamellett, hogy a fiú bankárrá készül lenni, még lehet belőle költő. Mert hisz *Rogers* Sámuel, közelebbről elhunyt angol költő is eleinte bankár volt. *Bulwer* fia, ki jelenleg Párisban van az angol követség mellett, csak közelebbről bocsáta közre egy kötet költeményt *Owen-Meredith* álnév alatt.

Thackeray, kiről tudva van, mikép a jelen és közel múlt idők szokásait, közönséges embereit és a társadalmat egy történetíró hűségével rajzolja elénk, közelebbről újra Amerikába utazott, hol felolvasásokat szándékozik tartani a III. György uralkodása alatti történetekből, – mint előszöri utazása alkalmával az angol humoristákról. „New-Comes” című regényéről, melyet múlt évben fejezett be, a „Quarterly Review” kritikája azt mondja, mikép legjelesebb és nagyobbszerű műve. Általán véve művei a jelenkornak s közelmúltnak hű tükrei, s mint ilyenek történészeti érdekkel fognak bírni későbbi időkben is.

Nálunk, hol még a történetírótól sem azt kívánják, hogy igazat, hanem azt, hogy szépet mondjon, sajátságosan hangzik, midőn valamely költőnek rendkívüli érdemeül rójuk fel, hogy regényeiben az életet, a valót festi. Ezelőtt egy évvel láttunk népszerűvé lenni oly könyvet, mely azzal dicsekvék, mikép Magyarország története, holott merőben a levegőből vett képeket tartalmazott. – Nem csodálatos-e aztán, mikép Angliában merőben megfordítva áll a dolog, hol azt kívánják a költőtől is, hogy munkái történetírói hűséggel bírjanak? – és nem természetes-e, hogy némely irodalmi emberünk azt szeretné, mikép a külföld jeleseinek bámulásából megjőjünk? – Azonban nem akarunk tollharcba vegyülni; maradjon mindenki a maga boldog hitében ott is, hol nem hitről, hanem csupán tényekből folyó meggyőződésről lehet szó – menjünk tovább.

Legfontosabb irodalmi újdonságok azon nagyszerű történeti munkák kötetei, melyek múlt év végén csaknem egyszerre jelentek meg. Úgy látszik nemcsak az írók, hanem a közönségek is mindig nagyobbodó érdekkel vannak a történet iránt, – úgy hogy ez érdekeltséget úgy vehetjük, mint korunk egyik nevezetes tüneményét. A hiteles, az adatok biztos alapján nyugvó művek a csupán képzeletieket népszerűtlenséggel fenyegetik.

Míg *Macaulay* „Anglia történeté"-nek III-ik és IV-ik kötete megjelent volna, az első két kötet tíz kiadást ért, s az előbbiek kiadása valódi esemény volt Anglia olvasó közönségénél. E közönség pedig rendkívül nagy, úgy hogy csak előleges aláíró több jelentkezett 30 000-nél. Mint írják, szerzőt 80 000 p. forinttal díjazta a kiadó e két újabb kötetért is – melyet *Perrotin* párisi kiadónak ingyen engedett át lefordítás végett. – E műnek, mely az újabb kori történészeti irodalomban minden versenytárs nélkül áll, mi remélhetőleg egy teljes fordításával fogunk dicsekedhetni. Mindenki fogja ismerni „Anglia történetének" két első kötetét, melynek fordítása a teljes szó szerinti hűség mellett, oly jeles, mikép a hibátlan magyarságnak és irálynak példányaként mutathatjuk fel. Vajha a közönség részvétlensége ne gátolná a fordítót munkája folytatásában, hogy ez örök becsű művet, mely tárgya, a szerző lángesze és mesteri írásmódja által egyaránt magára vonhatja nem csak a jelent, hanem az utókor nemzeteinek figyelmét is, teljesen bírhassuk!

Macaulay nagy költői tehetség, mélyen látó ítész, nagy történetbúvár és mindenekfölött nagy történetíró. Meghaladja *Scott* Waltert saját művészetében a nélkül hogy a leglekismeretesebb tényszeretete a valóból legkisebbet is föláldozna.

De e kötetekben Macaulay egyszersmind nagy és szigorú erkölcsbíróként tűnik fel. A mint a szereplők képeit adja, a mint leírja az udvari cselszövényeket és néplázadásokat, a drámai tehetség mellett mindig ott látjuk azon erkölcsi erőt, mely nélkül valóban nagy író nem létezhetik. – Azonban e hét folytán olvasóinknak egy mutatványból, mely kezünknél van, ügyekezni fogunk tisztább fogalmat adni e könyvről és korunk e remekírójáról, a mennyire terünk engedni fogja. Elég legyen annyit mondanunk, mikép a IV. kötet a riswicki békekötésig terjed.

Thiers újabb kötetéről múlt év végén tettünk említést; de van egy más, épen annyira új francia történeti munka, mely figyelmet ébresztett. Ez a „Németalföldi forradalom II. Fülöp alatt" *Juste* Tódortól, ki a műve által ismeretes: „Magyarországi Mária élete." Nem csak hogy az előbb nevezett munka Brüsselben jelent meg, hanem maga az író is belga. Tudva van, mikép Belgium ezen Dávid- és Góliáthféle párbajba, melyet Németalföld az akkor világuralomra emelkedett Spanyolországgal vívott, csak egy percre vegyíté magát. *Juste* tehát nemzetiségénél fogva is részrehajlatlanul, elfogultság nélkül ítélhetett. E háborút sokan feldolgozták már, s az annyi számos között nálunk *Schiller* lelkismeretes és egyszersmind emelkedett s költői leírása legismeretesebb. Juste újabb adatok nyomán kimerítő történetet ad. V-ik Károlynak, mint ki Belgiumban született, nemzetiségből több lapot szentel, – mindamellett haláláról csak azt tudja, a mit *Mignét* tudott. A szereplők, mint II. Fülöp, Oraniai Vilmos, Granvillé, kik ezen első kötetben foglaltatnak, valamint a népek és tájak ismertetése találó hű vonásokban vannak előállítva. Lássuk Fülöp jellemzését:

„Egyszersmind félénk és kevély kinézése, józan élete, szokott hallgatagsága – minden egyfelől testi lomhaságát és oly lélek habozását árulta el, melyben a biztosság, de főként a kezdeményezési ösztön hiányzott. Az új uralkodó hideg és közönyös magaviseletében semmi nyíltság, semmi részvétet ébresztő nem volt. Túlságos és folytonos tartózkodása alatt a színlelés azon neme lappangott, mely tökélyre vitetvén, e határozottság nélküli léleknek támaszpontjává lett, s mintegy kétélű karddá, melylyel egyszerre sújtá bevallott elleneit és buktatá meg véletlenül ministereit és udvaroncait, kik gyakran tudtuk nélkül ébresztették föl a nehéz természetű király gyanúját. Németalföldön tett második utazása során, atyja kívánsága szerint megkísértette sivár magaviseletén szelidítni s hidegségét mosolygó arc alá rejteni; de ügyekezete nem mindig sikerült. Azon nyilvános kihallgatásokban, melyek napjában kétszer történtek, Fülöp úgy látszott figyelemmel kíséré a mit mondának. De ritkán nézett a beszélő szemébe, akár kihallgatás, akár beszéd közben. Vagy földre süté szemeit, vagy akár jobb akár bal felől egy pontra szegzé. Ki egy ily kihallgatásról távozott, annak önkénytelenül eszébe jutott, mily másként fogadta V-ik Károly az embereket. E nagy császár nemcsak hogy jóindulattal kihallgatá mindazokat, kik, akár gazdagok akár szegények valának, ügyeiket eléje vitték, vagy pártfogását kérték; nem csak hogy mindenkit arra bátorított, mikép előtte minden rosz következményektől tartás nélkül egészen szabadon beszéljen, hanem oly határozottan és méltóságteljesen, oly helyesen és szelíden felelt, mikép, mint egy egykorú írja, mindenki teljes megelégedéssel távozott tőle, mert figyelemmel hallgattatván ki minden okai, biztosítva volt, mikép a határozat olyan lesz, minőt ily igazságos és ily jó fejedelemtől várni lehetett."

Természetes, hogy a régibb történészek nem lehettek a teljesen szembe tett elvek miatt egészen oly részrehajlatlanok, mint a mai történészek. Így péld. *Alba* herceg sem tűnik fel *Juste* könyvében természeténél fogva oly kegyetlennek, minőnek őt legtöbben festették. Miután *Egmonton* a halálítéletet végrehajtotta, egy oly kérő-levelet írt Fülöphöz annak neje és nyolc gyermeke érdekében, minőnél jobbindulatút leghűbb barátja sem írhatott volna.

A nevezett művel egyszerre jelent meg Angliában egy történeti munka, mely ugyane korszakot, csakhogy nagyobb terjedelemben tárgyazza. E mű az angoloknál nagy hírben levő *Prescott* műve; címe: „Második Fülöp spanyol király uralkodásának története" (History of the Reign of Philip the Second, King of Spain). Az első és második kötet megjelent Londonban Bentley kiadónál. Prescott e művei által lett ismeretessé: „Mexico meghódítása," „Ferdinánd és Izabella uralkodásának története."

Ki II-ik Fülöp, azaz egy a maga korában nagy túlsúlylyal bíró nemzet fejedelmének történetét írja meg, az természetesen az akkori világnak csaknem egész történetét fogja adni. Prescott széles ismeretségénél fogva Európának minden nevezetesebb könyv- és levéltárait felkutatta a maga céljára. Az angol történész igen érdekes képet ad II-ik Fülöpről: Mint az egyház bajnoka, hadat üzen a pápának; mint Franciaország ellensége, francia hercegnőt vesz feleségül; mint egy angol királynő férje, annak halála után testvérét akarja nőül venni, ki az angol trónra lép, és miután az ajánlott kezet visszautasítja, a spanyol király meg akarja államát tá-

madni. Négyszer házasodott; alatta Spanyolország hatalma tetőpontját éri s még életében hanyatlani kezd. Uralkodása politikai és vallásos lázadásokat; a saint-quentini és lepantói győzelmeket; a nagy *armada* nagyszerű veszedelmét; egy protestans és egy mór fölkelést; a hollandi és granadai pusztításokat; száz meg száz nemzeti és személyes drámai jeleneteket, nagy bűnöket, vértanúkat és szerencsétlenségeket mutat föl. Mindezek világos, szabatos, könnyű és változatos írmodorban vannak előadva. Az elbeszélés gyorsan halad a nélkül, hogy hiányos volna. Az alakok ügyesen vannak csoportosítva; az elbeszélés természetes rendben követi a chronologiát; az események se összezavarva se elszigetelve nincsenek.

Fülöp azon időben, midőn a koronát fejére tette, egy részben a páviai és mühlbergi veteránokra, s azon edzett katonákra támaszkodott, kiket *Pizarro* vezérlett, más részt hatalmas tengerészetre, mely minden tengeren uralkodott, hol Anglia vele nem versenyzett. Az atyja vesztegetései által megürült kincstárakat Potosi és Zacatecus aranybányái újra megtöltötték. Prescott egy szép fejezetben írja le Európa akkori egyensúlyát és állapotját. Az angol házasság ünnepélyeivel együtt szépen van leírva; azután a római hadjárat; melyben *Alba* herceg, miután mint győzelmes vonult Rómába, a pápa lábaihoz borult, mi nem gátolá, hogy a hadi költségeket vele megfizettesse; azután a saint-quentini győzelem, melynek emlékére az Escurial építteték, Flandria megtámadása sat. mindezek igen érdekes episodokat képeznek. Erzsébet kezének megkérése igen sajátságos fényt derít e nevezetes angol királynő jellemére. Nagy szelleme dacára is nő volt. VIII-ik Henrik leánya nem bánta meg, hogy megtagadta kezét a spanyol királytól; de úgy látszik, sértve volt, midőn látta, hogy az egy másik Erzsébet, egy francia hgnővel kötött házassági frigy által oly könnyen tud vigasztalódni. „Úgy látszik", monda az angol királynő Feria spanyol követhez fordulva, „mikép urad nem oly felette szeretett, mert íme még négy hónapig sem tudott várakozni." A diplomata, uralkodójának mentségére megjegyzé, mikép a királynő visszautasította kezét. „Nem igaz," mondta a királynő „én soha se adtam uradnak határozott feleletet." „Igaz, felséges királynő, mond az ügyes békéltető; nem szerettem volna, hogy felséged határozott „nem"re legyen kényszerítve, nehogy ily két hatalmas uralkodó közt viszály támadjon!" – Ez új leleplezések némileg igazolják azok véleményét, kik azt állítják, mikép Erzsébet királynő Stuart Mária iránt női féltékenységgel is lehetett eltelve – legalább ennek épen annyi része volt a skót királynő elítélésében, mint a politikai számításnak.

Két fontos történeti műről kell még említést tennünk, melyek mintegy együvé tartoznak. Mindkettő a hajdan kort tárgyazza. Egyik *Grote* Görögország története, másik a római császárok története *Merivale*-tól (The Romans under the Empire, by Charles Merivale) az első művének most utolsó kötete jelenik meg, az utóbbi Augustus és a Claudiusok életét beszéli el a megjelent IV-ik és V-ik kötetben.

Szólhatnánk még *Ranke* nagy történeti művéről, melynek címe: „Franciaország a XV-ik és XVI-ik században." E mű magában Franciaországban is nagy figyelmet ébreszt. Most jött ki a német mű III-ik kötete franciára fordítva Párisban. Míg e

munkáról bővebben szólanánk, abból mutatványul *Richelieu* jellemrajzát közlendjük. S. F.

38.

[Salamon F., *Szombaton, január 5-ikén, Egressy Gábor javára először „Bíbor és gyász”*, Budapesti Hírlap 1856. jan. 8–9. 6–7. sz.]

Szombaton, január 5-ikén, Egressy Gábor javára először „Bíbor és gyász”

Eredeti történeti dráma 5 felvonásban. Írta Hegedűs Lajos. (Egyike a Tomori-pályanyertes két drámának.)

Ha van egy kis szabad ideje az olvasónak, meg fogja engedni, hogy egy-két szót szóljunk minmagunk és foglalkodásunk mellett.

Mindenek előtt, kerülő szók nélkül kell kimondanunk, mikép mi, kik a kritika rögös útján járunk, s meglehet fáradunk is, csaknem oly martyrok vagyunk, mint igen tisztelt költőink, s minden bizonynyal olyanok, mint színházunk kegyeletre méltó tagjai. Miután az említett irodalmi osztály maga annyiszor mondá ki ezt, illő, hogy a bírálók valamelyike is vértanú-bizonyságot tegyen.

A drámaszerzőt kihíjuk akkor, midőn az érdem a színészé; a színészt akkor, midőn az érdem az íróé; – s néha mindkettőt akkor, midőn az érdem tán a rendezőé! Mindez minő fájva fájó igazságtalanság! – mennyi martyrkodás!

Oh! a bíráló soha sem részesülhet csak *elvétve* is ilyen tetszésben – az ő tere más nemű. Nemcsak hogy nincs alkalma megtapsoltatni, hanem előáll a színész, előáll a drámaíró s azt mondja: Nézzétek e vakmerőt, ki hibát keres, s mi több, hibát *talál* művünkben és működéseinkben, a helyett hogy gyengéinket is takargatni kötelességének tartaná? – nézzétek, ez a hazai irodalom valódi ellensége, ki azt aláássa, a mit lehet leránt, a mit nem lehet sárral dobál s több efféle bűnt követ el, melyeknek összes neve *árulás*!

Másik azzal vádolja az ítészt, mikép igen nagy mintákhoz méri a hazai műveket, vagy – hogy a bevett műszóval éljünk – igen nagy mértéket használ, minek harmadik variatiója: igen magas szempontot választ.

Íme, az épen oly igazságtalan, mint érthetetlen vádak, melyekre nem hajtanék, ha nyilván sajtó útján nem volnának hirdetve, s melyeket, ha nem egy ügybarátom, hanem enmagam ellen volnának intézve – egy keserves sóhajtásra sem méltatnék.

Nem fordulok hát azokhoz, kik közelebbről ily véleményeket pengettek. Ily nagy celebritásokat hogy mernénk mi parányi emberek leckézni? Nem szólunk

hozzájok, hanem a közönséghez; nem beszélünk személyekről, hanem általános igazságokról.

Ha egy szerző drámát ír, mindenek előtt azt nézzük: szem előtt tartotta-e a művészet törvényeit, megvannak-e darabjában azon kellékek, melyek a közönséget nem csak pillanatra mulattatják, hanem maradandó becsűek: szóval, a dráma irodalmi mű-e, vagy pedig csinálmány. Mindezeknek igen biztos próbakövei vannak. A drámai költészet *alapszabályai* örökkévalók – s az ítész nem tehet egyebet, mint kimutatja, hogy e szabályok elmulasztásával a szerző maga árt művének.

Már kérdem, ha a mű hibás szerkezetű, ha a valószínűségtől nagyon távol van – s az ítész kimondja, mi különben sem véka alá rejthető: melyik a hazaáruló: az ítész-e vagy a kontárkodó lángész? – így áll a kérdés, ha a dolgot a művészet teréről a hazafiság terére vittétek. Ítéljetek!

Tudni fogja mindenki azt is, melyik a józanabb fél. Soha egy ítésznek sem jutott még eszébe az, hogy egy irodalmi műben elkövetett művészi gyengeségek és botlások miatt valakit árulással vádoljon – ez épen oly súlyos vád mint üres szó, s első kimondása egy drámaíró dicsősége.

Mit szóljunk még a második vádra? Ítészetben mi az a nagy mérték? mi az a magas szempont? Hasonló képtelenség, hasonló absurd fogalom! Ismételjük, mikép‑minden művészetnek megvannak saját törvényei, melyeket a valódi lángeszek legnagyobb tiszteletben tartanak, s melyeknél egyébről soha sem lehet szó az ítészetben. Ha a festő egy nagy történeti képen a főalaknak árnyékát kifelejti, annak természetellenes állást ad, rosz kezet fest neki; ha a zene kivitelében nincs összevágás és öszhangzat, mi szó lehet itt kicsiny vagy nagy mértékekről, – a mű hibás – s ki kívánhatja az ítésztől, hogy általa lelkesüljön, hogy elvitassa e hibákat, midőn minden tárgyértő előtt feltűnnek?

Minő balfogalom azt hinni, hogy lehessen új művészeti szabályokat állítni föl a *gyengébbek kedveért*, hogy lehessen gyermekek és köznép számára azokból lealkudni! Azok *alapjokban* örökkévalók és változhatlanok, mint örökkévalók és változhatlanok alapjokban az emberi lélek, annak érzelmei és szenvedélyei.

Midőn hát az író azt veti szemére az ítészetnek, hogy nagy mértéket használ művére: tudhatjátok, hogy több joga van az ítésznek martyrságot emlegetni, mint az írónak.

Azonban ne szóljunk többé ez üres szavakról. Az egész dolog tréfa és bohózat!

Félre a martyrokkal, engedjünk helyet *Hegedűs* Lajos hazánkfiának s a „Bíbor és Gyász"nak, mely ellen azonnal az a nevezetes panaszunk van, hogy igen hosszú. Hosszúnak nevezzük azt nem mint a közönség egyik tagja, hanem ítészeti szempontból. Nemcsak némely episodjai, hanem a túlságosan hosszúra nyújtott párbeszédek által van szükségtelenül hosszúvá téve. E párbeszédekben a cselekvény csaknem óramutató lassúsággal haladgál.

Első felvonásban részint az ivánkői várban, részint egy krassói rengetegben vagyunk. A vár ura Iván, krassói vezér, nincs honn s nem is szerepel személyesen a drámában. Egyetlen leánya *Idill*, e vár örököse. Szép örökös! Nem úr-, hanem rabnője a várnak. Mint teljesen magányban élő növelkedett, és e magányban élő leány annyira ábrándos, mint akármely mai fiatal leányka, ki ártatlan örömét csak

szerelmes versek- és regényekben találja s szerelmes lenni is azokból tanul, – sőt nyelvét is az akkoriban nem létezett kölcsönkönyvtárakból látszik kis alkalomszerű variatióval kölcsönözni. Ő atyján és az öreg *Szendrő* várnagyon kívül más férficselédet alig látott, mint a durva kornak s sziklavárnak durva katonáit. De azért él lelkében az ideál. Egy férfi-arcképbe szerelmes, mely nem más, mint az első felvonás korában üldözött és fiatal vak Béla.

Fő szórakozása a vadászat. Mindjárt a darab elején is vadászni készül. – Karcsú derekáról nem szólunk (mindenki ismeri Komlóssi I. kisasszonyt, s őt leírni fölösleges volna); de szembetűnik a fejék, vagy turbán s rajta a nagy lengő toll, mely elevenen emlékeztetett azon kis leányra, ki nem régiben tán a „Zöld ördög"ben egy lengyel táncot járt, s oly sajátságos volt az ellentét az ártatlan zsenge kor és a katonás öltözék között. *Idill* nehéz szerep: mert két egyén van benne egyesítve: egyik az ábránd, az idylli szendeség és mélaság megtestesült képe, másik válságos percekben az elszánt s mondhatnám vérszomjas Amazon. Az elsőt más nem is játszhatja, mint K. Ida k. a., a második előtüntetése nem sikerült annyira.

Egy rengeteg közepett Vak-Béla megjelenik, (mert a 12-ik században vagyunk, ha igaz). *Pál*, a herceg aggott nevelője és *Otmár* főispány vezetik elő, kik védencüket gondosan rejtegetik II-ik István király bőszdühe elől. Pécsváradról egy zárdából szöktették meg Bélát, hol addig rejtegették. Egy kőkoporsóra felírták nevét a kriptában, s holt híre terjed. A hű kísérők az erdő közepett a vén *Szendrő* ivánkői várnagyra bízzák a vak ifjút, kit keményen megesketnek, hogy ettől mitsem fog tudakolni. A herceg egy fa alatt ledől nyugonni, s ott elszenderedik. Tudjuk már az előbbiekből, mikép *Idill* vadászatra indult ez erdőbe, s a dolog természetéből foly, hogy akárhány mértföld legyen Krassóvármegye rengetege hosszában és széltében, elkerülhetlenül épen e helyre kell bukkannia. Ez nem is lehet máskép; de sokkal nagyobb feladat, hogy miként lehessen a hű őrt, a jó *Szendrőt* eltávolítni a herceg mellől, hogy *Idill* és *Béla* négy – vagy ah! fájdalom, – két szem közt találkozhassék? Szerző a vén cseléddel, míg a herceg szunnyad, egy fejszét vétet elő a szomszéd erdei lakból, s elküldi, hogy az oda vezető útra fákat döntsön, nehogy valaki Béla hercegre bukkanjon. A ki látta a színpadot díszítő vastag fákat, tudja jól, hogy a jó öreg e herculesi munkának nem egy könnyen felelhet meg, – s így tudhatja azt is, hogy a darab kívánta meg, mikép *Szendrő* bármi ürügy alatt eltakarodjék. – Megjelenik a bájos tündér, a tündéries Idill, az idylli kisasszony, nagy kíséretével. A garde-de-dame-ra s a csatlósokra sincs szükség, s az angyali leány, hogy a természet szépségein zavartalanul ábrándozhassék, különböző ürügyek alatt elbocsátja és elparancsolja az egész hosszú train-t. A néző, ki már tudja, hogy Béla ott fekszik alva, mit törődjék ürügyekkel – jó, hogy odább állanak, – miatta akár elő se jöttek volna!

Mi azonban tán itt a maga helyén jegyezzük meg, mikép a mellékszemélyek, melyek a háttért képezik, s a cselekvény mellékes eseményei épen arra szolgálnak, hogy a valószínűséget emeljék, nem pedig arra, hogy azt még rontsák. Ezek, mint a festészetben a háttér s az ú. n. staffage, habár nem fődolgok, de ha nem természethívek, nagy mértékben rontják az illusiót.

De térjünk vissza a színpadra, hol szép jelenet készül. Béla folyvást alszik, folyvást ott fekszik szépségében. Idill sokáig nem fedezi föl, mi nem gátolja ez aetheri alakot, hogy az érzelmek hetedik egében a tárgy nélkül is szerelmes ne legyen, s oly visiókba ne merüljön, mintha hatschist reggelizett volna. Egyszerre meglátja Bélát, meglátja az ideált. Öröm- és meglepetéstől sikolt fel. – Szerencsétlen Idillke! Te nem is álmodád, hogy bájaid, melyeket a kristály patakok tüköre oly hízelegve mutatott fel, ideálod az erdők ifja által láthatatlanok! Nem tudod, hogy az ép annyira tündöklő napot is, mint a te sugárzó arcod, nem látta 6 éves kora óta.

Jó és helyes gondolat volt szerzőtől, mikép vak Bélát először alva mutatta be imádójának. Nemcsak hogy valószínűbbé tette e szerelmet (s ezt ki kell emelnünk, mert e műben a valószínűt keresve kell keresnünk), hanem ez által egy hatásos jelenetet készíte a közönségnek. A herceg fölébred; Idill most veszi észre, hogy az ifjú vak; – megesik rajta szíve, midőn az siránkozva kiáltja Szendrőt, ki e kiáltást, mivel ki tudja hol izzad a favágásban, nem hallhatja. – De nem akarjuk tovább szerzőt hosszadalmasságaiban utánozni. Elég az, Bélát Idill veszi gondoskodása alá – s néhány ártatlan idylli nyilatkozat után (melyek közt a liliom színének még gyermekesnek sem elfogadható magyarázatát elhallgatjuk), vége az első felvonásnak.

[II.]

A második felvonásban II. István magyar király áll előttünk görnyedt termetével, dühöngve, köhécselve, félkopaszon és *bíbor* palástban. – Rémítően zsémbes, borzasztó tigrisi természete felforr minden kis kellemetlenségre – de azért nem ismer gordiusi csomót, melyet határozottan ketté ne vágna. Ő Borist akarja a zajongó országnagyok dacára királylyá kiáltatni ki. Hallván, hogy a krassói főispán Iván inkább magát kiáltatta pártosai által királylyá, semhogy egy törvénytelen gyermeket ismerjen el uralkodójaul, – a kun vezért a második felvonásban 40 ezernyi magyargyűlölő kunjával a krassói főispány nyakára küldi; s szintúgy nevet bele a lelke, hogyan fog e nemzeti gyűlölség az ő kezére dolgozni.

Azonban meg ne ijedjetek e vérszomjas, vas akaratú jellemtől! Csak azért van így tüntetve fel, hogy a szerző megmutassa, hogyan és mily hamar tudja őt báránynyá szelídíteni. – Nem máskép viszi ki ez átalakulást, mint *Bélának* már említett nevelője. Egressy úrnak valóban egy nevelő szavára múlik el köhögése, dühe, s annak szavára ölti fel a szőrcsuhát. – Kár volt hát egy másik szenvelgő vendég szerepében a *nevelő* névről megvetőleg szólania!

A királyunk gyilkolási kedve mindig erős volt Béla herceg irányában, – mert hisz ez is útjában állt Borisnak, – s először örömet érez, midőn Bélának holt hírét hallja; de hozzá fog *Pál* mester, a nevelő, egy érzékeny beszédhez, melyben semmit sem mond el, a mit István körülbelül ne tudott volna. Elmondja, hogyan vakíták meg Bélát és atyját Almost, s a király szíve ez elbeszélésen annyira megesik: mikép a mit csak imént örömmel ejte ki, a „meghalt!" szót most iszonyú kétségbeeséssel búgja föl.

Ez csaknem legnevezetesebb sarkpontja a darabnak. Minden más helyen szerző fölösleges magán- és párbeszédekre vesztegeti erejét; s itt midőn azt mondhat-

nók: „Hic Rhodus!” – cserben hagyja művét. E csekély erejű szónoklatra, ily ellenkező útra térni ily erős akaratú királynak, ki eddig mindennel dacolt, nagyon, de nagyon valószínűtlen. Szerző itt oly nagyszerű lélektani kísérletet akar tenni, minőhez egy Shakespeare kellene, – s szabad legyen kimondanunk, mikép hibája, hogy nagyobb tárgyba fogott, semmint ereje megbírhatta volna. Lehet azonban, hogy e jelenetet nem tartá oly fontosnak, mint a mellékes dolgokat, mellékes jeleneteket, hol a művészet gyermekesebb fogásaival akart hatni.

II. István lemond a trónról, – mely körülmény csattanós jelenetekre használtatik föl. Az országgyűlés egy következő változatban, még a függöny felvonása előtt oly lármával van, mikép senkinek sem juthat eszébe, hogy ott benn országnagyok tanácskoznak. Egyik párt Boris mellett van; de fölállı bal oldalon *Otmar* főispán, kardot ránt ügye mellett s avval mutatja ki igazságszeretetét, hogy kardjával nagyokat üt az asztalra, a körülállók hallérzékének nem kis kárára; miért nem is volt csoda, hogy e csattanások után a szereplők nem hallhatták a súgót. – Emlékszünk egy esetre, midőn egy színésznőt, ki szerepeit körülbelül legjobban szokta tudni, megbüntettek a szerep nem tudásaért; – kérjük az igazgatóságot, hogy ne járjon el következetesen ez úton; mert ha oly ritkák a büntetések, mindig azon gyanúba hozhatja magát, hogy inkább személyes részrehajlásnak, mint ügyszeretetnek enged, – megtörténhetik, mikép épen az ártatlanabbat sújtja.

Azonban kövessük a dráma menetét. István zarándok ruhában jelenik meg az országnagyok előtt, s nagy meglepetésükre kijelenti, mikép a trónról lemondott.

Ezután Ivánkőn vagyunk, hol megtudjuk, mikép a kun vezér eltiporta a nagyravágyó Iván pártját, – s maga Idill atyja is elesett! Idill gyászruhában jelenik meg. Bélával a boldog szerelem viszonya még él. Egyszerre lovascsapat közeledik Ivánkőhöz. Idill azt hiszi, mikép atyja ellenségei jőnek a vár bevétele s szerelmese Béla elfogására; Idill hőssé, Amazonná lesz. A falra rendeli hű csatlósait, maga is mint Zrínyi Ilona elődе a falra siet. Azonban új meglepetés. A király jő meg, nem ellenséges indulattal és karddal; hanem kegyelemmel Idill, s lemondással a koronáról Béla számára. Idill elájul, midőn Bélát királynak kiáltják ki István kísérői. Oh kétszeres gyász! Idill szerelme tárgya most királylyá lesz, s a *bíbor* palástban felejteni fogja a *gyász* egyszerű leányát!

Következik egy díszmenet; virágfüzérek nyúlnak át óriás kígyókként a színpadon; a népség az orgona szavára Kölcsey „Hymnusá”t énekli, midőn a vak király megjelenik. Ennyi az egész változás, melyben egyéb nem történik, mint a mit elmondánk. Azonban a hymnus nagy hatást tőn; s mi hogy mondhassuk el mint egyedül a művészet barátai, mikép e változat legkevesbbé sem viszi előbbre a cselekvényt, s míg múlékony tapsban részesül, a mű egészére kártékonyan foly be?

Idill magányában van, míg Béla fénynyel és pompával övezve fogadja a nép hódolatát. Íme az *éj és korány, a bíbor és gyász* közötti ellentét! – De figyelmet kérünk, itt a darabnak egy második nevezetes sarkpontja van, melynek fontosságát szerző ismét nem fogta föl eléggé, habár ennek szerencsés kivitele többet tett volna a darab valódi sikerére, mint minden hosszadalmas érzelemnyilatkozatok a párbeszédekben. Idill megtudja, mikép Bélának nőül egy szerb hercegnőt ajánlanak. A jó leány, ki oly szerfölött szerelmes Bélába, csak azt mondja, mikép ő kész

magát föláldozni hazájaért, s maga indul el, hogy Bélát rábeszélje, mikép első levén a hon iránti kötelesség, mondjon le róla örökre.

Béla dacol az országnagyok házassági ajánlataival s nyilvánítja, mikép ő *maga* akar nőt választani magának, és nem házasság de tettek által akarja nagygyá tenni a hazát. Úgy látszik hát, hogy e házasságnak nincs más komoly ellensége, mint maga Idill.

Itt csak akkor lehetne a dolognak tragikai színt adni, ha az egész valószínűbbé volna téve; így még komolynak sem vehetjük a dolgot. Ha Béla herceget sikerülne az országnagyoknak rávenni egy idegen házasságra, a nő mint a sors áldozata tűnnék fel előttünk; de így a végső, az 5-ik felvonásban *Idillt* regényesen látjuk megjelenni egy apród ruhájába öltözve, a királyi palotában. A király csenget. Két apród lép be, s Béla azt mondja: *csak az egyik* maradjon benn. Ki volna más ez egyik, mint épen Idill? – Sajátságos, hogy a vak királynak épen most jut eszébe egyetlenegy apródot marasztani benn; a nélkül, hogy az csak egyet szólana, iránta a legnagyobb bizalommal van eltelve s neki egészen föltárja szívét. – Nem írjuk le részletesben e regényes jelenetet, mely tele van valószínűtlenséggel. Az egész 5-ik felvonás és a darab vége az, mikép a királynak egy tanácsnoka, hogy rábeszélje az idegen házasságra, azt állítja, mikép Idill ősi várából eltűnt és meghalt. „Esküdj meg”, kiált a király a tanácsnoknak, „hogy ő meghalt!” A tanácsnok haboz; de ekkor az előjött *Idill* tőrt üt szívébe s biztatja a tanácsnokot, hogy esküdjék menten. A mint az álapród csendesen, egyetlen jaj-szó nélkül a király lábainál elterül; a tanácsnok esküszik, mikép *Idillt* saját szemeivel látta kimúlni. Nem tudjuk, fölfedezte-e valaha a király Idill halála módját – mert a függöny végkép legördül.

A nyelv szerfölötti s gyakran érthetlen dagálya ellen teszünk még kifogást, s hogy mindent egy szóba foglaljunk össze: szerző a *valószínűséget* igen ritkán tartja szem előtt. Az események láncolatában, a darab lélektanában, a nyelvben, szóval mindenben a valószínűtlenség ellen teszünk kifogást; nem is említve a történeti igazság mellőzését. Salamon F.

39.

[Salamon F., *Heti szemle*, Budapesti Hírlap 1856. jan. 15. 12. sz.]

Heti szemle

Mint színi krónikásoknak fő kötelességünk igazat mondani, bármi rettentő – vagy leverő legyen is.

Most a rettentő, a leverő, sőt nagyon unalmas újdonság, mikép a múlt héten semmi újdonság, egy új színdarab sem került színre. A színlapon egyszer sem állt vastag betűkkel kinyomva: *először*, s mi ez ünnepélyes percben nem vagyunk

azon kivételes helyzetben, hogy a karzat tapsait semmibe sem véve, azokat az elkopott, divatból rég kiment művészeti és drámairodalmi szabályokat emlegessük.

A mi újdonság volna, legfölebb az új vendégszereplőket illeti, mi annál roszabb, mert itt személyekről kell szólanunk. Hogyan lehessen egy színész játékáról úgy írni, hogy hallgassunk hangjáról, behunyjuk szemünket mozdulataira, s ne érintsük képzettségét? – Itt mindezek szóba jőnek, – beszélnünk kell róluk, pedig mindenki kedves énje, előtt ezek a legkedvesebbek, pedig épen ezért a színészt legjobban bánthatja a netaláni roszalás. Mindenki emlékszik azon vitára, mely egy színésznő és egy színbíráló közt folyt egykoron az „Athenaeum"-ban. A színbíráló kemény szót használt a színésznő hangjának jellemzésére. A színésznő részvétet költő hangon jajdult fel, s a hazai művészetnek tett áldozatait emlegette, melyek fejében ha nem is épen hálát, de több kíméletet érdemelt volna. A vita a közvélemény előtt a tekintélyes bíráló részére dőlt el, kinek a legszebben és nyomósabban előadott önigazolása az irodalmi vita példányképeként felmutatható. Ha régen is ily harcot idézett elő a színbírálat irodalmunkban, hát még most mire nem kell készen állanunk? Több példát is hozhatnánk föl, de nem akarjuk hazai művészeinket velünk elégedetlenekké tenni, sőt épen mentségükre hozunk föl egy némi-némű példát, mely azt mutatja, hogy más civilizált országokban, a színművészek kézzelfoghatóbban mutatják ki elégedetlenségüket.

A következő adatot *Jules Janin*-től veszszük.

„Egy sevillai lap színbírálóján" így írták a „Précourseur" című hírlapnak, „a nagy színház tenorja három tőrdöféssel állott boszút melyek közől *egyik halálos*. Hogy mi volt e boszúállás indoka, még nem tudjuk. A gyilkos befogatott."

Most azonban napfényre került a nemes boszú indoka. A főszínház tenorja azért állott boszút piciny tőrének három döfésével (melyek közől *egyik halálos*), mivel a bíráló őt „isteni"-nek nevezte; a tenor pedig e dicséretet igen kevésnek tartotta.

Szerencsénkre a tenorokkal és tenoroïdokkal semmi közünk. Különben is még a tűszúrásokat is ügyetlenül tudnák intézni. A primadonnák és tenorok, az alt és bariton hangok, az opera és minden hozzátartozók nem jőnek bírálatunk alá, mert kívül esnek az irodalmon. Mi a színházat úgy tekintjük, mint irodalmi intézetet. Így csak a drámai részszel foglalkodunk, s csak ennek ügyében szólunk. Ebben is hasznos volna tán egy kis jótékony rettegés; de mindig figyelembe kívánom vétetni, hogy itt nem az a kérdés, mi hasznos Pálnak vagy Péternek, hanem mindig valami egészen más dolog.

Vasárnap, jan. 6-án a *„Nagy apó"*-ban lépett föl egy vendég, magát a vendégszerető pesti közönségnek bemutatandó. Ki kell azonban mondanunk, mikép *Muhorai* Etelka k. a. mint a „Nagy apó" Zsuzsija, épen nem tett szert legkisebb népszerűségre is. A közönség legengedékenyebb részében sem hagyott maga után jó emléket az a fülsértő éneklés, melyben csak elvétve öszhangzott egyegy hang a zenével. Nem csak hogy ú. n. iskoláról szó sem lehet, de hallása, érzéke sincs a dalművészetre, mely hiányért játékában semmi kárpótlásunk sem volt. Játéka, minden kellem nélkül tett mozdulatai, csak tetézték a rosz benyomást.

Szerdahelyi K. úr, ki az említett színműben a deák szerepét vitte, ismét a túlzással ügyekezett tapsokat nyerni. Elismerjük ugyan, hogy a szerző maga is túlzásig, torzításig vitte a komikumot e szerepben, de a színésznek nem kell azt még tovább erőltetnie. Nem kellene feledni, mikép az úgynevezett: *vasárnapi közönségnek* is igen nagy része „művelt ízlésű, s jobb volna ezek részére egy két tapsról lemondani – így *az egész* közönség tetszésében részesülhetne. A színpadi otthonosság szép dicséret, ha az illő korlátok közt marad, s a jellemzetes öltözék megteszi hatását, ha a színész általa az élet prózaiságát inkább kissé nemesítni, mint prózaiasítni törekszik. Mi az életben sem látunk soha szűrposztó nadrágba öltözött diákot – s ha más látott is, nem kellene a kivételest venni mintául. *Szilágyi* S. úr *Szentpéteri* szerepét adta. Elődét akarta mindenben utánozni; de bármily kedvelt a példány, az utánzás soha sem teszi azt a hatást, mit az önálló, habár hiányosabb felfogás.

Hétfőn 7-kén a „*Bíbor és gyász*"-t ismételték. Szerdán 9-kén „*Hamlet*" került színre. A címszerepet *Egressy* G. úr adta. Játékáról kevés újat mondhatunk. Ugyanazon kimért mozdulatok, kimért szavalás, melyből az ösztönszerűség, a hév és a szívmelegség hiányzott, mint máskor. Azonban voltak szép kivételes jelenetei, egyik *Ophéliával*, másik a királynéval.

Szerdahelyi K. úr mint *Horatio* az érzelem, melegség, s bármi névvel nevezendő indulat nélkül játszott. Oly szárazan mondá el, hogy ő látta a meghalt nagy király szellemét éjféli órában, mikép föltűnő volt, hogy sokkal okosabb ember, semhogy azt maga is elhigye. A közönség sem hisz a kísértetekben; de szeretnők látni, hogy a színész épen úgy meg van győződve arról, mint néhány száz évvel ezelőtt meg volt győződve maga Horatio. *Latkócziné* asz.-ról mint Opheliáról nem mondhatunk többet, mint: elég jól játszott, de a tragikai magasság, a valódi megindulás, hiányzott.

A közönség, mint általán Shakespeare műveit, a múlt heti Hamletet is középszerű részvéttel fogadta. A beférhető közönségnek alig gyűlt össze felerésze, a bennlévőknek nagy része tán jól mulatott, tán nem; – ez az ő dolga. A közönségnek igen kevés része megy azért színházba, hogy ott a műremekeket *tanulmányozza*; a közönség élvezni[1] akar. Ki Shakespeare-t akarja közelebbről ismerni, a múlt előadásban nem sokat nyert volna. *Egressy* úr érti a művet és mindenesetre játékával sokat *megmagyaráz*. Önálló felfogás szerint ügyekszik játszani; de – mint egy tábornok mondá – sok elméleti ember a legjobb hadi tervet készíti, de a kivitel, mitől minden függ, nem sikerül neki. Egressy úr nem bírja a megindítás, az érzelem titkát, s általában véve ez az, mi színházunknál a legnagyobb hiány.

E titkos tehetség nélkül, mely minden tragoediának egyedül képes életet adni, soha sem kellene shakespearei szerepeket választani.

Shakespeare népszerűtlenségét színházunknál, nem abban kell keresnünk, mintha a többször látott művekben a közönség nem tudna gyönyörködni. Aldridge háromszor lépett föl Macbethben, és soha színházunkban nagyobb és álta-

[1] E két dolog nem oly ellentétes. Oda kell törekednünk emelni a közönség műízlését, hogy a *tanulmányozásban élvezetet* találjon. *Szerk.*

lánosabb lelkesedést nem láttunk, mint harmadik föllépésében. Volt a színház köréből egy ítész, ki e hatást azzal ügyekezett gyanúsítani, miszerint Ira Aldridge „a szerecsen színész” mint szerecsen, mint valami csoda állat, bír a színi közönségre vonzerővel. – E szerint a közönség szokatlan részvéte csupa kíváncsisággá devalváltatott, melylyel egy Mauritániából hozott oroszlán, vagy indiai elefánt megnézésére sietünk.

Ha ezt valaki helyes magyarázatnak veszi, egyszersmind mentségül hozhatja fel színészetünk mellett. Azonban a dolog egészen máskép áll. Nem hiú kíváncsiságból mentünk a színházba, hanem azon könyekért, melyeket a szerecsen színész hatalmas művészete ellenállhatlanul mindenki szemeibe csalt; mert oly jól esett e valódi megindulás, e lelkesedés! A megindulás-, a lelkesedésre nézve soha sem válhatunk közönyösök- és részvétlenekké. Ez az, mi örökre új és érdekes marad.

Ha Shakespeare drámáiban a színész ez éltető elemet nem képes tolmácsolni, az élet, a darab lelke fog hiányzani. Hév, lelkesedés és megindulás nélkül adva, e művek nemcsak meg nem hatnak, de igen sok helyen valószínűtlenek-, nevetségesekké torzulnak. Shakespeare művei, a szó legteljesebb értelmében költői művek, s ha valamire, úgy ezekre mondhatjuk el, mikép csak az *érti, a ki érzi.*

A „*Fogház*”on, melyet péntek napon adtak, kevés unalmasság mellett is jól elmulatott ugyanazon fél közönség, melylyel „Hamlet”ben találkoztunk. Benedix e vígjátéka kevés eredetiséggel dicsekedhetik akár a személyek, akár a cselekvény, akár a comicum dolgában. Egy-két estve váratlan találkozások, a személyek kicserélése s néhány komikus helyzet megteszik csattanós hatásukat. Azonban a mű épen csak ezek által kíván hatni, melyek igen csekély tartósságú alapok. A „Fogház”ban is lépett föl egy vendégszereplő, *Balog* Josepha k. a., Latkócziné és Bulyovszkiné assz. középszerű utánzója.

E műre, valamint Hamletre nézve kénytelenek vagyunk még egy megjegyzést tenni. Mindkét fordításban számos, részint az eredeti nem értéséből származó, részint a magyar nyelv szelleme ellen elkövetett hiba van, melyekkel, ha a kézirat előttünk volna, nem egy tárcát tudnánk megtölteni. Hamletben Polonius azt mondja Laertesnek, midőn útra indulását sürgeti: „*Magas idő van!*” (Ist hohe Zeit) mi nem is az eredeti, hanem valószínűen német fordítás után van színházunknál évek óta használatban. A *heart* szó *szívnek* van fordítva, hol az lelket vagy kedélyt jelent. Egyik mondatból az jő ki, mintha az ember szíve is gondolkodnék. Több példával nem fárasztjuk az olvasót, elég elmondanunk, mikép *Benedix* jó németségét a fordító igen nagy tiszteletben tartotta, úgy hogy az, ki a német nyelvet nem tudná, aligha sok helytt megértené.

Miután senkisem gondol azzal, hogy a nemzeti színház leghatalmasb nyelvrontó intézetté kezd a hibás fordítások miatt lenni, nem ártana, ha maguk a színészek, a súgó német, francia és angol kifejezéseit olykor nagy hirtelenséggel magyarra fordítnák. Meglehet, hogy e javítnoki foglalkodást eddig is gyakorolták kisebb mértékben, miért is köszönettel tartozunk. Tudjuk, hogy ez nem kötelességük, de annál szebb, ha megteszik. Különben tán érdekükben is áll. Nem képzelhetjük azt az esetet hogy egy helytelen szórakású, vagy hibás mondat hatással lehessen a hallgatókra. Ha a kifejezés nem ép és hibátlan, az eszme is, melyet a hall-

gatóban támaszt, félszeg és hiányos lesz. Csak azért kérjük a színészeket, hogy segítsenek a nézők állapotán, mivel nem tudjuk, kit kérhetnénk föl kívülök e csekély munkára; – a már egyszer lefordított művel senkisem gondol többé.

Most vettük a „nemzeti színház zsebkönyvé”-t, melyben a színház összes személyzete, rendes tagjai és hivatalnokainak névsora az utolsóig közölve van, valamint az 1854-ik év dec. 16-ától 1855-ik év decemb. 16-káig előadott darabok névsora is, még pedig napról napra. Múlt 1855-ik évben jan. 1-től 1856. jan. 1-sejéig következő új eredeti színművek adattak: „Csárdás” Vas Gerebentől, „Csokonai szerelme” Szigligetitől, „Csak kitartás” Kövér L.-tól, „Diocletian” Szigligetitől, „Egyik a kettő közől” Kövér L.-tól, „Huszárcsíny” Vahot Imrétől, „Kálmán király” Berényitől, „Könyves Kálmán” Jókaitól, „Pünkösdi királynő” Szigligetitől, „Salvator Rosa” Degré A.-tól, „Vak Béla király” Berényitől, „Vén bakancsos és fia a huszár” Szigetitől. – Összesen 12 hó alatt 12 eredeti dráma, népszínmű és vígjáték. – Ha még a 16 új fordított művet is ide számítjuk, a színrekerült művek összege 28. – Páris összes színházaiban múlt év alatt 296 új színmű adatott.

Mi e számra nézve semmi megjegyzést sem teszünk, csak mint curiosumot idéztük, mert szemléinkben soha sem a mennyiséget, hanem állandóan a minőséget tartjuk szem előtt. Salamon F.

40.

[Salamon F., *A magyar nép könyve*, Budapesti Hírlap 1856. jan. 18. 15. sz.]

A magyar nép könyve

Szerkesztik *Csengery* Antal és *Kemény* Zsigmond. Új folyam. I. füzet. Pest, 1856. Kiadja Heckenast Gusztáv.

E vállalatról többször szólánk, érdeme szerint, méltánylólag. Kiemeltük, a régibb folyamokról szólván, példátlan olcsósága mellett belbecsét, mire nézve folyóirataink közt versenytárs nélkül áll.

Lássuk az új folyamot, melyről szerkesztők azt mondják, hogy az a vállalat próbaéve lesz.

Az előttünk fekvő füzet mindenben megfelel azon mértéknek, mely szerint az eddigi füzeteket ítéltük.

Szerkesztők, igen helyesen „nép” alatt nem a nép legalsó osztályát értik. Annak egy irodalomban sem írnak, vagy csak oly műveket írnak, melyek kívül esnek az irodalmon. Minden művelt népnél azon értelemben veszik a népiest, a melyben szerkesztők, kik programmjokban többször kimondák: nem szükség a nép számára külön irodalmat teremteni; mert a nép – a nagy közönség. Az irodalom fölada-

ta nem leereszkedni bizonyos sértő hanggal, mely érezteti az olvasókkal, hogy gyermekekkel, tudatlanokkal van dolga. Emlékszünk egy úri emberre, ki mindenkit egyaránt kendezett. Azt hiszszük ez is helyesebben fogta föl a „népiest", mint azok, kik kétféle irodalmat akarnak alkotni, egyiket az „uraim", másikat a „hallják kigyelmetek" számára. Szerkesztők már ildomosságból is óvakodnának kasztokat állítni föl az irodalomban, midőn a politikában már megszűntek. Nem fogják mondani, a mit a bráhmánok országában, hogy az a kétszerszülöttek-, ez meg az egyszer-szülötteknek szól. A kereszténység ez osztályozást nem ismeri; a szent könyv csak azt mondja: elvész az én népem, mivel hogy tudomány nélkül van. E *nép* alatt egész Izraelt értették a próféták. S a ki a népies irodalmat műveli, nem tehet okosabbat, mint a mit az előttünk fekvő vállalat szerkesztői kitűztek: 1. írni egyszerűen s ez egyszerűségben helyezni a népiest; 2. a nagy közönségnek nem a legműveletlenebb részét tartani szem előtt, mert így nem fogunk taníthatni. Tudja ezt a ki paedagogiával foglalkodik. Azt is tudja: 3. hogy a nagy közönséget közelebbről érdeklő dolgokról kell átmenni a távoliabbakra.

Íme a népies előadás három fő elve, melyet az előttünk fekvő vállalat szerkesztői kitűztek. Ők ennélfogva nemcsak *nagybecsű* dolgozatokat nyújtottak, hanem ismereteket és jó ízlést terjesztettek. De nem kevesebb érdemük, hogy a népies fogalmát meghatározták, határozott elvekre fektették, s példányt, módszert állítottak föl a szerkesztésben.

Sajnos dolog, hogy vannak, a kik e tények előtt szemet hunynak. A journalistika kötelessége pedig azokat elismerni s már csak a „módszer" elismerése végett is kívánni, hogy e vállalat soká fennmaradjon.

De tartalma is megérdemli azt. Szerkesztők verseket, költői műveket csak legjelesb íróinktól adnak. Kiindulási pontjok: hogy a szép csak nyer becsében, ha egyetemivé teszik, s azzá akarván tenni, nem szabad változtatni föltételeit. Előttük elégnek tarták, ha legfölebb „erkölcsi maggal" bírt a mű, melyet a nagy közönségnek, a népnek írtak. Innen aztán, hogy minden hívatlan hivatottnak érezte magát művelni ez irodalmi ágat, hol, a minták után ítélve, oly könnyű szerrel lehetett aratni a dicsőséget. E vállalat szerkesztői más elvet állítottak fel. Ők kimondák, hogy a fölött műbecset is követelnek, s példányt adtak *Aranytól* és *Petőfitől*; *Tompától* és *Erdélyitől* a versnemben, s *B. Eötvöstől*, *Gyulaitól* és *Jókaitól* az elbeszélésben.

E vállalat a költői műbecs követelése által szintén szolgálatot tett az irodalomnak, elvet mondván ki, mely nem engedi, hogy a népirodalom ponyvairodalommá sülyedjen. Az újabb füzetben szintén jeles költeményeket adnak szerkesztők Aranytól, Tompától.

De az elbeszélő rész? halljuk mondani: ez fordítás! s e részben sülyedést mutat a vállalat az újabb füzetben.

Ellenkezőleg, mi e részben is haladást látunk. Ismervén szerkesztők elveit, nem kétkedünk kimondani, hogy ők bizonyosan azon elvből indultak ki, melyet Brassai úr, nem ugyan e vállalatra, de ide teljes joggal alkalmazhatólag és helyesen mondott: miszerint inkább akarják szerkesztők, hogy azt kérdezzék, miért állították ki e rovatot ezúttal fordításból, mint hogy azt kérdjék: miért állították ki ere-

detiből. Mi a jó eredeti mellett a jó fordítást is nyereségnek tartjuk – annak tartja a világ minden irodalma – s a rosz eredetinél sokkal de sokkal többre becsüljük. Avvagy mennyivel eredetiebbek azon francia kaptára készült, francia regény és drámai reminiscentiákból egybefércelt *eredeti* novellák, melyekkel divatlapjaink és albumaink telvék? Valóban különös! Egy Eötvös, egy Gyulai s mások legjelesbjeink közől *valódi nyereség*nek tartják a fordításokat. Külföldön *Bulwer* maga fordítá le Schillert és Göthét, *Longfellow* Amerika legnagyobb költője számos fordítással gazdagítá irodalmát, *Byron* a nagy lángész, kit fiatal költőink kétségkívül bámulnak, sokat fordított, maga Schiller a németeknél, Vörösmarty nálunk, nem tarták megalázónak fordítni, sőt Petőfi a kitűnő lyricus is fordított. A „Kisfaludy-társaság" külföldi regénytárt indított meg, melybe Petőfi sem vonakodott fordítani. Az „Athenaeum" talán többet tőn egy „Colomba" s más idegen jeles művek fordítása által, a jó ízlés terjesztésére, az eredeti novellairodalom kifejtésére, mint kritikái által. Mert azon folyóirat szerkesztőinek jobb volt ízlése, mint a mily alaposság volt egyszer és másszor kritikáiban, melyek – általán véve – szintén üdvös hatást gyakoroltak korukra. Valóban nekünk nagyon is gyanúsnak tetszik az az irodalmunkban itt-ott mutatkozó izgatás a fordítmányok ellen. Talán félnek némelyek, hogy eredetijök sülyed becsében a közönség előtt, a jeles külföldi példányok mellett. Nem gondolhatunk mást. Részünkről fölszólítjuk a vállalat szerkesztőit, ne törődjenek e fészkelődéssel; adjanak több fordítást is, egy *Dickenstől* s más a jelenkor legkitűnőbb költőitől, gazdagítsák irodalmunkat több oly kitűnő elbeszéléssel, minő az előttünk fekvő füzetben a nevezett írótól „Egy katona története", melyet a közönség a legnagyobb részvéttel és köszönettel fogadand.

Még csodálatosabb azonban, a mint a Johnston, maga nemében páratlan munkája *átdolgozását* fogadják némelyek. De kik? Természettudósok? Korántsem; mert ők igen jól tudják, ki volt az a Johnston, ismerik roppant tudományos érdemeit, melyek különösen a mezőgazdasági vegytan körül oly számosak. A német irodalom tele eredeti népszerű művekkel, s mégis már több fordítás jelent meg az angol vegytudós munkájából, melyet a közönség úgyszólván mohón kapdosott el.[1] Miért volna bűn e szakban épen a legjelesebb népszerű mű átdolgozásával gazdagítni irodalmunkat, s gyarapítani a közönség ismereteit? Nem lehet azért tagadni, hogy *Csengery* úr szolgálatot tett az irodalomnak, ha egy *Johnston* művének nem csupán fordítására, – mi magában is jó lett volna, – hanem, a mi még nagyobb köszönetet érdemel, – átdolgozására vállalkozott. S ha ez átdolgozás folytán már szólt a légről, vízről, földről, növényről, kenyérről, húsról: engedjétek meg, hogy azon fejezeteket se hagyja ki, melyekben a kávéról, theáról, csokoládéról értekezik a tudós angol. Hiszen ha a nép legalsó osztályát értenők is *nép* alatt, jól mondá a ‚Pesti Napló' közelebbről: menjetek az alföldi városokba; láthatjátok, hogy már a piacon a kofák is árulják ez italt. Hogy titeket, újságírókat nem érdekel, mit isztok, mit esztek: erről se dr. Johnston nem lehet; se a „Magyar nép

[1] Múlt félévi Tárcánk is a jeles angol tudós halálának hírére, adott egy mutatványt e művéből, mely példányul felmutatható egyszersmind, hogyan lehet a tudományt közérthetőségűvé tenni és megkedveltetni. Szerk.

könyve” szerkesztői. Johnston könyvét Csengery úr egész terjedelmében akarja átdolgozni – s így az előfizető csupán ezen egyetlen műért is, ha egyéb e füzetekben nem volna, nem hasztalan adná ki pénzét.

A vállalat többi részei iránt általánosan egy értelem uralkodik: *Kemény* cikkeit a világ állásáról, mindenki jeleseknek ismeri.

Nem hagyhatjuk említetlen, hogy *Jánosi* cikkét s a „Gazdasági Lapok” jeles szerkesztőségének cikkeit a legtöbb lap említésre sem tartá méltóknak.

Ez mutatja, mikép újdondászaink nagy része nincs tisztában azzal, mi a közönség, s mi érdekli azt.

Mi a „Magyar nép könyve” nevezett cikkeinek olvasását lelkiismeretességgel ajánlhatjuk mindazoknak, kik a verseken és novellákon kívül egyebek iránt is érdeklődnek.

Ajánljuk a füzetet, valamint az egész vállalatot, mely – a maga szerénységében – helyét betölti népies irodalmunkban, s valóban sokkal nagyobb pártolásra volna érdemes, mint a minővel eddig találkozott.

Óhajtandó, hogy ez oly gyakran pengetett phrasis „pártoljátok az irodalmat” csupán ily vállalatok számára legyen fönntartva irodalmunkban, a helyett, hogy azok ellen gyanúsító célzások tétetnek. Salamon F.

41.

[Salamon F., *Heti szemle*, Budapesti Hírlap 1856. jan. 23. 19. sz.]

Heti szemle

A jósok minden időben a legnépszerűbb emberek. Volt-e nálunk közelebbi időkben oly népszerű természettudós, – ki csak a meglett dolgokról szokott beszélni, – mint a boldog emlékezetű jólsvai tiszteletes, ki csak a jövendőről szólt? – Nem volt és nem is lehetett. – A jövendő kárpitját szellőztetni nem minden embernek adatott. Azért mégis számtalan jós van a világon. Köztük leghíresebbé válik az, ki leghatározottabban meri kimondani jóslatát s ki tudománya sötét rejtekét a kandiság elől a rácsok és függönyök minden nemével elzárja úgy, hogy csak neki szolgálhasson a világosság. – A jósnak mindenek fölött e titkolódzásra van szüksége, sőt jó, hogy ne is nagy városban, hanem egy félre eső hegyi faluban lakjék, valódi nevét és hivatását is minél kevesebben tudják.

E titkos mesterséghez alulírt nem érez hivatást, sőt annak igénytelen ellenségeként mutatja be magát. Pedig a mesterség igen könnyű. Ha tegnap déli szél fútt, abból egész bátorsággal jósolhatnók 1856-ra, mikép húsvétkor minden fecske itt lesz, megnyílnak a rózsák, s a gyöngyvirág és liliom-termés minden várakozáson fölül fog kiütni. Emlékezzetek rá, hogy mindez szóról szóra beteljesedik! stb. Ha

jóslatunkat oly nagy betűvel írnók is ki, mint e Tárca címbetűi, húsvétig, pünkösdig vagy elfelejtenétek, vagy ha a név alá nem volna írva, kit vonnátok kérdőre a rosz jóslatért? – Azoknak, kik jóslataik alá nem teszik ki nevüket, könnyű a játék: a titokszerűségben rejlik nagyrészben hitelük, s annak köpenye alatt teljes bátorságban érzik magukat.

Az, kit a világ csak oly embernek ismer, minő a többi, ki soha sem akart próféta lenni, ki mindenben nem maga véleményét, hanem a kívüle is állandó igazságokat írja le, a nélkül, hogy éles belátásával kérkedni akarna, – s ki nagyobb kezességül nevét is aláírja, nem oly merész s nem oly készséges a jövendölésekben.

Épen úgy, mint az időjárásra, egy fiatal művésznő első föllépéséből is sok szépet és nagyot lehetne jósolni. Elmondhatnók *Fáncsy* Ilka kisasszonyra, hogy szereplése *Shakespeare* „Rómeó és Júliá"-jában a *legszebb reményekre jogosít*, hogy szereplése meghaladta várakozásunkat, hogy tehetsége nem mindennapi, s fiatalsága, kellemes arca, szép, csinos külseje biztos kezesség a jövőre nézve. Mily buzdítás volna ez a kezdőre, mily öröm a művésznő és a színművészet meleg pártolóira nézve! Mily olcsón szerezhetnék meg a hazai művészet-pártolás s a lelkesültség címét!

Nem veszélyeztetnénk semmit. Ha jóslatunkat, szép reményeinket egy falragasz vastag betűivel nyomatnók is ki, e szép remények teljesülése idején a jóslat feledve volna. Ki emlékeznék akkor a tapsok zajában, vagy a közönyben arra, hogy az első föllépés eseményként vala hirdetve valamelyik hírlap tárcájában?

De nem beszélünk a jövendőről, a reményekről, egyéni jó hitünkről, – csupán csak arról, a mit láttunk és hallottunk.

Láttunk pedig egy lánykát, fiatalsága kellemeivel, egész naivságával föllépni, oly szerepben, melynek igaz ugyan, hogy ártatlan, fiatal, szép lánykát kell személyesítenie, de egyszersmind a szerelem legköltőibb, legfinomabb és legszenvedélyesb mozzanatait és küzdelmeit kell elénk állítnia. Láttuk a szép termetet, a megnyerő külsőt, arcot és termetet. Hallottunk egy még gyenge, de elég kellemes hangot, oly szerepben, melyben a szavalásnak a legmagasb lírai ömlengéstől a félelem és kétségbeesésig mindent ki kell fejeznie.

Júlia első rangú művésznőt követel a hű megtestesítésre. A külső bájak, a szép testalkat és kellemes csengő hang mind igen szükségesek e szerepben, de nélkülözhetlen, hogy a művésznő minden indulatot és eszmét, mit a költő e szerepben kifejezni akart, híven tolmácsoljon. Gyakran mondották: a költőnek nem szabad középszerűnek lennie; de sokkal több joggal lehet mondani bizonyos szerepekben (s ilyenek Shakespeare remek műveinek fő szerepei) a színészről, mikép azokban nem szabad középszerűnek lennie. A színésznek ott kell állnia, hogy e szerepek lelkét, s egész költészetét ne csak felfogni és átérezni képes legyen, hanem a felfogáshoz s az érzelemhez híven tudjon játszani. Bárhol inkább lehet szó magas és alacson szempontokról, mint itt.

A mit Fáncsy Ilka k. a.-tól láttunk és hallottunk, mind az csak a külsőt illeti.

Mi se nagy reményekkel se bárminemű elfogultsággal nem menénk a színházba. Nem mondhatjuk el, mennyire felelt, vagy nem felelt meg várakozásunknak;

mert soha egyetlen esetben sem választunk bírálatunkban egyéni szempontot. Elég nekünk egyedül a művészetet s annak alaptörvényeit tartani szem előtt.

Fáncsy Ilka k. a., mint kezdő, nem uralkodhatott tárgya fölött, hanem az uralkodott fölötte. Nem játszta, s elismerjük, nem is játszhatta szerepét saját tanulmány és felfogás szerint azon megragadó és plastikai kifejezéssel, melyet e szerep megkíván.

Művészetről tehát, mely mindig önállóságot feltételez, nem lehetett szó. A szép külső még nem művészet, sőt még nem is biztos kezesség a tehetség felől, és nem *jogosíthat* reményekre.

Mint minden művészet, úgy még a színművészet is leginkább a szívben, a lélekben van. A szép hang és szép külső szükségesek ugyan, mint segédeszközök; de csak a belső, az érzelmek, szenvedélyek és a képzelet megtestesítésére és kifejezésére. A színésznek valódi költői képességgel kell bírnia, hogy a nagy költők műveit csak fel is foghassa. Nagy értelmi s más lelki tehetségek nélkül még ez első föltétel sem sikerülhetvén, hogyan sikerüljön a szerep *kivitele*?

Mit mondhassunk már egy kezdő szerepléséről midőn az a szerepet mások felfogása szerint tanulta be, mit mondjunk a játékról, mely nem bírta visszatükrözni a költő nagyságát e szerepben? – Legkevésbbé sem mondhatjuk, hogy nagy reményekre vagyunk *feljogosítva.*

Fáncsy Ilka kisasszonyból *lehet* művésznő; de akkor, midőn egyebet nem láttunk a külsőnél, azt mondani hogy *lesz*, kényleges jövendölés.

Nem kell ahhoz jós tehetség, hanem egy kis megfontolás, hogy a kezdő jövendőjére nézve elmondhassuk, mikép nem jut a valódi művészet magasságáig, ha mindjárt pályája kezdetén erejét meghaladó szerepekben lép fel. E nem sikerülhető erőfeszítések legegyenesebben vezetnek a modorosságra, melyből, mint a tapasztalás bizonyítja, nem, vagy igen nehezen sikerül kiszabadulni. – Valamint azon gyermek, ki 10-12 éves korában át nem élt érzelmekről és oly tárgyakról ír verseket vagy beszédeket, melyek fogalomkörét meghaladják, legfölebb ügyes verselővé válhatik, költővé nem; úgy azon színész, ki erejét meghaladó szerepeket akar iskola gyanánt használni, csak a routineig jut, és nem a művészetig. Ez nem jóslat, hanem a dolog természetéből foly. A valódi költőt, valamint a valódi művészt az különbözteti meg, hogy benne minden kifejezés őszinte és természetes, az erőlködés, túlcsigázás minden jelei nélkül.

A költő nem halad, hanem hanyatlik, midőn nem lelkéből ír; a színész romlik, valahányszor oly szerepet vállal, melyet nem csak hogy megtestesítni nem bír, hanem önállóan felfogni és átérezni nem tud.

Fáncsy Ilka k. a. föllépését mi is üdvözöljük, mert nem lehet színművészetünk oly gazdag, hogy minden új törekvést figyelemre és pártolásra méltónak ne tartanánk; de nem örülünk annak, hogy először is a legnagyobb szerepekben tesz kísérletet.

Nekünk is vannak reményeink (habár nem mondhatjuk is azokat jogosaknak), de épen mert vannak, meg kell mondanunk, hogy minden szép remények, melyeket ez első föllépés általánosan keltett, *föltételekhez* vannak kötve.

Senki sem fogja tagadni, hogy a kezdőnek, míg művész-nevet érdemelhet, sok tanulmányra, gyakorlatra van szüksége, szóval egész iskolán kell áthaladnia. Csak az a kérdés, melyik a legcélszerűbb iskola? – A képességet meghaladó szerepekben lépni-e föl, midőn még nincs megszerezve a színpadi otthonosság, midőn a hang, a szavalás nincs kifejlődve és begyakorolva, midőn a művészi öntudatosság és nyugalomról nem is lehet szó, s minden csekély, a művészet mechanikájához tartozó alsóbb rendű körülmények veszik igénybe azon figyelmet, melyet egyedül a szellemi részre kellene fordítni; vagy előbb kisebb szerepekben kellene megszerezni mindezen mellékes külsőséget?

Hiában mondjátok a lángészt is mindenhatónak. A lángész sem juthat első ugrással a célhoz. – (Ha szükség volna, számos példát lehetne felhozni.) Minden pályán a szenvedélyhez egy kis türelem is kell.

Midőn *Fáncsy* Ilka k. a. oda jutand (miben, nincs jogunk kétkedni), hogy Shakespeare *Júliájában* helyét méltóan betöltse, akkor művészete és dicsősége a tetőponton fog tündökleni.

Első föllépését a közönség tapsai, s a lapok szép reményei dacára nem nevezhetjük, a fennebbiekből folyólag *sikerültnek*. A *sikert* nem a mellékes indokból is magyarázható tapsok, s nem az egyéni vérmes remények határozzák el. Az csupán a szerep önálló helyes fölfogása és kivitelében rejlik. E valódi és nem mesterkélt siker, mely nem múlékony tapsokon, hanem a művészeten alapszik, s e művészet, mely nem a hiúságból; hanem a művészet szeretetéből nyeri a folytonos buzdítást, a közönség előtt mindig kivívja nemcsak az elismerést, hanem a tiszteletet és lelkesedést is.

Ifj. *Lendvai* úr mint Rómeó szerepelt. Rómeó jellemét vagy nem fogta föl minden részben, vagy szokott modorossága szolgált akadályul a kivitelben. Rómeó igen nehéz szerep; a gyermekesség és férfiasság igen csodásan vegyül össze abban, – s főként az előbbi vonást se ő, se a minap Feleki úr nem tünteté elő. Ha azon szavakat, melyekben Rómeó, midőn száműzetését tudtára adják, elmondja, mily boldog hozzá képest Júlia macskája, vagy a szobájában megszenvedett légy, a színész hősi szerepekhez illő pathossal mondja el, a közönség a költő bizarrságát hajlandó okozni, holott a költő igen jól tudta mit tesz, midőn e szavakat adja Rómeó szájába. Ha a színész általán nem tartja szem előtt e több helyen előforduló gyermekies vonást, a mű valószínűségét rontja.

Ifj. *Lendvai* úrnak le kellene szokni azon szavalásról, melyet kitűnő atyjától vett át. Jeles első rendű színészünk alkalmasint, hangja terjedelmét jól ismervén, öntudatosan választá magának e szavalási módot; – s legjobb volna ha ifj. Lendvai úr ez önismerésben követné a dicséretes nyomdokokat. Mindezt azért nem fölösleges elmondani, mert e szereplésében több jelét láttuk a szorgalomnak és ügyekezetnek. *Bolnai* úr kétszeresen érdemesíté magát a tapsokra. Mercutio szerepét élénken, egész kedvvel adta, s továbbá megmutatta, hogy a másodrendű szerepekre is egész figyelmet tud fordítni, mi nem a hiúság, hanem a művészet iránti kedv biztos jele.

Múlt hétfőn adták a „Kérők"-et *Kisfaludy* K.-tól. A színházban ez eredeti mű élvezésére szép számú közönség jelent meg. Itt Bulyovszkiné assz. mutatott egy

hasonlókép kis szerepben nagy buzgalmat, mi igen emelte az előadást. Szerdahelyi K. úrnak ismét figyelmébe ajánljuk, hogy a költő által kissé torzított alakot nem szükség még nagyobb mértékben torzítni.

A „Lowoodi árva" két fő személyét, mint rendesen, *Bulyovszkiné* assz. és *Szigeti* személyesítették; – de az előjátékban levő nagy hatású jelenet sokat veszít a miatt, hogy *Read* asszonyt, nem mint régebben *Jókainé*, hanem *Bartháné* asz. adja. *Rochester* szerepét, midőn e mű először került színpadunkra, idősb *Lendvai* adta. *Szigeti* úr sok tekintetben tán jobban fogja fel *Rochester* jellemét, mint elődje; de az összehasonlításból egy hiány tűnik ki, Szigeti úr részére. S ez, hogy a darab vége felé nem képes azt a megható bensőséget fejezni ki, mely Lendvait általán a közönség minden részének kedvencévé tette. Salamon F.

42.

[S. F., *Orosz irodalom*, Budapesti Hírlap 1856. jan. 24–26–27. 20–22–23. sz.]

Orosz irodalom

(Folytatása „A jelenkor irodalmai" című, a „B. H." m. é. 866, 867, 869, 870, 872 számaibani cikksorozatnak.)

Az orosz irodalom életerejére nagy befolyással lesz, hogy őskorból fennmaradt költői művel bír. Igaz ugyan, hogy e még ifjú irodalom nem a nemzeti hagyományokból, hanem, mint a legtöbb európai irodalmak, külföldi példákból nyerte első buzdítását, s a nemzeti hagyományok vagy mellőzve, vagy fölfedezetlenül hevertek a levéltárakban; de ma már az orosz írók fel kezdenek hagyni az idegenek utánzásával s mindinkább saját életük s nemzeti szellemük előtüntetésében keresik a forrást, melyből költészetük tárgyat és lelkesedést merít. Így a történeti maradványok is mindinkább tanulmányoztatni fognak s kiszámíthatlan azon hatás, mit egyegy hajdankorból fennmaradt irodalmi emlék nemcsak a nyelv gyarapítására, hanem a költői szellemnek nemzetiesebb, eredetibb kifejlésére teend.

Azon orosz költemény, melyet közlendők vagyunk, sokáig hevert Moszkau levéltárában ismeretlenül. Mussin-*Puskin* 1795-ben fedezé föl az eredeti kéziratot, melynek írójáról nem tudják mikor élt; de annyi bizonyos, hogy igen régen. Sokáig tagadták e kézirat hitelességét; de a német nyelvbúvárok s főként *Boltz* úrnak, ki a berlini katonaiskolában az orosz irodalom tanára, nyomozásai e kézirat hitelességét megállapították. Szerencsétlenségre az eredeti kézirat 1812-ben Moszkau leégése alkalmával elpusztult.

Mi „Igor költemény"-ét nem vizsgáljuk se történeti se nyelvészeti szempontból, csupán költői oldalról. A valódi költészet minden népnél alapjában egy és

ugyanaz; de érdekes látni, hogyan nyilatkozik az a különböző nemzetek lelkülete és eszméitől áthatva.

Mindamellett, hogy csupán költői szempontot választunk, szükséges „Igor költeménye" megértésére némely történeti előzményeket ide iktatni.

A XII. századot megelőző időkben Oroszország szép virágzásnak indult. Az oroszok akkor a művelődés magasb fokán álltak, mint általánosan gondolják. Uralkodó házuk több nyugati fejedelemmel állt sógorságban. *Rurik* utódai egészen a mongolok támadásaig (1237) versenyt ügyekeztek népüknél a felvilágosodást terjeszteni. Nagy Vladimir iskolákat alapított. Példáját fia Yaroszláv is követte, ki külföldi írókat gyűjtött udvarába, a görög munkákat szláv nyelvre fordíttatta s több iskolai könyvet íratott. Némelyek állítása szerint Nowgorodban még egy felsőbb iskola is keletkezett, s azt több mint háromszáz előkelő fiatal látogatta évenkint. Szmolenszkben hasonló intézet jött létre s egy könyvtár állíttatott föl, melyben a XII. század végén több volt ezer kötetnél (nagy szám Guttenberg kora előtt!) többnyire görög könyvek, s úgy látszik hogy ezen nyelven és a szlávon kívül még a latint is tanították. Minden arra látszott mutatni, hogy az oroszok lesznek a görög műveltség egyenes örökösei.

„Igor költeménye" e művelődési korszak utolsó részébe helyez, melynek oly hirteleni erőszak vetett véget. *Igornak* a palócok (polovcsi)[1] ellen indított hadjárata 1185-ben történt. A Rurik-alapította hatalmas birodalom, melynek középpontja *Kiew* volt, összeomlott. Oroszországnak nincs többé központja: versengő tartományokra oszlik, melyek örökös harcban álló főnökei „nagyhercegi" címet vesznek föl, s ez által különböztetik meg magukat az egyszerű „hercegek"től, kik alattvalóik. Így eldarabolva Oroszország nem állhatott ellent a szakadatlanul berohanó vándor népek támadásainak, melyekkel keletről szomszédos volt. Végzetteljesnek látszik azon elvakultság, melylyel az egymás ellen küzdő orosz fejedelmek e vad népeket segítségre hívák föl, mi azoknak csak merészségét növelhette.

E vándor néptörzsek között leghatalmasbak voltak a „palócok", kikről „Igor" költője mindig a lehető legnagyobb megvetéssel szól. A IX. században e nép az Ural hegység aljától a *pecsenégek* által elfoglalt Volga torkolatáig terjeszkedett ki, s mint mondják 600 ezer fegyverest bírt csatatérre állítni. Alig szállottak le a palócok az Ural hegyeiről, midőn a görögök előtt igen félelmesekké tették magukat gyakori megrohanásaik által. Miután e megrohanások többnyire roszul ütöttek ki, viszszahúzták magukat a Volga torkolatához, néhány várost, melyet a *kazárok* építettek, elfoglaltak s azokba betelepedtek. Első berontásuk Oroszországba, *Nestor* krónikája szerint 1055- vagy 1066-ban történt, és soha sem voltak félelmesebbek, mint épen a XI-ik század vége felé. Azután hoszszú ideig, s tán még azon idő után is, melyben *Igor* hadjárata történt, birtokukban volt Tmutorakan (melynek

[1] Azon palócokat, kikről itt szó van, nem kell öszszetéveszteni azokkal, kik hazánkban laknak. Az oroszok nyelvükön minden vándor, nomád népet palovcsoknak neveztek a régi időben. Különben valószínű, hogy az itt szóban levő palócok nem egy néptörzs, hanem többeknek vegyülete volt.

holléte ma nem tudatik, de valószínű, hogy azon nevet a mai Fanagoria viselte) és csaknem egész Krimia.

Azon megvetés, melylyel „Igor" költője a palócokról szól, valószínűen onnan ered, mivel e nép azon időben úgy látszik a legelvadultabb állapotban élt. *Nestor* állítása szerint még döglött állatokkal is táplálkoztak. Azonban e nép bírt mindazon katonai tulajdonokkal, melyekkel ma a kozákok tüntetik ki magukat; ezért hítták őket az orosz nagyhercegek oly örömest segítségül egymás ellen. E nép későbbi történetére nézve nem lesz érdektelen még megemlítnünk, hogy midőn 1223-ban a tatárok a Don völgyén megjelentek, a palócokat visszanyomták s ezek egymás elleni harcban emészték föl magukat. A Dnieper, a Don és Volga torkolatainál vonták meg magukat. Később oroszok és más vándor népekkel vegyültek össze. E vegyületből származtak a kozákok, kik közt az orosz elem lett túlnyomóvá, s minden más néptörzs jelleme köztük csaknem merőben elenyészett.

Azonban, mint említettük, mindez csak később történt. Azon idő előtt, melyben az orosz költemény játszik, *Igor* orosz nagyherceg, számos hadjárataiban gyakran segítségül hítta a palócokat; de ezek gyakran feledék szövetségi szerződésüket és esküjüket, véletlenül az orosz tartományokba rontottak, és saját hasznukra feldúlták. Főként a Dnieper partjait pusztították, s azon kereskedő karavánokat, melyek évenkint a Dnieperen alá hajóztak, hogy Görögországgal közlekedjenek, többször kirabolták.

Az orosz hercegek, kiknek ez alkalmatlan nép szomszédságukba esett, eleinte megelégedtek azok visszaűzésével, de később saját fészkükben a vadon pusztákon is fölkeresték. Bármily erősek voltak is e megtámadások, csak kölcsönös veszteségre vezettek. Kevéssel Igor és kora előtt, több orosz herceg a kiewi Sviatoszlav vezérlete alatt, egyesítette erejét a palócok ellen. Karamsine történetíró is említi e hadjáratot egy helyen, melyet, mivel Igor korára fényt derít, nem mellőzhetünk.

Miután az orosz hercegek a Dniepert átlépték, a palócok fölkeresésére indultak. Csak ötöd napra akadtak rájok. Elkezdődött a csata; az oroszok, szokásuk szerint, dühösen rohanták meg az ellenséget – elül mentek az íjászok, utánuk második sorban a dárdászok. A palócok nem tágítottak ez első rohamra; de *Vladimir* nagyherceg „druginája" (testőrsége) oly kemény rohamot intézett ellenük, hogy megszaladtak és az ingoványok közé vonultak. Az oroszok hét ezredet fogtak el, s ezek közt 117 palóc vezért vagy herceget, mint az oroszok nevezték.

Ezek azon események, melyek az „Igor költeményé"-ben dicsőített hadjáratot megelőzték. Most lássuk magának a költeménynek tartalmát.

[II.]

Azon fényes győzelem hírére, melyet az orosz hercegek a palócok fölött nyertek, *Igor* nowgorodi hercegben fölébredt a vágy kiewi Sviatoslaffal hasonló dicsőségben és zsákmányban részesülni. Családja több tagjait felszólítja, hogy kövessék őt, s meglehetős számú haddal, s hadát követő számos fegyverhordó szekérrel a Don felé útnak indul.[2]

[2] Megjegyzendő, hogy azon időben már az orosz hadsergek kevésbbé voltak számosak, mint a megelőző XI-ik században, s 50 ezer embernél többre nem mentek. E számapadást

Az oroszok a *Donetz* folyó közelébe érkeznek, midőn a nap, habár egyetlen felleg sem volt látható az égen, egyszerre elhomályosul. Napfogyatkozás volt, s e tünemény baljóslatú jelnek látszik. Mindemellett folytatják útjokat, és a folyón átkelnek. Mihelyt az ellenséges földre érkeznek, azonnal fegyverkezéshez látnak, s ezredenkint csapatokat képezvén, nagy gyorsan azon irányba sietnek, merre az ellenség áll. A palócok be sem várják a rohamot, hanem megszámlálhatlan csoportokban szemberohannak. „Herceg”, mondanak az *Igor* kíséretében levő bojárok, „az ellenség nagy számú, hátráljunk.” – Kikacagnának minket, felel a herceg; inkább halál, mint szégyen! – E bátor elszántság szerencsét hoz az oroszokra. Megverik a palócokat és elfoglalják táborukat, melyben népeik és gyermekeik bátorságban hitték magukat. – A győzedelmeseket a szerencse első mámora elragadja, s a szaladók üldözésére sietnek; de ezek a *Kaiala* folyam partján hirtelen visszafordulnak. Az oroszok, kiket minden oldalról körülvesznek, megállanak, nagy paizsaikat a földre rakják, s csupán nyilakkal védik magukat. Erősítéseket várnak. A nap égető hevű, s nincs se eleségük se vizük. Ez utolsó végletben arra határozzák magukat, hogy az ellenség tömött sorain törjenek utat. Kimerült lovaik nem bírnak tovább állani, hanem aléltan rogynak le a harc közepett; csupán *Igor* lova áll még ellent, s e rettenthetlen herceg folyvást szóval és intésekkel biztatja övéit, habár maga is rakva sebekkel. Testvére *Vsevolod*, kinek bátorsága ismeretes, hatalmasan támogatja őt; de kardja, dárdája eltörik és ő fegyvertelenül marad. Az oroszok sokáig védik magukat, de végre is a többség győz, s az oroszok teljesen elvesztik a csatát. Azok, kik közülük a vérontásban el nem estek, hasztalan ügyekeznek menekülni; vad győzedelmeseik elfogják őket és fogságba vetik. Megveretésük híre csak igen sok időre azután érkezik Oroszországba, idegen kereskedők útján. Midőn *Sviatoslaff* kiewi herceg megtudja a szerencsétlenséget, összegyűjti nemeseit s a *Don* felé akar indulni. Azonban felhagy e tervvel, s a palócok az alkalmat fölhasználván, az orosz földre ütnek és azt pusztítják. *Vsevolod-, Igor-* s ennek fia- *Vladimirral* a palócok khanja *Koncsak* igen szépen bánik. A khán megengedi *Igornak*, hogy egy papot s szolgákat tartson maga körül, sőt még a sólyomvadászatra is engedelmet ad, mely neme a vadászatnak akkoriban igen kedvelt volt a főrangú személyeknél. A nagyherceg e kedvezések által nem érzi magát lekötelezve; egyik hozzá közeledő embere nem sokára módot szerez neki a megszökésre. Beesteledvén lóra ül s vezetőjével együtt, a palócokat kijátszván, kik a *kumis*-tól[3] részegek voltak, megmenekülnek. Öt napi utazás után megérkezik a Don partjaira s nemsokára orosz földön van. Fia *Vladimir*, testvérével *Vsevolod*dal együtt a palócok közt marad. *Koncsak* leánya rászánja magát, hogy a keresztséget fölvegye; *Vladimir* neki Svoboda (szabadság) nevet ad és feleségül veszi. Végre két évi fogság után nagybátyjával Vsevoloddal együtt viszszatér Oroszországba.

---

könnyen ki lehet magyarázni azon eldaraboltságból, mely szerint Oroszország akkor több kis fejedelmek közt fel volt osztva.

[3] Megforralt lótej, mely a tatároknál s más vándor népeknél van használatban.

Ez röviden azon episod, melyet az orosz költő megénekel. Habár művét, melyben azt festi, az idő megcsonkította, mindazáltal, mint látni fogjuk, e költői töredékekben könnyű lesz fölismernünk a fennebbi körülményeket, melyek a krónikákból meríttettek.

A költemény, úgy látszik, prózában van írva, de nem lehetlen, hogy van bizonyos, még föl nem fedezett lejtése, mert úgy látszik e költeményt énekelték is.

Rövid bevezetés után, melyben szerző sajnálatát fejezi ki, hogy lelkesedésre nézve a *Boïanával*[4] a nagy költővel nem vetekedhetik, Igor dalnoka, hőse szájába adja a szót, ki a hadjáratra épen induló félben van. A herceg katonái közt van; de a nap egyszerre elhomályosul. E baljóslat nem ingatja meg, s erősen elhatározta magát a palócok ellen hadat indítni „Testvéreim és druginám" (testőrség), kiált föl kevélyen," „jobb meghalnunk, mint foglyokká lennünk; üljünk fürge lovainkra, s haladjunk az azúrszínű Don felé. Jerünk törjünk lándzsát a *palócok* térein, vagy ott hajtom nyugalomra fejemet, vagy megiszom a Don minden vizét sisakommal." – Itt a költő megszakítja elbeszélését; ismét Boïanához fordul, s szerényen sajnálja, hogy a „régi idők e csalogánya" nem mondhatja el helyette a fiatal herceg hősi tetteit. Aztán így folytatja:

„A lovak nyerítnek a Szúla mögött, a tárogatók harsognak Nowgorodban[5], a zászlók lobognak Putioleben; de *Igor* édes testvérére vár, *Vsevolodra* a vad bölényre. Ez megjelenik s így beszél hozzá: „Testvérem, egyetlen napom, ó *Igor*! mi ugyanazon apának vagyunk gyermekei. Készítsd fel fürge lovaidat; az enyéim már előre meg vannak nyergelve Kurszkban; induljunk, jól tudod, mily bátrak az én kurszi embereim; anyáik trombitaszónál pólálták be őket, paizsok árnyékában ringatták bölcsőjöket, s dárda hegyén nyújták nekik az eledelt. Nincs ösvény, melyen eltévelyednének; jól ismernek minden meredeket és mélységet; már szürke farkasokként járják be a síkságot, maguknak becsületet és fejedelmüknek dicsőséget keresve.

„E szavakra Igor arany kengyelébe teszi lábát, s az oroszok a nyílt térségen útnak erednek; de a nap újra elhomályosul s az árnyék fölkelti a baljóslatú madarak hangjait; vadállatok üvöltenek a mezőkön; a *diva*[6] a fák tetejéről sivít le, hogy hírt adjon az idegen népeknek, a Volga és a tenger, a Szula és Szuraj partjainak, Khorsunnak és Tmutorakan bálványainak."

„Az oroszok közeledtére a palócok töretlen utakon sietnek elő, éjjeli szekereik oly sivítást tesznek, mint fölijesztett hattyúk serege. A herceg a Don felé halad, de az állatok előre sejtik a szerencsétlenséget, mely táborát érni fogja. Midőn elha-

[4] Némelyek szerint *Boïana* híres szláv költő volt s a XI-ik században élt. Mások azt vélik, hogy e név általános volt, s annyit jelentet, mint „dalnok" vagy „bárd."

[5] Oroszországban három *Nowgorod* van s azokat e melléknevekkel különböztetik meg: Nowgorod-Veliki (nagy), mely északon fekszik; Nisnei Nowgorod (alsó), keleten; és Nowgorod-Szwerszkoi (északi), mely délen fekszik; azért neveztetik így, mert Kiewtől északra esik. E helyen az utóbbiról van szó, mely az *Igor* uralma alatt álló területen feküdt.

[6] Mesés madár, mely a szlávoknál a szerencsétlenség jelképe volt; ilyen volt a holló is. E népek mindig nagy tiszteletben tartották a madarakat. Hitük szerint a lélek fehér galambbá változik át. Oroszországban még maig is nagy tiszteletben tartják a galambokat.

ladni látják, a farkasok a völgyekben vonítni, a rókák csaholni kezdenek, a sasok összeverik szárnyaikat a csontok fölött s előhívják a vadállatokat; de az éj lassankint beáll, köd borítja el a téreket, a csalogány szava elhallgatott, a szarkák csevegése elnémult. Az oroszok egy roppant síkságon állapodnak meg s veres paj-zsaikkal veszik körül; becsület s fejedelmük számára dicsőség szerzésére készül-nek.

[III.]

„A csata már kora hajnalban kezdődik; az elkárhozott palócok sorai láb alá vannak tiporva; az oroszok nyílként terjednek el a téren; kezükre kerítik a szép palóc leányokat s ezer más drágaságot; aztán az „ormákat" (öltöny), köpenyeket, prémes mentéket s sok más ruhákat, melyekből hidat vernek a mocsárok és árko-kon keresztül. Egy vörös zászló, egy fehér lobogó, egy vörös öv, egy ezüst pálca Szviatoszlaw fiának jut, mivel ez őt illeti: aztán rettenthetlen csapatja a téren hál. – „Ah! mily messze jött e sereg hadakozni, hogy szomorú véget érjen" folytatja Boïana versenytársa – „pedig nem romlásra született, nem is a sólymok, nem is a keselyűk számára, nem is számodra, fekete varjú, te undok palóc!" Azonban újabb palóc csordák jelennek meg, „*Gzak* khán szürke farkasként tör elő! *Koncsak* nyomban követi s mindketten a nagy Don felé sietnek."

Másnap véres hajnal hirdeti a napot; a tengerből fekete fellegek emelkednek ki s kékes villámok hasítják keresztül; megdördül az ég s nyílzápor kél a folyó part-járól. Az oroszok előveszik fegyverüket; a tegnapinál kegyetlenebb harc kezdődik a lándzsák széttörnek, a sisakok meszsze hangzanak a térségen, melyet Kaïala fo-lyama hasít. – „Ó! oroszok hazája!" kiált föl lelkesülten *Igor* dalnoka, „te nem vagy Khelomia.[7] A szelek, *Sztriborg*[8] unokái, jégesőként hajtják a nyílzáport *Igor* vitéz harcosaira; a föld megrendül, a folyamok felzavarodnak, a pór örvényként kavarodik fel s a zászlók reszketnek. A palócok minden oldalról előtörnek s körül-veszik az oroszokat; aztán ez ördögi fajzatok megerősítik magukat a téren hangos kiabálások között. A bátor oroszok előveszik vörös paizsaikat." Most a költő azon bátorságot énekli meg, melyet Igor testvére mutat. „Ó Vsevolod! – vad bölény! te nyilakat okádsz az ellenségre, te hatalmas kardoddal ütsz reá; a földet a palócok elkárhozott fejei borítják, acél kardod behasítja sisakjokat. Ó Vsevolod! hatalmas bölény! Mily nagy mező a te vitézségednek! Jó testvéreim, ő megfeledkezett életé-ről és dicsőségéről, Csernigoff városáról, őseinek arany királyi székéről, s a ked-ves, a szép *Glebovnáról* s azon varázsról, mely őt környezi." A költő, elhagyja egy percre a csatatért, melyet le kell írnia, hogy megemlékezzék a régi századok véres harcairól. Miután azokon gyorsan áthalad, ezt teszi hozzá: „Ilyenek voltak a haj-dani harcok és harcfiak, de soha sem lehete oly harcról hallani, mint a milyen ez." – A harc tovább foly élet-halálra; de az oroszok elnyomatnak. „Reggeltől estig s estétől reggelig a nedves hegyű nyilak folyvást repülnek, a kardok pengenek, s a durva lándzsák hangzanak ez ismeretlen mezőkön. A föld feketévé lett a lovak ka-

[7] Ismeretlen vidék hihetőleg közel az orosz határszélekhez.

[8] A szlávok Aeolja, kinek tiszteletére Kiew-ben templom volt, melyben embereket is áldoztak.

pálása alatt; fedve van csontokkal s elöntve orosz vérrel, mely szerencsétlenségre van kárhoztatva. De mit hallok? Mi az a hang, mely hajnal óta éri füleimet? Igor, ki csapatait édes testvére Vsevolod segítségére hozza. Még egy napig, s még a következő napon harcolnak, de harmadik nap Igor zászlói meghajolnak. A két testvér elválik a gyors Kaïala partján. A véres bor elfogyott, az oroszok elvégezték a lakomát, a vendégek jól laktak; s maguk Oroszországért áldozták fel magukat. A fű szomorúan hajol meg, s a fák a föld felé hajtják ágaikat."

Meghatva a bánattól, hazája szerencsétlenségén, Boïana utóda így folytatja: „Ah, a sólyom messze terjeszti repülését; a madarakat a tenger felé kergeti... Igor merész harcosai nem támadnak föl többé!" Azonban a palócok átlépték a határokat, mint a költő mondja. „*Karna* és *Ilia* khán elkiáltják magukat; az orosz földre rohannak, s az égő szarvak szikráit ott szórják el. A palócok láttára az orosz hölgyek könyeket árasztanak s így szólnak: „Nem szabad többé férjeinkre gondolnunk, se velük képzelődnünk, se őket szemeinkkel látnunk, s ezenkívül se aranyunk, se ezüstünk nem lesz."

Míg Oroszország önmagát védi megtámadói ellen, Igor fogságban van; ő *Kostei* – egy palóc khán foglya. A költő ezután kiemelkedik e szomorú emlékekből. *Kiew*-ben vagyunk Szviatoszlaw palotájában. E tisztelt fejedelem, a kíséretében levő bojároknak egy baljóslatú álmát beszéli el, s kérdi, nem volna-e jó hadat küldeni a palócokra. A bojárok biztatják, s tudtára adják, mikép e vad nép új győzelme által felbátorodva, újra a haza térein járkálnak, „egy sereg párducként" s ott elégítik ki telhetlen zsákmányszomjukat. „A dicsőség" folytatják ők, „gyalázattá lett, a bőséget ínség követi, s a „diva" pusztítja földünket. A *góthok* leányai a kék-tenger partjain zengik dalaikat; az orosz aranyat zörgetik, *Busz*[9] uralkodását dicsőítik, s Charakan boszúját éneklik meg[10] s a mi druginánknak jóllét kell.

Erre a nagy Szviatoszlaw „szájából könyekkel vegyített arany szavak jőnek." Aztán nagy kétségbeesésében felszólítja az orosz hercegek legkitűnőbbjeit. *Boïana* versenytársa leírja mindenik dicsőségét és azon erőket, melyek fölött rendelkezhetnek; habár e hazafias dicsőítések képekkel és hasonlatokkal telvék, melyeket nehezen lehet érteni, méltóság tűnik ki belőlük. A költő keserű szemrehányásokra fakad a hercegek ellen visszavonásuk miatt; ékesszóló modorban szólítja föl, hagyjanak föl a viszálylyal, s egyesülvén menjenek a közös ellenségre, mely az orosz földet pusztítja. Mintegy változatosságul e férfias felkiáltásokra a gyöngéden szerető *Yaroszlavna*, Igor neje siralmai következnek. Igor sorsát már hírül vették Novgorodban. Itt egy igen sentimentalis hely van, melyet terjedelmesen közlünk:

„Yarovszlawna hangját, mint elrejtett kakukkét, kora hajnaltól fogva lehete hallani; így szólt: Elrepülök, mint a kakukk a Duna felé, ruhám kasztor ujját a Kaïalába mártom, s azzal törlöm ki a vérző sebeket, melyek hercegem izmos karjait borítják.

[9] Hihetőleg palóc fejedelem.

[10] Charakan palóc város, melynek közelében az oroszokat 1111-ben ellenségeik véletlenül megtámadták s megverték.

„Yaroszlawna kora hajnal óta sír Putivle falán s így kiált föl: Ó szél! kedves szelem! miért, uram, miért fújsz oly igen? miért hordod könnyű szárnyaidon a khán nyilait férjem seregére? Nem elégszel-e meg azzal, hogy a fellegeket űzöd parthosszában, s a kék tengeren a hajókat hintáztatod? Miért, uram, miért fagyasztod örömeimet a puszták füvébe?

„Yaroszlawna reggeltől fogva sír; Putivle falán s így szól: „Ó nagy hírű Dnieper! te áttörted a palócok hegyeinek szikláit, te Szviatoszlaw hajóit a *Kobzsak* csoportokig vitted. Hozd vissza férjemet nekem, ó uram, hogy reggeli könyeim ne folyjanak többé a tenger felé."

„Yaroszlawna hajnal óta sír Putivle falán s így szól: „Ó háromszorosan ragyogó nap, te az egész világ előtt örvendetes és szép vagy; miért lövelled hát, uram, égető sugaraidat férjem harcosaira? A sivatag puszta közepett íjaik elszáradnak a melegtől s az epedő szomj elzárta puzdráikat."

Az orosz költő visszavezet a Don partjára. „Éjfél van s a tenger forrong; vízoszlopok emelkednek fel; Isten megmutatja Igor hercegnek az utat, melyen a palócok földéről orosz határra, atyja arany trónjára juthat. Az esti szürkület kialudt; Igor lenyugszik, de fölébred, s gondolatában átfutja a téreket, melyek a nagy Dontól a kis Donetzig terjednek... Éjfélkor egy ló várja; Ovlur füttyentett a folyó túlsó partján, hogy jelt adjon a hercegnek – ez eltűnik.

A föld feldobog és megrendül, a fű reszket, a palócok sátrai zárvák; de Igor úgy rohan, mint hermelin a nádas közé; úgy úszik, mint egy fehér *gogol*[11]; a parton nyeregbe ül; leszáll s gyors farkasként intézi futását Donetz térsége felé; sólyomként repül a setétben. Libákat s hattyúkat ejt el reggelire, ebédre és vacsorára.

Míg Igor sólyomként repül, Ovlur úgy követi, mint az esti hideg harmattól átázott farkas. Lovaik elállnak a gyors futás miatt; de elérik a Donetz partjait. „Igor herceg" így szólal meg a Donetz folyó, „nagy a te dicsőséged; Koncsak dühös, de Oroszország örülni fog." Igor így felel: „Tied a dicsőség, hogy egy herceget ringathatsz hátadon, számára ezüst partjaidon zöld fűből terítesz szőnyeget, a zöld fák árnyában meleg párával veheted körül, oly szépen hordozhatod, mint a „gogolt" a vizek, a sirályt a hullámok s a kacsát a levegőég!"

„Nem így a *Sztugna*,[12] ez álnok vizű folyam, mely távoli patakokat nyel magába, s a ladikokat bokrain töri össze. Így zárta el a Dnieper szomorú partjait a fiatal *Rosztiszlav* herceg előtt, kit anyja oly sokáig siratott. A virágok meghajoltak a bánat miatt, a fák szomorúan a föld felé görnyedtek, s a szarkák megszűntek csevegni.

Azonban *Gzak* és *Koncsak* Igor üldözésére siettek.

Ez órában a hollók nem károgtak, a harkályok némák voltak, a szarkák nem csevegtek többé. De a fekete pinty orra kopogása által a folyam felé mutatja az utat, s már a csalogány vidám éneke a reggelt hirdeti. „Mivel a sólyom fészkébe

---

[11] Vadkacsa-faj.

[12] Rosztiszlav herceg, a mint a palócok elöl menekülendő, 1093-ban a folyamon át akart úsztatni, hogy a Dnieperhez érjen, belefúlt.

jutott," monda Gzak, „öljük le a sólyomfiakat arany nyilainkkal." *Koncsak* így felel: „Mivel a sólyom fészke felé röpül, láncoljuk le a sólyomfiút egy szép fiatal lánykával." „Ha egy fiatal lánykával láncoljuk le," mond ismét *Gzak*, „se a fiú se a leány nem fog nálunk maradni; ők ki fogják ölni térségünk madarait."

Igor dalnoka utolsó szót intéz Boïanához, aztán visszatér hősére: „A nap magasan ragyog az égen" – mond. „*Igor* az oroszok földén van. A fiatal lányok énekelnek a Duna partjain s szavaik hangja a tengeren át Kiewig hangzik. A herceg *Boricsevon* keresztül[13] a *piro-egoscsi* szent szűzhez vándorol. A faluk és városok nagy örömben vannak; ők előbb a vén aztán a fiatal hercegeket dicsőítik. Énekeljétek Szviatoszlavics *Igor*, Vsevolod a hatalmas bölény és Igorevics Vladimir dicsőségét! Üdv a hercegeknek és a druginának, kik a pogány seregek ellen a keresztények nevében harcoltak! Dicsőség a hercegnek és a druginának. – Amen!"

Ennyi lényegében e költemény, melynek már számos magyarázata van, s mindamellett némely – itt többnyire nem közölt –helyei érthetetlenek. Többek közt azon helynek, melyben az öreg Szviatoszlaw a bojároknak álmát beszéli el, több érthetlen kifejezései vannak.

Azokból is, miket közöltünk, világosan látszik a nagy költő.

Természetes, miképez ez őskori költemény igen sokat veszt a fordítás által, nem csak az egyes szavaknak értelme változik át, hanem a szórakás sajátságát, eredetiségét s a mi lényeges dolog, a *hangot* sem lehet úgy visszaadni. Annyi bizonyos, hogy az orosz irodalom ebben, nyelvi és költészeti szempontból megbecsülhetlen kincscsel bír. S. F.

43.

[Salamon Ferenc, *Lassan a testtel!* Vasárnapi Újság 1856. jan. 27., febr. 3–10–17–24. 4–5–6–7–8. sz. 28–30., 38–39., 46–47., 55–56., 62–63.]

Tíz arany pályadíjt nyert mű

Lassan a testtel!

Eredeti beszély a székely népéletből

Írta Salamon Ferenc

Szegény Tulu Marci bácsi, az Isten nyugasztalja meg, igen furcsa egy ember, de Mákosfalvának igen hasznos embere volt. Mióta meghalt, nem tudom ki veri a

[13] Kiew mellett egy domb, melyen ma sz. András temploma áll.

helység dobját a kótyavetyében[1] és a vásárok alkalmával, – de tudom azt az egyet, hogy olly jól, olly régi módon senki sem verheti.

Mindenki ismerte őt a faluban a legutolsó gyermekig; mindenki tréfásan szólt hozzá, mert tudta, hogy ő is tréfásan fog rá felelni. Minden gyermek megkérdezte tőle: „Mit dobol?" mert jól tudta, hogy a nyírott bajuszú, igen kicsiny termetű és nagy kalapú ember azt feleli rá: „A dobot." Minden szó olly furcsán hangzott az ő szájából.

E kis embernek, kit mindenki Pirczi Marcinak nevezett, az a tulajdonsága volt, hogy mindenki nevetett rajta, pedig ő tán kétszer sem nevetett egyik új esztendőtől a másikig. Soha sem tudni voltaképen, ha igazán sánta volt-e bal lábára, vagy csak azt képzelte, hogy mindig a helység nagy, tompa hangú dobja fekszi meg; úgy járt, mintha a dob mindig ott függene. Fiatal legény korában is dobos volt egyik regimentnél, az emberfő-székelyek között. Akkor nevezték el Pirczi Marcinak.

Pedig nemzetségét, mint mondám, Tulu nemzetségnek hítták. Ő a falu végén egy puszta udvarú és kis házban lakott, melyet soha sem tett lármássá a gyermekek hangja; csak néha hangzott ki a szájas Borbála csatorája[2] belőle, ki a mi Marcinknak törvényes hites társa volt. Borbála asszony soha sem dolgozott; udvarát, kertjét felverte a dudva, csak igen ritkán lehetett látni a kémény füstjét, mert férje áldott természetű volt, száraz kenyérrel is megelégedett; Borbála asszony pedig inkább nem evett főtt ételt, sem hogy maga vágjon fát, maga hozzon vizet, és lesse, míg felforr a puliszkának[3] való víz.

Szájas Borbála asszony épen úgy volt a falu trombitája, mint Marci a falu dobja. Híreket hordott, minden ember dolgával volt baja; s kapott azért annyit, a mennyi neki magának elég volt az élelemre; – arra pedig, hogy férjének is jusson valami, soha sem volt gondja; nem is kívánta ezt tőle az áldott természetű Pirczi Marci.

Egyetlen testvére volt csak, kit Tulu Pistának híttak. Sok volt, ha ezzel is beszélt egy esztendőben egyszer; mert Tulu Pista bá[4] igen ritkán volt otthon. Eljárt nemcsak Brassóba és Vásárhelyre, hanem Moldvába, Szebenbe, s minden esztendőben kijött Enyedre. – Még azzal is dicsekedett olykor, hogy Debrecenben is járt egyszer életében. Néha látta ugyan Pirczi Marcit, az ő édes öcscsét, midőn éjfél tájban messzeútról haza érkezett, de ekkor sem álltak szóba; még azt sem kérdezte tőle Pista bá: hogy hány az óra, pedig Marci lett volna a helységnek örökös baktere.

Nem mondhatni, hogy harag lett volna e magaviselet oka; hanem Marci bá nem szerette hiában vesztegetni a szót, Pista bá meg csak ollyannal állt szóba, kivel sokat lehetett komázni.[5] Elég szép tőle, hogy öcscsével nem űzött tréfát, – szebb mintha vele szóba állt volna.

---

[1] Árverés.

[2] Lármája.

[3] Kukorica lisztből készített étel.

[4] A székelyeknél általános használatban van a „bá," e helyett „bátya."

[5] Tréfálni, nevetni és gúnyolódni.

Azonban bekövetkezett az idő, midőn a szájas Borbála megzavarta a két testvér között a békességet. Történt pedig ez a nevezetes dolog ezelőtt jó tizenhárom esztendővel 1842-ben. „Csak lassan a testtel", mint Pista bá szokta mondani, majd mindjárt meglátjuk, miképen történt a dolog sorja, mert az egész igen furcsa történet, a mint arra Mákosfalván és a szomszéd helységekben minden ember úgy emlékszik, mintha ma történt volna.

Egy nyári estve Tulu Marci bá haza ment a dullótól, kinek háza előtt olly nagy tőkéket hasogatott fel, mellyek vastagságban is magasabbak voltak, mint ő maga kalapjával együtt.

Miután haza érkezett volna Marci bá, letette iszonyú nehéz fejszéjét abba a szegletbe, hol a dob szokott állani; itt volt egy csomóban minden szerszáma: a dob, rajta az éjjeli csergettyű,[6] mellyel az utcákat éjjelenként fellármázta, és mellette a fejsze. Ezek voltak életének elválhatlan társai. Mivé lett volna ő, ha a dobban dicsőségét, a csergettyűben fontosságát nem látta volna, s ha a durva fejsze nem hozott volna valamit a konyhára?

Miután hát fejszéjét szó nélkül leereszté, hogy a ház földje megdöbbent, a dob megkondult bele, a házi asszony így szólt hozzá:

„No, már az hallatlan! Az a te vén bolond Pista ecséd maholnap megjön, s kihirdetik, hogy Jucit elveszi, ki eddig szolgálója volt!"

Marci bá már elővonta csizmaszárából nagy bicskáját, kinyitotta azt és egy jó nagy karajt szelt le a száraz kenyérből; de felesége bölcselkedésére egy hangot sem szólt. Azt tartá: az ő feleségét arra teremte az Isten, hogy fecsegjen.

„S az az utálatos leány, hozzá megy Pista bához, kétség kívül ő csábította el."

Marci leült a pest mögé[7] nagy darab kenyerével, s egy kukkot sem felelt.

„Pedig ő keme már vén dög, Juci alig húsz esztendős fiatal lányka. Hát semmit sem felelsz?"

„Ifjú ám!" felelt Marci.

„De nem azt mondom én – hallod-e, hanem azt mondom, hogy abból a házasságból semmi se lesz."

Marci most ámulva meresztette nagy, szürke, kidülledt szemeit Borcsára. Tudta ő, hogy a mire élete párja ezt mondja, abból csakugyan semmi se lesz. Azt is kivette a beszédből, hogy Borbála valami nagyba akarja vágni a fejszéjét, s meglehet még tán rá is fog egyetmást bízni.

„Abból semmi se lesz," kiálta fel újra Borcsa, fölkelvén a tölgyfa székről. „Tulu Pista bá sem mai csirke már, maholnap meghalhat, s földét, rétjét, lovait, tyúkjait, fejős tehenét, libáit, szóval mindenét, azt a sok szép vagyont arra a sehonnai leányra hagyja; de én Isten a teremtőm! ezt nem hagyhatom annyiba. Uram teremtőm! ő Jucira hagyja akkor mindenét, érti-e ked?"

„Ejnye, bizony jól jár a szegény Juci."

„Ó, ked vén tromf – ked semmit sem akar érteni. Ked azt szeretné, hogy mindenki boldoguljon, csak mi maradjunk koldusok. Lássa ked, ha azok a szép földek,

---

[6] Az éjiőrök illyennel ébresztik föl a figyelmet, midőn órát kiáltanak.

[7] A sutba.

az a ház, a lovak ránk maradnának, nem kellene kednek öreg napjaira az utcán dobolni, mint egy komédiásnak, nem kellene kednek mint a bagolynak, vagy Orbán lelkének éjszaka az utcákon kóborolni."

„De hát én vagyok-e oka, hogy Pista bá meg akar házasodni?"

Ezt kérő, panaszos hangon mondá Pirczi Marci. Mert igaz ugyan, hogy a bakterkodás nélkül ellehetett volna; de hogy a dobverő-pálcát kicsavarják kezéből – az már sok! Tán ha arra kerül, a két lármás portéka közül előbb lemondott volna Borcsáról, mint a dobról.

„Mit tehet róla? mit-e?"

„Hát mit is tehetek én róla," szólt Marci kissé dacosabban, „hogy Pista bá meg akar házasodni. Ő sem mondta egy hanggal is, hogy kedet el ne vegyem."

E szavakban volt a legnagyobb szemrehányás, mellyet Marci életében száján kibocsátott. Sóhajtása mintha csak azt mondta volna: Haj! b'zon jobb lett volna, ha el nem veszlek én is.

„Az egészen más, mi mindketten fiatalok voltunk... Annak már huszonöt esztendeje... az akkor volt, mikor én legszebb lány voltam a faluban, oh! azt sínylem most is, hogy illyen hűlt szájúhoz mentem férjhez, mint ked."

Marci kérdőleg mereszté szemeit Borcsára, hogy hát voltaképen mivel érdemelte ő ismét e dicséretet, mellyet napjában hatszor is el kellett nyelnie, pedig alig volt három egész órát otthon, éjet napot beleszámítva.

„Hát, ha épen semmit sem tud ked megérteni, megmondom mit kell tenni, a szájába rágok mindent. Ma estve a Tulu Pista bá háza körül lesz mindég; el ne mozduljon onnan. Meglesi, ki megy be házához, ki jön ki onnan."

„Hisz Pista bá nincs hon."

„Épen azért!... Azt hallám, Tulu Pista házából Jucitól egy diák jött ki tegnap este későn. Hát most érti-e ked?"

„Értem," felelt Marci bá s csak e szó után nyelte le a már útban levő kenyérfalatot. „Nekem is úgy tetszik, hogy a Kovács István utcájában egy idegen diák formát láttam." –

Marci bá előbb elköltötte vékony vacsoráját; – bedőzmölte a száraz kenyeret, mellyel kedves élete párja várni szokta. Azután elővette a dobról csergettyűjét, felöltötte zekéjét és nagy lassan elbicegett. Borcsa még utána kiáltotta vagy háromszor, hogy jól kimereszsze azokat a nagy szemeket. Marci tova ballagott a hosszú utcán. Mindenki lefeküdt már. Jó setét volt, s az eső is kezdett egy kissé permetélni. Senki sem járt többé az utcán, s még Bogyó Bálint kocsmájából sem vigyorgott ki a vas rostélyok közől egy kis világosság. Csak a dulló[8] házának ablakai, mellyek, hogy sokat ne mondjak, olly nagyok voltak, mintegy közönséges ajtónak a fele, a mint mondom hát, csak a dulló ablakai voltak fényesek. Megállott épen szemben az ablakkal. Hosszan csergetett, aztán elkiáltá vagy inkább elénekelte: „Minden ember hallgasson a szóra, tízet ütött az óra!" Erre két kutya, mely az utcára nyúló kis eresz alatt volt, elkezdett irgalmatlanul vonítni.

[8] Szolgabíró.

Marci bá ezt nem vette gúnyolódásnak; nem neheztelt, hogy még a kutya is kicsúfolja; s nem is juta eszébe, milly keserű kenyér az a bakterség. Csak annyit mondott: „Meghal valaki a tekintetes dulló úri házánál, különben nem vonítna úgy kutyája! De ne, te ne![9] Hisz az nem is a dulló uram kutyája, hanem a Pista bá Trombása. Trombás ne!"

Marci minden kutyát ismert a faluban, s őt is minden kutya ismerte. Már ide s tova tizenöt esztendeje őrzi a helységet, de ez állati őrtársak közől egyik sem tette rajta azt a csúfot, hogy megugassa; ha mindjárt a legroszabb időben úgy verték is ki a pitarból[10], mint őt verte ki házából ollykor a felesége.

Miután Marci a kapitány úr szállása előtt is elkiáltotta a tízet, sietett, hogy felesége parancsának is eleget tegyen: felesége parancsa épen olly szent volt előtte, mint a dullóé, avagy a kapitányé, mert mindenik a kötelesség szent szava volt.

Mondók, hogy setét éjszaka volt s az eső is permetélt egy kissé. Marci elment a Kovács István utcájába, ott könnyű volt meglelni a Tulu Pista házát. Közel sompolygott az utca felől való ablakhoz; de most setét volt az, mellynek fából cifrán kifaragott rostélya olly szépen szokott látszani a világosságnál. Elment tehát a tanorkapuhoz[11]. Azt nyitva találta, min egy kissé csodálkozott, de még jobban csodálkozott, midőn látta, hogy az udvar felől való ablak meg van világítva. Először habozott, de miután még az is eszébe jutott, hogy a Trombást a negyedik utcában látta a dulló háza előtt, csak úgy nyitá be az utcaajtót, mintha otthon lett volna. Tudta, hogy a házzal szemben balkéz felől egy szekérszín áll, a hol Tulu Pista bá rezervába tart egy két fuvaros szekeret. A színbe vonult hát meg; ott az eső sem verhette, a pitar-ajtót is láthatta, ha valaki be- vagy kimegy rajta; aztán miért ne feküdnék fel az ott heverő kocsi saroglyájába, mikor az tele van szénával. De milly gyarló az ember! Ő azért feküdt fel a saroglyába, hogy jobban láthassa a pitarajtót, s az lett belőle, hogy az álom kezdé környékezni, szemei mindjobban homályosultak. Mikor a pitarajtó megnyílt, már csaknem egészen elaludt. Egy fekete emberformát látott kilépni az ajtóból, aztán egy fehérebb ruhást, valami fehércseléd formát.

„Édes Lacim! holnap eljösz-e?"

„El, édes Jucim!"

Ennyit hallott homályosan Marcinak különben is begyepesült füle, mellyet most az álomkórság is tompává tett.

A fehércseléd kikísérte Laciját a kapuig, utána zárta az ajtót s aztán maga után zárta a pitarajtót is, s nem sokára az udvar felől való ablak világa is feketeséggé lett.

Marci még csak fülét sem mozdítá a saroglyában, nem azért, mintha félt volna; mert nem volt kitől félnie, hanem azért, mert eszében egy két gondolat kezde járkálni. „Ez hát az ő szeretője! Vajjon micsoda diák, micsoda Laci lehet az? – A kánt' uram Lacija sokkal kisebb, mint ez volt, a bíró úré még nem érkezett meg, ez

[9] Ni, te ni.

[10] Pitvar, konyha.

[11] Tanorkapunak nevezik a nyír- vagy másféle lécekből összeállított kaput.

majd vasárnap érkezik meg Tulu Pista bátyámmal. Szegény Pista bá, ha látta volna, hogy diák jár a házhoz, hogy kiáltotta volna: Csak lassan a testtel![12] Pista bának kutyája iszonyúan vonított kettősdiben a dulló háza előtt egy kopóval. Vagy annál, vagy ennél a háznál meghal valaki. Nó, nó! hátha Pista bával valami szerencsétlenség történt. Akkor miénk e szekér, akár minden éjjel benne hálhatok; feleségem ismét nagy ebédeket, nagy vendégségeket tart. De én azért csak tovább is verem a dobot."

Nem követjük Marcit az ő álmadozásaiban. Elég ha addig követtük, míg Tulu Pistáig érkezett. Hogy Marci a Trombitást vonítni hallotta, az is jelenthet szerencsétlenséget. Mert Tulu Pista igen szerelmes a fiatal Juciba. Közelebbről gyakran megtörtént, mikép egy két nappal hamarabb érkezett haza Szeben-ből vagy Moldvából.

Most épen Enyedre ment ki, hazahozni a diákokat, kik őt, úgy szokták várni, mint jó angyalukat. A kisebb tanulók úgy nézték őt, mint édes apjukat, az öregebbek pedig nagyon örömest keveredtek vele víg komázásokba. E furfangos ember eztrében egyszer szólt komolyan és úgy mint más ember. Mindenre tudott valami tréfást vagy furcsát mondani. Tulu Pista bá is senkivel sem utazott olly örömest, mint diákokkal. Midőn szekerére tízet tizenkettőt felrakott, aztán egyiknek, kit legjobban szeretett, nagy kegyelemképen megengedte, hogy a nyeregbe üljön és hajtson, maga többnyire beült a mély vászon ernyő alá, mellynek mélysége miatt olly setét volt benne, hogy látni ugyan semmit sem lehete belsejében, de annál nagyobb nevetés, danolás és csatara hangzott ki belőle. Többnyire egy estacióból hármat négyet csináltak, minden úton útfélen talált kocsmánál megálltak egy pohár borvizes borra, de lovat se városban se fogadónál nem étettek. Mindig távol a falutól, valamellyik réten *eresztettek ki*, és a határőrök ha látták néha ezt, szemet húztak; mert Tulu Pista s a diákok nem nagy kárt tettek, velök pedig minden csekélységért kikötni, senkinek se tanácsoltam volna.

A szász csőszök, kik lóháton szoktak járni, ha néha egy illy kieresztő karavánra véletlenül rábukkantak, szépen jó estvét kívántak, mint becsületes polgárhoz illik, s csak akkor, ha Küküllőn vagy Olton átgázoltak lovaikkal, a túlsó partról kezdék szidni őket: „Hogy vertette volna meg az Isten bennüngöt talvajakat, hogy tűrje meg a kerékot és nyákotoket!" mi a vitéz diákoknak inkább mulatságul, mint rettegtetésül szolgált. – Tulu Pista bá, ha komoly megtámadástól lehetett tartani, egyenesen a lőcsnek ment s annak gúzsát[13] minden szó, minden fenyegetés nélkül oldogatni kezdte. Mert ha megharagudt, akkor épen oly kevés beszédű volt, mint jó kedvében beszédes.

Semmiért sem haragudt úgy, mintha valamellyik diák, ki természetét nem ismerte, bort parancsolt számára. Illyenkor félig hallhatóan félig nem, olly forma szavakat dömörgött, mellyben a kínálónak „édes, kedves appád az a vakk" is elő-

[12] E kifejezés, melly székelyeknél szójárássá vált, a temetési testvivőkről van véve, s használják ollyankor, midőn azt akarják mondani: „Nem addig van az!" vagy „megálljunk csak!"

[13] Gúzs – a lőcs szorító vas helyét pótolja, mellyet a nyírfa fiatal megcsavargatott ágaiból fonnak.

fordult. Mert Tulu Pista bá tudta, milly szegény legény a diák, s ő különben sem szorult senkire, ha egy-két kupa[14] borra volt porlepte torkának szüksége.

Tulu Pista bá vitte mindég Enyedre a háromszéki diákságot; s ő is hozta haza egy részét. Sokat „kivitt” ő keme, 6-7 éves korában, kit csak bajuszszal, szakállal vitt haza akkor, midőn már tiszteletes úrrá lett, s édes apja és édes anyja is annak szólította először, mert rá sem ismert. Azon 15-16 esztendők alatt is, míg a fiú távol volt, ő hordta a hírt, s a cipóbéllel pecsételt leveleket a fiú és jó szülék között; valamint a székely pogácsát is[15]. Midőn a jó anya átadta mindezeket Tulu Pista bának, keményen lelkére kötötte, nehogy haza találja hozni Áronykát, akárhogy kévánkozzék is hazájába, mert itthon mindjárt beviszik Szent-Györgyre[16]. – A fiúknál valóságos sátoros-ünnep volt, midőn Tulu Pista „bejött.” Mintha most is látnám ez őszhajú, igen piros pozsgás kis embert, fehér katonás szűk nadrágban s hasonló ujjasában; hogyan kíséri öt-hat fiatal székely gyermek Enyed utcáján. Kettő jobb, kettő bal karja fölött veszekszik[17], egy meg, ki fél karjával a hazulról kapott holmit öleli, Tulu Pista bának kibontott nadrág szíjját fogja hátul. A nagyobb diákok mindég nagy lakzit csaptak Tulu Pista megvendéglésére, mikor is mindig el kelle járnia a Tulu Pista táncát, melly abból állt, hogy a fél kupás boros üveget feje búbjára tette s ugyancsak ugrálva verte össze csattogó csizmaszárait, mi közben mindkét kezével nótát pattogatott hozzá.

Tulu Pista épen tíz napja, hogy Enyedre indult Mákosfalváról, hogy nyárra haza hozza azokat a diákokat, kiknek anyjuk nem izente meg, hogy haza ne jöjjenek.

Juci pedig, Tulu Pista bának örökben tartott leánya, az alatt gondot viselt a házra. Elintézett minden házi és mezei munkát, s olly jól ment minden, hogy mióta Juci a 12 esztendőt meghaladta, Tulu Pista bá szemlátomást lépesedik.

[II.]

Hej! de nagy baj, ha az, a mit Pirczi Marci a fészerből látott, nem csupa álom; ha az, a mit másnap Borcsa asszony a faluban kitrombitált, hogy tudniillik Jucika diák szeretőt tart, nem csupa mesebeszéd és rágalmazás!

Tulu Pista bá nagyon szerette ezt a kis leányt, „s ha Isten úgy akarja” monda Pista bá, „még ezen a nyáron megesküszik vele.”

Miért ne? Pista bának ősz haja volt ugyan, de alig volt több 40 évesnél, s olly fiatal erőben érezte magát, olly víg volt, hogy kivágta[18] a húsz esztendős legényeket is.

Jucit tizenkét esztendővel azelőtt találta a Rika aljában az út szélén. A kis leány elpanaszolta, hogy édes apja és édes anyjával aratni voltak a kőkösi határban. Mind a kettőt hirtelen meglepte a kolera és rögtön meghaltak. Ő maga s egy ki-

---

[14] Kupa annyit tesz, mint pint.

[15] Mézes kalács.

[16] Azaz besorozzák katonának. Minden székely-családnak, ha gyalogezredhez tartozott, minden fiát katonának kelle adnia. A diákoskodás és papság volt egyedül kivétel. Ha azonban a fiú otthon csavargott, hamar bevitték az Óbesterhez.

[17] Dulakodik

[18] Túltett rajta.

sebbik testvére haza indultak; de eltévesztették az erdőben az utat. Fiú testvérét ott hagyta az erdő közepén, hadd várjon, rá, míg ösvényt lel. De a málnásban egy medvétől megijedt, s elszaladt. Testvérét többé nem tudta feltalálni. Maga itt hált az országút mellett.

Tulu Pista bá, ki nagyon jószívű ember volt, haza vitte a kis lányt, hogy öreg anyja viseljen rá gondot. Annak semmi nemzetsége sem maradt, s apjának semmi vagyona se volt. A fiút pedig vagy a medvék szakgatták szét, vagy valamelly jószívű utazó vette fel, épen úgy mint Tulu Pista vette fel Jucit; – hiában keresték, többé rá nem akadtak.

Miután Tulu Pista bá anyja rég meghalt, Juci volt a ház gazdasszonya s Tulu Pista jobb keze. Ő nem volt szép, nem szúrt szemet a falu nyalka legényeinél; de annál jámborabb, becsületesebb és munkásabb vala, s olly szemérmes, hogy Pista bának is csak ritkán mert a szemébe nézni, pedig őt csak nem mondhatta senki mogorvának, vagy durva embernek.

Juci soha sem ment táncba, csak vásárnap ment el hazul, úgy hogy dolga ne lett volna, – akkor is a templomba. Soha sem lehete mind az ideig felőle valami roszat hallani; de minél fehérebb a virág, annál szembetűnőbb rajta a legkisebb szennyfolt is. Minél tisztább valakinek a hírneve, annál jobban megbotránkoznak az emberek a legkisebb hibán.

S pedig, ha igaz a mit a faluban beszélnek Juciról: az a legfeketébb folt, mi valakinek a becsületén lehet. Ollyan volt e hír, mintha a legfehérebb liliomot az ember téntával öntené le.

Pirczi Marci másnap reggel úgy hajnal felé, haza ment; elbeszélte, hogyan leste ő az *utcasarkon*, míg egy fekete ruhás ember bement Jucihoz s csak késõn, tizenkét óra felé ment ki onnan. Nem merte megmondani, hogy ő bizon elaludt a szekérben, s csak két óra felé szedte fel magát. Azonban annyi igazságszeretet volt benne, hogy megvallotta:

Ő bizon tisztán nem látta azt, csak úgy tetszett neki, mintha valaki onnan késő éjjel kijött volna.

De a szájas Borbálának ennyi is elég volt.

„Már hogyne látta volna ked tisztán, hiszen kednek csak jó szeme van – úgy lát éjjel is, mint más ember nappal."

Ezzel felköté rokolyáját, elment a kántornéhoz, a mészárszékbe: egy szóval délig az egész helység csak arról beszélt, hogy a háládatlan Juci, kit Tulu Pista bá el akart venni, egy diákkal tart. Még a tiszteletes úr fülébe is eljutott, s erősen feltette magában, hogy holnapután, úgymint vasárnap, az isteni tisztelet végeztével majd előrántja Jucit, – és számadásra vonja.

Furcsa dongó is az a hír! csak úgy súgják búgják s mégis hét falura is kihangzik. Aztán az halija meg legkésőbben, a kiről épen szól, ha mindjárt épen tőszomszédjában laknék is az, a ki kezdi.

Juci legkisebbet sem tudott arról, a mit róla beszélnek, – s mindég kisebb gondja is nagyobb volt annál mintsem arra hallgasson: mit beszélnek a mészárszékben, Bogyó Bálind boltja előtt vagy a kútnál.

A hírben mégis lenni kellett valaminek; a szél fúvatlan nem indul. Mert lám, most Juci sokkal kevesebbet gondol Tulu Pista bával, mint egy más valakivel, kit ma estvére mézes mázos laposkával[19] és méhserrel vár.

Tehát csakugyan igaz!...

Nó, nó kedves olvasóm, csak lassan a testtel! nem kell úgy kapni az efféle rosz híreken, mint a szájas Borbála! Majd meglátjuk! És azt az egyet előre fölfogadom, hogy ha Beder Juci csakugyan hibás, úgy megbüntetem, a minél jobban akármellyik regényíró sem büntette meg azt, a ki háládatlan is hűtlen is volt! De előbb, mint igazságos ítélőbíróhoz illik, színről színre kell látnunk a dolgot. Majd a szembesítés után minden tisztába fog jőni.

Mikor hát másnap estve szájas Borbála férjét Marcit újra kiküldötte, hogy jól kilesse a dolgot s feltette magában, hogy maga is elmegy megnézni, ha Marci jól őrködik-e; mikor ugyanazon órában, estve kilenc után, Juci legjobban gyúrná s lapítná a mákos laposkát, csengetyűszót hall, kiszalad a pitarból, s első a mit hall, a Nemere Bandi szuszogása volt, ki is Tulu Pista bá mellett kocsiskodott. Nagy szuszogásáról még a tanulók Szuszinak nevezték el. Ez izmos, markos és vastagnyakú legény a kapu kinyitásával küzködött, s képzelni lehet milly szuszogással volt!

„Hát megérkezett Pista bá?” kérdi Juci egész örömmel.

„Meg b’zon” felelt egy olly hang, melly orrból volt mondva, s inkább medvenyöszörgéshez hasonlított, mint becsületes emberi hanghoz, „de leszállt.... hogy az egér rágja meg, de nehéz ez a kapu...

„Ínye nó, de sok akademia van! leszállt a szomszédban Kovácséknitt[20]... Minyá itt lesz!”

Tulu Pista csakugyan megérkezett. S ha Jucit nem szereti, tán csak vasárnap érkezett volna meg, a helyett, hogy még pénteken estve lerakta a diákokat a szomszéd helységekben és Mákosfalván.

Nemere András egészen hátra, a szalmával fedett nagy szájú csűr alá hajtott az ernyős szekérrel. Ott lekantározta a lovakat és a kocsira rakott fűből enniök vetett, miközben a Ráróval, Csillaggal, kedélyes beszélgetést folytatott, mellyet egy-egy poffal is fűszerezett.

Juci magán kívül volt örömében, mikor Pista bá a pitarba lépett. Pista bá az üres abrakos tarisznyát, melly tele volt tömve levelekkel s most csak egy-kettő zörgött még benne, felakasztotta a fogasra a fazekak mellé, aztán az elpirult Jucinak ment; nem is ingerlé orrát a mézesmákos laposka, mert elég mézes volt a Juci csókja.

„Éhes kend úgy-e, kifáradott!”

„Dehogy vagyok éhes, Jucám, a szomszéd faluban, Pákéfalván *kieresztettem*, úgy eltraktáltak ott, hogy egy hétre is elég volna.”

„Ejnye, nó!” szólt Juci, mintha neheztelne.

[19] Tésztás étel.
[20] Kovácséknál.

„Ne félj Jucám, nincs olly szénás szekér, mellyre még ne férne – a kedvedért eszem egy-két falatot – aztán különben se mén kárba laposkád – itt van Szuszi – majd bedörmöli ő, ha tíz annyi volna is! – Úgy-e Bandi?”

Bandi ott állt már az ajtóban, hajdan fekete, most nem t’om miféle színű diákos zekében, bozontos fejjel, s kerek himlőhelyes pofával. Pirce orra alatt rendkívül nagy helye maradt a bajusznak, habár egy szál sem termett rajta.

„Meg b’zon,” felelt, Tulu Pista bának vigyorogva.

„Úgy-e jobb ez a diák életnél,” folytatá Pista bá.

„Meghiszem!” felelt ismét Bandi.

Ez a Bandi tavaly még diák volt Enyeden, de ott sehogy sem fért fejébe a tanulás és regula. Nem is hozott el onnan három esztendei tanulás után egyebet, mint a Szuszi nevet, s azt a posztózekét, melly izmos válláról lefityegett. Tulu Pista bá e furcsa legényt ki nem is illett az apró gyerekek közzé, (olly nagy és izmos volt), az ő saját kérésére felfogadta, mivel nagyobb kedve volt a lovak hajtásához, mint ahhoz, hogy a leckéért őtet üssék verjék. Pista bá kocsisinasának, évenként 6 bankó forintot és egy fél zekét (azaz két esztendőben egy zekét) két pár csizmát, egy fél kalapot stb. ígért.

Az iskolában otrombának, esztelennek ismerték. – Egyik tanítója ki nem állhatta, hogy az egeret féregnek nevezi, mint Székelyországban nevezik. Ráparancsolt, hogy e szót „féreg” többé ki ne bocsássa a száján. Ezen napságtól fogva a Szúszi arról lett nevetségessé, hogy akárminő férget, még a rozsférget is egérnek nevezte.

Pista bá azonban jól tudta, hogy a fiúnak nemcsak hogy esze van, de igen furfangos gyerek. Ha hangosan szuszog is, keveset beszél – s a mit beszél az mind ollyan, a minőt nem minden embertől hallani. Most ott állott, hol a laposkára hol az ölelgetőkre irigy szemeket vetve, de zekéje a hátán és az ostor még mindig a kezében volt.

„Nem veted le a zekédet? – gyere be enni” szólt hozzá Juci.

„Nem!”

„Hát?” kiálta Juci elbámulva.

„Hát es!” volt a rövid felelet, melly a székelynél annyit tesz, hogy nincs kedve több szót szaporítani.

„Mindjárt abrakot kell adni a lovaknak,” szólt Tulu Pista, ki tudta, hogy Bandi csak parancsolatra vár. – Bandi izmos testével nagyot mozdult egyet, hogy menjen teljesítni a parancsolatot, pedig nem tudta, miért adat most gazdája abrakot a lovaknak.

„Várj csak Bandi,” szólt a gazda, „majd később, most hadd egyenek.”

E szóra Bandi rögtön lefegyverzé magát, letette a feltekert hosszú ostort, levetette a zekét, s Tulu Pista bával a szobába lépett, hol ezen nehány pillanat alatt már Juci megterítette az asztalt.

Tulu Pista az asztalhoz a Szuszi pedig szokott helyére a pest megé ült. A ki látta volna, hogyan kínálgatta Juci a gazdát, hogy még csak egy falatkát, még csak egy kortyocskát: azt mondta volna rá: ez a lány szereti Pista bát, ollyan igaz mint hogy engem ennek s ennek hínak; vagy ollyan igaz, mint hogy ma péntek van.

Abból is kilátszott a szeretet, hogy Juci egészen megfeledkezett Bandiról, ki nem szólt ugyan egy kukkot se, de olly nagyon szuszogott, hogy kukknak is megjárta volna; pedig sok gondos leány lakja Háromszéknek gyönyörűséges földjét, de gondosabb már egy sem lehet, mint Beder Jucika volt.

Milly szépen adta elő sorjában, hogy gyűjtötte be a réten a szénát, mellyik aratni való millyen! A tehén is megellett ezelőtt egy héttel, ott van az is a csűr mellett levő istállóba bekötve, a borjú meg a csűrös kertben szabadon járkál ha szép idő van s több efféle gazdasági dolgot, mellyhez különben csak férfi szokott érteni.

„Ejnye uram fia, ne – te – ne, – te Bandi, te utálatos Szuszi, hát be ragadt e a szájad?"

Juci közel ment hozzá, azt hitte alszik, de látta, hogy Bandinak szeme szája tátva nyitva áll. Tréfából egy jó nagydarab kenyérhéjjat vetett egészen be torkáig, mellyet Bandi csak nagy nehezen tudott kiköhécselni.

„Nó Bandi" szólt Tulu Pista bá egész komolysággal, míg Juci kiment a konyhára, hogy még tegyen egy jó rakást az asztalon maradt laposkához, – „miután mi jóllaktunk, menj adj abrakot a lovaknak, mindjárt indulnunk kell vissza Brassóba."

Bandi ollyat sóhajtott, hogy a szobának tán fele levegőjét, nyelte tágas tüdejébe, felszedte magát, egyet nyújtózott és kifelé kezde haladni. Az ajtóban találkozott a nagy tál laposkával, melylyet Juci két kézzel is alig bírt.

„Nó ne menj hát Bandi, nesze itt van egyél!" – szólt Juci, ki azt hitte hogy Bandinak az iménti tréfa nehezére esett. A tálat hirtelen az asztalra tette, megfogá Bandit jobb kezénél fogva – s az asztalhoz vonta,

„Bandi mit mondtam?" szólt a gazda komolyan. Bandi az ajtó fölé hátrált s úgy tett mintha menni akarna.

„Hiszen Pista bá csak tréfál veled – megakar ijeszteni, hogy éhen maradsz. Édes Pista bá, csak nem engedi, hogy éhen feküdjék le Bandi?"

„De lassan a testtel, megmondtam, s punktum! a háznál ne pónáljon nekem senki! Bandi! láncos adta, hát mit mondtam?"

Bandi inkább hitt Jucinak. Tudta, hogy gazdája furfangos ember, s különben is ha Juci fogja pártját, nem félhet semmitől.

„Én b'zon egyet sem!"[21] monda Bandi s leült az asztal alsó szegletjéhez a padra.

Tulu Pistának tetszett ez engedetlenség, mert látta, hogy mégis csak van esze a fiúnak.

„Itt van kés és villa is, ne egyél a kezeddel!" szólt Juci, s oda tette a villát és kést a tányér mellé bal felől, – mert ő figyelmes lány volt, s még azt sem felejtette el, hogy Nemere András született balog.

Egyszer csak a Trombás, melly eddig a szobában lesett egy-egy falatot, vesdel magad! kirohan a szobából és egyet-kettőt ugat, de morogva megint elhallgat.

„Eredj Bandi nézd meg miért ugat az a kutya!

Bandi most engedelmeskedni akart; de Juci, ki ollyan veressé lett, mint a rák, visszatartá.

[21] E kifejezés e helyett használtatik: „Egy tapottat sem megyek."

„De már minek? – Maradj Bandi, lakjál jól. Nincsenek tolvajok a faluban."

Ha ollyan ember lett volna jelen, ki mindent roszra magyaráz, s ki hallott volna valamit azon hírekről, mellyeket az nap Juci felől terjesztgettek, ezen elpirulást tán arra magyarázta volna, hogy a Juci diákját ugatta meg a kutya, ki bizonyosan látogatást akart tenni, de nem mert bemenni az utcaajtón. Pista bának pedig eszeágában sem volt, hogy e pirulást roszra magyarázza.

„Most édes Jucikám, csak azt mondom, hogy hát én ma estve újra visszamegyek Brassóba."

„Illyen hamar? de ugyan már minek?"

„Hát Bogyó Bálint a bótos tegnap Brassóban volt, onnan holmi vasas ládákat kell elhozni számára. Felpénzt is adott rá, hogy hajnalban ott legyek; de holnap paraszt ebédre hon leszek, – Bandi siess szaporán, abrakold meg a lovakat, majd Kőkösnél az Oltban megitatjuk...

„De edd meg hát előbb ami a tálon van, aztán itt van egy kis bor is, nesze idd meg."

Míg ezek benn a szobában történtek, csakugyan járt is valaki az udvaron; Trombás nem hiában csaholt. Sem diák nem volt az, sem tolvaj, hanem szájas Borsának férje a bakter. Még a kutyák is hamar megismerték nagy kalapjáról és kis termetéről; azért nem igen ugattak rá; hanem annál csúnyábban vonítottak, ha az órát kiáltotta. Fölismerte Trombás is, s visszatért a konyhába, bement s a szobában Bandihoz dörzsölte lombos bundáját.

[III.]

Pirczi Marci annál inkább sietett rejtekhelyére, az udvaron levő fészer alá, s a fészer alatt álló szekérsaraglyába. Marci bá mitsem tudott arról, hogy Tulu Pista megérkezett. Azalatt míg bátyja a faluban járkált, ő a falu végén levő házban nagy lakodalmat tartott. Felesége megitatott vele egy pár félmeszely mézes pálinkát, hogy annál jobban vigyázzon a Juci diákjára. A mint Marci bá, kinek a hosszú napi munka után, egy kissé tán meg is ártott a szíverősítő, ott zongorgott a saroglyában, s el kezdett szenderülni. Marcinak parancsolatul volt adva, hogy lesse mellyik diák megy Jucihoz, kísérje azt hazáig jó távolról, hogy az észre se vegye, s aztán menjen haza s adjon hírt szájas Borcsának a történtekről. Ő már e parancsot is aligha el nem felejtette. Mámoros fejében úgy rémlett, hogy közelében olly forma robogást hall, mint mikor a lovak esznek. Hiszen, gondolta magában, a szomszéd Barta Márton uram lovait akkor látta kimenni a mezőre, mikor kilépett háza kapuján; tekintetes Kovács István úrtól ki a negyedik szomszédban lakik, csak nem hallik át a szénarágás. Bizonyosan a tehén kérődzik ott a Pista bá istállójában, a hang is onnan jön. – Gondolta azt is, hogy tán a kutya rág valami koncot. Gondolta ezt, gondolta azt, végre semmit se gondolt; hanem a szekér saroglyájában szépen elaludt.

Ben a házban Tulu Pista kiküldé Bandit, abrakolja meg, kantározza fel a lovakat, s fogjon be a fészer alatt álló szekérbe, mert terhet kell hozni, s az ernyős szekérnek egyik kereke nagyon megkopott az enyedi útban.

Bandi pontosan teljesítette a rábízottakat; nem szólt, de csodák csodája, hogy szuszogására fel nem ébredt Marci a kocsiban. Marci nem szokott hamar felébred-

ni, ha jól elaludt, kivált midőn olly jó ágya volt mint most. Máskor elhált ő a dulló úr utcai fészere alatt a kőpadon is, vagy valamellyik kert aljában egész reggelig. Most széna közt feküdt s olly édes volt az álom, hogy semmit sem tudott arról, mi közelében történik. Bandi már befogta mind a négy lovat, be is szúrta az ostort az egyik rudasló nyereg-kapájába, s bement a szobába jelenteni a gazdának, hogy minden kész. A mint belépett, Pista bá és Juci ollyat nevettek rajta, hogy Bandi, ki különben hozzá volt szokva hogy nevessenek, egészen elszomorodott. Pisze orra, – melly tele hold formájú pofáján csak egy kis formátlan darabka volt mákkal volt megbélyegezve, s egész arca mézes mákos volt.

„Mondtam, hogy lakjál jól, megint bele kajtárkodtál a kulimászba!" szólt Pista bá csak tréfából.

Bandi már tudta: ez azt teszi, hogy pofája piszkos; azért kezével végig simította orrát és pofáját, s uram fia! egészen szerecsenné tette magát.

„Hát kezed micsodás?" kérdé Juci, ki Pista bával együtt majd eldűlt nevettében.

„Hát," szólt Bandi csaknem siránkozva, „az ostor nagyon *megszáradt az esőben*, s egy kis kerékhájjal kentem meg – attól illyen fekete a markom."

„Itt egy kis szappan," szólt Juci, „menj a konyhára mosdjál meg, ollyan vagy mint egy ördög."

„Mégy a pokolba!" mond Tulu Pista, ki szerette az illyen tréfát, „ülj fel a szekérbe szaporán, legalább Brassóban az egész piac összefut holnap csodára."

Juci szíves búcsút vett Pista bától, miután hiában intette hogy péntek nap nem jó valahova indulni. A lelkére kötötte, hogy perpatvart ne kezdjen senkivel. Pista bá meghagyta Jucinak, hogy azt a három levelet, melly még az üres abrakos tarisznyában van, adja kézhez másnap reggel. – Majd mindenik ki tudja választani a magáét. Aztán a tehénről s más gazdasági dolgokról is hagyakozott valamit arra az esetre, ha meg talál késni. Juci egész estve szeretett volna valamit mondani Tulu Pista bának; de egy darabig azt hitte, hogy lesz még idő rá. Azután meg midőn megtudta, hogy a gazda visszamegy Brassóba, vagy Bandin kellett nevetnie, vagy Tulu bá kezdett valami új dolgot, mi kiverte a Juci fejéből, a mit mondani akart. Csak mikor Tulu felült a nyeregbe, sajnálta, hogy meg nem mondá. „Majd holnap lesz idő rá," gondolta magában.

Tulu Pista felült a nyeregbe, s Bandi kinn az utcán beült a szekérbe, miután a kaput megnyitotta s ismét becsukta. Bandi nem sokára elaludt, s ketten a bakterrel olly hortyogást vittek végbe, hogy tán a ló elnyerítette volna magát rá, ha Pista bá ostora dolgot nem ád nekiek.

Hadd haladjanak ők Brassó felé, mi térjünk át a szomszéd faluba, melly Háromszéken legfeljebb egy fél mérföldnyire szokott lenni a másiktól. Ott tekintetes Tankó Márton uramnál nagy vacsora volt. Sok szomszéd úri ember s úri asszony gyűlt össze nála fiastól együtt, kik mind tegnap tegnapelőtt, vagy ma érkeztek, ki Udvarhelyről, ki Enyedről, ki Kolozsvárról – a nyári szünnapokra. Mindeniknek igen jó kedve volt, csak egy diák vala köztük, ki mintha tövisen ülne, olly nyughatatlan és rosz kedvű. Alig várja, hogy vége legyen a hosszú vacsorának; mert íme már rég elütötte a tízet, s neki még ma nagy útja van.

„Laci!" szól a házi asszony, „miért nem veszesz még abból a haricska puliszkából? Tán Kolozsvárt jobbat főznek?"

Nem annyira e szavak, mint Tankó Mártonné asszony székelyes kiejtése, és mosolygása erőltették rá a szegény Lacit, hogy még vegyen. Vett is, de majd mind tányérán maradt.

Ezt a Lacit Tankó Mártonék vették fel örökben, s édes gyermekeikkel együtt neveltették, taníttatták Kolozsvárott, hová országgyűlés idején az egész falamia felköltözött.

Végre mint minden, úgy a vacsora is elmúlt nagy nehezen.

Laci nagyon elbámult, midőn a házi úr, Tankó Márton vacsora után az oldalszobába hítta őt egy szóra.

„No édes Laci fiam" szólt Tankó Márton, „rosz hírt hallottam. Megtudták Kökösön hogy te életben vagy s Kolozsvárt tanulsz. Azt is hallották, hogy haza jöttél. Kerestek tegnap Kökösön és a szomszéd Pákéfalván. Jó hogy meg nem találtak. De a mint mondani szokás, addig jár a korsó a vízre, a míg eltörik. – Neked nem lehet itt soká szemetezned. Még holnap visszaindulsz Kolozsvárra. Nagyon szerettem volna, hogy fiammal együtt tölthesd a szünnapokat; de lásd, majd itt találnak... s az baj lesz; mert úgy el nem rejtheted magadat, hogy senki se lásson. Bizony jobb lett volna, hogy Kolozsvárt maradj sógoromnál."

Lacinak nagyon fájt; nem e jó indulatú nyilatkozat, hanem az, hogy a sors nem engedi a szeretett földön mulatni, hol van egy szív, melly ő érette is dobog. Nem is hallgatott Tankó úr vigasztaló szavaira, csak arra gondolt, hogyan lopódzék át Mákosfalvára, hogy még egyszer s tán utoljára láthassa Jucit.

Kilopódzott hát a kertbe, a kertből a mezőre, onnan a kaszált réten keresztül, egy fél óra alatt Mákosfalvára. Körülbelül tizenegy óra lehetett, midőn Tulu Pista utcaajtaján benyitott. Ekkor már a hold is kezdett világítni. A kutya csakhogy le nem húzta lábáról, olly mérgesen ment neki. Juci kinyitotta a pitarajtót s egy gyertyával elébe világított. Lacival összecsókolódott. „Édes Lacim!" „Édes Jucim!"

„Csiba te!" sikoltott fel Juci, s ollyat suvasztott ijedtében annak derekára a laskanyújtóval, melly keze ügyében volt, hogy a szegény Trombás irgalmatlanul ordítva szaladt ki s meg sem állt a kert legvégső zugáig, hol a komló megé bújva még hosszasan és igen csúnyán sivított.

„Ejnye lánchordta Trombása, ne te bizony szinte bele harapott lábadba!"

Bizony szegény kutya ártatlanul szenvedett, mert még ember sem volt a faluban, ki ha azt a csókolódást látja, azt ne hitte volna, hogy Laci diák rosz útban járó ember; hát az ő szegény kutyafeje, hogy gondolhatott volna egyebet?

Most hát a diákon volt a sor, hogy Juci megvendégelje. De mivel már Tulu Pista vacsoráját végig néztük, s mivel a diák is csak azt mondta, a mit Pista, hogy már a szomszéd faluban jól lakott: unalmas is volna olvasóim előtt mindazokat ismételni; hanem térjünk vissza Tulu Pista bára, vagy inkább iramodjunk kocsija után, melly a szomszéd faluban Pákéfalván jár. Pirczi Marci még mindig mélyen alszik a saroglyában; a szekérzörgés álmában úgy rémlett előtte, mintha dobpergést hallana. „Nem kell olly sebesen pergetni!" monda álmában, mintha Nemere

Bandit tanítná a dobolásra. „A helység dobját lassan, tempóra kell ütni, így: durub – dub – dub, durub – dub – dub! Tovább tovább!”

„Hé Bandi! Bandi!” rikojtott[22] Tulu Pista hangja.

Bandi szemeit kezdé dörzsölni; Pirczi Marci pedig már álmában, miután a zörgés megszűnt, annak képzelte magát, a mi valóban volt, t. i. alvó bakternek. Azt álmodta, hogy Mákosfalván a dulló padján alszik, s valaki égést kiáltott. Alig képzelte ezt, midőn erős oldalütést kapott valahonnan.

„Jaj! bíró uram! kelek már!” kiálta, azt hívén, hogy a mákosfalvi bíró ébreszgeti. Hirtelen kicsúszott a saroglyából s utcu szaladni kezdett, a mint csak tudott. Előbb azt kiáltotta „égés van,” aztán csörgetett s azt kiáltá: „tízet ütött az óra!”

De egy fekete emberforma szaladt utána. Hátra nézett s uram fia, a holdvilágnál, melly szépen felsütött, miután az ég kitisztult, egy tiszta fekete csodát lát maga után nyargalni. E fene állat úgy szuszogott, hogy csaknem nyögött dühében; Marci kővé meredten álla meg. Hirtelen lehúzta magát a földre mint a tyúk, és a már egészen nyomában levő medveforma keresztül bukott rajta. Marci ismét felugrott, azon ösztönnél fogva, mellyet minden élő állatnak a természet élte fentartására adott; de csakhamar galléron ragadta a fekete medve. Mert valami medveformának képzelte üldözőjét, mellynek nyöszörgése is, midőn elbukott, sokat hasonlított a medvééhez.

[IV.]

„Megállj tolvaj, az egér rágjon meg!” Marci bá azonnal könyebbülni érezte szívét, mert illyféle káromkodással senki sem élt más, mint Nemere Bandi a Tulu Pista szolgája.

„Bandi, komám ne izélj!” ez volt mindössze a mit a bakter vigyorogva mondott.

Bandi is ráismert üldözöttjére, a békességben mentek vissza mindketten a szekérhez.

„Ijnye! illyen adta Marcija, hát te hogy kerültél ide Pákéfalvára, hiszen te Mákosfalva baktere volnál?” kiáltott rá Pista bá, ki mindjárt rá ismert, mihelyt az égést és a tíz órát kiáltotta; de azt nem látta, hogy szekere saroglyájából szottyant le, sem azt, hogyan kergetőztek Bandival a szomszéd utcában.

„Tudja biz a jó tüzes ménykű, Pista komám!”

„Hát Pista bá” szólt közbe Bandi, „mikor rám kiáltott hogy felkeljek, a saroglyába valamit láttam mozogni; jót suvasztok oldalára, kibújt az, tán a saroglya között s itt be kezdett nyargalni ebb’ az utcába, – én utánna, – itt van! Rég hallottam, hogy Pirczi Marci és felesége az a vén boszorkány, az ördöggel cimborál: most már csakugyan igaz.”

Pista bá a kergetőzést nem is kísérte figyelemmel, mert leszállt a nyeregből, s a kocsmaajtóból kiáltott Bandira. – A kocsma egy utcasarkon volt, s ők a mellék utcából jöttek elő.

„Ne beszély bolondot Szuszi ecsém! Hanem kend Marci bá, hogy került hát az én saraglyámba?”

[22] Kurjantott.

Marci rettentően csodálkozva állott a szekér mellett; most kezdett homályasan eszébe jutni, hogy neki tulajdonkép a Tulu Pista bá házát kellett volna őrzeni.

„Hát ke haza jött Enyedről?" kérdé Marci folyvást csodálkozva. „Miért kente be Bandi a képét feketére?" monda tovább Marci, ki tudta hogy öcscse nagyon tréfás ember, s azt hitte, hogy most vele is komázni kezd.

„Marci, legyen eszed, nesze egy kis bor, ez helyre hoz. Hogy kerültél a saroglyába?"

„Hát feleségem küldött házadhoz, hogy a körül legyek egész éjjel."

„Mondom, hogy az ördöggel cimborál," szólt Bandi.

„Bandi! ide vigyázz! Azt mondom, ne szólj bele többet! Inkább téged gondolnának ördögnek."

Bandi megemlékezett az ö fekete pofájáról, és hallgatott.

„De hát mit leskelődöl te a más háza körül, he?"

„Hát Jucira leskelődtem."

„Ha, ha, ha!" nevetett fel Tulu Pista, „mi a patvar? csak nem vagy szerelmes Juciba."

„Nem én, ha[23] más" mondá röviden Marci.

„S ki az a más, ha nem volnék?"

„Híhí! hát azt hiszed, hogy egyedül vagy a világon?"

„Ne komázz Marci, csak azt mondom neked! Hát ki volna a Juci szeretője."

„Egy fiatal deák, kit tegnap estve későn tőle láttam kijönni. No most érted-e?... Még ma estve is ott lesz bizonyosan."

„Lassan a testtel!" dörmögé Pista bá. „Marci csak tréfál; de majd kitudok én mindent. Ülj fel Bandi, a nyeregbe. Hova lett Marci? Hé Marci!"

„Elejtettem a csergetyűmet," kiálta vissza Marci bá, s elment a mellékutcába, hol imént játszta a bakfüttyet.

„Annál jobb, fordítsd meg Bandi a szekeret; jól hajts azt mondom, ne kíméld se az ostort se a kereket!"

Máskor, ha Tulu Pista útnak indult, azt mondá: „Lassan a testtel, kímélni kell a kereket."

Marcit pedig ott hagyták, mint szent Pál az oláhokat, s tudja az Isten mikor akadt csergetyűjére. Annyi bizonyos hogy addig nem indult haza, míg azt meg nem találta, ha mindjárt egész éjjel és egész nap kellett volna is azt keresgélni. – Pista bá szekere vágtatva halad az országúton. Bandi nem kíméli az ostort, se a kereket; Pista bá egyszer sem mondja: Lassan a testtel, hanem még biztatja. Bizony nem volna csoda, ha az a kölyök még felborítná a szekeret, valamellyik árokba vagy híd alá. – Különben is Pista bá pénteken indult útnak; s kutyája tegnap előtt olly keservesen vonított!

Juci és Laci búcsúzása hosszan tartott; de ha a bakter nem; leste azt annak a felesége, az utca túlsó oldalán egy fa alól. Közelebb nem mert menni, félt a kutyától; pedig az szegény még mindég a komló alatt hevert. Épen akkor érkezett, midőn

[23] Hanem.

távolról a diákot látta bemenni a kapun, a kutyaugatást és sivítást is hallotta, s mintha férfi és nőhangok ütötték volna meg fülét.

Türelmetlenül várta hát a diák kijövetelét.

Sokáig várt hiába. Nem tudta, hogy az a diák most búcsúzni ment Jucihoz. Azok, kik nagyon szeretik egymást, soha sem fogynak ki a beszédből. Olly keserű kimondani az utolsó„Isten hozzád”-ot, hogy nem csoda, ha ahhoz az ember előbb szoktatni akarja magát s százszor mondja el, míg a legislegutolsót csakugyan ki kell mondani, akárhogy könyezzen és zokogjon is.

Az „Áldjon Isten édes Lacim”nak, s az „áldjon Isten édes Jucim”-nak tán másnap reggelig se volna vége, ha kocsizörgés nem hallszanék, ha valaki nem nyitná meg a kaput, ha Tulu Pista négylovas szekere az udvarra nem ballagna. Az udvarról szomorú hangok hallszottak be. „Jaj, jaj, szegény Están bá!... Nee, te kutyának való Fakó!... Hogy az egér rágja meg a gazdádat. Jaj, jaj!”

Bandi a harmadik jajt már a konyhában mondta.

„Mi történt az Istenért?” kiálta Juci magán kívül ijedtében, s a pitarba sietett a gyertyával, míg a diák benmaradt a setétben.

„Tulu Pista bá meghalt, Az árokba, a pap hídjánál befordult a kocsi; három borvizes ember segített ki!... Pista bá a feje lágyára esett!”

„Mi az, mi az?” kiáltott szájas Borcsa, ki leshelyéből elősietett. „Az Istenért! Pista bá kiterítve fekszik a szekerén; olly halovány a holdvilágnál. Költöttem, de nem mozdult, meghalt!” Mikor a diák még ez idegen rikácsoló hangot is hallotta, jobbnak látá a szobából a szomszéd oldalkamarába vonulni, pedig igen nyughatatlan volt Juci végett.

Juci már kinn volt a szekérnél, mellyből a lovak ki se voltak még fogva.

„Istenem, istenem, vegyük le, jer édes Bandim segíts.”

Bandi ki eddig zekéje ujjával takarta el arcát, vagy azért, hogy könyeit elrejtse, vagy azért, nehogy nevetésre indítsa a szomorkodó Jucit fekete orcájával, most a holdvilágnál borzasztóan nézett ki midőn kormos arca feltűnt. Jól látta Juci a pofát, de eszében sem volt nevetni. Ő csak a szegény Tulu Pista szomorú sorsát gyászolta és siratta.

Egy saraglyán vitték be szegény Tulu Pistát a házba. Az alatt szájas Borbála egynehány szomszédasszonyt fellármázott, hogy jőjenek az Istenért, mert borzasztó halál, gyilkosság történt. Miután Pista bát egy gyékényre terítették, szájas Borbála visszaérkezett s gyanús szemmel nézte az asztalon levő maradék ételt. Szerette volna tudni, ki volt a vendég; Bandi annak a maradéknak késsel villával és öt ujjával esett neki. Juci keservesen siratta Tulu Pista bát, olly keservesen, hogy az elősietett vén asszonyoknak is megesett rajta a szívök.

„Nézzék kentek, nézze kend édes Anikó néni,” szólt zokogás közben Juci az asszonyokhoz „ki hitte volna, ki hitte volna!”

„Bizony ki” monda egyik vén banya, „olly ép, egészséges ember volt, az Isten nyugtassa meg.”

„Itt a feje lágyán, itt, itt!” folytatá Juci, míg Borbála az egész szomorú esetet elbeszélte az asszonyoknak. „Mondtam én kendnek édes lelkem Pista bá, ne induljon pénteki napútra. Millyen jó kedve volt, millyen tréfás ember volt – jaj, jaj! és

most csak sírni lehet rajta! Utolsó szava is az volt: Édes Jucim, holnap hajtasd csordára a tehenet, a borjú pedig maradjon itthon! Nem kell kendnek többé se borjú, se semmiféle marha."

Bandi nagy szomorkodva ment ki az ajtón, és úgy látszott minden szusza egy-egy sóhajtás. Kinn pedig fütyölve, danolva fogta ki a lovakat.

[V.]

„Ne te nee!" kiálta ott benn szájas Borbála rikácsolva Jucira. „Úgy siratja mintha férje lett volna! Ejnye hogy nem szégyenled a kutyáról, ennyi becsületes asszony előtt így beszélni. Még marháit emlegeti! Hm! Itt többé semmi kereseted, te sehonnai! A mit hoztál a házhoz, elviheted. Itt minden az enyém Tulu Márton férjem uram jussán. Elhord magad innen! Aztán még siratja. Pedig egy diák járt keedhez édes leányasszony minden estve, egy diák b'zon, hallják-e keetek?"

„Szörnyűség!" kiáltanak az asszonyok egy szívvel lélekkel.

A lány nem tudott szólani. Könyei záporként ömlöttek.

„Pista bá szeretett engemet. Megígérte, hogy elvesz. Jaj szegény Pista bá, hogy nem látja, hogy nem hallja keed, mint bánnak Jucival!"

„A mint megérdemled! Ha igaz az, hogy Pista bá el akart venni, a mi pedig sült hazugság, akkor minek tartottál diák szeretőt? Annál nagyobb gyalázat, – te hitvány? De minek is vesztegetem a szót, takarodj el te gyalázatos! Mindent lefoglalok a mi a házban, udvaron és mezőn van. Minden a mienk. Elhord magad innen!"

Juci folyvást zokogott, s alig tudta kimondani e szavakat:

„Édes Borcsa néni. Mivel bántottam én meg keedet, hogy így bánik velem. Én dajkáltam Pista bát, az Isten áldja meg még a más világon is, én voltam az ő jobb keze: de azért ne féljen, semmit se viszek el a házából, semmivel jöttem és semmivel megyek el. Csak egyre kérem keedet. A Jézusra kérem, engedje meg nekem, hogy itt sirathassam Pista bát, míg eltemetik. – Aztán elmegyek én, úgy elmegyek, hogy soha többé híremet se hallják Mákosfalva helységében!"

„Nem takarodol ki mindjárt te bestia?" kiálta rá szájas Borbála. „Majd itt hagylak pokolban, hogy mindenemet ellopd s meg szökjél vele! Kitakarodj mikor mondom,"

Ezzel szájas Borcsa neki rohant Beder Juci hajának! de a pillanatban a diák, ki az egész jelenetet a kamara ajtó repedésén leste, ott termett köztük egy ugrással. Szájas Borcsát úgy ellökte, hogy a pitarban szedte fel vézna csontjait.

„Ha, ha, ha!" kiálta fel mindemellett a kárörvendő Borbála, „látják keetek, látják... ne te, hol a szeretője! Diákot tartott elrejtve a kamarában;"

„Bizony gyalázat! szégyen" kiálták az asszonyok, kik ijedtökben a konyhába vonultak s ott bátorságban érezték magokat.

„Hallják keetek!" szólt a jámbor természetű diák, ki ha tűzbe jött is, az csak egy percig tartott. „Hallják keetek. Elmondok én mindent. Ez a leány itt olly ártatlan, mint a ma született gyermek..."

Juci odaszaladt, eltakarta száját a kezével, hogy tovább ne mondhassa.

„Az Istenért Laci!" ezt súgta Juci a diák fűiébe. „Az Istenért, el ne áruld magad! Már kerestek Pákéfalván, ha itt valaki megtudja nevedet, még ma visznek be

Szent-Györgyre. Hadd higyjenek a mit tetszik. Én téged nem hagylak el többé. Elmegyek Kolozsvárra és ott szolgállónak állok be. Együtt megyünk úgy-e?”

„Mit súgnak, búgnak a lelkeim?” kiálta Borbála, ki belopódzott, hogy neki is jusson vagy egy szó a sugdosódásból. – „Együtt megyünk úgy-e!” monda a leány hangját csúfondárosan utánozva, „Együtt-e? Mondtam úgy-e, hogy meg akar szökni. Abból semmi se lesz. Mindjárt elmegyek a dullóhoz. Befogatlak mindkettőtöket. Hozzám pedig ne merjen többé nyúlni tintás diákuram, az én tulajdon házamnál. Majd meglátjuk, milly vitéz lesz a dulló vagy a kapitány előtt. Megyek, mindjárt idehívom az estrázsát. Kendtek maradjanak benn, s vigyázzanak, nehogy ez elvigyen valamit a háztól.”

„Megyen a pokol fenekébe!” monda Bandi, ki most újra belépett, s izmos markával föltartóztatta Borbálát.

Oh! hogy nem hallja, hogy nem látja mindezeket Tulu Pista bá! Egyik a vagyonát, másik Juciját szeretné elvinni!

Mert íme azt mondja Laci az ő Jucijának:

„Gyerünk innen édes Jucim! Majd meglátom, ki áll utamba! Gyerünk!” – s kezdtek átgázolni az asszonyok tömegén, kikkel ismét tele volt a szoba. „Jó egészséget kívánok keeteknek. Többé nem látják se Jucit se engem ezen a vidéken.”

Egyszerre egy iszonyú ordító hang kiálta, mellytől még a ház is megrengett.

„Csak lassan a testtel!”

A mennyi vászoncseléd volt a szobában, mind oda lett. Ki az udvaron termett, ki elájult a szobában. Csak Bandi nevetett fel medve hangján s kezdé lábával ébresztgetni szájas Borcsát, ki az asztal alá ájult.

„Lassan a testtel, diák komám!” ordíta ismét Tulu Pista bá, ki talpra ugrott, s mind Jucit mind a diákot visszalódította. „Hát mihelyt behunyom a szememet, mindenemből kiakartok rabolni?”

„Hallgasson meg Pista bá” – monda a diák, ki az elájult Jucit tartotta karjai között; s Pista bá, hallgatott is, mert igaz, hogy Jucit csalfa leánynak hitte, de megszeppent egy kissé, midőn látta, hogy el van ájulva. „Térjen magához gazd’ uram!”

„Ne higyjen neki, ne higyjen neki,” kiálta Borcsa asszony, ki sokkal erősebb szívű volt, sem hogy elájult volna. Csak ijedtében bújt az asztal alá. „Ne higyjen neki!”

„Hé Bandi, dobd ki innen azt a vén boszorkányt,” monda Tulu Pista bá nyugodtan. Bandinak nem kellett ezt kétszer mondani; de Borbála sem várta, hogy kidobják. Hanem nagy hirtelenséggel kiszaladt, még fejkendőjét is elejtette. Az udvaron levő asszonyok pedig midőn látták, hogy Borcsát kergeti valaki, meg se ismerték Bandit, hanem azt hitték, hogy az a Tulu Pista bá lelke, s mind haza szaladtak; még otthon sem bírtak magokhoz térni; ki gyertyát gyújtott, ki a párnák alá bújt, s úgy imádkozott.

„Hallgasson meg kend Tulu Pista bá!” kezdé ismét a diák, miután Borcsa és Bandi is kipusztult. „Bizony nem okosan teszi, ha Jucira neheztel. Juci az én kedves testvérem, egy édes apánk, egy édes anyánk volt. Kökösön a nagy kolerában haltak meg aratáskor.”

„Ejnye bizony!” kiálta Pista bá, ki jól emlékezett most, hogy midőn Jucit az útfélről felvette, akkor emlegette hat esztendős testvérét, kitől az erdőben elszakadt, és azóta hírét se hallották.

„S te volnál-e az én kedves édes Jucimnak édes testvére?”

Juci magához tért; de még most is reszketett. Leült a szegletbe a padra és folyvást sírt, maga sem tudta miért.

„Én az nap kijutottam még a Rikából. Az országútba sírva talált egy úri kocsi. Igen jó fiatal úr és asszony ült benne. Épen akkora kis gyermekök volt, mint én valék. A jó asszony olly szépen, olly nyájasan szólt hozzám, hogy elfelejtettem a sírást. Ő rám mosolygott, s én nevetni kezdtem. Azután az úr kérdezte tőlem, hová való vagyok. Azt mondám Kökösre. Az úri asszony valamit súgott férjének. Valami jót mondhatott rólam, mert azután ismét mosolyogva nézett rám. „Vedd fel Jancsi az Isten-adtát.” monda Tankó Márton úr a kocsisnak. Engem felvettek a kocsiba. Elvittek Kolozsvárra. Az asszonyság édes anyám, az úr édes apámmá lett!”

Juci zokogva ölelé át Pista bát. „Épen mint nekem Pista bá és jó anyja a vén Sára asszony, kit az Isten nyugtasson meg porában is.”

„Nekem sok jó testvérem is volt,” folytatá Laci, „Tankó Márton gyermekei mind testvéreim voltak. Együtt tanultunk, együtt nevelkedtünk.”

„Jól ismerem”, – mond Tulu Pista – „az egész famíliát; de mióta a kolerakor kiköltöztek innen, azóta nem laktak e vidéken.”

„Eddig” – monda Laci „a Kolozsvár környékén levő jószágon laktak, melly az asszony jussa. Csak az idén költöztek vissza ide. A vén béres monda nekem tegnapelőtt, hogy ismer ő egy épen olly nevű leányt itt Mákosfalván. Én mindjárt gyanítám, hogy ez nem lesz más, mint testvérem. Még azon estve idejöttem. Nappal nem jöhettem, mert a regementnél be van írva a nevem; megtudták hogy kolozsvári diák vagyok, s már tűvé tettek értem minden falut, a hol csak egy Beder nevű ember lakik.”

„Igen, csak képzelje kend Pista bá”, szólt Juci, „Lacika elakar holnap indulni Kolozsvárra. Oh, pedig de szeretném, ha csak még egy hétig itt lehetne velünk; de jól teszi mégis, hogy elmegy innen – itt ráakadnának.”

„Hej bizony, de kár, hogy három hét múlva itt nem lehet diák uram, akkor tartom a lakodalmat Jucival! Soha se búsuljon keed Juciért, jól lesz neki dolga. Katona sem vagyok, kiszolgáltam már. Csak egy ujjam hibázik, azt sem a háborúban vesztettem el, hanem mindjárt első esztendőben összeverekedtem a paraszt legényekkel, de nem leány felett, hanem egy pajtásomért s egyik paraszt zsivány leharapta ujjamat. Ollyan fogai voltak, mint a medvének; vagy az én Bandimnak. Hol vagy Bandi?” folytatá Tulu Pista, hogy vígabbá tegye a beszélgetést.

Felelet helyett olly hang üté meg a társaság fülét, mintha valaki gordont[24] húzna a pest megett.

[24] Bőgő.

„Ej! hogy húzza a bőrt a jégén!”[25] mond Pista bá. „Aztán a kölyök a míg halva feküdtem a kocsin, a lovaknak mindig a gazdáját szidta – majd ki kap ezért!”

„Csak azt akarom még mondani Pista bá,” szólt a diák, ki mint minden ifjú diák, szeretett leckét tartani az öregebbeknek. „Csak azt akarom mondani, hogy többé ne tréfáljon illy gonoszul Jucival. Lássa hogy megijesztette, még most is reszket!”

„Ne félj ecsém! azután nem indulok meg minden mendemonda után vaktában. Csak azt akartam kipróbálni, fog-e engem Jucikám siratni; de láttam, hogy ugyancsak siratott. Aztán úgy akartam tenni, hogy lassanként térjek magamhoz. De egészen dühbe hozott, mikor láttam, hogy Juci egy idegen diákkal akar megszökni, s az a szájas Borcsa, mint a karvaly, olly hamar kinyújtja körmét mindenem után. A tettetés még igen is jól ment, csak az az átkozott kutya jött oda egyszer fülemhez szimatolni. Kicsibe múlt, hogy pofon nem ütöttem. De fél szemmel mindent láttam. Édes Jucim, milly szívrehatóan siratott engem!”

Felesleges is tán elmondanom a többit. A diák más nap estve már Szeben felé járt Tankó Márton úr kocsiján. Pirczi Marci másnap hajnalban tudta meg feleségétől, testvére halálát és feltámadását. Csergetyűjét meglelte és miután a maga helyére tette, elment ismét a dullóhoz favágni. Tulu Pistát pedig és Beder Jucit a pap háromszor hirdette ki a templomban. Lakodalmukon maga Tankó Márton úr volt a násznagy a szomszéd faluból. Tankóné tens aszszony pedig szép menyaszszonyi ajándékot küldött neki.

Tulu Pista bá többé soha sem bocsátá ki száján e szót: „Lassan a testtel;” nagyon restelte mindig, hogy Juci hűségében kételkedett.

Boldogul élnek tán mai napig is. Hanem közelebbről azt a szomorú hírt hallottam, hogy szegény Pirczi Marci ezelőtt három esztendővel meghalt. Borbála is utána költözött; de az már nem olly nevezetes, s nem épen olly szomorú újság.

44.

[Salamon F.,*Szombaton, jan. 26. először „Rang és szerelem”, vígjáték 3 felv. Írta Legouvé, franciából fordította Feleky Miklós. 24-én Fáncsi I. k. a. második föllépteül „Kalmár és tengerész”*, Budapesti Hírlap 1856. jan. 29. 24. sz.]

Szombaton, jan. 26. először „*Rang és szerelem*”, vígjáték 3 felv. Írta *Legouvé*, franciából fordította *Feleky* Miklós. 24-én *Fáncsi* I. k. a. második föllépteül „*Kalmár és tengerész*”

Jótékony cél, *üres* színház – ez már nálunk szokott dolog; – azért nem is tartunk róla hoszszas felolvasást. A közönség a legfensőbb tekintély; – jaj annak, ki

[25] Így szokták mondani arról, ki keményen hortyog.

el nem ismeri, hogy minden a mit tesz, helyes, minden a mit elmulaszt, a legmélyebben ható indokokból, a legnemesebb, önfeláldozóbb indulatból foly, melyről az egyeseknek, ha véges értelmük előtt mindez kimagyarázhatlan, felfoghatatlan, sokkal jobb hallgatniok! Azon maroknyi közönség, melyből alig telt ki egyegy taps-quartett, vagy éljen-trió, az érdemel mentegetést, s nem az otthonn maradott rész.

A jelenvoltakat is megkísértjük mentegetni. A színház nyugdíjintézete javára volt az előadás rendezve – továbbá új darabot adtak, – úgy hiszszük, ez kimenti némileg azon különcöket, kik múlt szombaton estve a színházban jelenvoltak. Elismerjük, hogy mentségünk nem elég erős; de az ügyvéd azon okokkal áll elő, melyekkel, ha kinevetik is, igaza van.

A mi magát az új művet illeti, a közönség e részben dicséretesen mutatta ki, hogy hamis a vád, mintha csupán kíváncsiságból szokna a színházba járni. – A művet, mely sok szépséggel bír, úgy is adni fogják még; akkor az a ki látta, tudni fogja, mikép megérdemli, hogy újra végig nézze. Azok, kik még nem látták, hogy ne mennének el?

Mi elmondhatjuk, mikép e művet érdemes megnézni, s reméljük, hogy másodszori adatáskor, midőn remélhetőleg nem is jótékony célra lesz rendezve, a színházban *csinos* közönség fog megjelenni.

Elbeszéljük e mű tartalmát röviden, elmondjuk nagyában hibáit és érdemeit, hogy azok, kik még nem látták, ne csalódjanak a közelebbi előadáskor.

„Rang és szerelem" e színmű becsületes neve, s a mű tartalma és iránya megfelel a címnek. Az eredeti francia comédie címe: „Par droit de conquête" (Hódítási joggal), mi *Voltaire* Henriadjából van véve. IV. Henrikre az van mondva e hősköltemény elején, hogy nagy hős volt „et par droit de conquête, et par droit de naissance" (mind születési, mind hódítási jognál fogva.)

E mű a hódítás előnyét akarja kimutatni a születési jog fölött.

Ez irányeszme a franciáknál mind regényekben, mind a színpadon elcsépelt tárgy, nálunk még nem annyira. Az alapeszmében is egy francia ítész előbb találhatna egy hibát, mint mi. – Ez egy hibát ki fogjuk mulatni.

A Rouille vagy Rochegune család egy ősi várban él, úgy látszik, az egész rokonság minden ága ott ütötte föl állandó tanyáját.

E rokonságnak, mely közösen vitat meg minden családi ügyet, legtekintélyesb tagja, s mondhatni feje Rouille marquis. Az öreg nagyságos úr, dacára annak, hogy a csőd ez ősi várat is elnyeléssel fenyegeti, még mindig a legkevélyebb aristokraták közé tartozik. Nem gondol annyit saját maga és családja sorsával, mint osztálya ügyével. Ő 1810-ben könyvet adott ki arról, hogyan lehetne az úri rendnek hajdani tekintélyét visszaszereznie. A tudós marquis úgy véli, hogy ezt legjobban az által érhetné el, ha maga állana az anyagi javítások élére. Könyvében déli Franciaország útjainak jó karba tételéről s egy csatornatervről értekezik. Sajátságos ellenmondás, mikép maga is átlátja, hogy az aristokratia *születésjoga* érvénytelenné vált, és hogy másnemű érdemeket kell szerezni – mégis oly büszke a címerekre és a puszta névre. A marquis fiatal rokona, *Rochegune* Júlia a legszeretetreméltóbb, naïv kisasszony, ki tiszta szívvel, eleven képzelőtehetséggel van

megáldva, s e mellett egyszerű természetes lény. A darab kezdetén az öreg Rouille marquisval kedélyes beszélgetést folytat, melyben Bulyovszkyné asszony nemcsak tapsokban részesült, hanem azokat teljes mértékben meg is érdemelte. Midőn az öreg marquis tudós terveiből finomul tréfát űz, midőn ennek tudtára adja, hogy ő, Júlia marquisnő, nem akar vén leány maradni – s midőn sok habozás után tudatja az öreg marquisval, hogy szívének már van választottja – mind igen szép, naïv és természetes.

Azonban, hogy mi a választottnak neve, azt Júlia nem tudja – egy fürdőn ismerkedett meg az ifjúval és september 10-kén (mint később az ifjú említi), térden állva esküdött neki örökös hűséget egy schweizi tó regényes partjain.

A dolog így történt. *Bernard* György a választott, s már jegyben járó fiatal ember, ki e marquis-kisasszonyra veté szemeit, nem egyéb egyszerű mérnöknél, ki igaz ugyan hogy utakat, csatornákat tervezett, de anyja schweizi paraszt aszszony, ki még olvasni sem tud. Ez asszony nagy gazdagságra tett szert ügyessége, takarékossága és munkássága által. A mérnök Júlia anyjával ismeretséget köt a fürdőn, s ez úgy mutatja be őt, mint bárót. E báró nevet Júlia anyja aggatta rá, mert Bernardné asszony oly földet bír, melynek korábbi tulajdonosa báró volt. – Júlia soha sem kérdi e fiatal embertől (a darab kezdete előtt), hogy Bernard valóban báró-e? – Ebben kétkedni eszébe sem jutott, mert a mérnök oly művelt ember, hogy akárhol beillett volna bárónak. Júlia anyja, Rochegune-né (ki az egész darab folytában csak névszerint fordult elő – mindig beteg), úgy látszik e viszonynak nem ellensége. – De most, az első felvonás derekán Bernard György a mérnök megjelen a kastélyban, ott a női atyafiság, aztán az öreg marquis megtudja, hogy a kérő egyszerű mérnök. Mindenki megvetéssel fordul el tőle, s a leány keze megtagadtatik. Növeli a bajt az, hogy később Bernardné asszony is megjelen a kastélyban, ki tökéletes paraszt asszony, mit sem tud az úri szokásokról és illemről. Ez végkép elrontja Györgyünk ügyét. Az a jelenet, melyben az atyafiságból D'orbeval marquisné előtt fölfedezi, hogy ő a vőlegény anyja – ismét szép jelenet. *Jókainé* a parasztnőt igen sok élénkséggel s nagy hűséggel adta. Ha nem félnénk attól, mikép a dicsérgetésekért azzal fognak vádolni, hogy gyermekeknek nézzük színészeinket, azt kellene mondanunk, hogy a darabban őt illeti a legnagyobb megkülönböztetés.

Azonban, csaknem legfontosabb dolog e műben, hogy miután Bernard György leleplezi Júlia előtt, mikép ő nem báró – Júlia egyszerre kihűl, és elfordul attól, kivel múlt september 10-ikén (1840) örök szerelmi viszonyba lépett. – Júlia is efordul tőle! ki minden deréksége, ártatlan gyermekessége dacára, csak a címekbe tud szerelmes lenni. Azonban Rochegune asszony a színfalak mögött egy igen sajátságos kibúvó ajtót talál. Azt javasolja, hogy Bernard, ki gazdag ember, vegye meg a báróságot, mely hajdan birtokához volt kötve. – De a becsületes György megveti ez ajánlatot: „Sokkal többre becsülöm a népet, semhogy attól desertáljak, és sokkal többre becsülöm a nemességet, semhogy azt pénzzel vegyem meg."

Mielőtt tovább mennénk, itt két társadalmi kérdést tehetünk. – Először: miért tartja *Júlia* családja megalázónak azt, hogy Júliát egyszerűen Bernardné asszonynak híják, midőn Franciaországban a nevet csak fiágon öröklik? Másodszor: nem

igaz-e, hogy az újdonsült *cerné*-i *„báró”* Bernardokat a nagy családfákkal dicsekvők épen annyira megvetik, mint a sehonnai *„mérnök”* Bernard Györgyöket?

Az első kérdés *nálunk* szerző részére dől el; – de az utóbbit nem lehet kedvezően dönteni el. A ki épen csak a családfára büszke, mint a Rouille- és Rochegune család, az nem fogadhat el annyi készséggel oly tervet, mint az egész aristokrata család fogadta Júlia anyjának tervét.

Azonban mint mondtuk, e terv a mérnökön szenvedett hajótörést. Ő egyaránt becsüli a népet és nemességet; de becsüli mindenek fölött önmagát. Azt mondja: a mit tőlem e csupán születésükkel dicsekvők megtagadnak, azt saját érdemeimmel fogom kivíni. Itt van megmagyarázva a darab francia címe: *György* a *hódítás* jogával akarja bírni azt, melynek bírására a *születés* nem jogosítja fel. – E hódítás nagyon kevésbe kerül a darabban. A hatóság Györgynek egy csatornatervét fogadja el, s a nép hangos éljenekkel üdvözli őt. A marquis, kit a csatornatervek nagyon érdekelnek, s ki maga is készített egy tervet, egyszerre kibékül a fiatal mérnökkel, mihelyt ez ajánlkozik, hogy a marquis tervével a magáét egyesítni fogja. Ily csekély eszközzel hódítja vissza György az egész család rokonszenvét! Azonban egy fontos kérdés marad fönn. György azt akarja, hogy paraszt anyja is a várban maradjon. De ez belátja, hogy ez úri kényes családban nem jó élete lesz – azért megtagadja fia kívánságát. Bármennyire szeresse és bálványozza is Györgyöt, azt mondja, jobb neki visszamenni gazdaságába, csak ott találja magát valóban otthonn. E vita oly nemes érzelmeket fejt ki az anya és fiu részéről, mikép utoljára *Júlia* és nagynénje kénytelen az öreg *Bernardnét* marasztani. – A dolog vége az, hogy Rochegune Júlia, a főrangú hölgy hódítási jognál fogva az igen gazdag *Bernard* Györgyé lesz, mindenkinek beléegyezésével.

A mű, mint látjuk, alapjában több hibát mutat; de sok szép érzelem, s a gyakran igen ügyes párbeszédek teszik érdekessé. A mese igen egyszerű – s a darab hosszúságához képest nagyon is egyszerű – mert kevés történik benne. Az aristokratia feletti vita az első felvonásban nemcsak hosszú, hanem kissé pedans. E hosszadalmasság fölélénkítésére szerző egy mellékszemélyt szőtt a darabba, ki semmi befolyással sincs a cselekvény fejlesztésére. Ez *Silly* Gontran vicomte, egy könnyelmű, kalandos szellemű s blazírtságot szenvelgő fiatal *dandy*, ki Júliába szerelmes. Mint mondja, igen óhajtaná, hogy Júlia minél előbb férjhez menjen – ekkor mint házi barát és Júlia unokatestvére, könnyű lesz a férjet kijátszania – s csak akkor lesz *Júlia* tényleg az *övé*. Természetes, hogy a szerző ez uracsot az eszélyes mérnök által kegyetlen büntetésen viszi keresztül – teljesen nevetségessé teszi. *Szerdahelyi* K. úr adta e szerepet, s élénk játéka által nagy mértékben emelte az előadás érdekét.

Múlt héten Fáncsi Ilka k. a. másodszor lépett fel színpadunkon, most a „Kalmár és tengerész”-ben mint Margit. E kis szerepben szintén nagy tapsokat aratott, s meg lehetett győződve, mikép a közönség kisebb szerepekben sem részvétlen irányában. Salamon F.

45.

[Salamon F., *A magyar társas élet*, Budapesti Hírlap 1856. febr. 2. 28. sz.]

A magyar társas élet

Írta *Mocsáry* Lajos. Müller Emil könyvnyomdájában. Ára 1 ft. p. p.

Ki az előttünk fekvő könyvet átolvassa, örömmel fogja íróasztalára tenni, hogy még egyszer olvassa el, s az tán könyvtárában is kitűnő helyet foglaland el, mint olyan, mely nem csak a jelenre nézve ad sok helyes irányeszmét, nemcsak a jelenben buzdít, hanem jövőben is hű képeként fog tekintetni jelen társadalmi viszonyainknak. Szerző röpiratot akart írni, s tán észre sem vette, hogy csaknem *könyvet* írt. Szerző nemcsak szerény tanácsadóként lép füzetével a nyilvánosság terére, hogy beteges társadalmunknak önámítás és üres vigasztalás helyett édes enyhítő szereket ajánljon, hanem meg is akarja győzni a beteget a felől, mikép szereire valóban nagy szükség van. Bajainkat éles belátása nem csak fölfejti, hanem ki is mutatja, hogy mindazok igen szükségképi következményei a rég és közelmúlt viszonyainak. Nemcsak felvilágosít, hanem sokban védőként lép föl. Ez elemzés, e vizsgálódás folytán társadalmunk elég híven van jellemezve. Szerző arra törekedett, hogy ne egyéni felfogásból gyakran szépíthető vagy torzítható *képet* adjon, hanem egy részrehajlatlan *tükröt* tartson az olvasó elé. E hűség, mely éles vizsgálat eredménye az, mi e könyvnek érdeket, hogy úgy mondjuk, könyvtári becset ád, dacára annak, hogy az egész mind kül- mind belformára nézve röpirat-jellemet visel; dacára annak, hogy a szónoki elemnek, mint a röpirat természete engedi, benne nagy része van. De e szónoki modor alatt nem kell üres szóvirágokat érteni, melyek a képzelődést ébresztik, hanem azon egyszersmind józan és meleg szónoklatot, mely az észre, s a hol kell, a szívre is hatni tud – szóval nem a ragyogó, hanem a *meggyőző* szónoklatot.

Nemcsak ez említett tulajdonokért ébreszti föl e füzet az olvasó élénkebb figyelmét; hanem általános irodalmi szempontból is. Az eszméket, a társadalmi kérdéseket évek óta csupán a napi sajtó tárgyalta, s még az sem oly tüzetességgel, minőt a napi sajtó köre is megenged. A napi kérdéseket tárgyaló röpiratok merőben kimentek volt divatból, s az előttünk fekvőnek szerzőjét örömmel üdvözöljük, mint új és reméljük példája által buzdító kezdeményezőt e téren. Társadalmi kérdéseket legfeljebb regényekben láttunk ittott megpendítve, az elhanyagolt, árván maradt eszmék ügyét a költők fogták fel – s Isten látja, hogyan élnek azok e sajátságos gyámság alatt! Még a leghíresebb külföldi regényírók is társadalmi igazságok gyanánt adják ki azt, mi nem egyéb egy képzeletszülte mese vagy jellem támogatására szükséges paradoxonnál. Gyakran találnak helyet alapos eszmék is, de azoknak a tapasztalásból okulván, vagy nem adhatunk hitelt vagy maga a mű

tárgya és egysége nem engedi meg, hogy bővebben és tüzetesen kifejtessenek. Ha a kezünknél levő füzet szerzője a legjelesb regényírói tehetség volna is, azt mondanók: köszönettel tartozunk neki, hogy társadalmi eszméit ily tisztán adá elénk, úgy mint azok az élet részrehajlatlan vizsgálatából közvetlenül támadtak, a helyett hogy a gyakran csalékony képzelethez folyamodván, azokat ez eszmék alapján igen könnyen alakítható irányregénybe szőtte volna.

Könyve bár nem regény, mégis érdekes olvasmány, stylje kellemes, egyszerű, melegségre mutat, nyelve világos és elég hibátlan. Pedig, mint tudjuk, szerzőnek ez legelső műve; újabb igazolása annak, mikép hazánkban számos író létezik, ki magát nem nevezi írónak, s sok ismeretlen tehetség létezhetik még, kit vagy hanyagság, álszerénység, vagy semmiképen nem menthető *úgynevezett* elv tart vissza annyi mondandótól és teendőtől a nyilvánosság terén.

Szerző, mint érintettük, mindenütt szorosan az élethez, a tényekhez tartja magát. Nem akarja magas elméletek által fitogtatni képzelőtehetségét. Bizalmasan szól, mint egy család tagja szólana a házi dolgokról, melyek csupán azt illetik. „Soha sem árt egy-két bizalmas szó a maga helyén, nem árt egy kis társalgás" – mondja ő munkája kezdetén. – „Az ember a bajt, a bút is könnyebben tűri, ha meghitt emberének elpanaszolhatja. Úgyis oly rég nem társalogtunk... legalább *írjunk* egymásnak s mondjuk el, hogy mi még folyvást a régi jó barátok vagyunk." Szerző munkásságot lát hazánkban irodalmunk terén. Szép munkásságot lát az anyagi téren is kifejtetni, habár e részben még igen sok a teendő. Ellenben társadalmi viszonyaink szomorú képet mutatnak. „Nincs ország", mond szerző, „melyben a társaság oly szétzilált, oly szertehúzó állapotban volna, mint hazánkban. Helyzetünk e tekintetben aggasztó. A socialis tér most legfőbb munkássági terünk. Legnagyobb bajunk itt van. Itt kísértsük meg a segélyt."

Társadalmi viszonyainkat, igen rövidbe foglalva, így jellemzi a szerző: Kétséget nem szenved, hogy nálunk az aristokraták (ezek alatt a mágnásokat értve) a legműveltebb társadalmi kört képezik. A társalgási művelt hang, az ízlés ez osztálynál van meg legnagyobb mértékben. Mivel a szép iránt a vonzalom minden időben föltűnően uralkodó, természetes, hogy mindenki vágyik a magasb rendűek körébe, mint a mely nálunk a *szépet* képviseli. Aristokratáink hazánkban a közművelődésre, az ízlés és társalgási hang nemesítésére igen sokat tehetnének, ha kevesebbé zárnák el magukat a társadalom más rétegeitől. Az alsóbb osztályok örömest ismerik el vezérükül mindenben, mi szép és jó, a társalgás körében úgy, mint más hatáskörökben, ha e vezéri szerepet önmaguk nem vetnék meg. A magyar népnél, mely aristokratikus, nem csak a magasb műveltségnek, hanem a magasb születésnek is van tekintélye. – Azonban a főrangúak a dolog természetéből folyó tiszteletet idegenkedő magukviselete által sokszor maguk hiúsítják meg. Magasb társadalmi köreink sok tekintetben műveltek, de a műveltség valódiságára nézve kételkednünk kell, midőn látjuk, hogy sok magasb körben egész tanulmánynyá vált, hogyan lehet az alsóbb születésűeket egy-két szóval, egy hanglejtéssel, egyetlen mozdulattal megalázni. Ez önkénytes elszigeteltség azt mutatja, hogy maga külön *kasztot* akar képezni a társadalomban, mi annyival feltűnőbb, mivel a törvény előtti megkülönböztetés megszűnt; és elmúlt azon idő, mikor csak

születni kellett, hogy valakinek a törvényekben előjogok legyenek adva. Ez előjogok nem rég töröltettek el, s megfejthető, hogy aristokratáink még, a szokásnál fogva, magukat felsőbb rendű lényeknek képzelik. Mivel mindenki tudja, hogy e követelésnek nincs alapja, annál több ellenszenvet támaszt az alsóbb rangúak közt. A magasb műveltséget senki sem akarja elvitázni tőlük; de ha azt állítják, mikép azért nem ereszkedhetnek le azokhoz, kik nem tartoznak osztályukhoz, mert azok alsóbb műveltségűek levén, társalgásuk nem nyújthat élvet; ha műveltségükből nem csak a *humanitás*, hanem azon nép iránti vonzalom is *hiányzik*, melynek tagjai: társaságunkról méltán elmondhatjuk, hogy zilált állapotban van. Szerző ajánlja a magasb rendűeknek az úgy mondható kaszt-szellem mellőzését, ajánlja a külföldre utazást; Pest ellen, ha gyűlhelyüknek választják, nem lehet kifogásuk, (e fővárost a magyar aristokratia sohasem pártolta úgy, mint megérdemelte volna) mert nem a falak, de a társaság teszi a helyet kellemessé. Ügyekezzenek vezéri szerepet játszani azon nemzetnél, melynek tagjai, melyre hivatva vannak, ez által nemcsak a közjónak tesznek szolgálatot, hanem egyszersmind maguk érdekét mozdítják elő.

Nem kevésbbé érdekes továbbá és őszinte szerzőnek a hajdani táblabíró-osztályról szóló szakasza. Ez igen nagy osztályt nehezebb jellemezni, mint az aristokratiát, mivel nem képez egyetlen zárt kört, mint ez. A hány megye, tán annyiféle a táblabíró. Ez osztály, úgymond, még hátra áll a művelődésben. Mert művelődés nem annyit tesz, mint a fényűzésben a mágnásokat utánozni, hanem a magaviseletben és társalgási modorban. E műveltség lehet alapos, lehet tökéletes, a nélkül hogy kénytelenek legyünk a magasabb körök hibáit is utánozni. A társalgási modorban mindig feltűnő a roszul felfogott utánzás s a feszes magaviselet. E ferdeségek oka abban kereshető, hogy a táblabíró keveset mozog, keveset utazik, keveset lát-hall. Kár, hogy középosztályunk annyira kerüli a nagyobb városi életet. „Pestet ajánlottam" – mond szerző – „magasb aristokratiánknak, oda szeretném idézni a jobb módú táblabírói családokat is a társas műveltség gyarapodásának okáért. Ha számosban látogatnák meg Pestet télenkint ez osztályból, itt maguknak kört alakíthatnának, mely fennállhatna igen jól, s ezen összes osztálynak középpontja, irányadója, gyűlhelye lehetne. Hogy ez nem történik, nagy részben hiúság az oka; mert mindenik inkább akar saját körében első, mint Pesten második lenni. E gyengeség miatt fosztja meg magát a városi élet kellemei- és sokféle hasznaitól. Azért, mivel a mágnásokkal fényűzésben mindenik nem vetélkedhetik, foglalhat el saját körében oly tiszteletreméltó állást, melytől senki sem tagadja meg a méltó elismerést."

Érdekes cikkei még e könyvnek a „fényűzésről", „a fertálymágnásokról" s „az erdélyi aristokratiáról" szóló cikkei, melyek értekezésének mintegy természetes episodjait teszik. Mi itt nem terjeszkedhetünk ki azokra. Az egész műnek alapeszméjét és rövid jellemzését akartuk adni.

Eszmékről, elvekről és egy egész könyvről beszélvén, kicsinyesnek látszik ugyan, de egy igen csekély szó fölött kell vitáznunk a szerzővel. „A nyelv nemzeti kincs", mondá minap egy valaki, „s azzal nem kell kénylegesen bánni." – Nem kell hát oly könnyen fölvenni minden szót, főként akkor, midőn semmi szükség sincs

reá. Valamelyik lap elkezdte nemrég a népet, nemzetet „faj"nak nevezni, s habár íróink józanságának dicséretére e szó mindez ideig nem jött közhasználatba, *Mocsáry* úr könyvében e szó széltiben használtatik. E szó nem helyes. Először is: Ha újítni akarunk, a nyelvben, arra kell törekedni, hogy a nyelvből a *fogalomzavart* eltávolítsuk, nem pedig hogy azt előmozdítsuk. Faj tudományilag és a közfelfogás szerint annyit tesz, mint species, és csupán csak ásványok, növények és főként *állatokra* alkalmaztatik. Ha állattani szempontból szólunk is az emberről, *az egész emberiség* képez egy külön fajt. A nemzet szó alatt különben sem értünk valamely politikailag különvált emberi társaságot, hanem oly emberek öszvegét, kik ugyanazon nyelvet beszélik, s közös származásuk van. Minek tehát népünket épen oly illetlenül, mint helytelenül „faj"-nak nevezni? Mondta-e valaha magyar ember e helyett: nemzetségem, ezt: fajom, vagy fajzatom? Hagyjunk fel e szükségtelen szóval. A magyar nép még nem is race, hanem nép vagy nemzet. Minek e harmadik kifejezés? E szó magában ugyan nem tesz fajultakká, de ez is elősegítné nyelvünk *fajulását*. Salamon F.

46.

[Salamon F., *Lisznyai Kálmán költeményei* „Madarak pajtása.", Budapesti Hírlap 1856. febr. 6. 30. sz.]

Lisznyai Kálmán költeményei „*Madarak pajtása*"

Pesten Müller Gyulánál

B. Eötvös József monda egykor *Petőfi* dalaira, mikép az mindenik megannyi virág, s ő azok közé tartozik, kik nem szeretik a virágnak szirmait egyenként szét-szedni s hideg észszel minden részeiben elemezni, – csak egészben, színével és illatával együtt kívánja élvezni.

A szép bírálat, vagy inkább védelem egyes szavaira nem emlékszünk; – de annyi bizonyos, hogy míg *Petőfi* költeményeire nézve e virágról vett hasonlatot megengedjük, bírálatainkban lehetlen mindig azt követnünk, mindig azt használnunk. Petőfinél az eszme úgy szólva együtt született a formával, az eszme vagy érzelem adta meg az időmértéket és zenét. Természetes, hogy költeményeiben (melyek azonban nem mind műremekek), mint minden nagyobb művészéiben az egész öszhangzatában látjuk a tökélyt s ismerjük föl a mestert. Teljes joggal mondhatta hát Petőfi méltányos műbírája, mikép Petőfinek minden költeményét úgy tekinti, mint csupán egészben véve szép virágokat.

Azonban péld. Lisznyai költeményeinek megítélésében e hasonlatot minden szépsége mellett sem használhatjuk. Mindazon elemekben, melyek együttvéve a valódi költészetet, az emberi lélek virágait alkotják, hiányokat látunk. S mivel hiá-

nyosak az elemek, öszhangzatos ép egészet nem látunk sehol az előttünk fekvő költemények közt.

Bár hiányosak e költemények, s egyiket sem nevezhetjük egész virágnak, nem akarjuk magukért elemezgetni. Rosz foglalkodás volna egy író műveiben csak azért keresni hibákat, hogy neki rosz órát szerezzünk. Az irodalomban minden jelenetnek valamint előde volt, úgy következményei is nem csak hogy lehetnek, hanem szükségkép *vannak* is. A netaláni rosz következményekre figyelmeztetni s a jó jelenségeket hirdetni, irántuk részvétet költeni, ez az ítészet hivatása. Mi csupán anynyiban vizsgáljuk *Lisznyai* verseit, mennyiben csaknem általános irodalmi irányt látunk bennük.

A legfőbb mit ki kell jelölnünk, az eszmeszegénység. – Nem akarjuk mondani, hogy lyrai költőink egy része eszmeszegény; de mondhatjuk, hogy lyrai költeményeink nagy része naponkint kevesebb eszmealapot mutat. Legáltalánosabb tünemény, hogy elégnek hiszik az újabb versírók egyegy hasonlatocskát venni föl a költemény alapjául. Ehhez nem kell nagy kedélymélység, tele szív, erős meggyőződés, csupán egy kis „*elmésség*". Ha Lisznyai elmondja kedvesének, mikép úgy van vele „mint a szem a vágyott messzeséggel, s a messzeség van a hozzá simulni látszó éggel," ezzel azt hiszi, hogy egy költemény be van fejezve. Más helyen felszólítja a harmatot, essék rózsája kebelére.

„Minden csepben vissza
Tükröződik a nap;
Hű szerelmem napja,
Mely lelkedtől kapja
Fényét s reád olvad."

Midőn egy ily cikornyás hasonlatot általánosan elfogadunk költészetnek, akkor nem árt kimondani, mikép ha ezt tovább így folytatjuk, mindig jobban-jobban eltávozunk a valódi költészettől, a valóban széptől.

Látunk e gyűjteményben, valamint más újabb költeményeink közt olyakat, melyekben se hasonlat, se általában semmi költői eszme nincs kifejezve. Többnyire ott kezdi a költő a hol neki tetszik, ott végzi hol kedve tartja s elejétől végig mindent bele sző a mi tolla alá jő. Ez írás minden eszme nélkül, s azon üres beszédűség, melyet az életben is csak azoknál tapasztalunk, kik akkor is szükségesnek tartják beszélni, midőn nincs mit mondaniok, az, mi lyrai költeményeink nagy részét minden hasonlat-arabeszkjeik mellett prózaivá teszi.

Csodálatos, hogy a legprózaibb prózát, egy egyszerű levelet valami tárgy vagy eszme nélkül senkisem ír, csak versben tartjuk lehetőnek az üres beszédet! Holott épen a valódi lyra egyik nagy titka az, hogy pár szóval, mondhatni egy vonással egész képet elevenít föl, egész eszmekört tár föl előttünk.

Eszme és érzelem a költészetben s különösen a lyrában csaknem elválhatlan, úgy hogy midőn költői eszméről szóltunk, szóltunk az érzelemről is. Midőn kimondtuk, hogy Lisznyai verseiben s legújabb költeményeink nagyobb részében az eszmehiány az, mi mindenekelőtt feltűnő, kimondtuk egyszersmind, hogy érzelmeket azokban hiában keresünk. Az érzelmeket nem pótolhatja semminemű me-

rész hasonlat. Hiában hasonlítja a költő magát alvajáróhoz, a szép kék szemeket a holdhoz – az érzelem nem ezekben nyilatkozik; ez leggyakrabban épen minden hasonlat nélkül, a lehető legegyszerűbb szavakban tükrözi magát. Byron, kinek ragyogó képzeletét mindenki bámulja, nemcsak hogy hasonlatra nem alapít egy-egy egész költeményt, hanem költeményei folytában sem a hasonlatok azok, melyek meglepnek és meghatnak.

A lyrában úgy mint bármely más költészeti nemben, sőt még a szónoklat és színészetben is a megindítás titka mindig az őszinteségben rejlik. Mindeniknek az említett művészek közől sokra van szüksége, hogy magát kifejezni tudja, de fődolog, hogy a meggyőződés és érzelem legyen az a mit kifejez, máskép sohasem fog hatni.

Mivel általánosságban szóltunk újabb lyrai költészetünkről, szükség ide tennünk, mikép néhány szép kivételt hozhatnánk fel. De elég annyit mondanunk, mikép e kivételek épen legjobb költőink, kiket mindenki ismer, s kik épen azért vannak mind az ítészet, mind a közönség által elismerve, mivel műveikben valódi érzelmeket, meggyőződést látunk nyilatkozni; s innen van az, hogy ismerik az utat, melyen legegyenesebben lehet jutni az emberi szívhez. Szabadjon e helyen, hogy magunkat egyszersmind jobban kimagyarázhassuk, jobbjaink sorában egy tán kevésbbé ismert nevet, *Idunáét* említnünk meg. Azon végetlen egyszerűség mellett, melyet költeményeiben látunk, alig lehet oly kevés lapon több költészetet öszpontosítva felmutatnunk, mint azon kis füzetben, mely egyedüli véghagyománya. Mi nem kívánjuk minden költőtől, hogy szíve oly gyöngéd, oly teljes legyen, minővel e hattyúdalok női szerzője bírt; csak azt akartuk kimutatni, mikép a valódi költészetet nem a hasonlatokban s eszmeürességekben kell keresnünk, hanem az érzelmek őszinte egyszerű nyilatkozataiban. Hogy Lisznyai és a valódi költészet közt mily nagy félreértés uralkodott mindez ideig, bizonyítja „Camoens" című költeménye, melyben ez épen rendkívüli egyszerűsége által oly nagy költőnek ily szavakat ad szájába: „Forrong, birkózik a lelkem, érzelmeim lángoló habok, s fejemben ez eszmék volkánjában egymást gyújtják a gondolatok", s ez így foly mind végig. Hogy Lisznyai ismeri Camoens „Luisiád"ját s China határszélén, száműzetése alatt írt oly megható dalait, melyekben ha fordításban olvassuk is, oly egyszerűen, oly tisztán, minden hiú cifrázat és bombaszt nélkül nyilatkozik az érzelem, – nem kétkedünk; de kétkednünk kell abban, hogy Camoenst valódi költőnek tartja; mert vagy Camoens és számos más egyszerűségük által világirodalmi nevezetességű írók nem voltak költők, vagy az ő „Camoens"-e s számos más versei nem költői művek.

Lisznyainak egyes hasonlatai is ritkán találók és jellemzők. Ő hasonlataiban a bizarrságra nézve tán páratlan. Nála a pacsirta dala „forró bánat olvadása, melyre meging az óriási cser gyökerén, elsáppad az est s hajnal orcája s a szomoru fűzfa is sír, szegény!" Nála a *keresztes pók szívmetsző ős mondát* sző. Más helyen azt írja: „vonzalmam… melyhez mint a fény a gyöngyhöz nőtt lelked lehellete; a zsendülő fiatalka szív szent hímű költészete…"

Lisznyainak általán csak caprice-ei vannak, s gyermekes szeszélye nem ismer szabályozó korlátokat. Ő költeményei conceptiojában és azok kivitelében a sza-

bálytalan úton járkál, – egész otthonossággal és kényelemmel, – sőt egész pongyolasággal is.

A formákra mit sem ad. Verselésében semmi erő, hangzatosság sincs: igen gyakori a rím sőt a mérték elhanyagolása is. Azonban ha szeszélye úgy hozza magával, csak a rímért és csengő pengő hangzatosságért ír verset. Mi az ő „Nyáréje" mint ily rím- és hangzatkergetés, melyben költészetnek tartja az ilyforma sorokat:

Szin szin szin
Cin cin cin
Intyimpinty
Lintyim binty
Ümmögés
Mümmögés

Kigyó „szissz"
Békát visz…
Lityihütty
Kigyó fütty stb.

Midőn ily sorokat olvasunk, s midőn más helyen a rímek- és mértékben pongyolaságot látunk, nem azt mondjuk, hogy e költészet a természetnek vadvirága, hanem hogy az szeszélyes képzelet *csinált virága* minden hűség és életfriseség nélkül. Úgy bánik a költészettel, mint gyermek a bábbal, melyet a legphantasticusabb és rendetlenebb ruhába öltöztet, – gyermekek mulattatására.

Mindent összefoglalva, az eszme- és érzelemhiány, a hasonlathajhászat, a szeszély uralma, a pongyolaság mind Lisznyai műveit jellemző vonások. Ha ezen hiányok csak őt jellemeznék, tán fölöslegesnek tartnók e versgyűjtemény megjelenésekor felhasználni az alkalmat egy-két eszme elmondására; de azok közől egyiket vagy másikat több lantos költőinkre alkalmazhatjuk. Aztán főként a hasonlatokat s a képzelet visszaéléseit nála sokkal nagyobb mértékben tapasztaljuk, semmint szükségesnek ne tartanók iránta figyelmet ébreszteni. A visszaélések csak akkor szoktak megszűnni, midőn túlságokra mennek. Nem káröröm, hanem előrelátás mondatja velünk, mikép igen óhajtandó volna, hogy még néhány ily kötet caprice-szülemény jelenjen meg minél előbb: – csak akkor fogja a közvélemény is egyhangúan kikiáltani: hogy a gyermekeskedés kora lejárt, s *még a versekben is* csak a valódi költészetet keressük! Salamon F.

47.

[S. F., *Irodalmunk a külföldön*, Budapesti Hírlap 1856. febr. 7. 31. sz.]

Irodalmunk a külföldön

Az „Athenaeum français” ismét ad közelebbi (január 26-ki) számában egy rövid ismertetést a magyar irodalomról, vagy inkább a magyar írókról. Némi részben ez ismertetés helyrehozza a múlt novemberi ismertetés hibáit, habár most is több tévedések, ha a forrás megnevezve nem volna is, azt mutatják, mikép Thalés *Bernard* irodalmunk megbecsülhetlen barátja, Kertbeny úr után indult. Ki mástól lehetne oly adatokat venni át, miszerint Szilágyi István (az, ki a Kisfaludy-társaságnál kitüntetésben részesült egy verse által), a Mátyás Szilágyijának utóda; mikép Arany Szilágyi I.-nak köszönhette, hogy a költészetben erejét megkísértette; hogy Arany szürke papírra nyomott Toldiját az utcai kiabálók úton útfélen árulják (le poëme de Toldi imprimé sur papier gris et vendu dans les carrefours par des *chanteursambulans* stb.); ezekben a mindennél is többet tudó Kertbeny úrra ismerünk. Azonban az „Athenaeum” most jobb úton van, mint előbbi közleményében, hol Arany neve alig egyszer fordult elő, midőn a nagyobb magyar költőkről volt szó, s a hol előfordult, az volt mondva róla, hogy Toldijában Ilosvait *utánozta*! Mi épen akkora tévedés volt, mint Vörösmartyt a német költők utánzójaként mutatni be. Az „Ath.” Arany után Czuczorra, aztán Lisznyaira megy át. Lisznyait múlt alkalommal Vörösmarty, Petőfi és Tompa mellé egy sorba helyezte. Most is azt mondja: Czuczor után, s talán vele egy sorban kell említnünk az ünnepelt Lisznyait (le célèbre Lisznyai). Lisznyai képzelőtehetsége ki van emelve; változékony *genie*-je kedves és gyermekdednek mondatik, maga pedig azzal lett nevezetessé, hogy a palóc tájbeszédet meghonosította, mely a diminutivumokban gazdag. Azt lehet szemére vetni, hogy gyakran kérkedő. (prétentieux). Nem tudjuk, e leírás ellenséges vagy jó indulattal van-e írva; mi az utóbbit *hiszszük*, annyi bizonyos, hogy jellemzésnek a lehető legroszabb.

Azután a női versköltőkről van szó: *Ferenczy* Terézről. A „Téli csillagok” úgy látszik eredetiben vannak meg Th. Bernard úrnál. Ennyit mond jellemzésükre, miután a címhez egy fölkiáltó jelt tesz: „Átlapozván e kötelet, azt látjuk, hogy szerző setét melancholia uralma alatt írt.” Idunát ismét Kertbeny után ismertetvén, azt mondja róla: „Ugyanazon bánat uralkodik *Szász* Paulina költeményeiben... Költeményei érzékeny sebzett szívre mutatnak. (Ses poesies se distinguent par une sensibilité navrante). Aztán *Flóra* következik, az egyedüli élő hölgy, ki jelenleg kétségbevonhatlan költői értékkel bír. Megemlíti Tompa, Gyulai, Mentovics, Szász Károly, Bajza, Lévai neveit; de mivel költeményeik nem „vették útjokat” Franciaország felé, nem ismertetheti.

Mindezen részben fölüleges s csak elvétve hű becsléseknél érdekesebb, mit Th. *Bernard* általában a magyar költészetről mond. Szavait idézzük:

„A magyar költészetnek igen becses tulajdonai vannak; de van egy nagy hibája is. A nevetséges hagyományos eljárások alól kiszabadulandó, a classicai múltat egészen megvetette, egészen a népies költészethez fordult, s innen új ifjúságot nyert; ellenben az *eszméket* megvetette, s mint népköltészet csak érzelmeket és tényeket énekel… Franciaországban *Hugo*, *Lamartine* és *Laprade* annak köszönhetik dicsőségüket, mikép folyvást azon küzdelmet akarták kifejezni, melyben az emberi, lélek a természet tüneményeinek jelentését ügyekszik kilesni; s ezért költészetük nemcsak ábrándozásra és lelkesedésre, hanem gondolkodásra buzdít. A természettudósok minden természeti tüneményt törvények alá vontak, s ezért a lélek előtt nem áll a primitív költemények *szabad természete*, s a költői lélek azon viszonyt keresi, mely az emberi lélek és a rest, közönyös anyag közt van. A XIX-ik század valódi eposa a léleknek a kültermészettel folytatott harcában áll. Ha már lehető volna e fájdalmas harcot a népköltészettől vett félvad alakba önteni, nem magasb nemű eszmegazdag költészet jőne-e létre, mint a saját értelemben vett népköltészet, mely mint mondottuk, csupán érzelmeket és tényeket tárgyaz? Úgy hiszszük, meg van engedve nekünk e hypothesist állítni föl, mint a mely Franciaországban nagyra fejlett s nem sokára teljessé lesz. A magyarnak gazdag nemzeti irodalma van; *folytassák Petőfi művét, ki költészetébe intellectualis elemet vegyített, mi nélkül a magyar irodalom csak alsóbb rangot foglalhat el, mint mindazok, melyeknek philosophiájok nincs*. De ily hanyatlástól nem kell tartani. Nem *Goethe*, *Heine* és, *Uhland* műveitől lelkesülve, hanem azon újjá teremtő szellemi mozgalomtól, mely általuk Németországon véghezment, a magyar irodalom szabályos fejlésnek indult, midőn a népies költészetről ment át az epicai költészetre. Midőn belátandja, hogy ma már ez utóbbi a dolog természetéből folyólag igen korlátolt, mivel az emberi ész a jelenkorban elemző, vizsgáló jelleművé vált, a *természet metaphysicájához* forduland, s Európa becsülésében kárpótolva lesz az, mit nemzeti népszerűségéből kétségtelenül veszítni fog."

Mindez elég új, elég szokatlan hangzású előttünk. Th. *Bernard*, mint látszik, a magyar költészetet a *Lamartine* és *Hugo* kaptájára szeretné átalakulva látni, mi kétségkívül egyoldalúság. Úgy látszik nem tudja a tisztán objectiv költészetet eléggé méltányolni. Ő philosophiát, eszméket követel a költészettől, mi bizonyos határig igen helyes; de bizonyosan sokan vannak legfölvilágosultabbjaink közt, kik nem szeretnék, ha általánossá kezdene válni irodalmunkban azon szenvelgett mysticismus, melyet Chateaubriand, Lamartine s részben Hugo képvisel, mely náluk, ha nem csalódom, gyakran visel olyforma bélyeget, mintha a mit mondanának csak költői játék s nem erős, őszinte meggyőződés volna. Lamartine azt mondja, ő olvasta *Newtont*, átforgatta a természettudósok könyveit, s ő azoknál mélyebben hat a természet titkaiba csupán költői, mondhatni prófétai érzéke segedelmével. Ő azt mondja, hogy neki a természet a tenger zúgásában, a szélben s a fák lombjaiban érthetően beszél. De épen az, hogy korunkban az elemzés, a való vizsgálata oly általános, az ily mysticus költészetet, mely nem gyökerezik a közhitben, nem lehet korunk költészetének nevezni. Azon iskola, melyről itt szó van,

azt hiszi, hogy a költőnek prófétának kell lennie, ki megelőzi korát; – mi, mint a tapasztalás bizonyítja, nem áll, és nem állott soha. A philosophok, a vizsgálók mindig előbb jártak, mint a fantázia fölkentjei, a természet ismeretében. A költő a meglettet, a jelent és múltat énekli, de nem a jövőt. A valódi költő a jelen uralkodó eszméinek és érzelmeinek hatalma alatt áll, s jelen korunkban tudománya épen nem a németek „Naturphilosophiá"ja.

Azonban ha annyiban tévedést látunk Th. *Bernard* tanácsában, miszerint azon mystico-philosophicus térre menjünk, melyen főként Lamartine áll, másrészt igaza van, midőn hiánynak tartja, hogy költészetünk a philosophiai eszméket csaknem merőben kizárja. Nálunk még csak kísérletet sem látunk ez irányban, – s ez az, mit sajnálni lehet. Pedig nem valószínűtlen, hogy itt is termenének borostyánok. A jelenlegi fiatal költői iskola egyhangúsága által untatóvá kezd válni tán a közönség előtt is. Ha egyébért nem, csak élénk mozgás és változatosság tekintetéből is óhajthatnók egy philosophiai költői iskola keletkezését irodalmunkban. Azonban van a dolognak egy komolyabb oldala is. Azon költőknek, kik ez úton járnának, a jelenkori műveltség színvonalán kellene állaniok. Mindig szép tünemény volna a meleg szív, mélyebb kedély mellett felvilágosult, emelkedett gondolkodást látni. Ez iskola a komoly tanulmányt és gondolkodást is valamint képviselné, úgy elő is mozdítná köztünk. – Azon eszmeszegénység, melyet Lisznyai s mások költeményeiben látunk, nagy részben a tanulmány megvetéséből magyarázható ki. Bármily szép hangzatú legyen a hangszer, ha csak egy-két húrja van, könnyen eljutunk oda, hogy ki kelljen hirdetnünk, mikép elfogyott a nóta. Adjunk hát igazat – illő határok közt – Th. Bernard úrnak. Ő túlzásba ment ugyan, de igaza volt, midőn irodalmunkat azon kevésből is, mi kezén megfordult, eszmeszegénynek mondotta. S. F.

48.

[Salamon F., *Az időszaki sajtó Oroszországban*, Budapesti Hírlap 1856. febr. 9. 33. sz.]

Az időszaki sajtó Oroszországban

A hírlap velencei találmány. 1603-ban jelent meg az első hírlap Velencében. Épen száz évvel később, ú. m. 1703-ban adatott ki az első orosz hírlap Moszkauban, január 3-ikán. *I. Péter* uralkodása előtt nem volt nyomtatott lap Oroszországban. A külföldi hírlapokat s a követségek írott leveleit csak a cár és az orosz államférfiak olvashatták. A közönség mondhatni mitsem tudott a nagyobb eseményekről és külföldi viszonyokról. A Nagy Péter rendeletéből kiadott első orosz hírlap cyrill betűkkel volt nyomva. Állítólag e lap mindjárt kezdetben 1000 példányban adatott ki, de nem jelent meg rendesen, sőt 1711-en kezdve a két orosz

fővárosban felváltva nyomatott. A cár maga nagy érdekkel viseltetett a vállalat iránt; maga is részt vett a szerkesztésben s még maig is fennmaradt néhány általa javított példány, valamint egy-két hollandi lap, melyekből sajátkezűleg jegyezte ki a lefordítandó cikkeket. A lap ezáltal mitsem vesztett, s most midőn az első orosz hírlap Sz. Pétervárott újra nyomatott, látszik, hogy a cikkek igen jól meg voltak válogatva. A külföldi újdonságok bőven és híven közöltettek. Az akkori franciaországi vallásos küzdelmeket részletesen hozta e lap; de legterjedelmesebb volt az oroszoknak a svédekkel folytatott harcaira nézve, melyekben a részrehajlás már szembetűnőbb. Ezenkívül a cárnak minden új tervei, minő Sz. Pétervár építése, iskolák, gyárak alapítása, fel van jegyezve, úgy hogy az újonnan kiadott hírlapban az olvasó mintegy tanúja lehet az orosz birodalom megszületésének, habár az egész lap igen rövid lakonikus nyelven közli adatait.

Sok helyeiből láthatni, a műveltség mily alsó fokán állt az akkori orosz közönség. Egy ez orosz lapunk 1723-ban Sz. Pétervárott nyomott számában ez olvasható: „Lizbona, a portugali királyság fővárosa, a Tajo mellett, *Európában*." Egy a török portáról írt cikkben zárjel közé oda van téve, hogy így nevezik a török szultán lakhelyét. Más helyen Rómáról levén szó, meg van mondva, hogy Róma Olaszországban fekszik, s ott lakik a pápa. Úgy látszik ezekből, miképp a hírlap nem bírhatott nagy érdekkel a közönség előtt, s arra inkább a cár parancsára fizettek elő.

Azonban az időszaki sajtó meg volt alapítva az oroszoknál, s a bevándorlott külföldi tudósok, valamint az oroszok, kik amazokkal a tudomány- és irodalomban nem sokára versenyeztek, nagyobb lendületet adtak az időszaki sajtónak is. Már 1719-ben a hírlap nagyobb terjedelmet nyert; 1727-ben többé nem jelent meg Moszkauban. A császári akademia vállalta ekkor magára annak kiadását Sz. Pétervárott, s egy mellékletet adott hozzá, melynek címe volt: „Történeti, genealógiai és földrajzi közlemények", s e mellékletnek számos olvasója volt.

Az erre következő években az orosz időszaki sajtó nem mutat haladást; de az 1755-iki év korszakot képez történetében. Ez évben két új vállalat keletkezett: egyiket a moszkaui tudós társaság adta ki, másikat, mely egy tudományos gyűjtemény volt, Sz. Pétervárott *Müller* G., a tudós társaság titoknoka szerkesztette. E tudósnak tulajdonítják az érdemet, hogy az oroszokat a könyvészettel és kritikával megismertette. Azon fokon, melyen akkor az orosz irodalom állt, e két nemű munkálkodás nem számíthatott nagy részvétre. A könyvészetre nem volt elég alap, s sínylő élete volt. Másként volt a kritikával; ez természetesen viszhangra találhatott oly népnél, mely természeténél fogva békétlenkedő és satyrára hajlandó. Több író lépett nemsokára a sorompók közé, s mihelyt erejöket érezni kezdették, rendkívül heves támadást intéztek ellene. Mivel Müller nem volt rest a feleselésben, a polémia mindig élesebbé lett, míg végre 1765-ben Katalin cárnő szükségesnek vélte a tollharcnak véget vetni. A békesség nem volt tartós; két évvel azután *Novikoff*, ki annyi tudománynyal mint Müller nem bírt ugyan, de hasonló támadó természetű és bátor ember volt, kezébe vette az irodalmi kritika zászlóját, s az időszaki sajtónak oly lendületet adott, mely csaknem azon ideig szakadatlanul tartott, midőn Katalin cárnő a francia forradalom hatásától megijedvén, az egész orosz irodalmat mondhatni betiltotta. Novikoff számos munkálatai közt említik

vegyes tartalmú folyóiratát, „Festő” cím alatt, mely olyformán volt szervezve, mint *Addison* „Spectator”ja, s mely három év alatt két kiadást ért, mi mindenesetre dicséretére válik az akkori orosz olvasó közönségnek. Vajjon a magyar irodalomban most fogna-e a magyar közönség egy kritikai és tudományos lapot annyira pártolni, mint azt a „barbár orosz”-ok csaknem egy századdal ezelőtt tevék? Találna-e nálunk csak egy első kiadás is kellő részvétre?

Különben azt állítják némelyek, hogy az első orosz „Revue” szerkesztésébe maga a cárnő is befolyt. – *Novikoff* azonban legnagyobb érdemet szerzett magának a „Moszkaui gazetta” szerkesztése által, mely körül lelkének minden segédforrásait kifejtette; soha sem volt Oroszországban egy lapnak is annyi előfizetője; ezek száma fölment négyezerre. Novikoff nyomdokait a híressé lett *Karamzsin* történész követte, ki nagy érdemeket szerzett magának a tudományok *népszerűvé tételében.* Ő szerkesztette az első orosz naptárakat is. Nem hallgathatjuk el továbbá, mikép ez időben kezdettek elterjedni Oroszországban az európai divatok, és pedig a *sajtó útján.* – A sajtó e mozgalma a vidékre is kihatott. 1786-ban Jaroszlavban egy hírlap keletkezett; *Szumarukoff* orosz költő Tobolszkban, Szibériában, adott ki egyet.

I. Pál császár, igaz, hogy nem buzdította az időszaki irodalmat, de ez uralkodó Nagy Péter és Katalin példájára, nem átallotta maga is tollhoz nyúlni. Halála előtt kevéssel, azon időben, midőn egész Európa harcban állt, önmaga késztíté francia nyelven a következő jegyzéket: „Azt halljuk Sz. Pétervárról, mikép az oroszok cárja látván, hogy az európai hatalmak nem tudnak kiegyezni, véget akar vetni a harcnak, mely Európát 11 év óta pusztítja. Erre nézve egy helyet volna jó kijelölni, hova Európa minden uralkodói összegyűljenek, s zárt körben megvíjanak. A fegyverhordók, hadbírák és hírnökök (heroldok) tisztét a legfelvilágosultabb ministerek és legkitűnőbb tábornokok viselnék, mint péld. *Thugut*, *Pitt*, *Bernstorff*, maga is elvinné magával *Pahlent* és *Kutusoff*-ot. Nem tudjuk, ha lehet-e hitelt adni (?) e hírnek; azonban nem látszik merőben alaptalannak (!).” E sajátságos cikket, melyet csupán *curiosum*ként közlünk, lefordították, s két nappal később a szerző neve alatt jelent meg a „Sz. pétervári újság”-ban. – Az egész orosz journalistica I. Pál uralkodása alatt más nevezetes tényt nem mutat fel.

De Sándor császár trónra léptével hatalmas lendületet nyert s kevés idő alatt a virágzásnak tető pontjára jutott. E váratlan föltámadás 1802-ben történt. Itt ismét *Karamzsin* nevével találkozunk, ki egész hévvel adta magát az irodalom e nemére, miben ismeretei és írói tehetsége nagy mértékben segíték. Moszkauban egy „Revue”-t alapított „Európai futár” cím alatt. E folyóirat épen oly részvéttel fogadtaték, mint Novikoff „Festő”-je; a politika és irodalom képezte tárgyait, mi Oroszországban nagy újítás volt.

Kevéssel azután több ilynemű folyóirat is keletkezett, melyek az „Európai futár” nyomdokán haladtak. Általán az e korban kijött folyóiratok sok előnynyel bírnak az azelőtti század hírlapjai fölött; a tárgyalt ismeretágak többfélék, s kritikájok habár nem is oly elmés, mint a régiek, sokkal alaposabb. Mindazáltal *Karamzsin* e folyóirata hosszú ideig vetélytárs nélkül állt. Csak 1825-ben lépett föl egy ismeretlen *Polevoï* nevű író, s nemsokára mint journalista elhomályosítá *Ka-*

ramzsin sőt *Novikoff* dicsőségét is. Az általa szerkesztett „Telegraf" című *Revue* az időszaki sajtó körét tetemesen szélesíté; s oly annyira népszerűvé vált, mikép nemsokára a birodalom legtávolabbi részeiben is Telegraf és folyóirat ugyanazon értelművé lett. *Polevoï* különös hivatással bírt az általa választott pályára; mint tudvágyó és élénk, fogékony szellemű ember, minden tárgyat, minden kérdést megpendített, a nélkül hogy azokat kimerítette volna s így folyvást a közérthetőség színvonalán maradt. Ezenkívül engedett az országban akkor uralkodó eszmeiránynak; ő a nyugati civilisatio terjesztőjeként lépett föl, mely akkoriban az orosz fiatalság törekvéseivel megegyezett. Midőn a „Telegraf" megbukott, több ilynemű folyóirat örökölte attól az irányt. Az orosz időszaki sajtó meg lőn alapítva, s többé semmi sem volt képes azt megrendítni. Folytonos fejlésben van s nemsokára az orosz irodalom képes lesz annyi politikai, tudományos és irodalmi folyóiratot mutatni föl, mint a legműveltebb nemzetek. (*Delaveau* után) Salamon F.

49.

[Salamon F., *Hájávátha*, Budapesti Hírlap 1856. febr. 22., márc. 2–4–8–18. 44–52–53–57–65. sz.]

Hájávátha

(Indián rege Longfellowtól.)

Ígéretünkhöz képest, melyet múlt havi „külföldi irodalmi szemlénk"ben adtunk, az amerikai költészet e legújabb termékéről bővebben szólunk.

Longfellow azon költők közé tartozik, kik műveik alapját a hagyományokban keresik. Nem akarják képzeletüket ragyogtatni, hanem bizonyos adatokhoz tartják magukat, melyekből nem csak az eszményeket, hanem a hangulatot és lelkesedést is veszik. Ez által műveiknek kétszeres becset adnak, s ha egyfelől a csupa képzelet barátjainál nem találnak is bámulókra, másfelől azok, kik a művészet s a tárgyilagosság tisztelői, művük tetszésre talál.

Longfellow e művében a lehető legnagyobb tárgyilagosságot mutatja. Nemcsak a tárgy, hanem magában a hangban, az észjárásban s érzelemben is egészen az indián mondákba helyezte magát, egészen indiánná ügyekezett lelkét átöltöztetni.

A *yankee-t*, az amerikait csak a mű irányában és a mai kor költőjét a laza compositióban látjuk.

Hájávátha a mű hőse, születése, vallása, halálára nézve mystikus indián alak; de az, hogy ő népének apostola, hogy a harcoló néptörzseket kibékíti, polgárosítja, közéjök a kukoricatermesztést beviszi s az erény útján számos próbák és kísértések után is megmarad, részben keresztény, részben yankee felfogás.

A holt természet megelevenítése és megszemélyesítése az, mi a műnek fő érdekét adja, s mi számos helyen igen széppé, kellemessé teszi azt; de szerfölött lazán van összefűzve. A fő hős benne kétségtelenül *Hájávátha*; de magában az, hogy a hős élete születésétől haláláig van gyermek, ifjú, férfi és agg korában előtüntetve, inkább életrajzi, mint beszély-alakot ad a műnek.

Minden szakasz egy-egy külön episod, s alig van benne hely, hol az elbeszélés drámai érdeket nyerne.

Longfellow modora ugyan egyszerűségre, tárgyilagosságra nézve epicainak látszik; de műve a szakadozott rhapsodiás compositio miatt épen nem epicai mű.

Annyira avatva nem vagyunk az amerikai irodalomba, hogy az egészről határozott véleményt mernénk mondani; de azon művek közt, melyeket olvastunk, egy sincs, mely egészet képezne, melyből az lássék, hogy a szerzők csak ügyekeznek is a jó compositióra. E népnél, úgy látszik, a műérzés még nem jutott magas fejlési fokra, még eddig a művészetnek is csak gyakorlati irányát látszik ismerni. Bizonyítja állításunkat azon tünemény is, hogy az amerikaiaknál a dráma, mely minden költészeti nemek közt a legszorosabb compositiót követeli, még fejleni sem kezdett.

Azonban tán igen keményen ítéljük az amerikai irodalmat. A compositio mai nap minden irodalomban gyenge lábon kezd állani, – s *Longfellow* hibája, mint mondottuk, nem annyira a *yankee*, mint a mai kor jellemét viseli magán.

Mindezen hiányok mellett a Hájávátha érdekes irodalmi tünemény, s hangja és tárgya egyiránt figyelmet érdemel. A mi tárgyát illeti, abban *Longfellow* híven látszik ragaszkodni az indián hagyományok és, mondákhoz, melyek közelebbi időkben Északamerikában nagyon terjedelmes kutatások tárgyai voltak.

Az egész műről legjobb fogalmat adunk olvasóinknak, ha egy-két mutatványt közlünk, lehetőleg szószerinti fordításban, maga az eredeti után – előre figyelmeztetvén, mikép az indián neveket könnyebb kimondás kedveért nem az angol, hanem a magyar hangoztatási mód szerint adjuk – magyar betűkkel írjuk le a hangokat.

Az itt következő mutatvány a bevezetést képezi, mely a mű tárgyát adja elő; – olvasóink ebből láthatják az író modorát is. A versnem rímtelen, de sajátságos, hogy az angolban is mindenütt megvan az ú. n. caesura. Mi a caesurát csak az indiai neveknél mellőzzük, melyek mind összetett szavak; mert az indián nyelv egytagú szókból állott.

Hájávátha éneke.
Bevezetés.
Ha tőlem azt kérdenétek,
Honnan vettem e hagyományt,
Honnan vettem e regéket,
Az erdőknek illatával,
Rétek gőze s harmatával,
Vigvemek[1] felszálló füstje,
S a patakok csörgésével,

[1] Indián falvak.

Melyek gyakran előjőnek,
Melyek gyakran megdördülnek,
Mint a vihar rengetegben?

Azt felelném azt mondanám:
„Nagy erdőktől s pusztaságtól,
Az éjszaknak nagy tavától[2]
Obzsivéi népek földe
S a Dakoták[3] vidékétől,
A tengertől, a lápoktól,
Hol a kék gém a su-su-gáh,
Élelmét nád közt keresi.
Úgy mondom el, a mint hallám,
Navadáha ajakáról.
Dalnok kedves ajakáról."

Ha tőlem azt kérdenétek,
Honnan vette Navadáha
Ez oly csodás énekeket,
E regéket e hagyományt,
Azt felelném azt mondanám:
„Az erdei madár fészke-,
S kásztoroknak lakhelyéből,
A bölények lábnyomából,
S tanyájából a sasoknak,
Vadmadarak énekelték,
Lápok között s a réteken,
A szomorú tavak partján;
Csetovék a bíbic dallá
Mang kacsa s a vadlud *Váva*,
És a kék gém a *Su-su-gáh*,
És a daru *Muskodáza.*

Ha tovább azt kérdenétek,
Mondván: „Ki e Navadáha?
Beszélj hát Navadaháról."
Kérdéstekre megfelelnék,
Egyenesen így felelnék:

„Völgyében Tavazenthának
A setét zöld, néma völgyben,
Folyamok szép folyásánál
Élt a dalnok Navadáha.
Az indián falu körül
Rét terült el s gabnaföldek,

[2] Az Ontario, Erie, stb.
[3] Mindkettő indián néptörzs.

Azon túl meg a nagy erdő
Csak sóhajtva, csak danolva
Télbe' fehér- s nyárba' zölden.

„S a folyamok szép folyását
Kivehetted völgy hosszában
Tavaszon nagy zúgásukból,
Nyáron a zöld egerfákról,
Fehér ködből őszi napon,
A setétebb szinből télen;
S ezek mellett élt a dalnok
Völgyében Tavazenthának
A setét zöld néma völgyben.

„Itt dallott Hájavatháról
Itt zengé el az ő dalát,
Csodás lényét, születését,
Hogy' könyörgött s hogyan böjtölt,
Hogy élt, munkált s hogy szenvedett,
Csak hogy népe boldoguljon.

A természet báját a kik
Szeretitek és a rétek
Verőfényes napsugarát
És az erdők hűvös árnyát
És a záport, a hóvihart,
Nagy folyamok mormogását
Fenyveseknek sövénye közt.
S a hegyeknek dördülését
Számtalan viszhangjaival,
A melyet úgy csattogatnak
Mint fészkében szárnyát a sas:
Hallgassátok e nem hallott
Csodálatos ős regéket
Hájavátha ez énekét.

„Kik egy nemzet történetét,
Hagyományát, ős mondáit
És dalait kedvelitek,
Melyek távol hangzatokként
Megállítnak hallgatózni,
S oly világos, oly gyermekes
Hangon szólnak, hogy nem tudni
Éneklik-e vagy beszélik; –
Figyeljelek jól e régi
Indiánok meséire
Hájavátha énekére.

Ti, kiknek még kedélyetek
Egyszerű, nem kényeztetett,
Kik az Istent hiszitek s a
Természetet kedvelitek;
Hiszitek, hogy minden korban
Az emberi szív emberi,
Hogy még a vad szívekben is
Vágy, törekvés, ösztön létez
A jóra, mit nem értenek;
Hogy a gyenge kéz tehetlen
S csak tévedez a sötétben,
Míg rá akad sötétben is
Az Istennek jobb kezére,
Mely erősít és fölemel; –
Hallgassatok e regére
Hájavátha énekére.

Tí, kik olykor séta közben,
A mezőnek zöld gyepén át,
Hol a tömött borbolyának
Bogyófürti pirosulnak
A mohos kőromok felett,
Vagy elhagyott temetőkben
Gondolkodva meg-megálltok
Elkopott föliratoknál,
Melyek durván, művészetlen
Vésvék föl a sírkövekre;
Egyszerű szók s mégis minden
Betű tört szív emlékjele,
Reményekről, fájdalomról
Oly ékesen s meghatón szól,
S szól jelenről s síron túlról; –
Álljatok meg, olvassátok
Ez egyszerű föliratot,
Hájavátha ez énekét.

E bevezetés csaknem tiszta fogalmat ad a mű tartalmáról s főkép modoráról, – habár be kell vallanunk, hogy e fordításban, míg a szószerinti hűség van szem előtt tartva, az eredeti egyszerű bájából tagadhatlanul veszített. A hangzatosságot egész kifejezések értelmének minden árnyalatával visszaadni sokkal nehezebb még prózában is, mint némelyek hiszik, kik a fordításokról kicsinylően szólanak.

[II.]

I.

A bevezetés után, melyet terjedelmesen közöltünk, következik az első rész „A békepipa” cím alatt. Tudva van, mikép az indiánok közt a barátságos pipa kiszívá-

sa az örökös szövetség szertartása volt. Az indiánoknál ez isteni eredetűnek tartatott. Ez első énekben híven íratik le a mondák szerint a békepipa eredete.

Gilcse Manito (a hatalmas szellem, az élet ura) leszállt – így kezdődik az elbeszélés – a „vörös-pipa” nevű szirtre vagy kőtörésre; megállott azon egyenesen s összehívta a nemzeteket, összehívta az emberi nemzet különböző törzseit. Lábnyomaiból folyamok fakadtak föl, „melyek tündöklőn mint az üstökös hullottak alá a vízeséseken;” a mint lejjebb szállt, a lapályokon medret rajzolt ujjával számukra, mondván: „itt folyjatok!” A vörös sikláról egy darabot tört le, abból képekkel cifrázott nagy pipát gyúrt; a folyam partjáról egy hosszú setét zöld levelű rudat szakított le pipaszárul; a pipát száraz fűzfa-kéreggel, a vörös fűzfa kérgével töltötte meg; rálehellt a szomszéd erdőre, hogy annak lombjai mind meghajoltak, míg végre élénk lángokkal kezdett égni. Ez erdőégés volt a jel a nemzetek összegyűlésére.

„A füst feljebb feljebb szállott
A reggeli levegőben,
Először csak sötét vonal,
Aztán tömött, kékebb pára
És gomolygó fehér fölleg,
Mint az erdő fatetői,
Melyek mindig emelkednek,
Míg elért az ég boltjához,
Míg megtört az ég boltjában
Azon sulylyal hömpölyögvén.”

E jelre a népek összegyülekeznek; a dalnok fölszámlálja a néptörzsek neveit, melyek. a legtarkábban kifestvék, némelyek mint az őszi levelek, mások mint a hajnal és az ég színe. Mindezek gyűlölséggel tekintének egymásra.

„Manito az élet ura,
A nemzetek teremtője
Szeretettel néze rájok,
S szánalommal mint jó atya;
A dühöt s a gyülölséget
Ugy tekinté mint gyermekek
Vitáit és irigységét,
Csak mint gyermek-háborukat!”

Kiterjesztette fölöttük jobb kezét s hatalmas szavával, mint a nagy vízesések távoli mormogása, csendesítőleg egyességre intette őket. Megígérte, hogy egy prófétát fog közéjök küldeni, ki őket vezesse és tanítsa. Parancsolta nekik, készítsenek maguknak békepipákat, s aztán a hegyi folyamokban mossák le magukról a harcias festékeket. A népek engedelmeskedtek; a víz mely a hatalmas szellem lábnyomából eredvén, a népek fölött kristály tisztán folyt, miután benne megfürödtek, egészen vörös színűvé lett, mintha vérrel lett volna keverve. Miután így megtisztultak, elásták harci fegyvereiket, „s a hatalmas szellem, a teremtő mosolygva

nézett együgyű gyermekeire." Miután a népek békepipákat készítettek, a hatalmas szellem a megrepedt fellegek közt az ég kapuin eltűnt.

II.

A második szakasz címe „A négy szél." A nyugati, keleti, északi és déli itt meg van személyesítve és jellemezve; s mindenikről egy-egy kaland beszéltetik el. A nyugati szél mintegy a hatalmat, erőszakot képviseli. *Mudzsekivisz*, így neveztetik a nyugati szél, ellopódzik az északi tájakra; ott a „fehér tengerinyúl" hazájában, az északi medvét leöli, s megmenti a nemzeteket az ellenségtől. A nemzetek köszönetet mondanak neki, s a más három szél fejévé lesz, vagy inkább ő maga a nyugatot tartván magának, az északot, keletet, délt három fiának adja át.

A keleti szél, *Vabun*, fiatal és szép.

„Ő volt ki a reggelt hozta,
Ő volt kinek ezüst nyila
A hegyeken s völgyeken át
Kergette a setétséget."

De Vabun csak maga volt az égen, habár a madarak kedvesen dallottak neki s a rét virágai illatokkal töltötték meg számára a leget stb. Azonban egy hajnalon, midőn a tájról a köd osztani kezdett, egy leányt lát a mezőn egy folyam partján, ki szép kék szemeivel rá tekintett. Mint Vabun az égen, oly elhagyatott vala a földön e leány. Végre a keleti szél felkarolta őt, bíborszín palástjába takarta s csillaggá változtatta át, hogy ott reszkessen ölében. – a hajnalcsillag.

Az északi szél, a vad Kabibonokka jéghegyek között lakott, az örökkétartó hófuvatagok között – a „fehér tengerinyulak hazájában." Szépen van leírva a *búvárral* folytatott harca, kinek lakába a szél be akart rontani; de ez el levén látva fával, tűzhelye mellett csak danolt és nevetett, míg végre a szél megszégyenülve abban hagyta a harcot.

A déli szél, Savondázi, lomha és kövér volt. Délen lakott, hol örök nyár uralkodik. Pipája az eget gőzökkel töltötte meg, s álmossá, nyomasztóvá tette azt. Egyszer az északi pusztaságon karcsú leányt fedez föl. Egész öltözéke zöld s haja csupa napsugár volt.

„Mindennap csak rátekintett,
És érette sóhajtozott,
Sóhajtozott szerelemmel…
De igen rest, kövér volt ő,
Körötte nem sürgölődött,
Nem kisérte nyomdokait,
Nem ostromlá szavaival,
Csak sóhajtva nézett rája,
A pusztának gyermekére."

Addig sóhajtozott, míg kedvesét az északi szél fehér ruhába öltöztette – s későn vette észre, hogy a kiért sóhajtott – csak egy bokor az ú. n. oroszlánagyar volt.

[III.]

III.

A harmadik szakasz címe „Hajavátha gyermekkora."

Emberi emlékezetet meghaladó időkben esett le *Nokomisz* (nagyanya) a tele holdból. Ő nő volt, de nem anya. Esése igen sajátságos volt. A mint egy szőlővenyigén hintálna, egyik vetélytársnője, irigységből elvágta a venyigét s ő a Muszkodé mezejére esett. A nép így szólt ekkor: „Nézzétek, egy csillag esett le az égről!"

Ott a mezei virágok, mohok és liliomok között, hold- és csillagvilágnál egy lánya született, kinek neve *Venona* volt s mint első szülött a liliomok között karcsú leánynyá nőtt fel, szép mint a csillag, szép mint a hold fénye. *Nokomisz* gyakran intette őt: „Őrizkedjél Mudzsekivisztől, a nyugati széltől; ne hallgass szavaira; ne feküdj le a réten, ne feküdj a liliomok közé, nehogy a nyugati szél bántalommal illethessen!"

„De a lány nem hallgatott ez intésre, nem figyelt a bölcseség e szavaira. A nyugati szél csendesen haladt el egy estve a pusztán, gyengén zörrentvén meg a leveleket és virágokat, s a fű alig hajolt meg alatta. Venonát a liliomok közt fekve találta. Édes szavakkal kezdett hízelegni, míg a leány búval szült egy gyermeket, búval és szerelemmel szült egy fiút. Így született az én Hajaváthám; így született e csodagyermek; de Nokomisz lánya s Hajavátha szerető anyja, a csalfa nyugati széltől elhagyatva búvában halt meg."

Hajaváthát az öreg Nokomisz, nagyanyja növelte nagy tó partján; moha közé fektette s iramszarvas szíjakba pólálta s énekelve altatta el; ha sírt, így szóla hozzá: „Csitt, a meztelen medve mindjárt elviszen!"

Igen szépen van leírva, hogyan magyarázza meg a nagyanya a természeti tüneményeket a gyermeknek, e helyet itt egész terjedelmében közöljük:

Nyári estve az ajtóban
Ült a kicsiny Hajaváta,
Hallá fenyves suttogását,
S a vizeknek locsogásit,
Zenehangok- s csodaszókat...
Látta, miként merül föl a
Hold remegve a vizekből,
Láta rajta foltot, árnyat,
S ezt suttogta nagyanyjának:
Ugyan mi ez ott Nokomisz?"
És a jó Nokomisz felelt:
„Dühében egy harcos egykor
Föl ragadta a nagyanyját
S éjfélkor az égre dobta;
Egyenest a holdba dobta;
A mit ott látsz, az ő teste."

Hogy meglátta a szivárványt,
A szivárványt kelet felől,
Ezt suttogta nagyanyjának:
„Ugyan mi ez ott Nokomisz?"
És a jó Nokomisz felelt:
„A mit látsz, a virágos ég;
Az erdőnek vad virági,
A mezőknek liljomai.
Ha a földön elvirultak,
Ott fölöttünk virulnak ki."

Ha a baglyot éjfelenkint
Az erdőkben huhogni, és
Kacagni hallá a fiú,
„Mi az?" kérdé elrémülve,
Mi az? szóla „oh Nokomisz?"
„Csak a bagoly és a fia,
Beszélnek a maguk nyelvén,
S hurítanak ott egymásra."

Aztán megtanulta minden madár, minden vadállat nevét. *Jagu*, a bámulatos mesemondó. Nokomisz ismerőse, nyilat és kézívet csinált Hajavátha számára. Hajavátha e nyíllal és kézívvel egyenesen az erdőbe sietett. A madarak váltig azt éneklék: „Ne ölj meg minket Hajavátha!" Hajavátha nem is hallgatott szavaikra, mert csak a szarvasra gondolt. A folyam felé haladott, álmodozva. A kőrisbokrok mögé bújva várakozott, míg a szarvas megérkezett, míg annak ágbogos fölemelt szarvainak hegyét megpillantá; a sűrűségből két szeme kifénylett, orrlyukait a szél felé tartva látta, s egy szarvas jött le az ösvényen, melynek hátát a leveleken átsütő nap világos és setét pettyekkel tarkázta. Hajavátha repesni érezte szívét, repesni, mint a feje fölött a zöld levelek, midőn a szarvast az ösvényen lejőni látta." Egyik térdére fölemelkedve ráirányozta a nyilat: alig mozdult egy vesszőcske az ő mozdulatára, alig zördült meg egy levél; de a figyelmes szarvas hirtelen megállt, mindnégy lábaival kapálni kezdett, aztán egyik lábát fölemelve hallgatódzott, s épen mintha a nyíllal találkozni akarna, ugrott elő. Ah! a fütyülő átkozott nyíllal, mely mint darázs szúrta meg őt. – A szarvas bőréből Nokomisz ruhát készített Hajaváthának, s húsából nagy lakomát Hajavátha tiszteletére, kit minden vendég nagyon feldicsért.

IV.

A negyedik részben Hajavátha már meglett férfiú. Megtudván anyja sorsát, ki a nyugati széltől Mudzsekívisztől megcsalatván, búvában halt meg, – elindul nyugatnak, hogy boszút álljon édesanyjáért. Hajavátha oly gyors lábú volt, mikép ha egy nyilat lőtt el, azt megelőzte futásában. Oly erős karja volt s oly serény, mikép tíz nyilat egymás után úgy tudott fellőni, hogy a tizedik is felrepült, mielőtt az első lehullott volna. Sulykával a kősziklákat meg tudta hasítni és porrá zúzni. A vén Nokomisztól megtudván anyja halálát, csak annyit mondott: „Meglátogatom Mu-

dzsekíviszt, megnézem, hogy van az én atyám, a nyugati szél ajtajában, a napnyugat kapuinál." Anyja hiában intette, ne menjen, mert a ravasz nyugati szél csellel fogja megölni. De a bátor Hajavátha nem figyelt az ő asszonyi intéseire. Sokáig, igen sokáig utazott a legnagyobb sebességgel nyugat felé, míg megérkezett a nyugati szél birodalmába, hol a zivataros tetőkön ott látta ülni az öreg Mudzsekíviszt, az ég szeleinek uralkodóját.

Hajavátha megdöbbent láttára, midőn ott látta a tetőn atyját. A levegő szilajon lobogtatta fölleges palástját, palástját, mely hófuvatagként tündökölt, tündökölt, mint *Iskodáh* az üstökös csillag, mint a tüzes sallangú csillag." Mudzsekívisz ellenben nagy örömmel fogadta fiát. Hajavátha arcán ifjúságát látta feltűnni, s látta *Venona* szépségét tűnni fel.

Sok napokig beszélgetett, kérdezősködött egymástól apa és fiú. Mudzsekívisz elbeszélte hajdani kalandjait, rettenthetlen bátorságát, cseleit. „Türelmesen hallgatta Hajavátha atyja kérkedését, mosolyogva ült ott és hallgatott, egy szóval sem fenyegetőzött, sem szava sem pillantása el nem árulta, de szíve forrongott kebelében, szíve olyan volt, mint izzó szén." Egyszer megkérdezte atyjától, „hát semmi sincs, mi neked árthatna?" Mudzsekívisz, ki semmitől sem félt s bizalmas kezdett lenni, egy fekete sziklára mutatott. „Semmi sem árt nekem, csak ama setét szikla!" Aztán jó indulattal nézett Hajavátára, kérdvén: „Ó én Hajavátham, semmi sincs-e, mi neked árthatna?"

Az okos Hajavátha egy percig késett a felelettel, s rövid fontolgatás után így felelt: „Semmi sincs, mi nekem árthatna, mint amaz óriási nád!" Mudzsekivisz erre fölkelt, s midőn kezét szépen az óriási nádszál után nyújtaná, Hajavátha igen jól színlelt rémülettel kiáltotta: „Ne nyúlj, ne nyúlj ahhoz!" Mudzsekivisz pedig felelt: „Ne félj, nem nyúlok hozzá." Tovább beszélgettek, s a szelek öreg apja egyszer elbeszélte Venona esetét is. „Ó, hát te voltál az, ki megölted anyámat, ki miatt búvában halt meg anyám, a szép Venona!" A fekete szirtre nyújtotta kezét – s annak darabjait Mudzsekiviszre dobálta; „mert forró volt az ő szíve, olyan volt mint az izzó szén." A hatalmas nyugati szél mint pelyheket fújta el a színdarabokat. Maga a szél kilépte az óriási nádat tövestül, melyre Hajavátha hangosan nevetett föl, mert az nem árthatott neki. A harc iszonyú volt apa és fiú közt. Mudzsekívisz visszavonult nyugat felé – három napig folytatta harcolva visszavonulását – egészen a naplemenet kapujáig. Szűnj meg Hajavátha, engem lehetlen megölni, – csak próbára akartalak tenni, – s elismerem vitézségedet. – Menj vissza népedhez, élj közte s munkálj – tisztítsd meg a földet mindentől, mi ártalmas, ölj meg a folyókban minden szörnyeteget, a földön minden varázslót és óriást, minden kígyót, mint én megöltem a nagy északi medvét! Midőn meghalsz, a birodalmat veled fogom megosztani, uralkodója leszesz az éjszak-nyugati szélnek." Így folyt le a nagy harc, melynek emlékei az elszórt fekete szikladarabok, s a mindenfelé termő nagy nádszálak maig is láthatók minden völgyben, minden tó partján. Most Hajavátha haza indult. Csak egyszer állt meg útjában a Dakoták földén, hol Minnehaha (mosolygó folyam) vízesése cserfalombok közől fénylik ki meszszire. Ott lakott egy öreg íjkészítő. Vele lakott feketeszemű lánya is, oly ragyogó, mint Minnehaha vízesése, szemekkel melyek most villogtak, majd mosolygtak, oly gyors lábú, mint a

folyó, oly lengő ruhában, mint a vízesés, s épen oly zenés volt nevetése. Őt ezért Minnehaha névvel nevezték. Hajavátha, a nyílkészítő vagy szép leánya kedveért-e, nem tudni; de ott több ideig mulatott. Midőn haza érkezett, csak a Mudzseki-viszszel folytatott csatát beszélte el, egy szóval sem említette az íjcsinálót és Minnehaha nevű leányát.

[IV.]

V.

Az ötödik szakaszban Hajavátha böjtölése van leírva. (Az indiánoknál szokásban van a böjtölés.) Böjtje negyedik napján, miután a madarak és vadak hiában kínálkoztak étvágyának, egy karcsú, zöld és sárga sallangokba öltözött fiatal jelent meg előtte s vívni hítta föl. Ez ifjú az ég küldötte, *Mondamin* volt. Hajavátha el volt már ugyan alélva az éhség miatt, de megküzdött az ifjúval. A küzdés mindennap folyt a böjtölés hetedik napjáig, midőn Hajavátha leteríté a fiatalt, ki haldokolva mondá, hogy készítsen neki puha ágyat a földben, hol a napsugár és eső érheti, s a madarak sem bánthatják. Hajavátha betöltötte kívánságát. Letépte róla a zöld és sárga ruhát, s a szilált szőke sallangokat, puha földbe fektette, hol a nap és eső érhette s a madarak nem bánthaták. Következő tavaszszal egy kis zöld bokréta emelkedett ki a földből, mely mindig nagyobbra nőtt, s nyár végén a szép *kukorica*-szál állott előtte fényes zöld ruhában, s hosszú puha sallangjaival. Hajavátha így kiáltott fel: „Ez Mondamin, az emberek legjobb barátja." Így fedezte föl Hajavátha a kukoricát, mely népének azután táplálékul szolgált!

A VI-ik részben Hajavátha két barátja íratik le, *Kwasind* a harcos és *Csibiabosz* a dalnok; – mindkettőt nagyon szerette. Ezekkel tanácskozott, hogyan lehetne a népet boldogítni. A VII-ik részben Hajavátha a vitorlát és hajózást találja fel. VIII-ik részben a halászat van leírva, IX-ik az ártalmas kígyók, szörnyek és a varázslók kiirtása, s a X-ikben *Hajavátha* házassága van leírva. Hajavátha magemlékezett a „Nevető Folyam" Minnehaha nevű leányról, kit a dakoták földén az öreg íjkészítőnél látott. Anyja arra intette, vegyen saját néptörzséből leányt magának, ne menjen nyugatra, ne menjen keletre idegen leányért, kit ha elhoz otthonn nem ismernek. Azonban Hajavátha azon tekintetből, hogy a néptörzseket egyesítse, Minnehaha megkérésére indult. Minnehaha a szorgalmas leány sem feledkezett meg a szép ifjúról, ki egykor atyját a vén íjkészítőt meglátogatta. Midőn az íjkészítőhöz érkezett, épen ajtajában találta azt és leányát szorgalmas munka között. Miután Hajaváthát a szép leány megvendégelte, az így szólt: „Sok évekig állt harcban a mi népünk, most békesség uralkodik közöttünk. Hogy a béke örökké tartó legyen – folytatta az atyához fordulva – add nekem feleségül e leányt, a legszebb leányt a dakoták földén." Az öreg hallgatott egy percig, aztán így szólt: „Jól van, csak *Minnehaha* is beleegyezzék." S a szép „Nevető Folyam" még szebbnek látszott a mint olt állt akarva is idegenkedve is; a mint Hajaváthához közeledett s leült melléje, amint így szólt elpirulva: „Követlek tégedet, férjem!"

Így ment végbe a megkérés! Így nyerte meg ő az íjkészítő leányát. Az öreg íjkészítő midőn kézen fogva látá őket eltávozni, így szólt – munkáját folytatva: –

„Így hagynak el leányaink, a kiket szeretünk s a kik szeretnek minket! Épen midőn segítségünkre lehetnének, midőn megvénültünk s rájok támaszkodhatnánk, egy ifjú sétál át pipázva falunkon, rákacsint a legszebb leányra, s ez követi a merre az ifjú megy, mindent elhagyván egy idegenért!” A XI-ik részben egy indián lakodalom van leírva. E lakodalom alkalmával Csibiabosz dalt zeng. *Jagu* a bámulatos regélő, regét beszélt el. A XII-ik részt *Jagu* regéje foglalja el, melynek címe „Az esti csillag.” A XIII-ik rész a kukoricavetések fölszenteléséről, a XIV-ik a képírás fölfedezéséről szól. A XV-ikben Hajavátha a gyógyszereket találja föl.

[V.]

A XIX-dik szakaszban két kísértet jelen meg női alakban Hajavátha vigvemében (kunyhójában), kik némán ülnek le egy szögletben s midőn az neje Minnehaha és nagyanyja Nokomisz számára a vadászatból őzet visz haza, e kísértetek mind elkapkodják tőle. De se Hajavátha se a nő egyetlen szót sem szól hozzájuk. Végre negyedik nap megszólalnak a kísértetek:

Az árnyak nem sirtak többé,
Nem jajgattak, nem zokogtak,
S szelíd hangon igy beszéltek:

Mi a holtak szellemei,
Azoknak, kik itt köztetek
Laktak, vagyunk szellemei,
Azért jöttünk, hogy kisértsünk,
Azért jöttünk, hogy hirt adjunk.

Panaszok és jajgatások
Jutnak hozzánk igen gyakran
A megáldott szigetekbe,
Élők jaja jut el oda,
Hol az elvált barát lakik,
És hasztalan szomorítnak.
Eljöttünk hát kisérteni;
Ki sem ismer, se figyel ránk,
Csak terhedre vagyunk itten
S látjuk, hogy az elköltözött
Nincs helyén az élők között...

Isten veled Hajavátha,
Tégedet megkisértettünk,
Kiismertük türelmedet,
Jelenlétünk boszantó volt,
Minden tettünk ingerkedés;
Te igen nagy és nemes vagy,
Légy ilyen a még erősebb
Kisértések napjain is;
Ne csüggedj a nagyobb harcban!

E jóslatszerű intés a maga idején jött. A XX-ik szakasz címe; „*Az éhség*," melyet csaknem egész terjedelmében közlünk.

O a hosszu rettentő tél!
O a hideg kegyetlen tél!
A jég vastag, vastagabb lesz
A folyamok és tavakon;
Mindig mélyebb, mélyebb, mélyebb
Lesz a hó, a térek fölött
A mindent eltakaró hó,
S az erdők s a falu körét
Fuvatagok borítják el!

A vadász az eltemetett
Házból alig törhet utat;
Hókeztyüvel, hócipővel
Hiában jár az erdőkön;
Keres vadat, és nem talál,
Madárt keres, és nem talál;
Keres, nem lel fehér nyulat,
S lábnyomait sem találja;
A havon nem hagyott nyomot,
A sötétlő erdők között
Elalélt és nem kelhet föl,
Éhen szomjan ott veszett el.

Oh az éhség és a lázak!
Oh az éhség pusztítása!
Oh a lázak dühöngése!
Oh gyermekek jajgatása!
Oh asszonyok aggodalma!
Az egész föld beteg, éhes;
Beteg volt a levegő is,
Éhes volt az ég fölöttük,
S fenn az égen éhes csillag,
Éhes farkas-szemmel néz le!

Hajavátha vigvemébe
Más két néma szellem jöve;
Oly szomoruk, mint az elsők,
Nem várták a kinálgatást,
Az ajtóban nem köszöntek.
Szó nélkül ült mind a kettő
Minneháha lócájára,
S a mélyen beesett szemek
Minneháha arcán függtek.
Az első szólt: „Tekints ide,
A kit itt látsz, az az Éhség!"

Szólt a másik: „Tekints ide
A kit itt látsz: a Betegség.”
S a szépséges Minnehâha
Elborzadva látta őket,
Elborzadott e szavakra;
Némán feküdt le az ágyba,
Nem felel, elrejti arcát,
Fázik, izzad, reszket a mint
Rámeresztik szemeiket,
S a mint hallja szavaikat.
Hajavátha őrülten fut
A kipusztult rengetegbe,
Szivében a bú halálos,
Kővé meredt arcain az
Elszántság, és homlokán le
Fájdalomnak verítéke
Folyt, s nem hullt le, oda fagyott….

„Oh hatalmas szellem ott fenn,”
Kiáltott fölemelt arccal,
A kínoknak órájában:
„Adj enniök fiaidnak,
Adj ennünk, vagy mind elveszünk!
Minnehâha számára adj
Tápot, másként elveszítem.”
Messze hangzó rengetegben,
A nagy üres rengetegben
E csüggedés szava hangzott,
De felelet nem hallszott, csak
A magas fák viszhangjai:
„Minnehâha! Minnehâha!”

Egész nap járt, Hajavátha
E szomorú rengetegben,
Melyen át, a sürü árny közt,
A nyár kedves napjaiban,
Feledhetlen nyári napon
Hozta haza ifju nejét
Földéről a Dakotáknak.
A sűrűben madár danolt,
Patak fénylett és mosolygott,
A levegő illatos volt,
És a kedves „Nevető viz”
Nem reszkető ajkkal mondá:
„Követlek hát édes férjem!”
A vigvemben Nokomiszszal,
S a szomorú vendégekkel,
Az Éhséggel és a Lázzal,

Kik fölötte virrasztottak,
Feküdt ő a szív szerelme,
A haldokló Minneháha.

„Halld!” kiálta, „zugást hallok,
Zúgást hallok és dübörgést,
Minneháha vizesése
Szól hozzám a messzeségből!”
„Nem gyermekem!” szólt Nokomisz,
Csak a füst leng és integet.”
„Ah” szólt tovább Minneháha,
„Nézd amott a Paguk[4] szeme
Mered rám a sötétségből,
Érzem már a jégujjakat
Ujjaimon a sötétben.
Hajavátha, Hajavátha!”

S az elcsüggedt Hajavátha
Messze távol rengeteg közt
Mértföldekről a hegyek közt
Hallotta a fölkiáltást,
A fájdalom kiáltását
Minneháha ajakáról,
Mely az égen át hangzott ki:
„Hajavátha, Hajavátha!”

A nyomtalan sivatagon
Hófedett faágak alatt
Haza tartott Hajavátha,
Üres kézzel, terhelt szívvel
Haza felé sietett ő;
Nokomisznak jajgatása
S zokogása hangzott felé
„Véhonomin, Véhonomin![5]
Mért nem haltam én meg inkább,
Bár meghalnék mint te én is!
Véhonomin, Véhonomin!”

Hajavátha a vigvembe
Sietett, hol vén Nokomisz
Jobbra balra hánykolódva,
Jajgatott a szép halottért;
És a kedves Minneháha
Előtte ott feküdt halva,
Hidegen és halva feküdt,

[4] halál.
[5] Jajkiáltás.

S keblében a repedő szív
Oly fájdalmas hangot adott,
Hogy az erdő nyögött belé,
Hogy az égi csillagok is
Megreszkettek fájdalommal.

Leült némán és csendesen
Minneháha mellé ült le,
„Nevető viz” lábaihoz,
Oly készséges lábaihoz,
Melyek többé már nem fognak
Könnyen futni ő eléje
És nyomát könnyen követni.
Két kezével födte arcát,
Hét hosszú nap éjjel ült ott,
Úgy üle ott, mint az ájult,
Mozdulatlan, és szó nélkül,
Mit sem tudva napvilágról,
Mit sem tudva sötét éjről.

Eltemették Minnehahát,
Sírt ástak a hóban neki,
Az erdőben mélyt, sötétet,
Nyögve zúgó ágak alatt;
Ráadák legszebb ruháit,
Hermelinbe öltöztették,
S mint Hermelint hóval fedték,
Igy ment véghez a temetés.
Tüzet raktak a sírjára,
Éjjel négyszer tüzet raktak,
Hogy a lelke megtalálja
Utját Boldog-Szigetekhez.
Ajtajából Hajavátha
Látta miként világítja
Sötét fáit az erdőnek;
Álmatlan kelt föl az ágyról,
Minneháha nyughelyéről,
Az ajtóban őrködött ő,
Hogy a tüz ki ne alugyék,
S Minnehahát hosszú utján
Sötétben ne hagyja el az.

„Isten veled Minneháha!
Isten veled „Nevető-viz!”
Szivem veled eltemetve,
Gondolatom csak veled jár;
Ne jőj vissza szenvedni itt,
Ne jőj vissza küzködésre,

Ide hol az éhség, a láz,
Megöli a testet, lelket;
Az én munkám is ma-holnap
Bevégezve lesz, majd én is
Nyomaidat követendem,
A boldogok szigetébe,
A jövendő hazájába!”

Ezzel befejezzük Longfellow e legújabb művéről adott ismertetéseink sorozatát. Úgy hittük, legjobb fogalmat adhatunk a műről, ha annak tartalmát *kivonatokban* és terjedelmesb *mutatványokban* ismertetjük. A fennebbi mutatványt csak két szakasz követi, melyben a fehér emberek első megjelenése Amerikában, s Hajavátha, a próféta halála íratik le. Mindkettő egyszerűen szép szakasz, s mintegy kiengeszteli a keresztény vallást az egyszerű természeti állapotban élt emberek lelkületével, kik Hajavátha tanácsára a *fehéreket* vallási és erkölcsi tanítójokul fogadják el. Az ú. n. vadak, nem látnak bennök ellenséget, ha Hajavátha tanácsát követik. A műnek nem lehetett célja tovább menni azon pontnál, midőn Hajavátha csolnakra ül, s addig megy nyugat felé a tengeren, míg a lemenő nap sugaraiban elenyészik. E mű, a mondhatni már kihalt indián nép világnézete és vallásának akar emléke lenni. Az angol-szász költő nem saját őseit választotta hősköltem énye tárgyaul, nem hazafias, hanem emelkedettebb, egész emberiségre szólóbb érzelmek vezették. Egy saját ősei által részben kiirtott, részben kiszorított népet énekelni meg: olvasóink, s más európai közönségek előtt merész vállalatnak fog látszani, s lehetnek, kik el fognak bámulni, midőn hiteles adatok után írjuk, mikép e költemény Amerikában a legnagyobb sensatiót idézte elő. Ezt mi magunk sem tudtuk, sőt gondoltuk akkor, midőn e mű ismertetéséhez fogtunk. Minket meglepett, meghatott e mű egyszerű fensége és szépségei; de nem hittük, hogy épen ez egyszerűség miatt oly széles körben mint az amerikai olvasó közönség, oly általános tetszést vívjon ki. Hisz e műben semmi regényes sincs, s mint mondottuk, se drámai jeleneteket nem ad, se a regényírók más fogásait nem használja föl. Ha compositio tekintetében a mű igen zilált is, szépségei minden embernek, ki a könyveket nem puszta időölésnek tekinti, sok szellemi élvet adhatnak. Csak dicséretére szolgál hát az amerikai közönség ízlésének, hogy e mű valódi divatos könyvvé lett. Két hónap alatt több kelt el belőle csak Amerikában tizenkét ezer példánynál, s a közelebbi hónapok alatt az Egyesült-államokban számos gyermeket, kedvenc kutyát, lovat, ruhát, kelmét stb. neveztek el Hajavátha és Minnehaha nevére.

Nem bocsátkozunk a munka bővebb taglalásába; a közlött mutatványok és kivonatokból annak szellemét mindenki láthatta. Szükségtelennek tartjuk egyszersmind bőven indokolni, miért tartottuk méltónak e tőlünk oly távol eső irodalmi terméket ismertetni. Már bővebben fejtegettük, mily szükséges, hogy szemeinket a külföldi irodalmi mozgalmakra is fordítsuk, s a fontosabb termékek iránt figyelmet ébreszszünk. Ilynemű közlemények által, melyek korunk művelődésének egyik legfontosabb tényezőjét, az irodalmat tárgyazzák, részvétet kelteni köteles-

ségünknek tartjuk, melyet, a mennyire módunkban áll, ezután is teljesítendünk. Salamon F.

50.

[Salamon F., *Febr. 18-n. Először:* Hűség hűtlenségből, Budapesti Hírlap 1856. febr. 23. 45. sz.]

Febr. 18-n. Először: *Hűség hűtlenségből*

Vígjáték 4 felvonásban, írta *Kövér* Lajos

Midőn Tűhegyi úr sógorasszonyával, Nadelbergné asszonynyal legjobban pörlekednék; midőn Tűhegyi úr az újdonsült nemes büszkén tekint a falon függő nemesi címerre, mely mellett egyetlen ős arcképe sem függ; midőn Nadelbergné asszszony az öreg úr nemesi büszkesége ellen nagyon prózai irigységét minden szavában kimutatja, s Irén, Tűhegyi egyetlen leánya hasztalan ügyekezet után, hogy a pörlekedőket lecsendesítse, a kertbe távozik olvasni: íme beront Mózsi az inas és jelenti, mikép egy hintós vendég érkezett, s nem sokára megjelen báró Kétessi.

Báró Kétessi tulajdonkép nem más, mint egy ugyanazon falubeli paraszt fia, hol történetünk kezdődik; – de már egy (tudtunkkal csak egy) kötet verset adott ki. Halmai, mint látszik, tehetséges fiatal költő; de hogy miért adja ki magát bárónak – azt, habár csak a 4-dik felvonásban sül ki, szükségesnek látjuk elmondani.

Halmai megtudja, mikép Tűhegyi leánya Irén annyira beleszeretett verseibe, mikép szerzőjükről magának eszményképet alakított. A leányka már számos kérőt utasított el a soha nem látott fiatal miatt. Ez mind Halmai malmára hajtaná a vizet; de van egy hatalmas gát, mely minden paraszt származásút Irén köréből kizár. Az öreg Tűhegyi egész szívéből, egész szenvedéllyel beszél a parasztok s alsóbb származásúak ellen.

Ha tehát Halmai barátunk az ajtóval együtt teremne Tűhegyiéknél s azt mondaná: „Én Halmai vagyok, s van szerencsém egy költőt mutatni be személyemben”, kétségtelen, mikép a vén aristokrata, ez a kevély Tűhegyi még le sem ültetvén őt, legfölebb azt kérdené: „Nos mi baja kendnek?”

E megaláztatásnak költőnk a világértsem akarta kitenni magát. Hintóba ült, megérkezett szülötte helységébe, hol senki sem ismerte, egyenesen Tűhegyi udvarára hajtatott, s ott így címeztette magát: „Báró Kétessi ő nagysága.” Az öreg háziúr tárt karokkal fogadja, s a báró azt adja jövetele okául, mikép Tűhegyi eladó birtokrészét akarja megvenni. Tűhegyi őt kegyetlenül összevissza nagyságolja, csaknem tejbe vajba füröszti, mert az is szép ugyan, hogy tőle ez a báró készpénzen jószágot akar venni, (Tűhegyinek nagy szüksége van a pénzre); de sokkal fonto-

sabb körülmény, mikép a báró fiatal, a báró *nőtlen.* „Ki tudja?... van példa rá, hogy bárók is házasodtak polgári rendből."

Íme, mennyire jól számított Halmai a költő! Az öreg urat mindjárt kezdetben megnyeri, s így Irénnel szabadon találkozhatik. Most következik azonban a vállalat fekete levese a mi Halmainkra nézve. Az öreg Tűhegyit aristokratikus gőgjéből s szenvelgéséből ki kell gyógyítnia; ezenkívül meg kell nyerni báró létére oly leányt, ki nemcsak hogy egy költő iránt táplál ábrándos szerelmet, de határozottan a nép felé hajlik. Ez utóbbi azonban rá nézve igen érdekes tanulmány, – látni akarja, hogy vajon e leány, ki verseibe szerelmes tud lenni, képes lesz-e őt személyes tulajdonaiért becsülni? – A darab folytán ebből a legfényesebb „igen" fejlődik ki.

A mi az öreg úr megtérítését illeti, mi színpadon oly röviden szokott véghez menni, az ily módon történik: Az ál báró így szól a faggatódzó Tűhegyihez: Úgy van, én házasulandó vagyok, van is már szívemnek választottja; de fájdalom nem comtesse. Atyám a báró (ez a poëta oly hidegvérrel hazud, mintha arra született volna), azt akarja, hogy rangomon ne alul, hanem fölül házasodjam, s grófi kisasszonyt vegyek el. – Tűhegyi erre meghökken. Látja, hogy saját fegyvere, az aristokratikus elv, most ellene van fordítva. „De az már mégis helytelen kívánság a báró ő nagyságától", mond ő, „hiszen nem lehet-e egy leány derék és művelt, azért, hogy 18 főrangú őse nincs?" Mire a fiatal báró azt jegyzi meg, mikép, ha rangján alól házasodnék, egész családja le fogná nézni jövendőbeli nejét – s ennek érdekében nem kívánna rangján aluli nőt vezetni családjába, hogy ott megvetés tárgya legyen.

Az öregre, mint a minap Gauthier Margitra ez okok döntőleg hatnak. „Nem, ha száz báró kívánná nőül leányomat, még se adnám egyhez is!" Az atyai szeretet, s a sértett hiúság, egyaránt működnek közre, az öreg meggyőződésének átalakítására. Fölteszi magában, hogy e fiatal bárónak semmi esetre sem fogja odaadni leányát. Mi kellett több a mi szerelmes hősünknek, ki a leány rokonszenvét bírja már, poëtai rangjánál fogva?

Azonban, hogy a leány *szerelmét* és végre kezét megnyerje, még több akadályt is kell legyőznie, – a mű folyamába egy egészen idegen elem vegyül.

Egy pécskai földbirtokos fia meg akarván házasodni, fölteszi láttatlanra magában, mikép Irén lesz az ő neje. Midőn a második felvonásban Tűhegyinél bemutatja magát, az elveit már megváltoztatott öreg úr, azt mondja magában: ez ember jobban illik rangjánál fogva vejemül, mint holmi báró. (Fennhangon) „Kísértse meg ön megnyerni leányom rokonszenvét." A fiatal ember, kit a háznál az öregen kívül, senki sem látott, csak arra kéri azt, engedné meg álnév alatt jelenni meg Irén előtt, mibe az öreg beléegyezik.

A fiatal, kit Szerdahelyi úr személyesített, ezzel kimegy, haját fölborzolja, egy igenigen rövid nyári kabátot vesz föl, mely elkopott ugyan és el van viselve, de három pár külső oldalzsebe emeletesen van tele rakva kéziratokkal, – s mikor bejelenti magát Nadelbergnének és Irénnek, egész vakmerőséggel Halmai költőnek adja ki magát. (Megtudta a ravasz a falusi kántortól, hogy Irén halálig szerelmes a soha se látott Halmai költőbe.)

Feledők mondani, hogy ez a fiatal, kinek Pécskán saját becsületes neve *Ugróczi* volt, kissé hígvelejű ember, a mit magaviseletével ekkép bizonyít be. Roppant dagályú phrasisai, melyeket a legmindennapibb tárgyakra alkalmaz, öltözéke, tolakodó magaviselete, eltévesztik a hatást, – Irén megvetéssel fordul el tőle, s elzárkózik szobájába, így sóhajtván fel: „Istenem, hát ennyire lehet csalódni?"

A valódi Halmai látja ugyan, mily vakmerően bitorolja nevét e semmirekellő, de nem szól, – a dolognak természetes menetet akar engedni. Különben is ez ember csak azt teszi, a mit ő tett, – nem annak adja ki magát a mi. – A pécskai költő nyilván nem veszélyes vetélytárs magában; de hatalmas szövetségese akad Nadelbergnében.

Nadelbergné, kiben egész darab folytán a legcsekélyebb jóindulatot sem látjuk nyilatkozni, – lelkére nézve az irigység túlvitt torzalakja. Irigyli sógorától, hogy az földbirtokos, hogy az Tekintetes úr, míg férje és maga csak szatócskodó maradt. Most örökösen Tűhegyi sarkában van, tőle azon 80 ezer forintot sürgetvén, melyet ez kölcsön kapott megboldogult férjétől. Az öreg úr nem tud fizetni, s Nadelbergné, midőn más megoldást nem lát, több ízben ajánlja, hogy az öreg Tűhegyi őt elvévén, tensasszonyi rangra emelje – mi Tűhegyinél siket fülekre talál.

Most Nadelbergné a 80 ezer forint erőszakos fölvételén kívül abban jár, hogy Irén ne a báróhoz, hanem valami paraszt származásúhoz menjen férjhez. Épen jó, hogy Ugróczi megérkezett. Ugróczihoz, kit Halmai költőnek hisz, akarja Irént adni. Szép szerint akarja a lányt rábeszélni, hogy egykori ideálját Halmai költőt, most, midőn, mint előre jelentve volt, megérkezett, fogadja részvéttel, és szeresse őt. Azonban a szavak mitsem használnak ily torzalak mellett, minő az ál Halmai volt, s oly jó ízlésű leánynak mondva, minő Irén, ki Lessing dramaturgiáját asztalfiókjában tartja.

Nadelbergné assz., miután Tűhegyi pénzügyei végett elutazott, segéd kezet nyújt az ál költőnek, hogy ez éji zenét adván Irénnek, őt elszökésre bírja. Ez éji zene, s e szöktetési jelenet nagy zajt csinál mind a színpadon, mind a közönség közt. Irén ki jön gyertyájával a színpadra, mely előszobát vagy ebédlőt képvisel s ott találja a guitárral fegyverzett Ugróczit, ki szerelmet vall, s a leányt megszökésre akarja csábítni, de ez a szöktetési ajánlatot megvetéssel utasítja vissza. Most a kalandor erőszakos eszközökhöz akar nyúlni – el akarja rabolni a lányt. A valódi Halmai vagy más szókkal az ál báró *Kétessi*, ki látta, mikor ment be vetélytársa az ablakon, föllép és igen nemesen menti meg szerelmesét.

E jelenetet nem látjuk sehogy indokolhatónak. A nőrablás napjainkban, és oly egyén által, mint Ugróczi, csak úgy gondolható, ha Ugróczi urat félkegyelműnek veszszük minek e darabban több jele van ugyan, de tisztán kiemelve nem találjuk. Lehet, hogy a boszus Nadelbergné egyenesen a rablásra biztatta föl; – de ez legkevésbbé sem ad jobb fogalmat a pécskai fiatalról, kinek tizenegy neveletlen testvére van. Hová vinné ily ember, ki nem épen Nábob, a rablott hölgyet?

Utolsó felvonásra visszaérkezik az öreg Tűhegyi. Az ál báró megkéri a leányt, de az öreg épen rangja miatt tagadja meg azt tőle. Most a báró felfedezi, hogy ő tulajdonkép nem báró – csak költő – s mivel épen most egy gazdag birtokos, az

irodalom iránti kegyeletből számára gazdagon hagyományozott, kész megvenni a birtokot, melyből Tűhegyi kifizetheti tartozását a sógorasszonynak.

Ez volna a mű drámai meséje nagyjában, s ezúttal nem bocsátkozunk annak elemzésébe; mert nem a mű anyagi oldalára, hanem a szellemi elemekre nézve akarunk egy két megjegyzést tenni, melyeket szerző többi műve is igazol. – Jelenlegi színművében igen nagy helyet foglalnak el az aristokratia körüli eszmék vagy inkább tárgyalások. Tűhegyi és sógorasszonya főként az első felvonásban igen hosszasan vitatkoznak, – úgy hogy Tűhegyit és Nadelbergnét csaknem allegóriai megszemélyesítésnek vehetjük, minden csont, izom és elevenség nélkül. A társadalmi *debat*-knak már magukban semmi helyük sincs a mimica, a megtestesítés s a szenvedélyek művészetében, melyet drámának nevezünk. Különben is a közönség egyik osztályának sem tetszenek és nem is tetszhetnek. Szerző társalgási vígjátékot akart színre hozni, modern, francia értelemben, melyekben mint gyakran látjuk, az irányeszmék s *lélektani kísérletek* szenvelgett szakértéssel vannak fejtegetve, – de a „hűség hűtlenségből" című darabban (melynek címe fölött nem vitázunk), az okoskodások mintegy nyersen feldolgozatlanul vannak fölhozva.

Másik megjegyzésünk szerző styljét illeti. Tán nem tévedünk, ha e részben a hiányokat nagyobbára az elsietésnek tulajdonítjuk. A párbeszédek többnyire nehézkesek; csalódnánk, ha azon pongyolaságot, melylyel alkotvák, természetességnek vennők. Nem mindig természetes az, a mit az író úgy tesz papírra, a mint jön – a természetességet legtöbb esetben a kisimítás a csiszolgatás adja meg.

Sok közös hibát lehet kimutatni a francia művekben, melyek utánzását kerülni kell; – de ha valamiben, úgy a styl tisztasága- és elegantiájában utánzandók. Sokan azt tartják, mikép drámában és regényben, melyeknek nagyobbszerű architecturájok van, oly apróságra, mint a styl, nem kell figyelmet fordítni – hisz nem roszul venné-e ki magát egy oly emlékszerű mű, minő a lánchíd oszlopa, ha az egészen ki volna simítva és meszelve, mint a kis szobák fala? Ne ámítsuk magunkat. A költészet e tekintetben inkább a zenével rokon, mint az építészettel. Tudjuk, hogy a legszebb zeneműben egy-egy kis öszhangtalanság képes megsemmisítni a jó benyomást.

A franciák csupán ügyesen, s mint ők mondják, grace-szal vitt párbeszédeik s szép styljök által képesek minden legkisebb kőltőiség nélkül hatni. Egész darabokat látunk a fiatal Dumas-tól s másoktól, melyekben se mély érzelem, se kedély, se szenvedély nem nyilatkozik; de az elmésség, a *grace* és a styl megteszi hatását. A társalgási művek tárgyát természetesen az életből kell venni. Mindenki megkívánja, hogy az ilynemű művekben úgy beszéljenek a szereplők, mint az életben szokás. Úgyde, ha az élet köznapiságait minden változtatás nélkül veszszük át a művekbe, megszűnnek költői, érdeklő művek lenni.

Szerző e művében is jobban sikerült a burleszk, mint a társalgási rész. Tán nem merész állítás, hogy több tehetséget látunk nyilatkozni az első mint az utóbbi nem iránt. Egyébiránt nem tulajdonítok magamnak semmi olyast, mintha jobban ismerném a szerző tehetségét, mint önmaga; s tettleges cáfolat után, mit különben lehetőnek tartok, kockáztatott véleményemet magam fogom visszavonni a nyilvánosság előtt. Salamon F.

51.

[Salamon F., *Heti szemle*, Budapesti Hírlap 1856. febr. 26. 47. sz.]

Heti szemle

„Dalos Pista” népszínmű dalokkal 3 felv. írta Szigligeti. Játékrend. A „Haramják” – „Stibor vajda”

A múlt drámai hét gazdag volt eseményekben, annyira, hogy múlt pénteki és e mai Tárcánk aligha kimerítő lesz, annyival inkább, mivel az azt megelőzött három hétről egy árva szót sem írtunk. Azon zaj-, trombita-, dobszó- és tánctelјes három hétről pedig legalább annyit el kell mondanunk, mikép annak drámai játékrende a kritika fagypontján alul állt, vagy kevésbbé tudós nyelven szólva, semmi oly érdekessel sem dicsekhetett, mi említést érdemelt volna. A ragyogó „éjszak csillaga” és az ördöngös balettek mellett egy ártatlan „pohár víz” vagy maga Mór Károly hős tettei is igen halványan vették ki magukat. S épen ebben a világhírű *Mórban* a közönség oly kis számú s oly egykedvű volt, mint csak tőle várni lehetett. A „Haramják” egy költő első drámai kísérlete, melyben a lángésznek főkint idomtalanságai mutatkoznak. Ha Németországon a *később* nagygyá lett költő iránti kegyeletből e művet részvéttel fogadják is, ezért nálunk annál inkább nyugodni hagyhatjuk azt, minthogy e Mór Károly egész családjával s minden haramjáival, frázisaival, valószínűtlenségeivel együtt színpadunkon már régen nem tetszik. Mesterségesen lehet ugyan némi életet adni neki, – de ténylegesen – igen természetes halállal múlt ki. Béke a porokra, melyek azt a színház könyvtárának padkáján borítják; ne háborgassa többé senki nyugalmukat, még akkor sem, midőn az év 366, és böjtelő hava 29 napból fog állani!

De félre a könyekkel, s az érzékeny parentatiókkal, nem a halottakat akarjuk siratni, hanem a feltámadottak és újdonszülötteket bemutatni. A múlt hét, kivéve a vasárnapi, rég nem látott „Vén bakancsos”t, csupa újdonságokból állt. A drámai játékrend ellen nem mi fogunk kifogást tenni, kik a buzgalmat e részben akkor sem rójuk meg, midőn túlságos.

„Stibor vajda” elővétele, a mű cselekvényének hibái s hajborzasztó jelenetei mellett is méltánylást érdemel, mert arra mutat, mikép a játékrend tervezői nem röstellik a könyvtárt legalsó rétegeig fölhányni, hogy a közönségnek olykor emlékezetébe hozzák az irodalom régibb bajnokait.

Két új eredeti mű, két vígjáték került színre ugyanazon héten. A „Hűség hűtlenségből”, melyről szóltunk, és „Dalos Pista” Szigligetitől. – Szigligeti úr műve diadalmaskodott versenytársa fölött, nemcsak azért, mivel műve dalokkal és tánccal van cifrázva, hanem az által is, hogy abban a cselekvény szakadatlanul halad és fejlik, a párbeszédek élénkek, s a figyelmet lekötik, mit Kövér úr művéről nem

mondhatunk. Sz. lelkében elevenen él azon üres frasis, melyet Voltaire a genie-kre csinált, miszerint ezek közt legroszabb az unalmas genie.

Óhajtásunk mindig csak az, hogy Szigligeti úr ne ragaszkodnék ez egészen általános s csak látszólag arany igazsághoz. Ne legyen célja, hogy *bármi* áron mulattassa a közönség egy bizonyos töredékét. Ő jól ismeri közönségünk egy részének gyöngéjét; tudja, hogy ennek utóbbi időben még a dal sem elég, hanem balett, vagy legalább valami olyanforma kell. A dalok e műben többnyire nagyon ízléstelenek, – úgy, hogy a közönség műveltebb részét nemhogy mulattatnák, hanem untatják vagy sértik. Ezenkívül vannak drámai részében is nem egy helyen torzítások, – sőt a gyöngédebbeket pirulásra kényszerítő mondat is fordul elő, melyet könnyen ki lehetett volna kerülni. – Végre a mese, mint alább ki fog tűnni, nem elég erős alapokon áll. S mindezen hiányok dacára messze fölötte áll a „Pünkösdi királynő”nek. Azonban a színdarab bár ingadozik, fenntartja magát – vitorlái, evezői avultak bár, de menni fog, s színpadi fogásokban, táncokban, dalokban, némi elmésségben, számos *vasárnapra* van ellátva élelemmel annyi férfiú, nő, gyermek s ezekkel járó gouvernánt és dajka számára, mennyi a színházba elférhet, habár a teljes korúak és élemedettekről nincs eléggé gondoskodva.

„*Dalos* Pistát”, (Németi) ki becsületes alárendelt gazdasági írnok, egy gyermekkori barátja s jelenleg pesti iparlovag *Hajnalosi* Szerafin (Szerdahelyi) arra csábítja: hagyja oda Kis-Kakasd helységét – és az ekét, jőjön fel Pestre énekesnek, – mert oly szép a hangja, hogy torka valóban arany-bánya. A tapasztalatlan fiatal, ki mindig Pestre vágyott, hajlandó hinni a magasztalásnak s elhatározza, hogy Pestre jön. Fogadott testvére Rózsi is (Munkácsi k. a.), ki kétszeresen árva maradt, Pestre jön, Szerafin testvérével egy divatárusnővel (Ötvös B. k. a.). Pista *fogadott* testvére iránt egyebet nem érez testvéri szeretetnél, Rózsi tán valamivel többet. – Az elutazási terv kész. A dolog rendben van. Pista előtt egy vén uzsorás jelenik meg, ki őt kész 120 százalékos kölcsönnel segítni, hogy művészi pályáján elhaladhasson. – De képzelik-e önök, ki lehet ez az uzsorás, ki ily szolgálatra kész? – Megmondom. – Sem több sem kevesebb, mint Gondossi úr (Szilágyi S.). Gondossi úr nem más, mint egy hamburgi milliomos bankár. – E bankár történetesen Pista nagybátyja, ki 35 év óta nem járt Kis-Kakasdon – s így ott uzsorási incognitója biztosítva van. E nagybátya, mint tapasztalt, az emberismeret nagy könyvéből doctoratust nyert, világlátott ember, nem akarja negyven évi fáradozása gyümölcsét vaktában a szilaj fiú kezébe adni, kit örökösévé szándékozik tenni, míg az ki nem forrja magát. A nagybátya, ki a hamburgi operaházba úgy látszik el-el járogatott, jól tudja, hogy a mi Pistánknak egy kis hangja van ugyan, de se hallása se tapintata nincs az éneklésben. Hadd ábránduljon ki a fiú maga – gondolja az ál uzsorás.

Ezután mindent, mi a darabban történik, ez átöltözött bankár úr vezet egész műértő hidegvérrel – mert jövendőbeli örökösét kemény próbáknak akarja kitenni. Ő e népszínmű becsületes *intrigansa*, Pistának hosszú pórázú mentora, *gondviselése*, szóval ő szárnyatlan nemtő, de Voltaire értelmében a legroszabb genie, mert fájdalom, *legunalmasabb* lény e darabban.

Ezen a világ minden novelláiban, regényeiben, szomorú és víg színműveiben ólálkodó jó embereket már valahára nyugdíjazni kellene. Az újabbkori háborúk költségei aligha többre mennek, mint mennyit e regény s drámabeli titkos jóltevők a lélektani experimentumokra, s a felnőtt emberek nevelésére fordíttattak. Már kiállhatlanok kezdenek lenni. Ideje kimondani, hogy ők, a pedansság és az unalom egy napon születtek. Parisban léptek ugyan föl először; de már jó ideje, hogy mindenütt űzik játékaikat. Nálunk annyira nincsenek itthonn, hogy lám Szigligeti úr is kénytelen volt Hamburgból hozni színpadunkra egy ilyen fajtát vendégszerepelni.

A mi tősgyökeres Dalos Istvánunk a második felvonásban már Pesten van – levetette pitykés ujjasát, s a fekete frakk oly jól áll neki, mintha mindig abban élt, kapált és kocsiskodott volna. *Rózsi* is ott van a divatárusnőnél, mint rendes dolgozótárs a varrás művészetében. Közte és Pista közt az a különbség, hogy ő becsületes, munkás életre, Pista pedig, henye, gondtalan életre vágyik, mert ilyennek gondolja ő a baritonságot a színháznál. Mindig azzal biztatja Rózsit, fogadott árva testvérét, hogy róla meg nem fog felejtkezni, hanem gondoskodik, hogy férjhezmenetelekor menyasszonyi hozománynyal láthassa el. Ez ártatlan, falusi gyermek észre sem veszi, hogy Rózsi szép szemeiben elevenebb lángok égnek, mint a csupa testvéri szeretet lángjai, Pista üres oldalzsebe alatt is támadott már oly valami érzelemféle, melyről hosszú kalapja alatt mit sem tudnak – mert agyában csak a dics- és életvágy tizenkét kerekű malma zug. Aztán az a daemon is, kit „kedves barátom Szerafin"-nak címez, annyira tele beszélte fejét, hogy maga is őszintén hiszi, mikép torkában 100000-ek vannak. Azonban Pista nem sokára meggyőződik, hogy torkában a 100000-ekből legfeljebb a zérók vannak meg. Ő a főpróbán szintúgy megbukott, mint Rózsika a balettben. Az alatt míg Pista énekpróbán van, Rózsinak, ki falun jól táncolta a csárdást, eszébe juttatja a szerelemféltés, hogy ha Pista énekesnek, ő meg táncosnőnek megy a színházhoz. A divatárusnő szerencsére balettáncosnő volt (különben honnan tudná azokat a mesterséges figurákat?) – s Rózsi nem tudja semmiben utánozni. (Ez episodot csak azért hoztuk fel, mert a közönségnek e táncpróba legjobban tetszett – mi Ötvös B. k. a. érdeme). Mihez fogjon most a becsületes Pista, ki a „Dalos" epithetonnal kudarcot vallott a próbán? Rózsi azt ajánlja, legyen újra gazdálkodó, mindketten megélnek munkájok után. Szerafin azt mondja, legyen arszlánná, majd gazdagon házasodhatik. Most a tőzsér, ki eddig csak bonyolodottabbá tette a Pista helyzetét, mert váltóival ostromolta, új tervvel áll elő. Azt mondja, eddig is egy nő segítette Pistát titokban. Az eddigi adósságot nem kell kifizetni, s hogy erről meggyőződjék, a tőzsér széttépi szemeláttára a váltókat. Most ez ismeretlen nő Pest közelében egy szép mezei birtokot ad Pista rendelkezése alá egy évre! Szép! De e Donatióhoz azon záradék van csatolva, hogy a fennevezett Pista a többször említett ismeretlen nőt feleségül vegye azon naptól számítandó egy év leforgása után! Továbbá e hölgy csak a menyekző napján fog lefátyoloztatni előtte. S végre mindezekhez járul még az a kikötés is, hogy Pistának ez alatt nem szabad általán hölgyekkel találkozni, mert a donáló hölgy föltétlen hűséget követel. Pistának mindez nagy szeget üt a fejébe. De mit tegyen? Szíve – hite szerint – még szabad. A birtokot lelkismeretesen fog-

ja kezelni. Ha a hölgy nem fog tetszeni, majd visszalép a menyekző napján. Legfőbb pedig, mi az elfogadásra bírja, Szerafin az iparlovag, ki neki equipage-okról, kártyatársaságokról stb. beszél. Rózsi kétségbeesetten vesz búcsút attól, kit annyira szeret.

Utolsó felvonásban Pista falusi jószágán van. Ő már kifáradt a korhelykedésben; a kártya- és ivótársaságot szép szerével lerázza nyakáról. A nagybátya az ismeretlen hölgy megbízottjaként ott van még Pista körül.

Egy fátyolozott hölgyet vezet be Pistához. E hölgy leleplezi arcát, s Pista feledvén minden illemet, melylyel a legfaragatlanabbnak is akármely hölgy, de főként egy vele jót tett hölgy ellenében magát viselnie kell, elszörnyedését fejezi ki a nő rútsága fölött. Lehet, hogy a játék segíthetne a mű ezen túlvitt torzításán. Azonban a nagybátya kijelenti, hogy e rút asszony csak társalkodónője volt az ismeretlen hölgynek. Ekkor megjelenik Rózsi, és Pista nyilvánítja, hogy ő csak e leányt fogja szeretni. Bírjon bár az ismeretlen nő százezerekkel, legyen bárminő szép, ő vissza fog lépni; mert csak Rózsát szereti. Azonban a nagybátya abban kétkedni látszik. Azon ürügy alatt, hogy az ismeretlen nő mindjárt meg fog jelenni, egy szomszéd szobába rejti Rózsit. Kevés idő múlva az öreg egy sűrű fátyollal eltakart arcú hölgyet vezet be. Az arc lelepleztetvén, Pista az ő Rózsiját látja maga előtt állani, s az uzsorás magát megismerteti Pistával, nagybátyjának vallja magát, s aztán örökösének nevezi ki. Az iparlovag Szerafinnak választást enged, hogy akár az adósok börtönébe sétáljon, akár irodájában dolgozzék. A választás nehéz; de Szerafin ez utóbbit választja.

A mű már alapjában mesterkélt, s az nem is szokott máskint lenni, ott hol nem a jellemekre s az örök lélektani igazságok hű előtüntetésére törekszik az író. Nem ismerjük el, hogy a népszínmű vagy melodráma kivételt képezzen a vígjáték és dráma szabályai alól. Mi „Dalos Pistát” mint vígjátékot bíráljuk, s nem látjuk át, miért ne lehetne népszínműben is nem a mese bonyodalmaira, hanem a jellemekre s az emberi szenvedélyekre helyezni a fősúlyt. A színdarabok maradandósága csak ez által volna biztosítva. Színműveinken általán véve meglátszik, hogy az írók előbb a mesét keresik, s az alakokat, jellemeket a mese szükségeihez képest választják; a mese érdeklő lehet ugyan, de személyei semmi mélyebb benyomást nem tesznek.

Kimondatott, hogy tragoediánk még nincs; de ki lehetett volna mondani, hogy valódi comoediánk sincsen még. Nem azért mondjuk azt, mintha csüggedést akarnánk ébreszteni, hanem azért, hogy *ismerjük* és *ne ámítsuk* magunkat; épen az ilyféle igazságok kimondása mutatja, hogy bízunk a jövőben. Némelyek oly kis hitűek, mikép azt, ki valami hiányt mutat fel irodalmunkban, ellenség és pessimistaként mutatják be jajveszékelve a közönségnek; pedig a pessimisták épen azok, kik azt hiszik, hogy már többre képesek nem vagyunk, hogy eddigi műveinknél jobbakat hiában várunk.

Ha az ítészet néha a hiányokra és hátramaradásra figyelmeztet, ha fölemlegeti azokat a pedáns drámai szabályokat, ha megrója a ferde irányt, ha példányképeket mutogat fel, – ez nem azt teszi, mintha azt várná, hogy minden évben egyegy lángész tűnjék föl az irodalomban. A lángeszek nem minden évben születnek; *de*

lángész nélkül is lehet akár jó tragoediát akár jó vígjátékot írni. Egyéb a tehetség mellett nem kell hozzá, mint jóakarat és meggyőződés, s az hogy megtudjuk különböztetni az ált a valóditól. Az elevenség, élc, vidorság, a párbeszédek ügyes kezelése, s a mese érdekes bonyolítása többnyire kedvesekké teszik legszorgalmasb népszínmű írónk darabjait a közönség előtt; de mind a mese alakításából, mind a gyakori torzításokból kitetszik, hogy nem a valót és igazat tartja főleg szem előtt. Ki vádolhat csüggedéssel, ha Sz. úrtól, kinek tehetsége ma is szép életjeleket ad, s másoktól kikben szintén van tehetség, ha tán világra szóló műveket nem is, de várhatunk az eddigieknél valódiabb, hibátlanabb vígjátékokat? Ki fog túlzott követeléssel vádolni, ha egyszerűen azt óhajtjuk, mikép az ú. n. „vasárnapi színművek" hétköznapiaknak is beilljenek? Salamon F.

52.

[Salamon F., *Két heti szemle*, Budapesti Hírlap 1856. márc. 11–12. 59–60. sz.]

Két heti szemle

Kezdjük szemlénket február 25-ikével, midőn „Benjamin Lengyelországból" került színre, V hosszú, nagyon hosszú és rendkívül unalmas felvonásban. Írta *Kuno* – fordító nevét elhallgatjuk. Elhallgatjuk pedig azért, mert az derék becsületes hazánkfia. *Kuno* urat könnyebben lehet menteni. Ő e darabot akkor tájban írhatta, midőn Germaniában és Magyarországon a „Szebeni erdő" „Ős anya" s. t. eff. szomorú história volt a leghíresebb tragoedia; midőn a szegény „Benjamin"nak a vígjátékban alig volt más versenytársa, mint: „Jó, hogy tegnap főbe nem lőttem magamat!" A becsületes „Benjamin" még e nagyon szelíd versenyt sem állja ki – és pedig azon igen fontos okból, hogy versenytársa alig negyedrész akkora, s következőleg négyszerte kevesebbet kell ásítni rajta. A közönség azonban szép számmal gyűlt össze, nem a baljóslatú darab végett, hanem mert *Fáncsy Ilka* k. a. harmadszor lépett fel azon darabban. Igen kis szerepe volt, melyben a rendkívül nagy szemérmességen, s egy kis úgynevezett „Gemüthlichkeit"on kívül egyéb jellemvonást kitüntetni nem volt alkalma. Úgy hiszszük, egy gyakorlati tanács többet fog érni határozatlan, üres dicséreteknél. Mi az utóbbiakat illeti, mi is elmondhatjuk, mikép *Fáncsi* I. k. a.-ban igen hasznos tagot remélhetünk nemzeti színpadunk számára; de a művészi pálya egyik kellemetlenségei közé tartozik, (azoknál, kik nem a valódiságot tartják szem előtt, hanem a művészetet a hiúság vásárának tartják), a kritika kisebb nagyobb szigorú közbeszólása. Mi azt tanácsoljuk kezdő művésznőnknek, óvakodjék az igen hirtelen tett tag-mozdulatoktól, melyek a rángás jellemét viselik magukon, s szavalásában ügyekezzék tisztábban hangoztatni a szavakat. Nem a hang gyengesége az egyedüli hiány még szavalásában, hanem a

kényeztetett kiejtés, mely nem selypítésben áll, hanem a mássalhangzók kihagyásában vagy gyengén hangoztatásában. Ez épen nem organicus hiba-, hanem szokásból eredhet, s ha némelyek előtt kedvesnek tetszik is e szavalás, e kedvesség az érthetőség kárára van. 27-n a „Bíbor és gyász" adatott. A közönség feltűnően hidegebb, zajtalanabb volt, mint első előadáskor. A mely helyek akkor keményen meg lőnek tapsolva, azok nagy része most csak közönyben részesült. Némelyek e darabnak épen szerkezetét dicsérik, mit épen nem lehet dicsérni. Lehet-e indokolás nélkül drámai szerkezet? Mi egy-két szerkezetbeli hibát az első adatáskor kimutattunk; de még azok után is lehetne legalább egy nagy cikkre valót böngészni. A közönség is észreveszi a hibákat, s ha fennhangon nem is nyilvánítja megjegyzését, hirdeti azt a közöny, mely többszöri adatás után beáll. *A maradandóságot főként a hibátlan szerkezet biztosítja.*

Február 29-n a „Párisi rongyszedő" adatott. Írta *Pyat*, franciából fordította *Egressy* B. E művet 1847-ben, azaz akkor láttuk a pesti színpadon, midőn újdonság volt. Akkor is az egész műből kitűnő erkölcsi irány tette meg főként hatását. A mű magán viseli azon kor jellemét, melyben íratott. A Sue és Dumas-féle *regények* minden mesterfogásai fel vannak benne használva. A jelenetek változatossága a valószínűség túlcsigázása árán van megvásárolva, s elég egyszer látni a darabot, hogy többé semmise legyen benne meglepő. Azonban közönségünk egyrésze vagy igen rég, vagy nem látta-e művet, s ezért a meglepő fordulatok egy rész előtt valóban meglepők voltak. Különben is a színpadi jó tettek, erkölcsi mondatokat a közönség nagy lelkesedéssel fogadja, mivel mindenesetre saját jó érzelmei iránt nyilvánít legnagyobb dicséretet.

Mart. 2-n „Viola" került színre új szereposztással. A *cigány* szerepét *Szilágyi* S. úr adta, oly buzgalommal, melyet a tapsok dacára is túlzásnak nevezünk. Ifj. *Lendvay* úr ritkábban mond „szerelem" helyett „serelm"et. 4-én „Tamás bátya kunyhója" adatott. Most is *Bengali* volt, ki a közönséget legjobban mulattatta; csak ismételnünk kell, mit máskor is Szerdahelyi úrról mondottunk: ha a túlzás által a közönség egyik részénél nyer, sokkal becsesebbet veszít a másik méltánylásából. A túlzás az, mi miatt nem képes Lászlót azon szerepekben feledtetni, melyekben őt helyettesíti.

Mart. 5-kén a „Bíró uram leánya" adatott először (és reméljük utoljára). Ez Szentpéteri úr jutalomjátéka volt. Maga a jutalmazott alkalmazta „újonnan színre" e népszínművet. A közönség egészen megtöltötte a házat; de a darab még egy estig tartó életrevalóságot sem mutatott. Nincs az az engedékeny kritika, melyen ez újonnan átdolgozott mű alul ne állana – s minél kevesebbet szólunk róla, annál jótékonyabbak vagyunk. Csak azt akarjuk kérdeni: nem volna-e célszerű, ha a drámabíráló választmány kötelességének tartaná, a fordított és átdolgozott műveket is szigorú vizsgálat alá venni, ha mindjárt jutalomjátékul vannak is választva? 7-n „Az élet színfalai", vígjáték 5 felvonásban. Bátran elmondhatjuk, mikép a két hét alatt ez volt a legjobb drámai mű, mely színre került. Ifj. Lendvai úr Felekit sok ügyekezettel helyettesíté, sok helyen sikerrel játszott; de meg kell jegyeznünk, mikép azt tán legjobban László vagy helyette Szerdahelyi úr fogná adni. E vígjátékban is meg van erőltetve néhol a valószínűség; a művészetnek itt is föl

vannak használva gyermekesebb fogásai, indokolatlan események itt is fordulnak elő; de a darab érdeme a helyzetek ügyes választásán kívül a nagyon élénken vitt fejlesztés, a párbeszédek eleven és elméssége, egy kis helyen az érzelmek természethű kifejezése, melyekből látszik, hogy a francia szerző a művészet gyermekesebb fogásai nélkül is igen jó s hibátlanabb művet írhatott volna. Oh! mily ég és föld különbség van egy ily életet, friseséget lehelő mű s egy régen meghalt „Benjamin" között! – Úgy találjuk, hogy répertoire-unk nem volna szegény, csak benne lelkiismeretesebben kellene kutatni. Minden bizonynyal lehetne ott a *nyolc garasos atyafisághoz* tartozó művek helyett jobbakra, s tán az efféléknél jobb eredeti vígjátékokra is akadni, melyekre nézve nem kellene sajnálni a tantiéme-et.

[II.]

Mart. 9-n adatott ismét a minden jó ízlésnek hátat fordító „Pünkösdi királynő." Ha már csakugyan Szigligeti úr művét kell adni, miért nem inkább akármely másikat, mint ezt, mely a torztáncok és torzdalok kivételével még csak nem is mulattat senkit is?

A lefolyt 14 napra, mint rendesen, 8 színmű és 6 részint opera részint (most csak egy) ballet esik: vagy mint mondani szoktuk, minden héten a dráma 3 és a dalmű és ballet öszvesen ismét három estvét foglal el, – vasárnap estve népszínmű adatik, melyben dráma, dal és tánc együtt fordul elő, de a melyet mi a drámához sorolunk. Elmondottuk pár ízben, miként a „vasárnapi darab" nevezetet ki kellene dráma ügyünk szótárából törülni. – A „népies" nevezet egy művet sem emel fölül a művészet törvényein. A népszínműnek is, mint minden másnemű színműnek első kelléke, hogy színmű legyen: más szókkal, hogy az, mi vasárnap tetszik, tessék hétköznap is. Így pl a „Vén bakkancsos" kétségtelenül hétköznap is nagyszámú nézőket gyűjtene be. Meg vagyunk másfelől győződve, hogy valamely jeles vígjátékot vagy drámát a vasárnapi közönség is szintoly tetszéssel fogadna, mint a hétköznapi, annyival inkább, mivel nálunk e két közönség csak részben különbözik egymástól. Miért ne mívelődjék azon résznek is ízlése, mely csak vasárnap látogatja a nézőhelyek magasabb regioját?

Ha e két heti játékrenden végig tekintünk, feltűnő az, mikép egy mű sem adatott, melyben jelesebb színészeink valamelyike bravour-szerepet talált volna. – Nem tartjuk ugyan, hogy a műveket csupán a színészek kedve vagy szeszélyéhez képest volna szükség válogatni, hanem a dolog történetesen úgy áll, mikép épen a jeles darabokban tüntethetik ki képességüket a színészek; mert ezekben találnak határozottan kinyomott, élesen körvonalazott jellemeket, melyek megtestesítése érdemes a tanulmányra.

E tanulmány előmozdítására ismét van egy javaslatunk, melyet tán sikerrel, de mindenesetre veszély nélkül lehetne megkísérteni, s ez ismét némi módosítás volna a játékrendben. E javaslat abból áll, miszerint a művészeti igényeket is kielégítő új színművek *többször adassanak* egymás után. Színészeinknek így meg volna adva legalább a physicai lehetőség, hogy az új darabot minél tökélyesebben, öszszevágóbban betanulják. Csak ekkor adhatná magát a színész teljes erővel a szerep minden részének teljes betanulására. E teljes magáévátétel, az erő ezen öszpontosítása a kockáztatás veszélyét nagy mértékben kisebbítné. Minél sikerülteb-

ben játszanának színészeink, annál biztosabb volna, hogy a közönség érdemesnek tartja a másodszori, harmadszori és többszöri megtekintést. Ellenben a mostani rendszer mellett ki kívánhatja jogosan, hogy pl. Szerdahelyi három egymásra következő darabban egyenlő ügyekezettel, egyenlő kedvvel és sikerrel játszék? – Mindaddig, míg a „változatosság" álelve divatozik, se a kritika, se a közönség nem lehet követelő színészeink irányában. Hányszor lett volna alkalmunk kikürtölni, hogy e vagy ama tag még szerepe szavait sem tudta kellő folyékonysággal a súgó után elmondani; de még az ily nemű megrovásoktól is tartózkodtunk. A mostani rendszer mellett még az ilynemű megrovás is igen súlyos volna. A megrovást legtöbb esetben a rendszer, s nem az egyének érdemlik meg. – Meg vagyunk győződve, mikép a változatosság, mely répertoirunkban egyedül *uralkodó elvnek* látszik lenni, a valódi művészetnek igen nagy kárára van, s kitűnőbb tehetségre is nem fejlesztőleg, hanem elnyomólag hatna. Mily jól betanulják nálunk az erőkhöz képest a dalműveket! Ha egy jeles dráma adatására annyi gond fordíttatnék, mint az „Éjszak csillaga" betanulására (mi megérdemelte a művészek ügyekezetét, mert tudták, hogy igen sokszor fog adatni), mennyivel nagyobb volna a hatás, mennyivel több ügyekezetnek látnók nemcsak jeleit, hanem sikerét is! Mennyi készületbe kerülhetett pl. az „Észak csillagá"ban azon katonai gyakorlat is, melyet a legtökéletesebb kiviteli pontosságáért annyira megtapsolnak; nem hiszszük, hogy magára egy egész jó és új dráma betanulása több fáradságba és időbe került volna a közelebbi évek alatt. Tapasztaltuk, hogy oly dráma, mely Párisban 100-szor lőn adva egymásután, nálunk nem bírt tetszeni, (péld. „A próbakő"), minek egyik lényeges oka volt, hogy a szereplők közől némelyek se nem értették, se nem tudták szerepük szavait. (Az ügy kívánja meg, hogy az igazat ne palástoljuk!) Mire is e hasztalan fáradság! Egyszer kétszer adatás után, melyeket ezenkívül nagy időköz választ el, a darab úgy is félre fog tétetni! Így a darabok jól-roszul egyszer kétszer elmondatván a súgó után, elvesztették minden hatásukat, senki sem kívánja többé látni, vagy inkább hallani.

A londoni „Drury Lane"ben 1853-ban húsvétkor kezdették előadni „Sardanapalus"t Lord Byron-tól, s egész őszig szakadatlanul ugyanazon darabot adták roppant tetszéssel. Párisban nem sikerült darab az, mely egymásután tízszer, húszszor sőt százszor nem adatik. Az előkészületek minden darabra nagyszerűek s minden tagnak és a rendezők s igazgatóknak egész tevékenységét igénybe veszik. Innen kimagyarázható, miért nézi meg anynyiszor a közönség a műveket, s miért képezhetik ki ott magukat valódi művészek. Mi természetesen, mivel Pest nem világváros, a százszori adatásról nem ábrándozhatunk; de lehetne nálunk is a jó műveknek valódi *saisonokat* csinálni, s a művek helyes megválasztása után a színészeknek több buzdítást adni, hogy egész lélekkel s ügyekezettel játszák szerepeiket.

A mint színművészetünk jelenleg áll, mind a tétlen megnyugvás, mind a kétségbeesés igen rosz orvos fogna lenni. Első az: ismerjük el, hogy rendkívül sok a kívánnivaló drámai művészetünkben, s ez elismerés után kell alkalmas éltető szerekhez nyúlnunk.

Nem lehetlen, hogy a fönnebbi javaslatokra a kivihetlenség rendkívül kényelmes phrasisa fog alkalmaztatni; de mi azokat a meggyőződés egész komolyságával teszszük közé, s reméljük hogy vannak, kik komolyan gondolkodnak nem a kényelmes de helytelen színművészeti „status quo” fenntartásán, hanem a módokon, melyek által abból kiemelkedhetünk.

Természetes, hogy nekünk, kiknek csak a szó áll hatalmunkban, könnyebb helyzetünk van. mint a kivitel embereinek; de legyenek meggyőződve, mikép annyiban közremunkálunk velük, mennyiben a valódi művészet érdekét előmozdítni törekesznek. Salamon F.

53.

[Salamon F., *Martius 12-dikén Komlóssy Ida k. a. javára először a „Délibáb”*, Budapesti Hírlap 1856. márc. 14. 62. sz.]

Martius 12-dikén *Komlóssy* Ida k. a. javára először a „*Délibáb*”

Vígjáték 4 szakaszban. Írta Bauernfeld; németből fordította Komlóssy Ida.

Emília, kit *Komlóssy* Ida k. a. igen jól személyesít, korlátlan uralkodó Péterfi tanácsnok úr házánál. E nagybácsi annyira elkényeztette az árván maradt leányt, hogy a darab elejétől véges-végeig inkább Emília k. a. látszik az öregnek gyámnoka lenni, mint megfordítva. A kisasszony szeszélye nem ismer el senkit és semmit maga fölött – s legkevésbbé a nagybátya akaratát. – Szeszélyes, uralkodásra vágyó, sőt dicsőségesen uralkodó Rózsák, Laurák, Amáliák számosan létezhetnek Páristól Bécsig; de a leányi zsarnokság, önfejűség, szilárdság leghűbb képe csak *Bauernfeld* úr Emíliája lehet. – Valami fiatal báró az, ki az első felvonásban imádja őt, s kinek a szerencsétlen nagybátya, a ház tényleges uralkodónője híre nélkül, ennek kezét odaígéri. A szellemdús Emília e titkos összeesküvéssel irgalmatlanul bánik el. Egy családi ünnepélyre „egy kis meglepetést” készít elő. A háznál színpadot rögtönöz a kisasszony. Midőn a szomszédok, rokonok, ismerősök összegyűlnek, a fiók-színpad kárpitja szétvonul s azon megjelen egy medve, mint nagybátya, ki gyámleányát erőnek-erejével férjhez akarja adni. Választást enged egy róka és arszlán közt a leánynak. A gyámleány az arszlánt választja – s a kisasszony elmegy az arszlánnal. De nemsokára visszatér s kijelenti a mormogó medve-nagybátyának, mikép lelkéből gyűlöl minden arszlánt – ő nagy-bátyjánál a medvénél kíván maradni. Így végződik e *színdarab a színdarabban.*

A valódi nagybátya, ki a nézők közt van, nem lehetett oly vak, hogy be ne lássa, mikép e kis színdarabban rá célzás van téve, hogy ő maga van kigúnyolva a medve szerepe által. A jelenlevő fiatal báró is sejti, hogy e talányos vígjáték mint-

egy *kosárul* szövetett; az arszlán nem mást jelenthet, mint őt, s valóban a kosarat nyomban a kis előadás után egészen leplezetlenül van szerencséje kikapni, melyet a kisasszony tövissel telt szavai adnak tudtára. A fiatal báró (ifj. Lendvai) kétségbeesetten távozik.

Nem hallgathatjuk el, hogy ugyanezen rögtönzött kis színműben a medve szerepét egy becsületes dzsidásezredbeli katonatiszt vitte. Ez az úri ember most tért haza a táborozásból, honnan barna, sebhelyekkel tarkázott arcot, ezredesi rangot s egy nagy bajuszt hozott magával. Ő a szeszélyes Emília k. a.-nak fogadott testvére, ezt karján hordozta midőn három éves volt, s együtt növelkedtek. Emília sajátságosan bánik az ezredessel (Egressi úr). Már magában az, hogy a medve szerepét játszatja vele, nem mindennapi gondolat; hát még hogy tréfásan kezét ajánlja neki – minő lángészre mutat e lánykánál! Az ezredes azt mondja: nem házasodik; s Emília is komolyan jelenti ki, mikép nem megy férjhez.

A második felvonásban a fiatal báró, mihelyt a *kosár* következtében kapott ideglázból felgyógyul, nőül veszi Emíliának egy jó barátnéját, s meg van vigasztalva. Az ezredes elbeszéli Emíliának, mikép már ő volt egyszer szerelmes fiatal korában. A nő, kit szeretett, szőke, piros arcú, égő szemű volt. Egyszer midőn utaznék, *délibáb*ban látja meg kedvese képét s nemsokára kedvese kocsija tűnt szemeibe, ki anyjával utazott. (Így jő a délibáb a játékba). A kedves azonban mellbeteg volt és réges-régen jobb életre szenderült.

A szeszélyes Emília tréfáival most is folyvást ingerkedik az ezredessel, s már kezd arról ábrándozni, mikép az ő jövendőbelije is egy délibáb hullámain fog feltűnni előtte. Ugyane felvonásban Emília Schweiz hegyei közé vágyik. A gyámatya ellenkezik; de képzelni lehet, hogy ellenkezése sikeretlen, s a harmadik felvonásban Schweiz örök hó takarta csúcsai alatt vagyunk. Ott egy vendéglőben száll meg Emília és nagybátyja. (Bauernfeld M. Sandtól tanulhatta, hogy a regényes helvetiai utazások drámai művekbe is beilleszthetők). Emília ott a fogadósnénak, ki három férjet temetett el, újabb szerelmesét s tán leendő férjét, ki béresi minőségben van ott, saját férjeül szemeli ki. E paraszt siheder nagy vonzalmat mutat Emília iránt, de őt férjül választani csak egy Emília, de más kisaszszonynak a világon soha sem juthatott volna eszébe! Természetes, hogy a nagybátya először ellenzi e visszás szövetséget, de leánya akarata előtt meghajolni második természetévé vált.

Kár volt Emíliát csak azért utaztatni Schweizba, hogy e tette által valószínűtlenné tegye saját maga, nagybátyja jellemét és az egész darabot. A légbe épített darab körülbelül egész hajótörést szenved Schweiz magaslatain. Ugyanazon vendéglőbe, hol Emília megszállt, érkezik meg Camillo báró nejével Emília barátnőjével együtt. A jó barátnőtől tudja meg Emília, hogy az ezredes őt kétségkívül szereti. „De ha szeret engem" – mond Emilia – „miért nem hagyja oda a katonai életet?" Emília k. a. a schweizi hegyek közt szintén egy délibábban látja feltűnni jövendőbelijét, mint egykor a dzsidásezredes. E délibáb hullámaiban úgy látszik az ezredes is ott úszik nagy bajuszával. A parasztfiút *Ulit* azért választja Emília férjeül, hogy boszút álljon az ezredesen. Különben Uli igen érdekes egyénisége e darabnak, s mint Szigeti úr adta, valódi komikus tünemény volt, *minden túlzás nél-*

kül. Uli egy-két sikerült komikus jelenettel teszi érdekesbbé a darabot; de az is igaz, hogy bár későn, csak a 3-dik felvonásban tűnik fel, általa rontja el Emília a *Bauernfeld* úr vígjátékát.

A negyedik felvonásban az egész család visszaérkezett Schweizból saját lakhelyére „Hol-volt-, hol-nem-volt ország" német fővárosába. (Nincs megmondva minő fővárosba). *Uli* mint férj van bemutatva, s a nagybátya teljesen belátta, hogy leánya választása a leghelyesebb.

A jó ezredes azonban őrültnek tartja nem a leányt, hanem a nagybátyát, midőn kész ily mésalliance-hoz megegyezését adni. Az ezredes magán kívül van dühében s e nemes düh által világosan kimutatja foga fehérét, azaz hogy mennyire szereti Emíliát. A mi a schweizi parasztot illeti, csak hamar észreveszi nevetséges helyzetét – s visszavonul. Azonban violaszín pecsét alatt az ezredest tábornokká nevezik ki – s minthogy a tábornoknak szabad a táborba magával vinni nejét, elhatározza, hogy megházasodik. Emíliának egy levelkét ír, melyben tudtára adja, hogy a délibáb, melyet a kisasszony Schweiz hegyei közt szintén látott, most már valósággá lesz. A nagybátya nem érti mit jelent a délibáb e sok emlegetése; de nem sokára megtudja, miután a tábornok és Emília szövetségére áldását adja.

E mesében a jellemekben van az akadály, miért nem egyesülhet a darab elején a már nem épen fiatal dzsidás tiszt a fiatal, szeszélyes kisasszonynyal; de e kisasszony nem egyén, hanem ködfátyol kép. Nem hasonlít egy hajszálnyit is a régibb német darabokban szereplő oly szemérmes kisasszonyokhoz. A szerző alkalmasint azt akarta megmutatni, mikép ha akar, tud szeszélyesebb hölgyjellemeket is teremteni, mint a franciák. A mit a kisasszony tesz, nem várnók Páris legkétségbeejtőbb szeszélyű hölgyétől sem! A nagybátya hasonlóképen a ködhonból, a valótlanság birodalmából került, s véghetlen gyengesége egyszersmind egyik lényeges gyengéje e darabnak, melyre a délibáb cím is a levegőből van kapva. Az első felvonásbeli vígjátékocska kedélyes akarna lenni, de főként szembekötősdi gyermekessége miatt baljóslatú kezdet.

A játékra nézve meg kell jegyeznünk, mikép az jeles volt. Komlóssy Ida k. a., Szigeti úr, jelesül adták szerepeiket. Szentpéteri úr, (ki mint Rókusz, szolga létére a tanácsnok úr tanácsnoka volt, s a legkényesebb családi ügyekben döntő szavazattal bírt), az egészen valószínűtlen viszony dacára ügyességét most is kimutatta. A tanácsnok szerepét vivő Szilágyi is hasonló valószínűtlen nagybátyai szerepét nagy ügyekezettel és sikerrel adá. Csak *Ötvös* B. k. a. nem felelt meg *egészen* föladatának, habár ügyekezetét nem vonjuk kétségbe. – E darabot a jó előadásért valószínűen még látni fogjuk. A fordításban több helyen vettünk észre egészen magyartalan kifejezéseket, melyeken, mint már egyszer említettük, maguk a színészek is segíthetnének. Az egész közönség fülét sérté az ilyféle kifejezés: „Hová akar ön?"

Ez ismertetésünkhez kell csatolnunk a keddi előadásról szóló jelentésünket. Bolnai úr utolsó föllépteül Shakespeare „Julius Caesar"-jának 3-dik és 4-dik fölvonása adatott, melyet „Rómeó és Júliá"-ból az erkélyjelenet előzött meg. Bolnai úr búcsúföllépését a csekély számmal összegyűlt közönség részvéttel fogadta. Mint halljuk, önkiképezése végett Olaszországba utazik. Nem föladatunk iskolamesteri

tanácsokkal vagy üres szerencsekívánatokkal venni tőle búcsút – csak művészetére nézve akarunk egész általánosságban egy őszinte szót mondani. Kétségtelen, mikép a kezdő művész nagy lelkesedéssel van művészete iránt, s a művek fölfogására szellemi érzékkel is meg van áldva. Többször tapasztaltuk, hogy be tud hatni a költők szellemébe; a szív melege is gyakran tör át szavalatán, de mindezek dacára eddigelő mélyebb hatást nem tehetett. Szavalása, állása, mozdulatai mind *Antonius* szerepében mind másban, igen mesterkéltek voltak – s modorrá lettek. Fog-e a további tanulmány oly művészetben, melynek egyik lényeges kiegészítő része az erőteljes kedves hang s a testalkat, kész művészt szolgáltatni vissza benne drámánknak – azt a viszontlátás estvéje dönti el!

Az erkélyjelenetben Júliát *Fáncsi* I. k. a. hirtelen roszul léte miatt Bulyovszkyné asszony adta, s egy-két szenvedélyesebb momentum valódi művészettel volt adva; de azon egészen költői alak egységét más helyek némileg rontották. Ilyenek voltak az őt szólító dajkához intézett szavak. Igaz, hogy e szavakban neheztelés, türelmetlenség van kifejezve; de azokban is *Júliának* kell nyilatkoznia, különben a hallgató illusiója félbe szakad. Ifjabb Lendvai úr hihetőleg *Fáncsi* k. a. kedveért választotta Rómeó szerepét. Csalódnék ha azt hinné, mikép ennél igen sok hálásabb szerepet nem talál, melynek művészi ereje és egyénisége jobban meg felel. Még nem oly leverő dolog magában, hogy azzal kell bevégeznünk szemlénket, mikép színházunknál senki sincs jelenleg, ki *Rómeót* jól tudná adni: vannak más szerepek, melyeknek hű személyesítőivel dicsekedhetünk. Salamon F.

54.

[Salamon F., *„A fejedelem keresztleánya"; regény*, Budapesti Hírlap 1856. márc. 16. 64. sz.]

„*A fejedelem keresztleánya*"; regény

Írta *Pálffy* Albert. Két kötet. Pesten, Heckenast G.

Ország-világ tudja, mily kedves mulatság a regény-olvasás. Minden ember, midőn regényt olvas, életének kivételes perceit éli. Pamlagán heverve vagy karszékébe dőlve nagyobb kényelemmel és gyorsasággal barangolja be egy ország legregényesebb vidékeit, hol minden fa, minden válaszút, minden bokor több új kalandot rejt, új meglepetést tart számunkra készen, mint az akármi más közlekedési eszköz által történhetnék. Aztán minden bemutatás nélkül egyszerre csak otthon találjuk magunkat az úri kastélyok nappali, ebédlő, öltöző stb. szobáiban, együtt sétálunk a parkok árnyas utain a szerelmes boldog párral, kihallgatjuk beszélgetéseit, úgy elábrándozunk, elérzelgünk velük, mintha mi magunk volnánk a levente vagy a tizenöt legfennebb tizenhét éves úri hölgy! – Mindezen élvezetekhez hoz-

zájárul még azon nem utolsó élvezet, hogy maga az, ki karon fogva vezet, t. i. az író, kedves, szeretetre méltó, világlátott ember, elmés vagy részvékeny megjegyzéseivel mulattat, s udvariasságból nyájas olvasónak nevezvén, néha tudta nélkül az olvasó gyenge oldalát érinti. Minthogy ez tanuk nélkül, bizalmas négyszemközt történik, oly örömest megbocsátunk neki! Akár ravasz, akár őszinte legyen – csak érdekessé tudja tenni magát!

Ki a „Fejedelem keresztleányát" elolvassa, teljes mértékben részesül e nagy élvezetek csaknem mindenikében. Erdélyországnak fele részét járhatja be keresztülkasul, és több ízben néhány óra alatt s pedig oly érdekkel, hogy a tájra gondolni alig juthat eszébe. Mindenütt kaland s ugyanazon egykét mese összefont eseményeivel találkozunk. A nagy csomók oly könnyen oldatnak meg, mint ezelőtt jó 170 esztendővel a becsületes Apaffy Mihály uram ő kegyelme alatt történhetett. A hol a „praktika" nem használ, ott a kard mindig ketté vág egy-egy hitvány csomót, mely akadályul szolgál a hősök boldogságában, – csakhogy minden az olvasónak szíve szerint üthessen ki.

A menyasszony-jelölt még mondhatni csak gyermek, nemcsak éveit, hanem szelíd ártatlanságát, s életbeli járatlanságát tekintve is. *Kornis* Évike kisasszony, gyámatyja *Kornis* Sámuel uram ő kegyelmének apafalvi kastélyában a szelíd erkölcsök, jámborság és egyszerűségben nevelkedett föl. Azonban szívét már egy rokona Apor Kelemen bácsi foglalja el. Gyermekkorukban ismerték egymást, s a bácsika azon szavai, melyeket tréfából a 10-12 éves lánykának mondogatott vala, nem mentek feledésbe; a lány mindenre emlékszik, de kiváltkép arra, mikép bácsikája többször mondá: „Ha megházasodom, téged veszlek el." – Azóta Kelemen bácsi sajátságos iskolán ment át. Mint fiatal úri lovaghoz, s a békés időkhöz illett, országszerte kikiáltott vesztegetővé és korhelylyé lőn (Évike ártatlanságában azt hitte, valahol a haza javában fáradozik), s a rövid három év alatt azon mértékben mint szakálla nagyobbra nőtt és maga megemberesedett: úgy elprédálta mindenét, hogy a brachiumot, melyet puszta várára vitt a szolgabíró, kardok, botok és pisztolyok aprópénzével kellett kifizetnie a nemes vármegye képviselőinek. E szomorú győzelem még nem lett volna oly nagy szálka az akkori fejedelem szemeiben; sokkal nagyobb baj volt, hogy Apor Kelemen, mint afféle heves vérű fiatal, múlt nyáron Kolozsvár utcáin a fejedelem ellen egy megbukott lázadást vezetett; e miatt „nóta alatt volt," s csak azért van puszta ősi várában, mert ott biztosabban rejtőzhetik, mint másutt. Midőn látja e magányban, hol csak egy vén korhely cimborával tartózkodik e kétségbeejtő helyzetben, hogy semmije sincs, eszébe juttatják a gazdag Apor Évikét. Kész a terv, hogy felhágy előbbi életével, mely már úgy is lehetlenné vált, és megházasodik.

Szép húgához megy leánykérőbe. Kornis Sámuel uram, a gyámatya, több mint egy okból férjhez adná a leányt ezer örömmel a javulást ígérő *Apor* Kelemennek, annyival inkább, mert a kis Évike angyali ártatlansággal vallja be, hogy „rá nézve Kelemen bácsi kérelme épen nem új – már rég, gyermekkora óta bizonyos benne, hogy Kelemen bácsié lesz." Mi több, ezt a naiv gyermek nagynénje füle hallatára fennhangon mondja minden zavarodás nélkül. E nagynéni pedig botrányt lát mind a leány nyilatkozatában, mind abban, hogy Kornis Sámuel öcsém uram oly

erkölcstől elrugaszkodott emberhez akarja adni a gondjaira bízott lánykát, minő Apor Kelemen.

A nagybátya határozott barátja e frigynek; a nagynéne ellensége. A küzdelemben, mint minden részvékeny olvasó kívánja, eddigelő a szerelem és Kornis uram részére látszik hajlani a szerencse. – De a bajok csak ezután következnek be igazán. – A fejedelem, mint Évike keresztapja, jogot tart ahhoz, hogy annak férjhez adásába beleszóljon, – s egy szép reggel csak egy levél jön, melyben Apafy Mihály, a fejedelem ő nagysága, sajátkezűleg aláírva, tudatja a gyámatyával, hogy Évikét hűséges szolgája Kamuti Lázárnak szánta. E Kamuti Lázár előbb a lázadó Béldi Pál részén volt, s a fejedelem le akarta kötelezni. Különben is Kamuti Lázár apja országos direktor-fiskális volt. A fejedelem meg is ígérte már Kamuti Lázárnak, hogy lakodalmán maga is ott lesz.

Apor Kelemen, a regény hőse, karddal akar ellenszegülni a fejedelem akaratjának, mint ily leventétől várni lehet. De öreg barátja Dávidházi, ki a vesztegetés művében közremunkált, s országszerte az „ifjúság megrontójának” nevezteték, a diplomatához folyamodik. Erre nézve nagy hatalom van kezében, mely bizonyos levelekben áll.

E levelek az Apor Kelemenre vitt brachium alkalmával kerültek kezére. *Brandt* Máté a bányák országos felügyelője tekintélyes ember volt gazdagságánál fogva. Az erdélyi urak közt, s még az udvarnál is számosan nevezték hitelezőjöknek. E becsületes ember a lázadó Béldi Pállal együtt fújta a követ, s azt pénzzel is segítette. Midőn a gazdag szász brachiumot vitt Apor Kelemen várára, írásait ennek szolgái pénzével együtt elrabolták tőle, (így ment az a régi időben!) Ez irományok a fejedelmi udvar egyik legbefolyásosabb emberének árulásáról tettek tanúbizonyságot. Brandt uram ezeknél fogva egészen Apor Kelemen hatalmába került. Minden fontost, mi ezután történik, *Apor* K. e bankár által tétet a regényben. Fő cél, hogy Kamuti uram egybekelése Évikével meggátoltassék.

Igen hosszas volna ez eseményekkel túlontúl terhelt regény meséjének menetét követni. A Béldi párt mesterkedéseit, hogy Déva várát elfoglalja, a fejedelmet kezére kerítse, továbbá a Petkóczi testvérek történetét, mely a főcselekvénynyel párhuzamban halad; s mintegy mellék-regényt képez, igen hoszszas volna leírni. Azonban szükség megemlítnünk, mikép Apor (kinek a fejedelem megbocsátott) úgy intézi a dolgot, hogy a fejedelem helyett Kamuti fogatik el apjával együtt a Béldi pártja által, épen midőn a lakodalomra sietne. Ez elfogatás nem nagy veszély, mert Apaffy azonnal pénzt küld Béldi táborába a foglyok kiváltására; – sokkal fontosabb, miszerint Kamuti uram áruló volta a fejedelem előtt bebizonyíttatik.

Ez árulás, meg kell jegyeznünk, nem való. Aporék egy nem épen ártatlan cselre kényszeríték Brandtot, hogy ez árulás bebizonyíttassék. Ez így történik. Brandt uram elmegy egyszer Gyulafehérváron Kamutihoz, s önkényt ajánl neki néhány száz aranyat kölcsön. Kamuti, ki mindig pénzszükségben szenvedett, s most midőn házasulni készül, sokra van szüksége, nagy nehezen elfogadja az ajánlatot. A hatszáz aranyról kész kötelezvényeket hozott magával Brandt uram, melyekről csak az aláírás hiányzott, Kamutinak a felajánlott 600 aranyról három külön köte-

lezvényt kelle aláírnia. Az első, melyet Kamuti a Brandt kérelmére átfut, valóban egy rendes kötelezvény 200 aranyról. Kamuti nem kétkedik, hogy a más kettő is hasonlóan hangzik. Az elsőt aláírja. Aláírja a másodikat is, melynek szövegét a már aláírt szerződés eltakarja. Brandt uram azt mondja: elég lesz négyszáz arany – s elkapja Kamuti elől a két aláírt ívet, és zsebre dugván, eltávozik. Kamuti nem is álmodja, hogy a második íven fejbenjáró dolgot írt alá. A második ív nem kötelezvény volt, hanem egy levél Béldihez, melyben azt adja tudtára, miszerint csak színből jó barátja a fejedelemnek s barátsága csak addig tartand, míg házassága által rendbehozandja vagyonát – azután ismét átáll a lázadókhoz!

E levél buktatja meg Kamuti uramat s már-már lakodalomra kerülő házasságát. – Jól tudjuk, hogy e csalást nem Apor Kelemen követi el, hanem Brandt; és az egészet nem hősünk gondolta ki, hanem az „ifjúság megrontója" agyában születhetett; valamint azt is, hogy e levél igen kerülő úton jut a fejedelemhez; de meg kell jegyeznünk, mikép itt nem arról lehet szó, miszerint *Apor* Kelemen uramat ezen aljas tett vádja alól fölmentsük; hanem a regény morálja van kimenthetlenül elítélve. Bizonyos, hogy Apor Kelemen egy ily erkölcsileg nem menthető csalás által jut céljához, s ha ez megengedhető, akkor a költői igazságtétel csupa üres beszéd! A költészetnek nem kell erkölcsi prédikációvá lenni: ezt sohasem kívánjuk; de az erkölcsi igazság, mely lelkünkben van s különböző társadalmi viszonyokban különbözően nyilatkozik, még tán fontosabb szerepet játszik, mint az események, jellemek és viszonyok igazsága.

E regény minden lapján sok ügyesség mellett nagy könnyelműséget látunk uralkodni. A nehezebb helyzeteket, bonyodalmakat Sz. oly könnyű szerrel forgatja ki, mint a komédiás, ki kalapjának néhány perc alatt tízféle alakot tud adni. Előadása élénk, sok helyen szellemdús, könnyű, és természetes; e tekintetben nem tagadjuk meg tőle a művészi becset, s teljes igazságot szolgáltatunk, ha azt mondjuk, mikép a „Fejedelem keresztleánya" *mulattató* olvasmány lesz mindazok előtt, kik a regényeket a legkönnyebb oldalról véve, azokkal kellemesen akarnak néhány üres órát eltölteni. Főként a fiatal olvasók nem fogják mondani tán egy szakaszáról is, hogy unalmas. De a *mulattató* és *unalmas* nagyon viszonylagos fogalom, s ha szabadna az ítésznek *egyéni* tetszését vagy nemtetszését mondani el, kimondanám, mikép főként a második kötet olvasása rám nézve épen nem mulatság, hanem fáradságos munka volt. Már az első kötetben is sűrűbben váltják fel egymást az események, mint rendesen egy regény elején szokás; de a második kötetben nagyon egymás hátára torlódnak; csaknem minden szakaszban más más vidék, gyakran egészen új emberek, új fordulatok, kalandok és események. Valóban egész maltraitirozásnak tartjuk szerző részéről, hogy az olvasónak minden megnyugvás nélkül a „képzelet szárnyain" most Erdély legkeletibb, majd nyugati szélén Déván, majd ismét Hátszeg vidékén, aztán Fehérváron, Apafalván, most egy erdő közepett, majd a Maros partján kell teremnie. A változatosság e dühös „három-a-tánc"ában, az ember nagy hajlamot kezd érezni a szédülésre. Lesznek sokan, kik épen ezt fogják szeretni; de vannak olyanok is, kik szerző „hip-hop" varázs szavaira azt fogják mondani: „Ez mulatságnak nagyon is fárasztó, munkának nem elég komoly."

Elhagyva ez egyéni bírálat szempontját, e „trop de zèle"re egy százszor elcsépelt, de azért mindig fontos igazságot kell elmondanunk: az események túlhalmozása mellett nem maradhat fenn hely a jellemzésre s a jellemfejlesztésre. Midőn a szerző az eseményeket oly sűrűn kergeti egymásután, hogy alig győzi azokat szárazan és röviden elbeszélni, végkép megszűnik költő és író lenni. Az érzelmek, az egyéniség lelki mozzanatainak festésére, részletezésére nem marad idő – s így történt, hogy az előttünk fekvő regényben is nehány a mű kezdetén nagyjában rajzolt vázlat után nem sok figyelem van fordítva arra, a mi emberi és költői. Azonban mindezek után el kell ismernünk, mikép szerző bírni látszik több kitűnő regényírói tulajdonnal. Könyve leginkább arról tesz tanúbizonyságot, hogy élénk phantasiája könnyen tud eseményeket, viszonyokat teremteni; sőt a jellemfestésre is nem középszerű képességgel bír, csakhogy hanyagul bánik az igen becses és felsőbb rendű képességgel. Ennyi az, mit szerző jellemfestéseire mondhatunk: könyvében az eléggé föl nem használt tehetségnek csak *jeleit* látjuk, melyet alsóbb rendű tekintetekből nem használt fel.

A jellemek nagyobb részében több helyen látunk valótlanságokat; de ezek a jellemfestési tehetséget nem hozzák kétségbe. Midőn példld. Szentpályné az Évike nagynénje, e komoly vén néni azt mondja egy helyen: „Midőn megboldogult férjem először ki meré mondani e szót: házasság, ész nélkül futottam ki a szobából, elbújtam a szénás kertben a boglya tövébe, *s ha erővel ki nem vesznek, még tán most is ott volnék!*"; midőn a két hídfalvi szomszéd vejeit kövekkel hajigálja ki hazulról (183 l. I. k.), midőn az imént említett nagynéne, egy igen komoly jelenetben, (223 l. I. k.), mint valami tréfáló fiatal gyermek kezeivel dugja be füleit, hogy ne hallja a kellemetlen szavakat, szerző jellemfestői ügyessége gyanúsnak látszik, s igen számos más túl vitt vonások a jellemeket eltorzítják ugyan előttünk, de mindezen túlzásokat arra kell magyaráznunk, mikép szerző igen örömest áldoz föl valamit a mű becséből a *karzat* kedveért; holott az ismét számos helyen mutatkozó, ügyesen oda vetett egyes vonások mutatják, mikép szerző e túlvitelek nélkül is érdekessé fogná tenni elbeszélését. Aztán oly merész könnyelműséggel állítja elénk Apaffyt, Telekit, s más országnagyokat, mintha célja csak az volna, hogy azon kort travestálva ismertesse. – Könnyelmű eljárása mellett soha sem írhat valamire való történeti regényt – mert minden egyebet, csak hitelt nem ébreszthet az olvasóban. E tekintetben olyforma csalódásban él, mint azon beszélyírók, kik külföldön keresnek tárgyat: azt hiszik, hogy így a „rég volt – messze volt" köpenye alatt minden valószínűtlenség könnyebben elcsúszik, mert bajosabb a cáfolat. Szerző azt látszik hinni, mikép Apaffy uram kora a legalkalmasb arra, hogy abból regényt írjon; mert akkor durva erőszak, kibékülés, fejvétel, s rögtönös kegyelem, a bűn büntetlensége oly könnyen megy, mint a regényíró csak óhajtja. Az adósságot karddal fizették vissza s a hitelező szólani sem mert: „Oh szép idők: ki ne kívánna vissza titeket?" így kiált fel a szerző. De épen az intrigák könnyűsége, veszélyes kalandok legszebb sikere, s a történeti személyekkel való könnyelmű bánás az, mi a regény történeti alapját s valószínűségét csökkenti.

Hogy mindent rövidbe foglaljunk, mit a szerzőről e műve után mondhatunk, az, mikép sok szép tehetségei mellett is egy lényeges hiánya, hogy meggyőződés, átérzés nélkül fog munkához; az események kivitelében számító eszet mulat, de a gondolkodó sehol sem tűnik fel. Műve olvasása pedig, mint mondottuk, kellemes időtöltés lesz sokakra nézve; sőt előadását tekintve, némi irodalmi becse is van; de előbb meg kellene tagadnunk az irodalmi elveket, hogy kimondhassuk, mikép *a „Fejedelem keresztleánya" jobb regényeink közé tartozik.* Salamon F.

55.

[Salamon Ferenc, *Martius 29-n Feleki Miklós javára először: „Negyedik László"*, Budapesti Hírlap 1856. ápr. 1–2. 76–77. sz.]

Martius 29-n Feleki Miklós javára először: „Negyedik László."

Eredeti tragoedia 5 felvonásban. Írta *Dobsa* Lajos

Vannak vállalatok, melyeknek bukása is nagyobb tapsot érdemel, mint némely kis pénzek árán vásárolt siker. Vannak emberek, kik csak a nehéz föladatokban találnak ingert a munkára, kik nem érdeklődnek oly tárgyak iránt, melyekben egész erejüket megfeszítniök nem szükséges – és minél veszélyesebbek az ilyenek a vetélytársakra nézve: annál több reményt adnak azoknak, kik az ügyet tartják szem előtt, ha mindjárt egyszer-kétszer sikertelen kísérleteket tesznek is.

Szerző nehéz tárgyat választott magának, a kő, melyből művet faragott, igen durva és darabos volt. A közönség és a felülegesen vizsgáló ítész csak a benyomásra, a meglett mű idomaira gondol – s nem törődik az anyaggal. Mi azonban az anyagot is számba veszszük – s ismételjük, mikép még nemsikerülés esetében sem törnénk könnyelműen pálcát a tehetség és ügyekezet fölött.

De ki kell hamarjában mondanunk, mikép „IV. László" a tárgy nehézségének számbavétele nélkül is előnyösen versenyez közelebbről színre került történeti drámáinkkal.

Szerző drámája hősévé krónikáink leggyengébb emberét választotta. Kun László kicsapongásai, erkölcsi sülyedése által ínségbe juttatá az országot, s alatta kapott lábra, mint Byron mondatja „Sardanapalus"ban, „a despotismus legroszabbika, a bűnök s elfajulás despotismusa." Uralkodásának szomorú emlékpénze a „kun László szekere." Ez ingatag, a kun hölgyek, a serleg és kockajáték mellett mindent feledő királyt, e magyar Sardanapalt mint drámai hőst támasztani föl a krónikáknak csak csontokat mutató sírboltjából: ez az, mit igen nehéz föladatnak mondunk.

Byron *Sardanapal*-ja is nehéz tárgy volt egy tragoediára. Az elpuhult, egészen elasszonyosodott király iránt bukásakor tragikai, mély részvétet ébreszteni, – nehéznek látszik, Byronnak azonban teljesen sikerült a tragikum. Sardanapal életelvet alakított magának, s személye és alattvalóira nézve epicureus volt. Ő iszonyodik minden vérontástól s esztelenségnek tartja ezerek vérével szerezni borostyánt a csata mezején. Már magában mint elv embere felül áll a megvetésen. Ezenkívül engedékeny szelídsége, s ámbár Bált vallotta istenének, mondhatni keresztényi türelmének oly tanújeleit adja, hogy részvétünket még elevenebben kelti föl. Női tulajdonok igaz; de mindezeknek a következetesség bizonyos férfiasságot kölcsönöz. Az élete ellen öszveesküdött nagyoknak megbocsát s jósággal ügyekszik őket lefegyverezni. Később, midőn ezen, az országlati bölcseséget megvető engedékenység miatt élete veszélyben forog, e veszély férfiúvá, valódi királylyá, valódi hőssé teszi; midőn már egészen átalakulva áll előttünk, midőn bámulnunk kell; – akkor következik be bukása.

Negyedik Lászlóban nem csak azért nem lehete ugyane menetet követni, mivel szerző utánzás vádját vonta volna magára, hanem azért sem, mert maguk a történeti adatok sem engedték meg. László nem volt a történet szerint oly következetesen élvhajhász mint Sardanapal. IV-ik László több ízben vitézül harcol a kunok, és a cseh Ottokár ellen –– és pedig ifjabb korában. Elvtelen, változékony, ingatagember – a körülmények bábja. A történet azt mondja felőle, hogy a kun nők közt tölté idejét s végre, – nem *tudni mi okból*, a kunok által öletett meg. A kunokon, nádorrá kinevezett kegyence, *Mize* áll boszút, ki megkeresztelkedett saracén volt.

Szerző először is, épen úgy mint Byron Sardanapalt, szebb színben tünteti föl, mint a történetírók. Kicsapongásai életének korábbi korszakára tétetnek a darab kezdeténél. A darab kezdetén Lászlónak még kisded korában elvett neje, Izabella él ugyan, de tőle külön válva s a darabban csak neve fordul elő. A darab folytán holt hírét halljuk. László az első felvonásban egy kun hölgyet szerel, kinek szerelméről még nincs meggyőződve. A kun *Edua* a király szenvedélyes szerelmét csak magasb célokra akarja fölhasználni. Ő a kun nemzet érdekében űzi a királylyal kacér játékát. A király szívét csak azért tartja fogságban, hogy tőle kunjai számára s a magyar nemzet rovására újabb szabadalmakat csikarjon ki, s ha majd egykor Izabella meghal, mint királynő emelje föl rokonait országos hivatalokra. László nincs női ruhába öltözve, mint Sardanapalról írva van; de kun öltönyt visel, mely a magyarok szemében mindenesetre a nőuralkodás jelképe. László a darab elején úgy tűnik föl hát, mint egy szerencsétlen, kínzó szenvedély rabja. E szenvedély drámai tekintetben nemes, mert az egyetlen nő iránt táplált szerelem. Edua meg van már nyugodva a felől, mikép a király teljesen hatalmában van, s nagyravágyása terveiben egészen biztos. – E diplomatiai szerelemnek fő ellensége a király hű tanácsnoka, a történet által említett saracén *Mize*, ki belátván *Edua* terveit, a király szerelmének eloszlatásában látja a király és magyar nemzet megszabadulását. Miután az észre hiában ügyekezett hatni, a király szívén gyakorolja diplomatiai ügyességét. Mizének egy szép, fiatal nőtestvére érkezik a pyramisok, pálmafák és elefántok hazájából. A király figyelmét első látásra megragadja e keletiesen öltözött szépség. Mize igen merészen saját nővére által akarja elvonni Eduá-

tól. A király és a gyermekes leány között támadott szerelmet nagy óvatossággal mozdítja elő. A királyban valódi magasztos és ábrándos szerelem támad a mahomedán hölgy iránt, s azon buzgalom, melylyel ez a szeretet tanát, a keresztény vallást öleli, benne is nemesebb vallásos érzelmeket támaszt, melyek eddig ismeretlenek voltak előtte. Ez új szerelmes előtt a király nem egyszer kénytelen megszégyenülve, megsemmisülve állani korábbi rendetlen élete miatt, s mindezen teljes megtérési jeleken kívül a király harcossá, férfiúvá és ismét hőssé lesz, s a mily vitéz a harcban, épen oly nagylelkű győzelmében.

Látjuk ezekből, minő eszközökkel ügyekezett szerző a királyt drámai hőssé tenni. A valódi szemelem vonta el a kun hölgytől, s egyszersmind a kunoktól, és ugyanaz adja vissza őt a magyar nemzetnek.

Lássuk már bukását. László is, mint Sardanapal, akkor bukik meg, midőn a teljes javulás tetőpontján áll; de a bukás okai, a dolog természetéből folyólag különbözők. Itt a korábbi jóindulatból elkövetett hiba, ott egy korábbi szenvedély okozza a hős bukását. Sardanapalban a végfejlemény egyszerűbb, mert Assyria királya bukásának eszközei nyílt, fegyveres ellenségek; IV. Lászlóban a vég fejlemény bonyolultabb, mert egy eltaszított, s a cselszövényekben gyakorlott nő ármánya által kell a hősnek buknia.

[II.]

A tragicum is tagadhatlanul erősebb és valódibb az assyriai, mint a magyar Sardanapal bukásában. Amott maga a hős gyengesége által szabadjára bocsátott események ellenállhatlan árja sodorja el, itt a sikerülésben egy kis hajszálon függő cselszövény buktatja meg a királyt. Amott a király bukásában egy roppant birodalmat érzünk megrendülni, itt csak a megvetett szerelem áldozatát látjuk elesni valódi szerelmese oldalánál.

Edua a megvetett hölgy, mindenek előtt a király újabb szerelme tárgyán áll boszút. Míg László csatában van s az ország dolgaival foglalkozik, Edua a már királynőül kijelölt *Mandulához* (ez neve Mize húgának) lopódzik álruhában. A kunok, kik mindenben Edua tanácsán járnak, körülveszik a királynő lakát, s az őröket lerészegítvén, főnökeik a lak belsejében rejtik el magukat. Mandula beteg és rosz álmai voltak. – Eduának sikeréven Mandulával elhitetni, mikép László elesett a csatában s hogy az bizonyos gyógyszertől, melyet Edua előmutat, nyert enyhületet, a különben is beteg Mandula részint elhívén az idegen hölgynek, hogy e gyógyszer neki is használni fog, részint azért, mivel László is ugyanazon ajánlott szerből ivott, elfogadja azt. E gyógyszer méreg volt, s Mandula félholtan fekszik ágyában, midőn László megérkezik, kinek diadala után egyedüli vágya Mandulával boldogul élhetni. A király a halál szélén találja Mandulát s Edua bevallja, mikép ő volt gyilkosa. Miután a király megvetését, utálatát fejezi ki Edua iránt, a rejtve volt kun főnökök előrohannak s Lászlót legyilkolják. Következő percben *Mize* jelen meg a hű magyarokkal, kik a kunokon véres boszút állanak. Edua önmaga üti szívébe a tőrt.

Kétségtelen, mikép Lászlónak, a színmű előzményei után Edua hgnő és az ő kunjai által kell megbuknia; de ezek úgyszólván orozva gyilkolják meg Lászlót, s ez az, mi a tragikai hatást gyengíti. Szerző ezt érezte, s Lászlónak nem annyira ha-

lála által ébresztette föl a részvétet, sajnálatot, mint az által, hogy a Mandula elvesztéséből támadt fájdalmat Lászlóban minél nagyobbnak ügyekszik föltüntetni, Ez azonban csak kárpótlás, s előbbi megjegyzésünkből mit sem von le, mert László és Mandula sorsa egygyé van olvadva s egyik ugyanazon cselszövény által vész el, mint a másik. Mindkettő halála nem tűnik föl mint szükségképi esemény. László legyőzvén a csatában ellenségeit, most úgy tűnik föl mint Achilles, kinek csak egy sarkán kapott könnyű sebben kell elvesznie; mint az, kit, miután az oroszlánt legyőzte, egy a fűben mászó kígyó mar meg halálosan.

Nem ok nélkül terjeszkedtem ki részletesebben a mű utolsó fölvonására, mert a „tragoedia" cím kényszerített ebben keresni főként a tragikum magasabb fokát, melyet részemről nem találtam.

Azonban IV-ik László igen terjedelmes s nagy gonddal dolgozott dráma, s kétségtelen, mikép eddigi műveinél fennebb áll, mind szerkezet mind féldolgozási ügyességben. A jelenetek elrendezése, az elevenség, az egész darab folytán több helyen művészi kezet árul el, s főleg az első fölvonás az, melyet különösen ki kell emelnünk. A fölötte nagy személyzetből minden, a darab folyamára lényegesebben befolyó szereplő előfordul, a főbb jellemek tisztán előtűnnek, s az uralkodó szenvedélyekből a csomó szálai előre látszanak. Az utóbbi fölvonásokban a táborozások, a szerelem pásztorórái, a cselszövények mind igen ügyesen vannak felosztva és egymásután úgy elhelyezve, hogy egymást nem gátolják, hanem egymásból folynak.

Nem hiányoznak komikus jellemek és jelenetek is. Ily és pedig igen sikerült jellem Turtul (Szentpéteri) egy kun vezér, ki valahányszor egyébbel akar okoskodni, mint kardjával, soha sem tud egy becsületes mondatot összerakni. Ilyen Lőrinc (Szerdahelyi), s Ivó (Hubenay), fiatal magyar kalandorok.

A komoly drámai jelenetek közől kiemelendő a tűzpróba jelenete. Eduának, mielőtt vetélytársnője megmérgezésére gondolt volna, a negyedik fölvonásban sikerül Mandulát, mint bálványimádót elfogatnia. Az ártatlan leány a tűzpróba ítélőbírái előtt áll. Egyszerűek és valódi hatásúak azon szavak, melyek a lány szájába advák. „Miért nem kísértitek meg", mond Mandula, ki eliszonyodik a tüzes vas látásától „egy csecsemőn e vasat, – az ártatlan, és meglátnátok, hogy nem égetné-e meg?" „Miért veszed te is fogóba" szól a végrehajtó egyénhez, „miért nem veszed te is kezedbe azt, – te ártatlan vagy – hisz téged sem égetne!" – A lány kétségbeesve öleli át a keresztet, aztán megtagadja új vallását – s Allaht hívja segítségül. Végre megjelen László, s ekkor a leány megnyugodva mondja: „Hiszek egy Istenben!"

E jelenet a darab leghatásosabb jelenete, nem azon borzadás miatt, melyet a tüzes vas ébreszt, hanem a leány egyszerű természetes nyilatkozatai, a hitek, valamint a hit és hitlenség közötti habozásai miatt.

Csak azt sajnáljuk benne, hogy minden szépsége dacára is mintegy episodot képez, s nélküle ellehetett volna a darab. Igaz, hogy szerző ezt is ügyekezett a cselekvény tovább haladására használni föl. Így László e tűz próba-jelenetben fedezi föl Mandula előtt, hogy ő a király. Addig László titkolta a leány előtt kilétét, mert a lánynak a királyról igen kedvezőtlen véleménye volt. E tűzpróbának mellékes

jelenetei is mind érdeklők. De ezek dacára is el kell mondanunk, mikép e nagy terjedelmű episod némileg regényes alakot ad a műnek.

A mese részletes elbeszélése nem volt szándékunkban – s így kellő fogalmat az egész mű folyamáról nem adhattunk – csak nagyában akartunk pár észrevételt elmondani. – Mindezekhez hozzá kell tennünk, mikép szerző azok közé látszik tartozni, kik tudatosan járnak el műveik alkotásában, – s még akkor is, ha valami hiányt látunk, egyszersmind láthatjuk annak is csalhatlan jeleit, mikép szerző maga is észrevévén azt, ellenszerekről gondoskodott. Párbeszédeiben több természetességet látunk, mint eddigi műveiben tapasztaltuk, s habár néhol túlzásba mennek a kifejezések, többnyire találók. Szerző tudja, minőnek kell lennie a drámai nyelvnek. Személyei nem untatnak hosszú s mégis keveset mondó szónoklatokkal. Rövid és velős akar lenni: (csakhogy néhol igen is erős).

Habár azt mondottuk, mikép „IV. László” szerző eddigi műveinél nagyobb becsű, – nem hiszszük, hogy ebben tehetsége a tetőpontot érte volna el. Az, mi e műben nyilatkozik, s azon műgond és átgondolás, melylyel szerző műveit készíti, „IV-dik László”nál még jobb dráma-műveket enged tőle remélnünk. Salamon Ferenc.

56.

[Salamon F., *„A rom titkai”*, Budapesti Hírlap 1856. ápr. 10. 84. sz.]

„A rom titkai”

Regény. „Eszther” a „Tudós leánya” szerzőjétől, II. kötetben. Pest, Heckenast G. 1856.

Egyik fölfedezés oly természetesen szüli a másikat, mint egyik eszme a másikat. Egy laptársunk valamelyik közelebbi szép reggelen azon új hírt hozta nekünk több mint 30 német mértföldnyiről, mikép Pesten egy titkos társulat, egy irodalmi titkos társulat létez. E nagy felfödözésről az egész hírlapolvasóközönség értesülve van, csak épen itt helyben Pesten oly hitlenek az emberek, hogy az egész társulatról senkinek még csak sejtelme sincs. Egyik tag mint koryphaeus neve ki van kürtölve, s ez a „Kritikai lapok” szerkesztője – a többinek se ő maga, se más még csak neve kezdőbetűjét sem tudta.

A mi fölfedezésünk tán nem épen oly nagyfontosságú és titokszerű, s legalább nem vádolhatja senki szerzőjét, mint amazét, anachronismussal.

Ama találmány hát ez volt: létezik Pesten egy irodalmi titkos társulat.

A mi fölfedezésünk az, hogy léteznek irodalmi Bodónék, s illetőleg irodalmi *Bodók*, kik mindig valami egyébről beszélnek, mint a miről tulajdonkép szó van. E Bodók fölfedezésére épen laptársunk hajborzasztó *találmánya* vezetett.

Igen, *Bodónak* (a *d*-t keményen kell mondani, nehogy valaki *h* betűt értsen helyette) nevezhetjük irodalmunkban azt, ki akármely irodalmi termékről lévén szó, szigorú és tárgyilagos vizsgálattal egyébre kívánja vonni a figyelmet. Ki akármely művészetben a szerző puszta nevére kalapot emel, a helyett hogy fontosnak, tanulmányosnak tartaná a mű egyszerű elemzését, magyarázatát, vétkezik, ha kalapja helyett tollat fog kezébe arra, hogy irodalmi dolgokba avatkozzék. Kegyeletet követeltek – helyes! De ha az *okok*, a *szabad vizsgálat*, az *elvek* iránt nincs bennetek kegyelet: ki higye el puszta szavatokra, mikép őszinte szó az, midőn a *személyek* kegyeléséről beszéltek? Ti magatoknak követelitek azon kiváltságot, hogy az irodalom egyedüli barátai legyetek; de nem fontoljátok meg, hogy az irodalom, melyből az ízlés s józan elvek kihalnak, önmaga alatt ás, és örökös kiáltásaitok dacára: „pártoljátok az irodalmat!" folytonosan sülyedni fog. A kritika hivatása az elemzés, vizsgálat, fejtegetés, hogy a valódi műélvet, az irodalmi művek körüli gondolkodást előmozdítsa mind az írókban, mind a közönségben; nem pedig az, hogy ezerszer elkoptatott, megunt, egyhangú hymnuszokat énekeljen, melyek az ég alatt senkiben sem ébresztenek egyetlen egy gondolatot is. Ha legalább nevüket írnák alá e rejtélyes dicsénekesek, bírhatnánk egy felfogható okot, melyért fáradnak, s ez a népszerűség keresése; de névtelenségük miatt nem tudjuk mi céljok van, pedig a névtelenség igen jó paizs oly esetben, midőn titkos szúrásokban gyakorolják magukat.

Igen fontosnak tartom, hogy jőjünk tisztába egymással bizonyos irodalmi kérdésekre nézve, melyek már annyi, s épen oly keserű mint meddő polemiára adtak alkalmat. – Irodalmunkban, hála istennek, sok név van már, melyek előtt méltó, kegyelettel hajolni meg, melyeknek viselői saját korukban megtették s most is megteszik némi tekintetben hatásukat. Azonban az érdemek teljes, de puszta elismerése, a nevek tömjénezése nem elég. Az író művei nem halnak el, mint maga, – s nemcsak a múltra hanem a jelenre is szólnak. Csak félig tették meg a szolgálatot, ha az ál kegyelet phrasisainál egyebet nem képesek szülni a jelen számára. – Minden szépészeti tárgy egyszersmind tanulmány tárgya, s csak a tanulmány teszi valóban termékenyítővé a művészetre nézve. A tanulmánynak ki kell emelni a szépségeket, hiányokat minden hiú tömjénezés, minden melléktekintet nélkül – a valódi kritikát, mint minden más valódit, főként az őszinteség jellemzi. Szomorú dolog, ha még nem értünk meg oda, mikép a helyett hogy az ítész veséjébe akarnánk pillantani, nem ügyekszünk magát a szóban forgó tárgyat vizsgálni, s ott is szenvedélyt keresünk, hol csupán elvekről és eszmékről lehet szó.

Azonban nem fűzöm tovább ez eszméket – nehogy én is Bodóné gyöngeségével vádoltassam. E vádat annyival könnyebben vonhatom magamra, mivel ez egész előbeszéd tulajdonkép nem a „Rom titkai" bírálatát érdekli, mint inkább némely szüntelen kegyeletet, hazafiságot, s más a szigorú műítészet körén kívül eső tárgyakat pengetők megtérítésére íratott a „jóhiszem" egész jámborságával. Oly műről akarok beszélni, melynek írója „regényirodalmunk teremtőjé"-nek nevezte-

tett. Semmi gondom arra, mit írt ezelőtt, – az érdemet mindnyájunk elismeri s nem szükség azon olcsó dicsőséget vadászni, hogy kegyeletünket mutogassuk, melynél könnyebb munkát alig képzelek.

Hogy a „Csehek" szerzője nem nagy műgonddal írta a „Rom titkai"-t, bizonyítja a jelenetek elrendezése. Az elbeszélés gyakran szakad félben, hogy szerző valamely régebbi eseményre térjen vissza, mely a már leírt jelenetnek magyarázataul szolgál. Azonban a látszó rendetlenség közepett szerző gyakorlott tapintattal tudja átvezetni az olvasót elbeszélésén. A rendetlenség sok helyen szándékos s arra szolgál, hogy az olvasót valami váratlannal lepje meg; – mit ha sokan szeretnek is, a higgadtabb olvasó gyermekesnek találhat. Oly fogás ez, melyet még oly regényírók sem vetnek meg, kik arra épen nem szorulnak. A „Rom titkai"-nak szerzőjére is elmondhatjuk, mikép nagy tehetsége bátran nélkülözhetné, s egyéb becsesebbel ébreszthetne érdeket.

De nem kell azt hinni, mintha a „Rom titkai" olvasása üres időtöltés volna. Írója nem csupán a kíváncsiság fölébresztését tűzte ki célul, mint annyian az újabbkori regényírók közől. Az egész művön keresztül találunk nemesebb elemeket, melyekben feltünedezik a *gondolkodó* sőt a *költő* is. E történeti regényben nagy tér van engedve a lélektani mozzanatnak, az érzelmek elemzésének, s minden esemény, bár néha kissé erőltetett valószínűséggel, az egyének jelleme és érzelmeiből ered. Szerző számos részletet tud a múlt század elejéből elénk rajzolni s színezni; – regényes, lovagias kalandokat most is tud teremteni, – s különös előszeretete legkevésbbé sem csökkent a rejtett ajtók, mélységbe vezető csigalépcsők, barlangok, földalatti menedékek iránt; de a mily gyakran vezet a rejtekekbe, épen oly gyakran nyitja fel a szív titkos ajtajit, melyek gyakran egyetlen érintésre fölpattannak, a lélek rejtélyeit s a gondolatok tömkelegét, melyben nehéz tekervényes utakon vezet el. A múlt század első negyedében vagyunk, midőn a ma már kihalt Czobor család igen tekintélyes, hatalmas volt az országban. E Czoborok aprajanagyja megannyi különc volt. A fiatal hőst, kit *Czobor* Elemérnek neveznek, mindenki elveszettnek hitte, s két Czobor-család megosztozott vagyona fölött. Hiteles bizonyítványok szerint Belgrád alatt csatában veszett el *Eugen* herceg mellett. Elemér atyja rég meghalt. Mostoha anyja, a „haragos Ilona" soha sem szerette a vásott fiút, s nem sokat búslakodott elvesztésén; sőt több mint vigasztalás volt rá nézve, hogy a fiú nem fog osztozni édes leányával *Auréliával* a birtokban. A másik, kire a fiú vagyona szállt, Czobor Márk vala. Czobor Márk igen közel állt az udvarhoz; Pozsonban, Bécsben fényes házat tartott s neje és leánya a magasb társasági körök dísze volt.

Czobor *Ilma*, Márk 17 éves leánya, szellemdús volt, sőt azon hírben állt, mikép sok ismeretekkel bír. Azonban mindezen tulajdon csak a világ szemében létezett, de valóban megannyi álgyémánt volt: Ilma egyetlen szava sem jött szívből és meggyőződésből.

Midőn Elemér egy nagy kardvágással homlokán, és koldusöltönyben Czobor Márk fényes lakomáján bemutatja magát, – csak egy-két barátja ismeri el mint a valódi Elemért. A házi úr és neje, kiket „kedves bátyám" és „kedves néném"-nek, végre Ilma, kit „kedves húgom"-nak szólít, makacsul tagadják, mintha a koldus a

valódi Czobor Elemér lehetne. Ilma később is találkozik Elemérrel Bécsben egy fényes lakomán, hol az ifjú egy gazdag távolabbi rokonától *Czobor* Páltól segítve és bemutatva megjelen; de a lány gúnyosan, megvetőleg bánik vele. E gyűlölet, e megvetés, s Ilma jelleme úgy van a darab elején föltüntetve; mikép az olvasó alig jöhet azon gondolatra, hogy e két egyén közt valaha szerelmi viszony támadhat. Pedig a szerző lélektanilag megmutatja később, hogy ez lehetséges, és keresztül is viszi. Elemér és Ilma találkozása egy sétalovaglás közben, nagyon regényes; s még regényesebb, (sőt már csodás is), az éjjeli találkozás, midőn Ilma álomtalanul az erkélyre megy, Elemér pedig, ki tudja hány mértföldnyiről épen azon órában a kastély kertjébe érkezik; – de ha az anyagi gépezet nem elég erősnek látszik is, szerző a szellemi részre nagy gondot fordított. Többnyire a lélek könyvét ügyekszik föltárni előttünk, s azok előtt, kik e könyvben olvasni szeretnek, Ilma jelleme és átalakulása a szerelem által, legérdekesebb részét teendi a „Rom titkai"nak.

Elemért mostoha anyja sem ismeri el mint gyermekét. Tagadja, hogy Elemér életben volna s a fásult hölgy róla nem beszél másként, mint *csalóról.* Édes leánya Czobor Aurélia, az egyszerű, eddig kolostorban nevelt leányka, ráismer mostoha testvérére; de az anya tiltja, hogy e meggyőződését társaságban, vagy szükség esetében a törvényszék előtt nyilvánítsa.

Elemér megindította perét rokonai ellen, s már ki van tűzve a határidő, melyen a szembesítés Elemér és rokonai közt Budán törvény előtt megtörténjék. A mostoha anya egy cselszövő segedelmével Elemért saját puszta várába sikkasztja, hogy az a kitűzött határidőre meg ne jelenhessék. (Csekély változtatást teszünk itt az elbeszélésen, hogy rövidebbek lehessünk). Elemér fogva van s saját ősi várában mostoha anyja kenyéren és vízen tartja. Auréliának egy éjjel sikerül megszerezni a börtön kulcsát, Elemért megszabadítandó.

E szabadítás úgy történik, hogy a mostoha anya nem tudja meg s nem is képzeli, hogy fia a törvényszék előtt a kitűzött határnapon megjelenhessen. A szembesítéskor azonban Elemér váratlanul megjelen. Czobor Márk és neje, valamint a mostoha makacsul tagadják, hogy ez a valódi Elemér volna. Most Aurélia a mostoha testvér szólíttatik föl. E szelíd, engedelmes leányról anyja föl sem teszi, hogy Elemér mellett nyilatkozik, de Aurélia elismeri mostoha testvérét, ki többek közt legjobb barátja a leány szerelmesének *Adelfinek.* Azután a Czobor Márk leányára, Ilmára kerül a sor. Ez, Elemér első megjelenésekor Pozsonban, oly határozottan nevezé kalandornak az ifjat, s azután hogy szerelmét megnyerte, oly ritkán vette nevét ajkaira, mikép Czobor Márkék rendkívül meglepettek, midőn Ilma is elismerte Elemért.

Elemér megnyeri a pört, – a rokonok most kénytelenek kiadni birtokait. Czobor Márkék, miután a már említett távoli rokon is, kinek neve Czobor Pál, Elemért most fiává fogadja, a gazdag fiatalnak szívesen odaadják leányukat. Mostoha anyja halála után Amália is összekelhet Adelfivel.

Nagyjában ez a mű meséje, melyben az egymástól igen különböző jellemek, különböző szenvedélyek, szóval a lélektani tünemények képezik a kiindulási pontokat s motívumokat.

A szerkezetben, a tárgy mechanikai kezelésében vannak a fő hiányok. Az elsietés, a mai irodalmak ezen egyik legfőbb ellensége, e műben is mutatkozik. Az átgondolás, a tárgy előre elrendezése mindig ritkább tünemény kezd lenni mind nálunk, mind a külföldön, – s ha igaz, hogy az írói tehetségek oly tömege soha egy korban sem mutatkozott, mint közelebbi időkben, igaz az is, hogy a műgond, az írás művészete e tömeghez képest rendkívül csekély arányban van képviselve.

A „Rom titkai" szerzőjének teljes igazságot szolgáltatunk egy lényeges pontra nézve, miszerint a művében előforduló események lélektani központok felé gravitálnak; de pongyola műve igen kevés tanulmányost nyújt annak, ki a művészi feldolgozásban élvet talál. – Magával a nyelvvel sem lehetünk megelégedve. Stylje nem elég természetes és nem elég tartalmas. Nem vitatjuk el attól a világosságot, folyékonyságot. Az, ki sokat gyakorolta magát az elbeszélő nemben, megszerzi azt, mit routine-nak nevezünk. A stylt még ott sem találjuk kevesbbé pongyolának, hol szerző lélektani boncolásokba ereszkedik, vagy költőibb mozzanatokat fest. Azon csak általa használt új szavak nem homályosítják ugyan el a tárgyat, de az elbeszélésnek mesterkéltség színét kölcsönzik. A költői művek legkevésbbé alkalmasak arra, hogy csatornákul szolgáljanak az új kifejezések forgalomba-hozására, különösen akkor midőn már az irodalmi nyelv valamennyire meg van állapítva, s nemcsak prózaírók hanem merész képzeletű lyricusok is megmutatták, mikép „Eszther" szerzőjének új szavai nélkül is a magyar nyelv elég gazdag és változatos. Az egész közönség tudja ezt, s azért lehetlen, hogy nyereséget lásson némely „kiváncs"-féle szavakban. Költőink legnagyobb s legkitűnőbb része újabb időben nem hogy eltérni ügyekeznék kifejezéseiben az élet nyelvétől, hanem inkább minél többet ügyekszik kölcsönözni attól. Irodalmunk közelebbről minden új elemet a népnél keres s ez által gazdagítja valóban a nyelvet, nemcsak, hanem (s ez szépészeti tekintetben fontos) ez által természetesebb színt ád a műveknek. A „Rom titkai"ban, s ugyane mű szerzőjének más újabb regényeiben a styl és szerkezet pongyolaságához roszul illenek a mesterségesen faragott szavak.

Ha egyfelől azt mondtuk, mikép a szépirodalmi művek nem arra valók, hogy általuk a csinálva csinált szavakat terjeszszük, másfelől igen lényeges hivatásuk, hogy az irodalmi nyelv tisztaságát, nemességét, elegantiáját előmozdítsák és az ízlést e tekintetben is nemesítsék. A „Kritikai lapok," a „Tudós leánya" bírálatában számos nyelvhibát, nem magyar szórakást idéztek s megemlítik, mikép szerző hibái egy része feledésből ered. – Ott elég volt mondva a nyelvtani hibákról; – de mi főleg a stylről szólunk, melynek pongyolaságát a nyelv feledése nem mentheti. Salamon F.

57.

[Salamon F., *April 8-n először „Celestina”*, Budapesti Hírlap 1856. ápr. 11. 85. sz.]

April 8-n először „*Celestina*”

Eredeti dráma 4 szakaszban, írta *Kövér* Lajos

Mondjuk ki mindenekelőtt, mikép „Celestina” szerencsétlen órában született. A darab nem csak hogy ítésznek nem tetszhetik, nem csak hogy a közönség finomabb ízlésű része restelte azt, hanem annak más részére sem tehetett kedvező hatást. Azon hosszasan vajúdó kihívás is, mely a darab elején történt, ekkép magyarázható: szerző új *eredeti* drámát írt – illendő kihíni, nehogy buzgalma ellankadjon.

Ne tessék kárörömnek vagy akármely szenvedélynek nevezni, ha kimondjuk, mikép e műnek nemtetszése ránk és a jobbgondolkozásúakra nézve igen sok vigasztalót foglal magában. Maga a szerző is, hiszszük, kész volna tíz „Celestiná”t feláldozni, hogy egyetlen igazság tiszta világításban tűnjék föl.

Vigasztalásunk, mikép néhány általános igazság e sikert nem aratott darab adatásában igen egyszerű és kézzel fogható módon revelálta magát. Hiában! a színpad a plastica és gázvilágítás tere: még az abstractiók is megtestesülve, tisztán körvonalazva tűnnek föl ezer szemnek kitett deszkáin.

A szerző, ha vigasztalást nem is, tanulságot minden esetre meríthet magának, ha a minden okulni vágyók főfő tanárát a tapasztalást meg nem veti.

Celestina nagy hibái részint tudatosságból, részint elsietésből erednek. Ezek valamelyikét mentegetni – non di concessere! vagy magyarán mondva, a hét fő bűnök valamelyik §-ába volna sorozandó.

Semmiben sem oly szabad a költő, mint tárgya választásában, s ha maga a tárgy hibásan választatott, mi természetesebb, mint teljes bizonyossággal arról győződni meg, hogy a mű szerzője bizonyos elvből, bizonyos meggyőződésből kiindulva dolgozta föl tárgyát. Feltehetjük azt is, hogy főként gyakorlati és sokat író dráma-készítőink már a tárgy választásában ügyekeznek szem előtt tartani a közönség és kor uralkodó eszméit, társadalmi viszonyaiból folyó gondolkodását s közérzületét. A „furóre-csinálás” vágya a lovag háta mögött ül a Pegasuson már a kiindulásnál. Azoknak csodálkozására, kik magas szempontok választásával vádolnak, kimondjuk, mikép ezt nem tartjuk hibának.

S minő tárgygyal akart „Celestina” szerzője „furórét csinálni”? A darab a legvilágosabban elárulja, mikép szerző így gondolkodott: „Társadalmi viszonyaink, morálunk, azaz erkölcsi érzetünk, lélektanunk s ennek folytán a drámáról régen alakított fogalmak annyira átalakultak, mikép egészen új téren kell mozognunk. Tükrözzük vissza, másoljuk az életet úgy a mint azt néha látjuk: állítsunk föl bár-

minő jellemeket, hozzuk azokat küzdésbe, nem kell visszarettenni a legerkölcstelenebb dolgoktól s a lélektanilag legvalószínűtlenebb tüneményektől; a hibás a mű végén agyonlövetik, s a közönség meg fogja tapsolni a darabot." sat.

Vilmos a drámai költemény hőse valódi kéjenc.

Még e szótól magától nem kell visszaijedni, hanem igen is elfordulunk azon kéjenctől, ki e darabban egyetlen percre sem bírja felkelteni részvétünket. A darab elején ráunván saját költségén Pesten tartott s megszöktetett kedvesére, ki érette nem kevesebbet mint leányi becsületét áldozta föl, azt eltaszítja magától: egy vidéki barátjának ajánlja, mint szakácsnőt. Vajjon, ha e hibája miatt megbukik, képes-e részvétet ébreszteni? Lássátok többi tulajdonait. Apja ellen, kinek vagyonát évek óta pazarolja, a legnemtelenebb gyűlölettel van eltelve, mert az gyermekkorában őt és anyját eltaszította magától, s később is szigorúan bánt vele. Ha e fiúnak egy csep önérzete van, úgy áll boszút apján, hogy tőle mit sem fogad el. De miután annak kegyelméből él, atyja iránti tiszteletlensége a legnyomorultabb lélekre mutat. Ő nemcsak hogy apja kegyelméből él, hanem annak vagyonát kíméletlenül pusztítja, adósságot halmoz adósságra s egy hitelezőjéhez írt levelében nemcsak reményét, hanem óhajtását fejezi ki, hogy atyja minél előbb meghaljon s ő örökölhesse vagyonát. A vesztegetés egy lovarda-hősnőért van, valamint az első felvonásbeli kedves-, *Irénnek* eltaszítása is. Ez nem elég. Midőn minden hiteléből kifogyott, atyja házához megy (hol az inas is boszúval van eltelve iránta, mert egykor kedvesét Vilmos úrfi elütötte kezéről), ott kétszínűleg térden állva esd bocsánatot. Az atya meghalt s őt végrendeletében kitagadván, távoli leány-rokonát nevezi ki örökösévé, ki a jó öreget híven ápolta. Ez az örökösnő, kinek neve Leona, nem ismervén *Vilmos* jellemét, iránta szerelemmel van eltelve. Vilmos szintén szerelmet színlel iránta, és az örökösnő Leona kieszközli, hogy az ügyvéd, kinek kezei közt van a tanuk nélkül írt végrendelet, ezt kiadja kezéből. – Az ügyvéd becsületes embernek van festve; s miként történik, hogy hivatala ellen ily bűnt követ el? – Először is Vilmos kéri az ügyvédet, semmisítse meg a végrendeletet (újabb szép jellemvonása Vilmosnak!) Nem értjük, hogyan tehet hatást a becsületes ügyvédre Vilmos beszéde, ki a *barátság* nevében szól, midőn maga ez ügyvéd előtt számos adattal van bebizonyítva egykori barátjának erkölcsi romlottsága. Az ügyvéd kezébe adja a végrendeletet, ki azt Vilmos előtt azonnal széttépi.

Azonban e lélek-„chronique scandaleuse" még a világért sincs kimerítve. Most következik a legnagyobb bűne, mely minden erkölcsi érzetet föllázít. Vilmos és Leona együtt élnek falusi jószágakon. Vilmos vallomást tesz az elcsábult leánynak. Elmondja neki, mikép őt egy egész évig egy *Celestina* nevű lovardai hősnő tartotta hálójában – ez folyvást csak hitegette szerelmével, s miután vagyona nagy részét erre költötte, s miután ennek dacára, Celestina egy percre sem adta meg magát, illő, hogy e makacs hölgyön boszút álljon. Terve, hogy Celestinát minden áron hatalmába kerítse, s midőn már az megadta magát, akkor hagyja oda. Hol van itt csak legkisebb jele annak, hogy ez embernek szíve volna, ki szerelmesét ok nélkül ily kínoknak teszi ki? Leona bírásáról már Vilmost egy körülmény biztosítja, melyet részünkről színpadunkon hallatlannak nevezünk, s mely még e helyen érintve is sértő. Vilmos ezen kívül kényszeríti Leonát, hogy jelen le-

gyen, midőn Celestina meg fog jelenni, ki most közelükben falun lakik. – Az ügyvéd, Vilmos fennebb előfordult barátja is megjelen. Ezzel elhiteti, hogy Leona őt szereti, s maga megy el a szomszéd szobába, hol a leány kimerülten fekszik, hogy megkérje számára. A leánynak erről természetesen nem szól, de elhiteti az ügyvéddel, mikép Leona kész az ügyvédhez nőül menni. – Három hét telik el, mely után Leona és az ügyvéd, Celestina és Vilmos menyekzőre vannak felkészülve. Itt kerül ki Vilmos minden bűne, ugyanitt bűnhődik. – Leona arájától tudja meg, mikép ez őt soha sem szerette. Az ügyvéd pisztolyokat vesz elő, melyeket csak később használ. Most jelen meg Vilmos és Celestina. A vőlegény Vilmos terve az, hogy Celestinát most hagyja oda. De ez megelőzi. Celestinának ugyanazon terve volt, mint Vilmosnak, csak nemesebb indokból; mert a lovarda-hősnő történetesen épen nővére Irénnek, a mese elején említett nőnek, kit Vilmos mint szakácsnőt akart átengedni egy falusi barátjának. Celestina e testvérért áll boszút Vilmoson. A darab végén Irénét mint őrültet vezeti Vilmos elé, s ez most veszi észre, hogy Celestina túl látott az ő csábítási tervein.

Iréne láttára Vilmos, ki eddig soha a lelkismeret furdalásainak legcsekélyebb jelét sem adta, térdre esik, félre kezd beszélni, s a bűntudat egészen erőt vesz lelkén. Hogyan fér össze e fásult jellemmel ily hirteleni lelkismeretfurdalás? annak magyarázását a szerzőre bízzuk. E lelkismeretfurdalásokra sehol sem láttunk a darab előzményeiben előkészítést, – semmi fokozatosság nem tűnt föl e tekintetben. Tán sikerülne szerzőnek ezt is mutogatni; de ha a figyelmes néző a színműben nem látja a fejlés fokozatosságát, az indokokat, magyarázatokat, a kommentár nem nagy jelentősséggel bír. Nagy baj, hogy a színdarabokat nem lehet elő- és utószóval, csillagos jegyzetekkel s lapokra terjedő lélektani értekezésekkel ellátni, mint a regényeket!

Láttuk Vilmos jellemét, láttuk e kéjenc hős tetteit, s most csak azt vártuk, hogyan fogja szerző ez embert más világra expediálni, mert tekintve azt, hogy ily romlott egyén mellett egy *Mór* Ferenc magasan hordhatja fejét, azt vártuk, mikép szerző a költői igazságszolgáltatásnak valami eddigelő ismeretlen nemét találja fel. Vártuk, hogy a színfalak mögött Mazeppa vagy Zács sorsára jut, hogy a színpad sülyesztői megnyílván, e nagy bűnös a kénkőlángok martalékává lesz, – vagy Isten tudná minő úton vet véget ez ember nyomorultságainak. Azonban mindez nem töréént – s szerző ezért méltánylást érdemel. Legjobb az egyenes út. Az ügyvéd pisztolyra híja ki barátját és agyon lövi. Megtörténhetett volna ugyan az is, hogy a becsületes ügyvéd essék el; de a szerző máskép akarta. Az ügyvéd a minden becsületes ember iránt elfogult karzat által megtapsoltatott a párbaj után, s hogy e tapsokra még érdemesebbé tegye magát, az igen kétes jövőjű Leonát nőül veszi! s Leona atyja, ki épen most érkezett, rájok adja áldását.

Látszik ezekből, mily eszközökkel vélt a szerző hatást idézni elő. Társadalmi fogalmaink, az erkölcsi érzet, a lélektan törvényei s az ízlés sorban s csaknem minden lépten sértve lőnek. S most kérdjük: igaz-e, hogy az erkölcsi érzet mai korban nem ugyanaz, a mi volt Shakespeare korában; hogy a lélektan törvényei s mindezek után a költészet alapföltételei megváltoztak volna? – Bizonyossággal mondhatni, mint a lefolyt 3-4 ezer év története mutatja, miszerint ha a társadalmi

viszonyok ezer bukfencet fognak vetni még századok folytában, az erkölcsi érzet, a lélek törvényei s a költészet ugyanaz fog maradni alapjában, ha mindjárt „Paprika Jancsi” lesz is a világ egyedüli színpada.

Közönségünk közönye, sőt mint tapasztaltuk egy részének türelmetlensége eléggé mutatta, mily rosz úton indult a szerző, s mily alaptalanok a nézetek, melyek nyomán a kéjencek leglelkiesmeretlenebb, fásultabb s elvtelenebb emberét egy színmű hősévé tette, melyet drámának nevezett.

Nem mondjuk, hogy szerző maga ne bírna erkölcstani határozott nézetekkel; de csak azt mondjuk, mikép nagy tévedésben van, midőn azt hiszi, hogy oly drámahős, kinek erkölcstani elvei nincsenek, ki szívtelen és aljas célok űzésében fárad, nagy közönség előtt valaha részvétet ébreszthessen.

Ezek voltak a hibák, melyeket a szerző tudatosan, helytelen nézetekből kiindulva követett el, – s mi drámájában egyenesen elveit támadjuk meg, melyek ellen elég szigorú soha sem lehet az ítész.

A nem tudatosan, nem elvek és nézetekből folyó hibák és hiányokra nem terjeszkedünk ki anynyira, habár széptani művekben a szerkezet és a styl szintoly nagy szerepet játszanak, mint a lélektan.

A szerkezet oly szoros összefüggésben áll az indokolással s az indokolás a lélektannal, mikép ha a lélektani hibákat kijelöltük, egyszersmind a szerkezet fogyatkozásai is láthatók. Több oly művet láttunk már a színpadon, mely mint ügyesen szerkesztett automat mozog és halad, habár az éltető szellem hiányzik belőle; – de Celestina mint automat is több helyen sántikált.

Az elsietésből származott hibák közt nevezetes pontként kell fölemlítnünk a nyelvnek drámaiatlanságát, eszmeszegénységét. Nemcsak hogy drámai nyelvről, hanem általán stylről sem lehet szó e műben, – már pedig erőteljes, határozott nyelv nélkül soha sem tetszhetik a dráma.

De az elsietésből folyó pongyola, sőt néha hibás, nem magyar nyelv kiigazítása sem sokat segítne ily művön. Meggyőződésünk, hogy eszmegazdagság nélkül nem lehet szó stylről, – már pedig e mű eszmeszegény. A drámában nemcsak stylt, ott költői azaz oly nyelvet követelünk, mely az érzelmeket határozottan, természetesen és meghatólag fejezze ki. E nélkül a dráma holt mű marad. Az egész költészet itt a nyelvet választja tolmácsul.

Ezen éltető elem, a költészet is merőben hiányzik Celestinában, s nem is csoda! Azon prózai szenvedélyek és bűnök mellett, melyek a mű rugójául szolgálnak, költészetről alig lehet szó. Szerző úgy választotta tárgyát, mikép teljes lehetlen volt önmagának is lelkesednie, s abba ihlettséget öntenie, – s ez egy részben becsületére válik. Hogyan is kívánnánk ily tárgyban költészetet, melyben az érzelmekhez vaskorunk salakjai tapadvák, s az eszmék az utca porában fürösztik azon szárnyakat, melyeknek rendeltetésük, hogy a tiszta légben szabadon szállhassanak.

Hiában ügyekeztek a költészet különböző nemeit prózává lapítni: mindig előnyben lesz azon mű, melynek a költészet lelket ád. Az érzelmek, a kedély, a szenvedélyek megragadó szava lesz minden időben az, mely bájt s ellenállhatlan vonzerőt kölcsönöz a költői műveknek. Ezek nélkül gyárthattok drámát, vígjáté-

kot, – a közönség végig nézi; nagylelkűségből tán tapsolni is fog változatosság kedvéért; de valódi hatást nem fogtok tenni s végre is irodalmunk egy szemernyivel sem lesz gazdagabbá.

Sajnálnók, ha bárki is akármely indulatot vagy szenvedélyt keresne e sorok között, mert a bírálatainkban választott szempontok csak azon tekintetben nevezhetők magas szempontoknak, mennyiben a személyes rokon- vagy ellenszenveket aljas dolognak tartjuk irodalmi kérdésekben – a cél soha sem lehet szenvedélyek fölkavarása, hanem gondolatébresztés. – Egyébiránt minek vesztegessük az időt commentár-írással? Kinek mint tetszik értse, vagy magyarázza félre szavaimat.

A nyilvánosság elé bocsátott szó többé nem sajátunk, rajta mulatni, nevetni, boszankodni s azt bírálni és magyarázni mindenkinek szabadságában áll. Salamon F.

58.

[Salamon F., *April 18-n először: A bizalmatlanok*, Budapesti Hírlap 1856. ápr. 20. 93. sz.]

April 18-n először: *A bizalmatlanok*

eredeti vígjáték 1 felvonásban. Írta *Kovács* Pál

Vilma grófné egyedül van, midőn *hajdani tanítóját* Darait jelentik be. Ez egy kérelmet akar átadni, s midőn ügyetlenségei után arra kerülne, hogy azt oldalzsebéből elővegye, a gróf kocsijainak zörgése hangzik be. A fiatal hölgy Darai urat egy oldalszobába, saját szobájába rejti. A gróf betoppan, s a nő a legnyájasabban fogadja; de nem zsebkendőjével törli le az izzadságot, hanem bársony puhaságú kezecskéivel. A zsebkendőtől mármár azt várjuk, hogy „Othello” zsebkendője lesz belőle; mert Darai levele van abban elrejtve, s a grófné nem akarja azt sehogy elővenni, pedig ő hozta szóba. Zavarát azonban elüti a véletlen, Tamás a vén szolga belép, valamit súg a grófnak, s ez arra kéri nejét, hogy távozzék, mert valakivel bizalmas beszélgetése lesz. A grófné egy üveg ajtón a kertbe távozik.

De kivel akar *Emil* gróf bizalmas találkozást tartani? Egy fiatal csinos leánynyal, kit pár évvel ezelőtt egyszerűen *Cilinek* nevezett. A gróf megesküszik a színházi közönség előtt, hogy ez ismeretségben csak annyira ment, mikép a leányka állát tréfásan meg-meg csípte. Cili belép. Ez is egy levelet ad át a grófnak; de ekkor a grófnőt látják közeledni, ki megunta estve a kertben kószálni. A gróf fél, hogy nejében féltékenységet fog fölébreszteni, azért Cilit saját írószobájába rejti.

Tehát a színpadtól balra eső szobában Darai, a jobb felőliben Cili van elrejtve.

Vilma, a grófné egy virágbokrétát hozott a kertből, melyet kezével szaggatott. A virágok szárait meg akarja egyengetni. Kéri a férj tollkését. Ez azt mondja, elve-

szítette. Nem mer írószobájába menni érte, nehogy a grófné meglássa Cilit. A férj figyelmezteti nejét, hogy ollójával elvághatná a virág szárait; de a nő nem engedi, hogy Emil gróf szobájába menjen, fél hogy ott fogja találni Darait. A hölgyet bántja e titok, s már a dolgot messziről kezdve meg akarja vallani férjének titkát, midőn a vén szolga, ki mindent látott, s családi zűrzavartól kezdett tartani, keresztülvonul a salonon, melyben a grófné egy pamlagon ülve, férjének gyónni kezd. A hű cseléd a grófné szobájába lopódzik, úgy hogy csak a grófné vette észre a manoeuvre-t. A grófné tudja azt is, hogy Tamás Darait fogja kibocsátni. Az ellen semmi kifogásunk, hagy a grófné mentve hívén magát, elkezdett vallomását félbeszakítja, mint már fölöslegest; de sajnáljuk, hogy a dolog nyilván színpadi manoeuvre, s az életben nem képzelhető. Az életben a jó Tamás a grófné szobájának külső, ajtajához kerül vala; mert annyi esze csak lehetett, hogy tudja, mikép a gróf épen úgy észrevehetné, mint a grófné, midőn a salonon áthalad. Miért tette volna ki magát és úrnőjét hasztalan? – Továbbá a valódi szobák ajtait nem igen lehet nesz nélkül nyitni meg, Tamásnak pedig először azon ajtót, melyen a salonba lép, aztán az oldalszoba ajtaját kell megnyitni. – Szerző itt nem az életet, hanem a színpadot tartotta szem előtt. Tudta, hogy a színpadi ajtókon nincs lakatos munka – s aztán mi lenne e darabból, ha Tamás szabadító szándokát a grófné és közönség észre nem venné? – Szóval a jó Tamás nem kis mértékben rontja meg illusiónkat.

Míg Tamás a balfelőli oldalszobában szabadítólag működik, azalatt a házaspár közt foly az elég elmésséggel szerkesztett családi vita, s most a férj van megszorulva. Tamás újra megjelen az előbbi ajtón, s most a férj írószobája felé veszi útját. De nem csodálatos-e, hogy most már csupán a gróf veszi észre, hogy a szolga áthaladt a salonon, s az írószobába nyitott? A valószínűtlenség ez ismétlés által, ha lehet, még teljesebbé lesz. Tudjuk ugyan, hogy e hiba nélkül nem lehet el e kis színdarab; de elég baj, ha valamin elköszörülhetlen csorba van!

Most már mind a férj, mind a nő szabadabban lélekzik, s elég mulattató jelenet volna, a valószínűtlenséget leszámítva, hogyan hatalmazzák föl egymást, hogy kölcsönösen egymás szobájába betekinthessenek. A férj benyit neje szobájába, s mint a komédiás szelencéjéből, ki az abba tett gyűrű helyett galambot röpít ki, nem Darai, hanem bizonyos nagynéni lép elő. A grófné is benyit férje írószobájába, honnan viszont bizonyos nagybácsi bújik elő. Mindkét rokon meg akará lepni a fiatal házaspárt s mellékajtókon léptek be, egymásról mit sem tudva, ugyanazon percben, midőn mind az egyik, mind a másikból Tamás Darait és Cilit akarta szárnyra bocsátni! – A nagynéni és nagybácsi magukon kívül vannak, mert a néni a nő szobájában egy fiatal embert, a bácsi a férj szobájában egy leányt talált, s mindezt a házasság második hetében.

Most már a fiatal grófné kényszerítve van mindent töredelmesen bevallani. Elővesz hát zsebkendőjét s a Darai levelét azon olvasatlanul átadja nagynénjének, ki hangosan nevet föl, mert Darai, ki jelenleg a faluban iskolamester, a grófnőnek mint hajdani tanítványának közbenjárását arra kéri föl, miszerint a gróf egy *káposztás kertet adjon át neki.*

A grófné mentve van. Most a gróf is előmutatja a Cilitől kapott levelet. Cili azt írja a grófnak, mikép anyja aszkórban szenved. Az orvos kecsketejet rendelt számára, de kecskét nem találhatván, legyen szíves a gróf egy másik birtokából egy kecskét engedni át nekik. Ez igen tréfás kifejlés, s a közönséget nem kis mértékben mulattatá.

A házastársak közt a megingott bizalom helyre van állítva. Egymásnak feltétlen bizalmat fogadnak. – Most előhívatik rejtekéből Darai és Cili – a gróf megadja mindkettő kérelmét, s ráadásul szándokát nyilvánítja, hogy őket öszveadja. A végintés ez új frigyre abból áll, hogy legyenek egymás iránt föltétlen bizalommal.

E színmű, mint meséjéből látjuk, nem egyéb öszszevágó gépezetnél; ki van ugyan kerekítve, de erőszakos eszközökkel, melyek valószínűségétől megfosztják. Az egészre inkább csak a játék név, mint a „vígjáték" műszó illik. Mintha csak egy rövid kontratáncot látnánk lefolyni. Az első pár a gróf és grófné; később a második a nagybácsi és nagynéni; végre Cili és Darai. Mindenik szóról szóra, lépésről lépésre azt teszi a mit a másik tesz. Csak az öreg Tamás solózik; de solójában is megvan az a táncszerű, mikép ugyanannyi lépést tesz Darai mint Cili felé. E rendkívüli szabályosság még a kérelemlevelekben is megvan: egyik kecskéről, a másik a káposztás kertről szól. – De e minden részben uralkodó symmetria a legnagyobb mesterkélés színét viseli magán, s majd semmi valószínűségi szint sem hagy az egész művön.

A közönség nem nagyon követeli a valószínűséget, főként első előadáskor, ha a váratlan fordulatok, sajátságos jelenetek mulattatják, s a „Bizalmatlanok", mindamellett hogy nem idéztek elő sensatiót, derült hangulatban tartották. – Szükség esetében a legvalószínűtlenebb regéken és adomákon is elmulat az ember!

Hogy egyenlő mértékkel mérjünk, ki kell mondanunk azt, mi a fennebb előadottak után különben is világos. E kis vígjátékban se költői felfogást, se lélektani mozzanatokat, se valódi comicumot nem látunk. A darab hatása csak a külsőkre, az események gépies összevágására van alapítva. Azon gépies symmetriát, mely e művet jellemzi, nem szoktuk compositiónak nevezni. Ott hol a jellemeknek alig van valami körvonala, hol a szenvedélyek nem vegyülnek a játékba, nem lehet szó költői compositióról. Az egyének csak bábok a szerző kezeiben, melyeket bizonyos manoeuvre kivitelére minden mélyebb ok nélkül elő s hátra mozgat. E mozgások igen pontosak lehetnek, de a végén az egész semmi mélyebb benyomást sem hagy maga után.

Mondhatná valaki, mikép egy felvonás nem is elég a fejlesztésre; s az tökéletesen igaz, ha sok eseményt akarunk egy felvonásba szorítni. De az a kérdés, nem volna-e szükség oly kis térnek megfelelő kis mesét választani; nem lehetne-e csak akkora mesét választani, hogy tíz sorban el lehessen mondani, s e mesében aztán egyetlen egy lélektani mozzanat volna teljesen kifejlesztve és kivíve? – Száz okaim vannak hinni, hogy ez lehetséges, s ezen száz ok közől legfontosabb az, hogy több ily kis színművet olvastam már, melyekben költői felfogás, jellem, indokolt kivitel van – tehát a mese a világért sem kíván annyi mellék szobát, annyi véletlen és valószínűtlen külső eseményt, mint a „Bizalmatlanok."

Meglehet, hogy az újonnan szervezett drámabíráló választmány eltérő véleményben van; de én nem tehetek róla. Én kötelességemnek tartom a művek becséről részrehajlatlanul ítélni. Lehet, hogy azon választmány ezt nem tartja szükségesnek. Én azt hiszem, hogy e drámabíráló választmány egy idő óta nem létezik többé; pedig nem lehetlen, mikép azt hiszi magáról, hogy életben és tevékenységben van. Ez alkalommal nem akarván tévedése felől meggyőzni, a viszontlátásig is ajánlom magam kegyes elnézésébe, melyre úgy látom, igen sokan tarthatunk számot. Salamon F.

59.

[Salamon F., *„Enyingi Török János", eredeti történeti dráma, 4 felvonásban, írta Feleki Miklós. Először adatott Szilágyi Sándor javára april 21-kén, másodszor april 24-kén. – A bíráló választmány. Levassor első föllépte, folyó hó 25-dikén*, Budapesti Hírlap 1856. ápr. 27. 99. sz.]

„*Enyingi Török János*" eredeti történeti dráma, 4 felvonásban, írta *Feleki* Miklós. Először adatott Szilágyi Sándor javára april 21-kén, másodszor april 24-kén. – A bíráló választmány. *Levassor* első föllépte, folyó hó 25-dikén.

Nem láttunk még színdarabot, melyre oly rögtön s minden hosszasb gondolkodás nélkül kimondhattuk volna véleményünket, mint Feleki „Enyingi"-je. Szerkezete és más tulajdonai oly feltűnő vonásokban állítják elénk e színművet, mikép a reflexiókkal azonnal készen voltunk. – A közönség némely helyeit megtapsolta, s bizonyosak voltunk benne, mikép adni fogják legalább másodszor is.

Hogy miért nem siettünk az ismertetéssel első adatás után, okát kell adnunk. – Közelebbről bizonyos eredeti drámát az ítészet egyhangúlag elhibázottnak mondott, sőt némely ítész elég bátor volt azt mondani, hogy a közönségnek sem tetszett. – Erre az író számos barátai aláírási íveket köröztettek azon célból, hogy az igazgatóságot a másodszori adatásra rábírják. – Ez ív programmjában azon kifejezés áll, hogy a kritika megbukottnak hirdette a darabot. Maga az ív létele azt látszik mondani, hogy a kritika ki tudja minő ellenszenvekből itt ráfogással élt. E szerint hát egyszerű sorainknak, melyekben semmi sem volt indokolás nélkül mondva, oly hatás lőn tulajdonítva, miszerint csekély véleményünk egy darab sorsára lényegesen befoly. – Jól tudjuk többszörös tapasztalásból, miszerint ez épen nem áll. Az igazgatóság saját belátása szerint jár el, és úgy látszik csekély véleményünkkel mitsem törődik; de hogy minden vádtól mentek legyünk, mintha mi buktatnánk meg akármely színdarabot, jónak láttuk „Enyingi Török János"ról a második előadásig hallgatni, mely eljárásunkat tán többször is fogjuk ismételni.

Enyingi Török Jánosban igen nagy dolgok történnek. A hős megboszulja a történetünkben nevezetes apja, a stambuli héttoronyban elveszett Török Bálint halálát egy török csapaton, melyet, Hunyadvárából egy éjjel kilopódzván, tönkre ver. A csata a jobb- és balszárny, a főhadtest manoeuvre-ével együtt részletesen beszéltetik el a színpadon. Török János vitéz ember, s ilyen édes öcscse a 24 éves Török Ferenc is, ki egy fringiát vall jegyesének. De Török János említett tulajdonán kívül pogány szívű, könyörületlen is, s nejét kivégezteti, csekély félreértés miatt, melyet pár szó tisztába hozhatott volna. A dráma vad kegyetlenségű az eseményekben; azonban oly jámbor a szenvedélyekre nézve, mint Shakespeare nyáréji álma, vagy Kovács Pál úr közelebbről adatott vígjátéka. Meg vagyunk győződve róla, hogy maga szerző, midőn Enyingi-Othello magán- és párbeszédeit írta, épen oly kevéssé volt fölhevülve, mint én, midőn a legnagyobb higgadtsággal írom e megkésett sorokat.

Török János tizenhat évi boldog házasság után kezd neje hűségében kételkedni, s annak útjaira leselkedni. Egyszer a hunyadi vár kertjében egy férfit lát kiugrani a kerítésen, s egy hölgyet a vár felé sietni. E hölgy épen oly ruhában van mint neje. Megvan! kiált föl, nőm hűtelen, családom meg van becstelenítve! Hiában vallja be leánya, hogy ő volt a kertben, hol egy paraszt származású fiatallal szokott találkozni, az anya, hogy leányát megmentse az apa dühétől, magát vallja hibásnak. Török János ezt könnyen elhiszi, mert két év óta féltékeny. – A nő el van ítélve, s egy fogságban tartott török, ki e családra véres boszút esküdött, kibocsáttatik vas kalitjából, a várúr boszújának végrehajtójává lesz.

Ha mindent megengedünk, a történeti, mesebeli valószínűséget is, egy igen lényeges hiányt látunk a darabban. Az emberek nemcsak hogy nem élnek, de nem is tudnak érezni, akár mint csipkedik őket a sors és szenvedélyek vas fogói, nincsenek könyeik, nincs hangjok, nem tudnak földjajdulni, kiáltani, – csak közönséges, elcsépelt phrasisokban beszélnek; mert a dráma szavak nélkül nem képzelhető. – Ha más lesz vala Török János helyzetében, mily dühöt, szenvedélyeskedést, mennyi kétségbeesést, minő átkozódásokat kell vala hallanunk szájából! de szavai azt árulják el, mikép ő maga sem tudta feltalálni magát helyzetében, tettei hajborzasztók ugyan, de viseletéből, beszédéből a szenvedélynek semmi jelét sem lelhettük ki, mintha valami vad szenvedélyek dúlonganának szívében.

Nemcsak hogy a szenvedély nem tör ki, hanem a szereplők zavarban vannak sokszor, hogy mit mondjanak egymásnak; – gyakran igen hosszú, merőben üres és a dologhoz nem tartozó párbeszédeket kell végig hallgatni, mi tisztán elárulja a kezdőt és pedig az oly kezdőt, kinek írói tehetsége felől e darabban semmi sem győz meg.

Vannak e darabban cifrázott dictiók; de a gondolatok, a találékonyság – mi nélkül semminemű művet írni nem lehet – merőben hiányzanak, – a kifejezés erőteljességéről szó sem lehet.

Részletekbe nem bocsátkoztunk, miután a fennebbi hiányok kimutatása azt fölöslegessé teszi. Középszerű író sem lehet valaki bármely nemben e hiányok mellett, – annál kevésbbé drámaíró.

Nem akarjuk az írót legkevésbbé is hibáztatni. Miért ne kísértené meg egyikünk vagy másikunk erejét a költészet különböző nemeiben? Az író soha sem ismerheti ki magát kísérletek nélkül, – sőt ritka eset az, hogy saját művét egész részrehajlatlansággal tudja megítélni. – Ez leginkább áll a drámára nézve. Olvasás közben az író könnyen hiteti el magával, hogy e vagy ama jelenet, mely olvasva élénktelennek, hatástalannak látszik, a színpadi előadás által életet, elevenséget nyer és megteendi hatását. Úgy van művével, mint azon gyöngéd szülék, kik elismerik ugyan fiaik minden hibáját, de azzal vigasztalják magukat, hogy majd az élet minden fogyatkozást helyre hozand, minek többnyire a csalódás lesz a vége.

Épen azért, hogy az író ily könnyen csalódhatik, van egy számos tagból álló bíráló választmány a színház mellett, melytől nem kevesebbet kívánunk, mint azt, hogy jól ismervén a színpadot, avatva levén a dráma-irodalom titkaiba, előre legyen képes meghatározni, hogy akármely beadott mű színpadra hozatala megegyezik-e intézetünk méltóságával, bír e némi irodalmi belbecscsel?

Drámabíráló választmányunk nem teljesíti sem maga, sem az intézet, sem a közönség, sem az író iránti kötelességét, midőn válogatás nélkül akármely darabot a közönség elé bocsát. – Sajátkép nincs is drámabíráló, csak drámaelfogadó választmányunk. A „Pünkösdi királynő”-n kezdve több példát hozhatnánk föl állításunk bizonyítására. Választmányunk jelszava ez: *Szabad a vásár mindenkinek!* Írjatok minél több eredeti színművet, ha gyenge, nem a választmány, nem a mindent elfogadó türelmes közönség, s nem is az író a hibás, hanem azok a „rosz akaratú” kritikusok! – Isten a bizonyság, hogy ítészetben se jó se rosz akaratról nem lehet szó; – hanem ismeretről, józan észről. – Mihelyt személyes hajlamokra megyünk, vége a helyes, független gondolkodásnak!

Drámabíráló választmányunk épen a jóakarat következtében árt az ügynek, mely fölött őrködni kötelessége, s ha így viszi, ki kell mondanunk, mikép drámairodalmunkra nézve sülyesztő géppé lett.

Meglehet, szavaim igen súlyos vádat foglalnak magukban, de a mondottak dacára is sokkal férfiasabbnak hiszszük a választmányt, semhogy inkább szívére ne venné az igaznak kimondását, mint az ügyre háramló rosz következéseket, semhogy ki ne nevetné egész journalistikánkat, ha többen nem akadnának, kik az igazat egyenesen ki merik mondani.

Jutott-e eszébe e választmánynak, hogy oda emelje a pesti színpadot, mikép valódi dicsőség legyen egy íróra nézve, ha azon egy színdarabja adatik? – Ha igen, a mostani sáfárkodás mellett rövid, igen rövid idő alatt e dicsőség annyira olcsóvá lesz, hogy egymás közt mint valami tréfán fogunk rajta nevetni.

E tárgyat, vagy ha úgy tetszik nevezni, e harcot máskor sem resteljük folytatni, ha szomorú alkalmunk lesz reá; most repüljünk képzeletünkben Párisba, a „Palais-Royal”-színházba.

F. hó 25-n estve 7 órakor, midőn a függöny fölvonatott, nem ismertünk színpadunkra – azon nem magyar, hanem francia nyelv hangzott, egy pár jelenet volt szükséges arra, hogy e sajátságos tüneménynyel kibéküljünk. Azonban illusiónk e beletörődés után teljes volt. Természetesnek kezdtük találni a „Palais Royal”t a „fehér hattyú” átellenében. Levassor úr ezen egy estve 5 egymástól merőben kü-

lönböző alakot öltött, s mindenikben oly természetes volt hangja, magaviselete, mozdulata, mikép dacára annak, hogy három óra hosszat mulattatott beszédével, játékával és énekeivel, nem mondhatnók, hogy ismerjük. Hozzá hasonló színpadi Proteust még nem láttunk a színpadon. A „szamártej” című vígjátékban két különböző szerepet visz, mindkettőben énekel, s mindkettőben különböző hangon, a nélkül hogy hangján a legkisebb erőltetés volna észrevehető. – *Teisseire* k. a. hasonlókép jeles művésznő a maga nemében. Nem valami rendkívüli szépség, nem tart igényt arra, hogy lángésznek, bámulatos tüneménynek tartsák; főérdeme a lehető legnagyobb egyszerűség mindenben. Nincs egy szava, egy mozdulata, melyet kacérkodásnak mondhatnánk a közönség irányában, egész lénye, egyénisége szerepébe olvad – a szerepében előforduló elmés mondatokra, élcekre nem helyez nagyobb súlyt, mint másokra, beszélgetése oly természetes, mintha nem nagy számú közönség, hanem csak az hallaná, kivel a jelenetben beszél. Egyébiránt e dicséret az egész kis társaságot illeti. A többi kisebb tehetségűeken sem látjuk a fesznek, erőlködésnek legcsekélyebb nyomát sem. A különbség csak az, hogy Teisseire kisaszszony s Levassor úr erőteljesebben, több változatossággal bírja adni a szerep különböző mozzanatait hangban és mozdulatokban. A természetesség még a két adott vaudevilleben előforduló dalokra nézve is áll. Az énekesen vagy énekesnőn nem látszik meg, hogy dala valami remeklés akar lenni, nem válik ki egymaga a csoportozatból s nem áll ki egész a lámpáig, hogy ott bravour-részletet csináljon dalából, mint népszínműveinkben mindig látjuk; e francia színészek járva-kelve, minden hangerőltetés nélkül énekelnek, mint az életben danolgat mintegy önjókedvéből s önmaga mulatságára az, kinek szokása. A dalok így mintegy mellékes dolgok maradnak a darabra nézve, s legkevésbbé sem akasztják meg annak menetét. Egyik szereplő sem akar több lenni, mint a mi, s a hangra nézve is mindenik a maga, a természettől adott hangján énekel, sem tudatosan sem öntudatlanul nem torzít. A zenekar kísérete közben gyakran közönséges beszédek, erőtetéstől ment nevetések vegyülnek a dalba s az egész oly könnyen, természetesen halad, mintha az életet látnók szemeink előtt. Maguk az öltözékek is rendkívül egyszerűek s épen a szerephez illők. A színpadi öltözék egyszerűségére nézve a franciáktól sokat tanulhatunk.

Maga a két kis vaudeville egyik a „Sir John d’Esbrouff” másik „a szamártej” nem sok belértékkel bír; de a párbeszédek elmés szövése, a játék hű egyszerűsége azokat igen kellemesen mulattatókká teszi.

A két darab közt három kis előadás tartatott a zenekar kísérete mellett. Itt Levassor alakító tehetsége és természethű játéka nagy diadalt aratott. Az, ki az első műben hatalmas testalkatú angolként szerepelt, most egy görnyedt 80 éves aggként lép föl. Alig bír előcammogni, s a közönségnek, ha a színlapon nem olvassa, teljes lehetlen lesz vala csak gyanítnia is, hogy ez Levassor. Miután a súgóborítékra kalapját letette e nyolcvan éves agg, egy igen mulatságos à la Béranger dallamot énekel el egész öregeskedéssel, – mi naivságával mindenkit kitűnő tapsokra ragadott. Utána Teissière k. a. lépett föl. Hangja elég szép, de a világért sem prima-donnai. Nem is tart számot prima-donnai dicsőségre; – de természetessége valóban bájoló volt. Hangjával oly ügyesen, oly művészettel, s mégis minden mes-

terkélés nélkül tud bánni, hogy kétkedünk, vajjon ne ezt mondjuk-e az est legkedvesb élvezetének.

Kétkedünk pedig azért, mert a rákövetkező couplet kedvesség, egyszerűségre, naïvitásra nézve valódi remeklés volt. Levassor úr, mint paraszt ifjonc áll elő. Most zömök termetet, izmos alkatot szerzett az előbb sóvár nyolcvan éves agg. Sipkáját most is a súgóborítékra teszi, de nincs egy hajszál egyéb, mi az előbbi alakra emlékeztetne. – E paraszt ifjonc az operaszínházból jön, hol épen „Ördög Róbert"-et nézte és hallgatta végig. Egész paraszt egyszerűséggel beszéli el a darabot, közbe közbe a nevezetesb áriákat elénekli, most az ördög, majd a primadonna, majd ismét a pokoli zenekart utánozza. Magában az eszme igen comicus. E paraszt természetesen igen sokat balul fogott fel, mindent saját felfogása szerint ad elő, bevallja kétségeit némely helyekre nézve s ismét több dolgon csodálkozik, hogyan történhetett; ez előadásban annyi szellem, annyi naivság, annyi hűség volt, – a kétség, a bámulat, a könnyelmű derültség, a korlátolt felfogás, a józanész mesterien nyilvánul. Az operarészletek utánzása, még akkor is, midőn hangjával alá és fel nem győzhette, annyi természetességgel és minden torzítás nélkül volt adva, mikép ez egy kis előadás tehetségének tán minden oldalát teljes fényben tüntette föl. – A valóban szép közönséggel a művész épen annyira meglehet ez előadás után elégedve, mint az volt elragadtatva általa.

Mindent összevéve, ez est rendkívül élvezetes volt. Az előadók nem oly meteorszerű tünemények ugyan, mint volt Ira Aldridge, az előadott művek nem a világ első drámái, s következőleg oly roppant lelkesedést s oly tapsokat „à tout rompre" nem idézhetnek elő; – de e francia előadások hatása egészen másnemű. Itt nem az erőteljes, legmagasb fokra emelkedett szenvedélyek játszanak, hanem a természetesség, a kellem, a rendkívüli elevenség az, mely egészen elbájol. Az említett angol és a jelenlegi francia előadások közt az a különbség, a mi a francia és angol jellem, a mi egy shakespearei tragoedia s egy spanyolos vígjáték közt. – Ez előadások már csak azért is érdekesek, hogy azokban a franciát egész valóságában, s mintegy saját szobai öltözetében ismerhetjük meg. – A ki pl. eddigelő kétkedett azon, hogy a francia ütér kettőt ver addig, míg más közönséges halandóké legfölebb másfelet, már dallamaikból is meggyőződhetett erről, melyek többnyire mind sebes időmértékűek, úgy hogy a mi nekünk polka, az nekik quadrille. Beszélgetésük nem roszabb énekmódjoknál, – csak úgy perdül az, hogy egy rövidebb mondatkát egy szónak vélhetnétek.

Azonban elég ebből ennyi – úgy is mi maradna még a következő öt estvére, ha előre kibeszélnénk mindent, a mivel most telve vagyunk? Salamon F.

60.

[[Salamon Ferenc], *April 27-én „Pál fordulása"; dráma két szakaszban (több változattal), dalokkal és tánccal; írta Szigligeti. Zenéjét Bognár. – A drámabíráló választmány. – Levassor. – Színházi naptár,* Budapesti Hírlap 1856. máj. 3–4. 103–104. sz.]

April 27-én „*Pál fordulása*"; dráma két szakaszban (több változattal), dalokkal és tánccal; írta Szigligeti. Zenéjét Bognár. – A drámabíráló választmány. – *Levassor.* – Színházi naptár.

A „Színházi naptár 1857-re" nemcsak minden naptárnál nagyobb lesz, nemcsak minden naptárnál több kedvezményekkel, hanem minden naptárak közt legtöbb Pál-fordulással szolgáland a közönségnek. Meglesz benne egyszer a farsangi, s egyszer a színpadi „Pál fordulása." (Ez utóbbi april 27-kére esik 1856.)

„Hogy mit vétett e sorok írójának a „színházi naptár" t. c. szerkesztősége?" – nem fogja az olvasó kérdeni, ki tudja, mi az a rokonszenv, mi az a titkos érzet, mely más bajait magunkévá teszi. – Hisz az a szerkesztőség nagyszerű munkát vállalt magára: ha jól vettük ki programmjából, az egész 1856-ki drámai termést lajstromokban, számokban, s megrostálva akarja átadni a jövendőnek. A szerkesztőségi titkok iránt tisztelettel kell lennünk, azok némi részben a családi titkokhoz tartoznak; de annyit szabad kimondanunk, mikép annak, hogy három ember vállalkozott a szerkesztésre, megvan a maga oka. Csak maga Szigligeti úr is ád annyit feldolgozva és feldolgozatlanul, mennyit ismertetni figyelmet érdemlő munka. Miért egyesült épen egy költő (nálunk a lyrai költőket nevezik par-excellence költőknek), egy drámaíró s egy színész? – az az ő titkuk. Annyit mondhatunk, mikép ha e szerkesztőség azon sajátságos gondolatra jött, hogy a drámai művek megítélésében a munkafelosztás elvét kövesse, – az egyiknek hasonlíthatlanul kevesebb dolga lesz, mint a másiknak. A költőt értjük. Drámáink nagy részében hiában fog költészetet keresni. Ha költészetet akar találni, menjen ki Pál fordulása napján a város erdejére; a dér teljes virágzásában álló fák, a köd fél homálya, a madarak szóval a természet csendéletének képei több költészetet foglalnak magukban, mint némely banális piperékkel épen nem ékesített drámák.

A költő egészen, a mint van, „Pál fordulását" a drámaíróhoz fogja hátiratozni. A drámaíró komoly ember, azt hiszi költői társáról, hogy ez alkalmasint csak virágokat, az egészhez nem tartozó arabeszkeket keresett a műben. A drámaíró az építészet törvényeivel ismeretes, ő a helyes arányokat, célszerűséget, a kő és mész szilárdságát tartja szem előtt. Ő el képes gondolni minden mellékes dolgot, csak az építési elvet, az alap vázlatot tartja szem előtt. Előveszi mindenek előtt a dráma főszemélyét, a fiatal Palit, kinek megtérési története van felmutatva Pál fordulásában. Kérdőre vonja, igaz-e a mit egynémely kritikus a szemére lobbantott. Azt mondja neki, igaz, hogy jogi pályádat poharazással töltötted, de névszerint tör-

vénytanuló voltál, s ne csodálkozz, ha a törvény szigorával szólok hozzád. Itt van a drámairodalom nagy corpus jurisa, ne hökkenj meg annyira látásán, ne félj, csak szóbeli s nem faj-súlyát akarom veled éreztetni.

A mi fiatal Pálunk, ki fiatal korában megszokta a törvényeket hasztalan irkafirkáknak tekinteni, tettetett alázattal, mint a színpadon is láttuk, így ejti beszédét a töredelem nyelvén. „Engem azzal vádolnak, hogy nemcsak könnyelmű, vesztegető fiú voltam, hanem minden ok nélküli szenvedély miatt az életbölcseség ellen oly hibát követtem el, hogy esztelenségem miatt a tisztelt közönség részvétét eljátsztam. Igaz, hogy most látom át, mily botlást követtem el. Egy ügyvéd leányával rendkívül szerettük egymást. Az öreg apától félvén, a kertben találkoztunk. Titokban leveleztünk is. – Oh! mennyit áldoztam e szerelemért. Kész voltam kibékülni apámmal, kész voltam felfogadni, hogy a korcsmai életről, annak feldöntött kancsóiról, a menyecske-kocsmárosnékról, a genialis tréfákról, az egész csapatra menő korhely cimborákról s más ingó boldogságomról lemondjak, csak hogy apámmal kibéküljek, s a szeretett leányt nőül vehessem. – Apámmal megvolt a béke; – minden kívánatába beléegyeztem, csak egy volt, mi nem fért a fogamra – s ez, hogy apám azt kívánta, mikép fogadott fiával ne csak békében éljek, hanem őt mintául vegyem. – Én Lajost mintául vegyem? Hisz én őt azzal gyanúsítottam, igaz, hogy bizonyossággal nem tudtam, mikép ő az, ki édes apám szívét tőlem elidegeníti; – aztán azt a pedans, tudós, nem is édes testvért mutatni föl mintául, nem boszantó-e, ha mindjárt egy oly apa teszi is, kivel ugyanazon percben engesztelődtem ki? – Én igazat szóltam, midőn azt mondám apámnak, hogy e testvért szeretni soha sem fogom, s nem tudom, melyikünk tett esztelenebbül, én-e vagy ő, hogy e csekélységért kitagadott, s Lajost nevezte ki örökösévé! Én könynyelmű, egyenes szívű ember voltam, nem akartam eltitkolni indulatomat, habár az nemtelen volt. – Mit tehetek én róla, hogy az író nemtelen szenvélyeket adott szívembe, s mit arról, hogy a közönség nincs előre világosan értesítve e szívemben uralkodó irigység és ellenszenvről testvérem iránt, ki mint később kiderül, a legbecsületesebb, türelmesebb ember? – Eljátsztam bár eszélytelen nyilatkozatom által apám kegyét, jövőmet; – de én könnyelmű, nyíltszívű ember voltam. Ne hallgasson ön a kritikusokra, jobb lesz nevessük ki őket." A dráma ítélőbírája nevetni fog udvariasságból – s így beszél: „De a dráma szerzőjének a könnyelműség épen nem megbocsátható – ő nem fiatal s hibáját nem lehet elütni-vétni egy (erőltetett) hahotával."

[II.]

Nem tudjuk elég világos-e a tényállás e párbeszédből? Mi azt tartjuk, hogy a forduló pont el van hibázva, s adás közben megbotránkoztunk rajta. Midőn a fiú az apának mindenben enged, a közönség előtt fölfoghatlan, miként bontja fel Pál a frigyet Lajos iránti ellenszenvből. Láttunk-e Lajos és Pál között egyetlen jelenetet, mely ellenszenvüket megmagyarázná, s a Paliét indokolná? – Ismerjük-e Lajost, midőn ily fontos dolog törik meg rajta? – Ne higyétek, hogy ez szőrszálhasogatás – mindez közvetlenül s elég kedvetlenül hat a nézőre. Pedig itt, s a következő egyik jelenetben van a dráma forduló pontja. Pali nyers jelleme, ha érthető volna is, nem érdekelhet. Ki egész életrendszerét megváltoztatja apja kedveért, a ki-

békülés elérzékenyülése közt, midőn mindent szebb színben kell látni a romlatlan embernek, egy derék becsületes testvért méltatlanul bántani épen az atya előtt, ki azt szereti, – egyfelől nem valószínű, más felől visszataszító. – E jelenet szükséges ugyan a darabban, de illusiónkat eloszlatja. A költő kiváltsága, hogy a közönség illusiójával játszék, hogy azt alvajáróvá, ébren álmodóvá tegye; de rosz szolgálatot tesz, ha önmaga kiáltja ki egyszerre, hogy az egész csak csinált, mesterkélt, erőszakolt valami. Ez itt uraim, Szerdahelyi, ki úgy viseli magát, mint az életben hasonló viszonyok közt soha senki sem beszél, ez itt Szigligeti úr, ki e jelenetet nem dolgozta ki jól, azonnal eszébe jut a legfigyelmesebb hallgatónak, hogy zártszékben, páholyban stb. ül, – érezni kezdi a kellemetlen gázszagot, megkérdi illedelmes ásítás után szomszédjától, hány felvonás van még hátra. A szomszéd megfelel, s megfelelhet tíz kérdésre is, a nélkül, hogy sokat elszalasztana, mit hallani szükséges. – Mert e darab egyszersmind lassú léptekkel halad; de e lassúságban nincs meg a gondolatok méltósága, a nyelv ünnepélyessége, a tartalmasság, mely némely nagyobb művekben érdekel. E lassú haladást az elmésség könnyelmű, egyszerű játéka, kitérései sem mentik, – mert nincsenek meg benne – csupán azon lassúságot látjuk, melylyel egy megterhelt kocsi halad, s e haladás egyhangúságát csak a zökkenések szakítják félbe. A figyelmes hallgató ellankad, kifárad, mintha látná a nagy poros országutat, érezné a nyommasztó meleget, s csak a darabnak a valóra emlékeztető valószínűtlenségeinek köszönhetni, hogy valamelyik hölgy szórakozásból föl nem tartja napernyőjét a gázfény ellen.

Oh! mily áldás volna egy pohár víz! mi annyival inkább eszünkbe jut, mivel a színpadon sokat, nagyon sokat isznak. – Pali a kocsmában elég érdekes betyár; – de apjával és testvérével szemben mindent elront, – itt nem betyárnak, hanem „gyenge frater”nek mutatja magát.

A fennebb említett jelenet után az apa és édes fiú közt, van egy másik az édes és fogadott fiú között. Pali ki van tagadva. Fölteszi magában, hogy maga és Lajos közt párbajt idézvén elő, azt megöli. Lajos elleni ingerkedései, boszantásai, melyeket ez nagylelkűen tűr, a legnagyobb köznapiságokig mennek. Lajos nyilvánítja, hogy testvérével víni nem akar. E jelenet borzasztó komolysága és heve mellett sem drámai, mert e dráma hősének magaviselete semmiben sem különbözik egy testi erejére elbizakodott iskolás gyermek kötekedéseitől. A modor, a szavak ugyanazok – ebben pedig az írói ügyességnek, a művészi fogásnak, a drámai kivitelnek legcsekélyebb vonását sem láthattuk. A darab a felhozott két jelenetben, ha a többi rész legjobb volna is, elvesztené a csatát. Ha olvasóinknak szóról szóra előterjeszthetnők a két jelenet párbeszédeit, teljes világosságban állana azok valószínűtlensége. Színről színre láthatnák, hogy Palinak jelleme nincs, hogy az egész valószínűtlen, s hogy szerző a főpontot ép úgy elhanyagolta, mint a többit.

A nemes szívű Lajos titkon elbujdosik, hogy Palit a vérszerinti örököst ne foszsza meg jogától.

Egy hónap múlva bizonyos ármány következtében, melyről itt hallgatunk, (habár az ármánykodó meglehetős könnyen tisztítja ki magát), az a hír terjed el, mintha Pali ölte volna meg fogadott testvérét. Már a befogatási parancs is ki van adva, midőn az ármánykodó, saját érdeke úgy hozván magával, fölfedezi, hogy

Lajos nem halt meg, csak kivándorolt. Pali, újabb dobzódások után előbbi cimborái közt, most teljesen kibékül apjával, kibékül szerelmesével, kit félreértésből elhagyott volt, ő megtér s miután megtudja, hogy Lajos több mint fogadott, hogy ő természetes fia saját édes apjának, ez iránt is kiengesztelődik. E vég jelenet koronáját az teszi fel, hogy a kibujdosott Lajos egyszerre megjelen. Nem vándorolhatott ki; Pesten betegen feküdt egy hónapig. Meghallotta, hogy testvérét az ő meggyilkolásával vádolják – kötelessége volt visszatérni. Minden jól üt ki, a bűnös is, ki az allűrt terjesztette, egy verítékes gőzfürdőnél egyébbel nem bűnhődik, – sőt ennek is minden óhajtása betelik.

Az apa jelleme legjobban van e darabban kitüntetve, s Egressy úr legjobban adta szerepét. – Ha még dicsérettel emeljük ki azt, hogyan masquirozta magát az említett ármánykodó (Tóth úr) – minden dicséretest elmondtunk. Szerdahelyi úr, kinek jó tulajdonai a comicumban tűnnek ki, az egyrészben szenvedélyes Pali szerepét elejtette. De van mentsége. Mert a színésznek nem kötelessége jóvá tenni, a mi a darabban hibás. A színész csak tolmács, az író szellemébe hatván, úgy kell játszania, mint írva van. Már pedig Pali szerepét, mint mondottuk, a szerző maga nem dolgozta ki – az író szellemébe hatni bajos volt, midőn e szerepben semmi sem nyilvánul költőileg és drámailag. Azt kívánjátok, hogy a színész dühöngjön, könyezzék? midőn mind csupa mindennapiságok, közhelyek vannak szájába adva! – Ne legyünk igazságtalanok a színészek iránt. Ha a bíráló választmány folytatja eljárását, s továbbra is minden költőiség, minden drámaiságtól megfosztott műveket fogad el, nemcsak a közönség ízlését rontja el, nemcsak ezt idegeníti el minden eredeti darabtól, hanem a színművészetet, a szavalást, a játékot mindig alább fogja sülyeszteni. Minden gyenge műben a színész kénytelen lesz ízetlenül, ok nélkül mosolyogni, kénytelen erőltetve sírni, – s a legjobb ügyekezet mellett sem adhatja kedvvel szerepét.

Úgy látszik igen sok, felette sok körülmény van, mire a választmány általában nem gondol, s egyik igen lényeges pont épen az, a mit említettünk. Honnan merítsen lelkesedést a színész, ha a darabból egy szemernyit sem képes venni? pedig az egész darabban mindennek életet kell adnia. Ilyenkor kénytelen más szerepeiből kölcsönözni a megindulás külső jeleit, s a legtermészetesebb, hogy modorosságba esik – s végre a jó szerepeket sem lesz képes természetesen adni.

Sajnáljuk, hogy legtöbbet írt s színművészetünk egyik legnagyobb érdemű munkásáról, Szigligeti úrról kedvezőtlenül kell nyilatkoznunk; de megvalljuk, ha technikájában nem látnánk gyakorlott kezet, „Pál fordulása" főbb mozzanataiban, a párbeszédek banalis ürességében kevés tehetségű kezdőt látnánk. E szerkezetre nézve drámai alakú tárgyat is szükségesnek látta több dallal, s két tánccal cifrázni. A dalok, a zene még csak indokolható, habár kelletinél több fordul elő, de a két tánc épen nem tartozik oda. Tóth Soma úr gymnastikáját, s groteszk polkáját a közönség legjobban megtapsolta; de ez nem a darab s nem a szerző érdeme. Vannak tapsok, melyek a mű rovására történnek. Többen társaink közől azt mondják, hogy a darab tetszett. Nem tudjuk, vajjon nem magyarázzák-e félre a tetszés nyilatkozatait. Részemről azt hiszem, hogy a közönség míveltebb része e darabot hosszadalmasnak, üresnek találta, – s egykét jeleneten s egy pár élcen kívül nem

talált a darabban semmi élvezetest. – Nem tudom már, hogy melyikünk csalódik. De figyelembe kell venni, hogy e tetszésnyilatkozatok magyarázata nem tartozik lényegesen az ítészet körébe, s hogy a darab jóságát az engedékeny közönség, melynek nagy része a világért sem reflectálni megy színházba, csak többszöri adatás után ítéli el, részvéte vagy néma részvétlensége által.

A drámai művészetnek szem előtt nem tartása, a téveszmék, a közvetlen, után gondolás nélküli benyomás, megvesztegetheti a drámabíráló választmányt, ronthat a közönség ízlésén s a színészeken, de e veszélyes propagandának nem szabad az ítészetig hatnia. Ha a sajtó útján nyilatkozó ítészet is megszűnik színházunkat *irodalmi* intézetnek tekinteni, mely nyelvünk, a styl, a szellem, a valódi költészet s az ízlés temploma: akkor kitől várhassunk figyelmeztető szót? Tudjuk, hogy a kritika magában nem teremt irodalmat, lángeszeket; de meg vagyunk győződve, hogy öszve és kitartó, következetes, őszinte bírálatai teremthetnek ügyekezetet, kijelölhetik a ferde és egyenes utakat. Nem vagyunk csalódásban a felől, hogy az a kislelkűekben szenvedélyeket, személyes ellenszenveket szülhet; – de vannak higgadtabb, a dolgokat magasb szempontból, az ügy szempontjából nézők, kik az igaz kimondása mellett nyomorult dolognak tartják a szenvedélyeket s gyanúsítást. A józan kritikának mindig hatalmas pártja van, – hatalmas, mert e párt a felvilágosult, legműveltebb osztály, melynek egy helybenhagyó fejbólintása többet ér a tömeg legnagyobb tapsainál. – Becsüljük, tartsuk tiszteletben hivatásunkat; vannak kellemetlenségei, de igazságtalanok volnánk a műveltebbek iránt, ha azt hálátlannak mondanók.

Olvasóink megbocsátnak, hogy kis tért hagytunk e cikkben *Levassor* úr diadalainak. E francia invasio színpadunkon elég szép, elég tanulságos; de legyen szabad emlékezetbe hoznunk, hogy saját ügyeink előbb valók, mint az idegenekéi. Nem kell hinni, hogy mi neheztelünk e francia szereplésekre, mindamellett hogy egész hétig kiszoríták saját nyelvünket a színpadról, mert a művészet nagyrészben kozmopolitai tulajdonokkal bír, s távol attól, hogy az idegent szolgailag utánzandónak tartanók, a maga valóságában látni igen tanulságos egy nemzeti művészetet, melynek oly nagy múltja s oly pezsgő életű jelene van, mint a francia színművészetnek.

Levassor úr társasága a francia színművészetnek csak apró hulladékait, úgyszólva csecsebecséit hozta magával; de ezek is méltók a figyelemre. Igazunk van, ha az adott művek nagyrészét silányoknak mondjuk, a darabok *Levassor* s társasága kedveért vannak kizárólag választva; de többnyire van bennük szellem, vagy naïvitás, legtöbbször mindkettő, továbbá kellem s comicai helyzetek, s egy részében comicai jellem; üres szavakat, közhelyeket, platitude-eket nem látunk bennük. A francia styl kiképzettségét e művekből is láthatjuk. Azon élcek, melyek a közönséget megnevettetik, legtöbbször nem magának az eszmének újdonsága által lepnek meg, hanem az által, hogy a lehető legtökélyesb formába vannak öntve. A szórakás, a szóválasztás s az a természetesség, melylyel elmondatnak, nem téveszthetik hatásukat. A színészek hű, egyszerű játéka is sokat tesz, de a tételt megfordítva, áll az is, hogy a színészek játékát nagy mértékben könnyíti és segíti elő az író ügyessége. Roszul, helytelen szórakással s az eszméket nem teljes hatá-

rozottsággal előtüntető szerepet csaknem lehetlen jól és úgy szavalni, hogy hatást tegyen.

A francia kis színtársaság vendégszereplésének sorozata be van fejezve. Mind a hat előadás látogatott volt, s az igazgatóság nem csalódott számításában. – Azon egyedüli szellemi haszon, t. i. a tanulság, mely e vendégszereplésekből meríthető, ránk nézve gyümölcsöző lesz, remélnünk lehet. – Hogy Párisban *Levassor* úr tán nem első, s tán nem legművésziebb comicus, megengedjük; de ismételjük, mikép a természetesség, a hű ragaszkodás a darabhoz, oly dolgok, melyekből mi is tanulhattunk. Tagadhatlan, mikép a vígjátékok előadásában sem állunk ott, a hol a franciák, – s mi több, ott nem is állhatunk. A francia vígjátéknak nagyszerű múltja, története és hagyománya van; – hogyan lehetne közőlünk már csak ennélfogva is valaki oly elbizakodott, hogy saját színművészetünket párvonalba tegye a franciával? De a későbben jövőnek azon előnye mindig megvan, mikép megelőzőitől tanulhat, hogy ne legyen kénytelen épen oly hosszú utat tenni, mint ezek tevének. A francia társaság két főszereplője feledteté velünk, hogy ők színészek – nemcsak hogy túlzásba nem mentek, hanem a színpadi modorosság legcsekélyebb árnyalata nélkül állíták elénk az életet – s e tekintetben, (csak e tekintetben) Teisseire k. a. játékát még tanulságosabbnak tartjuk, mint *Levassor* úrét. E művésznő elve, az indulatok kifejezésében inkább csak megközelítni a határt, mint túlmenni azon. A megdöbbenés, bámulás, öröm kifejezésére nincsenek meghatározott grimaçe-ai és mozdulatai, – mindent mintha önkénytelen s a pillanati benyomásra nem pedig előleges betanulás után tenne. Azonban hagyjuk ezt, sokan tán leckézésnek vennék, s megbántva érzik magukat e fenebb elősoroltak által is. Aztán a ki tanulni szeret, figyelmeztetés nélkül is megláthatta azt, mi oly elevenen volt szemeink előtt.

61.

[Salamon Ferenc, *Május 23-ikán először: „Okos bolond”*, Budapesti Hírlap 1856. máj. 27. 121. sz.]

Május 23-ikán először: „*Okos bolond*”

eredeti víg színmű dalokkal 3 felvonásban, írta *Szigethi* József. Zenéjét *Bognár* I.

Minő kritika tetszik legjobban önöknek? Írjak-e saloni kritikát tele enyelgéssel, tréfával, elmés célzásokkal és adomákkal; írjak-e széptevő kritikát tele hízelgéssel, bókkal, hogy a szerzőtől e címet érdemeljem ki: „jó gyerek”? – Vagy végre írjak egyenes, nyílt és nyugodt értekezést az „okos bolond” felett, melyben elvek, igazságok, meggyőződés szóljon? – Ezek közől melyikből szolgáljak egy egész

véggel önöknek? – Melyik ezek közől a divatos? – Ezt önök tudhatják legjobban, – én nem gyűjthetem be önök szavazatát, de szabad akárkinek nyíltan vagy magánlevélben megmondania, mi az, mi ízlése szerint való. – Rendkívül örvendetes és mulatságos volna e szózatokat hallani! – A közönségnek legműveltebb része, tudom, elburkolva, finomul adná tudtomra azt, mi nem tetszik neki; mások egyenesen, minden hímezés-hámozás nélkül mondanának ítéletet fölöttem, sőt volnának, kik nem szólnának elleplezve, s épen nem kímélnék az epithetonokat. Én nagyon szeretem e nyers őszinteséget, mely oly naïvul szokott nyilatkozni! Minő mulatság volna, ha az egyik prózájában roszakaratúnak, a másik versében „vad”-nak nevezne, sőt a nyilatkozatok a poezisig emelkednének, midőn azon szerencsében részesülnék, hogy valamelyik halhatlan lángész „dühös”nek, s plane veszekedettnek címezne!

Ezeret mernék egyre tenni, hogy ez utóbbi nyilatkozatok az irodalom férfiaitól kerülnének ki. Oh! ha az ember e társaságba kerül, sokat hall, mit az ország más társaságában soha sem hall; abban igen számos, s egymástól rendkívül sokban különböző hang uralkodik, s néha az őszinteség szépen egyesül az udvariassággal! Lesznek pl. az említett férfiak közt olyanok, kik így szólanak: „Minden embernek jót kívánok, éljen az egész világ! Hanem legnagyobb kínszenvedéseim szálljanak átokként bizonyos kritikusra, kinek ez s ez a neve.”

Ne nézzétek a szenvedély minőségét és nagyságát, mely ez őszinteség alapja; maga az egyenes kimondás is már erénynyé vált köztünk. Hogy ebben az őszinteség nyer-e előléptetést, vagy az erény van degradálva, döntsék el azok, kik nagy embereknek tartják magokat! Mi engem illet, Lisznyai úrnak a „Viszhang”-ban közelebb megjelent versében, mely csak azért van írva, hogy engem a fennidézett legszebb kívánattal lepjen meg, dicséretesnek találom, hogy nem titkos célzásokban s elrejtett döfésekkel ügyekezett boszút állani művének bírálóján, hanem megnevezte s neki minden roszat kíván! – Bár követnék példáját minél többen, s hagynának föl a titkos célzásokkal! – Ekkor a közönség mindig tudni fogja, mi az, a mi a feljajdulót bántja, – s megszűnnék ez eddigi szokás, miszerint bizonyos írók és szerkesztők nem felelnek egyenesen az ember szavára, hanem később valami egyéb tárgyban titkos gyanúsítások és célzásokkal állnak elő. Méltányoljuk Lisznyaiban ez erényt, s e nem mindennapi érdemet!

Hibám az lehet, hogy – őszinte kritikákat írtam. Ez elütött a divattól, – s hiában mondom el minden alkalommal, hiában fordítok mindent arra, hogy *eljárásomban* is kimutassam, mikép elvek és nem *szenvedélyek* szolgáltak cikkeim alapjaul; – *dühösséget* fognak rám, melyet, tán szerencsétlenség, hogy soha sem tudok érezni s így a polemia uralkodó hangját nem találom el.

Azonban ez nem hoz zavarba, s nyilvánítom, mikép valahányszor a szerző magán érdeke és az elvekhezi hűség közt kell választanom, mindig ez utóbbi mellett maradok; pedig ez tán eszélytelenség, mivel azon becsületes elvek soha sem fognának „dühös”nek kiáltani ki! – Hiszen uraim, a szépészet minden törvényei, a józan elvek már egészen megszokták, hogy egyik-másik lábbal tiporja.

Miután már a „dühös”sel úgy-a-hogy végeztünk, menjünk át a *bolondra* és pedig az „Okos bolond”-ra – melyet néhány fő vonásban jellemezni menten rátérhetünk.

A darab három fölvonásból áll s sajátságos, de igaz, mikép legjobb fogalmat adhatunk meséjéről, ha annak csak utolsó felére szorítkozunk, s az elbeszélést a második fölvonás derekán kezdjük.

Etelka k. a. gyámatyja *Hatossy* Gáspár (nagyságos úr) fukar, pénzvágyó ember s e mellett már *ötven év* körül járhat. A fejébe vette, hogy Etelka szép vagyonát úgy kerítendi kezére, mikép ezt nőül veszi. Mitsem tud arról, hogy a leány már egy ifjúba, testvére fiába szerelmes. Azon töri fejét a vén róka, hogyan lehetne Etelka szívét meghódítnia? „Szükség kitudnom, mi a leánynak, az új, még ismeretlen gyámleánynak eszménye?” – Könnyen jut e titokhoz. Etelka elbeszéli, mikép ő gyámját őrültnek látta álmában – s a leányt ez álom nagyon aggasztja. Az öreg nagybátya, ki a színfalak mögött hallgatózott, most előlép s szerelmet vall Etelkának, – ki szörnyet ijed e vallomásra.

A nagybátya azzal fenyegeti, hogy megőrül – és eltávozik; a leány megszánja őt. Az öreg e szánalmat is kilesi a színfalak mögől, s elhatározza magában, miszerint őrülést fog színlelni, s így nyeri meg a leány rokonszenvét! A leány megtudja, a nagybátya bizalmas emberétől, miszerint az őrülés csak színlelt fog lenni – s valódi vőlegénye, valamint annak barátja e színlelt őrültséget saját céljokra akarják fölhasználni.

Magában az, hogy egy tekintélyes öreg úr, minő az öreg nagybátya, őrjöngést színleljen, hogy kimenjen a konyhára s ott minden cserépedényt öszszetörjön; hogy az istállóban a lovakat jól elverje s a kocsist akarja a lóvakaróval megvakarni; hogy inasának az udvaron egy hamvas fazékat vágjon a hátához, s végre (mi már a színpadon történik) egy szalmakoszorúval fején, egy zöld ággal kezében kiálljon s mint Ophelia „Dánia királyá”-t emlegesse, félrebeszéljen – mind oly valószínűtlen dolog, mikép még akkor is elrontja illusiónkat, ha a darabot *bohózatnak* nevezné a hízelgő kritika, s ha százszor hivatkoznék is az udvarias ítész a karzat tapsaira.

A képtelen őrülésnek története szomorúvá kezd válni a szegény Hatosi Gáspárra nézve. Azok, kik őrjöngését saját céljokra akarják fölhasználni, mint valódi őrültet oda kötik egyik színfalhoz. Az utolsó fölvonásban lánc van derekán, s e lánc egy lakattal biztosítva. Hiában állítja, hogy ő eszén van: senki sem akarja hinni. Az egyik érdekelt fiatal épen orvos, s ez nyilvánítja, hogy Hatosi valóban őrült. Most következik egy burleszk-jelenet, melyet a naivság hatásossá tesz.

Hatosi öreg inasa szívéből siratja gazdáját, s mint olyan parasztféle ember azt hiszi, mikép az orvos mitsem ért a gyógyításhoz – majd ő maga fogja meggyógyítni gazdáját. S mi ez orvosság? A fiatal orvos előtt Hatosi füle hallatára szánakozik a hű cseléd ennek szomorú állapotán, – a jó szolga sír és a legérzékenyebb helyen azt mondja: „Ez fogja csak meggyógyítni!” s erre egész ártatlansággal von elő hosszú kabátja alól egy vastag botot. E bottal akarja ő jól elverni gazdáját; mert azt hallotta, mikép az őrülteket leghamarabb a verés szokta eszükre térítni. Később, midőn Hatosi egyedül van a színpadon, a hű, jó lelkű cseléd belopózik s

egész részvéttel akarja eldöngetni gazdáját. Midőn a jó lélek neki gyürkőzve már munkához akar látni, előjön a fiatal orvos és a többi szövetséges, kik Hatosi megkötésében részesek voltak. A szolga fölhagy szándokával. Most a fiatal orvos azt ígéri Hatosinak, mikép szabadon bocsátja, ha egy bizonyos szerződést aláír. E szerződés az volt, miszerint megengedi gyámleányának, hogy ahhoz menjen férjhez, a kit szeret. A láncontartott gyámatya, ki erkölcsileg is meg van alázva a tettetett őrülés kudarca által, kénytelen aláírni a szerződést – s gyámleánya így mehet férjhez!

Rövidbe foglalva ez képezi a víg színmű magvát s ezért mondtuk így el, hogy kitűnjék, mikép számos jelenetre s a mű első felére mily kevés szükség van. *Etelka* a gyámleány egy végrendelet szerint nem mehet férjhez addig, míg 20-dik évét be nem töltötte, s ha gyámatyja beléegyezése nélkül teszi ezt, nem nyeri ki örökségét, míg az említett korba nem lép. E végrendelet teszi szükségessé azt, hogy a gyámatya beegyezése erőszakkal legyen kicsikarva; de e végrendeletért nem volt szükség másfél fölvonást írni. Az első fülvonás oly kevéssé van összefüggésben az egész darabbal, mikép abban egyetlen szó sincs arról, hogy Hatosi Gáspár szerelmes volna a gyámleányba. Az első fölvonásban egy külön intriga foly le; s az egész művön végig ez említetten kívül még egy szerelmi viszony húzódik végig. – Erről nem szükséges bővebben írnunk. Csak azt akartuk kimutatni, mikép e mű mesterségesen van hosszúra nyújtva, s kétségtelen, hogy a mű egységét a 3 fölvonás megrontja. Ha e mű két fölvonásban íratik, nem veszt, de nyer vala.

Azonban még az egység kérdése is mellékessé válik egy sokkal fontosabbal szemben, mely annak conceptióját és comicumát illeti. Fenebb kimutattuk, menynyire valószínűtlen Hatosi (az okos őrült, vagy *okos bolond*) magaviselete, melyen az egész mű épületének egyik s épen nagyobbik szárnya nyugszik. Hatosinál kevésbbé életből vett alak csak még ez „Okos bolond”-ban található. A jellemek egy része torzkép, másika nincs kiemelve s élettel fölruházva (kivételt csak az öreg inas képez). Etelkát gyászruháján kívül alig jellemzi egyéb; *Laura*, ki hasonlókép Hatosi gyámsága alatt van, épen oly halvány alak. Azon orvos, ki Laurába szerelmes, úgy el van torzítva, mintha képét mindig egy ecetes üveg tükrében látnák. A bárgyúság, a testi és szellemi tehetlenség, öreg kor mellett hogyan lehessen képzelhető, hogy a fiatal Laurát nőül vegye? – E torzítás a cynismus szélső határa, s a comicumtól rendkívül távol van. – Akár víg színműnek, akár vígjátéknak, akár bohózatnak vegyük e darabot, – az illusiót ily túlzások szétoszlatják. (A jó ízlésről nemis szólunk.) Torzalak s emellett hasztalan személy Hatosi testvére a lakatos, ki csak a mű elején tesz valamit; de a fő intriga nélküle el lehetne. Mit mondjunk a két szerelmes ifjúról, a fiatal orvosról, Laura vőlegényéről és Hatosi Sándorról Etelka jegyeséről? – A fiatal *Hatosit* (Szerdahelyi) szerző határozottabb vonásokban ügyekszik elénk állítni, mint társát; de egyetlen naiv és természetesen comicus tettén kívül, mind az, miben szellemet akar mutatni, torzítássá lesz. S az említett tett az, midőn barátja és a kis leány jelenlétében a karszék mögől vallja be, mennyire szereti Etelkát. Az, miben Levassor „kardalnok”át akarja parodizálni, merőben ellenkező hatást tesz a közönség jobb és (jól meg kell jegyezni) *nagyobb* részére, mint e tehetséges színészünk hiszi, kit már több ízben figyelmeztetett az

ítészet, mikép a műveltebb közönség iránt ne azzal mutassa ki figyelmét, hogy mélyen meghajtja magát a tapsokra, hanem játékában is. Nem azt várnók tőle, hogy hova-tovább mindig gyermekesebbé váljék, hanem azt, hogy mindig nagyobb figyelmet fordítson a művészet igényére, mint a közönségre. – A valódi művészetre nézve csaknem mindegy, akár a lámpaláz okozta félelem hozza ki sodrából a kezdő színészt, akár a vasárnap nagy számban megjelenő gyermekek tapsai vonják el figyelmét. Mindkét esetben veszít az előadás és romlik illusiónk. Épen e tekintetben lehet vala sokat tanulni Levassortól, nemcsak Szerdahelyinek, hanem Egressi úron elkezdve igen soknak színészeink közől, a helyett hogy őt parodizálni kísértenék meg. Tóth úr abban, mit masquirozásnak nevezünk, tanult az említett francia színésztől, s ez dicséretére válik. Mind „Pál fordulása", mind az „Okos bolond"ban vitt szerepe ennek fényes bizonysága; de az utóbbi darabban tán túlment a kellő határon. Míg alakítási tehetségét kimutatta, s szerepét következetesen vitte ki, nem hiszszük, hogy a vén orvost ne állította volna vénebbnek, testileg és szellemileg tehetlenebbnek, mint a darab megkívánta. Visszatérve Szigeti úr művére, az „Okos bolond" épen ellenkezője egy lényeges pontban a „Vén bakancsos"nak. Ez utóbbiban főként az lepett meg, miszerint az öreg obsitos jelleme biztos vonásokban és a legnagyobb élethűséggel van előállítva; a túlzásnak alig látjuk csak jeleit is. E jellemzés nagy reményekre jogosított szerző későbbi darabjai iránt; de az „Okos bolond" nem töltötte be e reményeket. E darabból azt látjuk, hogy szerzőnek a kivételes szélsőségek iránt nagy hajlama van. Ha kéretlen tanácsunkra szüksége volna, azt ajánlanók, hogy ne tegyen kísérletet a társadalom magasabb köreiből vett tárgyakkal. Az „Okos bolond" nem tekinthető egyébnek kísérletnél, melyből, alig hiszem, hogy kedvező tanulságot merített volna.

A sok mondandó közől elősoroltam a lényegesebbeket – telhetőleg egyszerűen – a nélkül hogy gondoltam volna arra, vajjon cikkem a salonias vagy okoskodó kritikák közé tartozik-e, s a nélkül hogy legkevésbbé félnék azon gyönyörű epithetonoktól, melyeket jövedelmezhet. Salamon Ferenc.

62.

[Salamon F., *Brankovics György*, Budapesti Hírlap 1856. jún. 7. 131. sz.]

Brankovics György

szomorújáték 5 felv., írta *Obernyik* Károly, kardalokkal és tánccal. (Egressy Gábor javára, először.)

Brankovics, a szerb fejedelem, Magyarországot ismeri el anyahonnak, s Székely Jánossal és Hunyadi Lászlóval együtt harcol II. Mürád török szultán ellen. A becsület és erkölcsi érzete sugalja, hogy továbbra is a magyarok részén maradjon; de mint diplomata Szerbia üdvét a török szövetségben látja. Magyarországra, hol a hatalom pártok közt oszlik meg, nem lehet oly biztosan támaszkodni, mint a központosított kormányzatú törökre. Brankovics Gy. mint erős jellemű, tapasztalt és agg férfiú, makacsul követi saját belátását. E makacsságot egy drámai jelenetben tüntetni föl a maga helyén volt. Nagyobbik fia Gerő, kit szíve és meggyőződése a hős magyarok felé vonz, készebb lemondani apja szeretetéről, semhogy annak politikájában részes legyen. Az apa először megdöbben fia merészségén, de készebb saját gyermekét kitagadni, semhogy akarata egy tapasztalatlan ifjú szavára meghajoljon. Brankovics György már ígéretet s esküt tőn a szultánnak a szövetségre nézve; de a szultán ez eskü zálogául Brankovics egyik fiát kéri. A nagyobbik fiú nem akarja zálogként adni magát a „hitetlen” hatalma alá. Ekkor a kisebbik testvér, István ajánlja föl magát. *Gerőt* megindítja ez önfeláldozás, nem akarja zsenge korú testvérét magára bocsátni a szultánhoz, s a nagy küzdésteljes jelenet azzal végződik, hogy Brankovics mindkét fia késznek nyilatkozik föláldozni magát atyja politikájának.

Azonban Brankovicsnak egy fölserdült leánya is van. *Mara*, ez a deli szerb hajadon neve, egy török vitézbe szerelmes, kit csak egy pillanatra láthatott. A leány rendkívül ábrándos, s habár ez ábrándosság akarja egy török iránti szerelmét indokolni, maga ez ábrándos szerelem sokkal melodrámaibb, semhogy egy történeti szomorújáték komolyságával egészen öszhangoznék. *Mará*-nak mindjárt a darab elején van alkalma szerelme tárgyával találkoznia. Azon török követ, ki Brankovicshoz a szövetség megkötése végett ment, nem más, mint az, kit a leány szeret s ez viszont maga Mürád, a szultán. Mürád alkalmat talál négyszem közt vallani szerelmet a leánynak; de ennek nagyobb lesz aggodalma, mint szerelme, midőn megtudja, hogy a szultán az, kit annyira szeretett. Hogy egy keresztény leány szívét oly férfiú bírja, kinek háromszáz neje szokott lenni, annyira kétes lélektani kérdés, s megfejtése annyira határos a lehetlenséggel, mikép már a darab elején győződtünk meg, hogy a megoldás alig lehet kielégítő. S miután a darabot végig néztük, azon nagy tanulságot meríthettük belőle, mikép az ábrándos túlmerészke-

dés épen oly rosz következéseket vonhat maga után a művészetben, mint az életben, a tettek mezején.

Visszatérve a mese folyamára: Brankovicsnak minden gyermeke Mürád hatalmában van. Két fia mint zálog, s leánya szerelme által, habár ez utóbbiról az atya mitsem tud.

Miután a szerb nép tudomást vesz a törökkel kötött szövetségről, föllázad fejedelme ellen, s ezt a magyar szövetségre akarja kényszerítni. A szultánnak a hír azt viszi fülébe, hogy Brankovics Gy. elpártolt tőle; mire a szultán a nála zálogban tartott két fiúnak szemeit kiszúratja, s úgy küldi haza apjához.

Hogy a szultán ezen embertelen tette, azok irányában, kiknek testvérét szultánaként akarja magához venni, nincs indokolva, sőt szóval sincs mentve; hogy az atya fájdalma, midőn két megvakított gyermekét *rendre* vezetik eléje, igen hosszúra nyújtott s mesterkélt hatásra számított jelenetben van felmutatva, arról nem szólunk bővebben. Elég megemlítnünk azt, miszerint a szultán nem sokára ismét meglepi a szép *Marát*, s ez még testvérei megvakítása után sem undorodik a szultántól. – Igaz, hogy a szultán erőszakkal viszi el a leányt; de ez még most sem szűnt meg szeretni őt.

A megoldásban, a vég kifejlésben e mű nagy ingadozást mutat. Mint halljuk (ámbár bizonyost nem mondhatunk), a mű végét idegen kéz írta, s így nem fogjuk ez ingadozást szerzőnek tulajdonítni.

Brankovics leányát mint szultánnőt találja Mürád elfoglalt háremében. E, szerinte, elfajult hölgyet meg akarja először gyilkolni – de győz az atyai érzet. Azután megújul a harc a törökök és magyarok közt. Ez utóbbiakkal egy sorban harcol Brankovics is, ki csata közben, halálos sebet kap s úgy hozatik a színpadra. Itt leánya és fiai keblére borulnak, kikre áldását adja. A harc azonban a magyarok győzelmével végződik.

A tragikai érdek abban állana, hogy Brankovics jellemének makacsságát gyermekei szerencsétlensége büntesse; – de a bűnhődés tetőpontot ér a darab közepén, midőn két szemétől megfosztott vitéz és deli fiát vezetik eléje. Minden, mi erre következik, a leány sorsa körül forog, s ez annak fő személye.

De, úgy a mint van, e darab utolsó fele, s maga az abban főszerepet vivő *Mara* nem képes elég érdeket ébreszteni. Brankovics leánya sokkal egyoldalúbb, határozatlanabb körrajzú alak, s mind jelleme mind viszonyainál fogva sokkal szenvedőlegesebb, sem hogy nagy drámai érdeket bírjon kelteni.

Általán szólva a mű főként azért nem tehet tiszta, mélyebb benyomást, mivel nem látunk abban egy jól felfogott, erős vonásokban nyilatkozó s mindig következetesen szem előtt tartott eszmét végig vonulni. Az egészben egyes képekre, mozzanatokra van helyezve a fősúly; de nem látjuk benne annak szükségességét, miért van az egész épen drámai alakba öntve? Ha Brankovics maga képezné elejétől végig a mű középpontját, még akkor is kétség fér hozzá, ha vajjon egy diplomatiai nézet képezhetné-e egy tragoedia költői sarkpontját. A költészet minden szakában, valahol csak köz életbeli vagy politikai viszonyok és merőben azokra célzó tettek hozatnak föl, szükséges, hogy valamely szenvedély, valamely egyéni, mélyebben ható indulat vétessék föl motívumul. – Így látjuk, hogy pl. Shakes-

peare, még azon történeti drámái is, melyek drámai szerkezet dolgában épen nem szolgálhatnak példányokul, annyiban mindig költői becscsel bírnak, miszerint a politikai tények nem mint indokok hozatnak föl, hanem megfordítva, a szenvedélyek, az egyének magán szenvedélyei, s saját egyéniségük szolgál a politikai meggyőződés, pártok és történeti események indokaul.

Mindaz, mit itt a darabra nézve röviden elmondottam, oly egyszerű megjegyzés, mikép azt el hallgatnom nem lehetett. – S itt ismételnünk kell, mit több ízben mondottunk, hogy az ítész kötelessége a tanulmányozás. Az ítész tanul mind a jó, mind a rosz művekből, s tanulmánya eredményét közli alkalom szerint a közönséggel. Az élő, vagy kimúlt író csak félig teljesíti hivatását, ha műve csupán arra szolgál, hogy a közönséget egy pár üres órán keresztül szórakoztassa; ha műve nem szolgál egyszersmind tanulmányul az ízlés nemesítésére. Egy eltévesztett, elhibázott műből gondolkodás, tanulmányozás által épen annyit lehet tanulni, mint egy nagyszerű remekből, – s hogy annak, kinek emlékét tiszteljük, munkájában a hiányokat is tanulságosaknak tartjuk, oka nem az ítész egyéniségében, hanem a *tanulmány természetében* rejlik.

Az agg, őszhajú Brankovicsot *Egressi* G., a jutalmazott személyesítette. Szerepének némely pontjait teljes ügyekezettel adta, többek közt azon jelenetet, midőn fiait vakon vezetik eléje. Itt *Egressi* szokott pathosa tetőpontjáig emelkedett, a nélkül hogy túlzásba csapott volna át. De a tele torokkal s erős mozdulatokkal nyilatkozó pathost még magában nem fogadjuk el művészet gyanánt. Ha a külső jelek nem szükségképi kifolyásai egy erős belső érzelemnek, a hatás soha sem lehet általános, ellenállhatlan. Hogy Egressi nem volt egészen áthatva szerepe által, mutatta két igen nevezetes jelenet, melyben csendesb természetű megindulást kell vala kifejeznie; egyik volt az, midőn a darab elején két fia előtte térdre borulva nyilatkozik késznek a török szultánhoz zálogul menni; másik midőn az előtte török öltönyben térdelő *Marát* akarja átdöfni, de fiai kiengesztelik. Mindkét jelenetben E. oly száraz, oly semmitmondó hangon beszélt, arcán, külsején annyi egykedvűség volt látható, mintha nem Brankovics Gy. az ősz apa, hanem mint valóban volt, a száraz „színészeti levelek" írója állt volna előttünk.

Nem tartottam volna szükségesnek E. játékát kiemelni, mert nemcsak hogy régóta ismerjük őt, hanem színészetünk jelen állapotában nem helyes a nemzeti színház jobb tagjaitól többet követelni, mint a mennyire képeseknek mutatják magukat. De azon kihívás, mely múlt pünkösdkor a „Vas. Újs."ban megjelent, kényszerít elmondanunk, mikép Egressit és Levassort, csak összehasonlítni sem volt szerencsés gondolat. Ott Egressi első rangú művésznek van kikiáltva. Már pedig valódi művész csak az, kinek a szenvedélyek, érzelmek kifejezései annyira hatalmában állnak, hogy mindig és csalhatlanul ugyanazon hatást teszik, melyre az író törekedett. Egressi úr igen számos és legtöbb esetben bizonyítja be, hogy nem bír e varázshatalommal. A pathost belsőségnek vevők gyakran megtapsolják fortissimóit; de midőn szelídebb megindulást, nyugodtságot kell kifejeznie, oly hideg, s e hidegségben is annyi mesterkéltség van, mikép azzal egész szerepét képes elrontani.

Szigetiről (Mürád) elmondhatjuk, hogy a szultán szerepét nagy ügyekezettel, s a sentimentalis helyeket, melyek neki nem mindig sikerülnek, jól adta. Munkácsi Fl. k. a. (ki fiúi jelmezben Brankovics kisebbik fiát, Istvánt adta) hangjával lepett meg, mely sokkal csengőbb, tisztább, természetesebb volt, mint máskor. Nagy elő-nyére volna, ha mindig így ügyekeznék szavalni. Ez egész örvendetes tünemény-nek igen egyszerű oka lehet, hogy t. i. kissé mélyebb hangon beszélt mint rende-sen szokott. Salamon F.

63.

[Salamon Ferenc, *Drámánk a nemzeti színházban*, Budapesti Hírlap 1856. júl. 1–2. 151–152. sz.]

Drámánk a nemzeti színházban

(Félévi szemle.)

> Mielőtt e rögös pályát tovább futnám,
> Hadd nézzek a multra, nézzek a jövőre!
> *Arany.*

Midőn az eredeti színműveket egyenkint bíráltuk, mindig előre tekintettünk, mindig a jövőt tartottuk szemünk előtt. Tekintsünk egyszer *vissza* is, andalogjunk a múlton.

Midőn az egyes művekről, előadásokról szóltunk, kiemeltük azt, mit drámairo-dalmunkra nézve helytelen iránynak véltünk. Most foglaljuk öszve röviden azt, mit a rövid félévi múltnak eseményei, netaláni tévedései és romjai tanítnak. Mert bele van írva a sorsnak első lapjaira (melyeken túl senki sem ment), hogy a múlt tévedések és romok nélkül nem lehet.

Kövér, meleg, termékeny félévünk volt eredeti színművek dolgában! Tizenkét új eredeti mű került a nemzeti színház zöld, reményszín szőnyegére és kopár deszkáira. Azaz ugyanannyi, a mennyi a múlt egész év alatt. Tizenkét új mű hat hónap alatt! és pedig a közben eső farsang és ünnepek, a töménytelen ballet, két új opera és Levassor dacára, kinek neve egy egész hétig azt hirdeté az eredeti drá-mának: „a színház zárva van, a magyar színészek mind szabadságidejüket hasz-nálják – azaz hogy használhatnák, – a magyar súgók mindannyija elrekedt, – a tiszt. pesti közönség elfelejtette a magyar nyelvet – csak franciául hall” stb.

Ne is menjünk tovább... kezdjük Levassor úron. Magyarázzuk meg a „Vasárna-pi Újság”-nak s mindenkinek a kit érdekel – mi részben tekintettünk színészetünk jövőjére, midőn Levassort jobban – dicsértük mint bizonyos színészünket (a név nem tartozik a dologra.) Először is az igazságnak, az elfogulatlan ész parancsának

hódolt az ítészet. (Az sem tartozik ide, hogy a „V. Ú."-nak életrajzíróját nem veszszük ítésznek, hanem magasabbra helyezzük s hymnus-írónak ismerjük el), midőn a nagy komikai tehetségre, a szerzett rendkívüli ügyességre figyelmeztettünk némelyeket (fölösleges mondanunk, hogy e némelyek alatt színészeinket és részben az igazgatóságot értjük).

Mit akartunk mi (ez alatt csak „az alulírtat" kell érteni), midőn e nagyon tisztelt *Némelyeket* figyelmeztetni bátrak voltunk, midőn mindenekelőtt el akartuk ismertetni azt, a mihez egy-két érzéknél egyéb semmi sem kellett, hogy t. i. Levassor rendkívüli tehetség s képzett ember a maga szakában, hogy mellette az a francia kisasszony, nem valami nagy természeti adományok mellett is, természetes játéka által példányul szolgálhat? – Első volt, hogy mindezt elismerjük. Én azt hiszem, hogy azt a nagyobb rész elismerte – és pedig nem a kritika, hanem saját szemei útján; egy kisebb rész, ki szemeit nem akarta használni, a kritikára sem nyitotta föl. Pedig kár volt! Mindenki könnyen így okoskodhatott volna: „Íme mily magas fokra emelkedhetik a színészet ott, hol a színész nem kénytelen ma hősi, holnap szerelmes, holnapután komikus, s jövő vasárnap egy népszínműben paraszt gazda, hétfőn ú. n. intrigans lenni! Ez az egy nagy tanulság meghálálta volna azt, hogy egy vagy két magyar színmű s négy vagy öt balett 6 napig volt leszorítva a színpadról. A „V. Ú." annyira balul fogta fel a dolgot, mikép épen a legnagyobb hátrányt hozta föl ellenvetésül a kritika ellen, mely Levassor tehetségét elismerte. Azt monda a nevezett lap, mikép Egressy több oldalú színész mint Levassor, mert hiszen Egressy egyik estve tragicus (Egressi urat a neolog szerint „szomorú színművész"-nek kellene neveznünk, de én jobbnak tartom az avult *tragicus* mellett maradni), másik estve comikus, harmadik estve öreg úr, negyedik estve könnyelmű fiatal, ötödikben király, hatodikban rongyszedő, – s ha mindezekben ugyanazon estve lépne föl – nagyobb hatást tenne, mint az a francia bohóc.

Mily roppant csalódás! Hisz Levassorban nem azt bámultuk, hogy hat féle alakban is megjelent egy estve, hanem azt, hogy mindenik szerepbe teljesen be tudja magát találni. Részemről nem ez átalakulásokat tartottam fő dolognak, hanem azt, hogy ő maga és a vele levő színésznő, annyi természetességgel adta minden szerepét! Mindezen szerepek, bármily különbözők voltak is az alakok, mind megegyeztek abban, mikép az együgyűség, a naivitás volt előtüntetve s Levassor öszvesen is három négy alakot mutatott: legtöbbnyire angolt, együgyű újoncot, és öreg urakat, s mindezekben a komikai hatás volt föladata. Hogy Levassort és Teisseire kisasszonyt tragicus szerepekben színházunk tagjai közől többen felül múlták volna – ezt senki sem vonja kétségbe. *De a komikumban épen azért nem közelíthet meg nálunk senki, mivel valószínű, hogy Levassor soha sem lépett föl tragoediában.*

Mindezekben a jövőre nézve az lesz vala a tanulság, hogy nálunk, ha nincs is külön színpad a tragoediára, külön a vígjátékra és társalgási drámára, s ismét külön a vaudeville-ekre, legalább mindent el kellene követnie az igazgatóságnak arra, hogy a színészek közt szakmák szerint legyenek fölosztva a szerepek. Erre nézve egyfelől nem a balett, hanem a drámai személyzetet kellene több új erőkkel

szaporítni, s midőn az ifj. Lendvay és Komáromi között volt a választás, a helyett, hogy az utóbbit az igazgatóság mellőzte, ezt is szerződtetnie kell vala. Másfelől a szerepkiosztásban több szakismeret és több önállósággal kell vala eljárni, mint eddig történt. Nálunk a szerepkiosztás nagyrészben a színészek kényére van bízva, kik minél többféle szerepben szeretik megkísérteni erejöket, s gyakran élnek csalódásban hivatásukra nézve. Én legkevesbbé se ügyekeztem soha a színfalak mögötti titkokba hatni, – s azért nincs is azok felől saját tudomásom; – de a priori egész bizonyossággal lehet tudni, mikép oly színháznál, hol a szerepet nem osztják, hanem választják, veszik és a fölött osztoznak, mindig bizonyos anarchiának kell uralkodnia, mi a művészek figyelmét másfelé vonja, mint a hová csak hivatásukat tartván szem előtt, nagyobb haszonnal fordíthatnák.

Ha örökösen a Pangloss és a „dobse"-féle hamis elv- és elvetlenségben maradunk, ha örökösen vagy nem vetünk számot magunkkal vagy ürügyeket keresünk az önámításra, soha sem fogjuk ismerni magunkat és viszonyainkat. Első, hogy belássuk saját hibánkat, hogy elismerjük az érdemeket, előnyöket, akárhol látjuk, és pedig nem azért, hogy magunkat megalázva érezzük, hanem azért, hogy az észrevett, belátott hiányokon segítsünk, hogy megtudjuk, mi az, a mit még elkövethetünk drámánk emelésére. – Ezért lehetett ránk nézve Levassor föllépte érdekesebb, tanulságosabb, mint Egressy úrnak oly különnemű szereplései – s azért tekintének vissza még egyszer a múltra, hogy kimutassuk, mikép ítészi eljárásunkban akkor is szemünk előtt tartottuk a jövőt.

A múlt félév alatt előadott 12 új színműből lássuk mi marad fen, ha egy kis kivonási műtétel alá vetjük. A művek címe: „Bíbor és gyász" (Hegedűstől), „Hűség hűtlenségből" (Vígjáték Kövértől), „Dalos Pista" (Népszínmű Szigligetitől); „Bíró uram lyánya" (Szentpéteri által átdolgozott népszínmű); „IV-dik László" (tragoedia Dobsától), „Celestina" (dráma Kövértől); „Bizalmatlanok" (vígjáték Kovács Páltól) „Enyingi Török János" (dráma Felekitől) „Pál fordulása" (népszínmű Szigligetitől); „Okos bolond" (népszínmű Szigligetitől); „Brankovics György" (történeti dráma Obernyiktől); „Békessy Gáspár" (történeti dráma Gaizágó Salamontól).

Először is kiveszszük a „Bíró uram leányát",mely egy gyönge eredetinek nem sikerült átdolgozása. Ki kell vennünk mint csupa kísérleteket „Celestiná"-t, az „Okos bolond"-ot, „Enyingi Török János"-t és „Békessy Gáspár"-t, s még a „Bíbor és gyász"-t is, melyeket az előbbi bíráló választmányok nem fogadtak volna el. Marad hát 6 színmű azaz a közép szám, melyet egy fél év alatt legkedvezőbb esetben várhatunk s így maga a szám nem mutat föl többet a múlt évi termékeknél.

A „Bíbor és gyász" „Békessy"-vel együtt ugyanazon hibában sínylik. A sok öszszehalmozott dagályos szó azt mutatja, mikép a szerzők nagy gondot fordítottak – arra a mire nem kellett volna. A motiválások merő hiányzása azt mutatja, hogy mi gondot sem fordítottak arra, mire minden erőt rá kell fordítni, hogy ne csak érthető legyen a mű, hanem érdekes s valóban drámai jelenetek legyenek a műben. E tárgyat közelebbről bővebben fogjuk fejtegetni.

Midőn a drámabíráló-választmány eljárása ellen több ízben szót emeltünk, s azon tapasztaláson épült igazságot emlegettük, mikép az oly műnek, mely meg nem felel a művészet néhány fő igényeinek, az előadás által nem enyésznek el hi-

bái, s midőn drámánkat emelni akarjuk, ne ott kezdjük a dolgot, hogy az ízlést írói kísérletekkel rontsuk, – hasonlókép drámai irodalmunk jövendője iránt aggódtunk. Az elbízottságnak épen ellenkezője késztetett szólani; s magában az, hogy a bíráló választmányhoz intéztük szavainkat, mutatja, hogy elismertük, mikép nagyobb befolyást gyakorolhat drámairodalmunkra, mint egy lapban megjelenő kritika.

A túlságos engedékenység a bíráló választmány részéről rendkívül leszállítja a drámák árát és olcsóvá teszi azon dicsőséget, hogy a nemzeti színpadon valakinek darabja adassék, s minél tovább fog ez így tartani, annál kevésbbé hat jótékonyan, az intézet mind a közízlés fejlesztésére, mind általán irodalmunkra. Irodalmunkra csak akkor fog jó hatással lenni a nemzeti színház, ha *buzdítást*, *serkentést*, ösztönt adna mindenkinek, mikép mindenki, a ki a drámaíráshoz fog, teljes erejéből ügyekezzék a legjobbat írni. Miután a közönségben is azon, különben igen szép érzet uralkodik, hogy az eredeti műveket pártolni kell, természetesen igen ritka eset, hogy a gyenge és elhibázott művet is elnézőleg s némi méltánylattal ne fogadja egy-két előadáson. Másfelől a mű keveset jövedelmezvén, miért kelljen jól és szépen kidolgozni a színműveket? Hisz az anyagi haszon mindössze is csekély, a dicsőségben, kitüntetésben pedig mindenki csaknem egyaránt osztozik. Az ily rendszer természetesen még a szebb tehetségeket is könnyelműkké teheti, míg a *hívatlanok* mintegy föl vannak *híva* a munkára.

Arra, hogy a bírálóválasztmány és az igazgatóság drámairodalmunkra üdvösebben folyhasson be, két fontos teendő áll előtte: először a drámabíráló-választmánynak, csupán a műítészi szempontokból indulván ki, jól meg kellene előre vizsgálni az előadandó műveket, az igazgatóságnak pedig, hogy a szigor által követelt műgond kárpótolva, vagy inkább jutalmazva legyen, a díjazást az írókra nézve kedvezőbbé kell tenni.

Mindig sikamlós térre lépünk, valahányszor nagyobb ügyekben a személyes és anyagi érdekekre megyünk. De ezzel kénytelenek vagyunk – s én ez ügyben annyival inkább szót emelhetek, mivel, soha sem nyújtottam be se elfogadott se el nem fogadott színművet, s így a személyes érdekeltség gyanújától tiszta vagyok.

A dráma nemhogy a külföldi díjazáshoz, hanem saját irodalmunk többi ágaihoz mérve is igen roszul díjaztatik. Az író eddigelő nem kapott semmit az első, rendesen leglátogatottabb előadásból – a haszon egyedül a nemzeti színház pénztárába folyt. S mire lőn fordítva e jövedelem? Tán a drámára? A világért sem! A drámai előadás oly kevésbe kerül a nemzeti színházban, mikép a leggyérebb közönség mellett is mindig haszon van belőle. Tehát fordíttatik a balett és opera emelésére! – Igen, a drámaíró, kinek buzdítására áll fönn leginkább a színpad, fedezi azt, minek az irodalomra legkisebb befolyása sincs. Pedig megfordítva, a másnemű előadásokat, melyek az irodalom körén kívül esnek, kellene eszközök gyanánt tekinteni drámairodalmunk emelésére.

Épen most értesültünk azonban, miszerint az eredeti drámai művekre nézve az igazgatóság azon helyes intézkedést tette, mikép a szerzők az első előadásból is fognak jutalékot kapni.

De még ez sem hozza helyre az arányt a dráma és pl. a regény díjazása közt. Eddig pl. a szerző (az első adatásból mit sem kapván), a második előadásnak felét, a harmadiknak harmadát kapta. Ezután a három első előadás mindenikének egy-aránt harmadát fogja húzni. Azaz, ha ezelőtt pl. 160 ftot kapott összesen (a leg-kedvezőbb esetekben!), ezután 200-at fog kapni. Ez nagy aránytalanság. A jó drá-ma, ha nagyobb, bele kerül annyi gondolkodásba, fáradságba, mint egy két három kötetes regény. Ha pl. egy versekben dolgozott elbeszélésnek csaknem tíz akkora becse van, mint egy prózában írottnak – a dráma, ha nincs is versben írva, de csaknem épen oly kötött forma a regényhez képest mint a verses elbeszélés. Az írásbani rövidség csaknem általánosan, minden irodalmi nemben több fáradságba kerül, mint azon hosszadalmasság, melyre a regényben hasonlíthatlanul több sza-badságot vehet az író magának, mint a drámában. S mégis el lehet mondani, mi-kép a regény háromszor-négyszerte többet jövedelmez jelenlegi viszonyok közt, mint egy hasonló fáradsággal, gonddal és ugyanannyi idő alatt készített dráma, nem is említve azt, mikép ez nemcsak hogy nagyobb költői erőt, de több szerzett ismeretet is kíván. A drámaírónak a színpadot is jól kell ismernie, míg a regényíró ennek tanulmányozása alól föl van mentve.

S mindezek dacára a színművek roszul fizetik ki magukat! Fenebb azt mondot-tuk, mikép a drámaíró a jövedelem harmadrészét kapja. De íme hogy kell ezt érte-ni: Először is a helyekért egész hóra, vagy évre befizetett jövedelem nem számít-tatik bele a megosztandó öszvegbe. A napi jövedelemből is először levonatnak a napi költségek, s csak az ebből fönmaradó rész az, melyből a szerző tantiéme-et hoz. A költség levonása ellen nem lehet kifogás; de igen a másik nagyobb levonás ellen, oly intézetnél, mely nem üzérkedés végett áll fön, hanem azért neveztetett országos intézetnek, hogy az irodalom egyik legfontosabb ágát fölvirágoztassa. Az irodalmat pedig, ha nem csalódunk, írók teremtik! – A színház nem fog írókat teremteni, de előszólíthatja, buzdíthatja a tehetségeket, hivatottakat, kitüntetés-ben, jutalomban részesítheti – s *ez lényegesen* hivatásához tartozik.

Természetes, az intézet vezetője tudja legjobban annak vagyoni állását, s nem az ő, de senki másnak jóakaratában nem szabad kétkednünk. A kit meg nem győzne az igazgatóságnak drámairodalmunk iránti jó indulatjáról az, hogy maga tűzött ki jutalmat egy eredeti vígjátékra, meggyőzheti azon eljárás, mikép a fordí-tott műveknek e félévben alig jutott hely. Az eredeti művekre nézve épen a túlsá-gos jóindulat ellen volt kifogásunk. Remélhetjük-e, hogy a tantiéme-rendszeren is legalább lassanként még tovább is lendítni fog valamit ugyanazon jó indulat? A múlt még a tévedésekben is némi kezességet nyújt itt is a jövőre nézve.

[II.]

Szóljunk most azon művekről, melyeket a dr. b. választmány más normális években is elfogadott volna.

Kifejtettük a maga idejében a „Hűség Hűtlenség”, „Dalos Pista”, „Pál fordulása” hiányait, a mennyire egy hírlapi cikkbe összpontosíthatók. Nem lehet mindent el-mondanom, mit hiánynak tartottam, s ha e cikk csak mintegy pótlékaul akarna szolgálni azon bírálatoknak, igen hosszúra fogna nyúlni és meglehet, még sem volna kimerítő. E cikkemben mintegy történeti szempontból nézvén múlt félévi

drámánkat, a csekélyebb hiányok vadászatára nem indulhatok. Mint a hegyi utas, ki egy magasabb hegy tetőjén a táj élvezetébe merülvén el, nem veszi tekintetbe a szép tájon elvonuló rosz utat, az azon bajjal küszködő kocsit, sőt még az előtte tíz lépésre elballagó nyulat sem (kis hibát, elhanyagolást, s semmi esetre sem személyt érthet itt a cikkíró) riasztja meg a jámbor – úgy mi is most csak nagybani szemléletre adván magunkat, csak a látkör szélvonalait s mintegy a hegysorok irányát akarjuk kivenni.

„Dalos Pista”, „Pál fordulása”, ha nem csalódunk, habár mindkettőben több hiányt jelöltünk ki, új irányra mutat Szigligeti úr pályáján, ki inkább a jellemekre ügyekszik fektetni művét, mint az események egybehalmozásától várni a pillanatnyi hatást. Mindkét művében több az egyöntetűség, mint régibb népszínműveiben, melyekben a társadalom két osztálya viszi a darabot előre. A „Szökött katona”, „Csikós” stb. (minthogy hasonlatokkal kezdtünk élni), hasonlított az amerikai foglyokhoz, vagy hollandi árva gyermekekhez, kik jobbjukon tetőtől talpig egy, bal felükön más színű ruhát viselnek.

A népszínművek úgy látszik le kezdik vetni az olyan divatú kabátot, melynek fele aranygombos frakk, másik fele szűrködmön volt. Midőn Szigligeti úr maga, ki e dualistikus viseletet (a frakk rész képviselte az ördögit) többé nem hozza színpadra, teljes reményünk van, hogy se újonnan se kifordítva nem igen fogunk velük találkozhatni. Ha mint régiek jőnek elénk, meg fogjuk őket mindig tapsolni azon jó órák emlékeért, melyeket régen szerzettek nekünk, vagy fölküldjük őket Bécsbe, hol mint újdonságoknak lesz szerencséjük bemutattatniok irodalmunk kéretlen, és külföldön fizetett dragománja *Kertbeny* Mária úr által.

Szigligeti úr mind jobban ügyekszik egyöntetűekké tenni népszínműveit, anynyira, mikép „Dalos Pista” a vígjáték, „Pál fordulása” az ú. n. társalgási dráma alakját mutatja. Azonban az egyöntetűségben azért nem állják ki művei a versenyt Szigeti „Vén bakancsos”-ával, mivel még mindig nem a fő személy merül ki a színmű többi személyeinek csoportozatából. A főszemély az említett művekben is, részint nem a leghatározottabb vonásokban rajzolt alak és leghibátlanabbul kivitt jellem, részint nem ő a cselekvő személy, hanem egy más háttérben levő, csak igen halvány körvonalakban feltűnő egyén.

„Pál fordulása” és Kövér „Hűség hűtlenségből” című vígjátéka közös hibában szenvednek s ez a styl hiánya, mely ellen mindkét darab adatásakor szót emeltünk, – s ügyekeztünk kimutatni, menynyire fontos az e részbeni kidolgozás, főként egy színműben, hol a legszebb eszme is semmivé lehet bármelyik színész ajakán, ha azon eszme nincs a leghatározottabb nyelven és eleven prophilba téve.

Ha általánosan végig tekintünk drámai stylünkön, sajátságos tünemény, mikép a vígjátékok, társalgási színművek a lapos próza hínárjába sülyednek, míg a tragoediák, a történeti drámák nem is a levegőben, hanem a puszta aetherben kereskednek. Egyik részen kopárság, szárazság, másikon papírból készített virágok! Egyik részen földolgozatlan agyag, másik részen szappanbuborékok, – melyeknek álcsilláma, tarkasága színtelen levegőt, ürességet takar. Kimondjuk-e itt is, mint e félév elején, lyránk egy alsóbb rétegére az eszme-szegénységet? Nem – itt többet kell mondanunk! itt ki kell mondanunk még az alakító tehetség hiányát vagy an-

nak elhanyagolását is. Mihelyt az írónak tiszta fogalma van alakjairól, mihelyt a kép tisztán határozott vonásokban áll előtte, nem fog se lapos prózában se dagályos phrasisokban valami üreset, érdektelent mondani. Az élő, tevékeny, sok oldalról ismert jellemnek minden szava érdekes lesz, mert minden szavában egyéniségével, szenvedélyeivel mindig közelebbről fogunk megismerkedni.

Azon tragikai, bizonyos emelkedettebb, költőibb nyelv alatt, mely mellett Gyulai Pál szót emelt, s mi Egressy úrnak, nagyon szelíden szólva, oly nehezen esett, nem értheti senki azt, hogy a drámában Shakespeare kifejezései egy mindennapi, ütött-kopott eszmére legyenek áttéve, hanem azt, hogy a szellem, az érzelem és az eszmék legyenek emelkedettek, melyek épen Shakespeare-nél gyakran a legegyszerűbben, minden legkisebb mesterkélés nélkül nyilatkoznak; mert Shakespeare teljesen tisztában volt alakjaira nézve, és ha a dühöngő, kétségbeesett szenvedélye által elragadt, vagy testi lázban szenvedő embernek szájába a lélekállapotnak megfelelő szavakat adott, melyek épen az által jellemzők, hogy tetszőleg dagályosak, e természethez ragaszkodó hűségben kell őt utánozni s nem abban, hogy úgyszólva csak a nótát vegyük át tőle, mely sehogy sem talál mindennapi és tartalmatlan szövegünkre. – Azok nagy részére kik azt vallák, hogy Shakespeare fő tanulmányuk tárgya, többnyire kisült, hogy balul fogták fel e nagy költőt. Ott van Hugo Viktor, ki Shakespeare által lelkesülve akarta újjáteremteni a francia drámát, s csodaszülötteket teremtett, ott van maga Schiller, kinek drámái közt költőiség, valódi költőiség tekintetében sok örök becsű van ugyan, de épen egy drámailag rendkívül lényeges pontban, a jellemzésben nem fogta fel példányát; ott van a mi saját, eposzban, s főként a lyrában nagy költőnk Vörösmarty, ki, mint mondá, tíz évig tanulmányozta Shakespearet, s mégis drámáiban távolról sem tudott azon magasságra emelkedni, hol a költészet más nemeiben állt; ott van maga *Egressy* úr, ki „homo-unius-libri"-nek vallja magát, ki úgy látszik, csupán Shakespeare-t olvasta (Corneille, Racine ismeretlenek előtte, különben nem tagadna meg mindent tőlük), s mi egyébben mutatja ki, hogy Shakespeare-t olvasta, mint abban, hogy e nagy költő tanítványához nem méltó üres-phrasisokban nem jellemzi, de magasztalja, – és abban, hogy „Hamlet"jét hidegen adja, „Coriolan"-ban a kevélységet legénykedéssel pótolja. – Egyedül Göthe az, – tudtomra, – ki Shakespeare-t helyesen fogta föl, s tőle azt tanulta, a mit tanulni kell. Shakespeare tanulmányozása nélkül aligha egy „Egmont"-ot írt volna, – s nézzétek „Egmont"ot – van-e benne egyetlen egy mondat, mit csak távolról is szódagálynak lehetne venni. Mindenütt tiszta határozott felfogás, ép egésséges jellemek, egyszerű drámai érzelemnyilatkozatok, s végre mi legfőbb – valódi költői compositio, mint egy zeneműben, mely a főthemához végig hű marad.

Nálunk a történeti drámák nyelvében nagyrészben Vörösmarty szolgál mintául, ki mint mondottuk, drámáiban nem képviseli Shakespeart. Azokban is többnyire lyráját és a szónoklási modort látjuk túluralkodni. Gyakran dagályba is átcsap. Őt követte drámai *nyelvben* Czakó is. De mindezek drámái azon időben, midőn keletkeztek, öszhangzók voltak a költészet más nemeivel a lábrakapott szónoki és lyrai dagály tekintetében. De ma már, midőn lyránk és elbeszélő költészetünk kiemelkedett abból, mi akkor ál volt, drámánkat messze hátramaradottnak

mondhatjuk irodalmunk más részeitől. Itt a művek nagyobb részéről szólottunk, s a főirányról, melyet azok styl tekintetében mutatnak.

Azonban méltányos lesz megemlítnünk egy drámai tüneményt, mely kivételt képez a többi közől. S ez „IV-ik László”, melyben nem csak hogy az látszik, mikép szerzője gondot fordított a nyelvre, hanem egyszersmind tudta azt is, mi az, a mi a szavaknak súlyt, hatást kölcsönöz. Nyelve sok helyen jellemző, sok helyen egyszerűen fejezi és hatással fejezi ki az érzelmet, az eszmét – s többnyire a cselekvény tovább fejlik a párbeszédek alatt – szóval, úgy látszik, mikép „IV-ik László” írójának tiszta fogalma van arról, mi az a drámai nyelv, mikép az nem arra való, hogy hosszú érzelemnyilatkozatokkal, következés nélküli szónoklatokkal untassa a közönséget (mert a közönségnek e részben fejlett műérzéke van, s az, mi nem drámai, végre unalmassá lesz előtte); hanem ebben kell fejleniök, nyilatkozniok a jellemeknek, s ebben kell tovább mozdítni a művet. Lehet-e várnunk, ezután következő drámáinktól e részben haladást? – Én azt hiszem igen. Miután a hamis pathosz irodalmunk többi ágában kihalt s már csak kezdő írók beszélyeiben tűnik föl, – melyek nem lesznek irányadók, nem utolsó napjait éli-e a színpadon is. A szónoklási elem egy mindenfelől fenyegető hullámokkal körülvett szigetre, a színpadra menekült. Még e sziget egy részét is a népszínmű borította el, melyben most kevesebb irányeszméket, s következőleg politikai, társadalmi szónoklatot hallunk. Ily viszonyok közt a dagály soká nem virágozhatik. Hogy prózaiság, vagy egésséges növényzet váltja-e fel? az a kérdés. Mi az utóbbit reméljük.

Színészeink már foglalkodásuk természeténél fogva a színműirodalom hatalma alatt állanak. A két szélsőségben a teljes prózai és túláradó, de szintoly üres dagályú stylben kell váltogatva szavalniok, s így van, hogy sokszor a vígjátékban látjuk az érzelemnyilatkozatokat igen túlvitten kifejezve, részint a komoly drámában sokszor hallunk egészen közönyös mindennapias szavalást. A kritika legjobb ügy iránti lelkesedés mellett sem tudja, melyik ellen kezdjen harcot? Mit is tehetne itt az ítészet addig, míg az igazgatóság nem fogja nagyobb mértékben behozni a munkafelosztás elvét, melyről előbbi cikkünkben szóltunk. E munkafelosztás épen a legnagyobb kedvezmény fogna lenni színészeink irányában. Épen e munkafelosztás hozná magával, hogy különnemű tehetségekkel bíró színészeink oly szerepeket vigyenek, melyekben kitűnők lehetnek vagy kitűnőkké képezhetik magukat, mert egy ember nem lehet minden szakban jeles.

A szavalás művészetének emelését a színműíróktól várhatjuk – sőt tán még a színmű-fordítóktól is. Színpadon előadott fordításaink nagy része oly hibás, annyira el van telve idegen szórakással, mikép csaknem lehetlen azokat jól szavalni. Shakespeare-től is egyetlen mű, Julius Caesar az, mely jól van fordítva, „Hamlet”-et új fordítással kellene kicserélni; de erre az igazgatóság majd mit sem fordít jövedelméből. Általán ha a fordítások nagyobb része alól van a kritikán, azok díjazása még annál is alább áll.

A mi az eredeti művek nyelvét illeti, arról fennebb szóltunk. Elmondtuk, mikép az irodalmunk jelen állásához képest özönvíz előtti, s mindazok meggyőzésére, kik nem hiszik azt, mikép a színművek hangja, stylje gyakorolja a legnagyobb befolyást a színpadi szavalásra, csak egy adatot hozok föl. Midőn valamelyik szí-

nész vagy színésznő, hangversenyekben, vagy rendkívüli előadásokon költeményt szaval, kivétel nélkül és változhatlanul mindig régibb szónoki hangú, jambuszos költeményeket választ. Ott vannak, hol jelenleg drámánk s ezelőtt tizenöt évvel lyránk volt. Arany Jánosnak, irodalmunkban kétségkívül legkitűnőbb, legdrámaibb balladái közől egyet sem hallottunk színészeinktől elszavalva. Pedig érdemes volna kísérletet tenni, halljuk egyszer, hogy a legeredetibb magyar mértékű versnek mi előnye van a jambuszos versek fölött? A magyar szavalás jövőjébe csak ez engedne pillantanunk; mert mint mondám, drámáink nyelve még nem ért oda, a hová a lyránké. Salamon F.

64.

[Salamon F., „*Békesi*", Budapesti Hírlap 1856. júl. 5. 155. sz.]

„Békesi."

Történeti dráma 4 felv. Írta *Gaizágo* Salamon. Először adatott jún. 23-án, másodszor júl. 2-n.

Közelebbről a fenncímzett drámát a kísérletek sorába igtattam. „Határtalan az ítészek merészsége s azon szabadság, melyet maguknak vesznek." Oly határtalan mint a költőké, s némely színészé, kik mindent megkísértenek, mindent kockára tesznek a közönség s annak parányi töredéke az ítészet bármit mondjon magában s bármit kürtöljön is.

Hadd éljek én is határtalan jogommal valahára, hadd maradjon az egyszer állításom indokolás nélkül. Ehhez van annyi jogom, mint azon t. c. egykorúinknak, kik csak tekintélyük súlyával indokolták, miszerint „Békesi Gáspárban" sok a költészet, s a mű nyelve kétségtelen tehetségre mutat. Makacsul föltettem magamban, miszerint most vagy soha fogok tekintélyt szerezni bírálatomnak; mert kijelentem, mikép nemcsak hogy nem fogom indokolni közelebbről kimondott állításomat, hanem a „kísérlet" szót de még csak nem is fogja többé hallani tőlem senki is ez áldott pénteki napon. Csak arra az egyre kérem az olvasót, hogy ne fordítsa figyelmét e szó hajhászatára, én nem fogom elfelejteni e szót illető fogadásomat, mint *Egressy* úr feledé szerepéből a „legyőzte" szót (mely a második előadásnál is előfordult, nem tudom minő végzettel, de az eleje jól volt hangsúlyozva); a mi pedig az olvasót illeti, csak az általam megtagadott szóra leskelődvén, úgy járhat, mint egyik földszinti szomszédom, ki „Békesi" egyik jelenetében egyszer csak meglehetős hangosan mondá: „tizennyolc." Megszámlálta a malitiosus ember, hogy azon jelenetben a szerző tizennyolcszor *vette föl* egymásután az *Isten* nevét.

Magában véve nem rosz, hogy az arithmetikát gyakorolja; de a *költészet* nyilván elkerülte figyelmét, míg csak ez egy szót számlálgatta keztyűje ujjain.

Én nem számolgattam az egyes szavak előfordulását – csak a költői eszméket akartam számokkal jelölni, melyeknek e műben két kézzel kell vala elhintve lenniök.

Midőn a színház udvarára léptem szerdán, július 2-n estve, kellemes virágillat lepett meg. A csekély számmal tolongó közönség egy része is emlékezni fog a kellemes rezedaillatra, de meglehet egy másik rész siettében nem figyelt rá, habár az önkénytelenül jól eshetett. Én nemcsak megtekintettem a teljes virágjában álló kis ültetvény-ágyat, hanem azon egyszerű hasonlat lepett meg: mikép a valódi költészetnek is ily önkénytelenül meglepőnek, ily kellemesnek kell lennie, még azokra nézve is, kik nem szoktak a fölött gondolkodóba esni. Mindennapiságot, de igen világos dolgot mondok, midőn az ibolyára utalok, melyet még az oly magas fű közől is ki lehet érezni. A szem dolga aztán, hogy az illat forrását a nagy fűben is megtalálja.

Nevezhet valaki tompultérzékűnek, blazírtnak, vagy a minek tetszik, midőn azt állítom, hogy a költészetet a legnagyobb figyelem dacára sem födözhetem fel e műben; pedig, ha szavamnak elhívését valakitől kívánhatnám, elmondanám, mikép én semmit sem szeretek a világon annyira, mint a valódi költészetet, bárminő alakban, bárminő öltözetben mutatkozik. Dalokban, regékben, hőskölteményekben, regényben, drámában számtalanszor láttam, most tündéries, majd egyszerű vízi nympha alakban, most teljes fenségében, hősies magasztos eszmékkel, majd egyszerű népi vagy polgári öltönyében; most sírva mint Niobel, majd könnyelműen játszva, ingerkedve, soubrette-ek képében; most férfias, magyar nyíltsággal, majd angolos világgyűlölettel vagy resignatióval keserűn kacagva. Mindeniken rendkívüli élvet találtam – s a genrek iránti rokon vagy ellenszenveket végkép levetkőzvén, mindenütt szeretem a költészetet, s bámulom a művészi kezeket. S ha valamit, úgy csak azt vethetem föl magamnak hibául, hogy egy kis valódi költészet kedveért az álgyöngyöket, a mesterkélt arcszínt is elnéztem. Csak annyiban lettem blazírttá, mikép ez álságok iránt mindig több ellenszenvvel viseltetem, hogy mindig jobban ügyekezem megkülönböztetni a természetest a mesterkéléstől.

S e megkülönböztetést legkönnyebben a drámában tehetjük.

A költészet itt nem egyszerű virág alakjában tűnik föl, mint a lyrában, nem csupa rajzban, mint az elbeszélő nemben. A költészet színpadra vitetvén, nem kép vagy szobor többé, hanem, Byron szavait alkalmazván ide:

Lélekzik, éled, mozdul, érez.

A költészet, mely a lyrában egyegy virág képében jelenik meg, s mint a keleti poezisban a hős szőlőtővé, lotussá változik át, s saját regéinkben mint szomorúfűz vagy madár szólal meg, a drámában mindig emberi alakot ölt. Valószínű tettei, természethű szavai, melyekben közvetlenül s mintegy úgy nyilatkoznak az érzelmek, mintha épen azon percben születtek volna, – itt a színpadon a legmeghatóbbak.

E soha félre nem ismerhető hölgy, a költészet, nem kívánja meg az írótól, hogy őt tarka virágokkal, keleti gyöngyökkel, selyem és bársonynyal ékítse. „Ha szememben nem hordom a gyöngyöket, ha szavaim rezgése, ha egyszerű, természetes magamviselete nem teszik meg ellenállhatlan hatásukat, hiában adsz rám, jó fiú, egész „rózsaberket”, hiában tűzesz hajamba rezgőket, hiában adsz nyakamra drágagyöngyöket: észreveszik, hogy mindent kölcsön vettem; mert hisz ismer engem az egész világ, s mindenki tudja, hogy a cifrálkodásra soha sem volt hajlamom. Kérlek, ne piríts meg, – öltöztess föl valakit a ki hozzám hasonló, a piperékbe. Én már szerződtetve vagyok a grönlandi nagy operához, jegyet is váltottam a gőzösön, kevés podgyászom előre küldém, *kíséretem* csak komornámból áll, kit *Tetszés* k. a.-nak neveznek. – Majd talán egy későbbi művedben fogok szerepelni. Úgy sem sok dolgom van az európai színpadokon. Bármi kis, hozzám méltó szerepben, meglásd, nem vonakodom föllépni. – A viszontlátásig, kedves, barátom!”

Így szól a mythosz istenasszonya. – A költő tán felét sem érti az egyszerű szavaknak; azt sem tudja e rövid találkozásra, hogy e nő szőke-e vagy barna. Pedig ő meglehet soha sem látja többé ez igénytelen hölgyet, ki gőzösön Grönlandba ment számkivetésbe.

A költő egy hozzá hasonlót léptet föl a műben. A színház üres. Épen szerda van, a császárfürdői táncvigalom napja, s az ifjak egész serege nem a színházban, hanem a tündériesen s tarkán világított udvaron véli találni e hölgyet, ki ha ott volna, halálra unná magát. Az egyenlő, kimért táncokba nem vegyülhetne, legfölebb szórakoztatná az ifjúsereg, melyről meg vagyon írva, mikép

> A hajnal fénye ott találta
> Még lankadatlant fürge táncba’.

Nem tudom, hol volt e hölgy, annyi bizonyos, mikép „Békesi Gáspár”t saját sorsára bízta. Hadd fonja *Kendiné* ádáz cselszövényeinek szövedékes fondorlatait, áldozván a boszú és reménytelenség istenének, jambusokkal ékes hangiban, melyekre megingadoz a székely had s lőn elárultatása Békes, hős vezérnek. Hadd rendítsen meg Kendiné három szóval egy ifjú jellemet s tegye összeesküdötté, egyetlen puszta ígérettel, miként ártatlan szőke hajú gyermeket szoktak lekenyerezni jambus nélkül is. Hadd szeresse Békes a szende keblű Zsófit, s ez is szeresse őt viszont egy forró szív egész vulkáni lángival, s ne engedjenek a néző padok lakóinak hosszú változáson át egyebet hallniok, mint azt, mily mondhatlan szeretvék ők egymásnak általa. Hadd bűnhődtesse Békes’ ádáz Kendinét az áruló kígyót, a vétkes cselszövőt ezer halálhoz fent szablyája végdöfésével, s ez zengjen hörgő ajkkal áldásokat a sújtó karra. És ah! ha Békes’ G. már rég óhajtott célja Zsófira nyújtandja vágytól reszkető kezét, teremjen ott a székely ifjú, kit három szóval biztatott fel ádáz Kendiné, s gyilkolja le a deli szüzet, ki a szerelem hatalmából merítvén bátorságot mondja ki, hogy csak Békes’t fogja, csak őt, csak őt szeretni véglehelletéig, a bátor, merész, hősi Békesit, kinek már harci tárogatója riadoz föl a baloldalon. Zsófinkban fölébred őseinek vére, bátorsága. Hadd tartsa ki csak mellét a villogó hegyű gyiloknak – s aztán ijedjen vissza, a midőn az a szemébe villan rögtön, hirtelen. Hadd essék Zsófi egy gyeppamlagra, szörnyű ha-

lált halván a tőrdöfés miatt, s találja őt ott Békes nyugtalanul kereső szeme. Hadd rogyjon öszve rettenthetlen Békesi e szörnyű látványra, s rögtön felocsúdván kiáltson harcot-háborút, a melynek tomboló riadásában leljen szórakozást. E vágya se teljesüljön, mert íme erdélyi fejedelem, a bölcs kegyeletes *Bátor* István harcvágyának nyakát szegi azon irgalmatlan parancscsal, mikép tegye le a kardot, mert hisz megbocsátott neki. Hadd értsen a közönség a mit érthet a körmönfont párbeszédek túláradó szavaiból, én és e dráma nem egymásnak vagyunk teremtve."

De minek is űzzük-fűzzük tovább az allegóriát, metaphorát, a nyelvnek legalább igen távolróli utánzását?

Kevesebb költőit alig találhatunk egy-egy drámában, mint „Békessy Gáspár"-ban, kivéve tán „Mária királynő"-t, melyről közelebbről fogunk szólani. Most csak *Gaizágo* úr művéről szólván, ebben a nyelv annyira túl van terhelve egymást elhomályosító képekkel, a nélkül, hogy azt a helyzet, a lélekállapot igazolná, miszerint az egész művet alig lehet egyébnek nevezni üres declamatiok sorozatánál s e declamatiókat egyébnek nagy szavak halmazánál, melyeket a legbizarrabb fajú költeményekben találunk. E tekintetben bár nincs elődé és egykorúja – még Hegedűs sem ment annyira a phrasisokban – úgy hogy a közönség alig érthette tizedrészét annak, a mit a színpadon beszéltek. Már csak ezen egy okból is azt ajánlanók szerzőnek, ügyekezzék egyszerűen, természetesen és határozottan fejezni ki eszméit, s a hasonlatokat, rhetorikai figurákat, melyeknek célja, hogy az eszméket határozottabban s gyakran rövidebben fejezze ki, csak akkor használja, midőn más úton nehezebben tenné magát érthetővé. Színpadon nem kívánjuk a szerzőtől, hogy minduntalan a maga túlcsapongó phantasiáját ragyogtassa, hanem azt, hogy elénk állított személyei, azok jelleme, érzelmei, gondolatai teljes világosságban s valódiságban álljanak előttünk. Itt oly tökéletes egynyelven beszélnek a szereplők, s a nyelv annyira egyhangú a túlterheltség miatt, mikép csak a szerző erőlködései, s nem az egyének érzelmei jutnak eszünkbe. Ez erőlködés, e folytonosan a phrasisokra fordított gond mutatja, mikép szerzőnek a mű rendkívül nagy munkájába kerülhetett. Hibája csak az, miszerint a szellemi tőkét egészen másra fordítá, mint a mire kellett volna.

Szóltunk félhavi szemlénkben arról, hogy a jellemek helyes felfogása mily nagy befolyással lehet magára a nyelvre. Ha szerző a jellemeket tartja szorosan szem előtt, nem esik az egyhangú dagályosságba. Én nem mondom, mint Egressy úr, hogy teljesen körvonalazott jellemek nélkül ne lehetne drámát írni, – én nem nézem le, mint ő, Corneille-t, Racine-t, Schillert és Sophoklest, – tudom, hogy csak nagyában előállított alakok nélkül is létezhetik, ha nem is tökélyes, de megállható dráma és tragoedia – csakhogy akkor a többi tulajdonoknak fényeseknek kell lenniük. A helyzetekbe teljesen bele kell magát találnia az írónak – s a szenvedélyek, érzelmek kifejezésében nem szabad megrontania illusiónkat – a természetesség hiányával. Midőn a dráma hősének kezére a szerető hölgy forró könyet ejt, ne így kiáltson föl: „ah! ha megtarthatnám e könyet az utolsó ítélet napjáig, hogy azt nyújthassam bűneim váltságaul a mindenhatónak!" – Kifejezi-e ez azon megindulást, melyet egy hölgy könye okozhat? Képzelhető-e ember, ki hasonló

helyzetben oly messze ugranék phantasiájával? Itt nem a képzeletnek, hanem az érzelemnek kellene meghatóan szólania.

Önök ismerik a „Bujdosók”-at Vörösmartytól, ismerni fogják azon helyet is benne, hol a bujdosó *Kont*-nak könyezése csak így van leírva: kis fia azt mondja egész egyszerűséggel: „Apám, kezemre forró víz esett!” – E nehány egyszerű szó meghatóbb, ékesenszólóbb, mint a legmerészebb képzelet messze járó szavai.

Hogy szerző nem tudja magát a helyzetekbe képzelni akkor midőn ír, mutatja a darab végjelenete is. Ebben Békesi Gáspár mással nézeti meg kedvesét, hogy halva fekszik-e a gyeppamlagon, vagy pedig alszik. Már ez magában nem természetes, – és hosszú, drámába nem vihető okoskodás kellene hozzá, hogy valószínűvé tétessék. – Miután az, ki föl volt szólítva, megnézte a gyeppamlagon fekvő Zsófit, így szólt (hihetőleg a második előadásnál e szereplő nem szólt úgy mint írva volt)

„Vezér meg ne ijedj, a te Zsófid *nyugszik!”* Erre a vitéz, a hős Békesi Gáspár összerogy! A „nyugszik” szót a közönség mindennapi értelme alvásnak is értheti, s Békesi Gáspárról nem teszi föl, hogy e nyugszik szó alatt halált értsen. Azonban, ha halált értett is, Békesi férfiasságához ez összerogyás nem illik, a színpadon nem drámai, nem hatásos. Békesi azonban csakhamar talpra áll. Harcvágyát természetesnek találjuk, de e harcvágyat a kedvese halálából támadt elkeseredésnek kell megfejtenie. Hogyan talál e lélekállapothoz a „rongy” szó, melyet kedvesére ruház, midőn a fejedelem kegyelme számára megérkezik? Itt volna helyén őt csillagának, napjának stb. neveznie. De szerző valami ilyest mond: „Erdély királyi bíborából (Zsófira mutatva) csak e *rongy* marad számomra fenn!” Ez üres szó semmit sem fest, nem értjük.

Általán az egész műre nézve áll, hogy szerző nem tudta, mire kell gondot fordítani – a művészi öntudatosságnak mi jelét sem látjuk e darabban. Ezen öntudat hiányából lehet kimagyaráznunk egy másik nagy hibáját e műnek, mely ismét szorosan függ össze a költőiség és drámai nyelv kérdésével.

Míg a szerelmes nyilatkozatok hosszasan tartanak, s azok alatt a cselekvény mintegy megfeneklik, egy lépést sem halad előre, – azalatt a motiválásnak, a szenvedély és jellemek fejlésének nincsenek jelenetek szánva. Mihelyt épen e lényeges jeleneteket hagyjuk ki a darabból, nemcsak hogy sok marad megfejtetlen, hanem legkevésbbé fogunk drámai jeleneteket találni benne. Mihelyt az indokoló és azon jelenetekre van főgond fordítva, melyek alatt a személyek s így a cselekvés tovább fejlenek, azonnal a nyelv sem lehet üres, nem csap át oly könnyen declamatióba és dagályba – a szerző nem jön zavarba a szavak választására nézve. Oly jelenetekben, melyekben semmi sem történik, melyekben a beszélő személyeknek nem sok új mondani valójuk van, természetesen szószaporítássá válik a párbeszéd.

Azt, ha a drámaszerző ezekben annyira téved, kettő közől valamelyiknek tulajdoníthatjuk. Vagy egyáltalában nem ismeri a dráma természetét, vagy pedig tehetsége határozottan lyrai, mint pl. Vörösmartyé, kinek főként az utóbbi tulajdonáért nem sikerült a dráma.

Kik oly könnyen döntik el egyetlen műből, van-e tehetség valamelyik íróban, – sokkal biztosabban hozhatnának ítéletet, ha – még a lyrában is – nem a dagályt vennék a tehetség ismertető jele gyanánt, hanem azt, ha egyszerű formában is meghatók tudnak lenni. Ez utóbbit tartva szem előtt, nem tévednének minden lépten-nyomon.

Néhány nappal ezelőtt halt meg egy igen fiatal hazánkfia, kinek költői tehetségéről régebben is hallottam valamit. Mivel e szó „tehetség" nálunk oly bőven van osztogatva, nem sokat adtam a hírre. De múlt évben jelent meg a „Viszhang-"ban, (mely akkor kirekesztőleg szépirodalmi lap volt) egy kis költemény, melynek címe „Velencében" volt, s alatta a *Tisza* Domokos név állt. Annyi nagyszerű ódák, festői leírások jelentek meg Velencéről, mikép némi elfogultsággal kezdtem a vers elolvasásához, gondolván, hogy nem fogok egyebet találni benne régi nótánál és koptatott eszméknél, üres dagálynál, vagy érzelgésnél. Hamar szétoszlott csalódásom. A költemény rendkívül egyszerű volt, őszinte érzelmet, költői felfogást mutatott, s a kedélyből folyt. Egyszerűsége mellett volt benne valami önkénytelenül megragadó s azonnal teljesen meggyőződtem, hogy a tehetség szó most kivételes esetben lőn használva. E még bimbajában rejlő ifjú tehetség, kiben irodalmunk egy valódi költőt bírt volna, meghiúsította sajnos halálával várakozásunkat. Miután Olaszországot, Egyiptomot beutazta, hazájába tért vissza meghalni, szerénységében tán nem is álmodozván még a dicsőség borostyánáról, mely az ifjabb nemzedék közt tán számára virágoztatta volna a legszebb koszorút! Salamon F.

65.

[Salamon F., *Jún. 30-a* „Mária királynő.*" Eredeti történeti dráma 4 felvonásban. Írta Vahot Imre. (Bulyovszkyné javára, először). „Férj egy órára." Vígjáték 1 felvonásban. Írta Kovács Pál. (Először adatott júl. 4-n),* Budapesti Hírlap 1856. júl. 8. 157. sz.]

Jún. 30-a „*Mária királynő.*" Eredeti történeti dráma 4 felvonásban. Írta Vahot Imre. (*Bulyovszkyné* javára, először). „*Férj egy órára.*" Vígjáték 1 felvonásban. Írta Kovács Pál. (Először adatott júl. 4-n).

Miután egyik lábunkkal már ez évnek második felébe is átléptünk, térjünk vissza még egyszer és utoljára a múlt félév színházi eseményeire. *Vahot* I. úr művével együtt nem tizenkét, hanem 13 eredeti színművünk volna – s ezek között hat történeti dráma, közel 30 fölvonással és közel 60 változattal. Erőszakos halálozási esetek, öngyilkolások (többnyire tőrrel vagy késsel, ritkábban méreg által) csaknem járványos jellemet öltöttek magukra színpadunkon. Hogy ki *miért* gyilkolt, s némely esetben *miért* gyilkolta meg magát, a maga helyén részint elmondtuk, részint magunk sem tudtuk, mert nem lőn hitelesen indokolva. Azonban „bo-

rítsa csendes nyugalom emléküket”! – Mi most csak a legközelebbi halálozás esetét fogjuk vizsgálat alá venni.

„Mária királynő” végén az ifjú Forgács Balázs egy török kés forma hegyes acélt ver patyolat atillájába azon tájon, a hol szívét véli találhatni. Meghal Mária királynő lábainál, ki őt korábban szerette, s most azt hiszi felőle, hogy többé nem szereti. Ha ez öngyilkosság okát tudni olvasó előtt érdekes – ám lássuk!

Forgács Balázs kétségtelen jeleit adja 1355–1356-ban annak, hogy Mária királynő, Nagy Lajos leányába szerelmes. Mária királynő a szerelmi jeladásban egészen egy gyűrűig megy, melyet Balázsnak, a királylyány egykori játszótársának ád. E szerelemből foly Mária királynő egész politikája – mert hiszen Mária nő, s a nőket a szív kormányozza mindenben. E szerelem sugallja Máriának, hogy mondjon le a királyi székről, melyen egy férj, egy Zsigmond király oldalánál természetesen nem volna jövendője Balázs iránti szerelmének. – A szerelem miatt akar lemondani Mária a trónról és bíborról, Zsigmondról és a koronáról. Egyetlenegy e darabban, ki a politikát, az országos dolgokat gyűlöli, s e tekintetben szépen különböztetné meg magát azon több hősi drámáinkban előforduló hölgyek seregétől, kik nemcsak hogy lelkes honleányok, hanem nagyszerű szónoklatokat tartanak, a csaták menetelének hírét oly figyelemmel kísérik, mint akárki közölünk, hírlapolvasók közől a muszka dzsidásezredek és a zuavok mozgalmait Szebasztopolnak unodalmas ostroma alatt. *Mária* királynő kivétel volna hát, ha szerencsétlenségére a hősnők azon másik népesebb osztályába nem tartoznék, melyben az asszonyi szív legnagyobb erénye és egyszersmind legnagyobb gyengesége, az örökké új, a költők által világvégeig sem kibányászható szerelem, elkopott ábrándos öltözetben, egy-két üres nagy szóban, a szokottság miatt nem érdeklő kalandos észjárásban nyilatkozik. Ha a fiatal Forgács diák korában a mai regényeket olvassa, ha a színház földszintének rendes havibérlője lesz vala, – oly hölgy, minő Marika királynő, soha de soha sem zavarta volna meg nagyravágyó álmait. De mit tudta Balázs, hogy Mari királynő regényekből veszi ajkára a szerelem stereotyp szavait, midőn neki egy drámai jelenetben megvallja, hogy szereti, hogy érette lemond a koronáról? – Balázsnak lehetlen meg nem szeretnie a bájos, a főrangú s mi legfőbb – az őt szerető hölgyet; ennyi szép tulajdon mellett, bárha a királynő szerelmes nyilatkozataiból szenvelgettnek látszik is, ki állhatna jót magáról, hogy szívét fejét el nem veszti? Hogy életét veszítse a miatt, ahhoz sokkal nagyobb foka kell a szerelemnek. Kevés ember van ily agyagból gyúrva, mint Balázs, ki úgy látszik „azok nemzetségéből való, kik *meghalnak*, ha szeretnek!” Pedig a darab elején nem hinnétek, az országos dolgokban, harcokban forgott ifjúról, hogy ifjúi szerelmének martalékává legyen. Balázs egy politikai párthoz szegődött atyjával együtt, mely esküdt ellensége a Zsigmond ellenében magyar királylyá koronázott Kis Károlynak.

Hogyan lett a politika és szerelem összeütközéséből öngyilkosság? – Erre ez a felelet: Kis Károly Mária királynővel s pártján levőkkel méltatlanul bánik. Ezért Forgács öszveesküszik a megbántottakkal, s Erzsébet özvegy királynéval Kis Károly ellen. Erzsébet magához hívatja a királyt egy tanácskozmányra s itt kell en-

nek legyilkoltatnia. A halál eszközeül a fiatal, bátor Forgács Balázs ajánlja föl magát, ki hevét eddig is a nevetségig nem tudta fékezni.

Másfelől Mária királynő örül Kis Károly megkoronáztatásán, s távol attól, hogy annak halálát kívánná, tíz országért nem adná, hogy a tróntól, s Zsigmond királytól, jegyesétől, menekül. Ezért tudtára adja Forgács Balázsnak is, miképp ellenére van minden lépés, melyet a király trónja ellen akarnak tenni. Mert hisz meg van győződve a királynő, miképp Balázs nem azon remény fejében szereti őt, hogy majd visszanyervén koronáját, kegyence nádorrá vagy más főrangú úrrá legyen.

Forgácsban sokkal mélyebb gyökeret vert a pártszellem, a hazafiúság, s a Károly elleni gyűlölet, semhogy e kétes bölcseségű tanácsra hajtson. *Balázsnak* át kelle látnia, miszerint szerelmének csak úgy van jövője, ha Mária nem lesz királynő. Mária pedig *csak* úgy és akkor nem lesz királynévá, vagy királynővé, ha Kis Károly életben marad vagy trónjától meg nem fosztják. Ha tehát Balázs oly annyira szerelmes, mint utóbbi tette látszik bizonyítni, miért nem pártol el atyja pártjáról? Abból, hogy a gyilkolást magára válalja, az tűnik ki, miszerint benne az „esprit-de-corps" nagyobb a szerelemnél.

A tett végrehajtatik, Forgács leszúrja (a színfalak közt) Károly királyt. Midőn a színpadra lép, Mária előtt áll. Ez megtudja a gonosztettet. „Most látom, mond Mária, hogy benned nagyobb volt a dicsvágy, mint a szerelem. Te nem szerettél engem igazán – add vissza a gyűrűt – a köztünk szövődött viszonynak ezennel vége van!" Így beszél a királynő, és Balázs, a hős Balázs, ki csak imént oly merészséget mutatott, szerelmi kétségbeesésből a gyilkot saját szívébe mártja. Balázs nincs úgy tüntetve föl, mint gonosztevő, mint oly cselszövő, kinek tervei nem sikerülése esetében csak örökös fogság, megalázó halálnem vagy öngyilkosság közt kellene választania. – Ő csupán szerelmi kétségbeesésből végzi ki magát s végzi be a darabot. Kétségbe lehetett esve maga az író, hogyan végezze be darabját, kétségbe volt esve a néző, mikor foly le már az a négy fölvonás – de mindezen kétségbeesések könnyen magyarázhatók csak Balázs kétségbeesése marad örökre – (értik önök a végetlen súlyú szót: örökre?) – igen örökre megfejthetetlen, örökre távol attól, hogy tragikus legyen – örökre közel ahhoz, hogy elnevessük rajta magunkat. S épen azért e darab távol van attól, hogy örök életű legyen.

A hős végperceiben elfelejtkezik arról, hogy drámai műben játszik, azt képzeli, hogy a színlapon valamely túl-lyrai, túl-melodrámai operácska, vagy ballet adatik. Még ezekben is, csak a primadonnák kímélik oly kevéssé carrarai-márvány fehérségű keblüket. Még maguk a fiatal tenorok, vagy lábukkal a levegőt cirkalmazó balett-táncos urak sem ütik oly könnyen szívükbe a tőrt; nemhogy egy Forgács Balázs, ki ezelőtt épen egy félezer esztendővel Buda és Visegrád legdelibb lovagjai közé tartozott; állítsátok ezt a Balázst a világ akármelyik ítélőszéke elé – a 9 tekintélyes tagból álló drámabíráló választmányt sem véve ki, s ha bebizonyítja, miképp nem ellenmondás az, hogy miután *Balázs* meggyilkolta Károly királyt, fris vértől párolgó tőrrel magát szúrja le; azt fogom kiáltani: „Oh bölcs *Dániel*!"

A cselekvénynek kiindulási, s mintegy sarkpontját elmondottuk. Benne van már abban az egész darabnak lényeges hibája is. *Vahot* úr tudja, mi adna a cselekvényből drámaibb jelenetet. De hibája az, hogy e jelenetekben előforduló történeti

személyeken a méltóságnak még csak máza sincs. Nem tudja őket oly alakba állítni elénk, hogy legalább némi részvétet tudjanak ébreszteni. Ha maga a mű kerete legtökélyesebb volna is, s nem oly szabálytalan alkatú, mint a minő, annálfogva, hogy a helyzetbe nem találja magát, hogy egyéneivel tisztában nincs, hogy mindemellett jeleneteit oly rendkívül hosszúra nyújtja, hatásos s mi körülbelől egyre megy, jó drámát ez eljárás mellett nem várhatunk. Vahot úr műve nem oly dagályos, mint a Gaizágóé, de ugyanazon hibában szenved, mert habár nem erőlködik a képes nyelv által tenni hatást, a párbeszédek üresek. E darab egykét érdekes jelenettel dicsekedhetnék, ha azok oly hosszúra nem volnának nyújtva, különösen az, midőn a királynő szerelmet vall Forgács Balázsnak.

A darabban, ámbár a cselekvény magvát a Mária és Forgács közötti viszony képezi, Kis Károly is egy külön vált tragoediát játszik le. Midőn a magyar urak Nápolyból meghívják, neje átkot mond rá eltávozásáért, s a drámában halála mintegy ez átok következménye.

A színház egészen telt vala, nem annyira az újdonsági inger következtében, mint mivel Bulyovszkyné asszony választotta „Mária királynő"t jutalomjátékaul – s kitüntetéssel lőn fogadva. Sokáig nem látta már közönségünk e kedvencét – s Mária királynőt megelőzőleg, még csak egykét darabban lépett föl. Előadásai közt főként „Gauthier Margit" s „Rózsa és Rózsiká"ban tüntette ki tehetségét. Ez utóbbi, valamint általán a vígjátékokban ő az, ki legtermészetesebben, hívebben játszik. Csak a színpadunkon bevett szokásoknak kell tulajdonítnunk, hogy e részben a francia színészeket egészen utol nem éri. Az indulatok igen erős kifejezése, a közönség felé fordulás, nálunk még divatozó szokás a színpadon. Ezek kivételével, – melyek, mint azok mondják, kik a német színészetet ismerik és szeretik, a németeknél *helyesen* divatoznak, – el lehet mondani, miszerint játéka, szavalása művészi igen sok vígjátékban, sőt hogy a maga terén színházunknál versenytárs nélkül áll.

Egressy és *Feleki* úrnak (az első Károly királyt, a másik Pál mestert adta) oly szerencsétlen szerep jutott „Mária királynő"ben, mikép a ki őket nem ismeri, hajlandó lett volna, a lehető legtehetségtelenebb színészeknek tartani. Egressy úr kényeztetett szókiejtésével, nem tudjuk szerepének hódolt-e, s nem jut eszünkbe semmi, a mihez hasonlíthatnók; Feleky úr, – a legkisebb túlzás nélkül szólok! – eszünkbe juttatá „Lear király-"bani szerepét, melyben e szavakat mondja leggyakrabban „Szegény Tamás fázik!" A szerzőnek kell ezt tán *egészen* fölrónunk. Az országnagyok oly kevés méltósággal vannak elénk állítva, szájukba oly mindennapiságok, pórias kifejezések adva, minőket még nem hallottunk történeti drámában. Lehet, hogy új genre akart lenni; de valószínű, hogy az egész genre nem fogja túlélni „Mária királynő-"t.

F. hó 4-ikén adták a „Férj egy órára" című vígjátékot 1 felv. *Kovács* Páltól. Azon rövid boldogságú férj, e pünkösdi király egy öreg tiszttartó, ki a fiatal grófot, kinek szolgálatában van, még nem ismeri. Egyszer beront hozzá egy becsületes, tisztességesen öltözött falusi lyány. „Mentsen meg" mond, „üldözőmtől; mondja, hogy kegyed férjem." A vén tiszttartó két kézzel fogadja el e hallatlan fölhívást. Alig távoznak az oldalszobába, midőn az üldöző benyit az ajtón. A lyányt az utcán

látta meg, és kísérgette, tán szóba akart vele állani. A falusi lyány ezt üldözésnek vette, s úgy szaladt be egy idegen házába! Azonban látja e furcsa kergetőzést a gazdasági írnok, ki történetesen épen e lyány jegyese, csak az a híja a házasságnak, hogy külön-külön és együtt véve is épen semmijök sincs. A fiatal írnok merészen veti az üldöző uracs szemére az illetlenséget, hogy egy lyányt az utcán üldözőbe vesz. Az uracs, ki tökéletes dandyfikált ember, nemhogy meghökkenne, sőt inkább maga követeli az üldözött lyányt a mátkás ifjútól. Előjön az oldalszobából az öreg házi gazda, s karján hozza a lyányt, kit a szerződés szerint nejének nyilvánít. Az írnok, ki a tiszttartónál ebédel s ezelőtt csak egy óranegyeddel tétette el vele azon széket, melyen a dominus írnok ült, jól tudja, hogy a tiszttartó nem házas, s hogy főként nem veheté el az ő jegyesét, mindamellett komolyan veszi a dolgot, s elárulja a a dandy előtt, miszerint az öreg nem férje a fiatal lyánynak. A lyány csele füstbe ment; de most a fiatal írnok részére megy át, az öreget oda hagyva, bevallja, mikép az írnok az ő leendő vőlegénye, s minden rendén volna, a dandynek csak ennyit kellene mondania: „bocsánatot kérek, valami félreértés...” s a phrasist be sem rekesztve, távoznia. De nem eddig van a dolog. Megjelen a *grófné*, kiben a dandy saját feleségére ismer. Szószaporítás volna elmondanunk, hogyan jött zavarba a gróf, hogyan ijedt meg, hogy a lyány, kit *Idának* nevezünk, elbeszéli üldöztetése történetét, s a grófnéban féltékenység ébred föl; hogyan derül ki, mikép az uracs nem holmi dandyfikált egyén, hanem születésénél fogva valóságos gróf; hogyan menti ki az okos *Ida* a grófné előtt a férjet – (csak azon csodálkozunk, hogy a gróf maga nem tudott eleinte mentséget találni, midőn tudta, hogy tiszttartója házában van!); hogyan jönnek be a parasztok, s az egyik hogyan ejti újabb zavarba a grófot, midőn el akarja beszélni, mikép látta, hogy ez az előtte ismeretlen ifjú úr üldözőbe vette Ida k. a.-t. Nem szándékom elbeszélni, hogyan szólítá fel Ida, (ugyanazon k. a., ki az utcán futni kezd, ha valaki nyomába megy) a grófot, adjon valami hivatalt *Andor* írnoknak, ki jegyese; hogyan lép föl most a falusi kántor, mint Ida kérője; hogyan támad Ida kezére egy 3-dik veszélyes praetendens az öreg *Mogori* tiszttartóban, ki az egy órai birtoklás jogára támaszkodva nem kéri, de követeli Ida kezét; – hogyan adja a gróf és grófné áldását Idára és Andor írnokra, – hogyan nyugdíjazzák az öreg Mogori tiszttartót – s az új házas párt, a grófné bölcs rendeletére, hogyan küldik egy távoli jószágba, nehogy a grófnak ismét kedve szottyanjon a bájos Idát az utcán kísérgetni. És íme a mese végéhez értünk. Felesleges mondanom, mikép e kis vígjátéknak meséjét elmondván, az egészet elmondottuk. E mesének csak száraz leőrlése kelletinél több egy egyfölvonásos vígjátékra. Balett előtt adják, hogy az előadási órákat kitöltse – s így minden tekintetben csak puszta időtöltés – azonban a „Bizalmatlanok” fölött azaz előnye van, mikép a szerfölött nagy symmetria nem ront annyit a valószínűségen – ámbár a „férj egy órára” című darab is nagyon kénylegesen választott alapú mese. Salamon F.

66.

[Salamon Ferenc, *Arany János és a „népiesség”*, Budapesti Hírlap 1856. júl. 10–11–12–13. 159–160–161–162. sz.]

Arany János, és a „népiesség.”

Épen most kilenc éve, midőn mindnyájunk e kérdésre várt feleletet: ki „az az” *Arany* János, kit a Kisfaludy-társaság múlt februári gyűlésén megkoszorúzott? Alig hogy tudva lőn, mikép az nem álnév, hanem egy épen oly ismeretlen egyén vallja magáénak, mint a minő e név volt, midőn a pályadíjt nyert mű a közönség kezére jutott.

Azon perc óta, hogy e „Toldi” című remekből néhány lapot elolvastunk, ez embert, e költőt tökéletesen véltük ismerni, s neve kedves hangzatúvá lett irodalmunkban. Eredetisége, újdonsága mellett is e műnek minden sora, egyes szavai, az eszmemenet, a beszédfordulatok, oly ismerttek s oly kedvesek voltak, mintha a soha sem feledhető édes anyai hang csendült volna meg, egész tisztaságában, egész varázshatalommal. Eszményileg, sejtelmünkben mintha már rég ismertük volna e költőt és költészetét. Ki ne érezte volna, hogy ott népünk geniusa szólal meg egész nyugodtsággal, sokat mondó egyszerűséggel s még naivságában is erőteljes férfiassággal?

Annak, ki figyelemmel hallgatja az eredeti, tősgyökeres magyar beszédét, lehetlen nem gyönyörködnie komoly, még kedélyeskedésében is nyugodt hangjában, azon művészetben, mely szerint a nélkül, hogy bőbeszédű volna, kereken, oly találó kifejezésekben mondja el a mit mondani akar, mintha gonddal válogatta volna szavait, pedig oly természetesek és keresetlenek!

Ha lelkesültünk azon költőinken, kik a nemzet lelkületének nem alapját, nem legszebb erényeit, hanem részben gyönge oldalait képviselték, t. i. a föllobbadozó lelkesedést, a táblabíró lármás szónoklati szenvedélyét, a fiatal szív visszatarthatlan hevét, (s ennek is meg kellett lennie), kérkedés nélkül mondhatjuk el, mikép benső szeretettel, becsüléssel fogadtuk azon költőt, kinek észjárásában, férfias s nem közvetlen érzelemnyilatkozatában a magyar lelkület és gondolkozás tükrözi magát.

Igen, Arany műve mindjárt megjelenésekor figyelmet ébresztett s nagy hatást tett minden olvasójára. És nem csalódom, ha a fenebbi rövid rajzot hűnek veszem e benyomás jellemzésére: *Arany*nak azonnal jelesebb költőink sorában adtunk helyet, s művét tán sokan többször is gyönyörrel olvastuk végig.

Lehettek számosan, és pedig épen a legműértőbbek közt, kik „Toldi”t mindjárt megjelenésekor a legtökélyesb magyar műnek tartották, mely valaha íratott; de nem mondhatjuk el, mikép „Toldi” teljesen méltányolva lett volna, s számára kimutatva azon hely, melyre irodalmunkban érdemes. Ha nem ismernők az 1847-beli irodalmi viszonyokat (melyekről alább szólok), azt kellene mondanunk, mi-

kép olyanok voltunk, mint azon magyar gazda, ki azt sem tudja mije van, és pedig nem mintha dúsgazdag volna, hanem mivel vagyonát röstelli számbavenni.

Arany „Toldi"-ja egészben véve igen *kedvező* benyomást tett: – de csalatkoztak azok, kik csak az általános benyomást véve, azt hitték, hogy e művet és alkotóját ismerik, és érdeme szerint tudják becsülni. Épen az egyszerűség a tisztaság szokott legcsalékonyabb lenni. „Toldi" megjelenése után nem sokára egy igen derék földbirtokostól hallám, mikép az a „Toldi" mulatságos, érdekes olvasmány, de ha neki adná magát, ő is tudna olyat írni. Már, gondoltam magamban, minő kevés lehet az, mit ezen úr „Toldi" kitűnő oldalaiból fölfogott, midőn azt hiszi, hogy oly könnyen lehet utánozni; mennyire megcsalta e kristály tisztaságú mű, melynek fenekét oly közel képzelte állani a fölülethez!

Az olvasó közönség jobb része bizonyosan ennél mélyebben látott. De a mű, mint mondám, nem lőn vizsgálva és hitelesen megmérve.

Ha a mű fenn érintett összes benyomása legalább nagyában elemezve, fejtegetve lesz vala, oly érdemét kell vala elismernünk, mely íróját a legnagyobb költők sorába helyezi. Kiderült volna, mikép az, hogy költészete közvetlenül népünk geniusától látszik venni a lelkesedést, nemcsak hogy legszebb érdem akármely nemzet költőjénél, hanem a legelső rendű művészi tulajdonokat föltételezi.

Legelső helyen áll e tulajdonok közt azon bámulatos, mintegy ösztönszerű vizsgáló tehetség, mely csak nagy költők tulajdona, kik annak a mi legmélyebben van rejtve, külső jeleit oly jól eltanulták, mikép a legnagyobb hűséggel bírják kifejezni. A látottak, hallottak, erős vonásokban nyomulnak lelkébe, s épen a legnagyobb költők azok, kik legfigyelmesebb vizsgálók. Innen van, hogy e nagy költők közvetlen környezetükből, azaz a nemzettől, a helyből és a korból veszik alakjaikat, képeiket és eszméiket. Azon eredetiség, mely semmit sem utánoz, merő képtelenség. Minden költőnek utánoznia kell, csakhogy a nagy költő a természetet utánozza, míg a kisebb tehetség a kisebb nagyobb költőket az első az eredeti forrásból merít, az utóbbiak másodkézből veszik a tanulmányt.

Az eredetiséget nem a pathosz-nagyságából határozhatjuk meg; Schiller költészetében több a pathosz, mint Götheében; Lamartine-eban több, mint Bérangeréban, s melyik eredetibb költő? – Vagy ha e példák nem elegendők, vegyük Homért és Virgiliust. Ez utóbbinak hangja pathetikusabb, s meglehet jobban megragadja a fiatal képzelődést, – de lehet-e itt kérdés arról, melyik az eredetibb, midőn Virgilius sokban utánozta Homért? – Azon költő műve, ki a természet hű utánzója, sokkal egyszerűbb szokott lenni, s mondhatnók-e azért, hogy nem eredeti? A természet oly nagy úr, mikép követőit sem szabad szolgáknak neveznünk. – „Ha szabad nagy dolgokat kicsinyekhez hasonlítni" – a természet oly uralkodó, mint Nagy Károly, kinek kíséretét is uralkodók képezték. Csakhogy a művészetben e nagy uralkodó paladinjai nem szeretik a hiú ragyogást, egyszerűségükkel űznek fényt. – Arany a leghívebb ecsetlők közé tartozik, de a hűséggel meg is elégszik. Azon néhány vonással elénk rajzolt tájképek, alakjainak teljes plasztikája mind oly dolgok, melyek fölüleges olvasás mellett igen természeteseknek látszanak, s kivitelük nem lep meg, ha erre különösen nem figyelünk; azon gyakran elrejtett vonások, melyek népünk lelkületét, gondolkodása módját oly híven tükrözik, köz-

vetlenül hatottak ránk, a nélkül, hogy e hatást elemeztük volna. Nem csoda, ha sokan a kevésbbé műértők közől Arany művében semmi rendkívülit nem találtak. Épen az, mi a mű remekségére mutatott, annak természetessége volt, s épen az, mi az írónál legnagyobb eredetiség volt, nem juttatá eszünkbe az eredetiséget.

Nagy író, mint Kölcsey mondá, nem volt és nem lehet a nyelv teljes bírása nélkül, s valóban a nagy költők ez oldalról mind kitűnők. A nyelv ismerete hasonlíthatlanul fontosabb az íróra nézve, mint a színeké a festőre nézve; inkább olyan az, mint a zenészre nézve hangszere, melynek titkait tökéletesen kell ismernie, hogy abból emberi érzelmek hangját bírja kicsalni, oly természetesen, mikép ne a húrokat, hanem magát az érzelmet véljük megszólalni. Minél jobban feledjük a közvetítő eszközt, minél kevésbbé jut eszünkbe a mester kezeinek ügyessége, s minél inkább gyönyörködünk csak eszméiben, annál nagyobb a művész. Arany nyelve oly természetes, annyira összeolvad az eszmével, mikép az olvasók nagy része, könnyen feledte az eszközt s egyebet nem látott *Toldiban*, mint azt, hogy minden helyesen, talpraesetten van mondva s ez *nem tartatott* a legelső rendű költői tulajdonnak! Arany nem készített új szavakat (s régebb nem láttuk eléggé, hogy ez nagy érdem.) Sőt, mindamellett, hogy a legelőbb, t. i. a nép ajkán élő teljes épségében s eredetiségében fönmaradt nyelvet és régi irodalmunk maradványait oly bőven használta föl, mint előtte senki sem, e kifejezések nem hogy megleptek volna különösségük által, hanem csak azt éreztük, mikép a költő eszméinek, képeinek valamely jobb, erélyesebb és határozottabb kifejezését alig találhatta volna. A valódi költőnek főcélja épen nem az, hogy nyelvészeti érdemeket szerezzen magának, s *a nyelvet előbbre vigye*, hanem az, hogy minél tökélyesebb művet, alkosson az egész nyelvkincs *fölhasználásával.* A valódi költő célján és tudtán kívül, vagy jobban mondva csak a mennyire művében szüksége van a kifejezésekre, viszi előbbre azon nyelvet, melyen minden legfinomabb eszméjét kifejezi. Azonban az ítésznek, hogy méltányos legyen, el kell teljes mértékben ismernie a nyelvre nézve mellékesen tett nagy szolgálatokat is. Míg Aranynak legelső műve is nyelv tekintetében olyan volt, hogy a nyelvész, s az, ki a magyar nyelv szellemével bensőleg meg akar ismerkedni, tanulmányul, s mintegy eredeti kútfőként használhatja; az, ki csak a műben akar gyönyörködni, minden sorában csak az eszmét, a képet látja oly szabatossággal s egész teljességében kifejezve, mikép a nyelv érdemeit az oly csalódásig híven előállított tárgy mellett feledi. A körrajz, az árny nehány erőteljes vonásban mesterileg van kivíve. S csoda-e, ha addig, míg minden sorban gyönyörködtünk, e részben is feledtük bámulni a mestert? – Feledtük elválasztani a tárgyat a nyelvtől – azaz, nem fogtuk fel ítészileg. Mert az ítész kötelessége az, hogy a mi a művekben össze van forrasztva, azt teljesebb méltányolhatás és megértés kedveért egymástól elválaszsza, s e tekintetben épen ellenkező irányú szellemi munkát mível, mint a valódi költő, kit főleg az jellemez, hogy mindig az eszme és annak kifejezése, azaz formája teljes öszszeolvasztására törekszik. Hiú kívánság hát azoké, kik az ítésztől azt kívánják, hogy maga is költő legyen. Az elemzési és alakító tehetség két különböző dolog, s mint a tapasztalás számtalan esetben bizonyítja, egyik nagy tökélyre fejlődhetik, a nélkül hogy a másikat fejleszteni kellene.

De nemcsak az e műben uralkodó hang és nemzetünk jellemének erős alapvonalai, nemcsak a mesteri nyelv-kezelés tette meg hatását, a nélkül, hogy róla számot adtunk volna, hanem a mű egésze, arányossága is kijátszta azon kor olvasóit, melyben „Toldi" megjelent.

És ebben semmi csodálatos sincs. Egész művelt világban a mai nemzetek olvasó tömege, maguk az írók, sőt az ítészek nagy része igen keveset ád a mű külső és belső compositiójára. A tömegnél azon művek tesznek hatást, melyek valamely egy-két évig divatozó irányeszmét, egy *uralkodó szenvedélyt* képviselnek, a kisebb nagyobb művészet, a compositio méltánylása csak kevesektől várható. Ha az angol és francia irodalomnak nagyobb figyelmet ébresztő műveit veszszük, igaz, hogy azokban is látjuk a compositio bizonyos nemét; de a közönség e részben kevéssel szokott megelégedni. A franciáknál a külső, mintegy gépies architecturai compositiót látjuk drámában és regényekben túluralkodni. A személyek mintegy csupa géprészekké válnak, s az események képezik a főérdeket. Az angolok a regényírók egyéneket, alakokat állítnak ugyan előtérre, míg az egyesekben, a kisebb részletekben nagy plasticai tehetséget látunk, az egészben ritkán van meg az egyöntetűség. Az irányeszmék mind a franciáknál, mind az angoloknál nagy szerepet játszanak; csakhogy a franciáknál kevesebb művészettel, földolgozatlanul, míg az angoloknál többnyire megszemélyesítve szövetnek a műbe. Sőt az angol írók egyik legkitűnőbbike, *Thackeray*, mintegy kerülve kerüli az irányeszméket, s habár compositio dolgában nagy terjedelmű regényeiben ő is választ bizonyos, inkább lélektani s költői eszmét alapul s mintegy összetartó kapocsul, a külső compositióra ő sem figyel, s nem ád *arányosan* alkotott műveket.

[II.]

Magát az ítészetet is nagyrészben tévútra vezették az irányeszmék. A „Revue"kben terjedelmes értekezéseket olvashatni egyes írók, vagy egyes szépirodalmi művek fölött. (Ez utóbbiak többnyire regények.) A műveknek e nagy értekezésekben *többnyire* csak iránya van kimutatva, fejtegetve és sokszor vitatva; a többi részt az egyes alakok, egyes szép jelenetek és az események előadása képezi. Csak kevés ítész van, ki a művet művészi, költői szempontból veszi vizsgálat alá. Vannak *Planche*-ok és *L'Erminier*-k, kik a művészet alaptörvényeit soha sem tévesztik szem elől, bárminő ragyogók legyenek is a mellékes dolgok a kinövések. Vannak *Villemaine*-k és *Sainte-Beuve*-ök, kik az irodalom embereit és tünényeit magasb, történeti szempontokból vizsgálják; s mindamellett, hogy az eszméket főfigyelemre méltatják, óvakodnak attól, mikép a kisebb nagyobb mértékben művészietlen irányeszmékkel foglalkozzanak. Csak azon szellemi összeköttetést mutatják ki, mely az író és annak kora között létezett, s azon helyet az irodalom történetében, melyet az író mint a múlt és jövő láncszeme elfoglalt. Ez egészen különböző dolog azon eljárástól, melyet az ítészek nagyobb része követ, midőn nem az író lelkébe, s művészetébe enged pillantanunk, hanem alkalomszerű eszméit s illetőleg paradoxonait ismerteti. Az elsők úgy tekintik az írót, mint a kor és irodalmi állapotok termékét, az utóbbiak úgy mintha az volna a költő hivatása, hogy a költészet körén kívül eső tárgyakban is próféta, s pártvezér tartoznék lenni. Az elsők a költői

tehetségből a szellemi részből ismerik el a halhatatlanságot; az utóbbiak a mulandó anyagot mérlegelik.

Azonban mindamellett hogy írók, közönség s az ítészek nagyobb része a divatozó irányeszmék hatalma alatt áll, tapasztalás bizonyította tények mutatják, mikép az irodalmi művek sorsát a forma tökélyessége, a compositio és alakításban tanúsított tapintat és ügyesség s az eszmének mind a kül, mind a bel formávali minél tökélyesebb összeolvadása szokta eldönteni. Maga a közönség is időmúltán csak a formájára nézve tökéletesebb műveket tartja becsben, s azok, melyek a bizonyos kor és helyhez kötött divateszméket használták fel csalétekül, az eszmékkel együtt kimennek divatból, mint azon versek, melyek csak egy névünnep megéneklésére gyártvák, mint azon alkalomszerű bohózatok, melyek egy városi eseményre vagy helyi szokásra vannak alapítva. A különbség csak az, hogy míg emezek napokig, egy pár hétig mulattatják a közönséget, a csupán irányeszméi által ajánlott mű egypár évig, s ritkán tizedekig, vagy csak bizonyos népnél olvastatja magát. A compositiojára nézve tökélyesebb mű örökre gyémántja marad egy irodalomnak, és a külföld is csak azokat fogja akármely nemzet irodalmából becseseknek találni. Lehet, hogy néha nem tesz oly rögtönös, pillanati hatást, mint minden kedélyt elfoglaló irányeszmékkel teljes mű, de becse évről évre emelkedni fog, – s az irodalomban, mely ily remeket vall magáénak, folytonos példányul szolgálván, arra kiszámíthatlan befolyást gyakorol.

„Toldi” első részében a külső és belső compositio oly egyszerűen tökélyes, maga az adott anyag annyi tárgyilagossággal s művészettel van kezelve, mikép senki sem kételkedhetik, hogy irodalmunk ebben a legtökélyesebb művet bírja s mint valódi, csaknem egyetlen remekét mutathatja fel, melylyel csak a „Toldi estéje” versenyezhet – s úgy hiszem diadalmasan. Emebben a belső compositio túluralkodó, – „Toldi” első részében a dolog természeténél fogva, a külső. Elbeszélő költészetünkben nincs több, mely ezekkel főleg compositio dolgában versenyezhessen. – Megadom Kisfaludinak, Vörösmartynak irodalmunk történetében a kétségtelen, rendkívüli érdemet, bámulom és tisztelem a lángészt és költői tehetséget; de a mű alkotásában íróink közt egy sem volt oly nagy mester mint *Arany*, mit „kisebb költeményei” is számos példában bizonyítnak.

A „Szépirodalmi szemle” képviselői, kik közt Henslmant és Erdélyit kell mint fő munkásokat megneveznem, az Arany föllépte korában „Toldi” több jeles oldalait emelték ki. Érdemük szerint csak az tudná méltányolni e férfiak rövid működését, ki irodalmunk félszázados történetének több tért és időt szentelne. Én itt csak nagyában s mennyiben tárgyammal összefügg, akarok egy két jellemző vonást kiemelni működésükből. A „szépirodalmi szemle” szerkesztői nagy erkölcsi erőt s belátást mutattak, midőn egyfelől meg merték támadni az úgynevezett irányszemlének a költészetbe vitelét, s ezzel szorosan összefüggőleg, másfelől a műformák és compositio mellett emeltek szót; ők voltak kik az ál pathoszu dagályt meg merték támadni, még Petőfiben is, kinek műveit méltányolták, (Szépirodalmi szemle első félévi folyam 298 lap) – s a forma pongyolaságát verseiben is megrótták (ugyanazon folyam 279 lap). Általánvéve, pedig a Petőfi által kiválóan képviselt irány „Szépirodalmi szemlé”-ben és „Kisfaludi társaság”-ban sok pártolóra ta-

lált. Akkor ez irány *népiesnek* lőn nevezve. Én egészen más szempontból veszem a dolgot, s mindamellett, hogy a „népies” szót itt tévedésnek, helyénkívülinek tartom, a „Szépirodalmi szemle” körül csoportosult *ítészeknek* (kiknek e szót is köszönjük), korukhoz képesti nagy érdemét akarom röviden föltüntetni.

Irodalmunk időszámlálását előre és hátra Kazinczyn kell kezdenünk. A szakadatlan fejlés éveit csak rajta innen számíthatjuk, az irodalmi „Renaissance”nak az ő neve képezi első betűjét. Egy nemzet életében szerfölött rövid ötven év alatt irodalmunk bámulatos gyorsan fejlett ki és nőtt magasra. Mint az agave, mely pár nap alatt egy hatalmas belső erő következtében óriási virágzó törzset hajt ki. Egy emberéletben lehetett fölsarjazásának első mozzanatát és a virágzást látni.

Mint minden nép irodalma, úgy a mienk is utánzáson kezdődött; – átvettük az idegen formákat, mint mások, sőt a Kazinczi és barátjai közti viszony is némileg Weimarra emlékeztet. Másutt igen későn bontakozhatott ki az irodalom a külföldi formákból; – nálunk a kibontakozás példátlan gyorsasággal ment véghez. – Ennek egyik igen nevezetes s tán egyedüli okát könnyen fejthetjük meg magunknak. Mindnyájunk ismeri azon belső erőt, mely irodalmunkban csodát tőn. – Irodalmunk újabb korának férfiait csaknem kivétel nélkül mind a hazafiúság késztette tollhoz nyúlni. Látták, hogy nekünk mindenek előtt s minden áron irodalom kell, – s lelkesült önfeláldozással nyúltak a tollhoz. Ugyanezen érzelem volt, mely költőink utána szakadatlan láncolatának mindenikét lelkesítette, s mely mindig hatalmasabban nyilatkozott. Bármi különbözők voltak e férfiak tehetség dolgában, mindenik örökség szerint vette át ez érzelmet s megmutatták, hogy állandó ható erők a szellemi világban épen oly csodákat mívelnek, mint az anyagiban. Igen természetes volt, mikép a költők, kik először megelégedtek azzal, hogy csak munkásság által akarák kimutatni lelkesedésüket, később nem rejtették el azon érzelmet, mely őket írásra buzdítja. Csakhamar Berzsenyi szózata hangzott fel, s bár latin formában, az említett érzelem nyilatkozott „Romlásnak indult...” stb. dalaiban. Szintolyan természetes volt, hogy az idegen formába s még nem elég magyaros nyelvbe öntött eszmék a nagyobb korú közönség előtt nem voltak élvezhetők. *Vörösmarty* egy lépéssel tovább ment. Csak a kétségbeesett költőhöz mondá: „Vagy zengj, de magadnak, örömtelenül!” Ő nem csak magának akart dallani, ő hatni akart, föl ügyekezett szavával rázni, buzdítni a nemzetet, a „régi dicsőség” iránti lelkesedésre. Ehhez neki egészen magyarosabb nyelvre, kifejezésekre volt szüksége, s ügyes, lángeszű szónokként találta ki a hangot, melyen biztosabban szólhat a magyar közönséghez. Nyelve, hangja, keleties képzelme új, eredeti, gazdag, s teljesen magyar volt; csak a forma volt még idegen, habár nagy lángesze, szép nyelve varázsa alatt a csak másodrendű versmérték idegensége annyira elenyészett, mikép egy újabb költői nemzedék fedezteté föl velünk a forma idegenségét. De visszatérve az uralkodó eszmére, melynek irodalmunk oly gyors fejlését köszönheti, Vörösmartyban, és főként utánzói és követőiben azon érzelem át is lépte volt már a költészet határát. A lyra, az eposz irányköltészetté vált. Lyránk mintegy arra érezte magát hivatva, hogy a szónoklatokat rímbe, mértékbe szedje; eposzaink s balladáink írói nem azt tartották szem előtt, hogy a hősökben embereket állítsanak elénk, hogy az alakok, a szenvedélyek természetszerűen mozogja-

nak és fejlődjenek szemeink előtt, s egyszerű objectivitásuk által hassanak, hanem mondhatni, azon *föltett szándékkal* voltak írva, hogy lelkesítsenek, buzdítsanak.

A ma élő emberek nagy része ezen irodalmi generatio alatt élte le fiatal korát; – de – már az emléknél fogva is – bármi rózsaszínben lássa is maga előtt azon kort, midőn minden költő egyegy Orpheus akart lenni, ki azt hívé, hogy neki elöl kell járnia, s buzdító dalokat zengenie, be kell vallanunk, mikép ez irányban költészetünk túlságra ment, – s egyszersmind csalódásnak kell nyilvánítnunk, mintha a költő egy nemzetnél prófétai szerepre volna hivatva. Tudjuk, mikép Franciaország nagy költője Hugo is e csalódásban él s azt hiszi, mikép philosophiai és politikai eszmék fölvételével kell a költői név méltóságát emelni, – holott egészen egyébben nagy, ú. m. a családélet képeinek érzelmeinek festésében. – Vörösmarty is, művészi szempontból nagyobb néhány igen szép lyrai műve, mint eposzai által.

Nálunk a Vörösmarty följéptére következő korban az irányeszme, uralkodó érzelem, mely az egész közönségnél viszhangra talált, háttérbe szorította a valódi költészetet. – Azon költemény, lett legyen az eposz, ballada, vagy dal, melyben hazafias érzelmek voltak megénekelve, bármi gyenge volt is a kül- és belforma tekintetében, mintegy sérthetlenné lett, – s alig kívántunk egyebet a költőtől, mint azt, hogy ezen egy húrt pengesse szüntelen. – Minél harsányabban, minél kirívóbban, s így többnyire kevesebb költőiséggel lőn megzengve az, annál jobban lelkesített, s annál jobban szerették. Az eszme nagyságát, szépségét bármennyire elismerje is az itész, irodalmilag irányeszmének nevezhetjük mindazt, mely egy költői műbe beleszövetvén, annak a művészi szempontok alá vannak rendelve. Az eszme lehet a legmagasztosabb, lehet hazafiúi, sőt vallásos; de mihelyt annyira elfoglal mind írót, mind közönséget, mikép hosszasb ideig az irányeszme kedveért feledjük a művekben a jellemzőt, az általános emberit, a műszerkezetet: *tisztán* irodalmi szempontból az irányt tévíránynak nevezhetjük. Azon hit, mintha a költő jellemzésen, festésen, drámai előállításon kívül tanítói, szónoki szerepet is tartoznék vinni, irodalmunkban is megzavarta egyideig a valódi költészetrőli fogalmainkat, s sokáig a dagályt, a declamatori hangot fogadtuk el legnagyobb költészet gyanánt. Adjátok csak külföldi műértő kezébe az 1830-tól 1845-ig megjelent műveink nagyobb részét, s mivel rá nézve azon kor hangulata idegen, nem fog e művekben tizedrész annyi jelest mutatni, mint mi akkor találtunk; mert előttünk azok is nem művészi becsükért, hanem tárgyuknál fogva voltak érdeklők.

[III.]

Maga Petőfi is, ki forma tekintetében sokkal magyarabb formákat választott, mint elődei, nem volt ment attól, mikép a költőt prófétának, legelső sorban járó buzdítónak higye. Azonban költeményeinek nagy és becsesebb része jótékonyan hatott az irodalomra. Formáinak ú. n. népiessége kevésbbé hatott, mint azon mesterkéletlen hang, mely merőben ellenkezett a szónoki, feszes modorral, melybe hazafias dalaink, balladáink öltöztetve voltak, s melyekre a közönség is egyhangúságuk s részben álságuk miatt rá kezdett unni. Petőfinek ez új hangja nagy zavart idézett elő az irodalomban. A hang, a forma újdonsága mindenkit meglepett, s azon időben, midőn föltűnt, az itészet is, mondhatni kiejtette kezéből a kor-

mányrudat. Ítészetünk, mint Gyulai helyesen mondá, a múlt két tizedben nagyrészint politikai színezetű volt. – Mit én úgy fejezek ki, mikép arra is elragadt azon kor uralkodó érzelme, vagy irodalmilag szólva, irányeszméje. Nem csoda, ha e szónoklatot szerető kritika végre kimerült s midőn Petőfi föltűnt, már alig létezett.

Ha most azt veszszük, mikép nálunk ily gyorsan követték egymást, vagy inkább oly gyorsan torlódtak egymásra az irodalmi nemzedékek, csoda-e, ha az ítészet oly nehezen tudta föltalálni magát; csoda-e ha az akkori jelen embere oly nehezen tudott történeti szempontra emelkedni?

Ha némi fogalmat alakítottunk azon irodalmi anarchiáról, mely egy oly hatalmas gyökeret vert általános irányeszme elenyészte s az idegen formák végképi megbukása korában beállott, lehetlen elismerőleg nem szólnunk azokról, kik az utolsó „Athenaeum"okban, s a „Szépirodalmi szemlé"ben oly merészen álltak síkra egyfelől az irányeszmék ellen, (bár nem egész általánosságban) másfelől a művészi compositio mellett.

Henszlman volt főként az, ki a compositio mellett, és szónoki hang ellen szólalt fel. Azon cikksorozata, melyet Vörösmartyról az „Athenaeum"-ban adott ki, párját keresi irodalmunkban. E munkában volt a compositio tán legelőször nagyban gyakorlatilag megmagyarázva irodalmunkban. *Erdélyi* volt, ki az ú. n. *népies irányt* szóval és tettel érvényesítni törekedett, kimutatván egyszersmind, mikép az a népies irány, melyet Petőfi költészetében látott, nem is új. S valóban Csokonai, Kisfaludi K., Czuczor és Vörösmarty is írtak népdalokat még Petőfi előtt.

Mindamellett azonban, hogy a nevezett ítészek érdemeit teljes mértékben el kell ismernünk, most, csaknem egy tized múlva, nem elbízottságból, hanem irodalmunk tovább fejlése által följogosítva veszek magamnak szabadságot némely tévedéseiket kimutatni, mit csupán azért kell tennem, mert szorosan ahhoz tartozik, mit Arany költészetéről részint elmondtam, részint a következő cikkben elmondandó vagyok.

Teljesen menthető, mikép mindamellett, hogy a „Szépirodalmi szemle" ítészei sok, nagy lelkesedéssel fogadott költeményben részint a szónoki hangot, részint az irányeszmék fölvételét hibául tették ki; sőt a „Szépirodalmi szemlé"-ben egy névtelen a politikai dalokról elmondá, mikép bárminő nagy sensatiot csináljon a bajor sörivók közt bizonyos rajnán-túli dal, még abból nem következik, hogy remekmű legyen; még sem emlékszem, hogy a balladákra, költői beszélyekre nézve tisztán ki lett volna mutatva, hogy azokról akkori költőinknek elég helyes fogalmuk volt; holott tán épen e költői nemek szenvedtek leginkább a szónoklási betegségben, (hol épen legkevesebb helyük volt) azok voltak leghiányosbak compositio dolgában, azokban uralkodott az álpathosz, a dagály; azokban volt legkevesebb drámai és legkevesebb adag a valódi költészetből. Az ő koruk épen egy átalakulás kora volt, s a még részben fenmaradt romokat ők sem merték érinteni.

Meglehet, s vannak is némi jelei, hogy tán e részben is tisztán láttak; csak nem volt tanácsos az irodalmi nagy többséggel s az általános közhittel s érzülettel homlokegyenest szembeszállani. Maga a Kisfaludy-társaság is, mely őket tekintélyével fedezhette volna, nagyrészben a már hanyatló irodalmi nemzedék elemei-

ből állott. Valószínű azonban az is, mikép ez érdemdús férfiak félszemmel még mindig *csak* a német irodalomra tekintvén, *Uhland* által igazoltnak s tekintélye által följogosítottnak tartották elbeszélő költészetünk akkori álirányát.

Sokkal fontosabb azonban egy tévedésük, melyet akkor lehetett menteni, de ma már semmisem ment, ha ugyanazon nyomba hágunk.

A mint a dolgot most egy tized múlva látjuk, tévedés volt *Petőfi* és *Arany* költészetét a *népiesség* szempontjából fogni föl.

Először is azon időben s még tán maig is nemcsak szavakban, de viszonyainkban is Kölcseynek e szava élt mindenki lelkében: „*Nép* és *nemzet* két egymástól különböző dolog." Tehát a közvélemény, az egész ország előtt két legnagyobb költőnknek mintegy alsóbb helyet mutattak ki az irodalomban. Tudjuk ugyan, hogy Petőfi és Arany műveit nem a ponyvairodalomba sorozták; ezt művelt szépészeti ízlésüknél fogva nem tehették; tudjuk, hogy ők e szó alatt „népies" nem láttak valami megalázót, de új műszavuk az irodalomban és a közönségnél közforgalomba jövén, válaszfalat képezett s önkényt megkülönböztette mindenki a nemzeti költészetet a népies költészettől, s mintegy határvonalat húzott egy irodalmi aristokratia és alsóbb osztályok között.

Ez azonban csekélység. Most vitatkozni a rangok fölött gyermekesebb volna, mint akkor volt, rangukat különböztetni meg. Sokkal fontosabb az, hogy a költészet, az aesthetica szempontjából a népies költészetnek semmi értelme sincs.

Midőn egy akármely nemzetbeli műítész Petőfi vagy Béranger művét olvassa, nem az jut eszébe, hogy őket azon eszmék nagysága szerint ítélje meg, melyek csak *anyagát* képezik a műveknek; – hanem magát azon művészetet, azon alakító tehetséget, teremtő erőt veszi mértékül, mely az anyagot a maga illő formájába tudja önteni; azon költői egyéniséget, kinek lelkében minden a mi környezi sajátságos, eredeti fölfogás szerint nyomul be, és megfelelő módon nyilatkozik. Petőfinek költői egyénisége a legföltűnőbb mind egy ítész mind a közönség előtt. Nagy hatását nem a népies forma fölvétele fejti meg; hanem az, hogy mint valódi költőben, benne csaknem minden őszinte, s mintegy önkénytelenül nyilatkozó volt. Igaz, e tulajdon megvan a nép ismeretlen nevű költőiben is; de ugyanez az, mi *a világ legnagyobb költőinek kiváló ismertető bélyege*. Ő mintegy pillanati lelkesedésre dallott, – s habár művei közt több van, mely épen azért, mivel egy szeszélyes gondolaton épül, nem nevezhető költői műnek, dalainak igen nagy része, oly egyszerre s oly önkénytelenül látszik születni a gondolattal, az érzéssel, mint egy felsóhajtás. Ez őszinte ihlettségnek köszönheti lyránk igen számos műremekeit. A forma mintegy egyszerre született az eszmével, s épen e kettő öszveolvadásának mértékéből kell a művek fölött ítélnünk.

A költészetben igen nagy, s még az ítészek közt is elterjedt tévedés azon eszmék szerint ítélni meg a költőket, melyek életviszonyok és kor szerint különbözők lehetnek s csak történetesek. Hogy Dante, Milton a keresztényi hit dalnokai voltak, koruk s helyzetük hozta magával, – s nagy tévedés volna e két nagy szellemet, azért mivel ugyanazon eszméket vették tárgyakul, egy osztályba sorozni s még ráadásul Klopstockot, Luthert és Calderont is melléjük tenni. Mint *Brassai* úr

közelebbről igen helyesen fejtegette, minden valódi költő annyira önálló, mikép helytelen köztük osztályzásokat, iskolákat venni föl.

Forma tekintetében osztályozzuk-e őket? Így sem gázolnánk ki soha a zűrzavarból. Vörösmarty, a külső formában s némely más részben is a classicusokhoz volna sorozandó, míg az ú. n. romantika vegyületével is bírnak művei. *Arany* a külformában nem classicus, de az ú. n. classicusokra emlékeztet művei szerkezete, plasticai festése, tárgyánál fogva pedig a romantikához tartoznék. Hová tennők Göthét, kinek Werthere, Faustja, Herman és Dorottheája bizonyosan nem sorozható épen a classicai osztályba.

Hát népies forma létezik-e? Homer népies költő volt, de egyszersmind a classicismus ősapja; *Ossián* is népies költő, valamint a Niebelungen és a közép korból fennmaradt legendák és balladák szerzői; népies forma az aráb regék szerkezete, a hindu és chinai elbeszélések, drámák és dalok; s most már e roppant változatosságban mi az általános jelleg a formára nézve? Az, hogy mindenikben az érzelmek természethíven, egyszerűen vannak kifejezve, a kültermészet lelket, az emberi lélek testet megszemélyesítést nyer, s hangban, nyelvben a tárgy öszhangzó a százféle formával – azaz mindenütt a valódi költészetnek azon nemét találjuk, mely minden oly valódi nagy költőnél is megvan, kinek nevét is ismerjük, s ki műveit *papyrusra, pergamentre, vagy papírra írta le*, a helyett, hogy azok szájhagyomány útján maradtak volna fön. A nép ajkán fönnmaradt dalok, elbeszélések, melyek kötött formájuknál fogva maradtak fönn, egyegy nagy költői tehetség művei, ki költői fölfogással bírván, maga köréből, a látott, hallottakból, s az *elődeitől eltanult traditionalis, s általa gyakran módosított formákban teremtett új művet*. Azért látjuk, mikép azok nemcsak a költőt, hanem a nemzetet is jellemzik. Maguk köréből vették a tárgyat, fölhasználták a legépebben maradt nyelvet, s a rá legjobban illő formát; – festették benne az emberi érzelmeket, szenvedélyeit, az embert – egyszerű hűséggel, azaz ugyanazt tették, mint azon költők, kik sajátkezűleg írták meg műveiket, s nagyobb költők voltak, mint számtalan azok közől, kik *ívszámra* kaptak honorariumot munkájokért.

Ha népies költőnek nevezitek azt, ki az alsóbb néposztály életét rajzolja: akkor miért nem nevezzük Göthét „polgár" költőnek, midőn „Hermann és Dorothea" remekműveinek egyike, „Werther," részben „Faust" és „Egmont" s több más művei a polgári körben játszanak? Nem lehetlen, mikép ha Göthe először is Hermann és Dorottheával lép föl, nyárs *polgári* költőnek neveztetik, s Klopstocknál alsóbb rangot nyer vala; s ismét föltéve, hogy ez első és utolsó műve lesz vala, bármily remek is a „Hermann és Dorotthea" című *polgári elbeszélés*, valószínű, hogy azok, kik a tárgyakból s a rajzolt szenvedélyek nagyságából ítélik a költőket, egy fokkal kevesebbre becsülik, mint „Don Carlos" íróját. Nem egyoldalúságra mutatna-e *Dickens*-t, *Sue*-t a nagyvárosok költőjének nevezni, midőn oly óriási különbség van fölfogásukban, stylükben, költői egyéniségük és költészetük közt, s midőn épen e dolgok azok, melyek szerint a költőket meg kell ítélnünk. Miért nem mondjuk, hogy Sand népies íróvá lett, miután közelebbi időkben több regényeinek tárgyát a népéletből merítette s a nép embereit a nép nyelvén beszélteti? Ezen népies színezet a nagy tehetségű szerzőnőnek mi dicsőséget sem hozott. A francia kritika leg-

kevesbbé sem jött zavarba a „népies" szóra; hanem ezen műveit is teljesen a művészi szempontok, a jellemek kivitele és a compositio szempontjából vette bírálat alá; sőt pl. Planche igen helyesen s igen tisztán mondá ki, mikép az által legkevesebbet sem nyer egyik költői mű is, ha csupán a népies nyelv, a népies modor az, melytől szerzője a hatást várja. – Természetes, hogy a nép életéből vett elbeszélésben jellemzés végett *szükséges* a nép nyelvét megtartani, de azon egyes kis vonások, melyeket a nép nyelve ad, még nem elegendők arra, hogy öszhangzó, egész mű jőjön létre – szóval az, hogy minő életkörből veszi tárgyát a költő, csak mellékes s kényére bízott dolog; – de az, hogy a költemény valódi műegész, a benne fölléptetett emberek művészien előállított alakok legyenek, a jellem és a lelki tünemények külső jelekben határozottan, híven legyenek előállítva – az a mi nem mellékes, s ez az egyedüli szempont, melyből az elbeszélő nemben a költőt ítélni kell, s ez az egy az, miben Arany „Toldi"jára s még Petőfire nézve is az egykorú ítészet nem volt egészen tisztában.

Se tárgy se forma tekintetében nem látván különbséget a népies és nem népies költészet közt, nem marad fenn egyéb a népies költő jellegzésére, mint az, hogy ez nem írja le műveit, hanem elénekli, s a nép eltanulja tőle. Még az sem szükséges, hogy a dalnok épen a népből való legyen. Egyegy költői fölfogással, s a dalokra nagy hivatással bíró nemesnek dala épen annyira lehetett népszerűvé, mint az, melyet egyegy jobbágy, falusi kántor, vagy juhászbojtár készített.

A „Szépirodalmi szemlében" „Toldi"-ra nézve e tételt olvassuk, mely a „Kisfaludi Társaság" 1847-beli közgyűlésén e pályanyertes műre nézve beadott jelentésben fordul elő: öt műbíró volt kinevezve. Ezek: mintha előlegesen összebeszéltek volna, fölolvasott véleményeik egymásután ugyanazon műnek ítélték a díjt, mely nemcsak a jelen pályairatok közt hasonlíthatlanul a legbecsesebb, hanem, mint egyik műbíró megjegyzé, *a magyar irodalom egyik legszebb dísze.*" Egyszersmind a kitűzött 15 arany 20-ra lőn kiegészítve. (Minő csekélység egy örökbecsű műért!)

Látjuk, hogy a mű jelessége el lőn ismerve, sőt ez elismerés egy irodalmi nevezetességekből álló testületnél mintegy hivatalosan magasztaltaték.

[IV.]

Sőt a „Szépirodalmi szemle" 1847-beli június-decemberi folyamának 2-dik számában röviden ugyan, de elég részletesen lőn kimutatva, mily mesterien tudta fölhasználni Arany a „Toldi"ról szóló krónikát.

De a magasztalások, a művészi tökélyeknek ez elismerése dacára, ugyancsak a fönnebbi bírálatban ezt olvassuk:

„*E költemény* („Toldi") *legkitűnőbb sajátsága a népiesség*, mely leginkább a fölfogás naivságában áll – *e látszó* (!) *öntudathiányban*, mely azon kor népköltőinél találtatik csak, midőn a tudomány s művészet a természet közvetlenségére olvasztólag még nem hatott, midőn *a költő korának és népének szemléletét és érzetét, nem a művészetnek, melyet nem ismer, törvényeihez* (?) nem ennek eszmélt céljaihoz szabja, hanem belső szükségességből úgy adja, mint az benne népének hasonműveltségű tagjában visszatükröződik; *ki nem műveltségre, hanem csak egyedi felsőbb adományokra nézve áll népe fölött. Ez a népköltő lényege* (!)... *s e tulajdonság tiszta*

foltatlan birtoka teszi Arany J. művét (!) *ritka tüneménynyé az egyetemes műköltészetben*, s egyetlenné a magyar irodalomban."

E bírálat, melyből idéztem, először is nagy tétovázást mutat, már annálfogva, mivel önmagával jön ellenkezésbe. Mint említém, először ki van mutatva az, mily ügyesen s nagy művészettel használta föl Arany a megadott mondát, azaz *öntudatosságának* a legnagyobb bizonyítéka van fölmutatva, s azután nyomban, mint az egész idézetből látjuk, az öntudatosság van kétségbe vonva.

„Toldi"nak mind első, mind utolsó része, mind szerzőjüknek azóta megjelent kisebb költeményei oly nagy művészi öntudatosságot mulatnak, mely irodalmunkban egyetlen s messze kiváló tünemény. Nem tudom, hogyan lehetett „Toldi"-ból azt következtetni, mikép annak írója azon költők közé tartozik, vagy csak látszik is tartozni, *„ki nem a művészetnek, melyet nem ismer, törvényeihez"* szabja magát, tehát főként az jellemzi Aranyt, mikép lényegesen népköltő?

E tétovázó ítélet nagy költőnek ismeri el Aranyt, – s csak az magyarázza meg ezen (irodalmi szempontból) rendkívül sajátságos ítészeti fölfogást, mikép a „Szépirodalmi szemle" szerkesztőinek, s azon időkben uralkodó irodalmi közvéleménynek a „népiesség" épen oly kedvenc, mint üres szava volt.

Fenebb kimutattuk röviden, miért volt oly nehéz az ítészek legjelesbjeinek is tájékozniok magukat, s mi a népies szót 1847-ben menthetőnek ismerjük el; de már 1850 és egynéhányban nevetségesekké válnánk a világirodalmi az az tisztán költői szempontú ítészet előtt, ha tovább is e szót alkalmaznók azon két legnagyobb költőnkre, kik közöl mindenik s főként *Arany* sokkal alaposabban ismeri mind a magyar irodalmat, mind a külföldi ó és újkori remekírókat, mint a „népies költő"-ről a „Szépirodalmi szemle" föltevé.

Szűnjünk meg hát Petőfit és Aranyt egyébnek, mint pusztán „költő"nek nevezni – se többet se kevesebbet nem érdemeltek s ha az egyik kevély volt e nagy címre, a másik szerénységében nem kíván melléje epithetont – itt legfölebb a „valódi" szót tartanám méltónak hozzá, ha fölösleges nem volna.

Arany J. igaz, ritka tünemény; de nem azért, mintha öntudatlan, hanem épen azért, mert öntudatos művész; nem azért mintha népköltő volna, hanem azért, mert költő, és a költők ritka tünemények.

Midőn a fenebbiekben Arany első művének hatását, a művészeti fő szempontokat, akartam leírni és kijelölni, melyekből azt meg kell vala ítélni, de melyekre nézve, a mű egyszerűségénél fogva, mind a közönség, mind az ítészet kisebb nagyobb tévedésben volt; s midőn csak futólag érintettem azon uralkodó eszmét, mely egyfelől oly nagy lendületet adott irodalmunk kifejlésének, s azt az idegen formákból oly hamar segíté kibontakozni; másfelől ideiglenesen s kissé megzavarta a valódi költészetről helyes fogalmainkat; végre a „népies" szónak alaptalanságát akartam kimutatni, egyszersmind előszót írtam Aranynak közelebbről megjelent „kisebb költeményei" bírálatához. Tudom, hogy későbbi ítészek, mint b. *Kemény* Zs. (A „Divatcsarnok"-ban) *Gyulai* P. (A „B-p. Hírlap"ban), maga *Erdélyi* J. (A „Pesti Napló"ban) *Arany* „Toldi"-ját több oldalról ismertették s e költő nagy te-

hetségéről érdemlegesen s nagy méltánylattal szóltak. Nem akarok azon kelepcébe jutni, melybe csaknem mindenik kezdő ítész közelebbi időkben jutott, miszerint elődeit és egykorúit merőben ignorálta, s kritikánkat szánandónak mutatta, melynek árvasága csak szerény (!) jó akaratára és tehetségére szorult.[1]

Midőn Arany „kisebb költeményeit fogom ismertetni, nem kérkedem azzal, hogy e nagy költői tehetséget minden oldalról kellően fogom jellemezhetni – ehhez nagy jellemző tehetség kívántatik, melylyel kevés ember bír. Oly költeményeket, minők az előttünk fekvő gyűjteményben vannak, csak egy *Gőthe* tudna talán kielégítően ismertetni; – de kötelességünk jeles költőinket minél több oldalról tanulmányozni, s a több oldalú fölfogásból mindenesetre határozottabban fognak feltűnni mind költőink mind költészetünk iránya.

Arany fölötti tanulmányom csupán tanulmány, s nem azon értelemben vett bírálat, mintha ítéleteket akarnék mondani az egyes művek fölött. Az ítész nevetségessé válik, ha Aranyt akarja tanítni, – neki *Aranytól* tanulnia kell. Ez nálunk tán szokatlan nyilatkozat; de meg kell gondolni, mikép az ítész nem Aristotelestől, Schmidt Juliántól tanulja a költészet törvényeit, hanem egész tudományát a műremekekből meríti, – s a mindig egy, de többféle színben mutatkozó költészet az a fris forrás, hová el szeret járni. Arany költeményeiben egy ily fris forrást találunk – miért szégyeljem bevallani, hogy abból annyi tanulmányt akarok meríteni, a mennyire képes vagyok.

Hiú elbizakodás is volna egy kitűnő költőről még életében irodalom-történeti szempontú ítéletet mondani. A jelen embere csak félig ítélhet történészi alapossággal. A múltból is csak annyi áll előtte, menyit a még egészen ki nem derített közelmúlt homálya látnia enged, melynek elfogultságai s netaláni szenvedélyei is fenmaradhattak. A jövő pedig, melybe a jelenkori tünemények hatása esik, merőben ismeretlen, s mihelyt azokba kalandoz át az ember, nem történész, hanem jós akar lenni.

Elmondhatnók, hogy *Arany* zárkövét képezi lyrai költészetünknek, – elérte a tökély legmagasb fokát. De hátha a jövendő kijátsza ez állításunkat? Hátha bebizonyul, miszerint az, mit mi zárkő gyanánt tekintettünk, nem egyéb szilárd alapkőnél?

---

[1] E megjegyzés alól kevés a kivétel. Elkezdve oly magasan, hol Egressy képzeli magát (ki Bajzáról mitsem akar tudni, Erdélyit tán névről is alig ismeri, Gyulainak megmutatja, hogy csupán Shakespeare-t kell ismerni az egész világirodalomból, hogy E. urat megérthesse), le azon névtelen ifjúig, ki nem rég a „Hölgyfutár"ban Aranynak előttem fekvő műveit akarván ismertetni, az ismertetés helyett egy *Arany*-t leckéz – legnagyobb költőnket akarja megtanítni arra, mi az a költészet – csaknem mindenik kimutatta, mikép a többi ítészt nem tartja még szóra is érdemesnek. Szakférfiaktól hallám, s magam is többször tapasztaltam, mikép e hibát nem egyedül az ítészek követik el, hanem a mi tudósaink is, kik ha könyvet írnak, nem abban járnak, hogy művüket az azelőtt ugyanazon nemben saját irodalmunkban megjelent művekkel kapcsolatba hozzák, s így a tovább fejlesztésen működnének, hanem minden elöd és egykorúnak mellőzésével, kezdőkként lépnek fél. Ez nemcsak hogy méltánytalanság, hanem az ügyre is rosz befolyással van, s részemről belátván a hibát, azt telhetőleg kerülni ügyekszem. S. F.

Én e magas szemponton, honnan múltat, jelent és jövőt kellene áttekintenem, nem érezném magamat biztosnak, elszédülnék.

Az ítészet csak előkészítheti a jövőt, mennyiben a költők műveiben nyilatkozó irányra az író és olvasó közönséget figyelmezteti. Megmondhatja, hogy bizonyos irányban tévútra fogunk jutni – egy másikon helyes irányt követünk; nem mondhatja meg, hol van a netovább.

Meg lehet elégedni közvetlenül a művekről elvont tanulmánynyal, s a helyesebb iránynak méltánylásával. Én csak biztos alapra szeretem fektetni a vizsgálatot – s egyegy műszót sohasem tartottam biztos alapnak egy tárgy megítélésére, hanem a dolog természetét (igyekszem szem előtt tartani. így lőn, hogy mindenekelőtt a népiességet ügyekeztem bemutatni mint oly szót, melyen megindulva tévútra jutnánk.

Azok, kiket a két „Toldi" meg nem győzött a felől, miszerint *Arany* jellemzésére a „népies" nevezet üres szó, „kisebb költeményei"ből teljesen meggyőződhetnek a felől, miszerint sem több sem kevesebb, mint *valódi költő* műveit bírjuk ez új két kötetben is.

Lehetnek, kik e két kötetre azt fogják mondani, mily keveset írt *Arany* egy tized alatt! Más költő két három annyit írt volna s hajlandó lesz *Aranyt*, nem sorozni, mint mondani szokás, a *termékeny* írók közé.

E vélemény is csalódás. A mai költő, igaz nagyon sokat ír; – de általános szabályként fogad hatjuk el, miszerint minél több kötet sarkán tündöklik neve, annál kevesebb műremeket találunk azon kötetek belsejében. A legnevezetesebb írók, bármily sokat írtak, csak kevés számú remeket hagytak fen. Ha csak e munkájokat veszszük, melyekben lángeszük és művészetük együttvéve teljes fényben ragyog, Arany „Kisebb költeményei", melyeket többnyire az utóbbi 4-5 év alatt írt, foglalnak magukban annyi példányul fölmutatható művet, mint a mennyit egyegy jeles írónak számos kötetben kiadott összes munkái tartalmaznak. E szerint Arany épen a legtermékenyebb írók sorába tartozik, ha csak az örök becsű, jó műveket veszszük tekintetbe.

E művek egy részét egy vagy más folyóiratban olvasta a közönség, de ezen művek azok, melyeket minél többször olvasunk, annál több szépet és újat fedezünk föl bennük, s ezekre kiálthatjuk legméltóbban irodalmunkban: „nocturna versate manu, versate diurna!" Horatiusnak e Homérra mondott szavaira emlékezvén, meg lehetünk győződve, mikép a mostani ítészek sem fognak egyebet adhatni tarlózatnál, Arany művére nézve, a legjobb akarat mellett is, maradni fognak későbbiek számára elrejtett kincsek. Salamon Ferenc.

67.

[Salamon Ferenc, *Néhány szó Arany „Toldi"-járól*, Budapesti Hírlap 1856. júl. 30–31., aug. 6–7. 176–177–182–183. sz.]

Néhány szó Arany „Toldi"járól.[1]

Greguss úr kétségkívül önmeggyőződését mondja ki, hogy tévedtem azon állításaimban, melyeket a népiesség, mint műítészi szempont ellen e Tárcában írtam, s hogy a „népiesség" szóval elkövetett visszaélések engem ellenkező túlságra vittek.

Igen, bevallom, mikép a visszaélések késztettek arra, hogy a „népiességnek" mint műítészi szempontnak jogosultsága ellen *minél határozottabban* szóljak. Mind e címben: „Arany János és a népiesség", mind az e cím alatt megjelent cikkek irányában, mind pedig azok folytában előforduló ismétlésekkel akartam szándékomat megértetni. Nem csalódtam; – mint G. úr „Eszmecseré"jéből is látom, cikkeim ez egyik iránya nem kerülé el a figyelmet. Tudtam, mikor írám, mikép állításomból elvvita fog kerekedni, s tudtam, hogy e vita nem személyek, hanem elvkérdés körül forogván, *nem* mehet át a szenvedélyeskedés terére. – Ebben sem csalódtam. G. úr cikke örvendetes volt rám nézve azon hangért, melyen tartva van, s mely a kérdéstől nem távozik mellék utakra. Én tévedtem, gondolta G. úr, s hogy a kérdés felől engem és a közönséget tisztába hozza, a legbizalmasabb hangon szólt, s úgy képzeltem, mintha értekezése közben kabátom gombjával játszanék, belátta, hogy ezt én nem vehetem rosz néven. Neki is igaza volt.

Azonban G. úr még mélyebben is belátott lelkembe, gondolkodásomba. Fölfedezte, megértette szavaimból, miszerint én a „concret modorú" magyarázatokat szeretem. Csakhogy e tekintetben nem tett föl rólam oly következetességet, mint óhajtottam, hogy feltegyen. Elismeri egyfelől, hogy én a concret tárgyakon és nem elvontságokon alapuló következtetéseket szeretem az ítészetben is; másfelől azt hiszi, mikép én bálványozom Aranyt, midőn azt állítom, hogy ne az ítész tanítsa e valódi költőt, hanem ő tanuljon tőle, azaz tanulmányozza.

G. nem vetett volna szememre bálványozást, ha elég világosan áll vala előtte, mikép én a szépműtanban az „Ars poeticá"kat nem tartom szentírásoknak; hanem csak mestereket ismerek el, kiknek műveiből, mint közvetlen forrásokból kell tanulnunk az aesthetikát. Ezt ki is mondám ugyanazon helyen, hol arról volt szó, hogy Aranytól tanulni kell. Mindent elmondani nem tarték szükségesnek, s ez eszme bővebb fejtegetése messze vezetett volna célomtól. Nem mondám el, mikép a műítészek, kik rendszerbe foglalták a szépészet törvényeit, mint másodrendű tanulmányforrások, épen nem megvetendők, mert gondolkodásra ébresztők és a ta-

[1] Feleletül a „Pesti Napló" júl. 22-ki Tárcájában megjelent ily című cikkre: „Eszmecsere a népiesség ügyében" *Greguss* Ágoston úrtól.

nulmányt könnyítik; nem mondám el, mikép az érintett eszme határozott kimondását szükségesnek tartottam irodalmunkban azért, mivel, sokan vannak nálunk azon hitben, miszerint az ítész *ítélőbírói* szellemben tartozik beszélni a nagy tehetségekről, s nem egyszerű tanulmányozó, ki a jeles műveket nem pusztán dicsőítni akarja, de azok tanulmányozása által mind maga szépészeti ismereteit gyarapítni, mind pedig tanulmányai közététele által előmozdítni a gondolkodást épen úgy a közönségnél mint az íróknál. Én csak álláspontomat akartam kijelölni, s újból is kimondani (más alkalommal is, ha jól emlékszem „Brankovics György" című dráma bírálatában hasonló nyilatkozatot tettem), mikép nem az iskolamesteri leckézés, hanem a tanulmányozás az ítész föladata. *Greguss* úr azt mondja, mikép a költőnek holtig kell tanulnia; de nem mondja azt, miszerint az ítész egész élete sem áll egyébből, mint tanulásból. Egyegy aesthetikai kézikönyvet keresztül tanulhatni egy pár hét alatt; de annak merev szabályaiból még sem lehet ítész senki is. Hogy én a concret fogalmakhoz tartom magamat, s mindig a műpéldányok és nem az Aristotelesek lebegnek szemem előtt, oka az, hogy én minél számosabb előttem ismert példák összevetéséből akarom elvonni az elveket. Én azt hiszem, hogy így tesz minden valódi ítész, és ez eljárást követi maga Greguss úr is.

Hogy az ítész Arany műveit olyaknak ismeri el, melyeket tanulmányozni kell, az távol attól, hogy kizárja azt, mikép maga az író gondolkodásra ébresztessék s így tanuljon, (mert a valódi tanulás egyre megy az elfogulatlan gondolkodással), távol attól, hogy a hibák fölemlítését kizárja, így az árny és fényoldalak tanulmányozásából tanuljuk az írót ismerni. Sok jeles költőnek elhibázott műve épen oly érdekes tanulmányt nyújt, mint remekje, ha a tanulmányozási szemponthoz híven ragaszkodunk. Ellenben, ha az ítész ítélő bírónak tartja magát, a valódi költővel szemben kicsinyeskedővé, hibavadászszá válik, s az egész mű s a költő egész tehetségét, szellemét elvesztvén szem elől, nem fog semmi tanulmányost adhatni se a közönségnek se az írónak. Ne vegye rosz néven G. úr, hogy *Arany*ról írt cikkeiben egy két helyen ily kicsinyeskedési kedvtelést is láttam; mert rövid és mondhatni rögtönzött cikkei mérvét a nagyobb összefüggések fölmutatása tán meghaladta. (*Arany* költeményeiről írt cikksorozatomban ez állításomra viszszatérek.)

Itt csak azt akartam kimutatni, mikép cikkeimen a bálványozásnak leghalaványabb színét sem akartam elönteni, minthogy a gondolkodó olvasók közől hihetőleg kevesen lesznek, kik szavaimat úgy fogják magyarázni, mint G. úr tevé, nem figyelmetlenségből, hanem azon dicséretes ellenszenvből, melyet én is osztok vele minden oly dologra nézve, mely „a bálványozásnak csak *színét* is viseli magán."

Most már térjünk a fődologra, a „népiesség"re. Itt is concret fogalmakkal akarok magyarázni s először a „Toldi"ból G. úr által idézett helyeket veszem vizsgálat alá; miben az a haszon, mikép nem csak hogy több oldalú érdeket adunk a vitának, hanem bizonyosan sokkal hamarabb tisztába jövünk egymással. *Greguss* úr eszmecseréjének hangja annyira az irodalmi illem határai közt marad, anynyira tisztán tartja csupán a tárgyat szeme előtt, mikép minden olvasója láthatja, hogy nem személy, de elvkérdés forog szóban. Magam is csak a tárgyat tartván szem előtt, nem habozom nyilvánítni, miszerint, mint holtig tanulni szerelő ember, kész vagyok nyilvánosan is bevallani tévedésemet vagy túlzásomat, mihelyt állításom

hibás volta felől *akárki* meggyőz. Az igaz igaznak, a tény ténynek marad, ha azt akárki más mondja is, mint kedves énünk, s rosz szolgálatot tesz az, ki azon hitben, hogy soha sem tévedhet, egy elvesztett pört erőszakol. Az elvkérdésekben sokkal nagyobb megaláztatás azt árulni el, hogy meggyőződésünk ellenére is harcolunk, mint azt mutatni ki, hogy az elv érdekében elég személyes önmegtagadással bírunk. Érzem, sokkal nagyobb elszántság kell ahhoz, hogy kimondjuk egy egész nagy közönség előtt, miszerint tévedtünk, mint a dolgot tovább csűrni csavarni minden egyéb haszon nélkül, mint a netán dologhoz nem értők előtt csalhatlansági nymbusunkat megtartani. Nekem nem kell e nymbus; s ha e kérdésben tévedésemről meggyőződöm, nem fogom meggyőződésem személyes hiúságnak föláldozni.

Azonban Greguss úr épen nem győzött meg concret példákban a népies fogalmának jogosultságáról a művészetben.

Azon idézetek, melyeket Arany „Toldi"-jából a „Pesti Napló"-ban olvasánk, koránsem voltak elég erősek arra, hogy meggyőzzenek.

Mindenekelőtt tudni fogja mindenki, hogy a költészetben, drámában úgy, mint elbeszélésben, nem csak szabad, de szükséges is több és más szavakat adni egy-egy történeti személy szájába, mint a történetírásban. Szabad a hősöket, királyokat oly magánviszonyokba bonyolítni, melyekről a történet vagy hallgat, vagy csak sejtenünk enged. A legjelesebb s tán egyetlen történeti regényíró *Scott* Walterből számos példát idézhetnénk, hol a királyok és királynők részvéttel vannak környezetük és alattvalóik magánügyei iránt, velük szóba ereszkednek, a nélkül, hogy mindig az etiquette feszes szabályai közt maradnának; mert a költő az emberi szívet és nem a rangot ügyekszik festeni, midőn főleg nem országos ügyekről van szó. Úgy hiszem, mikép ebben bármi más alkalommal s tán jelenleg is egyet fog velem érteni Greguss úr.

[II.]

I.

Továbbá elfutotta tán G. úr figyelmét, miszerint Nagy Lajos nem csak az „anjoui" ház egyik tagja volt, hanem az etiquette-t igen gyakran levetkezte, hogy a nép apró ügybajai elintézése végett utazásokat tett az országban mint Mátyás király. S hogy *Arany* Nagy Lajos királyt úgy akarta előállítni, mint ki a legcsekélyebb ügyekre is kiterjesztette figyelmét, bizonyítja azon mutatvány, mely „Toldi"-nak második részét képezendő műből megjelent, a Losonczi Phoenix I. kötetében 1851-ben.

Itt Lajos király parasztruhát vesz magára, útnak indult, kihallgatta, kitanulta:

> Merre mi panasz van, mi a népség terhe,
> Hogy teszik a törvényt a szegény emberre.

Midőn a költő ily királyt tüntet föl, nem szabad-e vele azt mondatni:

> Nem úgy van Toldi György? de úgy van! a király
> Minek volna, ha nem tudná ki mit csinál?

Ezt a király, mint G. úr is emlékezni fog, fennhangon egy egész nagy gyülekezethez mondja, s egy kis nyegleséget foglal magában, melylyel a nagy had- és politikai vezérek a tömeggel szemben némi nymbust tartanak meg. Nem tudjuk-e, hogy korábbi időkben maguk az uralkodók ítéltek el több magánpört, a nélkül hogy a feleket a törvénykezés rendes útjára igazították volna? Ez *Greguss* úrnak *népies*, naiv, primitív, eljárás; épen oly primitív eljárás, mint az, hogy oly király, ki népe minden baját tudni akarja, a nép nyelvét is érti. A „Toldi" 146-dik lapján (2-dik kiadás) is olvassuk:

A király azonban nem neheztelt érte,
Mert az együgyű szív nyelvén nagyon érte.

Ez elég volna annak megbizonyítására, miszerint Lajos király teljesen indokolva beszél úgy, a mint beszél a G. úr által idézett példákban; de hogy indokolásunk teljes legyen, ki kell mutatnunk még egy kis mellékkörülményt, mely G. úr figyelmét szintén elkerülte.

Arany nem elégedett meg a fönnebbi indokokkal is, melyek mind magánügyekbe elegyedését, mind beszédmodorát megfejtik, hanem az első énekben említést tesz arról, miszerint *Toldi* György együtt nevelkedett Lajos királylyal. A 14-dik lapon (2-dik kiadás) ezt mondja Toldi Miklósról a költő:

Mert vitéz volt apja; György is, álnok bátyja
A királyfi mellett nőtt fel mint barátja[2]

Nem természetes-e, hogy a király, (bárminő roszlelkűnek mutatta a következés Györgyöt), gyermekkori barátjának testvére iránt érdeklődik? Ez érdeklődés még akkor is teljesen meg volna fejtve, ha Miklós csak olyforma ember volna, mint a Mátyás király cinkotai kántora. Mennyivel valószínűbb a király beavatkozása *Toldi* Miklós ügyébe, midőn egy rendkívül nagyerejű harcos megszerzéséről van szó.

Greguss úr azt mondja, mikép pl. „*a király nyilatkozatai tárgylag valótlanak*."

Én ellenkezőleg a fönnebbiekben kétségbevonhatlanul mutattam ki, mikép a király magaviselete és beszédmódja oly hatalmasan van indokolva, minőnél erősebb motiválás lehetlen, mert már ennyi is *túlon-túl* elég!

G. úr roszul fogta fel hát a király e szavát:

Tudom minden csínyát (t. i. Györgynek), mert végére jártam,
Azért most szemébe mondom neki bátran stb.

Mondom, G. úr roszul fogta föl, midőn ezt mondja erre: „Nem tudja-e Arany, hogy a királynak épen nincs szüksége *bátorságra*, hogy Toldi Györgynek valamit szemébe mondjon?"

Ezt G. úr gyermekes vitézkedésnek veszi hát a király részéről. Mi köze volna e szónak a népiességgel? G. úr ha még egyszer fölüti azon helyet, hol Arany a ki-

---

[2] Ilosvai ezt így fejezi ki:
Károly udvarában György ám felnőtt vala
Károly fiát ez Toldi György szolgálta vala.
Arany nem csak a rím kedveért tett *barátot* a szolga helyett!

rálylyal a fennebbi idézetet elmondatja, látni fogja, mikép ott a király igen komolyan beszél, s nem gyermekeskedik. Azonban csak az idézett két sor elsejéből is világos, miszerint a „bátran” szó itt nem azt teszi, mintha a királynak Toldi Györgytől volna mit tartania, hanem azt teszi, hogy „miután mindenről bizonyságot szerzett magának, bátran, azaz *minden hímezés hámozás nélkül*, s csendes lelkiismerettel, (mert igazságos volt, s félt az igazságtalanság elkövetésétől) mondja szemébe az igazat. Továbbá a ki a művet egy folytában olvassa, csakugyan bátornak találja a király nyilatkozatát, ki György lelkén rendszeres vallatás nélkül átlátott, s nagy emberismerő létére arcából olvasott. Némi jelekből addig is bizonyos volt a király *György* roszlelkűségében.

Még a VIII-ik énekben (92-ik lap) olvassuk, hogy Toldi György színlett fájdalommal egy kőszentre borult „a király rá nézett s képe elkomorult. Hogy miért borult el a király orcája, azt nem mondta Györgynek. stb.” A király nem is nyilváníta György iránt gyanúját, míg teljes bizonyosságot nem szerzett magának, de *bátran* kereken szólt az ország tekintélyes emberei előtt, mihelyt *önmaga* (mert az országnagyok nem tudták a dolgot) meggyőződött a felől, miszerint igazságosan tör pálcát egy olyan fölött, ki (mit szintén jól meg kell jegyezni) addig udvari ember volt.

Íme így magyarázom én a „*bátran*” szót, melyet nem hiszem, hogy valaki a népiességből úgy megmagyarázhatna, hogy *csak némi* értelme is legyen! – Greguss úr elhibázta a dolgot, midőn ezen egyes helyeket az egészből erőszakosan kiszakítva idézgette. Idézetei, melyeket *tárgylag valótlanaknak* mond, mind olyanok, melyek ha idéztetnek, úgy idézhetők, mint az indokoltságnak példányai. (Megbocsát G. úr, – a tények kényszerítnek ily határozott nyilatkozatra.)

Egy másik idézetet, melyet G. úr Toldiból tőn, szintén „tárgylag valótlannak” mutat be; mi pedig már a fennebbiekben előre megfejtettük és indokoltuk. E hely az, midőn a király kegyelmet adván *Toldi* Miklósnak, az közembernek ajánlkozik a királyi seregbe, mire

Felelt a nagy király: „ne légy olyan gyermek;
Hogyan vennélek én hitvány közembernek?”

Midőn a király ezt mondja, már Miklós legyőzte a vérengző csehet, visszaszerezte a nemzet harci becsületét, ezenkívül kisül, hogy ártatlanul üldözte rosz bátyja. Mi több, a fiú igen naivul, így szól a közvetlenül megelőzött két sorban:

„Jó az Isten jót ad: megszerezi kardom
A mire szükségem leszen, avval tartom.”

A király erre nem méltán mondhatja-e a gyermek nyelvén, kinek „még legénytoll sem pehelyzik állán,” „ne légy olyan gyermek?” Előbb is (a 42-ik lapon) mondja a király: „Toldi György testvére ez a vitéz *gyermek*;” és ekkor is Miklós jelenlétében.

Hogy a király a nép nyelvén beszél, azt hasonlókép indokoltnak s tárgylag valónak találjuk.

A király Miklóshoz szól, és pedig úgy, hogy látjuk, mikép maga a költő is a királyt az idézett két sorban úgy akarja fölmutatni, mint a ki teljesen Miklós szempontjából beszél. Ez: „Felelt a nagy király” nem a költő felfogását festi, hanem azt, hogy a *király* nagysága mellett mily jól eshetett Miklósnak e bizalmas szó: „ne légy olyan gyermek!”

Nem természetes-e a fennebbiek után, hogy a király azt mondja Miklósnak, miután a nagy rezes kardot leoldja oldaláról „kösd fel fiam nesze,” melyben ismét a bizalmas kitüntetés hangját látjuk. Hogy a kard rezes és nem aranyos, arra G. úr nem fog súlyt helyezni, miután az *arany* épen oly „népies” lett volna mint a réz.

Végre, mi Toldi végsorait illeti, nem természetes-e, miszerint arról, kit a mű elején úgy tüntet fel a költő, mint gazdálkodó fiatalt, úgyszólva pór fiút, most azt mondja, hogy nem hagyott maga után ökröket, földbirtokot,

> „De *kivel* nem ér föl egész világ ökre,
> Dicső híre neve fenmaradt örökre!”

A „kivel” szót, ha G. úr nyelvtanilag hibásnak tartja is, megengedi, hogy a nyelven a szabatosság engedelmével egy kis, a nyelv természetével nem ellenkező erőszakot tegyünk.[3] A költő itt, mint egy hőse gondolatját tolmácsolja, mert hisz még az első énekben látjuk, mennyire vágyik Miklós „hírvirágot szedni gyöngyös koszorúba.” S a második énekben, hol Miklós (27-ik lap) György bátyjának kijelenti, mikép oda hagyja örömest az apai házat, csak jussát kiadják. S e jussban nem ökröt, földet kíván, hanem „pénzt, paripát, fegyvert.” Ezenkívül a 145-dik lapon a királynak kijelenti, ki őt bátyja birtokával kínálja, hogy ő nem gazdagságra vágyik.

> Megszólalt most Miklós: „fenséges királyom!
> Bátyám birtokára egy cseppet se vágyom;
> *A magamé sem kell,* legyen tied bátya” stb.

(Itt következik a fent idézett hely, hol Miklós azt kívánja a királytól, „vegye be őt csupán közembernek.”)

Ennyit annak bebizonyítására, miszerint mindazok, miket Greguss úr mint „tárgylag valótlanak”at idéz, *tárgylag valók.*

Ezekben G. úr minden idézete az utolsó szóig mitsem bizonyított a népiesség mellett. Itt meg is állapodhatnánk, s valóban az volt szándékom, hogy defensiv állásba tévén magamat, elégedjem meg azzal, hogy Greguss úrnak minden szavát, mely concret fogalmakra támaszkodik, megcáfoljam. Ez meg is történt. Most már okoskodásairól kellene kimutatnom, mikép azok ellenmondásba esnek.

---

[3] A „kivel” szót versben meg lehetne engedni még a Katalin-féle költeményekben is, mert a vers a mérték kedveért több szabadságot enged az írónak, mint a próza. Különben is régibb költőink a *mely* helyett sokszor használták a „ki”-t. Péld. Amadé így ír:

Azt gondoltam minden arany a ki fénlik,
A rezes szívekben arany, ki tündöklik.

Greguss úr saját szájamba adja a következő szavakat, melyekre mennyiben volt jogosítva, nem vitatom, azonban én teljes bizonyossággal mondhatom, hogy azokat Greguss úr írta meg ilyképen:

„A népköltészet lényegét képezi a szemlélet közvetlensége, a felfogás naivsága, a közösen érzett érzelmeknek s közösen gondolt gondolatoknak azon ösztönszerű kifakadása inkább, mint kifejezése, melyet az öntudat közvetítő ereje még át nem hatott s mely ennél fogva a képlegesség jelvszerűség fokán marad, csak töredékesen, egyes villanatokban, nem egészben mutatja föl a megfeszült kedély állapotát, s könnyen mélabús hangulatúvá lesz, a mennyiben a fájdalom, nem lévén leküzdve, nem is nyilatkozhatik teljesen s a lélek nem szabadulhat fel nyomása alól."

Ha Greguss úr, midőn e szavakat összefűzte, az Erdélyi által kiadott népdalokat tartotta szem előtt, egykét helyen érthető; de meg kell vallanunk, hogy a naivságon kívül (s itt sem a naiv fölfogást értjük) egyetlen szó sincs, mely Arany „Toldi"-jára volna alkalmazható, sőt sokban ellenkezik. Pl. midőn azt mondja, hogy a népies jellemvonása az volna, miszerint az öntudat (t. i. a költő öntudata) közvetítő ereje nem hatja át a tárgyat. Alább G. úr maga vallja be, hogy Arany jól tudta mit csinált, csak hogy úgy írt, mintha öntudatlanul járna el!

Azonban a fenebbi defensiv állást, s ez utóbbi támadó állást elhagyom, mert e képes kifejezések nem alkalmazhatók jelenlegi vitatkozásunkra. Mi nem tekintjük egymást *ellenségnek*. Mi egy kérdést akarunk tisztába hozni, mely irodalmunkban a legfontosabbak egyike. – Azért egyikünk sem abban jár, hogy a másikat minél inkább zavarba, hanem, hogy az igazat, melyet egyikünk sem követel kirekesztő sajátjaként, a közönség előtt is minél jobban tisztába hozza, – s erre nézve nem célunk egymással vetélkedni, hanem ellenkezőleg egymást segítni az igaz kiderítésében.

A kérdés tisztába hozatalára nézve szükségesnek látom a concret fogalmak terén maradni, s ezúttal is Arany „Toldi"-jára támaszkodva, mutatom ki, mikép a „népiesség", a „fölfogás naivsága" kifejezés nem alkalmazható e műre. Én nem egyes kikapott helyeket boncolgatok, hanem a mű egészét fogom fölvenni.

[III.]

II.[4]

Tudjuk, mikép *Arany*, Ilosvai Péternek verses krónikájából vette „Toldi"jához az adatokat, s anynyira híven ragaszkodott eredeti forrásához, mikép alig hagyott ki abból valamit. A mit kihagyott, pl. hogy Miklós a király konyhájára kondérokban hordá a vizet, helyesen hagyta ki, habár, mondom, e helyen kívül alig van valami, mit föl ne vett volna Toldi első és utolsó részében.

Nem szükség a Toldi mondára bővebben kiterjeszkedni, sem azt hosszasan vitatni, mily művészien bánt Arany az Ilosvaitól átvett mondával. Kemény Zs.-nak a „Divatcsarnok"ban megjelent, s részben a „Szépirodalmi szemle" rövidebb érte-

[4] Feleletül a „Pesti Napló" július 23-iki számában megjelent ily című cikkre „Eszmecsere a népiesség ügyében" *Greguss* Ágosttól.

kezése után nem mondhatok semmi újat e tekintetben. Csupán egy két megjegyzésre szorítkozom.

Ilosvai Selymes Péter diák elég könynyenhívőnek, elég naïvnak, elég primitív fölfogásúnak látszik arra, hogy őt G. úr *népies krónikás*nak tartsa.

„A híres neves Toldi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokságáról való história" száraz tényeket s csak egy két rendkívüli testi erőre mutató dolgot említ föl- és pedig egész komoly naïvitással, mely mosolyra indít. Ilosvainál nem lehet szó művészi fölfogásról. Az adatokat rendetlenül, többnyire indokolás nélkül sorolja elő, az alakító tehetség minden nyoma nélkül. Az ő krónikája a föl nem dolgozás miatt száraz, s azon egy két csodatett, mely előfordul benne, nem hihető, mert az egész nem idézhet elő *illusiot*. Az író, mint mondám, elég primitív modorban adja elő a mondát, s ha valami, úgy az ő naivitása az, mely némileg érdekessé teszi irományát.

Mit tőn Arany e monda adatainak földolgozásakor? – Ő először is a nagy testi erőnek nyilvánításait sokasította – s ez által is szélesítette a mondát. E sokasítás egyfelől szükségessé lőn téve az által, hogy a hős széles körű cselekvényben játszik, s mindenütt hűnek kell lennie magához; de másfelől e sokasítás által már magában is hihetőbbé tette e csodatetteket, – a persvasionak azon neme által, mely az ismétlésekben áll. Az, a ki először egy „vendég oldallal" mutatja az utat, ki később egy nagy malomkődarabbal egy embert ver agyon, – valószínűbb, hogy a bikát szarvánál fogva cipeli a mészárszékhez, – s a cseh vaskeztyűjét szétlapítja. Megjegyzendő, hogy a mellék személyek bámulásában is híven van előtüntetve az óriási erő. Így a rúd föltartásakor Lacfi elbámul mind egész hadával; az öreg Bence említi, hogy Miklós párjával vitte a malomba a zsákot, végre, mint *Kemény* kimutatta, Toldi mondáinkban is nem emberfeletti erő eszményképe, hanem egyszerű, nagy testi erővel bíró egyén. Ilyen Kinizsi is. A testi erő e mondahősei nem olyanok, mint a szerb mondák hősei, kik a fellegekig dobván fel, leütik onnan a boszorkányt, vagy vállukkal kimozdítják a hegyeket. Van nagyítás a Toldi tetteiben is, de az emberi erőt igen kevéssel haladják meg. Arany nem állíthatta elő Toldit mint óriást, hanem mint egyszerű embert, s erőnyilatkozatait habár sokasította, – nem arra ügyekezett, hogy azok körülményes leírása által ragadja meg phantasiánkat, nem hogy kiemelte volna azokat, hanem még háttérbe szorítá.

Ez erőnyilatkozatok körébe mind a leghívebb leírásokat, s ép alakjait csoportosította. Minden leírása oly természetesen van véve a közvetlen környezetből, az emberek oly elevenen állnak és mozognak előttünk, hogy az illusio teljes.

Arany továbbá cselekvénynyé állította össze az Ilosvaiban elszigetelt adatokat – s azokat egymásból folyó drámai jelenetekbe foglalta, szóval drámaivá tette a tárgyat. A drámaisítás szót anynyival több jogosultsággal állíthatom, mivel az egész mű s annak minden része lélektani alapokon nyugszik.

Miklós soha sem fitogatja hiában nagy erejét. – Egyszer Lacfi boszantja fel a „paraszt" szóval. Miklósnak e szóra először is „oly nagyot dobban szíve, hogy kívül is hallik." Egyszerre bátyja jut eszébe – s a mit reá gondol „Toldy Györgyre szörnyű nagy káromkodás volt." S e gyorsan jött indulatban tartja fel a nehéz fát,

melylyel az utat megmutatta. Máskor a György legényei boszantják és gúnyolják. Itt „birkózik Miklós nagy lelkével”,

> Toldi tür azonban bárha nem békével,
> Birkozik nagy lelke fellázadt hevével.

Az egész művön át többször látjuk, hogy a költő az erős testben megfelelő erős indulatokat ügyekszik fölmutatni. Ekkor kapja a malomkődarabot, s dobja a boszantó nép közé. Bátyján követ el csínyt, még a megölt farkasokkal is, melyeket önvédelemből ejtett el. A bikát Pest utcáján nemes önföláldozásból ragadja szarvánál, midőn senki sem mer ahhoz közeledni. – A csehnek megkegyelmezne, *ha meg nem látná a víz tükrében*, hogy az orozva neki mérte hátul a kardot. Szóval minden tette részint lélektanilag részint mellékes, a közvetlen környezetből folyó hű ecsetléssel van valószínűvé téve.

Hogy Miklós hőssé legyen, megvan benne a vágy, s az igen szépen s egy ily paraszt fiú gondolkodásához híven van kifejezve az I. énekben (14. lap) e versben:

> Szép magyar leventék, aranyos vitézek,
> Jaj be keservesen, jaj be búsan nézlek. stb.

De e vágy nem elég. Ő mint paraszt fiú gúny tárgyául szolgál Lacfi katonáinak. Ezenkívül naivul tör ki belőle György bátyja iránt az irigység, már az első énekben. Az irigységből származott versenyzési vágyat (VI. énekben 72. lap), szintén ki látjuk emelve. Azt mondja Miklós: „Fölmegyek Budára, s mutatok a királynak

> Olyat, a mi nem lesz bátyám szégyenére,
> Sőt irigység miatt megszakad a lépe.”

E tettvágygyal szembe van téve a rendkívüli szeretet, melylyel anyja iránt viseltetik, s kit el sem hagyna talán, ha gyilkosságba esvén, nem kényszerülne kerülni a szülőházat. Mily nehezen válik meg anyjától, erőteljesen s ily erős testű és lelkű, de egyszersmind oly műveletlen fiúhoz méltóan van előtüntetve ott, hol a költő azt mondja, miszerint oly nehezen szakad el az édes anyjától, „mintha kötéllel vonták volna hátul.” Ez anya iránti szeretet is igen szép, drámai jelenetekben van elénk tüntetve.

Az egész műben a jellemző, a szép jeleneteket adó helyek, s a tetteket megfejtő lélektani mozzanatok vannak nagy öntudatossággal előtérre állítva. Öntudatossággal mondom; mert *míg Arany megtartotta az Ilosvai által szolgáltatott adatokat, Ilosvai száraz adatai* háttérbe lépnek s röviden adatnak elő. Egyébiránt ha csodatettei még oly nagyszerűek is, a költészetben nem a *külső* valóság, hanem az emberinek hű rajzát kívánom. Én megbocsáthatónak tartom pl., mikép Monte Christo oly ember fölötti dolgokat visz véghez a börtönben; mert mintegy eszményképét bírjuk benne az emberi lélek rugékonyságának.

De minek beszélem; én ezeket? fogja kérdeni G. úr, hisz azt mindenki elismeri, mindenki tudja. Hisz sem ő sem más nem tagadja, hogy *Arany* nagy tárgylagossággal írja tárgylagos költeményeit, hogy nagy drámaisító tehetséggel bír. Csak

azért mondám el ezeket, hogy tisztábban megértethessem magam a következendőben.

A naivitás kétségtelenül egyik költői eleme Toldinak, mert egyszersmind ez az, mi az olvasóra költői hatást tesz. Az olvasó csaknem elejétől végig mosolygva olvassa e művet. *De nem a költő naiv fölfogása az*, mi a hatást teszi, hanem a hűn festett alakok, egyének naivitása. A *költő* beszélteti ugyan hősét, sőt festéseit is úgy választja, hogy a hős szellemével, lelki állapotával teljesen öszhangzók legyenek.

G. úr téved, ha azt hiszi, hogy Toldit Ilosvai nyomán lehetne másként is eltüntetni, mint naiv s naivitása által comicai hatást tevő hőst, téved, ha azt hiszi, mikép „Toldi"t meg lehetne Garai Kontja, vagy az „Eger" hangján énekelni. Téved, ha lehetőnek tartja, hogy oly tárgyat, minő „Katalin," azon modorban lehetne írni, mint Toldi van írva.

(Katalinról Arany „kisebb költeményei"nek ismertetésekor bővebben szólok.)

Hogy minél világosabb és concrétabb legyek; hiszi-e valaki, hogy a drámában egészen a költő felfogásától függene, hogy egy megadott tárgyból népszínművet, vagy classicai tragoediát egyaránt készíthessen? A színpadon képzelhetni-e más népszínművet, mint olyat, mely a népéletből vett egyéneket állít elénk? Ha a „*népies fölfogás*" elvét vitatja, ám kísértse meg azt a drámára alkalmazni. A ki a népies szó érvényességét elismeri, be kell bizonyítnia, hogy az a költészet minden nemeire alkalmazható. Mindenki meg fog velem egyezni abban, hogy drámában a népies vagy nem népies fölfogásról nem, csak a helyes és helytelen, a hű és hűtlen fölfogásról és kivitelről lehet szó; – pedig, uraim, a drámában roppant nagy szerepe van a naivitásnak, mert a comicum legvalódibb s legnagyobb forrása épen a naivitás. Naivul nyilatkoznak pedig a vígjátékban, nemcsak a Pisták és Jancsik, nemcsak a parasztok és inasok, hanem a száz meg száz regényt átolvasott kisasszonyok s mamájok a grófné vagy marquisné, az államférfiak, minő Bird senator (Tamás bátyában), a gazdag és művelt fösvények, az arszlánok és tudósok, s jaj nekik, ha naiv nyilatkozataik által nem teszik magukat érdekesekké s ha legkomolyabban ejtett szavaik a vígjátékokban nevetésre nem ragadnak. Vajjon nem tudja-e maga a költő, hogy az, a mit oly komolyan mondat, nevetésre indít? Ezt épen nem tehetjük föl róla. Hiszen épen a festett egyén hű festése s annak naivitása árulja el, hogy a költő maga nem oly naiv ember, mint az elénk állított személy. Azt kérdem már, lehet-e itt szó naiv fölfogásról? – Ha a nép emberét híven festi valaki, lehet-e szó népies fölfogásról, ha együgyűt fest, együgyű fölfogásról?

Az elbeszélő költeményekben, ha azok valódi műegészek (s így kiveszem a tarkabarka tárgyú és hangú regényirodalom igen nagy részét, mely a költészetnek korcsneme), a költő gyakran beszél maga – mi a drámában lehetlen; de a valódi költő itt is teljes objectivitással ír – azaz egészen tárgyába és ha tárgyát a hőst egészen megtestesíti, egészen hőse lelkébe, világnézetébe teszi át magát. Ha a főszemély *Don Juan*, a költő sem fog oly hangon beszélni, mint Milton; ha Childe Harold, maga a költő annyira hasonszellemű, mikép sokan ráfogják, hogy a költő magát festette; ha a hős *Cid*, a Messias, Werther, vagy Hajavatha, a költő mindig objectiv még ott is, hol azt hiszszük, hogy önmaga érzelmeit, világnézetét nyilvá-

nítja. Sokszor látjuk, hogy a kitűnő regényírók ott is, hol didacticai hangon beszélnek, nem maguk, hanem a regényben szereplő költött egyének szellemében szólanak. A compositio magasb neme, melyet versben írott nagyobb művek közt kell keresnünk, a zenecompositio tökélyét csak is az által közelítheti meg, ha abban egy, és következetesen megtartott hang uralkodik. Ha a költő hőse egy, maga más hangon beszél, a hang egysége megzavartatik. Kísértse meg valaki saloni elbeszélést írni úgy, hogy az elbeszélő a pórok nyelvén is szóljon, s azok világnézetébe tegye magát. Mi fog létrejőni? Vagy ízetlen keverék, vagy ügyes feldolgozás mellett paródia. Így válnék Katalin is paródiává, ha a nép világnézete szerint, s Toldi, ha az „Eger" vagy „Katalin" hangján énekeltetnék meg.

Most már lássuk, mi az tulajdonkép, miben én G. úrral egyetértek, s miben eltérünk.

Íme egy pár hely G. úr ide vonatkozó nyilatkozataiból (a Pesti Napló júl. 22-iki sz.)

„Arany csak teszi magát, mintha saját felfogása volna, a mi voltaképen nem az ő felfogása. De hát kié e felfogás? A *népé*."

Alább ismét:

„Úgy beszéli el (t. i. Arany) *Toldi* történetét, mintha ő maga is, az elbeszélő egy volna a nép közől. A mit elmond... (sok helyen) tárgyilag valótlan; hanem ezzel a költő nem törődik, mert ő itt nem a tárgylagos valóságnak, de a népies felfogás naivságának visszaadásában – igaz."

Ismét.

„Toldiban... (Arany)... más, még pedig a magáénál *alsóbb műveltségű felfogásba* találja be magát s tárgylagosságát nem egyszerűen a valóság visszaadásában, de másodfokúlag a népies felfogás felfogásában tanúsítja." Végre:

„Salamon úr azon felfogást felejtette ki számításából, mely tárgyát más alsóbb fokú felfogás kategóriái szerint naivul, közvetlen természetességgel, a *szűkebb kör ismereteinek* a távolabb eső szélesebb, nem ismert kör tárgyaira való gyermekded alkalmazásával, szóval: *népies elfogultsággal* tünteti föl."

[IV.]

II.

Mindezekből, s abból, mikép G. úr lehetőnek tartja, hogy „Toldi"-t szerinte „nem népies" modorban is meg lehetne írni, azt veszszük ki, mikép G. úr nép alatt mindenesetre egy nemzet alsóbb osztályát érti, és hogy az, ki szerinte népies költő, oly *közönséget* képzel maga előtt, mely alsóbb műveltségi fokon áll, mint maga a költő. Különben miért tenné magát a költő tudatlanabbnak, korlátoltabb világnézetűnek, mint a minő? G. úr szerint a tárgy nem kívánja meg, hogy valaki a nép nyelvén írja meg a népéletből vett tárgyat; mert hiszen Toldit meg lehetne írni a nép egyszerű nyelve nélkül is. Miután hát pl. Toldiban nem a tárgy kényszeríti a költőt úgy írni, a mint ír, s magát alsóbb álláspontra helyezni: következik, hogy úgy képzelte magát, mintha a néphez beszélne.

Íme hát ez közöttünk az egyezés és különbség: G. úr azt mondja, Arany a nép nyelvén írt – ezt én is elismerem – ez tény.

G. úr azt hiszi, Arany egy alsóbb műveltségű közönséget tartott szem előtt.

Én azt mondom, hogy csupán tárgyát tartotta szem előtt, s tárgyához híven vette a nyelvet, a hasonlatokat, a leírásokat a hős életéből közvetlenül.

Ezzel a fenforgó kérdés határvonalát elhúztam, melyből differentia származik.

Így G. úr a naivitást a költő naiv felfogásából magyarázza.

Én ellenkezőleg e naivitásból magyarázom azt, hogy a költő fölülállt tárgyán, midőn Miklóst és Bencét részint félig, részint egészen comicus alakká teszi ez egyének naivitása által.

G. úr azt állítja, hogy a költő idegen fölfogás szerint írta „Toldi"t; én ellenkezőleg azt állítom, hogy csak helyes és egyetlen célszerű felfogás szerint dolgozta föl az Ilosvai Péter által írt mondát. (Mellékesen szólva szeretném tudni, hogyan rajzolná le Barabás Toldi Miklóst népies és nemnépies fölfogás szerint.)

Miután nemcsak a kiindulási pontot, hanem egy lépéssel tovább, *következtetésben* és alkalmazásban is látom G. úr gondolkodását – tisztán kimondhattam, hogy G. úr a költő *közönségét* veszi föl, mely a fölfogásban őt szabályozhatja.

Hogy ez nem helyes, egy két példával kell röviden kimutatnom. *Longfellow* pl. igen tudós s a világirodalmot ismerő költő. Múlt év végén jelent meg tőle a „Hajavatha" című hősköltemény, melyben mint e lap olvasói tudják, az indián élet van eposba foglalva. *Longfellow* nem írta költeményét az indiánok számára, hanem a művelt világnak. Ő az indián életbe helyezte át magát egész tárgylagossággal s a hangban, nyelvben is az indián népet akarta jellemezni. Az a kérdés, megírhatta volna-e oly helyesen Longfellow e művét byroni stylben?

Vagy egy drámát véve föl, egy népéletből vett színműben mondhatjuk-e, hogy az író, egy alsóbb néposztályú közönséget képzel a parterren? Nem mondhatjuk; hanem a mű becsét azon kívül, hogy költői, el fogja dönteni az élethűség, hová a nép nyelve, a nép gondolkodása módjának hű előtükrözése tartozik.

Nem bánom maradjon, meg a „népies" szó színi, elbeszélő és lantos költészetünkben oly művekre, melyek tárgya a népéletből vétetett; de akkor engedjétek meg, hogy legyen iparos, tengerész, hegyi és völgyi, salonias, polgári, vallásos, arszlán, proletár, gyári, kis és nagyvárosi, dunántúli, erdélyi és palóc költészet is! – Mindezekben különböző fokú műveltség és különböző világnézet nyilvánul. Én íme, ha mind nem számlálom is elő, legalább nagyában megnevezek néhány osztályt, – míg ellenben G. úr így osztályozza a költészet fajait: „népies" és „nemnépies". – Ez hasonló ahhoz, mintha azt mondanók, a költészet kétféle t. i. vagy classikai, vagy nem classikai. Azok, kik a classikai irodalmat megkülönböztetik, legalább szembeállítják vele a romantikait. Hogyan van, hogy a nem-népiessel szembetettre még eddig nem találtak föl – mindegy akárminő – műszót az aestheticában?

Mindent összefoglalva, azt ügyekeztem egyfelől kimutatni, mikép míg Ilosvai népi hiszékenységgel, naivitással adja elő „Toldi" mondáját, Arany hű maradván a mondához, minden művészi eszközt fölhasznál arra, hogy azt valószínűvé, s illusiónkat teljessé tegye. Másfelől személyei többnyire naivok lévén, a naivitás benne

a fő elem: de nem a G. úr által meg nem határozott „nép” *fölfogásának*, hanem a fő és mellék személyeknek naivitása. A király maga is, ki „az együgyű szívek nyelvét nagyon jól érti” leereszkedő beszédeiben; de ezért lelki nagysága igen szépen s egyszerűen van föltüntetve. – A valódi költő hű marad tárgyához s azzal mintegy azonosítja magát; de a tárgyak ezerfélék lehetnek, s ezért kár a világirodalmat két részre akarni szakítni, népies és nem népiesre. – Még azon esetben is, ha a költő naivul hiszi a civilizáltabb ember által nem hitt dolgokat, a „népies” szó nem fölvehető mint aestheticai kategória; mert a költőt nem tudománya vagy hiszékenysége szerint kell megítélnünk. A költészetnek tárgya a szív és kedély, s ha ezek híven, hatásosan vannak festve, a tárgyi vagy csupán anyagi valószínűtlenséget is örömest megbocsátjuk a tárgyát teljes és naiv hittel földolgozott költőnek. Salamon Ferenc.

68.

[Salamon Ferenc, *„Rászedtek a komédiások”*, Budapesti Hírlap 1856. aug. 1. 178. sz.]

„Rászedtek a komédiások”

bohózat 1 felvonásban. Írta *Szerdahelyi* Kálmán. (Először júl. 27-kén.)

A drámabíráló választmány, mely a fönnebbi darabot elfogadta, újra azon kénytelenségbe hoz, hogy figyelmessé tegyük, mikép kötelességében hanyagul járt el s nem sokára még azt is kimondhatjuk, ha ez eljárása szokássá válik, mikép nem nemzeti színpadunkhoz, hanem *önmagához* méltóan tesz, midőn a *nemzeti színpadra* oly darabokat hoz, melyek „*botrány*” névnél egyebet nem érdemelnek.

Folyvást sülyedünk, folyvást hanyatlunk, s színpadunk a demoralizáltság felé a legegyenesebb, s napról napra meredekebb úton halad. A sülyedés, hanyatlásra figyelmessé mertem tenni a közönséget, s azokat is, kikre drámánk ügye s becsülete bízatott. De ez urak fölül képzelik magukat a figyelmeztető szózatokon, fölül is vannak az igazságon, mennyiben az lábaik alatt hever, fölül a felelősségen, melyet ön magukban nem éreznek, s melyet hasztalan kiáltanak fülükbe az ügy nevében!

Az erkölcsi és műítészi elvek teljesen mellőztetnek, s már nem is tudjuk, hová sülyedhetne még drámánk s színházunk méltósága, lejebb az már nem sülyedhet, mert feneket ért a fencímzett bohózat elfogadása által.

Miért ne mernők ezt kimondani, tisztán, határozottan, minden leplezés nélkül, hogy mindenki hallja és mindenki értse? Vannak elegen, kik a színház ügyében, mint más irodalmi kérdésekben a szabad, független véleményt, az őszinte meggyőződést és józan ítészetet *terrorizálni* akarják, s nem gondolják meg, mikép ez, – hála égnek – nem sikerülhet! Mi a hanyagságra, a korlátolt fölfogásból, szemé-

lyes érdekekből irodalmi ügyeinkre háramló károkra az illetőket figyelmesekké tenni mindig merni fogjuk, s bátran szemébe mondjuk egy testületnek is tévedését! Igen, minden téveszmék, minden személyes rokon- és ellenszenv, minden terrorizálási törekvés sem fogja se elijeszteni, se zavarba hozni azokat, kik elvekre támaszkodva az ügy mellett szólanak. Hogyan nem látják be valahára e terrorizálni akarók, mikép ők minden harcra képtelenek, mert hiányzik a fődolog, az alap, nincs talpuk alatt biztos hely, mert *elveik* nincsenek?

Mutassatok elvet, melyből e drámabíráló választmány kudarcai egyszerűen tévedésnek és nem többnek volnának nevezhetők. Egyszerűen tévedésből eredettnek mondhatnók eljárását, ha így okoskodnánk: „A művészi szempontból elhibázott darab is gyakran hatást tehet, mint azt 1848 előtt némely ítész (?) vitatta. A színi hatás és műbecs két különböző dolog, s mi a színihatást tartjuk fődolognak eredeti műveinkben." Mondom, ha így okoskodnék a választmány, még csak *műértetlenségből* származott tévedésnek nevezhetnők eljárását. De a drámabíráló választmány még e téveszméjéhez sem hű. Oly darabokat fogad el, melyek nem csak hogy műítészi szempontból nem ütik meg a legtörpébb mértéket is, hanem a színház hasonlíthatlanul nagyobb többsége előtt valódi botrányok. A bíráló választmánynak egyedüli támaszpontja a karzat begyakorlott tapsa, melynek zaját a műveltebb rész fejcsóválása, sóhajtása és kisebb hangú piszszegése nem nyomhatja el. Enmagam megalázásának érzeném azt mondani, hogy e tapsoncok bérlettek. Mindegy akármilyenek, – csak azt akarom újból is kimondani, hogy e tapsok csak annál szomorúbban mutatják a sülyedést; s sokkal szebb színben tűnik fel közönségünk műízlése, ha e tapsokat bérletteknek, mint ha őszinte tetszés-nyilatkozatok gyanánt veszszük. Annyi áll, hogy a közönség nagy része nem csak hogy részt nem vesz e tapsokban, hanem lenézi azon dicsőséget, melyet a megtapsoltak készpénzül fogadnak el.

Azon estve előadásai, melyen az igazgatóság s választmány elvtelensége, s a közönség egy töredékének ízlése oly szomorúan s oly vastagon mutatkozott, egyszersmind két írónk elvtelenségét, ízléstelenségét, sőt tudatlanságát kézzelfoghatóan mutatta.

A lopás, a hazugság, a csalás a legkihívóbb arccal és álarc nélkül szabadon jár és szerepel színpadunkon. Ez már csaknem szokott dologkint járja! De Szerdahelyi Kálmán darabjában a magánszenvedély, az író személyes boszúja, s a pasquill *akart* mutatkozni egy egész osztály és egyesek ellenében. Egyegy osztály, pl. az orvos, a tudós, stb. osztály szolgálhat ugyan comicum tárgyaul akkor, midőn egy találtan és híven festett egyénben az általános emberit, az emberi lélek általános gyöngéit, a pedansságot, nyegleséget, hiúságot, elbizakodást, együgyűséget akarjuk komikaivá tenni; de egy osztályt hazug szavakkal, ferde rajzban, s nem más mint *prózailag* befeketített, besározott színben semmi célból, és csak azért állítni közönség elé, hogy az író boszút álljon sértett hiúságáért: nemcsak roszakaratra mutat, hanem írói tehetlenségre, fejletlen ízlésre, irodalmi műveletlenségre. Többször volt alkalmam Sz. úr mint kezdő színész túlságos otthonosságát megróni, mint művészietlen elbizakodást; de mindig csak azt tettem föl, miszerint e kezdőnk színpadi túlságoskodásai a karzat kedveért történnek.

Azonban most tűnt ki, midőn az írói pályára lépett, hogy ez elbizakodásnak indoka a közönség iránti tiszteletlenség, és a színpadi illemnek mondhatni, megvetése. Rá nézve a közönség műveltebb része mintha nem is volna! Hadd ütődjék meg merészségén a műízléssel bíró rész: csak a másik kisebbnek, de lármásabbnak tetszésében részesülhessen!

Ki kell mondanunk, mikép a vakmerőség nagy adagára volt szükség, hogy *Szerdahelyi* K. úr a színműíráshoz csak fogjon is. Nem teszünk föl róla oly szakavatlanságot, hogy ne tudná, mikép a színműírás minden írások legnehezebbike. De ő elég nagy embernek képzelé magát arra, hogy a dráma bíráló választmány a puszta névre is elfogadja ízetlen művét, s a közönség egy részének elnézését elég nagynak arra, hogy e művet végig nézze.

Művének legjobb címe lett volna „Boszút szeretnék állani az újságírókon." E címet indokolja a darab következendő meséje:

Egy kezdő színész (Feleki) szerelmes egy gazdag gyámleányba. A gazdag gyámatya azt mondja, csak olyannak adja gyermekét, ki egy vagy más úton halhatlanná teszi magát. (Bohózat – gondolá magában Sz., a valószínűtlenségeknek nyílt terük van!) A fiatal színész azt mondja, hogy ő nem lehet elismert emberré, mert a kritikusok személyes ellenségei. Van egy ezek közt, ki azért haragszik, mivel egyszer az utcán nem köszönt neki. (Ebben semmi comicumot sem láttunk, s az ily dolgok, mivel azon komoly érzet rí ki belőlük, melyet itt nem szükség megnevezni, soha sem tehetnek hatást). A fiatal színész egyik barátja, (Egressi), azt ajánlja, hogy feküdjék le s tegye magát halottnak. Miért? – azt a fiatal színész nem sokat kérdi, hanem sárgára festvén magát, halott gyanánt ágyába fekszik. A mint ez ki van víve, egy tizenkét éves iskolás gyermeknél is megrónók.

Az újságírók előjőnek s a színész legényének pénzt ígérnek, mondja el, miként halt meg az a tehetséges színész. (Mintha nálunk arra is volna pénze az újdonságírónak, hogy *megfizesse* az újdonságokat!) – Azonban fődolog az, hogy az újdonságírók most mind rendkívül szánják és bánják bűnüket, miszerint szigorúak voltak a meghalt iránt s fölteszik magukban, hogy dicsérő vezércikkeket fognak írni *a nagy halottról.* Ez a mű főcélja. Ki akarta mutatni Szerdahelyi, hogy a színész nagy ember, de előbb szükség meghalnia. – Színész barátja őszintén siratja a kimúlt lángészt, s fölemlíti, mily boldogok voltak, mikor Rimaszombatban fordított kásával kellett élniök. (Ez a legnagyobb élc a darabban). Most Egressy úr kifordul s öltözetet cserélvén, újra megjelen a halottas ágynál s alkalomszerint az egyik újságírót, (ezek mindenike nyomorult poltronnak van előtüntetve) megráncigálja. Egressy ismét kifordul, zsidónak öltözik föl, t. i. frakkot vesz, a zsidó kiejtést parodizálja, (itt is megsértvén egy osztályt, úgy hogy nem komikai hatást, hanem botránkozást idéz elő gorombasága!) s nagy *favorikkal* lép föl a színpadra. Azt mondja, egy gazdag angol lord, kinek ő megbízottja, csak azért utazott Pestre Londonból, hogy a kitűnő magyar színészt láthassa, – s miután e színész meghalt, a megboldogult művésznek minden darab rongyát drága pénzen akarja megvenni a lordos úr emlékül. Csodálkoztunk, hogyan nem ismernek az újságírók, s a fenemlített leány gyámapja Egressy úrra; de még inkább azon, hogyan lehet Pesten oly együgyű ember, ki elhigye, hogy egy angol egy magyar színésznek ringyrongyait

ereklyékként akarja megvásárolni? Azonban ezt az újságírók elhiszik s a gyámatya annyira erős e hitben, mikép többet ígér a színész hagyatékáért, mint a zsidó (gondolom 10 ezer pengő ftot!), ki az angol nevében akarja megvenni azt. (Ez oly valószínűtlen, oly ízetlen, hogy ha elmésen és nem a legügyetlenebbül volna is előadva, senkit sem fogna mulattatni). Az egésznek vége az, hogy a színlő halott föltámad. Ekkor a gyámatyának ezreit csak oly föltét alatt adja vissza az álzsidó, ha a gyámleány a fiatal színészé lesz. Így pénzért adja oda a gyámatya a leányt annak, kihez előbb azért nem adta, mivel még nem volt híres ember! – Meg kell még említnünk, hogy a gyámleány, ki előre lőn értesítve, hogy kedvese csak *teszi magát* halottnak, gyámatyjával szemben egész orcátlansággal állítja, hogy a színész *meghalt*.

Szerdahelyi úr a cselekvényben (ha cselekvényről szó lehet), túlságosan előtérre állítja az újságírókat, a nélkül hogy azok döntőleg folynának be a végkifejlésre. S így az egyfelvonásos darabba is egy meg nem engedhető episodot szőtt, melynek célja, hogy a színészek minden panasza el legyen mondva. Még az énekesnők elleni panasz is előfordult, mely szerint azok érdemetlenül részesülnek több kedvezményben, mint a drámai színészek. Azt hiszszük, hogy az eszmeadásban egy-két öregebb színész is kedveskedett a fiatal bohózat-írónak.

Azonban nem a cselekvény ügyetlen szövése a főbaj, hanem azon *költőitlenség*, azon *szellemtelenség*, melylyel a darab írva van. A darabban még elmésség sincs, s midőn lenni akar, oly kevéssé sikerül, miszerint senkit sem képes csak mosolyra is bírni. A comicumnak találónak, jellemzőnek, szellemdúsnak kell lennie, ha hatni akar. E darabban pedig a comicumnak nyoma sincs. Szárazon, prózailag, gyermekesen van írva az egész darab, s nagy írói együgyűségre mutat. Meggyőződhetének a felől, mikép *Szerdahelyi* úr nem csak hogy az írás legbajosabb nemében, a színműírásban, hanem általánvéve bármily nemben hasztalan kísérti meg tollal szerencséjét. A drámaírásban leginkább megkívánjuk, hogy az író írni tudjon. Ez a főkellék, nem pedig az, hogy a színházi tekintélyek protectiója alatt álljunk. (Ha így megy, megérjük, hogy a zártszéknyitó darabját előbb elfogadják, mint egy íróét.)

Elégedjék meg *Szerdahelyi* úr a színpaddal s ne bántsa a tollat. Elégedjék meg a túlzott méltánylással, melyben eddig részesült; de hogy e pályán is haladhasson, ügyekezzék több *irodalmi műveltségre* tenni szert, mint mennyit e darab mutat; *e nélkül jó színész sohasem lehet*. A színésznek egyszersmind igen jó műbírónak kell lennie, hogy szerepeit csak fölfogni bírja, a mi pedig a legislegelső kellék. Most e darabból kitűnt, hogy Szerdahelyi úrnál a műítészi tehetség hihetetlen alant áll, s még csak fejleni sem kezdett.

Azon pasquillban, melynek „Rászedtek a komédiások” címet adott, mely szellemtelensége miatt a bohózat színvonaláig sem bír emelkedni, színészeink szokottnál nagyobb buzgalommal játsztak, s leginkább *Egressy* Gábor úr, ki több alakban lépett föl, kitüntette, hogy a „Vas. újs.” által dicsért alakítási tehetsége épen nem meglepő. Azonban buzgalmuk egy ily darabban az ő irodalmi műveltségükre is árnyat vetett.

Mindent összefoglalva, az író elbizakodottsága ellen is kötelességemnek tartottam szigorral lépni föl; de a vád, hogy színpadunk ennyire sülyedt, főleg a bírálóválasztmányt és az igazgatóságot illeti.

Miután a vásárt oly szabaddá tették, komolyan ajánljuk a színház akármelyik tagjának, hogy ha egy kereskedő selyem zsebkendő helyett neki pamutot adott, személyes boszúságát foglalja egy akármilyen pasquillba, nevezze azt bohózatnak, állítsa a kereskedőt színpadra, veresse meg a megcsalt színész által, s én biztosítom arról, hogy a mostani viszonyok közt darabját, akármint legyen írva, elfogadják, s némely színpadi collegái a színészek sérthetlenségének védelmére ki fognak tenni magukért! Salamon Ferenc.

69.

[Salamon F., *„Özvegy és proletár”*, Budapesti Hírlap 1856. aug. 2. 179. sz.]

„Özvegy és proletár”

vígjáték 1 felvonásban. Írta *Beöthy* László. (Először adatott f. hó 27-n, Szerdahelyi bohózatát megelőzőleg.)

Beöthy úrnak e műve egy korábbi beszélyéből van véve, melynek címe „Saint-Pierre” testvérek, megjelent a „Divatcsarnok”ban. Hogy szerző a mese szövésétől, a váratlan külső meglepetésektől s nem a lélektani mozzanatok hű festésétől várta a színpadi hatást, nem tartjuk főhibának. Szerző a küleseményék összeszövésében már jártassággal bír, s e tekintetben *Szerdahelyi* K. úr fölött határozott előnye van, ki még a műszervezés e gépies részében is teljesen járatlan.

Előnye továbbá Beöthynek az, hogy – habár igen mindennapias, s néha a jobb ízlést sértő – de mindenesetre elmés ötletei vannak, s végre hogy párbeszédei gördülékenyek, fenn nem akadók, szóval az írásban gyakorlottságot szerzett magának, mely tekintetekben Szerdahelyi urat még kezdőnek sem ismerhetjük el.

De két pontban a két említett szerző egymással megegyez. Egyik az, hogy Beöthy úr sem tartja a közönség műveltebb részét tiszteletben. Róla sem mondhatjuk, hogy fesztelenség mindig mulattató otthonosság volna, mert gyakran válik sértővé. Az elmésség túlcsap a bohóckodásba, rakoncátlanságba, a comicum túlmegy a burleszken és torzítássá lesz.

Másik, miben a két szerző megegyez, hogy az erkölcsi elemet terhelő s fölösleges nyűgnek tartják. Beöthy művében a hazudás, a lopás, a gyávaság, tolakodás akarja magát szeretetreméltóvá tenni, mi természetesen nem sikerülhet. Az erkölcsi alap ezen megvetéséből magyarázhatjuk ki nagy részben azt, miszerint a műben szereplő három személy közt egyik sincs egyénítve, egyiket sem nevezhetjük

alaknak. Főszemély a proletár, kinek következetlen magaviselete kimagyarázhatlan, s ki tolakodó magaviseletét, gyávaságát, lopását és hazudságát nem menti ki azon féleszűhez méltó hóbortos jókedv, melylyel szerző e setét oldalakat megaranyozni ügyekszik.

A proletár oly szobában lakik, melyben egy gyalult asztalon és szalmaszéken kívül egyebet nem látni. Még e szállást sem győzi fizetni. Téli est van, s neki éjjelre ki kell hurcolkodnia a szállásból. Szomszédjában egy özvegy lakik, kivel az elválasztó ajtón át beszédbe ereszkedik, s elpanaszolja szomorú helyzetét. A proletár többek közt azon nem menthető kívánságát nyilvánítja, hogy az özvegy oszsza meg vele éji szállását. Az özvegy ebbe nem egyezhetik, s a fiú eltávozik. Az özvegy azonban megbánja tagadó válaszát, s a proletár eltávozása után vissza akarja híni. Kikiált az ablakon s a proletár visszajön; őt az özvegy szobájában látjuk föllépni. Az özvegy egy mellékajtón távozik theát készítni. A proletár meglát a nő asztalán egy naplót s elég vakmerő azt felnyitni és olvasni. E naplóból látja, hogy a hölgy szerette őt. A proletár e tette mutatja, hogy a becsületről és illemről leg csekélyebb fogalma sincs. Ily ember soha sem nyerheti meg a néző részvétét, bármily bohócosan elmésnek és könnyelműnek mutatkozik is, s mi több nemcsak hogy elolvassa a naplót, hanem el is lopja, kabátja alá rejti. (Úgy halljuk, hogy ez nem volt az ú. n. instructióban). A proletár e tettei menthetlenek, nemcsak mint jellemfestészi hibák, hanem egyszersmind írásbeli leleményesség hiányára mutatnak. A „Szép marquisné”ból tanulhatta szerző e naplóeltulajdonítást, melyet ez utóbbi darabban is mindenki hibának fog látni. Beöthy úr azonban e vígjátékba helytelenül vette át ez elsajátítást. Azt, hogy a proletár a nő szerelmét megtudja, drámaibb úton érhető vala el, s az özvegy és fiatal között oly párbeszédet írhat, mely a mű fénypontja lett volna, hol lélektani mozzanatok, naiv érzelemnyilatkozat mind a hatást emelik, mind az indokolást erősítik vala.

E naplósikkasztás, s a proletár egész magaviselete után senki sem fogja indokoltnak találni az özvegy szerelmét, senki sincs tisztában e nő jelleme felől. A proletár jellemtelensége mindazokat, kik e darabban vele bizalmas lábon állhatnának, ha még annyian volnának is, jellemtelenekké tenné.

A nőhöz azonban éj idején (!) egy hivatalnok lép be azon örvendetes hírrel, hogy 200 ezer dollárt örökölt egy amerikai meghalt nagybátyjától. Az özvegynek e kincset testvérbátyjával kellene megosztania, de tengerész bátyja, egy tudósítás szerint, a tengerbe veszett. – A hivatalnoknak a nő úgy mutatja be a proletárt, mint testvérét, Saint Pierre Viktort. Nem is tehetett máskint; mert mit mondana a hivatalnok, hogy idegen férfiút talált az özvegy szobájában éjnek idején?

Az özvegy eltávozik s a proletár maga marad. Nemsokára új vendég érkezik, egy izmos testű, hatalmas fekete szakálú ember nyittatja föl az ajtót. Ez volt az igazi Saint-Pierre Viktor a tengerész, ki nem veszett tengerbe. Ez megütődik azon, hogy nővére szobájában éjjel egy idegen fiatalt talál. De e fiatal a proletár, makacsul állítja, hogy ő az özvegynek testvére Saint-Pierre Viktor a tengerész. Hogyan kínozza a valódi tengerész a proletárt rhumivással, hogyan bántja meg ez a valódi Viktort, nem szükség elmondanom. De ki kell emelnem a párbajt, mely kettőjök közt áll elő. A tengerész új meg új párbajnemeket ajánl, s a proletár gyávasága

hosszú jelenetben van előtüntetve. Egy asztal mellett állnak meg szemközt. A tengerész kioltja a gyertyát. Először a proletár lő a töltött pisztolylyal a levegőbe. Mire a tengerészre kerülne a sor, a proletár az asztal alá bújik s a tengerész szintén nem talál. A proletár ezt azzal ügyekszik tréfássá tenni, mikép tagadja, hogy az asztal alá bujt volna s a közönséget híja föl erre bizonyságul.

Megjegyzendő, hogy a tengerész meg volt bántva s komolyan haragszik. De e tréfák után kiengesztelődik a következő esemény által. A rendőrség belép s Saint Pierre Viktor iránt tudakozódik. A proletár adván ki magát annak, befogják, elvezetik. A tengerész így menekül meg attól, hogy csempészet miatt befogassék. A honmaradt tengerész elégeti az irományt, mely csempészetéről tanúskodott volna, s mire a rendőrök az ál Viktort kibocsátják, már maga is mentve van. Az özvegy is visszatér, s a tengerész örömét nyilvánítja, hogy nővére oly haszontalan emberhez megy nőül, minőnek e proletárt ismerte. Mondók fenebb, hogy a fő személy jelleme mindenikét megrontja, – ez áll mint látjuk a tengerészre nézve is. Itt is segíthet vala szerző a darabon. Ha először a tengerészt nem teszi komolyan haragossá, hanem csak úgy tünteti föl, mint ki folyvást csak tréfál a proletárral, másfelől emezt nem aláztatja meg annyira, mind az alakok valószínűbbekké, mind a darab érthetővé lesz vala.

A titkosan szavazó drámabíráló választmány most annyival van roszabbul szervezve, mint ezelőtt, hogy nem teszi magát érintkezésbe az íróval, s nem kívánja, hogy a szerző némely helyeket darabjában kiigazítson. Tudjuk, hogy e művet egyes javítások nem tették volna jó vígjátékká; mert általán az alakító tehetség hiánya tűnik ki e darabból; de sokat nyert volna az nehány kihagyás és az átdolgozás által. Úgy a mint van, e darab sem tartozik az elfogadhatók közé, s elfogadása mutatja, mikép a t. c. választmány ép oly kevés tisztelettel van az ízlés és más színpadunk méltóságához illő dolgok iránt, mint a fen nevezett est hősei.

A darabnak mentségéül szolgál *Szerdahelyi* Kálmánnak (ki a proletár szerepét vitte) túlmerész játéka, s néhány helyen improvisatiója. – Vagy két helyen hozta bele e darabba Szerdahelyi, mikép ugyanez estve az ő darabja is adatni fog. Az „özvegy és proletár” szerzője állítja, mikép az nincs a darabban, hogy a proletár befogása alkalmával a tengerésznek téli kabátját vigye el minden szó nélkül, s végre a közönséghez sem kell anynyiszor fordulni a darab szövege szerint. A szerepet sem tanulta be Sz. úr elég folyékonyan; – szóval itt is kitűnt e *még csak ezután jelessé válható* színészünk önelbizakodása. Munkácsi Fl. ellenben (mint özvegy) kisebb szerepét jól betanulta s általán e részben színésznőink közől három igen szép példával megy elül. Salamon F.

70.

[Salamon Ferenc, *A gr. Ráday Gedeon által kitűzött 40 arany pályadíjért versenyző vígjátékok*, Budapesti Hírlap 1856. aug. 9–17–27–31., szept. 2. 185–191–198–202–203. sz.]

A gr. Ráday Gedeon által kitűzött 40 arany pályadíjért versenyző vígjátékok

I.

Becsületszó. Eredeti vígjáték 1 felvonásban. *Még nem késő.* Eredeti vígjáték 2 felvonásban. (Mindkettő f. hó 6-ikán.)

A közönséget kétségkívül igen érdekli a színházunk igazgatója által kitűzött jutalmak sikere, de e pályázat nemcsak a sikerre nézve érdekes, hanem a pályázat módjáért is, melyben a közönség is némileg ítélő bíróként van fölhíva.

Már az első estve is kinyerte a két adott vígjátékok egyike a közönségnek több tekintetben érdemelt tetszését, – s mi itt sietünk a tetszésben részesült, ú. m. a „Becsületszó" című vígjátékról bővebben szólani. Először is lássuk a szereplő egyéneket.

Sziklai Leó gazdag földesúr arról nevezetes, hogy a mire azt találja történetesen kiejteni: „becsület szavamra", azon aztán nem változtat semmi a világon, – úgy lesz a mint ő mondja, még akkor is, ha tán megbánná szavát.

Van egy fogadott leánya. Egy haldoklónak, a leány haldokló apjának „becsület szavára" fogadta, hogy édesapjaként nevelendi föl, s az öreg most is, midőn a lyányka körül belül 16 éves (bocsánat! meg lehet talán többet írunk néhány hóval; – de a szerzőt nem ismervén, nem kérdezősködheténk keresztlevele iránt!) mondom, most is, midőn Róza k. a. *körül belül* 16 éves *lehet*, az öreg *Sziklai* Leót a k. a. nemcsak hogy „atyus"-nak szólítja, hanem ez örökségében is részeltetni akarja, sőt kicsibe múlik, hogy a leány nem lesz *egyedüli* gazdag örökös. – Még maga a „pártszenvedély", a rögzött ellenszenv sem mondathatná velünk, hogy e vagyonra, ez öröklésre, a gazdagságra vágynék Róza kisasszonyka, ez ártatlan naiv és egyszerű Róza k. a., kinek ártatlansága, ha lehet, tisztább azon fehér ruhánál, melyet visel, minden csekély szóra pirosabbá lesz mint a hosszú rózsaszín szalag, mely légi mozdulataira utána libegve lobogva úszik, – s szívében erősebb lángok égnek, mint tündöklő fekete szemében. A dús fekete fürtök alatt a kis fejben a roszra való hajlandóságnak egyetlen szikrája sincs – „ebben kétkedni is vétek volna." Oly egyszerű, oly naiv és szép, mint Éva anyánk lánykorában lehetett („the fairest of the daughters Eve").

Az öreg Sziklai, kinek nincsenek édes gyermekei, már nem azért szereti Rózát, mivel becsületszavára fogadta, hogy apja lesz, hanem a szokás, hogy lyányaként

tekintse, egészen *természetévé* vált. Nem reflexióból, hanem önkénytelenül, ösztönszerűleg szereti Rózát, mint a valódi apa fogná szeretni – s maga a lyány is a teljes csalódásig nem hiszi magát legkevesbbé is árvának, atyátlannak. – A leány maga a jóság, maga az engedelmesség. Van neki egy bácsija, ki nehány évvel idősebb, mint ő – s kit „Gyula bácsinak" nevezget. *Sziklai* Gyula nem más, mint Sziklai atyusnak unokaöcscse – s ezt is fiaként neveli és tekinti az öreg úr. *Róza* őt nemcsak hogy testvérének tekinti, hanem egyszersmind a legjobb szívű, legromlatlanabb keblű, derék fiúnak, Pesten – s az egész világon. Megosztja vele a búbánatot, mely a fiú lelkére nehézkedik olykor – meg az aggodalmat, mely Gyula úrfit sokszor fogja körül. *Sziklai* Gyulának gyakran van oka aggódni. Midőn először föllép, ép azon szomorú állapotban van, szórul szóra ugyanazon bú környezi, mely Dumas „Lelkiismeret" című drámájának hősét, t. i. egész éjen át kártyázván, nemcsak aranyait vesztette el, hanem adós is maradt s egy óra leforgása alatt fizetnie kellene, – pénzt kell szereznie a föld fenekéből is, mert „kártyaadósság becsületbeli adósság."

Tehát első föllépténél is tisztában vagyunk az úrfival. Ő nagybátyját (mint ez maga mondá) feneketlen zsebnek tekinti, melybe kénye szerint markolhat. A nagybátya mindig azt kívánja tőle, házasodjék meg. A fiú mindig biztatja nagybátyját, s azon ürügy alatt, hogy X. vagy Y. grófkisasszonynak teszi a szépet, száz aranyonként sajtolja ki a pénzt az öregúrtól. Ha a hazudságok nem használnak, a kedves egyetlen testvér Róza jön segítségére – ki mindenható erővel bír a nagybátya fölött – a kinek egyszerű ékesszólása mindig bebizonyítja az atyusnak, hogy „Gyula bácsi" a legjobb fiatal ember. – A lány oly könnyenhívő, mikép még Gyulának egyik korhely cimboráját *Bérczy* Ákost is a legjobb embernek tekinti. Ez a *Bérczy* Ákos elválhatlan az egész darab folytán Gyulától, s ezért nem árt vele is megismerkednünk. Nem új alak ugyan ő is. Hasonlít Szigligetinek több művében előforduló ipar-lovagokhoz, – csakhogy könnyelmű elvei némi pedanssággal vannak comicaibbá téve. De az ég szerelmére: láttatok-e már *pedans* iparlovagot és arszlánt? – Ez pedig arszlán, mert elve, hogy vagy soha sem kell házasodni, vagy ha igen, legnagyobb szerencsétlenség szerelemből házasodni meg. Ezt számtalanszor ismétli fiatal barátjának Gyulának, kinek ez aranyigazság sehogy sem fér a fejébe – ezenkívül kártyás, s úgy vettük észre, hogy titkolja, mennyit *nyer* a kártyán – sőt azt szenveli, mintha veszítne, tehát iparlovag és pedans, mert szüntelen fitogatja emberismeretét, s azt, hogy *Lavater* arctanát tanulmányozta. *Róza* fekete szeméből azt következteti, mikép az a legravaszabb leány, s csak színli Gyula iránti testvéri szeretetét, mert voltaképő ingerli a nagybácsit ellene – e lavateri bölcseséget sokszor ismétli a becsületes iparlovag, s pedanssága van komikaivá téve. Nem tartom egymással meg nem férhetőnek a pedans nyegleséget s az iparlovagi hivatást; de e darabban e kétféle elem öszveolvadását egyetlen alakban nem tartom sikerültnek.

A Sziklai családhoz még egy más egyén is tartozik a ez – *Lucretia*, valami gouvernante-féle, más szókkal társalkodónő, állására nézve pedig vén leány. – Ebben a mű szerzője egy szenteskedő aggszüzet akar elénk tüntetni, ki az egész család-

ban senkiről sem tesz föl semmi jót, – holott igazán ráillik, hogy ő sem jobb a Deákné vásznánál.

A fő szereplőkkel röviden megismerkedvén, látjuk, mikép a jellemekre nézve nem sok újat találunk a darabban. Mindennapi színpadi alakok; – de lássuk magát a mesét, hogyan mozognak ez alakok, mert a mese szövésében van az érdekes – s a közönség figyelemmel és tetszéssel nézte végig a hosszú ugyan, de szakadatlan folyamú egy felvonásos művet.

Az öreg *Sziklai* a darab elején reggelinél ül a fennebbi személyekkel, kivévén Gyulát és Bérczi Ákost. – Gyula még nem jött haza valami vigalomból – az éjet kártya-asztalnál töltvén. – Az öreg *Sziklai* türelme ki van merülve unokaöcscsének vesztegetései miatt, ki nem akar megházasodni. Most *becsületszavára* fogadja, hogy egy krajcárt sem ad többé neki, míg meg nem házasodik. Mind eloszolván, föllép Gyula kedves barátjával, az iparlovaggal. Gyulának pénzre van szüksége, mert száz aranyat vesztett. A félrevonult haragos nagybátyának egy levelet ír, melyben biztatja, hogy egy főrangú hölgyet fog nőül venni. A levél átadását Róza vállalja magára, s ez száz arany helyett kétszázat akar kérni, mire nagybátyjához megy, már négyszázat kér. Ez mind szép, de szó sincs róla, hogy a nagybátya most az egyszer tudni akarjon a pénz-adásról. Sőt ellenkezőleg fogja a tollat s egy levelet ír unokaöcscsének. melyben tudtára adja, miszerint ha a fiú nem vezet eléje *huszonnégy óra alatt* menyasszonyt, akkor kitagadja az örökségből, s ne várjon tőle semmit. Ezt mind *becsületszavára írja.* Huszonnégy óra alatt feleséget venni! Ej ez kissé sok, s valamint valószínűtlen e kívánság, egy habár indulatos nagybátyától, úgy valószínűtlen e kívánság következménye. A fiú rendkívül nagy aggodalomban van, hol találjon magának féleséget egy nap leforgása alatt? Hisz ő nem szerelmes senkibe, és szerelem nélkül hogyan házasodjék? De barátja az iparlovag kimutatja neki, mikép egyfelől házasodni nem oly nagy veszedelem, mert azután bátrabban udvarolhat a lányoknak: egyik sem fogja azt kívánni tőle, hogy feleségül vegye; másfelől nem szükség szerelemből házasodni, a feleség oly fényűzési cikk, mint pl. a papagály stb. Gyula mindezekre helybenhagyását adván, a jó barát azt tanácsolja neki, vegye el Lucretiát, a társalkodónőt, ki angyali teremtés és nem oly kétszínű, mint az a *fekete szemű* kis Róza, ki a nagybátyát ellene ingerli. Megengedjük, hogy comicai hatást akart elérni szerző a vén lyány megkérése által, sőt e megkérés enyhítve van az által, mikép Gyula nem *személyesen* kéri meg Lucretia kezét, Ákos barátja teszi ezt egész hatalommal, és aztán Lucretia is csak sok kényszerítés, irulás pirulás után mond végre „igen”-t az ajánlatra; de mindamellett e tényt erőszakoltnak látjuk. Hogy ne jutott volna más valaki Gyula eszébe, ki Pesten (ez a darab színhelye) mindenesetre találhatott volna fiatalabb s inkább kedvére való leányt egy óra alatt is, mint a minő Lucretia? Ez erőszakolás azonban szükséges volt nemcsak egy comicai jelenet előidézésére, hanem a darab tovább szövésére is, mint alább meglátjuk.

Azalatt, míg a fenebbiek folynak, s az alatt míg Ákos el akarja hitetni Gyulával, hogy a kis feketeszemű Róza legveszélyesebb cselszövő, s hogy azon tette is, mikép a nagybácsitól a száz arany helyett négyszázat kért, csupán a kérelem megtagadására volt célozva; szóval hogy Róza mindenben bátyja ellen tesz, azért hogy

az örökség egyedül az övé legyen, s e ráfogást még a ravasz Lucretia félig hallgatag, félig gyanúsító módon erősíti, s így Gyula is elhiszi; ezalatt, mondom, Róza zálogba téteti gyöngyeit szobalyánya által s négyszáz aranyat kapván, azt Gyula íróasztalára lopja be – így akarván a lyány megmenteni szeretett bátyját a kártyabeli adósságtól. A lyány mit sem tud a gyanúsításokról, melyeket ellene használtak. Gyula megleli az aranyakat, de nem foghatja föl, ki tehette asztalára. Ákos oda, magyarázza a dolgot, mikép a nagybátya alkalmasint megbánta „becsületszó" adását, titokban ő csempészte oda az aranyakat. Ez valószínű s elfogadható; nem csoda, ha Gyula e hitben marad.

De nemsokára felnyílik a szeme, Róza egy nagy öszvehajtott levelet ad át bácsijának. Ez nagy csodálkozással olvassa a címet: „Nyugtatvány." A lyány nem ért a törvényes műszavak használatához, s a *nyugtatvány* szót meghazudtolja a levél tartalma, melyben az áll, mikép alulírt *Róza* lemond öröködési jogáról Gyula bácsija részére, azon föltét alatt, hogy ez *meg ne házasodjék*. Azonban a nyugta végén, ki van egy pár szó vakarva épen a legérdekesebb helyen, ott hol a lány azt írja, mikép ha e földön nem lehet, ott fenn az égben... Most veszi észre Gyula, hányat ütött az óra. Ki akarja csikarni a vallomást a lánytól, hogy őt szereti; de ez nem sikerülhet egyenes úton. Dúlva-fúlva kezd a bátya zsémbelni, hogy húga mit sem tesz meg érette, hogy őt nem szereti, hogy nem akarna nejévé lenni. A lány mindezen szemrehányásokra addig mondja „dehogy"ot, míg végre az utolsó szemrehányásra is „dehogy"ot mond. Ez sikerülten van írva, és sikerülten adta *Lendvai* (Gyula) és *Fáncsi* Ilka k. a. (Róza). Gyula most feledi *Lucretiát*, s csak most vette észre, hogy ő is régóta szereti azt, kit eddig csak úgy tekintett, mint testvérét. Így találta meg Gyula valódi menyasszonyát.

Erre vissza jön a nagybátya, ki megbánta, hogy huszonnégy órai rövid határidőt szabott unokaöcscsének. De előáll a *társalkodónő* s az öreg úr nagy meglepetésére őt atyjának szólítja, térdéhez, nyakába borul.

Most tudja meg a nagybátya, hogy *Gyula* e Lucretiát akarja nőül venni. Ezt a Lucretiát, kit ő az öreg Sziklai saját szemeivel látott egy estve a kert sűrű lombjai közt eltűnni a fiatal kertészszel, s saját füleivel hallá szerelmes suttogásaikat. Az öreg úr szemtől-szemébe mondja el a társalkodónőnek e botrányt, s hogy a társalkodónő le van verve, meg van semmisülve, az természetes. Azonban nem szép Sziklai úrtól, hogy a szép és számos színházi közönséget is megpirítja, midőn e botrányos kerti jelenetet oly *leplezetlenül* beszéli el! Itt a szerző csekély módosítással sokat segíthetne.

Most jön azonban a legnagyobb bonyolódás és a végkifejlés. Lucretia távozik, s most Gyula lép föl Rózát karján vetetve. Az öreg úr mitsem tud arról, hogy a két ifjú szereti egymást; még mindig az van fejében, mikép Gyula a társalgónőt akarja nőül venni, s ezért midőn Gyula az öreg áldását kéri, az öreg boszankodással feleli, hogy abból semmi sem lesz. Mire az ifjak megijednek.

Az öreg az mondja, hogy oly *bűnös* nőt unokaöcscsének elvennie nem szabad. *Róza* a bűnös szót magára érti – s megvallja hogy igen, ő bűnös. (Az öreg a kerti jelenetről, Róza a gyöngyök zálogbatételéről beszél). Az öreg elbámul és a leány annyira zavart, hogy nem bírja magát kifejezni, csak annyit mond, hogy „egy vén

zsidó jött”… Az öreg úr elszörnyed. Azt hitte, a kerti jelenetben Róza szerepelt, s a kertész helyett az öreg úr alkalmasint a zsidót érti. (A szerző e nagyon vastag célzását mindenki elérti; s épen azért nem ártana ez élcet föláldozni.) Később a szobaleány deríti föl a dolgot – az öreg is belátja csalódását, s szívesen ad áldást gyermekeinek frigyére. – Bérczy Ákos pedig megbukik lavateri tudományával s a feketeszemű lányokról csinált elméletével.

Ez a darab meséje – melyből látjuk, hogy a comicum a leány naivságában, egy be nem végzett alak, az arszlán pedansságában (az arszlánt *Szerdahelyi* nagy ügyességgel személyesítette, habár nem sikerülhetett abból hű alakot állítni elénk), de a comicum főként a félreértésekben van. A leány alakja a sentimentalis német színművekből van kölcsönözve – mint mondók – egyedül a félreértések comicuma erős.

Az, hogy Gyula csak későn, s egy sikerült színpadi jelenetben tudja meg Róza szerelmét, az, hogy a darab érdekét nem a külső gépies összevágás képezi, hogy az események egymásból folyók, a figyelmet és érdekeltséget a nézőben végig fentartják, e darabnak dicséretére szolgálnak; de hogy a comicumot nem egy főszemély lélektani mozzanataiban látjuk, s a lélektan úgyszólva csak fölületes, följogosítnak azt mondani, mikép a „Becsületszó” nem költői darab, és nem mű a szó legszorosabb értelmében. Azonban el kell ismernünk benne az ügyességet, s el kell ismernünk, hogy kiállja a versenyt számos a répertoir-ban található német és francia vígjátékkal, melyeket a közönség tetszéssel szokott végig nézni.

A tért csaknem mind a „Becsületszó”nak engedém; mert a második két felvonásos vígjátékról kevés jó mondanivalónk van. A „Még nem késő” című vígjátéknak első felvonása elmaradhatna, a másodikban nehány sor toldalék egészen helyettesíthetné. A főeszme, hogy az orvos a nejénél talált széptevőt theára híja meg s elhiteti vele, hogy a cukor méreg volt s ekkor a széptevő jajgatni, rimánkodni kezd, s kimutatja a nő előtt gyávaságát, – igen elkopott eszme. A füredi fürdővendégek tableau-ja is fölösleges – és nem érdeklő. Az egészben mi comicum sincs – s ezért van, hogy róla bővebben szólani fölösleges volna.

[II.]

II.

Veszedelmes jóbarát. Eredeti vígjáték 1 felvonásban. *Egy nő kinek elvei vannak.* Eredeti vígjáték 2 felvonásban. (Aug. 13-ikán.)

Minthogy az aug. 13-án adott két vígjáték közől az *utóbbi* részesült nagyobb tetszésben s az utóbbinak van egyszersmind nagyobb műbecse, szóljunk mindenekelőtt és *főként* e műről.

Azon nő, „kinek elvei vannak” fiatal *özvegy*. Hogy szép, szeretetreméltó és szerelem-képes, nem kell mondanom. De szükség elmondanom, mikép elve abból áll, miszerint a házas-élet őt nem boldogíthatván, sohasem megy többé férjhez. Szükség elmondanom, hogy mindemellett „szeret pompát, hízelgőt, csapodárt, hogy selymiért imádja bogárt,” s örömest lát körében egykét fiatal urat, örömest elnézi,

hogy szeressék, az sem nagybaj, ha szenvedélyesen. Ő maga azért nem akar túlmenni a bizalmas, meghitt barátság határvonalán, s főkint senkihez sem akar férjhez menni. „Bármily virágos kertnek tűnjék föl a szerelem – gondolja magában a hölgy, – a házasság után meglátszanak rajta az elhanyagolás szomorú nyomai. Már pedig alig van valami, a mi szomorúbb benyomást tegyen a virágok, kertek, és tavasz kedvelőire, mint egy előbb szépnek ismert virágos park! Tudja ezt az, ki már egy elhanyagolt parkot látott." Szóval, Kételyiné ő nagysága nem akarja kitenni magát újabb csalódásnak – hogy ez elv mellett is örömest imádtatja magát, az oly következetlenség, mely minket följogosít arra, hogy e hölgyet *kacérnak* nevezzük. Ha jól vettük ki, nem hidegen számító kacér, hanem olyan, a kit szíve önkénytelenül vonz a szerelem felé, csak hogy szívének nem akar döntő szavazatot engedni élete sorsa felett. E hölgy, bár nincs felőle tiszta öntudata a vígjáték elején, már szerelmes egy ifjúba, ki ezelőtt egy évvel kérte meg kezét, s azóta, úgy látszik egész szerelmi taktikája ez ifjú ellenében, nem egyéb, mint különböző ürügyek alatt, húzás-halasztással kerülni a határozott választ a fiú sürgető fölszólításaira.

A darab célja: e hölgyet odavinni, hogy elveiről lemondván, a szív hangjának engedjen s ahhoz menjen férjhez, ki őt szereti, s kit maga is szeret. Kétségtelen, mikép a cél igen jó, s abból érdekes színművet lehet fejleszteni, melyet érdekes lélektani mozzanatok, bonyodalmak tehetnek vonzóvá. A kivitel dicséretére meg kell említenem, mikép maga az, ki a föladatot kiviszi, nem közönyös személy a darabban, nem olyan, mint némely új francia, német és magyar, színművekben és regényekben kullogó cselszövők, kik a jó ügy érdekében avatott kezekkel szövik és oldják meg a mű csomóját, kik hideg számítással, cselekesznek mindent s a színpadot lélektani experimentumok műhelyévé, az érdekelt személyeket vak eszközökké teszik. Itt az, ki a nő meghódítását kiviszi, maga a legérdekeltebb egyén, kinek saját huszárján és az asszonyság komornáján e neki alárendelt eszközökön kívül más segedelemre nincs szüksége.

Az intrigáns maga a darab hőse, és ha azt tudjuk, amit ez ember, s a mit ellenében a hölgy tesz, az egész mű cselekvényét tudjuk – igen kevés és nem lényeges kivétellel.

Azonban meg kell jegyeznünk, mikép mindezen előnyök, melyeket a lélektani kiindulási pont és jó cél ad, a kivitelt nem tarthatjuk eléggé *lélektaninak*; – mert a heves ifjú igen erőszakos eszközökhöz nyúl, hogy a nőt férjhezmenetelre kényszerítse. Csermelyi Béla – ez neve a mű férfi hősének – igen fiatal szívvel szereti a kacérhölgyet, csaknem az őrjöngésig menő szerelmében mind túlvitt, erőszakos tetteket várhatunk tőle. Tettei nagyobbára nem olyanok, melyek a meghódítandó nő egyéniségéhez, vannak mérve, e tettek akármely hölgyre körülbelül ugyanazon hatást tették volna, a melyet Csermelyinére tettek. Hogy e tettekre Csermelyiné Bélának úgy engedjen, mint alább látni fogjuk, nincs szüksége arra, hogy egyénítve állíttassék a színpadra, *Csermelyi* Béla tettei csak az ő saját jellemét magyarázzák – sőt nem is jellemét, hanem túlvitt szenvedélyét – s ezért mondom, hogy a *kivitel*, a mi az *elvekkel bíró nőt* illeti, nem lélektani.

Kételyiné jellemének lélektani mozzanataiból nem sokat látunk, Béla erőszakos tetteinek, a nő részéről, ép oly kevéssé finom, s csak külső tettek felelnek meg, mint pl. a levél el nem olvasása, elutazás. A szerző inkább tettek, mint szavak által akarta a szenvedélyt; s a mi szereplők lelkében véghez megy, szemünk elé állítni, s ennyiben műve a francia vígjátékok egy nagy osztályához hasonlít; – de e tettek közől is azok, melyek Béla nagy szenvedélyére mutatnak, kissé túlmennek komolyságra nézve egy vígjáték határán. Sőt e mű végén az, hogy a hős pisztolylyal akarja szétzúzni agyát előttünk, hogy a nőt nyilatkozatra bírja, tán komolyabb műben is rosz benyomást tenne. – De lássuk a cselekvény fejlődését.

Béla először is egy órai, sőt tán nehány percnyi gondolkodási időt ad Kételyinének, mely alatt ennek nyilvánítnia kell, hogy Bélának ajánlja kezét. – A nő azt mondja, a határidő rövid, neki hangversenybe kell rögtön mennie, s öltözik. Különben is Bélát tán külső ok s nevezetesen, féltékenység készteti e nagy sietésre. – A nő a hangversenybe távozik, s Béla kétségbe esve kíséri ki kocsijáig. Béla első megjelenésével is oly parancsolóan lép föl, mint csak a házasság harmadik hetében (a nő saját szavai) lehetne várni. Így nem sokat ad a társadalmi illemre, – az udvariasság elhanyagolása kifejezéseiből látszik; – s ezt nagy szenvedélye s a nő elleni elkeseredése indokolja; de épen az önuralom hiányának e jelei már rontják a hős iránti érdekeltséget.

Béla visszatér, midőn a hölgy még nem jött haza a hangversenyből. Az előszobában, Kételyiné előszobájában találja Márnai orvost. Ez is egyik széptevője Kételyinének, s Béla nyugton lehet jó barátságban vele; mert Márnai, mint Bélának mondja, ezelőtt másfél évvel járta bolondját Kételyinével, s most nem ámítja magát. Márnai merőben otthon van Kételyinénél. Danolva állít be az előszobába első megjelenésekor is. Most a szobalyánytól egy pezsgős palackot vett el, melyet ez szeretője a borbély számára tett az asztalra, az úrnő távollétében. Márnai vígan poharazik a palackból s ekkor lép be Béla. Ez rosz kedvében van s eltaszítja magától a poharat. De észreveszi, hogy Kételyiné fölnyitotta kissé az előszoba ajtaját. Erre elgondolja hirtelen, mily szép boszú volna, ha az úrhölgynek saját házában s saját füle hallatára illemsértő magaviseletet mutatna. Elfogadja a poharat, s azt kiáltja, „éljenek a szép szobalyányok!" A nő, természetesen, önérzetében van sértve, midőn Bélát ennyire lealjasodottnak látja, ki a szobalányok egészségére, s mi ennél is több, épen az ő, a Kételyiné házában követi el e botrányt.

A házi asszony egykét szemrehányással alázza meg az orvost és Bélát, s komornájának azt mondja, hogy egy óra múlva el fog utazni. A szobalyány maga is kétségbe van esve e hirteleni elutazáson, mert Felixet a borbély legényt akkor kell elhagynia, midőn reménysége van, hogy ez megkéri kezét. Azonban Béla még sokkal inkább meg van ütődve és földteszi magában, hogy ez elutazást minden áron meggátolja s a szobalyányt még meg is vesztegetvén, ezt is fölhasználja eszközül célja kivitelében.

Maga egy levelet ír. Huszár legényével észrevétlenül lopózik be a második fölvonás elején Kételyiné lakába s egy mellékszobába rejti el magát. A huszár pedig a levéllel künn a színpadon marad.

A huszár átadja a levelet Kételyinének, midőn ez már útilag öltözve megjelen; de ez megismervén az írást, vissza akarja adni. A huszár nyilvánítja, mikép addig nem távozik, míg a nagyságos asszony el nem olvassa a levelet. Kételyiné ígéri, hogy a kocsin fogja elolvasni azt s távozni akar. Épen akkor akarja a házmester s az asszonyság legénye az utolsó vasas ládát levinni. A huszár félretaszítja őket s ráül a ládára azon nyilatkozattal, hogy míg az asszonyság a levelet el nem olvassa, a ládát nem fogja senki levinni. Kételyiné széttépi a levelet; de a huszár egy másodikat von ki zsebéből, s nyilvánítja, mikép ha ez is hasonló sorsra jut, van még több exemplár is! Az asszonyság így kényszerítve van a levelet elolvasni. – A levélben szörnyű, lesújtó dolgot olvas Kételyiné. Béla azt írja, hogy neki szerelmi kétségbeesésből öngyilkossá kell lennie. Az asszony magán kívül van ijedtében. A huszártól megtudja, mikép gazdáját még otthon hagyta. Kételyiné elsiet, azt vélvén, hogy Bélát még megtalálhatja. – A színpadon csak a derék úrfit sirató szobalány marad. Ekkor jön elő Béla a szomszéd szobából s egy kanapéra fekszik, hol a vele cimboráskodó komorna egy paplannal takarja be, meghagyván ennek, hogy mondja, mikép Béla úrfit két hajóslegény a Dunából fogta ki és hozta e házhoz.

Mindezt Béla azért teszi, hogy kipróbálja Kételyinét, vajjon szereti-e őt igazán, s tán, egyrészt, hogy a bűnbánás a kacér hölgy szívét megindítsa. A nő eljön, megsiratja Bélát, – s – elhallgatván a fiatal orvos s egyszersmind házi barát komikus magaviseletét, ki az egész jelenetnek derültebb hangot ád, – csak az eredményt mondom el, mikép Béla, a vélt halott, miután meggyőződött a felől, a mit tudni óhajtott, fölugrik a kanapéról, s kitudódik, mikép nem is volt a Dunában.

Kételyiné méltán panaszkodik, hogy ő vele ily játékot űzött Béla, s méltán kétkedik, ha vajjon igazán szereti-e az, a ki ily játékot űzött érzelmeivel. Ez valóban több is, mint a fenemlített poharazási jelenet, s most úgy látszanék, mikép Béla távolabb áll céljától, mint valaha. Csak azzal van közelebb, mikép a nő elárulta, hogy szereti őt.

Mihelyt Béla erről meggyőződést szerzett magának, azonnal a legvégső és legerőszakosabb eszközhöz nyúl. Azzal fenyegeti a nőt, mikép ha az nem nyújtja kezét rögtön neki, míg hármat számlál, a zsebéből elővett pisztolylyal véget vet saját életének.

Elkezd számlálni; – Kételyiné a *három* szónak első tagjánál Béla karjába esik, s késznek nyilatkozik, mindenre. Ez hát a végső eszköz, mely a hölgyet arra kényszeríti, hogy özvegységéről és elvéről lemondjon! Ezt nem nevezhetjük lélektani megfejtésnek. Ily esetben a legkeményebb szívű nő is igent mondana, melyet később *visszavonhat.*

Mint ezekből látni, Béla túlszenvedélyes jelleméből foly, hogy a cselekvény magva igen komoly egy vígjátékhoz, s még társalgási színműhöz is, mert ily szilaj szenvedély mellett nem lehet szó a társalgási illemek, a társadalmi szokások megtartásáról. Azok, kik egyszerűen azt róják meg e műben (pl. valamelyik helybeli német lap), hogy e színműben nincs az élet tükrözve, igazságtalanok annyiban, mikép az író a cselekvény főrészében nem az életből, hanem a szereplő egyének jelleméből vette és fejlesztette a jeleneteket. Az, hogy Béla és Kételyiné valószínű alakok-e? más kérdés, s szerintem ez is mellékes dolog. Lehetne e kettő a leghí-

vebb, legvalószínűebb alak, a főkérdés csak az, hogy Béla szenvedélye s ebből folyólag erőszakoskodása beillik-e egy vígjátékba? A nagy szenvedélyek általán, szintúgy lehetnek prózaiakká, mint az apró mindennapiságok, a kis részletekben nyilatkozó kisebb szenvedélyek, s főként vígjátékban nem jó igen élesekké tenni a szenvedélyeket. Lehetnek azok jól kivittek és indokoltak, de, ha főként ezeket derültebb jelenetek környezik, oly szomorúan ütik ki magukat, mint derült, víg társalgás közepette egy-egy veszekedő természetű ember kiabálásai.

Mindamellett elmondhatjuk, mikép a cselekvény lefolyása végig érdekes, a párbeszédekben s a mese szövésében az indoklásban sok ügyességet látunk. De legérdekesebbek a mellékszemélyek, kik egytől egyig jó, élethű alakok. Ilyen Márnai orvos, melyben Szerdahelyi egyik legjobb szerepét nyerte. Ilyen a szobaleány, melynek kivitelében *Ötvös* Borcsa koszorúra méltóan játszott. Ilyen a vén huszár, melyben, ismét Réthi mutatta ki, mikép épen oly jó huszár, mint *bakancsos* tud lenni. E személyek szereplése teszi az egész darabot érdekessé, mert nagy részt vesznek abban. Ez alakok teszik egyszersmind a darabot érdekesebbé mint a „Becsületszó", melyben jól talált alakot, s egyénítést nem látunk. Azonban az összehasonlítás mások dolga levén, menjünk át az először adott „Veszedelmes jóbarát"-ra.

Ez egy felvonásos vígjáték se szerkezet, se elevenség dolgában nem összehasonlítható a fenebbivel – s jellemzés tekintetében épen nem. Egy Paródi nevű öreg úr szerelmes egy, már hasonlókép nem fiatal özvegybe. Ez özvegynő férjet és pedig oly férjet keres magának, ki ráadásul gazdag is legyen. Paródival annyira ment viszonya, mikép ez már gyűrűt is adott neki. De egy nyugalmazott ezredes, hasonlókép öreg úr, érkezik Paródi falusi lakába, hol ez az özvegygyel együtt van. – Az ezredes, ki Paródinak jó barátja, megtudja hamar a viszonyt, melyet a fiatal szívű öreg a cselszövő özvegygyel kötött. Meg akarja Paródit gyógyítni nevetséges szerelméből. E célból maga is tenni kezdi a szépet Elvirának (így híjják az özvegyet), s mivel jóval gazdagabbnak mutatja magát, mint Paródi, a nő ennek is elfogadja szerelmi vallomásait, sőt annyira viszi a dolgot, mikép Elvira gyűrűt ad neki. A vén „róka" – az ezredes – azon gyűrűt veszi el, melyet Paróditól kapott az özvegy, s könnyű ezt rávenni, hogy átengedje. Az ezredes és Elvira közt annyira ment a házassági terv, mikép Elvira már útra is felkészült. Az ezredessel akar elutazni. A búcsújelenetben azonban az ezredes előmutatja Paródinak a gyűrűt, mely nála van, s melyről Elvira azt mondja Paródinak, hogy elveszíté. Most már, az ezredes elárulja Elvirát. Kimutatja barátjának, mikép Elvira kétszínű, s nyilvánítja, hogy esze ágában sincs nőül venni ily hölgyet. Paródi is kiábrándul s így Elvira két szék közt a pad alatt marad. Ez fő része a mesének, de van egy járuléka is. Paródinak egy szép leánya van. Ezt Elvira saját öcscsével *Adolffal* akarja elvétetni, s így Paródinak egész vagyonát egy részben öcscse, más részben maga számára megszerezni. E terv is meghiúsul. Az ezredesnek egy pártoltja, egy növeltje van – egy tehetséges fiatal festész. Ez Paródi házánál a házi úr és leánya arcképét késziti és pedig rendkívül késedelmezve, mert a művész szerelmes a szép fiatal Adélbe, kit Paródi a fenemlített Adolfnak szánt. Az ezredes e szerelmet, megtudja, s védencét a festészt Adolf kijátszásával Adél kezéhez segíti, a nélkül hogy a fiatal

művésznek egy más elszánt lépésre volna szüksége, mint arra, hogy szerelmét e lyánynak bevallja.

Erre is az ezredes biztatja rá, különben a félénk, tartózkodó fiatal erre sem szánná rá magát! A darabból azt, mi az egészet érdektelenné teszi a közönség előtt, itt nem indokolhatjuk; mert arra, hogy az olvasó meggyőződjék, mikép az egészben majd mi komikum, elmésség és szellem sincs, vagy végig kellene néznie, vagy végig olvasni e darabot. Az egészben csak annyira ügyekezhetett e mű szerzője, hogy a mesét végig vigye.

[III.]

III.

Rendkívüli előadás. Vígjáték 1 felvonásban. *Férjem színész.* Vígjáték 2 felvonásban. (Aug. 21-ikén.)

Lássuk azon művet, melynek címe „Férjem színész" s mely egészben véve ezt látszik mondani: „Szerzőm színész." *Széplaki* (Feleki) színész e darabban, ő azon férj, ki színész, neje Irma (*Munkácsy* Flóra). Irma vidéki kisasszony volt. Széplaki Gusztáv mint vándorszínész, egykor Irma k. a. szülöttehelységében vendégszerepelvén, eljárogatott esténként imádottja, a vagyonos Irma k. a. ablaka alá, s mivel hihetőleg vidéki operaénekes is volt, magával vitte a társaság orchestrumát, azaz a guitarre-t; vállára vetett a garderobból egy első szerelmesi spanyol köpönyeget, s a holdvilágnál oly epedve énekelt, hogy abba a szép szűznek kedve telt. A bájló dal úgy megtetszett neki, hogy mai napig sem feledheti. – Oh! mint megváltozott azóta Feleki (Széplaki)!

A pásztorórák fövénye e darab elején lejárt – vége a szerelem románcainak! Legfölebb vígjáték telik ki mostani viszonyukból, s még az is nehezen sikerül. Irma most is oly idylli, mint volt az anyjatiltotta serenádok holdas alkonyin. Még csak nem is úgy beszél, mint a világban a nők. Minden szava s egész magaviselete túlcsigázott, s főként vígjátékban az egész asszony nagyon valószínűtlen alak. Férje, ki a lány anyjának beegyezése nélkül hozta *Hargitáról* Pestre szép nejét, jelenleg mások előtt borul térdre, más nők papírablakai alatt tart serenádokat, másoknak esküszik örök szerelmet – a pesti nemzeti színpadon. Azaz Gusztáv a nemzeti színház rendes tagja és pedig primo-amoroso – első szerelmes.

A nő rendkívül félti a férjet a „színpadi királynők" csábjaitól; s minél több tapsban részesül, minél nagyobb phrasisokban dicséri a kritika a férjet és szerepléseit, a nő annál féltékenyebb. Férjét minden áron rá akarja beszélni: vállaljon bohócszerepet, mert a közönség a bohócokat tapsolja meg legkeményebben; – legyen intrigans, vagy mi még legjobb lesz, játszék öregurakat a színpadon, mert lám, „játszik-e Szentpéteri szerelmes szerepet, s még is kit szeret jobban a pesti közönség, mint Szentpéterit?"– E hölgy naiv akar lenni, de nem az – a naivot t. i. költői értelemben véve. E hölgy egészen prózai, szavai mesterkéltek – a francia „fad"nak, mi „libá"nak nevezzük.

Előjön a színház (a pesti nemzeti színház) orvosa is. Ezt Szigeti adja. Nem tudjuk, mennyiben van eltalálva a színház orvosának alakja – mert nincs szerencsém ismerni a színház orvosait; de nem gondolnám, hogy a darab színész-szerzője vagy Szigeti az intézet valamelyik orvosát merte volna parodizálni, gúny tárgyává tenni – mert, kivált a színész, gyakran szorulhat az orvosra. Szigeti neje (Latkócziné) nem szereti, hogy férje minden félórában félbeszakítván orvosi körútját, haza tekint, megnézni, mit csinál az ő *Lenké*-je, Lenke nem szereti ezt azért, mivel férje a gyakori hazatekintéssel bizalmatlanságot árul el.

Említettem már, mikép Irma félti Gusztávot a színpadi királynőktől. E féltékenység tetőpontját éri, midőn a nő férjének zsebében egy szerelmeslevelet talál „Lenke" aláírással. Jó barátnéjára, az orvosnéra gyanakszik, – sőt bizonyosnak véli, mikép Széplaki és az orvosné egymást szeretik. A „Lenke" aláírású levelet megmutatja az orvosnak s ebben is féltékenység támad.

A dolog nyilatkozatra kerülvén, Széplaki, neje, az orvos és orvosnő között, Széplaki azt mondja, mikép e levelet nem Lenke, az orvosné írta, hanem Szigligeti. „Szigligeti!" így kiált fel az orvos, „Szigligeti! hét gyermek apja!" s azzal kalapját akarja venni, s kimenni a *svábhegyre*, hogy „e dolgot *Szigligetinének* bejelentse." Azonban Gusztáv, a színész, az orvosnak, és saját nejének megnyugtatására, azon fölvilágosítást adja, mikép a szóban forgó levél Szigligetinek „Két pisztolyá"ból vétetett – s egyik szerephez tartozott. E darabban előforduló *Lenkéről*, s nem az orvos nejéről van szó. – E félreértés földerülvén, vége a darabnak, mind a színész, mind az orvos kibékül nejével, s szerződésre lépnek, miszerint ezután bízni fognak egymásban. Hogy mily gyenge lábon áll a mese, látjuk abból, mikép a nő okoskodó tehetségének gyöngeségére van építve. E nő, kinek eszébe sem jut, hogy a bajt okozó levél férje valamelyik szerepéhez tartozik, alig hiszem, hogy háromig tudna számlálni. Az író egész gondját arra fordítá, hogyan lehessen a fölfedezést, mely férjének egyetlen szavába kerülne, a második felvonás végeig hátráltatni.

A darab vége felé Gusztáv neje egy levelet kap Hargitáról, melyben emennek anyja ezerekre menő vagyont ad át Gusztávnak, mert hallotta, mikép a színész kitűnő és közkedvességű művészszé lett. De az ezerek egy részét „a színházi nyugdíjintézet számára" hagyományozza a jó anyós.

Annak felhordása, hogy Szentpéteri kedvelt színész, hogy Szigligeti hét gyermek apja, hogy neje a svábhegyen lakik, hogy az írói nyugdíj intézet is – hajánál fogva – van a darabba berántva, mutatja ez egész darab prózaiságát, s azon eszközök nyomorúságos voltát, melyekkel szerző hatni kívánt. A közönséget valóban nem is mulattatta egyéb e darabban, mint azon célzások, melyek a pesti színpad mai napi viszonyaira és egyéneire vonatkoznak. Csodálkozás fogott el, minő elvből indulhattak ki a pályabírák, midőn e művet adatásra méltónak találták; midőn abban csaknem oly kevés művészi törekvést, költői célt láthattak, mint Szerdahelyi minapi „bohózat"ában!

Színészeink már nem elégesznek meg azzal, hogy maguk játszák el a maguk által írt darabot, hanem azt képzelik, mikép a közönséget is a nemzeti színház tagjai képezik. E vígjáték úgy van írva, mintha csak a színészeket és ismerőseiket

kellene mulattatnia. – Ki van benne parodizálva a színház egyik szolgája. Részemről nem ismerem a színház e szolgáját, ki, mint e darabból értesülünk, az igazgatóság napi parancsait hordozgatja a színészekhez. A kik közelről ismerik az intézet e tagját, azt mondák, Németi igen jól utánozta öltözetben és mozdulataiban ez egészen ártatlan embert. Nem tudjuk, mit vétett ő a szerzőnek vagy Németinek; annyi bizonyos, hogy a közönség nagy része nem értette, mi tulajdonképen az, mit ez alakon nevetni lehetne.

E szolga azt beszélte egy szobaleánynak, mikép a színház második tenoristája szokta vágni a színház magasb rangú tagjainak tyúkszemét. A tyúkszemvágó tenor nem volt megnevezve. De azok, kik a színfalak titkait ismerik, szájrólszájra adták felvonás után a Br... nevet, – s későn tudta meg az egész közönség, hogy min tapsoltak az *avatottak*. – Már akár való legyen, akár valótlan a felhozott tyúkszemvágási tény; mi annak fölhozását pasquilleszerűnek tartjuk, még akkor is, ha valaki azt ártatlan tréfának és nem gúnynak veszi; – és dacára annak, hogy a személy megnevezve nincs. Lehet, hogy a parterre „ciceroné"i ráfogással éltek, midőn Br... nevét sugdosták, lehet, hogy e tény nem is áll – de már a gyanúsítás magában is elég arra, hogy a szerzőt pasquille írási szándékkal vádoljuk, midőn ily szorosan helyhez kötött s mondhatni körülírt viszonyokra és egyénekre céloz. Az ily célzással pedig, bármennyire megnevesse és megtapsolja a közönség – ismételjük – azt mutatja ki az író, hogy gyermekes vagy is inkább suhancos eszközökkel akart hatni.

A fenebbi színházi szolgán kívül van egy más mellékszemély is e darabban, kit föl kell említnünk. Ez egy újdondász-kritikus. Most előlegesen a legjobb esetet vesszük, melyszerint t. i. maga a darab szerzője nem bizonyos, meg nem nevezett, de meghatározott kritikust akart színre hozni e mellékszemélyben. E kritikus a nők irányában szemtelenül viseli magát, s együgyűsége a társaságban valóságos bárgyúsággá válik. „Nézzétek e borjúpofát!" mond többször a színész a nőkhöz fordulva. – E kritikus továbbá olyan ember, ki a legnagyobb magasztaló phrasisokkal telt kritikát egy nő kívánságára megváltoztatja, s az előbb dicsőített színészről minden képzelhető érdemet levon. Kisül rá, hogy jelen sem volt egyik előadáson, melyről jelentést tett egyik lapban. E jellemtelenségen kívül mint rendkívül gyáva van előtüntetve. Elvtelenségéért annyira megpirítják, mikép kalappal takarja el arcát és végre is *megszökik* a társaságból.

Vegyük mindezekhez azt, mikép a darab mai korban játszik, midőn Szigligetinek épen hét gyermeke van. Vegyük hozzá még, hogy Pesten történik, hol a közönség nem igen ismerhet többet két-három színikritikusnál, kik nálunk általán igen kevés számú egyénből álló osztályt képeznek. Már kérdem, akár Szerdahelyi bohózatában, akár e pálya műben (!) nem nevezhetjük-e pasquilleszerűnek, midőn ily szorosan meghatározott, s ily kevés egyénből álló osztály rágalmaztatik? Dacára annak, hogy az egyének nem neveztetnek meg, dacára annak, hogy az egyének hazug színben vannak előállítva, annyira körül van írva a kör, mikép a gúnyokon mindig mohón kapó nagyobb tömeg – s így a színházi közönség – örömest elhiszi a ráfogásokat is.

Ha az író kiindulási pontját vesszük, mint Szerdahelyiben, úgy itt is az ily színpadi pasquilleokban azt látjuk, mikép a szerző nem tartott komoly célt szem előtt, s míg egyfelől a specialis viszonyokra célzó mindennapiságok színpadrahozatalát, úgy másfelől általán nem tartjuk művészinek, költőinek azon művet, melynek célja egy-egy osztály kigúnyolása.

Tudom, hogy engem azzal gyanúsíthatnak, mikép színbíráló létemre elfogult vagyok a kritikusok „kifigurázása" kérdésében. – De e gyanúsítási lehetség nem menthet föl a kötelesség alól. Vannak irodalmunkban elegen, kik a gyanúsítástól félvén nem mernek rájok nézve kényes kérdéseket érinteni. Ezek azt mutatják ki, mikép magukat és nem az ügyet tartják szem előtt. Hadd járjanak ők a maguk útján! – Hadd képzeljék magukat folyvást ünnepi öltönyökben, melyeket féltvén, nem mernek az irodalom szennyesnek látszó tárgyaihoz nyúlni! Nem követem példájokat. Hadd legyen egy oly eszélytelen is, kit gyanúsítni mindenkinek szabad – a nélkül, hogy a gyanúsításokra hajtana!

Azonban még nem végeztük be a „Férjem színész"ről mondandóinkat. Az említett kritikusban szerző alkalmasint csak az osztályt akarta kigúnyolni, s legfölebb a közönségre bízta, hogy ez osztály szűk köréből a közönség egyes tagjai által véletlenül ismert egyénre értse a gúnyt. Szerdahelyi azonban, ki e darabban mint kritikus szerepelt, tovább ment egy kis lépéssel. Ő a színházi hivatalos közlöny színi referensét állította elénk. Öltözéke, némely mozdulatai, sőt hajzatáról mindenki ráismert azon lap referensére, kit személyesen ismer a közönség, mely e masquirozásért többször kihívta Szerdahelyit, hogy gyermeki művészetét megtapsolja. Szerdahelyi, miután a műben, mint a „Hölgyfutár" tegnapelőtti számából kitűnik, arra nem volt utasítása, az elbizakodásnak, a vakmerőségnek (hogy többet ne mondjak) egy újabb jelét adta. Szabad-e a jellemtelenséget, gyávaságot egy ismert személyre ruházni s egy nagy közönség gúnykacajának kitenni?

Ha a színészek zártkörben adnák elő egymás mulattatására e darabot, senkinek sem volna kifogása ellene. Egy idegen legfölebb azt mondaná, minő gyermekesek! De a színrehozás már komolyabb dolog, s az ízlés és erkölcsiség bántalma nélkül nem történhetik.

– A „Rendkívüli előadás" főérdekét az adja, mikép egy színésznek alkalom van adva benne külalakítási tehetségét bemutatnia. Egy színész egész phantasticus jelmezében a színpadról az adósok börtönébe vitetik a darab kezdete előtt. De sikerül elillannia. Ugyan csak jelmezében egy tiszai földbirtokoshoz menekül. Épen jókor érkezett! *Zentay* földbirtokos házánál házi botrány adta elő magát. Zentay félti nejét. Egy arszlány udvarol, nem Zentaynénak, hanem a háznál levő kis leány rokonnak. Zentaynál levő arszlánról a házi úr azt véli, hogy másnak nem is adhatott éji rendezvous-t, mint nejének. Rálő – s azt véli, hogy a csábító a Tiszába fúlt. Az arszlán nem fúlt a Tiszába, hanem hogy jó barátját a féltékenységből kigyógyítsa, a szökevény színésznek adósságai kifizetését ígéri, ha a házinőnek udvarol s e szerep ügyes kivitele, a „rendkívüli adás" által bizonyítja be színészi tehetségét. A színész először is mint öreg ember lép Zentay elé s tőle vízbe fúlt fiát követeli vissza. – Miután Zentay eltávozik, a színész fiatal arszlánnak öltözik fel, s őrjöngő szerelmest játszik a házi asszony előtt. A férj belép a valódi arszlánnal – s

ez rá lő a színészre, ki öszveroskad. De nemsokára talpraugrik, s kiderül, mikép az egész csak játék volt a színész részéről, hogy egyrészt a férjet kigyógyítsák a féltékenységből, – más részt a színész kimutathassa tehetségét – s ajánló levelet kapjon a földesúrtól a pesti nemzeti színház igazgatójához.

A mű meglepő fordulatai olyneműek, mikép csak első előadásra tehetik meg hatásukat, ha valamelyik színész nem képes benne külső alakító tehetségét kimutatni. Nem mondom, hogy ekkor e darab nem mulattató, de mint olyan, mely egy színész examenjéül van írva – nagyon csekély irodalmi becscsel bír.

[IV.]

IV.

Nevelő kerestetik. Vígjáték 1 felvonásban. *Apró félreértések*. Vígjáték 2 felvonásban. (Aug. 28-ikán).

Perneiné (Komlóssi Ida) fiatal özvegy. A Pesten töltött özvegyi szabadság napjai, a farsangi leviharzott polkák, örvényes keringők, a szelíd francia négyesek után, melyek alatt a rózsaszín ruhák suhogásaiba nem egy édes, nem egy bizalmas suttogás vegyült: lihegve, s árnyak, zöldtermészet, fris virágok és források körében lelte föl a test és lélek öszhangzó csendét – *megboldogult* férje birtokán. Férjére emlékeztet a fekete selyem ruha melyet visel – s férjére emlékeztet a fehér ujjas mellény, mely karcsú derekát öleli. így félig keletiesen, félig nyugatiasan gyászolja néhai Perneit, Ó falu örökös birtokosát! Különben nem sokat emlegeti a „néhai-t."

Perneinének Ó-Falun eszébe jut, hogy egyetlen gyermekének, elkényeztetett Gusztijának nevelésénél egyébre nem fordítandja gondjait. Egészen elzárkózott falusi lakában s a férfiak előtt még tán a főkapu is be van zárva. Meglehet kedvesen emlékszik még vissza a pesti táncvigalmakra; s talán még bizonyos művelt, gazdag, kitűnő táncú, finom és elegáns lovagra – *Szenczeyre*; – de tetteti, mintha e szép dolgok, szép tulajdonok s e név legkevésbé sem érdekelnék őt, midőn társalkodónője (Tóthné) ily világi dolgokat emleget. Őt csak 6 éves Gusztikája sorsa érdekli!

Első dolog a mit tesz, hogy férje közel rokona, az ötven éves Pernei által minden pesti lapban kikürtölteti, mikép Ó-Falura, özv. Perneinéhez „nevelő kerestetik."

Az öreg Pernei, ki a házhoz nevelőt keresett, épen Pestről érkezik – s megtudjuk tőle, mikép terve az, hogy unokaöcscse özvegyét nőül vevén a Pernei család két ágra szakadt birtokát Ó és Új falut egyesítse. Terve nagy, szándéka szép, célja nemes; – de első dolog a hölgy szívét megnyernie. Mit hozott magával e nagy vállalatra fegyverül? kérdeték. Fehér mellényt, fénymázas topánt, fodrozott fejét – s e fodrozott fejben oly kevés eszet, annyi együgyűséget, mikép azonnal látjuk, hogy ez embernek átkozottul fog kedvezni a szerencse, ha terve sikerül. Nem említik e darabban, de ez úr alkalmasint Göthének egy kis beszelyéből tanulta meg, mi mindent idomíthat egy „ötven éves férfi"ból oly fodrász, ki mesterségét művé-

szetté fejtette ki. – Pernei úr oly szellemi rövidlátósággal, annyi női hiúsággal lép föl, mikép előre lehet tudni felőle, hogy akárkinek, kit a véletlen több észszel áldott meg, „bolondjává” lehet.

Csakhamar föllép egy az újságok által Ó-Falura csábított nevelő-canditatus – kit egyszerűség kedveért I. számmal fogunk jelölni. (Neve különben *Tálnoki* Móric – Szerdahelyi –).

Az I. sz. nevelőnek, mint mindjárt első megjelenésekor látjuk, nem kenyere a nevelés művészete. Később megtudjuk, hogy ő vagyonos fiatal ember, kit e rögös pályára semmi egyéb nem csábított, mint özv. Perneiné szép szemei s más szeretetreméltó tulajdonai, mennyire őt távolról ismeri; mert az özvegygyel ő soha sem beszélt – legalább az özvegy nem ismeri őt. Hamar megtudja Perneitől, mikép rá van bízva a nevelőválasztás; – nemcsak, hanem még az is, hogy ez az öreg úr Perneiné kezére és birtokára vágyik. Az öreg úr annyira nem bízik magában, miszerint e leendő nevelőt is akarja használni célja kivitelére! A fiatal nevelő pedig, mint a közönség természetesen belátja, a maga kezére fog dolgozni. – Az öreg bizalmát ennyire megnyervén, az is világos, hogy az I. sz. nevelő meglehetősen van biztosítva a felől, miszerint e családban, ismeretlenül, mint nevelő fog szerepelni. Miután őt látjuk, őt tartjuk a darab hősének. Nagy cselszövényt, ügyes ármányos diplomatiát, s nagy dolgokat várunk szép eszétől s elszántságától. Csak az a kérdés marad fenn az I. sz. nevelőre nézve, miért nem közeledett *korábban* az özvegyhez, midőn ez még nem zárkózott el végkép a férfiak elől? Meglehet elkerülte figyelmünket – de annyi bizonyos, hogy e kérdés megfejtése nincs kiemelve a darabban.

De benne is csalódik a néző; – ő sem a főszemély, az még később érkezik.

Megjön a II. sz. nevelő. Ezt Rozmaringnak híják. (Tóth). Ő hivatásánál és kenyérkereseténél fogva nevelő. Ez rendkívül eltorzított alak – a minő csak az „Eisele – Beisele” féle bohózatokba illenék. Nagyon együgyű ember – úgy hogy együgyűsége mind öltözetében mind tetteiben cretinnek mutatja. Fő dolog a mit az I. sz. nevelő tesz, az, hogy e fél embert elhárítja útjából. Elhiteti a II. sz. nevelővel, ki őt nem ismeri, s nem tudja, hogy a másik is ugyanazon nevelői állomásra van kijelölve, mikép a házi asszony a spártai szigort szereti a nevelésben. A II. sz. ezt elhiszi. A II-ik sz. első tette az, hogy a kertben a kisdeddel találkozván, egy vesszővel akarja először is kimutatni rajta nevelési maximáját. A gyermek beszalad az anyához, ki még nem is látta a II. sz. nevelőt, s természetes, mikép ez első fölléptével már elveszti a nagyságos asszony kegyét. Lehet-e oly együgyű ember a világon, ki így köszöntsön be nevelőnek, mielőtt az anya őt csak látta volna is? – Az ily torzalakok (a színész úgy öltözött, mint ily ember öltözhetik, t. i. a legtúlzottabb torzalakot csinálta magából) nem tehetnek általán hatást, s nem is komikaiak valótlanságuk miatt.

Tehát mint látjuk az I. sz. nevelő marad a mű előterén, mint eddigi győztes. De most lép föl a valódi vetélytárs. Megérkezik a III. sz. nevelő is.

E III. sz. (Lendvai) nem más, mint a vígjáték elején emlegetett Szenczey. Ő volt az, ki oly szépen táncolt, kedvesen társalgott a fiatal özvegygyel! És most hallván, hogy Perneinének nevelőre volna szüksége, az elsők közt harmadik jelenti be ma-

gát. Szó sem lehel már arról, hogy más lehessen a darabnak és az özvegy szívének hőse, mint nr. III!

Mirevaló volt hát, hogy szerző oly soká ugratta ki a bokorból ez – arszlánt? (Nem nevezhetjük nyúlnak, mert Perneiné arszlánnak nevezte, s különben, ha szavainak hitelt adhatunk, mondhatom, bátor fiú.) Igen, miért áll elő oly későn az, kire legfőbb szüksége van Perneinének s a pályázó vígjátéknak? Megmagyarázom, hogy mirevaló, azoknak, kik a csaták történetét nem tartják oly mulatságos olvasmánynak mint alulírt.

A hadvezérek, hogy az ellenséget vízre vigyék, gyakran tesznek színleges megtámadásokat. Előre *tolnak* a balszárnyon egyegy vasas vagy dzsidásezredet. Azután a jobb szárnyon X vagy Y tábornoknak megparancsolják, mikép kozákjaival vagy cserepárjaival foglaljon el egy előttük álló vincellérkunyhót, öt-hat rekettyebokrot s t. eff. – hogy az ellenség figyelme oda vonassék.

Midőn az ellenség tábornokainak minden látcsöve jobbra és balra van irányozva – íme a középen fehérlő országúton, hol legkevésbé sejtené az ember, egyszerre nagy porfelleg támad. Az országúton, s a mellette fekvő kukoricásban kivillan a szuronyok óriási hosszú fésűje – s aztán az országúton és a tilos kukoricaföldön leszen a nagyszerű hadd-el-hadd!

Így demonstrált e darab szerzője s jobbról és balról az I. és II. számú nevelővel, aztán az öreg Pernei rokonnal, kik az egész darab folytán alig tudnak valami becsesbet nyerni, mint az említett rekettyebokrok – bármily rohanva rohantanak előre. Szerző a közönséget látta szükségesnek bizonytalanságban tartani e manoeuvre-ekkel. Nó! mese kezdődik! Ez lesz az özvegy és a darab hőse! – Ezt mondogatta mindenki néhányszor, – s midőn már ráunt vélekedni – hát csak akkor állt elő a valódi hős!

Azonban mindegy! Jó, hogy előkerült; – féltünk, hogy a jelentkező nevelők száma ez egy felvonásban XII-re fog felrúgni. – Megjött Szenczey (Béla-e vagy Géza – nem tartozik tudni a t. című olvasó – megvallom – elfeledtem). Megérkezett tele szerelemmel, vágygyal, epedéssel. Megtudjuk tőle, mikép a boldog francia négyesek kora óta vagyonilag tönkre jutott, hogy saját két kézzel vagy is inkább ismereteivel akarja keresni kenyerét a nevelői pályán – ő ki azelőtt a lábművészet, sima bókok s más hódító fortélyok nagymestere volt. Menynyire van tisztában magával e derék fiatal, azt volna szükség megtudnunk; – de e részben homályban hagy; sőt midőn az I. sz. álnevelő – (ők jól ismerik egymást, mert Tálnoki is pesti arszlán) azt kérdi tőle, miért keres épen özv. Perneinénél nevelői állomást, s miért nem akárhol inkább a világon: a mi hősünk – Szenczey – párbajjal fenyegeti barátját az indiscretioért! Ne legyünk hát gyöngédtelenek ez oly könynyen sebezhető ifjú iránt!

Azonban tény, hogy Szenczey szereti és pedig valóban szereti az özvegyet, úgy, mint becsületes és nemes szívű ifjú szerethet egy deli, művelt, és szintén nemeskeblű hölgyet. Most már az a kérdés, hogy ily ifjú elmenne-é valaha az *életben* állomást koldulni oly hölgyhöz, kit szeret és becsül, ki iránta gyöngéd, udvarias volt; de e viszony még az otthonos bizalmasságig nem ment? Ebben kétkedni lehet, s nem csak lehet, hanem e kétség közvetlenül hat; – mert Szenczey nem nyeri

meg jobban a néző részvétét, mint Tálnoki. Azonban a darab épen úgy nem lehetett el Szenczey, mint a lakodalom vőlegény nélkül. Mindegy akár minő logikának létráján mászta át a kényes kérdések válaszfalait – csakhogy végre – valahára megjött! – Kissé későn kelt; – de még is csak megérkezett – s most már nagy dolgokra voltunk kíváncsiak.

Most jön a nagyja! – gondoltuk, miután az özvegy megtudta az ármányos Tálnoki útján második szájból, hogy Szenczey azért jött, hogy meghódítsa – Perneinét, s hogy e nevelői alakoskodás bravour-kaland, melyet Pesten széltében beszélnek. Az özvegy ezen fölindul.

Meg akarja büntetni a vakmerő lovagot. Négyszem között akar vele beszélni, úgy hogy a társalkodónő és az öreg Pernei hallja egy szomszéd fülkéből a párbeszédet. E tète-à-tète-tel az özvegy oda akarja vinni a dolgot, hogy Szenczei a szerelmi vallomásig, a térdeplésig vakmerősködjék. Ő részéről folyvást enged. Hanem midőn ellenfele e szélsőségre jut, egy gúnykacaj-décharge-al tegye őt és vélt szerelmi kalandját semmivé mint semmivé tette Napóleon az orosz dandárokat, melyek főhadi szállásáig merészeltek nyomulni, a friedlandi temetőnél, (hol soha sem járt az olvasó s valószínűen én sem). E jelenettől sokat vártunk; de csalatkoztunk. Az ellenség észrevette, mikép a fülkében hallgatózik valaki, s elmaradt a térdeplés. Hősünk nem vonhatta ugyan vissza azokat, miket a szerelemről ajkain kibocsátott, hanem azt mondá, mikép ő nem az özvegybe, hanem a *társalkodónőbe* szerelmes. Az asszonyságot e nyilatkozat büszkeségében sérti – s eltávozik.

A részletek bonyodalmát nem követvén, mit gondol az olvasó: hogyan egyenlíti ki szerző az özvegy és az oroszlán között a meghasonlást?

Az igen egyszerű. A csomót ketté kellett vágni, ha nem akarta szerző a hosszú egy felvonást még egygyel toldani. Az asszony megtudja egész hitelességgel, mikép 1) Szenczey vagyonilag *csakugyan* megbukott. 2) Ennek komoly szándéka volt nevelői állomást kapni. 3) Nem igaz, hogy szerelmi kalandot akar kivinni és csak játszani a nő érzelmeivel, valamint nem igaz az, hogy Pesten híre volt Szenczey vállalatának. 4) (mi legtöbbet nyom) megtudja a hölgy, mikép Szenczey vagyoni megbukása tulajdonkép *önfeláldozás* volt egy rokonáért. (5-dik volna, hogy a fiú szereti őt, de ezt már tudja.) Mindezen pontok tekintetbevétele után a hölgy az ifjú nyakába borul, s neki adja kezét.

[V.]

A hölgy meggyőződött, hogy Szenczey komolyan nevelő akart lenni nála, de honnan tudja oly bizonyosan, hogy a bukott ifjú őt valóban szereti? Aztán, ha úgy volna is, nem rendkívül nagy könnyelműségre mutat-e e hölgynél az, hogy először minden férfi, mint a pestis elől, elzárja magát, s egyedül csak gyermekének kíván élni – most egyszerre, mikor megijedt egy percre, hogy Szenczey a társalkodónőt szereti, midőn aztán másik percben hallgatódzva kitudja, hogy ez hiú félelem; mikor megtudja, hogy a fiatalnak vagyona nincs, s hogy az nemes önfeláldozásból veszíté el vagyonát: főleg ez utóbbira rögtön megadja magát. Ebben ugyan lehetetlenség nincs, csakhogy a kivitel gyenge és valószínűtlen.

E darabtól nem lehet megtagadni a jó intentiót, de szerzője több mellékes dologgal vegyítette a fődolgot, semmint egy rövid vígjátékban tér lett volna a kifej-

lesztésre, kivitelre, s így igen sok dolog van benne, mit a néző nem ért, hogyan s miért történik, mert a darabban nincs kiemelve az, a mi a leglényegesebb. A színpadi önkény hozza össze a három nevelőt, s a színpadi mesterkedés, hogy az ember előre ne sejtse, mi fog történni, megosztja a figyelmet, úgy hogy a főszemélyre s fődologra nézve tisztában nem vagyunk a darab végeig. A vígjáték elején nagy terveket hallunk az öreg úrtól és Tálnokitól, melyek csakhamar és könnyen megbuknak. Eszünkbe jutott a „parturiunt montes." Hogy az alakok és az egész mű az élet színét viselné magán, abból semmi sincs. Az elrejtőzések, a titkos hallgatódzások is, melyek számosak, arra mutatnak, mikép szerző sokkal inkább a színpadot, mint az életet tartotta szem előtt. A „Három egyszerre" Kisfaludy K.-tól ismeretes lévén, a néző már magában a személyek alakoskodásában is azt látta, mikép szerző a színdarabokból s nem az életből szerkesztette a művet. Az egészben egyetlen jól talált alak s jól kivitt jellem sincs. A párbeszédekben kevés elevenség, az eszmékben semmi frisseség, melegség, s comicum se a helyzetekben, se a jellemekben nincs. Innen van, hogy az igen nagy számmal jelenvolt közönség, minőt drámai előadáson rég nem láttunk, mindvégig hidegen maradt, s semmisem deríthete föl, csak a cselekvény fordulatai érdekelték némileg; a várakozás, hogy majd jobb fog következni, tartotta függőben a figyelmet, s utoljára sem lőn kielégítve a kíváncsiság.

Nem értekezem az „Apró félreértések"ről, melyben az első felvonás alatt misem történt, a másodikban sem egyéb, mint az, hogy egy szerelmes ifjú, ki egy lányt szeretett, s ki viszont szeretteték, de vallomásra nem került köztük a dolog – alkalomhiány miatt: be lőn mutatva a lánynak s özvegy anyjának, s egybekelésük minden akadály nélkül megtörténik. E darab adatott ugyan, de szerénységében nem versenyezhet.

Mindent összevéve csak két darab közt dőlhet el a pályázási koszorú kérdése. Egyik a „Becsületszó", másik „Egy nő, kinek elvei vannak."

Az utolsó estvén adott s most ismertetett „Nevelő kerestetik" e kettő mögött hátra marad. Igaz, hogy a „Becsületszó" is szenved azon hibában, mikép nem az élet viszonyait és nem tisztán körvonalozott alakokat látunk benne, kilátszik az is, mikép a mese továbbszőhetése kedveért gyakran meg van erőltetve hitünk a valószínűségben. De a „Becsületszó"nál sokat kiment azon őszinte derültség, mondhatni férfias comicum, mely habár durva lesz is olykor, mégis lelket, életet ád a darabnak. Ez életadó elem az, mely a „Nevelő kerestetik" című vígjátékból hiányzik. „Egy nő kinek elvei vannak" c. vígjáték azon hibája, mikép a főszemélyek nem valószínű, életből vett alakok, s viszonyukban és egyéniségükben nincs elég comicai, közös a „Nevelő kerestetik" című darabbal. De amabban még e viszony is tisztábban meg van fejtve. Ezenkívül az alakok általán tisztábban vannak körvonalazva, s a mese szövésében – mely oldalról az utóbbi művet dicsérni lehet, van legalább is annyi ügyesség, biztosság az „Egy nő kinek elvei vannak" című vígjátékban. Így a „Nevelő kerestetik" míg versenytársai hibáiban osztozik, érdemeiben nem. Salamon Ferenc.

71.

[Salamon Ferenc, *[Felelet Szerdahelyi Kálmán:* Rászedtek a komédiások *című darabja ügyében]*, Budapesti Hírlap 1856. aug. 9. 185. sz.]

A „Pesti Napló" aug. 7-diki számában *Szerdahelyi* K. mellett, és „Rászedtek a komédiások" című darab bírálói ellen felszólalás történt. – Az mondatik ott, mikép helytelenül lőn a szerzőben megróva az elbizakodás, és a kritikusok azon gyanúba hozták magukat, mintha személyesen sértve érezték volna magukat Szerdahelyi úr „rosz" bohózata által.

Önigazolásul szükség elmondanom, mikép saját cikkemben először is azt ügyekeztem kimutatni, mikép úgy állítni színpadra, mint Szerdahelyi tette, semmi osztályt *nem szabad*, mert az *pasquill*, és többé nem tartozik a költészet körébe. Azt akartam mintegy mondani, hogy a hírlapokban olykor hevesen kitörő személyes polemiákat műintézetünk megalázása nélkül színre hozni nem lehet. Ezt a darabra magára mondtam, s nem szükség bővebben fejtegetnem. Cikkem másik része nem a színpadra, hanem a színfalak mögött történő dolgokra vonatkozott. Ki akartam mutatni, hogy a színészeknek, ha színdarabot írnak, nagy előnyt adnak a külső írók felett – ők mint színműírók különös kiváltságokban részesülnek. Akármelyik kezdő színésznek azonnal elfogadják bármily rosz művét, s *a színészek maguk visszaélnek ez engedékenységgel*. E visszaélés megszüntetését hasztalan kívánjuk jelen körülmények közt a jól ismert drámabíráló választmánytól és az igazgatóságtól. Miután ahhoz fordulni hasztalan, magát az írót megróni kötelességemnek tartom, midőn mindjárt első darabjában nem *művet* akar írni, hanem személyes panaszait hozza a közönség elé. Igen, Szerdahelyi bohózatából tisztán látszik, hogy nem művészi cél állt szeme előtt, hanem a színészi osztály sérthetlenségét akarta egyfelől kiemelni, másfelől egy osztályt akart a közönség előtt befeketítni. – Nem elbízottságot látunk-e már magában a kiindulásban? Maga az író jól tudta, hogy nem költői, művészi célja van – s mi megtámadtuk az elbizakodást, s a visszaélést azon kegygyel, melyben a színész-drámaírók részesülnek. Ez elbizakodás ellen szólani kellett és egyszersmind eszükre adni a színészeknek, mikép a drámaíráshoz nem az kell, hogy az ember a színfalakhoz dörzsölődött legyen, hanem az, hogy az ember mindenek előtt *írni* tanuljon – a színdarabíráshoz megkívántató egyénítési s compositióra való netaláni tehetséget írás által magában kifejtse. Ha már egy fiatal színész, ki a közönség és igazgatóság előtt kegyben áll, s e kegyet gyakorlatban tolla számára is erőszakolni akarja, (jól megértsük, nem egy komolysággal írt darabra nézve, hanem egy bohózatnak sem elfogadható egészen specialis, személyes és helyi alapú gondatlan fércelményre) – nem kötelessége-e fölszólalni annak, ki az ügyet szívén hordozza, ki a *visszaéléseket* megróni jónak és a maga helyén valónak tekinti, hogy a fiatal színész nem tartja komolyan szem előtt a színpad azon kis méltóságát is, mely még részben a drámabíráló választmány eljárása után fennmaradt?

A másik a tapintatlansági vád, mely szerint a Szerdahelyi úr művét ismertető kritikusok a közönség előtt gyanúba hozták magukat – az egészen a mi dolgunk. – Higye el a „P. N." mikép rendkívül kellemetlen dolog volt e darabról írni, – sokkal könnyebb lesz vala hallgatni, mint ő tevé; – sokkal kényelmesebb lesz vala azt mondanunk, a darab kritikán alul van, s azért nem érdemes, hogy róla beszéljünk; – s ez eszemben is volt épen úgy mint tán a „P. N."nak; de megvallom, nem sokáig haboztam, írni e műről, a drámabíráló-választmány, az igazgatóság, s egyik színészünk elbizakodása ellen, mit tettem volna akkor is, és épen úgy, ha Sz. úr műve nem az újságírókat illette, hanem akármely csupán helyi személyes dolgokat tárgyazott volna hasonló művészietlenséggel s a komoly írói ügyekezet oly kevés jeleivel. A közönségnek szabadságában áll ítélni fölöttünk, s lehet, hogy a „P. N." cikke nélkül is sokan voltak, kik a „személyes" szempontot szemünkre vetették. – Annyi bizonyos, hogy a közönséggel szemben (csak magamról szólva) egyéb, és nem a „Pesti Napló" cikke fog a gyanúsítás ellen megóni.

Még egy komoly szót. Fennemlített cikkében a „P. N." lovagiasságot akar mutatni, egy szerinte méltatlanul bántott egyén iránt. Ez nagyon szép, s ismételjük, „komoly" dicséretet mondunk rá. Szerdahelyi úrnak nem ártott az a megrovás melyet tevénk, s tán még kevésbbé árt a „P. N." keserű vigasztalása. De szabadjon hinnünk, hogy a „P. N." ép oly lovagias az *elvek* védelmében mint a *személyekében*. Például közelebbről egy regény ismertetésekor ez elv mondatott ki: „*a mai korban nincsenek jellemek, tehát azon regényírótól, ki a mai korból veszi tárgyát, nem lehet kívánni, hogy jellemeket fessen*." Egy ily elv védelme bizonynyal nem volna oly meddő fáradság, mint a személyek fölötti bíráskodás! Salamon Ferenc.

72.

[Salamon Ferenc, *Felelet a Pesti Napló aug. 12-ki számában megjelent ily című cikkre: A „Budapesti Hírlap műbírálójának"*, Budapesti Hírlap 1856. aug. 13. 188. sz.]

Felelet a „Pesti Napló" aug. 12-iki számában megjelent ily című cikkre: A „*Budapesti Hírlap*" *műbírálójának*"

Mészáros Károly úr ezt mondá a „Pesti Napló"ban:

„Mit tehet arról a költő… hogy a közéletben oly kevés a *jellem*; az *eszmény*." Ebben először is igaz, nem mondá, hogy általán nincsenek a mai korban jellemek; csak azt mondá, hogy *kevés* van. Ezt el kell ismernünk.

Mészáros K. úr mentheti állítmányát azzal, miszerint e szót „jellem" úgy veszi, mint a mely egyértelmű az *eszménynyel.* De nyilvánvaló, miszerint ekkor két egymástól különböző dolgot zavar össze. Azt mondja: az életben nincs *eszmény.* Az életben, szerintünk, soha sem is volt eszmény, az eszmény a lélekben, a költő és

művész lelkében és művében van, és nem az életben. A költő és művész *eszményíti* az életet s az életből vett jeleneteket. Tehát ha a jellem annyit tenne is mint eszmény, valótlanságot mondott.

Azonban M. úrról nem tettem föl, hogy e két dolgot öszvetéveszsze. Én azt tettem föl, mi kép a jellemet az eszménytől különböző dolognak veszi. Ekkor áll, hogy az életben tehát *kevés* a jellem. Jól van, én ezt nem bántom s kérek mindenkit, ne vegye megbántásnak, mert M. úrnak tévedését nem ebben látom. M. úr ezt mondja, „*mit tehet a költő* arról, hogy a közéletben oly kevés a jellem?" (Az eszményt mint nonsenst kihagyom.) Én úgy vettem föl a dolgot, a mint M. úr vette. Azt akarja mondani t. i. hogy a szerző nem festett jellemet, mert nincs az *életben*. Azaz, úgy vettem fel, hogy szerző összetéveszti azt, a mit az életben szoktak jellemnek nevezni, t. i. becsületes és oly embert értenek alatta, ki magasb célok után tör. De M. úr *itt regényről, műről beszél*, s midőn műről beszélünk: e szónak „jellem" nem az az értelme van, hogy a jellemzett ember magas célokra törjön. – E szónak két különböző jelentéséből származott tévedést akartam megróni, s annak védelmére híni föl a „P. N."-t, mely a más szemében képzelt szálkával bíbelődik, s a magáéban a gerendát nem látja.

Azonban M. K. úr nyilatkozatára, miszerint semmi *műphilosophiai* elvet nem akart mondani, meg vagyunk nyugtatva, hogy a fogalomzavar nem terjesztetik, miután maga az író tesz óvást ellene.

Meg kell jegyeznem még, miképp aug. 9-kén kijött cikkemben M. K. úr elvéhez elül és hátul tévedésből, (sajtóhibából) csúszott oda az idézet-jel. Csak az általunk egyedül fogalomzavarnak vehető elvre figyelmeztettük a „P. N."-t, mely ott, hol elvkérdés nem forog fenn, lármát üt, s a maga firmája alatt a fogalmakra nézve olvasó közönségét homályban hagyja. A „P. N." meg szokta csillagozni azon nézeteket, melyek nem találnak nézetével. *Mészáros* K. cikkéhez nem tőn csillagot, s így azt kelle hinnünk, hogy magáénak vall mindent, mit M. K. úr mondott. Salamon Ferenc.

73.

[Salamon Ferenc, *A Pesti Naplónak*, Hölgyfutár 1856. aug. 13. 187. sz. 765–766.]

A Pesti Naplónak

(A „Rászedtek a komédiások" védelme ügyében.)

A „P. N." a helyett, hogy észrevenné saját tévedését, mást figyelmeztet, hogy *tévedett.* – Ha a journalistának egyéb dolga nem volna, mint az, hogy egy oly kortársának, ki a *céltalan, meddő* vitákban találja gyönyörét, a műítészetnek ABC-jét

magyarázza; – ha e magyarázatot oly méltatlannak nem találtam volna a „P. N." műítészének tekintélyével szemben, a „Budapesti Hírlap"-ban megjelent aug. 9-iki feleletemben oly részletekbe kell vala bocsátkoznom, mint szükség egy gyermekkel, vagy merőben avatlannal szemben, hogy a dolgot félre nem magyarázza, jól megértse, jól figyelembe és eszébe vegye. A „P. N." nem értette meg a *Szerdahelyi* K. bohózatára írott kritikámat, pedig ott *tényeket* beszéltem. A Musát, vagy a paedagogia minden szeszélyeit kell most fölhínom, hogy adjanak szavaimnak oly világosságot, miszerint még az is megértsen, a ki eddig nem akart megérteni!

Én azt mondám Szerdahelyi úr művére (és pedig kétszer is mint *fő* és *különösen megjegyzendő* dolgot emeltem ki), mikép a szerzőnek már kiindulási pontját nem csak lehet, de kötelessége is roszalni a drámaügy tiszteletben tartását szívén hordozó ítésznek. Azt mondám, mikép nem szabad csak azon célból írni színdarabot, hogy abban egyik osztálynak elégtétel adassék, a másik osztály, mint gaz-nép, mint kétszínű elvtelen, jellemtelen, gyáva állíttassék elő. Nem szabad pedig azért, mivel a művészi és költészet codexei tiltják. Színházunk irodalmi műintézet lévén, az *megaláztatik*, mihelyt az író annak közönsége elé oly művet hoz, mely nem azon célból íratott, hogy aestheticai célt érjen el, hanem azért, hogy abban a társadalomnak, *mindegy akármelyik* osztályát aljasnak mutassa föl.

Kiemeltem, miszerint a társadalom akármely osztályából lehet az írónak választani egyéneket, kikben a nyegleséget, fukarságot, s az emberi lélek más *átalános gyengéit* tüntesse föl, és tegye komikaivá; – ekkor művészi és egyszermind mellékesen erkölcsi cél van elérve. Ha orvosban, ügyvédben, íróban, kritikusban az átalános emberi gyöngeségek vannak komikaivá téve, távolról sem lehet az írót azzal gyanúsítni, hogy a társadalom egyik osztályát akarta befeketítni; – mert hiszen a műből látszik, hogy az írónak más célja volt. Az osztály megnevezését a költő csak a jellemzés, s a valószínűvététel kedveért nevezi meg.

Szerdahelyi úr darabjának egész szerkezete, annak minden szava azt mutatja, mikép célja nem volt egyéb, mint egyik osztályt dicsőítni, a másikat sárral bekenve állítni elő. Igen, ez volt a darab *célja*. Szerző azon tévedésben volt, hogy ha a közönség *nevet* az ő nem színművén, nem vígjátékán, nem is bohózatán, hanem pasquille-ján, – az neki elég.

Csodálatos, hogy a „P. N." is vele egy véleményen látszik lenni. A „P. N." véleménye oda megy ki, hogy ezen osztályt kigúnyoló csinálmány nem lesz vala hibás, ha a „P. N." műítészét és a közönséget jó ízűen megnevettette volna. Én pedig úgy okoskodom, mikép színházunknak nem az a célja, hogy ott az ember, mindegy akármi fölött – nevessen, és ha a legnagyobb tehetség írna is ily helyi és egészen specialis darabot, melynek *egyéb célja nincs*, mint akár a szabókat, akár az ügyvédeket, akár a journalistákat, akár a színészeket, akár a kereskedőket, akár az orvosokat, akár a kritikusokat, akár a borbélyokat kinevettetni, én azt pasquillenak nevezném, még oly városban is, hol nemcsak két-három szabó sat. van az egész városban, kiket ál vagy gúny névalatt színre hoznak; még akkor is, ha a „P. N." műítésze, az egész közönség, s magam is nevetnék a sikerült élceken, – s ha elismerném az író elmésségét és írói tehetségét. Azonban nehogy a „P. N." ismét a pasquille szóba kapaszkodjék, melyre nem helyeztem a fősúlyt, – íme e szót elen-

gedem, viszavonom. Csak arra kérem az egész művelt közönséget, találjon hát egy jobb nevet oly műre, melynek *egyedüli* célja az, hogy egy egész osztályt ráhazudott jellemtelenségénél fogva a közönség előtt nevetségessé tegyen. Ha a pasquillet eddig gúnyiratnak neveztük, azt hiszem egy ily mű ennél roszabb nevet, rágalmazó-iratot érdemel. No de, mondom, az elnevezés nem teszi se a mű lényegét, se annak súlypontját, a mit Szerdahelyi úr művére nézve a „B. H."-ban elmondtam. – Én arra helyezém a fősúlyt, hogy *Szerdahelyi* úr nem egy művészi célú darabot akart írni, hanem egy egész osztály kinevettetése volt a cél. E célt ha elérte volna is, megróttuk volna, – a „P. N." ellenben azt mondja, hogy ekkor Szerdahelyi nem lett volna megrovandó! – Ha nevetni lehetett volna Sz. darabján, a „P. N." a darabot, sikerültnek mondta volna.

Nagyon szerettem volna, hogy ez osztály gúnyoló darab sikerülendett legyen. Akkor tisztába volnék a felől, miről homályban vagyok. Én magam ugyan is színházunkat *még e mai napig* is *irodalmi* és *műintézetnek* tekintem. Hogy a „P. N." minek tekinti azt, teljességgel nem tudom – adatoknak merő hiányában. Azon esetben, hogyha a „Rászedtek a komédiások" című darabon nevetni lehet vala, ma már tisztában volnánk a felől, minek tekinti a „P. N." a nemzeti színházat!

A „Pesti Napló" aug. 10-iki számában azt mondja, s részben ugyan szólott személy mellett is, de főként a kritika hibás szempontja ellen emelt szót. – Én részemről az ügy szempontjából szóltam a drámabíráló választmány egy írónk elbizakodása ellen és a nemzeti színház méltósága mellett. – A „P. N." ezt nevezi nem „észszerű" eljárásnak. – A „P. N." azt hiszi, hogy észszerűen csak az lehet a kérdés, jó-e a darab vagy nem. Ha ez eldöntetett, az ítész viszaélést, észszerűtlen dolgot követ el, ha azon túl menve, a drámaügy érdekében, az ezzel és a drámairodalommal öszvefüggő specialisabb kérdésekre átmegy. Ebből a legszorosabb és legészszerűbb logika szerint vétkeztünk, midőn pl. a drámabíráló választmány ellen is szóltunk! – A „P. N." valóban igen keveset foglalkodik oly mellékes dolgokkal, minő az, hogy az író és választmány némi pietással legyen színpadunk és a közönség iránt. De kérjük tisztelettel, legalább másnak engedje meg, hogy akkor is beleszóljon ily dologba, midőn ő bölcsen hallgat; akkor is midőn más netalán gyanúsításnak teszi ki magát! – És erre azon egyszerű okból kérem, mivel meggyőződésemet a „P. N." dacára, sőt annak ellenére is kimondom, ha mindjárt a „P. N." minden reggel (hetenként 7-szer!) írna egy-egy oly cikket, melyben ki ügyekszik mutatni, hogy észszerűtlenül járok el, és melyben attól, féltvén, mintha kritikámat félre magyaráznák, *épen maga ügyekszik e félremagyarázást olvasói közt terjeszteni és támogatni.*

A mi a jelen polémiát illeti, abban semmi elvet sem látok fenforogni.

A „P. N." augusztus 7-diki számában más komoly dolgot nem láttam, mint a kritikusok gyanúsítását, miből egy rész nekem is jutott. Én úgy hiszem, mindenre megfeleltem előbbi cikkeimben, mit a „P. N." felhozott, s mit még felhozhat. Azért e gyermekes huzalkodást papír és idővesztegetésnél egyébnek nem látom. – Legyen a „P. N."-é az utósó szó – annak, ki bírónak képzeli magát, *utójára* kell szólania; megbocsátható hiúságtól nem fosztom meg azt, ki komolyabb és méltóbb tárgyat ez idő szerint nem talál, mint a kritikusokban keresni a hibát azért, hogy

Szerdahelyi K. bohózatán jóízűt sem lehetett nevetni, és SS. úr a szerzőt föl nem dicsérhette. Salamon Ferenc.

74.

[Salamon Ferenc, *Heti szemle*, Budapesti Hírlap 1856. aug. 28. 199. sz.]

Heti szemle

Egy hat napból álló színi héten minden kedvelt magyar operánk színre került: *Ilka, Kunok, Hunyadi László*. Ezenkívül 2 estvét vígjátékok foglaltak el. Egy estve dráma adatott: – Dobsa *IV-ik László*ja. A ballet helyszűke miatt kimaradt a hétből. – Kár is volt az iszonyú hőség dacára, mely e nyáron át minden mozgást oly irgalmatlanul büntetett, – kár volt, mondom, a gyönyörű művészetet kínná tenni fölkentjeire nézve! Mi részünkről azt óhajtanók, hogy csak ritkán, s minél hosszasabban pihentetett erővel lássuk a táncnak különben tisztelt és becsült graciáit színpadunkon, – kivált nyáron. Hadd járuljanak e *graciák* hűs forrásokhoz, a *bayadérek* a Gangesekhez – a közönség annyira megszánta őket, mikép e nyáron kevesen nézték izzadásukat.

Azonban elég ennyit a keleti mythologiából és a táncművészetről, melynek e héten egy lélek közönsége sem volt.

Annál nagyobb volt a dalművészetnek. A színház tömve volt mind a három nevezett operai előadáson – idegenekkel; s így méltán nevezhetjük e színházlátogatást invasiónak, mind mennyiség mind minőség tekintetében. Korunkat – anyaginak nevezik a philosophusok, holott mi lehet prózaibb, anyagibb az országos vásárnál; s még is ennek látogatói jönnek tömegestül a legkevésbé anyagi, a zeneművészet élvezésére! – Inkább mondhatnók, hogy korunk a szélsőségeket szereti. E tényt kétfélekép lehet magyarázni: korunk vagy fiatal, vagy blazírt; – s épen abból, hogy ez utóbbit még szenvelgi is, mi az elsőt hisszük elfogadhatóbbnak. Csak a fiatal keresi dicsőségét abban, hogy elaggottnak tartsák.

A hajdaniak a világ metamorphosisában megkülönböztették az *arany, ezüst* és *vas korszakot*. Vannak, kik azt tartják, mikép ma a vas korban élünk – s Byron a „vas kor” alatt saját századunkat érti. Ez elnevezés nem helyes – ma, ha Ovidius élne, korunkat *packfon-korszaknak* nevezné, melyben a külszínt s nem a belértéket tekintjük, a tiszta egyszerűségnél jobban szeretünk holmi keverékeket.

Nem többre becsüljük-e a regényeket, a való prózájának és a tiszta költészet aranyának e csoda vegyületét a lyránál és valódi eposznál? Nem keveredik-e öszsze mindenféle nemzet s a társadalom minden osztálya? Nem látunk-e számtalan egyéneket, kik kalapjokat az uraktól, kabátjokat a proletariustól, nyelvüket a „népies”ből, philosophiájokat Voltairtől, s hitüket ki tudja honnan vették? Nem lát-

juk-e végre a színpadon, a világ ezen tükrében, ugyane tüneményt? A zenét nem volt elég összekeverni a dallal, hanem összekeverték a plastikával, regénynyel, drámával – úgy hogy a lyra föltalálója többé nehezen bírná kihalászni e chaosból, mi az övé s mi a másé.

Föl nem venném sokért, ha mindezek után azt hinné valaki, mikép különcködési kedvemben a dalművek *ellen* szólok. Hanem általános igazság marad, mikép minden oly dologban, melylyel igen sokféle célt akarunk elérni, egyik célt sem érjük el annyira, mint ha egyetlen meghatározott célt tartunk szem előtt. Így van a művészetben is, kimondá egyik régibb bölcselő-ítészünk, mikép nem volna valami fonákabb dolog, mint a szobrászatot a festészettel összekapcsolni, s a márvány szobrokon az arcra, kezekre sat. emberi testszínt mázolni.

A dalművekben a dallal és zenével kapcsolatban áll a színészi plastika, – s ki tagadná, hogy sem a zenész nem találhatja benne ugyanazon gyönyört, mint pl. egy symphoniában, vagy oratoriumban, sem az operai drámaiság nem tehet általán senkire oly mély, maradandó benyomást, mint egy shakspeare-i tragoedia – vagy általán a valóban költői *színmű.*

S közönségünk, mintha a felületes benyomásokat többre becsülné a valódi költői s maradandó benyomásoknál, feltűnően nagyobb részvéttel van a dal-, mint a színművek iránt! Múlt héten ez kézzelfoghatóbban tűnt ki, mint bármikor. Mint mondám, az operai előadásokra zsúfolt vala a színház. Ellenben a drámai előadásokra rendkívül gyér közönség gyűlt egybe – és pedig vásár idején. A csütörtökön adott pályavígjátékok valamivel több közönséggel dicsekedhetnek, mint a hétfői „Házassági három parancs” és a pénteki „IV. László”, de e vígjátékokon is csak annyian voltak, mikép operai előadásokon ekkora gyülekezetet kis számú közönségnek mondanánk.

E tüneménynek sokan fölületes magyarázatot adnak. „Igen egyszerű” mondják, „hogy az operának nagyobb a közönsége, mert ezt a két város nem-magyar ajkú népessége is élvezheti, míg a drámát nem.”

Ez könnyű megfejtés volna – csak az a hibája, hogy nem alapos. Maguk a magyar ajkúak is sokkal nagyobb számban jelennek meg a dalművekre. Aztán nem látjuk-e, hogy sok új drámára, népszínműre a színház megtelik, mi arra mutat, hogy a magyar ajkúak teszik csakugyan az újdondászilag ú. n. teleházat is.

Hogy nálunk a dráma nem oly hódító, mint cifrálkodó testvére az opera, egyenesen magában drámánkban találjuk a fő okot. A dráma kétségbeesettnek látszik a versenyben, melyet közkedvességű húgával kell folytatnia. Egyedüli mód a versenyben becsülettel megállani, nem az, hogy hasonló külsőségekben, díszítményekben, pompában utánozza a kegyencet, hanem ki kell fejtenie azon egyszerű természetes bájakat, melyek nem a szemhez és fülhez, hanem legegyenesebben a kedélyhez, szívhez szólanak. Külsőségekkel soha se ügyekezzék hatni; mert ez hiú erőlködés volna. Hanem hallassa minél gyakrabban a valódi megindulás, a kedély, a szenvedélyek, érzelmek tiszta, megragadó hangját, szóval a valódi költészetet – mindenki ellenállhatlanul el lesz varázsolva; hallani fogjuk aztán a valódi tetszést is a közönségnél, mely önkénytelenül szokott kitörni s annyira különbözők a külső bravourokra következő conventionalis tapsoktól!

Hogy mindezt hallhassuk – (már oly régen hallottuk!), első és múlhatlan föltét, hogy oly művek adassanak, melyeket drámaisító képességű költő, valódi drámai költő írt. – A nem költő színműíró soha sem fogja lebilincselhetni a közönség figyelmét, soha sem bírhatja egyes pillanatokon túl annak részvétét; mert meghatni, megindítni nem képes, s hogy úgy szóljak, nem áll hatalmában a közönség színe és lelke.

Drámairodalmunk emelésére ennélfogva csak egy mód van, s ez: – ha eredeti valódi drámáink nincsenek, – válogassuk ki a világirodalomból a legjelesbeket – s hadd kerüljenek *azok* minél gyakrabban színre. Az eredeti gyenge dráma sokkal kártékonyabb, mint a gyenge vers vagy gyenge elbeszélő költemény. A gyenge dráma egy olyannak veszi el helyét, melyben a közönség ízlése nemesednék, műélvre vágyó lelke kielégíttetnék, s az eredeti drámaírónak alkalom volna adva a tanulmányozásra. Legtöbbet veszíthet pedig a *színész* a gyenge dráma előadása által. Nemcsak hogy a természetesség, valódi költőiség nélkül való szereplések miatt, mint Arany mondja a vén muzsikásra:

„Minden hangból huz csak felet,
Minden nap egy nótát feled";

hanem egyszersmind nem lehetvén arra kilátása, hogy tetszést arasson, vagy mellékes, szerepéhez nem tartozó fogásokhoz folyamodik, vagy megmaradván szerepe mellett, bizonyos egyhangú stereotyp érzelem-nyilatkozatokhoz szokik, melyeket aztán valódi becsű műveknél sem bír elhagyni.

Jeles drámai művek gyakori előadása nélkül a színész nem képezheti magát, se alkalma se ingere nincs tehetségeinek teljes kifejtésére. Gondoskodni kellene tehát a legjelesebb és kiszemelt külföldi színművek minél költőibb és hívebb lefordíttatásáról.

A külföldi művek fordítása körül is eddigelő a legnagyobb rendetlenség uralkodott. Senki sem volt megbízva azzal, hogy megválogassa e műveket. Néha oly darabokat fordítottak le, melyek nem érdemlették meg az előadást. Aztán legtöbbnyire (igen kevés a kivétel), a fordítás elsietett, s egyszersmind magyartalan volt. – Első teendő volna hát egy két alkalmas, elég irodalmi ismerettel, és műízléssel bíró egyént azzal bízni meg, hogy jeles külföldi műveket válaszszon ki fordítás végett. Azután következhetnék az, hogy a fordítás jól díjaztatván a megbízottak szigorúak legyenek a fordítók irányában.

Alig van színházunk ügyében valami sürgősebb teendő – s itt ki nem fejthetvén az eszmét egész terjedelmében, szükségesnek látom ismételni, mikép a közönség, színészetünk és irodalmunk ügye kívánja, hogy gyakran adassanak színpadunkon *valódi drámák*, melyek költői becscsel bírnak. Drámairodalmunk hamarabb felvirágzik, ha a jeleseken lelkesül, s nem a gyengébb művek által *bátoríttatunk* fel hasonló gyengék írására. Salamon Ferenc.

75.

[[Salamon Ferenc], *September 1-n Feleki Miklós javára először: Essex gróf, szomorújáték 5 felvonásban*, Budapesti Hírlap 1856. szept. 5. 206. sz.]

September 1-n *Feleki* Miklós javára először: *Essex gróf*, szomorújáték 5 felvonásban

Írta *Laube* Henrik. Fordította Szigligeti

Essexet, ki eleinte Erzsébet angol királynő kegyence volt, ugyanő halálra ítélteti. A királynőt e tettre két ok vezeti: a szerelem és politika. Mindkét indokkal bővebben kell megismerkednünk, hogy legalább nagyjában fogalmunk legyen, Essex grófnak főbenjáró viszonyáról s ez új színműről. A darab gépezetének épen rugóit vizsgáljuk, ha az említett két indokot fejtegetjük.

Erzsébet a darab folytán sokszor mutat mint királynő elszántságot és bátorságot, midőn a politikai viszonyok *kényszerítik*. Neki egy részben koronáját kell féltenie s mindazon szép eredményeket, melyekhez 30 évi uralkodás után jutott. Midőn személyes hajlam és az országos dolgok közt kell választania, az előbbit áldozza fel.

Az egész műben a tiszta politika nagy szerepet játszik. Essex gróf az ellene szőtt politikai ármány ellen küzd; de egyszersmind büszke, múlt (XVI.) századbeli oligarcha, ki a királynőt is egyszerűen *Tudor Erzsébet*nek nevezi olykor. A királynő a peerek jogait sérti meg, Essex azoknak legelszántabb védője. E politikai *elvharc* az, melyből a darab és az intriga egyik része szövetik, s mely a két főszemélyt érdekessé teszi a néző előtt. Az elszántság, az önfeláldozás, önmegtagadás a magasbrendű elvekért: mindig megteendi hatását, akárhol legyen az föltüntetve. Az egész műnek legszebb s legnagyobb hatású helyei azok, hol Erzsébet mint csupán királynő, s hol Essex mint Angolország peerje szónokol midőn Erzsébet leküzdi személyes hajlamát, s nagy erősakaratú jellemnek mutatkozik; midőn Essex megvet minden veszélyt és az életet is, osztálya s saját egyénisége méltóságáért. A színpad sokkal több mindennapi, sőt igen kétes erkölcsi érzetű egyéneket mutat föl ma mind nálunk, mind a külföldön; mindenütt sokkal több frivol elveket, sokkal több gyermekes vagy kislányias viszonyt látunk még a komoly drámában is, semhogy örömmel ne fogadnánk oly darabot, melyben magasb elvekért áldozó egyéneket, nagyobbjelentőségű viszonyokat látunk. Maga a közönség, a színpad egészen másként néz ki, midőn nevezetesebb dolgok s oly emberek szerepelnek, kik erkölcsi s politikai nagy kérdésekben va-banque-ot játszanak életükkel. Szerző e tekintetben – meg kell adnunk – nem csak szavakban, hanem a színrehozásban (mise en scène) tudott némi méltóságot, pompát adni művének, mely önkénytelenül hat a nézőre, s közbe legyen mondva, Jókainé (Erzsébet) méltóságteli játéka is

annyira emelé e mű érdekét, mikép a tetszést főként az ő játékának köszönheti e színdarab, annyival inkább, mivel, mint alább ki fog tűnni, e szerep igen nehéz. Nehéz pedig azért, mivel Laube Erzsébetje nem tartozik a sikerült egyénítések közé.

Megengedjük, hogy Laubénál is Erzsébet, midőn mint királynő lép fel, nagynak, bátornak mutatja magát. Lényének egyik felét – mi igen természetes – a kormányzási elvek teszik, s ezek szolgálnak motívumokul cselekedeteinek egy részében. Hasonlót mondhatunk Essexről is.

Azonban épen ebben látjuk e mű egyik lényeges hibáját s egyik fő jelét annak, mikép szerző sem tartozik a választottak, fölkentek közé. A tisztán politikai motívumok jók a történetben; de a költészet egyik ágában sem használhatók. A politika igen is szerepelhet és szerepel is, még pedig költőileg színpadon úgy, mint regényben vagy eposzban. De Shakespeare s előtte és utána minden valódi költő nem indokul használta föl a politikát, hanem ha a műben politika van, az az egyéniségben s annak szenvedélyeiben leli indokolását – a politika csak mintegy eredményként van feltüntetve, nem pedig megfordítva a politikából magyaráztatnak ki az egyéniségek szenvedélyei. Bármily könnyűnek s megengedhetőnek lássék is e szabály megfordítása, ha egyéb nem, maga e megfordítás egyik következménye azonnal meggyőzhet mindenkit annak helytelensége felől. A rosz következmény abban áll, mikép a szerző kénytelen levén a motívumokat jól kiemelni, hogy műve egészen érthető legyen, elkerülhetlenül okoskodásokba, abstractiok vitatásába csap át, s ha színművet ír, némely párbeszédeket törvényszéki vagy politikai *tárgyalásokká* változtat, mi általán a költészet semminemű ágában sem megengedhető.

A hétfőn adott tragoediának pedig hosszadalmassága épen a sok elmélkedésből származik. Azonban a politikai elvek mellett mind Essex, mind Erzsébet tetteiben nagy szerepet játszanak az egyéni indokok is.

Erzsébet királynő szerelmes Essexbe! S e szerelem korántsincs oly művészien, oly finomul elleplezve és kivíve, mint pl. Scott Walter „Kenilworth”-jában, melyben e királynő nagyságából az olvasó előtt sem von le Leicester iránti gyöngéd vonzalma. „Essex gróf”-ban Erzsébet saját ministerei előtt fenhangon vallja be, mikép Essex iránt különös vonzalommal viseltetik. Essex gróf *színleg* viszonozza a királynő szerelmét, pedig már *titokban* Rutland grófnővel, Erzsébet egyik kegyelt palotahölgyével egybekelt. A királynő sokáig van azon hitben, mikép Essex szereti őt – csak a mű vége felé fedezi föl Essex titkos egybekelését s a szerelmi csalódás szolgál döntő okául Essex kivégeztetésének.

Bármily merésznek, bölcsnek mutassa is magát Erzsébet mint királynő, szerelme és kiábrándulása e szerelemből, nem nagy fogalmat ád jellemének fenségéről. Erzsébet, mint gyakran emlegeti a „politikai rész”-ben, vagy ha úgy tetszik, e darab „hivatalos rovat”ában – 30 év óta *uralkodik*. Hogyan illik oda aztán azon félhivatalos nyilatkozat, ministerei jelenlétében, mikép ő gyöngéd viszonyban áll Essex gróffal? Aztán, midőn e koros hölgy megtudja, hogy csalódott szerelmében, oly panaszokat kell tőle hallanunk az emberek roszasága, álnoksága stb. ellen, minőt egy 20 éves hölgy, ki életében csak másodszor csalódott, sem mondatta ki már

csak azért sem, mert nagyon elkopottnak, mindennapinak tetszenék. S ne tehetnők-e fel, hogy e 30 évi *uralkodás* után is oly szenvedélyesen szerető hölgy nem most először csalódott az emberekben. Aztán minő csalódás! – Igaz, hogy titok volt előtte Essex házassága; – de miután megtudta, hogy tűnhetett föl előtte oly borzasztónak az emberiség romlottsága, midőn csak arról van szó, hogy Essex az udvari szerelem mellett egy idyllit is táplált kebelében s természetesen eltitkolta mind a szerelmet, mind annak következését a házasságot. – Ez oldalról igen könynyű volna Erzsébetet comicailag állítni elénk, – csak kevés kellene még hozzá, hogy némely jelenet közönyössége comicummá változzék.

Ha csak egyedül a szerelem volna is Erzsébet tetteinek rugója, nem látjuk-e, hogy a költő tiszteletben tartotta ugyan a „történet fél szemét" a chronologiát, de mintegy ráerőszakolta a szenvedélyes szerelmet. A szerelmet itt szerző a dráma művesek garderobe-jából vette elő, – rá adta hősnőjére, a helyett, hogy őt *az életben*, mint létezett egyént képzelte volna maga elé.

Azonban ha Erzsébet szerelme a legvalószínűbb és legvalódibb volna is, annak és a műnek fő hibája, hogy a politika és szerelem, a király és a hölgy külön elvont fogalmak maradnak s nem olvadtak öszve egyéniséggé. Csaknem ki lehetne mutatni, hol jelenjék meg Erzsébet királynői, és hol pongyola öltönyben, egyszer úgy jelen meg mint csupán nő, máskor úgy mint uralkodó – s mondhatni egyszer fiú, máskor leány. Egy személyben csak akkor látjuk Erzsébetet, midőn – hallgat. Ekkor sem tudjuk soha, hogy a két külön motívum közől melyik dolgozik lelkében.

A két indok sokszor munkál közre Erzsébet valamely tettében. Így azon fontos percben is, midőn a királynő a világ minden színpadán már annyiszor s annyiféle szomorújátékban pofon ütött Essexen *Laube* Henrik úr is végrehajtatja e műtételt. E jelenet előtt már fölfedezte a királynő, mikép Essex gróf már szeret, s habár igen valószínűen e fölfedezés nélkül nem esik a peeren az a gyalázat; de közvetlenül a királynői méltóság megbántása idézi elő a pofont. Essex bátran, merészen s kevés tisztelettel említi föl, hogy ki és kicsoda ő. A királynő, midőn kiveszi a peer kezéből a neki ajándékozott aranyos botot, egy poffal mutatja ki, mily keveset ad mindössze is a gróf peerségére. – Azon politikai indok, hogy udvara jelenlétében megalázza az elbizakodott főnemest, s a szerelmi csalódás egyaránt közreműködnek e tettnél, s tehát első tekintetre azt hinnők, mikép e tett csakugyan keményen van indokolva (pedig van még más indok is), s hogy e percben a hölgy és a király egyszemély. Azonban ez nem áll. A sok motívum dacára, s épen e sok motívum *miatt* nem vagyunk tisztában Erzsébet e tettével. Nem tudjuk, hogy azt csak a pillanati fölhevülésnek azaz a büszkeségnek, a szerelmi csalódás női elkeseredésének, vagy pedig a királyi méltóság föntartására kiszámított tettnek vegyük-e. (A királynő már előbb készült, hogy a grófot meg fogja alázni.) Azt mondanátok, hogy mindezeknek együtt véve. De nem látjuk-e ez együttiségben az ellenmondást? – Mert mi lehet ellenkezőbb mint a pillanati önkénytelen fölhevülés és a kiszámítás?

Gr. Essexben hasonlókép a politika és szerelem működik, mint két erős indok. Politikai ügyeinek kitisztázása foglalja el a mű első felét. Egy egész külön intriga foly le, melyet itt nem adhatunk elő, hanem ebben is meg kell említnünk azon

mesterkedést, mely szerint a gróf ártatlanságának bizonyítványa már zsebében van, midőn váratlanul Londonba érkezik, s dacára annak, hogy még egyszer volt a királynőnél a pof-jelenet előtt, – azon bizonyíték egészen a jelenet számára tartatik fönn, hogy annál csattanósabb legyen. – A gróf megérkezésekor titokban találkozik nejével, s őszintén szívéből fogadja föl, hogy lemond az irlandi alkirályságról s általán a politikáról, s boldog házi visszavonulásban csak nejének fog élni. Mégis midőn a királynő, ki e viszonyt sejti, magához hívatja *csak személyes rendezvousra* a grófot, miért nem megy ez mint egyszerű ember az udvarhoz? Mi szükség volt egész diadalmenetet tartania s magát fényes délben „az utcán végig muzsikáltatni," hogy a londoni népet föllármázza, s az udvart rettegésbe ejtse, hogy lázadás tört ki? Ezt mint politikai ember tette; de már mint politikai tett is gyermekes hiúságra s nem politikai jellemre mutat, a nép előtt kimutatni, hogy ő most is kegyence a királynőnek. – Essexet egészben véve ép oly nehéz létező, életbeli alaknak képzelnünk, mint Erzsébetet. Egyik sincs egyénítve, mindkettő iminnen-amonnan van compilálva. Sem magukat nem képzelhetjük mint létező egyéneket, sem egyes tetteiket a sok motívum mellett nem érthetjük. A szaggatottság, melyet a két főszemély mutat tetteiben, meglátszik az egész darabon. Mintha több darabból volna összeszerkesztve. A mű végén Essex már csupán erkölcsi egyéniség s az erkölcsi „én"-t többre becsüli az élő, mindennap reggeliző, lovagló és családi élettel ábrándozott „én"nél. – Pedig a kegyelem kész számára, ha bizonyos gyűrűt, melyet ujjain visel, a királynőhöz küldene. – Neje Rutland grófnő megőrült, de úgy látszik magához térne, ha férje megszabadulna. Ez a grófnak mindegy, inkább maghal, semhogy gyalázattal éljen. A végjelenet, melyben ez lefoly, szép tableau volna magában, de hosszúsága miatt a darab menetét épen a végén nagyon meglassítja, s csak mintegy oda van tolva az egészhez. Itt a szerző egész melodrámai hatást akart tenni a nézőre; s itt is a színpadi mesterkedő áll előttünk és nem az élet hű festője. Az egész művet véve, az nem az egyetlen darabból álló élet tükre. Szerzője a különböző színművekből összeszedett egyes tükördarabokat toldozta egymáshoz – úgy hogy még az egyes adatokat is töredékesen látjuk benne. – Valamint a főszemélyek tetteinek nem körvonalozott jellem szolgál alapjaul, úgy az egésznek nincs egy alapeszméje, mely minden költői műnek központjául szolgál s annak minden részeit áthatja. Ennélfogva e színdarabbal, melynek *egyes* szépségeit s a kidolgozásbeli gondot elismerjük, keveset nyertünk. Maga a kidolgozási gond sem nagy becscsel bír ott, hol a központ, a költői alapeszme hiányzik. A gépies compositiónak az a nagy hátránya van (azon kívül, hogy kevés becsű), mikép sohasem lehet úgy összetoldani, hogy a fércelések szembe ne tűnjenek, míg a költői művet azon, nem egyöntetűség hanem belülről kifelé terjedő fejlés jellemzi, melyben a költő a természetet utánozza virágaiban s élő lényeiben.

A fordításról nem szólhatok, mivel az eredetit nem ismerem. Csak nehány eredetileg nem magyar kifejezés maradt meg – magyar szavakban. Aztán az a „kötelem" szó főleg a költészetbe sehogy sem illik. Nem hiszem, hogy legyen valaha magyar költő, ki e szót fölvenné költeményibe. Miért? Mert a költő soha sem lehet pedans, soha sem lehet oly lelkiszegény, hogy egyes szavak elnyomorítása ál-

tal ügyekezzék styljét ékesítni. Nem szorult rá, hogy, mint némely tudósunk (akárki nyomorítá el a „kötelességet"), azt vélje, mikép a jó styl egyes, minél szokatlanabb szavak kiválasztásában álljon, ne a helyes szórakásban és készen levő szavaink helyes és sértetlen fölhasználásában. – Az ízlés mindig vissza fog borzadni a „kötelem" féle csonkításoktól. – Azonban tán fölösleges is szólanom – mert e szó nem életrevaló s nem szükséges. Csak „Essex" fordítására nézve kellett a felszólalás, felszólalnom e szó kiküszöbölésére. Mit mondanátok ily beszédre: A kötelem nem lehet felelem nélkül (nem feleség, hanem felelősség), s több effélék.

76.

[Salamon Ferenc, *Arany János kisebb költeményei*, Budapesti Hírlap 1856. szept. 6–7–10–11., okt. 11–12–19. 207–208–209–210–236–237–243. sz.]

Arany János kisebb költeményei

Az e cím alatt megjelent két kötet nem egy könyv, hanem több önálló, s egymástól sokban különböző művek gyűjteménye.

Azon nagyobb beszélyek, melyek e két kötetben vannak, a balladák s több lyrai költemény megérdemlik, hogy külön külön önálló művekként tárgyaljuk.

Arany műveinél, melyek tárgy, felfogás, kivitel és forma tekintetében oly nagy változatosságot mutatnak, kétszeresen szükséges egyes műveket venni vizsgálat alá.

Arany főként elbeszélő költészetünkben, beszélyek és balladákban alkotott irodalmi korszakot, s megbocsátható lesz, ha cikkeimben elsőséget adok azoknak.

Kezdjük „Katalin"on, Arany geniusának e talányán, mely annyira elüt minden más műveitől, tárgy és forma tekintetében.

I.

Katalin.

> Fátyolt kezembe
> Az éj legsürübb fátyolát!...

Ezt mondja a költő, midőn el akarja fedezni egy „jelenetnek iszonyát", mely a setét műnek legborzasztóbb jelenete volna, s ha részletesen leíratnék, maga az olvasó mondaná: „Fátyolt reá!"

De nem csak e jelenet van fátyollal takarva: az egész művön végig vonul az. Éjbe és ködbe van burkolva az egész beszély, s ebben is a költői felfogásra és a költői lélekre ismerünk. Mi lenne „Katalin"ból, ha tárgya fényes napvilágnál, lep-

lezetlenül adatnék elő? – Elvesztené varázsát, s költőiségét – közönségessé, koptatottá válnék. A szenvedélyek oly erősek, az előforduló tettek oly mindennapiakká lettek a kezdők beszélyeiben, mikép a művészi földolgozás nélkül azt hinnők, hogy azok egyike írta, kik csak a nagy szenvedélyek túlzott festésében: s a rendkívüli eseményekben látnak költészetet.

Az ősz Szunyog, a természetlen apa befalaztatja leányát Katalint vára mélyében egy üregbe, mivel egyszer egy titkos szerelmest talált Katalin szobájában, ki kötélhágcsón ment föl hozzá. Szunyog ez által meggyalázva látja a foltatlan családi becsületet. Katalin egyszersmind átlépte az apai tilalom korlátját; mert ő már el van jegyezve egy gazdag várúrnak – Jakusicsnak. Hogy Szunyog becsületét megmentse, s haragját kielégítse, befalaztatja leányát. Az apát e természetellenes bűnének öntudata annyira kínozza, mikép megőrül. Katalin szerelmese Forgács, kitől a lány meg volt tagadva, kiszabadítja a leányt börtönéből, lóra kapja s elszáguld vele. Az atya őrjöngve veszi űzőbe, de az üldözött lova elvész szemei elől. Midőn a lovag mentve hiszi mátkáját, akkor bukkan a vetélytárs, Jakusicsra – ki Forgácsot párbajban legyőzi; Forgács és a leány meghal. Emezt Jakusics fölemeli lovára, s azt hívén, hogy él, várába viszi. Az őrjöngő apa megjelen Jakusics lovagvára alatt és követeli leányát. A lovag kiadja azt, s így szól:

„Itt van leányod, ime nézd!
Ismered őt Szúnyog vitéz?
Itt a leány szép mint előbb;
Zordon apa, *temesd el* őt!"

Íme nehány alapvonásban így néz ki a mese a *napvilágnál*, mely egyébiránt távolról sem ad fogalmat e költeményről. E vázlatot csak azért adtam, hogy egyfelől kitűnjék az előforduló tettek rendkívülisége, melyek épen e tulajdonoknál fogva lettek a gyönge művekben mindennapiakká, másfelől jó, ha egy kis alaprajzban látjuk a műnek mintegy perspectiváját. Az előtéren mint látjuk, nem Katalin, hanem az apa áll. Ő az, kinek lelkében oly borzasztó fejlemény megy véghez, s ő az, kinek vas akaratából, vagy annak következtében történik minden. A mű két első szakában az apa festetik. Így a 6-ik szaktól a 12-ig öt szakaszon át az ő lélekállapotát látjuk festve – s végre az utolsó szakban is mint főérdekű személy jön elő. Katalin merőben szenvedőleges egyén. De alakja szolgál minden cselekmény központjául. Érette küzd a két vetélytárs, miatta őrül meg az apa, s az anya is, kit fenebb nem is említénk, – messze háttérben – érette szenved. Így a cím, mi különben nem lényeges dolog, igazolva van.

Azonban, mint mondám, az apa áll az előtéren, s az egész műnek, mint alább látni fogjuk, az ő lelke adja az alaphangot, s mondhatni a belső és külső formát is. – A nélkül, hogy pedánsul ragaszkodnám a merev külformákhoz, meg kell említnem, mikép a mű fentebbi *alaprajzában* aránytalanságot fognánk látni, ha a 2-ik és 7-ik közt eső négy szakaszt belehoznók. Itt Forgács és Katalin találkozása, s főként szerelme van leírva. E jelenet arra való, hogy Szunyog ott találja Forgácsot, utána lőjön s leánya iránt kiengesztelhetlen boszúja kigyúljon. Így e jeleneten kezdődik mintegy a cselekvény s nagy fontosságú; de áradozása miatt hoszszúnak

kell találnunk az egészhez, s a költő főcéljához képest. Ez által Katalin nagyon is előtérre van állítva, mi nem cél s az apa csak mint kényszerítő hatalom, mintegy a „sors" lebeg a szeretők szemei előtt.

De ily áradozást elbeszélésben, hol a külcompositio többet enged meg, nem tartunk hibának, midőn főként a jelenet lényegesen a műhöz tartozik. – A külső compositióval, s a műnek úgyszólván anyagával röviden megismerkedvén, lássuk a mű finomabb, – költői alakulását.

A vén Szunyog, e vad, erőszakos apa „vas kényúri gőgje," erős akarata, mindjárt a mű elején szépen van festve, ki ha alunni dűl, az őr, ha vált, szótlan megy tovább, s a vár falai közt a többi nép, bár agyán bor gőze van, lassan beszél, s lábhegyre lép. – E zordon férfi lelkének képét viseli maga a táj, és vára, melyben lakik, s melynek

Rosz kedvét nem zavarja már
Harsány zene csengő pohár.

(T. i. a „kidőzsölt" lakoma után). Hasonló ő a zord fenyűhez, melynek tövén, *nem mer* fakadni más növény." Vén kopasz hegyormok környezik a várat

Melyek mint törpe szolgahad,
Bár fú, esik, villám szakad,
Bár éget a délesti nap,
Fedetlen fővel állanak.

Azon sivár büszkeség, mely az ősz Szunyogot jellemzi, a tájra is átmegy, sőt már itt kezdetben is, a „Vág *őrült kacajjal*" rohan el a vár mellett; – a felhő, mely a völgylapályt setét homlokkal járja be, palástja tág fedői közt meg-meg villantja vakító fényű fegyverét – mint haragja jelét, s végre a fedetlen fejű hegyek, – baljóslatú előjelei a bekövetkezendő őrülésnek.

Az egész művön keresztül az erős szenvedélyek, melyek benne szerepelnek, mintegy *jelvényileg* vagy a tájban, vagy éji, tündéries tüneményekként vannak szemünk elé állítva. A szenvedélyek förgetegébe maga a kültermészet is bele van sodorva. Az egész költemény nem egy kép, hanem mintha minden megmozdulna benne, mint Macbetben a dunsinani erdő. – A tájon át a holdvilágos éjben az árny átvonul a vidéken, „a szűk völgyi ut *szabadulást remélve fut*." A völgykeblet a Vág, mint nagy pallos, két részre vágja, a kard megmozdul szögén a hüvelyben, a kalapács megszólal s visszaköveteli az élőt a sírtól. Ismét Forgács csolnaka alatt:

Dühében, mint szilaj csikó
Tajtékot hány a vad folyó,
Majd körbe fut, majd elrohan,
Tombol, prüsszög, mind hasztalan!
Nyergét viselni kényszerül, stb.

Mindenütt e mozgékonyság, az élő és élettelen tárgyak föl és összekavarása uralkodik, – úgy hogy a műnek nagy részét idézhetnők e tekintetben. E mozgalmas kép egy vihar képeként áll előttünk, melyben az egyes alakok körvonalai csak egyes gyors megvilágításban tűnnek föl, főként onnan kezdve, hol a cselek-

vény, szűk mederbe szorulva rohan vége felé, értem azon részt, mely a mű főrészét képezi, midőn az őrült apa űzőbe veszi a tőle elrablott leányt. – E setét viharban egyegy percre tünedezik föl a fehér leány, mint az ind költő fehér galambja a fekete felhők közt. Csakhogy Katalin, mintegy akaratlanul sodortatik könnyű pehelyként az erős, egymással csatázó viharok örvényébe.

Távol, sötét bokrok megett
– Mint gyors menekvő hold, mikor
Felhők rónáin bujdokol –
Mind távolabb, mind távolabb
Feltünik a futó lovag;
Fehér lován fehér a hölgy
Sötét árnyékban ül a völgy."

Hátrább ismét, „mint villámi lob", kapja meg az őrült szemét leánya fehér alakja:

Mert mielőtt homályba vesz,
Felcsillámlik a női mez.

Azt hiszem, mindenki előtt, ki „Katalin"-t olvassa, a mű fő részekint tűnik föl az, hol Forgács magával ragadva a leányt, szabadulást remélve fut, (mi már korábban mondatik az erdei útról,) s hol az öreg Szunyogot képzeli folyvást utána nyargalni. „El, el!" mond a lovag, „El, el" sóhajt a völgyi szél – „El, el!" ez a jelszó, ez a refrain a mű ezen részében. „El, el!" Ezt mondja előbb Katalin, midőn Forgácsot várja, s a vár alatt elrohanó folyamra nézvén, a várat képzeli haladni. „El, el hajó akárhová!" stb.

A mozgalmasság, mely e mű fő részében látszik, a kül és bel világnak mintegy összekuszálása, az őrülésig korbácsolt szenvedély mohósága, s a lángolón szerető fiatal türelmetlen heve, melyek, miután az elbeszélés cselekvénye megkezdetett, pihenés, megszakadás nélkül viszik azt végkifejléshez, mindez önkényt megadta a műnek formáját is.

Gyors, minél szakadatlanabb menet lőn szükségessé, hogy az megfeleljen a tárgynak. S ez elv híven van megtartva az egész művön át, kivéve azon helyet, melyet a külcompositióban aránytalannak neveztem, hol e beszély, mely mint a Vág szűk völgybe szorulva rohan, de a Forgács és Katalin találkozásakor, Szunyog leányának

Laktornya mély falainál
Egy bércfolyammal összevág
S miután ott örvényt csinál,
Sebesen fut tovább a Vág.

Igen, az elbeszélés is örvényt csinál itt, s csak azután fut sebesen tovább. Katalin, mint kihajló falszobor, kinek „kezei, mint kis hódarab, mely barna kősziklán maradt, nyugosznak a párkányzaton" a lehető legszebb *álló* szobor – s azon szenvedélyes jelenet, mely közte és Forgács között lefoly, drámai ugyan, – de a jelenetnek menete igen meglassul, az alatt míg a költő maga veszi át a szót s az 5-ik

szakban azon „néma élvezetet”, mely két szerető szívnek találkozásában van, nem annyira festi, mint általánosságukban mintegy kimagyarázni ügyekszik.

A mű más részeiben, mindenütt a leggyorsabb, s mintegy sietős menetet látunk. Még ott is, hol az öreg Szunyog mint álló szobor festetik, midőn egy munkással azon üreget vágatja vára mélyében, melybe leányát s a léget meghalni záratja.

A munka foly, tágul a rés,
A kar hevül, a pőröly ég,
Nyomán szikráznak a kövek sat.

A gyors munka is ily vonásokban van leírva.

A tárgy, a cselekvény gyors menetéhez illően van választva a külforma. A vers nemcsak rövid sorokban van írva, melyek a hatalmas rövid vonásokra, s a gyors menetre alkalmasak, hanem a rímelés is mintegy arra van számítva, hogy az olvasó ne egy hamar találjon nyugvó pontot. „Katalin” nincs versszakokra (strophákra) osztva – a sorok keresztül kasul, néha párosan, néha hármasával rímelnek, néha a negyedik sorig kell várnunk a rím csattanására s sokszor e csattanásnál sincs befejezve a mondat értelme; hanem nyugtot nem engedve, tovább-tovább fűződik a mesterkéletlen láncolat, s csak a szakasz végén lelünk alkalmas nyugvó pontot.

Talán sikerült kimutatnom, mikép a belforma mintegy szükségessé tette a külső formát – a verselést. Arany eléggé kimutatta a két „Toldi”-ban, s az előttünk fekvő „Kisebb költemények” nagy részében, mily tökéletesen alakulnak nála a versszakok sőt sorok is, mennyire hatalmában áll a rímelés, mennyire érti a rithmus természetét s azt nem állíthatja senki, hogy „Katalin”-nál csupa elhanyagolás volna a füzéres, nem szakokra osztott verselés. Lehetnek azonban, kik a verselés e nemét tán kísérletnek, vagy szeszélynek tulajdonítják! – Annyi bizonyos, hogy „Katalin” verselését már Arany két bírálója elválasztotta magától a műtől, s általánosságban szólván a verselésről, „Katalin”-ban vadásztak egyes, nagyon kivételes s Aranynál tán csupán e műben előforduló *hibákat*. Így Arany szabadságot vesz magának az „és”-t az „a”-t a sor végén hagyni Katalin egy két helyén. Ez *Arany* verselésbeli hibájának mondatik egész általánosságban. Egy másik bírálója „Katalin” egyik helyén egy összetett szó első felét a sor végén, a másikat a rákövetkező sor elején találta. Ez is Arany egyik hibája közt említtetik ott, hol egész általánosságban verseléséről van szó. – Az mind igaz, hogy „Katalin”t is ép úgy Arany írta, mint azon verseit, melyekben ily *hibák*-nak nyoma sincs; – de tévesztett eljárásnak tartom egy költő összes műveinek egyes oldalait vizsgálni, elvontan a különkülön tán másmás természetű egyes művektől. Sokszor lehet elvonttan, kiszakasztva hiba az, mi a maga helyén fel sem tűnik, s viszont lehet idézni gyönyörű helyeket egy műből, melyek a mű egészében hibák. „Katalin”ban az általam kimutatott gyors menet s nyugtot nem engedő láncolatos rímelésben nem hiba az „és” s az „a”nak sor végén maradása – míg „Toldi”ban hiba volna. Már pedig mindaz, mi a maga helyén nem hiba, az egyátalában nem hiba. Hogy e kiszakítások, e sajátságos abstrahálások mennyire nem helyesek, mutatja Arany egy másik ítészé-

nek példája, különben igen szépen és philosophiailag elmélkedvén Arany festéseiről és leírásairól, e két sorát hozta föl mint igen szép példányt „Katalin"ból:

A könnyü sajka perc alatt
Mint egy szilaj pók átszalad,

(t. i. a folyamon). Ha maga a költő mondaná e szavakat, megengednők annak szépségét; – de miután Forgács mondja, épen midőn gyors távozásra akarja kedvesét bírni, s miután a fenebbi kép épen egy terjedelmesebb magán beszéd végén áll, melyet Forgács a helyzethez nem egészen illő bőbeszédűséggel mond a Vágról, melyen csolnaka könynyen áthaladand; azt festi igen kevéssé, a mit kellene, t. i. a lélekállapotot és a helyzetet. Bármily szépnek tűnik fel a hely külön – a maga helyén nem tartozik a szép helyek közé.

[II.]

Azon szerelmes jelenet, melyből az utóbbi idézet van kiragadva, általában nem mutatja föl oly erős, oly határozott ecsetvonásokban a két ifjút: Katalint és Forgácsot. Az ősz Szunyog, midőn előjön, mindestül röviden de élesen van körvonalazva, s lelki állapotát igen jellemző szavakban, s arcán és tetteiben mintegy megtestesítve látjuk. Katalin és Forgács találkozási jelenetében nem látjuk minden lépten nyomon e rövid, határozott körvonalú megtestesítést. A költő az alakokat igen határozatlanul állítja elénk, s maga vevén át a szót érzelmeik festésére, az általánosságokban tévedő merengés a szerelem fölött még jobban elfátyolozza előttünk az alakokat és lelki állapotokat. Sőt midőn megszólalnak is azok, mintha nem maguk szólanának, hanem a költő, holott akkor, midőn a költemény minden más részeiben azt látjuk, hogy akármit hoz föl a költő, mind vagy jellemző epithetont nyer, vagy egy egy képben veszünk határozott fogalmat róla. Midőn ez alakok a darab egy részében ennyire előtérre állanak, s mintegy *szóvivői* annak, hiányt, ürességet érezünk azon részben, melyben velük akarja a költő lelkünket elfoglalni. Igen, azon költő, kinek minden művén uralkodni látjuk Horác e mondatát „nil moliri inepte", itt nem fejezi ki azt, mit várnánk, s ecsetlés helyett részint a szerelem abstractióiba téved, részint oly felettébb eszményíti alakjait, mikép azok, mint ugyanazon jelenetben mondatik Katalinról „elfoly"nak: Forgács

Átfogja a karcsu leányt
De reszket ez; csaknem kihull
És foly érc karjaibul.

Azonban mi haszna volna annak, hogy ha a költeményben egyszerűen aránytalanságot rónánk meg, ha annak *okát* nem keresnők? Mi igazság volna benne, ha a részt az egésztől elválasztva ítélgetnők? A költő hibája csak akkor válik tanulságossá, ha a hiba és erős oldal között egybefüggést keresünk.

Tévedés volna, ha a fennebbiek után Aranyra azon ítéletet mondanók, mikép a szerelmet nem bírja festeni, hogy múzsája csak férfiakat kedvel, s a fiatal leánykák iránt nem tud szerelmet érezni, hogy így a költő Katalinba sem oly szerelmes, mint a könyezni és ábrándozni szeretők óhajtanák.

Hogy rövidbe foglalva határozzam meg a felhozott jelenet hibáját, ez abban áll, *mikép a költő a részt nagyon is föláldozta az egésznek*. Vagy az egész művet egy festvényhez hasonlítván, Katalin alakja nagyon légi, nagyon homályos, mi magában véve nem volna hiba, mert az egész költeménynyel öszhangzó; de légibb, homályosabb akkor is, midőn előtéren áll, mint közelsége megengedné.

Mind Forgács, mind Katalin a költeményben uralkodó, s a költő hangján beszél. A költő az egész költeményen át fest, de ez alakoktól midőn megszólalnak, azt kívánnók, hogy főként magukat fessék.[1] Ezen alakokat egészen magába olvasztja az egész művön átvonuló hang, s e túlzott költői eszményítés az, miből a hiba származik.

Miután Katalin annyira előtérre van állítva, nagyobb hatást tenne a szóban forgó szerelmes jelenet, ha a leány és Forgács határozottabb alakokban volnának, ha a szerelem *általuk*, drámaibban, lángolóbb nyelven, s több lelkesedéssel szólana a szemhez és szívhez, ha ragyogóbb színekben volna festve a szerelem; – minden nagyobb hatású volna, s tán a fiatal olvasó az egész művet jóval többre becsülné; – de nem nyilván való-e, mikép e ködös, sötét költemény ez egy helyen túl erős megvilágítást fogna nyerni, s akkor a mű *egésze* szenvedne csorbát a *rész* szépsége miatt. – Nem tanulságos-e azon, a mai költészetben oly ritka tünemény, miszerint a hiba abból eredjen, hogy a költő az *egész* kedveért áldozza föl a *részt*, míg annyian vannak, kik a rész miatt áldozzák föl az egésznek öszhangját? – Itt látjuk egyszersmind Arany tehetségének azon oldalát is, mely szerint őt a tökéletes compositiókra nem a hideg kiszámítás, hanem úgy szólva a költői ösztönszerűség vezeti. Ő az egészet tartja szem előtt, s nem tér el, hogy úgy mondjam, az alaphangtól még akkor sem, midőn a legcsábítóbb alkalmak kínálkoznak, még akkor sem, midőn az episodszerű kitérés több szabadságot engedne meg.

Arany nem az ellentétek költője, melyeknek újabb korban annyi képviselője van s ezért, ha erős szenvedélyei s külformájáért „Katalin"t byroni műnek neveznék némelyek, egy lényeges pontban tévednének. Byron elbeszéléseinek nagy része az ellentéteken alapszik. A legpompásabb természet kebelében nagy bűnöket mutat fel; a leggyöngédebb szerelem virága nyílik a legvadabb keblű rablók körében. Miután a legragyogóbban, bujábban festi a keleti égalj bájait, ezt mondja végezetül a keletről:

Hol gyöngéd a lyány, mint rózsa kezében,
S kivéve az embert, oly isteni minden,
Ez a *kelet égalj*, a Nap hona ez,
Hogy nézheti ő a mit fia tesz![2]

Azon keletet festi többnyire Byron, melyben a „gerle bánata, s a sólyom vérengező természete most fájdalmas dalba olvad, majd rögzött bűnné fajul." Ez ellentétes költészet elbájolja a képzeletet, s ragyogó színei által csaknem elvakít. – Elis-

[1] Azon szép hely is, melyet példányul hozott föl Erdélyi, hol a leány az „Anyám! anyám!" kezdetű magánbeszédet mondja – magában igen szép, mint melylyel az anya van festve, de a leányt igen határozatlanul jellemzi.

[2] The Bride of Abydos (Abydosi menyasszony).

merjük jogosultságát, de épen oly nagy mértékben kell elismernünk a költészet azon nemét, melynek titka és varázsa az *öszhangzás*ban áll, mely nem vakító fényű világosság és annál setétebb árnyakkal hat a képzeletre, hanem a mű minden részében mérsékeltebben osztja fel a világosságot, hol a világosság és a színezés csak a nüance-okig s nem a szembeszökő ellentétig megy.

„Katalin"ban a setét háttér mindenütt szem előtt van tartva, s a mű egészét nézve más kifogásunk nem lehet mint az, hogy egyes részeiben több világosságot, erősebb nüance-okat óhajtanánk. Ha a mű külső alkatában egyaránytalanságot, ha a menetben meglassulást látunk is egy helyen, s ha ugyane helyen az erő mintegy lankadni látszik: a költői öszhang, s a költői érzék ellen legkisebb kifogás sem lehet.

[III.]

Bár némely tekintetben tévedés volna hát Katalint byroni műnek nevezni, vannak oldalai, melyek csakugyan a költői beszélyek azon nemére emlékeztetnek, minő Byron beszédeinek nagyobb része – s ezen oldal a lyrai elemnek összevegyülése az eposzival.

Újabb időben az ily lyrico-epicai költemények egészen divatosakká lettek. A költő ezekben rendesen nagyobb, erősebb szenvedélyeket fest a közönségeseknél, hogy tárgya méltó legyen azon pathoszhoz, azon lyrai szárnyaláshoz, melyben múzsájának szabad tér nyílik csapongani, a határozatlanba, végetlenbe tévedni, az érzelmek fölött ábrándokba, elmélkedésbe merülni, és lelkesült szónoki fölkiáltásokkal indítni meg az olvasót. Ez azon ábrándos költészet, melyről a francia azt mondja „ils font rêver" (ábrándokba ringatnak.) Annyira divatossá vált ez ábrándosságot, ez elmélkedést az értelmek fölött, s lyrai elemet venni a költészet legmagasb foka gyanánt, még elbeszélésben, sőt néha drámában is, mikép illő lesz e helyen ezen elemek jogosultságáról az elbeszélő költemények terén, legalább röviden s általánosan szólani.

Senkinek sem juthat eszébe a lyrát a maga helyén és ott hol valódi érzelmeket fest, kitagadni a költészetből; – sőt még nem a maga helyén, az eposzban elismerjük, ha t. i. nem szorítja ki az epicai, és az eposzban mindig otthon levő drámai elemet saját fészkéből. Azonban kereken tagadnunk kell, mintha a lyrai elem az elbeszélésben csak közel is volna oly művészet, s a költőiség oly magas foka, mint a drámaisítás, az érzelmeknek, szenvedélyeknek megtestesítése.

A lyrában a költő főként saját lelkét és szívét tárja föl. Legyen az ábránd, legyen az érzelem, szenvedély, mindig a költő maga képezi annak tárgyát; – ámbár még itt is gyakran mesteriebb azon mű, mely a tárgylagost megközelíti. Saját gondolataink, érzelmeink oly közel állanak hozzánk, mikép az érzelmeket, gondolatokat a legfinomabb mozzanatokig festhetjük a lyrában, s mindaz valószínű, ha az őszinteség bélyege van rajtuk. De még a lyrában is a valószínűség, azaz az érzés őszintesége felől való hitünk elvesz, mihelyt a költő azon ügyekezete tűnik ki, mikép érzelmeit inkább elemezni, kimagyarázni, semmint a formában csupán megtestesítni ügyekszik.

Ha az elbeszélő költeményben a költő vagy saját érzelmeit szövi közbe, nem a cselekvény személyeinek tetteiben és szavaiban egyéniségüknek megfelelően tes-

tesítve meg; vagy igen kilátszik, mikép a személyek indulatait elmélkedve boncolja, s tudni akarja, hogyan kergette agyában egyik gondolat a másikat, hogyan forrott vére, – a helyett hogy a gondolatok az egyén szavaiban s a vér forrongása tetteiben, mozdulataiban híven, s külsőleg állíttatnék elő, mindez bármi szoros ismeretére mutasson az emberi léleknek és szenvedélyeknek, mint költészet örökké kevesebb becscsel fog bírni, mint a tárgylagos megtestesítés – s soha sem teendi azon erős benyomást sem.

Itt mintegy csak túlságait akarám fölemlítni azon költőknek, kik az elbeszélő költészetet mintegy fölolvasztják a lyrai elemben, s egyszersmind kimutatni azok tévedését, kik „poesis" alatt csak a lyrai elemet értik. Ezen fiatal urak csak akkor látják, mily szép az ég, ha oly csillag tűnik fel, melynek üstöke van, s akkor is az üstököt, s nem a csillagot magát tartják fődolognak.

A lyrai eposok, vagy a byroni költői beszélyek lyrai szépségeit mindenki elismeri. Elbeszélés közben is örömest olvassuk a hosszú fenséges tájleírásokat, örömest elandalgunk a költővel egyegy érzelem fölött, kivált ha maga a tárgy oly lyrai, finom természetű, hogy abban nem annyira tettek, egyének, hanem szenvedélyek és érzelmek szerepelnek, melyeknek ecsetelését tűzte ki az író főfeladatául. – A mű ilyenkor elvontabbá lesz, s az alakok határozott körvonalozását nem kívánjuk az erősebb érzelmek festése mellett.

Arany „Katalin"ját talánynak mondtuk bevezető szavainkban. Talánynak azért, mivel költőnk ily nemben több művet nem írt. Ez az egyetlen, újabbkori értelemben vett költői beszélye, melyben a lyrai elem annyira szokott uralkodni. Azonban „Katalin" olvasása, minden hatalmas ecsetvonások, s a művészi kéz dacára nem teszi meg teljes mértékben hatását. A költő mintha érezné, hogy a lyra nincs egészen otthon az elbeszélő költészetben, nem meri egészen átengedni magát csábjainak – az érzelmek elevenét nem igen érinti, s a különben művészien kidolgozott kép inkább a képzelethez, mint a szívhez szól. Azon túlerős szenvedélyek s az ősz Szunyog valódi, de igen erős tragicuma csak elfátyolozva, homályba burkolva jelenik meg, egyes, futólagos villanatokban van időről időre földerítve.

Nem tudjuk, mivé lenne egy ehhez hasonló tárgy eposi nyugodtabb modorban dolgozva föl, hol a költő tárgyát nagyobb világításban s az alakokat nagyobb objectivitással állítná elénk. Meglehet, hogy az egész oly kevéssé volna költői, mikép maga Byron is, ki különben nem ijedt vissza a legborzasztóbb tárgyaktól sem, – habozott volna hozzá fogni. Annyi bizonyos, hogy sokkal kisebb szenvedélyek, kevésbbé megrázó tények közvetlenebbül hatnának, ha maguk a szereplő egyének és tények beszélnének hozzánk nem annyira a költő, mint a maguk hangján, mire Arany művei közől több példát idézhetnénk.

A lyrai elem behozatalának az elbeszélő nembe, tulajdonítjuk részben azt, mikép a költői beszélyekben gyakran találjuk nem allegóriai egyénítésben, mint a mythologiai személyeket, hanem közbe-közbe megtestesítve figurálni az elvont eszméket, a lélek indulatait, érzelmeit – a félelmet, a titkot, veszélyt sat. mint pl. „Szöveget hordoz méhében a haragtól viselős titok" s a félelem egy „szál ideg"hez hasonlíttatik, az eszményi hajót „vágy és remény lebegteti." Így észrevétlenül,

mintegy a lelkesült hangú képekbe maguk a személyek is beleolvadván, ily abstractiókban beszélnek: pl. Katalin így szól Forgácshoz:

S mely ág felé száll *tiszta-hűn*,
Oltáraink szent lángja bűn,
A szívnek üdve kárhozat.

Ismét, a lány anyjáról szólván, mondja „Boldog, ha rettegés ölé meg. Előcsatárja a *veszélynek*" – Hátrább: „A vas kényuri gőg előtt fetrengett a hű szerelem." – Az ily lyrai, s mint mondani szokás, magasb szárnyalatú költemények mintegy magukban hordják természetüknél fogva a költészet azon elemeit, melyek igen könnyen csapnak át dagályba.

Nem azért hoztam fel ezt, ismétlem, mintha kárhoztatni akarnám a költészet ezen faját, hanem csak mintegy ki akartam mutatni annak természetét, s egyszersmind éreztetni, mikép hiba volna csak a lyrai elemet, a lyrai szárnyalatot és lelkesedést venni valódi költészet gyanánt.

Éreztetni akartam, mikép a költészet magasabb neme az, midőn a természeténél fogva objectiv elbeszélő nemben a költő lelkesedése nem lyrai elemekben, hanem tárgylagos megtestesítésben s így mondhatni naivul nyilatkozik.

Arany inkább otthon van a művészet ezen magasabb nemében midőn elbeszél – s épen ez által teremtett újat irodalmunkban. „Katalin" mind tárgya, mind formájánál fogva az őt megelőzött irodalmi korszakra emlékeztet – s mintegy összekötő láncszeme saját költészetének az előbbi korszakban divatozott költészettel.

[III.]

Noha csak akkor lesz helye „Katalin"t párhuzamba tenni Arany más műveivel, midőn az előttünk fekvő két kötet más elbeszélő művein egyenkint átmenendünk: nem árt előlegesen is néhány szót szólanunk a lyrai s tisztán eposzi elbeszélésekről. A szenvedélyek és érzelmek hosszas elemzése, s a lyrai és szónoklati elemek túlnyomósága mindig elvontságokra vezet a költészetben. Magában az, miszerint külön elmélkedünk vagy ábrándozunk egy előforduló érzelem vagy lélektani igazság fölött, nem egyéb abstractionál. A költő vagy egészen feledi, habár csak ideiglenesen, az egyénítést, a cselekvény továbbvitelét; vagy az egész művet magasabb, lyrai hangon tartván, az egyéneket annyira eszményíti, mikép igen közel járnak ahhoz, hogy csupán elvont fogalmak vagy alig valami személyességgel bíró érzelmek és szenvedélyek képviselői legyenek.

A költő így is tehet hatást, képei, leírásai ragyogása, a nyelv és a vers zenéje által; de nemcsak hogy az ilynemű compositiót nem ismerjük el eposzinak, hanem oly hatásúnak, oly meghatónak sem tapasztaljuk, mint a minő a költészet azon neme, melyben maga a költő közvetően, s a szereplő egyének közvetlenül szólalnak meg, melyben a költő félrevonulván, hogy saját tehetségének bámultatása által ne rontsa illusiónkat, magát a fölvett tárgyat beszélteti ezen tárgynak egész *naivságával.*

A költő itt nem ömledezteti érzelmeit, nem áradoz ki patheticus mondatokban, s maga az, hogy tárgyát illően beszélteti, nem engedi meg, hogy az abstractiók költeményében helyet foglaljanak. A költészet ezen neme végetlenül egyszerűbb

lesz nyelv és az érzelemnyilatkozatok tekintetében; de a hatás sokkal nagyobb, mert mintegy magát az emberi természetet érezzük nyilatkozni a szavak és tettekben. Az egész költészet, sőt a művészet minden ága az emberi szívet festi; de mindenik bizonyos általánosan érthető jelvényeket, úgyszólva hyeroglyphokat használ az érzelmek kifejezésére. Mindezen művészetek közt nincs egy is, mely oly hatást tenne az emberi szívre, mint az eposz és a dráma. Ezekben a jelvények az emberi cselekvények és az előállított egyének szavai. Mindezekben a költő csaknem oly tárgylagos, mint a festészetben, de ennél sokkal elevenebb, mert a mozgást, életet és a szavakat is festheti és visszaadhatja. Minél jobban képes a költő magát a tárgyat, magát a természetet beszéltetni, a helyett hogy a zenével rokon lyrát közbeszólaltatná, annál bizonyosabb lehet a hatásról, mert művészete törvényeihez hű maradt.

Az egészen objectiv elbeszélő sokkal nehezebb föladattal küzd, midőn nem közvetlenül, hanem egy tárgy által közvetítve fejezi ki eszméit s az emberi lélek indulatait, érzelmeit; – de egyszersmind sokkal érthetőbb, s csaknem kézzel foghatóvá válik minden érzelme a *megtestesítés* és – ne feledjük – az illusio által, melyet az alakok és az elbeszélés valószínűvé tétele idéz elő épen a megtestesítés segedelmével.

Nem nyilván való-e az előadottakból, miszerint „Katalin” és Arany számos más költeményei közt a különbség az, mikép „Katalin”ba a költő több lyrai és szónoki elemet vegyített, s nem maradt azon objectivitás terén, melyen – s ez legnagyobb dicsősége – teljesen otthonos. Ez objectivitásra mondták aztán, mikép Arany költeményei egy részét *naïv fölfogással* írta, míg „Katalin”t a maga saját nem-naïv fölfogása szerint. Ez objectivitásra mondatott, mikép az *népiesség*.

A fenebbiek után nem tartom szükségesnek bővebben fejtegetni ez eszmét, s kimutatni, miszerint az elbeszélésbeli teljes objectivitásban ha a „naïv fölfogás,” mind a mellett, hogy egy kissé öszvezavarja a fogalmakat, még közel rokonságánál fogva a naïv nyilatkozási modorral, megengedhető is, teljesen „*népies*”nek nem nevezhető.

„Katalin” igen sok egyes szép helyeit idézni nem volna a maga helyén. Itt csak néhány általános eszmét akartam elmondani, melyet közvetlenül e mű olvasása költött fel. – Meg vagyok győződve, mikép másokban számos igen szép eszméket fejthet ki e mű figyelmes olvasása. Az ítéletnek, a véleménynek e mű, mint minden más mű fölött tett bírálatnak célja az, hogy az olvasó a művek fölötti gondolkodásra ébresztessék, s ebből folyólag bírálataink többnyire csak akkor lehetnek teljes érdekűek az olvasó előtt, ha azon tárgyat, melyet a bírálat elemez, maga is ismeri. Hogyan szerezhessünk helyes fogalmat magunknak valamely kivált művészi tárgy felől, ha azt saját szemeinkkel színről színre nem látjuk. Ha bírálatunk célja az volna, mikép az olvasónak kellő és teljes fogalmat adjunk pl. „Katalin”-ról, akkor az egész művet utolsó betűig kell vala közölnünk. A bírálat csak mintegy magyarázata lehet a *már látott* tárgynak; – de azért szükséges az minden irodalomban, hogy a könnyen romolható ízlésnek útmutatójaul, őreül szolgáljon, mert alig van a világon valami oly könnyen megvesztegethető, mint az ízlés. Magának az erkölcsiségnek meg vannak hajthatlan, positiv törvényei, melyektől el-

térni a „bűn” szó magában is elég büntetés; míg az ízlés tárgyai csupán mulatság, fényűzési cikkeknek tekintetvén, a szeszély és divateszmék örökös ostromának vannak kitéve, melyektől eltérvén sem esztelenséggel sem bűnnel nem vádolhat a világ. S e szabadság ellen senki sem szólhat józan észszel. De épen e korlátlan szabadság engedi meg másfelől azt, miszerint a kritika e tárgyakban háborút izenjen a szeszélynek, helytelen divateszméknek s komolyan véve hivatását, figyelmet ügyekezzék kelteni a jelesebb művek iránt, s a szeszély helyett a *gondolkodást* törekedjék meghonosítni.

Lehetnek és vannak is, kik bálványimádással vádolják azon egy-két ítészt, kik oly héven értekeznek *Arany* művei fölött. – Ez is arra mutat, hogy irodalmunk még ifjú. – Miért nem nevették ki az angolok csaknem *kétszáz* évvel ezelőtt *Addison*-t, ki a *Spectatorban* 17 cikket írt az akkori legújabb műről, Milton „Elveszett paradicsom”-áról? Miért nem nevetjük ki a mostani angol ítészeket, kik közelebbről egyetlen költemény fölött minden lapban, „Revue”-ben, minden irodalmi közlönyben értekeztek – úgy hogy az három hónapig minden lapban ismertetve, elemezve és bírálva lőn?[3] Ha Franciaországban egy jelesebb mű jelen meg, szégyen volna az irodalmi rovattal bíró közlönyöknek, azt tüzetesen nem ismertetniök. Ez, uraim, az irodalmi normalis állapot, s a helyett, hogy az új tüneményt kritikánk körül nevetségesnek tartanók, – inkább óhajtsuk, mikép vajha minden nagyobb műről tüzetesen értekezni módja és ideje volna a napi és heti sajtónak!

Ide sorozván – egész tisztelettel, – a néplapokat is, melyek nem tartják szükségesnek a népnek aestheticai irányt adni. A miben sajtónkat vádolni lehet, az épen inkább a kevés figyelem az irodalom nevezetesebb tüneményeire és kérdéseire. E részben inkább mentegetőzünk azzal, miszerint a munkás kezek hiányával vagyunk, – semhogy a jó irányban kezdődő mozgalmat csupán eddigi szokatlansága miatt – helytelennek vagy nevetségesnek tartsuk!

[IV.]

II.

Népmondák és népregék

Ismertetésemnek nem akarok polemicus színt adni: de némely kimondott észrevételekre, melyeket nem tartok helyeseknek, alkalmilag kitérni tán kötelesség is. Méltányosság s az igaz földerítésének érdeke kívánja meg, hogy irodalmunkban egymást ne ignoráljuk.

Figyelemmel olvastam el azon cikkeket, melyek Erdélyitől Arany kisebb költeményei tárgyában a „Pesti Napló”-ban augustus végén és september elején jelentek meg. Mint kritikánk érdemes veteránja, *Erdélyi* érdemei iránt teljes tisztelettel kell viseltetnünk; – de az igazságok világában épen a nagyobb tekintélyek által kimondott állítmányokat kell legnagyobb figyelemmel kísérni s legszorosabb kritika alá vetni. A tekintélytől a közönség minden tant, akár helyes, akár helytelen le-

[3] A „The Maud” című költemény, mely a háború erkölcsi előnyeit énekli meg a béke fölött.

gyen az, könnyebben fogad el, – s ezért nem tartám mellőzendőnek, legalább rövidbe foglalt észrevételekben mintegy ellensúlyozni azt, mit Erdélyi cikkeiben túlhajtásnak láttam. Nem bíróként akarok fellépni, hanem meggyőződést és tényeket állítni a meggyőződés ellenébe.

Erdélyi úr egyik nézetében a kritikának legtanulmányosabb, legszükségesebb részét látom veszélyeztetve. Azt mondja ugyanis, hogy a különböző korok íróit egymással szembeállítni nem helyes. Ezt elismerjük nyelv, sőt némileg a *külforma* eredetisége és tökélye szempontjából; de hogy a költői tehetség szempontjából, mely alá az alakító és teremtő erő tartozik, ne volna helyes sőt tanulmányos a különböző korok *költőit* összehasonlítni, azt nem én tagadom, hanem a tények.

Erdélyi úr igen messze ment a történeti fejlés vizsgálatában; annyira, hogy előszeretetében csaknem mindent egyenlő fontosnak lát. Hasonlót tapasztalunk Toldy úr irodalomtörténetében, hol a költői egyéniségek igen kevés kritikával vannak csaknem mind előtérre állítva. E tévesztett eljárás igen könnyen érthető. A kedvenc theoriák, az előszeretettel űzött foglalkodás igen könnyen viszi a vizsgálót oda, hogy a mit maga érdekesnek lát, azt fontosnak is tartsa.

A kutatásokban elmerült geolog előtt nagyobb becsű lehet egy özönvíz előtti infusorium burka, mint egy most élő majom csontváza; de ez előszeretet mellett mindig megférhet azon kérdés, vajjon melyek tökélyesebb szervezetűek, az őslények-e vagy a mostani állati generatiók?

Hozzá kell még ehhez vennünk, hogy a költői generatiók nem követik azon tökélyesbülési rendet, mint az egymást követő özönvizek állati nemzedékei. Az irodalmakban igen gyakori tünemény, hogy a nagy lángeszek kora után gyengébb tehetségek korszaka következik be. Van-e például nem Angliában, hanem egész Európában Shakespeare kora óta drámaíró, kinek nevét csak egy órában lehetne is említni e nagy költő nevével? Mit tud felmutatni a német költészet Schiller és Göthe után, mi azok műveivel ugyanazon egy könyves polcon helyet foglalhatna?

Vagy a művelt francia csak *kegyeletből* a múlt iránt, becsüli-e többre *Moliére* comoediáit *Scribe* és társai csinálmányainál? S vétket követ-e el a józanabb francia kritika, midőn e két igen különböző kor íróinak műveit szerkezetben tökély s költői erő tekintetéből összehasonlítja? Vagy tán azt mondja az irodalomtörténész, mikép itt is fejlést látunk; az irodalom hanyatlott? Azonban volt-e a franciáknak jelesebb lyiricusa, mint Béranger, ki egy korban él Scribe-bel?

A dolog úgy áll, hogy az irodalom történetében az esetlegnek jogait sokkal nagyobb mértékben kell elismernünk, mint a világtörténet eseményeiben. Az emberi szabad akarat, a véletlenek befolyása egyaránt ki van tagadva Erdélyi úr által az irodalom történetéből, holott a legnagyobb történészek még a világi eseményekben is elismerik nagy szerepüket. Hogyan születik, nevelkedik a költői tehetség, azt nem tudjuk, s azért e körül elméleteket állítni fel igen korai vállalat. Különben is az irodalomban az egyes költők teremtő erejét, tehetségét, műveik jelességeit vizsgálni a legtanulságosabb. A kritikának ez *fő feladata.* Mindegy akármelyik korban élt a költő, művét compositio, öszhangzás, a tárgy és forma egysége szerint kell megítélnie a kritikusnak, s ha a külforma darabosságában, eszméi minő-

ségében a művészet és koreszmék befolyásának némi engedményeket teszünk, minden tekintetben igazságosak voltunk.

Legyen hát szabad a különböző korok irodalmi férfiait tehetség és költői képző erő tekintetében, a múlt és jelen kor műveit szembeállítnunk. Elismerhetjük azért mindenkinek érdemeit. Ha Gyöngyösiről van szó, ne vonjunk le semmit azon érdemekből, melyek az irodalmunknak tett szolgálatokban, korához képest őt illetik; de kétkednénk-e kimondani, mikép Vörösmartyval összehasonlítva, s levonván azt, mi a korra rovandó, – emennél sokkal kevesebb költői erővel volt megáldva. Ellenkezőleg, ha Csokonait, Tóth Endrét és Lisznyait hasonlítnók össze, kiket Erdélyi úr költői tehetséggel megáldott íróknak ismer el, nem lehetne-e, *még azt sem vonván le, mi a korra rovandó*, szerényen elismernünk, mikép jelenkorunk említett költői nem állják ki az összehasonlítást Csokonaival?

A kritika legelső, s mindenekelőtt való teendője a műveket mint önálló egészeket, abstrahálva minden egyébtől, venni vizsgálat alá, s az azokban nyilatkozó költői tehetség érdemeit vagy tévedéseit kimutatni. E tekintetben az abstractio igen szükséges, nehogy azon hibába essünk, hogy a nemszépet csak azért mert régi, vagy csak azért mivel új, szépnek ismerjük el. Nem hiú, gyermekes osztályzás, nem üres magasztalásból történik, ha egyik író kiválóan jeles tulajdonait másoké fölött kimutatjuk, hanem azon indokból, hogy tanuljuk megkülönböztetni a szépet a nemszéptől, hogy helyesen tudjuk megítélni, melyek irodalmunkban azon művek, melyek tanulmányozásra érdemesek, s minő tulajdonok azok, melyekért egyik költő érdemesebb a tanulmányra mint más, kiben e tulajdonok, – habár másneműekkel bír is – hiányzanak?

Így nem kétkedünk kimondani, mikép Arany az elbeszélési nemet illetőleg versenytárs nélkül áll irodalmunkban. Nem vonunk le ezzel semmit Kisfaludy Sándor érdemeiből, ki természetes könnyűséggel folyékonyan beszél el; de e mellett nem bír a részletekben oly nagy idomító tehetséggel. Alakjai egész általánosságban vannak rajzolva s lyrailag énekli meg regéiben az érzelmeket. E mellett természetes könnyűsége pongyolasággá válik. Vörösmarty ragyogó képzelete az egyes helyek szépsége mellett feledi az egész arányosságát. Petőfi lángesze rohanóbb természetű volt, semhogy az eposzi mértéket, nyugalmat meg lett volna képes tartani.

Azonban a részletes összehasonlításra nem levén terünk és időnk, térjünk át Arany elbeszélői tehetségének egykét jellemvonására, melyekkel csak rendre ismerkedhetünk meg.

Az ő elbeszélő költeményeiben mindenütt feltaláljuk azon első rendű elbeszélői tulajdont, miszerint semmitsem mond csak félig és félszegül. Lelke sehol sem nyugszik meg egyébben, mint a teljesen adott, befejezett képekben és eszmékben. E tulajdon, mely a legkitűnőbb írók sajátja, gyakran vonja magára, kisebb nagyobb igazsággal, a túláradozás, a túlságos bőség vádját. *Walter Scott*-ra nézve, kit teljességben, plasticitásban egy regényíró sem múlt fölül, csaknem példabeszéddé vált, hogy igen hosszadalmas, igen körülményes, mi azonban néhány remeke irányában igazságtalan megrovás. *Macaulay*, korunk e nagy történetírója szintén teljességre törekszik, olyannyira, hogy e törekvés még egyes tételeiből, mondataiból

is kitűnik; s az angol kritika egy része, valószínűen más indokból, hihetőleg politikai ellenszenvből, őt túláradozással vádolja. Az angol íróknak e csaknem általános teljességre törekedése az, mi a franciáknál és a francia ízlésűeknél nem talál rokonszenvre. Ezek a szaggatott, ugrándozó írásmódban látják a genialitást, melyben egyik eszme sem meríttetik ki. Ők azt szeretik, hogy félszavakból értsék meg a dolgot (par demi-mots). Mindenesetre még kinövései mellett is becsesebb az angol írók említett tulajdona, mint a franciák felületességre vezető rövidsége.

Azonban Aranyra nézve, e teljesség mellett is, alig juthat eszébe valakinek, hogy őt túlcsapongással vádolja. A túlcsapongást egyedül a „Nagy-Idai cigányok"ban látjuk oly mértékben, hogy az feltűnővé lesz; de itt a tárgy bohózatszerűsége s a hang tréfás volta felejteti velünk a kitérést. A cigány vajdának fenyítéktelen csapatja, a cigány természet könnyelmű bizarrságának képét viseli mintegy maga a compositio is, úgy hogy e művel is kismértékben úgy vagyunk, mint a cigány néppel, melyet gyengéi, rendetlenségei mellett is érdekesnek, mulatságosan comicusnak találunk. A mű látszó szeszélyessége alatt is feltűnő komolyabb irányról nem szólunk, itt csak a kivételes áradozásról akarunk szólani, mi már csak azért is célzatosnak tűnhetik fel, mivel írójánál kivételes tünemény.

A mit Katalinban kitérésnek mondtunk, az más költőnél, s terjedelmesebb költeményben föl sem tűnik – csak nála látszott szokatlannak. Azon írói erénye, miszerint mindent, a mi útjában van, ki szeret kerekítni, ott tán túlment az e költőnél tapasztalható fenyíték határán. Azonban „Katalin" is a teljesség mellett tapasztalható mértéktartásnak oly jeleit viseli magán, mikép, ha nem lett volna ismeretes előttünk ezen mű írója, mely annyira különbözik Arany minden más műveitől, az említett tulajdonnál fogva ismertünk volna rá. Úgy látszik, hogy akkor, midőn egy műből meg kellene mondanunk, ki annak szerzője, leghamarabb s mindenek előtt az előadás meneteléből ismerhetünk rá, – valamint a tőlünk jó távol lévő ismerősöket, bárminő ruhában legyenek, járásukból s mozdulataikból ismerjük fel. Így például a közelebbi vígjátéki pályázásnál elég volt egy két jelenet menetelét látnunk, hogy arról a rejtett nevű szerzőt csaknem egész bizonyossággal felismerjük.

Arany oly különböző nemű elbeszéléseiben a mi hasonlatosság van, az előadás menetében s mintegy az elbeszélés ép mozgásaiban találjuk fel.

Ő mindig teljes képeket ád, kereken fejezi ki minden eszméit s az egyes részek oly befejezettek, mint az egész mű. Nála a teljesség és arányosság nem jőnek ellentétbe, hanem ugyanazon kútfőből erednek, – míg számos más elbeszélő költőnél a részletek teljessége kinövéseket, idomtalanságokat szül. Aranynál bár teljesek a részletek, alá vannak rendelve a mű egészének, s megfordítva bár az egész mű öszhangzó, a részek is egészeket képeznek. Saját alkotó tehetségére nézve áll az, a mit oly szépen mond a napról:

> Millió kis naptól ragyogott a mező,
> Akárhová nézett, csak azt látta: ez ő!

Mindenütt mindenütt meddig szeme kilát,
Láthatá a vén nap önnön iafiát.[4]

Ugyanazon alakító tehetség tükrözi magát a részletekben mint az egészben. Minden mit érint, mondhatni fénynyel és árnyalattal bíró idomot nyer; de minden oly szükségesnek, természetesnek látszik, mikép olvasás közben soha sem panaszolhatunk hosszadalmasságról, mindamellett hogy az elhamarkodás, nyugtalan sietésnek még csak nyomait se látjuk. Elbeszélésében a lélek mintegy kéjutazást tesz, hol útközben minden nyomon szépségeket találunk, s mégis folyvást bizonyos cél felé haladunk. Vegyük hozzá, hogy e haladás közben sehol sem érezünk zökkenéseket, hogy míg a stropхák s néha egyes sorok is kikerekítvék, azok a legtermészetesebb gondolatmenet szerint vannak egymás után láncolva. Ezen tulajdonok mellett soha sem lehet műve nemhogy unalmas, hanem fárasztó sem, soha sem lehet az öszhang mellett is egyhangúvá, mert míg a mű egy, a részletek igen változatosak s mindenik részlet a maga concretságában állván előttünk, nem foly egészen össze, miből leginkább szokott folyni a halványság, egyhangúság.

A természetesség, világosság és tömörség ezen ritka vegyülete, továbbá a helyes észjárásra mutató természetszerű eszmeláncolat Aranyt nem csak mint csupán elbeszélő költőt teszik ajánlatossá a nagy olvasó közönségre nézve, hanem művei rendkívül ajánlatosak mint ízlést és természetes gondolkodást fejtő lelki gyakorlatok. Ezért mindenekfelett Aranyt ajánlanók mint fiatalsági olvasmányt. Az egyszerűség mellett annyi tökélylyel bíró műveket találni, tán a hajdankorig kellene visszamennünk; de a hajdankor művei sok mellékismeretet követelnek s így egyszerűségük mellett is nehezen érthetők a fiatalság által.

Azonban e mellékes figyelmeztetés ne térítsen ki utunkból. Én Arany népmondái s regéi közől itt azokat akarom röviden ismertetni, melyek terjedelmüknél fogva közelebb állanak a költői beszély, semmint a ballada formájához. A fenebbiek előbocsátása után, miket az elbeszélés tökélyére mondék, rövidbe szoríthatjuk a mondandókat. Itt e beszélyekről szólok: „Szent László füve”, „A hamis tanú”, „Az első lopás” és „Jóka ördöge.”

[V.]

„Szent László füve” címéhez a „népmonda” melléknév van csatolva. Mindemellett nagyon tévesztett eljárás volna az ítésztől, ha azt hinné, mikép a melléknevet a költő csupán önmentségül ragasztotta a címhez. Azért, hogy valaminek tárgya a népi észjárást, az elbeszélésnek népi kezelését parancsolja, a mű maga nem tarthat jogot arra, hogy a művészi szempontot a bírálatban elmellőzzük. A „népiesség” kedveért eddigelő sokszor fogadtuk a bizarr eszmékkel tarkázott, összefüggés nélkül való műveket előszeretettel. Így, hogy többet ne említsek, a népdalok és mondák három kötetes gyűjteményében igen hajlandók voltunk sokat példányként tekinteni, mi legkevesbbé szolgálhat példányul. Az egész gyűjteményben rendkívül kevés mű van, mely compositio tekintetében a kritikát kiállaná. A nagyobb rész a szeszély és valódi kötészet egyes villanatainak tarka vegyülete, s nyilván több egyes műből összetoldozott mozaik. De még a „népiesség” uralkodó

[4] „Toldi estéje” 10 lap.

divateszme volt, újdonságuk kedveért e tarka-barka bokrétákat hajlandók voltunk valódi költészet gyanánt fogadni el. – Hogy kül-forma azaz verselés, melódia és nyelv tekintetében e gyűjtemény megbecsülhetlen, senki sem tagadja; de ideje volna népünk költészetének ez egyes virágaiban is a valódi szépet a költői kinövésektől megkülönböztetni, *s nem csinálni népdalaink és mondáinkból a költészetben egy egészen másnemű s külön szabályok alá eső nemet*. Azaz emancipáljuk a népdalokat és mondákat is a költészetbe. Hadd nyerjenek nem *kiváltságokat*, hanem *egyenjogot*; hadd essenek azok is a szigorú kritika alá! – Kritikánk mezején még temérdek a teendő; mert kritikánk csaknem egy évtizedig vesztegelt, roppant sokat mulasztott el – alig győzi a jelen tüneményeit számbavenni, – holott irodalmunk közel múltjában igen sok van, mi alapos fölfejtést követel. Így adós még kritikánk népdalaink terjedelmesebb, alaposabb ismertetésével – min legkevesbbé csodálkozhatunk; mert alig van nehezebb feladat, mint ezen összekevert anthologiába csak némi rendet hozni is. – Pedig csupán e rendezés után lehetne azokat műítészileg bírálni.

Azonban addig is, míg e nagy munkára vállalkozó akadna, semmi sem tartja vissza kritikánkat, hogy jelenkori költőink népéletből vett műveit ne ugyanazon elvek szerint bírálja, mint más költői műveket.

„Szent László füvé”-ben kétféle elem adja mintegy az alaphangot. Egyfelől a népnek gyermekes kishitűsége, másfelől Szent Lászlóban a hit ereje van feltüntetve. A népnek csaknem együgyűségig menő egyszerűsége, babonája, egyes vonásaiban a comicumot közelíti meg, a legnagyobb levertség és gyász közepett; míg a vallásos érzelem, hasonlókép rendkívüli egyszerűséggel de egyszersmind magasztosan nyilatkozik A pestis által megfogyatkozott, hite vesztett nép azt hiszi, mikép a pogány ősök Istene bünteti őket, miért hagyták el őket a keresztények isteneért. – A királyhoz folyamodnak, állítsa vissza az elhagyott vallást, mert az új hit Istene rajtok nem segít. Az összegyűlt nép megjelen a király előtt, s szószólója a gyermekességtől csak a józan okosság és higgadtság által különböző okoskodásban adja elő szép rendben az ország nyomorát s a nemzet közmeggyőződését, mely szerint a pestis megszüntetésére nincs más mód, mint a régi hit helyreállítása. Igen szép, költői s a vallásos hit természetének mély ismeretére mutat, hogyan cáfoltatja meg Arany a királylyal a népszónoknak okoskodásait, melyekre az összegyűlt nép helybenhagyását adja. A király nem cáfolja pontonként az előadottakat. Sőt nem is okoskodással felel, hanem

Összetette kezét, hogy reszketett belé,
És nagy indulattal az égre emelé,
Maga is felnézett; mindenik láthatta,
Mert egész fejével őket meghaladta.

.....

Buzgó könyörgésében arra kéri Istent, teremtsen csodát e nép vakságának kigyógyítására, mely csak akkor hisz, mikor lát. Az Isten látást mutat a királynak a megnyílt égben.

A nép pedig bámul a kegyes királyra,
Hamutól megőszűlt fedetlen hajára,
Nézi, nézi, hát csak azon veszi észre
Hogy világosság száll a király fejére.

Megdöbbent a mellük, hajok felborzadott,
Egy szilaj hidegség a szivükhöz futott,
Térdre hulladoztak és ugy könyörgének
A *nagyhitű király* erős Istenének.

Itt igen szépen van felmutatva a vallásos érzelem természete, mely nem okoskodásokból szülemlik, hanem hasonló érzelmek által indíttatik meg. Az isteni kijelentés következtében, Sz. László nyilat vesz elő, fellövi azt a nép szemeláttára, s midőn a nyíl a földbe fúródik, annak *kopótyuja* alatt két fűlevélt találnak. Ez a keresztfű, melyet ekkor Sz. László füvének neveztek el, annak emlékére, hogy e gyógyfű elűzte a pestist a nép közől.

Az egész műben a király és nép között oly viszony van feltüntetve, mint apa és gyermek között, inkább azon patriarchalis viszony, mely Izrael népe és profétái közt létezett, mint a politikai. A tárgynak e felfogása kényleges-e, vagy ugyane tárgyat lehetett volna-e más felfogással oly szépen vinni ki, azt nem igen nehéz eldönteni. Lyraibb elemekkel, phantasticusabb leírással e mű kétségtelenül nem lesz vala népmonda, hanem legenda a német romanticusok ábrándos modorában, mely modornak nálunk is voltak képviselői. Annyi bizonyos, hogy azon patriarchális viszony, melyet említénk, a nép naivitása, s a király áhítatossága, az egyszerű előadás nélkül elveszett volna. A műnek más színe, hangja, s maga a mű egészen más lesz vala. Arany épen nem könnyebb oldalát fogta a tárgynak, midőn annak oly egyszerű színezetet, hangot adott. Az egyszerűség öszhangjával hatni épen oly nehéz, vagy tán több erőt követel, mint zajos hangokban, dissonanceokkal, vagy kevert kirívó színekkel ragadni meg a figyelmet. A festészetben ép oly művészet az egyszerű compositiot, gyöngéd ecseti érintéseket mesterien vinni ki, mint erős vonásokban rajzolni. Az általunk vizsgált mondában a pestis leírása, a nép járulása a király elé, s ennek vallásos buzgalma mind bevégzett részletek, de egyiken sem látszik meg, mintha a költő valamelyik részletre fordította volna kiválóan erejét az egész föláldozásával. Így a pestis leírását tehette volna ragyogóbbá, terjedelmesebbé; de e miatt az arányosság szenvedett volna.

Tudom, hogy sokan aránylag kevés figyelemre méltatják Arany e művét, mivel tárgyában nem festetik valami erősebb szenvedély, s általán az egészen nincsenek kirívó színek; – de a műben ki van fejezve az, a mit az író akart, nemcsak hanem igen megfelelő módon van kifejezve, s ha nem mondom is, hogy annyi-jeles művei közt az elsők közé számítandó, legalább föl kellett hínom a figyelmet azon szerény szépség ibolyájára, mely e költeményben rejlik. A „monda" név az előadás menetének egyszerűségét igazolja, de a compositió kereksége, öszhangjára nézve semmi elnézésre, kíméletre sem szorult. – A mi az elbeszélést illeti, arra nézve áll jellemzésül az, mit előbbi cikkemben általánosságban mondók.

Nem mehetek át e népmondáról másra, a nélkül, hogy azon egy két megrovást ne említsem, melyet Erdélyi Arany nyelvére nézve tett. Arany egyik legerősebb oldalról van megtámadva, ha nyelvében akarunk hibát találni. – Ő felhasználja mind a nép ajkán jelenleg élő, mind a régi írók által használt nyelvet; – s nagyon jól szét kell néznünk, mielőtt e részben egy vagy más kifejezést hibának mondanánk vagy benne különcködési hajlamot keresnénk. Épen „Szent László füvé"-ből idéztetik, mint *szokatlan* e kifejezés:

De nem hallgatá meg a felséges Isten
Véres háborúkban mivel *kedve nincsen.*

Erdélyi szerint a „kedve nincsen" helyett „kedve nem telik" volna helyes. Azonban nincs-e joga Aranynak ily ódon színezetű műben, mint melyről fennebb szóltunk, ódon kifejezéseket használni? És nem használtak-e a „kedve nem telik" helyett régi íróink ily forma kifejezéseket, mint Arany az idézett sorban? Zrínyinél (III. Ének; 32. versszak) olvassuk: „Nem szakadsz el tőlem az mint vagyon híred, hogy *állhatatlanságban van minden kedved.*" (E helyett „telik minden kedved") – Ez egy példa elég volna cáfolatul. Azonban, hogy kimutassam, mennyire nem volt régibb nyelvünkben „kedve telik" kifejezéshez kötve a „kedv" szó s mily különbözőkép használtatott, még egykét példát kell idéznem. Rimaynál („A haldokló Balassa Bálint") olvassuk: „Nemzetem szépsége, s holtom ékessége, minden *kedvem*, szerencsém." (Kedvem e helyett: „gyönyörűségem") „Isten félelmétől üres fejedelmek, kiknek állhatatlan mindenek*ben kedvek*." (kik semmiben sem találnak állandó kedvet vagy gyönyörűséget). „Szép gyönyörű pázsit, mely ezer kedvet nyit." Beniczky P. „Biztatójá"-ban: „Kitül áldást vehetsz és romlást is nyerhetsz, ha nem tetszel *kedvének*." E helyett: ha nem vagy kedvére való, vagy ha benned kedve nem telik. Ugyancsak Beniczkynél olvassuk e nagyon szokatlan kifejezést „*maga kedvét járja*." Mindezeket épen szokatlanságuk miatt hoztam fel, annak legalább éreztetésére, mennyi „szokatlan" fordulatot találhatunk régibb íróinknál, melyek szokottá tétele, illő mértékben s kritikával, csak gazdagíthatja, változatossá teheti nyelvünket. – Ellenben nem találtam analógiát e kifejezésre: „De a hűség, a ráhallgatás a népre se őt (t. i. Aranyt) nem menti, se költészetét nem szépíti, ha *túlsággá megy*" E túlsággá-menést én nem látom, mint Erdélyi úr, s abból, hogy egy két vidék tájszólását ismerjük, bajos azt mondani, hogy e vagy ama kifejezés a népnél szokatlan.

„A hamis tanú" egyike Arany legerőteljesebb kisebb költeményeinek. Az esketés ünnepélyessége egész a megdöbbentésig van nyelvben, hangban, festésben elénk állítva.

Állj elő vén Márkus, vedd le a süveget,
Hadd süsse a napfény *galambősz* fejedet.
Tartsd fel három ujjad: esküdjél az égre
Atya, Fiu, Szent-Lélek hármas Istenségre stb.

Ez utolsó sornak metszet (caesura) előtti fele egy szótaggal van toldva, mi az egésznek hatalmas lendületet ád, s e sort mintegy ünnepélyesen emeli ki, különös

kivételkép a többiek felett. Előállt Markus, s reszkető kézzel esküszik meg arra, hogy az a darab föld, melyen áll, ladányi és nem tarcsai birtok.

> ... „Esküszöm, s ha hamisat szólok,
> Se földben se mennyben ne lehessek boldog;
> Föld kidobja testem, ég kizárja lelkem,
> Ama sebes örvény hánytorgasson engem."

A kifejezés ereje, a hang önkénytelenül ragad meg – s itt is látszik, mennyire bírja költőnk a jellemzés azon nemét, mely nem körülményes leírásban, nem a mindennapi szavakkal elmondásban áll, hanem a kifejezési modorban, a sajátságos szóhasználatban és a verselés hangjában *rejlik*. A fenebbi stropha után következik:

> Lakoma Ladányban, muzsika, mulatság,
> Ej, haj! dinom dánom, miénk az igazság stb.

Az első sor alliteratiója, a másodiknak sajátságos lendülete mennyire festi a vigadást! – A második sor nem áll ugyan több szótagból, mint az első; de a szavalásában az „Ej haj!" felkiáltás bizonyos szünetet kíván, mi által e sor úgy hangzik mintha ez egy szótaggal volna megtoldva, mint a fenebb idézett esküvési felhívásban. (Atya, Fiú s. t. b.)

Márkus a lakomából

> Haza megy, komor lesz, szó kifogy belőle,
> Sorvadoz, meg is hal az nap esztendőre,

Márkus talpa alá tett volt egy darab ladányi földet, s úgy esküdt rá. – E hamis eskü büntetéseül sorvadoz, és hal meg. Midőn koporsóját sírba akarják tenni, az

> Kivetődik a sir dobbanó partjára,
> Ropogva szakad föl fedelének zára,
> Megrázkódik a test és talpra ugorván
> *Szeme fehérével* körülnéz mogorván.

Feltartott három ujjal „*amaz* örvény" felé tart,

> Odafelé tart, hol kutat ás az örvény,
> Hol a forgó habok, leszállván a mélybe
> Fejöket befúrják a parázs fövénybe.

(E hatalmas kép valóban bámulatra ragad.)

Ezután Márkus az örvényben lakik, s mint rosz izgága szellem kötekedik velük folyvást, e kérdést vetvén eléjök „oldjak e kössek-e?" S ha felelnek, vagy köti hálójokat, vagy hosszan oldja szét a habokban.

> Ne feleljetek rá kőrösi halászok!...
> ....
> Halkan imádkozva evezzetek itt el
> S ne mondjatok esküt, ha nem igaz hittel!

E monda szépségeit, bármily rövid az, mind nem idézhettük. Az erőteljes, valóban festő leírások s a kikerekítés s arányosság a legjelesb költemények egyikévé teszik. Így nyomja Arany a nép ajkairól, valamint a krónikákból vett mondákra saját tehetségének erős bélyegét, s e bélyegek közt első az, hogy mindenből kikerekített egészet alkot.

Ámbár csekélyebb terjedelmű, itt lesz helye szólanom „Hatvani"-ról, mely hasonlókép népmonda után van dolgozva. Hatvani, debreceni tanár, a monda szerint megígérte a gonosz léleknek, hogy székét átengedi. A tanár maga is csodákat művelt physicai szereivel; – de egy éji leckeórán, midőn a fiatalság borzalommal várja a babonás tudományt hirdető tanárt, annak képében Asmódi jelen meg. A hallgatóság néma borzalommal várja a csodákat, miket látni fog. Az astrologia titkait magyarázza.

Sok görbe szám s abrakadábra
Firkáitól hemzseg a tábla.

De a mint egy gonosz plánétát
Rajzolna, elejti a krétát
Egy kis deák (röstebb a nagyja)
Utána szökken és feladja.

Az ifjú elsáppad, „Lóláb!" suttogja borzadva, e szó végig fut a teremben. A tanulók egyszerre vallásos énekhez kezdenek – s erre a sátán eltűnik. Igen szépen van leírva a fiatalság hitteljes éneke, melynek növekedő erejét mintegy hallani véljük:

S egyszerre, mint vihar zugása
Dördül az ének harsogása,
Merész hangon, őszinte hitben
„Erős várunk nekünk az Isten!"

És mind magasbra szárnyal a szó,
Üvölt a *discant*, búg a *basso*,
Miként ha Luther lelke szólna:
„Ha a világ mind ördög volna!"

Mindezen három vallásos műbe vallásos érzelem vegyül kisebb nagyobb mértékben. Művészetben nem tartjuk fő dolognak ugyan az érzelmek *minőségét* vizsgálni; ez legalább a művészi oldalhoz nem tartozik – legföljebb a költő egyéni meggyőződéseire vet világot. Hogy a vallásos érzelem Aranyban erőteljes, azt láthatjuk nevezett műveiből; hanem fődolog művészetére nézve azt tekintenünk, hogyan van kifejezve. Arany elbeszélő művében az érzelem nem nyilatkozik közvetlenül, hanem többnyire szelíden hatja át a tárgyat. Megragad, meglep és meghat, a nélkül, hogy az eszme mindennapi szavakban ki volna fejezve. Lehetnek fölületes olvasók, kiket főleg első olvasásra nem ragad meg a rejtett, mintegy lappangó érzelem, mely nem mutatkozik külön választva, hanem a tárgyat egészen és elválhatlanul hatja át. Ez áthatás, e penetratio okozza, hogy Arany művei többszöri ol-

vasásra nem hogy vesztenének varázsukból, hanem néhány ismétlésre mindig nagyobb hatással vannak ránk. Arany nem szokott erős, kitörő szenvedélyeket, érzelmeket festeni. Nála ott is, hol erősebb érzelmeket énekel, nem azon hirtelen meglepő, kitörő hangokat halljuk, melyek pl. hogy minél ismertebb példával éljek, Shakespeare és Petőfi sajátjai, hanem erősebb hangjainak is bizonyos lágyságot, inkább átható, mint megrázó jellemet ád.

[VI.]

Az „Első lopás"ban egy ember erkölcsi átalakulását festette Arany. – Gazdag Imre, az elszegényedett nemes vallásos nyugalommal várja, hogy a sült galamb a szájába repüljön. Ha atyjától, ki mindenét elpörölte és itta, mit sem örökölt, anyjától öröklé a vallásosságot,

> Melyet a hév nem bánt, az eső el nem mos,
> Melynek aratása mindenkor bizonyos.

Ez ember nem szeret dolgozni, – s vallásossága annyiban félszeg, mikép azt hiszi, hogy az Isten segít azon is, ki magán nem segít. – Imrének a nyomor és bűntudat iskoláján kell átmennie, hogy emberré és becsületes emberré váljék. Első és utolsó lopását alig hajtja végre, midőn azt megbánva, a lopott jószágot vissza akarja vinni – ekkor kapták tetten. Így nem rögzött bűnös – a börtön és az erkölcsi szenvedések megtérítik, s mire kiszabadul munkás emberré lesz.

> „Ki magán segíte, megsegíté Isten."

Az idézett sor ha nem mondatnék is el, az egész mesének mintegy irányeszméjét képezi.

Ez erkölcsi iránynyal, – melynek egyébiránt az egyénítés s a cselekvény és elbeszélés érdeke nincs alárendelve – egyez némileg maga a költemény hangja is; igen komoly s némileg tanító modorú.

Azonban e hang egyszersmind költői elemeket is tartalmaz. A költő mintegy szánva s távolról alagyaihoz hasonlító modorban szól, mely olykor szelíden gunyoros vagy komolyan szigorú jellemet ölt.

A költői hang e sajátságos vegyülete, kisebb változatokban az egész művön át meg van tartva; de úgy tetszik, mintha olykor maga a tárgy nem alkalmazkodnék eléggé ez uralkodó hanghoz. Így pl. (II kötet 163 lap) ott, hol Imre nejének kisebb nyomorát panaszoltatja el a költő, ki ünneplő ruháit kénytelen viselőbe fogni, nem érezzük a részleteket eléggé megegyezni a költői hanggal.

Az erőteljes népi kifejezések és képek e műben is a tárgyhoz illők – miért is némelyek e költeményt is népiesnek nevezhetnék, annyival is inkább, mivel mint maga a költő a mű végén mondja, azt a hősnek tulajdon elbeszélése után írta meg. A felfogás pedig mindenesetre „népies" volna, miután Aranynak egy költeményéből sem tűnik ki annyira, mint ebből, hogy a néphez fordul, s annak beszéli *Gazdag* Imre történetét.

A mi a naivitást, s az egésznek naiv felfogását illeti, e műben sem látom. Van ugyan ebben is naivitás, de ily mértékben minden költői műben föltaláljuk azt.

A valódi költőnél a mindennapi jelenetek is mintegy új színben tűnnek föl bizonyos primitív fogékonyság, gyermeki romlatlanság, naiv érzület következtében. E naiv felfogásnak köszönheti a költő, hogy oly tényeket, melyek egyszerűen elmondva mi hatást sem tennének, nagyhatásúakká képes varázsolni olvasójára nézve is. Mi hatást tenne pl. a kedélyre, ha egyszerűen elmondanám azon tényt, mikép *Gazdag* Imre a nyomor által kétségbeesésig szorítva, egyik szomszédja üszőjének ellopására indul, s bár tudta, hogy roszat cselekszik, mégis lopni ment. De a költő, miután hosszabban írja le Imre nyomorát, s állapotát meg is sajnáltatja velünk, – úgy hogy nem csodálkozunk azon, midőn ezt mondja „Imre lopni indul" – a rákövetkező sorban egyszerre így kiált fel:

Nézzétek a tolvajt! ahhol megy, ahhol megy.
Karimás kalapját a szemére huzta,
Azt gondolja, látszik homlokán a bünjegy,
És hogy lesben fekszik kétfelől az utca.

A lelki állapot festése, mély felfogása, mely e sorokban rejlik, nem mutatja ugyan legkevésbbé is, mintha a költő tudatlan értelemben vett naiv ember volna. – A szemes, már gyakorlott tolvaj még kiemelné kalapját, hogy annál jobban széttekinthessen, nem lesi-e valaki, s nem fogják-e tetten. Nála csupán az értelemmel párosult félelem működnék; míg Imre a szemére húzza kalapját, mert őt nem anynyira a félelem, mint a szégyen bántja. Nála a bűntudat túlsúlylyal bír a félelem felett. A fenebbi négy sorhoz járul e kettő:

És a mint hevernek a sötétlő házak,
Meg-megriad olykor, mintha mozdulnának.

E két sorban egyszersmind az oly természetes, oknélküli riadozás van festve. A költői naivitás azonban az idézett hat sor elsejében rejlik, melyben a költő a bűn undorsága által mintegy önkénytelenül s egyszerre felriasztva kiált föl, mint oly gyermek, ki először pillantván meg a fűben haladó kígyót, borzadálylyal vegyült kíváncsiságát fejezi ki e szavakban: „Nézzétek! ... ahhol megy ahhol megy!"

E naivitásra a legtragikaibb művekből is idézhetnénk példákat s hogy az „Első lopás"ból is az idézetten kívül még többet is hozhatnánk fel, tán nem is kell mondanunk. Összefoglalva az eddig mondottakat, e műre nézve áll, hogy nem uralkodik benne oly költői elem, mely a tárgyat egészen magába olvasztaná, mit különben Arany más műveinél tapasztalunk. A mindent megelevenítő szellem e műben is mutatkozik. Erőteljes ecsetvonásokat, ép kifejezéseket találunk az egész műben mindenütt; de az egészen érezzük, mikép szerzője nem azon meggyőződéssel írta, hogy jelesebb művei egyikét alkotja. Minden jelesebb költő művei közt több ilyet találunk, melyek talán csak kísérletképen írattak s sok kitűnő oldalaik mellett sem teszik azon benyomást, mint mesterműveik. Horác azon mondatát, melyet egyik ítészünk általán Arany műveire alkalmazott, én az „Első lopás"-ra alkalmazva mondom:

„Ast ubi plura nitent..."

Ha az „Első lopás”t „Jóka ördögé”vel összehasonlítjuk, azt látjuk, mikép ez utóbbiban a részleteket magukban sokkal kevesbbé ismernők el aestheticaiakul, mint az „Első lopás” részleteit, s mindamellett „Jóka ördöge” olvasásakor alig juthat eszébe valakinek e részleteket prózaiaknak találni, míg az „Első lopás”ban helylyel-helylyel azok nem tesznek kellemes benyomást. Ez onnan van, mivel „Jóka ördöge” erősebb költői elemekben van fölolvasztva, melyeknek a tárgy mindig megfelel. Ha azon költői elemről fogalmat adandók, azt mondanók, mikép Jóka ördöge „népies” költemény, azzal semmit sem mondanánk. Igaz, mikép a költő nemcsak hogy népi tárgyat dolgozott fel, hanem előadásában is a népi elbeszélő kifejezéseit, nyelvét, sőt modorát is használta; – de nem ugyanezt követte-e az „Első lopás”ban is, melyet „Jóka ördögé”-vel egy kalap alá csakugyan nem tehetünk?

Megengedve azt is, hogy „Jóka ördögé”t szórul-szóra egy pór regélte legyen el: ugyan volna-e valami fogalmunk a költői fölfogás minőségéről?

De ha elmondom, mikép az a pór elbeszélő – vagy pedig az az Arany, *ki a néphez száll le*, minden mondatára mintegy mosolyogni látszik, mintha azt mondaná, a mi csodákat elbeszélek, nem kell mind betűszerént venni;” ha elmondom, mikép az elbeszélő célja az, hogy emberein, előadásán mosolyogjunk és nevessünk: akkor több fogalmunk lehet az egész műben uralkodó hangról. E mű tárgyát a legépebb comicum s a bürleszkbe átmenő humor teszi költőivé, – s szerelném tudni, miben különbözik e népies humor és comicum a nem népiestől!

A humor, a meghasonlás e költészete, a kedély e dissonance-a, az egybe nem illő dolgok által szokott hatni. A humorista vagy a nagyot, fenségest, és kellemest vegyíti kicsinyessel, köznapival és rúttal, vagy megfordítva. Sőt annyira is megy, hogy a valót valótlannal vegyíti, midőn tudatosan követ el anachronismusokat. Valamint Thackeraynél, Dickensnél, úgy a népi tárgyú költeményekben is lehet különböző fokozatú humor, s e fokozat-különbség a költői egyéniségtől függ. – „Jóka ördöge” melyet a „népiesség” védője par-excellence népiesnek fogna nevezni, naivnak mondhatná az itt idézendő helyet „Jóka ördögé”ből, én azt humorosnak mondom. Midőn Arany, a pórrege hőse Jóka türelmének kimerülését festi, így szól:

> Ámde nincs oly hosszu a világon semmi,
> A minek végire nem lehetne menni!

E bölcselkedés után így folytatja:

> Lám a kerékvágás milyen messze szalad,
> Hortobágyi kompnál mégis kettészakad;
> A kemény cserfát is összeőrli a szú,

Aztán e komolyabb hasonlatra e sor rímel:

> A kolbász is elfogy, akármilyen hosszu,
> Szijjmadzag nem állja, ha erősen húzod,
> Uj bocskor lyukas lesz, ha örökké nyúzod. stb.

Megengedem, hogy ez egy népi elbeszélő szájába illik; de általán e sorok által előidézett hatást elemezvén, nem abban fekszik-e azon hatás, mikép az elbeszélő itt a komoly eszmét s mondhatnók saját tanítói komolyságát, mintegy paródiázza? Az együgyűség szenvelgése s az önparódiázás más neme is gyakran fordul elő a humoristáknál, s a nép elbeszélőinél. Ha a fennebbi helyhez hasonlókat beszél el a faluk és puszták egyszerű embereinek a mesélő, mindig megteszi a kívánt hatást, s a hallgató azt nem is veszi komolyan, s valóban nem is fogta fel az elbeszélő célzatait, ha azt komolyan vette.

A mi az anachronismusokat illeti, azokat a humoristák egyik nevezetesbje Thackeray nagy mértékben használja.

Így pl. a középkorbeli keresztes vitézzel lovaglás közben feltartatja *esernyőjét*, s útitáskájára egy vasúti cédulát ragaszt, melyre „Jeruzsalem" van nyomtatva. Egyik nagyobb regényében, mely e század elején foly le, már olvassák Sue párisi titkait stb.

Mit mondanánk már arról, ki mindezekről azt vélné, mikép az író azt komolyan akarja vétetni olvasójával? Mit mondanánk az oly olvasóról, ki pl. a „Rajnai legendá"t mint komoly, sentimentalis művet olvasná végig? Azt, hogy a költőt egyáltalában nem fogta föl.

Ha a nép embere mesélés közben egy királyról beszél, s közbeszúrja, mikép e király szűre csak egy kicsivel volt kopottabb, mint az övé, vagy e király fővárosa csaknem oly szép volt, mint a szomszéd Déva-Ványa, hallgatóinál nem téveszti el a hatást, melyre élcével számít; mert azok nem hallgatják komoly naivitással a pompásnak ily vegyítését azzal mi annak ellentéte.

„Jóka ördögé"ben egyik király levelet ír a másiknak, melynek elég végső sorait idéznünk:

Minden jót kivánunk mind közönségesen,
Köszönti kelmedet a szegény hitvesem,
Köszönti kelmedet a napam asszony is
De még (bár eszén nincs) szegény leányom is,
Az öreg kanász is, meg a szolgáló is,
Meg, a ki a háznál legalábbvaló is.

Nem világos-e, hogy az, ki e levelet komolyan képes olvasni, nem fogta fel a költőt?

A szoros értelemben vett humor, mi a bürleszket, bohózatost is magában foglalja, oly költői elem, mely természeténél fogva nemcsak hogy több mindennapias részletet enged meg, hanem azt meg is kívánja, – s így „Jóka ördögé"ben mindazon részletek, melyekről azt mondtuk, hogy magukban véve kevésbbé aestheticaiak, mint az „Első lopás" részletei, sokkal inkább helyükön vannak mint emezek, sőt egészen helyükön vannak.

Jóka bátya lelkiismeret-furdalása így van leírva, midőn ennek ördöge, a feleség a kásásfazokkal együtt a dugaszban rejlő kútba esik, melyre a férj jónak látta őt nem figyelmeztetni:

Furdalá azonban a lelkiismméret
És ilyen szavakkal mardosá a férjet:
Boldogtalan ember, hajh! mit cselekedtél?
Mily nagy bolondságra, bünre vetemedtél,
Hogy te nem sajnáltad az Isten áldását,
A mit Juci hozott – a tepertős kását?
....
Úgy kell! ne az asszonyt nézted volna magát,
Hanem a kezében ételes fazokát.

A kásás fazék nagyon prózai dolog lehet; de itt a Jóka lelki furdalásait akarta a költő parodiázni, mennyiben azt gyomorbeli furdalássá szállította le.

A mi a comicumot illeti, e műben a legvalódibb comicumot találjuk, habár a mű *csak pórrege*. Lehet-e a férj gyávaságát találóbban festeni, mint azon helyen, midőn Jóka felteszi magában, hogy életében egyszer ő is ki fog Juditon a feleségén, s épen tervet koholván, így szól:

Neki *ereje* van, nekem meg van *eszem*,
Legyek én akármi, ha csúffá nem teszem.

Szép dicsekvés egy férjtől! – De ez nem elég. A költő azt teszi hozzá, mikép ezt sem mondá fenhangon, hanem csak magában gondolta.

De hogy ezt *gondolta*, már az is sok tőle,
A ki őt ismeri nem hinné felőle.

Igen részletesen van leírva, Judit asszony dühe, ki átkozódva kél és szitkozódva fekszik, s ki mindig újabb-újabb kifejezéseket talál férje korholására. – A valódi comicum nála épen e rendkívül találó s mintegy válogatott vonásokban kivitt jellemzésben van.

Ő nem csak plasticailag, s mondhatni szobrászilag képzeli maga előtt alakjait, hanem őket mozdulatról mozdulatra élénk figyelemmel kísérteti olvasójával – s e mozdulatok, valamint egyéneinek szavai híven festik a gondolatokat, a lelkiállapotot. – E hű előállítása az alakoknak, a népi elbeszéléseknek nem kizáró és nem is mindig velük járó tulajdona, de a valódi comicumra, mely a jellemzésen alapszik, nélkülözhetlen tehetség. Tudjuk, hogy ugyanezen tehetség kell a komoly, sőt a tragicai művekhez is; – de épen ezért látjuk, hogy a valódi comicai tehetséggel bíró költők jó tragicai, és a tragicusok jó comicai műveket képesek teremteni. „Jóka ördöge” elején a házaspár két kitünően festett comicai alak – később bohózatossá lesz a mű, habár Jóka az marad, a ki volt.

„Jóka ördöge” csak az alakok naiv előállítása által ébresztett comicumnál fogva hasonló „Toldi”-hoz, s nagy része, hol bohózatossá, burleszkké, humorossá válik, egészen más jellemű.

A mű meséjére és részletekbe bocsátkozni igen hosszas volna, itt röviden csak a mű költői oldalának egy két jellemvonását akartam föltüntetni. A mű meséjével nem szükség fárasztanom az olvasót, – s sajnálom, hogy az egész compositiójáról

sem szólhatok, melyre egyébiránt azon mű figyelmes olvasóját nem szükség figyelmeztetni. Salamon Ferenc.

77.

[Salamon Ferenc, *Heti szemle*, Budapesti Hírlap 1856. szept. 16. 214. sz.]

Heti szemle

Vasárnap *Tündérlak Magyarhonban.* Hétfőn *Liszt Ferenc „Akademiá”*ja; kedden *Észak csillaga*; szerdán *Essex gróf* (másodszor); csütörtökön *Zsidónő*; pénteken *A fogház*; szombaton *Kunok*

A heti előadások egész sorozatát elhomályosítá Liszt Ferenc hangversenye – nagy fénye által; a színház teljesen ki volt világítva. Helyesen! A színház igazgatósága jól tudta, mikép a közönség egy része épen annyira vágyik *látni*, mint hallani. Látni a művész-karmestert, ki oly iszonyúan fölzavarja s ismét lecsendesíti a hangok hullámait, lelkesült *ütenyverésével.* A zenéről, a válogatott közönség tapsairól már volt szó lapunknak más rovatában. Mi e műélvezet, csodálkozás és gázfényben úszó estnek csak egyetlen intermezzojáról, egy kis részletéről akarunk e helyen szólani, melyben drámáinknak is szó engedteték. E szót *Komlóssi* Ida színházunk érdemes tagja kérte magának. Benne volt azon elszántság, s mi tagadás benne – azon méltánylandó dicsvágy, hogy a szavaló művészetet ez est többnemű versenyén képviselje. A dicsvágy nem rút, hanem a legszebb vágyak közé tartozik a művészetben, mint számos más nyilvános pályán, s *Komlóssi* I. kiérdemelte már ennélfogva a közönség egyik részének tapsát. De meg kell jól jegyezni, e taps a reflectio és nem az elragadtatás tapsa volt: az *egyént*, mint drámánk képviselőjét illette s nem a művészetet, mely önkénytelen tapsokra ragad. Ne vegye az olvasó szőrszálhasogatásnak, a mit mondék. A dolog igen egyszerű. *Komlóssi* I. e szavalásában némely állandó hibáit láttuk föltűnni, melyeket bátrak leszünk elősorolni.

Először is mindenekelőtt a k. a. rendkívül nagy hajlamot mutat az üres sentimentalismus iránt. Szereti a pathost még akkor is, midőn az túlcsap az élethűségen s a szenvedélyek valódiságán, szereti az érzelgést, még akkor is, midőn az hiú ábrándokkal, üres phrasisokkal, édeskés szavakkal takargatja az érzelmi szegénységet. Hogy ily elemekből álló szerepeket választ legörömestebb, kitűnt ez esti szavalásából is.

Szabad választás volt engedve neki az összes magyar irodalomban. Előtte állott a magyar irodalom minden virága Kazinczy és Csokonaitól, Vörösmarty-, Petőfi- és Aranyig. Választhat vala a leglángolóbb szenvedélyt megéneklő daloktól, a legszelídebb fájdalmat és örömet zengő darabokig, a beszédektől s a legkülönneműbb

balladáktól a számos elegiákig minden jeles költői műveink közől, s ezek közt oly számos volt volna méltó, hogy a nemismerőnek bemutassa, s az ismerő előtt újjá tegye, a szavalás lelket életet adó művészete által! S e roppant változatosság és gazdagság mellett a k. a. már többször választá azokat, melyekben a szódagály, álpathos s a declamatori hang csengése alatt eszme és érzelemszegénység lappang, s melyekben a gondolatok elkopottsága miatt semmi sem képes meglepni és megragadni. Tárkányi „Stuart Máriája" még csak a figyelmét sem bírta lekötni a közönségnek. Nem volt benne egy eszme, egy fordulat, egy hatálylyal kifejezett érzelem is, mely figyelmet kelthetett volna, úgy hogy a közönség csak azt várta, hogy minél előbb vége legyen a hasztalan fáradságnak, melyet a k. a. e költemény elszavalására önkénytesen vállalt el.

De maga a szavalási modor sem volt ment a kifogástól. A k. a. szavalásában legtöbbnyire a természetesség hiánya az, mely művészetének meg szokott ártani. Néha elnyújtva mondja a szavakat, máskor túlságos gyorsan. Első esetben untat, másodikban nem kísérhető figyelemmel, s mindkét esetben gyermekesnek tűnik fel. E gyermekesség sokszor a leckefölmondás jellemét viseli, melynek ha okait közelebbről vizsgáljuk, tán mindig a hibás hangsúlyozásban fogjuk találni. Nem mintha a k. a. a szavak második, harmadik tagjára helyezné a súlyt; hanem épen ellenkezőleg az a hiba, mikép néha csaknem minden szó első tagjára súlyt helyez, másszor egy mondatban egyetlen szóra sem, hanem gyorsan, egyetlen lélekzetvételre s egy hangon mondja föl az egész mondatot. Egy harmadik esetben nem azon szóra fekteti a súlyt, melyre a mondat értelménél fogva kellene. Így pl. a k. a. az elszavalt versben, melynek szavait nem idézhetjük, a *mint*-re helyezett súlyt egy mondat közepette, mi igen szokatlanul hangzik nyelvünkben. Ha pl. valaki e helyett: ingó mint a NÁDszál; így mondja: „Ingó MINT a nádszál" nem csodásan hangzik-e?

Mindezt igen csekély dolognak tarthatja valaki; s a helyes hangsúlyozás törvényeinek fölemlítésében kicsinyességet láthat; de ekkor, csekély dolognak kell tartania azt is, mikép *Komlóssi* I. évek óta bizonyos nótára szaval, s kicsinyességnek kell látnia azt is, mikép színházunk egyik érdemes tagjának szavalása legmélyebb arra szolgálhat példányul: hogyan *nem kell* magyarul szavalni!

A k. a.-nak egy másik állandó hibája az épen oly hangos mint szilaj kiáltás, melyet egy szóba foglalva *ordításnak* nevezünk. (Ez az egy szó lehet itt teljesen kifejező – s ezért bocsánatot remélünk érette.) A színész épen, úgy, mint a költő, átengedheti magát az indulatnak egy *bizonyos fokig*; – s a színésznél, a kiáltásra nézve ezen fok, ezen elválasztó határvonal tovább semmivel sem terjedhet, mint mennyire a *hang* s a beszélő műszerek kelleme terjed. Lehet, sőt van is oly szavaló és éneklő művész, kit a természet oly gazdagon ajándékozott meg hang tekintetében, mikép leghevesebb felkiáltásai sem válnak művészietlenekké; – de ha ezen sajátságukat – (s meg kell jegyezni – nem legnagyobb érdemüket), egy kevesebb természeti adománynyal bíró *utánozza*, mindig túlmegy a művészet határán, – holott, ha az illő és a természet által kimért korláton belül maradna, művészete épen annyi tetszésben és méltánylásban részesülne, mint azé, ki nagyobb erő felett rendelkezhetik. – Íme, ez az, mit okszerű művészi gazdálkodásnak nevezhe-

tünk, s melynek egyedüli alapja az *önismeret.* Az önismeret az, mi idősb Lendvainak főtudományát képezé a hang dolgában, – s mit több színészünknek ajánlhatunk. Az önismeret igen nehéz tudomány, s e lényeges pontra nézve legjobb szolgálatot az idegenek figyelmeztetése tesz. Shakespeare „Julius Caesár"-jában olvassuk:

Cassius… Jó Brutus szólj, láthatod-e önnön arcodat?

Brutus: Nem Cassius; mert a szem nem láthatja önmagát másként, mint a visszasugárzás által valamely *idegen* tárgyról.

Cass: Igaz; és ezért lehet Brutus, sajnálni azt, hogy neked nincsenek tükreid.

Igen mi is legalább halványul visszasugárzó tükröt akaránk tartani színházunk egyik tagja elé, nem egyéb szándékból, minthogy önmaga is ráismerjen művészetének azon hiányaira, melyekre nézve minden, igen minden nézője régóta tisztában van, még tán azok is, kiket a *rosz világ* hízelgőinek nevez.

Múlt pénteken újra láttuk *Komlóssi* Idát, mint Rózát, *Száraz* Jónás nejét, s ezelőtti vasárnap a „Tündérhon"ban, hol leány szerepet vitt. Csak az előbbinél maradván, szavalása szokott modorán kívül meg lehete vele a közönség elégedve; a hű férje által elhanyagolt nő jól volt képviselve általa; de az indulatok és érzelmek kifejezésében némi túlzást láttunk. Általán véve, mint egy alkalommal megjegyeztük, hibának tartjuk, hogy a vígjátékban a színész oly magas fokon, oly nagyon fejezze ki az érzelmeket, mint a nagy szenvedélyek harcain megforduló drámákban. A színésznek itt sokkal közelebb kell járnia az élethez, melyben a nők nem úgy szokták kifejezni sérelmeiket, szemrehányásaikat, megdöbbenésüket, mint azt a komoly drámákban a színpadon látták. Aztán az első felvonásbeli párbeszéd Róza és barátnéja Biri (Bulyovszkiné) között sem volt barátságos. Oly kevés természetesség volt abban, hogy két barátnő, kik régóta nem látták egymást, kiknek a társalgás hevében (mint a darab megkívánja) felejteniük kell egymástól megkérdezni oly mellékes dolgot, mint a férj neve, s az apának lakása, – hogy, mondom, a két barátnő oly feszes-hidegen beszélgessen egy kanapéra leülve. *Komlóssi* Ida oly sebesen s annyira minden hangnyomat nélkül mondá el beszéde egy részét, mikép az nem barátnői fecsegés, hanem szerepfelmondás volt. Azonban e gyorsaság örvendetes jel volt, arra nézve, hogy a k. a. törekszik a természetességre – csakhogy egyfelől szavalásában túlságra ment, másfelől játékával mitsem fejezett ki, mi otthonosságra, bizalomra, barátságra, szeretetre mutatott volna. Még a vendégszeretet sem volt egészen kifejezve, csak a leereszkedő ál szívesség, mely legfeljebb udvariasság nevet érdemel egy vagyonos hölgynél, ki nálánál szegényebbet fogad el. Az erősebb szenvedélyek kifejezésében az erős felkiáltás, a hirtelen tett rángó mozdulatok s több külsőségek legalább a közönség egy része előtt helyettesítik a valódi kifejezést, s tapsokat is arathatnak; – de vígjátékban a kisebb hőfokú, a közép s inkább hajlamok mint erős érzelmek kifejezésével kell tapsokra ragadni a nézőt, – s főleg ezen *csekélységekben* tűnik ki a valódi tehetség (értve vígjátéki szerepre való tehetséget). A „Fogház" adatásakor *Szigeti* (Száraz Jónás, *szobatudós*) volt az, kiben valódi, élethű alakot láttunk, s főleg neki köszönhette a közönség, hogy ez előadás oly mulattató volt, ő mozdulatokat, fogásokat talál föl,

hogy szerepének valószínűséget, élethűséget adjon, s látszik, hogy tanulmányozza az életet. Ifjabb Lendvai (Daruváry báró) sok elevenséggel, tűzzel s ügyekezettel játszott, – csak azt ajánljuk, hogy ügyekezzék menekülni a modorosságtól, s ne játsza mindig önmaga becses személyét. Több találékonyságot óhajtanánk, melyet az élet figyelmesebb tanulmányozása adhat meg. Tóth (Búslaki, fogházi felügyelő), mint nyugalmazott, de katonai pályájára büszke, mogorva katona jól alakított, csakhogy mint gyakran látjuk, túlmegy a marquirozásban, s főleg hol indulatot fejez ki, igen nyers szokott lenni. *Szerdahelyi* (Zordi) nem mint *Zordi* volt comicus, hanem mint *Szerdahelyi*. Midőn először belépett úgy elváltoztatta hangját, mint midőn valaki a gyermekeket akarja megijeszteni. Alig szólott néhány szót e mély „Zord" hangon, s azonnal jobbnak látván szerepe hátralevő részét a maga természetes hangján mondani el, eldobta a bassus kulcsot, s csak megmaradt a „violin-kulcs" mellett. – Jobb lett volna tán előbb próbálni meg magát – nem a színpadon tenni új fölfedezést hangjára nézve.

„Essex" másodszori adatásakor a grófot Szigeti adta. Nem szólunk e szerepléséről bővebben; mert maga a tragoedia igen bajossá teszi azt, hogy a színészről határozottan szóljunk. – Jókainé első szerepléséről is csak annyiban szóltunk, menynyiben egyes, méltóságteli vagy szenvedélyes helyeket önkénytelenül megragadó érzéssel szavalt. Jókainé *elejétől fogva* az éltesebb, tekintélyes, tragoediai hősnőket adta hatással, s mint Lady Macbeth, Volumnia (Coriolanban) s mint Hamlet anyja színpadunk legjelesbjei közé tartozik, s ezért mondtuk, mikép többször óhajtanók Jókainét hozzá méltó szerepekben látni – azaz többször óhajtanánk látni, ha nem is shakespearei, de magasb nemű drámákat és tragoediákat. Szerepléseire nézve általánosan áll, mikép csak egyes, szenvedélyesebb hatásosabb helyeket emel ki, s a többi részben igen sok kiemelendőt szaval túlságos nyugalommal, s ebből folyó közönyös egyhangúsággal. Ha a vígjátékban a túlzott kiemelést, az igen erősen jelzett érzelmeket hibának tartjuk, a komolyabb dráma, *legtöbb esetben* erősebb jelzéseket kíván, mint igen gyakran a Jókainéé. Nem hiszszük, hogy ez célzatosan, művészi számításból történnék. Azt higyük-e hát, mikép kedve kezd hanyatlani a művészet iránt? Ezt föltennünk nem szabad. Hiszen koszorúk épen úgy teremnek művészete számára mint eddig, közönségünk hálás, méltányos – s még él drámánk és áll színházunk! – Annyi bizonyos, hogy ritkán táljuk őt is nem mindig kedvvel szerepelni, mit igazán és őszintén sajnálunk!– Számos mondandóink közől sokat hagytunk más alkalomra, s a rettenthetlen olvasó, ki eddig kísért, megbocsát, hogy nem fárasztjuk tovább! De még is, minthogy benne vagyok, azt az egyet akarom mondani, hogy lejártnak gondolom azon kort, midőn a *színésznőkért* nagyszerű polemiák támadtak. Ma már a *színészek* fölött is épen oly becsületes elkeseredéssel foly a harc. Ez egyenjogúság örvendetes dolog – s tán nem fog senki mai nap megbotránkozni azon, ha kimondom, mikép részemről, bírálatomban nő vagy férfira nézve személy-válogatást nem ismerek! Salamon Ferenc.

78.

[Salamon Ferenc, *Judith és Holofernes*, Budapesti Hírlap 1856. szept. 19. 217. sz.]

Judith és Holofernes

Tragoedia 5 felvonásban. *Hebbel.* Fordította *Tóth* József. (Komlóssy Ida javára először szeptember 15-én)

„Mondjátok meg, minők egy színmű főszemélyei, s azonnal fogalmam lesz az egész műről." Ha *Judith* és *Holofernes* alakjaival tisztában leszünk, az egész mű és szerző érdemeivel s főhibáival együtt előttünk áll.

Holofernes, Nebuchadnezar hadvezére, nem ember, nem egyén, hanem allegóriai megtestesítője minden vérengzésnek, minden emberi önkényes hatalomnak. Gyilkol, hódít, városokat, országokat dönt romba, csak azért, hogy e tettei hatalmát hirdessék. Ez emberfeletti, ez ördögi dicsvágy, e vad nagyravágyás már nem ismer más célt, mint azt, hogy romboló hatalmáért e földön mint boszúálló és mindenható Isten imádtassék. A költő a Cyclopsok és Titánok korába helyez vissza, s Holophernese inkább a hitrege symbolicus szörnyeire emlékeztet, semmint a valóság világában élő emberre. Lénye hatalmas, óriási vonásokban tűnik föl, s valamint pusztítási szomja, úgy emberi gerjedelmei nem ismernek lehetlenséget, és isteni vagy emberi törvényeket. Midőn embert vélünk benne látni, többnyire állat. Még kegyelme sem nemes indulatból származik. Kegyelme nem egyéb szeszélynél, melyet megvetésének gúnykacaja követ. Saját személyén kívül senkiben sem lát bátorságot. Sohasem látott oly bátor férfiút, ki előtte vissza ne rettenjen. Egyszer, mint mondja, orgyilkost talált hálótereméban, s midőn ez végre akarta hajtani rajta vakmerő szándékát, visszarettent előtte. Holofernes megkegyelmezett neki, s hogy megmutassa, mennyire bizton érzi magát, saját testőrének nevezte ki. Ki előbb gyilkosa akart lenni, most leghűbb testőrei közé tartozik! Nagylelkűség volt-e e tett? Mély lélektani ismeret és combinatio kifolyása volt-e? nem fejtegetjük; annyi bizonyos, mikép Holofernes testőrének ez esetéből annál jobban tanulá megvetni az embereket, s annál mélyebb gyökeret vert benne a fatalismus azon neme, melyet az újabbkori nagy hadvezér e szavakkal fejezett ki: „még nem öntötték meg azon golyót, mely engem találhatna." S valóban azon roppant földi hatalom, mely e nem embert, hanem a költő által megtestesített dúló erőt oly borzasztó fényben tüntette föl az emberek képzeletében, önkénytelen hatalommal bírt lelkeik fölött is. Egy zsidó ifjú azon pillanatban, midőn e hazáját végpusztulással fenyegető szörnyre rántja ki gyilkát, nem annyira a közbelépő kamarás, mint saját megdöbbenése miatt tartja vissza a halálos döfést. Holofernes jóízűt nevet a fiatalon, s tréfából, megszökött kedvenc majmának kalitkájába záratja.

A meghiúsult gyilkolási merények, s az, hogy mindenki önkénytelenül rezzen vissza csupán szemétől s jelenlététől is, elbizakodottá tették a hadvezért – s e biztosság az, mi elvégre megbuktatja. Hogy tenné föl egy gyönge nőről, hogy meg fogja gyilkolni, midőn még férfiú sem akadt, kitől tarthatott volna? – Judith, egy izraelita hölgy, kit mint foglyot hoztak eléje, bármily csodálatos egyénnek lássák is, s bár nyíltan bevallá, mikép őt, Holofernest, *gyűlöli*, nem látszik veszélyesnek ránézve, – sőt egész megvető biztossággal nyújtja át neki fegyverét, hogy őrködjék álma felett. E fatalisticus elvakultságában, Holofernes nyugodtan alszik – s Judith őt az alvót gyilkolja meg.

Ideje lesz most Judith-tal ismerkedni meg. Judith hasonlókép merőben eszményi alak. Mint alvajárót szüntelen az égre emelt szemekkel magasabb sugallatok és ember feletti ösztön vezeti. A földi veszélyeket nem látja. Sohasem fordul meg eszében az, mit *lehet*, hanem mindig az áll előtte, mit *kell* tennie. Holofernesnek *meg kell halnia*, hogy Izrael népe s vele együtt a Jehova imádása meg ne szűnjék létezni. – Nem gondol a veszélyekkel, csupán csak a célt látja teljes, égi fényben. – Benne is meg van a fatalistikus hit. De Judith és Holofernes fatalismusa közt az a különbség, hogy míg emez a földi események által fölbátorítva vakon hiszen a csalékony tapasztalásnak, – s saját fénye miatt nem lát, amaz *csillagában* hiszen; erős hitének csillaga az, mely után mintegy delejes vonzásra megy. Holofernes a földi hatalom, a nyers erő képviselője, ki magánál nagyobbat nem ismer. Judith azon szellemi erő képviselője, ki csak gyönge szolgának ismeri magát az eszme, a szellem dolgában. A szellem, az eszme adja neki az erőt – s meg van győződve, mikép az Isten a szent ügyért csodákat tesz. – E csodahölgy, kinek gyakran inkább csak lelkesülését, mint szavait értjük, meg van győződve arról, hogy Isten őt magasb nemű hivatásra szánta. Ő nem leány, hanem szűz özvegy. Meghalt férjét, Manassest, midőn egyetlen egyszer érinteni akarta, hirtelen valamely titkos borzalom fogta el, – s azután mindig úgy viselte magát neje iránt, mint ki ember fölölti lény.

Egy Ephraim nevű fiatal üldözé őt szerelmével; de a hölgy gyűlöli a férfiakat. Egy sem elég bátor és elszánt arra, hogy becsülésére, nem hogy szerelmére méltó volna. – Midőn Ephraim elmondja, hogy Holofernes Bethulia város alá érkezett, Judith ihlett naivsággal kiált föl: „Oh!! mint szeretném őt látni!" – Ez önkénytelen fölkiáltást emberileg a múltból nem magyarázhatjuk. E fölkiáltás mysticus sejtelem – s maga Judith is csak később elmélkedik e kiszalasztott szó fölött. – Tetteinek indokai mind ily sejtelem és jóslatszerű gondolatok, melyeket az önkénytelen ihlettség támaszt lelkében. – Az erős hit az, mely minden tettét magyarázza, s mely az egyedüli indok. – Judith hite épen oly erélyes vonásokban van rajzolva, mint Holofernes vad férfiassága. Midőn Bethulia lakossága már föl akarja adni a várat, midőn a kétségbeesés, a nyomor tetőpontot ért, – Judith fölnyittatja a kaput, s kimegy a várból azon fogadással, hogy öt nap alatt a várat fölszabadítandja egymaga az ostrom alól.

Itt következik a cselekvényben a valódi küzdés. Judith, kinek szépsége annyi meghiúsult vágyat támasztott hazája fiai közt, s ki a város gyásznapjaiban megszakgatott ruhában, hamuval behintett fejjel jár – most ünnepi ruhát vesz föl. Tel-

jes szépségében akar Holofernes előtt megjelenni. – Női ártatlanságával akarja megváltani hazáját a vad ellenségtől. „Holofernesnek meg kell halnia!" – s ha e gyilkolás mint égi sugallat előtte nem borzasztó, annál borzasztóbb az, hogy e gyilkolásig még meggyaláztatáson kell keresztülmennie. Tisztán fog-e akkor állhatni Isten előtt? E gondolat az, mely a nő szívét kínozza – s e lelki harcban áll a küzdés.

Továbbá Judithban, miután Holofernest látta, némi becsülés támad ennek hatalma iránt. Oly férfiút lát maga előtt, minőt hazája fiai közt sohasem látott. Zavarba hozza őt is pillanatilag a földi nagyság, s midőn Holofernes könnyelmű bizalommal adja át neki kardját, hogy álma fölött őrködjék, a hölgy önmaga előtt kénytelen pirulni. Haboz: végrehajtsa-e a tettet? Egy alvót gyilkolni meg, nem természetelleni bűn, nem gyávaság-e? Mosolyogni látja Holofernest álmában. „Így mosolygott akkor is, mond, „midőn átkarolt... midőn... öld meg őt Judith! ő másodszor álmában gyaláz meg tégedet! Jól ismerem e pokoli mosolyt!" Ekkor Holofernes megmozdul nyugágyán, s Judith a fölébredéstől is tartván, meggyilkolja Holofernest.

Judithot e tett végrehajtása után a lelkismeret furdalásai nyugtalanítják. Önmaga hiába akarja vigasztalni magát azzal, hogy *hősi* tettet követett el; sőt annál is nagyobbat, mert akármely férfiú hősnek e tett százszorta kevesebbe került volna mint neki! Mint hazája megmentőjét őt hősnek fogják tartani, s mindezen magasztalás hazug lesz! Mert hiszen midőn Holofernest leölte, nem hazája megmentésének szent gondolata vezette őt, hanem a *személyes boszú*. Önmaga megferőztetését s nem hazája fiainak nyomorát boszulta meg!

Már a fönnebbiekből láthatjuk, mikben a tragoedia lényegében el van mondva, mikép e darabban a motívumok egysége uralkodik. A motívumok ellen csak az a kifogásunk, mikép azok közől a fő, már természeténél fogva sokkal transcendensebb, titokteljesebb, semhogy egy *néző*, nagy közönség mindenütt fölfoghatná.

Az egész darab maga mutatja, mikép költő írta. A motívumok egysége, az egész mű szerkezetbeli egyszerűsége lehetlenné teszi azt, hogy a kritika az indokolásban gyengeséget találjon. A mű nem külsőleg van összerakva, hogy a toldozásokat észrevehetnők, hanem belülről fejlik ki s egyöntetű. A mű külső compositióját s mintegy elrendezését illetőleg, hiba, hogy a két első felvonást *egészen* az expositio foglalja el, hogy a harmadikban a városi nép nyomorának s csüggedésének festésére a szerző igen hosszan terjeszkedett ki. A néma csodás megszólalása e jelenetben sokkal csábítóbb volt a fiatal szerzőre nézve, semhogy ennek a darab gyors menetéből örömest ne áldozott volna valamit.

Szerzőnek „Judith" első műve volt. Írta 1839-ben, 21 éves korában. Először adatott Hamburgban 1840-ben július 6-án. – Bécsben nagy tetszéssel adta Judith szerepét a szerző neje. S mivel a pesti német színpadon is *Löwe* 1851 körül, nagy tetszéssel adta Holofernes szerepét – Tóth József úr – mint tőle értesülünk, még 1851-ben fordította le Hebbel e művét, melynek előadása idősb Lendvai lelépése miatt maradt el mostanig.

Bármily lelkesedéssel s túlzott méltánylással fogadta is a német közönség e művet, repertoire-unk keveset nyert általa. Színpadunkon nem fogja soha azt a

hatást tenni ily mű, mint szomszédainknál. Azon transcendens eszményiség, s azon csaknem allegóriai megtérítés, melyet e darabban látunk, nem tesz egyebet, mint a költő és saját népe némely szellemi tulajdonait s részben hiányait. Azon nép gyönyörködhetik az idealismusban, mert maga is hasonló hajlamokkal bír; – de más műveltségű s más természetű nép nem fogja ízlelhetni. Szóval úgy vagyok meggyőződve, Hebbel ezen műve csupán Németországon részesülhetett nagy tetszésben. Szerző maga is, későbbi műveiben más útra tér, mint minőt „Judith”ban követett s későbbi egy két művében sokkal élethűbb alakokat állítván színre, s így a drámai művészet kellékeinek jobban megfelelvén, ezen utolsó művei idegen színpadokon is sokkal nagyobb tetszéssel fogadtatnának. Ilyen főként „Bernauer Ágnes”, melyet lefordítni sokkal hálásabb munka lesz vala, mint „Judith és Holofernes”t. Amaz utóbbi műben szerző a német történetet és életet vette festése tárgyául s az eszményítésben nem ment túl a korlátokon. Salamon Ferenc.

79.

[Salamon Ferenc, *Vasárnap (14-n) A cigány; hétfőn Komlóssy Ida javára Judith és Holofernes; kedden Afanasia; szerdán Becsületszó (vígjáték) és Gizella (ballet); csütörtökön Próféta; pénteken Egressy G. föllépteül Brankovics György; szombaton Szerelmes ördög (ballet)*, Budapesti Hírlap 1856. szept. 25. 222. sz.]

Vasárnap (14-n) *A Cigány*; hétfőn *Komlóssy* Ida javára *Judith és Holofernes*; kedden *Afanasia*; szerdán *Becsületszó* (vígjáték) és *Gizella* (ballet); csütörtökön *Próféta*; pénteken *Egressy* G. föllépteül *Brankovics György*; szombaton *Szerelmes ördög* (ballet)

Szigligeti „Cigány”a, melylyel a múlt hét játékrende kezdődik, négy lényeges szerepváltozáson ment keresztül, mióta az először adatott. Az öreg Zsiga cigányt *Szentpéteri* helyett *Szilágyi* S. adja, *Petit* Feleki helyett ifj. *Lendvai*, a megőrülő cigányleányt Bulyovszkiné helyett *Munkácsi* Fl., s szeretőjét *Füredi* helyett *Némethi.*

Ezen négy csere közől az elsőt sajnálnunk kell, nem azért, mintha Zsiga cigány szerepe Szilágyi kezei közt megbuknék, hanem mivel abban Szilágyi távolról sem állhatja ki a versenyt Szentpéterivel. Tudjuk, hogy e derék színészünket ezen szerepben tán senki sem képes pótolni, de önkénytelenül követelőbb maga a közönség is az iránt, ki e szerepben lép föl. Szilágyi modorában és mozdulataiban utánozza Szentpéterit; de természetes, hogy az utánzás sohasem lehet oly hatásos, mint az eredeti. Mi Szilágyi iránt nem lehetünk túlkövetelők, ő megteszi mindazt, a mi erejétől kitelik, s mint említettük, szereplését nem nevezhetjük sikeretlennek.

Fő kifogásunk nem a lanyhaságot, hanem épen az ellenkezőt, t. i. a túlságos erőfeszítést illeti. Szilágyi túlságosan kiabál, mozdulatai igen erőszakosak, s mind az őrömet, mind a fájdalmat túl viszi a művészet határán. Ebből következik aztán, hogy cigánynak cigányabb ugyan, mint Szentpéteri; de Szigligeti művének Zsigáját nem adja elég híven a darabhoz. *Zsiga* cigány egyike a szerző legjobban eltalált alakjainak. Élethű, a nélkül hogy egészen trivialis volna, s meg kell adnunk, mikép itt szerző nem kis föladatot olda meg. Szentpéteri hívebb cigány volt e darabban azért, mivel se beszédmodorában, se játékában nem ment a trivialitás határáig, habár egyetlen percre sem feledők, hogy oly cigány, *a milyen csak kell.*

Munkácsi Fl., ki ellen az a kifogásunk lehet, hogy sok vígjátéki szerepében kissé még feszes, s érzelmeit színészi stereotyp mozdulatokban kissé túlzottan fejezi ki, itt ez elhibázott, e helyénkívüli tragikai szerepben sikerült bizonyos öszhangot hozni játékába a túlságok elsimítása által. Ha, a k. a. minden szerepléseit összevéve, szemünk és felfogásunk nem csal, úgy tapasztaltuk, mikép a k. a. a komoly érzelmek, küzdelmek kifejezésében aránylag erősebb, mint a csupán kedélyes szerepekben, s így a „Cigány”ban egészen a maga helyén van. A szereposztásban nem lévén a főkérdés, ki első, és ki másodrangú színésznő, hanem az, hogy melyik színész minő szakú szerepekben képes leginkább kifejteni tehetségét, véleményünk szerint Munkácsi Flórának inkább a drámában, mint vígjátékokban kellene több szerepet adni. E színésznőnk egyik gyöngéje, mely természeti tulajdona, hangjának némi tompasága, s ez rontja némileg a játék hatását de ezen, mint a tapasztalás mutatja, kitartó szorgalom s elfogulatlan önbírálat sokat segíthet. Főleg a hangemeléseknél kellene kitalálnia a módot, hogy több kellem legyen szavalásában. Habár a kisasszony játékában első föllépése óta színpadunkon, félreismerhetlen haladást látunk, szavalási, vagy inkább hanghordozási *modorá*ban nem vettünk észre tökélyesbülést. „Brankovics György” első adatásakor, midőn a k. a. mint Brankovics fia szerepelt, kissé mélyebb hangon szólt, s a modulációkban sokkal kevésbbé volt meg az a kissé kellemetlen hangzás, melyet máskor tapasztalánk. Ugyane szerepben e héten is föllépett, s most a k. a. nem lepett meg azon örvendetes tüneménynyel, mint „Brankovits” első adatásakor. Érzékeink csalódtak-e akkor, vagy pedig a k. a. szavalt most másként? – Ez utóbbi eset épen nem lehetlen. Színészeink közől többen ügyekeztek már kimutatni, nem azt, hogy a bírálatokat nem olvassák, sőt inkább azt, hogy csak azért olvassák, mikép megvetésüket kimutathassák minden kritika iránt. Dicsérj meg egy színésznőt, hogy bizonyos mozzanatot jelesül adott, s csaknem bizonyos lehetsz benne, mikép másodszori szerepléskor ugyanazon hely el lesz szándékosan ejtve; rój meg egy idétlen szót, minő pl. a *kötelem* „Essex”ben, s teljesen bizonyos lehetsz benne, hogy midőn „Essex” mászodszor adatik, Szerdahelyi, Jókainé, s mások e szót kétszerte nagyobb hangnyomattal ejtendik – mi ennyit jelent: „csak azért is!” – Hogy e „csak azért is!” nem tartozik a darabhoz és szerephez, nem is említvén, csak azon kérdést vagyok bátor megpendítni: vajjon kinek érdekében beszél a színi kritika? – Úgy hiszem, valahányszor a művészet érdekében szól, mindig egyszersmind a valódi színész érdekében is beszél; – mert higyétek el, igen csekély, s igen kétes azon dicső-

ség, melyet egy színi referens vagy bíráló megjegyzései, s megrovásai után várhat. Akármi más úton hamarább lehetünk híresekké, mint a bírálgatás által.

Ne vegye e kitérést senki elkeseredett kifakadásnak. A részrehajlatlan kritika se el nem csügged, se el nem keseredik. Elmondja tanácsait, – s ha azokat megvetik, az érdekeltek közől bizonyosan ő veszít legkevesebbet. – E kitérés továbbá egészen általánosságban volt mondva, s *Munkácsi* Fl.-ra nem akarjuk egész terjedelmében érteni. – Mi itt csak ismételve is azt akartuk mondani, mikép hangja némi hiánya mellett is a k. a. szakjára nézve inkább tartjuk drámai, mint vígjátéki színésznőnek. A hétfői előadásra nézve, (magáról a műről szóltunk röviden), több mondandóink közől föl kell ismét említnünk *Komlóssy* I. szavalási és játékmodorát. Játékában a benső vallásos érzelem nem volt kifejezve. Midőn imádkozás után összeroskadt, a közönség nagy hajlamot érezhetett a nevetésre. Kevesebb zajjal, erőlködéssel és kiáltással tán jobban elérhette volna célját – hogy t. i. a nézőt megindítsa. – Szavalásában számos helyen vétett a hangsúly, hangnyomat törvényei ellen s ki tudnók mutatni adatokkal egynéhány följegyzett helyben, mikép nem volt alaptalan az, mit szavalására nézve múlt héten megjegyeztünk. Így pl. fölhozhatnók csak az első fölvonásból, mikép e mondat: „csak *egy* gondolat játszik agyamban" helytelenül volt így súlyozva: „csak egy *gond*olat játszik agyamban." Aztán nem roszul hangzik-e ez: „mit eddig átoknak *tart*ék?" Néha a k. a. minden szóra nyomatékot helyez: pl. így *ben*ső *har*ca ki *tört*. A 2-ik felv. „DÁVid ISten KÜLdöttje volt. E három szót, vagy inkább 6 szótagot: „Ékits fel ékesen" a k. a. e nótára szavalta: $^{\text{é}}{}_{\text{kits}}{}^{\text{fel}}{}^{\text{é}}{}_{\text{ke}}{}^{\text{sen}}$. A k. a.-nak helytelen és az életben soha sem hallott hangnyomásai okozzák azon dallamszerű egyhangúságot, mely miatt szavalását, minden habozás nélkül, színpadunkon leghelytelenebbnek mondhatjuk.

Minthogy épen ez idézéseknél vagyunk, melyeket nagyobb számban is tehetnénk, még csak egyet jegyzünk ide, mely a fordítónak menthetlen hibája. „*Egy ily majom száraz bőrrel* meneküljön!" (ez utóbbi szóról nem, de a többiekről jót állunk.) Magyarul van-e ez? Ez e magyar kifejezés helyett áll: „Szárazon elvinni." – Semmi sem ellenkezik annyira színházunk hivatásával, mint nyelvünk eredetiségének ily rontásai, s ha mindig használnók jegyző irónunkat, roppant mennyiségű nyelvhibát idézhetnénk *főként* a fordított színművekből. – *Főként* mondom, mert fájdalom, az eredeti színművek írói sem fordítnak elég figyelmet a nyelvre.

A szerdán adott „Becsületszó"-ban ifj. Lendvai nem-*ikes* igéinkkel úgy bánt, mintha valamelyik kritikus valamikor megrótta volna, miszerint az „álljál"-féle conjugatio helytelen pedig tán nekem jutott ki először az a szerencse, hogy „megállj"t kiáltsak e színészünk el-elszalasztott beszédárjára. Hogy e darabban az *illik*, *veszik* (vesz helyett) új igék használtatnak-e, nem tudjuk; – azonban ha a szerző ily hibát követett volna is el, nem következik, hogy a színésznek azt kijavítnia tiltva volna. – Továbbá e darabban egy *róli, rőli, vali, veli*-féle kifejezés is fordul elő, mit a költészet egyik neme sem szenvedhet meg.

A „Becsületszó" a múlt hét legszebb és legnépesebb drámai közönségét gyűjtötte egybe. Jó jel, hogy a második előadás sokkal nagyobb érdekű volt, mint az első. Nem tehetjük föl, hogy a rákövetkező ballet bírt volna oly nagy vonzerővel.

– Fáncsi Ilka k. a. *Róza* egyszerű, s épen oly igénytelen, mint színtelen szerepében a maga helyén volt. Több élénkség, szilárdabb hang örvendetes tünemény volt e kezdő mostani föllépésében, melyet az eddigieknél sikerültebbnek tartunk. – Csak hogy kelleténél többet rítt, zokogott, és tán *tremolókban* keresi a bensőség hangját, – mit nagy tévedésnek kellene mondanunk, ha azt nem gyanítnók, hogy e reszketés, e hang megtörése tán ennek gyengeségéből ered.

Meg kellene említenünk a művön tett célszerű változást, Szigeti játékát, ki Szilágyi helyett most az öreg „atyus"t adta; de félvén, hogy kiszorul a szűk térből, Eötvös Borcsát kell dicsérőleg kiemelnünk. A szerep, melyet vitt, alig néhány szó, és nem nagyobb fontosságú mint egy szobalányi parányi szerep lehet. – Eleven, élethű játékát nem hagyhatjuk említés nélkül, és pedig azon *elvből*, miszerint a színész helyes játékának méltánylásában nem a (legnagyobb, legfontosabb, legérzékenyebb szerepekre kell figyelnünk, hanem a mellékszerepekre is, melyek ha jól adatnak, a darab rendkívül sokat nyer elevenség, élethűség és összevágás dolgában. Aztán színészeink közt, s tán a közönségnél is azon előítélet uralkodik, hogy a színészt nem abból kell megítélni, mennyire jeles a *maga szakjában*, hanem mennyire fontos és terjedelmes a szerep, melyet egy vagy más darabban visz. Színházunk egyik hiánya az, hogy a segédszerepekre nincsenek kész, kiképzett színészeink, s azok változtatásában s szerződtetésében az igazgatóság nem jár el kellő kritikával. Már magában a szereposztásban is azt tapasztaljuk, mikép jobb színészeink nagyon meg vannak kímélve a másodrangú szerepektől, melyek különben, egyéniségüknél fogva, szakmájukhoz tartoznának. Hogy csak egy példát hozzak föl, hányszor láttuk már közelebbi időkben Barthánét lépni föl ott, hol igazság szerint Jókainénak kellene szerepelnie!

Pénteken *Egressy* lépett föl, hosszabb távollét után „Brankovics György"-ben (Obernyiktől). Öltözetében, magaviseletében a fejedelmet híven állítá szemünk elé. A harmadik fölvonás végén, midőn vak fiait eléje vezetik, a fájdalmat, kétségbeesést nagyon részletezve és sok művészi erővel adta. Kevésbbé sikerültek azon helyei, melyekben nyugodtabb megindulást kellett kifejeznie – így pl. midőn önfeláldozó fiai térdre borulnak előtte, igen száraz áldást ad reájok. – Egressy az erősebb indulatrohamok színésze, s szerepeiben a hevesebb kitörésekre szokta erejét meggazdálkodni. A szelídebb érzelmek kifejezésében már szokásossá vált szakgatott *modorával* nem tehet hatást. Salamon Ferenc.

80.

[Salamon Ferenc, *Heti szemle*, Budapesti Hírlap 1856. szept. 30. 226. sz.]

Heti szemle

Vasárnap (21-kén) *Viola* – népszínmű. Hétfőn *Szentpéteri* Zsigmond javára először *Nagy Lajos és kora*, eredeti színmű 3 felv. írta *Hegedűs* Lajos. Kedden *Troubadour* (opera). Szerdán *Egy nő kinek elvei vannak*, írta *Dobsa* Lajos, és a *Festész álomképe* (ballet). Csütörtökön: *Kunok*. Pénteken *Choisy kisasszony*. Szombaton Hollósy Lonovics K. javára *Éjszak csillaga.*

A legnagyobb aggodalmak közt nyúlok a tollhoz, s mi több, panaszos, töredelmes szavakban kell elmondanom aggodalmam mivoltát a közönségnek. Mulasztott-e el az olvasó egyegy napfogyatkozást, egyegy üstökös csillagot, egyegy menagériát megnézni, melyben elefánt, oroszlán, giraff és pávián volt látható? – S megszállotta-e a búbánat, hogyha némileg valószínű volt, mikép ezen égi vagy földi tünemények soha sem fognak többé előkerülni? – Ha igen, akkor jó távolról lehet némi fogalma személyes bánatomról. Igen, csak *jó távolról* lehet fogalma arról, mit fenebb megnevezni szerencsés volt. Mert hiszen napfogyatkozást, üstököst, elefántot, oroszlánt, giraffot st. effélét látni még lehet reménye az olvasónak, legalább a valószínűség reménye megvan; – de nekem nincs reményem, hogy a „Nagy Lajos és kora” című drámát valaha megláthassam. Közbe jött akadályok miatt elmulasztottam megnézni ez új színpadi tüneményt, s így nem lehetett szólanom a „Bíbor és gyász” szerzőjének ez újabb (vagy mint mondják nagyon régen írt) művéről. – Kritikus és újdondász, kisasszony és úr, közvélemény és ítészet, egyaránt elégedetlenek e művel. Lehet, hogy mindenik túlszigorú, hogy igen *magas szempontot* választott, mi más alkalommal nem szokása; – de midőn ennyien vannak az új mű ellen, mit ért volna az én egyszerű szavazatom? – Aztán nem volna-e szerénytelenség, s nem volna-e a mindennapinál is vastagabb önzés azt kívánnom, hogy az igazgatóság másodszor is adassa e darabot csupán végettem? – Láthatja az olvasó, mily alaposak abbeli aggodalmaim, hogy nem fogom látni Hegedűs *Forgács Balázsát*, ki durazzói Károlyt hazafiúi buzgalom-fente szekercéjével levágja, nem hallhatom a Laczkovicsok jambusait, melyekben emberhalál lejt az apai ajakról a fiú nyakára. – Az igazat megvallva, nem is igen vágyom látni a 22-ki estnek borzalmait; e napéjegyenlőségi színpadi vihart – s így alulírt maradok örökre adósa a t. c. közönségnek.

Azonban menjünk át a soha sem látott tárgyról egy annyiszor látott színműre, t. i. „Nagy Lajos és koráról” *Violára*. Maga e darab élő képe annak, mivé lesz a legszebb regény, ha annak eseményeit színműbe viszszük át. – A köteteket természetesen fölvonásokká kell öszszeszorítni. S mi az *összeszorítás* következménye? Fáj-

dalom nem egyéb ez a költeményekre, narancsokra, citromokra s más nemes gyümölcsökre nézve, mint a zamatos, éltető nedv kiszorítása. Nem marad egyéb az összeszorító kezekben, mint a száraz héj, a száraz kéreg. Ez öszszeszorítás, e különválasztás után az a kérdés marad fenn, melyiket etesse meg szerző (?) a közönséggel: a héjat-e vagy a nedvet? Többnyire az előbbit étetik meg velünk! Allegória és gúnymosoly nélkül szólván, „Violá"t és a „Falu jegyzőjé"t mint költői műveket hasonlítván össze, a kettő közt ég és föld különbség van. Viola nem egyéb, mint a „Falu jegyzője" minden költészet nélkül. S mi volna e legbecsesebb regényünk Eötvösnek fájdalmasan keserű, s mégis oly szelíd költészete, az irónia és legmélyebb, legnemesebb érzelmek e csodás, megható vegyülete nélkül? Nem egyéb, mint száraz mese, azon idealismus nélkül, melyet költői felfogásnak nevezünk! Valahányszor e darabot, s általán jeles regényekből dolgozott modern színművet látunk, a koporsó jut eszünkbe, melyben ott van a váz, melyen ott ragyog az elhunyt neve, de mely arra emlékeztet, mikép a *lélek* boldogabb hazába költözött.

„Violá"ban egymást érik a külső események, s nem marad idő e zajos járáskelés közben az egyének jellemével, érzelmeivel bővebben megismerkednünk. Az emberek alá vannak rendelve a mese bonyodalmának, mint azt számos francia regényes színműben tapasztaljuk. Az esetlegesség kiszorítja az emberi lélek *szükségképi* fejlését – s a mulatság mese-mesévé válik. Az alakoknak csak erőszakos tetteit, de bensőjöket nem látjuk. A regény legszebb jeleneteiből csak az van minél rövidebben átvéve, mi a mesét tovább viszi, s így nem csoda, ha költői szempontból azt állítjuk, mikép élesebb ellentét alig lehet, mint „Viola" és a „Falu jegyzője." A közönség száraz mesén is elmulat egyszer-kétszer, s annyi tapasztalásunk van, miszerint ne csodálkozzunk, hogy a vasárnapi közönség hébekorba ma is végig nézi e színművet. Azonban csalódás volna azt hinni, mintha csak a mese és a sok lövöldözés, égés érdekelné közönségünket. Én legkevésbbé akarom e nagyszerű tévedés vádját magamra vonni. A közönséget e népszínműben legjobban egy cigánydal érdekli. *Korcsek* oly jellemzően, oly comicailag utánozza a cigány éneklést, s minden cimbalom nélkül oly ügyesen cimbalmoz, mikép nem lehet rá eset, hogy a közönség e sajátságos emberhang-zenét ne ismételtesse. Ez képezi a színielőadás legragyogóbb fénypontját. Különben Peti cigánynak (Szilágyi) túlzott ujjongása, a rablók, a zsidókocsmáros magaviselete, beszéde mind a legsértőbb próza, melyet legalább a játékkal kellene enyhítni. Szilágyinak ujjongásaiban, táncában, kiabáló szavalásában a legkisebb *művészet* sincs. Az életet, úgy a mint van, adni, még csak *mesterség* és nem művészet; de midőn a mesterség az utánzáson is túl a torzításig megy, még csak nem is mesterség. Szilágyi magaviseletéből e gondolatja rítt ki: „ma vasárnap van: a karzatnak játszom, s nem a műveltebb ízlésűeknek!" Szép bók a karzatnak! Azon jelenetet is, mely a púpos zsidókocsmáros és a fiatal rabló közt van, enyhítni kellene, úgy a mint van rendkívül durva s gyönyörködéssel épen ellenkező érzést támaszt: elfordulunk tőle.

Nagyon félek attól, hogy olvasóm nem azt a következtetést vonja a fenebbiekből, mit én akarnék; azért megmondom, mi a tanulság belőle. Az, hogy „Viola" soha ne adassék, egészen nem akarom mondani ; – a közönség úgy is elmulat rajta, a mint van. Nem így kell föltenni a kérdést: méltó-e a nevezett színmű az elő-

adásra? – Hanem a fenebbiek után, azt kérdem: Miután a közönség vasárnap és máskor is elmulat oly színműveken, melyekben nincs költészet, nem sokkal jobban mulatna-e oly darabokon, melyeknek valódi műbecsük van? Nem volna-e célszerű az oly olcsó vasárnapi tapsokat, azt a könnyen lobbadozó vasárnapi jókedvet és lelkesedést egészen az enthusiasmusig fokozni a lehető legjelesebb, s a lehető legjelesebbben adott jó színművek által – ha mindjárt azok tragoediák, komoly drámák, vagy nemcsak külsőségeken alapuló vígjátékok volnának is? – Drámánk érdekét nem kis mértékben mozdíthatná elő azon ártatlan titkos politika, melyszerint a közönséget akkor, midőn nagyobb számmal szokott megjelenni, odacsábítnók egy egy becses, s a színház tehetségéhez képest nagyszerűen kiállított, összevágó drámai előadás által. Így nemcsak az ízlés nemesítésére folynánk be, mi minden színháznak főfeladatai közé tartozik, hanem megkedveltetnők a drámát, mely aránylag kevés részvéttel dicsekedhetik. E kérdés már meg volt pendítve e helyen, s több laptársainknál viszhangra talált – csak azok nem figyeltek rá, kiknek föladatuk nem a szó, hanem a tett. – Ez már nálunk szokás. A munkaelosztás elve egészen a nevetségig megy. Azok, kik gondolkodnak az ügyek fölött – csak *szólhatnak*; – azok, kik az ügyet vezetik, nem gondolkodnak – vagy ha gondolkodnak, legfeljebb a „jó volna”-féle sóhajtásnál állapodnak meg.

Vagy tán azon hitben vannak színházunk ügyének vezetői, mikép a vasárnapi közönségnek s általánvéve a tömegnek nem az tetszik a mi valóban jó? – Ez nagy csalódás.

A mi közönségünk megelégszik ugyan sokszor igen kevéssel; – de ha a tetszésnyilatkozatokra figyelünk, lehetlen észre nem vennünk, mikép azt, a mi valóban jó, a mi szép, sokkal nagyobb mértékben hatja meg, mint a mi csupán a külsők által vadászott hatásra van számítva. Egy jól eltalált alak hasonlíthatlanul nagyobb hatást tesz, mint a véletlen, erőszakolt meglepések.

Ha csak azon kis vígjátékot veszszük, melynek címe: „Egy nő, kinek elvei vannak”, mi teszi meg benne a hatást? Nem egyéb, mint a huszár, az orvos, a szobalyány jól eltalált alakja – annyira, mikép a múlt heti előadáson, pl. a huszárnak csaknem minden kis szavát mondhatni önkénytelenül tapsolták meg. Ha e műben a két főszemély oly híven volna eltalálva, mint a nevezettek, a mű épen oly mértékben tenne nagyobbszerű hatást, mint az ítészet ismerné el az egész jelességét.

A mű előadásáról szólván, az igazság érdekében meg kell jegyeznünk, mikép *Komlóssy* Ida, (Kételyiné szerepében), midőn a társalgás hangján beszélt, természetesen hangsúlyozott – csak a szenvedélyes helyeken követett el vétségeket. – Lendvai előnyösen helyettesítette Felekit.

A pénteki francia színmű a legcsinálva-csináltabb, s mesterségesen és roszul motivált darab. – Mindamellett, hogy ebben Fáncsi I. k. a.nak alkalma volt egy igen piciny szerepben föllépni; mindamellett, hogy *Munkácsi* Flóra, ki a fiút mind női, mind férfi ruha alatt sok ügyességgel adja; nem látjuk át, miért volt szükség e csak csiklandósága által érdeklő darabot a színházi levéltárban felkutatni.

Ámbár tehát, a művet gyengének tartjuk, miután mégis színre hozatott, jobban be kell vala tanulni a szerepeket; – az előadás, egészben véve nem volt kielégítő. Ezt sokszor mondhatnók el drámai előadásainkról – s e héten elmondhatnók „Vi-

olá”-ról is. E részben túl vagyunk azon, hogy megrovásokkal álljunk síkra, de lehetlen nem emlékeztetnünk többször a rendezőket, mikép az összevágó, jó előadások hatalmas emeltyűi a drámának; lehetetlen föl nem sóhajtanunk, hogy addig, míg az opera fényes kiállítására, az operai szerepek betanulására, összevágóvá tételére minden lehetőt elkövetnek, a drámai előadások a szeszélyre s a véletlenre bízatnak.

Nézzétek meg az „Éjszak csillagát.” Csak az a manoeuvre, mely a második felvonásban fordul elő, mennyi kardalnoknőbe, mennyi fáradságba kerülhetett. Azt hiszem, ha egyegy dráma betanulására csak annyi gond és fáradság volna fordítva, mint ezen egy katonai gyakorlatra, nem lehetne panaszunk gyenge drámai előadásokról.

Azon ellenvetés alaptalan, mikép az operát számtalanszor lehetvén ismételni, inkább megérdemli a fáradságot, mint az egyszer kétszer adható színművek; mert épen csak az által lehet emelni a drámát, ha egyfelől oly színművek adatnak, melyek egy vagy más tekintetben kitűnők, másfelől azokban a szerepek *helyes* kiosztására s a betanulásra a legnagyobb gond fordíttatik, s ezáltal oly jelessé válik a drámai előadás, mikép többszöri ismétlésre sem veszít érdekéből. Drámánk körül valódi circulus-vitiosust tapasztalunk. Azért nem tanulják jól be a drámákat, mivel csak egyszer kétszer adhatók; úgyde épen azért vesztik el érdeküket, mert az előadás gyenge. Salamon Ferenc.

81.

[Salamon Ferenc, *Világ ura*, Budapesti Hírlap 1856. okt. 5. 231. sz.]

Világ ura

Szomorújáték 5 felv. írta Szigligeti. Adatott oct. 3-n

Vizsgáljuk a fődolgot – a mű *tragikumát.* A Nagy Constantin kivégezteti fiát Crispust, ki ártatlan. E fiú római értelemben vett erénye, önfeláldozása, vitézsége minden folttól ment. – Szereti, tiszteli atyját, az emberiség ügyeit szívén hordozza – s tán azért vágyik uralkodni, hogy boldogíthassa a római birodalom népeit, azaz az akkor ismert világot. E szerint uralomra vágyik, s még atyja életében óhajt a nagy birodalom valamelyik részében helytartó lenni. E kívánat jogos s tökéletesen megfér az atya iránti szeretettel. Crispusnak meg sem fordult eszébe, hogy atyja halálát óhajtsa, mi őt emelné trónra.

Atyja azonban féltékeny saját fiára. Crispus nagy tengeri győzelmet vívott, s hősi, valamint a nép és katonaság irányában mutatott leereszkedő, felebaráti magaviselete, keresztyéni *erényei* neki nagy népszerűséget szereznek, úgy hogy főleg

a katonaság előtt nagyobb kedvességben áll, mint a Nagy Constantin. Ő nem ügyekezett túltenni atyján, s csak vérmérséklete és erényei ébresztik föl atyjában a féltékenységet. Atyja megtudja, hogy a katonaság a katonai egyszerűségű fiút jobban szereti, mint őt a fényűző császárt, s nagy lelkének e gyöngesége a gyanakodás készíti elő a fia megöletését.

Crispusnak mostohaanyja, ki saját édes fia számára szeretné biztosítni az örökösödést, legnagyobb és legveszélyesebb ellensége Constantin első szülöttének, Crispusnak, mert mint a császár szeretett neje, legközelebb áll annak szívéhez. Tehát a kérdés örökösödési – a kérdés az, a mi egy mostohaanya és első szülött közt lehet, sőt veszélyesebb, mert az, ki trónra jut, divatozó szokás szerint a koronapraetendenseket mind le szokta gyilkoltatni.

Tehát a fiú és mostohaanya közt áll a harc, az élethalál harca. Az anyának könnyebb a veszélyes játék, mert Crispus ellen különben is gyanúval van a császár eltelve.

Ezeket tudjuk meg a két első *hosszú* felvonásban. A császár gyanakodása mellett is nagynak nemesnek tűnik fel, a császárnéban pedig csak az anya megbocsátható gyengéit látjuk.

A harmadik felvonásban kezdődik a cselekvény, s itt a nevezett egyének egészen másként kezdenek feltűnni.

A császárnéról megtudjuk, mikép titkos szerelmese, sőt mielőtt trónra jutott, egy titkos férje volt. Megtudja ezt Crispus is, s midőn a császárné e titkos szerelemből származott fiút, Fabiot, lakában titkon fogadja el, Crispus egyszerre erővel ront be, hogy apja becsületeért boszút álljon. Le akarja gyilkolni törvénytelen mostohatestvérét, kinek alig maradott ideje a menekülésre. Crispus kivont karddal rohan be anyja teremébe, kit egyedül talál. Az anya, mivel látta, hogy ha e titkot Crispus fölfedezi a császárnak, veszve lesz maga és fiai, most egyfelől a gyűlölet legmagasb fokára jut, másfelől önmegmentéseért végletekre megy. Maga lép fel vádlólag Crispus ellen.

Most következik a darab legnevezetesebb pontja.

A császárné férjéhez siet s nagy habozás után a következő vádat emeli mostohafia ellen: Crispus, mond ő, betört az ő császárnéi termébe, s rajta, a mostohaanyán erőszakot akart elkövetni. A császárnét még nem ismervén, mint valószínűt fogadjuk el e jellemvonását.

Azonban minden valószínűség mellett is e jellemvonás nem költői. Azt értjük, hogy egy ily végletekig kényszerített nő, önmaga és családja megmentésére képes a hazudásra; de hogy a hazugság e neme oly hevenyészve eszébe is jusson, arra az elaljasodásnak magas foka kell. Azt állítni, hogy mostohafia erőszakot akart elkövetni rajta, akkora aljasodásra mutat, mikép nem nőt, hanem szörnyet látunk e nőben. Az ily szörnyek pedig részvétet sohasem ébreszthetnek maguk iránt. A költői érzék ilyek festésére képtelen.

Azonban legfontosabb az undok vádban, s az egész legnagyobb hibája az, mikép a nagy Constantin, ki a veséket, szíveket vizsgálja, ki egész belátással cselekszik az első felvonásokban, e vádnak hitelt ad, mielőtt fiát kihallgatná. A császár-

né cselédeit kérdőre vonván, azok még többet mondanak, mint maga a császárné. Mit tesz most a császár?

Leül íróasztalához s egy halálos ítéletet ír meg. A mint épen írja, fia belép s kihallgattatást kér – mostoha anyja bűnét akarja leleplezni a császár előtt. A császár oly egykedvű, annyira szelíden beszél fiával, mikép a ki látja, alig hiszi el, hogy fia ellen írná a halálos ítéletet. A császárné remeg; attól tart, hogy a mélyen látó császár most nejének halálos ítéletét írta meg. Mindkettő teljes bizonytalanságban van. A császár egy tisztet hívat be, kinek a lepecsételt iratot átadja azon hozzáadással, mikép azt csak Rómában (most Byzancban vagyunk) bontsa fel, hová maga a császár is nem sokára elmegy, ott diadalmenetet tartandó. Csak e diadalmenet alkalmával szabad felbontania a tisztnek az iratot; s akkor haladék nélkül kell végrehajtania az elfogatást, azon, ki ellen ez irat szól.

A néző közönség figyelme itt nagyon föl van csigázva. Maga a néző sem tudja, kit ítélt halálra a Nagy Constantin. Fölteszi róla, mikép valószínűen nejét ítélte el; – mert az előbbi felvonásokban őt mély belátású embernek ismerte. De épen e bizonytalanság s az, hogy a közönség hiszen a császár belátásának, – ez teszi igen kétségessé a valószínűséget. Épen e kétség, mi e figyelem fölcsigázására van előidézve, rontja meg a műnek sarkpontját.

Szerző maga egész mathematicai szigorral bizonyítja be a nézőnek, hogy Constantin nagyon ismeri embereit; hisz különben nem tennők fel azt az esetet, mikép nejét ítélte el azon végzetteljes levélben. Miután már a néző ily belátónak ismeri Constantint, nagyon elbámul, midőn látja, hogy biz az a nagy császár csak komédiát játszik ember- és az emberi viszonyok ismeretével, mert a következés azt mutatja, mikép nemcsak hogy kihallgatás nélkül, hanem hirtelenkedve cselekedett, s embertelen baklövést követett el fia elítélésében. Nejének, kiről jól tudja, mennyire ellensége Crispusnak, elhiszi hallatlan aljasságú vádját, a nélkül, hogy fiát, ki térden állva esd kihallgattatásért, ki akarná hallgatni.

Csakugyan fia az, kit a halálos ítélet sújt, s miután az végrehajtatik, az apa meggyőződik a felől, hogy fia ártatlan, de neje bűnös. – Ekkor meg akarná menteni fiát, – *lemondana örömest a császári trónról*, – csak életben tarthatná őt. Mindez késő! Fia már kivégeztetett. Az apai bánatból látjuk, miszerint a kivégeztetési parancsot Constantin neje vádjára adta, nem pedig azon célból, hogy fiában egy császárságra vágyótól meneküljön. Egy ily hirtelenkedve, botorul adott rendeletből hogyan fejlődhessék erős *tragikum*? – Constantin nem hogy szükségkép volna vezetve oda, hol bűnbánatában akarta éreztetni szerző a tragikumot, hanem még csodálkozunk, mikép ily fontos tettben, mint fia kivégeztetése, hogyan járt el oly esztelenül? – Azon ember, kit nagy dolgokban feleségének egy hihetetlen hazudása, magyarán szólva, oly bolonddá tesz, nem indít meg késő bánata által.

Az egész cselekvény menete tisztán mutatja hogy Crispus kivégeztetésének főindoka mostohaanyjának elhitt vádja; – de szerző mesterkélve azt ügyekszik éreztetni e darabban, hogy Constantin úgyszólva csak ürügyül használta fel neje hazudságát, hogy fiát kivégeztesse, mert *valóban* bíborát féltette tőle. – De ez felesleges halmozása a motívumoknak; mert mint a műből látjuk, Constantin csak akkor bánja meg a fia ellen kimondott ítéletet, midőn rájön, hogy az nem volt bűnös

neje irányában, hanem neje a bűnös. Midőn Constantin az ítéletet megírja, úgy látszik mind a két indok – a koronaféltés s a neje iránt Crispus által elkövetett botrány érzete egyaránt működik közre; – de az előbbi motívum csak arra való, hogy az utóbbinak nagy gyöngeségét takargassa a mint lehet. Magában egyik motívum sem elegendő fia kivégeztetésére; – de együtt véve a kettő, így gondolkodhatott a szerző magában – márcsak elég lesz talán.

Nem tagadható, hogy a complicált motívumok egy bizonyos drámai cselekményt, egy lelki mozzanatot indokolhatnak, úgy hogy a néző azon percben nem veszti el illusióját.

Egyik motívum kitoldozza a másiknak hézagait. Ámbár ügyes író kell hozzá, hogy ezen egy mozzanatra nézve is evidentiában tartson a motívumokra nézve. Ez evidentia Szigligeti úr művében azon tényre nézve is hiányzik, – s csak megcsalja a nézőt azon percben, midőn Constantin az ítéletet megírja; – mert hiszen a néző csak később tudja meg: ki van elítélve.

Azonban most a complicált motívumok e rosz oldaláról nem szólok; hanem más rosz oldalait akarom röviden fejtegetni Szigligeti művéből.

Először is a complicált motívumoknak inkább van helye regényben mint drámában. Ha például két motívumot vesz fel a drámaszerző, mindkettőt kénytelen lévén kifejteni, a dráma expositiója nagyon terjedelmes, elágazó s összefüggetlen lesz. A „Világ ura” különben rendkívül hosszadalmas két első felvonásában Constantinnak azon féltése van kifejtve, mely szerint népszerűségét s még tán bíborát is félti Crispustól. Továbbá a császárnak neje és ennek édes fiai iránt mutatott kedvezése, s Crispus jelleme van ismertetve, de azt, hogy a császárné hűtlen volna férjéhez, nem látjuk drámaisítva. Hogy e nő mennyire aljas, azt a második felvonás végén *Carustól* Crispusnak egy meghittjétől tudja meg néhány szóban mind Crispus, mind a közönség. Azonban ki van tüntetve, mennyire bízik nejében Constantin, mennyire nem is álmodja, mintha fia a mostoha anya iránt vágyakat táplálna, hogy aztán annál meglepőbb legyen a nézőre a császárné vádja. De ezen vádat, mely oly fontos motívumul szolgál, előre valami sejtelem vagy gyanúval kell vala erősbítni, hogy Constantinra nézve oly meglepő ne legyen s könnyebben hitelre találjon. E gyanú nem fért talán be a két első különben is nagyon hosszú felvonásba.

A complicált motívumok drámába hozatala ellen nem ez az egyetlen és nem is fő kifogás. Az egynél többféle motívum a legfőbb dolgot, a végkifejlést rontja meg. Így péld. *Szigligeti* „Világ ura” végén Constantin ajkairól olyforma *morált* hallunk, mintha az irigység miatt bűnhődnék; – mintha fiát azért gyilkoltatta volna meg, hogy féltette tőle császári bíborát; már pedig tudjuk, hogy a halálos ítéletet azon hiedelem idézte elő, melyet a császárné szavainak adott. E szerint a szerző maga hoz zavarba az iránt, vajjon Constantinban az uralkodási féltékenység vagy pedig a hiszékenység áldozatát sajnáljuk-e, mely hiszékenység egészen más tárgyat illetett, mint az uralkodást.

Az embert valamely tettre az életben többféle indokok összeműködése bírhatja – s ha ez bűn, akkor a törvénykönyvek értelmében a *tettest* bünteti a bíró, az indokokat legfölebb enyhítő körülmények közt hozza fel a védelmező ügyvéd. El-

lenkezőleg van ez a költészetben, hol az indokokat, az egyéniséggel járó hibákat vagy pedig a szenvedélyeket bünteti meg, vagy inkább *engedi* önmaguk által bűnhődni a költő. Szigligeti műve abban hibás, mikép a tettet bünteti s nem azon gyengeséget, melyből e tett származott; azaz több indok levén összezavarva, azt látjuk, mikép a szerző a tett elkövetését tartotta szükségesnek több oldalról indokolni, s végre a tettel büntetni; mert a tett több indokból származván, azon indokok mellékesekké válnak a tett mellett. A mű végén csak azt tudjuk, hogy Constantinnak bűnhődnie kell, mivel megölette ártatlan fiát; nem azt, hogy bűnhődnie kell, mivel könnyenhívő, vagy pedig bűnhődnie kell, mivel igen irigy volt arra, hogy megszenvedje, mikép fia népszerűsége az övét meghaladja. Shakespeare Coriolánja, Machbethje, Learje, Hamletje mind vagy egyéniségének gyöngéje, bizonyos kiváló tulajdona, vagy uralkodó szenvedélye miatt bűnhődik. Ugyanazon szenvedély vagy egyéni tulajdon buktatja meg őket, mely velük a bűnt, a hibát elkövetteté.

A tragikumnak, úgy látszik, egyik kelléke az, hogy a mű hőse nagy, dicső, jeles, mindenesetre életbeli állásánál vagy egyéni tulajdonainál fogva kiváló egyéniség legyen. Ezt szem előtt tartotta Szigligeti, mert egy „Világ urát” választott hősül.

Másik kelléke, a tragikumnak, hogy a kitűnő, részvétet ébresztő hőst azon fatalitásnál fogva, mely jellemében vagy szenvedélyében van, mintegy önkénytelenül vigye azon örvény felé, melyet sok esetben mindenki lát, csak maga nem, vagy ha lát, a mélység felé borzadva néz ugyan, de mintegy igézetnél fogva mindig gyorsabban közeledik feléje. A szenvedélyek, a lelki tulajdonok e meredek lejtőjét, ezen az egyéniségben rejlő fatumnak kényszerűségét tárja fel előttünk az újabbkori tragoediaíró. E lelki fejlesztés nélkül tragicus hatást nem tudok képzelni – s ez nincs meg Szigligeti művében.

Egy bűnt megbüntetni a világért sem elég a tragoediára. Egy bűntett körülményeiből érdekes törvényszéki tárgyalás állhat elő, s a büntető törvénykönyv mindjárt meg is határozza a büntetés nemét. De egy tragoediában mind a bűntettnek mind a bűnhődésnek szükségkép kell folynia a lélekből s egyéniségből, mely minthogy oly sok millióféle lehet, a psychologia büntető törvénykönyvét megírni senki sem kísértette meg. A ki azonban adatokat akarna gyűjteni ily végetlen munkához, az bizonynyal a tragoedia nagy mestereinek műveiből megbecsülhetlen adatokat szedhetne ki.

Sokan lehetnek a kegyelet föltétlen emberei közől, kik különösnek találandják, hogy egy veterán színműírónak akarok fölolvasást tartani a tragicumról s a complicált motívumok roszaságáról a tragoediában. De én nem felolvasást akartam tartani, csak egy két észrevételt tenni – s aztán nem is szólok veteránunkhoz, ki azon túl van, hanem inkább általán fiatalabb tragoediaíróinkhoz, kik a historiát csak azért forgatják, hogy egy bűntettet vadászszanak ki belőle, aztán azt úgy a mint lehet indokolják, a bevett szokás szerint megbüntessék, s ha a közönség nem érez is semmi tragikai hatást, nem baj! hol van azon mű, mely a pesti színpadon tapsokban ne részesült volna? – Hadd részesüljön a valódi tragikum könyekben; a kézi munka megelégszik a kézbeli tetszés-nyilatkozattal is! Salamon Ferenc.

82.

[S. F., *Heti szemle*, Budapesti Hírlap 1856. okt. 8. 233. sz.]

Heti szemle

Vasárnap (sept. 28.) *Dalos Pista.* Hétfőn *Judith és Holofernes.* Kedden: *Nevelő kerestetik* (vígjáték egy felvonásban) írta Szigligeti és *Gizella* (ballett). Szerdán *Éjszak csillaga.* Csütörtökön: *Világ ura* (először). Pénteken *Becsületszó* és *Egy nő kinek elvei vannak.* Szombaton *Troubadour.*

Öt drámai előadás közől, melylyel e kivételes hét dicsekedhetik, *háromnak* szerzője Szigligeti volt. Egyik kis mértékben népszínmű, másik kis mértékben vígjáték, harmadik kis mértékben tragoedia s mindez kisebb nagyobb mértékben már ismeretes.

„Dalos Pistá"ban nem hibáztatják, mikép szerző nem a nép legalsó osztályából vette hozzá a tárgyat. Ezt a maga idejében, midőn e mű először került színre, megjegyeztük. De akkori ismertetésünkben nem maradt hely egy megjegyzésre, melyet itt utánpótolunk. A második felvonás végén Pista fogadott nővére (Munkácsi Fl.) szívfájdalmas szavainál fölösleges a hegedűkíséret. *Szigligeti Diocletián* című drámájában sem helyeseltük a zenekíséretet, mely nem dalt, hanem szavalást kísér. A szavaló művészetnek nincs szüksége ily külső segédeszközre. A szavaló művészetnek a dalművészet felett az a nevezetes előnye van, miszerint közelebb áll a valóhoz, s közvetlenebbül fejezvén ki az érzelmeket, közvetlenebb, mélyebb, maradandóbb hatást gyakorol. A nyelv elég hajlékony arra, hogy a legmélyebb fájdalmat, ha kell, a leglyraibb hangon kifejezze. A költői eszméknek, az érzelmek szóbeli kifejezésének lehet bizonyos rhythmust adni s versekben fejezni ki azokat; – emelkedettebb, s az élet prózájától távolabb eső hangot ád a jelenetnek, ámbár ez is, ha csak egy helyen, mintegy kivételesen fordul elő, megzavarja a benyomás egységét. Mi szükség a szavalatbeli hatás sok eszközein kívül más művészetet híni segédül? Ez nemcsak hogy szükségtelen, hanem a hatás egységét még nagyobb mértékben rontja, mint prózai mű közepett a rögtönös lyrai emelkedésű szavalat. Dalos Pista Rózsija nem oly lyrai szellem, hogy érzelmeit csak zene által lehetne kifejezni. A legnagyobb drámaköltők rendkívül sok, s minden érzelmet ki bírtak fejezni a próza és vers által. Shakespeare Júliája bizonyosan mélyebben érez, magasztosabb, hőbb szerelmű, mint Rózsi, s Shakespeare-nek még sem jutott eszébe még az erdélyi magán vagy párbeszédet is hegedű vagy fuvolaszóval kísértetni. Göthe használja ugyan a zenét „Egmont"jában, de ott, hol nem lehetett helye a szavalásnak. Egmont álmát akarja festeni egy néma tüneménynyel, mely hogy többet mondjon, zene által kísértette. – A szavalást azonban nem szükség és nem jó zenével kísértetni – ez még operában sincs a maga helyén. Operákban, hol

a hatás egészen a zeneé s a dalé, nem a zenét roszaljuk az ily összekeverésnél, hanem a szavalást, melynek dallá kellene válnia; drámai műben pedig a zenét roszaljuk, mely nem hangzik össze az egész mű természetével. Egy „Dalos Pista"-féle műben azt várjuk, hogy minden, még az előforduló dalok is a tárgy természetéből folyjanak s némileg indokolva legyenek. De Rózsi fájdalmas búcsúszavainál legkevésbbé sincs indokolva a zenekar interventioja. Abból csak az tűnik ki, hogy a szerző nem tárgyát tartotta szem előtt, hanem a közönséget, melyre minden, jogosult vagy jogosulatlan eszközökkel pillanatilag hatni akar s épen ez által téveszti el a célt, mert illusiónkat rontja meg.

Bizonyos az, hogy a költői erővel nem bíró szavalás rosz ott, hol annak költőinek kellene lennie; de annyira sohasem fogja megzavarni az illusiót, mint ha a szerző a zene által nyíltan árulja el, mikép a hatás előidézésére mesterkélve törekszik. Hadd maradjon a zene a dal és ballet kísérője, melyek közől az elsőnek támogatója az utóbbinak csaknem egyedüli tolmácsa – a szavalást, mely önmagában mindent ki bír fejezni, csak zavarja a hívatlan tolmács.

Némethi az énekpróbában e darab minden előadásánál jobban túloz, s a legelső adatásnál játszott legjobban, mivel akkor legkevésbbé ment túlzásokra.

„Judith és Holofernes"t nem tudjuk mi okból rövidítették meg olyformán, hogy egy igen lényeges helyet hagytak ki belőle a végén. Az eredeti műben Juditból azon érzete bünteti meg, mely szerint nem magasabb indokokból cselekedett a gyilkolás végrehajtásakor, hanem csupán személyes boszút állott, habár midőn e tettre először határozta el magát, hazafiság és vallásos buzgalomtól indíttaték. A mint e darab nálunk színre került, e lényeges önvádnak, e bűnhődésnek alig maradt csak nyoma is. Vagy *lényeges* változások, helyesebben, rontások nélkül adassék e mű, vagy általában ne adassék. Én az utóbbira szavaznék – a közönségnek tán igen nagy részével, annyival is inkább, mivel egyik színészünk sem nyert abban valami bravour-szerepet.

A másik, e héten adott tragoediáról a „Világ urá"ról csak közelebbről szóltunk. Azonban helyén lesz az előadásra nézve megjegyeznünk, miszerint e darab nem volt jól betanulva – szabad legyen magára Nagy Constantinra nézve is megjegyeznünk, mikép szerepét könyv nélkül nem tudta annyira, miről némely fenakadásai győztek meg. Különben játékában is több volt a hidegség, mint óhajtottuk volna. A császári öltözék darabjaiból a felső, bíborpalást nehéz bársonya igen pompás volt s Egressi első megjelenésekor a kevély parancsoló magatartás jól illett hozzá; de midőn azt levetvén, egy nagyon bő, selyem hálókabát maradt rajta, a nagy embert a szó teljes értelmében „en rôbe de chambre" láttuk magunk előtt, mely nagy ellentétben állott a kevély magatartással. Újabb adat arra, mit rég tudunk, hogy Egressy az öltözékben is szereti a különcködést. Hogy szeszély-e ez, vagy tévedés, nem tudjuk. A császárné szerepét Tóthné adta, kinek éneklő, az álpathos mellett is száraz szavalásához néhány hó óta akarunk szokni. Az igazgatóság e szerint tévedett e tag szerződtetésével; – mert a közönség soha meg nem szokhatja a declamatio ezen hibás módját. Segéd szereplőkre nagy szükség van színházunknál; – de ezek választásában *kötelesség* volna vidéki színészeink közől a legjobbakat választani ki. Ha az eddigi eljárást követjük, nem sok kell hozzá,

hogy a vidéki színi társaságok túltegyenek a pesti állandó színház drámai személyzetén. Színházunk ügyeinek kezelésében itt rejlik az egyik nagy hiba. Általános elvül azt kellene fölállítni, hogy a magyar színészet legjelesbjeit bírja színintézetünk. Ez elvet eddigelő nem követék – s megvannak rosz következései, – főleg a segédszemélyzetet illetőleg. Ne kívánja senki, hogy részletekbe bocsátkozzam, személyeket nem akarok megnevezni, – de az elvet szükség kimondanunk. Vajmi nagy szükség volna ahhoz híven is járni el!

Mennyire esetlen színpadunkon, midőn valamelyik másodrangú szereplő oly rendkívül avatlannak mutatja magát. – Midőn látjuk, mikép e szereplő művészetének még elemeit sem bírja s mégis egy nagyobb, komoly műben szerepet kapván, ügyetlensége által képes az elsőbb szereplők játékát és műélvünket megrontani! – A „Világ urá"hoz egy kikiáltóra volt szükség, ki egy írott rendeletet fenszóval olvasson el. Volt is egy olyan színészünk, kinek e szerepre elég nagy hangja volt, csak a másik kellék hiányzott nála t. i. nem tudott becsületesen olvasni. – Az intézet méltósága is, ha egyéb nem, megkívánná, hogy a másodrangú szerepek se „hagyjanak ily parasztot" drámai előadásainkban!

Mind a „Világ ura", mind a pénteken adott két pályázott vígjáték nagyszámú közönséget gyűjtött be, mely ez utóbbi estve igen jól elmulatott rajtuk. Úgy látszik elkezdődött a színház téli saisonja. A színház mindig jobban-jobban telik meg drámai előadásokra is. Ezért most kellene mindent elkövetni arra, hogy a drámai előadásokon az erők teljes megfeszítésével mindent, a mi szép és jó csak hatalmunkban van, előmutassunk. S. F.

83.

[Salamon Ferenc, *Vasárnap (oct. 5.) Vén bakancsos; hétfőn Essex gróf; kedden Guzman Johanna (opera); szerdán Gauthier Margit; csütörtökön Alvajáró (opera); pénteken Világ ura; szombaton Próféta (opera)*, Budapesti Hírlap 1856. okt. 14. 238. sz.]

Vasárnap (oct. 5.) *Vén bakancsos*; hétfőn *Essex gróf*; kedden *Guzman Johanna* (opera); szerdán *Gauthier Margit*; csütörtökön *Alvajáró* (opera); pénteken *Világ ura*; szombaton *Próféta* (opera)

A lefolyt hét ragyogó oldalai közől mindenek előtt azt kell kiemelnünk, mikép azon egyetlen új eredeti dráma sem adatott. Ezen „lucus a non lucendo"t, e negatív dicsőséget érdemeül róhatjuk fel túltermékeny drámairodalmunknak! Nehogy azt higye olvasóm, hogy fele is tréfa volna annak a mit itt kimondtam, s még kevésbbé higye, mintha ez állításom ellenmondást foglalna magában. Valamint a gazdagodásban nem a bevétel mennyisége az egyetlen tényező, hanem a hasztalan kiadások kevesbítése is nagyban szerepel, úgy némely tekintetben drámairo-

dalmunk is nyer, ha színpadunkon minél kevesebb sikerületlen mű adatik. (Itt ismét figyelmeztetnem kell az olvasót, hogy nem célzok Szigligeti „Világ urá”ra, melyben ha nincs is tragicum, a mű gondos kidolgozása iránt elismeréssel kell lennünk). A nemírás is sok esetben érdem lehet s a keveset írás kétségtelenül az a költészetben! Ez évben kevés oly hét volt, mely új drámáját magával ne hozta volna, s még sokkal kevesebb volt, mely sikerült drámával, korunk e fehér hollójával dicsekedhetett volna! Tehát semmi új! Semmi drámabírálat a lapokban s semmi panasz, vád, harag, ízetlenkedés a drámaszerzők és ítészek közt – kivéve azokat, melyek egy vagy két héttel előbb virágoztak fel minden gyümölcsözés nélkül.

Azonban íme, mennyire elfoglal a dráma! Hirtelenében észre sem vettem, hogy nem csak drámával él a színházi közönség, hanem a zene és tánc gyönyöreivel is. Kedden estve, úgy van, kedden este 7-től 11 óráig térdig jártunk az élvezetek rózsáiban. Ha jól emlékszem „Guzman Johanna” új opera adatott. Zenéjét Verdi, szövegét Scribe írta – a balletben pedig, melynek címe a „4 évszak” Aranyvári szalag-táncával, oly nagy hatást sőt *benyomást* tett, minőért a látványosságok ellensége, ha ily különc találkoznék, tán kész volna örökre idehagyni Pestet – így kiáltván fel valamelyik diák bölcscsel: „O tempora!” E balletben nem kevesebb volt 12 új debütantnál, kik egy-kettő kivételével mind először léptek színpadunkra. Ha a tizenkettőnek életkorát egymásra raknók, körülbelül 50-60 évet tenne ki, annyira fiatalok voltak! Néma szerepüket igen jól tudták, s a tapsokból leszámítva Aranyvári Emília oroszlánrészét, a többi aligha nem ez értelmes LILLIPUTIAN WONDER-eket illette. Mi csak annyit teszünk hozzá, mikép adja az ég, hogy intézetünk, mely *kivételkép* gyermeknevelő intézetnek is szereti mutatni magát, e kisdedóvodai rajból jövendőben koszorúkra érdemes, s első fölléptüknél is tehetségnek kikiáltandó zsenge művésznőket láthasson idővel! A ballet szép, olasz lágyságú, német ütemű zenéje is feledtette kétségtelenül a 3-dik felvonás véghetetlenségét, mely alatt egyik szomszédom a másikhoz fordulván kérdé, mikor lesz már vége? Mire a másik azt felelte, „a mainak vége van – most a holnapit adják.” Fölösleges mondanom, hogy e „másik” *Bernát* G. volt.

Oly nagy dologhoz nem foghatok e szemlében, hogy magáról a műről és zenéjéről szóljak, mely megtette a maga hatását. A kardalok, zenekar, *Füredi* és *Ellinger* magán- és párdalai nagy tetszést víttak ki, s e tetszésből se levonni, se hozzátenni nem akarnék. Különben is e hetiszemlének célja nem lehet registrálni minden egyes előadást – mint azon kortársaink tesznek, kik egyenlő, stereotyp általánosságokban szólnak minden estéről. Hetiszemlénket főleg azért hittük előnyösebbnek, hogy a figyelemreméltóbb tüneményeket kiemelhessük, s a lényegesebb észrevételeknek több terük legyen.

Így én a múlt heti drámai előadások közől különösen egyről tartom fontosnak szólani, melynél szebb fényben ragyogni régóta nem láttuk drámai művészetünket.

Maga a dráma ellen, mely múlt szerdán adatott, több kifogásunk lehet. Midőn a múlt tél kezdetén Dumas „Gauthier Margit”járól mint először adatott műről részletesben szólani alkalmunk volt, mi is tettünk egykét észrevételt e műnek sajátságos tragicumáról – s még akkor elmondottuk, a mit most Kakas Márton, mi-

kép a mű végéből bizonyos kórtani irány látszik, mikép a mű hősnőjének erkölcsi egyénisége ellen is lehet kifogásunk. – Tagadhatlan, mikép maga a mű szerzője rosz úton jár, midőn a társadalomnak nemcsak megvetett, hanem megvetést érdemlő osztályán gyakorolja lélektani belátását s művészi tehetségét. Azonban tagadhatlan az is, hogy „Gauthier Margit" magas fokát mutatja az írói tehetségnek. Szerzője avatott a jellemzés finomabb titkaiban, az érzelmek drámaisítása, fejlesztése s élethű előállításában. A hősnő, Margit az erkölcsi nemesedés, s a szándékos viszszaesés (mely visszaesés kétségbeesésből származik) több mozzanataiban, az önfeláldozásban s azon küzdelmekben, melyekben a nemesebb érzelmek diadalmaskodnak, diadalmat ví ki egyszersmind a néző szívén is. A hölgy naiv, s e naivságot mélyen fogta fel az író. Margit fiatalkori élete, melyben a fényűzés és raffinirtabb bűnök iskoláján ment át, egy a kacérságban túlmívelt hölgy képét váratnák. De nem ilyen színben látjuk őt. A raffinirozott érzelmek helyett meglepő naivságot mutat a valódi érzelmek dolgában. A civilisatio külmáza és tévedései közepett oly naiv maradt, mintha természeti állapotban nőtt volna fel. E sajátságos naivitást nagy művészettel tüntette föl a szerző – és pedig drámailag – azaz nem annyira mindennapi szavakban, mint a nyilatkozatok újszerű modorában.

*Bulyovszkyné*nak az első felvonásban nem sikerült annyira e finom vonás feltüntetése. Többször a szelídebb nyilatkozatoknak igen erős kifejezéseket adott – s hol nem működött is erősebb szenvedély, szavait szenvedélyesebb mozdulatokkal kísérte, mint kellett volna. – Mindezt annak tulajdonítottuk, hogy színházunk e tagja egy egész félév alatt csak egy párszor lépett fel – a művészet pedig folytonos gyakorlatot kíván.

Nem csalódtunk. Bulyovszkyné a második, harmadik és negyedik felvonásban egészen otthon volt, s egész művészeti fensőbbséggel játszott. – Szerepe e lényegesebb, küzdelemteljesebb részében az érzelmek, a jellem finomabb árnyalatai határozott s egyszersmind gyöngéd kifejezést nyertek. Innen azon ellenállhatlan hatás, melyet a közönségre tőn. – A művész valódiságát nem a tapsok határozzák ugyan, – de vannak tapsok, melyek azt kétségtelenül bizonyítják. A mesterkélt tetszésnyilatkozatokat meg lehet különböztetni azoktól, melyek önkénytelenül törnek ki – s a közönség legműveltebb osztályától (mely ez előadáson szépen volt képviselve) indul ki. Csak művész képes ily önkénytelenül hatni meg a közönséget. – A mesterkedő bravourjai is aratnak tapsokat; – de szerepe több részében kimutatván azt, hogy nem támasztja azon érzelmeket, melyeket akarna, – elárulja, hogy a valódi szikra nem lelkesíti. A valódi művész azzal különbözteti meg magát, hogy a közönség egészen hatalmában van, hogy érzelemnyilatkozatainak mindenike hasonló érzelmeket támaszt a nézőben és hallgatóban – úgy szólva azt teszi a közönséggel, a mit neki tetszik. – E tünemény nagy ritkaság, s e tünemények egyikét láttuk, habár – megvalljuk nem épen teljes mértékben – múlt szerdán este. A valódi meghatásnak, érzelemnek hónapok óta nem volt oly diadala színpadunkon, mint ekkor. Ha drámánk bár mindig nem is, de minél gyakrabban aratna ily győzelmeket a közönség érzelmein, nem volna mit irigyelnie az operától.

Félreismerhetlen volt a haladás, mit Bulyovszkyné tőn e szerepben, e darab első adatásai óta. A mi az első előadásoknál csak egyes villanatokban tűnt fel, most nagyobb egységben, összeolvadásban láttuk, s e haladás, mely erős törekvésre s tanulmányra mutat, magában is teljes méltánylást érdemel. A művészeti tehetséget a tanulmányi akarat és tanulmány-képesség dönti el. Az akarat első kellék ugyan, de nem elég. A művészetben gyakran gyümölcstelen a tanulmány, ha hozzá a képesség hiányzik. Ott hol a tanulmánynak sikerét félreismerhetlenül látjuk a haladásban, mindig nagyobb nagyobb reményeink lehetnek.

Mivel tapasztaljuk, hogy Bulyovszkyné, hogy úgy mondjuk, a tanulmány embere, nem habozunk – (s mikor haboztunk kimondani azt, mit helyesnek láttunk?) egy észrevételt tenni, különben *jeles* játékára, melyet tökélyesnek egy szóval sem mondottunk.

Figyelmeztetjük nevezetesen azon helyekre, hol a szövegben hirteleni átmenetek vannak egyik érzelemből a másikba. E hirteleni átmeneteket az hozza magával az írónál, hogy a dráma rövidségre törekszik. Az ügyes elbeszélő költők terjedelmesebb művekben a gyors átmeneteket kerülik – s a jó eposzokban minden ugrás nélkül történnek az átmenetek. Oly művekben pedig, minő a ballada és dráma, rövidebbre szabott terjedelmüknél fogva nincsenek mindig szavakból készítve a hidak ez átmeneteknél. E híd a kedélyben, a lélekben készül – s csak a költői ösztönszerűség képes itt megtartani a természetességet. Ez átmenetek egyik érzelemből a másikba, egyik eszméből a látszólag távol eső eszmékre Shakespeare-nél legfeltűnőbbek s erős költői érzék kívántatik hozzá, hogy az összefüggést belássuk, megérezzük. A színészre nézve igen fontos ez öszszefüggés belátása. Neki nem csak azt kell elszavalnia, mi tiszta szavakban van papírra téve, hanem elő kell tükröznie a sok költői symbolumok gyanánt szolgáló szavak alatt lappangó mélyebb jelentéseket – neki úgyszólva, inkább mint másnak, a sorok közt is kell olvasni tudnia. E sorok között rejlő értelem a jó drámákban mindenütt ott van, s leginkább az átmeneteknél. Az átmenet hézagaiban néha egész sorozata rejlik az eszméknek, érzelmeknek, a nélkül, hogy azoknak szó volna adva. Itt a színésznek játékéval kell elkészítnie a hidat. Az első érzelem utórezgéseiből természetesen kell átmennie a rákövetkezőbe – s nem hagynia hézagot a szövegben.

Valahányszor a színész hangja a legnagyobb megindulás után egyszerre mindennapi szárazsággal szólal meg, – elvesztjük az illusiót. Mintegy emlékeztetve vagyunk, hogy az előbbi érzelmek nem voltak valódiak – az egész csak színpadi productio. – A játék ezen neme igen válságos pont a a színész valódi tehetségének megítélésében. Közelebbről láttuk a német színészet egyik híresebb drámai színészét *Devrient*-et, ki más jelességei mellett gyakran esett e hirteleni átmenet hibájába, mi sokat vőn le művészete valódisága iránt alakítható fogalmunkból.

Bulyovszkyné ez átmenetekre most úgy látszik nagyobb figyelemmel volt, mint ennekelőtte; – de egykét esetben most is eloszlatta az illusiót az érzékeny hely után rögtön következő száraz, mindennapi hang.

Ha e tekintetben sorra veszszük drámai színészeinket, egy sincs ki kisebbnagyobb mértékben ily hibákat ne követne el legjobb szerepében is – s ezért tartottam szükségesnek a tárgyat bővebben fejtegetni. – Természetes, mikép e részben

sok függ a felfogástól, s a művész egyéniségétől. Részint a felfogásnak, részint az egyéniségnek tulajdoníthatjuk, mikép *Jókainé* kevesebb ily hibát követ el. Ő szerepeiben mintegy a főhangot fogja fel s azt kevés nüançe-szal és változatossággal adja. Nem emelvén ki annyira az egyes részleteket, természetes, mikép az átmenetek sem mutathatnak oly ellentéteket. Csakhogy ő aztán az ellenkező hibába esik – még legjobb szerepeiben is bizonyos egyhangúság ellen panaszolhatunk, mely onnan ered, hogy igen sok kiemelendő részletet nem emel ki.

E különös kiemelésre bizonyos bátorság kell s sokkal nehezebb aztán egyfelől mértéket tartani, másfelől az átmeneteket természetesekké tenni. E marquirozott játéknemet követi Komlóssy Ida, Egressy. Az első igen sokszor megy tehetségén túl a marquirozásban, s aztán valamint szavalásában nem azon szóra fekteti a súlyt, melyre kellene, gyakran akar oly helyeken fejezni ki nagyobb érzelmeket, hol a darab nem kívánja. Egressy, pedig az egész műben többnyire csak egyes helyeket emel ki, a többiben oly nyugalmat mutat, mely a közönynyel, hidegséggel határos.

Bulyovszkyné, úgy látszik, nagy gondot fordít egyes szerepeire, s ügyekszik a darab egyes részeit kellő arányban emelni ki; – csak az átmenetekre kellene nagy gondot fordítnia. A mi pedig őt kiválóan jellemzi, az a folytonos haladás, azon tanulmánybeli kitartás, melyet sikeresnek tapasztalunk.

Többször említettük, mennyire szükséges volna oly jeles drámákat választani ki előadás végett, melyek többszöri látás után sem veszítnek érdekükből, s melyek ennélfogva érdemesek arra, hogy színészeink egész ügyekezetüket annak betanulására fordítsák. – Ez igen fontos főleg színészeinkre nézve, kiknek haladását nem mozdítja elő az, ha minél különneműbb szerepeket visznek egymásután s a nagy változatosság közepett egyikre sem fordíthatnak kellő szorgalmat. – Egyegy mélyebben gondolt és jól írt dráma szerepeit egy két próba- és egy két előadásra igen bajos minden kis részleteiben teljesen felfogni és híven, következetesen vinni ki. Erre hosszasabb tanulmány, gyakoribb előadás szükséges – Azon tünemény, mikép a világ legnagyobb hírű s legjelesebb színészei csak néhány szerepben mutatják ki tehetségüket teljes fényben – csak néhány szerepre fordítják tanulmányaikat, épen arra mutat, mikép e nagy tehetségeknek hosszas tanulmányra van szükségük jelesebb nem nagyszámú szerepekben. – Színházunk azon tekintetben lehetne drámai iskola, ha jobb tehetségeknek egyes kitűnő szerepekben többször volna alkalmuk fellépni – nem pedig abban, hogy zsenge fiatalokat képezzen ki a – routinra! – Vajha színészeink is ügyekeznének kiismerni magukat s mindig mélyebben tanulmányozni jobb szerepeiket. Vajha jutalomjátékaikra ne választanának mindig bárminő, csakhogy új drámákat, hanem ekkor jobb szerepeikkel lépnének föl!

Komáromy úr Essexben lépett fel mint vendég, múlt hétfőn. Ez előtte egészen új szereplésről nem szólunk – jövő héten fogunk szólani szerepléseiről. Salamon Ferenc.

84.

[Salamon F., *Heti szemle*, Budapesti Hírlap 1856. okt. 22. 245. sz.]

Heti szemle

Vasárnap (oct. 12) *Bányarém.* Hétfőn *Sevillai borbély.* Kedden *Komáromy* A. föllépteül *IV. László.* Szerdán *Guzman Johanna.* Csütörtökön *Párisi naplopó.* Pénteken *Guzman Johanna.* Szombaton először *Kísértet*, eredeti népszínmű írta *Szigeti* József. (*Szigeti* javára)

Múlt szombat este a közönség nem annyira *Szigeti* jutalomjátékára, mint új színművére gyűlt oly nagy számmal egybe. A közönség szokatlanul kitett magáért tapsaiban, midőn a szerző megjelent. Nincs csizmadia, ki annyi koszorúban részesült volna mint *Sass* István (Szigeti) első benyitásával a színpadra. Az „éljen éljen”-ek után azt hittük, már hiában is várunk pontot – minden legkisebb comma nélkül folytak azok tudnáisten hány percig. Szigetitől egy újabb „Vén bakancsos”t várt a közönség – s a várakozás oly erős hit jellemével bírt, mikép a közönség monstre tapsai legteljesebbikét előlegezte a szerzőnek.

Természetes, mikép az ily előlegezésekben olykor csalódik az ember s félünk, hogy a közönség is csalatkozott. A „Vén bakancsos”-nál nem jobb, ahhoz még csak nem is hasonlítható darabot néztünk végig. Ezt senki sem veszi szomorodottabban, mint alulírt, ki kapva kapna oly alkalmakon, midőn a közönségnek új diadalokról tehetne jelentést, midőn a dicséret harsonájába fúhatna, midőn felmagasztalhatná, sőt megénekelhetné az új színművet.

Az előlegezett taps érdemelt volt azért, mivel a „Vén bakancsos” íróját illette – melyet mi nem mondom, a darab érdemeihez, hanem tehetségünkhöz képest dicsértünk, s melynek ismertetésénél örvendező húrokat ügyekeztünk pengetni. Oly jól esik már maga a diadalérzet, s mennyivel jobban esik a diadalérzetben az egész olvasó közönséget részeltetni és őt is tapsokra ragadni! – Nincs is a világnak könnyebben lelkesedő népe, mint az újságírók, kik előtt képzeletben ott áll egy ország közönsége, mely egyegy örvendetesebb tünemény diadallövéseit ezerszeresen viszhangozza – minden postaállomásnál. A journalista mindig azt képzeli, hogy egyegy cikkecskéhez szorított lelkesedése távirdai batteria, mely egy pár nap alatt az egész országot befutja, – s igen természetes, hogy mások diadalának közlésében a maga lelkesedésének diadalát is látja: E diadalnapok igen szépek – kár hogy épen annyira ritkák is!

A „Kísértet” Szigetinek e negyedik műve, ha a „Vén bakancsos”on kezdjük színműírói pályájának időszámlálását – nem tartozik a ritkák közé, melyekről magasztalással, vagy csak némi örömmel is szólhatnánk. E darab minden érdeme két, kisebb-nagyobb mértékben eltalált alakban fekszik, – kik csak nagyobb indulataik

kifejezésében szűnnek meg hívek lenni magukhoz. Mint álló képek jól el vannak találva, de az indulatok mozgalmában elvesztik az egyensúlyt – a mi a csizmadia inassal a szó teljes értelmében egyszer testileg is megtörténik. Ez állóképeket, a csizmadia és inasa (Szerdahelyi) alakját ismernünk annyi, mint az egész mű minden jó oldalát ismernünk – s ezért egy fényképész két rajzban jobban elmondhatna minden dicséretest e műről, mint mi, kik csak tollal rajzolhatunk.

A csizmadia, *Sass* István izmos testén szűk magyar nadrágot visel, e fölött világos nyári mellényt sárga virágokkal. Midőn otthon van egy ingben szokott járni, ha elmegy hazulról, egy oly fekete köpenyt vesz föl, melyben úgy néz ki, mint egy mozgó katonaköpönyeg. Felső galléra alig takarja a vállakat. A fontoskodó komolyság még lépteiből is kilátszik, mintha arra vigyázna, hogy lépteiben is a helyes megfontolást és becsületességet lássuk. Beszéde nemcsak hogy nyugodt, fontos, hanem igen válogatott és mesterkélten ünnepélyes – többnyire a biblia styljében beszél – az „avvagy" „tészen" és „mégyen" szavakat használja. Még feleségével és inasával is mindig ezen nyelven beszél. Midőn neje arra akarja rávenni, hogy egyetlen leányukat, *Zsuzsit* egy molnárhoz adják, kinek adósok, s ki, habár Zsuzsi nem szereti, igen gazdag, a becsületes csizmadia ellene szegül e tervnek. Midőn az asszony előszámlálja, hogy *Kállosi* molnárnak ökre, tehene, marhái vannak, a csizmadia azt jegyzi meg: „Ne kívánjad a te felebarátodnak se ökrét, se szamarát, se semminémű marháját – azt mondja az Írás."

Miska a csizmadia inas arról nevezetes, hogy gazdáját a bálványozásig szereti. – Ő azt hiszi, oly okos ember s oly jó csizmadia a világon sincs, mint a minő Sass István. Ezért, habár 22 éves már, mégsem akar legénynyé lenni. Minek is, hisz oly jól kitanulta már mesterségét gazdájánál, hogy többet nem tanulhatna, ha vándorolni megy is! Azonban nem csak gazdáját bálványozza ő, hanem annak említett leányát Zsuzsit is, ki viszont szereti. Nem akarunk az inas alakja ellen kifogásokat tenni. Nadrágán a bőr foltok, melyek mozdulataira még libegnek is – minél terjedelmesbek, szurtos, mint minden csizmadiainas. Legtalálóbb azonban rőt hajzata, mely homlokán rövidre van nyírva, azonban két füle előtt és hátul kissé hosszan nyúlik le: együgyűsége, becsületessége s gazdája bálványozása comicus alakká teszik magában, csak nehezen foghatjuk föl azt, hogyan lehet a takaros kis *Zsuzsi* e sihederbe szerelmes.

A szerzőnek e két alakja agyában megszületvén: kérdés hogyan használja fel őket egy cselekvény bonyolítására? Itt van a bökkenő! – s itt van a mű gyengéje! Az első felvonásban még csak megjárja, a hol igen kevés történik, de az utolsó két felvonásban mindig jobban hanyatlik a mű. Oly pongyola e mű összetartása, mint egy híg gömbé, mely sebesebb mozgásba jővén a levegőben is, mintegy magától mállik szét.

Említettük, hogy Sass István a gazdag molnárhoz nem akarja adni a leányát, pedig a molnárnak adós. A molnár úgy áll boszút e kosárért, hogy a csizmadiától négy szem közt átvévén a tartozást, a kötelezvényt nem adja vissza – sőt eltagadja, hogy a csizmadia neki megfizetett volna.

Nem akarunk nagy súlyt fektetni a rendkívül becsületes csizmadia e hiszékenységének megrovására, – csak azt akarjuk mondani, mikép akkor, midőn a

csizmadia megadja a pénzt, s a molnár ezt mondja az inasnak: „jőj velem, *valamit* adok neked – hozd el" e *valami* szó valószínű ugyan, de ez a valószínűség elenyészik, midőn az inas azt hívén, hogy valami nehezet kell elhozni, egy nagy kosarat hoz elő, s a gazda ekkor sem mondja egy szóval is, mikép egy *iratot* és nem kolompirt kell elhoznia a molnártól. A kosárban a molnár elutasítására élcet láthatunk ugyan, de ez élc nem érdemes arra, hogy a valószínűség szenvedjen miatta.

Hasonlókép egy élc miatt van feláldozva az inas jellemének következetessége, midőn gazdája az elkobzandókat siratván, az inas több együgyűséggel, mint különben, gazdája előtt a lábszíjjat is siratja, melylyel őt az megfenyítette olykor olykor.

Az első felvonás a kötelezvény ügyével végződik – s mint látjuk a „Kísértet"-ről szó sincs.

A csizmadiának mindenét el akarják árverezni a második felvonásban. Ekkor neje is rátámad, kit igen szeret, miért nem adja Zsuzsit a gazdag molnárhoz. Sőt a rosz feleség még átkot is mond férjére, ki koldusbotra juttatá. A csizmadia kútba ugrik bújában! – Ez a második felvonás – a kísértet még sincs.

Mi csak két felvonáson keresztül ismerjük *Sass* István uramat, az előtt soha sem láttuk; – de elég volt e két felvonás arra, mikép róla föl ne tehessük, hogy e családi szerencsétlenség miatt egyenesen a kútnak menjen. Az a csizmadia, ki neje minden szidalmát oly türelemmel hallgatja, s ki már az első felvonásban oly heves vita után bírt rögtön kibékülni feleségével, hogyan tesz ily esztelenséget? – Ez legalább a darabban nincs kimentve. Már azon szenvedélyes pörben, melyet feleségével folytat, a csizmadia nem az az ember többé a ki addig volt. Azt mondja „mindjárt megreped a szíve," midőn neje „verjen meg az Isten" féle kifejezéseket használ. – E vita nincs jól kivíve, s a szerző nagy gyengeséget árult el az indulatok festésében – hogy ne mondjuk ismeretében. A tele torokkal kiáltott prózai átkozódások, s „a megreped a szívem"-féle általános kifejezések se nem jellemeznek, se a szenvedélyek kifejezésében nem tesznek hatást. Van a költészet legalsóbb nemének is bizonyos határa, melyen túl nem hogy valami hatást tenne, hanem visszataszít. – Habár megtudjuk, mikép a csizmadiáné nem akarta annyira vinni a dolgot, hogy férje kútba ugorjék, habár szitkozódása célja csak az volt, hogy férjét az utolsó percben is, midőn a dobraverés már megkezdődött, rávegye arra, hogy Zsuzsit a molnárnak adja: azt a csizmadiánét, s a hozzá hasonló nyers személyeket, kik csak a legvadabb prózában beszélnek, sohasem látjuk örömest még az életben sem – nem hogy a költészetben, habár némely írók azt látszanak hinni, mikép a színmű valami alábbvaló neme a költészetnek, mint annak más fajai. Akarja-e szerző festeni az érzelmeket, vagy pedig a sentimentalismustól tartván, nem is akarja kifejezni? E kérdésre nem felelek, habár szerző eddigi művei meglehetős határozott véleményre jogosítnak fel.

Megengedjük ugyan, hogy az indulatok, érzelmek erőteljes kifejezése nehezebb, felsőbb rendű, mint egy embert nyugodt állapotban elénk állítni; de az írótól legalább azt követelhetnők, hogy ide fordítsa minden tehetségét. S vajjon feljogosít-e minket valami, hogy kimondjuk, mikép Szigeti a szenvedélyesebb helyekre nem fordít elég figyelmet, munkát és időt? Láttuk-e hány óra vagy perc alatt írta

meg műve ezen részeit? – Nem, mi nem láttuk a szerzőt műve fölött izzadni, nem tudjuk, vajjon két hét, vagy, mint egy közelebbi tragoediát, hat esztendő alatt gondolta ki és írta-e meg szerző a „kísértet”et; de a művön csalhatlan jelei vannak az elsietésnek, és e jelek a styl rendkívüli pongyolasága, melyet szerzőnek minden művében, s a „Vén bakancsos”-nak is épen azon részeiben tapasztalunk, melyekben erősebb érzelmeket kellene kifejezni. Mint más alkalommal s más vígjátékírónk működésére megjegyeztük, a styl pongyolasága a világért sem természetesség – a természetességet legtöbbször a műgond adja meg. Hogyan is kívánjunk műgondot, midőn látjuk, hogy azon népszínmű- és vígjátékíróink, kiknek egy két darabjokat tetszéssel fogadta a közönség, versenyezve ügyekeznek minél többet írni, hogy az újságokban nevük mellett e banalis epitheton álljon „szorgalmas színműírónk.”

Térjünk azonban vissza a darabra – s menjünk át a 3-dik felvonásra, melyben többek közt a *kísértetnek* okvetlenül meg kell már jelennie, minthogy a harmadik az utolsó felvonás. Csakugyan meg is jelen az. A kísértet nem más, mint maga a csizmadia. A helybeli földesúr nagy pártfogója Sass Istvánnak, s épen a harmadik felvonásra érkezik a faluba. Ennek házához viszik a kútból kivont csizmadiát, hol kisül, hogy még életben van. Nemsokára talpra áll a majszter – s a földesúrral szemben erősíti, mikép a molnárnak becsületesen megfizetett, de az nem adta vissza a kötelezvényt. Hogyan vallassák ki a molnárral magával az igazat! – Ez most a kérdés. A földesúr egy szomszéd szobába bujtatja el a csizmadiát. Éjszakának idején magához hívatja a molnárt, s az megjelenik. Az uraság bort parancsol számára, s hárman, a földesúr, orvos és a molnár leülnek tarokozni (a molnár, mint látjuk, a máriáson és filkón túl van – a honoratiorokhoz tartozik!) Midőn legjobban mulatnak, kártyáznak és isznak, megjelen a csizmadia tetőtől talpig fehér lepedőben. A molnár csaknem szörnyet hal ijedtében. A többiek erősítik, hogy mit sem láttak. A kísértet kimegy – a kártyázás tovább foly; de a kísérlet újra megjelen. Másodszori, vagy harmadszori megjelenésére a molnár térdre esve vallja ki, mikép a csizmadia csakugyan kifizette az adósságot, s ő most kétszeresen adja vissza azon öszszeget, melylyel a molnár tartozott. Zsuzsi pedig a csizmadiainasé lett, ki igen keveset lendített az egész darabon. E harmadik felvonásban tán még kevesebb a valószínűség, mint a másodikban. A földes úrnak a molnárral való bánása egészen valószínűtlen – mi oly írónál, ki az élet prózájával akar hatni, igen nagy hiány, miután más nemű érdeket nem adhat a jelenetnek.

Az egész mű szerkezetén ugyanazon pongyolaság látszik, mit az irályban tapasztaltunk. Mindenik felvonásban másmás hang, a nélkül, hogy a közbejövő események találékonyságra mutatnának. Az írónak két alakja meg volt agyában, s tán az első felvonásra is nagyobb gondot fordított, – a két utolsó felvonás, akár a motívumokat, akár a kivitelt, akár az inventiót tekintjük, mintha folyvást haldokolnék a gyengeség miatt. E haldoklás főleg az utolsó felvonásban látszik, hol pedig az érdekeltséget legmagasbra kellene csigázni. Szerző szokott körülményessége s a kivitelben nála tapasztalt kényelmes nyújtózkodás itt igen hosszadalmas. A Zsuzsi és Miska közt történő szerelmi vallomás rendkívül hosszú párbeszéddé

nyúlik ki, mely párbeszédnek ügyes szövéséről semmi dicséretest nem mondhatunk.

Heti szemlénkben még egy-két előadásról kellene szólanunk; de a szűk tér miatt csak a csütörtöki előadásról egy pár szót: *A párisi naplopó*-ban *Fáncsy* Ilka k. a. egy 17 éves *fiút* játszott. Nem vonjuk kétségbe se tehetségét, se jövendőjét, ha azt mondjuk, hogy e szerepet adni nem bír se elég ügyességgel se elég tehetséggel. A rendezőség azt épen úgy tudja, mint akárki e világon – de személyek iránti kedvezésből egyegy estvét gyakrabban áldoz föl mint kellene. Az egész előadás igen gyenge volt, s a legroszabb játszók közt kell megemlítnünk Lendvay-t. Salamon F.

85.

[S. F., *10 000 forint*, Budapesti Hírlap 1856. okt. 28. 250. sz.]

10 000 forint

Eredeti népszínmű 3 felv. dalokkal. Írta *Szigligeti*, zenéjét Doppler F. Szerdahelyi K. javára először, szombaton oct. 25-n

A fönnebbi kövér 10 000 forintot mint a dráma hősét kell bemutatnom. E pénz körébe van öszpontosítva az egész dráma érdeke. E pénznek regényes, ulyssesi kalandjait látjuk 3 felvonáson keresztül. E tízezer forintnak veszett híre kelt, e tízezer forintot kötelezvény képében elsikkasztják, azután egy szerelmi vallomással csalják ki, ez öszszegért egy becsületes lakatos el akarja adni leányát, egy földbirtokos ez összegért el akarja adni lelkét, s csak nagy lelki harc után szabadul meg a gonosztól, ez összeget ellopják, utána lőnek de nem találják jól, s csak később akadnak rá egy erdő közepett, és végre, mi mindezeknél több, s a minél nagyobb gyalázat egy ily kerek summán nem történhetik, el akarják adni 4000 forinton! Minő megaláztatás e szerencsétlen üldözött összegre nézve, mely regényes drámai hősként lépett föl! Szerencsére e devalvatio nem történik vele s sértetlenül megy a jogszerinti tulajdonos kezébe.

Nem elég-e ennyi kaland arra, hogy előttünk a hős érdekessé legyen? s általában szeretném tudni, miért ne lehetne 10 000 forint épen oly méltó hőse egy népszínműnek, mint egy cigány, egy haramia, bakancsos vagy csizmadia? A pénz mindezeknél magasb rangot foglal el az életben. A pénz most hadvezér, majd a békemunkák leghatalmasb vezetője, most menyasszony, majd vőlegény, szóval a dicsőség, nagyság és boldogság megszemélyesítője napjainkban. Az emberek büszkébbek rá, mint minden egyébre. Az agg nem ezüst fürteiért, hanem 10 vagy 100 ezereiért követeli a tiszteletet, a férfi büszkébb rá mint tetteire, a nő mint házi erényeire, a bájos leánykák kevélysége ritkán egyéb a gazdagság *arany füstjénél.*

Miért ne szerepelhetne a kevély hatalmasság épen oly joggal a színpadon is, mint a hajdani dicsvágy és hősiesség, midőn az életben is ez játsza a főszerepet?

Vakmerőség volna egy színműírótól gúnyt űzni e hatalmassággal. Annyira el van az ismerve, mikép gúnyját ízetlennek tartaná a közönség. S nem is kell hinni, hogy Szigligeti műve végén elcsépelt és már elfeledett satyrát írt volna a pénzre, ő a 10 000 forintot nem tette comicaivá, nem tette a pénzt nevetségessé. Úgy mutatta fel, mint az életben szerepel. Komoly küzdelmeket, bűnöket látunk általa elő-idézve, s csak a kapzsik egynémelyike válik nevetségessé. – A mű vegyesen drámai és comicus, habár ez utolsó a túlnyomó elem.

A címül szolgáló összeg nem csak azért 10 ezer forint, hogy kerek szám legyen a színlapon, hanem mintegy meghatározza a társadalmi kört, melyben a darab lefoly. Oly körnek kell ennek lennie, melyben ez összeg elég nagy arra, hogy az emberek mindent elkövessenek érette, s még sem oly alsó fokú, hogy ez összeg való-színűtlen nagyságú legyen. A földbirtokosok és jobbmódú mesteremberek osztályában játszik e darab. – A pénzen kívül a szerelem, a lelkiismeret, az apai érzelem vagy inkább érzéketlenség, a barátság, mind szerepet játszanak – s képzelni lehet, hogy ennyi tényező egy gyakorlott kézben mennyiféle bonyodalmat, menynyi érdeklő helyzetet állított elő. E darabban a bonyolódás s helyzetek lévén az érdeklők, leghívebben járok el ismertetési tisztemben, ha a mesét mondom el magában.

A függöny felvonásakor egy lakatos műhely áll előttünk. Vasárnap van, mert a két legény, kit ott látunk, nem dolgozik. Egyik olvas, a másiktól megtudjuk, hogy útra készülnek. Az olvasó, s mint első pillanatra látjuk, műveltebb lakatos, *Mezei* Károly (Némethi). A másik ennek Pyladese, ki barátját akárhová követné, Weis József. (Szerdahelyi) *Mezei* Károly utazni vágyik. Egy remeket készített a minap, de mivel a nemes céhnek nem tudott elég borravalót adni, nem fogadták el a céhbe, habár valóban remekelt. Az utazási terv könnyen készült; de nehezebb a kivitel. Nem várt akadály állja útjokat. Szép szándékuk mindjárt az első lépésnél a szerelem farkasvermébe esik. *Mezei* rég óta szereti gazdájának egyetlen leányát, *Sümegi* Marit. Most tudja meg a szolgálótól, mikép Mari hasonlókép szereti őt. A Mezei barátja, Weis a szolgálóba szerelmes. S miért ne? E szolgáló, Klári (Munkácsi Fl.) oly csinos, módos, ügyes és csaknem művelt, mint akármelyik szobalyány. Előttünk vallanak egymásnak szerelmet. Klári egy fekete kötőn függő arany-szívecskét ád szerelmi zálogul Weis Józsefnek, ez viszont elővesz egy ollót, s tömött hajából egy kis félmaroknyi fürtöt nyújt Klárijának. Ha szerző szolgálót hozott színpadra, örömestebb elnézzük, hogy kissé csinosabb legyen, mint az életben szokott, lenni, s Klárit örömestebb látjuk, mint a szurtosságig hű alakokat. *Mezei* Károlyra visszatérvén, ki legtöbb érdekű személy a „10 000 forint"ban, szíve nemcsak lyányt tud igazán szeretni, hanem apját is szerette, kinek ő igen keveset köszönhet, mióta felnőtt. Apja egy rosz lelkű gazdasszonyt tartott, ki az apát elidegeníté fiától. Most ez belép s elbeszéli, hogyan halt meg Károly apja. A jó fiú annyira megsiratja apját, hogy csaknem megsokalljuk – t. i. a színpadon. A volt gazdasszony neve *Kökényesiné* (Horváth Teréz) ki csak azért jött tulajdonkép, hogy kitudja a megboldogult fiától, nem sejt-e ez valamit, hogy az öreg Mezei a házon és szőlőn

kívül, még pénzt is hagyott volna hátra? Mezei Károly erről mit sem tud. E kérdezősködésből azonban barátja Weis belátja, hogy Kökényesiné valamit elsikasztott barátja meghalt apjától, s fölteszi magában, hogy mindent el fog követni, az özvegy Kökényesiné bizalmának megnyerésére, s a sikkasztások kivallatására. Erre nézve el akarja hitetni az öreggel, mikép nőül veszi őt. E terv a harmadik felvonásban vitetik ki. Most a két lakatos legényen kívül egy harmadik lép föl, a kinek a bor annyira megártott, hogy inkább hozzák mint jön. E legény *Halmai* Sándor, korhely, iszákos, játékos, mesterségét nem érti; de apja vagyonos ember, *Halmai* Sándor (Tóth) szépen mutatja be magát! Ugyanazon nap, midőn atyját várja, midőn remekjét akarja bemutatni a céhnek, sőt egyszersmind jegyet akar váltani az említett Marival, a gazda leányával – ennyire méltatlannak mutatja magát mind apja, mind leendő jegyese, mind a céh előtt! – Remekjét, egy útiszekrényre készített mesterséges zárat, nem is maga készítette, hanem bajtársai s most vetélytársa *Mezei* Károly. Megérkezik az öreg Halmai Bertalan, a korhely legény apja, ki vagyonos ember létére azért adta fiát lakatosnak, mivel az iskolában mitsem tanult. Nem nagy öröme van az apának e fiúban, ki oly állapotban van, hogy apjára sem ismer. Azonban *Sümegi* a lakatosmester minden áron sürgeti, hogy leánya, Mari e korhely fiúval eljegyeztessék. (Első felvonás).

A *Sümegi* lakatos (Szilágyi S.) dísztermében vagyunk, hol a kijózanult Halmai Sándor be fogja remekét a céhnek mutatni. Mezei Károly egy percre időt nyer Marinak bevallania szerelmét. Felhozatik a remekben készült zárakkal ellátott úti szekrény. A céhbeliek egyike sem tudja felnyitni. Halmai Sándor, midőn a zár nyitját megmutatja, általános tapsokban részesül a céh részéről – a zárt valódi mesterműnek ismerik el. Azonban a céhbeliek egyike értesítve van a szekrény egy titkosabb zárjáról. Ennek fölnyitására szólíttatván fel Sándor, be kell vallania, mikép a szekrényt nem maga készítette. E rejtékre különben is Mezei Károly neve van felírva. Így bukik meg a korhely Halmai álremeklésével, s így ví diadalt Mezei Károly a céh fölött, mely nem rég visszavetette remeklését. Azonban győzelme nem vala eldöntő. A céhbeliek e cselért megboszankodtak reá, sőt most Sümegi is kiadja mind neki, mind barátjának az útlevelet. E kudarc dacára Sümegi Halmai Sándorhoz akarja adni leányát. A leány óvást lesz. De az apa azon tízezer forintért, melyet az öreg Halmaitól remélt, kényszerítni akarja a leányt. Az öreg Halmait még nem vették volt egészen rá, hogy a 10000 forintot átadja. Ez azt mondá, hogy nála van ugyan épen ennyi pénz, de azzal egy barátjának tartozik, ki vele közös üzletet vitt. A pénz másé levén, az öreg nem vihetné el lelkén, hogy mint magáét dobja oda érdemtelen fiáért. Most, miután fia megbukott a lakatos céh előtt, s miután a leendő ara oly kevéssé mutatkozott hajlandónak, azt mondja, hogy fiával nem fog 10 000 forintot adni, hanem ha Sümeginek tetszik, adja leányát egy krajcár nélkül Halmai S.-hoz. Ezekből kivehetjük, mikép a 10 000 forint készpénzül van az öreg Halmainál. E 10000 forinton akarja a lakatos eladni leányát. De Halmaiban a lelkiismeret szava feltámadt, hogyan foszszon meg mást pénzétől. Megtudjuk azt is, mikép ez összeg Mezei Károlyt illetné, ki édes fia azon meghalt üzlettársnak, ki a 10 000 forintot csak kötelezvényben bírta. (Második felvonás.)

Az öreg Halmainál vagyunk. Épen lelkiismeretével számol a nála levő 10000 forint fölött. Belép fia, s tőle pénzt követel, de apja egész hidegséggel mondja ki, mikép ily fiúról többé mitsem akar tudni. A fiú fenyegetődzve távozik. Az öreg ismét visszaesik elmélkedéseibe a 10 000 forint fölött. Midőn rosz lelkiismerete épen ez összeg megtartására nógatná, belép Kökényesiné, s előmutatván a boldogult öreg Mezeinél volt kötelezvényt, Halmaitól az összeget követeli. Az asszony lassankint e kötelezvényt feleáron alul akarja adni; de Halmaiban fölébred a jobb lelkismeret, s egy mogyorófa botot ragadván, kiveri szobájából az aszszonyt. Míg azt űzné, fia paraszt ruhában belopódzik az ablakon és egy a szobából benyíló éléstárba vonja meg magát. Halmai mitsem gyanítván, lefekszik. Mire elalszik, fia a mellékajtón kilép, apja feje alól kivonja a 10000 forintos tárcát s távozni akar. Egy útjában álló széket feldöntvén, atyja felébred a zajra, lekapja pisztolyát, s midőn a setét miatt föl nem ismerhető zsivány az ablakon kimásznék, rálő pisztolyával. Halmai találta a tolvajt, de mint később látni fogjuk, nem halálosan.

Itt a függöny legördül s változás következik.

A színpad minden oldalról fenyőkkel, sziklákkal és vízesésekkel van környezve. Valóban, a háttéri festvény igen szép, fris, eleven, csakhogy nem e darabhoz készült. A színpad egy szőlőhegytől egykét puskalövésnyire lehet. S a fenyvesek aljában egyébért nem lehetne szőlőt mívelni, mint hogy annak szemeivel a fenyvesek közt medvét vadászszon az ember – szüretkor a legmelegebb években is.

Mindegy! A színirendező nem szőlőgazda, a kárpitfestő nem a physica professora, s a közönség nem mind botanicus, hogy ily „csekélységek”-ben, minő a háttér függönye, megütődjék. Hát mikor Pesten játszik a darab, s aztán a háttérben olasz stylű házakat és tornyokat látunk! – Az effélékre szokták mondani: „Praetor minima non curat,” mi magyarul annyit tesz: „A rendező nem csináltathat minden darabhoz más-más függönyt.”

Az erdő közepett találjuk *Mezei* Károlyt, ki Pest felé vette útját. Szíve a szerelemtől sokkal nehezebb, mint háta az útitáskától. Egy keserves nótát énekel, melyet női hangok folytatnak. Mari és a szolgáló azon ürügy alatt, hogy a szőlőbe mennek, elosontak hazulról, s az erdőbe tartottak, hogy ott találkozzanak Károlylyal. Mari elkíséri a színpadról Károlyt, hol Klári csak maga marad. – Most Weis Józsi lép föl a színpadra Kökényesinével. Józsi elmaradt társától, mert ezen nővel most nagy tervei vannak. Azt ígéri e vénnek, hogy nőül veszi, s ez hiszen szavának. Végre annyira elhiszi, hogy Józsi őt nőül akarja venni, mikép a már tudva levő kötelezvényt Józsinak átadja. Egyéb se kellett a mi párját-ritkító József barátunknak. A kötelezvényt zsebre dugja – s egy szóval sem teszi a szépet többé Kökényesinének.

Csaknem feledém mondani, hogy míg a mi Jóskánk, úti táskájára ülve, nyakig érő sipkában vallja a szerelmet Kökényesinének, a megbújt Klári kirohan rejtekéből – s érdekes jelenetet idéz elő. „Így higyen az ember a lakatos legényeknek!” ez a morál, mit csalódott szívvel s keseredett hangokban kiált, s egyszersmind elővészi azon vastag fürt lakatos-legényi hajat, melyet az első felvonás óta zsebében közönséges papírba göngyölve hordoz, s a hálátlan lábaihoz dobja; visszakéri tőle szívét (azon arany szívecskét, melyet emlékből adott Józsinak) – ez azt mondja,

zálogba tette. *Klári*: „Ez már sok!” *Józsi*: „Nem sok biz a, csak tíz garast adtak érte” stb. – Nem írhatom le részletesen a fiatal leány és a vénasszony vetélytársnő könnyen képzelhető versengését. Nem is nyúlik az hosszúra. Megjelen a lakatos mester, ki leányát Marit keresi az erdőn. Megtudja, mikép az nem szőlőbe ment, hanem az erdőbe kísérte ki Károlyt. Erre dühbe jön az öreg. De Józsi lecsendesíti, mert a kötelezvényt elővonja zsebéből – s így hitelesen bizonyítja be, hogy Károly 10 000 forint örököse. Most jelen meg az öreg Halmai, ő a zsiványt kergeti, ki múlt éjjel meglopta. Itt találkozván a lakatos mesterrel, nyilvánítja, mikép a 10 000 forintot ha ellopták is tőle, lelkiismerete megnyugtatása tekintetéből akár minden birtokát eladja – mely annál többet ér – csak hogy kifizesse az összeget Károlynak. Most előjön Károly és Mari is, s végre hozzák a tolvajt is, ki aléltan hullott el az erdőn, sebe miatt. Apja elveszi tőle a 10 000 forintot. S már ez összeg Károlyé, ki legkevésbbé járt utána, az övé Mari is, és pedig az atya beléegyezésével – Halmai lelkiismerete is meg van nyugtatva – Józsi is kibékül Klárival s a függöny legördülése e boldog állapotban hagyja őket.

A 10 000 forintot, mint látjuk, két úton vadászszák – készpénz és kötelezvény képében. Némileg fölöslegesnek látszik azt kötelezvény képében vadászni. Józsi csele nélkül is igen könnyen Károlyhoz kerülhetett volna a pénz. Továbbá, bár mind valószínű, de kissé sok, hogy a darab minden személyének az utolsó felvonásban az erdő szolgál találkozási helyül. Különben a mű sok ügyességgel van szerkesztve – s természetes menet, elevenség, sok helyen elmésség teszik érdekessé. – A „tíz ezer forint”, azon művek közé tartozik, melyek a bonyolódás, a figyelem függőben tartása által válnak érdekessé. Az ilynemű művek szövésére Szigligeti különös ügyességgel bír, – s igazságtalanok volnánk, ha ezt csupán külső, technikai ügyességnek, gyakorlottságnak neveznők. Jobb műveiben a bonyolítási ügyességhez hozzá tartozik a könnyű kezelés, a természetes fejlesztés, melyben ritkán látunk erőlködést. E műben a styl is egy-két kivétellel könnyű, a nélkül, hogy pongyola volna. Továbbá alakjai, bár a mindennapi életből vannak színpadra hozva, nem válnak igen mindennapiakká. Még a szolgálón sem látjuk a szurtosságot. E mondhatni szerencsés eszményítő tehetség szintén jobb tulajdonai közé tartozik szerzőnek – általán a „10 000 forintban” szerzőnek jobb tulajdonait látjuk föltűnni s e műve a józanabbak előtt elsőséggel bír minden legközelebbi népszínművei fölött.

A hatásvadászatot csak egy helyen látjuk feltűnni a jobb ízlésűek érzületének rovására. Ez a 3-ik felvonásban van, hol Weis Józsi annyiszor emlegeti, hogy az öreg özvegygyel ha házassága meghiúsulna, egy „generatio veszne el” mert az ő nemzetsége igen szapora s. t. eff. – Más okot nem szükség ez ellen felhoznom, mint azt, hogy a közönség nagyobb s mindenesetre figyelemre méltóbb része, a szerző iránti sympathiából igen restelte azt, s sokan képesek ez egy helyért az egész művet elítélni. – Hasonlóan bántó volt még az öreg Halmai levetkőzése és lefekvése a 3-ik felv. elején, melyen a második előadásnál némileg segítve lőn. – Ha még végezetül a compositióról kellene szólnunk, abban hibának tarthatjuk, mikép főszemélyét, hősét nehezen találhatnók meg. – A főérdek, mint előre bo-

csátottuk, a 10 000 forint körül van csoportosítva, melynek elnyerésére legkevesebbet tesz az, a kit jog szerint illet. S. F.

86.

[Salamon Ferenc, *Demeter kovács*, Délibáb 1856. nov. 2–9–16–23. 44–45–46–47. sz. 521–524., 533–536., 549–551., 557–559.]

Demeter Kovács

– Beszély –

I.
Lakhatatlan ez az utca,
Nincs nyugton az ember,
Kelmed miatt, becsületes
Pőrölyi Demeter!
Ime, – nevit kinyomtatják!
Nem tehetek róla!
Pest-Budának kend legnagyobb
Csendháboritója.

Pengés, bongás, csörömpölés
Utcánkat megháboritja,
Mühelyének ablaka mind
Vagy kitörve, vagy kinyitva.
Mig javába'
Minden alszik,
Már a lárma
Messzehangzik.
Hogy megszólal
Künn a kakas,
Benn azonnal
Jajgat a vas
Csengve, pengve, dongva
S oly szoritva járja, mintha
Holnap világ vége volna!

S e nótába közbe közbe
Fú a fuvó szusszanása,

Mint szól báli kerengőbe'
Cipő, csizma csosszanása.

Tizenkét jó izmos legény
Kegyetlenül bekormozva
Vasat reszel, s este reggel
Vágja, döngeti, földolgozza.
Irigy szemmel néz a gazda
Legényére a ki izzad,
S versenyt minddel, fölgyürt inggel
Fölcsap tizenharmadiknak.

Hadd végezzen a feleség
Otthon minden házi dolgot:
Ő itt fárad, uralkodik,
S ha *itt* jól megy, *ott* is boldog.

Átellenben a zöld házat
S e mühelyt ő épitette;
Úr ott az ő felesége,
De azzá a kovács tette.

Földre se néz a kovácsné
Ha kisétál az utcára
Büszke lehet! mellette megy
Szép fiatal leánykája.

Kisasszonynak tekintette
A kovácsné Marikáját,
S urfiak közt szemelgette
Csak leendő éltepárját.

De mit mondok, mit beszélek?
Talán gondolta is nem is,
Hogy a leányeladásnak
Már itt volna ideje is.
Megharagszik minden asszony,
Ha kilessük gondolatját
S sokkal jobb kerülni, mint nem
Az ő nyelvét és haragját.
Csak azt kérdem olvasómtól:
– Feleljen rá hevenyében –
Gyönyörködött-é valaha
Halványpiros cseresznyében?

Nó, ha igen...
A cseresznye nem pirosabb,
Nem gömbölyűbb, nem is frisebb,
Csakhogy nem oly eleven, és
(A bolond is tudja) kisebb,
Mint az én szép Marikámnak
Kerek piros arca,
Ifjusereg utcahosszant
Álmélkodik rajta.

Azt se tudják, nézzenek-é
Nefelejcs-szemébe,
Vagy hajlongó virágszálra:
Karcsu termetére!

Hogy ha megáll ablakában
S virágait nézi épen,
Hogy elhallgat minden zörgés
A kovácsnak műhelyében!
Hány szeme van – találjátok! –
Tizenkét kovácslegénynek?
Csak egyiknek hibázik a
Balszeme szegény-fejének!

Huszonhárom szem kacsint ki
Műhely ablakából,
Ha ott a lyány a hol mondám
És a gazda távol.

„Beh szép!" mond az egyik legény,
És jó, mint kenyérfalat;
Kár hogy anyja kényezteti
S őrzi, tartja üveg alatt!
Szól ismét a másik legény
„Kerülne csak a kezemre:
Majd minden kisasszonykodást
Tudom Isten! – felejtene."

– De hiszen ám dolgozik az,
Házát tartja tisztán,
Oka is ő, hogyha anyja
Öltözteti cifrán,
Azt beszélik, minden éjjel
Fölmegyen a háztetőre,

Hogy a fényes bádog-gombot
Leporolja, letörölje.
Ezek, persze, tréfaságok
A többi lyány hireszteli,
Mert azt a nagy tisztaságot
Mindenik beh irigyeli... haj!

Egy negyedik szóla: „Ahun!
Rám tekintett épen!...”
Fecsegésök itt elhallgat,
Kettészakad az középen.

Egy kis legény, ki nem hallgat
Sok sületlen szavaikra
Megkollint egy izzó vasat,
Szanaszéllyel csap a szikra
Mintha csak azt mondaná, hogy
„Nem férhetsz-e már el tőle
Öcsém, ide forditsd szemed,
És eszedet az üllőre!
Ne szórd el azt ide- s tova,
Mint e széllyelhulló szikrát:
Mit bámultok rajta annyit,
Ne bántsátok a Marikát!”

E legénynek neve Péter
– Fölér három-négy kovácscsal –
Ki ily durván vágott közbe
A szorgalmas kalapáccsal.

Első legény vala Péter
A munkát is ő vezette,
Megbecsűlte őt a gazda
„Jobb-kezének” nevezgette.
Átincselgett ő is olykor
Mari tiszta ablakára;
De társára megneheztelt
Ha az ilyen tiszta nevet
Fölvett kormos ajakára.
Nem csoda, ha beszédöket
Csak e fiu vette zokon:
A kovácsné teins asszony
Péterünkkel közel rokon.

Pedig ezt a derék legényt
A kovácsné megvetette
Fitymálván a mesterséget
Mely vagyonát megszerezte.
Hiában szólt jó Demeter:
„Szó a mi szó fiam, Sára,
Hogy a Péter itt tanult ki
Igen büszke vagyok rája.
Tömérytelen legényt láttam
– Az voltam hat évig magam –
De ily legényt hogyha találsz
Messze földön: – itt a nyakam!”

Nagyot pödör itt bajuszán,
– A korom se látszik rajta
Oly fekete, és hiában
Pödri, olyan borzasfajta! –

A kovácsné a beszédre
Még csak nem is hederitvén,
Köszönje meg a jó kovács
Ha ennyit mond: „bánom is én!”

Szóla ismét jó Demeter
„Hallod-e csak te rosz anyjuk,
Elvadítod ezt a Pétert
Ha elmegyen kárát valljuk!
Nincsen kedve a fiunak
Nem fütyül és nem danolgat,
Tán elmenő szándéka van,
Eszében ő ilyest forgat!”

Kapja férje dörgő szavát
S ily szeliden vágja vissza:
„Fehér macskám se oly víg most,
A tejet sem igen iszsza.
Csak mormogsz és nem hizelgesz,
Mi lelt téged cicám kincsem?
De a cica háladatos
Elmenő szándéka nincsen!”

Demeter a pörlekedést
Tartja túlon-túl elégnek –

Kalapot tesz, és szemébe
Délig itthon dehogy néznek!

II.
Minden rosz molnárnak van oly kevés esze
A vizet fölfelé hogy ne erőltesse.
Midőn árkot ásni akar a zsilipnek
Észszel s nem erővel parancsol a viznek.
Sohse kényszeritsd hát visszásan a lelket
Makacsabb a viznél s még kevésbbé enged.
Nem parancsra érez, e visszás rendeletre
Van a léleknek is maga-ásta medre!

A kik Marikámat, mint én ugy ismerték,
Tudják: maga volt ő az engedelmesség.
(A dicséret igaz, hát mögött elmondva,
Mikor a világ oly kész a rágalomra!)
Anyja zongorázni táncra taníttatta
Ugy hogy azt a kovács ne is gyanithassa.
Mari a leckékre eljárt hűségesen,
Pedig annyi kedve volt hozzá, mint nekem!
Csak hiában tanult, hiában kinozták
Ily hitvány dologgal Mari kisasszonykát.
Anyjáért megtette a mit meg lehetett,
De ki kivánhatott tőle lehetetlent?

Engedelmességgel nyeré meg atyját is
Kitalálta minden kis gondolatját is,
Tudta, hogy a henyét ez ki nem állhatja
„A henyeség" mond ő „a vétkek nagyanyja."
Életében is csak egyszer ült le Mari,
(Hogy piciny volt, nem is kell talán mondani)
Egyetlen egyszer volt, hogy leült egy székre
S begyeskedett azon, egyebet se téve,
Az apa meglátja, eláll szeme-szája,
Összecsapja kezét, lépvén egyet hátra,
Körülnézett, mintha valamit keresne
De semmit se lát, mi kézügyben heverne,
Kályha mögöl vesz egy nagy nehéz darab fát
És megnyomja vele kis leánya markát.
„Fogd csak", mond az apja „szoritsd jól kezedbe"
Mari csak széllyelnéz és bámul ezekre.
„Mindig legyen lyányom, valami a kézben
Seprű, darab ringy-rongy, vagy fa, ha egyéb nem."

Hogy előbb nevetett a dolgot nem értve
Hogy a lyány csak későn vette magát észre,
S nedves szemekkel, hogy tekintett atyjára
Könyeket hullatván a nagy hasáb fára: –
Nem tartozik ez mind szorosan e helyre
Elég az hozzá, hogy használt ez a lecke.
Vén-asszony koráig el nem feledheti
Még maig is folyvást mindig emlegeti,
Azóta se történt rajta az, hogy dolga
Bárminő időben bőven ne lett volna.
Ha anyja a kertből, a napról behajtja
A ház ablakait sorra tisztogatja.
Vagy ha tán mamája még ezt is roszalja
Kimegy és apjának kendőjét vasalja,
Ha rá nem vigyáznak, szobát surol, seper,
S a pallásról alá egyetmást lecepel.

A kis kertben gyomlál egy-egy virágágyat
Soha meg nem szünik, soha ki nem fárad.
„A munka jó, mert az minden roszat kimos
A henyeség volt csak mindig ronda, piszkos."
Ezt mondja Demeter, nem szól felesége
Itt nem tehet semmit férje ellenére,
Nehogy a gyermeknek maga lábat adjon
Jobb hogy ne szóljon és mindent reá hagyjon.

Sürög az én Marim kertben s a ház körül
Ezen a jó kovács mérték felett örül,
„Nem is adom" igy szól „urhoz e leánykát
Csak mesteremberrel éli jól világát."
„Bízd reám" mond Sára, „itt az anya végez,
Nem tartozik ez a kovácsmesterséghez!"

Mikor ennyire ment férje közt és közte,
Tervét a kovácsné immár jól kifőzte.
Kifőzte, mondom, már ez az okos asszony,
Hogy Mari vénlyánynak otthon ne maradjon.
Hogy-hogy-nem, akadt egy férjnek való gyerek,
Urifajta lesz az, én fogadni merek.

Veledényi volt a nyalka ifju neve
Marikához neki szörnyü nagy a kedve.
Van, nem tudom merre, sok marhája földje,
S – ha igaz – egy báró birtokát pörölte.

Fényes a ruhája, rőfnyi a kalapja
S magát hétköznap is beh nagyon kikapja!
Mari körül aztán gyakran sürög-forog,
„Ráérek”, mond „otthon nem tart semmi dolog.”
Beszél a sok táncról, színházról, zenéről,
És utána nyomban tulokról, ekéről.
Gazdag is, müvelt is: ki kivánna többet?
Hogy jó-e, ki kérdi – épen a legfőbbet!

A kovácsné az ő szavára hogy fülel!
Alig győzi nyelni a két szélső füllel.
Hogy épen a száját eltátotta volna –
Nem mondom, – s mi is van aztán e dologba?
Órahosszat várta, hogy a szóhoz jusson;
De az ily embertől, a ki futhat fusson!
Mint a minő vala ifju Veledényi
Kétségbeejtésig el tud ő beszélni.
S mint a pálca, melyet az árviz elragad
Ugy járt minden kérdés, melytől fen nem akad;
E fecsegés árja, e fellegszakadás,
Ha már nekibőszűlt, nincs tőle maradás.
Addig s addig beszél a fiu folytába,
Mig a házi asszony végre – valahára
Fölfogván a szónak egy elejtett végét,
Nem kimél hizelgést, nyájas szót, se gégét.
Most a fiu várja, hogy az ár apadjon,
Maga őrölhetnék ismét a garaton;
A leánynak szólni órákig se kelle,
Nem is hallgat oda, kifárad figyelme.

Az idő igy telt el – csak szaladva – szaladt –
De most jött Marimra aztán a hadd el hadd!
Hogy az ifju elment, nevezik mujának
„Hát leragadt nyelved, mire való szájad?
Igent, nemet felelsz – egyet se böffentesz
Az ily leány soha jó szerencsét nem tesz.
Mikor ő azt mondá, hogy falura megyen
Hogy jószágán ismét mindent rendbeszedjen;
S mennyire fáj, hogy ez Pestről őt elhíjja
Igy kell rá felelni: Talán mágnes *szíjja*
Szíjja önt valami szép falusi mágnes
Tán egy Lina, Zsuzsi, Rózsa, Máli, Ágnes!
De te semmit sem tudsz, oszt’ hiába kérlek
A kezedet dugd el – durva, mint a kéreg,

Szolgálónak való, főzni, sütni, mosni
Ültetni a kertben s virágot locsolni.
A mig kicsiny voltál játék gyanánt járta,
De a nagy leánynak bizony csak megárt a'."

Mi tagadás? – vala egy kis igaz benne,
A mit édesanyja elősorolt rendbe.
De gyors ajakán ki olyat is bocsátott,
Melyet a leányka helyesnek nem látott.
Sőt midőn szólt épen a mágnes-szivásról
Csak tisztelet óvá őt a kacagástól.
Nagy baj, ha a gyermek okosabb mint anyja,
De szép a gyermektől, ha ezt nem mutatja.
Mari ezt mutatni máskor sem akarta
Most igy szóla, gyorsan a tejfölt kavarva:

„Pedig ez az urfi azt beszélte nekem,
A leesett hónál fehérebb s kezem;
Aztán mily finom az, mint a puha selyem –
A keztyűmet akár sohase viseljem.
Annyit is beszél az, oh, de mennyit fecseg,
Várja is ő, hogy én vissza is feleljek!
Német francia szót összekever, tördel,
Aztán minő csunya az a fatermörder!
Keztyűjét nyáron sem huzza le, tán fázik
Szakálából egy nagy darab prém hibázik.
Nevet és mosolyog mindig kelletlenűl
Hosszan nyujtja lábát s feszeng hogyha leűl."

Ugy-e mulyaságot kár szemére vetni,
Tud Mari beszélni, sőt mást kinevetni.
„Hiszen van igaz van – sok van e dologba' –
Nó de szokatlan most – majd talán megszokja"
Ezzel vígasztalta magát – s nem vitatja
Az anya, félvén, hogy lyányát megrikatja.
Férjhezmenetelről szólni se mer neki
A tizenhat évet csak most töltötte ki.

Mulyaságot, mondom, kár szemére vetni
Tud a lyány beszélni s jóizűt nevetni,
Mikor édesapja estvelin ebéden
Mindig van rózsaszín magas jó kedvében.
Péterrel is beszél, a kovácslegénynyel
Ki az asztal végén házuknál ebédel,

Nénje parancsából *kisasszonynak* hijja
Marit, s e szó a lyányt sokszor megpirítja.

Csinos fiu Péter a mühelyen kivűl
Egészen más ember, mihelyt a vas kihűl.
Vasárnap látnátok, minő nagy gavallér,
Ezüst órája van, nagyobb mint egy tallér.
Fényes posztóból van fekete kabátja,
Nem mondaná senki, a ki őtet látja:
Ez a csinos fiu tán asztalos, kovács,
Oly szépen öltözve s van kimosdva folyvást.
(Mig mezitláb járt is, és Marit tegezte –
Tiszta vala mindig arca, öltözete).
Kis bajusza mindig hegyesen pödörve,
Termete nem magas, de cseppet se görbe.
Ügyes mozdulatja, kék szeme szikrázik
A derék fiuból semmi sem hibázik!
Husz-huszonkét éves, nem is vénebb koru,
Kár, egy idő óta hogy kissé szomoru!
[II.]
III.
Pőrölyiné asszony készül nagy ebédre,
Nagy vendéget vár ő csütörtökön délre.
„Úrinép vendéget, csak hétköznap hivat,
Vasárnap – mond Sára – az talán nem divat"
Veledényit várja. „Ha jól fő a lencse:
Egy ebédre is meghódol a szerencse!"

Mig Péter s a gazda dolgozik javában,
Nem kisebb a zajgás-zörgés a konyhában,
Mintsem odaát a kovács mühelyében;
Innen s túl a vasat ütik hevenyében. –
Pőrölyi nem tudja, mi zaj az a házban,
Belép a konyhába dolgozóruhában:
A konyhán hebegik, hogy „már ma vendég lesz."
Azt feleli rá, hogy: „A bizony derék lesz!"
„1, 2, 3, 4; hát az ötödiknek,
A vendégnek tán az udvaron terítnek?
Nem elég a tányér, hallod Mari, Sára!"
„– Péternek terítünk ide, a konyhára. –"

„Abból semmi sem lesz!" mond ismét a gazda,
„Nem kocsisod Péter és nem is paraszt a'!
Hozz hát még egy tányért, anyjuk édes lelkem;

A sok teketorja beh nem tetszik nekem!”
– Én, én, szolgálója a te legényednek!
De már azt az egyet soha sem éred meg! –
Férjének igy vágta vissza ő a tromfot;
De kissé szelídebb volt, mit hozzá mondott:
– Mért ne enném együtt akár egy paraszttal,
Csak ne volna oly szűk ez a hitvány asztal!
Lásd nem szorulhatunk öszve, mint a birka,
Az ember jóformán moccanni se bírna! –
„De ha meg kell lenni!” s a Demeter ökle
Az asztalon, mint a pöröly, nagyot dönge.
„Mit nekem szük asztal, mit nekem a birka!
Megfér a jó ember öszve is szoritva!”

Síróba ereszti Marit e pörpatvar,
Porcellántányérral a szobába nyargal.
Kezéből mamája azt kiráncigálja,
A kovács se veszi a dolgot tréfára;
„Nem volna szép, kovács, ha megreterálnál!
Most vagy soha!... Lássuk, ki az ur a háznál?”
Pipaszárán foga egy nagyot harapott,
Szoritván mint sutú az acéldarabot.
Megkapja a tányért nagy füstöt bocsátva,
Kedves felesége a szájat kitátja;
Kikapja a kezit, magát elvisítja,
„A paraszt!.. Kis ujjam hogy oda-szorítja!”

Mily vitéz Pőrölyi kétes küzdelemben,
Ép oly nyugodt vala a győzedelemben.
Leteszi a tányért – csak ezzel dicsekszik;
„Diktum-faktum, Péter mégis velünk eszik!”

Megjön Veledényi nyomban, igen hamar,
Köszön Marinak künn a köcsögkalappal.
Az anya egyszerre mosolygó, szelid lesz;
Ide s tova kapkod, azt se tudja mit tesz.
A szolgálót inti; Pőrölyit kinálja:
„Tessék hát leülni”; majd Marit kiáltja;
Az urfinak szappant ád hogy mosakodjék;
A cicának toppant, hogy kitakarodjék.

Foly már a nagy ebéd, asztal végén Péter,
Azt se kérdi nénje, kell-é neki étel?
Csak cseveg az urfi, hallgat a lyány most is,

A világért sem szól még egy árva szót is.
Nem néz az urfira, (pedig e' megvárta)
Még akkor sem, ha félvállról megkinálta.
Hallgat a kovács is, kevés jut a szóból
Neki, s még kevesebb tán a borjucombból.
„Igy enni s beszélni! Ejnye, mi a gutát!
Hogy győzhet a szája két ily nehéz munkát?"
Monda s örült neki, épen nem sajnálá,
Ha anyjuk az urfit – ő Pétert kinálá.
Fecsegett a vendég öszve tarka-barkát,
Egyszer iszonyúan elhazudta magát.[1]
Igy járt el a nyelve a nagy szájvitéznek:
„Nemrég csináltattam oly nagy krumplifészket,
Hogy negyedrész hold volt – keveset mondottam –
Földet rá szekérrel messziről hordattam!"
Ilyen nagyot mond ő – a négyen öszvenéznek,
Bámulják az urfit s nem a krumplifészket.

Pőrölyiné pirúl – arcai is égnek,
A kovács megrántja szélét kendőjének.
Péterünknek Mari lábát megnyomkodta,
Effélére klavir-mester tanította.
S mint ha nótaközben megnyomkodják itt-ott
Zongora alatt a sárgaréz lábítót,
Derűltebb a nóta; ugy Péter is nyomban
Minő víg azonnal – kár, hogy alottomban!
A lélek, mely benne eddig csak kesergett,
Most egyszerre az ő nótájába kezdett.
Felejti az urfit, a nagy hazudságot,
Felejti önmagát és a valóságot.
Sőt hogy a lyány intve szeme közé nézett,
– Gyermek! nem tudja, hogy szeme gyujt és éget –
Rózsaszínben látna mindent, ha már látna,
Pedig nem is nézett boros poharába;
Három a táncot járt, szive haj be rugta —
Míg maga a krumplit a szájába dugta.
Jó, hogy Péter nyelve eddig el nem botlott,
Szerencséje, hogy még egy hangot se szólott.

A kovács azonban szerelmet nem érzett
S nem hagyta szó nélkül a nagy krumplifészket,
„– Ő is óriási kapán dolgozik most"

[1] Ehhez hasonló kifejezés: „elkiáltotta magát".

Monda – „legalább is öt-hatszáz forintos.
Felsül vele, mert a kapuján nem fér ki”…
„Minek e nagy kapa?” Veledényi kérdi.
„Hisz’ azt épen önnek számára csinálják,
Legyen mivel a nagy fészket megkapálják!”
Senki sem fojthatja hangos nevetését,
Péter mint a kántor messze nyújtja végét.
A kovácsné reá boszusan tekintett –
Hogy elfojtsa – Péter vőn szájába vizet.

Csak hallgat sokáig – az urfira hallgat –
Kit a baklövés meg soha sem zavarhat –
Mivé lenne ő, ha hallgatni kellene?
Bánja, hogy imént is másnak szót engede!

De halljatok csodát! – Egyszer csak fenszóval
Péterből valami merészen megszólal.
Az urfihoz fordult – ki folyvást fecsegett
S gulyát, ménest, tanyát, s pénzt mit emlegetett!

„Hallja Vedlett… vagy hogy’ híjják is csak kendet
– Majszter úr alássan kérek engedelmet! –
Mit is beszél ő itt gulyáról, ménesről,
Nagy krumplifészekről, kanászról, béresről?
Szörnyü gazdagságát váltig fitogatja,
Egy szálig megeszem, ha elömutatja.”

Mari Veledényit fészkelődni látta,
Sápadni, pirulni: tán meg is sajnálta.
Hogy Péter roszat tett, attól nagyon tartva
Őt csak alattomban inteni akarta.
Gondolá: a lábát megnyomja keményen,
S a cica derekát, mely ott hevert épen,
Úgy megnyomja piciny lábával a Mari,
Hogy az kutyamódra el kezd ordítani.
„Ejnye ilyen olyan” kiált Mari anyja,
Semmirekellője és haszontalanja!
„– Bocsánatot” hebeg Mari – elpirulva –
„Én valék, nem Péter” s ezzel elnémula.
Anyja nem hallotta, mit a lyány rebegett
Péterre kiált rá, (ha igy megy elreked!)
„Ah! elsülyedek majd – szégyen miatt égek!
Hogy bántod, kutyafog, e derék vendéget?
Pusztán, béresek közt az ily beszéd megjárt,

De az asztalomnál ily parasztot, betyárt
Meg ne lássak többé – ily fiatal urat
Bántani! köszönjük meg, hogy köztünk mulat!”

Péter meg akarja kimélni a nénjét,
S szó nélkül fölállván félreteszi székét.
Vette a kalapját, egy nagyot sohajtott,
S igy szólt midőn immár elérte az ajtót.
„Éltesse az urfit Istenem sokáig
S engem is legalább csak holnaputánig,
Teins nénémen nem bámulok koránsem,
Tudom, nem beszél igy csak holnapután sem.
Elmegyek hát innen – ha néném kivánja.
Akárhová menjek, tudom ugy se bánja!
S nemcsak hogy e házból örökre elmegyek,
Rég gondolkodom, hogy örök búcsut vegyek.
Igen, elbujdosom, hazámból örökre,
Nem leszek soká itt, botránkozás köve!”

Az ajtón kilépett, künn volt a konyhába,
Ott ökölnyi szenet tett a pipájára
A mit a kovácsné kiáltott utána,
Nem mondom el; – lehet, szomszéd koholmánya.
Harmadik szomszédból jól ki sem vehették!
Asszonytól nem telnek „ilyen – teremtették.”

Péter mindezekben nagyon röstellette,
Gazdája nem emelt egy jó szót mellette.
Ben meg dulva fulva ott maradt a vendég
A kovács és neje váltig engesztelték.
„– Fiatal! –” a kovács ezzel mentegette.
„Neveletlen!” mondá az, a ki nevelte;
„Nem is tudja mit mond, sokszor ez a legény
Megérem, hogy futó bolonddá lesz szegény!”
Emigy szól az asszony – s rá néz Demeterre,
Nem vala ő készen ily éles fegyverre.
Rakhatna neje rá, a mennyi csak ráfér,
Mért hozatta ő be az ötödik tányért.
„Csak nem engedhetem, hogy egyék a konyhán;
Hogy is viselhette magát ily gorombán!”
Csak ily gyenge okkal tud állani ellent,
Hogy az urfi mindjárt ebéd után elment.

Demetert e dolog nem kevéssé bántja,
Fél, olyat tesz, hogy még maga is megbánja.
Nem is megyen ő hát a kovácsmühelybe,
Éles kést vesz elő s kifordul a kertbe.
Midőn ott a Mari atyját fölkeresi,
Látja, hogy a szőlőtőkét rendre nyesi.
Mari leűl a kis kertben egy lócára,
Oly nagy kedve nincs, mint máskor a munkára.
Olykor bánatába a fejét lehajtja.
„Mi lelt?” csak hiában kérdi tőle atyja.
„*Semmi*”vel felel rá s gyorsabban kötöget.
Ha apja elfordul, kötni szőlőtőket,
Rozmarint szakgatott, hogy kitudja tőle
Csakugyan elhagyja Péter őt örökre? –
„Szeret, nem szeret?” ezt sohajtozza mindig,
A hányszor kezéből leteszi a strimflit.

IV.
A nyári nap hosszu, mód nélkül kinyúlik
Délelőtt, délután milyen soká múlik!
A kovácsnál hosszu volt még az ebéd is,
Mindenki rá gondol, hogyha nem beszél is.
Pörlekedés leve feketelevese
Hosszu lére nyult az. Hogy megjött az estve,
Maradékát nyelték nagy keserűséggel,
Hátul a kis kertben férj a feleséggel.
Csak hallgatott Mari, szavukra vigyázott,
Néha búsult, néha napernyővel játszott.
Ott szoktak pihenni minden estvefelé,
Most a kovács fontos beszédét igy kezdé:
„Mit is akarék csak mondani, igaz, nó,
Péter szava, mint a készpénz igazmondó.
Az az egy hibája – s megadom – ez rút volt,
Hogy az ebéd felett mindjárt előrukkolt.
Lásd, tüzes a fiu, begyében nem hordja,
A mi szívit nyomja, rögtön ki is mondja.
Nó, de fiam, látod, már ennyire menni!
Be kár volna tőle örök búcsút venni.
Megártott tán neki az a kis borocska.
(Pedig nem ivott) de, kissé vastagocska…
De mit mondok *kissé*? Cudarul lehordtad,
A mint csak egy asszony valakit lehordhat.
Nó lásd, ez elég volt neki büntetésűl,
Fogadni merek, hogy már is útra készűl.

Ily hegyes bajuszu és ily hetyke gyermek,
Kisebb dolgokért is hamar neheztel meg.”

„Bár” felelt az asszony „az... elvinné
Fülemmel se halljam többé az ő hirét.
De, hogy mén avvagy nem, arra semmi gondom,
Házamba ne lépjen többé, csak azt mondom.
Hogy jól fölneveltem, ez hát a köszönet?
A hálátlan! át ne lépje küszöbömet.”

„De már ebbe, Sárám, én is beleszólok”
Mond a kovács; „Hallod, furcsa ez a dolog!
A küszöbnek fele tied, nem tagadom,
Mi a seprű felől van, azt neked adom!
A másik feléhez, hol az ajtókilincs,
Ahhoz neked még egy mákszemnyi jogod sincs.
Átlép azon Péter, átlép, megmutatom,
S ha boszantasz, nevenapját is föltartom.
Dehogy bocsátanám a te atyádfiát!
Jövő héten kezdve kétszerezem díját.
Nem adnék egy Pétert száz Veledényiért;
Pártolod ez urfit, sohse tudom miért?
Találkozzam csak e hitvány csavargóval!
Kiveszem én rajta harapófogóval
Azt, a mi vesződést okozott már nekem,
Miatta van, hogy ily bajba keveredtem.
Szívemből utálom asszonnyal pörölni,
Mikor meghalok is csak e’ fog megölni.
Nem ért az okos szót, nem hajt a beszédre
Gyártva az ő esze nincs annyi kerékre,
Mint a férfi esze..... De minek beszélek.
Minden ugy lesz mint én akarom, mig élek.
Hát te csak mosolygasz s a fejeddel intesz?
Péter nem megyen el – csak azért is így lesz!”

„Én csak annyit mondok, hát én sem vitázom,
Ha konyhámba belép, mindjárt leforrázom.”

A kovács a vasat tudta hajtogatni,
De nejét csak ritkán birta kiforgatni.
Némán, szép csendesen a padról fölállott,
Látta, hogy keleten egy nagyot villámlott.
„Eső lesz az éjjel – jó e szárazságra”,
Így szólott a kovács, de nem szólott Sára.

Hallgatva ülének, lement a nap régen,
Valamennyi csillag föltűnt már az égen.
Még Mari sem látta a szép csillagokat,
Csak a boldog ér rá számlálni azokat;
Mit a szülök épen most beszélgetének,
Minden szó egy döfés szerető szivének.
Rég letette immár a selyem napernyőt –
Bemennek – a fekvés ideje is eljött.
***
Hát te Péter mit dolgozol
Mit mívelsz ott a mühelyben? –
Hogy átmenél guggolva ülsz, –
Pipálván egy szögeletben.
Dolgozzanak mások is már,
Dolgoztál te már eleget
Mából görbe napot csinálsz,
Nézed a füstfellegeket.

Mikor ráunsz fütyre kezded,
A keserves nótát mondod,
A legények zajgására
S a munkára semmi gondod!
(Úgy is elmegy nemsokára,
Egy hét mulva messze járhat!
Világot vesz a nyakába;
Nem hordozhat kisebb jármat!)

„Elhagyom én ezt a várost;
Haragszik reám a gazda,
Elmegyek én – ő se bánja
Talán nem is marasztana."
Úgy van Péter! igaz való,
Nem is inged ez a gazda,
S az ember, ha jóravaló;
Ezt is sokszor váltogatja.

„Elbujdosom!... Néném asszony!
Az igazság hogyan tetszett?
Csókra hozta száját neki,
Mint a fanyar erős ecet."

Igazad van! az ily nénét
Nem lehet kiengesztelni.

Még az igazmondó embert
El is marja, ki is veri.

„Kivándorlok, elbujdosom,
A lyány nem lesz enyém soha!
Elfelejt ő s elfelejtem
Én is – talán – innen s tova.”

Igazad van, Péter kovács,
Szóról szóra, *engem ugy se’*!
Ő kisasszony és te legény,
Nem illetek öszve ugy se!

„Ej! mit töröm én fejemet,
Hisz már rég elszándékozom,
Készen vagyok vele, punktum,
Meg van irva, béporozom.”

Kár is törnöd a fejedet,
Bubánatnak neki hajtva,
Ha más hasznát nem veheted,
Bánatod’ fütyüld ki rajta!

„Ha haragszik majszter uram,
Szabad neki haragunni,
De a legény, ha boszús is,
Nem dülhet le jót alunni.”
Ha mindent jól latra vetünk:
Derék fiu beh jól teszed,
Legokosabb, ha az öreg
Kalapácsot előveszed.

„Haragszik a gazda uram,
Nem is jön hát, nem tekint át,
Mit mond majd, ha fütyörészve
S öszvedugott kézzel itt lát?
Hajrá, fiú! szítsd a tüzet,
Négyesében azt a vasat!
Bánatában egy kovácsnak
Szíve soha meg nem hasad!”

S sűrün pereg, dobog, szakad,
Négy vetélgő kar pőrölye,

Mint a száraz jégeső, vagy
Vágtató paripa körme.

S estig szítják, estig ütik,
Estig verik, kalapálják;
Korompatak szakad rólok,
A sarat ők mégis állják.

Estve is van
A *faluba'*
S bár lassabban, lankadtabban,
Mindig elég vígan
Foly a munka!

„Gazda uram nem tekint át?
Öszvecsapná kezit-lábát!
Sötétség ha nem vet gátot,
Földolgoznánk minden pántot.
Csak nem jön, csak nem jön!... Igazán,
Dulnunk-fulnunk kár lesz, gazdám!"
***
Pétert fáradság nyomá el,
Jobb ez mint a szomorúság,
Ez sem elég, többet mondok:
Van benne egy nagy tanulság:

Ha sok a gond, fogj ki rajta,
Ugy a mint e fiu tette;
Lám munkában, izzadásban
Minden gondját felejtette!

Ha nem használ vígasztalás,
Ha nem kaphatsz jó tanácsot,
Legjobb, öcsém, elővenned
Egy tíz fontos kalapácsot.

S verd, mindaddig azt a vasat,
A gerenda mig megízzad,
Más orvosra, azt javaslom,
A lelkedet sohse bízzad.

S ha tán épen nem vagy kovács?!
(...Mit is mondjak? Nó most!...

Ki is tudna ajánlani
Kinek-kinek orvost!)
[III.]
V.
Béestveledett már; a száraz-ág-utca
Pest városa végén estvefelé puszta.
Péter a kapuban a kőpadra űl le,
A forró nap után a szél megenyhűle.
A „kaszás” ott villog a keleti égen,
Létrás lámpagyujtó lámpát gyujta épen.
Pétertől az messze, ki is nézne rája,
S kinek mi gondja rá ha kormos pofája?
Igy a kémlelődő szúnyog is kerüli,
Hajh! jobb szeret sima, gyönge arcra ülni!
Isten bogara az, szereti a szépet
Talán nem is tudja, hogy harapni vétek!

Péter már senkire sem igen haragszik,
A jámbornak makra-pipája kialszik.
Egy denevér repül ki-s-be kapu alatt,
Fél-is-nem is tőle, hogy hajába ragad.
Csak most veszi észre, nincs fején kalapja
(Jobb felől keresi, mindig félrecsapja!)

Egy-egy villám látszik távol láthatáron,
Csak ijeszti az is a gazdákat nyáron;
Félnek tőle nagyon birkás bojtárostól
Pedig nem is csattan, mint nyeletlen ostor.
Boldog gyermekkora jutott most eszébe,
Mikor fölállott a boglya tetejére
A szénagyüjtéskor – mely neki ünnep volt,
Atyjával dolgozván, ki már régen megholt.
Hogy siettek szénát hordani rakásra
Minden kis felhőre, minden villámlásra!
Soha sem lesz olyan nyugodalmas ágya,
Mint az új boglyának letarolt aljába’!
Mintha érzené még a széna illatját,
Pedig a szél mostan más illatot hajt át.
Akáca illatja volt, mely *túl* virágzik,
Hol odaát az a feketeség látszik.
Gazdája kertében virágzik az a fa
Végső szögeletben magára hagyatva.
Mellette szomszédban áll egy puszta telek,
Rajta széllyel-szórva nagy kövek hevernek.

Mint a temetőkert, ugy látszik setétben
Annak szomszédjában van az a fa épen.
Magára volt hagyva, kivirágzik mégis,
Felnőtt egyenesre, ha ott feledték is.
„Velem se gondoljon senki e világon
Ha árva vagyok is, ha nincs is barátom.
Elhaltak szegények, apám is, anyám is,
De azért elélek még a jéghátán is”
Gondolatja mindig jobban-jobban hűle,
A fejét lehajtva két kezére dűlve.
Azt hinnétek, látván, nagyba töri fejét,
És most gyakorolja lelkének erejét.

De igazán nondom, nincs egy gondolatja,
A lelkierő még fülit se mozgatja.
Tudtán kivül történt, hogy Péter sohajtott,
Minden íze mostan csak álmat óhajtott.
Az is jó ha alszik! Egy álom fölér egy...
De mit hallok, Péter? Talpra fiu, ébredj!
Törüld ki szentedet! – ily vitézt!... Igaz hogy!...
Nem hallod a gazdád! kelj föl és igazodj!
A kis kertet mind a hárman odahagyták,
Folyosó ajtaját maguk után csapták.
Ekkor eszmél Péter, álmaiból ébred,
A ház lépcsején lát valami fehéret.
Cseng a Mari hangja, ezüst hangnak vette,
Jól figyelt s e szókat könnyen kivehette.
„Anyám a napernyőt ott hagyám a kertben!
Utána szaladok, itt leszek egy percben?!”
Ártatlan szavak, ugy tetszik az embernek,
S nem ugy mint harangot hogyha félrevernek;
De az én emberem erre ugy fölugrott,
Mint mikor fülébe lárma-harang zúgott.
„Lemondok én róla, nem is gondolok rá!”
Ilyet monda nemrég, most pedig ezt mondá:

„Hátha a hétfejü sárkány,
S ennél roszab őrzené is,
Nem szeretném-é e lyánykát?
Szeretnem én csak azért is!
Nálad ne’kül mi a világ?
Mi a hitvány élet nekem?
Szeretlek én, te is szeretsz.
Látom én azt, Mari lelkem!

A kert mellett minek áll ott
Az elhagyott telek?
Senki sem jár már az utcán,
Nem látni egy lelket!”

Ezt gondolta Péter, beláthatjuk mindjárt,
Hogy találós esze hevenyében min járt.
Nyilván odavágyik a puszta telekre’,
S talán meg is nézi, ki jár ott a kertbe?

Nem jó dolgod vagyon, hogy te ezt cselekszed!
Szived ébredt csak föl, alszik még az eszed.
Néha jó, ha a sziv kezd parancsolgatni;
De nem jó a szilaj csikót úgy elcsapni.
Ha gyenge a zabla, kapocánra tennéd!
Hogy tetszésed szerint jó úton vezetnéd.

De kinek beszélek, ily okosan, bölcsen?
Hogy észre téritsem, abból semmi sincsen.
Hűlt helye a padon, eltünt a sötétben
Csak pipáját hagyta hátra siettében.

Áll a puszta telken, palánk repedésén,
Ott a setét kertbe mozdulatlan nézvén.
Az almafa alatt lát fehér alakot,
Szipegés forma volt a mit tőle hallott.
„Azért sir elveszté” mondá, valamijét.
„Igen, jut eszembe: selyem-napernyőjét!”

„Mari, Mari!” szólott Péter igen halkan
Tán nem lel valamit? Tán valami baj van?
Maritól könnyü volt erre a felelet:
„Nincs sehol napernyőm!” Ennél több se kellett,
A fiú átsuttyan a deszkapalánkon
Eltünt szemem elől, részemről nem látom.
Beszélnek valamit sugdosódva ketten,
Abból ennyit tisztán, szépen kivehettem.

„Nálad ne’kül mi a világ?
Mi volna az élet nekem,
Szeretlek én, te is szeretsz.
Kisassz… izé… lelkem!”

(Hallottuk már ezt mind… tán még előkerűlt?
Csak kicsibe mult, hogy Péter bele nem sűlt)
Péter maga marad, hamar, nemsokára.
Marikát odabenn apja-anyja várja.
Két perc alig telt el, a kertből kihatolt,
Magával vivén egy csókot s a parazolt.

Pőrölyi s a neje egy kanapén ültek
Nyilván-való dolog, hogy már kibékültek.
Pőrölyi Demeter kanapéra dűlt le,
Felesége szépen oda mellé ült le.
Férje arcát puha kezével simítja
A beszédhez nem kell a szobában gyertya.

„Ejnye az a Mari! Vajjon hol maradhat?"
Meglelhette már, ott lehet a pad alatt.
Ejnye, nó hol késik, az a leány annyit!"
Szétoszlatja Mari anyja aggodalmit.
Mert alig hogy igy szólt, lyánya sebbel lobbal
Betoppan az ajtón, lihegve azonnal.
„A pad mellett sűrű szőlőlevelekben
Minő nehéz vala az ernyőt meglelnem!
Aztán ez az estve oly nagyon setét is!"
– Ez a lyány elveszti, megérem, *fejét is*! –
Igy szólott az anyja mint szokás, korholva,
Ha *szivet* mond, az is beh igaz lelt volna!
„Nó hát, Mari siess, gyujts hát egy világot;
Mozdulatlan ne űlj, – tétlenűl ne állj ott!"
Mari a porcellán, fényes kályha megöl
Ezüst gyertyatartót és gyufát vesz elő.
S szülőivel szemben világgal kezében
Vékony, csengő hangján „jó estvét" mond szépen.
De az anyja mindjárt egy „Jezus"-t kiáltott.
Szörnyüség volt a mit a gyertyánál látott.
„Jaj, jaj, jaj! Mari te! jer csak mindjárt ide
Tedd le azt a gyertyát!" – és kezével inte.
A kovács fölugrik s szól: „Ej a menykőbe!
Vedd föl azt a gyertyát, nézz csak a tükörbe!"

A leány a gyertyát kapja, majd kioltja.
És a nagy tükörben magát elsikoltja.
Arcát elboritja rózsaszín köténynyel,
Oda is szoritja két piciny kezével.
Megfordul a sarkán, a szobából kifut.

Jó, hogy az udvaron nincs valami nyilt kút.
Kétségb'esésből tán beleugranék most
Szerencse, hogy kutjuk béfödött s rágátos.
Elég ha megmosdik két kezével nála
Szegény szép fiatal, ártatlan leányka!

Senkije sincs a ki most megvigasztalja
Legszigorúbb bíró édes apja-anyja.
Nem is szólott nekik, s elárulta magát
De hát önmaga sem tudta szive baját!
Nem csoda, ha szive erős dobogása
Szakgatott és sürü, miként zokogása.
Nagy bubánat miatt, ajka most följajgat,
S szégyenében ismét egyszerre elhallgat.
Csak a könye szakad, az, mi folyvást omlik,
Fölösleges is hogy kút vizével mosdik.
Kimosná tisztára könyeinek árja,
Hogyha szenny tapadott finom orcájára.
Sokat a szem könye hamarabb is levisz,
Mint tengernyi hideg és csak idegen viz.

Ben meg apja anyja mit véljen, nem tudja,
Végre Sára kezdé, végre reá gyujta:
„Nagy leány, már hogy nem vigyáz jól magára,
Hogy kenhette magát így be a konyhába'?"

Igy szólott; a dolgot jóra magyarázta.
A kovács nem felelt, csak a fejét rázta.
Egy darabig nem szólt, gyorsan föl s le járva,
Fölrugott egy széket nagy boszúságába'.
Kire haragudjék, még csak azt se tudta.
„Ejnye, hogy beszélsz így, majd megüt a guta!"
Ezt mondván, csak sétált, jó nagyokat lépve,
Most fejét vakarta, majd bajúszát tépte.
„Pokolba' a konyhán!" ezt dörögte végre
Boszusan kiáltván megszeppent nejére.
„Még csak az k'ék, hogy két szememnek se hinnék,
Hogy is nem mosdott meg előbb az a príbék!
Nó hiszen jó lyányom, ródd föl az orrodra!
Az a Péter!...Róla föl se tettem volna.
Csak nem jó a lánynak estve kertbe' járni,
Szólj! lehet ily bajuszt elvétve pingálni?
A világon egy bajsz van ily hegyes, görbe,
Péteré van csak ily huncfutúl pödörve!

Nó hát most már érted, ha megmagyarázom!
Mindent igy kell nekem, hát, szájadba rágnom?
Jaj! hogy ily baja is lehet az embernek!”
Nagyot toppantott rá, még a ház is rengett.
Már többé a maga bajuszát se tépte
Sára önmagát se, s leányát se védte.
Féltette maga ja apja haragjától,
Megnézni, hogy hol van, kimene a házból.

Ezalatt Marika ül már a tornácba’
Eszeágában sincs menni a szobába.
A kertbe se ment el, nagy eső közelgett:
Csepegett az eső, meg az ég is zengett.
Mindenütt vihar van, rettenetes harag,
Ép ugy fenn az égen, mint födele alatt.

Anyjának, apjának fáradságba került,
De csak reá vették, s későn bár, lefeküdt,
Akkor, midőn immár a gyertyát kiolták
Áldott jó szülői még nem is korholták.
Sápadt volt a leány reszketett a teste
Töredelem, bánat volt arcára festve.

Puha ágya ott áll fehéren a zugba’
Ablakán a táblát, s a függönyt behuzta,
Hogy a villámoknak fényét meg ne lássa,
Melyek végig-végig feslenek egymásra.
Be hasztalan csinált setétet magának,
Setétben is látott szeme a leánynak!

A tükörben most is saját képit látja,
A mint elrémülve magát elkiáltja.
Meg-megtörli most is domború pofáját
Fél, hogy bekormolja a patyolat párnát.
Szegény leány eltűnt arcodról a folt rég,
Többé arcaidnak pirossága sem ég!

Hiába, hiába, feledni nem bírja
Ott van a tükörben a folt s arca pírja!
Hiában is nyomja szemét két kezével,
A nagy tükör csak nem távozik onnét el.
Most arcával együtt a tükör elszalad
És sülyedni érzi ágyát maga alatt.

Majd ismét előjön gyertyával kezében
Egy leány, ki olyan mint ő maga épen.
Idegen s ismerős egyszerre előtte,
Csakhogy ez a gyertyát a földre nem lökte.
Oh e lyány az arcát még el sem takarja,
Haragosan nézik édes apja-anyja!
[IV.]
VI.
Többször jött fel a nap s ment le már az égen,
Fonnyadásnak indult a kis kert a hévben.
A zöld házból bánat űzte el a kedvet,
Maga a kovács is mélaságban szenved
Röviden szól, hogyha néha talán szól is,
Búsul az anya, s még Zsuzsi szolgáló is.
Hát te Péter! ott tul, ki a vasat vered?
Nem bu kínoz, hanem rosz lelkiismeret!

Édesanya virraszt lyánya ágya mellett,
Még a betegnél is sokkal többet szenved.
Setét éjszakával egygyé vált a nappal,
Az anya lelkének nem mosolyg a hajnal;
Se remény se hajnal, se nap nem világol,
A legtisztább egen lát fekete fátyolt.
Szeme gyászt, borulást lát a tiszta égen,
Gyászol ő, a setét felhő
Benn borong lelkében.

Félve-félti lyánya éltit,
Hajh! mi lesz aztán belőle,
Ha elveszti örökre?

„Mondák, angyal e gyermek
Soká nem is marad meg.
Oh! hogyha meghal, követem,
Hiába nem vár engem!

De Isten megkiméli,
Még sokáig fog élni,
Mert apját anyját tisztelé –
Ezt soha sem feledé.

Nyugodjál szép gyermekem!
Álmod édes énnekem,

Künn a szép hajnal közeleg,
Már a fecske is cseveg.”

Házfedélen fecske szól
Csattog, cseveg és danol.
Mért nem keres más fedelet?
Fölkelti a beteget! –

Fölébredt már és a dal,
Melyet eláradni hall,
Ah! az, új hajnalt hirdetett,
S új ébredést, életet.

Fölébred és föltekint,
Szép arcán nem látni kínt.
A mosoly vidám, mint a nap
Anyja is új éltet kap.

Szivét remény tölti be,
Harmat ragyog szemébe,
Mit a nagy öröm ott felejt,
S arcairól le nem ejt.

Édesebb a fecske dalnál,
Szebb is a piros hajnalnál
A mosolygás és a kis hang,
Melyet a lyány, hogy fölpillant,
Anyjához intézett,
Ki most reá nézett;
Mosolylyal és szép szemével,
Anya-szemmel, szerelemmel
Könynyel, s egész jó szivével.

„Engedd anyám, bé a napot,
Látom immár fölhajnallott.
Oly soká aludtam! –”

Az anyának e szó be jól – be jól esett!
Mintha kedvesednek, hivén, hogy elveszett,
Messze földön avvagy haragos tengeren,
Vagy pedig a harcban, véres küzdelemben,
Egyszerre meghallod a pitarban szavát,
S ajtódon benyitni látod élő-magát;
S hivod a szomszédot, legjobb emberedet,

Mert egyedül nem birsz örülni eleget.
Az anya is igy megy a szomszédszobába,
Hol Pőrölyi kovács még aludt javába'.

„Ébredj jó Demeter! magammal nem bírok,
Lásd, nem a bú, hanem öröm miatt sírok.
Megtartom, megtartom szent fogadásomat,
Hogy az én egyetlen kedves leányomat
Annak fogom adni, a kit szivből szeret,
Most is csak miattam, s ártatlanul szenved."

„Először is"... monda fontosan a kovács,
„Kikérem, ne mondd így „leányom", mert nó, lásd,
A gyermek enyém is, nem csupán a tied,
Aztán azt kérdem én, anyjuk, mért tész ilyet?
Mért nem feküdtél le, nem fogadsz szót nekem,
De hiába' mondtam: nincs veszedelemben!
Ilyen mind az anya! keresve keres ő,
Okot aggódásra – ez eset nem első;
Jó, hogy felfogadtad, leányunknak kezét,
Annak adjuk, a ki már megnyerte kedvét.
Akárki legyen az, csakhogy becsületes,
Gazdagság magában boldoggá még nem tesz.
Jó vagyont szerezni bajjal, veritékkel,
Egy szó mint száz, boldog lesz Mari és Péter.
Hiszen te is tudod, nekem is van lelkem,
Hogy dobnám én már ki egyetlen gyermekem?
Becsületes legény, hidd el derék fiú!
Igaz, hogy nem urfi; csak te se légy hiú.
Szegények valánk mi, mikor összekeltünk,
S mégis Isten után szép vagyont szereztünk.
Szép lyány voltál te is, hogy megismertelek,
Én pedig, mint Péter, nem oly nyalka gyerek.
Pompás leány voltál, gyönge, mint a harmat,
Szülőföldeden, mely vala Füzes-Gyarmat.
Egy talp sem vala ott oly szép leány mint te!"
Itt közbecsikorgott az ajtó kilincse;
Mert a Mari hangja kér most egy kis vizet
Az anya az oldal kis szobába siet.
***
Eltelt immár sok nap, eltelt már nem egy hét,
Hallá Mari sokszor hajnalban a fecskét.
Mig végre a fecskék utra kerekedtek,
A dallást engedvén át a verebeknek.

Pétert áthivatták egyszer a mühelyből,
Vasárnap volt, – s monda, vajjon mi lesz ebből?
Mari a szobában a kanapén üle
Nem volt beteg többé – csak kissé gyengülve.
Nem vala oly kényes, elpuhult kisasszony,
Egy napi virágszál, melynek megárthasson
Csekély dér csapása, vagy minden kis hőség,
Melyhez üvegen át jut a levegőég.
Kit mérsékelt munka, fáradozás edz meg,
Könnyebben áll ellent hőségnek dereknek.
Rózsaszál vala ő, most is virít szépen,
Halványság nem látszik eleven szinében.
A fiu belépett, mindenkinek bókolt,
S nénje örömére, neki kezet csókolt.
Mari alig ismert a fiu arcára:
A bajsza egészen le volt borotválva.
Gazdája, s a nénje rajta jót kacagnak,
Mari is jól tudta okát a kacajnak.
Tudta, hogy a Péter kovács miért tette,
Mosolyg, pirul s magát szégyenli érette.
Péter is röstellte, meg is bánta tettit,
S vagy kétszer elvétve megpödri – a semmit.
A kovács megtérve hangos nevetésből
– Nevetvén a köny is kifakadt szeméből: –
„Ej öcsém, be csúfot csináltak belőled!
Tán nem is vágták le – szálankint kinyőtted.
Utcára ne indulj mig bajuszod nem lesz!
Ily csúfot önmagán magyar ember nem tesz.
Nyomorékká tett az anglius borotva;
Ily bajuszt még venni kell, hogyha nem volna.
Ugy-e Mari, lyányom, nem nézheted őtet,
Nézd csak Péter, nézd csak, hogy elfordul tőled!”
A leány azonban, bátorságot véve,
Megfordul, s a Péter szeme közé néze.
Nem soká nézhette, elkacagta magát
S Péter igy hallatta komoly nyugodt szavát:
„Már hiszen nem nagy baj, kinő ismét az majd!”
(S fogadom hogy többé nem is csinál az bajt.)
Ez utóbbi sorral a kovácsné toldá,
S a beszéd azonnal lett nagyon komolylyá.
Mint a szerelmesek, ha egymást megbántják,
S elszakasztja őket a sors vagy az anyák,
A távolban csak egy gondolat busitja,
S a lelkiösméret ezt kínokká szítja;

S találkozván ismét, oly töredelmesen
Mondjuk el egymásnak: Bocsáss meg kedvesem'!
Ugy Pétert is vádlá lelkiismerete,
Hogy a bajt mind csak ő okozta, szerezte,
Azért komoly hangon igy kezdi beszédét
Hogy kiengesztelje a megbántott nénét:
„Bocsánatot is kell jó nénémtől kérni,
Hogy Veledényivel nem tudtam megférni.
Szegény ő, és mégis emleget sok vagyont,
S ha gazdag volt is, mért hazudott oly nagyot?
Nem hihetünk neki, beszéljen akármit,
Mindjárt látszott rajta, hogy csupán csak ámit."
„Szó se legyen róla" szóla most a néne,
Nem is mert kerülni a szemem elébe!"
„Dejszen találna csak még ő ide jőni,
Nem az ajtón, ha' az ablakon lököm ki!"
Igy szólott Demeter bosszusággal telve,
S látszott nem hiában jár csak az ő nyelve.
Nem is volt szó soká a hazug urfirul,
Pőrölyiné asszony, ha rá gondol, pirul.
Most a jegyváltásról beszélének össze,
És az egész hamar meg is vala kötve.
Megegyeznek könnyen, tisztán áll a dolog,
Ha e gyermekek nem, ugy senki sem boldog.

VII.
„Módját meg kell adni
Feleségem, lyányom!
Hegyenvölgyön legyen lakzi,
Tánc és dinomdánom!"

A kovács szólt emigy egyszer
Karácsony s újesztendő közt.
„Bevárjuk a vizkeresztet,
Tartsuk akkor a menyekzőt"

Vizkerezt jön hóval dérrel
Szól a zene hideg estve.
A vendég mind alig fér el,
S a gyeplő van megeresztve.

A jókedv elkapja őket
Kiszabadult, tombol, nyargal;

Táncol és majd ugrik szörnyet
Nekivetett görbe nyakkal.

Táncol Lőrinc Marikával
Tudja ő is az egy csárdást,
Alig birhat most magával,
Oly víg most és olyan lármás!

Pőrölyi is közévegyűl,
Már husz éve hogy nem járta.
Ki tesz magáért emberűl
„Ne menjen a nóta kárba."

Példát mutat ifiaknak.
Egyszerre tiz cigány huzza;
Döng a padlat, zörg az ablak,
A láb magát töri, zuzza

Péter ifju lyánynyal, vénnel
Bevegyűl a forgatagba,
S tartván lépést a zenével,
Egész végig jól kitartja.

Nincs különbség – s gyerek, se vén,
Nincs félszemü, nincsen sánta:
Ott mindenik kovács-legény
S minden szép lyány – együtt járta.

Jön most sorba fürge polka,
Jobbra balra dülve járják.
Lőrincnek nincs abba' dolga
Nem keresi női párját.

De odamegy egy csintalan,
S a félszeműt hijja táncra,
Szabadkozik; de hasztalan,
Nem vonhatja magát hátra.

Mennek, mennek, nekimennek
Ennek-annak, a kályhának,
Széken ülőt ijesztenek,
Jó hogy még el nem bukának!

S ime, ott van! a hogy épen
Szerencsésen kerülé meg
A szobát, elcsúszik szépen....
Csak a könyökét üté meg.

Lőrincnek sik volt a padlat
Ahhoz nem volt soha szokva.
Jó, hogy a lyány állva maradt!
Kevés figyel a dologra.

Jön most a nagy lakoma is
Gazdag, fényes; – jó borokkal.
Fölkél végre a gazda is,
S így szól köszörült torokkal:

„Köszönöm jó óhajtástok,
Mely mindenki sziviből kelt,
S ifjainkhoz a jó tanácsot,
Mely jó útra inti őket.

Ha száz évig élnek, mindezt
Lehetlen hogy elfelejtsék,
S mint szép Lizi a Lőrincet
Egymást néha földre ejtsék.

Majd megütnék könyökjöket,
Ha nem volnék mellettük én,
Én vezérlem jóra őket,
És az anyjuk vezetőként.

Péter vala a jobb kezem,
Eztán leszünk társaságba',
Neve ott lesz mühelyemen
Nagy betükkel fölpingálva.

Mindenkit már éljeneztünk
Ezen díszes társaságba',
De valamit kifeledtünk
Foglalni jó kivánságba.

Legényeink éljenek hát
Kik itt ülnek körül vélünk!
S ki vezeti majd a munkát
Lőrinc félszemü legényünk!

Éljen minden dolgos ember!
Annak édes csak az élet;
Csak az tudhat jó lélekkel
Hálát adni Istenének!

Vigadjunk most, muzsika szól,
Ugy is kevés volt az étel,
Azok kik még nem laktak jól,
Lakjanak jól e beszéddel!”

Neked szolgám, jó olvasó,
Azt mondom a mit Demeter:
Fölösleges volna a szó;
Ha sok, beleún az ember!
Salamon Ferenc.

87.

[[Salamon Ferenc], *Cárnő*, Budapesti Hírlap 1856. nov. 11. 261. sz.]

Cárnő

Dráma 5 felvonásban. Írta Scribe. Franciából fordította *Huszár* Imre.

„Ti kedves fiatal kisasszonyaim, kik az életet a kölcsönkönyvtárak regényeiből ismeritek! igen hajlandók vagytok hinni, hogy mihelyt a házassági eskü le van téve, s Emíliát az újdon-új kocsiban, az egészen elbájolt vőlegény oldalánál a lovak tova ragadják; vagy pedig Belinda elszakadván a jó anya könyteli öleléseiből, gyönyörű szemeit a boldog férj dobogó mellényén szárítja meg – ti, mondom, igen hajlandók vagytok azt hinni, hogy ezzel mindennek vége van, s hogy a nevezettek boldogul és csendesen élnek: de lehet az olvasó közönségnek oly osztálya is, – vén, tapasztalt emberek, – kik jobban ismerik az életet.” Tudják, hogy az élet százféle viszontagságai állhatnak be a házassági ünnepély után is stb.

Így szól egy angol humorista, kinek eszébe jutott Walter Scott egyik regényét folytatni. A parodiázás e neme igen érdekes, s a mit Thackeray a regényekre nézve tett, ugyanazt tette Scribe úr is a drámában, midőn „Cárnő”je mintegy folytatásaul szolgál az „Éjszak csillaga” szövegének. Az első Katalin és Péter egybekelésén végződik; az utóbbi házassági viszonyaikat állítja elénk. A különbség a két író paródiája közt az, hogy Scribe két nevezett művében nem csak a folytatás valóságos gúny a történetre, hanem maga az első rész – az „Éjszak csillaga” is. Még fon-

tosabb különbség, hogy *Scribe* komoly műként adja ki azon paródiát, melyben a Nagy Péter és Katalin házassági viszonyait hozza színpadra.

Miután Scribe az „Éjszak csillaga" szövegeért valamely krónikában elolvasta Katalin és a cár történetét, olvasását egészen kizsákmányolandó, jónak látta e nagy uralkodót halálaig kísérni. Azonban Scribe történetolvasása igen fölületes, vagy inkább fölösleges volt. Hogy Péter cár indulatos ember volt, pálinkát ivott, hogy *Mencsikoff* Sándor ministere volt, s még egy pár ehhez hasonló adat elég volt neki arra, hogy egészen kényekedve szerint egy melodrámai tárgyat bonyolítson. A történet maltraitirozásában Scribe nevezetessé lett. Ismerjük már Bolinbrocke-ját, ismerjük V-ik Károlyát a „Pohár víz"ből és a „Navarrai királynő" regéiből; de mindez semmi ahhoz képest, mit e találékony színműgyártó Katalinból és I. Péterből csinált!

Scribe-nek vígjátékírói szép tulajdonai mellett tán leggyengébb oldala, hogy többször históriai tárgyakat dolgozott föl, azaz oly dologhoz fogott, mi genie-jével ellenkezik. Újabb példája annak, hogy gyakran nagy tehetségű emberek is sajátságosan csalódnak s abban szeretnének kitűnni, miben legkevésbbé tűnhetnek ki.

Hogy Katalinnál az újabb kor történetében alig van érdekesebb drámahősnő, azt e rövid történeti vázlat is bizonyíthatja.

Skawronsky Katalin paraszt lengyel családból származott. Szülői Lithvániából a pestis elől menekülvén, útközben meghaltak, s Katalin még gyermekkorában árván maradt. A marienburgi lelkész fogja fel öt az utcáról. A kerület főpapja magához veszi, s Rigába viszi magával. – A főpap fia beleszeret; a főpap szerencsétlenségtől tartva, siet a leány férjhezadásával. A férj XII-ik Károlynak egyik katonája, ki a menyegző után három nappal csatába megy. Katalin az orosz táborba kerül, hol Cseremeteff tábornagynak a leány megtetszik, s magához veszi. Azonban kevés idő múlva Mencsikoffnak engedi át, kitől ismét a cár kívánja magának, s Mencsikoff engedni kénytelen. Katalin az uralkodó kedvesévé lett. Eleinte félrevonulva élt Moszkauban. A cár álöltözetben, s csak egyetlen testőre kíséretében látogatja meg esténkint Katalint. Az említett idő eltelte után a cár elválik nejétől Eudoxiától – s Katalin férje is (mint mondják természetes halállal) meghalván, s miután Katalin, ki előbb a katholikából lutherana lett, most már az ó hitre tért, – az árva leány cárnőnek kiáltatott ki. Ezután Katalin életének egy része szerelmi kalandokban folyt le, melyek annyival veszélyesebbek voltak, mivel a férj féltékeny volt, s a hűtlent és a kegyencet folyvást a vérpad fenyegette.

Péter cár nem kevésbbé érdekes drámai hős lehetne. Ezen férfiú, ki nagy birodalmat alapított, ki népe közé a civilisatiót ügyekezett bevinni, méltó volna arra, hogy mély lélektani és történeti tanulmány tárgyává tétessék. Scribe e tanulmányt egészen mellőzte. Ő ú. n. történeti műveiben egészen mellőzi a történetet – s az emlékiratok botránykrónikáiból azt szedi ki, a mi neki szükségesnek látszik meséje bonyolítására, vagy legtöbbször a krónika meghamisítása, elferdítése által ügyekszik találékonyságot mutatni. Neki minden eszköz jó a közönség mulattatására. Azonban lássuk a dráma meséjét.

Az újonnan alapított Sz. Péterváron vagyunk. Katalin már rég cárnő, s iszonyúan unatkozik. Péter már rég legyőzte a svédeket, behálózta Törökországot, ki-

végezte a strelitzeket, s megölette fiát Alexist; most, nincs megmondva melyik távoli tartományában hadakozik. Katalin kormányoz. Ennek kémeül Mencsikoffot hagyta ott, s ennek kéme ismét Jakinsky, az új kegyenc, s egyszersmind főkém. Katalin belefáradt az országos dolgokba; el akarja feledni, hogy cárnő, s csak a női szív hajlamainak kíván élni. Már szeret is, csak viszonszerelmet óhajt. Az udvarnál egy fiatal lengyel főúr van, ki Franciaországban nevelkedett s épen onnan érkezett. Az orosz udvar csak őt, öltözetét s kellemes magaviseletét bámulja. E büszke fiatal már ráunt a sok szerelmeslevélre, s már a salonok mindennapi szépei legkevésbbé sem érdeklik őt. Ő kevesebbel nem tud megelégedni, mint a cárnő szerelmével.

S halljatok csodát! E fiatal arszlán megvallja, először egy orosz, részeges admirálnak, azután még magának a főministernek, Mencsikoffnak, hogy ő bolondulásig szereti a cárnőt! Mencsikoff atyailag inti őt, távozzék az udvartól, mert e szerelem kikerülhetlenül halált hozand fejére. De a fiatal embernek az élet semmi e szerelem nélkül, – s merészen és nem kis meglepetésünkre nyilvánítja, mikép semmi áron sem fog távozni. – Mi több, Sapiéha? kevéssel azelőtt határozottan nyilvánítá, mikép el akar utazni, s búcsút venni a cárnőtől. A búcsú-kihallgatáson, mely négyszem közt történt, a cárnő kamarási kulcscsal ajándékozza meg a fiatalt s e kamarási kulcsnak, a kitüntetésen kívül, az az igen fontos jó tulajdona van, hogy vele a cári palotának bizonyos belső ajtaját föl lehet nyitni.

Mencsikoffnak egy Olga nevű szép fiatal leánya van. Olga, ki sok roszat hallott az udvari hölgyektől Sapieha könnyelműségéről, – ezt nagy szenvedéllyel szereti. E szerelem regényesen támadt. Olga hgnő egykor szánkázván, szánja a kocsis vigyázatlansága miatt egy meredeken már lecsúszott volna, ha Sapiéha véletlenül ott nem terem, s meg nem menti a leány életét. A leány azóta imádja a fiatal lovagot! Ebből láthatjuk, hogy a mese bonyolítása alkalmasint a két vetélytársnő szerelméből fog kikerülni, olyformán, mint a „Pohár víz”-ben. A cár megérkezik. Először is nem felesége ölelésére siet, hanem kémjét Jakinskyt hívatja magához. Ettől tudja meg, mikép a cárnő lakosztályába múlt éjjel egy idegen lopódzott be. Ki ez az idegen? Jakinsky nem tudja, de ígéri, hogy nemsokára kész lesz a felelettel. – „Én voltam az,” szólal meg a fenn is említett részeges admirál Villerbeck; „részeg voltam az éjjel, nagyon hideg volt, egy kertbe tévedtem, hol nyitott ajtóra bukkantam. Beléptem azon, fölmentem a lépcsőn. Egy terembe érkezvén, hatalmas kar ragadott meg – nem tudom hogyan jutottam le a lépcsőn. Így áll a dolog sire! – öless meg, ha tetszik!”... A cár megkegyelmez neki, mert a részegség előtte igen alapos mentség. Azonban Jakinsky egy kulcsot talált az említett lépcsőn – és pedig egy kamarási kulcsot, mely nem lehetett az admirálé. A cár most Sapiéhát kérdezi ki. Ez meg van fogva, s nem képes magát másként védeni, mint azzal, hogy a cárnő laktermében egy palotahölgy volt, s ennél tette az éji látogatást. E palotahölgy nem lehetett más, mint Olga hercegnő. „Én szeretem Olga hercegnőt!” mond Sapiéha. „Ha szereted” mond a cár „úgy ebben a pillanatban nőül kell őt venned, különben meghalsz! – „Vedd nőül őt – súgja a cárnő – különben én is veszve vagyok.” Így lesz Olga azon férfiú nejévé, kit szeret, de ki őt nem szereti. Most már Saphiéhára nézve az a kérdés áll előttünk, hű marad-e előbbi szeretőjé-

hez, a cárnőhöz, vagy pedig feleségébe fog beleszeretni? – E kérdés megoldásán dől a színdarab miként végződése. A cárnő egész lángeszét igénybe veszi, hogy egy lovagja szívét egy fiatal hölgy ellen biztosítsa. Katalin igen féltékeny lesz, annyira, mikép magán kívül van dühében, midőn megtudja, hogy Sapiéha megcsókolta nejét. Sapiéha azzal menti magát, hogy Jakinsky a kém neje is jelen volt, s ha nejét meg nem csókolja, veszve volna. A cárnő megbocsát. Ennyiben a dolog ki volna egyenlítve; – csak hogy a cárnő és Sapiéha közt folyt párbeszédet Olga hgnő kihallgatta a szomszéd terem ajtaján. – A szerencsétlen feleség tudja már, hogy férje szívét más bírja; – de egyszersmind meg kell mentenie ezt a bizonyos haláltól. Így, midőn a cár a hercegnőt a fennemlített éji látogatás iránt vallatja, határozottan erősíti, mikép Sapiéha nála tőn látogatást. Gróf Sapiéha látván nejének önföláldozását, magába tér. Jobban szemügyre veszi nejét s őt bájosnak találja; nem kerülheti el figyelmét az is, hogy Olga sokkal fiatalabb, mint Katalin – s alig fordul egyet sarkán, oly szerelmes lesz nejébe, a milyen még soha sem volt. Meg akar nejével szökni Pétervárról. Midőn elindul, búcsúlevelet ír a cárnőnek, melyben nem csak elutazását tudatja, hanem azon oknélküli és valóban absurd hibát követi el, hogy megírja azt is, mikép ő már mást szeret, tudniillik Olgát. E levél akkor érkezik a cárnőhöz, midőn ez alvó férje fölött viraszt. Olga is belép, s a levelet maga vévén át, fölsikolt, mire a cár fölébred. „A levelet!" kiált föl a gyanakodó cár. Olga azt mondja, mikép azt egy férj írta nejének, s a cárnak nincs joga hozzá, „Úgy? – mond a cár, s még bottal is hiában fenyegeti a hercegnőt, ki e fenyegetésre szétszaggatja a levelet. – „Jól van – Siberiába mégy!" S megrendeli számára a *kibicsát*. Sapiéhát elfogják, s a palota ablaka előtt számára vérpadot állítnak föl. – Mencsikoff, ki leányáért kétségbeesik, Katalinnak lázadást javasol, de ez határozottan visszautasítja e tervét. A cárnő más módot gondol ki a Sapiéha megmentésére. A török követhez fordul, ki a cárnőért mindent kész elkövetni. A török követ kiszabadítja a foglyot; de ez a városon kívül megszökik a kocsiról, mert szeretett nejétől nem bír távozni, s titokban visszamegy a városba. Azonban elfogják és a kész vérpadra viszik. A cár az ablakhoz vezeti Katalint, hogy tanúja legyen a gróf kivégeztetésének. A cárnő belátja, hogy ez csak próba akar lenni, s ezért a legnagyobb közönyt színleli a vérpad és Sapiéha látásán, kire már a bakó is fölvonta a bárdot. E közöny megcsalja a cárt, meggyőzöttnek hiszi magát, Sapiéhának megkegyelmez, és nejétől bocsánatot kér. A cárnak azonban zsarnoki szeszélyből eszébe jut, hogy maga és a cárnő jelenlétében olvastassa el Olgával a levelet. Katalin az Olga arcvonásaiból akarja kiolvasni a levél tartalmát, Péter cár pedig Katalin arcvonásait nézi figyelemmel. A cárnő látja, hogy Olga arcán öröm sugárzik, – s erre kitör belőle az addig titkolt szerelem. A cárnő, ki Sapiéha vérpadra menetelének látásakor a legnagyobb közönyt volt képes színlelni, most a féltés fölébredésekor egészen elfeledkezik magáról. – Péter ez önkénytelen, de csalhatlan bűnvallomásra meg akarja büntetni nejét; – de oly nagy dühbe jött, hogy a görcsök tehetlenné teszik és *meghal*. Katalint cárnőnek kiáltatja ki Mencsikoff; Sapiéhát a cárnő első dühében ki akarja végeztetni; de nem akarván a kegyetlenségben utánozni megboldogult férjét, – azzal bünteti, hogy egy távoli követségre küldi.

Ez a *dráma* meséje, melyben a történettel szerző sokkal kegyetlenebbül, kénylegesebben bánt mint Péter cár a maga alattvalóival legroszabb kedvében is. Legérdekesebb művészi tanulság e darabból, hogy *mindazon* történeti költői mű, *mely a történethez nem hű, mely főbb vonásaiban nem hordja magán a kor bélyegét, mindig korcsszülött, s tán nincs példa rá, hogy költői tekintetben is becses volna*. Hisz már maga a kiindulás, az első inspiratio is csak mesterkélt, ha azt nem a történeti kor szelleme, s valamely kimerülő esemény sugallja. Mihelyt a költő arra kárhoztatja képzelő tehetségét, hogy egy hatalmasan megragadó alapeszme helyett bonyolódott, mesterségesen alkotott épületet alkosson, egyöntetű mű helyett, úgyszólva bonyolult ácsmunkát állít elénk, melyet a francia échaffaudagenak nevez. – Scribe minden műveiben az intriga érdekességére törekszik, s természetes lévén, hogy a történet ebben nem nyújt elég anyagot, mindig szükségkép elferdíti a történetet. A „Pohár víz", a „Navarrai királyné regéi" nagyrészben a bonyolítás által hatnak. De e két ismert műben sokkal több elmésség, sőt helylyelhelylyel megragadó van, mint a „Cárnő"ben. – Egyébiránt e művet a külföldi kritika elítélte, s maga a párisi közönség is hidegen fogadta adatásakor. – Óhajtandó, hogy fordítóink a külföldi művekre nézve legalább a külföldi kritikára volnának figyelemmel.

88.

[Salamon F., *Heti szemle*, Budapesti Hírlap 1856. nov. 14. 264. sz.]

Heti szemle

A múlt héten, kedden, a már régóta nem látott „Ármány és szerelem" került színpadra – természetesen – új szereposztással. Hogy többet ne említsünk, Ferdinándot ifj. Lendvay, Luizát Bulyovszkiné adta.

Semmi kifogásunk nem lehet magában az ellen, hogy Lendvay, mint fiatal színész, tehetségének kifejtésére, s öngyakorlására ily szerepet vállal, melyben a szerelmet egy nagy költői tehetség eszményítette.

Régebbi ítészetünk, mely annyit foglalkodott a német irodalommal, Schillert és műveit alább szállította a közvélemény előtt, mint méltányos lett volna. – Minden, ki a drámairodalommal csak kevéssé ismeretes, azt vélte volna, hogy tudatlanságot, s kevés ízlést árul el, ha Schiller művét magasztalja, ha azokat maradandó becsű remekeknek tartja. Hisz a dráma lelke az élethű, erőteljes egyénítés, Schiller pedig, egy-két élete vége felé írt művén kívül a többiben vajmi kevés élethű alakot mutat. Azon eszményi légkör melyben művei és alakjai mozognak, nem az életet mutatják, úgy a mint van, vagy volt, hanem úgy, mint azt a költői lángképzelődés az emberiség nemesbülését a szenvedésig szívén hordozó, szerető lé-

lek, mint egy magasztos eszmékkel, olthatlan vágyakkal csordulásig telt lélek festé magának. Nem tudom, melyik ítész jegyzi meg Schillerről, mikép ő nem úgy festi a világot a mint van, hanem a minőnek lenni óhajtotta – s sokan azt állítják, mikép, ha Shakspeare-t veszszük mintaképül, Schiller nem is drámaköltő.

S mindamellett, hogy így okoskodtak az ítészek, mindamellett hogy ez eszményítő lélekről ily meggyőződéseket szenvelgettek a dilettánsok: – Schiller drámái örökbecsűek maradnak, s ha elfogulatlanok vagyunk, el kell ismernünk, mikép ő kitűnő drámai tulajdonokkal bír.

Az „Ármány és szerelem” fiatalabbkori művei közé tartozik ugyan, s habár a compositióban hibát, a csomónak leglényegesebb pontján helyrehozhatlan botlást látunk, nem mondhatjuk e művet csupán kísérletnek, egy fiatal képzelet első korcs szülöttének. Ferdinánd és Luiza, habár polgári körben, nem ez életben, nem a földön élnek; – ez alakok gondolatjai oly nemesek, annyi költői hévvel nyilatkoznak, az érzelmek fejlesztésében annyi természetesség és átlátszó mélység van, s végre az eszmék és érzelmek egészen kifejtése mellett is a cselekvény halad, – s az ömlengések nem lyrai, hanem tisztán drámai jellemmel bírnak.

Aztán, mindezek fölött, ha már azt fogadjuk el a drámák jóságának mérveül, mennyire vannak azok az életből véve, mennyire tükrözik vissza az életet, s ezek folytán, mindazt elkárhoztatjuk, mi e szabály ellen vét, melyik megbocsáthatóbb: Schiller hibája-e, kinek-alakjai azért nem látszanak életből vetteknek, mivel a közönséges magasabb világnézlettel, merészebb képzelettel, s sokkal nemesebb, forróbban érző kebellel bírnak; mint a köznap emberei? – vagy pedig Scribe és a francia mesetakácsok hibája, kik a köznapi nyelvet meghagyják ugyan egyéneik ajakán, mindennapi eszméiket agyukban, s mindennapi, legfeljebb magasra fokozott érzelmeiket szívükben; de a valószínűség ellen az események rendkívülisége a bonyolítások gépezete tesz kiáltó óvást? – Az előbbi drámaíró az embereket eszményíti, az utóbbi az eseményeket, nem mondhatjuk hogy eszményíti, hanem összehalmozza. Az első az elkövetett hiba (?) által lelkünkre, szívünkre hat, az utóbbi csak egy igen köznapi érzethez, a kíváncsisághoz folyamodik, midőn a figyelmet csigázza föl.

Természetes, mikép az elől említett genre, mihelyt iskolává alakul; mihelyt routinná, utánzássá válik, igen nevetségessé lesz. A magasztos eszmék affectatiója dagálylyá, a nemes érzelmekkel folytatott kacérkodás érzelgéssé, vagy sentimentalismussá, s az eszményi alakok ködképekké válnak, szóval az utánzók, a routin emberei csak paródiákat írnak mesterük műveire.

Azonban ez közös sorsa minden utánzásnak, mely utánzás többnyire nem anynyira az eszmék elkölcsönözésében áll, hanem a *modor* átvételében az éltető szellem nélkül. És pedig alig van nagy költő, kinek, épen legnagyobb bámulói, azaz utánzói legtöbbet ne ártanának, mennyiben genre-rá és hamar megunt divattá teszik. Csoda-e, ha az ítészetnek, aztán csaknem mindig küzdtéren kell állania? ha többnyire negatív, sőt roszaló szerepet visz; mert mindig a genre-okkal elkövetett visszaélések ellen kell harcolnia. Így kell egyszer a sentimentalismus, máskor a prózaiság ellen egész határozottsággal küzdenie, s gyakran képtelen egy egy

egész költészeti irányt határozottan roszalni, melyet később, az ellenkező oldalon elkövetett túlságok miatt helyeselnie kell.

Így, nem messze van az idő, midőn nálunk a költészet és ítészet a drámában kénytelen lesz a valódi sentimentalismus és az eszményiség mellett emelni szót – s Schiller műveiben enyhítő forrást találnia végképi elparlagiasodás közepett. Ez idő oly kevéssé van messze, mikép már tán be is következett.

De két nagy akadály van, mi Schiller drámáinak adatását nehezíti színpadunkon.

Az „Ármány és szerelem" adatása alkalmával úgy tapasztaltuk, mikép e, minden szerkezetbeli hibái mellett is valódi hatású darab, sokkal kisebb hatást tett, mint a német színpadokon, – nem mintha; azok szépségeit a mi közönségünk kevésbbé fogná fel, hanem mivel egyfelől színészeink hova tovább mindinkább elszoknak a valódi költőiség tolmácslásától, másfelől fordítóink inkább a szavakat mint az eszméket fordítván le, az eredetit kivetkőztetik költőiségéből.

A francia ú. n. társalgási színművek, a költőiség helyett csak elmésséggel s ügyességgel dicsekvő drámák, továbbá a mi népszínműveink összevéve valódi iskolául szolgálnak színészeinknek, hogy a közönséges, mindennapi magaviseletet és beszédmódot utánozzák, s így a magasabb stylű szavalástól, az eszményibb alakok előállításától eltávozzanak, – min csak úgy lehetne segítni, ha a szereposztásban a szakmák következetesen szem előtt tartatnának.

Ifj. Lendvai, ki Ferdinándot adta, a vígjátékokban is az ú. n. első szerelmes szerepét viszi, – s így neki meglehetősen határozott szakmája van. E részben szerencsés, mert színészeink nagy része nem bír ily határozott működési körrel. De a nevezett működési kör is elég változatossággal bír. – Egy vígjátéki első szerelmes egészen más ember, mint Ferdinánd. Az előbbi szerepek ritkán kívánják meg az érzelmek oly erős kifejezését, mint emez; pedig Lendvainál azt tapasztaljuk, mikép amazokban csaknem úgy játszik, mint emebben játszott, s így azokban túlmegy a korláton, emebben nem fejezi ki eléggé a költő eszméjét. Nem azt értjük ez alatt, mintha Ferdinándban nagyobbat kellene kiáltani, mint kiáltott, s hevesebb mozdulatokat tennie, mint tett, valamint a vígjátékban is nem abban áll a hiba lényege, mikép igen erős küljeleket használ ott is, a hol nem volna rá szükség; beszélhetne sokkal halkabban, mind vígjátékban, mind az „Ármány és szerelem"ben, a nélkül hogy legkevésbbé is jobban játszanék. A hiba többnyire nem a küljelekben, hanem a felfogás hiányában, vagy át-nem-érzésben van. Nem akarunk túlságosak lenni a színészünk iránt; – de figyelmeztetnünk kell, mikép ha a modoros szavalással és játékkal előadott szerep tapsokban részesül, az még csak azt mutatja, mikép a mű oly jól van írva, hogy hiányos fordításban s modoros elmondás mellett is képes hatást tenni a közönségre, mely mindig a gondolatra szeret figyelmezni. A gondolatokból sok elvész ugyan az említett kétszeres átszűrés mellett, de sok megragadja a figyelmet. Mindez meg a darab érdeme. A jó, azaz a költői érzékkel megáldott színész azonban nem elégszik meg a modoros elszavalással, hanem a közönség előtt megmagyaráz oly helyeket is, melyeket az olvasva, oly tisztán nem értett volna meg, és saját ihletettsége által nagyobb fokú megindulást idéz elő a nézőben, mint az olvasóban idézne elő.

A színésznek nem a kiáltozástól kell várnia a megindítást, hanem saját áthatottságától. Ez pedig nem mindig kiáltásban áll, hanem a költő gondolatát s a színész ihlettségét megfelelően kifejező szavakban s gyakran egyes mozdulatokban. A színésznek teljesen azonosítnia kell magát az adott egyéniséggel, hogy necsak öltözetében állíthassa azt elénk, hanem átérezze annak minden érzelmeit, s egészen magáévá tegye minden eszméit. Egy szerepnek ily elsajátítása természetes, hosszas gondolkodással, tanulmányozással jár, csak egyetlen szerepre nézve is, s nem tudjuk, hogy a mostani szereposztás és előadási rend mellett mennyi igazsággal követelhetjük ezt színészeinktől. De az, a kiben erős akarat, kitartás, s tanulmányozási hajlam van, törekedni fog némely szerepéből választott s mintegy bravour-szerepet csinálni – s ha Lendvai makacsul föltette magában, mikép Ferdinándban fejtse ki minden tehetségét, – úgy hiszszük, hogy további tanulmányozása meg fogja győzni a felől, hogy múlt heti kísérlete még távol volt attól, hogy művészi nevet vívjon ki. Nem tarthat attól, hogy e szereplésben elérte a netovábbat. A színészre nézve nem létezik e netovább. Már magában az, mikép a színésznek a lehető legnagyobb irodalmi, költői és érzelmi műveltséggel kell bírnia, hogy a költők művei iránt élénk fogékonysággal bírjon, végetlenné teszi a haladás pályáját. Hozzá kell tennünk, hogy a valódi haladás titka nem bizonyos modor; nem az ú. n. színpadi otthonosságban áll, hanem a szellemi tulajdonok művelésében, s ezt fölhívni helyén van mindig, de főleg akkor, midőn fiatal színészeinkről beszélünk, hogy össze ne téveszszék a modort a művészettel, a külső mesterkélést a benső áthatottsággal, s a tapsokat ne vegyék mindig az önkénytelen megindítás csalhatlan jeleinek.

A mi a fordított művek betanulását illeti, szükséges hozzá tennünk, mikép igen jó, ha a színész nem bízik a fordítás hűségében, hanem, hacsak szerét teheti, *eredetiben* is átolvassa a művet. A szerep egészben véve a fordításból kitűnik nagyobb vonásaiban; – de egyes és pedig a leglényegesebb helyek megértését és átérzését csak az eredeti után nyerheti a színész, midőn t. i. költői művekben és nem Scribe-féle „Cárnő"kben kell szerepelnie. Áll ez Schillerre nézve is, kinek nyelve annyira összeolvad gyakran az eszmével, mikép arra, hogy a költő eszméjének és érzelmének egész friseségét érezzük s minden árnyalatát megérintsük, az eredetihez kell folyamodnunk.

S íme itt van azon pont, melyet fenebb annak magyarázatául pendítettünk meg, miért nem tesz oly hatást az „Ármány és szerelem" nálunk, mint a német színpadokon. Fordításainkban általán véve nemcsak hogy az eredeti költőisége nem marad meg, hanem még nyelvünk természetével ellenkező számos hibában is megbotránkozunk. Fordítóink nagy része nem az eszmét fejezi ki az eredetinek megfelelő szellemben, eredeti és erőteljes magyarsággal, hanem a szavakat fordítják le, s gyakran az idegen szólásforma miatt nemcsak hogy az eszme elvész, hanem bántólag hat. A színháznak – ismételjük – nincs sürgetősebb teendője, mint hogy a fordítások átvizsgálásával igen, de igen jól megválasztott embert bízzon meg, ki nyelvünk, természetébe mind ösztönszerűleg, mind tanulmányánál fogva mélyen van avatva, s ki kérlelhetlenül gazdálkodnék fordításaink kijavításában. Ily hivatal régebben létezett is a színháznál – s ez egy okkal több, hogy ne nézzük

összedugott kézzel, hogyan válik színházunk mindinkább *nyelvrontó intézetté.* – Ez legkevésbbé sem túlzás; nem képzelt, hanem már jelenlévő veszély, – melyen segíteni kell. Reméljük, mikép laptársaink is komoly szót fognak emelni ez ügyben! Salamon F.

89.

[[Salamon Ferenc], *November 15-ikén Tóth József javára először Szalmaözvegy*, Budapesti Hírlap 1856. nov. 18. 267. sz.]

November 15-ikén *Tóth* József javára először *Szalmaözvegy*

Eredeti népszínmű 3 szakaszban Írta *Nemes* József. – Rendező *Tóth* József

Az ismeretes vagy helyesebben, ismeretlen név incognitója alá rejtett szerző iránt roppant érzékenységet mutatott a bíráló választmány, midőn a „Szalmaözvegy”-et elfogadta.

Nemcsak a választmány volt e mű iránt engedékeny, hanem az igazgatóság és rendezőség is. – E darab kedveért a balettszemélyzet lába, a dal- és zenekar ajka is mozgásba jött, – sőt az utolsó felvonásban a legsűrűbb színpadi parkok egyikét láttuk, mely fölött a tele hold nem restellt egész végig tündökölni – ok nélkül! – S végre, a jutalmazott színész Tóth József oly buzgalmat fejtett ki szerepében, hogy jó kedve folyvást a görcsös vonaglással volt határos, s e miatt a jobb ízlésűekre hatást – fájdalom! – nem tehetett.

Már maga a színlap is ominosus volt; – a címekben iszonyú fényűzést láttunk. Az egész mű címe „Szalmaözvegy” vagy „Sári mégis kivívta.” – Az első szakasz (felvonás) címe „Ha én te, te meg kend.” Második szakasz: „Fogd meg cica az egeret.” Harmadik szakasz: „Az aratási ünnepély.”

Az egész történik „*egy napon*” (Értsd: egy nap, vagy egy nap alatt.) Kázmér földesúr jószágán.

Az a Sári, „*ki mégis kivívta*” nem más, mint Kázmér földesúrnak *Mari* nevű felesége. Az úri házaspár két év óta nem él együtt. Az asszonyság meghallván, hogy férje aratási ünnepélyre megy bizonyos falusi birtokára, paraszt lyánynak öltözik. Van Szegeden egy *Sári* nevű paraszt lyány, ki Kázmérné ő nagyságának szakasztott mása. Maga Kázmér úr is összetévesztette nejét e paraszt lyánynyal, csak öltözékénél fogva tudta őket megkülönböztetni. Ezen Sári ruháját veszi föl a földesasszony, sőt hogy a hasonlatosság teljesebb legyen, még a szegedi kiejtést is utánozza. Az aratási ünnepély alkalmával megjelenik mind Kázmér, mind incognito neje Buzási Sámuel (Tóth) ispánynál. Zsuzsi (azaz Kázmérné) magára vonja férje figyelmét; de a nő nem könnyen adja meg magát. A színpadon annyi ezerszer föl-

használt cselhez folyamodik, t. i. féltékenynyé teszi Kázmért. Egy Ugi Józsi nevű paraszt legény iránt mutat szerelmet. Hosszas kerülő utakon, melyeken semmi figyelmet megragadó új esemény nem található, oda jut Sári, hogy Kázmér úrral teljesen kibékül s maig is boldogul élnek talán.

Ez az egyik, s ha nem csalódunk, főcselekvény a darabban, de egy második cselekvény is foly ezzel párhuzamban.

Fönnevezett *Ugi* Józsi, ki iránt azért mutat Sári szerelmet, hogy férjét féltékenynyé tegye, nem csak ennyiben szerepel.

Ő maga is másba szerelmes, – t. i. Zsuzsiba, a nevezett ispánynak Buzásinak leányába. Miért elegyedik Pista Sárival ezen játékba? Épen azon okból, a melyből Kázmér felesége. T. i. Pista is féltékenynyé akarja tenni Zsuzsiját, kivel összezörrent, kivel faché-ban van, s azt hiszi róla, hogy mást szeret. Zsuzsi látván, hogy Pistának új szeretője van, t. i. Sári, ő is fel akarja ébreszteni Pista féltékenységét, s ez által hódítni vissza őt! Végre ezen bonyodalom is, melynek megoldására két szó elég lett volna, óriási terjedelmű három felvonás után, kibonyolódik.

Ha mindezekhez hozzá veszszük, mikép Buzásinak a gazdatisztnek is egyéb dolga (a legszorgosabb aratás idején) nincs, mint az, hogy a háromszoros féltékenységi intrigát Sári utasításai szerint kivigye, láthatjuk e műnek borzasztó egyhangúságát, s a a mese gyermekes szövését. Az élethűség már a mesében sincs meg, annál kevésbbé az egyénekben, s még annál kevésbbé a párbeszédekben. Hogy többet ne említsek, midőn a földesúr neje, Mari, álöltözetében megjelen a vén gazdatisztnél, az egyszerű embernek oly fölcsigázott, dagályos stylben beszéli el, hogyan szerette férjét, s hogyan csalódott, mikép alig hiszszük, hogy a virág, harmat, csillag, üdv, kebel húrjai stb. phrasis közől csak egyetlen egy is kimaradt volna.

Az ily költői feldudorodások mellett, annyi trivialis célzás, annyi vastag pirulást okozó beszéd, (sőt még jelenet is) fordul elő, mikép tisztán látszik, hogy az új szerző, ha egyebet nem, a karzat egy részét jól ismeri, s ennek egy, minden csak valamennyire finom érzésűt sértő tapsáért képes az ízlés és erkölcsi érzetet megsérteni.

Az öszes személyzetben nincs egyetlen valószínű, csak közelítőleg eltalált alak is. Az öreg Buzási, ki mindenütt ott van, vagy előtérben vagy háttérben, s ki az intrigák fő eszköze (mert intézőjök Sára), habár szerfölött túlzott mozdulatai némely közmondások alkalmazása által megnevetteti is a kevésbbé gyönge érzékűeket, – csak színpadi bohóc, de nem életből vett egyén.

Miután sem alapjában sem a jellemzésben nem látunk alakító tehetséget, – legalább a cselekvény gépies bonyolításától várnók, hogy érdekeljen. Nemesebb élvezet hiányában, a közönség azzal is megelégszik, ha figyelme ébren tartatik. Azonban a mese szövése is oly gyakorlatlan kezekre mutat, oly kevés incidens van, mely érdekelhetne, mikép válogatva is alig lehetne unalmasabb három felvonást összefércelni. – Mindenütt a szellemi tehetlenséggel, a találékonyság teljes meddőségével találkozunk; – úgy hogy bármennyire kezdő legyen a szerző, határozottan lehet állítnunk, mikép soha sem fog mint eredeti drámaíró boldogulhatni; mert a drámaíráshoz is mindenek fölött író kell, és pedig a legügyesebb, s leg-

többnemű tehetségekkel megáldott író – ha mindjárt bohózatról van is szó. – A „Szalmaözvegy” élcei majd soha sem sikerülnek, – a helylyel helylyel beleerőszakolt érzelgés kirívó, ímelygős, – az öröm, vagy más indulatok kifejezései a mellett, hogy kopottak, mindig túlzásba mennek – s így e darab általán semminemű drámai műnek, még csak bohózatnak sem fogadható el.

E műben csaknem, mindenütt, mielőtt a fellépő személyek párbeszédhez fognának, előbb elmondják, mit fognak mondani, s mi a céljok – csak azután szólítják meg egymást. A hasztalan szószaporítás, a fölösleges, a cselekvényt elő nem mozdító incidensek oly mesterségesek és nem érdeklők, mikép csak azt látjuk, hogy szerző egész figyelmét arra fordította, hogyan lehessen a megoldást minél inkább késleltetni. – Olvasómnak fogalma lehet e mű unalmasságáról, ha elmondom, mikép a végkifejlést már az első felvonásban minden néző előre tudhatja, s mégis még két hosszú felvonást kell végig néznie, melyben semmi érdeklőt nem talál.

Az első szakasz címe: „Ha én te: te meg kend” merőben indokolatlan, s csak azon alapszik, hogy a gazdatiszt feleségével összezördülvén, ez „te”nek szólítja férjét; mire a férj a címül szolgáló sületlenséggel válaszol. – A második szakasz címe: „Fogd el cica az egeret” ismét a gazdatiszt szájába van adva. Kázmér gróf a fák között egy félóra hosszáig kergeti az ál Sárát, s a gazdatiszt távolról biztatja földesurát e kifejezéssel. Hogy ebben mi humor, vagy élc van? – nem értjük. Legtalálóbb cím „az aratási ünnepély”, mely már nem mutat értelmi gyengeségre, de épen oly kevéssé mutat találékonyságra is. Ez nagyában véleményünk e darabról. „Ezt mondom én; hát a szerző mit mond?” – hogy Buzási gazdatiszttel szóljunk, kinek szavajárása, „ezt mondom én, hát te mit mondasz?”

90.

[[Salamon Ferenc], *Heti szemle*, Budapesti Hírlap 1856. nov. 18. 267. sz.]

Heti szemle

E hét legnevezetesebb színházi eseménye „*Tudor Mária*”, eredeti opera, volt, melyről lapunk más rovatában már bővebben volt szó.

A drámai előadások tekintetében a játékrend igen érdektelen volt, s a műveltebb közönségnek egyátalában semmi élvezetest sem nyújtott. A „Kísértet,” a „Cárnő,” „Elvettem nőmet” (egy felvonásos vígjáték) s végre a fenismertetett „Szalmaözvegy” képezte a drámai előadások lajstromát. Két újdonúj, s ha nem is egyenlően, de mindenesetre gyenge népszínmű, egy költői becscsel nem bíró dráma, s egy ehhez hasonló vígjáték, azaz a hazai és külföldi irodalom gyengébb ter-

mékei voltak arra kiszemelve, hogy a színházunk iránt legnagyobb részvétet mutató közönség műélvét unalommá tegye.

Azon anarchia közepette, mely színházunk művészi ügyeinek kezelése körül uralkodik, valóban nem tudjuk, hol kezdjük a megrovásokat.

A drámabíráló választmányon-e? melyről azt halljuk, hogy többé nem létezik, – legalább az új színművek többé senkinek nem adatnak bírálás végett. Nem hiszszük, hogy a színigazgatóság maga venné magának azt a fáradságot, hogy az új műveket mind maga olvasná át és bírálná meg – ily nagy munkára egy ember nem képes. E szerint a színészek maguk a drámabírálók is!

Ha e rendszer megáll, hová fog vezetni? Mi lesz drámai irodalmunkból, ha a színész maga írja, maga bírálja meg és maga játsza el a színműveket?

Bármi könnyelműen járt el az eddigi választmány a művek elfogadásában, bármennyi megrovást érdemelt, e megrovásoknak, midőn egy vagy más lap részéről tétettek, értelmük távolról sem az volt, hogy választmány ne létezzék, sőt ellenkezőleg épen az, hogy minél szakavatottabb, s az ügy érdekében minél szigorúbban eljáró választmány szerveztessék.

Tagadhatlan, mikép az eddigi választmány szervezete már csak annálfogva sem volt célszerű, mivel a tagok csaknem ingyen, csupa hazafiságból vállalták el a tisztet, s így azt inkább „*sinecurá*”nak tekinthették. Egy intézetnek, minő a nemzeti színház, méltóságán alul áll, valakitől áldozatot, ingyen munkát követelni, ha mindjárt volnának, vagy kivételkép voltak is oly egyének, kik e munkát ép oly lelkismeretességgel teljesítették, mint szokta minden jellemmel bíró férfiú a becsületbeli dolgokat végezni. Nem volna szükség 9 tagra, mint eddig – három jól választott tag is elvállalhatná e munkát. De aztán e három tagnak oly igen szükséges, sőt merőben nélkülözhetlen működését többel kellene díjazni, mint egy ingyenzártszékkel a színházban.

A párisi főbb színházaknál, mint tudjuk, nem elégesznek meg csupán egyszerű bírálattal. Ott két rendbeli bírálaton megy keresztül minden darab. Egyiken csak kiválasztják, melyik színdarab érdemes arra, hogy a tulajdonképi választmány előtt fölolvasásra elfogadtassék, s aztán e választmány fogadja el véglegesen a darabot előadás végett. A „Théatre français”hoz múlt januártól augustusig 120 új színművet küldöttek be. Ezek közől 12 lőn elfogadva *fölolvasás* végett, s a 12-ből csak 4-et tartottak elfogadhatónak. Valószínű, hogy nálunk 120 közől, ezidei eljárás szerint, legalább is 30-at fogadtak volna el, azaz annyit, a mennyit csak fél készület után adni lehet.

A drámabíráló választmánynak nálunk a fordított művekre is föl kellene ügyelnie, vagy legalább ezekre nézve is kellene ellenőrködésről gondoskodni. – Mindenesetre szükséges volna azonban, az igazgatón kívül egy *dramaturg*, ki a játékrend és az előadásokról volna felelős, s elég ismerettel bírna mind a drámairodalomban, mind a színészetben, hogy drámánk mind a helyes megválasztás, mind a jó előadások tekintetében a művelt közönséget is kielégítse.

Egy fontos akadályról kellene még szólanunk, mely a játékrendet megzavarja, s az új darabok könynyelmű elfogadását eddigelő csaknem követelte, ez a jutalomjáték rendszer.

Minden színészünk, csaknem mindig, hogy minél jövedelmesebb estéje legyen, akár eredeti, akár fordított, akár jó, akár a legsilanyabb, de mindenesetre új művet választott jutatomjátékaul. Ha 20-30 jutalomjáték van évenkint, akárhonnan, de 20-30 új művet ügyekeznek kiteremteni, – mi pedig szerfölött sok egy színháznál, – kivált a mienknél, hol a drámai személyzet nem elég nagy arra, hogy ennyi új művet kellően betanulhasson. A nemzeti színháznak, mint állandó intézetnek, el kellene törölnie a jutalomjátékokat. Ki lehetne számolni, mit veszítnek ez által az egyes tagok, s mit nyer a színház pénztára. A színészek e veszteségét a pénztári nyereség által teljesen lehetne kárpótolni, s színészeink egyebet nem vesztenének, mint azt, hogy az év folytán egygyel kevesebbszer részesülnének fölléptükkor hosszan tartó tapsokban; – de úgy hiszszük, annál többször nyernék ki játék közben a tetszésnyilatkozatokat, melyek amaz előlegezett tapsoknál sokkal több becscsel bírnak. Ez utóbbi javaslat anynyira nincs ellenükre fölvilágosult színészeinknek, mikép bevallom, egyik legtekintélyesebb színészünk figyelmeztetett rá!

91.

[Salamon Ferenc, *Ristori mint Stuart Mária*, Budapesti Hírlap 1856. nov. 23. 273. sz.]

Ristori mint Stuart Mária

(Pénteken, november 21-ikén.)

A párisi világ műtárlatnak egyik nevezetes eredménye volt Ristorinak világhírűvé-tétele. Az 1835-ik év tavaszán, midőn a világ minden iparosa versenyre sietett, hogy kézi munkája által gyarapítsa azon nagyszerű kiállítást, mely miatt azon philosophok kétségbe estek, kik korunk anyagi iránya ellen panaszkodnak, kik a gondolatot, szellemet és művészetet féltik az anyagi érdekek barbarismusától, a valódi művészetnek, a szellemiségnek egy nem várt csillaga tűnt fel, honnan nem is gyanították – Olaszországból!

Az olasz irodalom és művészet hanyatlása, a styl rendkívüli fejlettsége dacára, kikiáltott vélemény, sőt bebizonyított tény; élő példája annak, hogy az irodalmak és művészetek nem némely philosophok fejében kigondolt törvények szerint fejlenek. A legfejlettebb irodalom mellett is, tehetségek és lángeszek hiányában sülyedés állhat be, s a kétségbe ejtő hanyatlás közepett egy-egy lángész eredeti fényben tündökölhet. Szerencsés nép az, melynek oly nagy művészeti és irodalmi múltja van, mint az olasznak: ott mindig megvan a remény, hogy akármely nap előállhat a költő, a művész, ki a nagy példákon lelkesülvén, újat, nagyot és meglepőt mutathat föl korának!

Ristori művészetén lehetlen, első figyelmes nézésre is föl nem ismerni, mikép a Danték, Petrarchák, Angelók és Correggiok hazájában született, hogy az emberi képzelet, szellem és ízlés első rendű művein nevelkedett föl. Azon mélység, melylyel a költő gondolatát felfogja, azon plastika, melylyel a részleteket előállítja, azon ihlettség, melylyel az érzelmeket színezi s végre azon ízlés, mondhatnók classicismus, mely mindezekben kormányozza, csak a legnagyobbszerű műveken érzett lelkesedés által fejlődhetett a tökély oly magas pontjára. Ő olasz nemcsak születése és nyelvénél fogva, hanem az olasz művészeti és irodalmi hagyományok elsajátítása által is, melyek rajta meglátszanak. – Nem tudjuk, mily mértékben tartják őt az olaszok kiválóan „nemzeti művész"nek; – annyi bizonyos, hogy Ristori újabb példája annak, mikép a művészet nincs nemzethez kötve, mikép a valódi művészet iránt mindenütt létezik fogékonyság, bármely nemzet kebléből kelt. Francia modorban méltán elmondhatnók, mikép a művészet előtt nem léteznek pyrenéi hegyek, nem léteznek Alpok. Ristori átkelt az Alpokon, átkelt a Csatornán, a Rajnán, a Kárpátokon, s mindenütt egyaránt diadalmaskodott, s a hidegvérű angol tán túltett lelkesedésében minden más népen, melyet a művésznő meglátogatott. A színészetben mai nap a végletek találkoznak. – Legalsóbb és legfelsőbb osztály a vándor-színészek osztálya. Csakhogy ama felsőbb osztály a művelt világba vándorol, állomásai (Párisból kiindulva) London, Bécs, Berlin, New-York, Pest, San-Francisco, Sz. Pétervár, egyszóval ennek annyi geographiát kell tanulnia, mint egy-egy I. Napóleonnak, vagy más hódítónak, ki a földképet zsebében és párnája alatt tartja; míg az alsóbb rangú vándorszínész mappa nélkül is tudja az utat Cibakházától Kecskemétig. Más kisebb nagyobb mértékben érzékeny különbségeket mellőzve, egyik lényeges különbség az, hogy a kisebb területekre utalt színészek sokkal nagyobb repertoire-okat hoznak s sokkal kevesebb pénzt visznek magukkal, mint azok, kik a civilizált világot veszik nyakukba, s kiknek hódításuk oly messze terjed, mennyire a vasutak, gőzhajózás, ízlés és gazdagság.

Hogy Pest ezen roppant szélességű rayon-ba esik, azt mutatja azon idegen ének, tánc, zene- és szemfényvesztési virtuózok példája, kik színpadunkon általános lelkesedést és bérletszünetet idéztek elő. (Hallották-e önök, hogy a virágárusok mesterségesen siettetik a kaméliák kivirágzását? Pepita decemberben újra itt lesz! – de ez épen nem tartozik ide!)

Ristori szerepléseiben a drámai művészet üli fényes diadalát, melynek a divat, főként nálunk, alsóbb rangot ügyekezett kimutatni, mint a dal- s táncművészetnek. Mint olyat, ki európa-szerte a szavaló dráma rendkívüli erejének, megragadó igazságának, élő és ihletett hirdetője, örömmel üdvözöljük őt főként saját közönségünk tekintetében, mely a szokatlan élvezeten kívül egy mély meggyőződést szerezhet, mely szerint a valódi dráma költészete sokkal egyenesebben jut a szívhez, mint a megbámult dal-productiók. Annyi áll, hogy a dalművészetnek nincs ma oly művésze, minő Ristori a szavaló művészetben. – Egy kitűnő francia zeneítész, Ristoriról szólván, így kiált fel: „Oh! ha megérhetnők, hogy valaha az énekben ily tökélyes művésznőt hallhassunk!" – Pedig Scudo kétségkívül ismeri nemcsak a jelen, hanem ismerte a legközelebbi nemzedék legkitűnőbb énekesnőit! A dalnak is megvan a maga varázsa; – de az másnemű; mint a szavaló-művészeté –

s még akkor is, ha a francia ítész életének fővágya teljesülne, az ismeretlen tünemény oly mély, oly maradandó benyomást aligha tenne hangjaival, mint a szavaló-művésznő, ki közvetlenebbül, határozottabban s több jelentőséggel fejezheti ki az érzelmet s a nagy eszméket, mint az énekesnő, kinek valódi tere csaknem egészen a lyra. Tegyük föl, hogy pl. Stuart Mária opera volna: lehetne-e a főszemélynek Burleigh-vel tartott mesteri párbeszédében az emberi szív, a gondolat annyiféle árnyalatait kifejezni, mint Schiller e halhatlan művében. Mivé lenne operában egy oly, a világ drámairodalmában nevezetes jelenet, minő Coriolánnak anyjával, s Stuart Máriának Erzsébettel találkozása? – pedig ezeknél meghatóbb valami tán nem is lehetséges akármely művészetben. Egyik legfőbb előnye e szavaló művészetnek, mit már érintettünk, az igazság, az eleven élethűség. Ne mondja nekem senki, hogy Stuart Máriának ábrándozását, (pedig ez a leglyraibb része az egész tragoediának) a harmadik felvonás elején, midőn a felhőket oly édesen szólítja fel, vigyenek hírt felőle Franciaországba, ifjúsága áldott földére, oly elragadást lehetne dalban kifejezni, mint Ristori szavalva fejezett ki. – Hát midőn ugyanazon magánbeszédben oly királyi méltósággal mutat a hegyek kék ködére, melyek „birodalma határait jelölik;" s végre, midőn a 3-dik felvonásban az indulat heve által elragadott fogoly így kiált a hatalmas Anglia királynőjére: „Che tuo re son io!" (Királyod vagyok!) ki tudná a rég elfojtott boszúvágy kielégítési gyönyörét, a kevélységet, a fensőbbségi érzetet s a királyi önérzetet oly hatalmasan kifejezni dalban, mint ezt Ristori e néhány szóban kifejezte?

Mennyit idézhetnénk még csak ez egyszeri előadásból, melyben a drámai művészet teljes diadalt vívott ki! Stuart Máriának egész szerepére hivatkozhatunk e részben, ha a fennebbi thema mellett akarnánk maradni, pedig ez nem célunk. E művésznő annyiféle jellemvonást, érzelmet, indulatot fejtett ki szerepében, mikép meggyőződhetének, hogy nincs az emberi léleknek oly indulata, érzelme, gondolata, melynek tiszta, határozott; kifejezést adni képes ne volna. Hogy Scudo azon nehány sorából, melyet Ristoriról írt, még egy idevágó helyet idézzünk: „míg Rachel lantjának csak két húrja van, Ristori az egész scalát (gamme) a maga teljességében bírja." (Rachel csak a gyűlöletet és iróniát volt képes, még művészete tetőpontján is, erőteljesen kifejteni.)

Az érzelmeknek és indulatoknak e teljes scalája nem tenné Ristorit egészen képzett művésznővé, ha önálló művészi fölfogása nem mutatna arra, hogy bír azon részint természeti adománynyal, részint, tanulmány és önmívelés által szerzett tehetséggel, hogy a műnek egészét fogja fel, s behasson szerepének és a költő célzatának legmélyebb titkaiba. Kiről szólanunk épen itt alkalomszerű, midőn a művésznő oly szerepben lépett föl, melyet mindnyájunk ismer.

A skót királynő a darab kezdetén már börtönben van, sőt a halálos ítélet csaknem ki is mondva rá, s habár ő a halálos ítéletet nem tartja lehetségesnek, legalább is holtig tartó fogságra van elkészülve. A mű elején látjuk már a vallásos resignatiót, mely az egész művön végig húzódik, s az ötödik felvonásban kizárólag uralkodik lelke fölött. Az előbb könynyelmű, de a hosszú fogság alatt megtört királynőt, ki mint maga mondja, csak árnyéka a megtört Máriának, nem csak a re-

ménytelenség készteti a vallásosságra, hanem régebb elkövetett bűneinek bánata is.

A böjt és fohász, bármennyire gyakorolta is azt, még nem volt elég arra, hogy magát tisztultnak érezze véres bűneitől. A sírjukból feltámadó halottaknak szellemei nem engednek nyugtot neki, s újból meg újból a valláshoz kényszerítik folyamodni. Még ezeken kívül is, börtönőrei vakbuzgólkodó protestánsok lévén, tőle elzárják felekezetének lelkészeit, nem engedik meg szertartásait, sőt arra akarják kényszeríteni, hogy anglicán lelkészt fogadjon el papjául, minek természetszerinti következése az, hogy annál jobban ragaszkodik saját vallásához. Magában az, hogy ellenségei mind más vallásúak, annál ragaszkodóbbá teszi őt a kereszthez, vallása fő jelvényéhez.

Ristori a vallásosság kifejezésében meszszebb ment, mint mennyire Schiller utasításai egyenesen megkívánják, ő a szerepnek egész szelleméhez és nem egyes külsőségeihez, szavaihoz ragaszkodott. Nemcsak arca és magatartása hordá magán csaknem folyvást a poenitentia színét, hanem a külső jelvény, egy övéből leérő bosszú arany láncon mindig ott függött a kis kereszt, melyet szereplése azon helyein, hol lelki erőre volt szüksége, hévvel szorított kebléhez. Midőn a 3-dik felvonásban, az Erzsébettel folytatott párbeszédben, térdre borul veszélytársnője előtt, e keresztet szorítja kebléhez. – E letérdelés ellenállhatlanul ragadta el a közönséget. S minő érzelem volt az, mely ennyire meghatott? – Az egész e szavak kifejezésében feküdt:

„Il nume adoro; che t'inalzó." (Az isten előtt térdelek, ki téged fölemelt.)

Nem dac volt e szavakban, vagy a sértett büszkeség mentegetődzése, – hanem a legőszintébb, tisztább vallásos érzelem. Ég felé emelt szemmel s jobbjával fölmutatva, annyi erővel mondá e szókat, hogy az érzelem, mely azokat mondotta, villanyszerűen futott át a közönségen. Bármily szépek Schillernek e szavai, melyet Stuart Mária közvetlenül a letérdepelés előtt mond:

Der Gott hat für euch entschieden, Schwester!
Gekrönt vom Sieg ist euer glücklich Haupt,
Die Gottheit bet' ich an, die euch erhöhte!

még magukban semmi utasítást nem foglalnak arra nézve, hogy különösen kiemeltessenek.

Ezer közől egy színésznő lehet, ki e szavakba – minden vallásos ihlettségét tartaná szükségesnek fektetni, s ezen egy *tán* csak Ristori. Mondhatja ezt egy színésznő őszinteséggel, s némi vallásos ihlettel, de ha nem oly hő (mint az angol mondja: fervent) e vallásos érzelem, mint Ristorinál, könnyen elvész, s a helyett, hogy csaknem az egész párbeszéd folytán utórezgését érezzük; csupán a térdrehullás momentumát fogja magyarázni; – de nem értjük meg azon általános megalázódást, az engesztelés azon hangját, mely a párbeszédnek csak végén, az Erzsébettől jövő rendkívüli bántalmak miatt megy át zabolázhatlan dühbe. – Miből lehetne hát e királynő önmegalázódását magyarázni, ki magát Erzsébettel hasonlónak tekinti az első felvonásban, hogyha nem azon vezéreszméből, mely e párbe-

széden végig húzódik Ristori előadása szerint, s mely, az emberi sors változásaiban Isten levén intézőként elismerve, arra inti a hatalmasabbat, hogy ne bízzék a jelen perc szerencséjében? – Nem volna gyermekesebb fölfogás, mint ha Mária azért kérlelné oly hoszszasan s türelemmel Erzsébetet, mivel az a börtönből szabad légre bocsáttatván, megkívánta volna az életet! Ez befoly annyiban, hogy Erzsébetet csakugyan egyenesen arra kéri fel Mária, szabadítsa ki a börtönből; de az uralkodó érzelem nem lehet ez; mert ekkor Mária a legkövetkezetlenebb s leggyengébb jellemnek tűnnék fel. Miután az első felvonásban oly diadalmasan mutatta ki Burleigh-nek ártatlanságát, most csupán élvek utáni vágyból a királyi méltóságteli büszkeséget levetkőzni, legalább is gyermekes volna. – A vallásos érzelem, mint említettük, az ötödik felvonásban egészen túluralkodó. (A 2-ik és 4-ik felvonásban Mária nem szerepel), s a többek közt kiemelünk egy oly jelenetet, mely merészsége által lepett meg.

Midőn „Stuart Mária" az eredeti darabnak csaknem végén (az olasz fordításnak épen végén), a vérpad felé indul börtönéből, hirtelen Leicesterrel találkozik. A királynő megdöbben, eltántorodik, s Leicester fogja karjaiba. A mit Mária Leicesternek mond, így végződik: „Két királynő közt választhattál. A forrón szerető szívet megvetéd, elárulád! hogy a hajthatlant szerezd meg; eredj, borulj Erzsébet lábaihoz. Adja az ég, hogy ne büntessen épen az a mit nyertél. Élj boldogul – most semmi dolgom többé a földön."

Lebe wohl! ich hab nichts mehr auf Erden!

Ez utolsó sort Ristori nem mondja, s a számára készített olasz fordításban sincs meg.

Mind az eredetiben, mind az olasz fordításban a fenebbi szavak után Stuart Mária rögtön távozik.

Ristori alkalmasint érzette, mily befejezetlen marad végső jelenete, ha e szavak után kell távoznia:

„…e non divenga
La mercè, chi n' ottieni il tuo castigo"

(vajha ne válnék a bér, melyet érte nyersz, büntetéssé!) Sőt alkalmasint az eredeti szövegben ezután következő sor is, melyet németül idéztünk, igen halványnak látszék arra, hogy mintegy befejezésül szolgáljon egy földi pályának, s a fő személy tragicai kiengesztelődésének. Az olaszul idézett sor után Ristori, mintegy megbánván, hogy világi dolgok miatt egy percre feledte önmagát s az eget, egyszerre térdre borul, s merően s lelkének egész öszpontosításával nézvén a feszületet, melyet Melville, (lelkésze) előtte viszen, csendesen indul végső útjára. E néma jelenet, tableau-szerűsége miatt szokatlan ugyan, de a mellett, hogy megható, méltó epilogját képezi e tragicai szerepnek, s csak erőteljes, potencirozott, de néma kifejezése e fél sornak

„ich hab nichts mehr auf Erden!"

Hozzá kell tennünk ezekhez, hogy a vallásos érzelmen kívül, az első felvonásban s a 3-dikban előforduló indulatos kitörésben, Schiller néhány erős vonásban, feltüntette azt, mikép Mária teljes érzetében van annak, hogy ő király. A jellemnek ezen oldalát is rendkívül természetes, minden színpadiasságtól ment méltósággal tüntette föl Ristori – valódi királynőt láttunk magunk előtt, a bűnbánás, a könyek és önmegadás közepett is. A kihívó, megvető kevélység csak Erzsébet megalázásakor tűnt fel – midőn a „királyod vagyok!" szónál hevesen, de ekkor sem egész önfeledéssel maga mellére ütött.

E szenvedő és magasztos, büszke és egyszersmind nemesen megalázódni tudó alak örökké fog emlékezetében élni annak, a ki egyszer látta![1] Salamon Ferenc.

92.

[Salamon Ferenc, *Ristori második és harmadik fellépte: Medea. Pia dé Tolomei*, Budapesti Hírlap 1856. nov. 26. 274. sz.]

Ristori második és harmadik fellépte: Medea. Pia dé Tolomei

Nov. 22 és 24-ikén

Mindig a legnagyobbszerű, legfenségesebb látvány lesz a gondolat megtestesítése, azon diadal, melyben a szellem tökéletesen rabszolgájává teszi a testet, az anyagot. Egy magasztos jellemnek, egy történeti nevezetességű egyénnek tettei, viszontagságai mi egyébért oly lelkesítők, mint azért, hogy egy-egy vezéreszmét, erkölcsi vagy másnemű meggyőződést látunk egy egész élet központjaul szolgálni, mely mindent a maga változhatlan törvényei alá hajt, s melyen kívül nem képzel életet: készebb testileg meghalni, semhogy szellemi s erkölcsi halál által érezze magát megsemmisülni; mi egyébért tartunk egy remek művet, legyen az költemény, zenemű vagy szobor, nagynak, szépnek és fenségesnek, mint azon tökélyért, melylyel a hatalmas alapgondolat minden vonásban, hangban és árnyalatban oly erőtejesen, félreismerhetlenül nyilatkozik? A főgondolat és költői eszme teljes fölfogását és kivitelét ügyekeztünk kimutatni „Stuart Mária" adatásáról írt cikkünkben, mely egy példája annak, hogy a színészetben is csak a gondolat, szellem uralkodásában van a művészet.

Ne higyétek hát, hogy kicsinyeskedők vagyunk, hogy megalázkodunk, midőn egy színésznőt oly fontos tüneménynek tartunk! „Szomorú idő az, így kiálthatnak fel sokan, melyben a színészek és színésznők magasztalása, vagy ócsárlásánál a

[1] Semmit le nem vonva *Ristori* művészi nagyságából, alulírt egyéni felfogása szerint annak szavallata és plastikája sok részben *Rachel* ügyes és szerencsés copirozásának tartható. Szerk.

journalistika fontosabb teendőt alig ismer!” Ne értsetek félre! Nem azért tartjuk Ristorit oly sok más fontos teendők között annyira figyelmet érdemlő tüneménynek, mivel színésznő, hanem azért, mert benne a gondolat, az emberi lélek diadalának egyik legélőbb példányképét látjuk magunk előtt. Az a teljes öntudattal működő lélek, az a rohanó, de zablán tartott szenvedély, az érzelmekkel mindig csordultig telt de sohsem túláradó szív, együttvéve oly szellemi hatalmat képeznek, melyet tisztelni és bámulni igen, de eléggé méltányolni nem vagyunk képesek.

Legnagyobb méltánytalanság pedig az eszmék és érzelmek e megtestesítőjének külsejéről, egyes mozdulatainak bájairól ítélnünk művészetét; fölemlítnünk gazdag barna hajzatát, teljes, nagy, kék szemeit, melyeket Stuart Máriában annyi bűnbánó alázattal takar el a nagy szemhéjj, hogy annál többet fejezzen ki, midőn azokat fölnyitván az égre emeli? – hosszúkás arcáról, mely néha oly hegyesnek tűnik föl, máskor oly teljes kerekdedségűnek látszik? – magas, parancsoló termetéről, mely a fájdalom és szenvedés alatt annyira összeesik, s mely a büszkeség éreztetésére oly leírhatlan méltósággal egyenesedik ki? – mit mondjunk hangjáról, mely a gyöngédség legédesebb s csaknem zeneszerű hangjaitól az iszonynak csaknem rekedtségbe átmenő nyögéseig mindenre képes, a nélkül hogy kiáltássá, ordítássá kellene fajulnia? – Mindez oly üres szó, oly semmitmondó külsőség! – lehetnek és vannak is színésznők, kik tán gazdagabban vannak megáldva a természettől külső bájakkal, – a nélkül, hogy uralkodni bírnának közönségükön.

A műárusok igen szép képeit állították ki *Ristorinak*, különböző szerepeiből, melyekben nem a termet az arc hasonlósága ellen van kifogásunk, – mert ezek elég közelítők; de hiányzik az arcból és az állásból valami, a mit minden ember, ki *Ristorit* látta, első pillanatra érezni fog – s e valami a lélek. Minden jó az arcon, csak a lelki állapot igaz és mély kifejezése hiányzik, mely az eredetit oly rendkívüli tüneménynyé teszi.

Vakmerő festész az, ki Ristorit valamelyik érzelmének kifejezésében híven akarja rajzolni; mert csak azon meggyőződéssel nyúlhat ecsethez, vagy mi még nehezebb – ónhoz, hogy ő azon lángeszek egyike, kik egy érzelmet, indulatot egy egy megadott arcban és testben oly híven tudnak előállítni, hogy az az érzelem vagy indulat legyen első pillanatra a meglepő, megragadó. – Látja Isten, hogy ez nem hiú magasztalás a művésznőre, hanem csak azért hoztam föl, hogy világosabban kimutassam, mikép Ristoriban a belsőt kell bámulnunk, ha őt jól föl akarjuk fogni! – Mindig a lélek s nem a külső mesterkélés ragad el művészetében, valamint a költészetben, festészetben s a művészet minden nemében a lélek s nem csupán a külső gyakorlottság, ügyesség diadalmaskodik lelkünkön. A külső gyakorlottság alárendelt dolog, melyet igen sokan emelhetnek magas fokra; de a valódi művészet minden neme ott kezdődik, hol a gondolat s érzelem uralkodik a külsőségek fölött, s e ponton találkozik egyszersmind a művészeinek minden ága. Innen van, hogy Ristori méltó tanulmánya lehet nemcsak a színésznek, hanem mindennemű költőnek és festésznek is. E tanulmány a valódi művészek tanulmánya, nem állhat egyes mechanicai fogások eltanulásában, hanem azon lélekemelő lelkesedésben, azon buzdításban, melyet a tökélynek ily példája tesz inkább a szívre, a képzeletre, mint a kicsinyeskedő értelemre. Ristorit egyes mozdulataiban,

állásában utánozni annyi volna, mint ha egy versíró, ki Dante versidomát elég ügyesen utánozván, azt hinné, hogy Dantet megközelítette, kinek szellemi nagyságáról e szerint fogalma sincs. Akármely színésznő tanulja el Ristoritól, hogy akkor, midőn nagyobb indulatot akar kifejezni, hangját ne emelje magasra, hanem azon mélyebb hangokon szóljon, melyek teljes erőt engednek meg, s azon előnyük van, hogy sivítássá nem válhatnak, – még csak külső fogást tanult el, mely kellemesbbé teheti ugyan játékát, de a valódi művészet felé egy lépéssel sem vitte közelebb.

Az indulat- és érzelemnyilatkozatok azon öszszehalmozott tableau-iban, melyek Legouvé „Medeá"ját képezik, a léleknek mennyi katastrophját kellett kifejeznie Ristorinak, melyek mindenikében az arc, a mint a szenvedély tovább-tovább fejlik és fokoztatik, látható változáson ment keresztül! Az elkeseredés, a kétségbeesés jelei a mű elején is mutatkoznak egyes mozzanatokban; de a darab utólján állandóan a kétségbeesett boszúvágy vonásait tartja meg. Megható tünemény volt látni, hogyan mosolygott ki pillantonkint, mint nap a sűrű felhőtömegek közől, e setét lélekből az anyai szeretet, a nélkül, hogy e felhők eloszlottak volna. Miután két gyermekét elragadják tőle, megengedik, hogy válaszszon a kettő közől – melyiket vigye magával. Az anya nem képes választani; – „mert lehet-e a lelket két felé osztani?" Végre megnyugszik benne; de nem ő választ; hanem a mostohaanya körül álló két fiút hívja: a melyik előbb megy hozzá, azt viszi magával. Gyermekei nem mozdulnak a mostoha anya mellől. Medea mosolygva int gyermekeinek. „Venite, figli miei, venite." Az arcon a keserűség mellett, oly teljesen ki volt fejezve azon anya szeretete, ki haldokló gyermekét akarja az élethez bilincselni fájdalommal áttört mosolya által, mikép a közönség önkénytelenül elragadtaték ez oly erősen kifejezett érzelemnyilatkozat által, mely természetesen a hang és kézmozdulat által is emelve lőn. Valóban, alig szükség tovább mennünk az ily egyes kifejezéseknél, hogy egész világosságban álljon előttünk, mikép Ristorinál a lélek és szív, az érzelem az, a mi elragad, és sohasem valamely tettetés, eljáró mesterkedés. Az, ki nincs egészen áthatva az érzelemtől, sohasem lehet képes oly öszhangot hozni arckifejezése, mozdulata hangja és egész külső lényébe, hogy mindenik ugyanazt fejezze ki, a mit a szavak. Sőt a fennidézett és számos más ily jelenetben elég csak arcjátékát néznünk, hogy annyira megindítson, a menynyire csak fogékonyságunkhoz képest egy művész megindíthat – hol megindulást fejez ki ez arc, teljes lehetlen megindulás nélkül tartani szemmel. Még csak egy ily mozzanatot idézek „Medeá"ból, a számtalan közől. Midőn férje, Jason nem akar ráismerni, a nyomor által megtört, de szerető s egyszersmind e föl nem ismerés miatt megbántott nő oly szelíd szemrehányással, annyi gyöngéd iróniával mondta ez egyszerű szavakat: „Giasone io son Medea!" hogy e művésznő ezen leghalkabb pianoja mint a villám a legzajosabb tapsot idézte elő.

E művésznő lelkének ruganyossága eddigi szerepei közt legfeltűnőbb volt Medeában. Egyik indulatból a legellenkezőbbre oly hirtelen, s minden átmenet nélkül viszi át arckifejezését, hangját s egész lényét, hogy azt alig tartottuk volna képzelhetőnek is. Aldridge, az átmeneteknél némajátékkal készített mintegy hidat egyik érzelemből a másikba, s az rendkívül természetes s az egész figyelmünket lekötő

tünemény volt, megmutatta, megmagyarázta a lelki processust; – de Ristori az átmenetekben oly gyorsaságot fejt ki, s mégis oly tökéletes praecisioval fejez ki mindent, mikép a természetességben nem enged csak távulról is kétkednünk azon villanyszerű hatás, mely gyakran váratlanul rázza meg a néző közönséget.

Nem azért hoztuk föl e két ellentétes előadási módot, mintha egyiknek kiváló becset tulajdonítnánk a másik fölött, hanem annak éreztetésére, mikép mindkétféle előadási módra valódi művész kell, s épen annyi szellemi erő, az érzelmek mély felfogása kívántatik az átmenet hiányának kitöltésére, mint a gyors átmenetekre. Fődolog mindenütt, hogy a színész egyéni tulajdonaihoz, az érzelmek valódiságához tartsa magát – a többi alárendelt dolog, mire törvényt szabni nem lehet.

Sajnálva kell bevallanunk, mikép e művésznő szerepeinek annyi elevenen élő vonásaiból csak egyes villanatokról adhatunk fogalmat s ismertetésünk mindig csak parányi töredék a nagy egészből. – Medea rettentő szerepéből, mely az indulatoknak egész zivatarát mutatja fel, a fenebbi egy két vonást idézhettük, s el kellett hallgatnunk annak részletezését, mily egészen más volt abban Ristori, mint Stuart Máriában; szeme, mozdulatai, arckifejezése más volt, mert más uralkodó indulat vonult át egész szerepén, mi már magában fényesen bizonyítja a művésznő rendkívüli alakító tehetségét!

Pia de Tolomei-ben újra másnak tűnt föl előttünk. Itt az erényére, ártatlanságára inkább mint akármely földi koronára büszke nőt láttuk, ki a hűség és erénynek mosolygva szenvedő martyrja. – A művésznő minden alkalmat fölhasznált szerepében, hogy abban ragadja el a közönséget, mi az egész szerepnek fő motívuma, mi egész lényét s minden tetteit megmagyarázza. Az adott művet előre elolvastuk, s azok közt, kik e fáradságot vették maguknak, alig hiszem hogy lett volna valaki, ki az itt következő helyben, átolvasáskor, alkalmat sejdített volna arra, hogy a művésznő abban az uralkodó érzelmet engedje oly hatalommal diadalmaskodni.

Midőn a férj az ártatlan *Piát*, egy áruló sugdosásaira a Maremmák (mocsárok) várába viszi, ez egész ártatlanságában nem is gyanítja, hogy férje örök száműzésre hagyja e várban. A férj szemrehányásaira, bántalmaira arcán folyvást a csodálkozás leírhatatlan jeleit látjuk, melyek akármely festő mintaképeül szolgálhatnának. A férj egy hoszszú beszédben költői, színekkel írja le, mennyire őrangyala volt Pia egész életében, hogy mint a bűnbánók mennyi kegyelettel járult e szent képhez, valahányszor róla megfeledkezett. E beszéd alatt, mely Piát először csodálkozásából kiragadván, örömmel tölti el, e beszéd alatt (a nélkül, hogy a költő utasításában volna) egyszerre fény borítja el arcát, hirteleni gondolat látszik átfutni lelkén és némán egy hálaadó sóhajjal mutat kifelé a színpadról. Mindenki megértette, hogy e diadalérzetet kifejező mozdulat azt mondja: „Kitaláltam az árulót, ki férjemet ellenem ingerli; – oh most már mit sem félhetek: elég lesz egy szó, hogy férjem gyanúját szétoszlassam – én ártatlan vagyok, férjem szeret és én meg fogom győzni ártatlanságom fegyverével, ez öntudatteljes mosolylyal." Miután férje beszédét türelmetlenül hallgatja végig, így szól: „E dühös és esztelen féltékenységet az a csalfa, átkozott Hugo gyújtotta fel benned!" E szavakat a nő oly di-

adalérzettel, az ártatlanság oly teljes meggyőződésével mondja, mikép százszorta többet bizonyít ártatlansága mellett, mint akármely hosszú bizonyítgatás.

E szavakról mondtuk, hogy azokban senki sem láthatott valami rendkívüli súlyt, azok igen egyszerűek és keveset bizonyítók magukban. De a művésznőt e hely gyengesége nem tartotta vissza, hogy azon uralkodó érzelmet, melyet a költő a szerep egészében ügyekezett kitüntetni, teljes diadalra emelje. A mi hátrány volt, azt előnyül tudta felhasználni, s e néhány szóba helyezett hatalmas meggyőződést az elragadott közönség tapsai kísérték. Az ily diadalok sokkal jobban dicsőítik a művészt, mint azok, melyek erős indulatroham kifejezése után következnek be. Az erős indulatot, a dühöt, a kétségbeesést számosan tudják kifejezni, s e dicsőségben többen is osztozhatnak Ristorival. De egy-egy *meggyőződést* oly hatálylyal fejezni ki, alig hittük lehetőnek, minővel az erkölcsi és vallásos meggyőződés nyilatkozott Stuart Máriában és Pia de Tolomeiben. E nőnek erős meggyőződések élnek lelkében! s ez magában is korunk egyik nevezetes tüneményévé teszi.

Szólnunk kellene még azon számos, a darabban is kisebbnagyobb mértékben kiemelt helyekről, melyekben a női erény, az erkölcsi érzet oly megragadó hűséggel nyilatkozik Ristori játéka által; de hely szűke miatt erről, mint sok másról nem szólhatunk. – „Pia" végső jelenete, s az egész utolsó felvonás egy hosszú haldoklás, melyben Ristori az átszellemülést, a lélek kiengesztelődését annyi költészettel adta. A végső jelenetbeli agónia, midőn a lélek csaknem egészen elhagyja a testet, természeténél fogva, szoborszerű tableau. Az angyali szelídségen kívül egy utolsó perceiben lévő haldokló és halott alig fejezhet ki egyebet. Azok, kik e tableaut nyújtottnak találják, nem veszik hozzá, hogy Pia környezetén kellene látszaniok az érzelmeknek, melyeket halála előidéz; mi nagyon kis mértékben történik. Egyébiránt ez agóniának a teljes elgyengülés előtt leírhatlan szépségű helyei vannak, és csak ebből is fölismerhetnők a művésznő virtuozitását.

A haldokló Pia elérzékenyülésen, szánalmon, epedő vágyakon, a legnagyobb örömön megy keresztül a haldoklás egész felvonásában. És ez érzelmeket menynyire másként, híven fejezte ki, – a nélkül, hogy lelki testi állapota is egyszersmind híven ne nyilatkozott volna a legkisebb részletig. Az agóniát magában is utolérhetlen hűséggel és művészettel adta; – de bámulatosabb volt, hogyan tudta az agóniát csak mintegy háttérül használni fel, melyből a különböző érzelmek annyi hűséggel tűntek elő. Úgy képzeltük a művésznőt, mintha elfátyolozott húrú hangszeren játszanék s így is képes volna a fájdalmas alaphang megtartásával különböző melódiákat egyenlő tisztasággal és hatással játszani! Salamon Ferenc.

93.

[Salamon Ferenc, *Ristori. Nov. 25-kén Mirra tragoedia Alfieritől, 27-kén a művésznő jutalomjátékaul Francesca di Rimini tragoedia Silvio Pellicotól, és „I gelosi fortunati" vígjáték. 29-én Rosamunda, tragoedia Alfieritől*, Budapesti Hírlap 1856. dec. 3. 280. sz.]

Ristori. Nov. 25-kén *Mirra* tragoedia *Alfieritől*, 27-kén a művésznő jutalomjátékaul *Francesca di Rimini* tragoedia Silvio Pellicotól, és „I. gelosi fortunati" vígjáték. 29-én *Rosamunda*, tragoedia Alfieritől.

A művésznőnek 29-kén utolsó föllépte, 27-ikén jutalomjátéka volt. Ez utóbbiban a közönség, saját szerepét, a tetszés zajos és zajtalan kijelentését számos koszorúval s egész bokréta-záporral nyitotta meg, nem is említve azon két lyrai verset, melyek száz meg száz példányban, pillangókként repültek a virágkoszorúk után. A diadaljelekből semmi sem hiányzott: öröm, szánalom, elragadtatás keserű és édes könyei, a lelkesedés tapsai; a számlálás nélküli kihívások – a színház padlatát borító virágok – mind megannyi diadaljelek, s hogy semmi se hiányozzék, a közönség ez uralkodója, a tragoedia után egy egész vígjátékon keresztül minden mozdulattal, pillantással folytonos nevetésre ragadta a közönséget, s ha a nyelv, melyen beszél, idegen, a nevetés a legeredetibb magyar őszinteségű volt, mely olykor-olykor homerivá változott – e derültség képezte a szomorújátéknak egészen más hangból szóló három a táncát. Tragicai szerepeiben, hol eszményibb alakot öltött, az érzelmek harcában feledtük magos a művésznőt. A vígjátékban volt először alkalmunk őt mintegy otthonos pongyolában látni, színről színre nézni külső bájait, s egész életnagyságú képét. A legnehezebb tragoedia hősnője mindenkit meglepett otthonos természetessége, naivsága s minden fogalmunkat meghaladó természetes elevensége által. A művésznő minden mozdulataival, pillantásával oly sokat mondott, oly találóan fejezte ki magát, mikép azok is megértették, kik a rendkívül gyors beszédből keveset értettek. A féltékenység eltitkolása a férj előtt, melyen az egész kis vígjáték megfordul, mily szépen volt elrejtve; – látni ezen pillantást, melyet lopva vetett férjére, midőn ezt arra biztatta, menjen el bátran bizonyos grófnőhöz, ő legkevésbbé sem félti! e pillantásban a boszúság, féltékenység a legszebb mosolylyal mily comicus ellentétet képezett! Mit mondjunk a magánbeszédekről, midőn a nő teljesen átadja magát a kétségbeesésnek, látván, hogy férje teljesíti, a mire biztatva van! E magánbeszédekben a különben elegáns hölgy kezével mutatja, hogyan szeretne tenni férjének, ki kezet csókol minden nőnek, ha mindjárt nyolcvan éves is, lábával mutatja, hogyan fog tenni a világnak, élveknek és divatnak, ha zárdába menend, hangos sírásra fakad, midőn kétségbeesett, hogy az nap férje nélkül kell ebédelnie. Mindez oly természetes volt, nem megválogatja-e mozdulatait, mérlegeli-e gondolatjait a legműveltebb hölgy is, midőn alkalma van merőben tanuk nélkül önteni ki boszúját? E vígjátékban is

oly mesteri volt minden csekély érzelemárnyalat kifejezése, oly kétségtelenül volt a gyors átmenetek mellett is minden kifejezve, mikép a nézők folyvást a legfeszültebb érdekkel s csaknem folytonos nevetéssel kísérték naiv nyilatkozatait; annyira, mikép van példa rá, hogy egy okoskodó hibának tartott ennyi művészetet egy kis francia vígjátékban. Az a nagy őszinteség, mely mindenben nyilatkozott, s mely a legvalódibb művészi hatalom, pazarlásnak tetszett egy parányi egyfelvonásos darabra. Az, hogy minden leghívebben volt kifejezve, hogy az átmeneteknél sem lehetett soha kétségünk az őszinteségben, hogy játékában nem volt hézag, hanem minden kis perc a legtökéletesebben, s a színpad egészen be volt töltve: oly hibák, melyek a világ akármely közönségét ellenállhatlanul magukkal ragadják – akár restelli az ez elragadtatást, akár nem.

Szólhatnánk még arról, hogy a rendkívüli könynyűség és gyorsaság mellett is, a figyelő mennyi jelét láthatta annak, miszerint a művésznő e kis szerepét nagy részletességgel s éles belátással dolgozta át, – mintegy egészen újra költötte, újjá teremtette azt, hogy a szerepbe oly teljes illusióval találta bele magát, mikép csak árnyéka sem látszott rajta a kacérkodásnak, – ő mindenben őszinte, semmiben sem komédiás, s ha valaha, úgy most győződhettünk meg, mikép e szavunk: *színész* valódi rágalom minden művészre; mert semmi sem ellenkezik annyira a valódi művészettel, mint a tettetés s a színeskedés!

Az őszinteségről, a szerep teljes átérzéséről szóltam az előbbi két cikkben, s ezt annyira fontosnak tartom, mikép itt újra emlékezetbe kívánom hozni, hogy egy nevezetes tárgyat elevenítsek fel. Dacára annak, hogy a művésznő tehetségeiről, egyes szerepeiről elég részletesen nem szóltunk, jobbnak tartjuk egy-két eszmét mondani el, semmint tovább írni le a művésznő diadalait, *Mirrá*-ban, *Francesca di Rimini*-ben, *Rosamundá*-ban, úgy is azon örökzöld koszorúk mellett, melyeket Európa művészei, költői és ítészei vetettek lábaihoz, a mi elismerésünk oly szerény bokréta lehetne, mely a számtalan sok közt valóban nem volna érdemes a meghajolásra! Mi a virágokkal behintett pályán termékeny eszmemagvakat látunk, melyek talán mindenütt, merre a művésznő jár, fel fognak virágozni, vagy ha nem, magát a földet kell okoznunk, melybe a magvak esének!

A lelkesedés, a bámulat, a hódolatok koszorúinál többet ér a hálaérzet, melylyel a művésznőnek tartozunk. Ő nemcsak meghatott, hanem gondolkodásra ébresztett, s drámaügyünket érdeklő számos kérdést pendített meg, ha figyelembe veszszük azokat. Schlegel, ki e század elején oly szakavatott fölolvasásokat tartott Bécsben a drámaügyről, kevesebb hatást tehetett hallgatóira, mint reánk az olasz tragicai művésznő tett.

Némelyek csaknem szemrehányáskint említik föl, hogy Ristori többnyire a *gyenge* olasz tragoediákban szerepel. Mások ebben csak patriotismust látnak; végre mások csak azért rántják le e tragédiákat, hogy annál inkább kitüntethessék a művésznő nagyságát, ki a gyenge művekből remekeket alkot. – Annyi bizonyos, hogy journalistikánk mintegy kötelességének ismerte, épen oly röviden, mint kereken kimondani, hogy Alfieri, Silvio Pellico és Carlo Marenco előadott tragoediái semmit sem érnek. – Én nem akarok homlokegyenest szembeszállani rögtönítélő drámabíráinkkal, nehogy azon hibába essem, melybe ők estek, hogy t. i. az előt-

tünk merőben újnak mondható genre felől a nélkül szóljak, hogy elég időt vennék magamnak a bővebb és többoldalú megfontolásra. Csak néhány kételyemet akarom elősorolni, melyek árva tragoediánk ügyét elég közelről érdeklik.

Előttem merőben megfejthetlen dolog, hogyan játszhassék a legjobb színész is kitűnően ott, hol szerepében nincs elég anyag arra, hogy maga inspiratiot meríthessen. Ha magában a szerepben nincsenek a lelkiállapotok hű vonásai, ha nincs meg benne a szív és kedély, akkor a színész a darab olvasásakor nem érezhet illusiot és megindulást. A kölcsönkérés itt roszabb volna magánál a szegénységnél!

Ha áll a valódi költőről az, mit irodalmunk egyik mostani díszétől személyesen hallottam, mikép a jó költői művek is csak úgy születnek, ha a költő bizonyos concret tárgyról veszi az első inspiratiót, mennyivel inkább áll a színészről, hogy csak akkor teremthet, midőn a költő bőven nyújtja az anyagot e teremtéshez, hogy abból egészet alkothasson. A teremtő erővel bíró színész teljesebb világításban állíthatja elő a költő gondolatját, némely gyengeségeit eltakarhatja, fényes oldalait jobban feltüntetheti, sőt oly dolgokat mutathat, melyek egyes részletekben a költőt is kellemesen lepik meg. Láttuk, mily szabadon van, hogy úgy mondjuk, átdolgozva Schiller „Stuart Máriá"ja Ristori szereplésében; – pedig minden, mivel a művésznő meglepett, szerepe általános szelleméből foly, s azokra a fölhatalmazást a költő célzataiból merítette. Ristori épen oly költői erővel teremtett, mint Schiller; – de e teremtéshez Schillerből vett minden anyagot. – Hogy a legnagyobb színész is üres szavakból, azaz semmiből tudjon teremteni, képtelenség (ha t. i. a szöveg meg van adva) s azért már a priori is nagyon kétkedhetik mindenki abban, hogy az olasz tragoediák oly gyengék volnának, mint nálunk hirdetik némelyek.

Azoknak, kik azt hiszik, hogy Ristorinak bókot mondanak, midőn őt az előadott tragoediák rovására magasztalják, elég annyit mondanunk, mikép ha művésznő csakugyan hazafiságból viseltetik előszeretettel az eredeti olasz művek iránt, csalódottnak hihetné magát. Ha célja az, hogy az olasz tragoediának hitelt szerezzen, azt hihetné, hogy célját nem érte el, ha némely kritika rövid ítéletét a közvélemény nyilatkozata gyanánt veszi.

Föltéve tehát azt, (minek ellenkezőjét egyikünk sem bizonyította be az egész múlt hét alatt!) mikép az előadott olasz tragoediák nem oly silányak, mint egy felületes átolvasásra lenni *látszanak*, föltéve hogy azon tragoediákban a megindulás, sajnálat s sok más drámai érzelmek elemei vannak meg, hová lesznek azon drámai tanok, melyeket Shakespeare-től Lessing, Lessingtől a mi korábbi ítészeink s ezektől a mostaniak vettek? Lessingnek elég oka lehetett, a francia tragoediák rovására magasztalni Shakespeare-t mert a német drámát a franciák egyoldalú utánzásától féltette; de nekünk épen azért, hogy ez ellenkező egyoldalúságba ne essünk, csinnyán kell bánnunk a francia, olasz és Schiller-féle tragoediák ócsárlásával.

Bármennyire elismerjük, hogy Shakespeare a világ legnagyobb költői közé tartozik, nevetséges csak őt ismernünk el tragoedia-íróként. A mi az egész francia, olasz és német nemzet kebelében egész nemzedékeken át mindig viszhangra talál,

az annyira positiv, mikép túl van azon, hogy némely ítészi iskola elismerésére szoruljon!

Egy ítész tolla sem teheti semmivé egy tollhúzással azt, mi élő vonásokban egy egész nemzet szívébe van vésve, s egy philosoph szava sem elég erős elnémítni azt, mi egész nemzetek lelkében viszhangozik.

Az, hogy Hugo Victor a drámai háromféle egység szükségtelenségét hirdette, csak azt jelenti, mikép ez egységek nélkül is lehet tragoediát írni, de azt, hogy az egységeket tiszteletben tartó nagy írók művei mind gyengék és mint tragoediák hatástalanok volnának, mind ő mind más hiában fogja hirdetni; maguk azon művek, melyek a szívhez szólani meg nem szűnnek, százszorta ékesszólóbbak, mint akármely okoskodás.

Lessing és Hugo Victor hazája ítészetének s költőinek látkörét ügyekezett szélesítni, midőn Shakespeare-t mutatta fel minta gyanánt. Nálunk ellenkezőleg van. Nálunk az fogja szélesítni látkörünket a drámára nézve, ki a Lessing által kárhoztatott alakú tragoediákat mutatja be. Senki sem mutathatta pedig be oly jól mint Ristori, ki nem annyira bemutatott nehányat azok közől, mint inkább diadalmenetet tartott azokkal színpadunkon. Dacára annak, hogy Alfieri és Silvio Pellico műveiben a jellemzés nincs részletezve, hogy a művek a magasabb eszményyítés színvonalán állanak, e tényeket senki sem tagadhatja:

Ristori rendkívül mély hatást tőn közönségünkre, s tesz talán a világ minden közönségére.

E hatás nem külső eszközök által van elérve, hanem azon inspiratio által, melyet a művekből merít, s a szenvedélyek hű kifejezése által, melyek bármily általános vonásokban van kivíve az egyénítés, megragadók és illusiónkat teljessé teszik.

Végre épen az eszményyítés az, mi által Ristori oly nemességet, annyi művészi kellemet tud adni szerepeinek, hogy míg egyfelől a szenvedélyek hű kifejezése által megindít, másfelől művészete varázs ereje által szeretetre indít, s minél többször látjuk, annál több vonzalmat érzünk iránta.

Ristori szereplései, Lessing dramaturgiájával némi részben ellentett tanokat hirdetnek, – s nem csoda, ha a németek közt szigorú bírálókra akadt, míg a franciák, kik tragoediái genre-ével meg vannak barátkozva, egyhangúan bámulták, – s a magasztalás tán tetőpontot ért az angoloknál, kik mind az ú. n. classikus tragoediákat mind saját Shakespearüket értik, s így szélesebb látkörüknél fogva azt a mi valódi, nem bizonyos szépészeti iskola mértékei szerint becsülik.

Nem vagyok első, ki Ristori szerepléseit tanulságosnak tartom saját drámaügyünkre nézve. Bármily könnyen lelkesülünk, a gyakorlatiságnak, vagy ha úgy tetszik, az önzésnek azon neme bennünk magyarokban megvan, mikép minden szépre, nagyra a mit látunk, eszünkbe jut az „édes mienk." Az első magyar ítész, ki Ristorit művészi szemmel s romlatlan műérzékkel nézte, azonnal saját drámaügyünk érdekében ügyekezett fölhasználni az olasz tragoediákból vett benyomásokat – Gyulai Pál, már egy évvel ezelőtt hítta fel olvasó közönségünk figyelmét e tárgyra. Akkor többen vádolták a kimondott keserű igazságokért, ma már, miután

Ristorit színről színre láttuk, alig lehet valaki köztünk, ki Gyulai Pál szavainak igazságát s az érzelem őszinteségét, mely szavait sugallotta, kétségbe vonhatná.

Van-e tragoediánk, melyen közönségünk a valódi megindulás, az érzelmek hű tükrözésének nagy élvezetében részesülhetne? – Ismeretes-e színházunk jelenlegi közönsége előtt azon gyönyör, melyet a világ műveltebb népei érezhetnek nemzeti színházaikban, hol a költői nyelv s költői emelkedettebb szavalás hangjai a fő élvek közé tartoznak? Van-e egyetlen tragoedia, melyben színészeink a styl szépsége iránt oly kegyelettel volnának, mint ez olasz társulat legkisebb tagja is, kinek ajkán a költő egyetlen szava sem vész el, s ki teljes ügyekezetet fordít arra, hogy minden érzelmet, indulatot, mi a szavakban rejlik, erőteljesen fejezzen ki? Mindezek hiányoznak nálunk, hol a tragoedia szavalása oly kevéssé különbözik a vígjátéki beszédtől, hol a nyelv szépségei a színpadon elvesznek, hol a költői művek elvesztik minden költőiségüket! Ha tragoediáinkra nézve csak a nyelv fontosságáról győzött meg Ristori, szerepléseivel nagy hasznot tett drámairodalmunknak! Azok, kik mindig azt feszegetik, miért ad Ristori többnyire olasz eredeti műveket, csak a nyelv szempontjából is megfejthetik a kérdést. Csak az eredeti művekben találhatja az eszme és nyelv teljes összeolvadását, s midőn fordítást ad is, e fordítás olyan, hogy néha inkább az eszméből van feláldozva valami, csakhogy a költői színezet eredeti olasz kifejezést nyerjen.

Ismételjük, mikép az olasz színtársulat szereplései fölérnek egyegy dramaturgiai fölolvasással, s számos kérdés megpendítésére adnak alkalmat mind színészetünk, mind drámairodalmunk körül. Ristori ránk nézve, kiknél a tragoedia ügye gyengébben áll, mint a nyugati népeknél, sokkal fontosabb tünemény, mint rájok nézve – s miért ne tanulnánk szerepléseiből, midőn ugyanazon Alfieri, kit most Ristori diadallal hordoz körül Európában, a párisi Theatre françaisban merített lelkesedést és tanulmányt az olasz tragoediára nézve! – Ha Ristori a fennebb csak érintett kérdések fölelevenítése nélkül is, csupán csak buzdító példa leend előttünk, miben lehetetlen kétkednünk, nálunk vívta ki a legszebb diadalt, – tragoediánk megalapításához ő is követ hozott, s nem lehetlen, hogy drámaügyünk történetében neve állandó helyet foglaland el. Adja Isten, hogy nem sokára viszont láthassuk őt, s hogy a *mostani* igazgatóságnak többször is mondhassunk köszönetet a művésznő vendégszerepléseért! Salamon Ferenc.

94.

[Salamon Ferenc, *Heti szemle*, Budapesti Hírlap 1856. dec. 11. 286. sz.]

Heti szemle

Nagyon csalatkoztak, kik azt hitték, hogy Ristori szereplései nagy változást fognak tenni színházunknál, főleg a közönség részvétére nézve; ezen kis hitűek úgy vélekedtek, hogy közönségünk jó ideig nem is fogja járni a színházat, – s főleg a drámai előadásokban a szereplő színész is könynyen elő fogja számlálni, ki volt és ki nem volt jelen az előadáson. Ez nagyon hiú félelem volt, s némely színészünk, kiben ez támadhatott, meg van teljesen nyugtatva.

A színház egyenlő, változatlan napi rende oly nyugodt sima tó volt, melyet régóta nem zavart meg semmi. Ristori roppant nagy követ dobott belé, mely minden kedélyt felzavart a színháznál és színházon kívül. Azt hitték, hogy e nagy kő közénk esése után, a természet örök törvénye szerint nagyszerű hullámzás, vagy tudományosan szólva, oscillatio fog beállani, mely nem egy könnyen csillapul le, s talán egy-egy kisebb színházi tehetségnek hajótörését is fogják jelenteni a hírlapok. E hullámzás is csak agyrém volt! – Most történt tán először, de, akár hiszi valaki akár nem, csakugyan megtörtént, hogy az említett nagy kő darab egy nyugvó tóban a legkisebb hullámzást sem okozta. Nem állítjuk, hogy a közönség lelkében titkosan ne támadt volna, a természet örök rendje szerint ily hullámzás, azaz némi visszahatás Ristori szereplései után; de közönségünk oly ildomos, mikép ezt külsőleg nem mutatja.

De az igazgatóság sem mutatja semmiben, hogy a rendkívüliség kihozta volna mindennapi kényelmes szokásaiból – még el sem ment Ristori, s már s egészen a régibb játékrend sodrába vezetett vissza minket, nézőket s az érdemes színészeket. Mi itthon vagyunk saját színházunkban, s szívesen látjuk ugyan a külföldi vendéget, de bizony, ha e vendég a legfényesebben kimutatja is, mi a valódi költészet és művészet, régi szokásainkból egy hajszálnyit sem engedünk: adják a „Pál fordulását," melyen nem szabad a közönségnek halálra unatkozni, mert hisz Szigligeti a „miénk;" adják „Mátyás fiát," mert ifj. Lendvainknak ezt tetszett jutalomjátékaul választani, pedig Mátyás fiában se jellem se szenvedélyfestés nincs, s a közönséget hasonlókép eluntatja; adjuk „Mátyás diák"ot, s ha Jókainé nem gyöngélkedik, adtuk volna „Mária királynő"t *Vahot* Imrétől, melyet a világ akármely színpadán az első vagy legfeljebb a második felvonásnál félben hagynának – szép fütty-szó mellett! – Mindez *rendén* van nálunk, – mert ilyen volt egy év óta a *játékrend*! Ristori előadásai után a régi, kerékvágásba estünk vissza, s ha bár mindenki lelkesülve érezte magát a drámaügy iránt az olasz előadások alatt, úgy látszik azokat legkevésbbé sem szállta meg a szentlélek, kikre a játékrend s szín-

ügyünk vezetése bízatott. Azt hittük, hogy – ha szívük lesz a megindulásra, majd szívükre teendik kezeiket, a mit eddig oly ritkán, oly nagyon ritkán tevének!

Azonban, meglehet, korán panaszkodunk! – Nem lehetlen, hogy csak ezután fog látszani ha nem is gyökeres de csak *valami* intézkedés, vagy annak jelei. Oh! mi nagyon kevéssel megelégednénk, csak látnók, hogy valaki komolyan ügyekszik lendítni az ügyön.

Drámai eredeti előadásainkról a közelebbi két hét alatt keveset mondhatunk. Novemb. 28-kán adatott, Jókainé rosszul léte miatt, a kitűzött „Mária királynő" elmaradván, „Egy nő, ki az ablakon kiugrik." Ebben Bulyovszkiné játéka képezte a fő érdeket. Szokás szerint Török Bálintnét adta. Nem szólunk arról, mennyi természetességgel s kellemmel játszik e naiv szerepben, – ez ismeretes mindenki előtt, ki őt ebben látta. Csak azt emeljük ki játékából, mikép az említett előadáson ő volt egyedül, ki a vígjátéki előadáshoz oly szükséges élénkséget fejtett ki. Ha mindenik szereplő annyira otthon volna szerepében, mint ő, akkor teljesen összevágó vígjátéki előadásokkal dicsekedhetnénk. A többi szereplő többnyire úgy tett, mint a parliamenti szónokok, kik nagy figyelemmel (vagy inkább szórakozott hallgatagsággal) várják végét a másik beszédének, s csak az elnök (itt súgó) intésére mondják el mondókájokat. Tudjuk, hogy az életbeli társalgás nem foly ily példás türelemmel. Az életben szerepel az is, a ki nem beszél; – gyakran egyes szavakat tesz közbe, – s nem is hallgatja ki egészen az utolsó kifogyó szuszig a másik beszédét, hanem közbe vág s úgy mondja el a maga mondandóját. A színpadi társalgásnak minél jobban meg kell közelítnie az életbelihez – s ez csak akkor van elérve, ha a beszélők úgy mondják szerepüket, mintha annak szavai azon pillanatban támadtak volna agyában. Már pedig nálunk mindig nagyon de nagyon látszik, hogy csak be vannak *tanulva* a szavak. Egyik jele e betanultságnak, e lelketlen utánmondásnak épen az, hogy ha a színész oly nyugodtan várja a másik utolsó szavát, mely jelül szolgál, hogy most már ő beszéljen. Bulyovszkiné játéka az említett műben utánzandó példányként mutatható fel e részben, – s bizonyítja, hogy e színésznőnk mindenünnen kész elfogadni a mi helyes, – mert e részben a mi színpadunkon nem sokat tanulhatott! – Játéka ellen csak azt a kifogást teszszük, hogy egy két ízben hibás, tájszokás szerint ejtett egy két szót, – mi szükségtelen vétség a nyelvtan ellen, mert hisz ha egyébbel nem, egy-egy ikes ige elrontásával nem nagy hatást lehet tenni. E megjegyzésünk egyébiránt más színészeinket is illet, s főként Réthit, ki abban lát comicumot, hogy csaknem mindig „adjik"-ot mond, az *adjon* helyet – mi csak a „Csikós"-ban találhat némi mentséget, de ott sem *szükséges*.

Szóljunk-e még Szigligeti elfelejtett s most ismét elővett művéről: „Mátyás fiá"-ról? – melyet tekintve azt, hogy Szigligeti titkár úr írta, kétségkívül még ez évben tán többször is *könyezve* fogunk látni – az ásítások miatt! – Most csak egy megjegyzést. Az író kegyeletéről akarok szólani, mely ha bennem csak oly mértékben volna meg iránta, mint benne volt meg hazai történetünk egyik legnagyobbika iránt, igen udvariatlanok sőt keményeknek tűnnénk fel.

Mátyás király e darabban feleségével oly formán veszekszik az örökösödés felett, mint egy falusi pap vagy jegyző szokott. Nagyon szerettem volna in natura

látni, hogy ily szabású embereknek, minő egy-egy hallgatag Vilmos, I. Napóleon, hogyan szólott volna neje a keze alá oly merészen, mint Mátyással szemben Beatrix teszi. – Különben a mindennapias jelenet nélkül is, Mátyásnak nagyságát egyetlen jellemvonás, egy szó sem mutatja e darabban, szavaiban, beszéde modorában semmi jellemző, nyelve ugyanaz a mi Szigligeti akármely más drámájában. – Történetileg oly nevezetes emberünket így állítni színpadra, szó nélkül nem mellőzhető, s történeti emlékeink nevében ünnepélyes óvást kell tennünk az ily könynyelmű eljárás ellen. Nem fog senki azon gyermekes fölfogással vádolni, mintha a költészettől magát a való szolgai festését követelnők, de a közelítést mindenesetre követelhetjük, s főleg nagy embereink jellemét egy drámaíró könynyelmű kontárkodásának sem engedjük oda, hogy nem méltó színben mutogassa be a nemzet előtt! – Hogyan akar mimagunkat mulattatni valaki saját történetünk nagyjainak elsilányított képeivel?! Scribe híres történethamisító – de a franciák XIV-ik Lajosához nem mert nyúlni. Kénytelen volt az angol, spanyol, orosz történetre tenni kezeit, melyekben büntetlenebbül gazdálkodhatott. Salamon Ferenc.

95.

[S. F., *Tragoedia*, Budapesti Hírlap 1856. dec. 12–13. 287–288. sz.]

Tragoedia

Felolvasások a francia akademiában

Midőn e lap dec. 3-iki számában az ú. n. classicus és shakespeari tragoediákra nézve egy-két észrevételt tettünk, nem gondoltuk volna, hogy másnap dec. 4-n a párisi akademiának két kitűnő tagja ugyanazon tárgy körül fog értekezni. Mivel a théma e lapban meg volt pendítve, érdekesnek tartjuk a két academicus beszédét kivonatilag ismertetni, kik tolerantiát hirdetnek a különböző genre-k iránt. Előre bocsátjuk, mikép a nálunk is ismert „Lucretia" a „Pénz és becsület" drámák szerzője, *Ponsard* dec. 4-én nagyszámú hallgatóság előtt tartotta beköszöntő beszédét, melyből az alábbi töredéket adjuk. A drámaíró kissé tán túlszigorú volt Shakespeare megítélésében. Az elfogadó beszédet *Nisard* akademiai tag tartotta, ki Shakespeare-t Ponsard túlságai ellen oltalma alá vette. Meg kell említnünk még azon szokást, mely szerint a francia akademia minden újonnan választott tagja beköszöntő beszéde tárgyául elődének életét és munkáit tartozik venni. *Ponsard* a Franciaországban több jeles fordításairól, verseiről s egy tragoediáról ismeretes író *Baour-Lormian* utóda volt. Miután élete és munkái, többek közt tragoediája felett bővebben értekezett, így folytatta beszédét:

Többször említém e szót: *tragoedia*. Egy halott szellemét idéztem-e föl e szóval? Ossian árnyaktól népes hazájában vagyunk-e? Vajjon kihalt-e a költészet azon neme, melyet tragoediának nevezünk? Egy akademiai beszédben e kérdéseket csak megpendítni, de kimerítni nem lehet.

Mindenki egyetért velem, miszerint semmi sem halhat ki, a mi az emberi lélek állandó és általános szükségét elégíti ki. A történet nagyobb alakjai még folyvást a legnagyobb érdeket keltik fel szívünkben. Nem szeretjük-e azon egyének feltámadását látni, kik a közönséges színvonal fölött oly büszkén emelkednek ki, kik mint bölcsek vagy hősök a civilisatio s a népek történetét foglalják magukban? Tetteik és szavaik, melyek végzetteljesek s mély tanulmányt tartalmazók, nem meghatóbbak, mint az egyszerű polgárok magántettei; a történész nagy vonásokban állítja amazokat elénk; rájok nézve is csak azt, a mi nyilvános életükben befolyást gyakorolt az eseményekre; belsejöket, lelki küzdelmeiket nem tárja föl. Nem tagadom, hogy egy kalmár szenvedései is csalhatnak szemememre könyeket; de mindenki megengedi, hogy Augustus tanakodása Maximus és Cinna jelenlétében, vagy Neronak Agrippinával folytatott párbeszéde, a nézők lelkében magasabb rendű eszméket ébreszt.

A nagy nevek iránti vonzalmon kívül kitörölhetlen lelkünkből a szépnek érzete és szeretete. Az újabbkori drámákban, melyeknek meséje bonyolult, a figyelem fel van ugyan csigázva, s néha meg is indíttatunk, – de a szép érzete nem ébred föl bennünk; ellenben a hatalmas vonásokban elénk állított alakok, a jól kifejtett érzelmek, az emberi szív mély ismerete s a szenvedélyek küzdelme látásakor a szépnek ez érzete magasra fokozva áll elő. Itt az események másodrendűekké válnak, míg az első költői nemben azoknak engedtetik az elsőség, s az érzelmek s szenvedélyek föláldoztatnak. Ki ne érezné, hogy a szenvedélyek, midőn a maguk valódi nyelvén szólalnak meg, sokkal mélyebb hatást tesznek, mint a mese meglepő fordulatai (coups de theatre). Igaz, hogy a valódi tragoedia ellen azt vetik, hogy nem elég mulattató. Mintha a művészet célja a mulattatás volna! A művészet célja nem az, hanem a *szép*, minek bámulása a léleknek egy tehetségét s egyik természetes szükségét elégíti ki.

A fenebbiben meg van határozva nagyában a tragoedia és a melodráma. Maradjon a melodráma hivatása a kíváncsiság ingere és a közönséges megindítás; legyen a tragoediáé azon magasbrendű hatás, melyet az értelemre és ízlésre tesz! Ha a melodráma létezési jogát elismerjük, ismerjük el a tragoediáét is; – ez utóbbinak léteznie kell, valameddig csak oly emberek lesznek a földön, kik a történeti nagyságot s a szenvedélyek hű festését nagynak és szépnek találandják.

Azt kérdhetné valaki, miért nem szóltam a drámáról is a tragoedia és melodrámával együtt? – Azért, mivel a *drámának*, a mint azt venni szoktuk, legkevesbbé meghatározott értelme sincs. A dráma vagy csupán az emberek magánügyei körül fordul meg, s szokatlan, bizarr tények, regényes események s véletlen fordulatú jelenetek összehalmozásából áll: ekkor *melodráma*; vagy pedig nevezetes, történeti fontosságú egyéneket tárgyaz, kik egy korszak erkölcsi állapotát és szellemét kitűnően képviselik, s benne a jellemfestés, eszmék érzelmek és szenvedélyek

vannak fejlesztve: ekkor *tragoedia,*[1]... A megkülönböztetés a drámára nézve legalább is hasztalan. Csupán egy különbség létezik e tekintetben: meg kell különböztetni a valódit, attól a mi ál, a természetest attól, a mi kényszerített, az emberit attól a mi csak véletlenségen alapul, – egyik jó, akár tragoediának akár drámának nevezzük; a másik rosz, akármelyik nevet adjuk neki.

Tehát a tragoedia nem halt meg; sőt még ugyan hatalmasan bizonyítja be, nagy hatású művek által, életét. Ez hozta létre *Sophoklest* a hajdan- és újabb kor legnagyobb tragicai lángeszét, s Franciaországban Corneille-t és Racine-t. Ezek művei még igen távol vannak a haláltól; fölül állanak az ízlés s irodalmi iskolák minden reactióin – örökéletűek. Habár egy időre homályban maradnak is, mi inkább a közízlés fogyatkozása mint fényüké, oly elevenen tűnnek föl, mintha egészen újak volnának. Egy Talma, egy Rachel újabbaknak tünteti föl e kétszáz éves műveket, mint azon színpadi, hervatag újdonságokat, melyek egy-két évi élet után örökre eltűnnek. Hogyan halt volna ki maga a költészet-nem, midőn egyes terményei oly életteljesek? – Hogyan halt volna ki a törzs, midőn az ágak oly virulók és épek? Igaz, hogy Racine- és Corneillenek nem voltak utódai; de az nem bizonyít egyebet, mint azt, hogy míg a tehetségek számosak, a lángész igen ritka. Ki következtetné még ebből, hogy a tragoedia nincs többé? Halottnak mondjuk-e a vígjátékot (comédie), mivel Moliére-nek nem voltak örökösei, kinek lángeszéből csak Lesage-nak jutott egy kis osztályrész.

Hogy halhatatlan tragoedia íróink formája ne volna egy részben mesterkélt, csak az elfogult állíthatja; – de műveik feneke maga az örök igazság – csupán a felületen látszanak a múlékony formák.[2] Senki sem zárhatja el teljesen magát azon elemektől, melyek közepett él, s bármennyire ragadja ki magát a lelkesült költő eszméi és érzelmei által a körből, melybe helyezve van, maga az élő természet is csak a szokások, divateszmék üvegén át tűnik fel, s nem lehet egészen ment századának előítéleteitől és „jargon"-jától.

A Racine és Corneille tragoediáiban ím ezek voltak azon külsőségek, melyek a korszak divatját követték, s melyeket a későbbi kor megdöntött: az ismeretes háromféle egység, a *meghittek*, a hosszú elbeszélések, a párbeszédnek mindig egyenlő színvonalon tartott nemessége, melyből még a görög tragoediákban oly érdekes őszinte részletek is kizárattak, azon válogatott kifejezés, melylyel a szolga és király egyenlően él, a XIV. Lajos udvarában divatozott némely udvarias kifejezések, melyek nem igen illenek egy Nero, vagy Pyrrhus szájába.

Az utánzók e téren is, mint másutt, csak a külsőségeket tartották meg. A mesterek a természetet tartották szem előtt, a tanítványok csak műveik külformáit másolták. De a bokor soha sem tenyészhet jól a nagy fák tövében; – a méltóságteli cserfa lombjai minden éltető meleget és világosságot fölfognak.

[1] Régibb színészetünk, hihetőleg nyelvszükségből, egy értelemben volt Ponsarddal, midőn mindazt, a mi se szomorújáték, se vígjáték nem volt, *nézőjátéknak* nevezte. S. F.

[2] Szónok itt főleg a Hugo Victor által ostromolt idő-, hely- és cselekvényegységet érti a külforma alatt. S. F.

E szolgai utánzásról elmondhatjuk, hogy kihalt a francia irodalomban, s vele együtt halt ki az édeskés udvariasság, a hosszú körülírás, a rhetorica rongyaival palástolt eszmeszegénység, s a találó, teljes kifejezéstől való borzadás. Mindezen cafrang későbbi időből származott, mint a két nagy mester művei. *Corneille* versei nagyon szorosan tartják magukat az eszmében, s azt röviden, határozottan fejezik ki; *Racine* versei oly igazak, és az érzelmet és eszmét oly híven rajzolják. *Racine* egyszerűbb, természetesebb, mint Göthe, kiben sok a szenvelgés. Racine oly természetes, mint Shakespeare, midőn ez t. i. természetes akar lenni. *Orestes* és *Hermione* nyelvénél kevésbbé pompázó nem lehet; maga a szív szól e személyekben: így szólna ma is minden csalódott szerelmes, minden féltékeny nő.

Ne ítéljük hát a mestereket utánzóikból, s ott hol a természet oly híven van festve, ne akadjunk meg némi külformákon. Aztán mi joggal lehetnénk szigorúak az említett mesterek irányában? – Száműztük színpadunkról a meghitteket; de hát kedvesebbek-e előttünk a hosszú magánbeszédek, vagy azon ember-csoportozatok, melyek a piacokon a főszemély dolgairól értekeznek, s ez úton adják tudtára a nézőnek, a mit tán rövidebb úton szeretne megtudni. A mi a helyi színezetet illeti, annak festése eléggé ismeretes; a színköltő abban többnyire históriai tudományát rakosgatja ki. Azonban ennek alkalmazása nem helytelen, általa szép hatást lehet előidézni, s Racine nagy szerencsével alkalmazta „Athalie"ban. De nem is tartozik a leglényegesebb kérdések közé, ha vajjon Racine hősnői úgy beszélnek-e, mint a görögök, vagy úgy, mint a franciák, de igen lényeges, hogy úgy beszéljenek, mint szenvedélyekkel, érzelmekkel bíró nők; mert az érzelmek hangjai a földön mindenütt egyenlők. A helyi színezet elhanyagolása elnézhető hiány, de a szív elleni vétség gyökeres hiba. Shakespeare, kit közelebbi időkben Racine-nal, az utóbbi rovására hasonlítanak össze, e tekintetben nem kifogástalan. Személyei, bár görögök, rómaiak, siciliaiak, dánok legyenek, mind angolosak. Ha Xiphares francia úr, a Shakespeare Caesarja sem a „Commentarok" Julius Caesarja, midőn így szól: „Jól tudja a veszély, hogy én veszélyesb vagyok nála. Mindketten egy napon születtünk; de én vagyok az idősebb." Ha Racine-nál a szolga oly válogatott szavakkal él, mint a király, az ellentett hiba kisebb-e? V. Henrik úgy szól Katalinhoz, a francia király leányához, mint egy részeg matróz. Katalin szavai még csodálatosabbak. De e hiba mellett, ha ez hiba, kevésbbé bámuljuk-e Shakespearet? Csak ne legyünk Racine iránt szigorúbbak, mint Shakespeare iránt, hanem ismerjük el rangjok egyenlőségét. Egyikük sem lehetett ment százada befolyásaitól, s mindkettő halhatlan, s egyiknek igen finom méltósága, s a másiknak vastag durvasága mellett is a természetet, az igazat látjuk, halljuk és érezzük.

Volt idő, midőn mi, franciák, annyira elfogultak voltunk saját nagy embereink iránt, hogy barbár vaksággal ügyekeztünk minden idegen nagyságot megdönteni; ez hazafiságból, de rövidlátó hazafiságból történt. Most abban kezdünk gyönyört találni, hogy saját remekeinket az angol, sőt még a német költők lábaihoz is alázzuk… Shakespeare utánzása épen oda vezette a másolókat, a hová Racine utánzása. Durvaságát és nagy phrasisait tanulták el tőle. Most már a szolgai bámulás és utánzás helyébe észszerűbb méltánylás következett. El van ismerve, hogy Shakespeare igen nagy lángész, a Homer, Dante, Corneille, Moliére családjából; hogy

ékesszóló, patheticus és hű a szenvedélyek kifejezésében, – midőn egyszerű és őszinte; fenséges vonásokat találunk nála a dagályos szóvirágok mellett, mélyen vizsgáló észre mutató gondolatokat a gyermekes csevegések szomszédjában; az elbájoló szépségekben gazdag, de gyakran mosdatlan; gyakran borzasztó tragoediái nagyság- és erőteljesek, de gyakran túlzásba megy, annyira, hogy változtatás nélkül soha egy művét sem lehetett francia közönség elé vinni… Ma már nem hunyunk szemet Shakespeare hibái előtt, hanem elfogadjuk azokat, mivel önkénytelenek s nagyrészt a költő hazája és korának róhatók fel. Sehol sem látszik, hogy a költő számításból követte volna el azokat, mert ő mindig hű magához, mindig ihletett és eredeti, a nélkül hogy maga tudná vagy akarná, – s ez az egyetlen módja az eredetiségnek.

Nem hiszem, hogy azok, a kik Shakespeare hibáit bámulják, s azokban mélységet látnak, valódi szépségeit képesek volnának felfogni; kétkedem, hogy azok, kik nem képesek Racine-t szeretni, Shakespeare-t szeretni tudnák.

[II.]

Ponsard az előbbiek után azon aggodalmát fejezi ki, mikép őt netalán reactióval fogják vádolni, midőn a classicai drámát dicséri az újabbkori felett.

Nisard, ki az elfogadó beszédet tartotta, nagy méltánylattal sőt hízelgéssel emelvén ki az új akademiai tag traoedia- és vígjáték-írói tehetségét, áttér némely megjegyzésekre, melyek Ponsardnak a tragoedia körül kimondott nézeteire mintegy feleletül szolgálnak. Mi csak az utóbbiakat közöljük röviden:

„Önt tragoediái által aratott koszorúi feljogosítják arra, hogy e nagy művészet felől alakított tanát kifejtse. E tannak nagy és ritka érdeme van: mert *tan* (doctrina) és nem *rendszer*, s a helyett, hogy az kérkedő elméletet foglalna magában arra nézve, mit követel a tragoedia a közönségtől, mély belátásból folyó tanulságot tartalmaz arra nézve, mit vár a közönség a tragoediától. Ön aggódik a felől, hogy beszédét reactióval fogják vádolni. – Legyen nyugodt: szavai nem hogy a reactio emberének, hanem szabadelvűnek tüntetik föl. Ha igaz, hogy minden kor rá erőszakolja a költőre szokásait, előítéleteit, gondolkodásmódját, s mint ön oly erélyesen fejezte ki, *jargon*-ját, nem szabadelvű-e az, ki a költőket e szolgaság ellen védeni ügyekszik, s a színműírót a nemzet, divat és pillanat kimért formái mellett is becsülni tanítja. A ki az újabbkori drámák bonyolult cselszövényei, meglepésre számító fordulataival szemben, melyek a jellemek és szenvedélyek fejlesztésének tért nem engednek, arra buzdítja a színműköltőket, hogy egyedül a *szép* eszméjében keressék a hatást s műveik maradandóságát, nem szabadelvű-e?

Most az ily embert liberálisnak nevezhetjük, huszonöt évvel ezelőtt classicusnak neveztük… Én messzebb megyek, mint ön a szabadelvűségben és classicitásban. Ön pl. az idő és hely egységét a színpad elavult divatjának, külsőségének nevezi. Ön nem nevezhet engem pedansnak, kinek művei oly jól megférhettek az említett egységekkel. Vannak tragoediák, ezt ön újra is bebizonyítá, melyek az egységek nélkül is szépek, de ön maga is azokat becsüli többre, melyek e classicai szabálynak vannak alávetve. Ilyenek a mi és minden színpadok példányművei „Polyeucte” és „Athalie.” Ha ez egységek nem vonnak le tökélyükből, nem föltehetjük-e, mikép emelhetik is becsüket? Corneille határozottan mellettük szól:

„Nem azért, mond ő, mintha Aristotelesnek vakon kellene hinni, hanem mivel az egységek a dolog természetéből folynak." Pedans nevet érdemelne az, ki itt egy műbíró puszta szavára hajtva kívánná az egységeket. Az ezeket illető szabály célja a drámát közelebb hozni a valószínűséghez, mennyiben a szereplőket ugyanazon helyre ugyanazon időben kívánja egyesíttetni, hogy bizonyos catastroph kivitelére közreműködjenek, mely katastrophban mindenik közvetlenül aratja tettei jutalmát. A hajdankor költőinek egyszerű s mélyen látó esze ezt ügyekezett az életből a színpadra híven vinni át, s Corneille és Racine, nagyobb tökélyre fejtve az elvet, ezt mint hagyományt tiszteletben tartották.

Legyen hát szabad, uraim, ma ez egységek megtartásával is tragoediát írni, s engedjék meg, hogy Racine és Corneille e formák járma alatt maradjanak, melyek oly kevéssé bilincselték le lángeszüket...

A másik, miben szabadelvűbb akarok lenni, mint ön, Shakespeare megítélése. Mindazokban, miket ön oly fenségesen mondott el e nagy költő dicséretére, teljesen osztozom, csupán ön kifogásaiban nem egyezem, nem mintha ön igazságtalan volna, hanem mivel az igazság nem követeli azokat. Az idő felülemelte Shakespeare-t a kritikán, talán azért, mivel a kritika őt minden magasztaláson felül valónak mutatta be. Maguk e szavak „szépségek" és „hibák" csak a viszonylagosság nyelvéből vannak véve, holott ezen fölül kell szavakat keresnünk, ha Shakespeare bámulatos műveinek báját akarjuk festeni, vagy hiányait jellemezni.

Shakespeare egyenlő rangban van Homérral. Az utóbbit egy újkori nagy művész, igen sokat mondóan úgy állítá elénk, mint ki egy csoport minden kor- és nemzetbeli lángész között ül. A világhírű nevezetességek mindenike azon kornak és nemzetnek, melyben élt, megfelelő öltönyt visel, csak Homér nem, ő mint a költészet megtestesült szelleme nem tartozik korhoz és nemzethez. S valóban Homér egyéniségére, életére nézve alig van adat; – a tudósok, úgy a hajdan, mint az újabb korban hosszú vitákat folytattak felette. Ez sorsa Shakspeare-nek is. A tudományosság mindhiában izzad, hogy emberi alakot fedezzen föl abban, ki nem egyéb, mint a költői teremtőerőnek egyik legnagyobb kútfeje. Homérral és Shakespearrel oly magas hegyen állunk, honnan nem láthatjuk, mi történik alant. Én nem vonom számadásra Homért azon hibákért, melyeket elkövethetett, midőn egy első példányt teremtett, melyből maga a művészet és annak szabályai születtek, sem pedig Shakespeare-t, ki e szabályról mit sem akart tudni. Csoda-e, ha egyik sem tökéletes? A költészet szelleme sugalta ugyan eszméiket, de emberi kéz írta le azokat.

Úgy hiszem Racine-t sem szükség már védeni. Akkor, midőn dicsősége kérdés alatt volt, ön, uram, több szolgálatot tőn ennek, mint bárki más, az által, hogy fényesen bizonyította be, hogyan gondolhat egy költő e nagy szellem társaságában, hogyan ismeri ki jobban saját szívét, midőn azon szívvel jön érintkezésbe, mely előtt minden emberi szenvedély nyílt könyv vala, hogyan tökélyesítheti saját styljét e szép styl tanulmányozása által. Ön méltán kétkedik, hogy Shakespeart szerethesse az, a ki Racinet nem szereti. Maga Racine is e véleményen lesz vala, ha Shakespeare-t ismeré, s ezt bevallotta volna, még Boileau-nak is...

A fennebbi beszédeket legalább kivonatban érdekeseseknek tartottuk közölni mint olyanokat, melyek nagy mértékben mutatják, hogy mindkét szónok, ha egyenlő mértékben nem is, a genre-k kizárólagos jogai ellen szól. Minden genre jó, ha a költészet, az emberi szív képezi lényegét.

A külformákra nézve, *Nisard*-ként liberalisoknak kell lennünk, – miből ránk nézve az a tanulság, hogy drámánk érdekében többféle genre-val kellene érintkezésbe jönnünk; – de csupán a remekekkel, s nem a lelketlen copiákkal. A Shakespeare-utánzás, mely a roppant személyzet színrehozásában, a külső forma ziláltságában, s végre a dagályban áll nálunk nyomorult külsőségekben uralkodik.

Ha magunk lábán megállani nem vagyunk képesek, többféle formákkal kell megismerkednünk, hogy választhassunk. Azok, kik azt vélik – s tapasztaltuk miként vannak ilyenek – hogy ez által önállóságunkat vetkezzük le, tévednek. Ne a külformában legyen meg a nemzeti színezet, hanem a lélekben. A franciák a görögöktől vették a külformát, s még is Corneille nem görög, hanem francia szellemű költő; – Shakespeare bármily formában angol, s Göthe német maradt volna. A forma tehát nem képezi a költészet lényegét; – de nélkülözhetlen, s erre nézve szükség minél szabadelvűebbekké lennünk, hogy a költő készen találja, szabadon választhassa formáját, s a közönség ne legyen arra szoktatva, hogy csak bizonyos merev formák alatt élvezhesse a szépet. S. F.

96.

[Salamon F., *Londoni arszlánok*, Budapesti Hírlap 1856. dec. 14. 289. sz.]

Londoni arszlánok

Vígjáték 5 felv. *Bourcicault* „*London assurance*” című műve után, angolból fordította *Csepreghi* Lajos (Latkócziné javára adatott a nemzeti színpadon először dec. 11-ikén).

Harcourt, angol gentleman azon legalább is hatvan év dacára, mely vállát nyomja s térdeit a legérdekesebb jelenetben roskataggá teszi, nagyon hiú ember: szép haját, melylyel még dicsekszik is, más nevelte, arca pírját valamelyik gyógyszertárból hozatja, évei számából vagy húszat levon, s hogy mindenben következetes legyen, 25 éves Károly nevű fiát, hogy annál inkább 18 évesnek látszék, még mindig iskolába járatja, mint némely anyák, kik a csipke-pantalont 15-16 éves leányaikkal is láttatni engedik a hosszú selyem ruha alól.

E hazug politikai rendszerben Harcourt az idősebb egészen otthon van már régóta; de most kétszeresen szükséges azt követnie, mert egy oly fiatal, ledér és csinos embernél csak szeszélynek nevezhető ötlete jött, hogy megházasodik – az

egész házasodási affaire-t oly könnyelműn veszi, mint ily világfitól csak várni lehet. Leendő menyaszszonyát még csak nem is látta; – de ez nem is szükséges *Harkaway* Miksa, az árva ara nagybátyjával már kész a szerződés, s a leány is teljes beleegyezését adja a szövetségbe, pedig ő sem látta még vőlegényét.

Miss *Mary*, a *Harkaway* Miksa említett unokahúga, s menyasszony-jelölt, szintén sajátságos jellem, minő csak a Szigetországban teremhet. Ha a játék után helyesen fogtuk föl a költő intentioját, e kisasszony blazírtságot szenveleg. Ő az egyszerű természetben, virágaiban s a gazdasszonykodás élveiben találja gyönyörét s maga is ál szerénységgel *libának* nevezi magát. Megveti a világ hivalkodásait, – de nem mint falusi naiv ártatlanság, hanem mint olyan, kit már a világ dőreségei s még a nagy világ valódi élvei mint a költészet-művészeti élvek is kifárasztottak. A költészetet őrültségnek nevezi, – a szerelmet betegségnek, s végre a házasságot pénzbeli szerződésnek tekinti. Hogy honnan mentette ez élet-philosophiát, nem tudjuk, de hogy honnan nem, azt látjuk, t. i. nem élettapasztalásból. Egész életphilosophiája tehát csak csinált, de mégis annyira benne van, mikép nem lehet kiszámított kacérkodásnak nevezni. Egy angol túlzásaiban és esztelenségeiben is őszintébb mint a francia. Pl. egy francia hölgynél a francia színműíró ily philosophiát csak kacérkodással indokolna, s nem vinné annyira a dolgot, hogy *Mari* csakugyan egész komolysággal akarna egy oly öreg úrhoz menni nőül, kit nem látott, vagy ha e szándéka meg volna is, azon tervet forralná magában, hogy férjét meg fogja csalni. Mari kisasszony meg van győződve, mikép ha oly dőre nem lesz is, hogy férjét igazán szeresse, de mást sem fog szeretni, – mert ő képtelen a szerelemre.

A leendő férj megérkezését türelmetlenül várja, – csak kíváncsiságból, mert nem érdeklé igen mélyen az, hogyan fog kinézni – neki az csaknem merőben közönyös.

Harcourt úr megérkezése nem tesz rá nagy behatást, s ha a leány valakibe szerelmes lesz, az a valaki nem lesz idősebb Harcourt úr. A vőlegénynyel csaknem egyszerre érkezik meg fia is, Károly, kit ő alig 18 évesnek mond, s a legártatlanabb, szorgalmasabb gyermeknek tart, – pedig, mint későn, csak az ötödik felvonásban tudja meg, e fiú korhely, sok adósságot csinált, a nőknek udvarol. Az apa annyira el van foglalva magával, hogy világismerete dacára, melylyel kérkedik, mindezekből legkevesebbet sem gyanít.

A fiút egy korhely cimborája azon ürügy alatt csalja ki Harkawy-hoz, vidékre, hogy ez neki rokona. (Az említett korhely, egy londoni arszlán, kit Harkaway úr menyekzőre és vadászatra hítt.) Károly nem is gyanítja, mikép épen Harkawayhoz szökik a hitelezők elől, hol apja lakodalmat szándékozik tartani. A fia azon kezdi, hogy meglátván a szép Mari kisasszonyt, belé azonnal szerelmes lesz; – szerelmes, saját édes apjának jegyesébe, leendő mostoha anyjába! A fiú ez utóbbi körülményt később tudja meg, s eleinte egész nyugodtsággal folytatja a szerelmi ostromhoz szükséges előmunkálatokat. Ezek igen nehezen mennek. Károlynak, mintha csak Szebasztopol kemény szikláiban kellene megásnia a közelítő műveket, oly nehezen megy az ostrom. A leány szíve kő, s ezen kívül éles gúnynyal veri olykor vissza a merész közelítést.

Egyébiránt Károly fülig van már ama sötét veremben, melynek népdalunk a szerelmet nevezi. Nem lehet visszalépés. Apjával találkozik, elhűl, elképped, elfordul, hogy rá ne ismerjen, de barátja a londoni arszlán, (kit a színpadon Dazz'l-nek mondtak, holott e gentleman neve, kiolvasva Dezz'l), azt tanácsolja neki, tagadja el nevét. Ennek következtében a mi Harcourt Károlyunk *Hamilton* álnevet vett föl – s úgy mutatja be magát apjának. Az apa bámul ugyan a rendkívüli hasonlatosságon, mely édes fia és Hamilton úrfi közt oly feltűnő; de szerény, könyveket szerető félénk gyermeke soha sem lehet ily arszlán, ily merész, mint ez a Hamilton, így az apa, mint édes fia kifejezi magát, *bolonddá van téve*!

Nemsokára azonban történik, hogy Mari kisaszszony elkezd a legköltőibb, dagályos nyelven beszélni, – ő, ki minden poezist annyira gyűlölt. A néző hamar megtudja, hogy e kisasszony, ki a szerelmet is csak imént oly kevélyen nézte le, valóban szerelmes Hamiltonba. (A leány sem tudja, hogy Hamilton úrfi az ő leendő férjének fia.) De Károly nem oly szerencsés, mint a néző. Iszonyú küzdésbe kerül, hogy szerelmet valljon. E szerelemvallási jelenet egyik legszebb része a darabnak. A leány folyvást boszankodik ez ügyetlen ifjúra, ki a szótlan jelekből nem bírja érteni, hogy a vallomás, a letérdelés előtte mind igen kedvesek, sőt még a nyakába borulás is, – csakhogy természetesen a kisasszonynak, kevély jelleménél fogva, tartózkodnia kell, sőt óvásokat tennie. A vallomás a leány boszús bátorításai után megtörtént. Csak ez a kérdés most Marira nézve, hogy hogyan meneküljön vőlegényétől?

A szerencse kedvez a szerelmeseknek. Épen most érkezett meg *Spankerné* aszszonyság, (mert Spanker úr oly élhetlen férj, kinek megérkezése vagy meg nem érkezése jelentéktelen.) *Spankerné* a fiatal szerelmesek meghittjévé lesz, s mivel a vőlegény idősb Harcourt úr hiúságának e fiatal asszony hízelgett, ez nagy érdekkel kezd iránta viseltetni. Kész a terv, hogy Spankerné egészen el fogja hódítni a vén piperkőc fejét, s így enged időt Marinak és Hamiltonnak, hogy egymáséi lehessenek. Spankerné annyira viszi Harcourt-ot, hogy az kész megszöktetni a fiatal nőt – Amerikába. Az öreg Harcourt személyes hiúságának semmi sem hízelegne jobban, mint ha az újságok egy szép reggel azt hirdetnék felőle, hogy a híres szépségű Spankernét megszöktette.

Minden kész a terv végrehajtására, oly annyira, mikép id. Harcourt meg is írt egy levelet a Morning Herald számára, melyben az adatik tudtára az ó és új világnak, mikép a bájos és szellemdús Spankerné Harcourt úrral megszökött! Rá ennél nagyobb dicsőség nem várhat a földön!

Midőn induló félben volnának, midőn a szerencsétlen vén gyermek már egy négy lovas kocsit a hátulsó kapuhoz állított, Spankerné asszony zavarba jön. Nem gondolta volna, hogy Harcourt komolyan vegye a dolgot. – A szöktetés meggátlására nincs más mód, mint férje által párbajra hívatni Harcourtot. Az asszony gyávának gondolja emezt. Azonban Harcourtban a gentlemannek némely jellemvonásai épen maradtak, s nem ijed viszsza a párbajtól. De ez nem történik meg, – a házi gazda (Mari apja) idején gátolja meg.

Azonban Harcourt úr levelet írt Londonba fiának, Károlynak, siessen a falusi jószágon teremni, melyen az események folynak. Az inasnak nem szükség postára

tenni a levelet, mert Hamilton név alatt Károly ott mulat. Ehhez képest a jó Hamiltont nem sokára a maga eredeti kiadásában látják fellépni. A fiú egy víz-építészeti könyvvel kezében mutatja be magát. A teremben tánc, vigalom foly, – ő jobb szeret olvasni. Mari vele marad, de ezzel csak azért áll szóba, hogy próbára tegye, vajjon e szeszélyes lány igazán szereti-e őt? – Elbeszéli, mikép a mint Londonból jönne, az úton egy felfordult kocsit talált, mellette egy haldokló ifjat, kinek neve *Hamilton* volt. A leány elsikoltja magát; – de hirtelen észre tér. Elejétől fogva meg volt győződve a felől, hogy Károly és Hamilton egy ugyanazon személy. Közönyt színlel, mi az ifjút kétségbe ejti. Terv készült még az id. Harcourt szöktetési kísérlete előtt, hogy *Mari* légyen ez ifj. *Harcourté*; ebbe az apa beleegyezik, főleg miután arra is figyelmeztetik, hogy Mari atyja azt hagyá meg végrendeletében, hogy leánya okvetlenül a Harcourt család valamelyik tagjához menjen férjhez.

Nem beszélem el a fiatalok ügyének tisztába jöttét, az öreg Harcourt észretérését, ki átlátja végre, hogy a kalandokra igen vén. – Elég az, a fiatalok egymáséi lesznek, Harcourt úr megtér, s épületes leckét tart Károly barátjának, a londoni arszlánnak a gentleman-ségről. Nem említénk egy nevezetes egyént e darabban. Ez *Medelle* ügyvéd, ki nevéhez méltóan mindenbe belé elegyedik, s mindenből pert akar valahogy csinálni. – E szenvedélyében annyira megy, mikép a legszemtelenebbül viseli magát, csakhogy valaki pofon üsse, s ezért költséges pert akaszthasson nyakába. A cselekvényre tettlegesen annyiban foly be, hogy Harcourt és Spanker asszony egy beszélgetését kihallgatván, a tervet elárulja Spankernek. E férjről sem szóltunk bővebben. Ez az élhetetlenségig galamb természetű szőke gentleman; – s boldog, hogy nejének tökéletesen megalázott rabszolgája lehet.

Spankerné asszony a legelevenebb, s csaknem férfias nő. – A hajrá-versenyeknél, rókavadászatnál, árok- és sövény-átugratásnál nagyobb boldogságot nem ismer; – s meg kell jegyeznünk, hogy mindezen fürgesége, s férjének élhetlensége dacára, ehhez igen hűnek látszik az egész darab folytán.

Egymástól határozottabban különböző alakokat, erősebb jellegű egyéneket alig lehet kívánni. Ránk nézve ez erős marquirozás tán sok is – a mi közönségünk közőlük többet kétségkívül valótlannak, lehetlennek tart.

Az angolok a jellemzésben, az alakok részletes kifestésében sokkal hívebben ragaszkodnak az élethez, mint a román nemzetek írói. Mivel pedig az angol élet tán jobban elüt a continensi akármely nemzetétől, mint a többi európai nemzeteké, – s ezenkívül Angliában a közélet, az egész világgal való érintkezés, s az ősi szokások épen maradása egymástól oly különböző jellemeket fejtenek ki, – gyakran az írók által híven festett alak is minden más olvasó előtt, kivéve az angolt, megannyi különcnek, tűnhetik fel.

Megjegyzendő azonban, mikép a legkitűnőbb angol humoristák, kik ezer féle, egymástól merőben különböző alakot festenek, ez alakok minden különössége mellett is igen ritkán festenek úgy, hogy alakjaikat *torzképeknek* mondjuk. Többnyire érezzük, hogy azon képek valóban az életből vannak véve. A mi az életben van, lehet csodás, különcös, de azt nem nevezzük torzalaknak – a torzítás a művészetben áll elő – s főleg az által, hogy a rajzoló költő, vagy színész, nem ad határozott körvonalakkal ellátott képet, s az aránytalanságban túl megy azon, a mit az

életben valaha láthatunk. Természetes, mikép a daguerreotyp festész soha sem adhat arcképet. Az angolok művészete pedig a daguerreotypet közelíti meg a hűségben és részletezésben. – A regény- és vígjátékírók ebben tovább mennek, mint másszerű művészeik. Alakjaikat erősen marquirozzák s határozott körvonalakkal látják el, míg a francia vígjáték- és regényírók csak nagyában rajzolják ki a jellemet.

Innen van az, hogy színészeink hasonlíthatlanul jobban adnak akármely francia vígjátékot, mint adják pl. a „Londoni arszlánok"-at; – innen van, hogy Latkóczinét kivéve, ki a nem oly részletesen kivitt, s csak egyoldalú alakot, Spankernét állítá elénk, nem volt egy szereplő is e darabban, ki ne torzított volna. Egyik torzított az által, hogy némely jellemvonást élesen tüntetett ki, mást meg épen nem, vagy csak kevéssé, másik az által, hogy jobban marquirozott, mint kellett volna. Így pl. az ügyvéd (Tóth) mind öltözéke mind játéka által bizonyosan túlment azon, a mit az író előállítni szándékozott; Spanker nem látszik épen oly élhetetlennek, minőnek Feleky elénk állította. Ezen hibák ellentéte volt, a mit, véleményem szerint, Bulyovszkiné (Mari), Lendvai (Károly), és Szigeti (Harcourt) elkövettek. B. nem tüntette föl elég élesen azt az átalakulást, melyen Mari átmegy, midőn szerelmes lesz, s egyszer csak költői stylben kezd beszélni. Lendvai nem volt angol fiatal, midőn szerelme bevallásában haboz, hanem ugyanaz volt, a mi más szerepeiben, hol hasonló jelenete van. Szigeti az első felvonásban nem volt az a Szigeti, ki annyi jellemző mozdulatot tud feltalálni, nem adott fogalmat Harcourtról. De minek folytassuk ezt! Színészeink nem ismerik az angol életet, s csoda-e, ha hű alakokat nem tudnak előállítni. Egy angol színész, bármily jeles legyen, bizonynyal nem volna képes se a „Csikóst" se a „Vén bakancsos"t úgy adni, mint nálunk adatik. Az angol vígjátékra nézve a színésznek épen annyira kell ismernie az angol életet, mint az írónak.

Mivel mi csak a közelebbi előadás után ismerjük a „Londoni arszlánok"-at, igen nehéz volt csak azon rövid jellemzéseket is összeállítnunk, melyeket fenebb adtunk, – s azt hiszszük, a nézők nagyobb része, ki nincs mintegy rászorítva az utángondolásra, combinatiora, azon véleményen van, hogy az angol vígjáték maga igen halvány, kevéssé elmés, s nem érdekes. Mi igen hajlandók vagyunk hinni, hogy az író mélyen fogta fel, s jól vitte ki jellemeit, – s színészeinket sem lehet vádolni semmivel, miután az angol életet nem ismerik. Salamon F.

97.

[Salamon Ferenc, *Rövid ismertetése a Nemzeti Színházban 1855. évi augustus elejétől 1856. évi júniusig adott eredeti daraboknak* = Gr. Bethlen Miklós – Dobsa Lajos – Tóth Kálmán (szerk.), *Színházi Naptár 1857. évre*, Pest, Emich ny., 1857. 293–316.]

Rövid ismertetése a Nemzeti Színházban *1855.* évi augustus elejétől *1856.* évi júniusig adott eredeti daraboknak

Midőn a nemzet nagylelkűen s köz óhajtásra a pesti nemzeti színpadot megalapította, fő célja volt egy részt nyelvünk ügyeinek, más részt a magyar irodalom tán legfontosabb ágának, a drámának itt az ország központjában buzdító intézetet állítni föl.

Egy nyilvános mulatóhely megalapítására miért áldoztak volna a lelkes hazafiak; – mi értelme volt volna azon általános részvétnek, azon ünnepélyességnek, melylyel a színház megnyittatott? Mi jelentése lehetett volna az ország legjelesbjei, hazafiúi örömének, midőn a színház végre országossá lett, ha csak oly ház megalapitásáról lett vala szó, melyben a vagyonosabbak üres óráikat elölhették, nem pedig egy templom fölszenteléséről, mely a magyar irodalomnak és nyelvnek szenteltetik?

Az intézet csaknem húsz év óta áll fenn, s ki sem tudjuk számítni, mennyire folyt be nemzeti nyelvünk, irodalmunk előmozdítására s a köz művelődésre. Ezt csak azon szomorú – s mint hiszszük, be nem következhető esetben tudnók kiszámítni, midőn e nemzeti intézet ajtai hosszasb ideig zárva maradnának. Ekkor tanulnók meg kipótolhatlan saját kárunkon: mikép irodalmunk egyik legelevenebb virágzásra, leggazdagabb gyümölcsözésre hivatott ága vágatott le. A fejlő ág, ha még most nem érte is el a teljes virágzás szakát, – mindig tenyészik, s a tenyésző ágtól mindig várhatunk megújulást, gyümölcsöt; de ki fog egy kivágott, földön heverő elhalt ágtól többé valamit várhatni? – E kiszáradás veszteségéből csak azon egy fájdalmas hasznunk lehetne, mikép akkor értenők meg valóban és egész terjedelmében színházunk életének nagy fontosságát. E szomorú esemény, e katasztróf, bizonyossággal állítjuk, föl fogná a legrészvétlenebb hazafiak keblét is rázni, még tán azokét is, kik a színházban nem látnak egyebet komédiánál, kik nem akarják érteni azon egyszerű igazságot, miszerint a nemzeti színpad ügye nemzeti ügy.

Az ember megszokja a létezőt, s természetében fekszik, hogy a megszokott iránt kisebb-nagyobb mértékben közönyösebbé lesz. Hogy legjobb barátját mellőzi, mindennapi eset, és csak akkor veszi észre, mennyi örömet, mennyi jót köszönhet annak, midőn az elhagyja egy időre – vagy talán örökre. Higyétek el, magatok sem tudjátok, mi nektek ez az állandó pesti magyar színház, magatok is alig sejtitek, mennyi lappangó szeretettel viselkedtek iránta!

Menjetek rendes időben, nyáron színházunkba. Sokszor fogtok ott csekély számú közönséget találni, mely egykedvűen ül be néhány zártszék-sort, s még tapsa is oly vontatott, mintha robotban nyilvánítná tetszését. (Ez korán sem mindig, – csak azt mondók, hogy nyáron *sokszor* van így).

De menjetek el például a húsvéti szünnapok után, miután a színház-látogatók egész hétig voltak elzárva az élvezettől: azon színdarabot is mily lelkesedéssel tapsolja meg, melyet máskor közönynyel nézett lefolyni!

A közönségnek még azon tagjait is, kiket azelőtt tán soha sem, vagy csak távolról láttunk, mintegy viszontlátás köszöntésével szeretnők üdvözölni. Mindenki örül. – A színpadról minden szó világos hatást tesz – van taps, van tetszés, nyilatkozat, vannak kihívások! – Szóval, minden odamutat, mikép e pesti magyar színházat nem tudjuk nélkülözni – oly szellemi szükséggé vált az, mint minő a mindennapi kenyér az anyagiak között.

Elmondhatjuk, mikép a színház ügye általános részvétet ébresztett nemcsak a fővárosban, hanem országszerte, s habár a *tettleges* részvétet nem mondhatjuk is épen általánosnak, – ennek is naponta látjuk jeleit. Azon alapítvány, mely elaggott vagy elbetegesedett pesti színészeink számára áll, folyvást gyarapszik a hazafiak nagylelkű adakozásaiból is. A NEMZETI SZÍNHÁZ NYUGDÍJINTÉZETE ez adakozásokból bír már annyi tőkével, hogy kamatjaiból egyes, tovább nem működhető színészeink agg napjaikra némileg biztosítva vannak.

Megjegyzendő, hogy e tőkepénz nagy része oly honfiaink adakozásából gyűlt be, kik nem a fővárosban, hanem attól gyakran oly távol laknak, mikép életökben kevésszer vagy soha sem élvezhetik a pesti színpad előadásait.

Ez jele, hogy hazánkfiai ma is nagyon jól értik, mikép a pesti nemzeti színház ügye sokkal jelentékenyebb ügy, semmint előadásait csupa idővesztegető mulatságnak, a színházat csupa mulatóhelynek tekintenék. – A nyelv és nemzeti művelődés ügyénél egyebet nem tarthatnak szem előtt, midőn áldozatokat tesznek.

Valamint hát a pesti színház alapítói, úgy annak jelenlegi hő tettleges pártfogói s igaz barátai nem úgy néznek azon színházra, mely a kerepesi úton áll, mint oly helyre, mely csupán és kizárólag a pesti közönség, s a vidékről esetleg fölvetődő vendégek *időtöltésére* van építve; hanem mint a magyar nyelv, magyar irodalom és nemzet ügyére, mely épen annyira érdekli a Bánát, Erdély, a dunántúli s a felvidék határszélén lakó magyart, mint azt, kinek Pesten lakván, rendes napi élvezetei közé tartozik, minden nap jelen lenni a színi előadásokon.

A színházaknak a legrégibb s újabb időkben is a nagyobb műveltségű nemzeteknél magasb származása volt, mint az, hogy a népet mulattassa. A görögöknél, a régi indusoknál a színház vallásbeli előadások színhelye volt; félisteneik és mesés nemzeti hőseik szerepeltek azon. A népnek e különös áhítattal párosult élvezet csak nagyszerű ünnepélyek alkalmával volt megengedve. Nem volt alábbvaló az újabbkori színpadok származása is. Itt a keresztény vallásnak színdarabokká alakított szent hagyományai, történetei voltak elsők, melyek számára a lelkesedő nép színpadot emelt – mint azt a spanyolok s más népek múlt századokból maig is fenmaradt színdarabjai mutatják. Az angoloknál a nemzet, és a görög és római örökre utolérhetlen nagy emberei játszottak először a színpadon – a franciáknál

ismét az említett régi kor hősei adtak anyagot az első nevezetesebb színdarabokhoz, melyek vallásos irányúakból nemzetiekké levének. Minden jóra való nemzet tiszteletben tartja múltját, rég elhunyt nagy férfiait, s rendkívüli érdekkel viseltetik ezek cselekedetei iránt. Minden jóra való nép bámulja a nagy emberek lelki nagyságát – s az érzés, melyet e férfiak tettei fölkeltenek, a legnemesebb, legszebb érzelmek közé tartoznak.

Ezért elmondhatjuk, mikép a színpadok eredete, minden nemzetnél, hol léteztek, a legnemesebb emberi érzelmekből álltak elő. Ezek építették, s ezek számára lőnek szentelve.

E tekintetben mi sem állunk hátrább más népeknél. Nálunk is magasabb eszméből, nemesebb érzelemből indultak ki első valódi színházunk alapítói. Ők nyelvünket, irodalmunkat és nemzetünket tartották szem előtt. S maig is a lelkes adakozók úgy nézik a pesti színházat, mint a mely nyelvünknek művelő-intézete, irodalmunk egyik előmozdítója s a nemzetiségi érzet egyik ismerős támasza.

Nem e cikkben van helye, hogy színházunk egész húsz éves múltjáról beszéljünk – itt csak néhány legközelebb lefolyt hónap történetét adom, s lelkiismeretes számolónak tekintem magamat, kinek kötelessége híven felelni e kérdésekre: Mennyiben mozdította elő színházunk a lefolyt hónapok alatt színműirodalmunkat? Mennyiben folyt be ennélfogva nyelvünk fejlesztésére? S végre mennyiben volt nemzeti életünk, a múlt és jelen tüköre?

Mindezekre részletesen felelni, és feleleteimben az utolsó fillérig beszámolnom lehetlen.

Mindamellett, hogy semmiről sem fogok írni, mit saját szemeimmel nem láttam, mit többször át nem gondoltam, miről már nyilvánosan egyik lapban nem szólottam, a történtek sokkal közelebb állnak hozzánk, semhogy oly határozottan ítélhessek mindenről, mint egy történész, ki a múlt századok eseményei felett összefüggő szemlét tarthat, az események jelentőségét következéseiből ítélheti meg. Én közel múlt dolgokról szólván, nem láthatom a következéseket, azaz a jövendőt – jós pedig még csak nem is akarok lenni. Ezért csak néhány általános megjegyzésre, néhány nagyon szembeötlő tünemény jellemzésére szorítkozom.

Azon, hogy egész év története helyett csak 10 hónapét adom, senki se ütközzék meg; mert a színházi évet úgyszólva a téli szak teszi, mely augustus végén kezdődik, s mintegy júniusig terjed, mely hóban e sorokat írom. A közönség e szakban szokott úgyszólva teljes számban rendesen jelenni meg a színházban, – jelesb színészeink és színésznőink többnyire a nyári szakban használják szabadságidejöket, s innen van, hogy az új eredeti művek is *többnyire* téli szakban vétetnek elő.

Fentebb bizonyos kérdéseket tevék föl, s az olvasó kétségtelenül azt várja, hogy rögtön előállok a kész felelettel. A felelettel oly nagyában, mint azt adni akarom, kész is vagyok; de nem akarom, hogy azt puszta szavamra elhigye valaki, tényekre van szükségem, és csak a tények előadása után szándékom általánosságban szólani. Először is hát a múlt téli szaknak *eredeti* műveit akarom előadatásuk rende szerint röviden ismertetni.

1855-ben egész augustusban egy eredeti darab sem adatott először. Az előadott új színművek hosszú sorát september 15-ikén *Szigligeti* úr „Diocletian" című öt felvonásos történeti drámája nyitotta meg. *Diocletian* a római birodalom császára egy orgyilkolás által jutott trónjához. E bűnt nem egy egészen megromlott lélek követte el. *Diocletian* felfogadja, mikép húsz év múlva lemond a császári bíborról. A húsz év eltelt, s a már ősz császár, csak ez idő kitelte után fél év múlva teljesíti szent fogadását. Lemond négy vezére számára; birodalmát négy újonnan felütött császár közt osztja meg. De ezek hálátlanok lesznek hozzá, s végre őt és családját a legnagyobb üldözésnek teszik ki. E hálátlanság még csak tűrhető volna az öreg előtt, ki teljesen belátta az emberi dolgok hiábavalóságait; de ártatlan családja s főkép leánya szerencsétlenségével bünteti őt a kiengesztelhetlen sors. – Ez megtöri az öreg lelkét s végre, midőn leányát halálra viszik, az öreg halva rogy össze.

Az elkövetett bűn e darabban nemcsak eléggé, hanem kérlelhetlenül van megbüntetve. – A hősnek számos éven át folytonoson szenvedni a miatt, hogy családja halálra üldöztetik – több, mint ha az öreg császár kivégeztetett volna. De épen ez igen fényes igazságtétel okozta azt, hogy e színdarab sem mély benyomást nem tett a közönségre, sem pedig olyannak nem bizonyult be, mely több évig bírja magát föntartani. A dolog egyszerű. E folytonos szenvedés, melyen a darab főszemélye 5 felvonáson keresztül úgy megy át, hogy majd semmit sem kísért meg, semmit sem tesz, s nem küzd ellenfeleivel, csak jámborul megadja magát, kissé egyhangúvá lesz, s nem érdekelheti mélyen a lelket.

Minden, de főként a komolyabb történeti színdarabokban az érdekel, ha erős akaratú embereket látunk, kiknek akarata tettekben nyilvánul. Ha ez erős jellemű ember célhoz jut, lelkesedést, ha a nálánál erősebb sors megbuktatja, mély sajnálkozást érzünk, mely a szívet mélyen hatja meg. – A közönség e mély megindulásokat szereti látni a színpadon, és Szigligeti úrnak darabja épen tárgyánál fogva nem tehetett ily mély benyomást.

Csaknem egy hóval később, ú. m. október 13-ikán, ismét *Szigligeti* úrnak egy új színművével találkozunk, mely már nem tartozik a komoly színművek sorába. E mű címe „A pünkösdi királynő", népszínmű dalokkal és tánccal. Meséjét nem tartom szükségesnek elmondani; – fő érdekét úgy is a közönségre nézve a sok beleszőtt bohózatos dal, zene és táncok adták. A népélet csak annyiban van benne festve, mennyiben a darab második felében bizonyos vidékeken nálunk szokásból úgynevezett pünkösdi király választása jön elő. E darabban a lányoknak is eszökbe jut, hogy magok részéről egy *pünkösdi királynőt* válaszszanak – s ezen gondolattól nyerte ezen egész darab is címét. *Szigligeti* úr nevével még alább is találkozni fogunk – s különben is ki ne látta volna már a „Csikós" a „Szökött katona" sat. színdarabokat, s a ki látta, hogyan ne számítná *Szigligetit* a jó oldalról ismert írók közé? – Ő volt az, ki, ha nem kezdője, de minden esetre meghonosítója volt színpadunkon a népszínműveknek. A népszínművek divatbajötte igen helyes, s az irodalomra nézve is nagy fontossága van. Ezek adják azon irányt, hogy mindinkább ügyekezzenek íróink a népet, az életet ismerni s abból hű képeket, egészséges alakokat állítni elénk. Csakhogy aztán, mint a „Pünkösdi királynő"-ben is történt, a

mellékes dolgokra, a dalokra és táncokra többet ne adjanak, mint az életből vett emberi alakok eleven és hű előtüntetésére.

Egy ily, kedvünk szerint való népszínművel találkoztunk a múlt téli szak alatt, melyben az író nem táncok és dalok által ügyekezett darabját érdekessé tenni, hanem az által, hogy embereit úgy ügyekszik elénk állítni, mint minők az életben szoktak lenni az emberek; azaz úgy, hogy ha velök egyszer megismerkedünk, többé el ne feledjük. E színdarabban az emberek úgy cselekesznek, mint a darab természete hozza magával, s végre oly természetesen beszélnek és viselik magokat, mintha nem a színpadon, hanem valóban színről színre, egy kocsmában, vagy az erdőben látnók őket. Az író neve nem oly ismeretes, mint Szigligeti úré, de már írt egy-két színdarabot ezelőtt is, melyek azonban, még „Viola" című színművét sem véve ki, távolról sem állják ki a versenyt a „Vén bakancsos"-sal, melynek érdemeiről itt szó van. Az író neve: *Szigeti* József, a nemzeti színház érdemes tagja, ki mint színész az oly szerepekben tünteti ki magát, melyekben egészen a mindennapi életből vett, lehető legjobb kedélyű, egyenes, becsületes férfiakat kell játszania. Beszéde természetes, mozdulatai, jóízű nevetése, egyenessége színházunk közönségének már nem egy jó estvét csinált. Távol attól, hogy a jó színész érdemeit kisebbítni akarnók, kétségtelen, mikép *Szigeti* József úr a „Vén bakancsos" című színdarabbal sokkal nagyobb érdemet vívott ki magának, mint elismerést, méltánylást és becsülést érdemlő hosszas szereplése által nemzeti színpadunkon. Elsőséget kell mindig adnunk a drámaköltőnek a színész fölött, ha valóban igazságosak akarunk lenni; mert igaz ugyan, mikép jó színész nélkül a költő színműve félig-meddig halt marad – (habár nem annyira, mint a csak leírt zenemű, mivel a jó színművet olvasni is élvezet); de meg kell jegyeznünk, mikép az író adja a színész szájába a szót, ő adja az eszmét, ő adja meg az érzelmeket, szóval, ha szabad e kifejezést használnunk: a drámaíró a teremtő, a színész csak magyarázója, csak megtestesítője az eszmének, és pedig a nagy részben megadott utasítások szerint. A színésznek nem szabad teremteni, neki, ha jól akar játszani, minél teljesebben be kell hatni a költő gondolataiba, át kell értenie célját, s a szerint járni el, hogy eszméit megtestesíthesse. E megtestesítés magában is nagyszerű feladat, és csaknem annyi lángész, annyi belső képesség és ezen kívül sokkal több külső jó tulajdon és szerzett ügyesség kívántatik meg benne, mint a költőben. Becsüljük azért teljes mértékben azon ritka tüneményeket, a jó színészeket teljes érdemök szerint; de adjuk meg, mikép a költő, nem személyes tulajdonai, hanem foglalkodása természeténél fogva magasb nemű érdemekkel bír mint a színész. Már csak az is, hogy a költő műve századokig képezheti a nemzet kincsét, drágakövét, addig a színész lángesze csak egy nap, azaz egy emberélet alatt élvezhető hervatag virág.

Szigeti úr „Bakancsosa" nemcsak mint magában érdeklő, mulattató színdarab érdemel figyelmet, hanem mint oly tünemény, mely népszínmű-irodalmunkban új és helyes irányt jelöl ki. Eddigi népszínműveinkben csaknem fő dolog volt a népdalok, táncok s az életből vett csoportozatok (minők a városi nép, falusi parasztok, pusztai csikósok, s más embercsoportozatok) színpadra hozása, melyben úgyszólva csak a fül és szem gyönyörködött. E képek bár érdekesek voltak, csak elvonultak szemeink előtt, a nélkül, hogy a lélekre mély benyomást tennének, a mi

pedig a költészet minden ágában *fődolog*. Nemzeti szokásainkat, mindennapi életünk jeleneteit színre hozni érdekes látványt ad, s nemzeti színpadunknak épen nem szégyenére, hanem dicsőségére válik e behozott divat, s e részben Szigligeti úr érdemeihez legkisebb kétség sem férhet. – De nem fog senkit meglepni, nem veheti senki rosz néven, s nem magyarázhatja félre senki szavaimat, ha elmondom mikép drámairodalmunk ez új neme nem juthatott mindjárt kezdetben teljes érettségre. Elég, ha megvolt a törekvés, az irány, ha föl volt keltve a részvét s ha az új pályának kiinduló, pontja megalapíttaték. Először elég volt csak a választandó, földolgozandó anyag bőségéről meggyőződnünk. A művészi forma csak később s idővel tökélyesülhet.

Szigeti úr érdeme, hogy e csak lassankint megközelíthető cél felé közelebb vitt egy lépéssel. Ő is megtartotta a népdalokat; a csoportozatok nála is előfordulnak; – de csak távol háttérben. El kell ugyan ismernünk, hogy, a népdalok alkalmazásában, a csoportozatok előállításában nem bír annyi ügyességgel, mint az ebben már nagy gyakorlottságot szerzett *Szigligeti*; de a „Vén bakancsos" írója, úgy látszik, nem is helyezett nagy súlyt e mellékes dolgokra. Az uralkodó szokás által volt kényszerítve a mellékes dolgokat megtartani. De ő a darab hatását az emberi szenvedélyekre s az emberi jellemre alapította. A „Vén bakancsos" maga, ki a darab fő személye, oly tökéletesen eltalált, életből vett jellem, oly természetesen van elénk állítva, mikép, ha találunk is már hozzá hasonlót népszínműveinkben, erőteljesebben festett, jobban előállított alakot bizonyosan nem. Hogy előbbi színműveinkben is vannak élethű alakok, azt senki sem vonhatja kétségbe. Hogy messze ne menjünk, s ismertebb példát hozzunk föl, ki tagadná, mikép Szigligeti „Cigánya" oly alak, mely semmi kívánni valót sem hagyhat fen? – Csak egy hibája van, az t. i. mikép habár legjobban kivitt alak, csak mellékes szereplő a darabban, s az annyira élethű s mégis nem mindennapi Zsiga cigány mindamellett, hogy oly alak, minőnek kevés párja van színműirodalmunkban, azon hátrányban van, miszerint tétlenül marad; nem lendít semmit a mese előhaladásán.

Ellenben *Szigeti* Bakancsosa épen nem mellékes alak, nem ötödik kerék a darabban. Nála nélkül a „Vén bakancsos" meséje nem képzelhető; nála nélkül az egész darabban semmi sem történhetik. A vén bakancsos sző minden cselt, egyedül az ő ravaszságának köszönhet mindent fia a félkezű huszár, ki oly egyenes ember, hogy maga ügyében épen semmit sem bírna kivinni. A vén bakancsos fia a huszár, egy sváb korcsmáros leányába szerelmes, de a falu népének zsírján fölhízott gazdag kocsmáros nem akarja leányát egy „sült paraszt"-hoz adni; – annyival kevésbbé, mivel a sváb kocsmáros rendkívül fösvény. Nem elégszik meg borméresből szerzett vagyonával, hanem éjjelenkint kijár az erdőre, hol azt hiszi, kincs van elrejtve – s ott lesi hajnalig a pénz kigyúlását. A vén bakancsos ezt nagyon is jól tudja – s a kocsmáros gyöngéjét ügyesen használja föl arra, hogy a huszárnak a kocsmáros *maga* ajánlja föl leányát. Nem írom le, miként van tökéletesen elhitetve a kocsmárossal, hogy a vén bakancsos és fia ásta ki az erdőben elásott kincset. A furfangos, ezermester obsitos ezt ravaszul és nagy ügyességgel viszi ki. És csakugyan a rőt kocsmáros, miután elhitte, hogy a vén bakancsos roppant kincsre tett szert, önkényt ajánlja oda leányát a bakancsos fiának a huszárnak. – Nem ír-

tam le itt azt a felette sok érdekes jelenetet, a bakancsosnak számos fortélyait, fia iránt igen eredeti módon nyilatkozó szeretetét, sat., melyekkel e darab oly érdekessé van téve; – csak a darab meséjének fő csomóját adtam elő, melyből kitűnik, mily nagy szerepe van magának a bakancsosnak. – Egy ily élethíven előállított és főszerepet vivő alak egy darabnak maradandó becset képes adni, s hogy *Szigeti* népszínművében azt látjuk részletesen s nagy gonddal és előszeretettel kivíve, a mi épen a fő dolog, ezt egy újabb lépésnek tekinthetjük népszínműveink tökélyesedése felé. Nem hallgathatjuk el még, hogy e darab meséje természetes alapon nyugszik, miután a kocsmárosnak egy uralkodó szenvedélye van alapul fölvéve, melyet a vén bakancsos ügyesen használ föl céljára, – s habár a darab némely részleteibe mesterkéltebben van egy-egy kisebb bonyolódás szőve, – e fő bonyolódás természetszerű s nem habozhatom e körülményt is egy újabb közelítő lépésnek nevezni népszínműveink tökélyesbülése felé.

Sajnálva válok meg e mű ismertetésétől, melynek bővebb jellemzésére a sok, még ez után következő eredeti új mű nem enged tért.

Nov. 15-ikén adták először a „Kálmán király” című eredeti szomorújátékot. Írta szerencsétlenül és korán elhunyt drámaírónk *Berényi* Antal. Ez utolsó műve a Kálmán királyunk és Álmos herceg közötti viszályokat tárgyazza. A fiatal, úgyszólva kezdő drámaíró e művét nem nevezhetjük jó drámának; – mert az fölötte nagy szó. A dráma a legnehezebb költészeti ág. Nemcsak hogy jól kell ismerni az emberi lelket, annak szenvedélyeit, érzelmeit, az életet, nemcsak hogy a történész mély belátását, a regényíró előállító, alakító képességét, egy lyrai költő finom érzelmeit és nyelvét kell bírnia, hanem ezen kívül sok kísérlet után saját tapasztalásból kell kiismernie a drámai költészet s a színpadi előadás természetét. A legszebb tehetség mellett is sok az, mit a drámaköltőnek meg kell szerezni, el kell lesnie és kitapasztalnia. Innen van, hogy fiatal írótól sikerült művet e nemben legkevésbbé várhatunk.

Elég az, ha egy-két lényegesebb tulajdonban mutatja ki tehetségét. „Kálmán király”-ban maga *Kálmán* meglehetősen sikerült alak, s két három jelenetet igen érdekessé tesz művében.

E darab után nem sokára más eredeti történeti dráma került színre, melynek tárgya ugyanaz volt, a mi fönnebbinek. December 18-ikán adták először „Könyves Kálmánt” *Jókai* Mórtól. E mű gyakorlottabb író tollából kerülvén, nyelve, általán határozottabban festett alakjai, nagyobb otthonosságot mutatnak a műalkotásban, mint Berényi drámája; – de nagytehetségű írónk sokkal több regényt írt, semhogy a drámában is a regényírók fogásait föl ne használta volna. Azonban e műnek több érdeklő jelenete van, habár azok csak a regényekben fölhasználható, s a színpadon nem eléggé, meggyőző indokolások miatt nem dicsekedhetnek is teljes valószínűséggel. Megjegyzendő még, mikép Berényi, tán azért mert fiatalabb, s könnyebben lelkesülő volt, az emberi szenvedélyek hű előtüntetését nem tartotta elég érdekesnek, s hazafias vagy szerelmes szavak hiú cifrázatában kereste a hatást, míg Jókai tisztábban tudott különbséget tenni a lényeges dolog és cifrázat közt, habár maga sem tudott ment lenni a szónoklástól.

Az eszmetársulat 1855-ik évi december 18-ikáról egyenesen 1856-ra visz át, midőn a „Bíbor és Gyász” című eredeti történeti dráma adatott, melynek írója *Hegedűs* Lajos. E mű történetünk „Vak Bélá”ját állítja elénk. Ebben mind a regényes alkat, mind a szócifrázatok hátrányára vannak a mű becsének. E dráma együtt pályázott *Jókai* fennevezett művével. A jutalom a két mű közt egyenlően osztatott fel. Mind a három legközelebb említett műben, ú. m. a Berényi, Jókai és Hegedűs drámájában előfordul Béla (Álmos fia) megvakításának esete. Berényiében legborzadályosabban van e megvakítás előtüntetve. Hegedűs drámájában a kis korában megvakított Béla már felnőtt ifjú, s maga a megvakítási tény csak elbeszélve fordul elő; – de egy vak, gyenge ifjú, a maga természetes gyámoltalanságában nem eléggé érdeklő drámai alak. Azon történeti tényt, melyből a vakságot nem lehet kihagyni (habár kétkedni lehet, hogy azt elég jól föl lehessen költőileg dolgozni), legügyesebben *Jókai* használta föl, kinek színművében Kálmán király nyugtalankodásai s lelkiösméreti furdalásaiban látjuk az ítélet borzasztóságát.

Midőn december közepiről egyenesen január 5-ikére ugrottunk, közből egy eredeti művet hagyánk ki. S ez „Salvator Rosa” *Degré* Alajostól. Először adták 1855-ben december 31-ikén. E dalokkal s regényes jelenetekkel összeszőtt darab nagyon magán hordja annak bélyegét, miszerint regényből van átalakítva drámává. – A darabot szerzője melodrámának nevezte (énekes dráma), mely nálunk tán első volt. Az ily darabokba külföldön is több regényes jelenetet szőnek, hogy a darab érdekét a színházi díszítményekkel emeljék; az embert mintegy mellékes dolognak tekintik. Ez kétségtelenül korcsosítása a színművészetnek; – de könnyen lehet oly melodrámát képzelnünk, melyben a regény és színészet mellett is az emberi lélekre volna a fő figyelem fordítva, melyben lehetőleg az egység szem előtt legyen tartva, – azaz hogy a melodráma egyszersmind drámai érdemekkel bírjon. Nálunk is kísérletet tenni e nemben, nem volt kár; s a kísérlet azt mutatja, miképp egy ily műnek is csak akkor van jövendője, ha a darabban a színpadi előadások természete szem előtt van tartva. Salvator Rosa egy híres olaszországi festész volt; de ezenkívül nagy szónok, kitűnő énekes és rendkívül kalandos. Kalandos természetét legjobban használhatja föl egy költő, s regényben érdekes lehet azt földolgozni; – de a színpadon sokat veszít érdekéből az ilyféle tárgy.

Február 18-ikán *Kövér* Lajos, szorgalmas vígjátékírónknak egy más művét adták, melynek címe „Hűség hűtlenségből” (4 felvonásban). A komikai helyzetek e csomóból indulnak ki: Tűhegyi Irén szerelmes lesz egy költőbe, kit soha sem látott. Verseit szorgalmasan olvassa éjjel nappal, s e versek annyira szépek, szívrehatók, mikép fölteszi magában, hogy soha senkit sem fog szeretni – csupán a versek íróját. Ezt megtudja egy különben műveletlen fiatal vidéki lovag, s mivel a lányt gazdagnak hiszi, minden áron meg akarja nyerni. Megtudja, hogy a lány csak kedvenc költőjét szereti, a kit soha sem látott – s kész a terve, hogy magát úgy mutassa be, mint az említett versek költőjét. Hogy minő fogalma lehetett ez úrnak egy költőről, öltözetében, magaviseletében, rendkívül nevetségesen mutatja föl. A lány kétségbe esik, hogyan lehet ily ember az, ki e verseket írta; – de nem mer kétkedni. Nem sokára megérkezik a valódi költő. Ez is megtudja, hogy a lány verseiért már szereti őt. De azt akarja, hogy személyes tulajdonaiért is becsülje,

szeresse. E szerint ő sem adja ki magát annak, a mi. Ő is álnevet vesz föl, sőt még akkor sem fedezi föl magát, midőn az előbb említett vidéki álköltő az ő nevét s a költői nevet megalázza. Minden úgy is kiderült nem sokára. A lány édes atyja is, ki azelőtt csak magas származású vőt óhajtott, most beléegyezik, hogy a lánya egy szegény költőhöz menjen férjhez. Ennyi röviden a mű bogja, melyben egy komikai egyén, a lány atyja, s egy inkább bohózatos egyén, az álköltő van mint a darab két sarkpontja felvéve. Az öreg úr nagyon vágyik a címekre, – s épen e cím szenvedélye az, melynél fogva a valódi költő arra viszi, hogy leányát ne grófhoz, hanem egy alacsony származású fiatalhoz adja nőül. Az öreg jelleme jól van kigondolva, s jól is volna keresztülvíve, ha azon csekélységeken, azon apróságokon nem múlnék, melyek a költészetben oly szer fölött fontosak, Értem a párbeszédek szövését, a nyelvet, melyeket a mű szerzője nem méltatott kellő figyelemre, – s ennél fogva az egész művön pongyolaság ömlik el. Az elsietést, a nyelvbeli kisebb nagyobb vétségeket, elhirtelenkedéseket az egész művön érezzük s ez többet vesz el a hatásból, mint gondolnók. Egy két jelenetnek megváltoztatása vagy kicserélése, egy-két túlzás enyhítése és szorgalmasb átdolgozás a nem roszul gondolt mesével párosulva sikerült vígjátékot alakíthatna a „Hűség hűtlenség”ből című darabból. Szerzőben méltányolnunk kell a folytonos ügyekezetet, miszerint alakjait, jeleneteit az életből törekszik venni nem csak, hanem vígjátékainak lélektani alapot választ. S ha az életfestés miatt gyakran igen alászáll s nyelvét ugyanez okból többször elhanyagolja; ha a lélektanban néha túlságos finom szálakat keresvén, homályossá lett is, – általán a két fennebb idézett törekvés, az élet- és lélek festésére folytonos kitartás mellett, őt a vígjátékírás művészetében magasb pontra emelheti.

Ugyanazon héten, melyen *Kövér* darabját adták (február 22-ikén), került először színre *Szigligeti* úrnak egy új népszínműve „Dalos Pista”. – E népszínműben, valamint a „Pünkösdi királynő”ben nem a falusi, földmívelő, vagy a pusztai nép van színpadra hozva. Dalos Pista maga, a főszemély az ispányi osztályból való ember. Víg, derék fiú, – csak hogy igen elbízza magát, midőn meghallja, hogy egy külföldön rendkívül fölgazdagodott nagybátyja őt nevezte ki örökösének; csak hogy a fiú könnyen hívő levén, elhitetik vele, mikép oly szép hangja van, hogy a pesti színpadon rendkívüli tetszéssel fog énekelhetni. Híre el fog terjedni, gondolja magában, s ő nagybátyja öröksége nélkül is nagy urat játszhatik. Nagybátyja látván a fiú könnyelműségét, nem adja át fáradsággal szerzett vagyonát, mielőtt a fiú az élet több tűzpróbáján át nem ment. – Ezért a jó nagybátya mint ismeretlen kíséri a fiú lépteit, ki azt hiszi, hogy éneke által a nagy világban épen oly híressé lehet, mint szülötte helységében. A fiú adósságokba keveredik, s mi több, megbukik a színházi énekpróbán. Végre jellemét megedzvén a bukással és kiállott kísértéssel: derék fiúvá lesz, s előbb megvetett, fogadott testvéréhez (mindkettő árva volt) is megtér. A nagybátya csak akkor adja át neki a vagyont. Ha kiveszszük azt, mikép a nagybátya, ki titokban, s úgyszólva a színfalak mögött szövi az egész darabot, a színpadon keveset tesz, és azt, hogy ez ember csak igen nagyában van jellemezve, a mű érdekes és sok jó jelenetei mulattatóvá teszik. Habár a jellemfesté-

sek általán véve nem erősek e darabban, nemesebb iránya, s a párbeszédek elmésségénél fogva jobb eredeti népszínműveink közé kell sorolnunk.

Hallgatással mellőzzük a martius 5-ikén, új átdolgozás szerint először színre került „Bíró uram leányát.” *Szentpéteri* Zs. úr, midőn e művet átdolgozta, alkalmasint nem gondolta, hogy annyira csalódni fog annak hatására nézve.

Martius 29-ikén adatott először „IV. László” történeti szomorújáték 5 felvonásban, *Dobsa* Lajostól. Mivel e mű egész terjedelmében közöltetik e naptár lapjain, nem terjeszkedem ki a mű tartalmára, s nem leszek hosszas annak jellemzésében. Csak röviden. A darab első adatása után más helyen mint meggyőződésemet nyilvánítottam, hogy „IV. László” nem csak *Dobsa* úrnak legjobb műve, hanem a közelebbről színre került történeti drámák közt is első helyen áll. A terv sokoldalú kigondolása, az alkotásbeli ügyesség, a színpad ismerete, s végre, a mire igen nagy súlyt helyezünk, drámai nyelv, e történeti színművünket legfigyelemre-méltóbbá teszik a közelebbről adottak között. Ez utóbbi érdemre nem ok nélkül helyezünk nagy súlyt. Eddigi drámáink legnagyobb részben azt mutatják, mikép szerzőik nem tudták azt, mit kell a személyekkel mondatni, és mit elhallgattatni. Azt beszélték, mit nem kellett volna mondani, s azt hallgatták el, mit igen fontos lett volna megmondaniok. Előállott a hős vagy szerelmes és cifra beszédben, nagy pathosszal mondta el, menynyire szereti hazáját, mennyire imádja kedvesét. Minden gond arra volt fordítva, hogy e szép dolgok szép nyelven legyenek elmondva. Ellenben, hogy mi indítja tettekre a hőst és szerelmest, az, mi lelkét festette volna, mi gondolatjai titkához s a drámabeli eseményekhez megadta volna a kulcsot: el lőn hallgatva. Miután a szép beszéd bevégeztetett, mely alatt a drámabeli események mivel sem lőnek, vagy csak alig észrevehetőleg előmozdítva, az események felvonás közben vagy a színfalak mögött haladtak odább. Mindig egy oly vasúti mozdonyként tűnt föl előttem az ily dráma, melynek gőzét roppant zajjal bocsátják ki, a nélkül hogy a mozdony valamit haladna. Azután más külső erő által, például emberkezekkel taszítnak tovább, s egy helyen megállapodván, ott ismét hasztalanul bocsátnák ki belőle a belső mozgató erőként fölhasználandó gőzt.

A drámában arra valók a párbeszédek, hogy a cselekvényt ezek mozdítsák elő, hogy a párbeszédek közben ne csak az egyének jó érzelmei legyenek elszavalva, hanem épen a szavak által vitessék előbbre a cselekvény. Hogy egy történeti műben a hazaszeretetnek s más nagy eszméknek nyilatkozniok kell, midőn nagy emberek, hősök beszélnek, azt én nem fogom tagadni, ki a nemzeti színpadot magasb szempontból tekintem. Csak azt mondom, hogy drámában a csupa érzelemnyilatkozat nem elég. A szavaknak ezen kívül arra kell szolgálniok, hogy a hőst jellemezzék s általok fejlődjék a cselekvény. Ha az érzelem maga nagy hatást akar tenni, legjobb, ha azt csak sejtjük, csak megérezzük, a nélkül hogy tele torokkal nyilatkoznék.

„IV-ik László” adatásában felesleges hazafiúi díctiókat, ömlengéseket nem találunk. A szerző embert, emberi szenvedélyeket s ezekből folyó tetteket ügyekezett előállítni. Ezen előnye szorosan öszszefügg azzal, hogy nagy gonddal szerkesztette művét, s tudta mit miért tesz. De ha csak magában azon előnyt veszszük is, drámairodalmunk legfigyelemreméltóbb tüneményének kell neveznünk, s egy lépést

a drámai forma tökélyesbülése felé. E műnek is vannak hibái. A történeti tárgyak már magokban ritkán engedik meg az írónak, hogy azokat teljesen a dráma formájába önthesse; – de e mű jó tulajdonai, melyekben az író tehetsége mutatkozik, kétségtelen haladást mutatnak a művészi gond tekintetében.

April 8-dikán adatott „Celestina” című 4 felvonásos (nem történeti) dráma, *Kövér* Lajostól. Ez, szorgalmas vígjáték-írónknak nem sikerült kísérlete lévén, színházi előadásaink történeti vázlatában nem tartjuk szükségesnek tárgyáról szólani. Maga a szerző sokkal kitartóbb, semhogy a nem-sikerülés csüggesztené, vagy lankasztaná pályáján – s így sem ránk sem rá nézve nem bír fontossággal e mű.

A legközelebbi új tünemény ismét vígjáték volt. Írta *Kovács* Pál. Ez egyfelvonásos kis vígjátéknak rendkívül csekély igényei vannak. Az egész oly könnyű, anynyira csak azon célra készült, hogy a közönségnek pár óranegyeden keresztül derült szórakozást szerezzen, mikép kicsinyeskedőknek kellene lennünk, ha a nagyobb s komolyabb művek sorában bővebb taglalás alá vennők. A mit a benne uralkodó hangra nézve mondhatunk, az, mikép még komikum sincs benne, csak őszinte derültség. – Szerkezetére nézve pedig azt, hogy a mesterkélten összehalmozott véletlenségek miatt gyermekjátéknak tűnik föl. De az ember pár negyed órát elmulat a gyermekjátékokon is.

April 21-ikén ismét történeti dráma került színre. Ez „Enyingi Török János” 4 felvonásban, írta *Feleki* Miklós. Ez az írónak első kísérlete volt, s nem csoda, ha az írás művészetének e legnehezebb fajában nem mutathatta magát avatottnak. Műve egyik fő baja épen az volt, mit fennebb általánosságban érinték, hogy t. i. igen sok oly párbeszéd van, mely nem viszi előre a darabot, nem jellemzi a beszélőt s nem festi annak szenvedélyeit. Csak jeleneteket látunk (melyek néhánya tetszett a közönségnek), de természetes fejlést nem.

April 27-ikén adatott „Pál fordulása” népszínmű 2 szakaszban, írta *Szigligeti*. E darabnak csak neve népszínmű, – de az valóban inkább dráma. Két tánc, néhány kardal miatt keresztelte a szerző e művet népszínműnek. Ennek is vannak gyöngeségei – mind alkotás, mind nyelv dolgában. De miután *Szigligeti* úr két legújabb művét „Dalos Pistát” és azt, mely itt szóban forog, szemügyre veszszük, úgy találjuk, mikép Szigligeti úr kezd az úgynevezett népszínművekbe több egyöntetűséget hozni. Az említett két műben nem helyez a mellékes csoportozatokra, táncokra annyi súlyt, mint azt általán régibb műveiben, s legnagyobb mértékben a „Pünkösdi királynő”ben tapasztaljuk. Szigligeti úr régibb népszínművei többnyire a társadalom két szélső osztályát vették tárgyul – a népet és az úri rendet. Innen többnyire kétféle mese folydogált párhuzamban egymás mellett. Ezen kívül a nép életének ismertetésére s a közönség mulattatására egyes külön vált képeket s táncokat mutogattatott. „Dalos Pista” és „Pál fordulásá”ban az alakok ugyanazon osztálybeliek, s a mesének is egység van adva. Továbbá, a dalok és táncok nincsenek előtérbe állítva. Egy derék ügyvéd korhely fia Pali a főszemély „Pál fordulásá”ban. Ez a Pali szigorú atyjával nem élhet jó békességben, mert nem tanul, és csak vesztegeti apja vagyonát. A fiúnak is van panasza apja ellen, mert ez egy szorgalmas, becsületes, rendes életű idegent, Lajost, fiaként fogadott fel. E Lajost az apa többre becsüli, mint édes gyermekét, – miért is ez elkeseredik apja ellen, s nem csak

hogy irigykedik Lajosra, hanem azt mint az apai szeretet jogtalan bitorlóját gyűlöli is. Lajos észreveszi, hogy az édes gyermek őt ármánykodónak hiszi, ki az apát ellene ingerli. – Hogy minden összeütközést kikerüljön, Lajos külföldre vándorol, a nélkül hogy valakivel tudatná. Lajosnak holt hírét költi egy rosz lelkű ügyvéd, ki Palira haragszik; sőt azt a hírt terjeszti el, hogy boszúból Pali meggyilkolta az eltűnt Lajost. Pali már azon ponton van, hogy befogassék, midőn Lajos, kit a betegség föltartóztatott útjában, s ki meghallotta, minő hírek keringenek Paliról, visszatér, s majd megmenti őt Ezalatt Pali is fölhagy a korhely élettel, megjavul, s mind atyjával, mind fogadott testvérével kibékül. Most már semmi sem áll útjában, hogy azon leányt, kit régóta szeret, de kivel a darab folytában félreértés miatt már szakított volt, magának eljegyezze. Mint látjuk, az egész műnek drámai színe van. Hogy mint dráma, mennyiben üti meg a mértéket, arról nem szólok – itt leginkább az irányokról akarván szólani, – nem ereszkedem a mű szerkezetének taglalásába.

Ezzel bevégeztem szemlémet, mely a múlt téli szakot foglalja magába, annak határait a legnagyobb szélsőségre nyújtván. Szemlénk 1855-ik augustusa elejétől egészen 1856-ik májusa végeig minden újonnan színre hozott eredeti művet és tíz hónapot foglal magába. Ebből az első merőben meddő volt, de a rá következő 9 nagyon termékeny. Összesen 14 új, s egy régiből újonnan átdolgozott színmű tartá folytonos éberségben újságvágyó közönségünk részvétteljes figyelmét. Az igazgatóság folytonos törekvése volt az eredeti műveknek nagy előnyt adni a nemeredetiek fölött, miben közönségünknek nagy dicséretére legyen mondva, ennek köz óhajtását teljesítette. Az eredeti új művek általán véve nagy közönséget gyűjtöttek be, és kitűnt, hogy új eredeti műveket adni üzérkedésnek sem rosz. Én más helyen többször szólaltam föl egy-egy gyöngébb-eredeti mű elfogadása, és adatása ellen, s az igazgatóságnak ez eljárását a művészet szempontjából most is helytelen eljárásnak nyilvánítni, – nem habozom. Másfelűl általán véve dicséretes azon ügyekezet, mely szerint a színház ügyével megbízottak az eredeti magyar termékeknek oly nagy előnyt adnak az idegenek fölött. Az alapelvnek betűihez hűk maradnak, mely szerint a nemzeti színház a magyar irodalom számára lőn megalapítva. A szándékot, az ügyekezetet kétségbe vonni senkinek sem jut eszébe – s annak létezése felől meg lehetünk győződve. Ha hiba történik, azt nem szabad súlyosabb, mint *tévedés* néven neveznünk, – s ekkor vádról nem, csak figyelmeztetésről, legfönnebb egyes megrovásokról lehet szó.

A fen röviden fölhozott 14 színmű közt van 6 történeti dráma és szomorújáték, 4 népszínmű, 2 vígjáték, 1 jelenkorból vett dráma s 4 melodráma. Ha hozzá veszszük, mikép 1856-ban júniusban még két új eredeti színmű adaték („Okos bolond" népszínmű Szigetitől, és „Brankovics György" történeti dráma a fiatalon elhunyt Obernyiktől), összesen 16 eredeti, merőben új mű került színre 11 hó alatt, míg a múlt egész 1855-ik évben januártól december végeig, azaz 12 hó alatt csak 12.

A mennyiséget csak azért hoztuk föl, hogy számolásunk teljes legyen. De ezen, mint sok más ügyben nem a mennyiséget, hanem a minőséget kell szemügyre venni. S most, midőn a dolognak szellemi részéről vagyok szólandó, fogok csak valóban számot adni múlt évi drámai irodalmunkról. Annyit a fentebbi számok is

tisztán mutatnak, mikép drámaíróink leghajlandóbbak a történeti tárgyak földolgozására és népszínművek szerzésére! Sajnálandó, hogy a vígjáték nincs hasonló szám által képviselve. Nálunk *Kövér* úr érdeme, hogy újabb időben ő csaknem egyedül az ki a színművészet ez ágát képviseli. Nálunk a népszínművek szélesb körű közönségnek szoktak tetszeni, mint a szomorújátékok, történeti drámák és vígjátékok. Csak általánosságban szólunk, mert voltak esetek, midőn a történeti dráma egészen és nem csak az első előadáson töltötte meg a színházat. Örvendetesen tapasztaltuk ezt főként „IV. László" kétszeri adatásakor. De általánosan a népszínművek jobban és tartósabban szoktak tetszeni, minek egyik igen természetes oka az, hogy vasárnap adatnak, midőn a közönség nagyobb részének marad fen ideje a színi előadás szellemi élvezetének adni magát.

Mennyiben volt eredeti darabjaink által a múlt téli szak alatt színpadunk a nemzet múltjának s a nép életének tüköre? Látszik e tekintetben haladás? – Ez az első, mire felelnünk kell. A felelet nagy részben benne foglaltatik a fenmondottakban. Feltűnő törekvést látunk a történeti tárgyak, s főként nemzetünk történetének színrehozatala felé. Maga igazgatóságunk is nem csak azzal mutatta ki, mikép ez irányban kitart, hogy a most élő írók új műveit gyakrabban hozatta színre, mint azelőtt történt, hanem azzal is, mikép régebbi jelesb költőink emlékezetét is időről időre fölfrisíti. Így adatott az általunk leírt évszak folytában *Kisfaludy* Károlytól két, és *Vörösmartytól* ismét két színmű. Az előbbitől „Csalódások" és „Stibor vajda", utóbbitól „Az Áldozat" és „Marót bán."

Mit nyert irodalmunk 10 hó alatt nemzeti színházunk által? Látszik-e némi haladás az előadott művekben? – Ez a második fontos kérdés, melyre számadásunkat ismét nagy részint beadtuk a fönnebbiekben. Mindenek előtt tisztán be kell látnunk azt, hogy csak az oly művet nevezhetjük nyereségnek, csak abban láthatunk haladást, melyben a költői formára, a művészeti gondra nézve tökélyesbülést veszünk észre. Annak, ki szobrot farag, érteni kell a szobrászat törvényeit, tudnia kell, mi az, minek a festészetben, s mi az, minek a szobrászatban van helye. Értenie kell az arányosságot, nehogy torzművet hozzon létre; értenie kell mi az, a mire legnagyobb gondot kell fordítnia, s mi az, a mit kevésbbé kell kiemelni, nehogy egy embercsoportozatban a sok fa miatt az erdőt ne láthassuk. Az anyag, a miből dolgozik, a világért sem foly be oly lényegesen a mű tökélyére, mint az említett dolgok tudása, melyek öszvegét műformának, compositiónak nevezzük. Ez a forma, ez a compositio az, mely maradandóságot ád a műnek, és semmi egyéb. A drámák becsét is a forma, a szerkezet tökélye dönti el, és soha sem a tárgy, vagy valamely mellékes dolog.

Ezt egész világosságában szemünk előtt tartva, kétségtelen, hogy drámai forma, azaz a színművek belbecse tekintetében a múlt hónapok újabb haladást mutatnak. Történeti színműveink közt kiemeltük a maga helyén „IV. Lászlót"; – népszínműveink közt Szigeti „Vén bakancsos"át, melyekből tisztán kitűnik, hogy a formára nézve mindig jobban, jobban tisztába jövünk. Két, az előbbieket meghaladó mű tíz hónap alatt valóban nagy nyereségnek nevezhető, annyira mikép vérmes reményűeknek kellene lennünk, hogy minden évtől hasonló eredményeket várjunk. – Hogy sok van még hátra, míg nem csak egyes tünemények örvendez-

tetnek meg, hanem drámai irodalmunk tüneményein általánosan lássék a tökélyesbülés, az kétségtelen. A népszínmű már általán is helyesebb irányt vőn, mint Szigligeti két legújabb fenemlített műve mutatja. A költészet e legnehezebb ága a dráma természeténél fogva nem fejlődhetik oly gyorsasággal, mint mások. Több írói nemzedék kell arra, hogy a forma valamely irodalomban tökélyre jusson. Vegyük csak nálunk a lyrát, mely legmagasabb fokra jutott. Csokonai, Berzsényi, Kisfaludy S. volt szükséges arra, hogy Vörösmarty előállhasson. Mindezek, s e fölött Czuczor, Kisfaludy K., Vörösmartyra volt szükség, hogy Petőfi a dalban oly magasan állhasson. És csak ezek után következhetett *Arany*, hogy a formát tökélyre emelhesse.

Drámánk keletkezését valóban csak a pesti nemzeti színház megnyitásán kezdhetjük. Azon drámaköltő, ki művét nem látja előadva, oly kevéssé tökélyesítheti magát, mint azon zeneszerző, ki csak papírra teszi a hangjegyeket, de el nem játszsza és játszatja szerzeményét. Hogy ritka nagy tehetségnek sikerülhet sok tapogatózás és kísérlet nélkül, e nemben is halhatatlan művet hozni létre, mutatja Katona „Bánk Bán”ja; de egyes külön vált tünemények nem képezhetnek még élő, s tehát fejlődő irodalmat. Mint a mesterségekben úgy a művészet több nemében bizonyos, általánossá váló divatozásoknak kell létre jönniük, hogy életjelöket lássuk, bizonyos hagyományoknak kell fenmaradniok, hogy tovább fejlődhessenek, hogy a netalán előálló tehetség útját sok részben megegyengetve találja, hogy számos példákból és ne csak a maga kárán okuljon.

Nem fog senki vádolni, ha minden álszenteskedést, álkegyeletet félre téve kimondom, mikép azon kitűnő, de régebbi költőinktől közelebbről színre hozott drámák, melyekről fennebb szó volt, forma tekintetében ma már gyengéknek tűntek föl, – úgy hogy önkénytelenül így kellett fölkiáltanunk: „Ezek hát azon drámák, melyeket tíz évvel ezelőtt annyira magasztaltak, dicsőítettek és megjutalmaztak!” – Ez itt nem megrovásként van fölhozva, hanem egyfelűl arra, mikép nagyobb tehetségnek is nehezen sikerül valami, ha nincsenek elődei, másfelűl vigasztaló volt látni, hogy drámánk bár észrevétlenül, de tíz év óta csakugyan haladott.

A mostantól számítandó tizenkét hónapra szép reményeink vannak. Három pályázás van kitűzve eredeti színművekre. Kettő vígjáték és egy, történeti drámára. Ezenkívül sem fogunk eredeti darabokban szükséget látni, s adja az ég, hogy újra egy lépést tegyünk előre!

Pest, június 15-én 1856. Salamon Ferenc.

98.

[S. F., *Jan. 8-ikán Egressy Gábor javára először: Pitt és Fox*, Budapesti Hírlap 1857. jan. 11. 8. sz.]

Jan. 8-ikán Egressy Gábor javára először: *Pitt és Fox*

vígjáték 5 felvon. Írta *Gottschall*, németből fordította *Szigeti.*

A darab rendkívüli hosszúsága mellett sem volt érdektelen; – nem csalódunk állításunkban, miszerint az tetszett a közönségnek. Országos dolgok, politikai pártok, két világhírű államférfiú küzdelme, összefonva az államférfiak szerelmi intrigue-áival, vagy őszinte szerelmi viszonyaival, s azon igazság, miszerint a nagy dolgok parányi csekélységeken dőlnek el, s viszont a legnagyobb államkérdések döntő befolyást gyakorolnak szerény sorsú férfiak és nők: egy írnok és egy varró leány sorsára; érdekes szokott lenni, főleg ha, mint a fenncímzett darabban, a mese szövedéke regényes, s a figyelmet képes felcsigázni. Hogy a műről fogalmat adhassunk, elég lesz megneveznünk az összes közönség által oly ismert „Egy pohár viz”-et *Scribe*-től, s egyszersmind tudhatjuk a mű egyik hátrányát is. Mindig kényes és sikamlós tér marad egy vígjáték vagy regényíróra nézve, midőn a történetből igen jól ismert, nevezetes férfiakat választ főszemélyekül. Már egy történeti festészre nézve is nagy föladat, nem rég élt nagy férfiakat művészileg állítni elő, azaz egy felől egészen élethíven, másfelől úgy hogy művészi eszmét testesítsen meg; mennyivel nehezebbé válik a föladat egy vígjátékíróra nézve, ki férfiakat százféle különböző állásban, különböző viszonyok közt cselekvővé teszi és beszélteti. Én még nem ismerek oly vígjátékot, melyben e feladat meg volna oldva, s a kritikának, melynek a *létezőn* kell alapulnia, mindaddig tagadnia kell a lehetőséget, míg vagy egy lángész meg nem győzi. Az ismert fönnemlített nemű vígjátékok arra jogosítanak inkább fel, hogy a lehetőséget határozottan tagadjuk. Scribe-nek „Pohár vize”, a „Navarrai királynő regéi”, s „Cárnő”-je azt mutatják, hogy a feladat megoldásától távol vagyunk, s „Pitt és Fox” ismét arról győzött meg, hogy a legnagyobb gondosság mellett is a jól ismert történeti alakok nincsenek otthonn a vígjátékban.

Pitt, a lángeszű *Pitt*, kinek hatalmas akarata azon országban is, hol a közvélemény *minden*, a közvélemény ellenére is teljesítette hatalmas akaratát, vígjátékban úgy tűnik fel, mint pedans diák, ki az indiai bill, és *Fox* ellen hatalmas beszédre készülvén másnapra, az egész éjet Demosthén és Thukydides olvasásában tölti, – nem pedig az indiai kérdés részleteinek s okmányainak átvizsgálásában; – Pitt diákos jellemét még jobban kiemeli, hogy e kérdések közepett egy varró leánynyal szőtt platoi szerelmi viszonyban lel szórakozást; – ez a leány mást szeret, s Pitt csak későn tudja meg, hogy az csak azért játszik vele szerelmesdit, mivel valódi szeretője a bill megbukása által tetemes vagyonhoz jutand. Így a leány na-

gyobb politikus mint ő. Ezek után még oda tehetjük: Pitt nemcsak pedans diák, hanem német sentimentalis diák.

Fox genieje e darabban az adósságcsinálásban és a szerelmi ledér kalandokban tündököl. E kalandokat az államférfiú indiai billje keresztülvitelére szövé. Könynyelmű, legénykedő, főleg *Pitt* ellenében – s igen közönséges, mindennapi korhely és csapodár – úgy hogy midőn országos dolgokban az emberiség jogait komolyan emlegeti, egészen meglepi az embert. Ő a Scribe Bolinbrokjánál sokkal alább áll. – Gyakran mond ízetlen, ügyetlen dolgot, midőn az író hite szerint szellemdús. Elég egy szellemdús phrasisát idéznünk: a devonshirei hgnő észreveszi, hogy Fox az általa fölfogadott árva varróleánynak teszi a szépet, kit *Pitt* szeretett. A hgnőnek Fox bevallja hogy ő e leányt szépnek tartja; „de ennek szépsége úgy elhalványul a hercegnőé mellett, mint kis csillagé a ragyogó nap mellett." Hogy Fox ennél kevésbbé kopott phrasist nem talált, az árnyat vet a Fox szellemdússágára (pedig szellemdúsnak akarta őt az író mindvégig rajzolni), de még nagyobbat a hercegnőére, ki e mondatra azonnal le van fegyverezve: – Nincs-e igazunk csak abból ítélve is, hogy Fox igen mindennapi ember, s most hozzá teszszük, hogy az író sokszor ily következetlenségbe ejti jellemeit öngyöngesége miatt. Legjobban talált és Szigeti által igen híven megalakított jellem a *Snoughton*-é a keletindiai társulat igazgatójáé. Nyers, indulatos, vad, egyenes, s folyvást emlegeti, hogy ő „milliomos." E nagy eredetiséggel festett és számos különböző jeleneteiben soká magához hűtlenné nem váló alak adja fő érdekét a műnek. Igen szép ekként e vadnak leányáhozi viszonya. A nábob, midőn Indiába ment, egy csecsemő leányt hagyott Londonban. Most mint milliomos visszatérvén, az indiai bill megbuktatásán kívül melyet ha Fox kivína, az indiai társaság, s vele együtt az ő hivatala is oda lenne), főgondja e leány fölkeresése. Fel is találja azt a fennemlített varró leányban. Ez indulatos vad ember igen érdekes ellentétbe jön magával, midőn apának vallhatja magát. A gyöngédség és erőszakosság vegyülete számos valóban humoros jelenettel indítja egyszersmind könyre és nevetésre a közönséget. Nem csalódunk, ha azt Szigeti legjobb szerepei egyikének állítjuk.

Szólnunk kell a cselekvény összefüggetlenségéről. Az egész mű az indiabill megbukása, keresztülvitele körül fordul meg. *Fox* az *emberiség* nevében a keletindiai társulat letételét indítványozza; *Pitt* az igazság jog nevében ellenzi. Foxnak ellensége, a nábob, meg akarja őt pénzzel venni; de Fox megvesztegethetlen. Végre Fox úgy bukik meg, hogy a király kihallgatja egy párbeszédét, melyet az a királyi parkban tart, s melyben a királyt élhetetlennek, csaknem idiotnak mondja. A bill a felső házban megbukik Fox ministeriumával együtt, s Pitt lesz a minister. A nábob úgy akarja megbuktatni, Foxot, hogy minden adósságát kézre keríti, miután hiában kínálta meg leánya kezével. Egy másik külön cselekvény a nábob és leánya sorsa. Az először leányát keresi, s miután megtalálja, férjhez akarja adni. A leány egy egyszerű írnokot szeret, de az apa ellene van e viszonynak. Végre a király közbejöttére a lány az írnoké lesz. Külön episodot képez a leánynak Pittel szőtt viszonya, kiről Pitt nagylelkűen lemond, s midőn minister, maga is előmozdítja az írnoknak egybekelését egykori szerelmesével. Az egész inkább regényes, mint drámai mese, s ezen hibáján kívül általános jellemzését legrövidebben adhat-

juk így formulázva: a művet *német író* írta, benne az *angol* életet s az angol *államférfiakat* akarta jellemezni, és pedig *francia* modorban. Mégis ha Londonban adnák, megbuknék, mivel egy nép sem szereti, hogy nagy embereivel oly könnyelműen bánjanak; ha Párisban adnák, nem tetszenék, mert francia utánzás, a francia esprit nélkül. Nálunk azonban megáll, s főleg a Nábob alakja biztosítja azt répertoire-unk számára! S. F.

99.

[S. F., *A „Falusi Gazda" gazdálkodása*, Pesti Napló 1857. jan. 16. 12-2100. sz.]

A „Falusi Gazda" gazdálkodása

Megjelent a *Fényes* Elek által szerkesztett s Heckenast által kiadott *„Falusi Gazda"* VII. és VIII-dik füzete. Ezúttal nem szándékunk a benfoglalt tárgyak egyszerű megnevezésénél maradni, s annál kevésbbé a cikkek belbecsének részletes taglalásába bocsátkozni; nem mint szakember szólok a dologhoz, hanem mint irodalombarát. – S minél nagyobb barátja vagyok irodalmunknak, annál jobban bánt némely közlönyvezetőink eljárása, mit illő volna egyszer a maga valódi keresztnevén visszaélésnek neveznünk.

A „Falusi gazda" bevallott célja, a gazdasági ismereteket szélesebb körben, a kevésbbé vagyonosak a nép alsóbb osztálya között terjeszteni. Egy közelebbi, ugyane hasábokon megjelent cikkben volt már érintve az, hogy a gazdasági ismeretek népszerűsítése két okból hiú törekvés 1) mert a szegényebb gazdák csak élő példákból szeretnek tanulni mindenütt. 2) Mert nálunk nincs elég szakértő ember arra, hogy egynél több gazdasági közlönyt ki bírjunk állítani. Gazdászatunknak elég nagy dicsősége, hogy a „Gazd. lapok" oly szakértelemmel s annyi gyakorlatisággal vannak szerkesztve.

E második pontra akarok kiterjeszkedni a „Falusi Gazdá"t illetőleg. Hogy ez sok becses ismeretet tesz közzé, az a gazdaközönségnek nem árt ugyan; – de, hogy előmozdítja-e a gazdasági irodalmat egy más igen lényeges oldalról: t. i. a valóban szakértőknek adott-e arra buzdítást, hogy írjanak, képes-e elég eredeti dolgozatokkal ellátni magát? ez más kérdés s mi e kérdésre nem-mel felelünk. A „Falusi Gazda" egy részben csupa *utánnyomás.* A mi a „Gazd. Lapok"-ban, a „Mezei gazdaság könyvé"ben, s néha máshol is már egyszer megjelent, azt utánnyomatja, néha a sajtóhibákkal együtt. Ez átvételek többször úgy történnek, hogy meg sincs nevezve az eredeti. Máskor megneveztetik ugyan az eredeti, de az átvétel többre megy egy ívnél s ez szintén sérelem, melyről a sajtótörvények is megemlékeznek. Végre vannak apróbb átvett közlemények, melyek nem oly formalis sérelmek; csak az irodalmi ildomossággal ellenkeznek; s mindenesetre azt bizo-

nyítják, hogy a „Falusi Gazda” a más konyhájának hulladékaiból élődik. Végre is különös, hogy a „Falusi Gazda”, mely tettleg a „Gazdasági Lapok” pályatársa, annak cikkeit nyomja utána. A közönség nem veszít ugyan semmit, ha a jó cikk két kiadásban jelen meg, sőt nyer valamit; de méltányos-e, hogy a mit én megfizetek, azt más *ingyen használja*?

A „Falusi Gazda” VII- és VIII-ik füzete is szolgáltat példákat ez irodalmi visszaélésekre. A „Gazdasági Lapok”, mint annak olvasói emlékeznek, közölte volt *Hajnik* János levelét dr. *Stöckhardt*hoz. Később a „Falusi Gazdá”-ban is megjelent. E közleményre nézve azon különös körülményt szándékunk kiemelni, miszerint *Hajnik* úr a folytonos termelést ajánlván, a „G. L.” szerkesztősége szükségesnek látta arra véleményt mondani, mely szerint t. i. a folytonos termelés hazánk szükségeihez és égalyához képest legalább még most nem gyakorlati indítvány. – Ellenben a „Falusi Gazda”, mely a nép számára van írva, melynek sokkal inkább áll kötelességében a lehető leggyakorlatibb, s viszonyainkhoz alkalmazottabb elveket terjeszteni, nem kiséri jegyzésekkel Hajnik úr cikkét, hanem hirdetőjeként lép fel a folytonos termelésnek. Hadd menjenek e cikk után vakon olvasói, ha belebuknak, az ő dolguk! – Egy gazdasági lap szerkesztésénél *anyagi* érdekek, pénz forog szóban; – csakhogy a jó szerkesztő nem a maga saját, hanem közönsége pénzügyét tartja szentnek.

Ugyancsak e füzetbe van átvéve *Peterdy* cikke „A folytonos termelésről” egész terjedelmében – mely a „G. L.”-ok múlt évi 19, 20, 21, 22, 23. és 24-ik számában jelent meg. A „Falusi Gazdá”-ban oda van vetve a *Peterdy* név után a G. L. egyszerűen, mintha e két betű az író nevéhez tartoznék. E közlemény *jóval több egy ívnél.*

Átvett cikk, a „Falusi gazda” előttünk fekvő füzetének 345–351-ik lapjain a „Lucerna-termesztés.” Van pedig véve a „Mezei gazdaság könyve” III. kötetéből (lásd 211. lap). Itt meg sincs nevezve, honnan vétetett e cikk, hanem V. van aláírva, mintha eredeti dolgozat volna. Ez eljárás nevét mindenki tudja.

A „juhok teleltetése” e füzetek 369–375. lapján szintén a „Mezei gazdaság könyvé”-ből vétetett (II. köt. 179. l.) Itt is egy árva V. áll a cikk alatt!

A füzet végén, a „Juhok kergesége s azok orvoslása” a „G. L.”-ból vétetett. A G. L. betűk után az író Virágh Pál ispán, megemlíttetik. De V. P. a „Gazd. Lapok” részére írta e cikket.

Mindez adat elég világosan szól, s felment azon kellemetlen kötelesség alól, hogy bővebben szóljunk felőle. Azonban a „Falusi Gazda” irodalmi gazdálkodását szükségesnek tartjuk még egy példával illustrálni, mely fölöslegessé teszi, hogy az eddigi füzetekből meríthető több hasonló adatot hordjunk fel.

A „Falusi Gazda”, mint tudjuk, jutalmakat tűze ki aranyban, némely mezőgazdasági kérdés népszerű megoldására. Nem ereszkedve e jutalmakkali szemfényvesztés bírálatába, miután a jutalom a „Falusi Gazdá”nál egyszersmind díjazás is – s mindössze is az egész jutatom nem egyéb középszerű díjazásnál, csak egy figyelemreméltó esetet hozunk fel. A „F. G.” kiadója s szerkesztősége 15 arany jutalmat ítélt, egy ily című pályaműnek: „A szarvasmarhák betegségeiről” – írta *Miskolczy* Sándor. A koszorúzott munka megjelent a „F. G.” múlt évi IV. füzete elején. Megjelenése után Zlamál tanár úr reclamatiót tett a nevezett lap kiadójánál; mivel

Miskolczy úr a koszorúzott pályamunkát az 1846-iki „Mezei naptár”ból írta ki, s csak a végéhez csatolt még vagy két lapot, melyben az 1846 óta ismeretessé lett újabb gyógymódokat ismerteti. A cikk vége felé találjuk egy helyen megnevezve *Zlamál* Vilmos urat. E megnevezés pedig távol attól, hogy mentse az írót, őt végkép elítéli. Azt mondja ugyanis Miskolczy úr a keleti marhadögről írott rész végén: „A ki e veszélyes kórról még többet és bővebben akar tudni, szerezze meg és olvassa el Zlamál Vilmos pesti egyetemi tanár és baromorvosi kar igazgató ily című *munkáját*: „A keleti marhavész.” E hely által annak írója nyilván *eltagadja*, hogy egész cikke a Zlamál úr munkájából van véve. M. úr óvakodott megnevezni az 1846-iki „Mezei naptár”t! – A „Falusi Gazda” mind e mai napig hallgatott a reclamatió felől.

Nem vádlóként lépünk fel ez ügyben, hanem kötelességünknek tartjuk az irodalom ügye nevében szót emelni ily visszaélések ellen; – s egyszersmind kimutatni, minő utak és módokat követ a népszerűnek nevezett, oly szükségesnek, üdvösnek hirdetett „Falusi gazda” – a gazdasági ismeretek terjesztésére, s a magyar gazdasági irodalom gyarapítására. A fenebbi példák mutatják, mennyire gyarapítja irodalmunkat, főleg mennyire terjeszti az irodalmi morált!

Közelebbről a „Falusi Gazdá”t, mint népies irodalmi vállalatot egy másik szempontból fogom röviden bemutatni. S. F.

100.

[S. F., *Irodalmi számvetések*, Pesti Napló 1857. jan. 17. 13-2101. sz.]

Irodalmi számvetések

Több oka volt annak, miért nem igen hozta nyilvánosság elé a napi sajtó a különböző irodalmi vállatok kiadóinak pénzügyi operatióit. Egy az, hogy a napi sajtót, majdnem mind, *írók* kezelik, az író pedig restell pénzügyet pengetni a közönség előtt, nehogy panaszkodásnak vegyék a szót, melyet a kiadó-üzérek ellen emelvén, mintegy maga érdekében látszik szólani. Másik az, hogy az időszaki sajtó munkás írói nem vették maguknak azt a fáradságot, hogy számbeli adatokat gyűjtvén egyszerű számtani műveletek alá veszik a betűk, ívek számát s a nyomdai költségeket és a kiadók jövedelmét.

Ha valamelyik kiadó fenhangon hirdeté, hogy vállalata olcsó, mindenki *elhitte* neki.

Ha némely kiadó azt hirdette, hogy bizonyos népies vállalat jövedelmében az írót is illően részeltteté – mindenki elhitte.

Miután a dolgot mint legkevésbbé sem érdekelt fél egészen objectiv szempontból veszem, legkevésbé sem tartózkodom egykét igen egyszerű számítást tenni; a

hiteles adatok összegyűjtésére nem kíméltem a fáradságot; s azt hiszem, számításom eredményei elég érdekesek és tanulságosak. – Egyszersmind be kell vallanom, hogy egyik magán szenvedélyem a számítgatás; melynek egyik ingere abban áll, hogy a számok nyelve a legteljesebb bizonyosságú, s nem férhet legkisebb kétség is az eredményekhez. E bizonyosságnak köszönhetjük, hogy oly számítási esetekben, minő a jelenlegi, teljes bátorsággal szólhatunk.

Ígértük, hogy a „*Falusi gazdá*”-t egy újabb oldalról fogjuk bemutatni. Az mondatott e vállalatról, hogy olcsó, azaz olcsóbb, mint a „Gazdasági Lapok”. Itt van a számítás, mely szerint kétségtelen, hogy a „F. G.” a drágább folyóirat.

A „F. G.” egy íven ad 24 480 betűt.

Egy füzete 6 ív levén, van egy füzetben 146 880 betű.

Egész évi folyam 8 füzet levén, ad a „F. G.” egész éven át 1 175 040 betűt.

Vegyük a „Gazdasági Lapok”at.

Ennek egy ívén 60 956 betű van.

Egy száma 1 3/4 ív, tehát 106 673 betűt tartalmaz.

A „G. L.” egész évi folyama 52 ív levén, van az egész folyamatban 5 546 996 betű.

A „F. G.” ad tehát 1 175 040 betűt évenkint.

A „G. L.” „ „ 5 546 996 „ „

Ez összehasonlításból kijön, hogy a „G. L.” csaknem 5-szörte vagy nagyobb praecisióval: 4 3/4 részszerte ad többet, mint a „F. G.”[1]

Hasonlítsuk most össze e vállalat díját:

A „F. G.” előfizetési ára egy évre 2 ft. 30 kr.pp.

A „G. L.”-é „ „ „ „ 10 ft.

Azaz, a „G. L.”-ok csak 4-szerte drágább, mint a „F. G.”, míg ellenben 3/4-nyivel több betűt ád, mint 4-szerte.

A „F. G.”-nak, hogy a „G. L.”-okkal egyenlő árú legyen, nem kellene drágábbnak lenni egy évre 2 ft. 8 krnál.

Ellenben a „G. L.” egy évi folyamát, hogy oly drága legyen, mint a „Falusi Gazda”, 11 ft. 48 kron kellene adni.

Még másként fejezvén ki ez arányt, a „Falusi Gazda” 4 év és 9 hónap alatt adhat annyit, mint a „G. L” egy évfolyama. Hozzájárul, hogy a „Falusi Gazda” ily nagy időközzel, ú. m. 4 év és 9 hó alatt adván cikkeit, *annyi újat* nem közölhet egy év alatt, mint a „Gazdasági L.” A folyóiratoknál pedig főleg, mely *folytonosan fejlődő* tudományi vagy iparággal foglalkozik, nevezetes dolog az, hogy latinul fejezve ki – minél több *recens* dolog legyen benne.

Úgy hiszem, ha az ember nem kímélné a fáradságot, több ú. n. „olcsó” vállalatról bizonyíthatná be, hogy teljes lelkiismeretesség mellett drága vállalatnak kellene azt neveznünk. Csak annyiban olcsók, a mennyiben szerkesztőik és kiadóik olcsón jutnak a dolgozatokhoz.

A „Falusi Gazda” is csak ez egy értelemben olcsó: sőt egy részét még *ingyen* folyóiratnak is nevezhetnők, mint közelebb kimutattuk. S. F.

[1] Jegyzés: a 3/4-ből csak mintegy 3/100-ad rész hibázik.

101.

[S. F. *Jan. 14-én először: Nőm meghalt*, Budapesti Hírlap 1857. jan. 16–17. 12–13. sz.]

Jan. 14-én először: *Nőm meghalt*

eredeti vígjáték 3 felv. Írta *Kövér* Lajos.

A vígjáték meséje igen egyszerű. Ezelőtt mintegy 15-20 évvel egy fiatal ember házassága által meglehetős vagyonhoz, s szép feleséghez jutott. Egy fiatal barátja ugyanazon háznál van szálláson. A férj ez igen őszinte, valódi barátra féltékeny lesz, és pedig merőben alaptalanul; mert igaz ugyan, hogy a jó barát sokszor sugdos össze a fiatal nővel, de ez más okból történik. Az asszonynak egy leány rokona van, ki mindennapos a háznál. A házibarát e leányba szerelmes, s e leány sem idegen a Pestről érkezett elegans fiataltól; csakhogy e fiatal ki akarja gyógyítani a leányt előre kevélységéből, s falusi ízléstelen magaviseletéről le akarja szoktatni. A fiatal háziasszonynyal e leány érdekében sugdosódik a mi ifjú emberünk. A férj féltékenysége e sugdosások miatt annyira megy, hogy feleségét utazni viszi fürdőkre.

A férj annyira együgyű ember, hogy eszébe sem jutna a féltékenység, hanem van neki egy alispán házi barátja, ki e férjnek „honest Jago"jává lesz. Az alispánnak feltétlenül hisz a férj. – Különben is e hatalmas táblabíróval jó lábon állani érdeke hozza magával, mert élete egyik dicsvágya államférfiúvá képezni magát, s megyei hivatalhoz jutni.

Egy másik házi barátja a férjnek egy angol szokásokat majmoló magyar földesúr ki a férjet birtokai inspectorává akarja tenni. – A fiatal házasnak második dicsvágya mezei gazdává válni. Ha a politikai pályán nem boldogul – gazda s a gazdálkodás által nagy birtokú emberré akar lenni. Így feltétlen bizalommal van az angol–magyar földesúr iránt is – s ez a harmadik házi barát.

Az alispántól és földesúrtól távolról sem félti nejét a fiatal férj, – csak az őszinte baráttól, a Pestről érkezett arszlántól.

Ez utóbbinak teljesen sikerül a fenemlített leányrokont kigyógyítni ferdeségeiből, nevetséges szenvelgéseiből s szerelmét is megnyeri. – Miután a férj viszszatér a féltékenységi utazásból, fiatal barátja felfedezi előtte, hogy féltékenysége alaptalan és méltatlan volt, mert ő a kis leány ügyében sugdosott nejével. A férj kibékül; a tapasztalt pesti arszlán egyszersmind felvilágosítja, hogy mind az alispány, kinek anynyira hitt, mind az angolos földesúr, álbarátok. A világbeli pártfogások, mond a fiatal ember, három indokból szoktak történni, melyek közől egyik az, hogy ha az embernek *ifjú, szép neje van.* „Lásd „mond ő" az alispán csak nőd végett ígéri neked a hivatalt; az angol földesúr szint ezen okból akar inspectorává tenni. A fiatal férj azonban nem hiszen egészen a puszta szónak, ő bízik mind az

alispánban, mind a földesúrban A fiatal házi barát, állítása bebizonyítására e cselt ajánlja, mit ki is visznek: Tegyen a fürdőkről épen most megérkezett férj gyászt a kalapjára; mondja, hogy *neje meghalt.* Előbb az alispán lép be. Elhitetik vele, hogy a házi nő meghalt. Az alispán azonnal igen hideg lesz a férj iránt. Többé nem ajánlja neki a hivatalt, sőt azt mondja, hogy eddigi védence nem is arra való ember. Hasonlóan próbálják ki a különc földesurat. Így győződik meg a férj, hogy a kiknek hitt, azoktól kell vala félteni nejét s a kitől féltette, az az ő legjobb barátja. A leányka, ennek nyolcvanezer forintja, s az arszlán egymáséi lesznek.

Íme a mese rövidbe szorítva.

[II.]

Két fejlesztés húzódik végig a darabban. Egyik a férj megtérítése, másik a fiatal leány, e vidéki libácska kijózanítása, mely alatt a két fiatal szerelme is kifejlik. Mindkét fejlesztésben az egész intrigát a pesti arszlán vezeti, korát meghaladó szakértelemmel, s mondhatnók pedanteriával. E fiatal igen okoskodó, a maximákat, életphilosophiai arany szabályokat minden lépten-nyomon fitogtatja s egy bölcs komolyságával magyarázgatja. Az életben az ily fiatal bölcseknek hinni nem szoktunk: minél többet beszélnek, annál kevésbbé hiszszük, hogy tanaik tapasztalásból folyjanak; csak másoktól tanulták el. Vígjátékban az ily egyénhez egy két vonás kell, hogy valóban comikusokká legyenek. A mi fiatalunkat szerző komolyan komolynak festette, de a néző előtt nem elég érdekes alak épen e komolyság miatt; e fiatal egy szaktudós pedáns modorával adja néha leckéit a fiatal leánynak az ízlésről, a férjnek az életphilosophiából. Ő mintegy a darab moráljának commentatora. Nem kikerekített alak, hanem az élettapasztalások encyclopoediája. Ő a darab ezermestere; ő tesz mindent, s már csak annálfogva is a „Demi monde" *Oliver*-jére emlékeztet, mivel, mint ez, egy különben érdekes leányt egyszerre gyógyít ki ferdeségeiből és tesz magába szerelmessé.

Részemről nem szeretem az oly művet, melyben egy ember kezébe van öszpontosítva a darab szövedékének minden szála, s az vezeti azt tetszése és életphilosophiája szerint a merre tetszik. Ez mindig mesterkélésnek látszik, bármennyire divatba hozták is a francia regény- és drámaírók. – Az egész darab ilyenkor nemcsak az élet színéből veszít igen sokat, hanem igen komolylyá lesz. Az élettapasztalással bíró ember épen úgy lehet pedans, mint a szaktudós. Az ily szaktudósok comicus alakoknak érdekesek, s akkor érdekelnek, midőn nem követelik, hogy mi is oly komolyak legyünk, mint ők. – Ezt röviden fejtegetnem szükség volt, mert a mű egészének fő hibája épen e komolyság. Az évei számára nézve fiatal, de az élettapasztalásban már őszbe vegyülő ember, ki egyedül cselekvő e darabban, soha sem csalódik, oly biztosak számításai, hogy bizonyosak vagyunk benne, miszerint minden úgy lesz, a mint ő akarja! – Oly kevés küzdéssel jut a cselekvény a végfejlődéshez, hogy eléggé nem érdekelhet.

A fiatal házi barát még egy más, már külső hibával terheli a művet. Azt kérdi tőle a férj, a 3-dik felvonásban, miért nem mondta meg neki mindjárt eleinte, hogy feleségével csak a fiatal leány végett sugdosódik, és nem a háziasszonyba szerelmes? Mi is azt kérdjük, a mit a férj: miért nem mondja meg a jó barát már első felvonásban a férjnek az egész dolgot; miért csak a 3-ban, midőn a férj e tit-

kolózásai miatt féltékenységből már egy nagy utat is tett? – A mi fiatalunk e kérdéseire csak azzal felel: „Nem akartam neked a leányt illető célomat elárulni, mert te fecsegő természetű vagy s féltem csacskaságodtól!” Ez csak akkor volna indokolás, ha a férj mint csacska ember már ismert volna a néző előtt; – pedig ez oldalról még tisztán nem ismerjük, a férj e tulajdona nincs kiemelve.

A darab e gyenge oldalai mellett lehetlen nem méltányolnunk szerző azon ügyekezetét, hogy egyszerűbb eszközökkel akar hatni, mint, a véletlenségek; csakhogy itt a túlság ellen kellene óvakodnia. Az egyszerű mesében is lehet sok érdeklő esemény, incidens, mely elevenséget kölcsönöz a darabnak, s ha ez incidensek az életet tükrözik, az elevenség még természetesebb színt ád a műnek. „Nőm meghalt” igen kevés érdeklő incidenssel van megelevenítve.

Továbbá el kell ismernünk, hogy szerző e műben alakítótehetsége kifejtésére nagyobb mértékben törekedett. Az együgyű, könnyenhívő, hivatására nézve homályban lévő férj sikerült alak, s Feleky minden túlzás nélkül jól adta. Hasonlókép jó alak az angolos magyar földesúr, az alispán, a falusi libácska s annak parlagi széptevője, csakhogy már ezekben több a túlzás, s főleg arra figyelmeztetjük szerzőt, valamint többi vígjátékíróinkat, hogy túl vagyunk azon koron, midőn szükségkép minden táblabírót nevetségessé volna szükség tennünk. Fáncsi I. k. a. a falusi libácskát adta; de játéka hatásából sokat vont le, hogy Ötvös B. utánzása több helyen igen feltűnően látszott meg játékán.

Sajnáljuk, hogy e darabban is fordulnak elő kétértelmű, igen mindennapias célzások – a darab kárára. Ilyen eszközök többnyire arról győzik meg a nézőt, hogy a szerző minden eszközhöz kap, egy nevetés kicsikarására, s felejti a közönség nem nevető, nagyobb részének boszszankodását vagy pirulását. A kritikusoknak ne vegye rosz néven a szerző, ha figyelmeztetik, hogy az ily helyek sok ember szemében az író eszmeszegénységének jelei gyanánt tűnnek fel. Pedig nem lehet elhinnünk, hogy szerző épen rá szorult volna az oly helyekre, melyek nem csak magukban kétélűek, hanem a nézőkben is kétélű hatást idéznek elő.

Végül elismerőleg kell szólnunk a nyelvről, mely correctebb mint sok eredeti és fordított vígjátékainkban. Alkalmasint a színész hibája, hogy *mozdulat* helyett *mozzanatot* használt, mely utóbbi *momentumot* jelent. Egy közelebbi, egyik színészünk által fordított vígjátékban ugyane hibás használatot jegyeztük meg, s azért fölemlítni szükséges volt. S. F.

102.

[Salamon Ferenc, *Észrevételek Fényes Eleknek a „Falusi Gazda” ügyében írt cikkére*, Pesti Napló 1857. jan. 20. 15-2103. sz.]

Észrevételek Fényes Eleknek a „Falusi Gazda” ügyében írt cikkére

Fényes Elek a „Magyar Sajtó” jan. 18-ki számában észrevételeket ír a „P. N.” f. hó 16-iki számában megjelent cikkemre.

Fényes Elek bevallja azon „észrevétele”ben, hogy mindazokban, miket felhoztam, a „F. G.” VII. és VIII-ik füzetét, s még e vállalat egy korábbi cikkét illetőleg, igazam van. Itt lehetlen is volt eltagadni valamit, mert én tényekkel, adatokkal álltam elő. Fényes e cikke tehát nekem egész elégtétel, – s teljes igazolásomra szolgál.

Hogyan írhatott hát *Fényes* ennek dacára egész cikket az én eljárásom ellen? – Ezen mindenki csodálkozik, kinek helyes fogalma van az alapos okokról, józan értelemről, és ildomosságról. – Azonban fájdalom, divattá lett irodalmunkban, hogy az, kinek egy csep igaza sincs, fölfútt arccal, saját tekintélyére hivatkozással, s fenhangú szavakkal ügyekezzék imponálni. Az okok erejét a torok ereje által ügyekeznek megsemmisítni. Oly esetekben, midőn nincs igaza, némely ismert irodalmi embereinknek – mi többször megtörténik rajtok mint nem, – először is a személyt támadják meg, kétségbe vonják becsületességét, őszinte jóakaratát; elhazudják, elferdítik némely állítását, s még mindezeken kívül ők állanak az erdő felől, s mellöket verve kiabálják, hogy meri valaki bírálni tetteimet, – kérdőre vonni engem a nagy N. N.-et, kinek a bíráló csak saruját sem oldhatná meg. Én vagyok maga a jó ügy, s ki engem megtámad, az ügyet támadta meg! – E hetvenkedés igen szomorún veszi ki magát, s csak a gyöngébbeket hozza zavarba. Én részemről annyiszor láttam már e tempó-t, hogy bennem legkevesebb megdöbbenést sem okoz – sőt mindig nevetségesebbnek tűnik fel.

Így *Fényes* úr azt mondja, hogy az én cikkeim károsak mind az irodalomra, mind a gazdasági értelmiségre nézve, melyekben azt mutattam, hogy ha valahol, úgy a gazdasági irodalomban volna szükség az erők öszpontosítására; – melyekben azt mutattam ki, hogy a „Falusi gazda” csak *két füzetében* is mennyit csent el másoktól! – A „F. G.” gazdálkodásáról” írt cikkemben azt mutattam ki röviden, hogy a gazdasági irodalmat kevéssé mozdítja elő az, ha egymástól vesszük át a cikkeket, – de főleg azt, hogy *visszaélés* ingyen használni, a mit más megfizetett. Megcáfolta-e Fényes valamelyik állításomat? – A világért sem. – Egyetlen egy tényt hoz fel, mely az én cikkemet cáfolná. S ez sem tény tulajdonkép, hanem cikkem elferdítése. Azt mondja Fényes:

„hogy egy munkát, mely *48 ívet számlál*, s melyben *egy* Farkas Károly, Simon Vince, Hudacsko György, Kenessey, Sághy, Gál, Pázmány, Huszár s *több jeles* gazdáink eredeti cik-

keikkel léptek föl, csupán az említett 4 cikk miatt után nyomatott compilationak lehessen nevezni" stb.

Lássa, Fényes úr, én az említett 4 cikken kívül többet is tudtam volna elősorolni, az ön 48 nyomatott ívéből, de elégnek tartottam a felhozattakat is annak kimutatására, hogyan gondolkodik a „Falusi gazda" irodalmi tekintetben. Ebből is láthatta Fényes úr, hogy nem a „Falusi gazdá"t akarom lealacsonyítni a közönség előtt, hanem csak irodalmi visszaéléseit támadom meg.

Higyje el F. úr, az én időm is drága; de jó lelkiismeretem drágább az időnél is. Írhattam volna a „Falusi gazdá"ról, hogy az igen jeles lap, hogy hazaáruló mindazon magyar gazda, ki nem járatja Fényes úr lapját, – s több efféle nagy phrasisokat, melyek az újdonságírónál mindig könnyű helyen állanak. Ez esetben nem mondta volna Fényes úr, hogy nem értek a dologhoz, valamint nem mondja azt a „Magyar Sajtó" újdonságírójára, ki föltétlenül magasztalta s vásárilag kiabálta ki a „F. G."-át a magyar közönség előtt. Én sokat adok arra, hogy irodalmi vállalatainkat ismertessem, és ne ajánljam mindeniket egyiránt a közönség kegyes pártfogásába; – s Fényes engedelmével, teljes jogom van kimondani akármely irodalmi vállalatra, ha mindjárt a „Falusi gazdá"ra is, véleményemet a nyilvánosság előtt, valamint arra joga van akárkinek is. – Sőt többet mondok: – kötelességemnek tartom kimondani, a mit tisztán látok, – a helyett, hogy badar dicséretekkel vízre vigyem a közönséget. Ha egy vállalat visszaéléseket követ el, ne tulajdonítsa azt Fényes úr Salamon Ferenc hibájának, hanem egyedül a visszaélés elkövetőjének. F. úr nem vonja kétségbe állításaimat, hanem azzal vádol, hogy én kifecsegvén az igaznak egy részét, F. úr vállalatának ártottam. Igen sajnálom – de, tudja meg F. úr, hogy oly szívtelen emberrel van dolga, ki mind Fényes, mind Heckenast pénzügyét sokkal haszontalanabb valaminek tekinti a közügyre nézve, mint az irodalmi visszaélések megrovását.

Azt mondja Fényes, én csak „*kaján*, ellenséges indulatból" hozhattam nyilvánosság elé a „F. G." által elkövetett jogsértéseket! Fényes úr méltánytalan. Én 1854-ben mart. 12-én a F. E. úr által írt „Török birodalom leírását" – jól meg kell jegyezni – nem a munka valódi belértéke, hanem az akkori politikai helyzet és irodalmi viszonyaink szempontjából, tehetségem szerint a legmelegebben ajánlottam egy helybeli lap tárcájában a közönség figyelmébe – mielőtt valaha F. E. urat láttam volna. Azóta legtávolabbról sem jöttem F. E. úrral érintkezésbe, – s csupán egyszer láttam, midőn mint igen gondolkodó sakkjátékost tanultam becsülni. Mi okom lett volna tehát F. E. úr iránti őszinte jó indulatomból veszítni? Ha csakugyan van bennem ellenséges indulat F. iránt, ez nem származhatott egyébből, mint azon eljárásából, melyet a „F. G." szerkesztése körül követ, s melyet ha visszaélésnek neveztem, most *botránynak* nevezem Fényes úrnak némely elvét, melyet a „M. S."-ban hirdet. Ezért, ha eddig csak kajánnak, ellenséges indulatúnak nevezett, találjon erősebb epithetonokat rá viszszatorlásul. Az ily üres szavakban tett visszatorlások sohasem fognak levonni legkevesebbet is becsületemből, s így nem érhet célt, a ki okok hiányában, nem restelt effélékkel állani a közönség elé.

Fényes úr azt mondja, hogy én nem értek a gazdasághoz. De azt nem vonja kétségbe, hogy a mennyit elmodtam a „F. G."-ról, azt csakugyan értem, sőt annyira értem, hogy Fényes úr egy állításomba is, de még csak bele sem tudott akadni. Sokkal nagyobb veszedelem, ha *tán F. úr nem ért eléggé a gazdasághoz* mint szerkesztő. Ezt sokan beszélik, és pedig gyakorlati gazdák, – de én hiszem is, nem is, s ebbe nem is avatkoztam.

Ezért mondtam ki, hogy szakember nem vagyok; de azt nem mondtam, hogy a mit beszélek, azt ne érteném: hisz mindaz világosabb volt a kétszerkettőnél.

Bevallom, az egész világ előtt, hogy a jogban sem vagyok szakember, de annyit értek, hogy a *tulajdonjog* cikkelyei egyebet sem hirdetnek, mint azt, hogy nem szabad a *másét* eltulajdonítni csupán azon okból, mivel Péternek vagy Pálnak megtetszett az a mi a „más-é." Nem remélem, hogy valaha szerencsém legyen F. úr vendége lenni. De „posito sed non concesso", hogy én például holnap F. úr asztalánál ebédelnék, s egy szép ezüst kanalát zsebre dugnám ezen szavakkal: „Nekem is van ugyan otthon ezüst kanalam, de a tekintetes úré nekem igen megtetszett, engedje, hogy szélesebb körökben dicsérjék kanalait!" – Mit fogna mondani? Nemde megdicsérne, hogy ízlésem, úgy látszik, van, de a tulajdonjogról vegyek még leckéket! Bizonyos lehet benne F. úr, hogy nem őt szólítnám fel, a leckeadásra! Legalább mint szerkesztő, úgy látszik, nem competens ezen §-ra nézve. Mert ezt írja a „Magyar Sajtó"-ban Fényes Elek úr:

„Hogy a „Falusi Gazdában" egy cikket a „Gazdasági lapok"ból, s hármat (némi *csekély* változtatással) a „Mezőgazdaság könyvé"-ből közöltem, tökéletes igaz, *mert oly jóknak tartottam*, hogy terjesztésöket nagyobb közönség előtt is célszerűnek véltem stb."

Mindamellett, hogy mint mondám, nem vagyok szakember a jogtanban; tökéletes tisztában vagyok az ily elvre nézve, s elbámultam, midőn egy Fényes által láttam azt hirdetve. F. úr cikke épen nem olyan, hogy megbánassa velem azt, a mit az ő irodalmi gazdálkodásáról írtam!

A moral és aethikára nézve sem dicsekszem azzal, hogy professor lehetnék belőle; – de eleget tudok arra, hogy F. úr egy elvét hamisnak bizonyítsam be.

Arra látszik támaszkodni F. úr, hogy miután a „G. L." szerkesztősége nem veszi zokon, hogy Fényes *Csáky-szalmájának* tekinti a „G. L."-kat és a „M. G. K."ét, szabad azokkal kényünk-kedvünk szerint kereskedést űzni s azokat jövedelmezővé tenni a magunk részére. Megegyez-e a morállal, csak azon okból hirdetni szabadnak egy jogtalan tettet, *mivel a sértett fél nem emel panaszt?*

Ismertem egy túlon-túl jószívű lelkészt, kinek búzáját szeme láttára vitte el a tolvaj; s ez zavarba sem jött, midőn a tiszteletest meglátta. Mert tudta, hogy a lelkész nem engedi őt bántatni. „Hagyjátok békén" ez szokta mondani. „Nem lopna szegény, ha rászorulva nem volna!"

E kivételes esetben a lelkész humanitását illetőleg a vélemények megoszolhatnak; – de a tett elkövetőjére nézve nem! – Kevésbé bűnös volt-e a tettes azért, hogy vétkére szemet hunytak? – Épen nem. A morál azt mondja valahol, hogy a roszat nem másokért, hanem önmagunkért, nem kell elkövetni! Mennyire van jó barátságban F. úr a „G. L." szerkesztőjével, nem tudom; – de azt tudom, hogy en-

gedelme nélkül közölte cikkeit, néha meg sem nevezte a forrást, s így bármi jó lábon álljon különben a „G. L."-al, eljárása épen nem menthető.

A Zlamál úr ügyére nézve F. úr kezeit mossa. Azt mondja az ítélő bíráknak kell vala tudniok, hogy a cikk átvett, neki semmi köze Zlamál úrral. Hátrább azt mondja F. úr. *Ő szerkesztette azon „Mezei naptárt" is, melyben Zlamál követelt cikke megjelent.* – E szerint Fényes úr tudta (legalább egy szóval se mondja, hogy biz ő megfeledkezett e cikkről), hogy Miskolczy Sándor a „Mezei naptár"ból vette e cikket, s mégis a „Falusi gazdá"ban Miskolczy nevéhez koszorúkat rajzoltatott, s őt megjutalmaztatá az eltulajdonításért.

Végül meg kell említnem, hogy azon cikkem, melyben kimutattam, hogy a „F. G." drágább a „G. L.-"nál, már megjelent, midőn *Fényes* úr a „M. Sajtó"-beli cikkét sajtó alá adta. E cikkben mégis lovagol azon hibás állításon, hogy „Falusi gazda" *olcsóbb.* A „Falusi gazdá"nak, mint *olcsó* gazdasági közlönynek – írja F. úr – célja az: hogy gazdasági ismereteket azon kisbirtokosok is szerezhessenek magoknak, kik a különben jeles „Gazdasági lapok"at meg nem vehetik."

No, ha csak ez volt a célja, bizony elámította azt a 3000 előfizetőt, (azt állítja F. úr, hogy kezdetben ennyi volt az előfizetők száma; – hogy azóta mennyivel szaporodott, azzal nem dicsekszik), kiknek az előfizetési fölhívás vastag betűkkel hirdette, hogy a vállalat rendkívül olcsó! Ez egyszer mindenesetre vízre vitték a közönséget! Salamon Ferenc.

103.

[S. F. *Febr. 13-án először „Ildikó"*, Budapesti Hírlap 1857. febr. 15–17. 37–38. sz.]

Febr. 13-án először *„Ildikó"*

eredeti történeti szomorújáték, írta *Vajda* János

A félreértések kikerülése végett szükségesnek tartottuk, hogy dramaturgiánkban e kifejezés: „szomorújáték" egyszermindenkorra annyit jelentsen, mint „tragoedia." Részemről nem használnám saját művem homlokán a „szomorújáték" szót, mert épen nem fejezi ki azt, a mit tragoedia. Mint többször tapasztaltam, e magyar elnevezés nálunk csak arra való, hogy a néző fogalmát zavarba hozza s az írónak kibúvó ajtóul szolgáljon, akkor, midőn a színmű azzal végződik ugyan, hogy a szereplők nagy része kard vagy méreg által gátoltatik meg, hogy az öt felvonást hatra nyújtsa ki, s ez öldöklés dacára az utolsó felvonás nem tesz tragikai hatást. Minden darab, sőt minden felvonás lehet *szomorú* kisebb nagyobb mértékben s különböző szempontból; – de a tragicum valami egészen más: több mint

szomorú, mert megrázó, s még sem egészen szomorú, mert nem leverő, hanem emelő hatást tesz.

Mindemellett e szó szomorújáték kifejezi azt, a mit tragoedia, ha t. i. oly értelemben fogadjuk el. Én szükségesnek látom azt akkép fogadni el, valahányszor használják, hogy fogalomzavar ne támadjon dramaturgiánkban, s mind a közönség, mind az író tisztában legyen a formát illetőleg. Különben sem új a mit mondok, íróink, ítészeink, s kétségkívül a közönség gondolkozóbb része is a szomorújátékot nem tartja egyébnek, mint *tragoediának.*

Vajda János „Ildikó"ja nem felel meg keresztnevének. Meghaltak ugyan benne a főszereplők, de haláluk nem tragicai, nem rázza meg a nézőt, nem indítja meg, nem kelti azon részvétet, melyet a nagyobb költők mintegy akaratunk ellen ébresztenek föl, s az új szerző (legalább tragikai) költői tehetségnek nem adta jeleit a műben, mely hidegen hagyja nézőjét. Én ha a szerzőnek volnék, nem elégedném meg azon egy-két igen gyér tapssal, mely Szigetit, Komlóssi Idát illette – s most midőn véleményt akarok mondani e műről, – épen nem akarom a közönség zajosabb tetszésnyilatkozatait számlálni fel; – csak annyit akartam mondani, hogy a mű színházi értelemben nem bukott meg; – de én a közönség előtt is eléggé bukottnak tartom mindazon költői művet, mely nem képes részvétet kelteni, de főleg az oly tragoediát, mely a nélkül foly le, hogy nézőit megindítni képes volna.

Tudjuk, hogy kezdő nem alkothat mindjárt kezdetben jó művet; de a költői tehetségnek első művéből is ki kell tűnni. „Mór Károlyt" nagyon hibás, sőt monstruosusnak is tarthatjuk, mint színművet s főleg mint tragoediát elítélhetjük; – adatása ellen, főként más mint német színpadon, tiltakozhatunk; de a drámaköltői tehetség e műben nem kilátszik, hanem meghat, megindít. A „tehetség" névvel sok visszaélés történik a drámairodalom terén is. Gyakran vesztegetik azt a csupa külső ügyességre, még gyakrabban az üres dagályos cifrázatokra, s tán leggyakrabban azon szenvelgő hangra, mely a rosz versekben uralkodik, mely a szívre, kedélyünkre hatni nem képes, az emberi szív önkénytelenül megragadó, természetes szavaitól oly távol van, mint az ég a földtől. „Ildikó" költői (?) styljére nézve azt jegyezzük meg, hogy az a természetes, egyszerű költészetet akarja utánozni; szerző a szív egyszerű hangján akarna több helyen szólani, de az is csak egy, már jól ismert neme az affectatiónak. Ezt igen könnyen felfoghatjuk. Mindaz, a mi a szívhez akar szólni, s még sem szól a szívhez, – csak mesterkélés, nem pedig költészet; bármennyire ügyekezzék a természetes hangot utánozni. – E részben oly kevéssé lehet csalódás, mint a 2+2-ben.

A természetesség ez affectatiójába Vajda művében sok bizarr, eredetiséget szenvelgő eszme vegyül, a mi igen sokszor azt árulja el, hogy szerző nem bír kellő ízléssel s költői érzékkel. Ildikó többször emlegeti megölt apjának véres szemeit. E véres szemek miatt, úgymond, nem képes ártatlan virágot szakítni le, apja két véres szeme azonnal ott van közte s a virág között. Ez eszme lehet eredeti, de épen oly kevéssé költői mint a mily kevéssé igaz és valószínű. Képzelheti-e egy leány apja szemgolyóit tőle külön elválasztva, mint e helyen szerző képzelteti a közönséggel? – S e valótlanság nem undorító-e?

Könnyen érthető okokból itt nem bocsátkozhatom idézésekbe – csak az általános benyomást akartam jellemezni, s azt emelni ki, mikép azon költő, ki egy egész mű folytán azt bizonyítja be, hogy a valódi hangot nem találja el a szívhez, annál kevésbbé tud tragicai hatást tenni. Elég volt az első felvonást látni, hogy minden reményünk elveszszen a tragoediára nézve.

[II.]

Korai kiábrándulásunk dacára türelemmel, figyelemmel hallgattuk végig a hosszú, untató jeleneteket, s miután eljutottunk öt felvonáson keresztül oda, hová két felvonás alatt juthatnánk el a cselekvény minden sérelme nélkül, t. i. a darab végéhez, igazolva lőn, a mit az első felvonásra gondoltunk.

Hogyan, miért hal meg e darabban a világhódító *Etele*? – Természetes, nem azért s nem úgy mint a történetben meg van írva; – drámaíróink nagy része a költő legfőbb bűneül rója fel, ha a történethez hű marad. A történetet *tudósok* írják, a tragoediákat *lángeszek*; s mi köze a lángésznek a tudományhoz? – Rójuk hát fel mint *érdemet*, hogy *Attila* a Hadúr kardja által meggyilkolva múlik ki; hogy a mindig az „Isten ostora” kezében levő kardot *Ildikó* veszi fel és mártja a világrendítő, de most mély álomba merült Attila mellébe. – Ez tehát az egyik érdem, melyet Vajda János vívott ki a nem lángész, csak tudós Thierry fölött. Abban egyébiránt Vajda és Thierry megegyeznek, hogy a hun birodalom feloszlik Etele halálával.

De ki az az „Ildikó”, a ki hozzáférhetett Attilához? Ő *Etele* háremének egy legújabb tagja, kinek apját az „Isten ostora” megölette volt, s ezért a hű leány boszút esküszik. Azonban apjának meggyilkoltatása csak egyik ürügy e tett elkövetésére, a másik ürügy, melyet szerző használ, hogy a végső *szomorú* tettet Ildikóval elkövettesse, tisztán vallásos. Ildikó rajongó keresztény, *Judith*-tal egy bordában szőtt egyéniség. A hun *Holofernes* komolyan beleszeret a fogoly keresztény Judithba, s habár ez mást szeret, s Etelét gyűlöli, lemond a szerelem boldogságáról, hogy 1) Rómát mentse meg Attilától, 2) a fen leírt családi botrányt s illetőleg gyászt idézze elő Attila udvarában a Hadúr kardja és erős akarata, önfeláldozása segedelmével.

Rómát úgy menté meg a jó Ildikó, hogy midőn a legfényesebb római küldöttség kijön a nevezett helység kapui alá, s Attilának már ajkán lebeg a kérlelhetlen halál- és végpusztulási ítélet, a lyány, ki eddig vonakodott megadni magát a nagy Etele állati ösztöneinek, oda lopódzik Attila háta mögé, s azt súgja fülébe: „megadom magamat” – a középkor nagy hódítója megkegyelmez az örökkévaló városnak. – Ez a második pont, miben Thierry Amadé és Vajda János eltérő nézetben van, s annyi mint az! ebben is elismerjük az utóbbi érdemét az előbbié felett. Könnyű Thierrynek a kész krónikák után csak azt mondani a mi igaz; – a költő lángeszűsége csak a licentiákban tündökölhet!

Rójuk föl érdemül, hogy Etele, ki früstükre 1000, s vacsorára tízannyi embert öletett le, s kinek egy birodalmat meghódítni egyetlen szavába kerül, a szép Ildikót öt felvonáson keresztül hódítgatja s még sem boldogul vele. Igaz, hogy Attila már nem fiatal többé, igaz, hogy Ildikó a sokkal fiatalabb s e mellett keresztény s régi ismerős *Walthert* (régen királyfi most katonatiszt Attilánál) szereti; de hát épen azért, hogy Etele nem fiatal többé, comicussá lesz, mint minden vén legény,

s főleg nevezetes ember, ki egy fehércselédért hiában fáradozik oly hosszasan! Nem hittük volna, hogy a nagy hódító e kisszerű játékának sírás lesz a vége! (Azaz hogy csak ő sírt és fiai, de nem a színházi közönség.) Azonban legyen az is érdem, hogy Attila nevetségessé lesz; mindenben igazat adunk V.-nak Thierry Amadéval szemben; – hanem engedje meg e nagyszerű engedékenységünk fejében a költő, miszerint elmondhassuk, hogy művében nemcsak tragicum nincs, hanem sehol az egész mű folytán nem bírt a szívre hatni; pedig meg kell adni, hogy *Szigeti* (Attila) *Komlóssy* Ida (Ildikó) és *Feleki* (Walther) egész ügyekezettel játsztak, sőt a legutóbbi annyira, hogy ha rosz néven nem venné, szokatlannak mondanók nála azon hevet, melyet kifejte. S. F.

104.

[Salamon F., *A jelen francia szépirodalomból*, Pesti Napló 1857. ápr. 3–5–11–16–18–22. 76-2164., 78-2166., 83-2171., 86-2174., 88-2176., 91-2179. sz.]

A jelen francia szépirodalomból

Előszó

Közelebbről mondá valaki egy helybeli lap tárcájában, hogy sokkal üdvösebb volna, ha a magyar kritika a legjelesebb műveket ismertetné, a helyett, hogy a gyengébbek ismertetésére pazarolja erejét és idejét.

Elismerjük, hogy az bizonyos értelemben áll; de saját irodalmunkban ez eljárás sem vezet legtöbb esetben azon célhoz, melyet általa el akarunk érni.

Ez eljárás legfőbb érdeme és célja az volna, hogy az élő írók gyenge műveinek bírálása által felidézett gyanúsítások, vádak, szenvedélyeskedések, ellenszegülő indulatok elnémulván, a tanulmány tiszta élvei, a gondolkodás és műszeretet lépjenek előtérre. A dicséret s a jeles művek jó oldalainak kimutatása senkit sem bánthat. A főcél tehát a jó művek bírálásában az volna, hogy a szenvedély fölszaklatása helyett a higgadt gondolkodás, nyugodt műélvezet jőjön divatba. Egész elvontságban, elméletben ez állhat. Előlegesen azt kellene hinnünk, hogy a jó művek dicsérete, saját jeleseink érdemeinek kimutatásából íróink nem fogják azt mondani a kritikára: hogy az csak epés, fekete vérű, elégületlen emberek kenyere lehet.

Úgy de gyakorlatban, mint a tapasztalás mutatja, máskint áll a dolog. Nálunk az is szenvedélyeskedést okoz, ha a jeles műveket dicsérjük, kitűnő íróink érdemeit felmutogatjuk. A kritika e méltányosságában nem látnak egyebet egyoldalú részrehajlásnál. Az érdemelt magasztalásban ellenszenvnél egyebet látni nem akarnak minden más író ellen. A kisebb tehetség épen úgy bántva érzi magát, ha

rajta kívül mást magasztalnak, mintha az ő műveit valaki egyenesen is megnevezve roszalná. Erre elég szomorú példát csak a közelebbi hetek is mutattak.

Nem mondjuk, mintha ezért a kritikának csak egy lépést is kellene hátrálnia; nem mondjuk, hogy a jeles művek, minél kisebb számban vannak s minél ritkábbak, annál több figyelemre s megvitatásra méltók ne volnának: – csak azt mondjuk, hogy nálunk a kritika, akár elismerőleg akár roszalva szólaljon meg, tanulmánybeli élvezet, és gondolkozás helyett sajnos ellenszenvet s csak indulatokat ébreszt fel, s az ismertetés akár jó akár rosz hazai művekről legyen írva, azt el nem éri, hogy annak tekintessék a mi, *t. i. tanulmánynak*, valahányszor hazai s főleg élő, vagy közelmúltban élt írót ismertet.

Csak két eset van, melyben nálunk a kritikát higgadtsággal olvashatnák. Egyik ha idegen, másik ha oly művekről szól, melyek saját irodalmi történetünk régebbmúltjában írattak. Csak e két esetben lehet kevésbé szó mérkőzésről, vetélkedésről; – csak e két esetben nem érezheti magát senki megalázva és kisebbítve a magasztalás, vagy együtt megróva a roszalások által. Akár dicséret akár roszalás a távolabb eső dolgokban elnémítja a szenvedélyeskedést s a tanulmányt teszi legfőbb érdekűvé. – Itt láthatjuk az elveket, művészi és lélektani igazságokat elfogulatlanul egész tisztaságukban. A kritika csak akkor teszi azt a hatást, melyet tenni akar, midőn az olvasó azt elvek és igazságok, s nem érdekek és szenvedélyek küzdterének tekinti. Ezért ha a kritikának, mely nélkül illő irodalom nem lehet el, érvényt akarunk szerezni, ha vissza akarjuk adni egykor nálunk is bírt, de a közelebbi időben csődper alá fogott jogait, föl kell használnunk az alkalmat, midőn terünk nyílik oly irodalmi tanulmányokat közölnünk, melyeket a minden vizsgálatban szenvedélyt és érdeket látó sem tarthat egyebeknek tanulmányoknál; s így terjeszteni azon fogalmat, hogy a kritika nem egyértelmű a megtámadással, lerántással, vagy üres magasztalással, s sokkal mélyebb jelentősége van, mint a személyek érdekeinek vagy könnyen ingerelhető idegrendszerének.

E józan felfogás terjesztésére két módot említénk fenebb, melyeket az idő szerint egyedülieknek tartunk arra, hogy a többi idegek helyett sokakban az agyat is izgassa és szenvedélyek helyett gondolkodást szítson fel. Mi itt a két út közől egyiket követjük. Idegen művet ismertetünk egy idegen s az ítészetben megőszült, részrehajlatlan ítész után. Ez ítész a legrendezettebb s tanulmányban leggazdagabb fők egyike *Planche*. Az ismertetett mű egy közelebbről nagy zajt ütött vígjáték ifj. Dumastól, címe:

La Question d'Argent (Pénzkérdés).[1]

I. Ha a mostani nemzedék nem lesz példányképévé az utána következőknek, bizonnyal nem a drámaírókon múlik. Isten jóvoltából az arany tanácsok s erkölcsi leckék dolgában nem fog az utókor szükséget látni. Bajos csak képzelni is, hogyan

[1] A francia irodalom egyik legalaposabb ítészének ez ismertetését közölni annál inkább sietünk, mert, mint halljuk, ifj. *Dumas* úrnak a „tárcalevelek" szellemdús írója által is közelebbről valódi értékére leszállított ez új művének adatására nemzeti színházunknál a készületek megtétettek. *Szerk.*

diadalmaskodhatik a kapzsiság, mely társadalmunkat egészen rabjává tette, azon háborúban, melyet versben és prózában indítottak ellene. *Ponsard* úr két vígjátékot írt ezen aljas vétek kiirtására, melyet nem vetünk meg annyira, a mennyire megérdemlené, ú. m. a „Pénz és becsület"-et és a „Börzét"-t; ugyanazon és egyetlenegy eszme különböző ruhába öltöztetve, melyet az elnéző közönség két különböző eszme gyanánt vett. Mindezen és más hasonló ostrom dacára, kénytelenek vagyunk bevallani, a kapzsiság megállotta a sarat, s bátran száll szembe ellenségeinek egész táborával; de vereségének és halálának órája már közel lehet, mert újabb ellensége támadt, kiben csakugyan emberére akadt. Ponsardnak nem jutott eszébe, hogy az újonnan felgazdagodottakat nevetséges oldalról mutassa be. Ifjabb *Dumas* a „Pénzkérdés"ben (La Question d'Argent), az elődei által mellőzött comicai oldalt fogta fel, s ezzel minden jóízlésű embert méltánylásra kötelezett. A vígjáték, a mint korunk moralistái értelmezték, valóban szomorúvá lett, midőn komolynak akart látszani. Tanított, papolt, s egy egész estve alig talált két-három *víg* szót. Ifjabb Dumas, kinek vígsága még eddigelő nem mutatkozott a maga teljességében, ma úgy látszik elhatározta magát, hogy a tanítást egyesítse a nevetéssel. Az eszme szerencsés volt s Dumas úr elismerést érdemel.

A „Kaméliás hölgy", „Dianne de Lys" és a „Demi-monde" inkább dráma mint vígjáték. A „Pénzkérdés"-nek kétszeres becset ad a szerző azon erősen föltett szándéka, hogy egy csapással a vétket sújtsa és ki is nevettesse. Mégsem hiszem, hogy a mű oly tetszésben részesüljön, mint a „Demi monde"; nem azért, mintha a „Pénzkérdés" kevesebb tehetségre vagy szellemre mutatna; hanem csupán azért, mivel a tehetség és szellem nincs oly szerencsével használva. Teljes méltánylással vagyok a szerző comicai célzata iránt, s a legőszintébb meggyőződéssel mondom, hogy tárgyát szerintem sokkal jobban fogta fel, mint Ponsard; de midőn a „Pénzkérdés"t írta, nagyonis szeme előtt lebegett a „Demi monde"; mivel pedig komoly, a kötelesség, – hagyomány és családias érzelem kormányozta világot akara festeni, emlékezetének makacssága összekuszálta azon kép vonásait, melyet felmutat. Ha igaz mindazon magasztalás, melylyel a „Demi-monde"-ot elhalmozták, ha e vígjáték minden személye a természet után van másolva, mint az avatottak állítják, másfelől bajos a „Pénzkérdés"ben egyesített személyek mindenikét hű arcképnek ismerni el. Hát a *demi-monde*-ot a komoly társaságtól csak egy hajszál választaná el? megvallom, nem vagyok képes elismerni. Hogy beszélhessenek egy nyelven oly emberek, kik megvetéssel szólnak mindarról, a mi kötelességérzet, kik gúnyosan mosolyganak, midőn ősökről s azon tanításokról van szó, melyeket a halottak adnak az élőknek, mondjuk, hogy beszélhessenek ezek egy nyelven azokkal, kik e régi dolgokhoz ragaszkodnak? Az erkölcsi különbségnek meg kellene látszania a nyelven, s félek, hogy Dumasnak ez igazság felől nincs erős meggyőződése. Látszik, *azt gondolja, hogy a becsületben felnőtt s becsületben élő társaságban, épen úgy, mint az ő „kétes társaságá"-ban (Demi monde) az elmésség biztos útlevél a legveszélyesebb eszmékre nézve is, melyek sértik minden műveltebb ember erkölcsi érzetét.* E tévedést ki kell emelnem. Ez fejti meg egyszersmind, hogy azon kedvező nyilatkozatok dacára, melyekkel a szerzőt halmozzák, miért nem részesül legújabb műve oly tetszésben mint „Demi-monde"-ja.

[II.]

Vannak igen szellemdús megjegyzések, melyek nincsenek helyökön az erkölcsileg kifogástalan emberek társaságában, de megtapsolják ott, hol a fényűzés s az élvek hajhászata a fődolog, s csaknem egyedüli törvény. *Dumas* úrnak sokkal több belátása van semhogy ezt kétségbe vonná, de úgy írt, mintha erről mitsem akarna tudni. Lehet, hogy első tanulmányait igen hosszasan folytatta. Most pedig, midőn újabb tanulmányra adta magát, azon mintaképek, melyeket olysoká tartott szem előtt, s melyeket tán feledni szeretne, igen bajossá tetszik ránézve, hogy híven fesse azon más természetű mintákat, melyeket maga elé ültetett. Igen kívánatos, hogy őt szabadulni lássuk a korábbi emléktől; de ha a jövőt a jelenből kellene ítélnünk, szerző arra van kárhoztatva, hogy soha se festhessen egyebet a kétes társaságoknál. Ily baljóslatot csak azért sem mondhat valaki, mert a jövendő meghazudtolná a jelent. A szerző már is érti, s később be is fogja *bizonyítni*, hogy csakugyan érti a komolyabb társadalmi körök valódi jellemét. Azon teljes csend és nyugalom, melylyel az első előadásokon is a közönség a darab három negyedét nézte, meggyőzheté szerzőt, hogy célját nem érte el, s arra, hogy tapsokban részesüljön, mérőben más hangon kell szólnia. A közönség a „Pénzkérdést” feszült figyelemmel nézi ugyan végig, mely egy percig sem lankad; de meg sem mozdul, s a helyett, hogy tapsolna, bámul, valahányszor a szerzőt emlékezete félrevezetvén személyeinek oly kifejezéseket ad szájába, melyek jellemökkel nem egyeznek, s a legelnézőbb hallgató is kénytelen bevallani, hogy szerző e tévedése nagyon gyakran fordul elő.

A rendes, becsületes emberek társaságában az elmésség nem múlhatlanul s folyvást megkívántató dolog. Itt nem igen kapósak az oly adomák és élcek, melyek évek óta szájról szájra járnak: csak az újak és eredetiek tetszenek. A kétes társasági kör kevesebbel éri be; – az elavult élcek is megteszik a szolgálatot, sőt tetszésben részesülnek. Titkos sugallata mondja, hogy a válogatás nem volna helyén. Aztán az erkölcsi eszmék elgyengülése maga után vonja az ízlését is, s a „kétes társaság” midőn azon élceket, melyek ideje rég lejárt, s melyek inkább sértők, mint szellemdúsak, újak, eredetiek gyanánt tapsolja meg, még csak nem is elnézését, engedékenységét bizonyítja be; mert nem óhajt s nem is vár különbeket. A romlás egyhangúságának félbenszakítására, unatkozás a megcsalására, két kézzel kap mindenen, a mi szórakoztatja. Dumas a „Pénzkérdést” írva megfelejtkezett e felhozott különbségről, melyet egyébiránt alig ha nem ismer. Lehelletével oly kifejezéseket elevenített fel, melyeket örökre holtaknak véltünk. Azonban arra, hogy tessék azon társaságnak, melyet rajzolni akart, több eredeti eszmével kell vala előállnia.

Már a „Kaméliás hölgy”ben és „Demi monde”ban könnyű volt fölfedezni, hogy szerző igen sok jogot enged az emlékezetnek a képzelet felett, de azon művekben minden könnyebben meg volt bocsátható; a „Pénzkérdés”ben az emlékezet visszaélései épen oly feltűnők, de oly elnézésre nem tarthatnak számot. Más személyek állanak itt előttünk, s azért megkívánjuk, hogy más hangon beszéljenek s jóval válogatósabbak legyenek az erkölcsi elvek dolgában.

Azonban mindamellett, hogy azon személyek, kiket Dumas színpadra hozott, nem oly kifejezésekkel élnek, mint szükségkép megkívántatnék, sietek hozzátenni, hogy magok a személyek dicséretére válnak a szerző képzelőtehetségének. Mindvégig hívek azon jellemhez, melylyel fellépnek, mi nem csekély érdem.

Megvallom, nem bírtam kitalálni, mi oknál fogva adta szerző azon címet e darabnak, mely rá van kényszerítve. Ha „Monsieur D'Argent"nek nevezi darabját, volna előttem értelme, de a „Question D'Argent"-t nem értem. Ez oly kifejezés, melyet a házassági szerződések számára kellene hagynunk. Bevett kifejezés ez az apák közt, midőn gyermekeiket kiházasítják; de az új vígjátékban nem látom helyén. Egyebet nem látok benne, mint általános verseny futtatást a gazdagodás felé. Ez egyébiránt nem lényeges dolog, s csak azért érintém, mivel Dumas úr eddigelé nagy ügyességet mutatott abban, hogy mindennek találó nevet adjon, melyet mindenki azonnal megért. Vegyük rendre a darabban szereplő egyéneket.

[III.]

II. A „Pénzkérdés"-ben, *René* az önzéstelenséget képviseli; nem gazdag s nem is óhajt gazdag lenni. Nem mondhatjuk csábítóknak, ragályosoknak azon elveket, melyek életét kormányozzák. Oly ember, kit a közéletben *eredetinek* mondanak. Mérsékelt jövedelemből tudja fedezni szükségeit, s e jövedelmet nem is ügyekeznék munka által nagyobbítni, ha viszonzott szerelem nem vinné kísértetbe. Mint egyedülvaló ember elég vagyonos, de egy család föntartására szegény, s a munka, t. i. a jövedelmező munka, melyet először megvetett, parancsoló szükségességgé lett reá nézve. Ha nyelve oly nemes volna, mint jelleme, René az újabbkori szín-irodalom legszebb typusai közé tartoznék; de fájdalom, sokszor oly elmésségeket szalaszt ki, melyek inkább a henyét, mint a személyes méltóságát érző embert jellemzik. Oly embernek, a ki azért fog munkához, hogy ne gazdag házasság útján szerezzen vagyont, soha sem kellene azon véleményt kelteni föl bennünk, hogy a nyugodalmas életet a henyeséggel összetéveszti. Azonban René igen soknak tetszik, s meg is érdemli.

A másik személy Durieux hű kifejezése a bizalmatlanság és könnyenhívés azon sajátságos vegyületének, melyet a polgári rend most életrevalóságnak, majd becsületességnek, s melyet minden józaneszű ember együgyűségnek tart. Hogy harmincezer frankot visszanyerjen, melyet a börzén, egy értelme szűk korlátait meghaladó speculatióban oda vesztett, százötvenezer frankig bízik meg oly emberben, kit csak néhány napja, hogy ismer, s ki semmi biztosítékot sem nyújthat. Aztán, alig elegyedett e dologba, melynek *abc*-jét sem tudja, aggódni kezd, meg van lepetve, s árnyként jár mindég nyomában annak, kit imént szabadítójának vélt: gazdagodni vágyott, most fél, hogy mindenéből kifosztják. Ez egyén, kihez hasonló akárhány van az életben, Dumasnak becsületére válik: igen határozott hű vonásokban állította elénk...

Jean Giraud a nagy tőkepénzes, ki az egész vígjáték főoszlopa, részint másolás az életből, részint torzalak. Valameddig hű a valóhoz, s nagy önteltséggel, sőt elragadtatással emlegeti millióit, s azokat, kik hallgatják, gazdagodásra biztatja, mintha ezáltal akarná megbocsáttatni saját gazdagságát, érdekli a közönséget, annyira, hogy az minden egyes szavát feszült figyelemmel várja; de midőn a maga rovásá-

ra maga mond el eszméket, melyeket öntudatlanul kellene másokban ébresztenie, midőn abban kezd kedve telni, hogy maga figyelmeztessen nevetséges tulajdonaira, a vígjáték határain túl csap a bohózatba. Dumas, ki mindeddig kímélte erejét s türelemmel várta be az íráshoz a kedvező pillanatot, és ki e szerint belátta, menynyi része van az *időnek* az irodalmi művek sikerében, most engedett a kísértésnek, midőn *Giraud*-t csak a tudatlanok mulattatására festés nem bírt elég elszántsággal, hogy a torzításról lemondjon, s a nemesebb gondolkodásúak tetszését keresse. A párbeszédeket igen vastagon sózta meg, hogy a nagy tömeg jobban élvezhesse. Pedig ez egyéniségben kész volt minden elem az egész estnek kellemessé tételére. Durieux együgyű megbámulása, ki Giraudra mint valami felsőbbrendű lényre hallgat, s kiről azt hiszi, hogy *látnoksági* tehetséggel van megáldva; a kertész-fiú iránti mély tisztelete, ki oly szegény állapotban érkezett volt Párisba, s most lapáttal méri az aranyat, sikerült vonások s még jobban tetszenének, ha Giraud, a helyett, hogy maga nevetné ki magát, azt a rajta örömest nevető közönségre bízná. Akár az életből másolta Dumas, akár nem, ez alakot, kinek hasonmását mindennap láthatni, merőben közönyös kérdés irodalmi és dramai szempontból. Ha a mintában egység nincs, ha nevetségességében nem következetes, ha a józan észig megy az öngúnyolásban, a kegyes erkölcsösségig őszinte vallomásaiban, s az egyszerű becsületességben vakmerővé lesz, a költő dolga volna ez ellenmondásokat gyengítni, vagy elenyésztetni, hogy annál világosabban tűnjék fel s annál nagyobb hatást tegyenek azok, a miket öszhangzó nevetségességeknek nevezhetnénk, mik ügyesen vannak egymással kapcsolatba hozva egy valóban comicai egyén összealkotására. Ritkán szoktunk azon nevetni, a ki maga nevet. Ha Giraud komolyabb esztelen, sokkal *vígabb* egyéniség volna.

[IV.]

Roncourt egyénisége talán kelletén túl van eszményítve. Azon meggyőződés, a melynek él, igen szép, de az emberszeretetben eszélytelenségig megy. Érteném, hogy bátyja adósságát kifizeti – melyet nem téve, sem lehetne vádolni – ha egyedül volna; de bámulok, midőn leányát tönkre juttatja, hogy testvérét megmentse. Senkisem mondhatná, hogy roszul cselekedett, ha vagyonát a hitelezők közt, kiknek semmi jogos keresetök sincs ellene, s leánya közt osztaná meg, kit a szegénység védelem nélkül tesz ki minden veszélynek. Az ily túlzásig vitt erény meghaladja a valószínűség határait, s hogy szeretetreméltóvá tegyük, nem kell ily összeráncolt szemölddel mutatni be. A család iránti kötelesség ily szigorát nem óhajtjuk: e közt s az atyai szeretet közt mindenki habozhat, a nélkül, hogy hibául róhatná fel valaki. Ha a két egyaránt megtisztelő érzelem egyenlően osztoznék, a közönségben rokonszenvet ébresztene. *Az erkölcsi eszmék terjesztésének legbiztosabb eszköze az, hogy azokat tegyük elfogadhatókká;* már pedig a mit Roncourt úr tesz, a legmerészebbeket is kétségbe ejtheti. Egyébiránt csupán csak az igazság s emberszeretet sugallatának enged-e, s hogy a hiúság nem részes-e tettében? A mi egy jól nevelt emberre nézve, kinek, ha elszántsággal bír, minden pálya nyitva áll, s kit gyermekkori tanulmányai a balszerencse minden változásai ellen fölfegyvereztek, – a mi, mondjuk, ily emberre nézve, szegénység, az a legnagyobb nyomor és elhagyatottság oly nőre nézve, kinek boldogságát s erkölcsi nyugalmát csupán

a házasság biztosíthatja. Valószínű tehát, hogy a nézők nagy része meglepetéssel s bámulva hallgatta Roncourt nyilatkozatait. A merőben egyhangú, s egyoldalú személyek csak a gyermekes lélekre képesek hatást gyakorolni.

Cayolle úr a haladásnak és emberiség-szeretetnek képviselője. Élete célja igen dicséretes. Az egész társadalmat boldogítni óhajtja és reméli. De nem hiszem, hogy a polgári besorozást illető tervnek sok pártolója akadna. Nem vitatjuk ugyan el az erkölcstudomány hirdetőitől, hogy a henyeség minden vétek szülőanyja, hogy minden nemes eszmének forrása a munka; de Cayolle úr programmját az ábrándok közé kell soroznunk. Elméletben igaza lehet; de tagadom, hogy a polgári besorozást oly renddel lehessen végrehajtani, mint a katonait. Mivel érezné magát jobban a társadalom, ha a születésén kívül minden más érdem nélkül felgazdagodott henyéket a földmívelésre, iparra ujjoncoznák? A legegyügyűbb értelem is kétségbe vonhatja az ily orvosság sikerét; azok pedig, kik az élet gyakorlatából tanulták meg, mit érnek az általános elméletek a társadalmi világ rendezésében, még csak gúnymosolyra sem fogják méltatni. Aztán, ha a földmívesek és iparűzők osztályát a henyékkel ujjoncoznók, miért ne részesítnők a szellemi munkások osztályát is ugyan-e kedvezményben? Miért ne soroznók be őket a polgári hivatalokra, ügyvédségre, irodalomra, festészetre, szobrászatra? Cayolle úr terve vagy merőben semmitjelentő, vagy állania kell minden foglalkozásra nézve, mely a társadalmi munkásság körébe tartozik: a földmívelés s az ipar még nem adhat minden tehetségnek megfelelő munkakört.

Durieux nejének egyénisége élesszemű vizsgálót mutat be a szerzőben. E nő gazdag emberhez menvén férjhez, hozzá szokott azt hinni, hogy nincs joga egyetlen gondolathoz is, vagy legalább gondolatja kimondásához. Állását összetéveszti egy tisztességes cselédével. A háztartásban nem tulajdonít magának legkisebb tekintélyt és hatalmat is, s midőn egyszer, nagy bajban levő férje tőle tanácsot kér, a nő nagy zavarba jön, nyelve akadoz, esze megáll. Elszokott volt már mind a gondolkodástól, mind a beszédtől. Számos nő, ki az esküvőn boldognak hitte magát, fog önmagára ismerni Durieux asszonyban.

Kevésbé sikerült Rancourt Elisa k. a. arcképe. Ő csalódott egyetlen szerelmében. Nehéz elhinni, hogy midőn a múlt emléke annyira elfoglalja lelkét, s miután a szegénységet annyi kevélységgel viselte, kész legyen férjhez menni egy gazdaghoz. Atyjának öregkori napjait akarta-e enyhítni, midőn annak adja kezét, a kit nem szeret? Atyja, ki a szerencsétlenségnek okozója volt, nem kívánhat ily áldozatot tőle. Nemes érzelmei megvédik a leányt Giraud veszélyes ajánlataitól. Rá nézve a fénynek, gazdagságnak legkisebb csábereje sincs, s hogy rá szánja magát a házasságra, csupa szeszélyként tűnik fel.

Durieux Matild igen eleven, csintalan leány, s e mellett szellemdús kedves és tiszta eszű. Nem szenvedélyes, de képes igazán szeretni s mindenki szerelmes lehetne belé. A legkomorabb kedélyt is felvidítná, oly elmés és víg, s ha nem beszélne néha oly szakavatottsággal, mint egy bányásznövendék, semmi kivetni valót nem találnánk benne. E hibája mellett is ez Dumas úrnak legszerencsésebben kigondolt s legjobban eltalált alakjai közé tartozik. A mi Savelli grófnőt illeti, ki Európának minden zugában bír egy-egy falusi lakot, kinek öröksége 10 millió, úgy

látszik nagy gazdagsága közepett nincs egészen otthon, a beszéde, mely megjárná egy párisi kétes társalgási körben, meglepő oly nőnél, ki Genuában, Palermóban, Nápolyban és Florencben tölti élete nagy részét. Ha igaz, hogy az örökölt gazdagság nem teszi az értelmet erősebbé, másfelől tagadhatlan, hogy valószínűtlenné teszi a grófnő némely feleletét, mely csak oly nő szájába illik, a ki szerencsés kalandnak köszönheti felgazdagodását.

[V.]

III.

A szerző által kigondolt cselekvény nem oly élethű, mint az általa színrehozott egyének. E megjegyzés első tekintetre különösnek látszhatik; pedig a magyarázat nem nehéz. Mert mire lehet visszavinni az egész említett drámai cselekvényt? Durieux úr, ki együgyűségével veszélybe hozta vagyonát a börzén, százötvenezer francot bíz Giraudra. Miután az üzérkedésben benne van, nincs többé nyugta, s menthetetlenül tönkre jutna, ha Giraudnak most saját érdekében nem állana a becsületesség, mert Giraud az erkölcsiséget is üzérkedési cikknek tekinti. Úgy nevetnénk Durieux aggódásán, ha utoljára meg nem kísérlené kijátszani azon ügyes embert, kinek kezében van az együgyű sorsa. Inkább szánalomra, mint nevetésre indít abbeli tehetetlen erőlködése, hogy kiismerje a pénzügyben jártas Giraud terveit, kit imént barátjának vélt, most ellenségének tartja. Hogy valóban comicai legyen, Durieux-t könnyenhívőbbnek kell vala festeni; mihelyt bizalmatlanságot árul el, mihelyt cselhez folyamodik Giraud ellen, kinek erejét nem ismeri, átlépi a vígjáték határait, s csupán Giraud cimboráit képes mulattatni; kik ugyanazon elvek szerint cselekesznek s egyedüli céljok minden áron felgazdagodni. Ez nem csupán elméleti állítás. Mihelyt pénzügyek szerepelnek a színpadon, találkoznak mindig a közönségben emberek, kik nem értenek ugyan az irodalmi kérdésekhez, de a pénzkérdésekben illetékes bírák, s kik az életben sem adnak hitelt mindennemű vasútvállalat sikerének. Ezek Giraudban nem láttak eléggé megbízható pénzembert. A valóban ügyes üzérkedő nem oly könnyen árulja el titkát: úgy gondolkodhatik olykor a mint beszél, de általán nem úgy beszél a mint gondolkodik. Durieux bizalmatlanságát nagyon is igazolják Giraud együgyű vallomásai. Ezt azok jegyezték meg, kik az ily dolgokban jártasak. A börzén is, mint másutt az életben, hogy valaki, boldoguljon, hallgatagabbnak kell lennie. Hasonló esetekben a legnagyobb írók tanulmányozása nem ér fel a pénzemberek társalgásának kihallgatásával.

Épen ilynemű ellenvetésre ad okot a szerződési jelenet Roncourt leánya és Giraud közt, mely különben igen jól indul. Semmisem természetesebb, semmi sem helyesebb, mint az, hogy Giraud, börze-üzletek által felgazdagodott kertészfiú, jegyesét egy ötven, százezer franc értékű ajándékkal lepje meg, mint az, hogy a házassági szerződésben egy bárcsak képzelt millió legyen kikötve; de nem természetes a jegyest oly együgyű vallomással lepni meg. Már magában elég merész dolog bevallani, hogy azon millió, melyet a jövendőbeli nem lát, mely sohasem volt s nem is lesz kezei közt a nőnek, ha özvegyen marad, biztosítékul szolgált a férj örökösei ellenében; mert Roncourt kisasszony nevelésénél fogva igen szilárd erkölcsi elvekkel bír, s mint ilyennek minden elhazudást meg kellene vetnie. De

igen nehezen érthetik s legkevésbé a pénz emberei, miként felejtkezhetik el magáról annyira Giraud, hogy bevallja, miszerint ezen millió, *bukás esetében*, vagyona helyreállítására szolgálhat. Az őszinteségnek sem szabad az önmegszégyenítésig mennie. Midőn pedig Roncourt kisasszony, ez őszinte vallomástól megdöbbenvén, fölugrik, elszakgatja a szerződést s hidegen ennyit mond: „Kinek hitt ön engemet?" a most roszul számító pénzügyésznek legkisebb joga sincs a panaszra. Hogy valaki, már akármi módon hat milliót tud szerezni, mindenesetre sok észre mutathat; hogy ugyanaz egyetlen tollvonással egy fillérrel sem bíró jegyesére e drágalátos milliók közől, melyeknek beszerzési módját senki sem tudhatja, egyet átruház, tán ravaszság; de hogy e ravaszság megmaradjon ravaszságnak nem kell azzal feldicsekedni; már pedig Giraud feldicsekszik vele.

René, ki eleinte érdekel eszméinek emelkedettségei által, kissé leszállítja részvétünket érzelmeinek változékonyságával. Szereti Matildot, szereti Roncourt kisasszonyt s egy ízben, mintha Savelli grófnőbe is szerelmes volna, a végin nem hihetjük, hogy valakit szeretne. Matild tanítja meg a munka szükséges voltára s Matild kérelmére veszi el Roncourt kisasszonyt. Nem mondom, hogy mindez ne így történnék a *kétes társaságokban*; de legyen szabad kétkednünk benne, hogy a társadalom komoly részében így történnék. Savelli grófnő, kinek egészen hátat kellene fordítnia, mihelyt Giraud merőben semmiért egy félmilliós házat ajánl föl neki az „Élisei mezőn", beéri a felelettel, miszerint a házat egy kissé drágán vette Giraud úr. A „demi-monde" tán szellemdús felelet gyanánt tapsolná meg ez odavetett szavakat, de egy Savelli grófnő környezete bizonyosan másképen vélekednék. De mit is csodálkozunk ezen? Hisz Giraud egyszer azt kérdi, vajjon *al-pari* áll-e még Roncourt kisasszony erényessége. Ily szabadsághoz képest minden merészség semmi, Savelli grófnő fenebbi feleletét szerénynek mondhatjuk, ha azt Giraud ezen kérdéséhez hasonlítjuk.

Felesleges e drámai mese gyöngeségét mutogatni. Giraud Durieuxnek százötvenezer, Savelli grófnőnek ötszázezer francot ajánl, hogy becsületességét bebizonyítsa, mert az a híre járt volt, hogy megszökött; de maga ezen hír is költött volt, s az ügyes börzeférfiú ez által is csak pénzcsínyt követett el. Midőn azt hitte mindenki, hogy Amerika felé jár, Párisban tette e hír hatását; a költött bukás által a börzén előidézett árlenyomást felhasználván nagyot nyert a maga felől elhitetett gazság által. Ez igen éles észre mutat. Durieux s Savelli grófnő mint ily római jellemekhez illik, nagy méltatlankodással utasítják vissza az 50 százalékos hasznot, s csupán 5 öst kívánnak. A példa igen szép, s igen valószínű, hogy számos követője fog akadni.

[VI.]

III.

E vígjátékot nem fogadták ugyan nagy lelkesedéssel, de a tetszés, melyet kivívott, figyelmet érdemel. Ha a mese nincs oly ügyesen bonyolítva, mint a „Demi monde"ban, a közönségnek, mindamellett hogy nem zajos tapsokkal nyilvánítá, tetszését kinyerte. Így fel vagyunk jogosítva azt hinni, hogy a párisi közönség a „Pénzkérdést" valódi új találmánynak, új költői eszmének véli. Pedig nem az. A könyv- vagy színdarabírásnak két módja van. Az első: elbeszélni vagy párbeszéd-

be foglalni, a mit már rég tud a közönség. Azon írók, kik ez utat járják, felhasználják az életben körülöttük forgalomban levő eszméket a nélkül, hogy tudnák vagy akarnák, mint a tudalmatlanul beszívott levegőt. Művükre nézve kész a tetszés, mert ellentállásra nem találhatnak: csak viszhangjai a közgondolkodásnak s egy új eszmét sem bolygatnak. Kinek jutna eszébe vitatni oly érzetet, mely mindenkivel közös? A nézők annyival készebbek a tapsra, vagy annyival elnézőbbek, mivel a színpadon a magukéhoz hasonló ötleteket hallanak. A második mód, melynek annyi pártolója nincs, több értelmet s erősebb akaratot kíván meg. Az ily úton járó írók, nem hogy forgalomban levő eszméket használnának fel, hanem maguk ügyekeznek a tömegnek eszméket adni; megelevenített mesében ügyekszenek megtestesítni a fáradalmas munkával talált eszméket. Művök gyakran zajos ellentállásra talál. A tömeg nem képes föltalálni magát azon gondolatok közepett, melyeket az ily írók adnak személyeik ajkára, s még az első hallásra nem ad hitelt az igazságnak, mely később egészen népszerűvé lesz, miután az idő tűzpróbáján keresztül ment. Az első húsz előadás (Párisban) igen zajos, az óvások mind hangosabban nyilatkoznak, s közben még fütyülések is felelnek a tapsokra; de a küzdelem kimerültével a szerző a szellemi athleták közt foglal állást, a történetben helyet vívott ki magának s neve mély nyomot hagy az emberek emlékezetében.

E két út közől Dumas az elsőn jár: visszaadja a közönségnek, a mit tőle kapott, s a közönséget meglepvén azon szellemgazdagság, melyet tudtán kívül bír, valódi ajándékkép fogadja, a mi nem egyéb csupa visszaszolgáltatásnál. De csalódik a szerző, ha az ily siker tartósságában erősen hiszen. Hamar feledik a tömegtől vett s regény vagy színmű alakjában a tömegnek visszaadott eszméket, mivel az eszmék már előre ismeretesek voltak. A „Pénzkérdés", mely igen szép emlékezőtehetségre mutat Dumas úrnál, *a szó szoros értelmében* nem költői mű. Majd, midőn a szerző által vonásról vonásra festett eredeti alakok nem lesznek többé közfigyelem tárgyai az életben, a börze fenemlített emberének *torzalakja* épen úgy el lesz felejtve, mint *maga* a börze embere.

Dumas úr csak úgy foglaland el kitűnő helyet az egykorú irodalomban, s akkor tesz szert állandó hírnévre, ha felhagy az eddig követett eljárással, s nem vesz föl művei alapjául oly eszméket, melyeket mindenki ismer a közönséges életből. Azonban ez nehezen remélhető. Ha a „Tudákos hölgyek"et írja, sem volnának több magasztalói. Élcei, elmés mondatai szájról szájra keringenek s gyakran tulajdonítnak neki olyakat is, melyek épen nem elmések, de mint csodákat emlegetik. Igen erős józanészszel kell bírnia, hogy e hízelgéseknek ellentálljon. A „Pénzkérdés" írója, mint többnyire azon tetszésben részesült írók, kik a közönség kényeztetett gyermekeivé lettek, megszokta a nyilvános életet, s az elvonultság, melyre szüksége volna, hogy eredeti műveket hozzon létre, arra fogná kényszerítni, hogy mondjon le a tapsokról s a mosolygó üdvözlésekről. A levegő, melyet beszí, zajteljes. Alig képes megkülönböztetni a maga szavait a másokéitól. Ha megakarja érdemelni mint comicai író a költő nevet, oszsza két részre életét: vegyüljön a világba vizsgálódás végett, aztán vonuljon félre, gondolja és alakítsa át emlékeit."

Nem azért közöltük Planche fennebbi cikkét, mintha minden szavát saját irodalmunkra szeretnők alkalmazni. A francia irodalom viszonyai a magyar irodaloméitól különböznek; – s azért francia ítész nem mindig ugyanazon egy szempontból ítél, mint a magyar. Ott gyakran a visszaélések más neműek, a rosz ízlés más irányt vesz, mint nálunk, s azért az ítészek más igazságokba fektetik a fősúlyt.

A művészet törvényei, alapelvei ugyanazok a világ minden józan ítészetében. A ki azt tartja, hogy a művészetben a hány ember, annyi az ízlés, rendkívül meg volna lepetve, s hamar kiábrándulna, midőn látná, hogy egy azon íróra vagy műre nézve a francia, angol irodalom jelesb ítészei, kik egymásra nem szorultak, többnyire egymásról tán nem is tudnak, s kik kétségkívül legkevesebbet tudnak az irodalmilag művelt magyarok véleményéről, csakhogy nem épen szórul szóra, de épen azon véleményben vannak, mint a tanulmány és gondolkodás által kiképzett magyar olvasó. Mint legyen képzelhető, hogy egymástól oly különböző viszonyok, oly különböző jellemű népek között felnőtt műveltebbek egy költői műre nézve ugyanazon véleményben legyenek, sőt mint lehessen az, hogy egy költői mű ha nem is egyenlő fokú, de egyenlő nemű hatást tegyen a civilizált népek szélesb közönségére is, ha állana, hogy a művészetnek nincsenek állandó törvényei, hogy a hány ember annyi az ízlés?

A valódi ítészet is alapjában egy és igen egyező minden irodalomban. Csak abban különbözik mint fenebb mondám, hogy mindenütt különböző visszaélések ellen küzd. A fegyver ugyanaz, csak a harctér különböző. Közelebbről, a Teleki-jutalom elítélése egy felszólalásra adott nálunk alkalmat, melyben úgylátszik a franciák példájára van hivatkozás, kiknél a vígjáték másként értelmeztetnék, mint mások szokták értelmezni, kik a comikai elemet abban főkelléknek tartják.

Olvassa el mindenki Planche itt közlött cikke elejét, s azonnal látni fogja, hogy a franciáknál a józan ítészek nem akarják valódi „comédie” gyanánt fogadni el a „Pénz és becsület”-et, a „Börzé”-t, a „Demi monde”-ot, hogy Planche, s kétségtelenül minden francia valódi ítész azt mondja, *hogy a vígjáték, midőn komolyan tanítni akar, szomorúvá lesz.*

Hasonlókép Planche fenebbi egész bírálatának compositiójából kitűnik, miszerint ő a jellemek festését s kivitelét tartja fődolognak, mert csupán a jellemekből bírálja az egész mű szerkezetét, a jellembe fektetett comikumból a mű comikumát. Nem is szól a helyzetek, vétlenségekből származó nevettető jelenetekről, melyeket, ha comikum gyanánt fogadunk el, engedékenyebbek vagyunk, mint az ítésznek megengedhető.

Nem általános igazság-e továbbá, mit a közlött bírálat végén olvasunk, miszerint a vígjáték-íráshoz nem elég az élet közvetlen vizsgálata, hanem átgondolás, átalakítás is kell hozzá, mely nélkül költői művet nem alakíthatunk.

E megjegyzés saját irodalmunkban is több színdarabra, s nevezetesen népszínműre nézve is áll, melyekben némely írónk elégnek tartja az életbeli alakokat úgy vinni be a színpadra, a mint az életben látjuk. Nem e tévedésen alapul-e, hogy mást ne említsünk, az egész „Kísértet”?[2]

[2] Olvassák el, kérjük, íróink a tegnapi tárcacikkben közlött német tanverseket. *Szerk.*

Azonban egy magyar ítésznek nem ez ellen kell főként harcolnia. Sőt az írók legnagyobb részét nálunk épen oda kell utalnunk, hogy az életet közelebbről tanulmányozzák. Nálunk se e tanulmányozás nem divatozik eléggé, sem pedig az átgondolás és átalakítás.

Ha a francia színmű íróban azt roszalja az ítész, hogy mindent az életből vesz, a magyar ítész csataterét azon visszaélés jelöli ki, mely szerint a színműírók még csak nem is az életet tanulmányozzák, hanem más színdarabokból veszik át az eszméket, néha a jellemeket, sőt a jeleneteket, a mi már egy fokkal nagyobb szolgaiság, s ezen egész fokkal áll alább színirodalmunk a franciákénál.

Innen van, hogy nálunk a helyes kritika is kevesebbel elégszik meg, mint a francia. Megdicséri az oly darabot, melyben jól eltalált alakokat lát s némileg helyes kivitelt a jellemekben. A francia kritika a „Vén bakancsos"-sal oly zajt nem ütött volna, mint azt mi tettük egy két eltalált alak kedveért. Új eszme azon műben sincs. Még is voltak, kik a magyar kritikát azzal vádolták, hogy *szempontjait* a francia ítészektől kölcsönzi! Salamon F.

105.

[S. F., *A „Budapesti Szemle"*, Pesti Napló 1857. jún. 5–6. 127-2215., 128-2216. sz.]

A „Budapesti szemle."

I.

Nem ok nélkül közölte lapunk tegnapi száma a „Budapesti szemle" programmját egész terjedelmében. E *szemle* sok tekintetben a legfontosabb tény időszaki irodalmunkban, melyhez hasonló ezelőtt, nem, s pedig irodalmunk hátrányára nem vala. – Maga e programm, mely, hogy viszhangra találand nem kétkedünk, – maga a programm eléggé bizonyítja a vállalat, vagy helyesebben szólva, az ügy fontosságát. – Láthatták olvasóink, mit jelent az időszaki folyóiratok azon neme, melyeket „szemlék"nek (Revue) nevezünk: Szemmel tartani, figyelemmel kísérni a tudományokban, szépművészetekben s politikában felmerülő nevezetesebb tüneményeket; maga körül csoportosítni a tudományos írók egész seregét, s így lenni a hazai tudomány és irodalom élethű tükrévé. Ha a folyóirat rendes rovataiban szemlét tart a tudomány, irodalom és politika fontosabb tüneményei fölött, a jelenkor embere s a jövő történésze szemlét tarthat abban az irodalom és tudomány emberei és működései fölött. – Senki sem fogja kétségbevonni az ily folyóiratok nagy fontosságát, senki sem fogja kérdeni: hogy miután irodalmunk eddig el lehetett ily vállalat nélkül, minek irodalmunkban ez ötödik kerék?

Mind e mellett szükségesnek tartom az irodalom ezen fontos nemének nagy horderejéről nehány szót szólani, melyben nem pótlom, csak tovább fűzöm a tegnap megjelent programmban rejlő és kimondott eszméket; kimutatom, hogy mint fenebb mondottam, a Szemle-irodalom, s különösen a „Budapesti Szemle" nem vállalat, hanem irodalmi ügy, s így művelődésünk, nemzetiségünk ügye; mert mint a programmban olvastuk, „a mint a nemzeti irodalomtól vőn első lendületet s azzal együtt fejlett nálunk évtizedek előtt a közélet: ezentúl is nemzeti irodalmunk legyen azon közeg, mely által a polgárisodás vívmányaival megismerkedik a mívelt közönség."

Nem bocsátkozunk itt azon szükségtelen fejtegetésbe, mit nyer az olvasó közönség az új folyóirattal, s mily becses irodalmi gyűjtemény lesz az mindenkire nézve, ki nem csupán altató mákonynak tekinti az olvasmányt, hanem ismereteket szolgáltató s léleknemesítő szívképző iskolának, – a nemesebb lélek mindennapi kenyerének. Mi a „Szemlének" az írókra s a tudományos törekvésekre való hatását akarjuk futólag kiemelni.

Baj volt eddigi irodalmunkban, hogy igen jeles tudósaink fáradhatlan munkásságukat csupán a vizsgálódásra, kutatásra fordították, s mit sem vagy igen keveset törődtek azzal, hogy a nagy közönség előtt kellemes formában mutassák be az ismeretet. Így a tudós mintegy titkot, arcanumot csinált becses ismereteiből, melyet mikor papírra akart tenni, csak az eredményeket vette, s csupán azt tartá szem előtt, hogy egy-két tudós társa megértse. Megbecsülhetlen azon ismert kincs, melyet tudósaink így a „Tudománytárban", „Akadémiai Értesítő"ben s „Új Magyar Múzeum"ban stb. összehalmozának és történészetünk becses gyűjteményt bír ezekben. – Nem volt örvendetes tünemény, hogy tudományosságunk azon orgánumai oly csekély pártolásban részesültek; de nem fogja senki tagadni, hogy az ott egybehalmozott ismeretek csak azok előtt voltak becsesek és élvezetesek, kik nyelvészeti, történelmi, philosophiai szakképzettséggel bírtak, kik egyegy történelmi oklevél fontosságát *önmaguk* voltak képesek megítélni, mivel minden eddigi vizsgálatokat ismertek s a töredék közleményt be tudták illeszteni széles alapú ismeretök valamelyik hézagába; kik a nyelvészetben jártasok levén, megszerezték az ilynemű vizsgálat iránt az előszeretetet, s be tudták látni, mit használ tudósaink egyik vagy másik puszta adata történelmünknek s nyelvünk mívelődésének; kik a philosophiában már Kantot, Hegelt, Krugot stb. eredetiben olvasták, s így az ő nyomukon járó egyik-másik philosophiai vitánkban némileg tájékozhatták magokat. Folytak már oly tudományos viták, melyek az akkori közönséget oly kevéssé érdekelték, hogy tőle akár magánlevelekben folytathaták volna tudósaink! Nem mondom, hogy ezzel közönségünket dicsérjük; csak tényképen hozom fel, melyre el lehet mondani: „intra muros peccatur et extra!" Németország az ily szorosan csak a tudomány eredményeihez ragaszkodó irodalom hazája; de ott virágozhatik az, mivel csak a szakemberek tesznek oly közönséget, mint nálunk a regényolvasó közönség, mivel csak a semmi egyébbel, mint a tudomány elméletével foglalkozó tanárok s tanítók száma nem legio, hanem egész armadia, kik az egész világtól, élettől elkülönözve, nem tesznek egyebet, mint az iskolákban a ma-

gok képére tudósokat teremtenek, s a maguk képére teremtett tudósok számára írnak.

Nálok a tudományos irodalomnak csaknem kizárólag e merev formája uralkodik, míg a míveltebb angol és francia irodalom, hogy úgy mondjuk egy tudományos *középosztály* képzéséről is fáradhatlanul, szorgalmasan gondoskodik. Az angol és francia irodalomban is, mint minden irodalomban szükséges, van csupán a szakférfiak s tudományokban jártas dilettansok számára szerkesztett folyóirat és írott könyv is; de a tudományos irodalom nagyobb részében általános törekvés látszik, az ismereteket összekötni a formával, a tudományt egy felől az élettel másfelől a művészettel s az alaposságot a kellemmel és egyszerűséggel.

[II.]

II.

Az ismeretek kellemes és az élettel összekötött előadási módjának sokat köszönhet a tudomány és irodalom; ez előadási módnak kifejtésére pedig legtöbbet tettek Angliában és Franciaországban a Revuek, melyek tömegestül szállítják a szép formába öltöztetett ismeretet a közönség közé, s melyek Németországban csaknem merőben hiányzanak – az irodalom ez ága geographiai szomszédainknál mondhatni parlagon hever. A fenemlített tudományos középosztály művelésére a Revuek folytak be, melyek legújabb számai Franciaországban és Angliában a kereskedő, földbirtokos, bankár s a legvilágiabb salonok *hölgyeinek* asztalán nem hiányzanak. – A kellemes olvasmány színe alatt sok ismeretet szerez a világi élet s gyakorlat embere, s *a tudományos legújabb mozgalmak megtudásának színe alatt a tudós szakember ízléshez, formához szokik.* – A „Budapesti szemle” elterjedése által jótékonyan fog hatni közönségünk egy részére, mely a tudományt és unalmasságot, a tudóst és ráncolt szemöldű pedantságot nehezen tudta eddig egymás nélkül képzelni. A „Budapesti szemle” egyik hatalmas tényező lesz azon tudományos középosztály képezésére, mely a műveltebb külföldön egyedül viseli a „művelt” nevet, hol a művelt címhez nem elég a divatos öltözék s kellemes de üres társalgás.

Másfelől, a mi lényegesebb haszon, tudósainknak eddig hiányzó terök nyílik, hogy nagyobb érintkezésbe jöjenek a közönséggel, vele úgy szólván kellemesen s hosszasan társalogjanak, a tudománynak, komolysága mellett fenségét, a vizsgálat alaposságán kívül annak *egybefüggését* s közérdekűségét éreztessék. – Erre nézve bár a hírlapok sok szolgálatot tettek már is nálunk; de a hírlapok csekélyebb tért engedhetnek természetüknél fogva, semhogy vagy az egész általánosságon, vagy a töredékességen túl terjedhetnének. A szemlékben ki lehet csaknem oly terjedelemben fejteni a tárgyat, mint a könyvekben, s így részletekbe, a tárgy illustrálásába bocsátkozva, annak nagyobb teljességet, szebb formát s többoldalú érdekességet lehet adni. A mi a könyveket illeti, ezek fölött azon előnye van a „Szemlé”nek, hogy a könyv mindig csak elszigetelt tünemény; ellenben a „Szemle”, egyetértő férfiakat öszpontosítván, mintegy megóvja a szakembereket az egyoldalúságtól, érintkezési pontokat mutat ki, az ismeretek különböző részeiben,

úgyszólva, öszszefonja azok ágait, s a különbféle működésekbe némely általános elvek által egységet hoz, mely tekintetben csaknem oly hatással van, mint az Akademiák. – Egyes könyvek e hatást nem tehetik. Ezenkívül maga a Szemle nagyobb „essay”i által, megannyi könyveket ad a közönség kezébe. Másik fontos előnye a könyvek felett az, hogy folyóirati természeténél fogva, egy *folytonosan* s állandóan ható szellemi erő, melynek egyes cikkei csak momentuosus hatásúak lehetnek ugyan; de az egész vállalat működése nemcsak egy nyomot, hanem egy nyomdékláncolatot képez az irodalomban. Azon egyoldalúságnak, mely eddigi ismereteket tárgyaló irodalmunkban uralkodott, közelebbi időben egy épen oly egyoldalú ellenhatása volt: *a roszul értett népiesség*. Ugyanazon tünemény a mi a német irodalomban! Németországon találták fel a népies irodalmat. Ott beszél más nyelven más stylben a tudós, s más nyelven az, a ki a nagy közönség számára ír. A franciáknál, angoloknál a határvonalat a két nem közt oly nehéz elvonni, hogy a ki ezt akarja tenni, nemlétezéséről győződik meg, s arról, hogy se szükség nincs rá, se áldás nincs rajta! Az angol s francia tudós nem *csinálja*, hanem szerényen használja a meglevő nyelvet, s úgy találja, hogy a közönség által érthető nyelven mindent képes elmondani, a mit a német tudós elmesterkedett s felesleges finom definitiókra törekvő nyelvén el tud mondani az ismeretek bármely ágában. Az ismeretek népszerűsítése a nevezett művelt nemzeteknél nagyrészben a formára viszszavihető, s annyit tesz, mint az ismereteket a világos előadás s ízléssel való párosítás által tenni érdekesekké, hogy a nem szakember is élvezhesse, s a tudományos képzettségű megtalálja benne a magáét. Nálunk az ú. n. népies irodalom jelenleg keveset gondol az ismeretek conditio-sine-qua-non-jával az alapossággal. Sőt hogy kitűnjék, mennyire nem célja az ismeretek terjesztése, a csupa adomák s curiosumok iránt mutat kizárólagos előszeretetet.

Ez nem annyira a közönségnek, mint az írói munkásságnak ártott. A népies irodalom az írót nem tanulmányra, hanem szükséges munkálkodásra buzdította. Nem kívánt ez *tartalmas*, hanem felületes munkát. Könnyen érthető hát miért nevezték ezt *olcsó irodalomnak*. A kiadó épen oly olcsón jutott a híg levű, mint az olvasó a kérész életű, s kérész súlyú munkához, s mindent összeszámítva sem a jelen olvasója nem nyert, sem az irodalom. Mily hibásan ítéltek azok, kik az irodalom virágzását az olvasók, s a megjelenő könyvek számából ítélték! Épen oly hibásan, mint kik az ipar virágzását következtetnék abból, hogy oly mesteremberek, kik egyegy műkiállításban is számot tevő munkát volnának képesek előállítani, a viszonyoknál fogva arra vannak kényszerítve, hogy dísz bútor helyett tulipános ládát, angol beretva helyett fanyelű bicskát, gép helyett gyermek által is eltörhető olcsó gyermekjátékot stb. készítsenek. Valamint ily tüneményből nem következtetnők az ipar virágzását, bármily nagy kelete legyen a nevezett gyártmányoknak, úgy a felületes, bármily nagyszámú közönséggel bíró irodalmi termékek sem fognak soha felvirágoztatni egy irodalmat. Ha léteznek is az irodalomban „10 krajcáros sátrak”, szükség van e mellett olyanokra is, hol szilárdabb, tartósabb, szebb kelmék árultassanak.

Azok, kik az olcsó irodalom keletén oly hangosan örvendenek, nem gondolják meg, hogy az irodalom virágzása nem a könyvek olcsóságában, nem a közönség

nagyságában, hanem egyedül az írókban s az írók közt uralkodó s csupán csak általuk a közönségben is elterjedhető irodalmi szellemben van. Hol az írók nem a termékenységet, hanem a művek jelességét tartják egyedüli dicsőségüknek, fog oly közönség is lenni, mely az aránylag jeles munkát többre becsüli a vásárinál.

A „szemle” oly tér lesz, melyen a tudományos férfiak irodalmi működésének, a nemesebb irodalmi versenynek fog tér nyílni a vásári izgatott munkásság ellenében, s mely főleg az írókra, azaz azokra, kiktől egyedül függ az irodalom virágzása, fog jótékonyan hatni. Nem hisszük, hogy szükség legyen bővebben fejtegetni, mily üdvös hatással lesz e „Szemle” irodalmunkra, mely irodalmi s tudományos tekintélyeinket öszpontosítja magakörül, s mely az újabb törekvők számára legnemesebb versenyre tért nyit. Irodalmunk eddigi két szélsősége közt a helyes középutat fogja kimutatni, s oly nagyban, hogy irodalmunkban eddigelő több sikert ígérő s örvendetesebb tünemény kétségtelenül nem volt. Általán a szemleirodalom eddigelő nem létezett nálunk; mert azon egy két kísérlet, mely eddig tétetett, nem felelt meg a kitűzött célnak és a kifüggesztett címnek. S. F.

106.

[Salamon Ferenc, *„A tücsök”*, Pesti Napló 1857. jún. 8. 130-2218. sz.]

„A tücsök”

Falusi életkép 5 felv. Sand György beszélye után írta Birch Pfeiffer Sarolta, ford. Bulyovszky Lilla. (Először, jún. 5. Bulyovszkyné javára).

A színmű több részéből nyilván kitűnik, hogy regényből van átdolgozva. Az emberek könnyen alakulnak át, s arra hogy egész lényökben átváltozzanak, oly kevés az indok, hogy inkább lehetne csak *ürügynek* nevezni.

Ez általános hibája szokott lenni a mai nap regényből átdolgozott s ezek kaptájára ütött eredeti drámáknak is. De a „Tücsök” és más regényből dolgozott színművek közt az a különbség, hogy igen számos regénytárgy épen nem illeszthető be a dráma szűk korlátai közé, a „Tücsök” pedig tárgyánál fogva könnyen volna drámává alakítható ügyes kezekben.

Levonván azt, a mi a cselekvény kezdete előtti időre vonatkozik, hogy t. i. a környék orvosnője, egy boszorkánynak tartott vén asszony miért gyűlöl anynyira egy becsületes, gazdag földmíves családot, a mese elég egyszerű egy drámai cselekvényhez.

A nevezett vén asszonynak egy merőben árva unokája van, kinek rendkívül mostoha anyagi nevelést ad. Ez unokát gúnyolják *tücsöknek* a francia falu lakosai. Nemcsak rongyos a szegény árva, hanem e mellett szilaj, gúnyolódó, s e tulajdo-

nai miatt nem tarthat számot se részvétre, se szánalomra, melyeket különben tán megnyerhetett volna, ha csupán *árvához* s leányhoz illően viseli magát, ha nem nyargalódzik szilaj paripákon, ha nem mondja szemtől szemébe minden falubelinek kitudott titkát és hibáit. Ehhez járult, hogy a babonás nép mindamellett, hogy a *Tücsök* nevelőanyja sok jóval volt a nép iránt, a betegek gyógyítása által, – e vén asszonyra s növendékére is mint boszorkányra irtózattal nézett; de senki sem annyira, mint Barbeaud apó, és az ő ikergyermekei Landry és Didier fiatal parasztlegények, kik pedig nagy tekintélyek voltak az együgyű falusi nép előtt. Landryt, az ikrek közől az életrevalóbbat a „Tücsök" a vízből mentette meg, s másként is szolgálatot tett neki, de a paraszt legény annyira osztozott a közönséges előítéletben, hogy szégyelte volna meghálálni a gúnyolt „Tücsök"-nek a tett szolgálatot.

Azonban a sors úgy hozza magával, hogy Landry szerelmes lesz a „Tücsök"be mindamellett, hogy már választott volt magának jövendőbelit a falu paraszt lányai közől. Didier (Szerdahelyi), Landry (Feleki), ikertestvére mindenben együtt érez testvérével, vagyis mindenben alatta áll Landry szellemi fensőbbségének s befolyásának: annyira, hogy még a szerelem dolgában is mindig a testvér lábai alatt őgyeleg. Halálosan szerelmes mindig ugyanazon leányba, a kit a bátyja szeret. Ez eredeti eszme jó comicum e darabban, s minthogy jó az alap, hatása is sok helyen valódi.

Mihelyt Landry egy falusi táncban jegyesével öszszezördülvén, boszúból a megvetett s most a túlzott pipere miatt nevetséges Tücsökkel menvén táncba, ezen ismeretségből szerelem fejlik ki, Didier sem szerelmes többé testvérének előbbi jegyesébe, hanem ő is a Tücsköt szereti, Didier azonban igen jámbor s együgyű vetélytárs, s épen nem áll s nem is akar útjában állani bátyjának.

Az új viszonyban első akadály az, hogy Landry nem vetkezhette le rögtön az előítéletet a Tücsök iránt, mindamellett, hogy a paraszt legények üldözése elől, kik mint boszorkányt akarják elfogni a Tücsköt, ő menti meg, s ugyanez alkalommal a Tücsök szóhoz jutván, megbizonyítja az együgyű parasztoknak, hogy nem tud *repülni*, mint ők gondolják, mert hiszen nem repült volna-e el, midőn őt üldözőbe vették? A mi a keblében rejtett kuruzslószert illeti, azt előveszi s megmutatja nekik. Kiderül, hogy e kuruzslószer egy könyörgés, melyet a vélt boszorkány mindig keblében hord. – A jelenet igen szép és hatásos, s hatással van ugyan Landryra is; de ez mindamellett még később is, midőn már szerelmes a Tücsökbe, annyira hatalma alatt áll a korábbi előítéletnek, hogy magának sem meri bevallani a szerelmet. A Tücsök pedig sehogy sem meri hinni, hogy őt a megvetett lényt, azon anyán kívül, ki rég magára hagyta (egy katona orvossal ment volt el), valaki szerethesse. Meggyőződik később, hogy Landry szereti őt, de most azt nem hiszi, hogy Landry ne szégyelné e szerelmet, s azt épen képtelennek látja, hogy ez arra gondoljon, hogy nőül vegye.

Szinte szép és drámai jelenet, melyben a küzdés foly, s a szerelem ez első akadálya van előmutatva.

Sokkal nagyobb akadály azonban, hogy a nagynéne a ki egyedüli támasza védje és fentartója a földön, rendkívüli gyűlölettel van eltelve a Barbeaud-család

iránt, s az öreg Barbeaud is, ki különben senkit sem gyűlöl, egész gyűlöletét, mely másoknál megoszlik, a szegény kuruzsló asszonyra s unokájára öszpontosítja. Barbeaud a fiút, az öreg kuruzsló nő a leányt tiltja a szerelemtől.

A lány belátja a szerelem reménytelenségét Landry minden biztosításai dacára, ki apja előtt is kereken kimondá, midőn kenyértörésre került a dolog, hogy ő kész lemondani az apai házról s örökségről a Tücsök kedveért.

A lány már különben is egészen átalakult. A rongyos, hétköznapi ruhákat nem viseli hétköznap; ünnepeken pedig, azon ízléstelen madárijesztő piperét, melyben a falusi fiatalság gúny tárgya volt, többé nem veszi fel. (Igen szép ezen jelenet, melyben a falusi táncvigalomból haza térvén, a leány e piperét boszúságában a folyóba hajítja). Most arra szánja magát, hogy elhagyja nagyanyát s a *városba* megy szolgálni. Landry is elfelejti tán.

Mielőtt azonban a városba indulna, megérkezik a kétségbeesésig szerelmes, sentimentalis Landry, de hiában kéri és kényszeríti maradásra a leányt. Ez nem remél semmi jót Landry szerelmében s még folyvást nem hiszi, hogy ő Landryval *összeillják.* – Végre szerződésre lépnek. A Tücsök egy kebléből elővett medalliont ad emlékül Landrynak, s azt mondja, tartsa meg azt: ha egy év múlva a mire ugyanazon helyen találkozást ígértek egymásnak, meg lesz az emlék, akkor hinni fog Landry szerelmének tartósságában. A leány elmegy, s a következő illetőleg utolsó felvonás előtti szünet alatt lefoly az év.

Ezalatt a Tücsök nagyanyja meghal. Maga a leány, kit már többé nem Tücsöknek, hanem valódi nevén Fanchonn-nak fogunk nevezni, csinos gyászruhában lép fel – egy igen szépen gondolt jelenetre.

Az öreg Barbeaud még folyvást a régi maradt. Fiát még mindig egy becsületes paraszt családba akarja házasítni, s Fanchonn-t természetesen, mint fia makacsságának okozóját, most is átkozza. A Tücsök, mint mondók, gyászruhában lép fel s ezen váratlan kérelmet intézi a kevély Barbeaud-hoz, hogy miután az öreg nagy nénje meghalt, s a falusi lelkész rá, az árvára bízta, hogy tetszése szerint válaszszon magának gyámot, ő úgy vélte, jobbat nem választhat, mint Barbeaud-ot. Ez meglepi az öreg pórt; – de a jelenet vége az, hogy kibékül Fanchonne iránt, a Tücsköt szép, jó, derék leánynak kezdi találni s miután azt is megtudja, hogy a meghalt nagynéne fösvénységéből a leányra 20 ezer franc vagyon maradt, semmi sem áll többé útjában a kiengesztelődésnek. Hátra van megtudni, Landry hű maradt-e szerelmében, mi már sokkal egyszerűbb, s egybekelésökre az apai s az anyai áldás sem fog hiányozni. Egy felvonási szünet alatt Didier is megváltozott, többé nem az a kényeztetett, tétlenség miatt csaknem bárgyú teremtés, a ki volt. Most dolgozik, s oly erős lelkűvé nőtte ki magát, hogy késznek nyilatkozik vőlegény bátyja helyett besoroztatni magát katonának.

Didier különben nem szükségképeni személy e darabban. A cselekvény fejlesztésében csak oly forma szerepet visz, mint az inasok, kik egy pohár vizet hoznak a színpadra, vagy valahová küldözgetik – s mindamellett, hogy érdekes, comicai egyéniség, nem válik dicséretére a színműnek. – A mese elég drámai momentummal bír, s tárgya beilleszthető, egy drámába, mint előre bocsátottuk. A Landry és a szegény leány közötti, aztán családi gyűlölet miatti küzdés, kiengesztelődés,

melyből a cselekvény áll, érdekes tárgy volna, ha egyszerűen a szenvedélyek és indulatok fejlesztése volna kivíve. De e darab az egyéneknek nemcsak szenvedélyeit, hanem az egyéneket, mint pl. a Fanchonnt, Didiert egészen átalakítja mind külsőleg, mind belsőleg, – a mi már nincs indokolva e darabban, s a mi már nem is drámai, hanem regényekben kivihető fejlesztés. Egy egész emberi természet metamorphosisa többet kíván, mint csak az indulatok fejlesztése, s a regény alkalmasabb rá, mint a dráma.

Szóljunk néhány szót a jellemekről.

Landryt csaknem az egész darabon keresztül nem tudjuk a köznép egyszerű fiának képzelni. Okoskodóbb, saját érzelmeit önmaga többször elemezi, mint a munkához szokott természetfia ezt teheti. Nyilatkozataiból hiányzik a naivság. Sokhelyen ezt mondhatnók Fanchonneról, ki azonban a darab nagy részében elég naivul nyilatkozik s itt meg is teszi a hatást. Megjegyzendő azonban, hogy itt nem annyira az a hiba, mintha Landry nyilatkozatai nem volnának elég népiesek, hanem az, hogy nem elég drámaiak. A szerző nem tudott oly objectiv lenni, mint a drámában lenni kell, s így Landry nemcsak hogy nem tud paraszt lenni, hanem a szerep nagy részében nem is férfiú. Hogy asszony írta az eredeti regényt, s hogy asszony dolgozta át, több subjectivitással, mint kellene, meglátszik Landryn s ikertestvérén is.

Ezenkívül meglátszik az egyéneken s az egész művön Sand költészetének egy tulajdona, mely regényeinek egyfelől sajátságos bájt kölcsönöz, de másfelől hibája. Ez a költészetnek határtalan, ábrándos csapongása. Ez írónő képzelete szabadon jár ugyan, de sokszor e szabadság a határozatlanságba, bizonytalanságba megy át, s a körvonalak sokszor el vannak mosódva. A körvonalak ez elmosódása meglátszik a Tücsök és Landry, azaz a főszemélyek jellemén is; pedig a drámában még inkább követeljük a plastica határozottságát és teljességét, mint a regényben. – Csak ennyit s többet nem mondhatunk mi, a jellemzést illetőleg; mert nem ismerjük sem a regényt, melyből a darab vétetett, sem a francia népéletet, s így nem tudjuk meghatározni, hogy egyes, előttünk fel nem fogható jellemvonás a francia népéletben találja-e magyarázatát, vagy a regényírónő hibája vagy végre az mesterkedte el a dolgot, a ki e regényt drámává alakította.

A darab ellen, egészben véve, azt a kifogást is tehetni, hogy igen hosszadalmas. A cselekvény el van nyújtva, s főleg az első felvonásban az expositio oly terjedelmes s oly zavaros, hogy a függöny legördülésénél az első szünetkor, még csak fogalmunk sincs róla, minő irányban fog indulni a cselekvény. E hoszszadalmasságot kárpótolja néhány szép jelenet, – s főleg a *Tücsök* érdekes, bár excentricus egyénisége melyet Bulyovszkyné egész előszeretettel s jelesül játszott.

Megjegyezzük még, hogy azt mindenesetre tanulhatjuk e műből, hogy népszínműhöz nem szükséges se látványosság, se dal, hogy érdekessé tegyük. Csak a szerkezet legyen ügyes (kevéssé hosszadalmas mint e műben), az egyének legyenek érdeklők, határozottan jellemezve (kissé határozottabban, mint itt), s az egész feleljen meg a dráma kellékeinek, más cifrázatokat könnyen lehet nélkülözni. Salamon Ferenc.

107.

[Salamon Ferenc, *Jún. 16-kán Szentpétery Zsigmond javára először adatott: „A pénzkérdés”*, Magyar Posta 1857. júl. 1–2. 1–2. sz. 5–6., 11.]

Jún. 16-kán *Szentpétery* Zsigmond javára először adatott: „*A pénzkérdés*”

francia vígjáték 5 felv. Írta ifjabb *Dumas* Sándor, fordította *Feleki* Miklós és *Huszár* Imre.

Mindenekelőtt egy örömtől kell megfosztanunk azon olvasót, ki nem volt jelen a nemzeti színházban! Azon színészünk, ki vígjátékaink elevenítője, az egész magyar közönség kedvence volt, a jutalmazott Szentpétery, nem vett részt az előadásban. Csak a színlap elején állott neve; de nem volt a szereplők közt. A színház azonban megtelt, mint mindig, valahányszor régebben is ez állt a színlapon: Szentpétery javára. Szükség-e köszönetet mondanunk az ő nevében, csupán érette a közönségnek, hogy meg nézte azon új művet, s szebb darabokra érdemes türelemmel várta végét csaknem éjfélelőtti 11 óráig? E türelem, mely áldozattal járt, valóban méltánylást érdemelt; de nem szükség köszönetet mondanunk a közönség emlékében egész elevenséggel élő színészünk iránt mutatott részvétért.

Közönségünk legtürelmesbjei, a drámai műkedvelők, az ízlés finomításának minden rendjén és rangján levő egybegyűlt férfiak és nők egyhangúan *unalmas*nak, hosszúnak tartották a francia vígjátékot; kik kevés esetben győződtek meg életökben, hogy e két szó *francia* és *unalom* néhanéha igen is összeférő dolog! A francia elevenség, elmésség, nem tartja ébren a figyelmet, s még a francia pezsgőnél egy cseppel sem roszabb hírben álló francia szellem (espris) csak helylyel-közzel vet egyegy lobbot. Szükségesnek tartjuk a franciák érdekében, kiket némely gyöngéjök mellett is igen szeretetreméltó, elmés, jókedvű, kifogyhatlan találékonyságú embereknek tartunk, főként a vígjáték-gyártás iparágában, röviden megmagyarázni, hogyan történt, hogy *Dumas*, kit a francia irodalomban 1848 után előállott legnagyobb tehetségnek tartanak, közönségünkkel nem boldogult; közönségünkkel, melynél hálásabb, könnyebben kielégíthető, tapsra készebb, éberebb, ásításra képtelenebb közönség legalább a Rajnán innen kétségtelenül egy sincs.

A dolog természetében fekszik a magyarázat. A nevezett francia írónak van más darabja is, melyben nem az *főcélja*, hogy egyegy mesét végig fejtsen, hanem az, hogy bizonyos emberi társaságokat mutasson fel a színpadon, hogy, mint a panorámákban, némely kevéssé ismert vidékekkel ismertessen meg. Máskor az elénk állított emberek nyilatkozatai elmések, meglepők voltak, érdekeltek, mert emberibb dolgok forogtak szóban.

Ellenben a „*Pénzkérdés*” oly emberek gyűjteménye, kik mindnyájan előadják hosszasan vélekedéseiket a pénzről, a pénzzel való élésnek módjáról, a beszerzésről, a kiadásról, a börzejátékról, a becsületes szegénységről, s a nem becsületes gazdagodásról, s számtalan, a pénzre tartozó dolgokról. 8 ember játszik e darabban. Ezek közől legalább is 6 elmondja mennyi évi jövedelme, mennyi menyasszonyi hozománya van, mennyit fektet az üzletbe, – sőt némelyik azt is kiszámítja előttünk, hogy tőkepénzének 5-ös kamatjából mennyi esik egy évre, mennyi egy hónapra, sőt mennyi egy napra, mennyit ad a szállásért, kosztért s t. eff. A másik elmondja mennyivel tartozik a szabónak, pipereárusnak, cipőkészítőnek, s t. eff., még a krajcárokat sem feledvén ki.

A darab sok egész lapja és levele nyomtatásban vagy írásban olyforma lehet, mint a dunagőzhajózási, vagy jégkármentő társulatnak évi számadása, melyben több a számjegy, mint a betű.

[II.]

A darabból a számok, a költség-kimutatások kiszorítják az emberi érzéseket, s a legelmésebb író sem lehet képes a budgetek, üzleti gondolatok mellett elég elevenséget adni a darabnak. – A pénzre nézve elmondott hosszú elmélkedések, az anyagi élet prózájának e legprózaibb ügyei legkevésbé lehetnek a költészet tárgyai. E részben igaz marad, mint sok esetben, az együgyű józaneszűek megjegyzése: minek nézzük a színpadon, midőn az életben elég bajunk van vele? – *Dumas* itt a lehetetlennel küzdött, s hogy egy két sikerült alak, s azon természetességgel, melylyel minden írásaiban gyakran meglep, néha váratlan észrevételeivel mégannyi érdeket is tudott adni művének, a menyivel bír, kétségtelen érdeme. Kevés író lehet a világon, ki hasonló felfogás és feldolgozás mellett ne írt volna szánandóan megbukott darabot. *Dumas* műve azonban bár unalmas, hosszú, de egy két nagyobb botlásában sem válik nevetségessé. Azt mindenki megadja neki, hogy igen ügyes író; de műve oly nagy vakmerőség, hogy az volna csoda, ha sikerülne, ha mulattatóvá tehette volna az író.

A franciáknak mindig új dolog kell. *Dumas* egészen új dolgot mutatott föl nekik, s habár e darab Párisban sem nagyon tetszett, újságánál, s némely helyi érdekességénél fogva, volt közönsége. Zajos tapsokat ott sem idézett elő.

Figyelemre méltó, a mit többek közt egy francia ítész mond e darabról, s a mit mi nála nélkül nem tudhatnánk. Azt mondja t. i. hogy a párisi börze-emberek átalában igen valótlannak találták a darab több részét, melyben az író financialis embereket beszéltet, s cselekedtet.

Ebből fontos tanulság a drámaírókra nézve, hogy ha tárgyokban a helyett, hogy mint költők, az emberi lélek és szívvel foglalkoznának, bele elegyednek a mindennapi élet szakértelmet kívánó ügyeibe, nemcsak hogy megszűnnek költők lenni, hanem ritkán tudnak oly híven festeni, hogy a szakértő azt ne mondja rá: „Ez már csakugyan nagy valótlanság!”

Ma holnap oda jutunk, hogy a költőtől megkívánjuk, hogy ismerje a szabó-, csizmadia-, lakatos-, ácsmesterséget, a kereskedés, börzespeculatio minden részleteit, a mi pedig mind nem tartozik a költészethez.

Ezen tudományokat pedig meg kell követelni tőle, mihelyt azok részleteiről ír. A költő maga és nem más hozza, őt e ferde, és csodálatos helyzetbe.

Legérdekesebb volt e darabban két mellékszemély. Egy üzérkedő, de hozzá nem elég jól értő gazdag polgár, kit *Szigeti* igen jól személyesített, s egy fiatal mintegy 16 éves leány, ki korát meghaladó józan ésszel, bátorsággal minden nyilatkozata által sajátságosan lep meg. E párisi exoticus leány minden idegenszerűsége mellett annyira az élet színét viseli, hogy a magyar közönséget meglepte, *Fáncsi* Ilka adta e szerepet, némely helyén elég sikerülten. A főszemélyek mind el vannak hibázva. – Valahányszor az írónak a mellékszemélyek jobban sikerülnek, mint a főszemélyek, mindig úgy tűnik fel, hogy csak elvétve sikerült a mi jó, s az egész mű nincs elég gonddal dolgozva. – Mi e darabnak nem jósolhatunk életet színpadunkon; de nem volt kár egyszer adni, hadd lássuk mi is színről színre, minő a híres *Dumasnak* e legújabb műve. A közönség is oly kedvvel távozott, mint midőn megyegyűlésünken ez volt a határozat: „vétetik tudomásul." Salamon Ferenc.

108.

[Salamon Ferenc, „*Ne bántsd a magyart!*", Magyar Posta 1857. aug. 2. 29. sz. 135–136.]

„*Ne bántsd a magyart!*"

Költői beszélyek, regék és balladák Thali Kálmántól. (Megjelent *Lauffer* és *Stolpnál.* Pest. 1857).

Többször tapasztalhatta a közönség is, hogy némely *legfiatalabb* versíró fölléptekor nem igen mulasztják el a szerkesztők csillag alatt megjegyezni, hogy az új név bár ismeretlen, tulajdonosában kétségbe vonhatlan tehetség lappang. A szerkesztők bocsánatot kérnek a kezdő művének nem gyarlóságáért, hanem írója nevének újságáért. Nem bocsátkozunk e helyen annak boncolgatásába, mily furcsa észjárásra mutat, jó művek helyett ismert nevekben keresni szerkesztői dicsőséget, csak azt akarjuk mondani, hogy a művészetben többnyire téved az, ki így beszél: *a mű gyarló, de szerzőjében kétségtelen a tehetség*. A szerzőnek tehetségére nem lehet többet következtetni, mint a mennyit mutat a maga képére teremtett munka. *Petőfi* tehetségét is *Vörösmarty* bizonynyal a sikerült dalokból ismerte meg. – Újabb időben a szerkesztők nagyon bőven osztogatják a „tehetség" nevet, s *Thali* is azok közé tartozik, kik a kitüntetésben részesültek.

Az irodalom némely túlbuzgó barátja oly türelmetlenül várja új meg új üstökösök feltűnését, annyi reménynyel van eltelve a fiatal nemzedék iránt, hogy saját káprázataiban gyönyörködik, ha tárgyat nem talál.

Mi is sok szépet várunk a fiatal nemzedéktől, valamint az idősebbek is vártak mitőlünk. Azt hisszük hogy meg lesznek az idősebbek, a részrehajlatlan vizsgálók elégedve, hogy ha üstökösöket nem látnak is feltűnni, legalább bár apró, de körútjokat rendesen megtevő planétákat szemlélhetnek, – azaz, ha lángeszek nem lehetünk, legalább meg adott tehetségét ügyekszik kifejteni és kiművelni mindenik.

A költők lángész nélkül is méltó elismerésben részesülnek, ha látjuk, hogy költeményeiket átérezték, átgondolák s a kivitelben is hibátlanságra törekedtek. Mindez kilátszik magából a műből, s csupán csak abból látszik ki.

Thali Kálmán most kiadott 24 műve átolvasása után első önkénytelen megjegyzésünk az volt, hogy fiatal költőnk nagyon könnyűnek tekinté föladatát. Épen azért, mivel könnyűnek tartja, figyelmeztetnünk kell őt a nehézségekre. Boldog Isten! Hisz 24 elbeszélő műből ha csak egy-kettő volna sikerült s a többi is egy vagy más oldalról tündöklenék, egy kitűnő íróval gazdagodott volna hazánk! Az elbeszélő nemben határozottan kitűnik az alakító tehetség, s a ki boldogul e téren, nem a legkönnyebb irodalmi nemben mutatta ki tehetségét.

Senki sem várhatja tőlem, hogy az egész kötet mindenik versét boncolgassam. Csak egy-kettőről szólok, s általános fogalmat akarok adni írónknak arról, hogy még sok tennivalója van, ha mint elbeszélő költő akar érdemet szerezni.

Nincs mű, mely sikerülne, ha a költő lelke teljesen át nincs hatva eszméjétől, s még kevésbé, ha maga az eszme hiányzik. Főleg erre akarjuk figyelmeztetni az előttünk levő versgyűjtemény szerzőjét, annyival inkább, mivel a többi hiány onnan származik, hogy átérzett költői eszme nem szolgál költeményei alapjául. Egy egy eseményt elejétől végig elmondani, rímes sorokban, tájleírásokkal cifrázva, általános, s valami lélekállapotot jellemzően nem festő szavakban előadni, soha sem lesz s nem is volt poezis. „Zápolya" című balladáját (141 142 143 lap), mely tíz versszakból áll négy sorba szorították vala össze, ha a *Döbrentei* korában él, és a mostani lapok helyett a „Muzárion"-ban kezdé pályáját: Örömhír érkezik Budára, hogy Szapolyai szétverte a pórhadat, s a király sír örömében, vagy bújában. Tíz év múlva gyász hír jön Mohácsról Budára, hogy a király elveszett, a királyné sír bújában: Zápolya egyszer megmenté, aztán elveszté hazáját. Ezen ellentéten alapuló eszme nemhogy költői volna, hanem így magában oly külsőség, mely egy történet írónál is, a ki pedig tényeket ír, üres közhely volna. Hiában írja le nekünk a költő, hogy megy a követ Budára, hogy szólanak a harangok Budán: Hogy „Ős Budában fürge zaj kél, vígan szólal a harang: Mint majd egykor az angyalnak trombitája szólaland" senkit meg nem ragadand.

Ily nagyon üres műve „Corvin János", melynek méltóbb címe ez volna: „Kinizsi Pál". Ha a költő *Kinizsit* teszi fő személylyé, kit az Isten némasággal ver meg a megszegett esküért, szép költeményt írhatott volna. Hasonlóan el van tévesztve szem elől a cél, (a mi arra mutat, hogy erős alapeszme nem állott az író szeme előtt) „Juranics" című balladában. Elején Szolimán esküdözik, hogy így meg úgy teszi tönkre Magyarországot. Sziget alá megy, melyet Zrínyi véd – Juranics csak hadnagya. Szolimán a ki a vers elején egész Magyarországra fordítá figyelmünket, a vers közepén meghal boszújában. Zrínyi, ki oly bátran feleli, hogy nem adja fel élve a várat, szintén nevezetesebb szereplő mint Juranics; – de a vers Juranics

elestével végződik. Még ez sem elég, hanem a Juranics elestének megírása után ezt olvassuk: „Ily példátlan vitézségen A jó török bámul: s szégyenkedve, pironkodva Fordul el a vártul.” – Hogy miért? ezt nem értjük, s hogy mi szükség volt e versszakra, azt még kevésbé.

A „Zultán szolgája” című vers eléggé ki van kerekítve, de hibája az, a mi a fenemlített „Zápolya” címűnek. Az alap eszme egy még nem is epigrammai antithesis: *mivel Lajos király vízbe fulasztá a szultán követjét, Lajos király is vízbe fúlt Mohácsnál!*

Mellesleg mondjuk, hogy e vers elég jól megy addig, míg *Lajos* király haragja leírásához ér. Ez így van leírva:

Láttatok-e fölháborult tengert –
Melyet a vész vad haragja felvert?
Égő menykőt láttatok lehullni?
Hallottátok az eget mordulni? stb.

Pedig a rákövetkező harmadik versszakban ez áll *Lajos*ról:

Ki különben inkább hű galambhoz
Hasonlit, mint büszke bérci sashoz.

Szerző verseinek pongyolasága, elnyújtott s ellapított volta, a compositioban tapasztalt lazasága, a kivételes kikerekítettebb költeményekben az eszme üressége, a jellemzésbeli gyöngeség, mind az át nem érzésből származik. Költeményeinek tárgyát egy-egy történet versbe foglalt száraz elbeszélése teszi, melyek regéiben s költői beszélyeiben fölösleges tájleírásokkal, ritkán, s csak elvétve találó képekkel s hasonlatokkal vannak tarkázva.

Az eszme csaknem mindenütt hiányozván, mindez nem csoda. Eszme nélkül nincs célja a versnek, s így compositioról sem lehet szó.

A ki azért ír verset, hogy verselhessen, rímekbe szedhessen valamely történeti esetet vagy egy mondai mesét, attól jellemzést sem várhatunk. Sőt erős eszmék nélkül határozott styl és erőteljes nyelv sem létezhetik. Csak a ki jól megválasztja, jól átérzi és gondolja tárgyát, annak sikerülhet a compositio, s az lesz képes előadásának erőt és bájt adni, s eszmék és kifejezések dolgában csak az bővölködhetik: „Cui lecta potenter erit res, nec facundia deseret hunc, nec lucidus ordo.”

Mint mondánk, fiatal költőnknek sok a teendője, és pedig legelső, hogy jöjjön tisztába a poezis legelső kelléke iránt. Üres szívvel, erős belső motívum nélkül soha se nyúljon tollhoz. Figyelmeztetjük továbbá, hogy még az erős belső motívum sem elég. Át kell gondolni a megírandó költeményt elejétől végig, s – ha elbeszélést ír, – a nevezett főmotívumot ügyekeznie kell egyénekben s leírásokban úgy megtestesítni, hogy az érzés beleolvadjon a tárgyba. Még ez sem elég. A kidolgozásban is megbukhatik a legszebb eszme, a legjobban átgondolt mű, ha minden egyes kis vonásnál a fődolog nem tartatik szem előtt, ha a nyelv és verselés szabatosságára, hangzatára nincs kellő műgond fordítva. Az inspiratio magában még senkit sem tehet művészszé.

Thali verseiben meglep a jellemzésbeli gyengeség, a nyelv rugékonytalan volta – a mi szomorú volna egy fiatal költőnél, ha nem tudnók, hogy mindez azon általános tévedéséből származik, mely szerint azt hiszi, hogy egy esemény versbeszedése, s kényszerint felhordott hasonlatokkal való tarkázása elég egy elbeszélő költeményhez.

Könyve mottója, melyet *Arany*ból vett, s melyben azt állítja, hogy ő nem más, hanem a maga gyönyörűségére danol, találó annyiban, hogy csakugyan e versek mintha csupa unalomműzésből, magán-kedvtelésből volnának írva. – Mi több dicsvágyat várunk a fiatal költőtől. Óhajtjuk, hogy saját nevének dicsőségére komolyabban vegye hivatását, ha hivatást érez magában. A mottót:

Verseimben van-e érdem
Sohse bánom, sohse kérdem...

értelmezze úgy, hogy csak erős belső ösztönre, s ne azért írjon verset, hogy neve a divatlapokban, vagy füzetek borítékján tündököljék. Száz meg száz gyönge vers nem fog oly nevet szerezni neki irodalmunkban, mint egy-két átérzett, jól átgondolt, s finom művészettel kidolgozott eszme. – E célból figyelmeztetjük, hogy ne a napi irodalom verselőit, hanem a remek műveket tanulmányozza, óvakodván azokat külsőségekben utánozni. Tanulja meg azokból, mi a költői eszme, mi az az öszhang a tárgy és forma közt, mily hatalom van az erős, kifejező nyelvben, művészi kidolgozásban, s hogy a tehetséget csak sikerült művek után lehet elismerni. Salamon Ferenc.

109.

[Salamon Ferenc, *A színházi rendezők s azok legjelesbike*, Pesti Napló 1857. szept. 16–17. 210-2298., 211-2299. sz.]

A színházi rendezők s azok legjelesbike

Nemzeti színházunknak nincs rendezője. Nincs, mert sok van. Így a rendezésben nincs egység. E részben a pesti színpad gyengébben áll, mint egyegy jobb vidéki színész-társaság, melynél a művezetési főhatalom a színház dictatorának, a társaság igazgatójának kezében van öszpontosítva. – Nálunk a hány előadás, csaknem annyi a rendező. Szigligeti, Egressy, Tóth, Szigeti, Feleki váltogatják egymást, s így gyakran a főszerepet és rendezést egy ugyanazon ember viszi. Ha Kakas Mártonféle élcek gyártása volna célunk, azt indítványoznók, hogy a színházi rendezőségben mondassék ki a nő-emancipatio: mert nyilván való, hogy eddig a különben egyenjogú színházi tagok közől a szép nem-beli tagok a másik fél részéről elnyomásnak, zsarnokoskodásnak voltak kitéve; – s ha sarcasmussal akarnánk

élni, elmondanók, hogy tán ez egyoldalúságnak köszönhetni, hogy a női személyzetben általán véve tán nagyobb az ügyekezet.

De nem szándékunk színünk állapotából satyrát írni, sem részletekbe bocsátkozni. Csak általánosságban szólunk, s egy buzdító példát fogunk bemutatni.

Mindenki a viszonyok ismerete nélkül is tudhatja, hogy ha sok a rendező, azok közt, tisztelet-becsület, nem mindenik ért egyformán a rendezéshez. Minthogy pedig egyik sem érzi, s egyik sem is tarthatja kiváló hivatásának a rendezőséget, egyik sem igen ügyekszik e téren szerezni babérokat. Hogy a föladat nagy és temérdek ismeretet, folytonos tanulmányt, szüntelen való utánjárást követel, azt könnyen elképzelhetni. A darabnak begyakorlásáról nem is szólunk, csak kiállításáról, külső díszítményeiről, mi a mostani külső fényt és díszt kívánó világban nem utolsó dolog.

Színpadunkon vegyest játszák a francia, német, angol életből vett vígjátékokat, a történet legkülönbözőbb koraiból vett drámákat és tragoediákat, elkezdve Holofernes-Judith korától és a görög hajdankortól a legújabb időkig. Gyakran megtörténik, hogy a viselet, díszítés nem hű a valóhoz és történeti igazsághoz. Azonban a mellett, hogy itt nem tévednek rendezőink oly gyakran, mivel van a színháznak arra való könyve, melyből a különböző korok „costüm”-eit színezett rajzokban s aprólékos leírásokban fölkutathatják; – maga a közönség nem lévén jártas e tárgyban, nem botránkozik meg. A művészetben pedig a mi a közönség illusioját nem zavarja, nem lényeges hiba. A tudósok úgy sem igen látogatják színházunkat, s csak ők láthatnák a tévedést.

Azonban nemzeti tárgyú színműveinkre nézve, melyek az előadást valóban megérdemlik, követelőbbek lehetünk.

A nemzeti viseletet a pesti nemzeti színházban minden korból híven kellene felmutatni, nem a közönség kedveért, mely itt sem botránkozik meg a hűtlenségeken; mert hisz fájdalom! – még a szakavatottabbak közől is kevés van, a kit részben határozott részletes ismerettel bírna. A közönség illusiója nem igen zavartatik, ha az erdélyi fejedelemségek korabeli szereplő oly magyar ruhát visel, mint a Kálmán király korabeli. Csak a figyelmesebb s gondolkodni szeretőbb előtt tetszik különösnek, hogy a legkülönbözőbb korbeli darabokban az öltözetek oly hasonlók egymáshoz, holott tudva van, hogy a magyar öltözet is 5-6 század alatt több változáson ment keresztül.

Tehát az illusio megrontása ellen kevés panaszunk lehet. Nem is megrovást akarunk kimondani. A drámában fődolog a szenvedélyek hű előtüntetése és fejlesztése, s ehhezképest a ruha és díszítmény igen mellékes dolog marad. Mi csak *óhajtást* akarunk kimondani.

Vajha a nemzeti színház e mellékes dologban is sokkal több hűséggel, aprólékos lelkiismeretességgel járna el! – Valamint az egyesnél a kisebb dolgokban való lelkiismeretesség becsülést von maga után, az egész ember jellemének saját méltóságot kölcsönöz, úgy intézetünk méltóságának emelésére is sokat tenne, ha némely apró részletekben is kitűnnék a teljes figyelem, szorgalom és ügyekezet. A csekélységek elhanyagolása, ha észrevétetik, nem csekélység többé, mert *hanyag-*

ság. A csekélységekben való lelkiismeretesség ismét nem kicsinyesség, mert figyelemre, ügyekezetre mutat.

A rendezőségnek nem csekély dicséretére válnék, s színházunknak nagy szolgálatot tenne, ha nemzeti drámáink külsőségeiben alapos ismeretet, történeti hűséget látnánk.

Igaz, hogy az öltözék mellékes dolog, s a nem hű öltözék sem rontja a közönség illusióját; – de nem emelné-e, nem a színdarab, hanem az előadás becsét és a nemzeti színház méltóságát, ha a nemzeti múlt iránt a lehető legnagyobb kegyeletet tanúsítná az öltözékekben is? Akkor, a mi művészi szempontból mellékes dolog, egyszersmind érdekes tanulmány tárgyává lenne. A közönség, mely most közönyös e külsőség iránt, akkor a legnagyobb érdekkel szemlélné azt. Íratnék ki csak a színlapra, hogy az öltözék, a díszítmény teljesen hiteles adatok nyomán egészen a korhoz van alkalmazva, s az előadás egyszersmind híven fogja felmutatni őseink külső szokásait, a színház egygyel több jelét mutatná annak, hogy valóban nemzeti színház, s kétségtelen, hogy a közönség is a szép kiállításon, díszítményen sokkal nagyobb mértékben kapna, mint jelenleg.

Mi elvileg ellenségei volnánk annak, hogy csak a díszítmények pompája csábítsa közönségünket a színházba, – úgyis egyik gyöngéje, hogy nagyon szereti a külsőséget. De ha a díszítmények egyszersmind tanulságosak, történetileg hívek volnának, a nemzeti történet iránti kegyeletből megbocsátnók, hogy a költészet mellett a külsőség is fölhasználtassék csalétekül, annyival inkább, mivel ez épen nem zárná ki az előadás szellemi részének lehető legnagyobb tökélyét is.

A csábítás igen nemes eszköz által történnék, – s ha a nemzeti színház nagyobb költségekbe verné magát, nem nevezhetné senki pazarlásnak. Ha az operákat, balleteket fényes díszítményekkel látják el, az *egyenjogúság* is megkívánja, hogy a dráma is hasonló fénynyel vétessék körül. Az eddigi eljárás mellett már a csupa felöltöztetés is hallgatva azt hirdeté, hogy a dráma színházunknak csak *mostoha* gyermeke.

[II.]

Arra, hogy színházunkban a dráma elsőszülötti jogához és rangjához illő külfénynyel jelenjék meg, mindenekelőtt megkívántatnék, hogy az igazgatóság nagyobb költségeket fordítson kiállítására. Szavunknak sikerét remélvén, azon ellenvetésre is felelnünk kell, hogy így a színház az igen nagy számú eredeti művek kiállítását költséggel nem győzné, feleljük pedig, hogy csupán azon művekre nézve kívánjuk e fényes kiállítást, melyek hosszabb színpadi életet ígérnek. Nem minden eredeti művet óhajtunk ily kitüntetésben részesíttetni, már csak azon okból sem, hogy az érdemes és kitűnő műveket annál nagyobb fénynyel lehessen kiállítni. Első tehát a helyes megválasztás, ha t. i. javaslatunk elfogadtatik. – Másik szükség volna, hogy legyen a színháznak szakavatott, s a tanulmányban és ügyekezetben buzgó *egyetlen egy* rendezője. Csak ez helyezhet dicsvágyat foglalkozásába, ez érezheti magát felelősnek, ez nem fogja kímélni a fáradságot, hogy a darabok minden tekintetben a színház méltóságának megfelelően állíttassanak ki.

A nemzeti ősi szokások ismerete nem mindennapi tanulmányt és utánjárást követel. Azokat nem írták le külön a színházi öltözék-könyvekben. Azok tudomá-

nya elszórva hever a könyvtárakban s a kevés történetbúvár agyában. – Vajjon melyik színi rendezőnk veszi magának a fáradságot, hogy a csak Pesten levő három nagy könyvtár poros foliansaiban alapos ismeretet szerezzen magának a „costumök”-re nézve, vagy elmenjen a tudós társaság egy egy avatott tagjához, hogy e kétes dolgokban felvilágosítást kérjen?

Ez addig nem lesz meg valószínűen, míg egy állandó dramaturg nem alkalmaztatik a színházhoz, kinek egyéb dolga ne legyen, mint a rendezés.

Meg vagyunk győződve, hogy e részben egy ember épen oly érdemeket szerezhet, mint a legkitűnőbb színész, hogy egy magyar *Kean* Károly, ki Angliában mint rendező lett nevezetessé, nem fogja irigyleni egyik színész babérait is.

Kean Károly nevét hoztuk fel, s kinek nevét hozhatnók föl méltóbban e tárgyról szólva?

Kean az, ki a közelebbi évek alatt Shakespeare halhatatlan színműveit a legszélesebb értelemben vett közönség előtt egészen újakká s tán vonzóbbakká tette mint valaha voltak. „*Macbethet*” egyik évben húsvéttól őszig adatta folyvást minden este. Az idén a „Vihar”t, „II. Richard”ot s a „Nyáréji álmot” vette körül új fénynyel és külső ragyogással. A díszítés szemtanúk állítása szerint óriási, s mint mondják, a ki nem látta, alig képzelheti mily tökélyre vitték a londoni színházakban a díszítést, így a „Vihar”ban valódi tengeri hajó jelen meg a színpadon s annak csúcsáról tartja magán beszédét egyik szereplő. Ez magában szép és mutatja, hogy a színház és rendezője mily becsületben, mily áldozatokra érdemeseknek tartja a hazai irodalom remek műveit.

Ez nem elég. Kean roppant tanulmányt fordított a történet különböző korainak tanulmányozására a külső viselet ismerete szempontjából. Nem csak a könyvtárakat, múzeumokat tette tanulmánya tárgyává, hanem Anglia minden nevezetes történeti és régiségtani tekintélyével értekezett, kikérte tanácsokat s mindezt oly sikerrel használta fel, hogy a vezetése alatt álló „Princess’” színház történeti előadásai az öltözetek, bútorok s más külsőségek tekintetében tanulmányosabbak akármely régiségtani múzeumnál. A mit a múzeumban elszórva s sok utánjárással lehet tanulni, a Princess’ben együtt s minden fáradság nélkül látni. – Kean így nemcsak egyik legjelesebb régiségtani szaktudós, hanem egyszersmind hasonlíthatlanul többet tesz a régiségtani ismeretek terjesztésére, mint akármely más szaktudós társa. Ő e részben az a színi rendezők közt, a mi Walter Scott a regényírók közt. Így senki sem vonta kétségbe, hogy kiérdemelte a londoni régiségtani társulat kitüntetését: *Kean e társulatnak tagjává választatott!*

Kean példája épen annyira új, mint szép, s mert szép mindenütt, hol nemzeti színművészet van, a legnagyobb mértékben méltó a követésre. A díszítményt, mely eddig nagy részben szemkápráztató járulék volt, Kean így kellemes tanulsággá tette s megmutatta, hogy semmi sem hasztalan, ha úgy teszszük, hogy a maga nemében derék és helyes legyen.

Mi oly nagyszerű díszítményeket ki nem állíthatunk, mint a londoni *Princess*; de drámánk (csak a jobbat értve) több költséget érdemelne – megelégednénk, ha úgy volna kiállítva legalább is, mint némely új opera.

Hanem főkívánatunk e mellett, hogy fordíttassék nagy gond a történeti darabok kiállításában a történeti és helyi hűségre. Használja fel a rendezőség, (ha rendes rendezőség lesz), a lehető legjobb kútfőket, éljen szakavatott tudósaink tanácsával, hogy egész lelkiismeretességgel mondhassa a közönségnek: a mit látsz, azt valónak veheted.

Ez színházunknak dicsősége fogna lenni, s annak határozottabb színezetet, komolyabb jellemet adna.

De ugyanez egyszersmind nem a legkönyebb feladat, s csak a siker után látnók be, mily hátra voltunk e részben mind ez ideig.

E csupán csak gondolatébresztésül írt, de azért úgyhiszem igen gyakorlati eszmékhez még csak azt tesszük hozzá, hogy nemzeti irodalmunk igen kevés megállható drámai művel dicsekszik. De ha nemzeti drámánk a legvirágzóbb állapotban volna is, a világirodalom nehány legjelesebb műve épen oly figyelmet érdemlene, mint a hazai. Különösen Shakespeare műveit értem, melyeknek adatása soha sem fog kisebbségére, hanem csak hasznára válni a világ bármely nem-angol színpadának is. Ha Shakespeare nyelvünkre valódi magyarsággal s híven lesz lefordítva, azt csaknem épen úgy nevezhetjük kincsünknek, mintha Shakespeare magyar lett volna. A németek nem bírnak becsesebb *német* drámai gyűjteményt, mint a Schlegel-féle Shakspeare fordításokat. Azon erős lélek, emelkedett gondolkodás, az emberi szenvedélyek ismerete, mondhatni kimerítő festése, melyeket Shakespeare tragoediái állítnak elénk, viszhangra találnak mindig a mi közönségünknél is – csak az előadás legyen új s nem oly közönséges, hogy elmondhassuk: ezt már saját színpadunkon is szebben, jobban láttuk előadva. Csak a színház erőket kellene jobban megfeszítni, de mindenek előtt híven és jól fordíttatni le Shakespeare jelesebb műveit. Eddigelő csak „Julius Caesar" és „Coriolan" van kielégítőleg átdolgozva nyelvünkre. Tehát a shakespearei művekre is ki kívánnám terjesztetni a figyelmet s a hűséget a díszítésekben.

Természetes, hogy elejénte csak egy két jelesebb műnek fényes és hű kiállításával kellene próbát tenni. Természetes, hogy e nagy kísérleteknél szellemi tekintetben is a tehetségekhez képest minden követ meg kellene mozdítni – s ekkor nem kétkedünk oly látatja volna az előadásra fordított szorgalomnak és költségnek, hogy a többszöri előadást maga a közönség is kívánni fogná.

Ezek után még csak egyet. Ha mindjárt vesztéssel, áldozattal járna is, kötelesség volna bármely kénylegesen választott alkalomra egy két bravour-drámai előadást szervezni a színház összes erejének megfeszítésével. Szükséges, igen szükséges, hogy drámánknak is legyen legalább egy párszor évenkint oly nagy ünnepe, mint van az operának, midőn új opera adatik új díszítménynyel, vagy új énekes lép fel! Miért ne lehetne ily ünnep a színházi év kezdete, vagy a színház megnyitásának évnapja, melyen, semmit sem kímélve, a dráma valódi diadal-ünnepet üljön! Salamon Ferenc.

110.

[Salamon Ferenc, *Meg akarok halni*, Pesti Napló 1857. szept. 18. 212-2300. sz.]

Meg akarok halni

Eredeti vígjáték 1 felvonásban. Írta *Kövér Lajos.* (Először adatott a nemz. színpadon sept. 14-kén.)

Senki sem vádolhat azzal, hogy keresve keresem a hibát. Nem kell azt keresni; ott van mindjárt a darab elején. Hibából indul ki: s hogy bírálata hibáztatáson kezdődik, oka nem én vagyok. A főszemély mindjárt elejénte fölfoghatatlanná van téve.

A darab elején megtudjuk, hogy az előtte való nap a főszemély, egy szép fiatal ember, valamelyik vendéglőben egy vitának vala főtanúja, melyet ott bizonyos kisvárosi kör az öngyilkolás fölött folytata. Egyik rész azt vitatta, az öngyilkosság gyávaság. A másik fél, hogy ahhoz nagy bátorság kell. Ez utóbbiak közt vala a vidéki város orvosa is, ki nagy ékesszólással védte a Werthereket és Catokat. Szó beszéd közben az orvos azt mondá többek közt, hogy oly mérget tud készíteni, mely az embert biztosan és gyorsan menti meg a földi lét minden bajaitól.

A nevezett fiatal ember, *Fegyneki*, nagy figyelemmel kísérte a vitát, mint azon utas, ki ismeretlen vidékre vágyva nem tudja, az utat s körülötte épen arról foly a beszélgetés. *Ő meg akart halni.*

Másnap a – darab kezdetén – Fegyneki az ifjú Lendvai képében belép a színpadra, mely épen az öngyilkosság védelmezőjének, az orvosnak szobáját ábrázolja. Itt találja a becsületes orvost (Szilágyi), ki elégedetten él hat gyermekével együtt, kik közt a legidősebb egy 20 éves leány. Fegyneki mindjárt első fölléptével azon kezdi, hogy az orvos, úgymond, tegnap szépen védte az öngyilkosságot. Látja továbbá azt is, hogy terhes családja van, melynek mentől nagyobb örökséget hagy, annál jobb. – Azért íme itt van 20 ezer forint, ez árért adja neki a tegnap említett mérget; mert ő halni akar. Ezt az ifjú oly nyugodtan, oly határozottan adja elő, mintha arról volna szó, hogy Kerepesre akarván utazni, 20 frtért legyen szíves átadni neki equipage-át. Fegyneki előadása oly nyugodt, értelmes, magaviselete oly józan, hogy se a néző, se Marai orvos nem láthatja rajta az elmebeli háborodás legkisebb jelét is. Higgadt, józan, komoly szándékú ember áll előttünk előadása és magaviselete modorából ítélve.

Most már az a kérdés, hogy egy esze ily teljes birtokában levő ember, minő gondolatoknál fogva jöhetett ez orvoshoz, kit semmi oka sincs nem becsületesnek tartania, s ily forma rövid határozott ajánlattal állani elébe: Uram, itt e 20 000 frt, add nekem mérgedet, én tisztán bevallom, hogy halni akarok.

Az ifjú ez ajánlata több oldalról valószínűtlen. Ha az öngyilkosság nem jár is mindig elmebeli megzavarodással, természeténél fogva titkolózó. Van elég fájdalmas példa rá, hogy az olyan is, ki e szándék ébredése előtt elveszté eszét, s tébolyodott állapotban lepte meg a borzasztó eszme, minden egyebet kibeszélt, csak szándékát nem. Nem hisszük, hogy legyen orvos, kihez komolyan e kerek felszólítást intézték volna.

A lélektani hibát neveli még azon anyagi körülmény, hogy Fegyneki nem volt kénytelen az öngyilkosságnak épen e nemét választani. Könnyebben minden gyanú eltávolításával választhat vala pisztolyt. – Valószínűtlen, ha Fegynekit romlatlan embernek képzeljük, hogy ő még bűntársat is akart volna szerezni. Daemoni öngyilkos lenne az, ki egyetlen bűntényre, melyre maga is elég, még mást is bűnössé tenne. Az öngyilkosságot elkövetők sokkal szerencsétlenebbek, semhogy e gondolatra mennének.

Azt hisszük e lélektani szempont kizárja azon még lehető ellenvetést is, hogy Fegyneki azért folyamodott oly bizton az orvoshoz, mivel ezt igen rosz, megvesztegethető embernek tartotta. Fegyneki az orvost derék embernek tartja; de ha feltesszük is, hogy romlottnak hitte, miért akart, midőn maga nem volt rosz ember, egy másikat gazdagítni, s ennek fejében egygyel több vétekkel terhelni?

Meg lehetünk hát győződve a felől, hogy ha valaha hasonló ajánlatot tett valaki egy orvosnak, szándéka nem volt komoly, hanem bizonyos önző célból csak demonstratio akart lenni az ajánlat.

Hogyan képzelhessük most magunknak Fegynekit? – Be lehet rá bizonyítni, hogy szándéka nem volt színlett s lépése nem akart demonstratio lenni. Másfelől úgy viseli magát, mintha szándéka nem volna komoly. Tehát sem komoly, sem színlett. A dolog valóban képtelen volna, ha nem tudnók, hogy itt csak egy egyfelvonásos színmű kedveért van így elrendelve a fenebbi jelenet. Ha e jeleneten jól-roszul keresztül esünk, gondolhatta a szerző, majd a vígjáték többi része kedveért a hallgatóság, mely nem szokott szőrszálhasogató lenni, elnézi a zavaros expositiót. Azonban, ha a szerző csakugyan így gondolkodott, nagyon tévedett. Ez első hiba egész végig rosz hatással van a nézőre, – habár egy nagy rész nem is tud magának számot adni arról, miért nem tesz hatást a színmű.

Először és mindenek előtt Fegyneki e magaviselete egy másik, nagy szerepet vivő egyént tesz előttünk csaknem oly érthetetlenné, mint ő maga.

Ez pedig a már említett Marai orvos. E becsületes úri ember azelőtt való estve szónokolt az öngyilkosság mellett s erős védokokkal mutogatta, hogy az bátorságra mutat. Ő tehát nem tartá azt, mit sokan és főként az orvosok, hogy az öngyilkosság elmebetegségből foly.

Marai orvos mindjárt másnap egészen másként beszél. Miután Fegyneki előadta ajánlatát, e fiatalt betegnek tekinti, kit csupán homoeopathicus labdacsai fognak kigyógyítni az öngyilkolási mániából. Tegnap az öngyilkosság elszántság és bátorság, szóval valami szép és emelkedett lélekre mutató tett volt, ma már kedélybetegség, mely a gyomor megromlásából, vértorlódásból, szóval az allopathia következtében áll elő! Az orvos az egész darabon át mindig labdacsaival akarja kigyógyítni az ifjút. Ha valaha, úgy épen e fennevezett jelenetben győződhetett vol-

na meg az orvos Fegyneki józan és elszánt magaviseletéből, hogy az ember hideg számításból lehet öngyilkos. Fegyneki semmivel sem jogosítja fel, hogy betegnek tartsa akár az orvos akár a néző.

Fenebb már érintém, hogy Fegyneki az orvost derék embernek tartja, mint szavaiból kitűnik. De azon tette, hogy őt oly határozottan s csaknem kétely nélkül akarja egy bűn elkövetésére rábírni, azt mutatná, hogy az orvost ő a legromlottabb emberek egyikének tartja.

Az orvos erkölcsi érzete iránt Fegyneki agyában élő zavar kis mértékben a nézőre is elragad. Midőn neki az ajánlatot teszik, becsületérzésnek semmi erősebb fellázadását nem látjuk, – később sem veti szemére az ifjúnak, pedig a kigyógyulása után sem kér töredelmes bocsánatot e rendkívül sértő ajánlatért.

Szerencse, hogy az orvosnak nem jutott eszébe cselhez folyamodni, midőn az ajánlatot teszik neki. Hogy nem látszott, mintha rosz néven venné a bántó ajánlatot, annak később nagy hasznát veszi – a szerző.

Az orvos *szép szerint* visszautasítja Fegyneki ajánlatát. Ez eltávozik s már az utcán is van, midőn az orvosnak hirtelen egy csel jut eszébe, mely által megmentheti az ifjút. Az ablakból visszainti őt. Ő meggondolkozott, úgy mond, az alku áll. Maradjon csak a fiatal ember egy félóráig az ő szobájában, ő addig elkészíti a kívánt mérget. Az orvos távozik, Fegyneki az orvos szobájában várakozik rá.

Csak mellesleg említettük fenebb, hogy Marai orvosnak egy 20 éves leánya volt. Ez a most halni vágyó Fegynekit rég ismeri, rég rávetette szemét; – de Fegyneki egyátalában nem ismeri őt.

Az orvos leánya végig hallgatta az oldalszobából az atyja és Fegyneki közt folyt párbeszédet. Mihelyt Marai eltávozik egész elszántsággal jön elő, hogy az ifjút a sír széléről Marait, édes atyját pedig egy bűn örvényéből rántsa vissza. E jelenet a darab nagy részét teszi. Hosszú és unalmas – mert egy része csupa okoskodás.

A házi kisasszonynak sikerül nagy nehezen az érzéktelen ifjút szóra bírni s számadásra vonni, miért akar meghalni.

Fegyneki *életuntságot* ad okul. Gyűlöli a világot, embereket, nem talál örömet, érdeket: nincs miért tovább élnie! Az ablakhoz megy, kimutat az utcára. Elmondja, hogy a kiket az utcán lát, mind nyomorú férgek, ha szíveikbe tekintünk. Amott két rokon mosolygva üdvözli egymást, pedig az ifjabbik alig várja, hogy az idősebb meghaljon és vagyona rá szálljon. – Amott egy másik tán templomból jön, pedig szenteskedése csak tettetés stb. Ez előadásban a fő mit sajnálnunk kell, az eszmék mindennapisága. Azonban most Laurán van a sor, hogy az emberi szív és élet szép oldalai felett tartson értekezést. Midőn Laura megy az ablakhoz s azon kimutat, arcából olvassuk, hogy valami szépet, eredetit, megindítót fog elmondani: a néző egy pillanatig nagy várakozásban van. Azonban csalódunk! Laura nem azon szép vonásokat tárja föl előttünk az életből, melyek mindennapiságuk miatt fel se tűnvén, midőn azokat egész világításban mutatják föl, közelségük a valódiságuk által lepnek és indítnak meg. Mennyi ily elrejtett s pedig oly közellevő vonás van az életben! – Laura kivételes eseteket hoz föl, melyek oly ritkák, hogy a színpadon elmondva valótlanak és minthogy kétség fér hozzájuk, hatástalanok.

Amott egy ifjú, mond Laura, szándékosan kerül bizonyos házat. Ezt azért teszi, mivel azon hát lakóit egészen ő segítette föl, s most nem akarja magát annak tenni ki, hogy a hálára-kötelezettek köszöneteiket fejezzék ki! (Az ily dolog nem az életben, hanem a gyermekek olvasókönyvében szokott olykor előfordulni). Amott, folytatja Laura, egy szegény szobaleány megy az utcán. Ez korábban nála szolgált. Egy vagyonos fiatal kérte meg; de a szobaleány, mert nem szerette, nem akart nejévé lenni. – A néző nem tartja igen épületeseknek e példákat; de Fegyneki az első védsáncból ki van verve – meggyőződik, hogy elmélete, mely szerint minden ember rosz, tovább becsülettel nem tartható.

E csupa életphilosophiai elcsépelt maximákkal s bármi kézügybe akadott példákkal folytatott csatározás meglehetős unalmas; mert száraz okoskodás.

Mintha érezte volna az író, hogy e száraz elmélkedés nem illik a színpadra, azt gondolatainak minden összeszedése, képzeletének minden munkába hozatala nélkül írta meg. A mi hirtelen eszébe jutott mintha kényszerítve lett volna a sietésre, rögtön papírra tette. A jelenet eddig leírt részében a szerző „dormitál."

Most Fegyneki elbeszéli, miért akar tulajdonkép meghalni. Ő milliomokat örökölt; – de csaknem mindenét elpazarlotta, s hogyan viselhesse még e „rászakadt élet"et! Ezzel a mi fiatalunk a halált kívánó okok legbelső fellegvárában képzeli magát. De az elszánt ostromló innen is kizavarja. Fegyneki jeles festő, mond Laura, a zongora játékban virtuóz, s ha gazdagsága által nem ragyoghat is, tehetségei dicsőséget, s elég becsületes életet biztosítnak számára. – Mindez egyszerű és igaz – Fegyneki is úgy találja. Ez egyszerű igazság annyival meglepőbb, mivel itt Laura azt is elárulja, hogy ő már régebb ismeri őt s rég érdeklődik iránta! – E fölfedezés nagy zavarba hozza Fegynekit. Laura, a 20 éves hajadon a legértelmesebb színpadi nők közé tartozik, kiket valaha Komlósi Ida akármely német vígjátékban személyesített. Az utóbb érintett okoskodás az ifjú védokainak legerősebb védbástyáját röpíti a levegőbe, s Fegyneki a legkétségbeejtőbb kirohanásra szánja el magát: *hazugsághoz folyamodik*. Ő szeretett, úgymond, de szerelme nem viszonoztatott, a miből a következik, hogy *neki meg kell halnia*.

E váratlan kirontásra az ellenség ingadozni kezd. Laura a szó teljes értelmében – elpirul, s ha beszélyben szerepelne a keserű csalódás, egy pár csillogó könye tolakodnék elő szempillái alól. Laura zavarba jötte oly nyilván való, hogy a karzaton levők is tisztán láthatták, mennyivel inkább a mellette levő Fegyneki. Hogy a leány érdeklődik iránta ezt Fegyneki már látta fenebb is, hogy szereti őt ebben többé nem kétkedik. Fegynekit saját győzelme fegyverzi le. Egyszerre szerelem támad benne. Szerelmessé lenni, megbánni és bevallani hazudását egy pillanat műve. Egymásnak szerelmet vallanak – s az ifjú vissza van rántva a nyílt sír partjáról. – E jelenet fő részét teszi ez egész vígjátéknak – itt dől el mint látjuk a fiatal sorsa s bukik meg öngyilkolási szándéka. Nem szükség mutogatnunk, hogy az eszme alapjában szép és költői is, mely a vígjáték központját teszi. Az öngyilkolási szándékot a szerelem, e színpadi universalis gyógyszer oszlatja szét. E jelenet azon része, midőn a szerelem elárulja magát is ez ifjúban ez érzelem támad a kivitelben is elég jó s fénypontját teszi a darabnak. Csak az a kár, hogy mint a fenebbiekből kitűnik, hosszú s unalmas párbeszéd után érünk ez érdeklő ponthoz.

Midőn a szerelmi vallomások épen javában folynak, a dolog hirtelen más fordulatot vesz. Egy rendőr jelen meg két katonával, hogy Fegynekit, mint politikai szökevényt bekísérje. Ez meg is történik Laura nagy fájdalmára.

Az orvos volt az, ki mint tudjuk a méreg elkészítése ürügye alatt távozván el félórára, ide utasítá a rendőrséget. Terve az, hogy az öngyilkosságot tervező fiatalt vagy két hónapra hűsre tétesse s ezalatt homoeopathikus lapdacsaival gyógyítsa ki. Az ifjú elkísérése után az orvos megjelen, s maga, a befogatás kieszközlője épen annyira megijed, mint leánya, midőn megtudja, hogy a fiatalt, mint politikai bűnöst fogták el. – Nem tudjuk, miért hozta bele a a szerző a játékba ez új fordulatot. Az orvos aggodalma legfeljebb arra való lehet, hogy igazolja a nyomban következő görcsös nevetést, midőn az orvos és leánya ablakából látja, hogy a rendőrség az ifjút szabadon bocsátotta! A nevetés azonban minden elébbi aggodalom mellett sincs eléggé indokolva s az öröm nem ragadja magával a nézőket. A nevetés még bántóvá is lesz Fegyneki részéről. Még kívülről halljuk őt nevetni! Merőben képzelhetetlenné válik előttünk az ifjú, ki csak egy negyed órával előbb szabadult meg az öngyilkolás setét gondolataitól, kinek ugyanazon negyedórában támadt szívében egy új érzelem, mely életének más irányt ad, s ki míg befogatáson is, keresztül ment. Hogy képes ily ember hahotázva nevetni! Nevetése szomorítóbb, mint előbbi halálos komolysága. Csak most hisszük őt valóban elmebetegnek, midőn gyógyultnak kellene tartanunk! Még bántóbb e nevetés, ha eszünkbe jut, hogy a fiatalnak most mindenekelőtt töredelmes bocsánatot kellene kérnie az orvostól, kin ugyanazon félórában, pénzbeli ajánlata által a legnagyobb méltatlanságot követte el. Azt hisszük ez az oka, hogy nevetése a közönség nagyrészére nem ragad el, sőt visszataszító. Kövér több vígjátékában láttuk a nevetés indokolatlan alkalmazását, s azt hisszük szerző azon tévedésben van, hogy a vígjáték vígabbá válik ha a szereplők bármi okból nevetnek. Pedig jobb, ha a színész nem, csak a közönség nevet. A színészt csak ott kell nevettetni, hol teljesen bizonyos, hogy a közönséget magával ragadja.

Nem szükség elmondanunk, hogy a mese a fiatal pár boldogulásán s az öreg orvos beleegyezésén végződik. Nem ereszkedünk ki az utolsó jelenet leírására, melyben Laura és Fegyneki maguk maradván, ez a legmindennapibb életben is nagyon esetlen párbeszédet folytat Laurával. „Én még nevét sem tudom kegyednek”, így kezdi Fegyneki a párbeszédet. A néző úgy is elképzelhetné, hogy a szerelmesek előbb utóbb megkérdeznék egymás nevét. Sokkal jobban érdekelné a közönséget az ifjú új lelkiállapotját látni, – a mit azonban szerző nem tár föl előttünk. A költőtől az indulatok érzelmek hű festését várjuk, akár szomorú, akár vígjátékban. Szavaiknak híven kell jellemezniük az egyént, a lelkiállapotot. Ekkor soha sem lesz a párbeszéd mindennapivá, soha se jőnek zavarba a szereplők, mit mondjanak egymásnak.

A darabban nincs comicum, s habár dicséretesnek tartják, hogy szerző lélektani alapra ügyekezett fektetni meséjét, világos, hogy nem volt célja az öngyilkolást nevetségessé tenni. Az úgynevezett francia társalgási vígjátékok legtöbbet ártanak a vígjáték-irodalomnak. Azok elmésséggel és szellemdús megjegyzésekkel akarják pótolni a comédia éltető elemét. Valódi mélyen ható festmények helyett

az emberi lélek életéből az elmésségek és paradoxonok cifra röppentyűit látjuk, melyek csak egy pillanati mulattatásra szánvák.

Kövér e francia iskolát vallja magáénak; – de nyilván való, hogy nem jár tehetségének megfelelő úton. Társalgási párbeszédeit nem jellemzi az elevenség; az elmésség nagyon gyéren csillámlik fel; az életből ügyesen, és az életre nagy ügyességgel csinált paradoxonok, ez álgyémántok, melyekben a franciák többnyire kitűnnek, aztán ismét az elegantia, a styl rendkívül ügyes fordulatai, melyben ismét többnyire jelesek, Kövérnek nem erős oldalai. A francia írók a hibáig viszik az eredetiség s a hatásos szavak hajhászatát. Kövér darabjai pedig épen a túlságos keresetlenség s a styl merő formátlanságában szenvednek. Ő egészen elhanyagolja styljét, sőt nyelve a leggyengébb s gyakran hibákkal is terhelt prózák közé tartozik. Így a franciák azon tévedését, hogy a társalgási vígjátéknak annyira *finomnak* kell lennie, hogy comicum se legyen benne, átveszi ugyan, de jobb s legalább csillogó tulajdonaikkal nem dicsekhetik, sőt úgylátszik, nem is ügyekszik bírni.

A fenebbi darab, bár magva, mint láttuk lélektani, a compositióra, az érzelmek hű festésére, az indulatok valószínű előállítására, a stylus és nyelvre való figyelem nélkül íratott. – E kis vígjátékra ennyi megrovást halmozni nem volna érdemes, ha ebben a már előttünk jól ismert író nehány általános gyengéjét nem látnók újra felmerülni, s nem látnók helyén gondolatébresztésül irányára nézve észrevételünket elmondani. Salamon Ferenc.

111.

[Salamon F., *Prielle Kornélia a nemzeti színpadon*, Pesti Napló 1857. okt. 13. 233-2321. sz.]

Prielle Cornelia a nemzeti színpadon

(Oct. 11. „*Cigány.*" Írta Szigligeti.)

A darabban a parasztlegény, ki minden ok és Jago nélkül lesz hirtelen Othellová, s a cigány leány, ki nem elég motívummal lesz Opheliává, a színpadi absurditások közé tartozik. Egyedül egésséges a vén „cigány" szerepe, melyet Berzsenyi több eredetiséggel játszott, mint a „Bácsit" játszta. Nem játszott ugyan túlzás nélkül, – a mi az érzelmek kifejezését illeti, de a túlzást nem nevezhetjük torzításnak. A játék nem volt mindig találó és biztos, de sértővé sem vált, s általán kielégítőbb, mint azon „Zsiga," kit Szilágyi Sándor játszik. – *Priell Cornelia* szép, finom és eszményítő játékával szerepe bántó valószínűtlenségét sokat enyhítette, s a lakodalmi őrülési jelenetben megható is volt: egyszerűséggel, finomul és kifejezően játszott. Ismét a magáhoztérés jelenetében, midőn először a szelíd tébolyodást, határozottan félreérthetetlenül mutatta fel, hogy a legszigorúbb bírót is kielégítheté.

Szavalata, főleg éneklése az őrültségi jelenetben megható volt. Ily költői felfogással még nem adatott elő e jelenet. A gyermetegség a fájdalom tiszta kifejezése volt e szép halk ének.

Priell Cornélia arcjátékát, hangját, mérsékelt mozdulatait, csinos testalkatát egyenkint mind említettük. Ő a természettől nemcsak sok művészi kész adománynyal van megáldva, hanem a mi több, külső és belső tehetségei szép öszhangban állanak. Játéka főérdeme az öszhangzás, az egység. Nem magas, de igen csinos és szép arányú külseje, szelíd, nemes és fogékony arca, nem erős, de igen kellemes csengő hangja kerek művészi egészet tesznek, melyen, meg kell adni, a mesterkélés mit sem ront. Más kérdés, hogy e szép, s mint látszik maga a természet által öszhangzásba hozott adományokat fel tudja-e eléggé használni, hogy ki vannak-e azok fejlesztve azon fokig, melyre fejleszteni lehet. Nem kezdő színésznő áll ugyan előttünk, hanem a művészi haladás útja nincs bezárva, s ezért magának a művésznőnek sem lesz kárára véleményünket megmondani. – *Prielle Cornéliában,* mint többnyire szokott lenni, épen legszebb tulajdonának túlsága teszi a hibát: – e legszebb tulajdon, mint mondtuk, az öszhang, s e hiba némi egyhangúság, bizonyos egyformaság. Nemcsak egyes szerepeiben vettük észre, hogy azokban nem emel ki mindent, a mit ki lehetne emelni, nem marquiroz mindent, a mit marquirozni kellene, hanem különböző szerepeit is némi egyformasággal játsza. Nem annyira szerepeihez alkalmazza magát, mint szerepeit alkalmazza magához. Így igen felfogható, hogy bár művészetében van eredetiség, de több inventiot kívánnánk, több megkülönböztetést a részletekben. Minden kedélyesség s érzelmi fogékonyság mellett, s a szép hang mellett is, a hang olykor-olykor nem fejez ki annyit, mennyit kellene s néha a játék sem oly hathatós kifejezésű, mint óhajtandó volna. A mesterkélés hiányát, oly színésznőnél, ki vidéki színpadok növendéke, méltán emelik ki; – mert ő nem sajátította el mások ferdeségeit; – de e tüneményt talán az teszi érthetővé, hogy mint saját jelesebb színészeinknél tapasztaltuk, gyakran megtörténik, hogy némelyek a természettől oly határozott és kiváltságolt egyéniséggel vannak megáldva, hogy azokon a rosz s néha a jó példának is kevés hatalma van. Jobb művészeink egy része ú. n. naturalista volt, kik a művészi tanulmány első lépését, az önismeretre törekvést, sem tették meg – gyakran abban akarván kitűnni, a miben kitűnők nem lehettek. Azonban ezt nem vitatjuk Prielle Cornéliára nézve. Nem ismerjük pályája különböző fokain s első diadalteljes feltűnésének emléke sem áll előttünk oly tisztán, hogy haladásáról s így tanulmányi képességéről szólhatnánk. Most is, mint minden hasonló alkalommal, csak a tanulmányt mint tényezőt akartuk felemlíteni, mely nélkül volt már több becses színészünk; de a mely nélkül a tehetséget tetőpontjára emelni s a valódi művész nevet kiérdemelni nem lehet.

Vendégünk, kinek sajnálattal mondunk búcsút, bár nem áll még művészete tetőpontján, bár haladhat még: meglett, kész színésznő, kiről határozott véleményt lehet mondani. Kedélye, érzelmei köre s fenemlített, ezzel öszhangzó adományai kimutatják számára a szerepkört, melyben kitűnő, s mint előbbi alkalommal érintettük, színpadunkon versenytárs nélkül áll. Sem a tragicumban, hol nagyobbszerű szenvedélyeket erőteljesen kell kifejezni, sem a teljesen határozott éles körvo-

nalú, ú. n. marquirozottabb szerepekben nem felelhet meg teljesen a feladatnak. A szelídebb érzelmek körében maradó, a sentimentalis szerepek, a vígjátékokban és újkori drámákban az ártatlan leányok valódi szerepei. Még a virgonc elevenség, a csintalan és erősebb körvonalú szerepek sem egészen felelnek, meg eddig szerzett képességének. A naiv és sentimentalis szerepben legjobb színésznőink mellett áll. Művészi arcképét nem nagyobb kiváló vonásúnak, nem erős színekkel rajzolandónak képzeljük, hanem bájos szelíd vonásokat mutató miniatúrának, melynek fő vonzereje a színek öszhangjában, a vonások szelídségében áll. Nem a nagy, lelkesedésre ragadó, hanem a kellemes, sympathicus tünemények közé tartozik. Eleven társalgási szerepekben nem lépett fel; így nem határozhatjuk meg, hogy e szerepek hatalmában állanak e? s bár az elegantiát, nemességet mozdulatában fel nem ismernünk lehetlen volt, mégis azt hisszük, hogy az úgynevezett „salon-hölgyek” szerepében kevesebb szerencsével léphetne föl, mint a szerényebb, egyszerűbb természetesség korlátai közt. Nem mondjuk, hogy a fenebbi nemben is tanulmány és gyakorlat által nagyobb otthonosságot nem szerezhetne, – hanem mi nem a jövőről, csak a jelenről és meglevőről szólhatunk jelen tapasztalataink után; a tanulmányképesség, e ritka dolog színészetünkben, csak hoszszabb ismeretség után tűnik ki. Szerepköre, mint látjuk, magában nem nagy; – de mivel ilynemű szerep csaknem minden drámában és vígjátékban van, alig van oly drámai előadás, melyben hozzá való szerepet ne lehetne kimutatni.

Ismételve mondjuk ki azon óhajtásunkat, hogy ezen a maga nemében jeles és oly sok részvéttel fogadott művésznő, színházunknál vagy szerződtessék, vagy alkalom adassék minél gyakoribb vendégszereplésére. Egyszersmind nem nyomhatjuk el abbeli sajnálatunkat, hogy az eddigi igazgatóság az új szerződtetések alkalmával, nem kirekesztőleg művészi szempontból indulván ki, az összes magyar színészetnek nem legjelesebb tagjait szerezte meg színházunk részére, melynek mindenben példányul kellene szolgálnia s az egyetlen állandó, országos színház közönségének mindig a lehető legjobb tehetségeket felmutatnia. Salamon F.

112.

[Salamon Ferenc, *A kritika és Szigligeti motívumai*, Pesti Napló 1857. okt. 17–18. 237-2325., 238-2326. sz.]

A kritika és Szigligeti motívumai

Azt állítám legközelebb, hogy a Szigligeti „Cigányá”ban a paraszt legény és a cigány leány a színpadi absurditások közé tartozik. *Ok nélkül* lesz az egyik féltékennyé, a másik őrültté.

Szigligeti úr, a darab szerzője így felel. „Kik e darabot ismerik, tudják, hogy a paraszt legény féltékeny lesz 1. Mert szemtanúk állítják, hogy kedvesével a hajdút látták bezárkózni. 2. Mert ez a hajdú bolondulván kedvese után, folyvást utána járogat s az előbbi állítást nem tagadja; úgy tesz, mint némely szemtelen uracs, ki ha valamely szép nővel szutyongatják, kétértelmű mosolylyal vállat vonít; 3. Mert a pletyka és rágalom következtében, az egész falu ezt hiszi Rózsijáról. Ennyi úgy hiszem, magát Bölcs Salamont is elég ok volna féltékeny bolonddá tenni, nemhogy egy egyszerű paraszt legényt” stb.

Szigligeti úr mentsége semmi egyébről meg nem győz, mint hogy maig sincs tisztában azzal, mit nevezünk dramai motívumnak. Nem elég, bármennyi külső tényt hozni fel, a melyeknél fogva valaki féltékeny *lehet*. Féltékeny *lehet* valaki csekélyebb külső bizonyítékokra is, mint Gyuri a paraszt legény, sőt minden külső bizonyíték nélkül. Még arra sincs lényeges szükség, hogy valaki csak egy szóval is vádolná kedvesét. Ez utóbbi esetet is alkalmasint fel lehet drámává dolgozni. De a dráma és általán minden tárgynál, hol ember van a játékban, a motívumnak lélektani szükségességűnek kell lennie. Ki kell mutatnunk az indulatok és szenvedélyek támadásának és fejlésének elkerülhetetlen természetes rendét és módját. Kell lenni a dramai egyénben egy állandó *oknak*, mely folyvást működik s mely nélkül nem mondom természetes, de egyáltalán fejlést nem képzelhetünk. A külső esemény csak táplálja, támogatja a belső motívumot: a valódi motívumok mindig az emberi lélek, az emberi természet mélyében vannak. A külső okok, az események, különböző emberekre különbözően hatnak. Lehet például, hogy bizonyos dologtól bölcs Salamon megbolondulna, a minek Szigligeti Edvárd vagy én nem adnánk hitelt. Sőt többet mondok, lehet hogy mindhárman kijőnénk phlegmánkból valami oly dolog miatt, a mire egy Gyuri, az egyszerű paraszt legény azt mondaná: gyöngyház, ha leszakad lesz más!

Szigligeti úr fenidézett szavaiból látjuk, hogy súlyt fektet arra is, hogy Gyuri „egyszerű paraszt legény,” sőt Rózsi cigány leányra nézve is említi, hogy az *együgyű ész* könnyen jöhetett tömkelegbe. Ez második tévedése Szigligetinek. Előbb egy szóval sem említi az egyéni indokokat, melyeket e darabban hiában is keresünk, s aztán nyomban valakinek polgári állását, vagy iskolázatlanságát hozza fel motívumul! Mi az utóbbi tévedést csak annak éreztetésére hoztuk fel, hogy a polgári állás, vagy műveltségi fok is igen alárendelt dolog. Az érzelem világa ugyanaz nagyban véve a hercegi palotákban és a kunyhóban, s a ki azt hiszi, hogy a „sült parasztok” lelkének más törvényei vannak, mint a magasabb osztályúaknak, az igen felülegesen vizsgálta az embereket. – Szigligetit ezzel egy súlyos vád alól mentjük fel. Mert megengedjük neki, hogy egy paraszt legény *lehet* oly féltékeny, mint Othello, s egy cigány leány is megőrülhet szerelmi fájdalom miatt csak úgy, mint Ophelia s több okkal, mint nem tudom melyik grófné a Laube Essexében.

Nem azért neveztem én is Gyurit Othellonak, mintha e legény paraszt voltával nem tartanám öszszeférhetőnek a féltékenységet; hanem mivel maga a szerző nyilván Othellot tartá szem előtt. Maga az öreg Zsiga cigány is azt mondja a mit Othello apósa: hogy leányát megbabonázták, valamit itattak vele stb. Aztán Gyuri épen oly kevéssé akar hinni kedvese ártatlansági szabadkoznának, mint a mór.

Nehogy Szigligeti úr arra vesztegesse idejét, hogy nekünk a különbséget a velencei szerecsen és Gyuri közt mutogassa, elmondom magam is nagyjából. Legfeltűnőbb különbség, hogy egyik fekete a másik fehér. Lám ez is tesz valamit! A mór maga igen jól tudja, hogy ő fekete s ez is egy ok, hogy később ne higye magát annyira szeretve, mint egy fehért. Othello idősebbecske is, mint Gyuri; – a mi újabb *állandó* ok a gyanúra. Még többet is hozhatnánk fel, a motívumok közől, de legyen elég megemlítnünk azon nagy tóba dobott nagy követ, mely Desdemona apjának e szavaiban felejthetlenül áll a mór és a hallgató előtt: „Csak jól vigyázz rá mór! Tartsd szemmel minden léptét; – *megcsalta apját, s meg fog csalni téged is*." Felhozzuk-e a „becsületes" Jago jó barátság színe alatt folytonosan hintett konkolyait s Desdemona egyéniségét, mely épen ártatlan egyszerűségével éleszti a tüzet?

Még különbség az is, hogy egyik alakot Shakespeare, a másikat Szigligeti teremtette. *No az is valami*, mint a tót földesúr mondta. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy Szigligetitől épen oly nagyszerű művet várok, mint „Othello," hanem azt, hogy „Othello"t igaz költő, a „Cigány"-t pedig egy mai korbeli drámaíró csinálta. – Szigligeti urat tán meg fogja lepni, midőn a motívumokról lévén szó, felhozom a drámai nyelvet, s a fejlesztést is. Motívum, nyelv, fejlesztés: nemde igen különböző dolognak tetszik? Magam is annak vallom, csakhogy e dolgok szoros, elválhatlan összefüggésben állanak. Állandó belső motívum kell a fejlesztéshez, mely folytonosan hasson s szükség, hogy az egyénben legyen. Megfordítva természetszerű fejlesztés nélkül nincs a cselekvény motiválva. Erős belső motívum kell a drámai nyelvhez, különben nem lesz a szenvedélyek nyelve, hanem az, a mivel ebéd felett vagy pipaszónál élünk. A lélekben élő szenvedély erejének mekkoraságát csupán a szavak szerint mérhetjük meg, s a szenvedély nagysága indokolja a tetteket és a mi az egyénekkel történik. Az indulatok és szenvedélyek erőteljes kifejezése útján történő ily motiváláshoz nem kell épen Shakespeare, hanem múlhatatlanul költői tehetség kívántatik meg.

Állj elő most Gyuri, hadd lássuk, mit vétettél, hogy Szigligeti úr drámahőssé tett? – Ne szóljon a te gazdád, mert ő sokkal jobban szeret, semhogy ne szépítné, a mi a színpadon az ő hibájából történik! – Gyuri az egész első felvonáson keresztül, melyben nem nagy részt vesz, igen szereti Rózsit, s ez viszont szereti őt. Gyuri ez utóbbiról anynyira meg van győződve, hogy midőn arról van szó, hogy katonának vigyék, csak Rózsit sajnálja. „Ha rád gondolok, hogy fogsz te epekedni!..." (a 9-dik jelenetben.) Ismét (a 17-dik jelenetben) *Rózsi*: Hagyj el engem, velem ne gondolj. – *Gyuri*: „Csak nem vagyok pogány." Az egész első felvonásban *semmi jele sincs annak*, hogy Gyuri a hajdútól féltené Rózsit, még akkor sem hozza elő a hajdút, midőn arról van szó, hogy őt, Gyurit, katonának viszik. Gyuriban *oly kevéssé látjuk valami jelét annak,* hogy a *féltékenységre hajlandó*, mint Rózsiban, vagy Peti cigányban. Bármily részletesen vizsgáljuk is e személyt, nem látjuk csak legcsekélyebb elemét is annak, a miből a „zöldszemű szörnyeteg" kifejlődhetnék benne.

A 2-ik felvonásban a falu asszonyai is tudják, hogy „Rózsi a hajdút soha sem állhatta ki" (Kondorné szavai). A falu asszonyainak nagy részére a felvonás elején

vitatja rá Rebeka, hogy Rózsi titokban a hajdúval tart. Hátrább ismét azt mondja Kondorné, hogy látta, mikor a hajdú leugrott a Rózsiék padlásáról. *Panni* tisztán emlékszik rá, hogy Gyuri észrevevén, hogy a hajdú az ő Rózsija után járt, annak kezéből a botot kikapta és a hátára rakta. De ez utóbbi esemény még az első felvonás s így a darab kezdete előtti időben történt. Hogy az első felvonás utáni szünet alatt mi történt, arról keveset tudunk. A pletykáló asszonyok beszélik, hogy a hajdú, mikor Rózsi közmunkán volt, a hajdúval elbújt, s ott „ihàncoltak-vihàncoltak." E dolgot Rebeka, az intrigens asszony csak hazudja, s minthogy nem igaz, miért gyanakodott volna Gyuri? (E dolgokat azért adtuk elő kissé zavarva, hogy az olvasó előadásunkból is érezze némileg azon homályt, melyet a színházi közönség érez a rá nézve merőben új pletykákon).

A falusi asszonyok, ha azért beszélnek annyit, hogy a közönséget értesítsék a történtekről, a jelenet rosz, mert nem fejleszti a cselekvényt; ha azért, hogy a pletyka ott, szemünk láttára fejlődjék, azért rosz, mert Gyuri a színpadon megjelenik, miután a nők Gyuri megérkeztére szaladnak szét s a pletyka nem előtte mondatik el, s így hogyan mondhatja később, a következő jelenetben Rózsinak, hogy az egész falu hűtlenségéről beszél, midőn semmisem motiválja azt, hogy Gyuri más úton értesült a felől. Azonban a fő baj nem ebben van, hanem abban, hogy Gyuri egyszerre minden indokolás nélkül úgy áll előttünk, mint Othello a negyedik felvonásban, a zsebkendő históriája után, – legalább olyakat tesz, ha nem is beszél oly *bolondokat* összevissza, mint Shakespeare Othellója. De lássuk hogyan beszél, s mi fejlik ki belőle tovább? A hajdút elöl találja. *Gyuri*: Téged kereslek. *Hajdú*: Pedig én nem kerestelek. *Gyuri*: (megragadja) Számot kérni jöttem![1] *Hajdú*: Csak ne törjük be egymás fejét – egy haszontalan leányért. *Gyuri*: Nem tudod-e, hogy Rózsi *jegyesem? Hajdú*: Ő is tudta, hogy az. *Gyuri*: Tehát nem tagadod? *Hajdú*: Mit nem tagadok? *Gyuri*: Hogy..... Ó! inkább a nyelvem harapnám el, mint hogy e szót ki kell mondanom.[2] *Hajdú*: Bár nékem se volna nyelvem, legalább nem kellene felelnem. *Gyuri*: Tehát bevallod? *Hajdú*: Én? semmit sem vallok, s nem is tartozom vallani. *Gyuri*: Látod azt a pálcát kezedben? Egyszer már volt nálam s a te hátadon. Ha csak egy betűt tagadsz! *Hajdú*: Én semmit sem tagadok. *Gyuri*: Tehát igaz, mit az egész falu beszél! stb. Egy két hasonló kérdés és felelet után szerző így szabadul meg e párbeszédtől, mely különben isten tudja meddig folyhatna így, minden haladás nélkül: *Gyuri*: (a hajdúhoz) Menj, menj, mert félek magamtól olyat tennék, mit meg kellene bánnom...

E párbeszédből látni, hogy Szigligeti emberei úgy beszélnek, a mint tetszik, minden szükségképiség nélkül. S van-e oka Gyurinak e párbeszéd után jobban meggyőződni, mint azelőtt meg volt győződve? Mi az ellenkezőt hisszük. A hajdún legfeljebb a hazudás nyílt habozását látja a közönség, s érzi, hogy száz ember közől kilencvenkilenc a hajdú szavaiból csak arról győződött volna meg, hogy a „pletyka" alaptalan. Miért győződik meg Gyuri? – nem látjuk szükségét. Igaz, *lehető*, hogy van oly ember, kit ily Hajdú-Jágó is elbolondít, de a művészetben a mi

[1] Magyar syntaxis!

[2] Ily közhelylyel festik a szenvedélyeket?

csak lehető, s nem következik az emberi szenvedélyek s az egyén szükségképi logicájából, az mind valószínűtlen – nem csinál illusiót. Érezzük e párbeszédben is, mint az egész darabban, hogy a belső motívum merőben hiányzik. Ezért nincs fejlés is e párbeszédben, ezért oly unalmasok, a lelket nem érdeklők, valótlanak s végre prózaiak a párbeszédek. Hozzá tesszük, hogy se a fejlesztés, melyet nem látunk, se a nyelv nem győz meg a szenvedély magasabb fokáról. Nem tudjuk mi beszél ez érthetetlen Gyuriból.

[II.]

Hasonló és megfelelő e jelenetnek az, melyben egy női Jago áll elő, mert szerző érezte, hogy egy Jago nem elég. A Rebekával folytatott párbeszédben Gyuri azt erősíti, hogy már nem szereti Rózsit. S valóban a néző el is hiszi azt. Nincs ok, a miért ne hinné. Gyurinak csak az fáj, hogy a leány bátyjának adott szavát meg kell tartania. A jelenet végén mondja, hogy „azt a gonosz leányt még így is szereti." De azzal, hogy egyszerűen ezt mondjuk, nem festettük az érzelmet, bár mit adjunk utasításba a színésznek. Szigligeti továbbá otromba hibát követett el a féltékenység festésében, mert feledé, hogy a féltékenységnek egyik főeleme a túlságos szerelem. A szerelmet látjuk Gyuriban némileg az első felvonás alatt; – de a másodikban semmi sem mutat arra szavaiból. A 2-ik felvonás 4-ik jelenetében, midőn Gyuri kedvesével találkozik, úgy viseli magát, úgy beszél, mintha csak valamely kis okból tartana haragot a cigányra és leányára. Az egész csupa gyermekes duzzogás. *Zsiga* a leány apja így szól: Jó napot Gyuri. *Gyuri*: (hátat fordít) Adjon Isten. *Zsiga* (hátrább) Itt van Rózsi. *Gyuri*: Látom. *Zsiga*: Miért kerülöd (t. i. Rózsit). *Gyuri*: *Ked nagyon kíváncsi* (!)... Kicsivel hátrább ismét így szól *Gyuri*: Ha terhökre van, fel is út, le is út, én erre, ketek arra, ha így egymásnak háttal menve, valaha szembejövünk (találkozunk), akkor kívánjunk egymásnak jó reggelt. – Gyuri ezzel menni akar, pedig e jelenet előtt azzal fenyegetőzött, hogy majd ő számoltatja meg Rózsit. – Gyuri a legérthetetlenebb ember minden tettében.

A vén cigány félre vonulván, most Gyuri komolyan akarja számoltatni Rózsit. *Gyuri* így kezd belé: Félre azokkal a tettetett könyekkel, Rózsi, én azoknak nem hiszek; csak egy szóm van még az életben. Beszéljünk harag nélkül, meg kell egymást értenünk. Szólj mit kívánsz? – *Rózsi*: van-e kelmednek lelke így bánni velem? (hogy így bánik velem), *Gyuri*: Hogy, hogy? (Nem halljátok a szenvedélyek nyelvét?) *Rózsi*: Mondja, mit vétettem? Hisz még a halálra sententiázott rabnak is megmondják miért kell szenvednie. Csak azt akarom tudni. Én hibás nem vagyok, azt tudom. Ha nem szeret ked, mondja ki azt is, jobban az sem fog fájni, mint e *hosszú* (?) haragban élés... Szóljon kelmed, mert engem elfojt... (sír) *Gyuri*: Nézz szemembe. *Rózsi*: Kényeimtől nem látom. *Gyuri* azt kérdi: Szerettél-e valaha. *Rózsi*: Ha látná igaz szívemet. *Gyuri*: Tudom rosz tetteidet. *Rózsi*: Mit tettem én? – Gyuri erre így válaszol: „Ó hogy a nap el nem pirul helyetted! másképp nem mernéd kérdeni!, Mit tevél?!... Zsiga közbe szólása után *Gyuri* így folytatja: Mit tettél? megcsaltál, hazudtad, hogy szeretsz, s ha szerettél, szerettél mást is, mintha két szíved volna. *Vele* bezárkóztál, s ő a padláson szökött le – jelt tettél az ajtóra. – Ó! mondani is utálat. *Rózsi*: Ki mondja ezt reám?, – *Gyuri*: Az egész világ, szemtanúk! *Rózsi*: Szemtanúm az Isten, hogy minden hazugság. *Gyuri*: Úgy? Tehát taga-

dod, a helyett, hogy megvallanád. – A legerősebb is botlik, – tán a kísértés nagyobb volt erődnél? tán én nem voltam oly nyájas, oly jó mint kellett volna? Tán haragba voltunk akkor. – – Ó csak az igazat mondd, csak vallj meg mindent. *Rózsi*: De mit valljak? *Gyuri*: Hogy megcsaltál. *Rózsi*: Vallja meg inkább ked, hogy nem szeret többé; hogy így akar menekülni. Szóljon, ha nem szeret, én feloldozom.... *Gyuri* Feloldoz! hahaha! feloldoz (hidegen, töredezett hangon). De értsd meg jól. Bátyád nagyot tett értem – bár élne, hogy viszszafizetném s fel lennék oldva a láncától, mely *koporsójához szegez* (mi ez?) Értsd meg jól én tudom, hogy hűtlenül *megcsaltál. Rózsi*: S hiszi azt rólam, igazán hiszi? *Gyuri*: Oly igazán, minthogy Isten van az égben. De adott szavam köt s én feleségül veszlek. *Rózsi*: Holott azt hiszi, hogy megcsaltam. *Gyuri* (keserű gúnynyal) igen – ó – elveszlek, s mi boldogok leszünk... Meg lesz becsületed is, hiszem bekötöm fejedet. Rózsi azt mondja erre: s ő azt hiszi, hogy elfogadom kezét! Inkább gyökerestől száradjak el. – Ártatlan vagyok majd belátod te is.

Rózsi kevéssel hátrább így szól (töredezve): És hiszi, hogy ártatlan vagyok? Vagy azt hiszi, hogy bűnös vagyok? *Gyuri*: Ó csak ne kérdezz, csak ne kérdezz! (fa-jankó!) *Rózsi* (erőt nyerve hozzá lép) De kérdem, oly igazán feleljen, mintha Isten hallaná: én nem csaltam meg, ne csaljon meg kend sem? *Gyuri*: (küzdelemmel) Ha kényszerítsz ki kell mondanom (s eddig sem mondott egyebet) ártatlannak nem hiszlek, nem hihetlek. *Rózsi* (megadással távozva tőle) Igaz Gyuri, fel is út, le is út. Több szavam nincs – Menjen, ne szóljon. *Gyuri*: (alig bírva elszakadni) Isten veled! Én megbocsátok (el). *Rózsi* miután Gyuri elment ezt mondja mindjárt *elmerülve*: Ha ártatlannak hinne, szeretne, miért nem szeret tehát? – (E helyet a fenebbiek után csak sületlenségeért idéztük).

E jelenet csak ismétlése a hajdúval volt meddő jelenetnek. Nem látunk semmi fejlést, a szenvedély fokozásáról szó sincs. Gyuri mind azt mondja: Megcsaltál Rózsi! *Rózsi*: váltig erősíti, „ártatlan vagyok Gyuri". Nem látjuk a cselekvényben a folyvást ellenállhatlanul magával ragadó folyamot, az csupán egyhelyben hullámzó tó. Nem halljuk a szenvedélyek meleg szavait: az érzelmek zárjel közé vannak téve színészi utasításképen. Nem foghatjuk fel, drámai motívumok hiányozván, miért kell e Gyurinak okvetlenül féltékenynek lennie, s a fenidézettek után Rózsinak mindjárt megőrülnie. Azt hiszszük, nem volt szükség Rózsi őrülési jelenetét is idéznünk, magyaráznunk. A fenebbiek elég világosan illustrálják Szigligeti tehetetlenségét a szenvedélyek festésében. Tévedése abban áll, hogy erejénél többet mert. Nagy szenvedélyeket akart játékba hozni, melyeket indokolni, festeni és fejleszteni nem bírt. *A nagy szenvedélyeknek csak eredményeit, következéseit látjuk*. A mit szemünk láttára kell vala fejlesztenie, az első és második felvonás közti időre tette, s a mi azalatt történt, utólagosan is csak néhány szóval említteti. Aztán nemcsak a szenvedély fejlését nem látjuk, hanem magát a szenvedélyt sem. – A párbeszédekben nem halljuk az érzelem hangját. Gyuri és Rózsi bizonyos satyricus drámára emlékeztet, melyben a hős utoljára megjelen a színpadon, s csak annyi van írva róla zárjelben színészi utasításul, *hogy meghal éhen*. Én teljes meggyőződéssel használtam e kifejezést: „színpadi absurditás."

Ha Szigligetire a „Cigány”ból hoznánk ítéletet, sok szomorú, keserű igazságot kellene elmondanunk. Itt csak azt akartuk kimutatni, hogy a dramai okok, a motívumok körül nagy tévedésben van. Színműveiben, főleg ú. n. tragoediáiban mindig láttuk, hogy az emberi szenvedélyek természetét nem ismeri; de azt hittük, tán az elsietésből származik e hiány. A motívumokra nézve is azt hittük, szándékosan hagyja el, hogy kényelmesebben csinálhasson bármily gyenge, csak minél több színművet. De most íme bevallja, hogy elméletileg sincs tisztában a motívumokkal. Azok alatt valami külső, esetleges dolgot ért. – A lehetőt összetéveszti a természetszerinti szükségességgel. Ő a motívumot materialis dolognak veszi, s azt hiszi, hogy a törvényszéki *rábizonyítás* egy a drámai motiválással. Ha Shakespearenak védnie kellett volna Othello motívumait, kétségkívül nem a *zsebkendővel* állott volna elő; annak ügye csak külső tápláléka volt a lelki folytonosan ható s már meglevő *szörnyetegnek*. Szigligeti úr pedig holmi zsebkendőkkel, külső adatokkal áll elő, melyeket mi csaknem oly rég tudunk, mint ő maga. Mi a zsebkendőket odaengedjük Szigligetinek, de sem a Hajdút és Rebekát együttvéve nem ismerjük el Jagonak, sem a külső bizonyítékokat motívumoknak – s az egész fenebbi szerelmi viszonyt az emberi érzések nem hogy képének, hanem árnyékának sem.

Csoda-e, hogy a kritikusok elhallgatják Szigligeti motívumait, midőn azokat nem találják színdarabjában? Csoda-e, hogy a kritikus kénytelen azt mondani, hogy Szigligeti darabjában ez vagy amaz egyén érthetetlen; – mert hisz nem tehetjük mindig, hogy a darabból egyes részleteket idézzünk, s felolvasást tartsunk minden egyes drámaírónak minden aestheticai fogalom fejtegetésére.

Végül Szigligeti urat, s minden drámaírót arra kérünk, magyarázza meg magában a drámában világosan saját művét, s mutassa ki tisztán magán a színpadon a motívumokat, akármit ért a motívum alatt, hogy nem a kritikus, hanem a karzati néző is legyen tisztában velök. Valamint a színháznál azt kívánják, hogy a kézirat tisztán legyen olvasható, mi is megkívánhatjuk, hogy a drámában kivált a *fődolog* tisztán legyen látható sőt nagyon kiemelve. Akkor soha sem, vagy ritkán lesz szükség utólagos magyarázatra, anticriticára. A miben a néző megbotránkozik, vagy a mi előtte érthetetlen akkor, midőn a darab a színpadon foly, hiában vesztegetné a szerző az egész világ tintáját utólagos magyarázatra. A hiba nem a nézőben, hanem a műben van. Salamon Ferenc.

113.

[Salamon F., *Figyelmeztetés a „Tündér Ilona", „Pünkösdi királynő" s sok más látványos népszínmű szerzőjének*, Pesti Napló 1857. okt. 21. 240-2328 sz.]

Figyelmeztetés a „Tündér Ilona", „Pünkösdi királynő" s sok más *látványos* népszínmű szerzőjének

Minap egy cikkemben azt indítványoztam, hogy a színpadi díszítésben, mely különben is meg van, legyen *történeti hűség*. Felmutattam mint követendő példát Kean Károlyt, a kit egy tudós társaság a színi díszítményekben mutatott szakavatottságáért tagjául választott. Cikkem folytában ismételve, sőt azt hittem, kelleténél többször ismételtem, hogy nem a látványosságot kívánom, hanem miután benne vagyunk (főleg mivel operában, balletben s némely Szigligeti-féle népszínműben hódolunk a látványosságnak), legalább hű legyen a díszítmény. Szigligeti úr pedig a „Magyar Posta" tegnapi számában, ismételt óvásom dacára azt fogja rám, hogy én egyszerűen és egyenesen pompát, külső fényt, szemkápráztató látványosságot óhajtok. Ha ily világos dolgot még egy Szigligeti is félreért, csoda-e, hogy színészeink sokszor nem értik a kritikát. – Egyébiránt, ha Szigligeti úr kissé megerőlteti emlékező tehetségét, emlékezni fog, hogy ő volt az, a ki „Tündér Iloná"t összetódta. Legjobban tudja tehát, hogy az nem dráma, hanem egy rakás „szembolondító" tünemény sorozata. Tudni fogja azt is, hogy egy pár évvel ezelőtt addig adatta e tüneményes mutatványokat, míg a lenézett referensek óvása nem kényszeríté felhagyni a folytatással. A „Tündér Ilona" szerzője és rendezője elővételé e mutatványokra a színház minden fáját, felhőjét, ködfátyolát – s egész mindenségét. Ha ekkor jut vala eszében „pro domo sua" ügyvédkedni, bizonyosan a Kean Károly példájával menté magát – (bár egyoldalúan). Most *Kean* az angol színművészet megrontója, s a „Pünkösdi királynő" szerzője a magyar dráma megmentője a látványosságtól! Csak arra figyelmeztetjük, hogy annyi látványos színdarab szerzője lévén, ne szóljon igen fenhangon a látványosság ellen s ne ismételje sokszor, hogy a látványosság a színművészet hanyatlására mutat." Sokan tán egy kis következetlenséget láthatnának a dologban! Sőt jól tenné, ha ily meggyőződéssel, minőt tegnapi szavaiból látánk, „Tündér Iloná"t nem engedné többször adatni. Salamon F.

114.

[Salamon Ferenc, *Szigligeti úrnak*, Pesti Napló 1857. okt. 25. 244-2332. sz.]

Szigligeti úrnak

E lap tárcájában megjelent egyik múlt havi cikkem, azon óhajtást foglalta magában: hogy a nemzeti színház históriai jelesebb színművek adatásakor a históriai külső *hűséget* is tartsa szem előtt. Az egész cikk a *históriai hűségről* szólt a színpadi díszítményekben.

A cikk egyik kicsiny és alárendelt részében szóltam a dolog gyakorlati ágáról: t. i. érdemes-e a drámára költenünk; győzné-e színházunk a díszítési költségeket? – Erre azt felelém: úgy is meg van a fényűzés színházunknál. Én csak azt óhajtom, hogy rendezőink Kean Károly példáját követvén, szerezzenek magoknak ismeretet a régiségtanban, hogy a külső is adjon több hitelt és méltóságot a nemzeti színháznak. Látni való, hogy itt is visszatértem a főthemára. Szigligeti ellenben kiragadja azon egy két alárendelt helyet a cikkből, mely a kérdésnek gyakorlati kivitelére tartozik. De azt, hogy én egyedül a *hűséget* követelem az egész cikkben, hogy cikkem egészben véve nem is szól egyébről; – elhallgatja, s így úgy tüntet fel engem, mint a ki a „szembolondító” fényűzés mellett beszéltem. Nincs olvasó a hazában, a ki meg ne értette volna, hogy én nem külső fényt, hanem e külsőben erőnkhez képest a *hűséget* kívánom s hogy ugyanazon közönsége leend az operának, mint a drámának, mutassa meg az igazgatóság, hogy a drámát nem tekinti mostohának. Egyedül Szigligeti az, ki nem értett meg.

A tüneményt úgy magyarázom: vagy korábbi színészi pályáján vett esze oly irányt, hogy már nem tud különbséget tenni: mi az igaz, és mi az, a mi annak *látszik*; – vagy szándékosan ferdít. Én az utóbbit tartom valószínűbbnek. Első fellépését a journalistikában semmi sem jellemzi oly feltűnően, mint a szándékos ferdítés. Elég méltatlan fegyver oly ismert nevű író kezében mint Szigligeti úr.

Legközelebbi ‚figyelmeztetés‘-emben e csupán (színházi) népszerűségére támaszkodó nevezetességünket figyelmeztetém, mily következetlenség hogy ő szól a látványosság ellen, a ki színműveiben, minő „Tündér Ilona,” s minő számos népszínműve, oly gyakran használta a „szembolondító” eszközt.

Nem arról volt, s nem arról van szó, hogy Szigligeti mennyi költségbe veri a nemzeti színházat. Nekem, és másoknak, kik a színházon kívül állunk, erre nincsenek adataink, s a melyeket Szigligeti úr ad, mint érdekelt fél mentségei, nem bírnak semmi hitelességgel. – Nem a színház költségeiről van szó, Szigligeti úr, hanem egyszerűen arról: hogy ugyanazon ember, a ki most a látványosságról, mint a színészetet s színműirodalmat hanyatlásba vezető dologról szól, nemrég „Tündér Iloná”t *írta*, s mint a nemzeti színház titkára, s a játékrendre kétségtelen nagy befolyással bíró tekintély, elnézte, hogy a látványosság ártékony elvét

megkedvelje a közönség. Miért componálta, miért engedé többször adatni: ez egygyel, jól tudom, soha sem fog a nyilvánosság elé lépni Szigligeti úr. Ezért van, hogy befejezettnek és „meddő”-nek nevezi e vitát. De én remélem nem lesz *meddő.* Mert azonkívül, hogy „Tündér Iloná”t s a „Pünkösdi királynét” kiveszi a színház könyvtárából, ha egyebet nem, annyit megtanulhat belőle, hogy a szándékos ferdítések s a következetlenség széphangzása nevéhez nem méltó, és mindenek felett nem meggyőző fegyverek. Ez pedig nem kis nyereség. Salamon Ferenc

115.

[[Salamon Ferenc], [Némethi György: *A kántor és molnár leánya*], Pesti Napló 1857. okt. 27. 245-2333. sz.]

25. Vasárnap. „A Kántor és (a) molnár leánya”. Írta Némethy. A darab, mely kritikán alól áll, csak azért adatott ma, hogy a tehetséges szerző osztalékban részesüljön. Hogy ez osztalékra számot tarthat-e ily mű írója, azt eldöntötte az igazgatóság a mű másodszori adatása által, de hogy ez eljárása által nemesb műérzékének s a közönség iránti tiszteletének nem adja jelét, az bizonyos.

116.

[Salamon F., *Mi a kérdés?* Pesti Napló 1857. okt. 28. 246-2334. sz.]

I. Mi a kérdés?

(Szigligeti úrnak)

Szigligeti úr cikke, mely a „Magyar Posta” 95. és 96-ik számában jelent meg, a tévedések, elcsavarások egész tárlata. Csak a nevezetesebb nehánynak elsorolására szorítkozom. Minthogy én a „Pesti Napló”ban egy esetlen párbeszédet idéztem, (a „Cigány”ból) meg akará mutatni, hogy ha megveti magát, mily szép párbeszédet tud penderítni; mennyi irónia, élc, és elmésség maradt agyában annyi vígjáték után is. Iróniájában sok van, a mi szomorú tévedésre mutat. Lássuk: „Én elhiszem, úgymond, hogy oly írónak és műítésznek, mint Salamon úr, *joga van rólam* ily hangon beszélni.” Továbbá: „ugyan kérem, mit is írt *ez a* Salamon úr?”

Hogy mily hangon beszélek én Szigligeti úrról? – Oly hangon, mint Szigligeti úr beszélt rólam. A mi a kérdés *jogi* oldalát illeti: a ki oly nyilvános pályára lép,

minő az irodalom, annak műveiről, irodalmi egyéniségéről és pályájáról kétségtelen joga van akárkinek szólani, és pedig a füty-hangtól elkezdve a legmélyebb tisztelet hangjáig.

E jog nem attól függ, mit írt, mit nem írt valaki. Szigligeti tudhatná, miszerint széles ez országban nincs ember, kinek joga ne volna valamint tapsolni, úgy roszaló ítéletet mondani művére. Szabad minden embernek véleményt adnia: csak „Salamon"nak nem. – Szigligeti úr azt a törvényt szeretné behozni, hogy csak az mondhasson véleményt valamely író felett, a ki többet írt mint ő. Ez egyenesen oda vezetne, hogy Szigligeti úr műveinek nincs irodalmunkban más bírája, mint önmaga; vagy ha censust tartunk, legfeljebb Kakas Márton, a ki írt annyit, ha többet nem, mint Szigligeti; ergo ön magán kívül Kakas Márton úr egyedül az ő competens bírája – más ne merjen csak piszszenni is! – Szigligeti úr úgy látszik, e célra törekszik. Csakhogy ez arany kort soha sem éri meg. Nagyon félünk, hogy Don Quixotti látványok lebegnek szeme előtt e saját képzelete szülte fogalomban, „destructiv kritika," mely ellen effective síkra szállt, bár sehol sincs a földkerekségén. Az nem hoz zavarba. Magam is más is elfogja mondani Szigligeti úr műveiről véleményét, csakúgy mind eddig akár indokolva, akár nem.

Mindent bebizonyítni, minden állításnak feneket kerítni egy hírlapi cikkben nem engedi néha a tér, néha terjedelmesebbnél sem engedi a cikk főtárgya. – Miért nem bizonyítja be pl. Szigligeti már írt cikkeiben minden állítását? – Miért veti oda egyszerűen, hogy a közönség semmit sem okult annak a Salamon úrnak cikkeiből? Lám Szigligetinek van joga ily hangon szólani, van joga valamit bizonyítás nélkül állítni; – mert ő már sokat, nagyon sokat írt (nagy részét motiválás nélkül).

Szigligeti úrnak még arra is van joga, hogy szavaimat elferdítse, egy élc kedveért. Jogát elismerjük ugyan, de nekünk is van jogunk őt rendre utasítni. – Csak nagyobb, a fenforgó kérdés lényegét közelebbről illető ferdítéseire terjeszkedem. Nevetséges volt Szigligetitől a Gyurihoz intézett mondásomat: „Ne szóljon a te gazdád" – arra értenie, hogy én Szigligeti úrnak *ezutánra* meg akarom tiltani a szólást. Az idéztem szavakat Szigligetinek korábban kimondott szavaira értém. – Ily mellékes dolgokért Szigligetit rendre utasítni is átallom.

Közelebb áll a fen forgó kérdéshez azon állítása, melyszerint én azt kívántam volna, hogy Gyuri miben se különbözzék *Othello*-tól. Én Othellot mint közeleső példát hoztam fel, hogy éreztessem, mennyire szükségesnek tartja a *valódi* drámaíró a valódi és egyedül drámai indokolást, a fejlesztést és a szenvedélyek nyelvét. Shakespeare bőven indokolta Othello féltékenységét, Szigligeti egyátalában nem indokolta, csak eredményét mutatta fel egy fel nem mutatott fejleménynek. Concret példát hoztam fel, hogy, a kinek szeme van a látásra lásson, s a kinek füle van a hallásra, halljon. Szigligeti szemet hunyt, s bedugta fülét. Ezt kiáltja rám: Salamon úr arról vádolja Gyurit, *miért nem Othello.* Pedig én csak azzal vádoltam nem Gyurit, hanem Szigligetit, miért nem fest jellemet, a költők példájára s miért nem fejleszti a szenvedélyt. Ha én akármely mesterembernek azt mondom, tanuljon a szomszéd jobb mester példáján, soha sem fogja mondani, hogy én azt kívántam, hogy hasonló ruhában járjon, hasonlóan viselje kalapját, s egészen majmává le-

gyen. A mit az egyszerű mesterember megértene, azt egy elsőrendű drámaírónk nem akarja megérteni. Szigligeti, tán észre sem vette, hogy azon színpadi bohóc szerepét vállalta magára, ki csak azért siket, hogy tettetett együgyűségével gerjesszen kacajt. A bohóckodás pedig nem hozzá illő szerep. Elismerjük ügyességét, de nem irigyeljük.

Íme másik, ehhez hasonló fogása: Én azt mondám, Othello *egyéniségében* megvannak az elemek elejétől fogva, melyekből a féltékenység természetszerűen kifejlődhetik; megemlítém Desdemona egyéniségét, és azt, mit jósol a mór apósa. De azt egy szóval sem mondtam, hogy Othello a két első felvonásban már féltékeny volna. Szigligeti azt hozta fel ellenem, hogy Othello nem féltékeny a két első felvonásban. Szigligeti nem fogja tagadni, hogy Othelloban a két első felvonásban nemcsak az ő és a Desdemona jelleme, hanem a mellékszemélyeké is már teljes tisztaságban áll előttünk, melyek a nagy író által alkotott műben minden *későbbi fejleménynek lélektani magyarázatot adnak*. Én csak a már meglevő *elemekről* szóltam, melyekből a szenvedély később kifejlik. Szigligeti pedig azt fogja rám, hogy én magát a szenvedélyt a két első felvonásban *meglevőnek* állítom. Nem csoda, hogy a magot a leendő növénynek állítja Szigligeti, midőn saját művében a „Cigány"ban reánk akarja disputálni, hogy a növény csak úgy véletlenül, és készen állott elő, minden mag, minden növés nélkül. *Az eredeti ok, a fejlés és a végeredmény közt Szigligeti úr nem akar különbséget látni.*

A fejlést ő szükségtelennek állítja művében, mivel, úgymond, Gyuri nem főszemély. Szigligeti Gyurit így beszélteti a „Magyar Posta" 95-ik számának tárcájában: „Különben nekem gazdám azt mondta: Gyuri fiam, nem te vagy a főpersona, hanem az apósod," (t. i. a vén cigány). Ha ezt Gyuri maga mondaná, egy paraszt legénytől még megjárná. De hogy a Gyuri gazdája, Szigligeti úr mondat ilyest Gyurival, már annak fele sem tréfa; – *Szigligeti úr azt sem tudja, ki a főszemély saját művében.*

Kísértsük meg a darab meséjét elmondani. Elég csak röviden elmondanunk, annak kitüntetésére, hogy a vén cigány teljességgel nem „főpersona." Gyuri helyett a cigány leány bátyja katonának megy; – s Gyuri azt ígéri hogy azon cigány leányt nőül veszi. Később Gyuri elhagyja a leányt s ez megőrül. A darab végén Gyuri belátván gyanakodása alaptalanságát, megtér s az ő szerelmi vallomására a leány magához tér: Gyuri teljesíti ígéretét. A vén cigány sem egyéb a műben, mint chorus, a ki nevet a nevetőkkel és rí a rívókkal. A mese bonyodalmán kívül esik, s így nem hogy főszemély lehetne, hanem még nem is volt szükségesképeni személy ugyanazon mese kidolgozására. A fődolog Rózsi és Gyuri szerelme, Zsiga cigány a „Cigány"ban csak az, mi Szigeti „Vén bakkancsosában" – Frici, elmaradható mellékes segédeszköz.

Szigligeti úr előbbi cikkében is láttuk e nagy tévedéseket, melyek műítészi képessége felől bennünk méltán kétséget támasztottak. De az itt felhozott tévedés több a többinél. Én azt hiszem, figyelmeztetésem nélkül is minden, a ki a „Cigány"t csak egyszer látta, azonnal megütközött Szigligeti e nagy ignorentiáján a legelemibb dologban. Ez egy, nagyszerű botlása bukásnak is beillik, s én fel volnék mentve csak ez egy okból is, hogy Szigligeti úrral tovább vitázzam. A közön-

ség gondolkodó része ez egyből is elítélhette már Szigligeti úr „competens”ségét saját művei körül.

Ezért, ha köztünk a vita személyes volna, én nem fognék tollat Szigligeti úr ellen. De köztünk nem személyes, hanem szépműtani elvkérdés forog fen; – habár Szigligeti úr úgy fogta fel, mintha arról volna szó: ki a legény a csárdában! Ő a főkérdést nemcsak mellékessé tette a „M. P.” 95 és 96-ik számában, hanem úgy öszszebonyolította, hogy cikke elolvasása után senki sem érti, miről van szó tulajdonképen.

Beszédem elferdítésére, egyes szavaimba kapaszkodására, elég volt a fenebbit is példa okáért felhoznom. Szavak felett vitázni nem érdemes. – A kérdés lényegéről szólok, mely egyszersmind a drámairodalom lényegéhez tartozik. – Ezzel rögtön megszűnik a vita harcias folyama is. Értekezéssé, eszmecserévé válik, mely eszméket ébreszt és eszméket terjeszt. Magam igazolására és a kérdés tiszta feltevésére elmondom igen röviden a vita eddigi folyamát. Prielle Kornéliáról írt cikkemben a főszemély e színésznő volt. Egy két szót előre kellett bocsátnom a „Cigány” néhány személyéről, nehogy azt hitessem el magamról, hogy én az említett népszínművet, vagy az abban levő két képzelhetetlen alakot is dicsérem. Ki akartam mutatni, hogy Priell Kornélia *fölfogásáról* nem szólhatok, a mint hogy csak egész általánosságban beszéltem művészi egyéniségéről. Különben is a „Cigány” már régen ismert mű volt. Sokat írtak felőle s nem volt szükség fejtegetésbe bocsátkoznom. De ha új volna is: kérdem Szigligeti urat, *kötelessége* volt-e valamelyik véleményadónak fejtegetni azt, a mit kritikán alólinak tart. Ki rójja föl nekem hibául, ha oly népszínműről, minő például közelebbről a Németié, nem írok tüzetesen, csak nehány megrovást vetek oda nemcsak az íróra, hanem még a bíráló választmányra és igazgatóságra is? Szigligeti vádja ellenem: „Miszerint ítészeink némelyike, midőn valamely tényt vagy jellemet megró, a darabban benlevő indokokat elhallgatja.”

Szigligeti úr művét elővettem tehát, s kimutattam, hogy a miket Szigligeti úr felhozott személyei védelmére, nem drámai indokok, csak külső bizonyítékok.

A kérdés csupán a drámai indokolás és a fejlesztés körül forgott. Mert én azt állítottam, hogy Gyuri ok nélkül és Jago nélkül lesz féltékeny. Hogy itt drámáról levén szó, Szigligeti úr az „ok” alatt *motívumnál* egyebet értsen, nem tettem fel róla. Azért tehát Szigligeti úrnak azt mutattam fel, mit kell érteni a drámai motiválás alatt, s hogy *e drámai motiválás* nincs meg drámájában. Rövidség kedveért csak Gyurira nézve idéztem a színműből a főbb helyeket egészen, Rózsira nézve pedig csak részben. Annak megmutatására, mi az a drámai motívum, s mennyire nincs meg a két nevezett személyben, elégnek hittem a mondottakat.

Szigligeti úrnak a polemia folytatására csupán két útja volt: vagy ezt kell vala kimutatnia, hogy *a drámában a külső bizonyítékok is motívumok lehetnek*; vagy azon esetben, ha ezeket maga sem tartja motívumoknak, bebizonyítnia, hogy legalább *Gyuri féltékenysége motiválva van drámailag*. A kérdés oly tisztán, oly határozottan állott, hogy csodálkoztunk, midőn Szigligeti úr közelebbi cikkében se egyiket se a másikat nem fejtegeti. A nélkül, hogy kezét a szívére tenné, be fogja vallani magának, hogy őt nem az aesthetikai kérdés érdekelte, hanem a harc lár-

mája, füstje és változó szerencséje. Ha tetszik, folytathatja a guerilla harcot, mint eddig, de oly sedatus emberhez, mint ő, tán jobban illik a „derék ütközet”, melyben rendszeresen megy a dolog, s elv elv ellen harcol. Mire való elpuffogatni azokat a *drága* töltéseket?

Mily szép volt ez alkalom! Mily szépen kimutathatta volna vagy azt, hogy a drámában nincs szükség a psychologiai tüneményeket lélektanilag indokolni, vagy azt, hogy színművének kérdésben forgó személyeiben a kérdésben forgó elemeket, valamely több ezerszerte nagyító mikroskop segedelmével csakugyan fölfedezte utólagosan. Mi még egyszer feltesszük a kérdést tisztán, a mint állott, s nemcsak Szigligeti úr, hanem mindenki pályázhatik megfejtésére.

Szigligeti úr közelebbi cikkében, a főkérdésre nézve még nagyobb homályban akarja tartani az olvasót, mint a minőbe először hozta külső bizonyítékaival. A „M. P.” 96-ik számában ezt írja Szigligeti: „Olvassa meg akárki első cikkemet; – mondom-e én abban csak egy árva szóval is, hogy a pletyka históriák Gyurira nézve *belső* indokok?” Ebből tisztán látszik, hogy Szigligeti a *drámában* nemcsak belső, hanem *külső indokot* is elismer, csakhogy nem meri határozottan kifejezni. „A külső okok, folytatja Szigligeti, nincsenek-e ott rögtön (t. i. a 2-ik felvonásban) Gyuri és Rózsi *jellemére* átvéve.” (Tehát Gyuri és Rózsi jellemezve van!) „S nincs-e, úgymond, mind a féltékenység, mind a tébolyodás néhány vonással jellemezve? Azok nem belső (újra belső!) indokok-e?” Nem tudjuk, hogy ez utolsó mondatban a féltékenységet és tébolyodást veszi-e Szigligeti belső indoknak, vagy pedig ama *vonásokat*, melyek a tébolyodást és féltékenységet (nem pedig Rózsit és Gyurit) jellemzik. Az, a mi a féltékenységet és tébolyodást jellemzi, *ugyan kérem*, mit indokolhat? Lehet-e abstract fogalmat *jellemezni*? Szigligeti úr fából vaskarikát csinál s azt mondja, az a motívum az ő darabjában! – Aztán hogyan lehet a külső okot rögtön, *valaki jellemére átvinni*? Hogyan megy át a pletyka a Gyuri jellemére? Ezt az emberi véges értelem fel nem bírja fogni. Én legalább a legjobb akarattal sem tudom csak sejteni is, minő gondolatok fonalán jutott Szigligeti úr e tömkelegbe. Sejteném hozzá, ha Gyuri is pletykázó emberré válnék; de ennek épen az ellenkezőjét látjuk a színműben: Gyuriból alig tudja a hajdú és kedvese együttvéve kivájni, mi lelte? – S a néző is egészen elveszti türelmét e vallatás alatt – ha szabad megjegyezni. Azonban nem mondom, hogy *absurdum*, hogy Gyuri jellemére a pletyka átmenjen; mert Szigligeti úr ismét megharagszik reám. – Csak azt valék bátor kimutatni, hogy a mit Szigligeti úr a kérdés lényegére akar mondani, részint bizonytalan, részint teljes érthetetlen, hogy azt már valóban nem ártott volna kifejteni, habár itt is fentartjuk számára azon jogot, hogy úgy írjon a „Magyar Postá”-ban, vagy másutt, a mint jónak látja. Sőt a szeszélynek is elismerjük határtalan jogait.

Azonban még egy van Szigligeti úr cikkében, a mi a fenírt *vagy-vagyra* nézve említést érdemel. Gyurival ezt mondatja Szigligeti: „Megis köszönném, ha mind bennem volnának, a kik Rózsit rágalmazzák.” Szigligeti úr itt teljes mértékben felhasználta jogát, hogy ne csak a külső bizonyságtételeket vegye motívumok gyanánt, hanem hogy a jellemben fekvő, s egyedül drámai indokokat kigúnyolja. Gyuri így végzi szavait: „igaz, hogy ez nem bennem, hanem kívülem van, ha-

nem… a mit akkor érzek, az aztán bennem van.” Itt Szigligeti úr ismét megtagadja a belső s egyedül drámai indokolást. Embere válogatja, hogy bizonyos megadott körülmények közt ezt vagy azt érezze és tegye! – Tehát Szigligeti úr itt újra összezavarta a fogalmakat is s egyfelől sejteti ugyan, hogy bizony jó, ha egy kis belső motívum is van a népszínműben; de azt nem ott keresi, a hol kellene. A mit Gyuri érez, az meglevő tény, s épen csak az a baj, s az idézte elő köztünk a harcot, hogy e tény nincs motiválva. Én épen azt hibáztattam, hogy a *féltékenység* és a megőrülés nincs motiválva. Azt csak mint következményt látjuk, ok és – tegyük hozzá – fejlesztés nélkül.

A kérdést tehát Szigligeti úr egy lépéssel sem vitte előbbre. Elkiáltja rám, hogy elhallgattam motívumait, s ő maga előáll – semmivel vagy annál is roszabbal. Oly kevéssé tudjuk, mit ért Szigligeti a motiválás alatt, mint akkor, midőn a „Cigány”t először láttuk.

Vagy azt bizonyítsa be tehát, hogy a külső bizonyítékok is drámai motívumok;

Vagy azt, hogy az ő színművében a kérdésben forgó lelki tünemények drámailag motiválva vannak! Közelebbi cikkemben magam fogok röviden feleletet adni, mi az egyedüli drámai motívum! Salamon F.

117.

[Salamon Ferenc, *A drámai motívumokról*, Pesti Napló 1857. nov. 4–5. 253-2340., 254-2341. sz.]

A drámai motívumokról

I.

Közelebbről „Mi a kérdés” című cikkemben kimutattam, hogy köztem és Szigligeti úr közt e kérdés forog fen: mi a valódi indokolás a drámában? Szigligeti úr a „M. P.” egyik közelebbi számában nyilványítja, hogy ő befejezettnek tekinti a polemiát, miután azelőtti cikkeiben megfelelt a kérdésre. Ez természetesen nem áll. Előbbi cikkemben épen azt mutattam ki, hogy Szigligeti úr többnyire mellékes dolgokról beszélt s nem a kérdéshez szólt. A mi keveset pedig a kérdésre nézve mondott, részint zavaros, részint érthetetlen. Ha tehát arról lett volna szó, én győzzek-e vagy Szigligeti úr, a győzelem kétségtelenül már rég az enyém. Szigligeti úr fegyverletétele e részben minden kétséget eloszlatott. De a polemiát legalább magam elvkérdésnek tekintettem. Rosz polemia az, mely nem elv körül forog. Nincs értelme, miért folytatjuk azt a közönség előtt. Hogy a közönséghez, vagy annak egy tekintélyes részéhez szóljon, szükséges, hogy valami általánosabbal legyen összekötve, mint bármennyire szeretett önmagunk személye.

Mielőtt a motívumokról szólanék, szükség még egyszer és utoljára emlékeztetnem az olvasót, *mily oldalról* jött elő a motívumok kérdése. Szigligeti úr a „Cigány”ban levő paraszt legény féltékenységének motívumai gyanánt csupa külső okokat hozott fel. E külső okok 1. szemtanúk állítják, hogy Gyuri kedvesével a hajdút látták bezárkózni. 2. A hajdú bolondulván Rózsi után, folyvást utána járogat s az előbbi állítást nem tagadja. 3. Mert az egész falu beszéli Rózsi hűtlenségét. „Ennyi úgyhiszem, magát Bölcs Salamont is elég ok volna féltékeny bolonddá tenni.” Ebben tisztán ki van tűzve a szempont, melyből a motívumokról szólanom kell – s csak e szempont megállapítására ismétlem Szigligeti úr védokait.

Az általa felhozottaknak motívum gyanánt elfogadása kártékony elvet rejt magában a drámára nézve. Nem kevesebb az, mint hogy a külső viszonyok, bárkire nézve, (még Bölcs Salamonra nézve is) mindent motiválnak; – hogy a situatio egyenlő hatással van a világon minden emberre nézve. A drámát ez alapjában megtámadó és egyszersmind erkölcstelen elv annyival veszélyesebb, mivel korunkban a látszat mellette szól, s mivel a dráma és regényírói gyakorlat e lélektani nagy hazugságot hirdeti. Az írók követik a hamis elvet s a közönség is megelégszik vele.

Vegyünk föl a közéletből egy Szigligeti úr által kimutatotthoz hasonló situatiot. Lássuk, érvényes-e a situatio minden ember tettére nézve?

Tegyük fel, hogy egy bizonyos leánynál a jegyes, ki mód nélkül szerelmes, egyszer bizonyos jelet, pl. egy férfi keztyűt talál. Tegyük fel, hogy a fiatal ember már hallott valamit pletykából, hogy valaki jár a házhoz, s hogy a leány bizonyos okból nem akarja megmondani, kié ama keztyű, hanem tréfával akarja elütni a dolgot. A helyzet ugyanaz maradván, vegyünk fel különböző fiatal embert.

Az egyik ily helyzetben, a leány bármily angyali mosolyára, bármily szellemdús enyelgésére, veszi kalapját, jó éjszakát mond s többé nem lépi át a küszöböt. Nála a kétség is elég az emberek elítélésére s az ítéletet gyorsan követi a tett. – Egy másik, optimista, de ép oly erős jellemű, sokkal erősebben hiszen az emberekben s saját keble sugallatában, mint a látszatban. Előbb hiszi képtelenségnek és lehetetlennek azt, hogy a leány szeméből sugárzó ártatlanság csaló legyen, mint azt, hogy a külső jel csaljon. El nem is fogja engedni, hogy a leány mentse magát – és csendesen alszik. Egy harmadik gyengébb, ingatagabb jellemű fiatalban felébred a gyanú, de a leány oly könnyen bánik vele, mint valamely gyermekkel s esküvel fogadja, hogy többé soha sem fog rá gyanakodni. Egy negyedikben szintén felébred a gyanú; de bár együtt neveti el a dolgot kedvesével, már forr benne a kétely és féltékenység. Csak alkalmat vár a teljes megbizonyodásra. Ez is erős jellemű, de már számítóbb ember, mint az előbbiek. Egy ötödik keményen összevesz jegyesével, nagy lármát üt, hogy meg van csalva, el van árulva, hogy katonának áll, vagy a Dunába ugrik; de miután kidühöngötte magát, kiengesztelődik s megígéri, hogy többé szót sem tesz az egészről. Egy hatodik kiabálása komoly dolog, s szomorúan végződik.

Nem is említem a hetediktől elkezdve a századik esetig a többit, melyben az is előfordul, hogy a fiatal ember tönkre teszi magát kártyajáték vagy pisztoly által. A kártyáról jut eszembe egy remek acélmetszvény, melyben több egyén ugyan-

azon egy pontra fordítja szemét, a várakozás percében. A kép jelessége abban áll, hogy ugyanazon helyzetben a legkülönbözőbb jellemek az arckifejezés által meglepő hűséggel nyilatkoznak.

A fentebbi esetek az életből merítvék s habár tán nem volna mindenik alkalmas drámai feldolgozásra, annyit együttvéve kimutatnak, hogy Bölcs Salamontól a Szigligeti úr Gyurijáig ugyanazon situatio mennyi mindenféle egymástól rendkívül különböző jelenetet és következményt von maga után.

A jellemből való motiválás szükséges, sőt nélkülözhetetlen volta eléggé kitűnik a fenebbi példákból. Mindemellett nem tagadom el a situatio jogait a jellem nyilatkozására nézve. E situatiok nélkül a drámában jellemezni sem lehet. Teljes akarok lenni a bizonyításban. Azért vegyük fel, hogy a fenebbi situatio változzék s csak a főszemély jelleme maradjon ugyanaz. Kétségtelen, hogy ugyanazon fiatal, ki az első gyanúra, mely nála már megbizonyosodás, oly hirtelen veszi kalapját és távozik, ispányával szintoly röviden bánik. A másik, a ki feltétlenül bízik kedvesében, az árulkodókat kikergeti, azt tartván Kölcseivel, hogy senkiről sem szabad roszat tenni fel, míg az ember kétségtelenül meg nem bizonyosodik. A másik megdorgálja a hűtlen cselédet, s másnap újra összebarátkozik vele. Egy másik ismét utána les, készséggel hallgatja az árulkodást sat.

Ki fogja tagadni, hogy ez utóbbi eseteket egyenkint összehasonlítva az előbb felhozottak megfelelő eseteivel köztök szükségképi rokonság, ikertestvéri hasonlatosság van? Ellenben, mint az előbb felhozott esetekre nézve megjegyeztük, azok egymástól rendkívül különböznek, pedig a helyzet ugyanaz.

Nem szükség több situatiot hoznunk fel. Bizonyos, hogy e situatiokra a drámában szükség van. Valami alkalmat kell a jellem nyilatkoztatására adni, s igaz, hogy a situatio befoly tetteinkre, elhatározásunkra; de nem fejti meg azokat. Világos ezekből az is, hogy a drámában egyik situatio mint motiválja a következő jelenetet. Így pl. az ispánynyal való leírt bánásmódot valamely műben elöl tevén s utána a leírt szerelmes jelenetek közől a megfelelőt, emez motiválva lesz a már főbb vonásaiban ismert jellemből.

Természetes, hogy a nagyobb, lényegesebb dolgok kívánnak erősebb motiválást s ezért a kisebb situatiok a nagyobbak megfejtői. Látjuk, hogy a helyzetek csak impulsusokat adhatnak, fokozhatják a szenvedélyt, de az állandóan működő ok a jellem minősége. A mai kor jobb regény- és drámaírói azt vallják műveikben, hogy épen ez állandó okban van amaz igézet, mely az embert boldogságra vezeti vagy boldogtalanságba sodorja. E magas költőiségű hit: „sorsát senki sem kerülheti ki," régen az istenek végzése, vagy egy láthatatlan, az istenek felett is álló hatalmat, a fatumot ismerte el, ma már a fatum az emberi jellemben találja magyarázatát valamint erkölcstanunkban úgy költészetünkben is. Oedipus és Lear szükségkép mennek sorsuk felé; – de az első isteni végzésnél fogva követi el a bűnt és a szerint lakol. Az utóbbi saját jelleméből folyó tette miatt bűnhődik. Regan és Goneril hálátlansága nélkül nem őrült volna meg, igaz, de ki volt az, a ki a leányok kezébe hatalmat adott, s a jót magától eltaszította, dacára annak, hogy a tett után mindjárt a hű Kent figyelmezteti őt hirtelenkedésére? – Lear jelleme az első

tett után is ugyanaz marad és folyvást maga teszi roszabbá helyzetét. Hasonló ehhez Shakespeare másik remek műve, Coriolán, s minden remek műve.

Mindamellett, hogy a görög drámákban az emberen felül álló fatum uralkodik, a jellem érvényét ők sem tagadták meg. Oedipus király Kreon iránti maga viseletében egyfelől tiszta lelki ismeretének fellázadását mutatja ugyan, hogy annál inkább megindítson elvakultsága, de hevességével egyszersmind jellemezve van. – Aristoteles bármennyire mondja is, hogy drámában a cselekvény a fő dolog, mondja ezt is: „A dráma valamely cselekvény utánzása. A cselekvés bizonyos egyén által történik, ki szükséges, hogy mind *erkölcsére*, mind gondolkozására nézve bizonyos minőségű legyen." Ez többször fordul elő Aristotelesnél. Hogy az itt szó szerént *erkölcs*-nek fordított szó alatt valami egyénit értett, kiviláglik e szavaiból: „erkölcs pedig az, mely sejteti, mit lesz teendő valamely egyén." Aristoteles az *erkölcsöt* tisztán a dráma kellékei közé sorolja. Mint említők, most a fatalisztikus elv a jellemben van. Most már a tettet nem az oraculum parancsára vagy akaratjok ellen isteni végzésből követik el a dráma hősei, hanem a tett szükségképiségét a jellem magyarázza meg. Ma nem mellékes, hanem főszerepet játszik az „egyéni minőség" a drámában.

[II.]

Az újabb korban a jellem nemcsak kelléke a drámának, hanem sarkköve. Macaulay, ki épen oly nagy ítész a szépirodalomban, mint a történetek mezején, ezt írja valahol:

„A dráma valódi célja az emberi jellem nyilatkoztatása.[1] E szabály nem kényleges, mely csupán helyi és időszerinti viszonyokból folyna, mint azok, melyek a színművekben a felvonások vagy a versben a lábak számát határozzák meg. *Ez alaptörvénynek minden más alá van rendelve.* Azon situatiok alakítják a legjobb mesét, melyek legszembetűnőbben (most signally) fejlesztik ki a jellemet."

Azért választám e tételt, mivel alig találhatni mást, mely az összes színművészet minden lényeges kérdése felett annyira dominálna. A fenforgó kérdésre nézve pedig ez igazságnak csak fel kell tűnnie, hogy a homály, magával e feltűnéssel ugyanazon percen enyészszék el. Mihelyt csak azt tartja szem előtt a költő, hogy a situatiók a jellemfejlesztés kedvéért legyenek elrendelve, mihelyt a cselekvény egészen e jellem kifejlesztése és szavak s tettek általi nyilatkoztatása, többé nem kénytelen az író egy második munkában fáradozni a motiválásra. A cél és a motívum egy és ugyanaz. Az indít meg, a mi egyszersmind motivál. Nehogy paradoxonnak vélje valaki, példát hozok fel. Egy vizsgáló, bizonyos nem rendes állást ábrázoló szobron rendre nézi ugyan, ha anatómiai tanulmányt tesz, miért van valamely izom duzzadtan emelve ki. Ha valódi művész készítette a képet, a vizsgáló e duzzadás physicai indokát világosan megfejti nekünk. De az, ki nem vizsgál csak élvezni akar, az egész szobornak minden tagját a legtermészetesebb állásban látja, s észre sem veszi, hogy ama duzzadt izom mennyire emeli a mozdulat kifejezését. Az, a mi itt indokol, egyszersmind hatását is megteszi.

[1] Exhibiton, németül tán Darstellung.

A költészetben is a jellemnyilatkozatok adják a főérdeket, ezek teszik meg a hatást, s egyszersmind ezek indokolnak. Toldi Miklós kalandjai Ilosvainál nincsenek indokolva. Aranynál mindjárt az első jelenetben meg van vetve alapja elbujdosása egyéni indokának, Ilosvai azt mondja, hogy azért kellett Toldinak elbujdosnia, mert bátyja egyik vitézét megölte. Arany leírja mindjárt elején Miklós fájdalmát, miért nem mehet ő is együtt a nádor szép magyar leventéivel, aranyos vitézeivel. Azután a nádor megbántja, parasztnak szidja őt. Én azt hiszem, mindenki be fogja vallani, hogy egyfelől az említett helyek érdekesebbek, szebbek, mint az, hol Miklós a malomkő darabot fogja s Toldi György boszantó népe közé dobja, másfelől a gyilkosságból; csak az következik, hogy Miklós elszökjék, de az nem, hogy egyenesen Budára menjen vitéznek. A külső tett csak impulsust ád, de irányt nem. Ehhez valami *állandóbb* erő kell, mely ma csupán a jellemben kereshető. Hozzá tehetjük, hogy Toldi e tette nem pillanati fellobbanás, hanem a korábban ismertetett elkeseredésből foly. Az említett indokolás, a jellem ama valódi hű nyilatkoztatása teszi Aranyt művészszé, munkáját oly rendkívül érdeklővé! – Ebben van megmagyarázva, miért Arany és nem Ilosvai a „Toldi" eredeti alkotója.

A költészetben és minden művészetben annyira fődolog az emberi lélek nyilatkoztatása, hogy a hihetetlen mesék is magokkal ragadják illusiónkat, ha csak az ember híven van festve. Mi nem hiszünk többé se Apollóban, se Pallasban, se Jupiterben s még is elragadtatással olvassuk nemcsak az Iliás többi helyeit, hanem azokat is, melyekben ez istenek oly emberileg vannak rajzolva. Az „ezeregy éj" példabeszéddé vált csodás regéivel; – de tisztelet becsület, az ember hívebben van festve bennök, mint némely újkori regényben, mely azt akarja elhitetni, hogy magát, az életet festi.

A mi a drámát illeti, ott is odaengedünk szíves örömest a materialis valószínűségből, csak az emberi jellem s a szenvedélyek hű festését lássuk. Sőt a hol a motiválásban is hiba van, olyan t. i. mely egészen el nem rontja az illusiót, az érzelmek a szenvedélyek, indulatok hű kifejezéseért és természetes fejlesztéseért elengedjük; – de a hol e fejlesztés, s a belső motívumok hiányában érthetetlenséget, valótlanságot látunk, s csak a mese kedveért van a mese, soha sem nézhetjük lelki élvezettel. Shakespeare angol történetből vett drámái többnyire elég szakgatott művek s inkább egyes tableauk, mint ép művek; – de az egyén és szenvedélyei oly hatalmasan nyilatkoznak bennök s ezért a motiválás oly erős, hogy többet érnek magasb művészi szempontból is, mint kerekebb, formásabb, de a formát csak külsőségekben kereső drámaírók mesterkedései.

Azonban mint nézők vagy közönség ha sokat elengedünk is a situatiók valószínűségéből, s főleg oly külsőségekben, minő az, hogy mikor jelenik meg a színpadon valamelyik szereplő, vagy hogyan téved el levele; ha még némi pongyolaságot is elnézünk a jelenetek összefűzésében a fődolog kedveért, kétségtelen, hogy az a dráma legjobb, melyben a situatiok összefüggése is a szükségképiség a jellemből s a mű előbbi fejleményéből folyó szükségesség színét viseli magán. A situatiókra nézve is elismerjük, a motiválást. Említők fenebb, mint készíti Lear saját situatióit. Felhozhatnánk többet is, de elég nehány tragicai katastrofát hoznunk fel például. Stuart Mária bármennyire be van börtönözve, s bármi szomorú

legyen sorsa, nem tenne oly hatást, ha egy kis rést nem nyitna a költő a szabad választásnak. Találkozása Erzsébettel nem egyébre való, minthogy ne egészen a külső, legyőzhetlen erőszak által látszék elbukni. Egmontot is ellenállhatlan hatalom nyomja el; de Göthe belehozta azon jelenetet tragoediájába, midőn Orániai Vilmos tőle búcsút vesz, miután elvakult barátját hiában inti menekülésre. Ha Julius Caesart Calpurnia és a jós nem inti előre, halála nem volna oly drámai. Ha Brutus önkénytnem engedi a szót Antoniusnak, nemcsak a legszebb szónoklat hallásától volnánk megfosztva, hanem Brutuson nem szánakoznánk annyira. Ha Oedipus király nem maga jár utána, hogy születése titkát felfedezze, ha maga nem mondana átkot magára, a tragicai érdek sokkal gyengébb volna. Mindezek nemcsak a jellem legmélyebb titkát s így a legerősb motívumot foglalják magokban, hanem a legérdeklőbb situatiók a nevezett színművekben.

A situatiók közé szükséges egybefüggést hozni nem lehetetlen. Az egyén korábbi tettei már magokban következéseket vonnak magok után. Ezenkívül a situatio nemcsak hogy annak főszemélyétől félig függ, mint benne szereplőtől, hanem a felett uralkodóvá kell tennünk. A situatio másik részének szintén emberekből kell állania. Ezek jellemét a költő úgy állítja elénk, hogy egyfelől a situatiók azokból folyjanak, másfelől azon célnak megfeleljenek, hogy a főszemély jellemét nagyobb világításban állítsák elénk. Ebből foly, hogy azon mellékszemélyek, kik nem folynak be a főszemélynek, a cselekvénynek a cél felé segítésére, vagy a főjellem megvilágítására, merőben haszontalanok. (Ilyen Szigligeti cigánya). A situatiókra nézve elismerjük, hogy azok összege teszi a dráma meséjét s hatással vannak a jellem nyilatkozataira, de épen abban áll érdemük, ha egyéb cél nincs velük összekötve, s így bár szükségesek, de alárendeltek: csupa eszközök.

Tán túl is mentem a célon, hisz az első néhány életből vett példa is elég annak eldöntésére, hogy a situatio jellemzés nélkül épen semmit sem motivál mondja az olvasó. De én nem mentem túl célomon. Nem Szigligeti úr ferde állítását akarom cáfolni. Azt akarom röviden éreztetni, mennyire ellenkezik az ő indokolása a dráma legsarkalatosabb törvényével; hogy a jellemzés nemcsak magyaráz, hanem ebben fekszik a valódi hatás s a dráma valódi célja, s hogy végre magoknak a situatióknak is mennyire a szükségképiség színét lehet adni. Éreztetni akartam, hogy a drámában az indokolásnak oly erősnek kell lennie, hogy épen a mi legerősebben indokol, az tegyen legnagyobb hatást; ne legyen az a színfalak megé rejtve, hanem a jellemben és előttünk, valamely jól kigondolt situatioban nyilatkozzék. Az indokolásnak egyszerre kell születnie a jellemmel. A motiválásra nem külső erőszakoló körülményeket kell kitalálnunk. Bármennyi külső, s bármennyire erőszakoló körülményekből állítjuk elő a situatiót, mindig fenmarad az egyén joga. Az ily körültámogatás mindig eszünkbe juttatja a „Pickwick-club” lovát, melyben nem volt elég életerő a haladásra, hanem oldalt és elölről úgy oda volt kötve a confortable rúdjához, hogy se hátra se oldalt nem dőlhetett, s így kénytelen volt előre ballagni. E ló még ideálja volt a drámai külső okok által való körültámogatásnak. Mindig fedezetlenül marad vagy egyik, vagy másik rés, melyen kétségünk hozzá fér a valószínűséghez.

Azonkívül ez elv a legerkölcstelenebb következményekre vezet; mert nem kevesebbet foglal magában, mint azt, hogy bizonyos viszonyok közt minden ember azt tenné, a mit az önök hőse tesz. A viszonyok, a situatio mindent kiment. Hogy valaki meglopja atyját, szerencsétlenné tegyen egy nőt, csupán a viszonyok okozzák s így azok a bűnösök. Az ily egyén meglakoltatása is, ha ugyan a drámaírónak őt meglakoltatni kedve tartja, épen oly kevéssé erkölcsi, mint drámai. Önök nem az egyénben büntetik meg a bűnt, hanem a fenyítő törvényszék szigorával. Nem a jellemből, hanem az is a külső viszonyokból foly. Először fellázadt erkölcsi érzetünket le akarják csillapítani, s a büntetéssel nem szánalmat, hanem kárörömet ébreszteni, a mi épen oly kevéssé erkölcsi eszköz. A kereszténység drámája, mint a keresztény korszak a politikában emancipálta az egyént. Most a drámák és regények újra alárendelik. Ez alárendelés sokkal roszabb a réginél. A görögöknél valami emberfeletti hatalmat ismertek el s így mégis valami eszményi uralkodott a dráma felett. De most a durva erőszak, a vastag materialismus akarja helyét legalább ideiglenesen elfoglalni. Egyenruhába akarjuk öltöztetni drámáinkban az egyéniséget s aztán kényünk szerint bánunk vele.

Egész sereg francia drámáról s magyar–francia népszínműről szólok, melyben nem az egyén játsza a főszerepet, hanem az események, a véletlenség a viszonyok kényszerűsége. Az úgynevezett színpadi hatás lett a cél; a valódi megindítás, a lélekre hatás helyett csak az idegeket akarjuk megrázni vagy ingerleni, Az indokoló és megindító jellemnyilatkozatokat, a természetes fejlést kihagyjuk, vagy egy két odavetett szóval motiválunk s a színpadra a kész tényeket és egy-két soros párbeszédeket hozunk. A dráma ki van fordítva fonákjára, s nem azzal akar fényt űzni, a mivel kellene. A tragicum egy-két ember meggyilkoltatásában, a comicum egy-két élcben áll. – A szomorú és vígjáték csak sírásra és nevetésre ingereljen, a cél el van érve; a mélyebb lelki igazság, melyben egyedül rejlik a megindító, és maradandó hatású, sokkal régibb divat, semhogy a színpadon a közönség előtt tisztességgel megjelenhessék. A színészet első szerelmesből, intrigansból, öreg urak stereotyp alakjaiból áll, vagy parasztból, kit a gubán, csákányon s körmönfont mondáson kívül semmi sem jellemez. Az önálló felfogásra nincs szükség. A ki sírni, nevetni, csevegni s népdalt énekelni tud, a tapsokat örökre biztosította magának. A valódi motívumokkal nem törődve, akárminő mese jó nekünk csak mese legyen. A valódi motívumokkal nem törődvén, a lélekkel sem törődünk. Puszta tények, változatos tableauk, melyekben vagy keveset beszéljenek ez egyének, vagy énekeljenek, oknélküli csattanós jelenetek, erkölcsi és lélektani igazság nélküli összeütközések, stereotyp, frakkos vagy gubás alakok, mindennapi nyelv: ím ezek a miket közönségünk szeret. – A közönség gondolkodása és ez írók közt szoros a kapcsolat. A közönség buzdítja az írókat s nem szereti annyira a valódi költőt, mint a színműgyártót. Jobban elmulat „Tartuffe mintaképé"n, mint Moliére nagy művén; a „Bíbor és Gyász"on, mint „Coriolán"on. A közönség ugyanazon ferde úton jár, melyen színműírói. Ezért szól cikkem a közönséghez s csak mellesleg Szigligeti úrnak. Salamon Ferenc.

Jegyzetek

1. A műbírálat függetlensége (Budapesti Hírlap 1854. jan. 5. 311. sz. 1738–1739.)

15. old. Deukalión – görög mitológiai alak, a vízözön férfi túlélője

Münchhausen-féle hősök – nagyotmondó hősök

kétségbe vonnak. – emend.: hiányzó pont pótlása

Planche Gusztáv… szemlét tartván – Planche, Gustave: *Le Roman en France à la fin de 1853*, Revue des Deux Mondes 1853. dec. 14. 1085–1104.

16. old. A „Párisi titkok" szerzője – Eugène Sue: *Párizs rejtelmei* (1843)

Duplessis Fernand vagy egy férj naplója – *Ferdinand Duplessis ou les Mémoires d'un mari* (1852–1853), magyar fordításban nem jelent meg

Sand György – George Sand, eredeti nevén Amantine Aurore Lucile Dupin (1804–1876), francia írónő

17. old. Mont-Revêche – George Sand 1852-ben megjelent regénye, ugyanezen cím alatt 1853-ban jelent meg magyarul Récsi Emil fordításában

ezen elbeszélést komolynak – emend. ebből: ezen elbeszélét komolynak

tête-à-tête – emend. ebből: tète-à tète

teste épségét is – emend. ebből: teste épséget is

18. old. Les maitres sonneurs – George Sand: *Les Maîtres Sonneurs* (1853), magyarul *Falusi muzsikusok* cím alatt vált ismertté

2. Planche Gusztáv az újkori francia regényekről (Budapesti Hírlap 1854. jan. 8. 314. sz. 1752–1753.)

Planche tanulmányát mutatja be: Gustave Planche: *Le Roman en France à la fin de 1853*, Revue des Deux Mondes 1853. dec. 14. 1085–1104.

19. old. kitartó fejlesztését – emend. ebből: kitartó fejlesztéset

21. old. Ivanhoë – *Ivanhoe*, Walter Scott 1820-ban megjelent regénye

macedóniai Sándor tanítója – Nagy Sándor tanítója Arisztotelész volt

Herakleís-t az *Ilíashoz* hasonlítá – Arisztotelész *Poétika* c. művében Hésziodosz *Héraklész pajzsa* c. kiseposzának és Homérosz *Odüsszeiá*jának és *Iliász*ának összehasonlításakor a homéroszi eposzokat azért tekinti sikerültebbeknek, mert egységesebbek Hésziodosz művénél

22. old. Nem mondom, hogy – emend. ebből: Nəm mondom, hogy

23. old. René és Obermann – François-René de Chateaubriand: *René, ou les Effets des passions* (1802), Étienne Pivert de Senancour: *Obermann* (1804) c. műveinek szereplői

törvényeket osztó tanszékéből – emend. ebből: törvényeket osztó- tanszékéből

3. „Béla” (Budapesti Hírlap 1854. febr. 2. 335. sz. 1858–1859.)

25. old. Cowper – William Cowper (1731–1800), angol költő

28. old. sem képes hatást tenni – emend. ebből: sem kepes hatást tenni

4. Szépirodalmi lapszemle (Budapesti Hírlap 1854. febr. 5–8. 337–339. sz. 1868–1869., 1878–1879.)

28. old. a „kritikusok”at szikláknak nevezé – Petőfi Sándor: *Ki a szabadba!* c. versében

29. old. elősorolójának beszélni – emend. ebből: elősorolójának beszelni

30. old. Flóra arcképével – Majthényi Flóra (1837–1915) költőnő

Lesniewska kisasszonyéval – Ludwika-Lujza Lesniewska (1830–1882), a Nemzeti Színház lengyel énekesnője

„A bírálat […] az irodalom érdeke.” – a pontos idézet: „A bírálat tehát most csak kötelességet teljesít ha felszólal. […] A bírálat ezentúli engedékenysége igazolná a hívatlanokat s engedné burjánzani azon műveket, mik elébb utóbb kedvét szegnék az olvasó közönségnek azon jobb művek rovására, melyek méltán számítának részvétre. […] Elvünk és társaink elve a pártatlan igazság. […] Az író érdeke felett áll az irodalom érdeke.” ([sz. n.], *[c. n.]*, Délibáb 1854. jan. 1. I. sz. 32.)

oly regény ajánltatik – Irinyi József: *Béla* c. regénye: „Szerző sok élet és világismerettel ír a magasabb körök szokásai és ferdeségeiről, s mind végig érdekes olvasmányt nyújt ez első szépirodalmi nagyobb művében.” ([sz. n.], *[c. n.]*, Délibáb 1854. jan. 1. I. sz. 30.)

126. lapon oly költemény van magasztalva – Lisznyai Kálmán: *Babszem Jankó* ([sz. n.], *[c. n.]*, Délibáb 1854. jan. 22. IV. sz. 126–127.)

31. old. ezt olvastuk január 1-jén – valójában jan. 5-én

„A bírálati […] fog kezeltetni.” – a pontos idézet: „A *bírálati* rovat […] minden mellékes tekintet nélkül s minden pártszínezeten felül, szigorúsággal, de csupán a tárgyra szorítkozólag, fog kezeltetni.” (Friebeisz István, *Üdvözlet a magyar olvasó közönséghez, az 1854-dik év első napján*, Divatcsarnok 1854. jan. 5. 1. sz. 1–4., itt: 3.)

remegni való – emend. ebből: remegn való

dicsérlet a „Falu pacsirtájára” – –7., *Falu pacsirtája*, Divatcsarnok 1854. jan. 5–10. 1–2. sz. 20., 44–46.

„Budapesti Hírlap” jan. 29-iki számát – 1000, *Falu pacsirtája*, Budapesti Hírlap 1854. jan. 29. 332. sz. 1844–1845.

értekezés Kemény Zsigmondtól – Kemény Zsigmond, *Arany János Toldi-ja*, Divatcsarnok 1854. jan. 15–20–25. 3–4–5. sz. 49–58., 73–82., 97–106.

„Művészek levelei” – Csengery Antal, *Művészek levelei*, Délibáb 1854. jan. 1. I. sz. 1–5.

„Színmű irodalmi levelekről” – Szilágyi Virgil, *Színműirodalmi levelek*, Délibáb 1854. jan. 1–febr. 5. I–VI. sz.

32. old. „Még titok” című vígjáték *meséjének* száraz elmondásán – [sz. n.], *[c. n.]*, Délibáb 1854. jan. 1. I. sz. 27–28., Kövér Lajos: *Még titok* c. művéről

„Törökföldi tükörképek” – Kelemen Mór, *Törökföldi tükörképek (A „Gartenlaube” után)*, Divatcsarnok 1854. jan. 5. 1. sz. 12–16.

Gartenlaube – Lipcsében megjelenő illusztrált családi lap, a műfaj leghatásosabb képviselője, címe a lap által megjelenített biedermeier értékvilág és irodalmi stílus jelölőjévé is vált

„Washington Irving” – Bérczy Károly, *Washington Irving*, Divatcsarnok 1854. jan. 15. 3. sz. 67–69.

csak akkor szolgálhatnak – emend. ebből: cs k akkor szolgálhatnak

„Regényes vázlatok művészek és írók életéből” – Komáromy Ferenc, *Regényes vázlatok művészek és írók életéből*, Délibáb 1854. jan. 22–29. IV–V. sz. 119–121., 143–146.

33. old. Byron „Parisiná”-ja – George Gordon Byron, *Parisina*, Délibáb 1854. jan. 1–8–15–22–29. I–II–III–IV–V. sz.

„Csalogány” – Hans Christian Andersen, *A csalogány* (Csengery Rózáról), Délibáb 1854. jan. 1. I. sz. 18–24.

34. old. „Utolsó kő” íróját – Szathmáry Károly, *Az utolsó kő*, Délibáb 1854. jan. 8–15–22–29. II–III–IV–V. sz.

„St. Pierre testvérek” című beszélyt – Beöthy László, *St. Pierre-testvérek*, Divatcsarnok 1854. jan. 20–25–30. 4–5–6. sz. 83–91., 108–113., 121–130.

35. old. „Ki ne ismerné közőlünk Florenzet?” – Forster Rudolf, *Anna*, Hölgyfutár 1854. jan. 27–28–30–31., febr. 1–3–4–6–7–8–9–10–11–13–14–15., 22–23–24–25–26–27–28–29–30–31–32–33–34–35–36–37. sz. 85–87., 89., 95–96., 98–99., 103–104, 107–108., 110–111., 114–116., 118–119., 122–124., 126–127., 130–131., 134., 139–140., 142–143., 146–147., itt: 107.

„Szeszélyes hölgy” – Obernyik Károly, *Szeszélyes hölgy*, Divatcsarnok 1854. jan. 5–10–15. 1–2–3. sz. 4–10., 25–34., 59–66.

Vadnay Károly „Jenny”-je – Vadnay Károly, *Jenny*, Hölgyfutár 1854. jan. 14–16–17–18–19–20–21–23–24–25–26. 11–12–13–14–15–16–17–18–19–20–21. sz. 41–42., 47–48, 49–50, 53–54, 58–59, 62–63, 66., 70–72, 74–76., 78–79, 82–83.

Tompának két igen szép verse – Tompa Mihály: *Búcsú*, Divatcsarnok 1854. jan. 5. 1. sz. 10–12., Tompa Mihály, *Hűség*, Divatcsarnok 1854. jan. 25. 5. sz. 106–107.

5. Degré Alajos novellái (Budapesti Hírlap 1854. febr. 28. 356. sz. 1986–1987.)

A szöveg egy vita anyagának része: [Mérleg] [Salamon Ferenc], *Degré Alajos novellái*, Budapesti Hírlap 1854. febr. 28. 356. sz. 1986–1987. – -ss. [Greguss Ágost], *[c. n.]*, Pesti Napló 1854. márc. 19. 1208. sz. 3. – [Mérleg] [Salamon Ferenc], *Felelet „-ss” bírálónak*, Budapesti Hírlap 1854. márc. 22. 375. sz. 2105. – -ss. [Greguss Ágost], *[c. n.]*, Pesti Napló 1854. márc. 23. 1208. sz. 3.

37. old. arszlán – „divatfi, divatbáb” (*A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, Benkő Loránd (főszerk.), Akadémiai, Budapest, 1967. 180.)

iparlovag – „Szerencsevadászok gúnyneve, kik azon iparkodnak, hogy dolog és hivatal nélkül csalás által megélhessenek; különösen városi naplopók és csalók.” (Czuczor Gergely – Fogarasi János, *A magyar nyelv szótára*, 3. köt., Pest, 1865. 106.)

„Delejezés.” – emend. ebből: „Delejezés.‘

„Egy heti kacérság,” – emend. ebből: „Egy heti kacérság,‘

38. old. „Művelt férfiú,” – emend ebből: „művelt férfiú,”

6. Szépirodalmi lapszemle (Budapesti Hírlap 1854. márc. 5–7. 361–362. sz. 2014., 2022.)

40. old. Az abban folytatott regény – Jókai Mór: *Balkáni harc*

„A kegyencnő felébredvén, […] már csak 4-et írt.” – Jókai Mór: *Balkáni harc*, Délibáb 1854. febr. 19. VIII. sz. 230–235., itt: 235.

„Bálintitt” – Halmágyi Sándor, *Bálintitt*, Délibáb 1854. febr. 19. VIII. sz. 239–247., itt: 247.

„hiúság hatalma” – Hinár János, *A hiúság hatalma*, Divatcsarnok 1854. febr. 5–10–15. 7–8–9. sz. 150–157., 169–179., 193–200.

„Utazzunk falura” – Komáromy Ferenc, *Utazzunk falura*, Divatcsarnok 1854. febr. 28. 12. sz. 267–273.

41. old. „Tiszavidéki képek és gondolatok” – Bernáth Gáspár, *Tiszavidéki képek és gondolatok*, Divatcsarnok 1854. febr. 20–25. 10–11. sz. 217–224., 241–246.

fordított, elbeszélő művek – Országh Antal, *Egy omnibus* (Lorin Gyula után), Divatcsarnok 1854. febr. 5. 7. sz. 159–162., Majer Károly, *Első szerelem* (franciából), Divatcsarnok 1854. febr. 10. 8. sz. 180–186., Országh Antal, *Spencer Leopold*, Divatcsarnok, 1854. febr. 15. 9. sz. 201–208., Sárváry Elek, *A les* (Sue Jenő után), Divatcsarnok 1854. febr. 28. 12. sz. 273–274.

„Még egy szó Toldiról” – Kemény Zsigmond, *Még néhány szó Toldiról*, Divatcsarnok 1854. február 5. 7. sz. 145–149.

„Tartalmáról […] nem tartozik” – [c. n.], *[sz. n.]*, Divatcsarnok 1854. febr. 25. 11. sz. 259–260.

„Bizonyos […] szerződést.” – [c. n.], *[sz. n.]*, Divatcsarnok 1854. febr. 28. 12. sz. 277.

„San Francisco hajótörése” – emend.: záró idézőjel pótlása; Kelemen Mór, *San-Francisco hajótörése*, Divatcsarnok 1854. febr. 20. 10. sz. 229–232.

„kalafáti tábor?” – [sz. n.], *Látogatás a kalafáti táborban*, Divatcsarnok 1854. febr. 20. 10. sz. 225–229.

„Lowoodi árva” ismertetését – Charlotte Birch-Pfeiffer: *Die Waise aus Lowood*, 10, *[c. n.]*, Divatcsarnok 1854. febr. 25. 11. sz. 261–262.

43. old. „új erők csatlakozása” – „a divatcsarnok újuló erővel folytatja pályáját […] a szerkesztőséghez új erők csatlakoztak” (Friebeisz István, *Üdvözlet a magyar olvasó közönséghez, az 1854-dik év első napján,* Divatcsarnok 1854. jan. 5. 1. sz. 1–4., itt: 2.)

közös munkájoknak. – emend.: mondatzáró írásjel pótlása

„Szellemi közlönyök” című cikkben – [sz. n.], *Szellemi közlönyök*, Budapesti Hírlap 1853. dec. 31. 307. sz. 1722.

7. Felelet „-ss” bírálónak, Budapesti Hírlap 1854. márc. 22. 375. sz. 2105.

A szöveg egy vita anyagának része: l.: *5. Degré Alajos novellái.*

44. old. Degré Alajos novelláinak […] ismertetésére – [Mérleg] [Salamon Ferenc], *Degré Alajos novellái*, Budapesti Hírlap 1854. febr. 28. 356. sz. 1986–1987.

otthonosnak érzi.” – emend.: hiányzó idézőjel pótlása

hagytunk volna ki.” – emend.: hiányzó idézőjel pótlása

45. old. „Megvalljuk, […] a kalandok köréből meríti.” – -ss. [Greguss Ágost], *[c. n.]*, Pesti Napló 1854. márc. 19. 1208. sz. 3.

volt képes átolvasni – emend ebből: volt kepes átolvasni

„találunk e gyűjteményben […] genre-k.” – uo.

csak egyet említsünk – emend. ebből: *csak egyet* az említsünk

8. Fegyverek (Budapesti Hírlap 1854. ápr. 4. 385. sz. 2172–2173.)

45. old. „Paixhans-féle ágyú” – emend. ebből: „paixhans-féle ágyú”

46. old. fajok túlszaporodása – emend. ebből: fajak túlszaporodása

47. old. Ha azt mondja valaki, – emend. ebből: Ha azt mondja valaki’

az a szellemvilágban, – emend. ebből: az a szellemvilágban’

48. old. a békés Elsler-lábakat – Fanny Elssler (1810–1884), osztrák származású táncosnő, korának egyik leghíresebb táncosa

„…Kiről […] *ál csonttal* agyon.” – Arany János, *Toldi*, Harmadik ének

„melyen ült, […] népe közé dobta.” – Arany János, *Toldi*, Harmadik ének

péld. a jelenkorban – emend. ebből: péld. a jel nkorban

9. Szépirodalmi lapszemle (Budapesti Hírlap 1854. ápr. 7. 388. sz. 2190–2191.)

A szöveg egy vita anyagának része: l.: *5. Degré Alajos novellái.*

51. old. …„La plume est là: qui osera écrire?” – az idézet Victor Hugo: *Étude sur Mirabeau* (1834) c. szövegéből származik, jelentése: Ott a toll: ki mer írni?

„Egy tiszai gőzösön” – Bérczy Károly, *Egy tiszai gőzösön*, Divatcsarnok 1854. márc. 5–10. 13–14. sz. 265–270., 296–300.

„Csák Mór” – Szathmári Károly, *Csák Mór*, Divatcsarnok 1854. márc. 15–20. 15–16. sz. 315–324., 340–353.

52. old. „Külszín csal” – Degré Alajos, *Külszín csal*, Divatcsarnok 1854. márc. 25. 17. sz. 369–377.

„Maradjon kiki a maga elemében” – Fekete Soma, *Maradjon kiki a maga elemében* (Rege, Houwald után), Divatcsarnok 1854. márc. 5. 13. sz. 272–278.

„Halottak estélye” – Vladár Ervin, *Halottak estélye* (francia beszély), Divatcsarnok 1854. márc. 10. 14. sz. 302–305.

beszélyt Boccacciotól – Császár [Ferenc], *Boccaccio novelláiból* (Ötödik nap, IX. novella), Divatcsarnok 1854. márc. 20. 18. sz. 385–390.

53. old. „a legelső magyar komikus” – Gyulai Pál, *A legelső magyar komikus*, Vasárnapi Újság 1854. márc. 12–19–26. 2–3–4. sz. 11–12., 20–21., 27–28.

„a magyar költők sorsa” – Jókai Mór, *Magyar költők sorsa*, Vasárnapi Újság 1854. márc. 26., 4. sz. 26–27.

Jelenetek Haydn József életéből – Lehmann M. után N. F., *Jelenetek Haydn József életéből*, Családi lapok 1854. márc. 15–31. 5–6. sz. 232–234., 283–286.

10. „Derű és ború” (Budapesti Hírlap 1854. ápr. 29. 407. sz. 2292–2293.)

54. old. csillapíták le a férfiszenvedélyek – emend. ebből: csilapíták le a fér-fiszenvedélyek

11. Szépirodalmi lapszemle (Budapesti Hírlap 1854. máj. 7. 414. sz. 2328–2329.)

57. old. a programmban – [sz. n.], *Töredelmes vallomások, bevezetésül*, Budapesti Viszhang 1854. máj. 7. 1. sz. 24–26.

58. old. „Percek egy ifjú életéből” – Sólyom, *Percek egy ifjú életéből*, Hölgyfutár 1854. ápr. 26–27–28–29., máj. 1. 81–82–83–84–85. sz. 334–335., 338–339., 341–343., 345–347., 350–351.

59. old. „Hűtlenség áldozatjá”-ban – Majer Károly, *A hűtlenség áldozata*, Divatcsarnok 1854. ápr. 25–30. 23–24. sz. 509–520., 541–545.

ecsettel kell bírnia – emend. ebből: csettel kell bírnia

„Nagy dobos” – Szász Károly, *A nagy-dobos*, Divatcsarnok 1854. ápr. 5–10–15–20. 19–20–21–22. sz. 411–415., 438–443., 457–467., 487–492.

„Alöe ígérete” – Szász Károly, *Az áloé ígérete*, Hölgyfutár 1854. ápr. 10–11–12–13–14–15–18. 68–69–70–71–72–73–74. sz. 277–278., 282–283., 286–287., 289–290., 294–296., 298–299., 305–306.

60. old. „Beethoven” Brassaitól – Brassai Sámuel, *Beethoven*, Divatcsarnok 1854. ápr. 5–10–15. 19–20–21. sz. 424–426., 446–450, 468–472.

„Meyerbeer” című cikk – [sz. n.], *Meyerbeer Jakab*, Divatcsarnok 1854. ápr. 20. 22. sz. 494–497.

„Életszabályok világba lépő leánykák számára” – Bellaagh József, *Életszabályok világba lépő leánykák számára* (franciából), Divatcsarnok 1854. ápr. 20–25–30., máj. 5. 22–23–24–25. sz. 481–484., 505–508., 529–532., 553–558.

12. Angol hírlapok (Budapesti Hírlap 1854. máj. 12–14–16., 418–420–421. sz. 2350–2351., 2362–2363., 2368–2369.)

61. old. újdonságokat összeszedni – emend. ebből: újdonságokat öszseszedni

63. old. egyedül ez adá – emend ebből: e yedül ez adá

A cikk második folytatásához lábjegyzet kapcsolódik: Lásd a „B. P. H.” 418. számának tárcáját, hol a cikk elől tévedésből kimaradt a cím után ez: *I. cikk.*

71. old. Cucheval-Clarigny bővebb értekezéséből – M. Cucheval-Clarigny, *La presse au dix-neuvième siècle (II. La presse en angleterre), Revue des deux mondes 1853. jan. 1. 69–105.*

13. A képek (Budapesti Hírlap 1854. máj. 23., jún. 4–14. 427–437–444. sz. 2398–2399., 2452–2453., 2490–2491.)

72. old. családi érzettől ihletetten – emend. ebből: családi érzettől ihletettén

sennora Oliva – Pepita de Oliva spanyol táncosnő (1830–1871), 1853-ban vendégszerepelt Pesten

73. old. baloldalon a hétköznapi – emend. ebből: baloldalon a hétkö napi

felejthetlen sennora komolykodik – emend. ebből: felejthetlen sennor komolykodik

Petra Camara – emend. ebből: Pedra Camara (spanyol táncosnő)

Csak egy Taglionit – Marie Taglioni (1804–1884): olasz balett-táncosnő

teljes a meggyőződés – emend. ebből: tejles a meggyőződés

76. old. szólítá föl a parancsnok ezredest – emend. ebből: szólítá föl parancsnok ezredest

hálószobáját díszíti? – emend. ebből: hálószo áját díszíti?

78. old. célszerű intézmény – emend. ebből: célg szerű intézmény

a tehetség bemutatván magát – emend. ebből: a tehetsé- bemutatván magát

79. old. Ezekről más alkalommal. – emend.: hiányzó pont pótlása

80. old. készíttetéseért a mérnökhöz – emend. ebből: készítétéseért a mérnökhöz

81. old. a jelenleg használt kevés is – emend. ebből: a jelenleg használt kevés s

14. Az „Új magyar múzeum (Budapesti Hírlap 1854. máj. 28. 431. sz. 2420–2421.)

82. old. közlönye, kiadja Toldy Ferenc – hiányzó vessző pótlása

„Petőfi Sándor és lyrai költészetünk” – Gyulai Pál, *Petőfi Sándor és lyrai költészetünk*, Új Magyar Múzeum 1854. jan., febr. I–II. füz. 24–43., 97–124.

83. old. „Philosophiai mozgalmak” – [sz. n.], *Philosophiai mozgalmak*, Új Magyar Múzeum 1854. ápr., máj. IV–V. füz. 305–315., 426–443.

„B. Mednyánszky Alajos emléke" – Ipolyi Arnold, *B. Mednyánszky Alajos emlékezete*, Új Magyar Múzeum 1854. márc., III. füz. 201–232.

ettől sem ment a múzeum tárcája – értsd: ettől sem mentes

„derék tudósunk" – „s különösen a Tárca egy derék tudósunk külön kezelése mellett havonként szemlét tartand az öszves magyar és nemmagyar hazai, úgy szomszéd tartományoki időszaki sajtó felett" (Toldy Ferenc, *Előszó*, Új Magyar Múzeum 1854. jan., I. füz. 1–2., itt: 2.)

Nyelvünket elemezni, mint Czuczor – Czuczor Gergely, A' *magyar hangtanról*, Új Magyar Múzeum 1854. jan., I. füz. 61–74., 78–90. – Uő, *Még egyszer az Elme és Ész szókról*, Új Magyar Múzeum 1854. ápr., IV. füz. 351–364.

rokonosokkal összehasonlítni, mint Hunfalvi Pál – Hunfalvy Pál, *Az altaji nyelvészetben nyilatkozó mozgalmak külföldön*, Új Magyar Múzeum 1854. ápr. IV. füz. 330–348.

Mikóújvár emléke – Gr. Kemény József, *Mikó-Újvár emléke*, Új Magyar Múzeum 1854. jan., febr. I–II. füz. 44–61., 146–157.

Bonfinius élete – Gr. Kemény József, *Bonfinius élete, és munkái*, Új Magyar Múzeum 1854. márc., ápr. III–IV. füz. 246–270., 315–323.

Szontagh G., Horváth Cyrill és Erdélyi Jánostól – Szontagh Gusztáv, *A szép és rút. Philosophiai öntájékozás*, Új Magyar Múzeum 1854. febr., II. füz. 124–146. – Erdélyi János, *Aestheticai előtanulmányok*, Új Magyar Múzeum 1854. márc., III. füz. 232–240. – [Horváth Cyrill: A' *bölcsészet eszméjéről*], *Kis gyűlés*, dec. 5. 1853. (A' philosophiai és társodalmi tudd. osztályai számára), Új Magyar Múzeum 1854. febr., ápr., II–IV. füz. 184–192., 365–379.

A természettudományok […] rövid közleményen kívül – Seltenreich Károly, *Egy nevezetes hazai találmány. – A Seltenreich-féle mentő golyó*, Új Magyar Múzeum 1854. ápr. IV. füz. 389–393.

84. old. „népszerűségre" s „közérdekre" – „A programm tehát a régi marad, de lehető nagy gonddal a többféleségre, élénkségre, s a história és honismeret mellett egyfelül az aesthetikai és kritikai, másfelül a természet-tudományi szakra, mely utóbbi köz érdekre és népszerűségre fog törekedni." (Toldy Ferenc, *Előszó*, Új Magyar Múzeum 1854. jan., I. füz. 1–2., itt: 2.)

85. old. egy ily folyóiratról – emend. ebből: egy ily folyóiratró

15. Szépirodalmi lapszemle (Budapesti Hírlap 1854. jún. 11. 442. sz. 2480–2481.)

86. old. például a „Budapesti Viszhang" – emend. ebből: például a „Budapesti Viszhzng"

87. old. „*Egy gombolyag fonal*" – Vas Gereben, *Egy gombolyag fonal*, Budapesti Viszhang 1854. máj. 7–14. 1–2. sz. 7–18., 38–48.

„*Eltűnt*" – Vadnai Károly, *Eltűnt*, Budapesti Viszhang 1854. máj. 21–28., jún. 4. 3–4–5. sz.70–82, 101–110., 133–138.

ki lehet ő és merre van hazája? – utalás Vörösmarty Mihály *Szép Ilonka* c. művének egy sorára: „Vajh ki ő, és merre van hazája?"

„Egy színész naplója" – Szigeti József, *Egy színész naplójából*, Budapesti Viszhang 1854. máj. 7–14–28., jún. 4–11. 1–2–4–5–6. sz. 18–21., 49–54., 112–118., 144–149., 182–187.

vastag vonásokban – emend. ebből: vatag vonásokban

„Jancsárok végnapjai" – Jókai Mór, *Janicsárok végnapjai*, Hölgyfutár 1854. márc. 8–9–11–13–14–15–17., ápr. 6–7–11–12–14–15–19–20–21–22–25–26–27–28. máj. 1–2–3–4–6–

8–9–10–11–18–19–24–26., jún. 2–14–16–17. 55–56–58–59–60–61–63–65–66–69–70–72–73–75–76–77–78–80–81–82–83–85–86–87–88–90–91–92–93–94–100–101–105–106–112–121–122–123. sz. 217–218., 221–222., 229–230., 233–234., 237–238., 241–242., 248–250., 259., 266., 281–282., 285–286., 293–294., 297–298., 309., 313–314., 317–318., 321–322., 328–329., 333–334., 337–338., 341., 349–350., 353–354., 357–358., 361., 369–370., 373., 377–378., 381–382., 385–386., 409., 414., 429–430., 433–434., 457–458., 493., 497–498., 501–502.

A „névtelenek" – Kempelen Riza, *Névtelenek*, Hölgyfutár 1854. máj. 3–4–5–8. 87–88–89–91. sz. 358–359., 361–362., 365–367., 374–375.

„Antoinette" – Ágay Adolf, *Antoinette*, Hölgyfutár 1854. máj. 9–10–11–12–13–14–15–16. 92–93–94–95–96–97–98. sz. 378–379., 382., 386., 389–390., 393–394., 397–399., 401–403.

phrenolog – a frenológia a 19. század első felében népszerű tudomány, amelynek alapvető tétele, hogy az emberi koponya alakjának és méreteinek vizsgálatából következtetni lehet az egyén jellemére, értelmi képességeire

88. old. Balázs Sándortól két beszély – Balázs Sándor, *Alvajáró*, Hölgyfutár 1854. máj. 17–18–19. 99–100–101. sz. 405–407., 409–411., 414–415. – Balázs Sándor, *Árnyalatok a házaséletből*, Hölgyfutár 1854. jún. 1–2–3. 111–112–113. sz. 453–454., 458–459., 461.

élénk phantasiájú nőt – Várady Luiza, *Fehér gyöngyök*, Divatcsarnok 1854. máj. 10–15–20–25–30. 26–27–28–29–30. sz. 577–582., 601–603., 631–635., 655–664., 673–679.

„Dzsem herceg" – Jókai Mór, *Dzsem herceg*, Divatcsarnok 1854. máj. 5. 25. sz. 559–564.

„spanyol novella" – Vladár Ervin, *A nőtlent játszani akaró férj* (spanyol novella), Divatcsarnok 1854. máj. 5. 25. sz. 565–569.

89. old. cikkekbe foglalja – emend. ebből: cikkek be foglalja

az „Új magyar múzeum" tárcaírója […] nem illik e komolyság – „De mikor fogja már a *Hölgyfutár* egyszer megnyitni az irodalmi rovatot, melyre oly gyakran utalja az olvasót? Akárhányszor olvassuk e lapban, midőn valami új mű megjelenését felemlítik: részletesebben irodalmi rovatunkban szólandunk róla"; vagy „mielőtt részletesen szólanánk e műről, addig is ajánljuk azt", stb. Vagy nem kell ígérgetni, vagy megtartani ígéretet. – Ha egyébiránt nézetünket egyenesen ki kell mondanunk, azt mondjuk, hogy a *Hölgyfutár* ki fog esni játszi, gyermekes szerepéből, mihelyt kritikai térre lép, – valamint a komolykodó színibírálatok – midőn t. i. valódi bírálatok – már most is furcsa ellentétet képeznek jellemével." ([sz. n.], *Időszaki sajtó*, Új magyar múzeum 1854. máj., V. füz. 481–488., itt: 484.)

16. Új népkönyvek (Budapesti Hírlap 1854. jún. 21. 649–650. [449–450.] sz. 2524–2525., 2530–2531.)

90. old. Első füzet. Kis 8-adrét – emend.: hiányzó pont pótlása

ind rege – [sz. n.], *A tudomány haszna*, Vasárnapi Újság 1854. máj. 14. 11. sz. 84–85.

91. old. Humboldt – Alexander von Humboldt (1769–1859), német természettudós

Mint Liebig mondja, minden ismeret a léleknek megannyi új érzéket kölcsönöz. – Liebig – Justus von Liebig (1803–1873), német vegyész, az idézett hely: „In demselben Grade, als der menschliche Geist an Einsicht zunimmt, die ihm von irgend einer Seite zufliesst, stärken und erheben sich seine Fähigkeiten nach allen andern Richtungen hin; die Erwerbung einer neuen Wahrheit ist ein dem Menschen zugewachsener neuer Sinn, der ihn jetzt befähigt, eine Menge von Erscheinungen wahrzunehmen und zu erkennen, die einem andern unsichtbar und verborgen bleiben, wie sie es früher ihm selbst waren." (Justus Liebig: *Erster Brief* = uő, *Chemische Briefe*, Heidelberg, 1851. 1–27., itt: 2.)

egynehány eszmének – emend. ebből: egynehány eszméneik

esetekben is segítni – emend. ebből: esetekben s segítni

„Falu és annak teendői” – „Gazdasági Lapok” szerkesztősége, *A falu és annak teendői = A magyar nép könyve* 1854. 1. füz. 3–16.

„Hogy áll a világ” – Kemény Zsigmond, *Hogy áll a világ?* A magyar nép könyve 1854. 1–3–5. füz. 72–91., 175–223., 374–416., 1855. 1–2., 3–4. füz. 32–75., 223–252., 5–6. füz. 321–328., 1856. 1. füz. 22–40., 120–146., 217–259.

dr. Arányinak orvosi tárgyú cikkét – dr. Arányi, *Önorvos, rögtöni életveszélyekben*, A magyar nép könyvtára, 1. füzet, 1854. 73–88.

92. old. Érkövy cikke – Érkövy [Adolf], *Jámbor Ferenc gazdasága*, A magyar nép könyvtára, 1. füzet, 1854. 38–45.

oly renddel legyenek – emend. ebből: oly renddeel legyenek

„1854-ben látott üstökös csillagról” – Brassai Sámuel, *Az 1854-ben látott üstökös csillagról*, A magyar nép könyve 1854. 1. füz. 21–39.

„*azokbani előadással meg vagyunk elégedve*,” – „A komolyabb, azaz oktató részt következő cikkek képviselik: „Jámbor Ferenc gazdasága” (38–45) *Érkövy*től; „Micsoda állat a vegytan (45–57) *Brassai*tól; továbbá bevezetés a népszerű világtörténetbe és Kína történeteinek vázlata (58–73), két rajzzal, *Csengery* Antaltól; végre „Önorvos rögtöni életveszélyekben” (73–88), két levél három példával dr *Arányi*tól. Az előadással, mindezen cikkekben, meg vagyunk elégedve” ([sz. n.], *[c. n.]*, Pesti Napló 1854. jún. 8. 130-1273. sz.)

„jó nyelven vannak írva” – „*Brassai* cikke is, mint feljebb mondók, jó nyelven van írva, habár más címet óhajtanánk neki” ([sz. n.], *[c. n.]*, Pesti Napló 1854. jún. 8. 130-1273. sz.)

„micsoda állat a vegytan?” – Brassai Sámuel, *Micsoda állat a vegytan?* A magyar nép könyvtára, 1. füzet, 1854. 45–57.

„Népszerű világtörténet” – Csengery Antal, *Népszerű világtörténet*, A magyar nép könyvtára, 1. füzet, 1854. 58–73.

világeseményeket tárgyazó cikket – Kemény Zsigmond, *Hogy áll a világ?* A magyar nép könyve 1854. 1–3–5. füz. 72–91., 175–223., 374–416., 1855. 1–2., 3–4. füz. 32–75., 223–252., 5–6. füz. 321–328., 1856. 22–40., 120–146., 217–259.

93. old. Lamartine népies könyvéről – Alphonse de Lamartine: *Raphaël* (1849)

„Nem leghelyesebb-e […] új irodalmat kell föltalálni.” – „La meilleure manière d’écrire pour le peuple n’est-elle pas d’écrire pour tout le monde? Les classes ont disparu dans l’État: faut-il les rétablir dans les lettres? Nous ne croyons pas qu’il faille inventer pour le peuple une littérature spéciale.” (Eugène Lerminier: *M. de Lamartine – Le poëte chrétien et humanitaire* = uő, *De la littérature révolutionnaire*, Bruxelles, 1850. 61–77., itt: 75–76.)

Petőfitől két költeményt – Petőfi Sándor, *Kutyakaparó*, A magyar nép könyve 1854. 1. füz. 17–19. – Petőfi Sándor, *Tedd le bojtár a subádat*, A magyar nép könyve 1854. 1. füz. 20.

„Mátyás anyja” – Arany János, *Mátyás anyja*, A magyar nép könyve 1854. 1. füz. 39–41.

„kevesen fogják ízlelhetni.” – „*Arany* költeménye, népmondai alapon eszményesítve az anyai szeretetet, oly gyengéd zamatú, oly édes hangzatú, mintha nem is szókból, csak illatból és zenéből állana. Kár, hogy kevesen fogják ízlelhetni.” ([sz. n.], *[c. n.]*, Pesti Napló 1854. jún. 8. 130-1273. sz.)

Mi zaj riad, […] forr a hon? – Nagy Imre: *Árpád* (1840)

94. old. végre megmutatá nekünk – emend. ebből: végre megmutata nekünk

Varjú István – Gyulai Pál, *Varjú István*, A magyar nép könyve 1854. 1–2. füz. 41–69., 109–159.

a „Kutyakaparót” tisztán szépirodalmi darabnak tartja – „bármennyire kitűnő legyen is – aestheticai tekintetben – a munka, mint pl. a „Kutyakaparó” a „magyar nép könyvé”ben, miután a darab tisztán szépirodalmi: inkább számolhat tetszésre a városi teremben, mint

künn a mezőn. Kevéssé érdekel az ismeretes." ([sz. n.], *[c. n.]*, Pesti Napló 1854. jún. 8. 130-1273. sz.)

„nagy aestheticai becse van és népkönyvbe is beillik" – „Gyulai Páltól pedig a feljebb említett elbeszélés első felét találjuk „Varjú István" címmel (41–69). Ezen elbeszélésnek nagy aesthetikai becse van, de népkönyvbe is beillik vonzó és értelmes előadásánál fogva, különösen pedig azért, mivel – ha szabad így mondanunk – a népies lélektant híven is szépen is érzékelteti. Szeretjük, hogy a vallásos érzelmek is nélkülözhetlen tett-rugók gyanánt vannak felhasználva; ezen elemet sohasem kell népírónak figyelem nélkül hagynia, mert csak a teljesen mívelt ember válik erkölcsiségből vallásossá, a kevésbé míveltnek valláson alapszik erkölcse is." ([sz. n.], *[c. n.]*, Pesti Napló 1854. jún. 8. 130-1273. sz.)

„A róka és liba" – Dienes Lajos, *Róka és liba*, A magyar nép könyve 1854. 1. füz. 69–71.

fametszvény – emend. ebből: famesztvény

95. old. „erkölcsi" és „vallásos" szempontokra – „Gyulai Páltól pedig a feljebb említett elbeszélés első felét találjuk „Varjú István" címmel (41–69). Ezen elbeszélésnek nagy aesthetikai becse van, de népkönyvbe is beillik vonzó és értelmes előadásánál fogva, különösen pedig azért, mivel – ha szabad így mondanunk – a népies lélektant híven is szépen is érzékelteti. Szeretjük, hogy a vallásos érzelmek is nélkülözhetlen tett-rugók gyanánt vannak felhasználva; ezen elemet sohasem kell népírónak figyelem nélkül hagynia, mert csak a teljesen mívelt ember válik erkölcsiségből vallásossá, a kevésbé míveltnek valláson alapszik erkölcse is." ([sz. n.], *[c. n.]*, Pesti Napló 1854. jún. 8. 130-1273. sz.)

„Ne hazudjál" – Bernát Gáspár, *Ne hazudjál*, A magyar nép könyvtára, 1. kötet, 1854. 20–33.

„Félkezű koldus" – Tompa [Mihály], *A félkezű koldus*, A magyar nép könyvtára, 1. kötet 1854. 14–20.

„Mese a munkáról" – Erdélyi János, *Mese a munkáról*, A magyar nép könyvtára, 1. kötet, 1854. 34–37.

„Majd az idő […] dolgozni birt." – Erdélyi János, *i. m.* 37. Pontatlan idézet: „Minden ott csillog" helyett az eredetiben: „Mindez ott csillog"

96. old. Degré Alajos elbeszélése – Degré Alajos, *Bús Bandi*, A magyar nép könyvtára, 1. kötet, 1854. 3–13.

„Íróinknál […] *Kevéssé érdekel az ismeretes.*" – [sz. n.], *[c. n.]*, Pesti Napló 1854. jún. 8. 130-1273. sz.

praetor minima non curat! – jelentéktelen dolgokkal nem törődik a felettes hatóság!

17. Az orosz (Budapesti Hírlap 1854. jún. 29. 456. sz. 2563.)

97. old. Michelet „Északi legendáiban" – Jules Michelet, *Légendes démocratiques du Nord*, Garnier frères kiadása, 1854.

18. Szépirodalmi lapszemle (Budapesti Hírlap 1854. júl. 11. 465. sz. 2614–2615.)

98. old. a közönség szánalmát fölébreszteni – Friebeisz István, *Üdvözlet a magyar olvasó közönséghez, az 1854-dik év első napján*, Divatcsarnok, 1854. jan. 5. 1. sz. 1–4., főként: 3–4.

novella-sorozatot kezde meg – Kemény Zsigmond: *A szerelem élete*, Divatcsarnok 1854. máj. 30., jún. 5–10–15–20–25. 30–31–32–33–34–35. sz. 673–679., 697–706., 721–727., 747–752., 769–774., 793–798.

19. Szépirodalmi lapszemle (Budapesti Hírlap 1854. aug. 8. 489. sz. 2738.)

102. old. „Manlius Sinister” Jókaitól – Jókai Mór, *Manlius sinister*, Hölgyfutár 1854. júl. 1–3–4–5–6–7–8–10–11. 134–135–136–137–138–139–140–141–142. sz. 545–546., 549–550., 553–554., 557–558., 561–562., 565–566., 569–570., 573–574., 577–578.

Szathmári Károlynak [...] történeti beszélyében – Szathmáry Károly, *Egy művésznő a XVI-dik századból*, Hölgyfutár 1854. júl. 4–5–6–7–8–10–11–12. 136–137–138–139–140–141–142–143. sz. 554–555., 558–559., 562–563., 566–567., 570–571., 574–575., 578–579., 582–583.

ezen időpont festése – emend. ebből: ezen időpont fes tése

103. old. „Fehér asszony” – Kelemen Mór, *Fehér asszony*, Divatcsarnok 1854. júl. 5–10–15. 37–38–39. sz. 847–853., 874–877., 893–901.

„Pályák és pálmák” – Erdélyi János, *Petőfi. Pályák és pálmák*, Divatcsarnok 1854. júl. 5–10. 37–38. sz. 841–847., 865–873.

az „Új magyar múzeum”-ban Petőfit [...] láttuk ismertetve – Gyulai Pál, *Petőfi Sándor és lyrai költészetünk*, Új Magyar Múzeum 1854. jan., febr. I–II. füz. 24–43., 97–124.

104. old. Urházy György „Keleti képei” – Urházy György, *Keleti képek*, Divatcsarnok 1854. jún. 30., júl. 5. 36–37. sz. 828–832., 854–857.

20. [id. Alexandre Dumas: Lelkiismeret] (Budapesti Hírlap 1855. aug. 28. 805. sz. 6526–6527.)

105. old. marquis Posa – Friedrich Schiller *Don Carlos* c. drámájának szereplője, máltai lovag

21. Angol irodalom (Budapesti Hírlap 1855. szept. 12. 817. sz. 2553.)

109. old. The Nevcomes – William Makepeace Thackeray: *A Newcome család*

110. old. regény kiadását fogja megkezdeni – Charles Dickens: *Kis Dorrit*

22. „Lys Diána” dráma 5 felv. írta ifj. Dumas S., fordította Feleki M. (Latkócziné jutalomjátékául f. hó 15-kén). „Diocletián”, történeti dráma 5 szakaszban Szigligetitől (Jókainé jutalomjátéka, f. hó 19-kén) (Budapesti Hírlap 1855. szept. 22. 826. sz. 2610–2611.)

112. old. életében először, megdöbben – emend. ebből: életében először, meg döbben

113. old. most már késő! – emend. ebből: mos már késő!

23. Oct. 2-ikán. „Divathölgyek” (Le Demi-monde) vígjáték 5 felv. Írta Ifjabb Dumas Sándor, ford. Feleki Miklós a nemzeti színház tagja (Budapesti Hírlap 1855. okt. 9. 840. sz. 2704–2705.)

116. old. demi-monde – szó szerinti jelentése: fél-világ, átvitt értelemben a magasabb körökben mozgó kétes erkölccsel, vagyonnal és származással rendelkező nők csoportját jelöli

Írta ifjabb *Dumas* – emend. ebből: Írta Ifjabb Dumas

ha a „Hölgyfutár” [...] álljon elő férfiasan és nyíltan – az utalás a Hölgyfutár Hírharangjában megjelent rövid eszmefuttaásra vonatkozhat: [sz. n.], *[c. n.]*, Hölgyfutár 1855. okt. 2. 224. sz. 893.

117. old. grisette – könnyűvérű, kitartott munkáslány

„új párisi titkok” – utalás Eugène Sue: *Párizs rejtelmei* (1843) c. művére

„tant mieux” – annál jobb

118. old. bárónė őszintének – emend. ebből: báróne őszintének

119. old. nem kell abban utánozni – emend. ebből: nem kel abban utánozni

egy bizonyos kör vagy osztály – emend. ebből: egy bizonyos kö vagy osztály

24. October 13-kán. Szerdahelyi Kálmán javára először: „Pünkösdi királynő” (Budapesti Hírlap 1855. okt. 20. 850. sz. 2782–2783.)

120. old. Mayr Károly – budapesti virágkereskedő, kertész

Perrei táncmester – Perrei János balettmester

Tanner Netti – a Nemzeti Színház táncosnője

Pepita – Pepita de Oliva spanyol táncosnő (1830–1871), 1853-ban vendégszerepelt Pesten

Korcsek L. – Korcsek Leopoldina, a Nemzeti Színház magánénekese

121. old. Hubenainé – Lipcsey Klára, a Nemzeti Színház másodénekesnője (1828–1889)

123. old. dominót visel – álarcos bálakon jelmezként használt felöltőt

Posse – eredetileg a német középosztály szórakoztatását célzó drámai műfaj, amely főként az alsóbb néprétegek komikus ábrázolására törekedett, a magyar népszínmű egyik műfaji mintája

124. old. Troubadour – Giuseppe Verdi: *A trubadúr* (1853)

„Zsidóhölgy”ben – Eugène Scribe: A z*sidónő* (*La Juive*, 1835)

25. A jelenkor irodalmai (Budapesti Hírlap 1855. okt. 30., nov. 9–10–13–14–16. 858–866–867–869–870–872. sz. 2814–2815., 2857–2858., 2870–2871., 2882–2883., 2700–2701.)

126. old. b. *Eötvös* nagy művét – Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* (1851)

a drámai művészetről i felolvasásaiban – August Wilhelm Schlegel: *Über dramatische Kunst und Literatur* (1809)

127. old. *Heine*-tól – emend. ebből: *Heine*,tól

128. old. *Ampére* J. – Jean-Jacques Ampère (1800–1864)

131. old. Nálunk a „Cid”-nek [...] csak híréből ismerjük. – Magyar Cid-fordítások 1855-ig: Teleki Ádám, *Cid*, Kolozsvár, 1773. – Greguss Ákos, *Cid*, Szarvas, 1847.

134. old. hogy újra fölemelkedjék. – A tanulmány harmadik folytatásának végén a következő megjegyzés szerepel: *Hibaigazítás*: Lapunk tegnapi számában a 2-ik oldalon, 2-ik hasáb, 2-ik kikezdés e mondatból: „Minő kinézésű, e tekintetben az olasz irodalomban?” a *ban* kimarad. Továbbá ugyancsak 2-ik oldal, 3-ik hasáb, 2-ik kikezdés végén, e helyett: „a Capitolium átellenében, egy zárdában, melynek tetőjét bejárta, olv.: „a Capitolium átellenében, melynek tetőjét bejárta, egy zárdában” stb. Végre 2-ik oldal, 2-ik hasáb, 11-dik sor alulról, meggyőződ*vén* helyett olv. meggyőződtünk.

középkori hőskölteményének – emend. ebből: középkori hősköltelmének

135. old. Ne sutor ultra crepidam. – Varga, maradj a akaptafánál.

136. old. mikép az irodalmak közől – emend. ebből: mikép az irodalmak köző

138. old. e mélység a francia forradalom – emend. ebből: e mélység a francia forrradalom

139. old. hallgatnia a Niebelungenről – emend. ebből: hallgatnia a Niebelungen ről

26. October 24-n. Bolnai javára először Flaminio színmű 4 felvonásban (Budapesti Hírlap 1855. okt. 31. 859. sz. 2820–2821.)

143. old. Foulton találmányára – a gőzhajó Robert Fulton amerikai mérnök találmánya (1807)

144. old. a sárban éli aranjuezi napjait – utalás Friedrich Schiller *Don Carlos* című drámájára, II. Fülöp spanyol király aranjuezi nyári rezidenciája a cselekmény egyik helyszíne, a dráma kezdő mondata: „Ím az aranjuezi szép napoknak / Végük szakadt már."

27. October 31-n és nov. 1-n. Szigeti javára először: „A vén bakancsos és fia a huszár" (Budapesti Hírlap 1855. nov. 6. 863. sz. 2846–2847.)

146. old. Egyszer egy faluban [...] elég az – Fazekas Mihály: *Lúdas Matyi* c. művének parafrázisa: „Hajdann egy falubann, a Nyírenn-é vagy az Erdő- / Háton, vagy hol esett, jó szerrel nem jut eszembe. / Már csak elég az, hogy: vólt hajdann egy öreg asszony."

147. old. Fritzi volt neve a sihedernek – szintén a *Lúdas Matyi*ból: „Matyi vólt neve a sihedernek"

151. old. „Ung. P." német lap – Ungarische Post

152. old. Ast ubi plura nitent. – utalás Horatius *Ars poetica* c. művének soraira: „Verum ubi plura nitent in carmine, non ego paucis / offendar maculis, quas aut incuria fudit, / aut humana parum cavit natura." Jelentése: De sok szépség.

28. Novemb. 15-kén Tóth J. javára először: „Kálmán király" (Budapesti Hírlap 1855. nov. 21. 876. sz. 2928–2929.)

152. old. Lonkay úr – Lonkay Antal (1827–1888), újságíró

153. old. Szalay történetének első kötetét – Szalay László, *Magyarország története*, I. köt., Lipcse, 1852.

155. old. Shylok – Shylock, zsidó uzsorás, William Shakespeare: *A velencei kalmár* c. művének alakja

29. Vörösmarty Mihál (Budapesti Hírlap 1855. nov. 22. 877. sz. 2934–2935.)

156. old. csöndesen virrasztani – emend. ebből: csöndesen virasztani

emlékét őrizzük – emend. ebből: emléké őrizzük

157. old. Van-e hangod [...] alkotója? – a pontos idézet: „Van-e hangod, szív háborgató-ja, / Van-e hangod bánat altatója?" (Vörösmarty Mihály: *Liszt Ferenchez)*

...Szellők [...] őszi lombokon. – uo.

158. old. földi lénynek – emend. ebből: földi énynek

30. Hétfőn nov. 26-kán Bulyovszkyné assz. javára először „Gauthier Margit." (La dame aux Camélias.) (Budapesti Hírlap 1855. dec. 5. 888. sz. 3012–3013.)

159. old. O! n'insultez jamais une femme qui tombe! – pontos idézet: „Oh! n'insultez jamais une femme qui tombe!"

160. old. alios ego vidi ventos – nagyobb viharokat is láttam

161. old. „Óh szerelem [...] te ölsz meg!" – Salamon téved, az idézet helye: Vörösmarty Mihály: *Eger.* Második ének; emend.: hiányzó idézőjel pótlása

31. Shakespeare színpadunkon (Budapesti Hírlap 1855. dec. 11. 892. sz. 3040–3041.)

163. old. „fehér és piros rózsa" – a Nemzeti Színházban 1855. dec. 1-jén *Fehér és piros rózsa* című drámát adtak elő, mely a szerző *IV. Henrik* c. művéből három felvonás összevonásával jött létre

32. Jókainé javára először: „Könyves Kálmán" (Budapesti Hírlap 1855. dec. 20. 900. sz. 3094–3095.)

166. old. Berényi Szalay után indult – Berényi Antal: *Kálmán király* c. drámája (l.: *28. Novemb. 15-kén Tóth J. javára először: „Kálmán király"*) – Szalay László, *Magyarország története*, I. köt., Lipcse, 1852.

168. old. „Manlius Sinister"ben is láttunk – Jókai Mór, *Manlius sinister*, Hölgyfutár 1854. júl. 1–3–4–5–6–7–8–10–11. 134–135–136–137–138–139–140–141–142. sz. 545–546., 549–550., 553–554., 557–558., 561–562., 565–566., 569–570., 573–574., 577–578.

két szentföldi zarándok – emend. ebből: két szent földi zarándok

171. old. „Tündér Iloná"kban – utalás Szigligeti Ede: *Árgyil és Tündér Ilona* c. 1853-as darabjára

33. A dráma 1855-ben (Budapesti Hírlap 1855. dec. 22. 902. sz. 3106–3107.)

172. old. „Márvány hölgyek" – Theodore Barriere és Lambert Thiboust: *Márvány hölgyek*

Sand „Flaminio"-ja – George Sand: *Flaminio*, l. még: *26. October 24-n. Bolnai javára először Flaminio színmű 4 felvonásban*

173. old. tekintélyes francia ítésznek részben a *Gozlan* történeti művére alkalmazott szavait idéznünk – „Quel doit être au théâtre l'emploi de l'histoire? L'école poétique de la restauration n'avait pris dans le passé que le côté qui s'adresse aux yeux. Elle charmait par l'éclat des décorations, par la variété des costumes; seulement elle sacrifiait la partie humaine, la partie permanente, à la partie passagère et locale, et c'est pour avoir persévéré dans ce sacrifice, condamné par le bon sens et le goût, qu'elle a vu ses œuvres oubliées au bout de quelques années. Aujourd'hui les écrivains qui mettent l'histoire au théâtre, ou qui du moins donnent à leurs personnages des noms historiques, ce qui n'est pas exactement la même chose, suivent une autre méthode: ils s'attachent aux anecdotes, aux pamphlets, et s'évertuent à nous montrer les coulisses de l'histoire. Cette méthode; pourrait recevoir d'heureuses applications, si les écrivains qui l'ont adoptée savaient se contenir dans de justes limites, s'ils consentaient à mettre l'histoire authentique, l'histoire avérée, en regard des anecdotes plus ou moins controversées. Dès qu'ils suppriment l'histoire authentique pour ne mettre en scène que des anecdotes, la confiance s'évanouit, et l'intérêt languit. C'est à cette cause qu'il faut attribuer le sort de la *Czarine* et du *Gâteau des Reines*." (Gustave Planche, *Le théatre-français en 1855*, Revue des Deux Mondes 1855. 12. köt. 1008–1034., itt: 1019.)

„Vak Béla", „Kálmán király", „Könyves Kálmán" – Berényi Antal: *Vak Béla*; Berényi Antal: *Kálmán király;* Jókai Mór: *Könyves Kálmán*

174. old. „E dicső esemény után […] összetűzését vitatni." – „Depuis le glorieux avènement de cette muse nouvelle, il n'est plus permis de discuter la vraisemblance d'un personnage, l'enchaînement des incidens." (Gustave Planche, *Le théatre-français en 1855*, Revue des Deux Mondes 1855. 12. köt. 1008–1034., itt: 1023.)

34. Karácson fa (Budapesti Hírlap 1855. dec. 24. 903. sz. 3112–3113.)

175. old. civilisatio e csendélet képei helyett – emend. ebből: cvilisatio e csendélet képei helyett

177. old. kétszarvú prikulicsok – az erdélyi néphiedelem rossz szelleme, amely szörny vagy valamilyen állat (többnyire farkas) képében jelenik meg

178. old. legatus – ünnepi szolgálatra gyülekezetbe küldött togátus, azaz református teológus növendék

togatus – református papnövendék, teológus hallgató

mendikáns – a legátusokat legációban (ünnepi követségben) kísérő kis diák, kolduló diák

botokkal fegyverkezve – emend. ebből: botokkal fegyerkezve

179. old. utolszor vettek – emend. ebből: utolszor vett tek

Mindjárt kifizettem – emend. ebből: Mindjár- kifizettem

35. Salvator Rosa (Budapesti Hírlap 1856. jan. 1. 1. sz. 2–3.)

182. old. Hubenainé – Lipcsey Klára, a Nemzeti Színház másodénekesnője (1828–1889)

Jekelfalusi úrnak – Jekelfalusi Albert, operaénekes

36. Fáncsy-Album (Budapesti Hírlap 1856. jan. 3. 2. sz.)

184. old. életrajz […] *Vahot* Imrétől – Vahot Imre, *Fáncsy Lajos. Életrajz = Fáncsy-album*, szerk. Szilágyi Virgil, Emich, Pest, 1855. 1–7.

„A költő fiához" – Tompa Mihály, *A költő fiához = Fáncsy-album*, szerk. Szilágyi Virgil, Emich, Pest, 1855. 8–10.

fordítás *Császár* F.-től – Császár Ferenc, *A sírok. Pindemonte Ipoly – Foscolo Hugonak = Fáncsy-album*, szerk. Szilágyi Virgil, Emich, Pest, 1855. 53–63.

„Keme Tuba" – Bulcsú Károly, *Keme Tuba = Fáncsy-album*, szerk. Szilágyi Virgil, Emich, Pest, 1855. 156–173. [elrontott lapszámozás: 176. old. után 171-gyel újrakezdődik a számozás]

„Jer, Foscolo […] pihenhet." – a pontos idézet: „Jer, *Foscolo*, jer! Szórj velem jacintot / Bőven reája: önmagokba térve / Én honfitársim, jobb nyugalmat adnak / Halottaiknak; bírni föld alatt is / Mindenki hat már nyuglakot sajátul, / S Elíza önnön hamvain pihenhet." (Császár Ferenc, *A sírok. Pindemonte Ipoly – Foscolo Hugonak = Fáncsy-album*, szerk. Szilágyi Virgil, Emich, Pest, 1855. 53–63., itt: 62.

„Nincs földi hangszer, mely behatni bírna a *holtakiglan*." – Császár Ferenc, *i. m.* 62.

185. old. „Istennő, […] rokon-derekán átfona" – Bulcsú Károly, *Keme Tuba = Fáncsy-album*, szerk. Szilágyi Virgil, Emich, Pest, 1855. 176.

Vadnai K. és *Kempelen* Riza ez Albumban közlött beszélyeikben – Vadnay Károly, *Csalódott szívek = Fáncsy-album*, szerk. Szilágyi Virgil, Emich, Pest, 1855. 11–52.; Kempelen Riza, *Egy kacér férfiú = Fáncsy-album*, szerk. Szilágyi Virgil, Emich, Pest, 1855. 174–229.

Éjszaki K. drámai beszélyében – Éjszaki Károly, *A cydoni alma = Fáncsy-album*, szerk. Szilágyi Virgil, Emich, Pest, *1855.* 64–114.

186. old. *Lauka* G. és *Bernáth* G. életképei – Lauka Gusztáv, *Az új-fehértói vígasszonyok = Fáncsy-album*, szerk. Szilágyi Virgil, Emich, Pest, 1855. 136–155.; Bernát Gáspár, Már késő *= Fáncsy-album*, szerk. Szilágyi Virgil, Emich, Pest, 1855. 121–131.

jótékony célú – emend. ebből: jótekony célú

minő gr. Teleki Józsefé – Gróf Teleki József, *Hunyadiak kora Magyarországon*, I–IV. köt. Pest, 1852–1856.

Szalay Magyarország története – Szalay László, *Magyarország története*, I–VI. köt., Lipcse, 1852–1859.

187. old. „Megsért ki ránk […] és foltokat! – Tompa Mihály, *A költő fiához*, Fáncsy-album, szerk. Szilágyi Virgil, Emich, Pest, 1855. 8–10., itt: 9.

37. Külföldi irodalmi szemle (Budapesti Hírlap 1856. jan. 6. 5. sz.)

188. old. akkor tán bővebben – l.: *49. Hájávátha*; Lipcsei kiadása: H. W. Longfellow, *Das Lied von Hiawatha*, ford. Adolf Böttger, Lipcse, 1856.

egy kötet költeményt *Owen-Meredith* álnév alatt – Owen Meredith [Robert Bulwer-Lytton], *Clytemnestra, The Earl's Return, The Artist, and Other Poems*, London, 1855.

legjelesebb és nagyobbszerű műve – [sz. n.], *The Newcomes. Memoirs of a Most Respectable Family. Edited by Arthur Pendennis, Esq. London: Bradbury and Evans. 1855* = The New Quarterly Review and Digest of Current Literature, British, American, French and German for the Year 1855, IV. köt. London 1855. 243–428.

189. old. „Anglia történetének" két első kötetét – Thomas Babington Macaulay, *Anglia története II-ik Jakab trónralépte óta*, ford. Csengery Antal, Pest 1853–54.

Thiers újabb kötetéről múlt év végén tettünk említést – [sz. n.], *„A consulság és császárság története"* Thiers*-től XII. kötet*, Budapesti Hírlap 1855. dec. 17. 897. sz. 3074–3075.

„Németalföldi forradalom II. Fülöp alatt" – Théodore Juste, *Histoire de la révolution des Pays-Bas sous Philippe II*, Brüsszel–Lipcse, 1855.

„Magyarországi Mária élete" – Théodore Juste, *Les Pays-Bas Sous Charles-Quint. Vie de Marie de Hongrie*, Brüsszel–Lipcse, 1855.

Schiller lelkismeretes és egyszersmind emelkedett s költői leírása – Friedrich Schiller, *Geschichte des Abfalls der vereinigten Niederlande von der spanischen Regierung*, Lipcse, 1788.

a mit *Mignét* tudott – M. [François Auguste Marie] Mignet, *Rivalité de Charles-Quint et de François Ier*, Revue de deux mondes 1858. 28. évf. XIV. köt. 257–304.

190. old. „Egyszersmind […] ily jó fejedelemtől várni lehetett." – „Tout, dans son air à la fois altier et timide, dans ses gestes très-sobres, dans sa taciturnité habituelle, trahissait la paresse du corps et les hésitations d'un esprit qui manquait d'assurance et surtout d'imitative. Il n'y avait rien d'ouvert, de franc, de sympathique, dans l'attitude froide et compassée du nouveau souverain. Sa réserve excessive et constante cachait cette dissimulation qui, en se perfectionnnant [!], devint comme un point d'appui pour son esprit irrésolu et comme un point d'appui pour son esprit irrésolu et comme un glaive à deux tranchants avec lequel il frappait ses ennemis avoués en même temps qu'il renversait soudainement les ministres et les courtisans qui, souvent à leur insu, avaient éveillé les soupçons d'un maître ombrageux. Depuis son second voyage dans les Pays-Bas, il avait tâché, pour se conformer au désir de son père, d'adoucir la sévérité de ses manières et de cacher sa froideur par un visage plus souriant, mais ses efforts ne réussissaient pas toujours. Dans les audiences, qu'il donnait habituellement deux fois par jour, Philippe se montrait attentif à ce qu'on lui disait; mais rarement regardait-il son interlocuteur en face: qu'il écoutât ou qu'il parlât, et ses réponses étaient ordinairement brèves et évasives, il tenait les yeux fixés à terre ou bien dirigés à droite ou à gauche. En sortant de ces entrevues on se rappelait l'accueil si différent de Charles-Quint. Ce grand empereur ne se bornait point à écouter avec bienveillance tous ceux, les pauvres comme les riches, qui voulaient lui exposer leurs griefs ou réclamer sa protection; il ne se contentait même pas de permettre à chacun

de parler en toute liberté, sans qu'il eût à craindre le moindre signe de déplaisir; il répondait si précisément et avec tant de gravité, de prudence et de douceur à ce qu'on lui exposait que chacun, en le quittant, devait, dit un contemporain, être tout à fait content de lui, car ses raisons ayant été bien écoutées, il pouvait espérer tôt ou tard une décision telle qu'on la devait attendre d'un prince si juste et si bon." (Théodore Juste: *Histoire de la révolution des Pays-Bas sous Philippe II*, Brüsszel–Lipcse, 1855. 123–124.)

191. old. Potosi és Zacatecus – Mexikó két tagállama: San Luis Potosí és Zacatecas; emend. ebből: Polosi és Zacatecus

közt viszály támadjon!" – William Hickling Prescott, *History of the reign of Philip the Second, king of Spain*, Philadelphia, 1875. 265.

38. Szombaton, január 5-ikén, Egressy Gábor javára először „Bíbor és gyász" (Budapesti Hírlap 1856. jan. 8–9. 6–7. sz.)

194. old. staffage – staffázs, a festmény mellékfigurái, kiegészítő elemei

195. old. semhogy egy törvénytelen – emend. ebből: semhog egy törvénytelen

196. old. „Hic Rhodus!" – átvitt jelentése: Most mutasd meg, mit tudsz!

kardot ránt ügye mellett – emend. ebből: kadot ránt ügye mellett

39. Heti szemle (Budapesti Hírlap 1856. jan. 15. 12. sz.)

198. old. Mindenki emlékszik azon vitára – V. [Vörösmarty Mihály], *[c. n.]*, Athenaeum 1838. dec. 16. 50. sz. 799–800. – Komlóssyné, *Válasz t. V. úrnak Caligula szomorújáték' bírálására*, Athenaeum 1839. jan. 6. 2. sz. 28–29. – V.[Vörösmarty Mihály], *[c. n.]*, Athenaeum 1839. jan. 6. 2. sz. 29–32.

„*Nagy apó*"-ban – Szigligeti Ede: *Nagyapó*

199. old. Aldridge háromszor lépett föl *Macbeth*ben – 1853. jan. 29., 31., ápr. 6., vendégszerepléséről

200. old. A „*Fogház*"on – Roderich Benedix, *A fogház (Das Gefängnis)*

201. old. 1856. jan. 1-sejéig – emend. ebből: 1856 jan. 1-sejéig

40. A magyar nép könyve (Budapesti Hírlap 1856. jan. 18. 15. sz.)

202. old. jeles költeményeket adnak szerkesztők Aranytól, Tompától – Arany János, *Pusztai dal = A magyar nép könyve*, szerk. Csengery Antal – Kemény Zsigmond, Heckenast, Pest, 1856. 9.; Tompa [Mihály], *Etele hun királyról = i. m.* 20–22.

ez fordítás! – Bérczy Károly, *Egy katona története (Dickens után angolból) = A magyar nép könyve*, szerk. Csengery Antal – Kemény Zsigmond, Heckenast, Pest, 1856. 9–19.

203. old. „Colomba" – Szenvey, *Colomba. Novella. Mérimée P. után*, Athenaeum 1840. nov. 1–5–8–12–15–19–22–26–29., dec. 3–6–10–13–17. 36–37–38–39–40–41–42–43–44–45–46–47–48–49. sz. 566–575., 583–591., 603–607., 618–624., 631–640., 647–656., 664–671., 681–687., 698–704., 714–719., 729–735., 743–751., 758–767., 776–782.

Johnston [...] munkája *átdolgozását* – Csengery Antal, *A kávé (Johnston nyomán) = A magyar nép könyve*, szerk. Csengery Antal – Kemény Zsigmond, Heckenast, Pest, 1856. 1–9.; Szabó József, *A cukor (Johnston nyomán) = A magyar nép könyve*, szerk. Csengery Antal – Kemény Zsigmond, Heckenast, Pest, 1856. 68–89.; Szabó József, *Szeszes italok (Johnston nyomán) = A magyar nép könyve*, szerk. Csengery Antal – Kemény Zsigmond, Heckenast, Pest, 1856. 147–174.; Csengery Antal, *Dohány = A magyar nép könyve*, szerk. Csengery Antal – Kemény Zsigmond, Heckenast, Pest, 1856. 197–215.; Csengery A[ntal], *A komló = A magyar nép könyve*, szerk. Csengery Antal – Kemény Zsigmond, Heckenast,

Pest, 1856. 274–282.; [sz. n.], *A mákony = A magyar nép könyve*, szerk. Csengery Antal – Kemény Zsigmond, Heckenast, Pest, 1856. 304–318.

204. old. *Kemény* cikkeit a világ állásáról – Kemény Zsigmond, *Hogy áll a világ? = A magyar nép könyve*, szerk. Csengery Antal – Kemény Zsigmond, Heckenast, Pest, 1856. 22–40., 120–146., 217–259.

Jánosi cikkét s a „Gazdasági Lapok" jeles szerkesztőségének cikkeit – Jánosi Ferenc, *A vegytan és a földmívelés = A magyar nép könyve*, szerk. Csengery Antal – Kemény Zsigmond, Heckenast, Pest, 1856. 49–62.; Gazdasági lapok szerkesztősége, *Takarmánytermesztés = A magyar nép könyve*, szerk. Csengery Antal – Kemény Zsigmond, Heckenast, Pest, 1856. 62–68.

egyebek iránt is érdeklődnek. – emend.: hiányzó pont pótlása

41. Heti szemle (Budapesti Hírlap 1856. jan. 23. 19. sz.)

205. old. a hű megtestesítésre – emend. ebből: a hű megtesítésre

206. old. pártolásra méltónak – emend. ebből: pátolásra méltónak

207. old. nem tünteté elő – emend ebből: nem tüntenté elő

42. Orosz irodalom (Budapesti Hírlap 1856. jan. 24–26–27. 20–22–23. sz.)

208. old. 1812-ben Moszkau leégése alkalmával – az 1812 szeptemberében, Napóleon bevonulásakor kitört tűzvésznek a város nagy része martalékává vált

„Igor költemény"-ét – Igor-ének (12. sz.), óorosz eposz, amelyet Musszin-Puskin Alekszej (1744–1817) orosz államférfi fedezett fel 1795-ben

209. old. Rurik – I. Rurik fejedelem, a cári Oroszországot létrehozó dinasztia alapítója

210. old. hadsergek – sic!

212. old. paizsok árnyékában – emend. ebből: piazsok árnyékában

214. old. menjenek a közös ellenségre – emend. ebből: menenek a közös ellenségre

43. Lassan a testtel! (Vasárnapi Újság 1856. jan. 27., febr. 3–10–17–24. 4–5–6–7–8. sz. 28–30., 38–39., 46–47., 55–56., 62–63.)

217. old. áldott természetű – emend. ebből: áldott temészetű

220. old. holnap eljösz-e?" – emend.: hiányzó idézőjel pótlása

222. old. papság volt egyedül kivétel – emend. ebből: papság volt egyedül hivétel

228. old. hortyogást vittek végbe – emend. ebből: hortyogást vitték végbe

szokott lenni a másiktól – emend. ebből: szokott lenne a másiktól

229. old. haricska puliszka – hajdinakása

230. old. hasonlított a medvééhez – emend. ebből: hasonlítot a medvééhez

231. old. nem vagy szerelmes Juciba." – emend.: hiányzó idézőjel pótlása

„Híhí! hát azt hiszed – emend.: hiányzó idézőjel pótlása

Juci és Laci búcsúzása – emend. ebből: Juci és Laci búcúzása

232. old. ütötték volna meg fülét – emend. ebből: ütötték volna meg fület

235. old. kijutottam még a Rikából. – emend.: hiányzó pont pótlása

236. old. elment ismét a dullóhoz – emend. ebből: elmnet ismét a dullóhoz

44. Szombaton, jan. 26. először „Rang és szerelem", vígjáték 3 felv. Írta Legouvé, franciából fordította Feleky Miklós. 24-én Fáncsi I. k. a. második föllépteül „Kalmár és tengerész." (Budapesti Hírlap 1856. jan. 29. 24. sz.)

236. old. „Kalmár és tengerész" – Czakó Zsigmond drámája (1844)

45. A magyar társas élet (Budapesti Hírlap 1856. febr. 2. 28. sz.)

240. old. eredménye az, – emend. ebből: eredménye,az,

243. old. „faj"nak nevezni – emend. ebből: „faj"nae nevezni

józanságának dicséretére – emend. ebből: józanságának dicséretérk

46. Lisznyai Kálmán költeményei „Madarak pajtása." (Budapesti Hírlap 1856. febr. 6. 30. sz.)

243. old. színével és illatával együtt – „Egyike vagyok azoknak, kik a csalogányok énekétől elbájolva, nemigen kérdik, mennyire szabályos ritmus szerint zengé el énekét, s kik ha a virág színein s illatán örülnek, hogy botanikai nevét feltalálják, kelyhét széttépni nem szokták" (Eötvös József, *Petőfi Sándor összes költeményei*, Pesti Hírlap 1847. máj. 17. 880. sz. 56–60.)

244. old. elmésség". Ha Lisznyai – emend.: hiányzó idézőjel pótlása

245. old. a szép kék szemeket – emend. ebből: a zép kék szemeket

kevésbbé ismert nevet, *Idunáét* – Szász Polyxéna (1832–1853)

47. Irodalmunk a külföldön (Budapesti Hírlap 1856. febr. 7. 31. sz.)

247. old. ismertetést a magyar irodalomról – Thalès Bernard, *[c. n.]*, L'Athenaeum Français 1856. jan. 26. 4. sz. 68–69.

múlt novemberi ismertetés – Thalès Bernard, *[c. n.]*, L'Athenaeum Français 1855. nov. 3. 44. sz. 944–946.

diminutivumokban – kicsinyítő képzőkben

48. Az időszaki sajtó Oroszországban (Budapesti Hírlap 1856. febr. 9. 33. sz.)

250. old. kiadását Sz. Pétervárott – emend. ebből: kiadását Sz. Pétevárott

egy tudományos gyűjtemény – Ежемесячные сочинения, szerk. Gerhard Friedrich Müller, Szentpétervár, 1855.

251. old. alaptalannak (!)." – emend.: hiányzó idézőjel pótlása

252. old. Delaveau után – H[enri] Delaveau, *Pervya Rouskia, etc. (Première gazette russe imprimée à Moscou en 1703). Nouvelle édition. 1 vol. in-8. Pétersbourg, 1855)*, L'Athenaeum Français 1856. jan. 19. 3. sz. 41–43.

49. Hájávátha (Budapesti Hírlap 1856. febr. 22., márc. 2–4–8–18. 44–52–53–57–65. sz.)

A Salamon által használt kiadás: Henry Wadsworth Longfellow, *Das Lied von Hiawatha*, ford. Adolf Böttger, Lipcse, 1856.

50. Febr. 18-n. Először: Hűség hűtlenségből (Budapesti Hírlap 1856. febr. 23. 45. sz.)

270. old. Gauthier Margitra – ifj. Alexandre Dumas: *Gauthier Margit* c. drámájában

272. old. megtestesítés s a szenvedélyek – emend. ebből: megmegtestesítés s a szenvedélyek

51. Heti szemle (Budapesti Hírlap 1856. febr. 26. 47. sz.)

273. old. „Haramják" – Giuseppe Verdi – Friedrich Schiller: *A haramiák* (dráma, *Die Räuber*, 1781)

„Stibor vajda" – Kisfaludy Károly: *Stibor vajda* (dráma, 1818)

„éjszak csillaga" – utalás Eugène Scribe és Giacomo Meyerbeer: *Észak csillaga* (*L'étoile du nord,* 1854) c. operájára

„pohár víz" – utalás Eugène Scribe: *Egy pohár víz* (*Le verre d'eau*, 1842) c. vígjátékára

Mór Károly hős tettei – Moor Károly főszereplő Giuseppe Verdi és Friedrich Schiller: *A haramiák* c. drámájában

„Vén bakancsos" – Szigeti József: *Vén bakancsos és fia, a huszár* c. népszínműve (1855)

„Hűség hűtlenségből" – Kövér Lajos: *Hűség hűtlenségből* (vígjáték, 1856), l. még: *50. Febr. 18-n. Először: Hűség hűtlenségből*

274. old. „Pünkösdi királynő" – Szigligeti Ede: *Pünkösdi királyné* (népszínmű, 1855), l. még: *24. October 13-kán. Szerdahelyi Kálmán javára először: „Pünkösdi királynő"*

52. Két heti szemle (Budapesti Hírlap 1856. márc. 11–12. 59–60. sz.)

277. old. „Benjamin Lengyelországból" – Heinrich Cuno: *Vetter Benjamin aus Polen* (1822)

fordító nevét elhallgatjuk – Komlóssy Ferenc

„Szebeni erdő" – Johanna Weissenthurm: *Der Wald bei Hermannstadt* (1808) – énekes dráma

„Ős anya" – Franz Grillparzer: *Die Ahnfrau* (1817, dráma)

Gemüthlichkeit – barátságosság

278. old. „Bíbor és gyász" – Hegedűs Lajos történeti drámája, l. még: *38. Szombaton, január 5-ikén, Egressy Gábor javára először „Bíbor és gyász"*

„Párisi rongyszedő" – Félix Pyat: *Le Chiffonnier de Paris* (1847, dráma)

„Viola" – Szigeti József: *Viola, az alföldi haramia* c. népszínműve

„Tamás bátya kunyhója" – Dumanoir és Adolphe d'Ennery: *La case de l'oncle Tom* (1853, dráma)

„Bíró uram leánya" – Szentpétery Zsigmond népszínműve

„Az élet színfalai" – Dumanoir és Louis François Clairville: *Les coulisses de la vie* (1852, vígjáték)

280. old. pl. Szerdahelyi – emend. ebből: pl Szerdahelyi

„Észak csillagá"ban – Eugène Scribe és Giacomo Meyerbeer: *L'étoile du nord* (1854, opera)

„A próbakő" – Gioacchino Rossini: *La pietra del paragone* (1812, vígopera)

53. Martius 12-dikén Komlóssy Ida k. a. javára először a „Délibáb" (Budapesti Hírlap 1856. márc. 14. 62. sz.)

Eduard von Bauernfeld: *Fata morgana* (1855)

54. „A fejedelem keresztleánya"; regény (Budapesti Hírlap 1856. márc. 16. 64. sz.)

285. old. brachiumot – karhatalommal történő vagyonelkobzás
nóta alatt volt – bírósági ítélet volt érvényben ellene
288. old. trop de zèle – túl nagy buzgalom
kitűnő regényírói tulajdonnal – emend. ebből: kitűnő regényírói tulajdonal

55. Martius 29-n Feleki Miklós javára először: „Negyedik László" (Budapesti Hírlap 1856. ápr. 1–2. 76–77. sz.)

290. old. alattvalóira nézve epicureus – emend. ebből: alattvaóira nézve epicureus
292. old. „Miért veszed – emend.: hiányzó idézőjel pótlása
293. old. egész mű folyamáról – emend. ebből: egész mű foyamáról

56. „A rom titkai" (Budapesti Hírlap 1856. ápr. 10. 84. sz.)

293. old. „Eszther" a „Tudós leánya" szerzőjétől – Jósika Miklós
a „Kritikai lapok" szerkesztője – Brassai Sámuel
297. old. „Kritikai lapok," a „Tudós leánya" bírálatában – [Brassai Sámuel], *A tudós leánya. Írta Eszter sat. Szerzője Pest(en). Kiadja Heckenast G. 1855. III köt. 12-ődrétb.*, Criticai Lapok 1855. I. füz. 27–43.

57. April 8-n először „Celestina" (Budapesti Hírlap 1856. ápr. 11. 85. sz.)

298. old. non di concessere! – utalás Horatius *Ars poetica* c. művének soraira: „Sed tamen in pretio est: mediocribus esse poetis / Non homines non di non concessere columnae." („Csakhogy a költőnek, ha középszerű, nincs sem a földön, / sem magas égben oly úr, aki emlékoszlopot állít." – Bede Anna fordítása)
„furóre-csinálás" – zajos tetszést kiváltani
300. old. az indokokat, magyarázatokat – emend. ebből: az indokokat, magyazatokat
Mór Ferenc – Friedrich Schiller: *Haramiák* (*Die Räuber*) c. drámájának szereplője
301. old. ügyesen szerkesztett automat – emend. ebből: ügyesen szerkezett automat

58. April 18-n először: A bizalmatlanok (Budapesti Hírlap 1856. ápr. 20. 93. sz.)

59. „Enyingi Török János", eredeti történeti dráma, 4 felvonásban, írta Feleki Miklós. Először adatott Szilágyi Sándor javára april 21-kén, másodszor april 24-kén. – A bíráló választmány, Levassor első föllépte, folyó hó 25-dikén (Budapesti Hírlap 1856. ápr. 27. 99. sz.)

306. old. közelebbről adatott vígjátéka – Kovács Pál: *A bizalmatlanok*
307. old. Levassor úr – Pierre Levassor (1808–1870), a Palais-Royal komikusa vendégszerepelt a Nemzeti Színházban
„szamártej" című vígjátékban – Gabriel és Charles-Désiré Dupeuty: *Le lait d'anesse* (1846)
308. old. népszínműveinkben mindig látjuk – emend. ebből: népszínművészinkben mindig látjuk

„Sir John d'Esbrouff" – Mélesville és Frédéric de Courcy: *Sir John Esbrouff* (vaudeville, 1853)

309. old. „Ördög Róbert" – Giacomo Meyerbeer: *Robert de Diable* (opera, 1831, szövegkönyv: Eugène Scribe és Germain Delavigne)

Az előadók nem oly meteorszerű tünemények ugyan, mint volt Ira Aldridge – Aldridge 1853-ban vendégszerepelt Pesten

à tout rompre – itt: zajos, mindent elsöprő

60. April 27-én „Pál fordulása"; dráma két szakaszban (több változattal), dalokkal és tánccal; írta Szigligeti. Zenéjét Bognár. – A drámabíráló választmány. – Levassor. – Színházi naptár (Budapesti Hírlap 1856. máj. 3–4. 103–104. sz.)

311. old. nemtelen szenvedélyeket – emend. ebből: nemtelen szenvélyeket

irigység és ellenszenvről – emend. ebből: irigység és ellenszenvtől

314. old. platitude-eket – közhelyeket

315. old. színtársaság vendégszereplésének – emend. ebből: színtársaság vendégszerereplésének

61. Május 23-ikán először: „Okos bolond" (Budapesti Hírlap 1856. máj. 27. 121. sz.)

316. old. „Minden embernek jót kívánok […] kinek ez s ez a neve." – utalás Lisznyai Kálmán *Piros tojások* c. versének zárlatára:

Kívánhatok-e már jobbat?
Koszorút a költőnőnek,
Melynek virági homlokán,
Boldogságtól nyílnak, nőnek!!

...De oh, mily lankadás ront rám!
Sült tök lett egyszerre fejem,
Olyan nehéz, úgy fáj karom!
S nyögök, zúgok rémségesen!

– S kínjaim piros tojásul,
Kapja dühös kritikusom:
Nem más, csak Salamon Ferenc,
Ő ez a vad bölcs Salamon.

Lisznyai úrnak a „Viszhang"-ban közelebb megjelent versében – Lisznyai Kálmán, *Piros tojások*

317. old. menten rátérhetünk – emend. ebből: menten ráérhetünk

62. Brankovics György (Budapesti Hírlap 1856. jún. 7. 131. sz.)

323. old. jól adta. – emend. ebből: jól adta..

63. Drámánk a nemzeti színházban (Budapesti Hírlap 1856. júl. 1–2. 151–152. sz.)

323. old. Mielőtt e rögös pályát tovább futnám, / Hadd nézzek a multra, nézzek a jövőre! – az írás mottójául választott verssorok Arany János: *Mint egy alélt vándor…* című verséből származnak

Levassor dacára – Pierre Levassor (1808–1870), a Palais-Royal komikusa vendégszerepelt a Nemzeti Színházban, l. még: 59. *„Enyingi Török János", eredeti történeti dráma, 4 felvonásban, írta Feleki Miklós. Először adatott Szilágyi Sándor javára april 21-kén, másodszor april 24-kén. – A bíráló választmány, Levassor első föllépte, folyó hó 25-dikén*

(a név nem tartozik a dologra.) – utalás a Vasárnapi Újságban megjelent szignálatlan cikkre: [sz. n.], *Egressy Gábor*, Vasárnapi Újság 1856. máj. 11. 19. sz. 161–162.

324. old. mint az a francia bohóc. – „Lám Egressy még meg sem halt, még a színpadról sem tűnt le, már elfeledték, már azt mondják, hogy nincs, már nem tudják hogy ki volt? Mert ha tudnák, ezt kellett volna mondaniok: / »Franciák első színésze, te remek alakító vagy; de nekünk is van művészünk a ki megmérte az utat a magasság és mélység között, a ki mutatott nekünk büszke római nemest ma „Coriolánban", és tegnap ferde candidatus tót diákot; – a kivel együtt sírtunk a kétségbeesett „Learban", kiben őskorunk alakjait láttuk feltámadva a jó „Apafiban", a kemény „Grittiben", a nyers „Petúrbánban"; kiben a legnagyobb költő legkényelmesebb alakját, „Hamletet" láttuk átszellemülve és utána a pasquillíró firkászt, remek szemtelenségével; ki játszott szemeink előtt két alakot „Garrickban", a mikben nem a paróka és az új öltözet tette a különbséget, hanem a jellem és arckifejezés! És a kinek még egy előnye is van; – a szellem, a bensőség, melly azt, a mit előád, nem csak hű arcképpé, de élő alakká teszi.« / Ha én színibíráló volnék, illyen formán szóltam volna." ([sz. n.], *i. m.* 162.)

előtüntetve s Levassor – emend. ebből: előtüntetve s Lavassor

325. old. a Pangloss és a „dobse"-féle hamis elv- és elvetlenségben – Pangloss: Voltaire Candide c. művének szereplője, tőle származik a mű folyamán sorozatosan megkérdőjelezett gondolat, miszerint amelyben élünk, a lehetséges világok legjobbika – dobzse: II. Ulászló magyar és cseh király ragadványneve, lengyel jelentése: jól van

326. old. s midőn drámánkat – emend. ebből: s midőn drámáokat

327. old. ezután 200-at – emend. ebből: ezután 200 at

kitüntetésben, jutalomban – emend. ebből: kitüntetésben, utalomban

328. old. dragománja – jelentése: követségi tolmács, itt fordító, a magyar irodalmat idegen nyelvűekkel megismertető személy

Kertbeny Mária úr – utalás Kertbeny Károly eredeti nevére: Karl-Maria Benkert

című vígjátéka közös – emend. ebből: címu vígjátéka közös

329. old. oly nehezen esett – Gyulai Pál: *Vita és felhívás (Egressy Gábornak)*, Pesti Napló 1856. febr. 7. 190-1773. sz.

64. „Békesi" (Budapesti Hírlap 1856. júl. 5. 155. sz.)

331. old. miszerint „Békesi Gáspárban" – emend. ebből: miszerint „Békesi Géspárban"

tizennyolcszor *vette föl* – emend. ebből: tizenyolcszor *vette föl*

332. old. Mindeniken rendkívüli élvet – emend. ebből: Mindeniken rendkikivüli élvet

333. old. egész „rózsaberket" – utalás Vörösmarty Mihály *A merengőhöz* című versének szöveghelyére: „Kinek virág kell, nem hord rózsaberket; / A látni vágyó napba nem tekint"

335. old. „Apám, kezemre forró víz esett!" – a pontos idézet: „Atyám, kezemre forró víz esett."

a hős Békesi Gáspár – emend. ebből: a hős Békes Gáspár

65. Jún. 30-a „Mária királynő." Eredeti történeti dráma 4 felvonásban. Írta Vahot Imre. (Bulyovszkyné javára, először). „Férj egy órára." Vígjáték 1 felvonásban. Írta Kovács Pál. (Először adatott júl. 4-n) (Budapesti Hírlap 1856. júl. 8. 157. sz.)

338. old. „esprit-de-corps" – csapatszellem

állítsátok ezt a Balázst – emend. ebből: állítsátok ezt a Balást

339. old. mint a Gaizágóé – Gajzágó Salamon: *Békesi Gáspár* c. műve, l. még: *64. „Békesi"*

„Gauthier Margit" – ifj. Alexandre Dumas: *Gauthier Margit* c. drámája

„Rózsa és Rózsiká"ban – Charlotte Birch-Pfeiffer: *Rózsa és Rózsika* c. vígjátéka

66. Arany János és a „népiesség" (Budapesti Hírlap 1856. júl. 10–11–12–13. 159–160–161–162. sz.)

343. old. nem fogtuk fel ítészileg – emend. ebből: nem fogtuk fel iteszileg

344. old. *Planche*-ok és *L'Erminier*-k – Gustave Planche (1808–1857) és Eugène Lerminier (1803–1857)

Villemaine-k és *Sainte-Beuve*-ök – Abel-François Villemain (1790–1870) és Charles-Augustin Sainte-Beuve (1804–1869)

345. old. „Toldi" több jeles oldalait emelték ki – [sz. n.], *Elbeszélő költészet*, Magyar Szépirodalmi szemle 1847. júl. 11–18. 2–3. sz. 17–23., 42–45.

298 lap) [...] 279 lap). – [sz. n.], *Lyrai költészet*, Magyar szépirodalmi szemle 1847. máj. 2–9. 18–19. sz. 277–281., 293–301.

346. old. „Romlásnak indult..." – Berzsenyi Dániel: *A magyarokhoz*

„Vagy zengj, de magadnak, örömtelenül!" – Vörösmarty Mihály: *A magyar költő*

347. old. nagyságát, szépségét – emend. ebből: nagyságát, szépségé

348. old. Ítészetünk, mint Gyulai helyesen mondá [...] – „Évek előtt kritikánk politikai jellemű volt. A pártok küzdelme átjátszott az irodalmi vitákba, a szépirodalmi lapok a politikaiak fegyverhordozói voltak, s a költőt nem mindig széptani szempont ítélte el vagy dicsőíté." (Gyulai Pál, *Szépirodalmi szemle* = uő, *Kritikai dolgozatok 1854–1861*, Bp. 1908. 69–240., itt: 69)

Petőfi költészetében látott, nem is új – Erdélyi János, *Egy századnegyed a magyar szépirodalomból* = uő, *Irodalmi tanulmányok és pályaképek*, s. a. r. T. Erdélyi Ilona, Akadémiai, Bp. 1991. 183–225.

349. old. e szó alatt „népies" – emend. ebből: e szó alatt „népies„

350. old. közelebbi időkben – emend. ebből: közelebbbi időkben

351. old. „*E költemény* („Toldi") [...] a magyar irodalomban." – átalakított idézet, az eredeti szöveghely: „E költemény legkitűnőbb sajátsága a *népiesség*, melyet a népszerűségtől élesen meg lehet különböztetni, s mely nem csak a kifejezésmódban, nem csak a nyelvezet s a verssel bánásban – ezek külsőségek – hanem, és leginkább, a felfogás naivságában áll, e látszó öntudathiányban, mely azon kor népköltőinél találtatik csak, midőn a tudomány s művészet a természet közvetlenségére olvasztólag még nem hatott, midőn a költő korának és népének szemléletét és érzését, nem a művészetnek, melyet nem ismer, törvényeihez, nem ennek eszmélt céljaihoz szabja, hanem belső szükségességből úgy adja, mint az benne, a népnek hason míveltségű tagjában, visszatükröződzik, ki nem míveltségre, hanem csak egyedi felsőbb adományokra nézve áll népe fölött. Ez a *népköltő* lényege szoros értelemben; s e tulajdonság tiszta, foltatlan, birtoka teszi Arany János művét ritka tünemény-

nyé az egyetemes műköltészetben, s egyetlenné a magyar irodalomban." ([sz. n.], *Elbeszélő költészet*, Magyar Szépirodalmi szemle, 1847. júl. 11–18. 2–3. sz. 17–23., 42–45., itt: 22.

352. old. nagy méltánylattal szóltak – Kemény Zsigmond, *Toldi Miklósról. A. Toldija*, Divatcsarnok 1854. jan. 15–20–25. 3–4–5. sz. 49–58., 73–82., 97–106. – Uő, *Még néhány szó Toldiról*, Divatcsarnok 1854. febr. 5. 7. sz. 145–149. – Gyulai Pál, *Szépirodalmi szemle. II. Epikai költemények*, Budapesti Hírlap 1855. febr. 10–14–15–17–21–27–28., márc. 1. 641–644–645–647–650–655–656–657. sz. 3550–3551., 3566., 3570., 3578., 3594., 3618–3619., 3622–3623., 3626–3627.

354. old. „nocturna versate manu, versate diurna!" – utalás Horatius *Ars poetica* c. művére: „Vos exemplaria Graeca / nocturna versate manu, versate diurna." („Forgassuk azért mi / költők, éjt nappá tévén, a görög hagyatékot!" – Bede Anna ford.)

67. Néhány szó Arany „Toldi"-járól (Budapesti Hírlap 1856. júl. 30–31., aug. 6–7. 176–177–182–183. sz.)

355. old. Néhány szó Arany „Toldi"járól. – emend.: a cím után hibásan szerepel alcímként II. az eredeti szövegben

önmeggyőződését mondja ki – Greguss Ágost, *Eszmecsere a „népiesség" ügyében*, Pesti Napló 1856. júl. 22. 364. sz.

e Tárcában írtam – l.: *66. Arany János és a „népiesség"*

tanulnunk az aesthetikát. – emend. ebből: tanulnnnk az aesthetikát.

356. old. „Brankovics György" című dráma bírálatában – l.: *62. Brankovics György*

költeményeiről írt cikksorozatomban – emend. ebből: költeményeiről írt ciksorozatomban

357. old. I. – a bevezetés utáni I. részhez lábjegyzet kapcsolódik: „A tegnapi cikk élén hibásan áll II."

kötetében 1851-ben. – Arany János, *Daliás idők = Losonczi Phőnix*, szerk. Vahot Imre, I. köt., Pest, 1851. 78–85.

360. old. Azt gondoltam […] ki tündöklik. – Toldy Ferenc Amade László verseként adta ki, ám később Balassi Bálint költeményének bizonyult

361. old. *Greguss* úr saját szájamba – emend. ebből: *Greguss* nr saját szájamba

melyet az öntudat – emend. ebből: me lyet az öntudat

rövidebb értekezése után – [sz. n.], *Elbeszélő költészet*, Magyar Szépirodalmi szemle 1847. júl. 11–18. 2–3. sz. 17–23., 42–45.

364. old. ha Childe Harold – emend. ebből: ha Childe Herold

365. old. „Salamon úr […] tünteti föl." – Salamon alakított az idézeten, az eredeti szövegrészlet: „*Salamon* úr azon felfogást felejtette ki számításából, mely más, alsóbbfokú felfogásba helyezkedik bele, s a tárgyakat ezen alsóbbfokú felfogás kategóriái szerint naivul, közvetlen természetiséggel, a szűkebb kör ismereteinek a távolabb eső, szélesebb, nem ismert kör tárgyaira való gyermekded alkalmazásával, szóval: népies elfogultsággal tünteti föl." (Greguss Ágost, *i. m.*)

366. old. byroni stylben? – H. W. Longfellow, *Das Lied von Hiawatha*, ford. Adolf Böttger, Lipcse, 1856., ismertetését l.: *49. Hájávátha*

367. old. örömest megbocsátjuk – emend. ebből: örömest megbocsátjnk

68. „Rászedtek a komédiások" (Budapesti Hírlap 1856. aug. 1. 178. sz.)

Az írás egy vita anyagának része: Mészáros Károly, *A sors keze. Regény. Írta Degré Alajos. Két köt. 12 rét. Ára 1 fr. e. Pest, 1856. Nyomatott Beimel J. és Kozma Vazulnál*, Pesti Nap-

ló 1856. júl. 26. 354-1937. sz.; Salamon Ferenc, *Rászedtek a komédiások*, Budapesti Hírlap 1856. aug. 1. 178. sz.; Greguss Ágost, *Néhány alkalmi szó az „Özvegy és proletár" s „Rászedtek a komédiások" című darabok körül*, Pesti Napló 1856. aug. 7. 366-1949. sz.; [sz. n.], *[c. n.]*, Hölgyfutár 1856. aug. 9. 184. sz. 754.; [sz. n.], *Néhány szó – fölvilágosításul*, Hölgyfutár 1856. aug. 9. 184. sz. 754.; Salamon Ferenc, *[c. n.]*, Budapesti Hírlap 1856. aug. 9. 185. sz.; [sz. n.], *[c. n.]* Pesti Napló 1856. aug. 10. 369-1952. sz.; Mészáros Károly, *A „Budapesti Hírlap" műbírálójának*, Pesti Napló 1856. aug. 12. 371-1954. sz.; Salamon Ferenc, *A Pesti Naplónak (A „Rászedtek a komédiások" védelme ügyében)*, Hölgyfutár 1856. aug. 13. 187. sz. 765–766.; Salamon Ferenc, *Felelet a Pesti Napló aug 12-ki számában megjelent ily című cikkre: A „Budapesti Hírlap műbírálójának"*, Budapesti Hírlap 1856. aug. 13. 188. sz.; [sz. n.], *[c. n.]*, Pesti Napló 1856. aug. 17. 375-1958. sz.; X.Y.Z.V., *Még egyet a „Pesti Napló"-nak!* Hölgyfutár 1856. aug. 19–21–22. 191–192–193. sz. 782., 786., 790.; Greguss Ágost, *Tudósítás*, Pesti Napló 1856. aug. 25. 382-1965. sz.

368. old. közönség elé – emend. ebből: közöség elé

69. „Özvegy és proletár" (Budapesti Hírlap 1856. aug. 2. 179. sz.)

371. old. a „Divatcsarnok"ban – Beöthy László, *St. Pierre-testvérek*, Divatcsarnok 1854. jan. 20–25–30. 4–5–6. sz. 83–91., 108–113., 121–130.

70. A gr. Ráday Gedeon által kitűzött 40 arany pályadíjért versenyző vígjátékok (Budapesti Hírlap 1856. aug. 9–17–27–31., szept. 2. 185–191–198–202–203. sz.)

374. old. *Becsületszó.* Eredeti vígjáték – Szigeti József darabja

Még nem késő – Feleki Miklós darabja

„the fairest of the daughters Eve" – utalás John Milton *Elveszett paradicsom* c. művének szöveghelyére: „Adam the goodliest man of men since born / His sons; the fairest of her daughters Eve." – „Íme Ádám: / szebb, mint sarjai közt akárki férfi; / és Éva: szebb, mint bárki lány azóta" (Jánosy István ford.)

375. old. Dumas „Lelkiismeret" című drámájának – Alexandre Dumas: *Lelkiismeret*

378. old. *Veszedelmes jóbarát.* Eredeti vígjáték – Szigligeti Ede darabja

Egy nő kinek elvei vannak. Eredeti vígjáték – Dobsa Lajos darabja

379. old. Szóval, Kételyiné – emend. ebből: Szóval, kételyiné

380. old. benyomást tenne. – De – emend. ebből: benyomást tenne. -- De

szobalányok egészségére – emend. ebből: szobalányok egésségére

Kételyiné lakába – emend. ebből: Kéélyiné lakába

381. old. Kételyiné széttépi – emend. ebből: Kételyiné széttépi

a legkeményebb szívű nő – emend. ebből: a legkeményebb szívűnő

382. old. épen oly jó huszár, mint *bakancsos* tud lenni – utalás Szigeti József: *Vén bakancsos és fia, a huszár* c. népszínművére (1855)

383. old. *Rendkívüli előadás.* Vígjáték – Degré Alajos darabja

Férjem színész. Vígjáték – Feleki Miklós darabja

384. old. bízni fognak egymásban – emend. ebből: bízni fognak egymásba

tehetségének gyöngeségére – emend. ebből: tehetségének gyöngyeségére

Szerdahelyi minapi „bohózat"ában – ismertetését l.: *68. „Rászedtek a komédiások"*

385. old. szájrólszájra adták felvonás után a Br… nevet – Bratka József

387. old. *Nevelő kerestetik.* Vígjáték – Szigligeti Ede darabja

Apró félreértések. Vígjáték – Czanyuga József darabja

388. old. az I. sz. nevelő meglehetősen – emend. ebből: az I sz. nevelő meglehetősen

„Eisele – Beisele" – utalás id. Johann Strauss: *Eisele- und Beisele-Sprünge* c. művére (1847)

Szenczey (Béla-e vagy Géza [...] – elfeledtem) – Szenczey Jenő

390. old. olvasó s valószínűen – emend. ebből: olvasó- s valószínűen

391. old. „parturiunt montes." – utalás Horatius *Ars poeticá*jára: „Parturiunt montes, nascitur ridiculus mus", jelentése: vajudnak a hegyek

71. [Felelet Szerdahelyi Kálmán: Rászedtek a komédiások című darabja ügyében] (Budapesti Hírlap 1856. aug. 9. 185. sz.)

392. old. „Rászedtek a komédiások" – ismertetését l.: *68. „Rászedtek a komédiások"*

felszólalás történt – Greguss Ágost, *Néhány alkalmi szó az „Özvegy és proletár" s „Rászedtek a komédiások" című darabok körül,* Pesti Napló 1856. aug. 7. 366-1949. sz.

hanem a színfalak – emend. ebből: hanom a színfalak

a jól ismert drámabíráló választmánytól – emend. ebből: a jól ismert drámabirálóválasztmánytól

részben a drámabíráló – emend. ebből: részben s drámabíráló

393. old. úgy mint tán – emend. ebből: ngy mint tán

„a mai korban [...] *hogy jellemeket fessen."* – nem szó szerinti idézet, az eredeti gondolatmenet: „Mi minden regényíróban három embert különböztetünk meg: a költőt, az életphilosophot, s a szépészt. A regénynek bár ha mint költeménynek is, már természeténél fogva szükség, hogy mindenkor hű tükre legyen az emberi cselekedeteknek, – szükség, hogy művészileg ábrázolja mindazon nép s idő színeit, melyhez tartozik, s melynek ha tényleges alapja hiányzik is, a valószínűséget fölismertesse [!] benne minden szem. E tekintetben, főleg azok, kik ismerik a pesti életet, kénytelenek kiszolgáltatni szerzőnknek az igazságot. Igaz, hogy e regény harmoniátlan, s hogy egy magasztos eszmény megvalósításának szándokával az ott ecsetelt jellemek közől okvetlen egy sem tör a legfőbbre, öszszevéve pedig még kevésbé; de mit tehet arról a költő, hogy maga az élet is majdnem ilyen most, hogy a közéletben oly kevés a jellem, az eszmény?" (Mészáros Károly, *A sors keze. Regény. Írta Degré Alajos. Két köt. 12 rét. Ára 1 fr. e. Pest, 1856. Nyomatott Beimel J. és Kozma Vazulnál,* Pesti Napló 1856. júl. 26. 354-1937. sz.)

72. **Felelet a Pesti Napló aug. 12-ki számában megjelent ily című cikkre: A „Budapesti Hírlap műbírálójának" (Budapesti Hírlap 1856. aug. 13. 188. sz.)**

A szöveg egy vita anyagának része, l.: *68. „Rászedtek a komédiások"*

393. old. a „Pesti Napló"ban: – Mészáros Károly, *A sors keze. Regény. Írta Degré Alajos. Két köt. 12 rét. Ára 1 fr. e. Pest, 1856. Nyomatott Beimel J. és Kozma Vazulnál*, Pesti Napló 1856. júl. 26. 354-1937. sz.

„Mit tehet [...] a *jellem*; az *eszmény*." – az eredeti szövegben Mészáros Degré Alajos *Sors keze* című regényéből idéz, a pontos idézet: „»mit tehet arról a költő, hogy most a közéletben, oly kevés a jellem; az eszmény (P. N. 354-1937)«" (Mészáros Károly, *uo.*)

73. A Pesti Naplónak (Hölgyfutár 1856. aug. 13. 187. sz. 765–766.)

394. old. „Rászedtek a komédiások" – ismertetését l.: *68. „Rászedtek a komédiások"*

395. old. aug. 9-iki feleletemben – l.: *71. [Felelet Szerdahelyi Kálmán: Rászedtek a komédiások című darabja ügyében]*

merőben avatlannal – emend. ebből: merőben avatlannak

Én azt mondám – emend. ebből: Én azt modám

gyáva állíttassék – emend. ebből: gyáva állítassék

396. old. „Pesti Napló" aug. 10-iki számában – [sz. n.], *[c. n.]* Pest, 1856. aug. 10., 369-1952. sz.

választmány ellen is szóltunk – emend. ebből: válaszmány ellen is szóltunk

„P. N." augusztus 7-diki számában – Greguss Ágost, *Néhány alkalmi szó az „Özvegy és proletár" s „Rászedtek a komédiások" című darabok körül*, Pesti Napló 1856. aug. 7. 366-1949. sz.

74. Heti szemle (Budapesti Hírlap 1856. aug. 28. 199. sz.)

397. old. Ilka, Kunok, Hunyadi László – Doppler Ferenc: *Ilka*, Császár György: *Kunok*, Erkel Ferenc: *Hunyadi László*

398. old. „Házassági három parancs" – Szigligeti Ede vígjátéka

399. old. válogassuk ki a világirodalomból – emend. ebből: válogasssuk ki a világirodalomból

Legtöbbet veszíthet pedig – emend. ebből: Legtöbbet veszíthet pegig

75. September 1-n Feleki Miklós javára először: Essex gróf, szomorújáték 5 felvonásban (Budapesti Hírlap 1856. szept. 5. 206. sz.)

401. old. abstractiok vitatásába – emend. ebből: abstratiok vitatásába

Erzsébet királynő szerelmes – emend. ebből: Erzébet királynő szerelmes

gyöngéd vonzalma – emend. ebből: gyüngéd vonzalma

402. old. legvalószínűbb és legvalódibb – emend. ebből: legvalószínűbb és legvalódibbb

76. Arany János kisebb költeményei (Budapesti Hírlap 1856. szept. 6–7–10–11., okt. 11–12–19. 207–208–209–210–236–237–243. sz.)

404. old. művek gyűjteménye – Arany János, *Kisebb költeményei,* I–II. köt. Pest, 1856.

„Fátyolt kezembe / Az éj legsürübb fátyolát!..." – a mottóul választott idézet Arany János *Katalin* című művéből származik

408. old. mondat értelme – emend. ebből: monda értelme

versszakok sőt sorok – emend. ebből: verszakok sőt sorok

„Katalin" verselését már Arany két bírálója elválasztotta magától a műtől – Greguss Ágost: *Arany János kisebb költeményei*, Pesti Napló 1856. máj. 31., jún. 4–10–15–22. 298-1881., 302-1885., 308-1891., 313-1896., 320-1903. sz. és Erdélyi János: *Arany János kisebb költeményei*, Pesti Napló 1856. aug. 26–27–28–29–31., szept. 2–3. 383-1966., 384-1967., 385-1968., 386-1969., 388-1971., 390-1973., 391-1974. sz.

sor végén hagyni Katalin egy két helyén. – „Rímeink szaporítása vitte rá költőinket, hogy szorosan összetartó szavakat is, melyek között a kiejtés nem tesz szünetet (a sor vége pedig némi szünetet mindig föltételez), egymástól elválasszanak. Így szakad külön gyakran a névelő (*a, e*) a névtől, mellyel összevaló, így a kötőszó (*és*) attól, a mit egybeköt [...ez olyasmi] melyet a költő csak utolsó szükség esetében engedhet meg magának" (Greguss Ágost: *i. m.*, itt: jún. 22.)

sor elején találta – „Vagy összetétel esik külön: / »És fájdalommal, mintha kin – / Forrás buzogna ajkain. (I. 152. l.) / Nem említve az ilyet: / »...po- / »litika. (II. 100.)" (Erdélyi János: *i. m.*, itt: szept. 2.)

409. old. két sorát hozta föl – emend. ebből: kétsor áthozta föl

„nil moliri inepte" – Horatius *Ars poeticá*jának szöveghelyére utaló idézet, jelentése: helytelen dolgokra nem törekvő, Horatiusnál:

> Nec sic incipies ut scriptor cyclicus olim:
> «fortunam Priami cantabo et nobile bellum.»
> Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu?
> Parturient montes, nascetur ridiculus mus.
> Quanto rectius hic qui nil molitur inepte:
> «dic mihi, Musa, virum, captae post tempora Troiae
> qui mores hominum multorum vidit et urbes.»

410. old. példányul hozott föl Erdélyi – Erdélyi János, *i. m.*, itt: aug. 29.

412. old. külsőleg állíttatnék – emend. ebből: külsőleg állíttat nék

Elbeszélés közben – emend. ebből: Elbeszélés köz ben

413. old. személyek is beleolvadván – emend. ebből: személyek is be leolvadván

a költő félrevonulván – emend. ebből: a költő élrevonulván

414. old. közel rokonságánál – emend. ebből: közel rokonságánél

415. old. ezelőtt *Addison*-t – Joseph Addison (1672–1719)

A „The Maud" című költemény – Alfred Tennyson: *Maud*

a népnek aestheticai irányt adni. – emend. ebből: a népnek aestheticai irányt adni.)

elején jelentek meg – Erdélyi János, *uo.*

416. old. szembeállítni nem helyes – (Erdélyi János: *Arany János kisebb költeményei*, Pesti Napló 1856. aug. 26–27–28–29–31., szept. 2–3. 383-1966., 384-1967., 385-1968., 386-1969., 388-1971., 390-1973., 391-1974. sz., itt: aug. 27.)

Toldy úr irodalomtörténetében – Toldy Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története*, Pest, 1851.

infusorium burka – csillós egysejtű burka

420. old. műítészileg bírálni – emend. ebből: mőitészileg bírálni

„Szent László füvé"-ben – emend. ebből: „Szent Lászlő füvé"-ben

hasonlókép rendkívüli – emend. ebből: hasonlókép redkívüli

nép azt hiszi, – emend. ebből: nép azt hiszis

422. old. kedve nem telik" volna helyes – Erdélyi János: *i. m.*, itt: aug. 28.

„*maga kedvét járja*." – Beniczky Péter: *Hogy az szabadságnak méltósága kévánatos*

ha *túlsággá megy*" – a pontos idézet: „De a hűség, e ráhallgatás a népre, se őt nem védi, se költészetét nem szépíti, ha túlsággá megy." (Erdélyi János: *uo.*)

426. old. „Ast ubi plura nitent..." – utalás Horatius *Ars poetica* c. művének soraira: „Verum ubi plura nitent in carmine, non ego paucis / offendar maculis, quas aut incuria fudit, / aut humana parum cavit natura." Jelentése: De sok szépség.

427. old. összeőrli a szú, – emend. ebből: össeőrli a szú,

428. old. Így pl. a középkorbeli [...] „Jeruzsalem" van nyomtatva. – William Makepeace Thackeray: *A Legend of the Rhine* (Salamon Ferenc fordításában: *Egy rajnai legenda.* Thackeray után angolból Salamon F., Budapesti Hírlap 1854. aug. 15–17–18–19–20–22–24–25–26–27–29–30., szept. 1–2–5–6–7. 495–496–497–498–499–500–502–503–504–505–506–507–509–510–512–513–514. sz. 2774–2775., 2780., 2786., 2792., 2796., 2804–2805., 2816–2817., 2822–2823., 2830., 2836–2837., 2844., 2852., 2866., 2872., 2886., 2892–2893., 2898–2899.)

77. Heti szemle (Budapesti Hírlap 1856. szept. 16. 214. sz.)

430. old. *Tündérlak Magyarhonban* – Szentpétery Zsigmond: *Rokkant huszár vagy tündérlak Magyarhonban* c. népszínműve

Észak csillaga – Giacomo Meyerbeer: *L'étoile du nord* (1854, opera)

Essex gróf – Heinrich Laube: *Graf Essex*, l. még: *75. September 1-n Feleki Miklós javára először: Essex gróf, szomorújáték 5 felvonásban*

Zsidónő – Eugène Scribe: *A zsidónő* (*La Juive*, 1835)

A fogház – Roderich Benedix vígjátéka (*Das Gefängnis*)

Kunok – Császár György: *Kunok*

431. old. Tárkányi „Stuart Máriája" – Tárkányi József: *Stuart Mária* (1856, lírai monológ)

kicsinyességnek kell látnia – emend. ebből: kicsinyesség kell látania

legmélyebb arra szolgálhat – sic!

432. old. nincsenek tükreid. – „Cassius: Tell me, good Brutus, can you see your face? / Brutus: No, Cassius; for the eye sees not itself, / But by reflection, by some other things. / Cassius: 'Tis just: / And it is very much lamented, Brutus, / That you have no such mirrors" (William Shakespeare: *Julius Caesar*)

Rózát, *Száraz* Jónás nejét – Száraz Jónás jogtudor, Rózsa a neje Roderich Benedix: *A fogház* c. vígjátékában

annyira minden – emend. ebből: annyira min den

78. Judith és Holofernes (Budapesti Hírlap 1856. szept. 19. 217. sz.)

434. old. *Hebbel* – Friedrich Hebbel

megmutassa, mennyire – emend. ebből: megmulassa, mennyire

79. Vasárnap (14-n) A cigány; hétfőn Komlóssy Ida javára Judith és Holofernes; kedden Afanasia; szerdán Becsületszó (vígjáték) és Gizella (ballet); csütörtökön Próféta; pénteken Egressy G. föllépteül Brankovics György; szombaton Szerelmes ördög (ballet) (Budapesti Hírlap 1856. szept. 25. 222. sz.)

437. old. *A Cigány* – Szigligeti Ede népszínműve (1853)

Judith és Holofernes – Friedrich Hebbel tragédiája (1839)

Afanasia – Köfflinger Rudolf és Doppler Ferenc operája (1854)

Becsületszó (vígjáték) – Szigeti József darabja (1856)

Gizella (ballet) – Campilli Frigyes: *Gizella, vagy a villik* (1847)

Próféta – Eugène Scribe és Giacomo Meyerbeer operája (*Le Prophète*, 1849)

Brankovics György – Obernyik Károly tragédiája (1856)

Szerelmes ördög (ballet) – Joseph Mazilier: *Le Diable amoreux* (1840)

438. old. „Essex"ben – Heinrich Laube: *Graf Essex*, l. még: *75. September 1-n Feleki Miklós javára először: Essex gróf, szomorújáték 5 felvonásban*

439. old. (vesz helyett) – emend. ebből: (vesz belyett)

80. Heti szemle (Budapesti Hírlap 1856. szept. 30. 226. sz.)

441. old. *Viola* – Szigeti József népszínműve (1841)

Troubadour (opera) – Giuseppe Verdi: *A trubadúr* (1853)

Egy nő, kinek elvei vannak – Dobsa Lajos darabja (1856)
Festész álomképe (ballet) – Cesare Pugni és Jules Perrot: *Le Délire d'un peintre* (1843)
Kunok – Császár György és Kirchlehner Ferenc operája (1848)
Choisy kisasszony – Henri de Saint-Georges és Bernard Lopez: *Mademoiselle de Choisy* (1848)
Éjszak csillaga – Eugène Scribe és Giacomo Meyerbeer: *Észak csillaga* (*L'étoile du nord,* 1854)
443. old. A pénteki francia színmű – *Choisy kiasszony*

81. Világ ura (Budapesti Hírlap 1856. okt. 5. 231. sz.)

82. Heti szemle (Budapesti Hírlap 1856. okt. 8. 233. sz.)

449. old. Dalos Pista – Szigligeti Ede népszínműve (1856), l. még: *51. Heti szemle, „Dalos Pista" népszínmű dalokkal 3 felv. írta Szigligeti. Játékrend. A „Haramják" – „Stibor vajda"*
Judith és Holofernes – Friedrich Hebbel tragédiája (1839)
Gizella (ballett) – Campilli Frigyes: *Gizella, vagy a villik* (1847)
Éjszak csillaga – Eugène Scribe és Giacomo Meyerbeer: *Észak csillaga* (*L'étoile du nord,* 1854)
Világ ura – Szigligeti Ede történelmi drámája (1856), l. még: *81. Világ ura*
Becsületszó – Szigeti József vígjátéka (1856)
Egy nő kinek elvei vannak – Dobsa Lajos darabja (1856)
Troubadour – Giuseppe Verdi: *A trubadúr* (1853)
szavalást kísér – l.: *22. „Lys Diána" dráma 5 felv. írta ifj. Dumas S., fordította Feleki M. (Latkócziné jutalomjátékául f. hó 15-kén). „Diocletián", történeti dráma 5 szakaszban Szigligetitől (Jókainé jutalomjátéka, f. hó 19-kén)*
450. old. en rôbe de chambre – hálóköntösben
451. old. a másodrangú szerepek se „hagyjanak ily parasztot" drámai előadásainkban – utalás Arany János *Toldi*ja XI. énekének soraira: „Dolmányán a szabó parasztot nem hagyott"; Salamonnál folt, szégyenfolt jelentésben szerepel

83. Vasárnap (oct. 5.) Vén bakancsos; hétfőn Essex gróf; kedden Guzman Johanna (opera); szerdán Gauthier Margit; csütörtökön Alvajáró (opera); pénteken Világ ura; szombaton Próféta (opera) (Budapesti Hírlap 1856. okt. 14. 238. sz.)

451. old. Vén bakancsos – Szigeti József: *Vén bakancsos és fia, a huszár* c. népszínműve (1855)
Essex gróf – Heinrich Laube: *Graf Essex*, l. még: *75. September 1-n Feleki Miklós javára először: Essex gróf, szomorújáték 5 felvonásban*
Guzman Johanna (opera) – Eugène Scribe – Charles Duveyrier – Giuseppe Verdi: *Giovanna de Guzman* (1855)
Gauthier Margit – ifj. Alexandre Dumas: *Gauthier Margit* c. drámája, emend. ebből: Gauthiee Margit
Alvajáró (opera) – Felice Romani és Vincenzo Bellini: *La sonnambula* (1831)
Világ ura – Szigligeti Ede történelmi drámája (1856), l. még: *81. Világ ura*
Próféta (opera) – Eugène Scribe és Giacomo Meyerbeer operája (*Le Prophète*, 1849)

„lucus a non lucendo” – szó szerinti jelentése: az erdő nem világít, átvitt értelemben erőltetett érvelést jelent

452. old. „O tempora!” – szó szerinti jelentése: Ó idők! Cicero használta beszédeiben: „O tempora! O mores!” – jelentése: Micsoda idők! Micsoda erkölcsök!

Aranyvári Emília – az első magyar prímabalerína

Füredi és *Ellinger* – Füredi Mihály (operaénekes 1816–1869), Ellinger József (operaénekes, 1520–1891)

szólani alkalmunk volt – l.: *30. Hétfőn nov. 26-kán Bulyovszkyné assz. javára először „Gauthier Margit.”*

a mit most Kakas Márton – Kakas Márton, *XXII. Levél. Gauthier Margit, francia dráma*, Vasárnapi Újság 1856. okt. 12. 41. sz. 363–364.

453. old. Ha drámánk – emend. ebből: Ma drámánk

454. old. *Devrient*-et – Emil Devrient (1803–1872), német színész

84. Heti szemle (Budapesti Hírlap 1856. okt. 22. 245. sz.)

456. old. *Bányarém* – Vahot Imre és Szerdahelyi József népszínműve (1850)

Sevillai borbély – Gioachino Rossini és Cezare Sterbini operája (1816)

IV. László – Dobsa Lajos tragédiája (1856)

Párisi naplopó – Jean-François Bayard és Louis-Émile Vanderbuch: *Le Gamin de Paris* (vígjáték, 1836)

Guzman Johanna – Eugène Scribe – Charles Duveyrier – Giuseppe Verdi: *Giovanna de Guzman* (opera, 1855)

Kísértet – Szigeti József: *A csizmadia mint kísértet* (1856)

megjelent. – emend. ebből: megjelent,

459. old. a máriáson és filkón túl van – nagyon elterjedt, egyszerű kártyajátékok

a honoratiorokhoz tartozik! – a honoráciorok nem nemesi származású értelmiségiek voltak

85. 10 000 forint (Budapesti Hírlap 1856. okt. 28. 250. sz.)

461. old. mintegy meghatározza – emend. ebből: mintegy mdghatározza

mennyiféle bonyodalmat – emend. ebből: mennyiféle bonyo dalmat

462. old. azon tízezer – emend. ebből: azon itzezer

463. old. „Praetor minima non curat,” – jelentéktelen dolgokkal nem törődik a felettes hatóság

86. Demeter kovács (Délibáb 1856. nov. 2–9–16–23. 44–45–46–47. sz. 521–524., 533–536., 549–551., 557–559.)

486. old. selyem-napernyőjét!” – emend.: hiányzó idézőjel pótlása

87. Cárnő (Budapesti Hírlap 1856. nov. 11. 261. sz.)

Eugène Scribe: *La czarine* (1855)

497. old. házassági ünnepély után is stb. – „You, dear young ladies, who get your knowledge of life from the circulating library, may be led to imagine that when the marriage business is done, and Emilia is whisked off in the new travelling carriage, by the side of the enraptured Earl; or Belinda, breaking away from the tearful embraces of her excellent mother, dries her own lovely eyes upon the throbbing waistcoat of her bride-

groom – you may be apt, I say, to suppose that all is over then, that Emilia and the Earl are going to be happy for the rest of their lives in his Lordship's romantic castle in the north, and Belinda and her young clergyman to enjoy uninterrupted bliss in their rose-trellised parsonage in the west of England; but some there be among the novel-reading classes – old experienced folks – who know better than this." (William Makepeace Thackeray, *Burlesques = Rebecca and Rowena*, London, 1856. 69–129., itt: 69.)

Walter Scott egyik regényét – *Ivanhoe* (1820)

„Éjszak csillaga" – Giacomo Meyerbeer: *L'étoile du nord* (1854, opera)

498. old. Hogy Péter cár – emend. ebből: Hogy Péter ezár

„Pohár víz"ből – *Le verre d'eau* (1842)

„Navarrai királynő" – *Les Contes de la reine de Navarre* (1850)

499. old. strelitzeket – IV. Iván cár által felállított orosz testőrség tagjait

Sapiéha? – sic!

88. Heti szemle (Budapesti Hírlap 1856. nov. 14. 264. sz.)

503. old. adatása alkalmával – emend. ebből: adatása alkalmáva

túlságosak lenni – emend. ebből: tulságoak lenni

504. old. szerep egészben – emend. ebből: sze rep egészben

Scribe-féle „Cárnő"kben – l.: *87. Cárnő*

89. November 15-ikén Tóth József javára először Szalmaözvegy (Budapesti Hírlap 1856. nov. 18. 267. sz.)

505. old. „Fogd meg – emend. ebből: „Fog meg

507. old. gazdatiszt távolról – emend. ebből: gazdat tiszt távolról

90. Heti szemle (Budapesti Hírlap 1856. nov. 18. 267. sz.)

507. old. „*Tudor Mária*" – Cséki Frigyes és Bognár Ignác operája (1856)

„Kísértet" – Szigeti József: *A csizmadia mint kísértet* (1856)

„Cárnő" – l.: *87. Cárnő*

„Elvettem nőmet" – Albert Ellmenreich: *Das Rebhuhn oder ich heirate meine Frau* (1853)

„Szalmaözvegy" – l.: 89. *November 15-ikén Tóth József javára először Szalmaözvegy*

91. Ristori mint Stuart Mária (Budapesti Hírlap 1856. nov. 23. 273. sz.)

509. old. Ristori mint Stuart Mária – Adelaide Ristori, olasz tragika (1822–1906); Friedrich Schiller: *Maria Stuart* (dráma, 1800)

510. old. Pepita decemberben újra itt lesz! – Pepita de Oliva spanyol táncosnő (1830–1871), 1853-ban vendégszerepelt Pesten

511. old. „míg Rachel – Rachel Félix, francia tragika (1821–1858), emend.: hiányzó idézőjel pótlása

92. Ristori második és harmadik fellépte: Medea. Pia dé Tolomei (Budapesti Hírlap 1856. nov. 26. 274. sz.)

514. old. Medea. Pia dé Tolomei – Ernest Legouvé: *Médée* (1855), Carlo Marenco: *Pia de' Tolomei* (1836)

„Stuart Mária" – Friedrich Schiller: *Maria Stuart* (dráma, 1800)

516. old. lehet képes – emend. ebből: lehet képe

Aldridge – Ira Aldridge, színész (1807–1867)

517. old. távulról – sic!

93. Ristori. Nov. 25-kén Mirra tragoedia Alfieritől, 27-kén a művésznő jutalomjátékaul Francesca di Rimini tragoedia Silvio Pellicotól, és „I gelosi fortunati" vígjáték. 29-én Rosamunda, tragoedia Alfieritől (Budapesti Hírlap 1856. dec. 3. 280. sz.)

L. még: *92. Ristori második és harmadik fellépte: Medea. Pia dé Tolomei*

519. old. *Mirra* tragoedia *Alfieritől* – Vittorio Alfieri: *Mirra* (1789)

I gelosi fortunati – Giovanni Giraud: *Szerencsés féltékenyek*, emend. ebből: I. gelosi fortunati

521. old. rövid ítéletét – emend. ebből: rövid ítéleletét

egész nemzedékeken – emend. ebből: egész nemzédekeken

522. old. közönségére. – emend. ebből: közönségére;

figyelmét e tárgyra. – Gyulai Pál: *Signora Ristori* = uő, *Dramaturgiai dolgozatok*, 1. köt. Budapest, 1908. 138–164.; uő, *Még egyszer Ristori* = uő, *i. m.* 167–191.

94. Heti szemle (Budapesti Hírlap 1856. dec. 11. 286. sz.)

524. old. „Mátyás fiát," – Szigligeti Ede drámája (1847)

„Mátyás diák"ot, – Berki Balog István és Egressy Béni: *Mátyás diák vagy a cinkotai kántor* (1838)

525. old. „Egy nő, ki az ablakon kiugrik." – Eugène Scribe és Gustave Lemoine: *Une femme qui se jette par la fenètre* (1847) után magyar színpadra alkalmazta Somolki Ferenc

A többi szereplő – emend. ebből: A többi mereplő

s most ismét – emend. ebből: s mos ismét

526. old. történetünk nagyjainak – emend. ebből: történetünk nagy jainak

95. Tragoedia (Budapesti Hírlap 1856. dec. 12–13. 287–288. sz.)

526. old. dec. 3-iki számában – l.: *93. Ristori. Nov. 25-kén Mirra tragoedia Alfieritől, 27-kén a művésznő jutalomjátékaul Francesca di Rimini tragoedia Silvio Pellicotól, és „I. gelosi fortunati" vígjáték. 29-én Rosamunda, tragoedia Alfieritől*

Ponsard – François Ponsard (1814–1867)

Nisard – Désiré Nisard, francia irodalmár (1806–1888)

Baour-Lormian – Pierre Baour-Lormian, francia költő (1770–1854)

527. old. Cinna jelenlétében – Pierre Corneille: *Cinna ou la Clémence d'Auguste* (1641)

Neronak Agrippinával – Jean Racine: *Britannicus* (1669)

528. old. Egy Talma, egy Rachel – François-Joseph Talma, francia színész (1763–1826); Rachel Félix, francia tragika (1821–1858)

Lesage-nak – Alain-René Lesage, francia drámaíró (1668–1747)

ím ezek – emend. ebből: ímezek

529. old. *Orestes* és *Hermione* – Jean Racine: *Andromaque* (1667)

Xiphares – Jean Racine: *Mithridates* (1673) c. drámájának szereplője

„Commentarok" Julius Caesarja – Caius Julius Caesar: *Feljegyzések a gall háborúról* (i. e. 51), uő: *Feljegyzések a polgárháborúról* (i. e. 44)

530. old. „Polyeucte" és „Athalie." – Pierre Corneille: *Polyeucte* (tragédia, 1642); Jean Racine: *Athalie* (tragédia, 1691)

531. old. korhoz és nemzethez. – Jean Auguste Dominique Ingres: *Homérosz apoteózisa* (*L'apothéose d'Homère*, 1827) c. festménye

96. Londoni arszlánok (Budapesti Hírlap 1856. dec. 14. 289. sz.)

534. old. így az apa – emend. ebből: Igy az apa

gentlemannek némely – emend. ebből: gentlamannek némely

536. old. szerelme bevallásában – emend. ebből: szerelme bevállásában

se a „Csikóst" se a „Vén bakancsos"t – Szigligeti Ede: *A csikós* (népszínmű, 1847); Szigeti József: *Vén bakancsos és fia, a huszár* (népszínmű, 1855)

97. Rövid ismertetése a Nemzeti Színházban 1855. évi augustus elejétől 1856. évi júniusig adott eredeti daraboknak (Gr. Bethlen – Dobsa – Tóth (szerk.), Színházi Naptár 1857. évre, 1857. 293–316.)

537. old. megszokja a létezőt – emend. ebből: megszokja a létézőt

538. old. robotban nyilvánítná tetszését – a robot a jobbágyi terhek egyik formája volt, a földesúr számára végzett ingyenmunkát jelentette; itt átvitt jelentése van: megszokásból, rutinszerűen tapsoltak

539. old. érdekkel viseltetik – emend. ebből: érdekkel viselietik

542. old. ismertebb példát – emend. ebből: ismertebb páldát

546. old. fejlődjék a cselekvény – emend. ebből: fejlődjék a cselekvényt

hatást akar – emend. ebből: hetást akar

547. old. Írta *Kovács* Pál. – *Férj egy órára* c. vígjáték (1856)

548. old. félreértés miatt – emend. ebből: féreértés miatt

1856-ik májusa – emend. ebből: 1856-ik majusa

Másfelűl általán – sic!

fiatalon elhunyt – emend. ebből: fiatalan elhunyt

csak valóban – emend. ebből: csak válóban

549. old. Látszik e – emend. ebből: Látszik-e

550. old. Berzsényi – sic!

e fölött Czuczor – emend. ebből: e fölött Cucor

külön vált – emend. ebből: külön valt

98. Jan. 8-ikán Egressy Gábor javára először: Pitt és Fox (Budapesti Hírlap 1857. jan. 11. 8. sz.)

Rudolf von Gottschall: *Pitt und Fox* (1854)

551. old. nagy dolgok – emend. ebből: nogy dolgok

„Egy pohár viz"-et – Eugène Scribe: *Le verre d'eau* (1842)

„Navarrai királynő regéi", s „Cárnő"-je – *Les Contes de la reine de Navarre* (1850); *La czarine* (1855)

az indiai bill – Charles James Fox és Edmund Burke 1783-as India-törvényjavaslata, amellyel egyebek mellett az indiai kormányzati rendszert szerette volna megreformálni, s amelyet William Pitt hiúsított meg

552. old. Scribe Bolinbrokjánál – Bolingbroke, az *Egy pohár víz* szereplője

szép ekként – emend. ebből: szép ként

Fox ministeriumával – emend. ebből: Fox ministeriuumával

99. A „Falusi Gazda" gazdálkodása (Pesti Napló 1857. jan. 16. 12-2100. sz.)

553. old. gazdasági ismereteket – emend. ebből: gazdasági is mereteket

közelebbi, ugyane – emend. ebből: köze lebbi, ugyane

„Gazd. Lapok"-ban – emend. ebből: „Gazd, Lapok"-ban

554. old. a más konyhájának – emend. ebből: a más konyhajának

Hajnik János levelét – Hajnik János, *dr[.] Stöckhard tanár úrhoz*, Gazdasági Lapok 1856. okt. 23. 53. sz. 538–540.

dr. *Stöckhardt*hoz – emend. ebből: dr. *Stöckhardt* hoz

nem gyakorlati indítvány – Szerk., *Mozgalmak, Hajnik János úrnak, dr[.] Stöckhardt tanár úrhoz intézett levele következtében*, Gazdasági Lapok 1856. okt. 30. 44. sz. 551–552.

sokkal inkább – emend. ebből: sokkal inkáb

Peterdy – Peterdy [Gábor], *A folytonos termelésről*, Gazdasági Lapok 1856. máj. 8–15–22–29., jún. 5–12. 19–20–21–22–23–24. sz. 231–233., 241–243., 259–260., 277–279., 292–293., 305–306.

„Mezei gazdaság könyvé"-ből – emend. ebből: „Mezei gazdaság könyvé ből

azok orvoslása" – Virágh Pál: *A juhok kergesége s annak orvoslása*, Gazdasági Lapok 1856. dec. 18. 51. sz. 644.; emend.: hiányzó idézőjel pótlása

100. Irodalmi számvetések (Pesti Napló 1857. jan. 17. 13-2101. sz.)

555. old. mindenki elhitte – emend. ebből: mindenik elhitte

556. old. jutnak a dolgozatokhoz – emend. ebből: jutnak a dolgozatokkoz

101. Jan. 14-én először: Nőm meghalt (Budapesti Hírlap 1857. jan. 16–17. 12–13. sz.)

557. old. ki mindennapos – emend. ebből: k mindennapos

558. old. „Demi monde" – ifj. Alexandre Dumas: *Le demi-monde* (komédia, 1855), l. még: *23. Oct. 2-ikán. „Divathölgyek" (Le Demi-monde) vígjáték 5 felv. Írta Ifjabb Dumas Sándor, ford. Feleki Miklós a nemzeti színház tagja*

102. Észrevételek Fényes Eleknek a „Falusi Gazda" ügyében írt cikkére (Pesti Napló 1857. jan. 20. 15-2103. sz.)

560. old. észrevételeket ír – Fényes Elek, *Észrevételek Salamon Ferenc szemléjére a „Falusi Gazda" ügyében*, Magyar Sajtó 1857. jan. 18. 14. sz. 55.

megjelent cikkemre – l.: *99. A „Falusi Gazda" gazdálkodása*

jeles gazdáink – emend. ebből: *jeles* gazdaink

561. old. a „Magyar Sajtó" – emend. ebből: ä „Magyar Sajtó"

szívtelen emberrel – emend. ebből: szívtelent emberrel

Heckenast pénzügyét – emend. ebből: Hecke, nast pénzügyét

helybeli lap tárcájában – emend. ebből: helybeli laptárcájában

gondolkodó sakkjátékost – emend. ebből: gondolkodó sakkjékost

562. old. „posito sed non concesso" – feltéve, de meg nem engedve

jóknak tartottam – emend. ebből: *jóknak t rtottam*

„Hogy a „Falusi Gazdában" egy cikket […] célszerűnek véltem stb." – Fényes Elek, *uo.*

103. Febr. 13-án először „Ildikó" (Budapesti Hírlap 1857. febr. 15–17. 37–38. sz.)

564. old. mind a közönség – emend. ebből: mind a közöuség

„Mór Károlyt" – Giuseppe Verdi és Friedrich Schiller: *A haramiák* (*Die Räuber*, 1781)

565. old. De ki az az „Ildikó" – emend. ebből: De ki az az „Idilkó"

104. A jelen francia szépirodalomból (Pesti Napló 1857. ápr. 3–5–11–16–18–22. 76-2164., 78-2166., 83-2171., 86-2174., 88-2176., 91-2179. sz.)

Gustave Planche tanulmányát mutatja be: Gustave Planche: *La Question d'Argent, de M. A. Dumas fils*, Revue des Deux Mondes 1857. febr., VII. köt. 938–947.

567. old. akár elismerőleg – emend. ebből: akár elismérőleg

568. old. *Ponsard* – François Ponsard

„Pénz és becsület"-et és a „Börzét"-t – *L'honneur et l'Argent* (1853); *La Bourse* (1856)

kénytelenek vagyunk – emend. ebből: kénytelennek vagyunk

„Kaméliás hölgy", „Dianne de Lys" és a „Demi-monde" – ifj. Alexandre Dumas drámái; l. még: *30. Hétfőn nov. 26-kán Bulyovszkyné assz. javára először „Gauthier Margit." (La dame aux Camélias.); 22. „Lys Diána" dráma 5 felv. írta ifj. Dumas S., fordította Feleki M. (Latkócziné jutalomjátékául f. hó 15-kén). „Diocletián", történeti dráma 5 szakaszban Szigligetitől (Jókainé jutalomjátéka, f. hó 19-kén); 23. Oct. 2-ikán. „Divathölgyek" (Le Demi-monde) vígjáték 5 felv. Írta Ifjabb Dumas Sándor, ford. Feleki Miklós a nemzeti színház tagja*

„kétes társaságá"-ban – emend. ebből: *„kétes társágá"-ban*

573. old. valószínűtlenné teszi – emend. ebből: valószíszínűtlenné teszi

jegyesét egy – emend. ebből: jegyeséét egy

574. old. Durieuxnek százötvenezer – emend. ebből: Durieuxnek százötvenzer

költött volt – emend. ebből: költöttt volt

könyv- vagy – emend. ebből: könyv vagy

575. old. Ha a „Tudákos hölgyek"et írja – Molière: *Les Femmes savantes* (vígjáték, 1672)

576. old. azt tartja – emend. ebből: azt tarja

„Kísértet" – Szigeti József: *A csizmadia mint kísértet* (népszínmű, 1856)

német tanverseket – Greguss Ágost, *A mama*, Pesti Napló 1857. ápr. 21. 90-2178. sz.:

„Für Gärten passt die volle Aster,
Die wilde Blume für das Feld.
Gestalten, frisch vom Strassenpflaster,
Verzwergen uns die Breterwelt;
Man misst mit einer Doppel-Elle
Ein Bild auf hohem Fussgestelle.

Es muss die Kunst mit edler Lüge
Verschönern, steigern die Natur,
Des Menschenangesichtes Züge
Durchleuchten mit der Gottesspur.
Wer sklavisch abschreibt, was vorhanden,
Hat ihr Geheimniss nie verstanden.

So will der Dichter Euch erheben
In jene heitre Region,
Die sich verhält zum Alltagsleben
Wie zum Geräusch ein reiner Ton;
Dem Leben ähnlich sei das Bildniss
Nur wie der Park der Waldeswildniss."

577. old. színirodalmunk a franciákénál – emend. ebből: színirodalmunk a franciakénál

„Vén bakancsos"-sal – Szigeti József: *Vén bakancsos és fia, a huszár* (népszínmű, 1855)

105. A „Budapesti Szemle" (Pesti Napló 1857. jún. 5–6. 127-2215., 128-2216. sz.)

578. old. arcanumot csinált – titkos szert, csodaszert

„intra muros peccatur et extra!" – „Iliacos intra muros peccatur, et extra" („Trója falán belül és kívül sok kín okozója.", Horatius, Epistola II.

579. old. dilettansok – emend. ebből: dilettensok

tárgy illustrálásába – emend. ebből: tárgy illust rálásába

580. old. conditio-sine-qua-non-jával – elengedhetetlen feltétel, emend. ebből: conditio-sine-quo-non-jával

106. „A tücsök" (Pesti Napló 1857. jún. 8. 130-2218. sz.)

581. old. Sand György beszélye után írta Birch Pfeiffer Sarolta – George Sand: *La petite Fadette* (regény, 1849); Charlotte Birch-Pfeiffer: *Die Grille* (dráma, 1856)

582. old. fiatal parasztlegények – emend. ebből: fiatal paraszlegények

Didier azonban – emend. ebből: Didier azonbau

583. old. folyvást a régi – emend. ebből: folyvás a régi

szerepet visz – emend. ebből: szerepet viszt

584. old. körvonalak sokszor – emend. ebből: körvonalok sokszor

107. Jún. 16-kán Szentpétery Zsigmond javára először adatott: „A pénzkérdés" (Magyar Posta 1857. júl. 1–2. 1–2. sz. 5–6., 11.)

Ifj. Alexandre Dumas: *La Question d'Argent* (1857), l. még: *104. A jelen francia szépirodalomból*

586. old. Dumas itt – emend. ebből: *Dumas* it

beszéltet, s cselekedtet. – l.: Gustave Planche: *La Question d'Argent, de M. A. Dumas fils*, Revue des Deux Mondes 1857. febr., VII. köt. 938–947.

lakatos-, ácsmesterséget – emend. ebből: lakatos- ácsmesterséget

587. old. annyira az élet – emend. ebből: anyira az élet

közönséget meglepte – emend. ebből: közönséget melepte

tudomásul." – emend.: hiányzó záró idézőjel pótlása

108. „Ne bántsd a magyart!" (Magyar Posta 1857. aug. 2. 29. sz. 135–136.)

589. old. „Cui lecta potenter erit res, nec facundia deseret hunc, nec lucidus ordo." – az idézet Horatius *Ars poeticá*jából származik: „Mert ki olyan dolgot vállalt, mit bír is erővel, / ékesszólásban s szerkesztésben se marad le." (Bede Anna ford.); emend. ebből: Cui lecta protenter

csak elvétve – emend. ebből: csak elvetve

590. old. Verseimben van-e érdem / Sohse bánom, sohse kérdem… – Arany János *Vigasztaló* c. költeményének sorai

109. A színházi rendezők s azok legjelesbike (Pesti Napló 1857. szept. 16–17. 210-2298., 211-2299. sz.)

590. old. Kakas Mártonféle – Jókai Mór álneve

593. old. a mi Walter Scott – emend. ebből: a a mi Walter Scott

594. old. mintha Shakespeare – emend. ebből: minha Shakespeare

„Julius Caesar" és „Coriolan" van kielégítőleg átdolgozva nyelvünkre – a *Julius Caesar* Vörösmarty Mihály és a *Coriolanus* Petőfi Sándor fordításában

110. Meg akarok halni (Pesti Napló 1857. szept. 18. 212-2300. sz.)

595. old. védte a Werthereket és Catokat – jelentése: védte az öngyilkosságot: Johann Wolfgang von Goethe Az ifjú Werther szenvedései c. művének főszereplője, aki a mű végén öngyilkos lesz, Marcus Porcius Cato Uticensis (Kr. e. 95. – Kr. e. 46.), ókori államférfi, filozófus, aki Julius Caesar hatalomra kerülésének a hírére szintén öngyilkosságot követ el

equipage-át – teljes felszerelését

598. old. „rászakadt élet"et! – Arany János *Visszatekintés* c. versére utaló idézet: „Nem vagyok erős hurcolni / E rámszakadt életet.", emend. ebből: „rászakadt élet„et!

öngyilkolási szándékot – emend. ebből: öngyilkolási szándédékot

599. old. a színész nem, csak a közönség – emend. ebből: a színész nem csak a közönség

111. Prielle Kornélia a nemzeti színpadon (Pesti Napló 1857. okt. 13. 233-2321. sz.)

Az írás egy vita anyagának része: Salamon F., *Prielle Kornélia a nemzeti színpadon*, Pesti Napló 1857. okt. 13. 233-2321. sz.; Szigligeti [Ede], *Salamon Ferenc úrnak*, Magyar Posta 1857. okt. 15. 89. sz. 17.; Salamon Ferenc, *A kritika és Szigligeti motívumai*, Pesti Napló 1857. okt. 17–18. 237-2325., 238-2326. sz.; Szigligeti Ede: *Gyulai Pál úrnak, a „Budapesti Szemlé"-ben „Nemzeti sínház és Színirodalmunk" cikke következtében*, Magyar Posta 1857. okt. 18–20. 92–93. sz. 429., 433.; Salamon F., *Figyelmeztetés a „Tündér Ilona", „Pünkösdi királynő" s sok más látványos népszínmű szerzőjének*, Pesti Napló 1857. okt. 21. 240-2328 sz.; Sz. [Szigligeti Ede], *Salamon Ferenc úrnak „A kritika és Szigligeti motívumai" cikkére*, Magyar Posta 1857. okt. 22–23. 95–96. sz., 443., 447.; Szigligeti Ede, *Köszönet Salamon Ferenc úrnak „Figyelmeztetés"eért*, Magyar Posta 1857. okt. 24. 97. sz. 451.; Salamon Ferenc, *Szigligeti úrnak*, Pesti Napló 1857. okt. 25. 244-2332. sz.; Salamon F., *Mi a kérdés?* Pesti Napló 1857. okt. 28. 246-2334. sz.; Sz. [Szigligeti Ede], *Salamon Ferenc úrnak (Végszó a „Cigány" ügyében)*, Magyar Posta 1857. okt. 30. 102. sz. 471.; Salamon F., *A drámai motívumokról*, Pesti Napló 1857. nov. 4–5. 253-2340., 254-2341. sz.; Sz. E. [Szigligeti Ede], *Az indokokról*, Magyar Posta, 1857. nov. 11–12. 112–113. sz. 510–511., 515.

600. old. ki minden ok és Jago nélkül lesz hirtelen Othellová, s a cigány leány, ki nem elég motívummal lesz Opheliává – utalás William Shakespeare *Othello* c. tragédiájának szereplőire

601. old. tanulmányi képességéről – emend. ebből: t nulmányi képességéről

112. A kritika és Szigligeti motívumai (Pesti Napló 1857. okt. 17–18. 237-2325., 238-2326. sz.)

Az írás egy vita anyagának része, l.: *111. Prielle Kornélia a nemzeti színpadon*

603. old. „Kik e darabot […] egyszerű paraszt legényt" – Szigligeti [Ede], *Salamon Ferenc úrnak*, Magyar Posta, 1857. okt. 15. 89. sz. 17.

Laube Essexében – Heinrich Laube: *Graf Essex*, l. még: *75. September 1-n Feleki Miklós javára először: Essex gróf, szomorújáték 5 felvonásban*

604. old. semhogy ne szépítné – emend. ebből: semhogy ne szepítné

606. old. Kicsivel hátrább – emend. ebből: Kicsivel hátrábbb

Félre azokkal – emend. ebből: Eélre azokkal

607. old. E helyet – emend. ebből: E helyett

608. old. kivált a *fődolog* – emend. ebből: kivált a *fődőlog*

113. Figyelmeztetés a „Tündér Ilona", „Pünkösdi királynő" s sok más látványos népszínmű szerzőjének (Pesti Napló 1857. okt. 21. 240-2328 sz.)

Az írás egy vita anyagának része, l.: *111. Prielle Kornélia a nemzeti színpadon*

609. old. „Tündér Ilona" – Szigligeti Ede: *Árgyil és Tündér Ilona* (1853)

a „Magyar Posta" tegnapi számában – Szigligeti Ede: *Gyulai Pál úrnak, a „Budapesti Szemlé"-ben „Nemzeti sínház és Színirodalmunk" cikke következtében*, Magyar Posta 1857. okt. 18–20. 92–93. sz. 429., 433., főként: 433.

„pro domo sua" – a saját érdekében

114. Szigligeti úrnak (Pesti Napló 1857. okt. 25. 244-2332. sz.)

Az írás egy vita anyagának része, l.: *111. Prielle Kornélia a nemzeti színpadon*

610. old. egyik múlt havi cikkem – l.: *109. A színházi rendezők s azok legjelesbike*

erőnkhez képest – emend. ebből: érőnkhez képest

úgy tüntet fel engem – Szigligeti Ede: *Gyulai Pál úrnak, a „Budapesti Szemlé"-ben „Nemzeti sínház és Színirodalmunk" cikke következtében*, Magyar Posta 1857. okt. 18-20. 92–93. sz. 429., 433.

„Tündér Ilona," – Szigligeti Ede: *Árgyil és Tündér Ilona* (1853)

115. [Némethi György: A kántor és molnár leánya] (Pesti Napló 1857. okt. 27. 245-2333. sz.)

611. old. „A Kántor és (a) molnár leánya" – Némethi György: *A kántor és molnár leánya* (népszínmű, 1857), emend.: hiányzó záró idézőjel pótlása

116. Mi a kérdés? (Pesti Napló 1857. okt. 28. 246-2334. sz.)

Az írás egy vita anyagának része, l.: *111. Prielle Kornélia a nemzeti színpadon*

611. old. számában jelent meg – Sz. [Szigligeti Ede], *Salamon Ferenc úrnak „A kritika és Szigligeti motívumai" cikkére*, Magyar Posta 1857. okt. 22–23. 95–96. sz. 443., 447.

612. old. Kakas Márton – Jókai Mór álneve

Salamon úrnak cikkeiből? – „Én elhiszem, hogy oly írónak és műítésznek, mint Salamon úr, joga van rólam ily hangon beszélni. Ő művei által már annyiszor bebizonyítá nemcsak gyakorlatilag – (*ugyan kérem, mit is írt ez a Salamon úr?*) hanem széptani értekezései által (*hol is jelentek meg?*) és évek óta írt kritikái által (*erőltesse meg a nyájas olvasó Salamon úr kedveért emlékező tehetségét! mit tanult azokból?*) elméletileg is bebizonyítá, hogy elég ítélnie, hogy mi elítéltessünk." (Sz. [Szigligeti Ede], *Salamon Ferenc úrnak „A kritika és Szigligeti motívumai" cikkére*, Magyar Posta 1857. okt. 22–23. 95–96. sz. 443., 447., itt: 443.)

„Ne szóljon a te gazdád” – l.: *112. A kritika és Szigligeti motívumai*

nem indokolta – emend. ebből: nem idokolta

613. old. Elismerjük ügyességét – emend. ebből: Elimerjük ügyességét

mi Szigeti – emend. ebből: mi szigeti

614. old. oly népszínműről, minő például közelebbről a Németié – Némethi György: *A kántor és molnár leánya* (népszínmű, 1857), l. még: *115. [Némethi György: A kántor és molnár leány]*

615. old. „Megis köszönném – emend.: hiányzó idézőjel pótlása

117. A drámai motívumokról (Pesti Napló 1857. nov. 4–5. 253-2340., 254-2341. sz.)

Az írás egy vita anyagának része, l.: *111. Prielle Kornélia a nemzeti színpadon*

616. old. „Mi a kérdés” című cikkemben – l.: *116. Mi a kérdés?*

megfelelt a kérdésre – Sz. [Szigligeti Ede], *Salamon Ferenc úrnak (Végszó a „Cigány” ügyében)*, Magyar Posta 1857. okt. 30. 102. sz. 471.

617. old. „Ennyi úgyhiszem […] bolonddá tenni.” – Szigligeti [Ede], *Salamon Ferenc úrnak*, Magyar Posta 1857. okt. 15. 89. sz. 17.

magát Bölcs Salamont – emend. ebből: magát Bölcs Salamon

619. old. annál inkább – emend. ebből: annái inkább

mely sejteti – emend. ebből: ely sejteti

„A dráma valódi célja […] fejlesztik ki a jellemet.” – „The real object of the drama is the exhibition of human character. This, we conceive, is no arbitrary canon, originating in local and temporary associations, like those canons which regulate the number of acts in a play, or of syllables in a line. To this fundamental law every other regulation is subordinate. The situations which most signally develop character form the best plot.” (Thomas Babington Macaulay: *Essay on Machiavelli*, 1850.)

620. old. s még is – emend. ebből: s s még is

Stuart Mária – Friedrich Schiller: *Maria Stuart* (dráma, 1800)

621. old. Egmontot – Johann Wolfgang von Goethe: *Egmont* (1788)

Szigligeti cigánya – Szigligeti Ede: *A Cigány* (népszínmű, 1853)

de alárendeltek: – emend. ebből: de alárendelttek:

Pickwick-club – Charles Dickens regénye (1837)

622. old. első szerelmesből – emend. ebből: első szerel mesből

„Tartuffe mintaképé”n – Karl Gutzkow: *Das Urbild des Tartuffe* (vígjáték, 1844)

„Bíbor és Gyász”on – Hegedűs Lajos történeti drámája, l. még: *38. Szombaton, január 5-ikén, Egressy Gábor javára először „Bíbor és gyász”*

Névmutató

ISBN: 978-606-37-0376-8
ISBN: 978-606-37-0377-5